

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

2005

61

ÍNDIX

EDITORIAL

MARIA BARCELÓ CRESPI: Álvaro Santamaría Arández (1917-2005) 7

MONOGRAFIES

JAUME SERRA I BARCELÓ: Un procés per faltes de 1417 i el context de les banderies (Mallorca, segle XV) 13

MARIA BARCELÓ CRESPI: Beguines i beates mallorquines en els anys de la tardor medieval 39

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: Propiedad, custodia y transmisión de los protocolos notariales en la Mallorca del Antiguo Régimen 57

MARGALIDA BERNAT I ROCA: Dones i revolta. La presència femenina a les Germanies (Mallorca, 1521 – 1523) 71

DAMIÀ VIDAL RODRÍGUEZ: Los hijos puestos en condición y su consideración como fideicomisarios: una aproximación a la doctrina y jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca 95

PEP BARCELÓ ADROVER: El 'contagi' i el Llatzeret de Son Casenoves (Llucmajor 1652-1653) 121

ANTONI MUT CALAFELL: Fórmules espanyoles de tinta cal·ligràfica de color groc (segles XVI- XIX) 143

VALENTÍ VALENCIANO: La poesia de Joan Josep Amengual i Reus al Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca (1820-1821) 163

JÚLIA ROMAN QUETGLES: Els jardins de Raixa 197

CATALINA CANTARELLAS CAMPS: Iconografía luliana: prototipos y desarrollo histórico 213

MARIA PILAR PEREA: Les relacions entre Estanislau de K. Aguiló i Antoni M. Alcover 229

ISABEL MOLL: Las trayectorias migratorias femeninas en las Baleares, 1830-1936 267

DOCUMENTS

JAUME BOVER : L'epitafi pel sepulcre del cardenal Francisco Ximénez de Cisneros, de Nicolau de Pacs 287

JUAN ROSSELLÓ LLITERAS: La Congregación de san Pedro de los párrocos de Mallorca 289

GABRIEL ENSENYAT PUJOL: Un manuscrit inèdit de Joan Binimelis a l'Arxiu Torrella 295

VÀRIA

JAIME SASTRE MOLL: El proceso constructivo de la Seo de Mallorca durante la Edad Media 321

MIGUEL FERRER FLÒREZ: Intelectualidad mallorquina a fines del siglo XIX. Los Orlandis 329

ISABEL GARAU LLOMPART: L'organització de la província al segle XIX: la Diputació i el Consell Provincial (1812-1868) 339

G. ROSSELLÓ BORDOY: Aspectes oblidats del mestratge d'Álvaro Santamaría Arández 347

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

**BOLLETÍ DE LA SOCIETAT
ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA
REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS**

Any CXXI

Núm. 859

LXI

TERCERA ÈPOCA

IN MEMORIAM

ÁLVARO SANTAMARÍA ARÁNDEZ

(1917 – 2005)

PALMA DE MALLORCA
2005

La Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana, com a coordinadora dels treballs publicats al Bolletí no es responsabilitza ni necessàriament s'identifica amb els judicis i opinions exposades pels respectius autors que col·laboren en aquest número, els quals fan ús de la seva plena llibertat intel·lectual

Local social: Monti Sion, 9 . 07001 Palma de Mallorca

Dipòsit Legal: PM 738.1960

ISSN: 0212.7458

© La SAL d'aquesta edició

© Els respectius autors dels articles corresponents

© Els dibuixants, fotògras i arxius fotogràfics de les il·lustracions

PRINTED IN SPAIN

Imprès a : Gràfiques Mallorca

C/ Ferrers, 2 – 07300 INCA

IN MEMORIAM

ÁLVARO SANTAMARÍA ARÁNDEZ

Arriol (Castelló) *1917 - Palma de Mallorca (I)

Álvaro Santamaría Arández

(Borriol, Castelló 1917 -Palma 2004)

El dia 13 de desembre del 2004 moria a Palma el Dr. Álvaro Santamaría Arández, qui ha estat el mestre en el terreny de la meua vida professional com a historiadora.

Don Álvaro, fou una persona força coneguda en el camp de l'ensenyament, de la investigació i de la cultura en general. Ara, des del meu reconeixement cap a la seva persona, voldria recordar la seva dilatada vida profesional.

La dedicació a la docència el portà des de molt jove a desenvolupar la tasca d'ensenyar la qual es concretà tant a l'àmbit d'institut d'ensenyament secundari com a l'àmbit de la Universitat.

Fou precisament la Universitat el seu primer destí. De ben jove, tot just haver acabat la carrera, se li assignà la plaça de professor auxiliar contractat per impartir distintes matèries, des d'abril de 1940 fins el setembre de 1943, en la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València.

Poc després, arribà a Mallorca per instal·lar-s'hi i viure-hi. Ocupà la plaça de catedràtic numerari d'institut de Geografia i Història primerament a l'Institut Joan Alcover i més tard al Ramon Llull de Palma. S'incorporà el 7 de desembre de 1943 i hi restà fins el 30 de gener de 1970. En conjunt foren més de trenta anys de dedicació exclusiva en el camp de l'ensenyament mitjà. Cal destacar en aquest sentit que no sols actuà com a professor sinó també com a autor de textos de batxillerat, textos que el convertiren en un autor força conegut arreu de tot l'Estat perquè foren els manuals en curs durant anys i anys.

Això no obstant, retornà a la Universitat quan a Palma es constituí el procés de reimplantació dels estudis universitaris, oficialitzat el 1967 a través de la Secció Delegada de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona per impartir aquells anomenats cursos comuns, a l'entranyable Estudi General Lul·lià. El dia 1 de gener de 1977 fou anomenat Catedràtic d'Universitat, plaça que exercí fins a la seva jubilació (30 de setembre de 1985) llavors ja

a la Universitat de les Illes Balears. La UIB el reconegué com a Professor Emèrit.

Paralelament a la docència la seva incansable activitat investigadora no es veié interrompuda al llarg de tots aquests anys. Com a investigador, sens dubte, és la persona o una de les persones que més ha contribuït a l'estudi de l'Edat Mitjana mallorquina la qual cosa queda ben palesa en les seves nombroses publicacions.

A més, mentre el professor Santamaría dirigia el llavors anomenat Departament d'Història Medieval, s'anaren elaborant treballs de recerca que han suposat quinze memòries d'investigació i cinc tesis doctorals. Sens dubte una notable aportació als estudis medievals de Mallorca amb un nou enfoc metodològic, rigor científic i crític, i un apropament directe a les fonts documentals.

S'ha d'afegir que durant tots aquests anys en què la seva dedicació professional s'enfocà cap a l'ensenyament compartida amb la investigació, el Dr. Alvaro Santamaría no defugí dels càrrecs acadèmics que foren molts i diversos.

Al mateix temps participà en molts encontres científics. A tall d'exemple cal esmentar els Congressos d'Història de la Corona d'Aragó dels que va ser membre de la Comissió Permanent i el Congrés Internacional sobre Història Mediterrània que tingué lloc a Palma el 1973, promogut en gran manera pel Dr. Santamaría.

Entre els reconeixements, ultra tot l'esmentat, ha estat homenatjat per la Societat Arqueològica Lul·liana que el reconegué com a Soci d'Honor (1985), per la UNED (1997), per l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics que el distingí com a Acadèmic d'Honor (2001), per l'associació ARCA-Llegat Jueu (2004), entre altres. El 1998 la Comunitat Autònoma li concedí la Medalla d'Or en el transcurs d'un solemne acte celebrat a la llonja de Palma el dia de la festa de les Illes Balears. A títol pòstum, el Consell de Mallorca també li atorgà la Medalla d'Honor i Gratitude de l'illa de Mallorca –Categoria d'Or– en el decurs de l'acte institucional el dia 12 de setembre de 2005, festa de la Diada de Mallorca.

Fou persona que no escatimà el seu temps volcant-se de ple, amb autèntica vocació, a l'estudi de la Història i molt més de la Història Medieval de Mallorca.

Des del meu reconeixement, sols una paraula: gràcies. Gràcies per tot el que ha fet per a molts dels qui l'hem seguit i gràcies pel que ha contribuït al coneixement de la nostra història.

MARIA BARCELÓ I CRESPI

MONOGRAFIES

Un procés per faltes de 1417 i el context de les banderies (Mallorca - Segle XV)

JAUME SERRA I BARCELÓ

Introducció

La primera dècada del segle XV va ser un període d'una forta conflictivitat política. Segons ja demostrà A. Santamaría, l'Assalt al Call de 1391 derivà en una modificació dels esquemes de poder i s'inaugurà un període en el qual dues banderies –*Aragonesos* i *Mallorquins* – lluitarien pel control del Regne. Aquestes lluites, durant tota la primera meitat de segle, no se limitaren a monopolitzar els càrrecs més importants del Regne de Mallorca, sinó a aconseguir de la corona modificacions “constitucionals” que els afavorissin.

D'aquesta manera, les banderies lluitaren al llarg de tot aquest temps per mantenir el règim de franquesa, donat per Jaume I i que permetia l'autoperpetuació del poder de l'oligarquia formada per comerciants i curials, bé per obtenir modificacions que permetessin l'arribada al poder de nous grups que, fins el moment, es trobaven marginats. És en aquest context que s'ha d'integrar el procés que es presenta i que s'allunyà d'una simple anècdota d'ordre públic.

El context de la brega

Malgrat que bona part de la denominada *noblesa vella* es pugui rastrejar a la conquesta,¹ la formació del braç de cavallers començà a organitzar-se en el segle XIV i no assolí un grau notable d'organització fins els inicis del segle XV. Un dels mecanismes usats per estructurar-se va ser la Confraria de Sant Jordi,² però tampoc es poden perdre de vista els conflictes pel control del poder que, iniciats ja en el segle anterior,³ tengueren el seu punt àlgid durant el regnat d'Alfons V.⁴

* El present article és una derivació directa d'un treball dirigit pel doctor Álvaro Santamaría durant el curs 1979-1980 a l'assignatura Història de la Baixa Edat Mitjana. Aquest es va realitzar en vista a la meua futura tesi doctoral i complí totes les expectatives. Lògicament els plantejaments finals, i que aquí es presenten, no s'assemblen en res al treball presentat aquell any acadèmic.

¹ P DE MONTANER Y ALONSO: "Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió" in *Afers* 18, 1994, 405-426.

² C. PONS LLABRÉS: *La condición de los caballeros en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XV)*. Memoria de Licenciatura. Facultad de Filosofía y Letras. Departamento de Historia Medieval. Palma de Mallorca, 1985.

³ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: "Mallorca en el siglo XIV" in *Anuario de Estudios Medievales*, 7, 1970-71, 165-238.

⁴ J. VICH Y SALOM: "Alfonso V y el estamento noble en Mallorca" in *Actas del IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón/I*. Palma, 1959, 387-421.

D'aquesta manera, el Regne de Mallorca a principi del segle XV es trobava dividit en dues banderies que, pràcticament, l'ocupaven tot. A partir de l'anàlisi d'un informe sense data, però que es pot considerar comprés entre 1415 i 1418, uns anònims memorialistes ho definien de manera clara: *Primo: està en ver que la illa de Mallorques està tota en divisió de partides, e la una se apella Mallorquina, e l'altre Aragonesa, jatsesie que vulgarment se callen aquets noms; e la partida Mallorquina està en mercaders, manestrals e pageses; la partida Aragonesa està en cavallers, ciutadans en alscons mercaders, manestrals e pagesos.*⁵

Aquest informe pretenia l'aboliment de la Pragmàtica d'Hug d'Anglesola⁶ i atacava amb força el govern d'Olfo de Pròxida,⁷ cap d'una de les banderies. A simple vista, el partit *aragonès* era més aristocràtic i el *mallorquí* més popular, encara que aquesta divisió requereix moltes matisacions.⁸ El fet destacable és que els mercaders es trobaven repartits entre uns i altres. De fet, les denominacions semblen derivar de les banderies que es detecten a partir de les commocions de 1325 i que tan influïren posteriorment en el destronament de Jaume III, així com la reincorporació del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó. D'aquesta manera, a 1343 els *Aragonesos* eren els partidaris de la unió amb Aragó i els *Bretons* de la defensa dels interessos de Jaume III.⁹

A partir de la crisi de 1391, que originà el primer trasbalsament polític, la lluita pel poder va ser constant. Des d'aquests moments, els esdeveniments es precipitaren a una velocitat vertiginosa: la mort de Martí l'Humà sense descendència, la gran inundació de la Riera –que provocà un intent de concòrdia política–, el Contracte Sant de 1405 i el Compromís de Casp,¹⁰ per sols citar els fets més rellevants, són elements que s'hauran de considerar en el rerafons de tot el procés que es presenta. No de bades, els personatges i els escenaris estan íntimament relacionats amb aquests esdeveniments. Així, per exemple, els *mallorquins* es mostraren més propers a Jaume d'Urgell, mentre que els *aragonesos* donaren suport a Fernando de Antequera¹¹.

⁵ P. CATEURA BENNASSAR: "El bipartidismo en la Mallorca de comienzos del siglo XV" in *BSAL* XLI, 1985, 157-170. El subratllat és nostre.

⁶⁶ SANTAMARIA: "Mallorca en el siglo XIV", 222-224.

⁷ El govern d'Olfo de Pròxida, del segle XV, tenia un antecedent clar en el segle anterior, amb la governació del seu avi. Veure: A. SANTAMARIA ARÁNDEZ: "El gobierno de Olfo de Prócida. Una década de la Historia de Mallorca (1365-1374)" in *Hispania*, XXV, 1965, 184-218 i 267-412.

⁸ De fet, a la crisi de 1343 que originà el destronament i posterior mort de Jaume III, el partit *aragonès* estava integrat més per curials, juristes i mercaders així com l'aristocràcia que havia monopolitzat els càrrecs a la cort, mentre el partit *bretó* representava més els interessos de l'aristocràcia terratinent. La caracterització de *popular* o *nobiliari*, per tant, s'ha de prendre amb molta prevenció. L'èxit de la conjura de 1343 consistí en què el partit *aragonès* aconseguí posar al seu costat bona part de la població i no perquè defensàs els seus interessos.

⁹ J SERRA I BARCELÓ: (1998): "«Lo rey qui fo». El context ideològic del destronament de Jaume III" in *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa.* – Palma de Mallorca, 1998, 265-390.

¹⁰ A. SANTAMARIA ARÁNDEZ: *Historia de una marginación* – Palma, 2003.

¹¹ CATEURA "El bipartidismo ..." passim. Tot i això, segons demostra A. Santamaría ("El Reino de Mallorca en la primera mitad del Siglo XV in *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón* – Barcelona, 57), Pelai Unís i Mateu de Loscos feren constar respecte a Jaume d'Urgell: *Scrivits que nos responem e dehim, que parlant ab deguda honor e reverència del dit senyor Jaume, compte d'Urgell, aquell o aquells qui l han informat que nos haïam treballat per ben avenir dels affers del dit senyor*

La lluita pel poder

Com passa en altres intents de clarificar les banderies mallorquines, ens trobam en vertaderes dificultats per poder identificar els seus membres, dirigents i, fins i tot, les seves denominacions. Malgrat tot, diverses aportacions ens permeten tenir una idea prou clara del ritme general dels fets i les alternances de poder durant gairebé des de finals del segle XIV fins a finals del segle XV:

- Abans de l'assalt al Call governava, segons el noticiari del notari Mateu Salzet, el partit dels *mallorquins*¹². Amb tot hi havia forts moviments per capgirar el monopoli a la Universitat. Els esdeveniments tràgics, que de fet foren un vertader moviment social dirigit no sols en contra dels jueus,¹³ provocaren la substitució del partit governant.¹⁴

- Durant el període 1392-98, governà el partit *aragonès*. El seu accés al poder, segons P. Cateura, podria relacionar-se amb els esdeveniments de l'Assalt al Call en els quals hi havia implicats nombrosos ciutadans¹⁵. A 1395, aquest partit pagà a la corona 100.000 florins per seguir en el poder, emperò no pogué passar la visita d'un delegat que, per orde de la reina Maria, vengué al regne¹⁶. El 6 d'abril de 1397 fins a cinquanta

compte, no l'han informat de la veritat, car nos jamés treballam per lo dit senyor compte en res P. PIFERRER / J.MA. QUADRADO: Islas Baleares – Palma, 1969, 116-117. Que la notícia no caigué bé a l'illa ho demostra una referència extreta de la Procuració Reial: A III juliol MCCCCXII el lochtinent de governador tramés letras a Sòller ab secret et desfressada per escorcollar los hòmens qui se.n anavan del port en Catalunya, com fos denunciat al dit lochtinent que se.n portavan algunas escripturas contràrias a la determinació fahedora del rey e senyor, e de metre divis entre los oficials e lo poble-Item dit dia el dit governador tramés a Sòller un correu cuytat, perquè sabuda la bona nova de la determinació del rey, fossen detengudas algunas justas que hi havia, perquè alguns a qui despleya dita determinació, no se.n poguessen anar. D'altra banda, a 1414 i 1415 s'hagueren de prendre prevencions per notícies que es tenia d'una flota portuguesa. Aquesta, se deia, s'havia preparat per instigació de la mare de Jaume d'Urgell que fonamentava els seus plans, a més de la venjança, en el fet d'esser filla d'Isabel de Mallorca i neta de Jaume III.

¹² A. CAMPANER: *Cronicon Maioricense* – Palma, 1984, 80. SERRA: "«Lo rey qui fo»..." passim.

¹³ F. LÓPEZ BONET: "La revolta de 1391: efectivament, crisi social", in *Actes del XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions (Primera Part)*. Palma de Mallorca, 1989, 111-124.

¹⁴ De fet el 1393 el jurat en cap va ser G. Roig, membre del llinatge del partit *aragonès* que havia provocat el destronament de Jaume III. Veure SERRA: "«Lo rei qui fo»..." passim.

¹⁵ CAMPANER: *Cronicon...*, 95. Les llistes dels jurats per l'any 1392 sols cita a Llorenç Dolcet, Bernat de Magadins, Martí Pons i Berenguer Descamps.

PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 111. Els nous jurats foren Gambert Roig, Felip Malferit, Guillem de Térmens, Joan Sallambé, Andreu Çascala i Bernat Oller. A Felip Malferit el tenim documentat com a membre de la banderia que, pels voltants de l'assalt al Call s'enfrontava al de'n Garau Aden i de'n Ramon Çavila.: 25 de juliol de 1391. *Que tots aquells qui són o es faran en companyia de.n Garau Aden ne de.n Sbert de Roaix, donzells, ne de.n Pau Sanmartí, ne de.n Jordiet Brondo, ne de.n Ramon Savila, que nengun gos entrar en la vila d'avall ne passar la Riera sots pena del peu a perdre. Item que los qui són o es faran de la companyia de.n Ramon o de.n Ortis Sant Martí, donzells, o de.n Felip Malferit, que no gosen entrar en la vila d'amunt ne pasar la Riera sots la dita pena del peu a perdre [...]*"

¹⁶ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 112-113. Bona part d'aquestes notícies provenen del notari Salzet que, segons Quadrado, era partidari dels *mallorquins*. Arran d'una ambaixada feta el 6 d'abril de 1397 sabem que eren, segurament, d'aquest bàndol Tomàs Desbac, Berenguer Febrer, Berenguer de Tagamanent, Jordi i Guillem de Sant Joan i Gregori Burgués que hi acudiren acompanyats de mercaders, notaris i menestrals, mentre que per part de la Universitat hi anaren Ortiz de Sant Martí, Pere Valentí i Galceran Malferit.

persones embarcaren cap a Barcelona amb l'excusa de felicitar el nou rei, encara que de fet hi anaven per intentar recobrar el poder perdut arran dels esdeveniments de 1391. Entre ells, hi havia Tomàs Desbac, Bernat Febrer, Berenguer de Tagamanent, Jordi i Guillem Santjoan i Gregori Burgues. Aquest partit estava enfrontat amb el de O. de Santmartí,¹⁷ Pere Valentí i Galceran Malferit els quals, a la vegada, hi anaren com a síndics de la Universitat.¹⁸ De fet, Joan Desbac, jurat aquell any i cunyat de Gregori Burgues, va ser el patró de la nau capitana de l'Armada Santa que s'organitzà aquell any.¹⁹

En el període 1398-1404 accediren al poder els *mallorquins* tot i sofrir una intervenció reial a 1401 quan la corona designà directament els jurats.²⁰ S'ha de tenir en compte que en aquests esdeveniments es detecten clarament membres dels llinatges que apareixeran en el procés de 1417. L'any 1401, el rei Martí I va interrompre el torn disposat a la Pragmàtica d'Anglesola tot cessant els jurats i acusant-los d'infringir-la. De fet, el 26 de gener d'aquell any arribà Berenguer Umbert amb una carta reial que ordenava la substitució de la juraria d'aquell any.²¹ Com a conseqüència de la intervenció reial, la juraria presidida per Guillemó Santjoan²² va ser substituïda per la de Bernat Febrer, de la qual en formava part Arnau Santacília.²³ Els dos equips foren:

JURARIA DE L'ANY	JURARIA DEL 7 DE JULIOL
Guillem de Santjoan, donzell	Bernat Febrer, cavaller
Pasqual Cirera, doctor en lleis	Arnau Sureda
Joan Berard, doctor en drets ²⁴	Bernat Terrassa
Berenguer de Marina	Francesc de Brossa
Francesc Lodrigo	Miquel Desdè
Guillem Sorribes, paraire	Joan de Moyà, apotecari

Per afavorir la política de la nova juraria, el monarca concedí diversos privilegis, entre els quals hi destacava la facultat de detenir qualsevol vaixell que es trobàs en el port amb provisions.²⁵ Amb tot, les tensions continuaven. La inundació de La Riera de 1403 provocà un intent de concòrdia amb la reinstauració del sistema de franquesa, arran d'un pacte de dia 6 de desembre. Se nomenà una comissió integrada per Mn.

¹⁷ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 113. Morí amb motiu de l'Armada Santa.

¹⁸ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 113.

¹⁹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 113. Era fill de Tomàs, mort feia poc temps. S'havia casat amb una neta de Pere Safortesa, Joaneta Burgues, germana de Gregori. J. SASTRE MOLL: "Dos expediciones valenciano-mallorquinas al norte de África. La Armada Santa 1398-1399 (Aportación Documental)", in *BSAL* LII, 1996, 57-94.

²⁰ SANTAMARÍA "El Reino de Mallorca, ... S. XV", 24. CAMPANER: *Cronicon...*, 198. Els jurats eren Guillem de Sant Joan, Pascual Cirera, Joan Berard, Berenguer Martí, Francesc Lodrigo i Guillem Sorribes, paraire. Foren substituïts per Bernat Febrer, Arnau Sureda, Francesc de Brossa, Bernat Terrassa, Miquel Desdè i Joan de Moyà, apotecari. PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114.

²¹ CAMPANER: *Cronicon...*, 142 i 202.

²² CAMPANER: *Cronicon...*, 141 i 198.

²³ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114. SANTAMARÍA. "El reino de Mallorca ... siglo XV", 24.

²⁴ SANTAMARÍA *Historia de una marginación...*, 352. Va ser membre del Consell Secret que decidí sobre el *maridatge* del darrer matrimoni de Martí l'Humà.

²⁵ CAMPANER: *Cronicon...*, 141.

Ramon Santmartí²⁶ i Mn. Berenguer de Tagamanent, cavallers, Guillem Malferit, per part dels forans i actuà d'escrivà el notari Pere de Santpere²⁷:

JURARIA DE L'ANY 1402	JURARIA DEL 26 DE GENER	JURARIA DE CONCÒRDIA DE 1404
Ramon de Santmartí	Esbert de Roaix, donzell	Ramon Çafortesa
Pere Valentí	Pasqual Cirera	Joanot Vivot
Pere Font, metge	Joan Umbert	Joan Saflor
Joan Sallambé, mercader ²⁸	Joan Guardiola, mercader	Joan de Cunilleres ²⁹
Bartomeu de Bassers	Gregori Negre, pelleter	Joan Despi
Guillem Sorribes, paraire	Tomàs Romeu, pelleter	Francesc Vives ³⁰

Amb tot, no sembla que la pacificació dels dos partits de 1403 donàs resultat.³¹ De fet, el rei Martí, a 1404, ordenà que *quod in judiciis militum seu hominum de paratico, civilibus vel criminalibus, consilium priorum procerum sine mutatiome quaunque eorum audiatur*.³² D'altra part, el governador, a *requesta dels subrogats en la juraria*, intervingué de manera notòria en el plet que se seguia en contra de la juraria de 1400³³ i l'any 1405 hi hagué d'intervenir personalment don Martí, rei de Sicília.³⁴

- Durant el període de 1404-1408 es restablí el règim de franquesa que afavoria més el partit dels aragonesos³⁵. S'hagueren de prendre mesures dràstiques per tal de fer

²⁶ SANTAMARÍA: *Historia de una marginación...*, 352. Va ser un dels elets del Consell Secret de 1410 per decidir sobre el *maridatge* del darrer matrimoni de Martí l'Humà.

²⁷ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114. CAMPANER: *Cronicon*, 143.

²⁸ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 111. Va ser un dels síndics que aconseguí el canvi constitucional de 1391 juntament amb Gilabert Roig, Felip Malferit, Guillem de Tèrmens, Andreu Sescala i Bernat Oller. Felip Malferit era cap de la banderia de la vila d'avall. CAMPANER: *Cronicon...*, 144. Va ser batle de Mallorca i morí el 9 de setembre de 1405. En paraules de l'autor: *quién con otros, hizo mucho daño al Reino mientras desempeñó su destino*.

²⁹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114. Tal volta el mateix que s'havia refugiat a Bellver arran de la revolta de 1391.

³⁰ SANTAMARÍA: *Historia de una marginación...*, 352. Va ser membre del Consell Secret que decidí el *maridatge* del darrer matrimoni de Martí l'Humà.

³¹ J. DESBRULL Y BOIL: *Apèndix de los Anales de Mallorca que contiene varias noticias olvidadas en ellos y reñunidos en este tomo, copiadas en 1799, por [...]*. Biblioteca de l'Ajuntament de Palma (1799), f. 32 vº: *"El día 6 diciembre 1403 firmaron paz en la sala donde su juran los empleos del gobierno los que concluían el gobierno y los que entraron de nuevo [...]"*

³² A.R.M. - Llibre de Sant Pere ff. 93v i 101v.

³³ CAMPANER: *Cronicon...*, 202; Noticiari Salzet.

³⁴ SANTAMARÍA: "El reino de Mallorca ... siglo XV", 24.

³⁵ Segons Quadrado (PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114) aquest fet es va deure a la gran inundació de La Riera de 1405 (Es por veure la relació d'aquest fet explicat pel notari Salzet a CAMPANER: *Cronicon...*, 203-204: *Ante aquel espectáculo aterrador de cinco mil víctimas y de más de mil quinientas casas hundidas, recordóse el oráculo del Evangelio omne regnum in se divisum desolabitur, y en un arranque de patriotismo acudieron al consistorio en la tarde del 6 de diciembre a reconciliarse gobernantes presentes y pasados, acordando consultar al Rey mediante una embajada si habían de regirse por la reciente pragmática o la antigua franquesa. Decidióse el Monarca por lo segundo, reservándose empero por aquella vez, como de costumbre, la designación de los jurados, entre los cuales no podía menos de figurar el mercader Juan Sallambé, incesante urdidor de intrigas y órgano imprescindible de mensajes. Amb objecte d'aconseguir la decisió reial partí una ambaixada a València en la qual hi havien Ramon de Sant Martí, Berenguer de Tagamanent, Guillem Malferit d'Inca i el notari*

front al desgavell econòmic, especialment notori amb l'augment substancial de les talles extraordinàries³⁶ i de la fiscalitat indirecta, la gestió del Contracte Sant, etc. Aquesta mala administració, a la llarga, conduiria a la caiguda del partit en el poder.³⁷ Els atacs als enemics es dirigien especialment a la font del seu poder. A 1405 foren segrestats els béns de Gisbert de Santjoan a les viles de Sineu, Sant Joan i Montuïri, per ser delat d'enormes crims. No en sabem la naturalesa, però sembla que Gispert es fortificà a la Bastida, de tal manera que a 1412 s'hi hagué d'enviar un petit exèrcit per empresonar-lo a ell i als seus servidors³⁸.

Aviat, es va estendre el malcontent al conjunt de la societat de tal manera que a 1406 es detecta un profund malestar entre els menestrals.³⁹ Ja a 1405, el metge Joan Safflor i Francesc Vives, jurats, estaven clarament enfrontats.⁴⁰ Les tensions polítiques arribaren a un punt àlgid en el mes d'abril de 1407, quan s'ordenà l'arrestament a la Casa de la Juraria de més de 30 persones, entre les quals hi havia Mn. Bernat de Santmartí, Mn. Jordi de Santjoan, Mn. Maties Borrassà, Pere Valentí, Antoni de Jovals, misser Vicenç Salzet, mestre Pere Morro i mestre Joan Seseres.⁴¹ Els conflictes amb les banderies arribaren a tal extrem de perill que el 9 de gener de 1408 el governador Roger de Montcada ordenà que es plantassin unes forques a la plaça de Cort, amb tots els símbols de la justícia criminal, *per donar terror a molts que manassaven embular la elecció faedora dels jurats la vigília de Nadal del any qui finà l'any 1407 e comensà l'any 1408; las quals forques si foren meses duas vegades*⁴² Aquestes forques, de fet, foren usades, ja que en elles es penjà Francesc Nicolau, acusat d'organitzar una conspiració i col·locar cartells sediciosos a Inca.⁴³

- Durant el període 1408-1426, es restaurà la Pragmàtica d'Anglesola i tornà a ocupar el poder el partit *mallorquí* mitjançant un donatiu de 17.000 florins.⁴⁴ En el

Pere de Sant Pere, recopilador del famós còdex que du el seu nom. Segons C. Pons ("Privilegis dels Cavallers ...", p. 8) el Codi de Sant Jordi es començà entre 1405-1406, ja que els cavallers, front a l'estat de la situació s'aferraren als seus privilegis que els altres estaments els discutien.

³⁶ DESBRULL: *Apèndix de los Anales de Mallorca*, f. 34: *El día 22 abril de dicho año [1407] los señores M. Ramon S. Martí, M. Antonio Tovals, M. Vicens Salset, M. Pere Morro, M. Juan Sesheras y otros, asta un nº de 30 fueron arrestados en la Casa de la Juraría de orden del governador por no haver querido firmar la contribución de un supsidio [...]*.

³⁷ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114-115. Segons Quadrado, els propis jurats de 1405 tenien greus conflictes interns. El metge Joan Çafflor i el menestral Francesc Vives estaven enfrontats amb Ramon Çafortesa i Joan Vivot. Algunes de les raons de la caiguda d'aquest partit s'ha de cercar en l'intent que va fer d'endossar-se part de la talla de 32.000 florins que s'havia votat. Pel que sembla en aquells moments el cap de la banderia era Bernat Febrer (jurat en cap a 1396 i 1401) i que l'abast de la maquinació es destapà arran de la mort del mercader Joan Sallambé.

³⁸ R. ROSSELLÓ VAQUER: *Sant Joan. Segles XIII-XVI* - Sant Joan, 47.

³⁹ M. BERNAT I ROCA: "Entorn a l'organització dels menestrals a la Mallorca del segle XIV", *BSAL* 58, 93-114.

⁴⁰ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 114.

⁴¹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 115. CAMPANER: *Cronicon Mayoricense*, 148. Joan Seseres va ser membre del Consell Secret encarregat de decidir sobre el *maridatge* del darrer matrimoni de Martí l'Humà. Vegeu: SANTAMARÍA: *Historia de una marginación...*, 352.

⁴² CAMPANER: *Cronicon...*, 148.

⁴³ J. M^a, QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos* - Palma, 1986, 99. J.M.A. QUADRADO: "La Ciudad de Mallorca en el S. XV", in *BSAL* II, 1889, 54. CAMPANER: *Cronicon Mayoricense*, 149.

⁴⁴ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 115. Aquesta modificació vengué precedida de grans tensions. A finals de 1407 part dels consellers s'oposaren a les pretensions numeràries del governador, de tal

poder hi havia nominalment Olfo de Pròxida⁴⁵, tot i que efectivament el seguia mantenint Pelai Unís. Quadrado qualifica aquest període: *para poner rémora a la llegada del Gobernador halló mil medios el lugarteniente en su estrecha liga con los Jurados y oficiales de la Universidad, cuya renovación, falseado el sistema de Anglesola así en las insaculaciones como en la lectura de nombres sorteados, no era sino aparente, encerrando los cargos públicos en angosto círculo de pandilla. Justicia, administración, abastos de trigo, empleos, todo era bandería: manteníase y graduábase el hambre con sórdidas especulaciones [...]*.⁴⁶

No va ser fins el 25 de maig de 1408 que el conflictiu governador Roger de Montcada abandonà l'illa, deixant en el càrrec el seu lloctinent i procurador reial Mateu de Lloscos.⁴⁷ Amb tot, hi hagueren altres personatges que, en teoria, ostentaven una representació de la Corona que foren veritables factors i caps de banderia. Un d'ells era Pelai Unís, alcaid de Bellver i cap dels *mallorquins*,⁴⁸ que va ser determinant. Aquest governador, que sovint actuà de manera despòtica, va fer penjar de manera sumària Berenguer Malferit considerat un dels millors homes de l'illa, i declarà delictes de lesa majestat les denúncies que es presentassin en contra dels seus actes.⁴⁹ De fet, era sols lloctinent de governador, però per diversos motius va ser el protagonista de la major part de les accions polítiques d'aquest període, ja que les banderies sovint acusaren els governadors d'actuar en contra dels seus interessos.

El pes de Casp

L'11 de juliol de 1410 es rebé la notícia de la mort del rei Martí l'Humà.⁵⁰ Les conseqüències polítiques i socials d'aquest esdeveniment han estat prou analitzades i encara és motiu de controvèrsia el boicot als representants del Regne de Mallorca a les reunions de Casp. No sembla haver-hi dubte que aquest menyspreu sols és explicable per les dificultats internes de tots els regnes de la Corona, especialment de València; però, encara avui en dia, aquest fet és interpretat des de molts altres punts de vista.

manera que 50 d'ells restaren tancats a la Sala del Consell per un parell de dies. Les eleccions de càrrecs d'aquell any es presentaven molt conflictives, de tal manera que en diverses ocasions es plantaren les forques a la plaça de Cort, per atemorir els possibles avalotadors. Les viles, al mateix temps estaven prou avalotades. A Inca aparegueren pasquins i foren executats, per ordre de Pelai Unís, Francesc Nicolau i Berenguer Malferit. D'altra banda, aquest canvi de poder tengué repercussions fins i tot en el sí de l'organització de la pròpia confraria dels cavallers. Segons C. PONS: "Privilegis dels Cavallers de Mallorca (1230-1349)", in *Randa* n° 29, 1991 pp. 7-11: *a dos de setembre l'any damunt dit [1409] rebí yo dit Bernat Puigdorfila de vós mossèn Pau de Sent Martí lo libre dels privilegis del bras de cavallers contenent sinch querns.*

⁴⁵ A.R.M. - Llibre de Sant Pere f. 147. Capítols d'Olfo de Pròxida.

⁴⁶ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 117-118. El resultat d'aquest període de govern no es pot qualificar sinó de veritable dictadura. Bona part dels seus enemics polítics es refugiaren a Barcelona, on demanaren auxili al rei Alfons V. De la investigació es deduí clarament l'estat del regne. D'altra banda, el govern de Pelai Unís fou igualment tirànic per les viles. Olfo de Pròxida trobà, segons Quadrado, les viles a punt d'un nou aixecament per causa de la molitja i altres impostos indirectes.

⁴⁷ CAMPANER: *Cronicon Mayoricense...*, 148.

⁴⁸ SANTAMARÍA: "El reino de Mallorca ... siglo XV", 49.

PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 115. Pelai Unís era fill de Nunó Unís, castellà de Bellver, que protagonitzà un important capítol durant l'assalt del Call d'Inca. Tenia importants interessos en naus comercials i corsàries i exercia, segons Quadrado, una pressió despòtica sobre el consell.

⁴⁹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 115. QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos...*, 99.

⁵⁰ CAMPANER: *Cronicon...*, 149.

Des del moment que es feren públics els diversos pretendents, també la societat illenca es va dividir. A l'informe sobre la situació política posterior es deia que, mentre els *mallorquins* donaven suport a Jaume d'Urgell, els *aragonesos* eren partidaris de Fernando de Antequera. El problema rau en què no s'ha analitzat mai l'abast de l'urgellisme a Mallorca, tot i haver-hi prou indicis de què hi estava molt estès. A més de certes conspiracions, de les quals se'n tenen notícia, se sap que, a la cort del comte, una de les obres capitals per defensar el seu dret, així com a una arma propagandística, eren les profecies d'Anselm Turmeda.⁵¹

L'entronització de la dinastia Trastàmara no es va realitzar de manera fàcil. En el Regne de Mallorca, no es detecten clarament conjures prou rellevants que conduïssin a un conflicte armat, però no manquen indicis de fortes tensions en les quals les dues banderies enfrontades hi tengueren un important paper. Així, quan el 2 de juliol de 1412 arribà a Mallorca la notícia de l'elecció de Fernando de Antequera, al dia següent, el lloctinent envià cartes secretes a Sóller amb l'objectiu d'empresonar a certes persones que s'havien d'embarcar cap a Catalunya, portant escrits contraris al nou rei i amb els quals es volia introduir la divisió del poble.⁵²

D'aquesta manera, l'arribada a Mallorca de Sant Vicenç Ferrer el dia 1 de setembre de 1413 sembla que es va deure a necessitats polítiques i no sols a la tasca de predicació religiosa que sempre se li ha atribuït.⁵³ Cal no oblidar que són molts els autors que consideren que aquest dominic va ser determinant per a què els compromissaris s'inclinassin a favor del pretendent castellà.

No pot sorprendre, per tant, que el tema de Casp encara perduràs en el temps en què es donà el procés que aquí es presenta. En el memorial ja esmentat, clarament contrari al partit *mallorquí*, es destacava com *la dita part mallorquina era tant affectionada al Comte d'Urgell al temps de la indifferència que, si en aquell temps ell hi fos anat, li hgeren dada la senyoria de l'illa*.⁵⁴

Les tensions a la Part Forana.

Si bé el principal escenari de la conflictivitat social i política va ser la Ciutat, on es concentraven els principals instruments de poder, la Part Forana no estava allunyada d'aquest context. S'ha de recordar que, ja en el decurs dels esdeveniments de 1391, es detecten importants mecanismes d'estructuració i organització del malcontent. Què bona part d'aquestes estructures varen ser dirigides per cavallers i membres de banderies aristocràtiques sembla ser que no presenta dubtes.

Per això, bona part dels conflictes entre *mallorquins* i *aragonesos* tengueren com escenari la Part Forana. Algunes d'aquestes lluites no eren sinó el reflex de les que tenien lloc a la ciutat. L'any 1417, per exemple, els jurats de Binissalem acusaven l'ex-batle d'haver manipulat les eleccions tot intentant que els electes fossin del seu

⁵¹ P. DE BOFARULL Y MASCARÓ: *Proceso del conde de Urgel* ..., Tom II, p. 236.

⁵² PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 116. CAMPANER: *Cronicon*..., 150.

⁵³ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 116. ROSSELLÓ LLITERAS, J: "San Vicente Ferrer: su misión en Mallorca (1413-1414), in *BSAL* XLIII, 71-84.

⁵⁴ CATEURA: "El bipartidismo ...", 169.

partit.⁵⁵ Casos semblants es repetiren a Inca i Muro.⁵⁶ En algunes ocasions, eren els propis cavallers o membres de les seves famílies els que es traslladaven a una determinada parròquia per protagonitzar algun esdeveniment. Emperò com el control dels governs municipals també era un aspecte fonamental dels enfrontaments, sovint trobam banderies a les viles que no eren més que un dels tentacles que tenien els partits de la capital.⁵⁷ D'aquí que la influència en el Sindicat Forà fos també capdal.

Els augments de la fiscalitat, impulsats en moltes ocasions per interessos particulars, provocaven enfrontaments i episodis de gran tensió. Durant l'any 1418 hi hagué un d'aquests capítols que exemplifica bé aquest context quan es decidí el recàrrec de 9 diners per quartera en el dret de molitja i el nou impost de 4 sous per lliura en el tall del drap. La tensió arribà a tal punt que els batles forans es negaren a publicar la subhasta d'aquestes noves imposicions, mentre els consellers forans abandonaren ostensiblement el Consell General i es reuniren pel seu compte a Sineu. El jurat en cap, que volgué arribar a una conciliació, acudí a la vila forana amb alguns ciutadans, però va rebre insults especialment per part d'un dels síndics.⁵⁸

Val a dir, i com és lògic, que els principals implicats en aquests conflictes eren els membres de la mà major que monopolitzaven els càrrecs municipals, però, i en particular, varen ser capitals els notaris que, al cap i la fi, tenien un gran poder efectiu. Per això, el maig de 1410, la Procuració Reial pagà les despeses de l'eixida que es realitzà a Manacor per procedir en contra d'un notari inculpat de nombroses falsificacions i malversacions.⁵⁹

A més d'aquest context, n'hi havia d'altres més difícils d'esbrinar, però que també són indicadors de la desfeta de la convivència a la Part Forana. Així, el 17 d'octubre de 1411 es pagaren les despeses originades per la sortida del lloctinent del governador i 17 homes a Alcúdia on hi havia hagut avalots per part d'alguns veïns que volien mudar el regiment de la vila.⁶⁰ El 29 d'octubre d'aquell mateix any, el batle de Santa Maria del Camí trameté a Ciutat una carta en la que s'explicava com Joan Torrella i el seu germà Pere havien mort Joan Caimari. Aquest era amitger de l'alqueria l'Arbossar propietat de Mn. Arnau Albertí, i prop d'aquesta alqueria l'havien mort.⁶¹

Els captius com a focus de tensions

Tal i com es veurà, l'excusa aparent del conflicte entre Ramon de Montsó i els Santjoan va ser el robatori comès per un captiu. El que s'ha de tenir en compte és que, amb posterioritat a l'esclafit de 1391 i per diversos motius, la població esclava va ser un focus de constants tensions. Bona part d'aquestes era deguda al propi sistema i al

⁵⁵ R. ROSSELLÓ VAQUER: *Noticiari de Binissalem (Rubines a l'Edat Mitjana, 1231-1516)* – Mallorca, 1998, 36-39. Els conflictes polítics en aquesta parròquia ja s'havien iniciat el 1405 en una periodització que es pot considerar subsidiària de la general del regne.

⁵⁶ SANTAMARÍA: "El Reino de Mallorca... siglo XV", 86-87.

⁵⁷ B. MULET / ROSSELLÓ, R / J. MA. SALOM: *La Crisi de la vila de Sineu. Segle XV*- Palma, 1995, 36 – 60 . S'exemplifiquen molt bé els conflictes polítics generals del Regne en el cas del govern municipal.

⁵⁸ J. MA. QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos* – Palma, 1986, 99.

⁵⁹ CAMPANER: *Cronicon...*, 149.

⁶⁰ CAMPANER: *Cronicon...*, 150.

⁶¹ J. CAPÓ JUAN: *La Vila de Santa Maria del Camí. Volum Primer* – Mallorca, 1980, 171.

tracte que rebien els esclaus; però també en aquest cas es donaren diferències a partir de la gran diversitat d'orígens que tenien els esclaus de Mallorca en aquells moments.⁶²

No pot sorprendre, per tant que sigui a principis del segle XV que es donàs un dels esdeveniments protagonitzats per esclaus que és més famós en la Història de Mallorca. El 1401 una colla de 5 captius, perpetraren un robatori sacríleg a l'església d'Esporles. Els autors eren propietat de diversos senyors de l'illa i habitaven a diferents viles. Romperen les portes de l'església i s'endugueren 3 calzes i 3 patenes de plata, un peu de reliquiari, una caixeta, una custòdia i diferents paraments litúrgics; es menjaren irreverentment algunes formes i en el camí reial feriren un altre captiu de Jaume Muntaner de Bunyola. No sembla haver-hi dubte que integraven un escamot més o manco organitzat amb una estructura semblant a la de les colles de bandolers. Foren executats a la pena capital de manera sumària.⁶³ Pocs anys més tard, el febrer de 1406 Bugar, un captiu de Nicolau Cocha, assassinà amb una llança el seu amo, la seva esposa i ferí altres dos captius.⁶⁴ A partir d'aquests esdeveniments els problemes foren constants: el 4 de febrer de 1407, es publicà una sentència de l'inquisidor en què es condemnava el convers Joan Galiana per haver apostatat, per la qual cosa ser sentenciat a ser cremat viu;⁶⁵ el 17 d'agost de 1408 varen ser cremats dos captius d'Arnau Burguet, acusats de pederastes;⁶⁶ el 1411 s'executà un captiu de Guillem Valentí per lesions i mutilacions a una prostituta i altres delictes;⁶⁷ el 1416 es realitzen diverses execucions, la majoria d'elles en persona de captius com la d'Issa, esclau de Joan Tayno, per blasfèmies i que va ser assegut en una paella calenta, ...⁶⁸

D'altra banda, parlant dels esclaus i captius, no es pot perdre mai de vista el perill de sublevacions, tant a nivell general de tota l'illa com de capítols més localitzats.⁶⁹ Un exemple d'aquesta prevenció el tenim a 1401 amb el temor que tenia Pau de Santmartí, dirigent de banderia, de què es sublevassin els seus esclaus d'Andratx, per la qual cosa demanà que ningú els acollís ni els donàs de menjar ni beure. La tensió esclatà a 1411 quan a l'alqueria del dit Santmartí hi hagueren seriosos

⁶² F. SEVILLANO COLOM: "La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatín". In *BSAL* Tom XXXIV, 1974, 233-273. M. PUJOL PUJOL: "L'esclavitud en el Regne de Mallorca durant el govern del Rei Martí I (1396-1410)", in *BSAL* LII, 1996, 129-140. J. SASTRE MOLL: "Estancia y salida de musulmanes libres y esclavos durante el reinado de Sancho I y Felipe de Mallorca", in *BSAL* LXIV, 1998, 125-170. J. SASTRE MOLL: "Musulmanes en Mallorca, en la primera mitad del siglo XIV" In *BSAL* XLVIII, 1992, 25-50. R. ROSSELLÓ / J. BOVER: ROSSELLÓ: "Esclaus albanesos a Mallorca i Menorca a l'Edat Mitjana" In *Estudis Baleàrics*, 9, 1983, 57-64.

⁶³ CAMPANER: *Cronicon...*, 142. A.R.M. - M.P. VII, 621-625.

⁶⁴ CAMPANER: *Cronicon...*, 145.

⁶⁵ CAMPANER: *Cronicon...*, 147.

⁶⁶ CAMPANER: *Cronicon...*, 148.

⁶⁷ CAMPANER: *Cronicon...*, 149.

⁶⁸ CAMPANER: *Cronicon...*, 152.

⁶⁹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 99: *Die sabbati, VII mensis octobris, quatordecim servi sarraceni, et neophiti, ac tartari, fuerunt suspensi per plateas civitatis, ex eo quia voluerunt ignem ponere per diversa loca dicte civitatis, et terram ac regnum Majoricarum sibi ipsi retinere, ac Regi sarracenorum tradere, dominum Regem Aragonum inde penitus ab eoden renovendo seu alias expoliando*

problemes entre majorals i captius amb deshonres, amenaces, tales i danys un mètode que es sembla prou als atacs a possessions enemigues dels bandolers del barroc.⁷⁰

Les execucions de captius al llarg del segon decenni del segle varen ser nombroses. Aquestes s'han d'interpretar no sols des del punt de vista dels actes que realitzaven o protagonitzaven, sinó en el context general de les tensions internes i les que es derivaven de la política mediterrània. D'una part, els atacs corsaris o les notícies de flotes nordafricanas sovintejaren; però, d'altra part, les pròpies banderies provocaven que fossin els subjectes més febles els que foren utilitzats més sovint. En el cas de les banderies d'Andratx, al llarg de la primera meitat del segle XV, es detecten diversos capítols en els quals es veu com els esclaus ocupaven l'escala més baixa dels membres d'una determinada colla de bandolers.⁷¹

Un procés per faltes de 1418

El 13 de febrer de 1418 el ciutadà de Mallorca Ramon de Montsó⁷² testificava sobre uns esdeveniments, aparentment anecdòtics però que el governador de l'illa havia considerat prou perillosos per intervenir personalment. A simple vista, i segons es desprèn dels diversos testimonis no es passà de les simples amenaces i insults, molts d'ells fets amb un llenguatge simbòlic, no verbal, i per motius aparentment banals: a conseqüència d'uns robatoris comesos per un captiu i que no havien estat convenientment retornats o compensats, dues persones rellevants s'insultaren i estaren a punt d'arribar a les mans. Sols la intervenció directa del veguer de la governació ho impedí. Si s'hagués de fer cas sols al document, no s'explicaria la ràpida intervenció de les autoritats reials. Amb tot, s'ha pogut comprivar com a Mallorca va ser una tàctica habitual per part de les banderies el negar o minimitzar davant els jutges les divisions que els enfrontaven. D'aquesta manera, persones que s'havien intentat matar uns als altres, afirmen en els tribunals que eren amics de tota la vida, fins i tot parents, i que les bregues en què es veien implicats ho eren per motius simples, provocats per l'acalorament d'una discussió o per pacificar terceres persones. Sols l'anàlisi de documentació diversa permet entreveure les arrels profundes que originaren l'enfrontament.⁷³

Els esdeveniments

Com s'ha dit, el 13 de febrer de 1418 el ciutadà de Mallorca Ramon de Montsó testificava sobre uns insults i gairebé un enfrontament armat que succeí en els voltants de la Plaça de Cort a Ciutat de Mallorca. El divendres anterior (9 de febrer) es dirigí, després de dinar, a la casa del jurat Joan Umbert per anar plegats a Cort, a la sala del consell. Quan foren a la plaça, s'aturà a parlar amb un tal Geronès, habitador

⁷⁰ R. ROSSELLÓ / J. BOVER: *Història d'Andratx. Segle XV* – Palma, 1979, 41-42.

⁷¹ J. B. ENSENYAT Y PUJOL: *Historia de la Baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca I* – Palma, 1919, 284-293.

⁷² Ramon de Montsó va ser conseller ciutadà l'any 1410. SANTAMARÍA *Historia de una marginación*, 355.

⁷³ J. SERRA I BARCELÓ: *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)* – Palma, 49-60. És el cas de la Colla de Sóller de la dècada de 1570. Si no s'haguessin conservat un conjunt de processos penals interrelacionats no s'haguessin pogut identificar els vincles entre diversos esdeveniments i persones.

de la vall de Coanegra i quan estaven parlant va veure com es dirigia cap a ells Guillemó de Santjoan.

Aquest personatge, fill de Joan de Santjoan, es dedicà a insultar-lo fent un acte ofensiu, *sigrimaces*⁷⁴: *ço és metent-se mà a la barba quaix menaçant*. Aquest fet va ser considerat un greu insult per l'al·ludit i li va respondre fent-li la figa.⁷⁵ A més, es girà d'esquena i davant aquest fet, Guillemó de Sant Joan se n'anà tot irat. La tensió era greu, ja que el notari Jaume Vinas afirmà que se n'anà amb l'espasa treta. És en aquest punt on no hi ha unanimitat de tots els testimonis. Alguns sols veren com Ramon de Montsó feia les figues, però no a qui ni per quin motiu. Va ser quan l'interrogaren que ell parlà de les *sigrimaces*. Altres afirmen, o almanco insinuen, que a l'esdeveniment hi havia tant el pare, Joan de Santjoan, com el fill.

Ramon de Montsó, que es devia pensar qualque conseqüència del fet, es dirigí a la casa del fill d'un tal Cos per demanar-li una cota de malla. Allà s'assabentà que l'havien amenaçat greument i que el seguien per atacar-lo. Bartomeu Martí, emperò, testificà com, d'alguna manera, Joan de Santjoan intentà calmar son fill i que, quan no ho aconseguí, l'ajudà a perseguir el seu enemic.

Ramon de Montsó es dirigí després a l'escrivania que tenia el notari Sala, on trobà el pare de Guillemó Santjoan. Allà, en lloc d'arreglar-se, discutiren més fort i no pels actes del seu fill, sinó per uns robatoris que havia comès a la seva possessió de Coanegra un esclau dels Santjoan. Acabada la discussió, Ramon de Montsó es dirigí cap a la Ferreria,⁷⁶ on rebé avís de què el pare i el fill el seguien amb les espases tretes i amb intenció d'agredir-lo, en una situació tant i més perillosa quan els dos s'havien separat per poder-lo tancar entre dos fronts. La tensió era tan gran que, en un moment determinat, Ramon de Montsó es topà amb el mercader Joan de Salas i es posà la mà a l'espasa. El mercader s'atemorí i li digué que no havia de témer res d'ell sinó d'aquell que havia fet les *sigrimaces*.

A un moment determinat, Ramon de Montsó s'enfrontà amb Joan de Santjoan demanant-li el per què l'amenaçaven, tot dient-li: - *Veus-me aquí, si res voleu de mi*. Just en el moment en què hagués pogut esclatar la brega, es presentà el veguer del governador que abans, en el carreró, aturà Guillemó de Santjoan. El veguer els comminà a presentar-se davant la cort sots pena de 400 lliures. La conducció dels implicats cap a l'Almudaina provocà que moltes persones sortissin al carrer per veure-ho tot.

⁷⁴ Segons el DCVB, quan es plantejà el problema etimològic d'aquest terme a Francesc de Borja Moll apuntà la possibilitat de què l'origen del terme vengués del francès medieval, ja que existeix un terme (*grimacer*) molt semblant al que es descriu el document.

⁷⁵ G. LLOMPART: "Blasfemias y juramentos cristológicos en la Baja Edad Media Catalana" in *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa*. Fontes Rerum Balearium 4 - Palma, 343-361. El tema de la figa com a acte pervers, i no sols com a acte en contra del *mal d'ull*, té diverses representacions iconogràfiques al llarg del segle XV i XVI. Així és freqüent trobar-lo a diverses pintures amb el tema del Baró de Dolors.

⁷⁶ D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico/III* - Palma, 1989, 291.

Les causes aparents i les reals

Si haguéssim de fer cas dels motius de l'intent de brega, segons testimoni de Ramon de Montsó, l'enemistat era deguda a què feia uns dos anys, poc més o manco, un captiu de Joan de Santjoan havia robat certes coses de la casa que Magdalena, esposa de Ramon de Montsó, tenia a una alqueria de Coanegra. Guillemó de Santjoan havia pagat part del valor dels objectes robats o n'havia restituit alguns, per tal de què el captiu no fos denunciat. Emperò, es negava a restituir el que faltava. És significatiu remarcar que el primer que cita l'esclau és un tal Geronès, segurament un important propietari de molins de Coanegra.

El problema rau en què no s'ha pogut documentar qui era l'esclau, l'abast del robatori, ni tan sols quines eren les alqueries o propietats de cada una de les persones. Tot el que se sap del context, en aquells moments és que el vall de Coanegra, i el seu sistema hidràulic va ser una font constant de problemes durant el primer quart del segle XV.⁷⁷ Serveixi d'exemple el fet de què, malgrat la poca rellevància de la parròquia i la dispersió dels seus habitants, va ser Jaume Monserrat, d'aquesta vila, un dels comissionats mallorquins que havia de participar a Casp.⁷⁸

Aquesta tensió a Santa Maria originà alguns esdeveniments greus en els quals hi estigueren implicats destacats dirigents dels *mallorquins* o els *aragonesos*. El 20 de setembre de 1408 havien pegat foc a un tros de l'Arbassar, propietat de Nunyo Nunís⁷⁹ i, a 1411, en aquella mateixa alqueria hi va aparèixer mort Joan Caimari essent-ne inculpats Joan i Pere Torrella.⁸⁰

Amb tot, no sembla haver-hi dubte per les persones implicades de què es tracta d'un capítol més, menor si es vol, dels conflictes que hi havia entre els *mallorquins* i els *aragonesos*. Tant les persones com els escenaris del conflicte així ho permeten suposar. En aquests moments les dues banderies estaven presidides per membres dels llinatges Santmartí i Santjoan. Els primers eren els principals dirigents del partit *aragonès* i els segons del *mallorquí*. Els Santmartí, foragitats del govern en aquell període, no apareixen citats en el procés ni tan sols de manera indirecta, però sí els Santjoan.

Els Santjoan, capparets dels *mallorquins* en aquest període, semblen arribar a l'illa amb les tropes de Jaume I i ben aviat s'integraren dins el grup que monopolitzava càrrecs a la cort i oficis universals. Així, Joan de Santjoan va ser un clar defensor dels drets de Jaume III del qual en va ser camarlenc.⁸¹ Malgrat tot, no menysprearen les grans propietats agràries. Per això, apareixen sovint a les llistes de l'aristocràcia

⁷⁷ J. CAPÓ JUAN: *La vila de Santa Maria del Camí/I* – Mallorca, 1980, 151-153

⁷⁸ PIÑA *El Gran i General Consell...*, 134.

⁷⁹ Els Nunís, amb importants propietats també a Manacor i Artà, s'emparentaren amb els Santjoan de tal manera que acabà per aparèixer una Casa denominada dels Nunís de Santjoan. MONTANER "Els orígens de l'aristocràcia vella ...", 412.

⁸⁰ CAPÓ: *La vila de Santa Maria ...*, 170-171. SERRA *Els bandolers...*, 38-39. S'ha de recordar que els Torrelles presidiren una de les banderies del Regne amb posterioritat a les Germanies i fins les acaballes del segle XVI.

⁸¹ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, . 84 i 89. Jaume III li encomanà diverses missions que ben bé podrien qualificar-se de sedicioses. Aquest, entre d'altres, protagonitzà una conspiració i morí segurament executat a Barcelona

illenca. A la mostra dels cavalls armats de 1332, per exemple, ja hi apareixen Joanet i Berenguer de Santjoan amb l'obligació de prestar 2 cavalls armats.⁸² Un fet capital en el sí del llinatge va ser el matrimoni de Joan de Santjoan, que havia jurat obediència al rei Pere IV, amb Margalida, filla d'Àrias Fenández, posseïdora de La Bastida de Santjoan. Aquesta branca, aviat va ser coneguda com els Santjoan de la Bastida.⁸³

Els Santjoan ocuparen rellevants càrrecs dins el govern del Regne a la segona meitat del segle XIV i no sols en la Universitat. El 14 d'agost de 1405, a causa de les pressions rebudes des de Mallorca, el rei Martí va depositar el governador Roger de Montcada i ordenà la reducció de la talla que s'estava cobrant de 49.000 a 30.000 florins. En el seu lloc, se nomenà governador interí Mn. Jordi Santjoan que exercí el seu càrrec fins dia 19 de novembre quan va ser reposat Roger de Montcada.⁸⁴ L'any següent, i a causa de la mala anyada, s'ordenà a Ginés de Santjoan que es traslladàs des de Càller a Mallorca per poder ajudar en la conjuntura.⁸⁵

Amb tot, és en els conflictes per controlar la Universitat que queden més ben reflectides les tensions. Berenguer de Santjoan va ser jurat el 1376 i 1387 i Hug de Santjoan el 1398; Guillem de Santjoan el 1401, 1407 i 1414; Jordi de Santjoan a. Serra el 1411 i 1419.⁸⁶ Formaren equips de govern amb els Valentí (1376) i els Berard (1401). A més a més, es detecta com en aquests equips hi havia una certa preferència pels juristes i els menestrals relacionats amb l'art de la llana. D'altra part, va ser Jordi de Santjoan, com a lloctinent del governador, el qui va rebre el rei don Martí de Sicília a la seva arribada a Mallorca a 1405.

Els conflictes que originaren els membres d'aquest llinatge no es limitaren a la Ciutat. S'ha de considerar que a 1405 foren segrestats els béns de Gisbert de Santjoan a les viles de Sineu, Sant Joan i Montuïri, per ser delat d'enormes crims. No en sabem la naturalesa, però sembla que Gisbert es fortificà a la Bastida, de tal manera que a 1412 s'hi hagué d'enviar un petit exèrcit per empresonar-lo a ell i als seus servidors.⁸⁷ D'altra part, ja el 23 de juliol de 1404, Miquel Rovellat portà pres a Ciutat un captiu de Gisbert de Santjoan, al mateix temps que entregava una carta del batle de Campos: *Berenguer Vanrell, batle reyal en Campos si mateix e les suas coses. Sàpia mossèn vostra saviesa que en Miquel Roveyat, portador de la present, ab altres, han presos en la marina del meu batliu dos catius lo hun dels quals és de mossèn Gisbert Sant Johan, cavaller, e l'altre és de Pasqual Bouló de Sineu, los quals catius són atrobats que menjaven hun moltó den Lorens Ladó del meu batliu, perquè mossèn certificant vostra saviesa de les dites coses, remet a vós lo dit catiu del dit mossèn Gisbert per lo dit Miquel Roveyat ab la pell del dit moltó, com l'altre haze dat a manleuta, e plàcia a vós pagar al portador lo morabatí e lo salari del portador segons és acostumat e*

⁸² J. RAMIS D'AYREFLOR I SUREDA: "Estament Militar i Prohoms amb honors de cavallers de Mallorca de mitjan segle XIV (1332-1362)" in *BSAL* XXVI, 1953, 7-8.

⁸³ J. M^e. BOVER: *Nobiliario Mallorquín* - Barcelona, 1983, 355.

⁸⁴ CAMPANER: *Cronicon...*, 144.

⁸⁵ CAMPANER: *Cronicon...*, 145.

⁸⁶ CAMPANER *Cronicon...*, 95 i 198.

⁸⁷ ROSSELLÓ: *Sant Joan...*, 47.

*d'altre part tres sols qui són deguts al saig de la mia Cort axí per carcellatge de tres jorns com per provisió a ell ministrada e XII diners per les presents.*⁸⁸

De totes maneres, els Santjoan eren un llinatge extens que aviat es segmentà. Tot sembla indicar que la segmentació es donà arran de l'adquisició de les propietats de Francesc Safont per part de Guillem de Santjoan a 1360. Entre aquestes propietats, hi havia la cavalleria de la Bastida, cosa que donà lloc als Santjoan de la Bastida. Ja s'ha esmentat el problema de Gispert de Santjoan i tot indica que, a la seva mort sense fills, l'hereu fou el seu germà Guillem de Santjoan.⁸⁹

Per la seva banda els Santmartí eren cavallers/donzells des dels inicis del Regne de Mallorca i, malgrat alguns dubtes, semblen tenir el seu origen en el canonge Dalmau de Santmartí documentat des del 1240,⁹⁰ així com en altres militars del mateix cognom i, segurament, emparentats.⁹¹ Eren indubtablement els capparets dels aragonesos i és significatiu que a 1409 Pau de Santmartí hagués hagut de lliurar a Bernat Puigdorfila, membre d'un llinatge clarament defensor dels interessos de Jaume III, el Llibre de Privilegis del braç dels cavallers.⁹²

Des de la crisi de 1343 es detecten membres del llinatge Santmartí implicats en banderies. Ja a 1391, amb motiu de les commocions que preparaven l'esclafit contra els calls, es detecta la seva presència: *25 de juliol de 1391. Que tots aquells qui són o es faran en companyia de.n Garau Aden ne de.n Sbert de Roaix, donells, ne de.n Pau Sanmartí, ne de.n Jordiet Brondo, ne de.n Ramon Savila, que nengun gos entrar en la vila d'avall ne passar la Riera sots pena del peu a perdre. Item que los qui són o es faran de la companyia de.n Ramon o de.n Ortis Sant Martí, donells, o de.n Felip Malferit, que no gosen entrar en la vila d'amunt ne pasar la Riera sots la dita pena del peu a perdre [...].* A partir de la crisi de 1391, es comencen a detectar membres del llinatge Santmartí encapçalant les juraries. A l'any 1394, Ortís de Santmarí va ser jurat en cap juntament amb Joan Saflor, doctor en medicina; Andreu Rossinyol, Felip de Tèrmens, Francesc de Saragossa i el pellicer Tomàs Romeu.⁹³ Ramon de Santamrtí va ser jurat en cap el 1402 i el 1404. En aquest període, els llinatges rellevants a la juraria varen ser els Santacília (1395), Sacoma (1395), Ferrer (1396), Tèrmens (1396), Roaix (1397), Umbert (1397) i Desbac (1398).

Les banderies, emperò, tenien àmplies repercussions a la Part Forana. Així, sembla que en el decurs dels conflictes que a Andratx dividiren la població entre *curials* o feudals i *reialistes*, els membres d'aquest llinatge actuaren com a factòtums dels feudals.⁹⁴ Els Santmartí tengueren importants propietats agràries i, a principis del segle XV, hi destaquen les que tengueren a Andratx i Muro. La importància d'aquestes

⁸⁸ R. ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Campos / I* – Campos, 1977. 228-229.

⁸⁹ J. BAUSÀ ROIG: "La cavalleria i el puig de Sa Bastida. De la conquesta catalana (1229) fins els conflicte civil de les Germanies (1523)" in COL·LECTIU TERANYINES: *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300 – 2000)* – Sant Joan, 2000, 229-290.

⁹⁰ MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella ...", 409-410.

⁹¹ BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, 359.

⁹² PONS: "Privilegis dels Cavallers ...", 7-11

⁹³ CAMPANER: *Cronicon...*, 95. Tot i això, ja apareixia com a jurat en cap el 1363 Roderic de Santmartí i a 1384 com a jurat Arnau de Santmartí en la juraria presidida Bernat d'Olms.

⁹⁴ ENSENYAT: *Historia de la Baronia...*, 298.

propietats no rau tant en la seva extensió i rentabilitat, com en què sovint foren escenaris on les banderies rurals i les colles de bandolers hi tenien aixopluc. El clima de tensió era tal que, a 1401, hi hagué un intent de sublevació dels esclaus de les seves propietats. Però també s'ha de dir l'alqueria de Beni-Orella -que havia estat de la seva propietat- fou centre d'actuació de la colla de Pere Nicolau.⁹⁵

Els enfrontaments entre els Santjoan i els Santmartí eren, per tant, quelcom habitual a principis del segle XV. I aquests enfrontaments eren generals i a tots els nivells, encara que poques vegades ho protagonitzaren personalment. Fins i tot, alguns d'aquests enfrontaments poden semblar derivats de causes menors. Com per exemple: *1414. 12 de gener. Manant a tots els singulars del braç militar que dins dèu dies a Galceran de Sant Joan les quantitats que hagen estat taxat i deguen per raó de les 16 L. censals que.l dit braç és tengut de fer cascun any al honrat Ramon de Sant Martí, sots les penes als contraventors que s'especifiquen.*⁹⁶

Més habitual va ser que uns i altres enfrontassin membres menors del seu partit, colles de bandolers i, fins i tot, criats i esclaus. És en aquest context que es pot explicar que la persona ofesa, la persona robada i insultada fos un Montsó, enfrontat per la seva banda amb els Nunís, que acabarien emparentant amb els Santjoan.

Els escenaris

Els diversos indrets on succeïren els esdeveniments que narren els testimonis del procés són capitals per entendre el rerafons polític del conflicte. Tot ell tengué lloc en un reduït espai a l'entorn de la plaça de Cort i amb centre a la Casa de la Universitat, nucli del poder del Regne en aquells moments i objectiu a abatre par part dels dos partits.

Tot començà quan Ramon de Montsó partí després de dinar del seu domicili⁹⁷ per anar a la casa del jurat Joan Umbert. Aquest ja havia tengut un important paper en el decurs dels conflictes i havia estat jurat el 1403 en la juraria presidida per Esbert de Roaix, i ho tornaria ser amb Jordi de Santjoan el 1419.⁹⁸ Els dos es dirigiren cap a la Plaça de Cort.

Va ser allà on tengué lloc la primera topada. Amb ells, hi havia Arnau de Pax, Arnau Togores i Pere Bertran que foren testimonis dels esdeveniments. D'allà es dirigí a diverses cases citades explícitament amb l'antecedent del topònim Son (axó

⁹⁵ ENSENYAT: *Historia de la Baronia...*, 284-293.

⁹⁶ A.H. 422, f. 146.

⁹⁷ No s'ha pogut documentar exactament on era el seu domicili, però hi ha la possibilitat que fos a la placeta que, amb el temps, seria coneguda com a de Príam Villalonga. Es trobava a l'entrada del Call i ja se la coneixia amb aquest nom a 1390. Veure PIFERRER / QUADRADO *Islas Baleares*, 109, nota 1. Tot i això, alguns autors situen la casa dels Montsó en el carrer den Morey. ZAFORTEZA *La ciudad de Mallorca.../IV*, 281: *No obstante esto, la casa de Montzó, desde mucho tiempo atrás, era la número 13, de la calle de la Portella, y al extinguirse esta familia, pasó a la de Valentí Ses Torres, y de esta a la de Burgués Zaforteza, quienes en 1781 la enajenaron y hoy la posee don Antonio Marqués y Luigi.* D'altra part, el 1377 Garau Pere de Montsó va vendre a Sor Cília de Font, monja de Santa Margalida vint morabatins censals sobre les cases, hort, banys i altres edificis dins la ciutat, devora el monestir de Santa Clara. Vegeu: J. ROSSELLÓ LLITERAS *Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa* – Palma, 2000, 125.

⁹⁸ CAMPANER *Cronicon...*, 198-199.

de.n Diego) com o a genèrics no explicitats que els escrivans i jutges situaven perfectament (*en altre loch hon stave lo fill d.en Cos*).

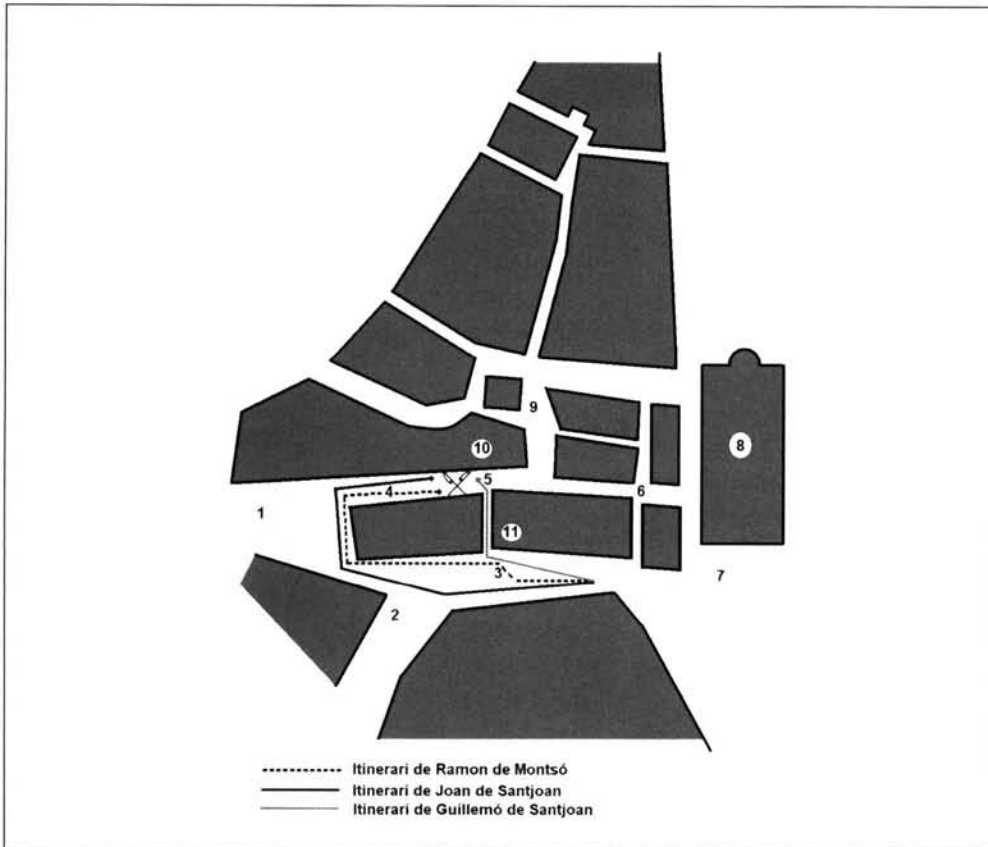
Una vegada que passà la primera topada, la segona fita va ser al carrer de la Ferreria. Aquest era l'indret de la primitiva ferreria andalusina⁹⁹ per la qual cosa era coneguda també com a Ferreria Vella, Ferreria d'Amunt o de les Copinyes.¹⁰⁰ Actualment aquest carrer ha desaparegut i sols en restà fins principis del S. XX un fragment amb el nom de Llum. En ella s'hi concentraren els ferrers d'obra prima. La seva intenció era dirigir-se cap a Sant Francesc i que li portassin una cota de malla per protegir-se, emperò no va tenir temps de tenir-la. Enmig del carrer de la Ferreria, diverses persones l'avisaren que els Santjoan el cercaven amb males intencions.

Va ser a la Plaça de les Copinyes, on hi havia la denominada Font de la Ferreria,¹⁰¹ que Ramon de Montsó va veure els Santjoan i anà cap al carreró (Carrer de l'Infern) que es dirigia d'aquest carrer a Cort. No va tenir temps. Al seu front hi havia el pare, Joan de Santjoan, i al darrera el seu fill Guillemó. Aquí Ramon de Montsó intentà parlar amb el pare insinuant que l'atac seria a traïció i, quan eren a punt de desembeinar les espases, els aturà el veguer de la Cort.

⁹⁹ M BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (S. XIII - XVII)" in *BSAL*, XII, 1992, 169-216. M. BERNAT I ROCA: "Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madīna Mayūrqa a Ciutat de Mallorca" (1229-1315)" in *BSAL* LIII, 1997, 27-70

¹⁰⁰ ZAPORTEZA: *La Ciudad de Mallorca.../III*, 291.

¹⁰¹ ZAPORTEZA : *La Ciudad de Mallorca.../III*, 308-309. També rebia el nom de Font de Sant Cristòfol de Cort i altres denominacions.

- 1 Font de la Ferreria
- 2 Carrer del Palau
- 3 Plaça de Cort
- 4 Carrer de la Ferreria
- 5 Carreró de l'Infern
- 6 Carrer dels Fideus

- 7 Plaça de Santa Eulàlia o de les Cols
- 8 Església de Santa Eulàlia
- 9 Carrer Calderers
- 10 Obrador de Bartomeu Martí (?)
- 11 Obrador de Diego lo Calceter (?)

Les persones

Els principals protagonistes del procés, tal i com s'ha vist, eren membres de llinatges ben conegut dins la història medieval mallorquina i, particularment, en les banderies. Els dos més directament implicats eren Montsó i Santjoan, encara que també hi figura un membre del llinatge Pax. Juntament amb aquests protagonistes n'hi apareixen d'altres que, segurament, formaven part de les banderies, fins i tot a la Part Forana.

Els Montsó són un llinatge ben conegut a Mallorca. El 1233 Ferrer de Montsó rebé un obrador i diverses cases a Ciutat de Mallorca de mans de Nunó Sanç. Amb tot, tengueren altres importants propietats agràries a Petra, Sineu Montuïri, Manacor i Artà

i a més, una part del llinatge s'establí a Valldemossa.¹⁰² Emperò, la branca principal arribà a tenir una cavalleria a Artà, el centre de la qual era l'actual torre de Canyamel. Aquesta torre va ser coneguda com a Torre dels Montsó, tot i que deixaren de tenir-la el 1414.¹⁰³ En aquella vila varen estar molt implicats en banderies, algunes de les quals tengueren com a centre de polèmica la possessió dels molins.¹⁰⁴

De fet, el procés de subhasta de la torre dels Montsó és ben indicatiu de com les banderies s'imbricaven en qualsevol aspecte de la vida quotidiana. Segurament a causa dels deutes, la torre passà als Morató i, en poc temps als Berard (1419). Emperò, ja a 1360, Antoni Blanquer havia rescindit el contracte que el seu avi havia signat amb els Montsó per la gestió de l'alqueria. Bona part d'aquestes diferències varen estar imbricades en les banderies que aquest llinatge tengué amb els Orpí.¹⁰⁵ Amb tot, els Orpí estaven subordinats a la Torre i, quan esclataren les desavinences entre els Blanquer i els Montsó, varen fer un front comú en contra dels cavallers. Joan Orpí, casat amb Floreta Blanquer, acabà per fer-se'n càrrec de la torre i, quan aquest es retirà, la seva gestió passà als Peretó.

A 1415 els Peretó que tenien la Torre de Canyamel es trobaven pràcticament arruïnats. La llista dels creditors, quan la torre va ser subhastada, és prou rellevant: Elisen, viuda de Pere Santjoan, les parròquies de Sant Jaume, Inca i Alaró, la Seu, els hereus de Mn. Arnau Albertí, Antoni Vives de Manacor, Joan Umbert, Nicolau de Pax, Jaume Sacoma, ... En conjunt, llinatges ben conegut en el decurs de les banderies.¹⁰⁶

D'Artà passaren a residir a la Ciutat. De fet, Guillem Montsó hi morí cap a l'any 1324. Sembla que va ser aquest el que traspassà a Romeu Blanquer el domini útil de la Torre.¹⁰⁷ D'altra part, a la mostra de cavalls armats de 1332 hi apareix Pere de Montsó amb l'obligació de prestar un cavall armat.¹⁰⁸ Entre 1371 i 1414, els Montsó d'Artà varen vendre gairebé totes les seves propietats en aquella vila, fins i tot la seva casa vilatana que estava situada prop de l'Almudaina i va ser cedida als Boscà.¹⁰⁹ Amb tot, els problemes econòmics provocaren la decadència del llinatge. En el segle XV ja no figura cap Montsó en les nòmines de cavallers i sí que n'apareixen com a notaris. Segurament per falta de descendència acabarà per desaparèixer aquell mateix segle i els seus drets passarien als Valentí Sestorres i, d'aquests, als Vilallonga.

El conjunt de les persones que testificaren o apareixen citades en el procés són:

¹⁰² J. ALBERTÍ ALBERTÍ / R. ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Valldemossa (1230-1516)* – Valldemossa, 1999, 31, 63, 79, 91, 116 i 119.

¹⁰³ L. LLITERAS: *Artà en el siglo XIII. Estudio y Documentos* - Palma, 77-78, 109-110. L. LLITERAS: *Artà en el siglo XIV. Capdepera, Son Servera y Sant Llorenç* – Palma, 1972, 284. LL LLITERAS: *Torre de Canyamel* – Palma, 1970, 31-34.

¹⁰⁴ LLITERAS: *Torre de Canyamel ...*, 108-112.

¹⁰⁵ LLITERAS: *Artà en el siglo XIV ...*, 244-245.

¹⁰⁶ LLITERAS: *Torre de Canyamel ...*, 127.

¹⁰⁷ LLITERAS: *Artà en el siglo XIV*, 291. El destí de la Torre dels Montsó va ser conflictiu a partir d'aquests moments. Cap a mitjans del segle XIV els Blanquer incompliren les condicions del contracte i la Torre passà als Orpí. Aquests la cediren, per via matrimonial, als Peretó i va ser venuda a 1417 a requesta dels creditors.

¹⁰⁸ RAMIS D'AYREFLOR: "Estament Militar...", 7-8.

¹⁰⁹ LLITERAS: *Torre de Canyamel ...*, 102.

• BERTRAN, A.: Citat com a testimoni per Ramon de Montsó. Possiblement emparentat amb el bandoler Antoni Bertran d'Artà, executat el 1407.¹¹⁰

• BERTRAN, PERE: Possiblement l'anterior. Arnau de Pax el cita com a present a la reunió de la porta de la Sala quan Guillemó Santjoan va fer *sigrimaces* a Ramon de Montsó.

• BOFÍ, MARTÍ: Pellisser, citat com a testimoni per Martí Bartomeu.¹¹¹

• BURGUERA: Cap de guaita que aturà la brega.

• COS: Un fill den: Sols se cita en relació a una localització indeterminada.

• DIEGO, *lo calceter*: El seu obrador, situat en el cantó del carreró de l'Infern, és citat com una localització.

• GERONÈS DE COANEGRE: Tal volta seria l'Antoni Geronés que, juntament amb la seva esposa Magdalena, comprà el 7 de juny de 1418 un molí a Coanegra i que a 1421 ja en tenia tres.¹¹² Ramon de Montsó parlava amb ell quan va ser insultat i sols ell el cita com a present en els esdeveniments.

• MARTÍ, BARTOMEU, *lo bayner*: Enmig del carrer de la Ferreria, avisà Ramon de Montsó de com els Santjoan l'aiguaitaven amb les espases tretes. Presenta testimoni el dimarts 14 de febrer.

• MONTSÓ, RAMON DE: Les notícies que es tenen sobre aquest personatge gairebé provenen totes del propi procés. Pràcticament, sols se sap que, a 1415, va adquirir quatre llibres que se subhastaren de la biblioteca del notari Jaume Sabet.¹¹³ D'altra part, s'ha de tenir en compte que el període coincideix amb la subhasta de la Torre de Canyamel. Malgrat que no formàs part ja del seu patrimoni, no cal dubte que degué ser un cop fort al seu prestigi. Amb tot, quelcom quedava del passat en vista de com el tractaren pagesos i menestrals. Estava integrat en el braç dels ciutadans i en aquest càrrec tengué un cert paper en el decurs de les discussions derivats de la mort de Martí l'Humà i la resolució de l'interregne.¹¹⁴

• MORLANS, ANTONI: Mercader. Joan de Sales parlava amb ell quan Guillemó de Santjoan va fer *sigrimaces* a Ramon de Montsó.

• PAX, ARNAU DE: Aquest llinatge es convertirà en un dels capitals de les banderies del Regne a partir de la dictadura de Pere Descatllar.¹¹⁵ Amb tot, Nicolau de Pax figura com a jurat a 1404 a la juraria presidida per Ramon de Santmartí, a 1413 a

¹¹⁰ A. GILI FERRER: *Artà en el Segle XV* p. 209. El març de 1407 Antoni Cardell anà a Artà a inquirir en contra seva, ja que era delat de diversos enormes crims pel quals arribaria a ser sentenciat a mort. No cal dubte que aquest bandoler estava implicat en les banderies de la vila en vista dels intents que hi va haver per alliberar-lo. Essent pres, el guardava un home vell i orb i el batle no estava segur de què no assaltassin la presó. Decidí llogar a 3 homes per a què el baixassin a Ciutat, emperò es negaren per por de l'avalot que s'estava preparant. No quedà més remei que el batle, amb companyia d'un escamot de 20 persones, el portàs personalment a Ciutat.

¹¹¹ S'ha de recordar que Joan Bofí va ser acusat en el decurs dels esdeveniments de 1391 de promoure l'avalot dins Ciutat, per la qual cosa va ser penjat. PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 105.

¹¹² CAPÓ: *La Vila de Santa Maria del Camí...*, 151.

¹¹³ J.N. HILLGARTH: *Readers and books in Majorca (1229 – 1550)/II* – París, 1991, 472.

¹¹⁴ SANTAMARÍA: *Historia de una marginación ...*, 379.

¹¹⁵ QUADRADO: *Forenses y ciudadanos ...*, 73-74. Amb tot, els Pax també se segmentaren com els Santjoan.

la presidida per Jaume de Puntiró, a 1415 a la de Berenguer de Tagamanent; a 1408, Antoni de Pax a la de Berenguer d'Olms; Lluís de Pax a la de 1411 a la de Jordi de Santjoan a. Serra i Pere de Pax a la de 1417. En conseqüència, es pot considerar membre del partit *aragonès*.¹¹⁶ Citat com a testimoni dels esdeveniments per Ramon de Montsó. Testificà el dimarts 14 de febrer.

- PRÒXIDA, OLFO DE: El seu període passa per ser un dels més conflictius del segle XV. Es mostrava clarament partidari dels *mallorquins*, de tal manera que els *aragonesos* demanaren en diverses ocasions la seva substitució.¹¹⁷ Signà el bandejament dels Santjoan.

- SALES, JOAN DE: Mercader (encara que se'l cita com a ciutadà) de Mallorca. Prestà testimoni el dimarts 14 de febrer.

- SANTJOAN, GUILLEM: Segons testimoni del mercader Joan de Salas, Ramon de Montsó amenaçà que comunicaria a Guillem de Santjoan, germà de Joan, que l'havia injuriat. Sembla que era el germà menor de Gisbert de Santjoan, senyor de la Bastida, al qual heretà.

- SANTJOAN, GUILLEMÓ: Un esclau seu va robar determinats objectes a una alqueria propietat de l'esposa de Ramon de Montsó. La negativa a reparar el robatori va ser la causa aparent de la brega. Va ser bandejat juntament amb el seu fill dia 18 de desembre de 1418.

- SANTJOAN, JOAN: Ciutadà de Mallorca. Pare de Guillemó de Santjoan. A causa de l'extensió del llinatge és difícil d'identificar clarament. Va ser bandejat juntament amb el seu fill dia 18 de desembre de 1418.

- TOGORES, ARNAU: Citat com a present per Arnau de Pax.

- UMBERT, JOAN: Els Umbert varen ser ben coneguts en el decurs dels conflictes polítics del segle XV. Joan Umbert va ser jurat l'any 1403 a la juraria d'Esbert de Roaix, i a la de l'any 1419 amb la de Jordi de Santjoan a. Serra.¹¹⁸ Va ser un dels dirigents del partit *aragonès*. Ramon de Montsó l'anà a cercar a ca seva per anar junts al consell.

- VILA, notari: Estant a la seva taula, Guillemó de Santjoan va fer *sigrimaces* a Ramon de Montsó.

- VINAS, JAUME, notari. Testificà el dimarts 14 de febrer.

¹¹⁶ CAMPANER: *Cronicon...*, 198.

¹¹⁷ CATEURA: "El bipartidismo ...", 169.

¹¹⁸ CAMPANER: *Cronicon...*, 1989-199.

Apèndix documental

ARM – AH – REIAL AUDIÈNCIA - CRIMINAL L.I, Núm.. 10.

Die Lune XIII mensis Ffebruari

Anno nativitate Domini MCCCCXVIII¹¹⁹

L.honrat En Ramon de Monçó, ciutadà de Mallorca, jurat, interrogat dir veritat sobre les coses a la cort denunciades e interrogatoris davall scrites.

E dix star en veritat, que divenres propter pasat, après dinar, partint aquest de casa sua anàs.se.n a casa del honrat en Johan Umbert, jurat de Mallorca, per demanar.li si irien a consell e aquest en ensemps ab lo dit Umbert anaren¹²⁰. E com foren en la Cort, aquest se pres a parlar ab en Jeronès de Coha Negra, habitador de la parròquia de Sancta Maria d.es Camí; e parlant vin aquest Guillamó Sent Johan que li fahia sigrimaçes , ço és metent-se mà a la barba quaix menaçant e aquest feu.li la figa; tos temps continuave en fer allò e aquest no se.n turà quaig girant.li la cara e lo dit Guillamó anas.se.n, e partint.se d'açí hon stava anas.se.n en altre loch hon stave lo fill d.en Cos. Demana.li que.l prestàs una cota de malla, segons an aquest vingué a dir hun hom qui stave llà hon stave lo fill de.n Cos que havia dit:

-“Cap de Déu, llà veig en Monçó quin contment fa que yo veuré que serà de mi o de ell”-. E partí de açí anas.se.n e anant.se ver axó de.n Diego faent.li faent.li [sic] fort mal e sguart an aquest. E yo pare qui era açí mes.se en la scrivania de.n Sala, e vin aquest qui se acostaren: lo dit Johan de Sen Johan, son pare, e lo dit Guillamó, parlant departirent.se e lavors aquest prop hon staven lo dit Johan de Sant Johan, son pare e lo dit Guillamó, faent la via de la Ferreira, parlant ab lo dit Jeronès de hun catiu e lo dit Jeronès dix an aquest:

- “ E doncs, e lo catiu?”- E aquest respongué e dix.li:

- “Lexau.me anar que hun poch vaig e puis jo som abrem plaer”-. E respongué lo dit En Johan de Sant Johan quasi dient.lo de ell e de son fill, e nos al vostre.

E lavors [a]quest fahent la dita via vin aquest que lo dit Johan de Sant Johan e son fill li anaven derrera e com fos aquest propter la font de la Ferreria, girà.s e com se girà.s vin que lo dit pare e fill se.n tornaren faent la via de la Cort e faent aquest aquella mateixa via fou en mig a la Ferreria digueren.li alguns hòmens entre los quals li nombrà gu qui ha nom En Barthomeu lo bayner:

- “O seny En Monçó, guardau.vos que En Sant Johan e altres, ab spases tretes vos ixen davant”. E lavors aquest més mà per la spasa regardant.se, faent la via del carreró qui ve hom de la Cort entra hom a la Ferreria e faent la dita via En Johan de Sales, mercader de Mallorca, e com se temia metent mà per la spasa segons dix interrogat, pensant.se que fos de la companya de.n Castell dix aquest:

- No cal tembre de mi ne de qui anats en bon viatge que aquens han fet sigrimaçes- pensant.se que la gent los tenria dient.ho de lo dit En Sant Johan e son fill.

¹¹⁹ Al principi de la fulla és troba una anotació, en part il·legible:

.... En Guillamó Sant Johan

.... catiu d.en Johan Sant Johan.

¹²⁰ Interliniat.

E aquest, partint de aquí, fahia la via de Sent Francesch per intenció de fer.se venir aquí una cota per armar.se per defendre.s tement.se dels damunt dits e encontinent lo dit en Johan de Sant Johan e hagueren moltes rahons entre les quals rahons digué aquest:

- “Vos sou aquí e vostre fill damunt; per què me anau menaçant? Veus.me aquí, si res voleu de mi”.- E partint de aquí, vengué lo veguer del governador dient.li:

- “Lo senyor governador mana que siau devant ell sots pena de CCCC lliures”.- E aquest anà hic als no sap.

Interrogat si hagué haut algunes noves abans quest ab lo dit Guillamó Sent Johan o ab son pare En Johan de Sent Johan, e dix star en veritat que II anys abans ha poch més ho menys que hun catiu del dit En Johan de Sent Johan trent.ho hun alberch qui és de la alqueria de la dona Magdalena, muller de aquest, situada a la vall de Coha Negra e furtà.li moltes coses de les quals lo dit Guillemó, fill de.n Johan de Sen Johan, pagà an aquest que no se.n clamàs que tot ço quant havie furtat lo catiu li seria restituït e an li.n restituït alguna partida e de la altre no volent.li restituir. Jurà aquest que ell se.n clamaria e lo dit Johan de Sent Johan per allò no li parlave.

Interrogat qui eren present a les dites coses, e dic que En A. Bertran e l.honrat N.Arnau de Pax e molta altra gent de la qual no ha memòria.

Die martis XIII mensis Ffebruary

Anno predicto

En Barhomeu Martí, bayner de Mallorques és jurat e interrogat dir veritat.

E dix star en veritat que divenres propter passat, stant aquest en son obrador, après dinar vin En Johan de Sent Johan qui dehia a son fill:

-“Torna, torna”.- e quest levà.s son obrador hon stave e feu.se envers lo carrer de la Ferreria, e digué:

-“Senyor, en Ramon de Monçó, tornau atrás”.- que segons dehien que aquest no sabia ab qui havia haut noves que lo fill de.n Sent Johan li ixia al davant e tornà.s aquesta e als no sap.

Interrogat si aquest sap ni ha haut dir ni vin que lo dit fill de.n Sent Johan, quant son pare li deya que tornàs atrás, veu que tengués spasa treta, ne fos armat e dix que no.s sap res.

Interrogat qui foren presents a les dites coses, e dix que en Martí Boff, pellicer de Mallorques qui ensemps ab aquest [havia] corregut darrera lo dit Ramon Monçó dient les dites paraules que es guardàss e molta altra gent de la qual no ha memòria.

* * *

L'honrat N.Arnau de Pax, ciutadà de Mallorques, és jurat e interrogat dir veritat.

E dix star en veritat que divenres X, après dinar, propter passat, stant aquest ab lo dit En Ramon de Monçó e En Pere Bertran a la porta de la sala, hon tenen consell, vin en Guillemó Sent Johan, stant recolzat en lo scriptori de.n Vila, notari de Mallorca, lo qual se metia mà a la barba fent sigrimaçes e vin que lo dit Monçó li feu les figues, e lo dit Monçó respongué:

- “ Ha hun taquany qui ens menaça lla, metent.se mà a la barba”. – E après, poch stant, vin aquest que lo dit Monçó se.n anave fora la plaça, fent la via de la font de la Ferreria e lo dit En Guillamó Sent Johan e lo dit En Johan de Sent Johan anaven.li derrera. E com lo dit Monçó fou propter la font de la Ferreria, girà.s, e lo dit Johan de Sent Johan e lo dit Guillamó, anaren.se, e lo dit Monçó tech la dita via de la Ferreria e lo dit Johan de Sent Johan e son fill giraren envers la plaça, e lo dit Guillamó tragué la spasa e anà envers lo carreró qui passa de la Cort a la Ferreria, e lo dit Johan de Sent Johan derrera, lo dit Guillamó e com foren en lo dit carreró vengué lo veguer e pren.lo e als non sap.

Interrogat si aquest sap ni ha hoyt dir que abans que lo dit Guillamó Sent Johan li fes los senyals ja dits, ço és metent.se mà a la barba, si havien haudes no més lo dit Monçó ab lo dit Guillamó. E dix star en veritat que com aquest demanà al dit Monçó per què fahia les figues hagueren rahonament e dix que li digué que sobre hun catiu que li havia furtat moltes coses en una alquaria de sa muller situada en la vall de Coha Negra.

Interrogat qui foren presents a les dites coses, e dix que N’Arnau Togores e En Pere Bertran e molta altra gent de la qual no ha memòria.

* * *

L’honrat En Johan de Sales, ciutadà de Mallorca, jurat e interrogat dir veritat.

E dix star en veritat que divenre propter passat, après dinar, stand aquest en la plaça de la Cort, stant rahonant ab En Anthoni Morlans, mercader, vin lo dit Ramon de Monçó devant la sala hon tenen consell ab En Arnau Togores, N.Arnau de Pax, En Pere Bertran, vin que lo dit Remon fahia les figues, no sabent a qui ne a qui no, e lavors aquest no sabent a qui fahia les figues acostà.s a lo dit Monçó e digué-li:

- Ab En Johan de Sent Johan e ab son fill- Lo qual lo menaçaven tenent la mà a la barba per via de menaçes e que puy que axí ho volien de haver-ho ab ell que lo diria a mossèn Guillem de Sent Johan, son frare, que si altre l.o.n tengué per stufat e lavors lo dit Monçó partí.s d.aquí hon era e feu la via de la Font de la Ferreria lo dit Guillamó Sent Johan anava.li darrera e com fou al cantó envers hon stà En Diego, lo calceter, vin aquest que lo dit Guillemó girà.s e feu la via de un carreró que va de la dita plaça de la Cort a la Ferreria e faent la dita via, lo dit Guillamó tragué la spasa e com fou en lo dit carreró vin aquest que dit Burguera lo cap de guaita, lo pres e als dix aquest que no sap sobre les dites coses.

Interrogat qui foren presents a les dites coses, e dix que En Pere Bertran e molta altra gent que no ha memòria.

* * *

Lo discret En Jacme Vinas, notari de Mallorca, és jurat e interrogat dir veritat.

E dix saber sobre les dites coses, que divenres après dinar, ignora la hora quina era o quantes hores eren del dia, e star en la plaça de la Cort, vin En Guillamó Sent Johan, fill del honrat En Johan de Sent Johan, ciutadà de Mallorca, que tornà per la dita plaça ab spasa treta, entrant.se.n per lo carreró lo qual passa de la plaça de la Cort envers la Ferreria e com se.n entrave lo dit Guillamó per lo dit carreró vin aquest, En

Burguera, lo cap de guaita qui.l gafà de pat derrera en nom de Cort, e lavors vin aquest que hi corregué lo veguer e molta altra gent e als dix no saber sobre les dites coses.

Inrrograt si aquest sap ni ha hoyt dir contra qui havia treta la spasa lo dit Guillamó ni contra qui havia haut remor. E dix star en veritat que après que hagué vistes les dites coses, que contre lo dit hon. En Ramon de Monço.

* * *

Ara hoiats que mana lo noble mossèn Olfo de Pròxida, cavaller, conseller e camarlench del senyor rey e governador de Mallorques a tothom generalment de qualsevol ley, condició o stament sia en d.ací avant no acullen ni sostenguen socors ni ajudt donen ne de la ylla de Mallorques trasguen en Guillamó de Sant Johan, donzell, fill del honrat en Johan de Sant Johan, donzell, lo qual jazsia legíttimament citat no és volgut comparar per estar a dret a la Cort. E qui d.aquí avant lo acullirà socors ni ajuda li donarà he de la dita isla lo traurà no.s fin en bens ne en persona ne en quart ha.

Data en Mallorques a XVIII dies de desembre del any MCCCCXVIII.

Resumen

El presente artículo presenta un proceso por faltas de 1418 y dicho estudio fue objeto de un trabajo de facultad dirigido por el Dr. Santamaría. Los acontecimientos, a simple vista, parecen simples. El 13 de febrero de 1418 el ciudadano de Mallorca Ramon de Montsó testificaba sobre un intento de ataque por parte de Guillemó de Sant Joan. Aparentemente, la causa era un conjunto de robos cometidos por un esclavo. Sin embargo, esconde las divisiones de las banderías del reino que provocaron más de 50 años de conflictos civiles.

Abstract

The present article presents a process by lack of 1418 and this study was object of a work of faculty directed by the Dr Santamaría. The events, at first, seem simple. The 13 of February of 1418 the citizen of Majorca Ramon de Montsó testified on an attempt of attack by the part of Guillemó de Sant Joan. Apparently, the cause was a set of robberies committed by a slave. Nevertheless, it hides the divisions of the factions of the kingdom that caused more than 50 years of civil conflicts.

Beguines i beates mallorquines en els anys de la tardor medieval

Maria BARCELÓ CRESPI

Entre els estudis centrats en el món religiós femení abunden sobretot aquells que es dirigeixen cap a l'anàlisi de caire conventual, caracteritzat pel respecte i no qüestionament del sistema ideològic configurat per l'Església. Això no obstant, de manera paral·lela a tota línia oficial, es desenvoluparen moviments alternatius que s'allunyaren de les normes establertes per la jerarquia eclesiàstica.¹ Fou el cas dels beguinatges i beateris, nous centres d'espiritualitat femenina no sotmesos a normatives oficials, on les dones laiques podien manifestar de manera més lliure i espontània la seva religiositat.²

Es tracta de dos àmbits que compartiren moltes semblances, tantes que de vegades resulta difícil separar-los i trobar-ne diferències atès que beates i beguines participaren de les mateixes fonts espirituals.

Front a la història que se centra en les xarxes que teixiren els dominis monàstics, existeix també una crònica que arriba més enllà i treu a la llum els sentiments religiosos de persones anònimes i les pràctiques religioses de les classes populars. La història de les mentalitats proporciona eines que permeten accedir a les creences més íntimes i destapar els comportaments religiosos individuals.

Obren relativament poques dades que permetin apropar-se a les manifestacions d'espiritualitat de les dones mallorquines a l'Edat Mitjana. Les mencions que apareixen a la documentació són de fet escasses, disperses i poc connectades entre sí. La majoria de les informacions es refereixen a les pràctiques pietoses i a la caritat expressades sobretot en els testaments on deixaren constància dels seus darrers desitjos.

No és fàcil descobrir el significat que la religió va tenir per a elles en el dia rera dia, l'ús que en varen fer, així com la manera d'entendre-la. Malgrat tot, aquesta experiència va oferir un nou impuls al corrent cristià, recelós dels canvis i, potser, d'un major protagonisme femení.

¹ Entre la bibliografia més pròxima cal citar: José POU Y MARTÍ: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Alacant, 1996.

Elena BOTINAS I MONTERO; Julia CABALEIRO I MANZANEDO; Maria dels Àngels DURAN I VINYETA: *Les beguines. La Raó il·luminada per Amor*, Barcelona, 2002.

² Bonnie ANDERSON; Judith ZINNSER: *Historia de las mujeres: una historia propia*, I, Barcelona, 2000, 245-250.

Característiques de l'espiritualitat de beguines i beates

L'aparició de nous grups socials i el desenvolupament de les ciutats a principis del segle XIII contribuïren a la creació de noves formes religioses. No només es varen multiplicar el nombre de convents i ordes religiosos, sinó que apareixeren noves manifestacions de vida religiosa, com el beguinisme.

L'origen de l'impuls beguinista es troba als darrers anys del segle XII i principis del següent quan a algunes regions d'Europa, sobretot als centres comercials i tèxtils de la regió de Flandes, començaren a formar-se certes comunitats de dones pietoses, unides ordinàriament amb el vot de castedat -encara que no com a requisit estricte- i amb alguna obligació d'obediència més o menys estreta, per fer feina a obres de caritat cristiana.³ Eren associacions obertes de dones devotes i el moviment no només tingué una gran difusió entre el poble, sinó també entre la burgesia i la noblesa de les ciutats. Encara avui resten els edificis dels beguinatges de Bruixes, Amsterdam o Breda, entre altres, com a testimoni de l'empenta assolida temps enrere.

A diferència dels monestirs i convents, els beateris i beguinatges eren els espais on les dones podien optar per una expressió més individualitzada, íntima i espontània del sentiment religiós. L'accés als primers, potser, no sempre era lliure, sinó coaccionat per la voluntat dels pares, que decidien en tot moment el destí de les seves filles. En canvi, en el cas de les beguines i beates aquesta situació no es donava perquè continuaven mantenint la seva condició de dones laiques sense necessitat de fer els vots o iniciar-se com a novícies per a que, amb posterioritat, fossin confirmades com a monges.

Malgrat guardar una sèrie de preceptes, tenien més llibertat d'acció i moviment perquè no responien ni estaven sotmeses a la religiositat oficial respectada per la societat ni subjectes a una regla. Els beguinatges i beateris foren un dels millors exemples de moviments que fomentaren la creació d'espais propis femenins, no mediatitzats per cap tipus de vincle de dependència i subordinació als homes.⁴

Una altra característica a tenir en compte és que els monestirs no estaren sempre oberts a totes les dones, ja que acceptaven, per norma general, aquelles que pertanyien a un determinat estament social, donat que per al seu ingrés era necessari el pagament d'un dot. El fet de rompre totalment els vincles amb la família, suposava que el convent passava a assumir el manteniment de les dones religioses. El dot era emprat per assegurar aquesta sustentació. Atès que les beguines i beates no tenien necessitat de trencar la unió familiar, o abandonar la vivenda on residien, aquest pagament no s'havia de realitzar. Això va fer que dones de tota condició se sentissin atretes per un moviment que permetia la seva religiositat independentment dels diners que tinguessin. El que està demostrat és que la major part de les monges dels monestirs tenien relació amb nissagues de famílies benestants. Així els tres monestirs de la Mallorca medieval, el de les franciscanes de Santa Clara i els d'agustines de Santa Margalida i del Puig de

³ Margaret WADE LABARGE: *La mujer en la Edad Media*, Madrid, 1996, 131-157.

⁴ Elena BOTINAS; Julia CABALEIRO: "Mediacions i autoritat femenina en l'espiritualitat de les dones medievals", *Duoda*, 7, Barcelona, 1994, 125-142.

Pollença, estaven vinculats amb les famílies amb més prestigi social i amb més pes econòmic del moment.⁵

Per a les beguines era molt important no sentir-se allunyades del món ni estar aïllades de la comunitat que les envoltava. El contacte directe amb l'àmbit públic formava part de la seva pràctica religiosa, era un precepte més. Aquest estil de vida era oposat al de les monges, que romanien dins uns murs aixecats per la pròpia jerarquia religiosa, que preferia tenir-les recloses i privades de relació amb l'exterior.

Cal preguntar-se quines foren les vies a través de les quals aquestes dones decidiren ingressar dins aquests models d'espiritualitat. Es difícil establir els camins que facilitaren el contacte i la recepció dels nous missatges. Tal vegada, el primer nivell d'accessibilitat el constituïa la pròpia família. També comptava la difusió popular perquè el món beguï era visible en la societat, no s'amagava ni ocultava. Era fàcil contactar-hi i descobrir la seva manera de funcionar. A més, els propis ordes mendicants també contribuïren a donar-lo a conèixer, en especial els franciscans.

Les monges de la Terça Regla

El moviment beguinista fou present a Mallorca fortament lligat a l'orde franciscà. S'establí entre amples sectors de la societat com una força popular amb vitalitat i energia, però també entre els membres de la Casa Reial de la dinastia privativa.⁶ Al segle XV es barrejà amb el lul·lisme i tingué un clar component medieval de pobresa.

La persecució iniciada a partir del bisbe Joan XXII contra el moviment beguinista obrí importants processos inquisitorials amb l'objectiu d'exterminar els brots de presumpta heterodòxia que s'allargaren fins els temps del papa Urbà V. No obstant, l'esperit beguinista no deixà de sentir-se entre la societat illenca, que el mantingué viu. L'aparició de beguines a Ciutat es donà justament quan a la resta de l'àmbit peninsular i europeu començà a patir una greu persecució.

Es té constància documental l'any 1317 del naixement d'una comunitat beguina, masculina, dirigida per un tal Antic de Vic i instal·lada al barri de la Calatrava, en el mateix lloc on més envant va sorgir el monestir de Santa Elisabet de monges jerònimes.⁷

El mateix indret a partir del 1336 amparà una comunitat femenina amb semblants ideals i estil de vida. Es tractava de dones que duïen vida de penitència i tenien la Terça

⁵ Joan Carles SASTRE BARCELÓ: *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana en un monestir medieval*, Palma, 1993.

Esther CRUZ PÉREZ: "Notes per a l'estudi del convent de Santa Clara als segles XV i XVI", *Abadies, cartoixes, convents i monestirs. Aspectes demogràfics, socioeconòmics i culturals de les comunitats religioses (segles XIII al XIX)*, Palma, 2004, 359-373.

M. José BORDOY BORDOY: *Una aproximació històrica al convent de Santa Margalida (1232-1837)*, Memòria d'Investigació llegida a la Universitat de les Illes Balears, 2003, inèdita.

María José BORDOY BORDOY: *El monestir del puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*, Pollença, 2005.

⁶ Antoniò OLIVER: "Heterodoxia en la Mallorca de los siglos XIII-XIV", *BSAL*, 32, Palma, 1963, 157-176.

⁷ Josep ESTELRICH I COSTA: "Una casa de beguïns i un convent de la Terça Regla a Ciutat de Mallorca (ss. XIV-XV)", *Fontes Rerum Balearium*, 1, Nova Etapa, Palma, 1990, 31-46.

Jospe ESTELRICH: *El convent de Santa Elisabet. Beguïns, terceroles, jerònimes (1317-2000)*, Palma, 2002.

Regla de Sant Francesc. Sense ser membres d'un orde regular o monàstic, formaven una comunitat en una casa no en un monestir o convent. De vegades se les nomenava beguines o beguines de la Terça Regla i popularment eren conegudes com les terceroles.

Aquesta comunitat, que tenia per patrona Santa Elisabet filla del rei Andreu II d'Hongria, va durar fins al 1485. El grup fundacional l'integraven sis dones, el 1357 eren vuit germanes i el 1448 onze. El 1480 el col·lectiu era integrat per la prioressa, Antonina Bondia, i les monges Eulàlia Timora, Isabel Massana, Antònia Soldevila, Isabel Sollana, Joana Carbonella, Agnès Xanxa, Caterina Timora, Isabel Oliva, Antònia Colombassa, Bernadina Goscons i Annetta Santjoana.⁸ De la major part d'elles només se sap el nom, la data i alguna notícia dispersa.

Durant el priorat de sor Joaneta Guimerana (1437 i 1447-48), les terceroles varen aixecar la seva església dedicada a Santa Elisabet el constructor de la qual va ser el reconegut mestre d'obres i escultor Huguet Barxa. La construcció de l'actual església es començà el 1555.

Poc després s'iniciaria el decliu de la comunitat quan en temps de la revolta forana el vicari general Martí Garcia va rebre denúncies contra la priora per mala administració dels béns i rendes i per permetre certes deshonestedats a la casa de les terceroles. El 1472 es repetien les denúncies. Un decret del bisbat del 3 de desembre del mateix any feia referència a irreverències dins l'església i mostrava les religioses més aviat com a víctimes d'un setge i d'una invasió gens respectuosa que no pogueren o saberen evitar. Tot plegat conduïa a la definitiva expulsió de les terceroles de casa seva. Aleshores les monges de la Terça Regla s'establiren en una casa del carrer de Sant Miquel desconeixent fins quan.

A l'edifici desallotjat hagué interessos en instal·lar-hi l'Estudi General en el moment fundacional que finalment varen ser desestimats. Les terceroles foren substituïdes per una comunitat de monges jerònimes a partir del 1485.

Des d'aquesta data trobam beguines, i també beates, espargides per la Ciutat de Mallorca sense conviure en comunitat.

Beguines i beates

Qui eren les dones que formaven part d'aquests grups? Una primera ullada permet afirmar que l'integraven un col·lectiu bastant heterogeni, format per dones de diversa condició. Fou un moviment molt diversificat i de gran capacitat receptiva.

Un dels trets que compartien aquestes dones a tot l'àmbit hispànic i europeu era la pobresa. Això no obstant, en el cas mallorquí una bona part provenia de famílies amb recursos.

Respecte a aquelles que procedien de nissagues amb fort pes econòmic, la pregunta que cal fer-se és si la família influïa en la relació amb la resta de companyes i la dinàmica interna del grup, o en els esdeveniments més quotidians. En teoria la dona renunciava a la vida còmoda i als privilegis de classe encara que, en realitat, algunes religioses no declinaren tan fàcilment als seus avantatges i continuaren amb el seu propi

⁸ ARM, Prot. S-62, full solt.

estil de vida. Una mostra de que aquesta acceptació no suposava en gran mesura trencar amb el ritme de cada dia era el nomenament de procuradors per solucionar litigis, recuperar quantitats de diners, reclamar herències... És a dir, fer gestions relacionades amb la dinàmica econòmica, en teoria, poc compatible amb l'esperit begu i beat.

Existiren beguines i beates que adoptaren la nova forma de vida religiosa perquè rebutjaven les formes tradicionals de devoció i cercaren la salvació de la seva ànima per altres vies. Es pot dir que algunes beguines de posició social acomodada representaren un model aristocràtic des del punt de vista de certs hàbits religiosos.

L'estat civil no era una categoria diferenciadora de les pràctiques de beguines o beates, maldament la majoria fes vots de castedat.

A la documentació escassegen els noms, moltes han romàs en l'anonimat i resseguir-ne una semblança biogràfica és una tasca gairebé impracticable sobretot per la fragmentació de les fonts documentals. Això no obstant, entre el repertori de noms documentats cal citar els següents:

Romia Rovira i Genovard.⁹ Es pot considerar, en certa manera, una excepció perquè tot i no disposar d'una informació àmplia per elaborar amb detall el seu itinerari personal, sí hi ha a l'abast una sèrie de documents claus que permeten conèixer els aspectes bàsics de la seva vida, tals com el contracte matrimonial i el testament. L'interès d'aquesta dona rau en que dedicà gran part de la seva existència a participar en el moviment beguinista estès a la Mallorca del segle XV.

Romia va néixer cap als anys 1420-1422. Era filla del ric mercader Mateu Rovira († 1426) i de Marió Genovard (†1440 ?). Es casà amb Jaume d'Olesa el 1440,¹⁰ emparentant d'aquesta manera amb una altra distingida nissaga del patriciat urbà i que des d'un punt de vista cultural és una de les més interessants a la Mallorca baixmedieval i del segle XVI.

L'enorme importància concedida a la concertació del matrimoni com a mesura d'adquirir i mantenir estructures de poder i béns, impedia a les joves influir en els plans d'enllaç traçats pels seus pares. Romia no en degué ser una excepció. La quantitat del dot es va establir en 2.000 lliures (1.362 *in pecunia numerata*). Aquest matrimoni i tants d'altres, no fou només un vincle que uní tan sols al marit i la muller, sinó també a dues famílies. Es creà un nou nucli familiar que es traduí en la constitució de tota una xarxa de parents i aliances.

Romia era major de 18 anys i menor de 25 quan es signà el contracte de matrimoni i, en contemplació de la seva virginitat, Jaume li féu donació *propter nupcias* de 500 lliures més, una quarta part del seu dot, la qual cosa ascendiria a un total de 2.500 lliures. Alhora feia constar que disposava d'altres béns: *ego dicta Romia sum habitura de certis bonis Eligii Çerrovira fratris mei quondam que sunt in partibus Romanie*. Entre els testimonis del contracte s'ha de citar el nom d'un personatge força important: Francesc Aixeló, secretari del rei Alfons el Magnànim.

⁹ Maria BARCELÓ CRESPI: "Romia Rovira i Genovard (1422? - 1460?)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 2004, 25-38.

¹⁰ ARM, Prot. A-87, 112v-114v.

El matrimoni tingué una filla Isabel, la major, i un fill Bernat. Isabel es casà amb Felip Fuster i Bordils. Tots dos moriren el 1470. Sembla que degueren tenir descendència perquè Romia en el seu testament deixà la quantitat de 20 sous als néts. Aquesta dama, que vivia a la illeta de Ferrando Valentí, era coneguda pels seus contemporanis com dona Aulesa, beguina.

La vida conjugal de Romia durà poc, uns tres anys perquè Jaume morí el 1443. Després de la mort del marit visqué sota la direcció d'un desconegut *Anthonium Girard, lullistam, magistrum meum*.

Per part materna, Romia estigué emparentada amb influents famílies de Ciutat com eren els Espanyol i els Pacs. Aquesta vinculació amb les més importants cases que constituïen l'oligarquia ciutadana li permeté gaudir d'unes relacions socials destacades.

Alguns membres de la nissaga dels Genovard sobresortiren per les seves activitats a l'àmbit de la vida pública de la ciutat amb diferents facetes. Gaspar Genovard i Sala fou un destacat mercader. El seu fill Gregori Genovard i Espanyol, canonge de la Seu, mantingué estretes relacions amb el moviment lul·lista i humanista, fou cofundador de la Crianga el 1510 i rector de l'Estudi General. El seu germà Gaspar Genovard i Espanyol va ser protector del monestir de Santa Elisabet entre 1512 i 1521. Un altre, Esperandéu Espanyol i Pacs, fill de Francesquina Genovard i Sala i de Nicolau Espanyol i Pacs, enllaçà amb la carrera eclesiàstica seguint el costum propi dels fadristerns de l'època fins a convertir-se en canonge de la Seu. Com a dinamitzador al camp de la cultura i la seva vinculació al moviment humanista del segle XV, destacà també per ser autor del poema de l'estela funerària que presidia el vas de la família Espanyol a la sala capitular del convent de Sant Domingo.

Pel que fa a la família del marit, els Olesa, varis membres, amb abundor de juristes, ocuparen un lloc preferent en el context cultural del seu temps. Per una banda tengueren força vinculació amb les terres italianes on anaren a estudiar i per altra banda feren aportacions a la literatura de l'època. Com a resultat de tot plegat, es detecta entre ells cert interès pel nou clima cultural.

La inquietud pel lul·lisme i la cultura en el context de l'humanisme afectà a diverses persones d'aquestes famílies. Així Romia s'envoltà de tot un cercle de persones que destacaren pels seus lligams, més o menys estrets, amb els nous corrents de lul·lisme i humanisme, moltes d'elles emparentades mitjançant aliances matrimonials.

Entre els més destacats figura el ja esmentat Francesc Aixaló. Fou un personatge amb un paper rellevant en el món polític i cultural del moment i com s'ha dit, testimonià en el compromís matrimonial de Romia.¹¹ Un altre seria Bernat Duran, prevere de la Seu on desenvolupava el càrrec de domer.¹² Va ser un dels marmessors en el testament de Beatriu de Pinós en el que corroborava el que havia disposat en la donació de 1477, per la qual donava els seus béns al regne de Mallorca amb el propòsit de finançar ensenyaments lul·lians en el puig de Randa. Integrà una junta amb Bernat Cotoner per observar les previsions testamentàries i administrar el patrimoni de l'herència de la

¹¹ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT PUJOL: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat Mitjana*, Palma, 2000, 32-40.

¹² ARM, Prot. R-562, 123.

senyora de Pinós. Mossèn Duran fou protagonista de la creació de dos centres religiosos importants. La col·legiata del santuari de Lluç i el monestir de Santa Elisabet de monges jerònimes.¹³ Antoni Girard, destacat lul·lista a qui Romia en el testament esmenta com el seu mestre i preceptor-confessor i el designà com a marmessor, és un altre nom a afegir. El nom de Gregori Genovard, fill de Gaspar Genovard, cosí de Romia, va lligat al col·legi de la Criança¹⁴. Imbuït en aquest projecte, va cedir la seva casa per albergar a les futures dones, i va demanar l'ajuda a una sèrie d'amics perquè col·laborassin amb la seva proposta. Gregori era teòleg, lul·lista i canonge de la Seu. Sens dubte, un dels més destacats humanistes mallorquins.¹⁵ Tampoc es pot obviar Rafel d'Olesa, cunyat de Romia, el nom del qual sobresortí a l'àmbit de les lletres del moment.

La nostra protagonista, Romia, enviudà als 21 anys. Sense el suport dels pares i del marit, es dedicà a la cura de la filla i del fill i, potser, el despertar de la seva vocació beguinista estigués en gran part motivada per aquestes circumstàncies. Arran de la mort del seu marit, a Romia se li plantejaren dues sortides viables. Primera, tenia moltes possibilitats per contreure un nou matrimoni per l'edat i la posició social. Segona, ingressar a un convent, doncs estava al seu abast donat que era una dona amb mitjans econòmics suficients com per pagar el dot. Emperò, Romia rebutjà aquestes solucions i optà per una altra direcció.

Presca d'un fenomen molt peculiar d'espiritualitat, renuncià a tot i cercà el suport del beguïnisme, molt sensible a la injustícia dels components socials més amenaçats. No tingué la necessitat del ple retir monàstic per gaudir de la perfecció, sinó que acceptà formes de vida laica. El moviment entenia la religió com un lliurament al proïsme. Per això comptà amb l'ajuda del seu confessor Antoni Girard. Vivint sota la seva direcció i animada per les seves predicacions, Romia inicià els primers contactes amb la nova idea i es va impregnar de tot el seu sentiment de pietat i caritat.

Romia volia aprofundir en la vivència personal com a creient sense oblidar la dimensió social de la seva religiositat. La pràctica de la pobresa i caritat degué ser una constant al llarg de la seva vida. Romia optà per la pobresa voluntària, abandonant la major part dels seus béns, els suficients com per poder fer front al pagament de les talles. A la talla de 1478 apareix *la dona Rovira, beguina* a qui se li assignen la mòdica quantitat de 12 sous però per la cronologia cal dubtar si es tracta de Romia o d'alguna parenta.¹⁶

Testà el dia 25 d'abril de 1460 davant el notari d'origen pollencí Pere Martorell i designava marmessors Bernat Duran i Antoni Girard.¹⁷ Elegia sepultura a l'església del convent dels franciscans, in *tumulo capelle magistri Reymundi Lulli* o al lloc on considerassin els lul·listes. Volia ser enterrada de manera senzilla i pobra, ni tan sols

¹³ Josep ESTELRICH I COSTA: *El convent de Santa Elisabet. Beguïns, terceroles, jerònimes. Mallorca 1317-2000*, Palma, 2002, 130-131.

¹⁴ Esther CRUZ; Mª José BORDOY: "La Criança: una aportació humanística a l'ensenyança", *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista*, Palma, 2000, 311-326.

¹⁵ Maria BARCELÓ CRESPI. "El testament de dos humanistes: Gabriel Mora i Gregori Genovard", *BSAL*, 58, 2002, 281-290.

¹⁶ Maria BARCELÓ CRESPI: *La ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma, 1988, 209.

¹⁷ ARM, Prot. M-226, 253v-254.

Gabriel LLOMPART: "Siluetas cuatrocentistas del lulismo mallorquín", *BSAL*, 35, 1976, 175-189.

amb l'hàbit franciscà, només amb una túnica seva de drap de llana. Això sí, amb quatre *torticiis* de cera vermella. Una mostra clara de fervor lul·lià i de beguinisme alhora, sincrasi no massa ben vista per les altes jerarquies eclesiàstiques de l'època.

Nomenava hereu universal el seu fill Bernat d'Olesa i en el cas que morís la seva filla Isabel. Si aquesta moria sense descendència legítima aleshores seria l'hereu *Dominum Nostrum Iesum Christum et animam meam*. Si arribava aquest extrem, els marmessors o en el seu defecte el jurat menestral de la Universitat i els defenedors de la mercaderia serien els encarregats de distribuir anualment els seus béns per amor de Déu i en remissió dels pecats dels seus parents i de tots els fidels difunts. És a dir, el repartiment es faria entre tres col·lectius molt considerats en la beneficència del moment: als pobres vergonyants, a donzelles pobres per tal de poder casar-se i el darrer terç per a redimir catius cristians naturals de la present Illa en terra de sarraïns.

El desig de Romia de ser enterrada a la capella del mestre Lull, compartit amb Gregori Genovard i Gabriel Desclapers entre altres, és model de com afectà el lul·lisme al sentiment i a l'espiritualitat popular, així com a la vida quotidiana dels seus seguidors.¹⁸

Maria Sunyer. Donzella, inicialment beguina i més envant monja jerònima. De moment es desconeixen els motius que l'impulsaren al pas d'una a altra manifestació de la seva religiositat.

De nissaga de mercaders, era filla de Nicolau Sunyer, ciutadà, († 1463) i de Praxedis († 1498).¹⁹ Tenien la casa familiar al carrer major de Sant Jaume. El seu pare deixava com a hereues les seves quatre filles a parts iguals i vinculava els béns d'una a l'altra si morien sense fills per passar en darrera instància al seu nebot Gabriel Martí, fill d'Antoni Martí i Antònia Sunyer. Joana morí donzella el 1474; Agnès, es casà amb Bernat Berard i morí sense descendència el 1493; Caterina, fou l'esposa de Jaume Mercer i també morí sense fills el 1503; quedava Maria com a única hereva.

D'aquesta manera Maria acumulà un patrimoni no gens menyspreable (inclosa l'illa de Sa Dragonera) amb rendes que provenien, per damunt de tot, de censos.²⁰ La suma dels censals era de 173 lliures, 9 sous i 14 quarteres i 3 barcelles de blat.

El dilluns, primer dia de juliol de 1503, davant el notari Damià Mora, nomenava procurador Francesc Miquel, mercader, per a que la representàs en el cobrament d'un deute que algunes persones tenien amb ella per certes quantitats tant de moneda com de blat i d'oli.²¹

¹⁸ Gabriel LLOMPART: "Siluetas cuatrocentistas del lulismo mallorquín", *BSAL*, 35, 1976, 175-189.

¹⁹ Josep ESTELRICH COSTA: "La família Sunyer, una nissaga de mercaders de la baixa edat mitjana (1375-1505)", *BSAL*, 51, Palma, 1995, 3-36.

²⁰ Maria BARCELÓ CRESPI: "Alguns aspectes econòmics del monestir de Santa Elisabet en els seus inicis", *BSAL*, 52, Palma, 1996, 220-224.

A l'arxiu del monestir de Santa Elisabet es conserva el *Capbreu de Nicolau Sunyer*, document que hi arribà amb sor Maria.

²¹ ARM, Prot. M-727, 38v-39.

El 21 de març de 1502 testava Nicolaua Berard, vídua de Francesc Rella, ciutadà. Hi ha una dada interessant referida als deutes entre els quals consten 2 lliures a madò Sunyera. Es tractava de sor Maria ? ARM, Prot. T- 501, 46v-48.

Maria fins i tot recuperà béns de la germana Caterina, després de la seva mort, perquè en fou l'hereva universal. El dilluns 23 d'octubre de 1503, en presència del notari Joan Porquer, reconeixia haver rebut del seu cunyat Jaume Mercer *totam dotem quam vobis constituerat dicta uxor vestra et etiam omnes raupas lane et llini que erant dicte uxoris vestre et etiam jocalia videlicet perulas sive perles aurum argentum et quasuis alias res que essent dicte uxoris vestre. Afegia omnia illa mobilia que erant in domo vestra que mobilia erant hereditatis parentum meorum*. D'altra banda, tranquilitzava al cunyat tot dient *et vos estis complete solutus a me de illis ducentis quinquaginta libris vobis legatis per dictam uxorem vestram*.²² Un dels testimonis era Joan Miquel, prevere.

El mateix dia, venia 14 lliures censals que gravaven sobre un hort als afores d'Inca, en alou propi, per pagar al cunyat Jaume Mercer 164 lliures, 1 sou i 4 diners restants de les 250 lliures que la germana Caterina llegà al marit.²³

El dia 8 de març de 1504 reconeixia haver rebut precisament de mossèn Joan Miquel, el seu procurador, d'una part 70 lliures i 8 diners, i de l'altra part 10 quarteres de forment procedents de censals que percebia. S'hi afegia el preu de joies d'or i plata a més de perles i altres coses que en nom de Maria havien estat venudes pel procurador.²⁴

El 24 de novembre de 1505, davant el notari Nicolau Tomàs, s'acordà una *transaccionem avinenciam pactum et amicabilem composicionem* entre els cosins Gabriel Martí i Maria Sunyer, amb algunes condicions, actuant d'intermediaris Francí Bartomeu, ciutadà, Gabriel Mora, prevere i Nicolau de Muntanyans, canonge, els dos darrers, coneguts entre el cercle d'humanistes. Mitjançant aquesta transacció, se cediria part de l'herència, entre altres coses l'illa de Sa Dragonera, i no tots els béns en cas de que Maria el premorís. D'aquesta manera, Maria s'anava desprenent d'alguns béns temporals. En concret, li cedia 8 lliures censals, altres pensions i també altres 500 lliures. Ho feia *spontanea voluntate* a més de *nexu sanguinis qui inter nos est*.²⁵

El 2 de desembre del mateix any Maria, *honesta donzela*, féu testament en poder del notari Miquel Llitrà i nomenava hereu universal el monestir de les monges de Santa Elisabet *ab deliberada intenció de entrar en la religió*. Dos dies després *entrà en lo monestir, ffonch-li donat lo àbit de monge*. L'acte de professió va tenir lloc el dia 10 de maig de 1506, dia de la translació de Sant Jeroni. A partir d'aleshores, seria sor Maria, monja jerònima.²⁶

²² ARM, Prot. P-417, 272.

²³ ARM, Prot. P-417, 274-277.

Un altre document del dimarts dia 16 de desembre de 1505 insisteix en el mateix tema. Maria Sunyera, ja monja del monestir jerònim, feia donació a Gabriel Martí, ciutadà, fill de Gabriel, *de insula de la Dragonera mea que fuerat honorabilis Nicolau Sunyer patris mei quam me vendere posse in suo ultimo testamento [...] ante ingressum predicti monasterii*. La donació contemplava *totam predictam insulam de la Dragonera cum omnibus suis iuribus et pertinenciis*. Els testimonis foren Gabriel Mora i Joan Miquel, preveres. ARM, Prot. T-455, 128v-129.

²⁴ ARM, Prot. M-727, 59-59v.

²⁵ ARM, Prot. T-455, 119-122.

Josep ESTELRICH COSTA: *El convent de Santa Elisabet. Beguïns, terceroles, jerònimes. 1317-2000*, Palma, 2002, 156-157.

²⁶ Maria BARCELÓ CRESPI: "Alguns aspectes econòmics del monestir de Santa Elisabet en els seus inicis", *BSAL*, 52, Palma, 1996, 209-226.

El monestir de Santa Elisabet, al final, va ser el beneficiari del ric patrimoni del mercader Sunyer. Els censals aportats per la dona Sunyera sumaven 107 lliures, 12 sous, 9 diners, i 8 quarteres i 3 barcelles de blat anuals.²⁷ En contrapartida les monges van contreure una sèrie d'obligacions derivades de l'heretat com és ara, per exemple, el pagament de certa quantitat al convent del Carme.

La pròpia sor Maria, dels seus censals, deixà en el seu testament una sèrie de càrrecs perpetus per a obres pies per valor de 19 lliures i 4 sous distribuïts de la següent manera: 12 lliures per dotze aniversaris a celebrar el primer dilluns de cada mes per a la seva ànima, la del seu pare, la seva mare, les seves germanes així com les ànimes del purgatori; 4 lliures per una missa de la Creu o de la Passió a celebrar cada divendres en sufragi de les ànimes abans citades; 2 lliures destinades a la festa i sermó de la transfiguració de Jesucrist, 19 lliures i 4 sous per ciris d'una lliura de pes cada un i que es col·locassin en els canelobres durant la celebració de la festivitat de la Verge Maria de febrer.

Al mateix temps es contemplaven una sèrie de donatius temporals destinats a persones que tinguessin alguna relació personal directa amb sor Maria o la seva família ja fossin servents, amics o familiars.

Un altre apartat correspon a les mandes pies indicades per la monja en el seu testament que eren: 5 lliures a l'obra de cada església parroquial de la Ciutat de Mallorca destinant 2 sous a cada una d'elles; 2 lliures a les obres de la catedral; 2 lliures a les obres de l'hospital general; 1 lliura a l'hospital dels masells; 1 lliura a les monges del puig de Pollença; 1 lliura al bací de les ànimes del purgatori de la catedral; 1 lliura i 10 sous repartida a parts iguals (10 sous a cada un) entre els convents de Sant Domingo, Sant Francesc i Jesús.

En darrer lloc també es comptabilitzaven ajudes a monges a l'hora d'entrar en el monestir. En fou un exemple les 4 lliures entregades a una neboda del prevere Joan Miquel qui en vàries ocasions actuà de procurador de sor Maria.

Encara a la Talla de la Ciutat de Mallorca del 1512 consta a la illeta de mossèn Antoni Armadans de la parròquia de Santa Eulàlia la següent anotació: *Los béns de la beata Sunyera qui s'és mesa a Sanct Jerònim, 3 lliures. Sent Jeroni hereu, 15 sous*. La quantitat en principi assignada, no sabem per quins motius, es veié certament rebaixada.²⁸

Morí el 5 de febrer de 1521, després de quinze anys al monestir.

Isabel Cifre (1467-1542).²⁹ Sovint qualificada com a beguina, descendia d'una família originària de la vila de Pollença i era coneguda com una dona intel·ligent i d'una

²⁷ AMSE, *Capbreu major*, 80-92.

²⁸ Maria BARCELÓ CRESPI: *La Talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*. Palma, 2001, 30.

²⁹ Existeix així mateix bastant bibliografia sobre sor Isabel Cifre. N'és una mostra la següent: Gabriel MORA: *Notícies sobre la vida, revelacions y virtuts de la V. Sor Isabel Cifre*, manuscrit, sense data, Biblioteca Vivot de Palma de Mallorca; Vicente MUT: *Vida de la venerable Madre Sor Isabel Cifra*, Palma, 1655; E. de Kostka AGUILÓ: "Sor Isabel Cifre (1545)", *BSAL*, VI, Palma, 1895-1996, 210-211; E. de Kostka AGUILÓ: "Traslación del cadáver de Sor Elisabet Cifre (1675)", *BSAL*, VI, 1895-1896, 329-330; Juan BINIMELIS: *Nueva Historia de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, V, Palma, 1927, 53-77; Gabriel LLOMPART: "Los estatutos reformados del colegio femenino mallorquín de

sòlida formació religiosa, a més d'una persona modesta, sacrificada i agraïda, consagrada totalment a Déu i a la perfecció espiritual. Aquestes qualitats determinaren que, ja en vida, assolís fama de santa. Per altra part ha cridat l'atenció per la seva tendència a les visions, aparicions, profecies o miracles. És curiós observar que, malgrat tenir aquestes revelacions, mai despertà sospites ni fou acusada d'heterodòxia.

Tot i que les monges jerònimes desitjaven que ingressàs al seu orde sembla que mossèn Gabriel Mora, el seu confessor, li tenia previst altra destinació i l'encaminà cap a la Criança.

El col·legi de la Criança, fundat per Gregori Genovard, Jaume d'Olesa, Gabriel Mora i Guillem Caldentey, tots ells relacionats amb inquietuts humanístiques, tenia per objecte l'educació de donzelles. Per regir les directrius del col·legi es pensà en Isabel Cifre, una dona de fortes conviccions religioses que estava molt ben considerada entre la societat mallorquina d'aquell temps per ser un model de senzillesa, de bons costums i d'honestedat, qui acceptà dirigir-lo des dels seus inicis ocupant el càrrec quasi trenta anys sense interrupció.

La fundació d'aquesta institució educativa femenina tingué lloc el 1510 encara que l'aprovació d'aquests estatuts no seria fins al 1518. Es consolidà com un internat dedicat a la formació moral i humana de les filles de la noblesa i del patriciat urbà. Fundació integrada per dones que practicaven una vida en comú amb marcat caràcter religiós sense pertànyer a un orde concret ni subjectes a una regla.

Sor Isabel no es limità sols en dirigir la Criança. De més a més fou una dona molt respectada, que tingué una gran autoritat sobre assumptes sociopolítics, actuant sovint com a intercessora en les lluites que mantenien els diferents bàndols de l'oligarquia de la ciutat i fins i tot enfrontant-se als agermanats el 1521.

Ben aviat el centre ja comptà amb un centenar d'internes. Un exemple de l'evident prestigi que gaudí la institució es produí el 10 de juliol de 1537, quan el mateix emperador Carles V internà Catalina, filla del rei de Bugia, atorgant anualment trenta ducats en concepte d'ajuda i manutenció. La Criança, amb altibaixos, ha perviscut fins ben entrat el segle XX.

Sor Isabel és filla il·lustre de Palma i el seu retrat està exposat a l'Ajuntament.

El seu confessor i biògraf, el prevere Gabriel Mora, n'ha deixat la seva semblança en una obra manuscrita conservada a la Biblioteca Vivot de Palma que reflecteix el misticisme de la monja. De fet, l'obra és un diàleg (de vegades un monòleg) en què ella explica els seus desitjos, les seves inquietuts i les seves preocupacions contades en confessió i la va escriure per a que en quedàs memòria. Es descriuen visions, profecies, curacions i miracles d'una dona devota, humil, caritativa, pacient i contemplativa que dedicava gran part del seu temps a les oracions i dejunis per fugir de les temptacions del dimoni. Son més bé pocs els aspectes personals, familiars o socials que contempla. Així

'la Crianza', fundado por Elisabet Cifre (1467-1542)", *Hispania Sacra. Revista de Historia Eclesiàstica*, XXVIII, Madrid, 1975, 125-145; G. MATEU MAIRATA: *Sor Isabel Cifre (1467-1542). Fundadora del Colegio de la Crianza*, Palma, 1986; Maria BARCELÓ CRESPI: "Gabriel Mora, un humanista porrerenc", *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval y cultura humanista*, Palma, 2000, 199-211; Esther CRUZ PÉREZ; M. José BORDOY BORDOY: "La Criança: una aportació humanística a l'ensenyança", *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval y cultura humanista*, Palma, 2000, 311-326.

i tot hi ha algunes referències a la mare i a una germana, a Guillem Caldentey, al convent de monges jerònimes, a dones que acudien a ella per ser instruïdes o a les indulgències del papa per al regne de Granada.

Altres noms: Un recull de dades diverses i disperses suposen petites pinzellades per contribuir a una nòmina sempre incompleta de beguines i beates mallorquines en els anys finals del segle XV i principis de la centúria següent.

Un dels primers noms és el de Mariana, beguina, filla de Joan Cabanes, paraire. En el seu testament del 27 d'agost de 1415, tot indicant que *sum in senectute et decrepitude*, elegia sepultura a la Seu, en el túmul del prevere Antoni Sans que era el seu marmessor. Deixava com a hereu dels seus béns mobles i immobles, presents i futurs, a Jesucrist. Afegia que després de la seva mort fossin venuts en pública subhasta i la quantitat aconseguida es distribuís i *erogentur amore Dei et per anima mea*.³⁰

Del 10 de gener de 1444 consta una dada protocolitzada pel notari Gabriel Abellar en la que Margalida, vídua d'Antoni Massanet i hereva de la seva germana Pereta muller del ciutadà Francesc Desboxo (?) segons apareix en el testament redactat pel notari Bernat Sala, havia de pagar al prevere Martí Roig, beneficiat a l'església de Santa Creu, 62 lliures i 11 sous. Conté una referència a Maria, beguina, *de domo venerabilis Leonardi Huc civis Maioricarum*. Sembla que dita Maria instituï hereva universal a Pereta.³¹ Una altra dada indirecta del 5 de novembre de 1451 assabenta que Jaume Massanet, ciutadà, estava obligat al prevere Martí Roig en 95 lliures *ratione celebrationis certarum missarum quas celebravit pro anima domine Marie baguina*.³² Probablement es tracti de la mateixa Maria citada en el document anterior.

De la dona Maria, beguina, hereva de Guillem Huc, sols és sabut que el 7 de setembre de 1457 donà 2 lliures censals a Clara, muller del gerrer Joan Vadrier.³³

A la Talla de la Ciutat de Mallorca de 1478 un dels contribuents anotat a la illeta d'en Francesc Morell de la parròquia de Sant Jaume era *Gabriel de Berga e la beguina* a qui s'assignà la quantitat de 2 lliures i 10 sous.³⁴

El dimarts 6 de gener de 1504 Francesc Andreu de Sineu, sastre, reconeixia que Bernadina Caulelles, beguina, li havia fet entrega de 75 lliures corresponents al dot de Joana, difunta, la primera esposa del dit Francesc.³⁵ Tal vegada es tractàs de la beata Caulelles que vivia a la illeta d'en Francesc de Caulelles a la parròquia de Sant Nicolau, a qui en la Talla de 1512 se li assignà juntament amb Francesc Joan de Caulelles la considerable quantitat de 18 lliures.³⁶

En el testament de Maria Granada, muller del notari Bernat Dalmau, escriturat el dissabte 10 d'octubre de 1506, consta com a un dels marmessors *venerabilem dominam*

³⁰ ARM, Prot. C-71, 40-40v.

³¹ ARM, Prot. A-89, 38.

³² ARM, Prot. M-239, 310.

³³ ARM, Prot. M-181, 71v-72.

³⁴ Maria BARCELÓ CRESPI: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, 1988, 221.

³⁵ ARM, Prot. M-727, 47.

³⁶ Maria BARCELÓ CRESPI: *La Talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, 2001, 108.

Beatricem Fortesa beguina juntament amb el seu marit i el seu germà Tomàs Granada, també notari. Entre les deixes, apuntà que havien de donar 15 lliures a la beguina.³⁷

Un cas clar de pertinença a família amb prestigi social i benestar econòmic a més d'interès cultural és el de Margalida d'Olesa, beguina.³⁸ Era filla de Domingo d'Olesa i Sanglada, ciutadà, i de Margalida. Els seus germans eren Rafel, l'hereu; Isabel casada amb el donzell Joan Desbac; Bartomeua, qui maridà amb el donzell Nicolau de Dameto; Magdalena, fadrina i Francina, monja en el monestir del puig de Pollença. Domingo d'Olesa disposava en el seu testament redactat el 4 de maig de 1510 el següent en referència a la filla beguina: *Item volo et dispono quod vitam beatam vivat et sit beguina Margarita filia mea et de dicte uxoris mee et alimentetur illa in domo mea de bonis meis cum dicta domina eius matre bonorum meorum ut infra usufructuaria et ea vita functa cum herede meo infrascripto eius germano et cum eius uxore atque familia ubi vero cum dicto eius germano herede meo predicta Margarita habitare et facere mansionem tali casu pro eius vita sustentacione lego illi de vita sua illas quatordecim quarterias frumenti censuales quas michi facit Nicolaus Truyol de Manacor pro quodam eius rafallo per illum empto a Ferrario Mora [...]. Una vegada morta Margalida la deixa del pare passaria al germà, l'hereu familiar.³⁹*

De la dona Miquela, donzella i beguina, filla del paraire Blai Despuig, sols coneixem el seu testament datat el divendres 18 de gener de 1516. Hi manifestava el desig de ser enterrada al vas del seu pare ubicat a la clastra del convent de Sant Domingo, prop de la sacristia. Nomenava hereu el seu nebot Jaume Joan Despuig. Pel que fa a les mandes pies, seguia els costums habituals del moment, és a dir, celebrar les misses de Sant Amador, a l'església del convent dominicà, *pro quibus celebrandis lego caritatem assuetam* sense indicar quantitat; les misses dites de la Sirventa, a la mateixa església, i també deixava la caritat acostumada; cinc misses de Sant Agustí i altres cinc conegudes com les misses de les cinc plagues *pro quibus lego caritatem ad hoc necessariam*.⁴⁰

El dijous 17 de desembre de 1517 Joana Grau, beguina, establia en emfiteusi al donzell Berenguer de Montornes, al doctor en lleis Joan Garcia, al ciutadà Miquel de Verí, al notari Arnau Carbonell, al mercader Miquel Mora i a l'apotecari Julià Perpinyà, tots ells obrers de la fàbrica de l'església parroquial de Santa Eulàlia, unes cases situades prop de la dita església amb obligació de pagar un cens de 3 lliures i 10 sous i amb possibilitat de redimir-lo per la quantitat de 100 sous.⁴¹

La dona Úrsola Angeta, qualificada com *beatrice sive beguina*, en remissió dels seus pecats el dissabte 8 d'agost de 1523 donava a fra Joan Ballester, guardià del convent de Sant Francesc, *omnia et singula bona mea* tant presents com futurs. Això sí,

³⁷ ARM, Prot. R-580, 72.

³⁸ Maria BARCELÓ CRESPI: Baltasar COLL TOMÀS; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyols i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*. Palma, 1999, 166.

Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT PUJOL: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*. Palma, 2000, 66-74.

³⁹ ARM, Prot. T-860, 58-60v.

⁴⁰ ARM, Prot. C-316, 29-29v.

⁴¹ ARM, Prot. T-465, 35-35v.

es retenia 15 lliures per a les seves necessitats a més de l'usdefruit durant els anys de vida per després revertir l'herència al convent. La comunitat franciscana l'acceptà.⁴²

Pel que fa a les beates s'han documentat les següents:

Entre els llegats d'Isabel, esposa de Joan Amorós, paraire, qui testà el 16 de gener de 1494, figura la quantitat de 10 lliures que deixà a la seva germana Margalida Cantarelles, beata. Indicava que el seu marit havia de lliurar dita quantitat *morte mea sequa*. Si Margalida moria, 5 lliures serien per redimir catius cristians a terra de sarraïns i 5 lliures per maridar donzelles pobres. L'hereva era la seva neboda Pereta i en cas de mort el seu nebot Rafel, una i altre fills de Pere d'Alvarado, paraire, i de Bàrbara, germana de la testadora. En cas de que tots ells premorissin a Isabel, la meitat de l'herència aniria a les obres de la Seu i l'altra meitat a l'hospital general. Isabel volgué ser enterrada al convent de fra menors de Ciutat.⁴³

El 19 de febrer de 1496 es documentava la querella existent d'una banda entre Joan Garcia, doctor en lleis, Jaume Garcia, clergue, Joana Garcia muller de Miquel Jolit i Eulàlia Garcia, beata, tots ells fills i hereus de Rafel Garcia i de la dona Joaneta, germana de Joan de Caulelles, ciutadà, i d'altra banda el mateix Joan de Caulelles. La desavinença venia motivada per l'herència de Francesc de Caulelles, pare de Joaneta i de Joan.⁴⁴

Ramon Gual, ciutadà, féu testament el dia 10 de maig de 1504 i entre els llegats es recordava de la seva germana Magdalena *que vitam beatam ducit in dicto podio Pollentie*. Li deixava 4 lliures censals anuals que havia de satisfer la seva muller Francina, l'hereva. Val a dir que Ramon tenia una altra germana, Elionor, monja del monestir pollencí.⁴⁵

La beata Miquela Ribes reconeixia el 22 de juliol de 1505 que Bartomeu Rullan del lloc de Deià, a la parròquia de Valldemossa, li havia entregat 9 lliures que li devia per la festa de Sant Antoni de juny.⁴⁶

El 7 d'agost de 1508, la beata Agnès Mas admetia per procurador Bernat Sanoguera de Lluçmajor per tal de recuperar el que devia Llorenç Tomàs d'aquella parròquia a dita beata. El deute eren 5 quarteres de forment censals que cada any pagava per la seva possessió de Benialagant.⁴⁷

El prevere Tomàs Vello, beneficiat a la Seu, el dia 4 de juny de 1511 era nomenat procurador per part de la beata Isabel Amades per a que li cobràs certes quantitats degudes a més del lloguer d'unes cases seves amb algorfa i botiga.⁴⁸

⁴² ARM, Prot. A-181, 103v-104v.

⁴³ ARM, Prot. R-579, 76-76v.

El 8 de maig de 1495 es redactà un nou testament en el que Margalida Cantarelles és designada com a beguina. Es desconeixen les circumstàncies per les quals Isabel introduí canvis en el sentit que l'hereu seria el seu marit i en cas de mort Joan, infant, fill del marit i de la seva primera muller Amada. ARM, Prot. R-579, 91-91v.

⁴⁴ ARM, Prot. S-612, 8v.

⁴⁵ ARM, Prot. T-858, 191v.

⁴⁶ ARM, Prot. M-276, 21.

⁴⁷ ARM, Prot. N-23, 21-21v.

⁴⁸ ARM, Prot. M-735, 85-85v.

Per la seva banda, Elionor Mirona, beata i donzella, en data 26 de febrer de 1512 tenia per procurador Jaume Llop, causídic, per actuar en la causa existent entre ella i l'heretat paterna a fi que reclamàs els drets d'Elionor sobre l'heretat del seu pare. N'eren testimonis Miquel Miró, clergue, i Bartomeu Vilardell de Santanyí.⁴⁹

Francina Olivera, beata, el 12 de desembre de 1520 llogava a Simó Garcia, prevere, unes cases seves *quam locationem vobis facio per totum tempus vite mee cum ipse domus post mei obitum pervenire habeant ad confraternitatem Sancti Bernardi sedis Maioricensis*. El preu del lloguer eren 2 lliures i 10 sous. El contracte contemplava que el clergue restava obligat a *abtare dictas domos in omnibus necessariis*. El mateix dia la beata nomenava com a procurador seu Vicenç Gelabert.⁵⁰

La beata Joana Aixalona, donzella, era filla de Gaspar Aixaló, donzell, i de Francina i els germans eren Francesc, Antoni, Anna (casada amb Lluís Pont) i Jerònia (monja clarissa). D'altra banda era néta de Francesc Aixaló, secretari i conseller d'Alfons el Magnànim a la cort napolitana. Pertanyia, doncs, a una família certament acomodada i alhora imbuïda dels nous corrents culturals procedents d'Itàlia.⁵¹ El dilluns 6 d'agost de 1515 la seva mare, ja vídua, li féu donació de 40 lliures provinents dels censos que li pagaven les següents persones, essent-ne testimonis els preveres Joan Miquel i Jaume Company: Pere Cardils de Bunyola, 12 lliures; en Marí, hortolà, 5 lliures per les seves cases situades a la plaça de Santa Eulàlia; Bernadí de Puigdorfila, 4 lliures; el posseïdor del forn d'en Boga situat davant la font de Santa Eulàlia, 4 lliures; el ciutadà Nicolau Espanyol, 1 lliura; Polí Brondo, 3 lliures; en Santa Coloma, calderer, per les seves cases al carrer de Sant Antoni, 4 lliures; Bernat Ribes de Sòller, 2 lliures; Berenguer de Tagamanent, 1 lliura; Pere Fiol de Muro, 4 lliures.⁵² De gran interès per les dades referides a devocions, mandes pies i llegats, en definitiva a la religiositat popular, és el seu testament i posterior codicil, un i altre documents redactats davant el notari Alexandre Brondo.⁵³ El testament de Joana Aixalona es va formalitzar el 16 de desembre de 1525 el text del qual és llarg i ple de detalls dels que sols n'esmentarem alguns. Els marmessors eren el canonge Gregori Genovard (destacat humanista), el prevere Jaume Company, el germà Francesc Aixaló, donzell, i *necnon reverendam dominam Ysabellem Ciffre beatam et proteccerem (?) domus dicte de la Criança*. Elegia sepultura *in ecclesia domini Hieronimi in loco dicte ecclesie per moniales dicti monasterii eligendo*. Les misses, aniversaris, mandes pies i llegats eren molts i diversos que contemplaven substancioses quantitats i beneficiaren a varis membres de la seva família, cofradies, la Seu, monestirs, hospital... i a una monja de la Terça Regla sor Magdalena Sala. La casa on vivia, a la parròquia de Santa Eulàlia en una travessa *ante ecclesiam Beatissime Virginis de Monte Sion*, la deixà a Jaume Company, un dels marmessors. Nomenava hereu el seu germà Antoni i en cas que no pogués atendre i complir els llegats o no acceptàs l'herència es repartiria a parts iguals entre els monestirs de Santa Clara i el de Santa Elisabet popularment conegut com Sant Jeroni. El

⁴⁹ ARM, Prot. M-770, 18-18v.

⁵⁰ ARM, Prot. R-995, 69-69v.

⁵¹ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT PUJOL: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Palma, 200, 32-40.

⁵² ARM, Prot. T-463, 78-79v.

⁵³ ARM, Prot. B-125, 28-29v i 331-333.

divendres 4 de desembre de 1528 modificava alguns detalls de la seva darrera voluntat mitjançant un codicil. Canviava el lloc de la seva sepultura, en aquest cas a la Seu en el túmul dels seus parents i afegia entre els llegataris sor Maria, monja de la Terça Regla a qui deixava 10 lliures. Malgrat indicar que el sepeli havia de ser *sine aliqua funeris pompa* s'assenyalen tot un conjunt de detalls quant a acompanyament i lluminària que denoten un ritual com a mínim amb certa estètica.

El divendres 3 de juliol de 1528 es procedí, després d'haver aixecat inventari, a l'encant dels béns del picapedrer Daniel Pou duit a terme per Jaume de Campfullós, ciutadà i curador testamentari. La subhasta s'efectuà en varies tongades i en la primera la beata Berga adquirí dos cairats per 12 sous, dues posts velles per 4 sous, catorze xebrons per 14 sous i un artibanc de dues caixes d'estudi groc per 1 lliura, 5 sous i 2 diners. En una altra tongada corresponent al dia 17 de setembre, la dona Berga en aquesta ocasió tractada com a beguina, es féu amb una alfabieta, una salsera petita i dos pots també diminuts, tot obra de terra, pel preu de 5 sous.⁵⁴

Igualment Joana Descós, beata i donzella, el dia 7 de juliol de 1553 nomenava procurador Pere Gonsales, causídic, per cobrar un cens de 4 lliures de Gerald Pont, ciutadà. Dit cens fou llegat a la beata per Jerònia Pont, germana de Gerald, qui maridà amb Mateu Espanyol.⁵⁵ El 30 de gener de 1567 Joana Cos, beata, nomenava procurador Joanot Giscafrè, sastre, per a que li cobràs quantitats degudes per diverses persones tant de censos com de diners i forment.⁵⁶ Probablement es tracti de la mateixa persona.

Amb les dades disponibles s'ha constatat la dispersió geogràfica del col·lectiu de beguines i beates, distribuïdes per la traça urbana sense aparent connexió ni vinculació física amb cap edifici, la qual cosa denota que visqueren una autonomia plena.

Queda encara pendent d'aclarir alguns aspectes de més difícil lectura. Així, seria interessant analitzar quina consideració tenia l'Església mallorquina i la societat en general respecte a aquests moviments, ja que es desconeix si gaudiren o no de la seva complaença. De moment, no s'han trobat documents que mostrin una preocupació o una condemna per part de la jerarquia eclesiàstica cap als nous models de conducta i d'enteniment de la religió. També es desconeix amb detall si el vincle entre elles eren les reunions que havien de mantenir a les seves cases, sota la direcció espiritual de confessors.

Tot i el seu ideal de pobresa no es tractava, en la major part dels casos, de dones pobres més aviat el contrari atès que el patrimoni d'algunes d'elles era vertaderament apreciable. És cert que per a la consecució d'aquest ideal sovint es despregueren dels seus béns.

El moviment beguinista a Mallorca, en general, va estar així mateix vinculat a l'orde franciscà i al corrent lul·lista. Al mateix temps bona part de les beguines documentades pertanyien a nissagues lligades amb els nous corrents humanistes o tingueren relació personal amb humanistes.

⁵⁴ ARM, Prot. P-686, 187v i 203v.

⁵⁵ ARM, Prot. S-1.097, 28-28v.

⁵⁶ ARM, Prot. S-1.097, 193.

Cal afegir l'atracció que en moltes ocasions va despertar el monestir jerònim sobre aquestes dones al que tingueren present sovint en els seus llegats. El monestir de Santa Elisabet va servir com a centre d'integració de dones que vivien dedicades a la vida espiritual com a beates o beguines.⁵⁷ Un cas clar d'incorporació a la comunitat va ser el de Maria Sunyera.

Les beguines, sobretot, impulsaren i introduïren un moviment de renovació espiritual i religiosa i varen ampliar els models d'experiència cristiana, reduïts fins aleshores als espais monàstics i conventuals. Aquestes figures individuals mantingueren viva la possibilitat d'una religiositat femenina autònoma respecte de la institució eclesiàstica.

⁵⁷ Sobre els camins de l'evolució de beates i beguines que en alguns casos les portà de la casa a un monestir i, especialment, l'empremta de l'orde jerònim, vege's:
Ángela MUÑOZ FERNÁNDEZ: *Beatas y santas neocastellanas: ambivalencias de la religión y políticas correctoras del poder (ss. XIV-XVI)*, Madrid, 1994, 50-87.
Elena BOTINAS I MONTERO; Julia CABAIREIRO I MANZANEDO; Maria dels Àngels DURAN I VINYETA: *Les beguines. La Raó il·luminada per Amor*, Barcelona, 2002, 93.

Resumen

Las beatas i beguinas medievales en Mallorca eran conocidas de manera sucinta. Gracias a la investigación archivística realizada su conocimiento de integra de lleno en la historiografía local. Las formas de espiritualidad femenina no sometidas a normativas oficiales ofrecieron a las mujeres laicas mallorquinas la posibilidad de manifestar su religiosidad de manera más libre y espontánea.

Abstract

Brief information was known about pious lay women and beguines in Medieval Mallorca. Thanks to archival research, knowledge of these women has been fully incorporated into local written history. Forms of female spirituality that were not bound by the rules of official orders gave lay women in Mallorca the opportunity to express their religious devotion in a freer more spontaneous way

Propiedad, custodia y transmisión de los protocolos notariales en la Mallorca del Antiguo Régimen

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ

Los notarios, como personas investidas de fe pública, daban plena fe de aquellos actos y negocios de los particulares que redactaban en forma pública, cumpliendo una serie de requisitos formales. Aunque su actividad se materializaba en un instrumento original, denominado *in mundum*, extendido sobre pergamino, que era entregado al cliente, uno de los deberes propios del notario consistía en el adecuado registro del documento en unos libros llamados *libri notularum*, *capibrevia*, manuales o protocolos, que debía conservar en su poder.¹

Los protocolos y libros notariales constituían un patrimonio personal del notario que los había formado a través del ejercicio libre de la fe pública. Sin embargo, por su especial trascendencia, la propiedad privada sobre estos libros estaba sometida a un régimen peculiar que impedía disponer de ellos con plena libertad. Desde mediados del siglo XIII, a fin de que cumpliesen adecuadamente su misión, se dispuso que los herederos de los notarios deberían entregarlos a un profesional en activo, mediante donación, venta u otro negocio jurídico, en un plazo breve. Esta regla se introdujo tempranamente en algunos textos legales de la Corona de Aragón, como los *Furs* de Valencia, las *Costums* de Tortosa y las *Ordinacions* de Lérida de 1289.²

En Mallorca no hemos localizado una normativa explícita sobre estas cuestiones hasta el reinado de Pedro IV. Sin embargo, disponemos de algunas noticias que indican que la sucesión notarial se regía por aquella regla desde los tiempos inmediatos a la conquista. Ya en 1249 el notario Pere Romeu, poseía las notas del difunto Berenguer Company, de quien había sido sustituto años atrás, y autorizaba traslados o reparaba instrumentos de acuerdo con ellas.³ Asimismo, mestre Joan de Verí, notario de la porción del conde Nuño Sans, en su testamento del año 1276 dispuso que sus libros de

¹ El sistema de redacción notarial y los requisitos que debían reunir estos registros fue objeto de una compleja evolución a lo largo del periodo de nuestro estudio. Vid. J. BONO HUERTA, *Historia del Derecho notarial español*, Madrid, 1982; M.T. FERRER MALLOL, «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cédules, manuals, llibres i cartes», *EHDAP*, IV (1974), 29-192; A. GARCÍA SANZ, «El documento notarial en Derecho valenciano hasta mediados del siglo XIV», *Notariado público y documento privado : de los orígenes al siglo XIV*, *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática*, Valencia, 1986, 177-199.

² M.T. FERRER MALLOL y J. RIERA SANS, «La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la baixa Edat Mitjana», *EHDAP*, IV (1974), 395-428.

³ P. MORA y L. ANDRINAL, *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real*, I, Palma, 1982, 191.

notas fuesen entregados al notario Pere Ros,⁴ y en un nuevo testamento de 1289, habiéndole premuerto éste, encomendó a sus albaceas que los entregasen a un notario de su elección (*Libri mei notularum portionis Nunoni Sancii et alii libri mei notularum, tradantur et commendentur alicui notario ad cognitionem dictorum manumissorum*).⁵

En Cataluña, de acuerdo con un estatuto otorgado por Jaime II en 1307, cuando en el testamento del notario difunto no se había dispuesto de las notas en favor de un profesional, correspondía al veguer designar el notario al que debían ser encomendadas. En cualquier caso, para que el sucesor pudiese extender las minutas o librar copias de los instrumentos, debía contar con la autorización expresa del veguer.⁶ En Mallorca, ya desde el siglo XIII los poseedores de las notas suelen manifestar que las rigen con autoridad de la curia. Por ejemplo, en un pleito del año 1299 se afirma que el notario Guillem Vidal tenía autoridad conferida por el veguer para regentar las notas y protocolos del difunto notario Andreu de Seva y para redactar en pública forma los testamentos y las notas de cualesquiera contratos.⁷ Sin embargo, la necesidad de la autorización de la curia no se estableció a través de disposiciones expresas hasta mucho más tarde. Las ordenanzas de Pelay Uniç de 1413 hacen referencia a este requisito, pero no para implantarlo *ex novo* sino para reiterar una obligación que ya existía y que no debía ser estrictamente respetada. Cuando se trataba de notas de notarios ciudadanos la autorización correspondía a la curia del veguer. En cambio, la custodia y transmisión de las notas de los notarios foráneos difuntos parece que era incumbencia del baile de su localidad de residencia. Una ordenanza formada por los jurados del reino el 30 de junio de 1348 dispuso que los bailes de las villas debiesen guardarlas en una caja sellada, hasta que fuesen entregadas a otro notario, respetando en todo caso los derechos económicos de sus herederos.⁸ En ambos casos las autorizaciones se concedían mediante decreto judicial.⁹

Los jurados del reino, a través de unas ordenanzas promulgadas en abril de 1390, establecieron, por vez primera, una regulación detallada acerca de la transmisión de los libros notariales. De acuerdo con ellas, los notarios podían disponer de sus notas *mortis causa* en favor de otro profesional, que podría utilizarlas como el propio difunto. Si el notario no hubiera testado o hubiera dispuesto de las notas en favor de una persona que careciese de la titulación adecuada, la curia debería hacerse cargo de ellas y entregarlas en depósito a un notario, que debería responder de los emolumentos a su propietario hasta que fuesen vendidas.¹⁰ Las ordenanzas prevén el depósito y posterior venta forzosa de los libros, pero salvaguardan plenamente los derechos económicos de los herederos.

⁴ ARM, ECR 348, 348.

⁵ ACM, Pergaminos, 8018.

⁶ R. NOGUERA y J.M. MADURELL, *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, Barcelona, 1965, 145-146.

⁷ ARM, S. 1, 54.

⁸ A. PONS PASTOR, *Constitucions e ordinacions del Regne de Mallorca (S.XIII-XV)*, II, Palma, 1934, 65.

⁹ En febrero de 1718 se dispuso que los decretos de la curia en los que se nombraban notarios para regentar las notas de notarios difuntos o ausentes, se debían escribir en papel de sello tercero (ARM, AH 4407, 106).

¹⁰ A. PONS PASTOR, *Constitucions...*, I, 118.

Unas nuevas ordenanzas formadas por los jurados el 20 de diciembre de 1413 precisaron algunos extremos del régimen de transmisiones. En el capítulo 48 se dispuso que los herederos, legatarios o sucesores bajo cualquier título de las notas, libros y cartas de un notario, si no eran a su vez notarios, estaban obligados transcurridos diez días desde su entierro -o si hubiera muerto en otra parte, desde el día de la noticia cierta de su fallecimiento- a venderlas o transferirlas por cualquier otro título lícito y honesto en poder de algún notario fiel, idóneo y discreto para que las rigiese con autoridad de la curia; en caso de que no les fuese posible venderlas, les cabía la opción de ponerlas, en dicho plazo, en poder del veguer de la ciudad o del baile de la villa, para que así se conservasen hasta que se llegase a un acuerdo con un comprador. En caso de incumplimiento de tales obligaciones deberían pagar una multa de 20 libras al real fisco.¹¹

Aunque normalmente los herederos del notario transmitían las notas y protocolos mediante una compraventa, en algún caso se reservaban ciertos derechos sobre los actos y copias de los instrumentos. En este sentido es muy interesante el contrato para la gestión de los libros de Francesc de Mília suscrito el 12 de septiembre de 1524 entre su hijo, el mercader Joanot, y el notario Lluç Salvà. El notario, durante un plazo de nueve años debía expedir copias, traslados, autenticaciones y demás operaciones a partir de aquellas notas, percibiendo el 40 % de los salarios y entregando el resto al propietario.¹²

Los notarios solían disponer de sus notas en favor de los hijos que continuaban su profesión o que pretendían que la siguiesen en el futuro.¹³ Por ello resulta sorprendente el caso del escribano Ramon Llull, que el 7 de febrero de 1581 vendió al notario Jaume Salleres las notas de su difunto padre del mismo nombre. Si como escribano estaba en vías de acceder al notariado, lo lógico hubiese sido que procurase conservarlas de alguna forma, para poder utilizarlas cuando consiguiese el título.¹⁴ Así se había hecho, por ejemplo, con las notas del notario Jordi Pastor, que fueron regentadas temporalmente por Francí Nadal, hasta que su hijo, el escribano Joan Pastor, accedió al notariado y se pudo hacer cargo de ellas.¹⁵ En ocasiones el traspaso de las notas seguía vicisitudes complejas. Por ejemplo, en 1653 el comerciante Francesc Bonnín adquirió las notas de Pere Femenia, y las vendió a su cuñada Elisabet Fuster, casada con el notario Joan Bonnín, la cual las donó a su hijo, el escribano Joan Antoni Bonnín, con la condición de que hasta que accediese al notariado las regentase su padre en la casa familiar.¹⁶

Los diferentes aspectos de las transmisiones de las notas plantearon algunos conflictos. En 1381 el notario Valentí Terriola compró por 40 libras las notas de

¹¹ A. MOLL, *Ordinacions y sumari dels privilegis consuetuts y bons usos del regne de Mallorca*, Mallorca, 1663, 22-23.

¹² ARM, Prot. V-288, 75-76. Publicado por M. BARCELÓ CRESPI, *Els Llitrà. Una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*, Palma, 2001, 25.

¹³ Por ejemplo, en 1384 el notario Pere Bernat, de Soller, donó *causa mortis* a su hijo emancipado Gabriel, 200 libras y las notas, libros, instrumentos y protocolos que poseía, en concepto de legítima, con la condición de que si no seguía el arte notarial, tal donación sería nula y podría disponer libremente de ellas en su testamento (ARM, Prot. 10, 27v).

¹⁴ J. ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia*, IV, Palma, 2001, 171.

¹⁵ ARM, Cód. 35, 3v.

¹⁶ ADM, 22 / 7 / 1.

Guillem Mulner a su hijo de 16 años, pero poco después un tío del menor impugnó el negocio y alegó que Terriola se había enriquecido injustamente, puesto que el valor de las notas ascendía a unas 200 libras.¹⁷

En 1434 se movió un litigio respecto al derecho del notario Julià Pizà, que había adquirido en subasta las notas del difunto Jaume Barber, a percibir emolumentos sobre los instrumentos rogados por el doctor Berenguer de Oleza.¹⁸ El jurista argumentaba que durante años había patrocinado a Barber como abogado, a cambio de la gratuidad de los trabajos que le encargaba como notario y que, por tanto, Pizà no había podido adquirir más derechos de los que poseía el causante. Por su parte éste defendía que como comprador de buena fe en subasta pública no estaba vinculado por aquel compromiso. Finalmente el pleito se resolvió a favor del notario.

En ocasiones dos notarios constituían una sociedad para regir una misma oficina y formaban protocolos conjuntos en los que se recogían los instrumentos otorgados ante cada uno de ellos. Por ejemplo, existe un libro común de testamentos de los notarios Joan Avinyó y Pere Bernat de los años 1376-1388.¹⁹ Asimismo Pere Segura y Rafel Perera, *connotarii*, iniciaron en 1444 un manual de contratos en común.²⁰ En muchos casos ambos fedatarios están unidos por un vínculo de parentesco, como Francesc de Mília, padre e hijo,²¹ o Gabriel y Perot Genovard.²² En el primer protocolo conjunto de los notarios Guillem Girard y Pere Joan Mas, iniciado en 1511, se señala que los instrumentos sobre bienes en alodio del monasterio de Santa Clara son privativos del primero de ellos y, en consecuencia, que los herederos del segundo no podrán reclamar ningún derecho.²³ Por lo tanto, los derechos sobre los instrumentos restantes se dividían a partes iguales. La propiedad de estos protocolos conjuntos debió constituir una fuente de conflictos a la hora de determinar su destino tras el fallecimiento de uno de los connotarios. Tal vez por ello, tales sociedades entre notarios dejaron de existir a mediados del siglo XVII.

A pesar de todo, muchas veces los herederos no respetaban voluntariamente la normativa, y sólo cumplían sus prescripciones cuando eran obligados a hacerlo por las autoridades, a instancias de las personas perjudicadas. Por ejemplo, en 1430 un particular denunció al gobernador que había requerido en diversas ocasiones a la viuda del notario Francesc Gili, de la villa de Artá, para que le hiciese expedir copia de algunas notas del protocolo de su difunto marido, que necesitaba para defender sus intereses, sin que ésta hubiese hecho caso alguno. En vista de ello, el gobernador ordenó al baile real de la villa que compeliase a la viuda a facilitar el traslado de los instrumentos requeridos en un plazo de tres días, bajo pena de 30 libras, y a depositar las notas y protocolos en poder de un notario en el plazo de diez días, bajo la pena de 20

¹⁷ G. ALOMAR ESTEVE, y R. ROSSELLÓ VAQUER, *Historia de Muro*, III, Palma, 1990, 249.

¹⁸ SAL, Fondo Aguiló, Ms. 57.

¹⁹ ARM, Prot. 5.

²⁰ ARM, P-284.

²¹ M. BARCELÓ CRESPI, y G. ENSENYAT PUJOL, «Els Milia. Una altra nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval», *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, Palma, 2002, II, 179.

²² Sus protocolos abarcan el periodo comprendido entre 1508 y 1567 (ARM, Prot. G-144 / G. 161).

²³ ARM, Prot. M-771, 1.

libras señalada por las ordenanzas.²⁴ Asimismo, en 1459 el gobernador ordenó al baile de Artá que recogiese las notas de los notarios Jaume y Pere Riso, que se hallaban en poder de un descendiente lego de éstos, y que le enviase las autorizadas en la ciudad y conservase las autorizadas en la villa, hasta nueva orden.²⁵

Otro problema de no poca trascendencia se podía producir por el traslado de las notas fuera Mallorca. Sabemos que en mayo de 1460 el notario de Barcelona Gabriel Marsal poseía las de Joan Riera, notario mallorquín del siglo XIV.²⁶ Sin embargo, la escasa o nula rentabilidad de las notas cuando se hallaban fuera del alcance de la clientela debió hacer que los propios notarios se cuidasen de ponerlas en manos de algún colega local, en caso de tener que abandonar la isla.

Hasta ahora hemos hecho alusión a la propiedad privada de los notarios sobre los libros y protocolos derivados de su libre ejercicio de la fe pública. Sin embargo, en ocasiones los notarios ejercían su actividad en determinadas oficinas públicas, las llamadas *escrivanies forçades*, de las que no eran titulares. Se trataba de las escribanías encargadas de la fe pública judicial o en las que necesariamente se debían autorizar los actos y negocios jurídicos que devengaban laudemio al titular de la jurisdicción. El hecho de que un mismo notario pudiese compatibilizar su ejercicio en régimen de libre concurrencia con su trabajo como regente de una escribanía pública podía resultar problemático si no llevaba una rigurosa diferenciación de sus libros. Por ejemplo, el notario Francesc Gili continuó algunos actos y ventas realizados por la curia del baile real de Artá en sus libros particulares. Tras su defunción, su viuda se convirtió en propietaria de sus manuales y notales, pero no de los libros de la escribanía de la curia regia -*qui és en regalia del príncep y de la cosa pública*- que debían ser entregados al nuevo titular. Para resolver el problema se dispuso que la viuda costease el traslado de los actos correspondientes a la curia real a un nuevo libro.²⁷ Los conflictos de semejante naturaleza debieron ser muy frecuentes.²⁸

En las ciudades de Barcelona y Valencia desde mediados del siglo XV el control de los traspasos dejó de ser competencia de los oficiales reales y quedó encomendado a los priores o mayores de los colegios notariales, que debían examinar e inventariar los papeles dejados por los notarios difuntos y velar por su entrega a un notario en activo. La regla se extendió en 1520 a todas las localidades del principado de Cataluña que dispusieran de colegio notarial.²⁹ En cambio, la corporación profesional de Mallorca, que se remontaba a los inicios del reinado de Juan I, no obtuvo competencias sobre una cuestión de tan vital importancia hasta mucho más tarde. Como hemos visto, las

²⁴ J. RAMIS DE AYREFLOR, «Datos para la Historia de Artá. Escribanía real y antics notaris. Segle XIV», *BSAL*, XXIII, 346-347.

²⁵ J. RAMIS DE AYREFLOR, «Datos para la Historia de Artá...», 349.

²⁶ J. ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'Axíu parroquial de Santa Creu*, Palma, 1989, 163.

²⁷ J. RAMIS DE AYREFLOR, «Datos para la Historia de Artá...», *BSAL*, XXIII, 294.

²⁸ Por ejemplo, el 26 de noviembre de 1433 los jurados de Felanitx comunicaron al gobernador que el escribano Joan Crespi tenía intención de cambiar de domicilio y que había puesto en venta su escribanía. Ante el temor de que se llevase los libros de procesos e instrumentos, el gobernador ordenó su embargo preventivo, y el 12 de marzo siguiente dispuso que se le restituyesen los protocolos, pero no los libros de la curia (R. ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer. 1400-1499*, Felanitx, 1975, 73-74).

²⁹ M.T. FERRER MALLOL y J. RIERA SANS, «La successió notarial...», 402-403.

ordenanzas formadas por los jurados del reino en 1390 y 1413 omitieron toda remisión a los rectores del colegio.

El problema no se reducía sólo a que las notas pudiesen quedar en manos de personas legas. Con en el transcurso del tiempo, aun en el caso de que estuviesen en poder de un fedatario autorizado para regentarlas, los particulares tenían dificultades para conocer a qué notario debían dirigirse para obtener los traslados o copias que necesitaban. Como señalaban los jurados, *moltas e diverses vegades se seguex que quant algun ha mester algun contracte, lo qual serà stat fermat en poder de algun notari qui serà mort, e d'aquell per passament de temps no.s ha notícia e no.s sab en poder de qui són les notes de dit notari, e axí se seguex que les gents perden llurs drets*.³⁰ Aunque todas las transmisiones debían ser autorizadas por el veguer, si se trataba de notarios ciudadanos, o por los bailes de las villas, si se trataba de foráneos, no existía en tales curias un registro formado a partir de los decretos de traspaso. Por otra parte, las autorizaciones para regentar las notas del notario difunto se concedían sin que previamente se elaborase un inventario de los libros, entre los que podían figurar los de otros notarios antiguos adquiridos por el causante.

Para resolver este problema, los jurados de Mallorca formaron unas ordenanzas que fueron ratificadas por el gobernador el 7 de diciembre de 1456. A tenor de ellas en el plazo de diez días todos los poseedores de notas de notarios difuntos las debían depositar en poder de un notario de su elección y manifestar esta transmisión al escribano de la casa de la Universidad. Asimismo, los notarios de la ciudad debían acudir ante el escribano para denunciar todas las notas que regían, además de las suyas propias. La medida no se puso en ejecución hasta que el 27 de noviembre de 1479 se reiteró el mandato.³¹ En el Archivo del Reino de Mallorca existe un código formado como consecuencia de esta disposición, en el que se registraron los libros que poseían los notarios en activo en aquella fecha y se anotaron, aunque no de forma exhaustiva, las ulteriores transmisiones de protocolos hasta el año 1606. La relación va acompañada de un índice alfabético para facilitar la localización del protocolo deseado. Su examen revela que algunos notarios regentaban conjuntos muy amplios. El caso más notable es el de Joan Baptista Rotlan que poseía las de 62 notarios antiguos.³²

Unas nuevas ordenanzas formadas por los jurados del reino el 14 de junio de 1518, con el consejo de los rectores del Colegio de Notarios, reiteraron de forma sistemática la expresada normativa. En primer lugar dispusieron que todos los notarios denunciasen al escribano de la Universidad las notas de notarios difuntos que tuviesen en su poder. Asimismo ordenaron que los particulares legos que las poseyesen, en el plazo de diez días debiesen transferirlas en poder de notarios auténticos o depositarlas en poder de la curia, de acuerdo con la ordenanza de 1413, bajo las penas contenidas en ella, y con apercibimiento de que en caso contrario lo ejecutarían los propios jurados, quedando privados los herederos de sus derechos económicos sobre los protocolos. Por último, las ordenanzas prohibieron a los notarios autenticar documento alguno si no

³⁰ Reproducido por M. BARCELÓ CRESPI, *Els Llitrà...*, 23-24.

³¹ ARM, AH 425, 126. = Ap. doc. 1.

³² ARM, Códice 35. En algunos casos los libros se habían repartido entre dos o más notarios.

tenían en su poder las notas del notario que lo autorizó, con autoridad de la curia y conocimiento de la casa de la Universidad.³³

Tampoco en esta ocasión se delegaron en el colegio las competencias para la fiscalización de la observancia de tales reglas. En cambio, en el último cuarto del siglo XVI nos consta que correspondía a los rectores asegurar su cumplimiento y recoger los libros y notas de los herederos legos de los notarios que no las transmitiesen voluntariamente en el plazo fijado. No sabemos en qué momento les fue encomendada esta misión, que en Valencia y Barcelona, como sabemos, desempeñaban desde mediados del XV. En 1580 el consejo del colegio dispuso que los gastos de desplazamiento de los rectores a las villas para cumplir este cometido corriesen a cargo de los herederos que fuesen negligentes en su obligación de entregarlas en el plazo previsto.³⁴ En ocasiones, cuando los rectores tenían conocimiento de la muerte de un notario transmitían mandatos a los curadores de su herencia para que depositasen las notas en poder de otro notario en un plazo determinado.³⁵

Sin embargo, las indicadas medidas no debieron ser muy efectivas. En 1588 el consejo ordinario del colegio determinó que se solicitase a los jurados que adoptasen las medidas oportunas para resolver los inconvenientes derivados de la posesión de notas y protocolos por personas legas.³⁶

En las postrimerías del siglo XVI y los inicios del XVII se produjeron algunos escándalos que motivaron que el problema se manifestase de forma más acuciante. En 1592 el Colegio de Notarios denunció que el escribano Jeroni Llompart había vendido un notal y diversas escrituras a un confitero, que empleaba el papel como envoltorio. En su defensa el escribano argumentó que pensaba que las notas se podían destruir una vez que habían sido extendidas en pergamino.³⁷ En 1603 se produjo un incidente muy grave, pues el notario Francesc Bonnín, poseedor de abundantes notas y protocolos del notario Jaume Mollet, por mediación del escribano Joan Calafat vendió muchas de ellas, cortadas y separadas, a diversos boticarios y confiteros. El colegio dio inmediato aviso al veguer, que recogió las notas que pudo y ordenó la prisión de Bonnín y Calafat. La causa fue avocada a la Real Audiencia. El 17 de junio de dicho año el colegio determinó hacer instancia como parte acusadora contra los detenidos.³⁸ Desconocemos el resultado del proceso aunque, en cualquier caso, Bonnín no fue condenado a la pena de inhabilitación perpetua, pues nos consta que continuó ejerciendo su oficio hasta el año 1641.³⁹

³³ *Item ordenaren que tots los qui no són notaris y tenen notes de notaris morts dehuen aquelles dins deu dies haver transferides y posades en poder de notaris aucthèntichs o depositar-les en poder de la cort, iuxta forma de la cincontava ordinatió vulgarment dita de mossèn Palay Uniz, qui comensa "Item ad tollendum materiam cuiuscumque fraudis et falsi criminis", sots las penas en dita ordinatió contengudes e, ultra aquelles, sots pena que de dites notes no hauran salari algú e los magnífichs jurats les pendran e posaran en poder de la cort (ARM, S. 46, 316).*

³⁴ ARM, AH 5535, 5.

³⁵ ARM, AH 5535, 98.

³⁶ ARM, AH 5535, 26v.

³⁷ ADM, 18 / 22 / 7.

³⁸ ARM, AH 5535, 81.

³⁹ ARM, Prot. B-512.

Probablemente la raíz del problema no residía en la mera ignorancia de los herederos legos de los notarios. En el caso de la venta realizada por el notario Bonnín y el escribano Calafat no se puede considerar que así sea, puesto que ambos eran avezados profesionales del ramo. Aunque algunas veces se pueda atribuir a la mera incuria, en realidad, la principal causa del extravío de los papeles notariales radicaba en que muchos de ellos carecían de interés económico para los profesionales, puesto que era improbable que pudiesen generar algún beneficio económico por la expedición de copias. Los libros más antiguos, que reflejaban actos y negocios carentes de vigencia, no tenían otro valor que el del papel o el pergamino sobre el que estaban escritos.

En tales circunstancias, se comenzó a perfilar la idea de limitar los derechos patrimoniales de los herederos de los notarios sobre sus notas y a promoverse la creación de un archivo público.

En 1612 los jurados plantearon en el Gran i General Consell que, como muchas viudas e hijos de notario, ignorantes del valor de las notas que poseían, las vendían como papeles viejos a confiteros y boticarios, sería conveniente que se archivases en la casa de la Universidad, cuatro años después del fallecimiento del notario, para su mejor custodia. Sin embargo la asamblea no adoptó ninguna determinación sobre el asunto.⁴⁰

Un año más tarde el virrey dispuso que el colegio se hiciese cargo de un conjunto integrado por las notas de más de cien notarios que habían sido incautadas por la regia corte y se conservaban en la curia criminal. El colegio, que carecía de un recinto adecuado, decidió que se guardasen en la casa del rector mayor.⁴¹ Sin embargo, en 1617 los rectores expusieron al Gran i General Consell que la tarea de recoger aquellas notas se había demorado por falta de local donde organizar un archivo de protocolos y solicitaron que se les permitiese adquirir cierta casa en la plaza de Cort para instalar allí el archivo.⁴² Aunque la asamblea del reino acordó que así se hiciera, la determinación no se llevó a efecto. De nuevo, en enero de 1621, a propuesta de los jurados, el Gran i General Consell debatió sobre la posibilidad de habilitar un aposento en la casa de la Universidad con esta finalidad. En esta ocasión se pretendía que las notas de los notarios difuntos se pudiesen transmitir a otro profesional una sola vez y que, posteriormente, debiesen depositarse de forma obligatoria en el futuro archivo de protocolos. Sin embargo, hubo disparidad de votos y no se llegó a aprobar la determinación.⁴³ En los años inmediatos se plantearon algunos tímidos intentos que también quedaron frustrados.⁴⁴

Tras el fracaso de estas iniciativas, el 11 de agosto de 1639 el Gran i General Consell aprobó una nueva propuesta del Colegio de Notarios para atender a estas cuestiones. De acuerdo con ella, se debía proceder a la aprehensión de todas las notas y

⁴⁰ E. FAJARNÉS, «Organización del archivo de protocolos de Mallorca. Siglos XVII al XIX», *BSAL*, XX, 333.

⁴¹ ARM, AH 5535, 112.

⁴² E. FAJARNÉS, «Organización del archivo de protocolos...», *BSAL*, XX, 333-334.

⁴³ ARM, AGC 55, 2v-3.

⁴⁴ En abril de 1622 se volvió a tratar el asunto a petición del colegio de notarios, pero tampoco hubo acuerdo (ARM, AGC 55, 194). Un año más tarde el colegio se planteó de nuevo la posibilidad de solicitar a los jurados el porche de la iglesia de San Eloy para instalar dicho archivo, pero la corporación no llegó a adoptar resolución alguna (ARM, AH 5536, 4v).

Tras el fracaso de estas iniciativas, el 11 de agosto de 1639 el Gran i General Consell aprobó una nueva propuesta del Colegio de Notarios para atender a estas cuestiones. De acuerdo con ella, se debía proceder a la aprehensión de todas las notas y protocolos que estuviesen en poder de particulares legos y, en el futuro, tras la muerte de un notario, si no las había legado a un sucesor legítimo que tuviese autoridad para regirlas, los herederos estarían obligados a entregarlas a la Universidad, transcurridos tres años desde su muerte, para que en este plazo pudiesen cobrar los salarios de los actos autorizados por aquél. Para ello, la Universidad debería formar un archivo, dirigido por un notario elegido mediante insaculación, que cobraría de los emolumentos percibidos por la expedición de copias y pagaría anualmente sus derechos a los herederos, a fin de que no les resultase ningún perjuicio económico.⁴⁵

Esta determinación tampoco se llegó a poner en práctica, por la oposición de los herederos de los notarios a que se les expropiasen las notas y la demora de la Universidad en organizar el archivo. En adelante, a pesar de que el Colegio de Notarios y las autoridades municipales compartieron la preocupación por la pérdida de los libros notariales, no se pudieron conciliar los criterios de ambas partes para solucionar el problema. Aunque la corporación profesional se viese concernida por la conservación de los registros, también se sentía obligada a velar por los intereses patrimoniales de las familias de sus miembros.

En 1656, los jurados dieron traslado al Colegio de Notarios de una determinación basada en principios semejantes a los defendidos por la corporación en 1639. Sin embargo, el colegio replicó que en aquel texto no se precisaba si sería la Universidad quien pagase el precio de las notas a sus propietarios o si se pretendía que se hiciese a su costa.⁴⁶ Ante esta dificultad, el asunto volvió a quedar paralizado. En los años inmediatos los jurados salientes a través de sus testamentos se limitaron a encomendar a sus sucesores que procurasen llegar a un acuerdo. En 1667 los notarios formaron un proyecto de ordenanzas sobre el archivo de protocolos, del que no hemos podido averiguar otra noticia que su rechazo por las autoridades municipales.⁴⁷ Los ulteriores intentos de los jurados para compeler a los notarios a depositar las notas en el archivo de la Universidad llevaron al colegio a plantear un pleito por jactancia ante la Real Audiencia en 1678.⁴⁸ La corporación se opuso con firmeza a las pretensiones de los jurados, que deseaban hacerse con las notas sin pagar una indemnización a sus propietarios legos e incluso llegaron a promover que los propios notarios entregasen al archivo de la Universidad las notas de notarios difuntos que se hallaban en su poder. En sesión de 11 de agosto de 1688, los jurados manifestaron al Gran i General Consell que todos sus intentos para formar un archivo de protocolos habían fracasado por la oposición del colegio. Aunque la asamblea determinó que si los notarios no se avenían a entregar las notas, se procurase adquirirlas mediante tela judicial,⁴⁹ las gestiones fueron abandonadas definitivamente.

⁴⁵ ARM, AH 5500, 37-38. AGC 60, 244-245 = Ap. doc. 2.

⁴⁶ ARM, AH 5536, 111-113.

⁴⁷ ARM, AH 5154, 103v.

⁴⁸ ARM, AH 5155, 1.

⁴⁹ ARM, AGC 71, 323.

Como medio para paliar el problema se formaron nuevas rúbricas, siguiendo el modelo del código iniciado en 1479, en las que se relacionaron por orden alfabético los nombres de los notarios difuntos, con indicación de las personas que poseían sus notas y protocolos. Hemos podido localizar tres manuscritos de este género, compuestos respectivamente en 1679,⁵⁰ 1767⁵¹ y 1773.⁵² El primero de ellos probablemente fue elaborado por el Colegio de Notarios.

No disponemos de nuevas noticias sobre la custodia de los protocolos hasta las postrimerías del siglo XVIII. La instrucción notarial de 1765 prohibió a los notarios que certificasen instrumentos otorgados ante notarios difuntos, a menos que fuesen dueños de sus notas o tuviesen justo título para regentarlas, y lo expresasen en la autenticación de las copias o certificados que librasen. En caso contrario sólo podrían hacerlo por mandato del juez competente, que también deberían citar expresamente.⁵³ En 1788 la Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País propuso formar un repertorio de las notas que se hallaban en manos de particulares iletrados y en 1797 planteó al Ayuntamiento de Palma la necesidad de crear un archivo.⁵⁴ Sin embargo sus sugerencias no fueron asumidas por la corporación municipal. Todavía en 1806 se perfilaba un plan para la formación del archivo, en el que se deberían reunir todas las notas de notarios difuntos, salvo aquellos que falleciesen dejando padre, hijo o hermano que fuese notario público y pudiese regentarlas.⁵⁵ Finalmente, en cumplimiento de una Real Orden de 10 de enero de 1835 se procedió a la formación de un Archivo de Protocolos, donde se reunieron numerosos libros notariales de procedencia diversa. En junio de aquel año el gobernador civil envió una nota al vicario general de la Diócesis para que transmitiese a las comunidades y personas eclesiásticas la orden de entregar en el plazo de ocho días al archivero Miguel Pizá y Nadal los protocolos que tuviesen en su poder, como ya lo habían verificado los Agustinos, Dominicos y Mínimos.⁵⁶ Sin embargo, el mandato no se debió ejecutar de forma rigurosa, pues algunas instituciones eclesiásticas -como el Cabildo de la Catedral-⁵⁷ y algunos archivos particulares han conservado hasta la actualidad su fondo de libros notariales.⁵⁸ Los propietarios particulares pudieron seguir ejerciendo los derechos económicos sobre ellos.⁵⁹ Con este fin se elaboró un registro de recibos de los protocolos depositados en el archivo entre 1835 y 1852.⁶⁰

⁵⁰ ARM, AH 4403. Incluye anotaciones posteriores que llegan hasta el año 1766.

⁵¹ ARM, AH 6606. Formada por el notario Juan Vanrell y Cirer. Incluye anotaciones posteriores que llegan hasta el año 1795.

⁵² ARM, AH 4404. Incluye anotaciones posteriores que llegan hasta el año 1805.

⁵³ *Instrucción de lo que invariablemente han de observar los notarios...*, Palma, 1765, 6.

⁵⁴ E. FAJARNÉS, «Organización del archivo de protocolos...», *BSAL*, XX, 334-335.

⁵⁵ E. FAJARNÉS, «Organización del archivo de protocolos...», *BSAL*, XX, 335-336.

⁵⁶ J. ESTELRICH, *El Convent de Santa Elisabet, Beguins, terceroles, jerònimes 1317-2000*, Palma, 2002, 366.

⁵⁷ Vid. J. MIRALLES SBERT, *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*, Palma, 1936-1943.

⁵⁸ Por ejemplo la Dra. María Barceló Crespi nos informa de que ha localizado en un archivo particular sendos protocolos de los notarios Pere Llitrà (1468) y de Pere Llitrà, Jeroni Cervià y otros connotarios (M. BARCELÓ CRESPI, *Els Llitrà...*, 26).

⁵⁹ La evolución posterior del archivo puede consultarse en P.A. SANCHO I VICENS, «Memoria sobre los archivos de Baleares no incorporados», *BSAL*, XXIII, 251-271.

⁶⁰ A. MUT CALAFELL, *Guía sumaria del Archivo del Reino de Mallorca*, Madrid, 1984, 42.

La definitiva solución del problema tuvo lugar a través de la Ley del Notariado de 28 de mayo de 1862, cuyo artículo 36 declaró la propiedad estatal de los protocolos y dispuso que fuesen conservados por los notarios como archiveros de los mismos y bajo su responsabilidad.

APÉNDICE DOCUMENTAL

Doc. 1

1479, noviembre, 26. Ciudad de Mallorca.

Pregón de un edicto del lugarteniente general, que renueva una ordenanza de 7 de diciembre de 1456, en la que se dispone que las notas de los notarios difuntos se transfieran a un notario en activo y que todos los poseedores de libros notariales presenten relación al escribano de la Universidad.

A.R.M., A.H., 425, f. 126.

Ara hoiats que notifica lo molt magnífich mossèn Alvaro Uniz, cavaller, loctinent del spectable e magnífich mossèn Blanes de Berenguer, donsell, conseller, camerlench e loctinent general del molt alt senyor rey en lo regne e yllas de Mallorques, Manorcha e Eyviça e governador del dit regne.

Que com per lo ben avenir de la cosa pública del dit regne sia stat suplicat per part dels magnífich jurats del dit regne que lo present capítol devall scrit, lo qual ya en temps passat és stat preconizat e manifestat per la present ciutat e ara per discurs del dit temps sia vengut ya quasi a obliu dels habitants del dit regne, de la qual cosa se causa un grandíssim damage al bé públich e stat pacífich del dit regne, lo qual capítol és de la tenor següent :

Item com moltas e diversas vegadas segueix que quant algun ha mester algun contracte lo qual serà stat fermat en poder de algun notari qui serà mort e de aquell per pessement de temps no.s ha notícia e no.s sab en poder de qui són las notas del dit notari e axí segueix-se que las gens perden lurs drets, lo dit noble e magnífich loctinent general, provehex e mana a tots los notaris de la present ciutat e altres personas qui tenguen notas de notaris morts que dins deu dies primer vinents hagen aquellas mesas en poder del notari que elegir volran, e denunciar en poder del scrivà de la casa de la Universitat de Mallorques totas las notas que tenen en lur poder, de qualsevulla notaris ultra las lurs pròpias, per ço que lo dit notari de la Universitat puxa de assò fer memorial e continuar en cert libre de la dita casa, e aquí se puxa per cascu fàcilment trobar, e per semblant cascu hereu o succehidor de notari qui de qui avant morrà dege denunciar al dit scrivà de la dita casa las notas de aquell notari mort en poder de qui romandran. E açò dins deu dies après següents, e açò sots pena a cascu contrafahent de XXV lliures aplicadoras la meytat al fisch del senyor rey e l'altre meytat a los murs de la present ciutat. Dat en Mallorca a VII de desembre any MCCCCLVI.

E com al present capítol o ordinatió sia tot jorn contrafet e alguna cosa en aquell continguda no.s serva, e despuys ensà que lo dit capítol és stat publicat sien morts molts notaris, las notas dels quals són restadas en poder de lurs hereus laichs e illiterats las quals stan a total perditio e dan de aquells qui han fets contractes en poder del dit notari, e maiorment ara en las prop pessadas morts e alguns del hereus dels dits notaris no meten las ditas notas en poder de algun notari qui aquellas regescha e administre.

Per tant ell dit molt magnífich loctinent, mane a tot hom generalment de qualsevulla grau, conditió, preheminiencia e stement sia qui tengue notas de algun notari mort en qualsevol manera en poder seu restants e qui de açí avant ne tendrà o en poder seu vendran, si serà notari

aquellas dins deu dies pròxims contadors del dia de la publicació en avant e axí matex dins deu dies pròxims après que en poder seu vendran de aquí avant, aquellas hage denunciadas en poder del scrivà de la casa de la dita Universitat, e si no serà notari dins lo dit temps hage aquellas ditas notas mesas en poder de algun notari e denunciat al dit scrivà de la casa, sots pena de las ditas XXV lliures aplicadoras en la forma dessús dita. Sguart s.i qui gordar s.i ha. Dat en Mallorca a XXVI de novembre any MCCCCLXXVIII.

Doc. 2

1639, julio, 31. Ciudad de Mallorca.

Los rectores del Colegio de Notarios exponen a los jurados del reino los inconvenientes que se siguen en el traspaso de las notas y protocolos de los notarios difuntos, y proponen la creación de un archivo en la casa de la Universidad, donde se guarden durante los tres años posteriores a su muerte, para que los herederos puedan percibir los salarios que les son debidos.

A.R.M., A.H. 5500, ff. 38v-40v.

Los rectores del Collegi de Notaris de Mallorca diuen que a sa notítia ha vingut alguns desastres que per sinistres y malas intencions se han seguit, axí públichs com secrets, en las notas, protocols y actes de alguns notaris morts per causa de star aquellas en poder de personas illiterades, ignorans y a vegades per lleychs y que no són notaris, com és haver falsificats actes, haver-ne scrits falsos en los prothocols, squinsats y borrats de aquells, recondint també alguns protocols, testaments y actes sots color de haver-se perduto, y venent algunas notes a los tapinés, taverners y sucrers y apotacaris per a tallar per vendre pebre et alias. Misèria llastimosa y que se corren los exposants en representar-la per lo zel y leyal cuidado qui tenen los qui viuen en guardar aquellas, vahent després de morts se troben viciades y adulterades posant algunas vegades en dupte la fidelitat, bona fama y nom en que visqueren aquells sens tenir culpa, lo que és públich y notori, y que encara que en lo món y en aquest reyna esta calamitat y misèria no és cosa nova, a la qual en altre temps per semblans sinistres y casos a las horas seguits se procurà donar remey ab alguns statuts y ordinations ab mandatos penals y cridas públicas, manant tots los qui tenien notes de notaris morts en son poder dins deu dies denunciassen aquelles y deposassen en poder de los notaris qui viuen, manant als notaris ab penas pecuniàrias y altres que no autenticassen actes alguns de notes que no tinguessen en son poder, diligència que paragué a las horas convenient si se agués guardat, lo que no se ha fet a causa del interès y lucro de las còpias dels actes qui veuen cada dia per que si u guardaren alguns zelosos de la observància de la lley, ho han dexat de fer los demés per llur interès encara que las notes no stigan en son poder sens altres remeys que antes se havian donat y aplicat, los quals tots ne han aprofitat, antes bé feta la lley la malítia ha pensat son argument contra de ella que torna a parar y remetar-se en lo interès de voler tenir las notes dels notaris morts los hereus de aquells en ses cases y venent-les a altres, perdent-sen moltes per estar en llochs indecents, vilipendiades y menospressades, de tal manera que.s troben los notaris en poder dels quals se reberen los actes sitats y allegats en altres antichs y moderns, y no.s troben les notes y actes, y quant se troben algunas vegades estan aquellas y las altres ab los defectas apuntats, essent assò lo fonament de aquest dany, causant-se per este accident tant mals, infortunis y calamitats a la república que són los majors y en nombre més de ella, perquè de no trobar-se las notas y actes o aquells trobar-se falcificats, squinsats y affagits de altres mans et alias naxen y tenen origen moltíssims plets y questions axí civils com criminals, de ahont prové que.s troben molts despullats de sas pròpias haciendas y altres richs de las agenas, a més de les cruels enemistats entre parts, rencors, odis, bàndols, desastres y misèrias. Tot lo qual se llevaria donant en asò lo únich y general remey, que seria manar fer aprehentió de las notas de tots los notaris morts fins lo die de vuy y de qui al devant tres anys després de la mort de aquells, per poder cobrar los hereus los salaris dels actes, si ja dons los tals notaris no dexassen hereu o successor seu llegítim algun fill o altre persona

notari o pròxim a la dita auctoritat, y retirar aquellas a la sala de la present Universitat a hont se poria fer un archiu y crear-se un archiver notari, en el qual offici porian concorre a sach y a sort los que se insacularian, el qual archiver tindria càrrech de guardar las ditas notas un trienni y auctenticar los actes que.s trauen de aquellas, aportant compte a quiscú dels àmons de ditas notas de la ganància que.s trauria, donant en aquells cada mes o any lo que seria seu; fent per la creatió de dit ofissi los capítols que hauria de guardar y lo modo en que se hauria de gobernar, insaculant en aquell tantolament los notaris millors y més vells, doctes y pràtics y de recta consiència, bona vida y fama; tot lo qual desigant los suplicants se remedia axí per la instància que tenan dels interessats y queixosos de alguns inconvenients seguits ab ells, com també per la major honra y glòria de Déu Nostro Senyor, y pública utilitat de aquest regne, inseguint los vestigis de sos antecessors qui en aquest dany los anys passats instaren y procuraren se donàs remey, havent ara crescut més la malícia y pitjorat esta missèria y calamitat, com ha mostrat la experiència en los públichs inconvenients seguits los anys passats y los secrets de que tenen notícia los suplicants, no essent ells poderosos per remediari-ho suplican per tant a V.S. com a pares desta república y a qui directament specta procurar la salut de las parts infermises de ella, sian servits manar consultar lo de sobre exposat y representar-ho a S.S. y R.C. perquè se aplica y dóna lo remey de sobra especificat o el que millor, més convenient y saludabla aparega, perquè desta manera se troben guardades las notas y actes en lo archiu faedor en esta Universitat y cada qual acudirà allí para treura las còpias dels actes que haurà menester, donant lo dret als amos y duenyos de aquestas, sens que tenga perjuy algú, antes molts grans beneficis en guardar-los las notas y papers de sos pares y auctors, y desta manera se evitaran los danys en las haciendas y en las personas que la experiència nos ha ensenyat en los passats, y de present los secrets de que tenen notícia los suplicants, los quals en esta forma entenen descarregar ses concièncias, lo que suplican, omni etc., que licet etc. Altissimus etc.

Resum

Durant l'Antic Règim els llibres notariais (manuals o protocols i notals) constituïen un patrimoni personal dels notaris que els formaven a partir de l'exercici lliure de la fe pública. Malgrat això a causa de llur transcendència, la propietat privada d'aquests llibres quedava sotmesa a un règim peculiar que impedia disposar d'ells amb plena llibertat. A l'article s'estudien els problemes que suposaven per a la fe pública la transmissió dels protocols i els defectuosos mecanismes establerts per les autoritats amb la finalitat de pal·liar-los.

Abstract

During the Ancien Régime in Spain, notary's books (manuals, protocols and records) were the private property of the said notaries, who built them up by freely exercising their authority to attest documents. However, given their special relevance, private ownership of these books was subject to a special régime which prevented them from being freely available. This article explores the problems that the transmission of protocols represented for notaries and the deficient mechanisms

Dones i revolta

La presència femenina a les Germanies (Mallorca, 1521 – 1523)

MARGALIDA BERNAT I ROCA

Introducció

Des de sempre, quan es parla d'Història en general o de fets històrics en particular, se sol atorgar el màxim protagonisme als homes i comptades vegades apareixen dones com a actrius principals dels esdeveniments, a no esser que siguin reines o protagonistes singulars. Ara bé, a les darreries del segle XX, sorgí una certa consciència a l'entorn d'aquesta exclusió: és el que es definí com a invisibilitat històrica o es denominà, a vegades amb no poca ironia, la invisible majoria històrica, iniciant-se un plantejament del passat no exclusivament androcèntric¹ i que donà lloc a unes primeres obres generals no exemptes d'un cert caire conjuntural.²

Dins d'aquest marc, l'anonimat de les dones mallorquines del passat és gairebé una constant només trencada per figures singulars com Santa Catalina Thomàs, sor Isabel Cifre, sor Clara Andreu o sor Aina Maria del Santíssim Sagrament,³ relacionades

¹ R. GARCÍA CÁRCCEL: "Invisibilidad histórica", *Historia 16*, núm. 145, 1988, 2-23.

A. MORENO I SARDÀ: "Per a una història no androcèntrica", *L'Avenç*, 1981, 6-7.

A. MORENO I SARDÀ: "El arquetipo viril, protagonista de la historia", *Historia 16*, 145, 1988, 129-130.

M. RIVERA: *Nombrar el mundo femenino. Pensamiento de las mujeres y teoría feminista* – Barcelona, 1998.

² A tall d'exemple:

C. SEGURA GRAIÑO[Ed.]: *La voz del silencio. Historia de las Mujeres: compromiso y método* – Madrid, 1973 (2 vols.)

B. S. ANDERSON / J. P. ZINSSER: *Historia de las Mujeres: Una historia propia* – Barcelona, 1991 (2 vols.).

G. DUBY / M. PERROT: *Historia de las Mujeres* – Madrid, 2000 (6 vols.)

³ Sobre totes elles, la bibliografia és considerable des de temps enrere. Serveixin d'exemple aquests títols:

A. DESPUIG Y DAMETO: *Vida de la Beata Catalina Tomas, religiosa profesa de Santa María Magdalena de la Ciudad de Palma, capital del Reyno de Mallorca. La escribió el Emo. y Excmo. Sr. D. ---, Cardenal del título de San Calixto, Archipreste de la Basílica de Santa María la Mayor. Y la publica el Dr. D. Josef Barberí Presbítero Beneficiado en la Sta. Iglesia.* En Mallorca, 1816.

V. MUT: *Vida de la Venerable Sor Isabel Cifre, fundadora de la Casa de educación de la Ciudad de Mallorca.* Año 1655.

J. BARBERÍ: *Vida de la Venerable Madre Sor Clara Andreu, natural de Palma, capital del Reyno de Mallorca, religiosa geronima en el Monasterio de San Bartolomé de la Villa de Inca, con un apéndice histórico de dicha villa por D. --- Pro. Beneficiado en la Catedral* – Mallorca, 1807.

[---] *Vida de la Venerable M. Sor Ana María del Santísimo Sacramento, Religiosa del Convento de*

amb la religió; excepcionalment, amb algunes vinculades amb la cultura com Agnes de Pacs⁴ o Beatriu de Pinós⁵ i, fins i tot, rellevants en economia com Esclaramonda Bertrana,⁶ o Quitèria Ballester.⁷ Poc a poc, es van produint noves aportacions que les tracten com a col·lectiu.⁸ Ara bé, tot junt sovint només és conegut pels estudiosos o dels empesos per la curiositat, mentre que, pel públic en comú, passa freqüentment desapercbut.

1.- Una memòria esborrada

El que aquí s'intentarà és recuperar, si més no, l'ombra d'unes dones que tengueren un paper actiu i destacat en un dels capítols cabdals de la Història de Mallorca: les Germanies. Capítol encara ara sotmès a una constant relectura que va des del seu enaltiment fins la més dura de les censures, tot depenent de la valoració política que se li vulgui donar, en un va-i-ve iniciat tot just després dels propis esdeveniments amb l'obra de Joan Binimelis i que tengué un camp ben abonat en el segle XIX,⁹ sense que el segle XX se n'hagi fet escàpol.

Ara bé, es mirin des d'on es mirin les Germanies, s'ha de tenir present que, ara per ara, l'única documentació a l'abast prové de fonts elaborades pels repressors, mentre que la que pogué ésser generada pels agermanats és completament desconeguda, per més que se sap que alguns proagermanats coetanis varen escriure

Santa Cathalina de Sena de esta Capital de Palma del Reyno de Mallorca. Dividida en dos partes. Sacala a la luz un devoto de dicha Venerable, cuyo nombre se sepulta en las sombras del olvido. En Mallorca, 1741.

⁴ Mª BARCELÓ CRESPI: "Agnes de Pacs i l'entorn humanista", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 10, 2000, 21-48.

⁵ À. SANTAMARIA: "La donació proluliana de Beatriu de Pinós", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL d'ara al davant)*, 35, 1976, 30-140.

⁶ M^a. BARCELÓ CRESPI: "La dona com a subjecte fiscal (segles XV – XVI)", *Mayûrqa*, 21/1, 1989, 49-56.

⁷ A. BORRÀS I SALAS: "La senyora Quitèria Ballester i el seu temps", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals en memòria de Josep Capó – Santa Maria del Camí*, 1998, 79-90.

⁸ Entre les aportacions dels darrers anys i a tall d'exemple:

Mª BARCELÓ CRESPI / A. FERRER I VIDAL: "El servicio doméstico femenino en la Mallorca bajomedieval" in *El trabajo de las mujeres. Pasado y presente – Málaga*, 1996, 218-232.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "«Folles fembres bordelleres» (Ciutat de Mallorca, Segles XIV-XVI)", *Actes de les XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals: Al tombant de l'Edat Mitjana – Palma*, 2000, 213-249.

E. CRUZ PÉREZ: "La feina de les alletadores durant la baixa Edat Mitjana", *BSAL*, 59, 2003, 34-46.

Mª BARCELÓ CRESPI: "Romia Rovira i Genovard (1422?-1460?) i l'entorn familiar", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 14, 2004, 25-38.

G. LLOMPART MORAGUES: "«La dona Granada», una empresaria de baños del siglo XIV", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 14, 2004, 59-76.

⁹ Només com a mostra, dues aportacions de dos autors d'ideologia diversa:

J. Mª QUADRADO: *Juan Colom. Discurso histórico hecho a la Asociación de Católicos, vertido del mallorquín al castellano y respuesta a los artículos y al folleto publicados sobre el mismo.* – Palma, 1870.

A. FURIÓ: *Memoria histórica del levantamiento de los Comuneros mallorquines en 1520 escrita con motivo de la colocación del retrato de su caudillo Juan Odon Colón en el salón de sesiones del M. I. Ayuntamiento Constitucional de Palma, capital de las Baleares* – Palma, 1841.

diverses obres que defensaven la seva postura –com en el cas valencià-¹⁰ i que corregueren majoritàriament manuscrites. Sembla que cap es conserva a hores d'ara, tot i que consta com, a la segona mitat del segle XVI, hi havia qui les col·leccionà.¹¹ Per tant, la informació només es pot contemplar des d'una sola perspectiva: aquella que carrega les tintes sobre els aspectes més negatius de la conducta dels agermanats, amb poques excepcions ençà i enllà. Els repressors havien de justificar la duresa de la seva postura i no dubtaren en magnificar negativament paraules i accions dels agermanats. No suposa res de nou: el col·lectiu de pagesos i menestrals, generalment, només s'ha tengut en compte quan participà en esdeveniments com els assalts dels Calls d'Inca i Ciutat de Mallorca de 1391,¹² l'Aixecament Forà entre 1452 i 1454,¹³ les poc conegudes conspiracions de 1463¹⁴ o les mateixes Germanies. Un apropament que sovint s'ha produït de forma superficial i en tant que agrediren els grups de privilegi.

De tots els esmentats, el de les Germanies sempre ha resultat particularment conflictiu dins de la Història de l'Edat Moderna de Mallorca. Si ho demostra la ja referida absència de documentació proagermanada, ho reforça la manca de memòria entre el poble. En altres paraules, a nivell popular no s'ha conservat cap record en forma de cançó o contarella, mentres que les escasses dites que se'n derivaren s'han oblidat des de fa temps.¹⁵ És cert que es coneixen o s'han sentit els noms de Joan Crespi i de Joanot Colom¹⁶ o, fins i tot, el de Pau Casanoves;¹⁷ tal volta, es té notícia de les terribles execucions, però poc més. Tot junt, n'és bon indicador de la força exercida sobre els vençuts, ja que es recorden esdeveniments anteriors només que sigui de forma inconcreta, a vegades atemporal o integrats en la llegenda.¹⁸

¹⁰ E. DURÁN: *Les Germanies als Països Catalans* – Barcelona, 1982, 7-12.

¹¹ E. DURÁN: *Cròniques de les Germanies* – València, 1984.

¹² F. LÓPEZ BONET: "La revolta de 1391: efectivament, crisi social", Actes del XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions (Primera part) – Palma, 1989, 111-124.

¹³ J. Mª QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos*. – Palma, 1847. Corregida i augmentada a 1895.

P. PIFERRER / J. Mª QUADRADO: *España, Sus monumentos y artes. Su naturaleza e Historia. Islas Baleares* – Barcelona, 1888, 251-281.

¹⁴ P.P. DELGADO ALEMANY / J. SERRA I BARCELÓ: "La conspiració d'Inca de 1463", Actes de les III Jornades d'Estudis Locals -Inca, 1997, 27-46.

¹⁵ Societat Arqueològica Lul·liana – Miscel·lànies Frau – Bloc XI – f. 241. Aquest erudit recollí encara de viva veu expressions col·loquials com *Encara estas en sos tretze?* o *Dexauloná, qu'encara esta en sos tretze*, en al·lusió a la Tretzena que governa la Germania i que foren vives fins les darreries del segle XIX.

¹⁶ J. JUAN VIDAL: (1985) *Els agermanats* – Palma, 1985.

¹⁷ J. SERRA I BARCELÓ: *Pau Casanoves i les Germanies a Inca* – Inca, 2000.

¹⁸ Com a mostres:

EN JORDI DES RACÓ [MN. A. Mª ALCOVER]: *Aplec de Rondalles Mallorquines/V* – Mallorca, 1990, 102-116: "El Rei En Jaume dins de la vida del poble mallorquí"; 117-131: "Sant Vicenç Ferrer dins la memòria del poble mallorquí".

A. J. QUINTANA / Mª CALAFAT: *La pervivència del rei En Jaume* – Palma, 1992.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "«Les coves on los moros estaven». Els darrers nuclis de defensa dels vençuts (1230 – 1242)", *BSAL*, 57, 2001, 29-48.

2.- Les dones i les Germanies

Aquesta pèrdua de memòria comú demostra que l'inconscient col·lectiu sembla haver censurat amb èxit un esdeveniment particularment dur i tot hauria de conduir a què el paper de les dones fos encara més difús. Però una ullada ràpida als llistats d'addictes a les Germanies publicats per Josep Ma. Quadrado, a finals del segle XIX, demostra el contrari. El recull de noms i fets tan de Ciutat de Mallorca com d'un bon nombre de viles de la Part Forana,¹⁹ posa de relleu com les dones dels agermanats –mares, germanes, esposes, filles i alguna amistançada- s'implicaren amb tanta o més força que els homes. No sempre se les pot deslligar dels referents masculins, però no n'hi manquen amb un nom i un paper ben propis.

2.1.- Dones agermanades

Josep Ma. Quadrado recull un total de 5.134 registres d'agermanats. Entre ells, es detecten fins 122 al·lusions a dones agermanades, pertanyents a: Artà (7), Bunyola (3), Campos (3), Ciutat de Mallorca (82), Manacor (22), Montuïri (2), Petra (1) i Porreres (2). Representen només un 2'38 %, si bé val a dir que, per la naturalesa fragmentària de la font disponible, així com pel fet dels esments plurals –germanes, filles, ..., més les omissions- aquest nombre degué ésser considerablement superior, si més no el doble de les que es coneixen. Això vendria a representar una xifra que oscil·laria entre 200 i 250 dones i que bé es podria aproximar a les 300, cosa que se situaria a l'entorn d'un 5 %.

Amb tot, els interrogadors es trobaren amb la barrera de no poder recollir amb gran detall moltes de les seves actuacions, ja que la seva condició femenina sí les atorgava realment una certa invisibilitat. En casos com el d'Eleonor, viuda de Martí Borràs,²⁰ l'escrivà feu constar que *los testimonis no saben més perquè es dona*, tot i que en diuen que era *mala y de perversa* a més de *parlera* i assenyalen les seves relacions amb els Uguet.²¹ L'argument, de forma implícita, es pot considerar ben vàlid per a moltes més. Això, emperò, no les eximí de rebre el mateix tractament pejoratiu que els homes. Amb tot i malgrat la freqüent manca de detalls concrets sobre les seves actuacions, es possible suggerir una tipificació:

- Encara que totes s'han de considerar agermanades per definició, les que apareixen explícitament amb aquesta categorització sumen més de 40, amb matisacions com *afectada*, *dona de Germania*, *de la*

¹⁹ J. Mª QUADRADO: *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca. Penas de cos e d'haver a ells imposades apres la reducció de 1523* – Palma, 1896.

²⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Bunyola*, 128: núm. 10.

²¹ Son varis els agermanats d'aquest llinatge i és possible un parentiu entre ells. Veure: QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 10: núm. 90. Es tracta de Pere Uguet, pintor, destacat dirigent; 54: núm. 672. És Joan Uguet, forner, relacionat amb el dirigent manacorí Mateu Armenrgol a. En Sarrià (176: núm. 220) i molt possiblement implicat amb l'episodi encobertista de 1541 de València. També consta un prevere Uguet a Campos (134: núm. 8).

Germania i, a vegades, amb augmentatius com el de *gran afectada* o *molt agermanada*.

- Les que eren *com son marit* com la muller de Juan Danús, paraire²² o *pitjor que ell* com la del moliner draper i paraire Antoni Boscana; les esposes de Joan Jaume, d'Andreu Mesquida, i les de Pere i Joan Rosselló;²³ també consta la muller de Sebastià Pons.²⁴ I s'hi han de sumar les que eren *com el pare*, cas de filla de Guillem Vaquer²⁵ o *com tota la casa* com l'esposa del teixidor de Ili Joan Manresa.²⁶

- Les definides com a *mala* o *molt mala* com l'esposa del paraire Martí Pellicer;²⁷ la dona Miquela Gallarda, filla de la dona Pau Molla, i les esposes de Pere Massanet i Joan Cursach;²⁸ la de Bartomeu Cabreret²⁹ o la dona de Gabriel Fiol; ...³⁰ I alguna ho era fins i tot en contra de l'opinió del marit, com la del pescador Joan Metge.³¹

- De *perversa* o de *perversa intenció* varen esser considerades la dona i la filla de Francesc Pons a Navarrès,³² la dona del revenedor Jaume Forner;³³ Elionor, viuda de Martí Borràs;³⁴ altra vegada, la de Bartomeu Cabreret; ...

- I *pessima* és l'apel·latiu que s'aplicà a l'esposa de Joan Poch, menor,³⁵ i la d'Esteva Ballester,³⁶ que també era tenguda com a de *perversa intenció* i com a *terrible*, a l'igual que la mare de Jaume Genovard.³⁷

Òbviament, hi ha tot el grup de les que s'implicaren en accions més directes i concretes, cosa que la relació d'addictes recull puntualment:

- Les avalotadores -en nombre de 8-, que enmig dels tumults en els carrers de Ciutat de Mallorca, proferien crits i feien créixer l'excitació de la massa, com Caterina Rossellona o n'Antonina, filla del bracer Joan Lladó, activa fins i tot després de la reducció;³⁸ ...

²² QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 13: núm. 131.

²³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 175: núm. 210; 177: núm. 253; 181: núm. 337; 189: núm. 189.

²⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Porreres*, 230: núm. 28.

²⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 180: núm. 326.

²⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 46-47: núm. 530.

²⁷ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 71: núm. 741.

²⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Artà*, 113: núm. 107; 122: núm. 308; 123: núm. 346.

²⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 174: núm. 179.

³⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Petra*, 221: núm. 88.

³¹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 174: núm. 183.

³² QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, : núm. 116.

³³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 72: núm. 958.

³⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Bunyola*, : núm. 10.

³⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Bunyola*, 129: núm. 23.

³⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 177: núm. 241.

³⁷ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 177: núm. 257.

³⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 9: 12: núm. 116; 24: núm. 261.

- Les perseguidores de mascarats o *de bons* com l'esposa de Joan Sastre³⁹ o la segona esposa d'Antoni Ballester que *volebat percutere duas dominas*, que s'han de suposar mascarades.⁴⁰ Les escorcolladores de dones de bé, com na Ruberta, muller d'Arnau Rubert, la muller de l'hortolà Guillem Quintana i la del bracer Juan Quintana a. lo Prom.⁴¹ Les capaces de saquejar cases de mascarats, requisant-ne caixes, com Caterina Rossellona a ca Gaspar Martorell, l'esposa de Miquel Major de qui es deia que *ha destroit la mitat de la terra de lansols* o la de Jaume Rostit que es justificava amb l'argument de *tant han robat los ciutadans e nosaltres no robarem ara?*⁴² Les fautores d'agermanats, com les anomenades Canongeses de la Plaça del Call, a Ciutat de Mallorca.⁴³
- Les prou llançades, com la ja esmentada esposa d'Antoni Joan a. Sayart, que anà al camp de batalla amb els germans Colom⁴⁴ o l'esposa del pareire Miquel Planas, que aprofitava el saqueig d'horts per fer tala de llenya.⁴⁵
- Les insultadores, com la muller de Guillem Mora, tintorer, que humiliava les dones mascarades quan intentaven abandonar la ciutat, tot dient: *Hont anau, bagasses? anau vos ho a fer dels soldats?*⁴⁶
- Les clarament violentes, com la del botiguer Miquel Garau, de qui es va fer constar que era *idem ut vir* al comparar-la amb el marit, un agermanat destacat i molt agressiu, o la viuda Fornera de la qual es deia que *si fos stat home fora stat matador*.⁴⁷
- Per concloure, les no tan exaltades però que s'implicaren en tasques de suport com la muller del botiguer Miquel Garau que *tenia botiga y la bossa dels legums i forments que aportava de fora per la Germania*⁴⁸ o la de Jaume Rexac a. Balma, que pastava *per la Germania*.⁴⁹

³⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 30: núm. 323.

⁴⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 175: núm. 192.

⁴¹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 52: núm. 636; 62: núm. 780; 68: núm. 880.

⁴² QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 9: 72; 29: núm. 311; 48: núm. 554.

⁴³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 6: núm. 14.

⁴⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 175: núm. 200.

⁴⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 10: núm. 86.

⁴⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 67: núm. 868.

⁴⁷ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 35: núm. 369; 72: núm. 954.

⁴⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 34: núm. 368.

⁴⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 182: núm. 392.

2.1.1.- Les sermonadores

D'entre totes, emperò, les que més s'han de destacar són aquelles que apareixen com a sermonadores o grans sermonadores -19 d'elles-, a les quals s'han de sumar les que parlaven a favor de la Germania -fins a 5- i probablement aquelles que se'n diu que tenien *mala llengua*, que eren *mal parlants contra mascarats* o *dona parlera* -fins a 6-. Per entendre millor fins a quin punt aquestes dones tengueren un pes específic, s'ha de contemplar un caire important sovint negat en relació al moviment agermanat, tan valencià com mallorquí: la qüestió de la ideologia.⁵⁰ Els vencedors imposaren un model explicatiu segons el qual els agermanats eren gents vils i de baixa condició, sense cap preparació i que només volien acabar físicament amb els cavallers i privar de la corona al sobirà. Es tractava de fer veure un moviment no planificat, sense un projecte organitzat i sense objectius. De fet, emperò, hi ha prou elements d'anàlisi que permeten deduir el contrari. El que passa és que, com en tot moviment social complex, causes i detonants són prou complicats per poder-los esbrinar tots.⁵¹

Per entendre-ho només que sigui en part, es pot començar gairebé amb la conquesta de 1229. El règim de franquesa, instaurat per Jaume I, suposà un sistema oligàrquic que s'autoperpetuava i que contemplava la Part Forana com a un espai subordinat a les necessitats i als interessos de Ciutat de Mallorca, a la qual havia de subministrar matèries primeres per a les manufactures, proporcionar queviures i ésser-ne el mercat on distribuir produccions i excedents de relativa qualitat. En poques paraules, un sistema pràcticament colonial, on Ciutat de Mallorca actuaria de metròpoli. Per altra part, el model impositiu era clarament favorable al grup oligàrquic i feixuc pels forans, tant i més amb la generalització del sistema de talles que, amb variacions, perdurà durant segles i al qual s'hi ha d'afegir l'especulació del mercat, particularment amb els cereals, sumat a les males collites. Tot junt derivà en el Contracte Sant (1405), amb el pas de les finances públiques a mans d'un sindicat de creditors -la Universal Consignació- que gairebé coincidia amb els mateixos grups que prenién les grans decisions polítiques i econòmiques del Regne de Mallorca. En aquest marc, no és d'estranyar que es congriassin pensaments reivindicatius i que, d'alguna manera, es produïssin episodis de contesta més o manco revolucionària.

El nucli central del moviment social del segle XIV és el genèricament denominat Assalt del Call, de 1391, que afectà els col·lectius jueus tant d'Inca com de Ciutat de Mallorca. En conjunt, el perfil social dels avalotats respon a uns mateixos trets: el poble menut com a conjunció d'artesans proletaritzats, petits pagesos i jornalers.⁵² Però se sap com al darrere existien aspectes que transcendien

⁵⁰ E. DURÁN: "Aspectes ideològics de les Germanies", *Pedralbes*, 2, 1982, 53-67.

⁵¹ A. SANTAMARIA: "Sobre los orígenes de la Germanía de Mallorca", *Mayürqa*, 5, 1971, 24-40.

J. JUAN VIDAL: "Una aproximación a estudio de las Germanías de Mallorca", *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Baleares*, 681, Oct./Nov. 1973, 141-188.

J. JUAN VIDAL: "La problemática de los censales y su incidencia en las Germanías", *Mayürqa*, 13, 1975, 261-279.

l'antisemitisme. Amb l'intent de culpabilitzar només els forans, conscientment, s'amagà que, a Ciutat de Mallorca, la revolta la iniciaren els menestrals i que els primers objectius atacats varen ésser cases de cavallers i mercaders. Per altra part, entre les demandes presentades pels forans, sols una petita part feia referència als jueus, mentres que moltes altres tenien a veure amb un procés de reforma total de la societat, la fiscalitat i l'administració.⁵³

Aquestes reivindicacions tornaren ésser les causes principals de l'Aixecament Forà (1452-1454).⁵⁴ Una revolta amb un final que tampoc va satisfer a ningú. Els pagesos reberen el càstig de la corona com a injust i excessiu; els triomfadors, que intentaren reduir a la servitud els forans, el trobaren massa benèvol. Com a precedent de les dones agermanades, serveixi el cas de l'alcudienca Francina, muller de Guillem Totosaus, penjada pels sermons i els crits sediciosos que havia pronunciat amb motiu d'aquesta revolta.⁵⁵ Segurament, no degué ésser l'única, però les altres s'han esvaït. Per altra banda, no s'ha d'oblidar que justament Alcúdia fou un dels centres on es gestà la conspiració de 1463 i que un dels seus dirigents era precisament un Guillem Totosaus.⁵⁶

La degradació de l'economia en general marcà el final del segle XV i no s'aturà amb l'arribada del segle XVI.⁵⁷ Les males anyades contínues, la recessió comercial per la substitució del model mediterrani per l'atlàntic, les malversacions del capital públic, la corrupció administrativa, ... provocaren que el Regne de Mallorca, en temps dels Reis Catòlics, arribàs a un estat de fallida tècnica, amb la conseqüent tensió social.⁵⁸ Altra vegada, l'argument de l'orde públic serví per prendre mesures de força i, al mateix temps, la instauració de la Inquisició vengué a

⁵² M. J. DEYÀ BAUZÀ: "La economía mallorquina en época de Carlos I: Innovaciones y continuidades", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 10, 2000, 49-61.

⁵³ J. RULLAN: *Historia de Sóller I* – Palma, 1874, 425-431. Recull el text de les demandes dels avalotats.

⁵⁴ A. SANTAMARÍA: "Levantamiento Foráneo" in J. MASCARÓ PASARIUS [Coord.] *Historia de Mallorca III* – Mallorca, 1970, 135-248.

A. SANTAMARIA: "Alfonso el Magnánimo y el levantamiento foráneo de Mallorca", *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo* – Barcelona, 1960, 63-138.

⁵⁵ QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos*, 200.

⁵⁶ DELGADO / SERRA: "La conspiració d'Inca ...", passim.

⁵⁷ A. SANTAMARIA: "La deuda pública en la Parte Foránea de Mallorca al finalizar el siglo XV", *AEM*, 8, 1972-1973, 258-304.

⁵⁸ A. SANTAMARÍA: "La Pragmática de Granada. Una década de la historia de Mallorca (1451- 1504)", *Boletín Oficial de la Cámara de Comercio y Navegación de las Baleares* núm. 670-671, 1971, separata 2.

A. SANTAMARIA: "El mercado triguero de Mallorca en la época de Fernando el Católico", *Actas del VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón* – Madrid, 1959, 379-392.

A. SANTAMARIA: "Mallorca, al advenir Fernando el Católico", *Mayürqa*, 2, 1969, 19-47.

A. SANTAMARIA: "El Reino de Mallorca en la época de los Reyes Católicos", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 46, 1970, 253-271.

A. SANTAMARIA: "La época de Fernando el Católico y la Germania", J. MASCARÓ-PASARIUS [Coord.]: *Historia de Mallorca III* – Palma, 1970, 249-360.

A. SANTAMARÍA: "Coyuntura política de Mallorca al morir Isabel la Católica", *BSAL*, 40, 1993, 141-168.

A. SANTAMARIA: "Sobre gestión fiscal y la coyuntura económica en Mallorca en torno a 1510", *Mayürqa*, 14, 1975, 21-61.

refermar els poders de la corona.⁵⁹ En els anys anteriors a l'esclafit agermanat, s'utilitzaren instruments com a arma contra els cavallers tal com els denominats *Testaments del Porc*,⁶⁰ autèntiques manifestacions de crítica social. No de bades, a Mallorca, encara es diu que *de porc i de senyors se n'ha de venir de casta*, no sempre en un sentit positiu. A partir de 1512, la tensió s'anà acumulant i, a 1513, aparegueren cartells revolucionaris a Ciutat de Mallorca, si bé es desconeix el seu contingut.⁶¹ Els conflictes de les banderies, l'oposició de les oligarquies a qualsevol reforma i el progressiu endeutament de corporacions i persones provocà un clima molt proper a la violència. La diferència amb l'Aixecament Forà era que la fallida del sistema ja no només afectava els pagesos, sinó que també havia arribat a quasi tots els oficis artesanals. En contra del que es pensa, els Col·legis de menestrals, a l'Edat Mitjana, es trobaven lluny d'esser corporacions igualitàries i democràtiques,⁶² un aspecte que anà en augment conforme s'apropava l'Edat Moderna. Les cúpules dirigents, a Mallorca i a altres indrets, havien organitzat tot un sistema per a què una minoria controlàs la resta del propi ofici i, fins i tot, una bona part d'oficis subsidiaris.⁶³ Si les Germanies tengueren un ressò diferent a altres moviments socials

⁵⁹ M. COLOM PALMER: *La Inquisició a Mallorca (1488-1578)* – Barcelona, 1992.

⁶⁰ J. AMADES: "El testamento de animales en la tradición catalana", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XVIII, Cuadernos 3 y 4, 1962, 348-350.

⁶¹ Arxiu del Regne de Mallorca – Real Audiència – Pregons i Edictes 2 – ff.35-35v.

⁶² M. BERNAT I ROCA: "Entorn a l'organització dels menestrals a la Mallorca del segle XIV", *BSAL*, 58, 2002, 93-114.

⁶³ El camp més treballat entre els segles XIII i XVII és el de les activitats tèxtils, si bé, poc a poc, se'n van coneixent d'altres. Veure:

M. BERNAT I ROCA: "L'obratge dels draps de llana i els «Capítols» del rei Sanxo. Una hipòtesi de treball", *BSAL*, 42, 1986, 63-78.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "L'aprenentatge d'un ofici: Graffiti arquitectònics a la Seu de Mallorca", *BSAL*, 1989, 45, 177-213 + lám.

M. BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (S. XIII - XVII)", *BSAL*, 1993, 49, 169-216.

M. BERNAT I ROCA: *Els "III mesters de la llana: Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)* – Palma, 1995.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "Els gerrers d'Inca al S. XVII. La renovació d'una artesanía", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals d'Inca - Ajuntament d'Inca - Inca*, 1995, 209-236.

M. BERNAT I ROCA: "«Collegi per si seperat». Notes sobre la segregació dels Oficis tèxtils a la Part Forana: Inca, S. XVI", *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals - Inca*, 1996, 61-82.

M. BERNAT I ROCA: "Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madína Mayúrqa a Ciutat de Mallorca" (1229-1315)", *BSAL*, 53, 1997, 27-70.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "Gerrers, Ollers i Teulers a Ciutat de Mallorca (Segles XVI - XVIII)", *Actes de les XV Jornades d'Estudis Històrics Locals: Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII)* - Palma, 1997, 455-476.

M. BERNAT I ROCA: "Molins drapers a Ciutat de Mallorca: entre interessos polítics i econòmics", *Estudis Baleàrics*, 58/59, 1997, 127-150.

M. BERNAT I ROCA: "«Hòmens feiners i d'indústria». Els menestrals de la vila d'Inca entre els segles XIII i XIV", *Actes de les IV Jornades d'Estudis Locals d'Inca - Inca*, 2000, 41-67.

M. BERNAT I ROCA: "Els inicis dels oficis menestrals: els paraires i els teixidors de llana (Ciutat de Mallorca, segle XIII)" in VIRÓS i PUJOLÀ: Ll. [Coord.] *Organització del treball preindustrial: Confraries i Oficis* – Barcelona, 2000, 41-54.

M. J. DEYÀ BAUZÀ: *La manufactura de la llana en la Mallorca del siglo XV* – Palma, 1997.

M. J. DEYÀ BAUZÀ: *La manufactura de la llana en la Mallorca moderna (Segles XVI - XVII)* – Palma, 1998.

M. J. DEYÀ BAUZÀ: "La manufactura de la piel en la Mallorca preindustrial" in C. MANERA [Dir.]: *Las*

anteriors va esser precisament perquè s'iniciaren en el món artesanal. Per aquest motiu, algun autor les ha definides com a un moviment social promogut pels productors de matèries primeres –els forans- i els manipuladors d'aquestes matèries primeres –els menestrals- en contra dels ostentadors dels drets agraris –els cavallers- i de les xarxes de distribució –els mercaders.⁶⁴

No és d'estranyar, per tant, que s'alçàs tot un moviment reivindicatiu d'una societat més justa a partir d'un model de pensament que impregnà les revolucions d'arreu d'Europa a cavall entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna. La cronologia que, precisament, emmarca les Germanies. Aquest model era el mil·lenarisme lligat a diverses profecies apocalíptiques a l'entorn dels darrers dies abans de la justícia divina que castigaria els dolents –els opressors- i premiaria els bons –els oprimits-.⁶⁵ Hi ha un cert consens sobre què el mil·lenarisme influí en el pensament agermanat valencià.⁶⁶ Pel mallorquí, una anàlisi detenguda de les poques restes de pensament polític denota que no era ni simple ni descoordinat, sinó que hi havia un esquema mental coherent.⁶⁷ Que els agermanats mallorquins fessin de tot el seu conjunt de reivindicacions un model messiànic provocà que els repressors ho convertissin en un argument de força per acusar-los de pertànyer a la *Secta Colombina* o de seguidors de la *Fe d'En Colom*. Una i altra cosa es relacionen amb el nom de Joanot Colom, però també pot esser una al·lusió a l'Era de l'Esperit Sant que tan clarament formava part del cicle mil·lenarista i reivindicatiu d'una Edat d'Or, en el sí del qual es convertirien en realitats palpables totes els anhels de moviments anteriors.⁶⁸ Per això, els escriptors enregistraren amb certa minuciositat paraules, fets i idees que només aparentment són anecdòtics. Així es recolliren actituds com les de la dona Eufrasina que *quant veyá lo dit Colom per la carrera, li deya ab les mans plegades, Oh! Deu vos mantenga y viscau molts d'anys per mar y per terra*⁶⁹ o el cas de la viuda Pau que predicava que el tambor -instrument emblemàtic dels actes públics agermanats- era l'Esperit Sant

islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200 – 2000) – Palma, 2002, 139-215.

⁶⁴ J. JUAN VIDAL: "Una aproximación a estudio de las Germanías de Mallorca", *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Baleares*, 681, Oct./ Nov. 1973, 141-188.

⁶⁵ N. COHN: *En pos del Milenio. Revolucionarios milenaristas y anarquistas místicos en la Edad Media* – Madrid, 1985. Més referit al context peninsular:

T. EGIDO: "Historiografía del Mesianismo en España", A. ALVER / J. CONTRERAS / J.I. RUIZ: *Política y cultura en la Época Moderna (Cambios dinásticos. Milenarismos, mesianismo y utopías)*. Actas de la VI Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna – Universidad de Alcalá, 2004, 461-474.

⁶⁶ E. DURÁN: "Aspectes ideològics de les Germanies" in *Pedralbes*, núm. 2, 1982, 53-67.

V. VALLÉS I BORRÁS: *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germanía – Burriana*, 1990.

E. DURÁN: "Aspectes mil·lenaristes en les Germanies valencianes", *El Contemporani. Revista d'Història*, 5, 1995, 21-27.

⁶⁷ M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "Voces de profetas en las Germanías de Mallorca (1521-1523)" in A. ALVAR / J. CONTRERAS / J.I. RUIZ [Eds.]: Actas de la VI Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna Política y cultura en la época moderna (Cambios dinásticos. Milenarismo: Mesianismo y utopía) – Universidad de Alcalá – 2004, 565-578.

M. BERNAT I ROCA / J. SERRA I BARCELÓ: "El paper de les profecies i els sermons a les Germanies de Mallorca (1521 – 1523)", *Randa*:57, *Homenatge a Miquel Batllori* 7, Barcelona, 2004, 31.55.

⁶⁸ J. LE GOFF: *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial* – Madrid, 1987

⁶⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 23: núm. 255. Era l'esposa d'Antoni Coll, pareire i tretzener.

que havia alliberat el seu fill de la presó i feia resar els *Set Goigs*.⁷⁰ Tot junt es donava enmig d'un context de veneració que resultava incomprensible pels repressors i pels dirigents a qui representaven.

Una part important d'aquest pensament reivindicatiu, de fet, era tramès precisament per les dones. Es té ben comprovat que, en el decurs de diversos moviments socials, particularment dins les minories,⁷¹ són elles en general i les mares en particular el vehicle fonamental de transmissió del bagatge atàvic del grup a les noves generacions. En el sí de les Germanies, són aquelles de les quals se'n diu que eren *com tota la casa, mala y perversa, pitjor que son marit o que son pare* com ja s'han esmentat. I n'hi ha que arribaren més enfora. Joana Falaguera és presentada com a *mare del poble*;⁷² altres fonts, a més a més, suggereixen que era una prostituta i que es relacionà amb alguns dels agermanats autors d'algunes morts a Calvià.⁷³ De Jaumeta Mira, vinculada al dirigent Pere Oliver a. Botifoc –del qui tal volta n'era l'amistançada- se'n diu que era *cap i principi de les dones agermanades*.⁷⁴ La muller de Pere Nadal, serrador, va ésser definida com a *pessima y gran traydora y pitjor que na Joana Falaguera*.⁷⁵ mentres que de Marca Garbina es feia constar que era *idem et peyor*.⁷⁶ Totes tres sembla que varen ésser enteses pels repressors com a l'equivalent femení del dirigent Joanot Colom. Un determinant que es traduí en què algunes varen ésser executades. En concret, Joana Falaguera fou penjada.

D'aquí el paper rellevant de les sermonadores en favor de la Germania. La seva importància deriva del fet que el sermonador és un orador de paraula fàcil, capaç d'elaborar un discurs, fins i tot improvisat, que podia tenir finalitats com la de donar explicacions i suscitar un estat d'opinió; havia de sebre reforçar aquells que mostrassin feblesa, podia transmetre certs tipus de consignes fàcilment assimilables i, a la vegada, atemorir els contraris. Tampoc l'hi mancava la capacitat de glossar determinades profecies, a vegades massa fosques o ambigües. I s'hi pot afegir el talent de donar vida a l'ideal revolucionari més enllà del fracàs, persistint en la seva actitud malgrat tot anàs en contra. Aquest fet no s'ha de tenir necessàriament com extraordinari. El cap i a la fi, el poble, il·letrat o no, estava acostumat als sermons religiosos, dels quals en coneixien bé l'estructura⁷⁷ i no s'han d'oblidar, pel cas concret de Mallorca, els de caràcter més singular, amb no poques connotacions polítiques,

⁷⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Campos*, 136: núm. 58.

⁷¹ A. BORNST: "La transmisión de la herejía en la Edad Media" in J. LE GOFF: *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial, siglos XI-XVIII*. Madrid, 1987, 207-212.

R. MANDROU: "La transmisión de la herejía en la Edad Moderna" in J. LE GOFF: *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial, siglos XI-XVIII*, Madrid, 1987, 213-219.

J. BUSQUETS I MULET: "Una reminiscència musulmana en la rondallística mallorquina", *La Nostra Terra*, núm. 24, 1929, 533-534. Explica l'autor la possibilitat de què l'encantament de *per la fat i fat, que la mia mare m'ha comanat* sigui una deformació popular de l'al-Fâtîha, paraules amb les quals comença l'Alcorà.

⁷² QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 34: núm. 363.

⁷³ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 405.

⁷⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 183: núm. 392.

⁷⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 38: núm. 400.

⁷⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 50: núm. 610.

⁷⁷ P. BURKE: *La cultura popular en la Europa moderna*. – Madrid, 1991, 193.

com el de la Festa de l'Estandart.⁷⁸ En conseqüència, no ha de sorprendre que se'ls consideràs preparats per repetir les fórmules dels oradors, sacres o no, cosa que els convertia en un gran perill a ulls dels repressors, ja que se'ls veia com els majors difusors de la ideologia. La gran majoria eren homes i el seu principal centre d'acció va esser Ciutat de Mallorca, per més que es desplaçaren arreu de tota l'illa. Llançaven les seves arengues per places i carrers, fent rotllo pels cantons, pujats als cimals dels arbres o, fins i tot, a les troncs de les esglésies.

Les dones sermonadores també predicaren a la ciutat, encara que a les viles també se n'ha trobada alguna que *parlava en favor de la Germania*. Ara bé, en general, ho feren en àmbits més reduïts i pel context general es pot inferir que actuaren més en el marc familiar o en cercles petits, sense que això vulgui dir que no ho fessin en públic. De les que actuaren a Ciutat de Mallorca es coneixen les germanes Gibertes,⁷⁹ encara que no se sap que sermonaven. De Gabriela Macipa consta que predicava que la Quitació *no.s podia fer sens sanch y que Deu venia porque se descubriessen los furts que los homens de be havian fets en la Universidad*,⁸⁰ en el context de la necessitat del sanejament de les finances públiques, per la qual cosa el lluïment dels censals derivats del Contracte Sant era un dels principals objectius dels argermanats, amb totes les implicacions d'un programa econòmic revolucionari. La paradoxa rau en què els cavallers n'eren ben conscients de les malversacions i de com la corrupció havia estat un detonant de l'esclafit agermanat.⁸¹ Així, no és d'estranyar que la mateixa Gabriela Macipa afegís *que anassen abax los mascarats qui no volien adherir en aquella, y tot lo que aportavan de la Cort era mal vestat, que lo rey no hi sabia res*. A la Part Forana, és té el cas de la dona Miquela Gallarda, filla de la dona Pau Molla, i la muller de Joan Ferrer;⁸² altres són les esposes de Jaume Font i de Jaume Frau;⁸³ a elles, tal volta, es puguin sumar la muller i la filla de Pere Rayas, descrites com a *de mala llengua*.⁸⁴

Una part dels sermons de les dones se centraven en denigrar la figura del virrei Miguel de Gurrea, a qui s'aplicaven apel·latius com *En Borreïó*, *En Fideu* o *Lo Diablot*. Així, la muller del pintor Rafel Sbert, gran sermonadora i de qui se'n diu que mereixia esser penjada, acusava a tothom dient: *Mal haja qui no tirara una scopetada an en Borreyo o an en Gurrea* i recriminava al seu marit: *Si vosaltres*

⁷⁸ A. J. QUINTANA I TORRES: *La festa de l'Estandart. Cultura i cerimònia a Mallorca (Segles XIV – XX)* – València, 1998.

A. I. ALOMAR: (1998b) *L' Estandart. La festa nacional més antiga d'Europa (Segles XIII – XXI)* – Palma, 1998.

⁷⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 10: núm. 74.

⁸⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 16: núm. 160

⁸¹ G. SIMÓ "Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda", *Randa*, núm. 7, 1978, 132-166. Jeroni Pons i Desmur, al comentar aquestes profecies, afirma: *pero, puyx he promes de dir lo que jo se en est negoci, la causa principal porque se saguiren tantes morts y desconcerts fonch (y es fama publica y tots los vells me certificaren) que los cavallers y ciutadans se varen partir gran suma de moneda y signanter diuven que mesuraven ab una servellera, y asso fone ultra de los que debian, que era altre gran summa de mil-lenars, per lo qual se mogue les sobredites comunita[ts]*

⁸² QUADRADO: *Informacions judicials ... Artà*, 113: núm. 117; 122: núm. 318.

⁸³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Manacor*, 167: núm. 15; 175: núm. 208.

⁸⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Montuiri*, 191: núm. 3.

*haguessen degollat en Gurrea ans que se'n anas, ara no'ns faria la guerra.*⁸⁵ N'hi havia que demanaven venjança públicament, com la muller del serrador Pere Nadal que *dix a uns pagesos: ara es hora, germans, de pendre venjansa de la sanch de vostres germans que han morts y entre vosaltres ni ha que sen han untades les mans;*⁸⁶ l'esposa del paraire Tallades, quan mataren el seu marit, cridava que degollassin tots els mascarats, que no en perdonassin cap i, després de reduïda la ciutat, sostenia que el seu marit era un màrtir per les Germanies.⁸⁷ D'altres encoratjaven als homes per a què passassin a l'acció i així ho feia la muller de n'Armengol a l'exclamar: *Mirau vosaltres, traydors! Nostres germans maten defora y vosaltres stau aci! Degollarlos a tots!*⁸⁸ o els instaven a mantenir l'esperança en el triomf com la muller del calceter Perot Puig que, xerrant amb mestre Cardona, digué que *bé anava tot si los lorers que havian posats per la Quitació metien rel.*⁸⁹

Una altra constant eren temes com la religiositat dels cavallers, que es veia aparatosa i buida de sentit. L'esposa del fosser En Figuera afirmava que *Nostra dona de Luch era fuyta dels heretjes, so es del senyor visrey.*⁹⁰ Una opinió prou significativa ja que la veneració al santuari venia d'enrera a tota l'illa.⁹¹ Ara bé, el prior de Lluc, que era d'extracció popular, censurà les Germanies i provocà l'assalt i el saqueig de ca seva i el del propi monestir.⁹² En aquest mateix sentit de censura d'una religiositat hipòcrita, s'han d'entendre les paraules de Na Trobada, dona enamorada de l'Adobaria, al predicar que el virrei ja havia estat penitenciat per la Inquisició, que l'havien de cremar i a qui l'insultava tot dient: *Ca! Fill de ca jueu!*⁹³

Ara bé, la major acusació contra els agermanats va esser la de la rebel·lió contra el seu senyor natural, Carles I. Sovint s'ha dit que tenien un concepte de la monarquia un tant ingenu i que veien el rei com a un pare protector i benèvol. Per contra, els cavallers, amb el virrei al cap davant, personificaven tots els mals i les desgràcies que patia el regne.⁹⁴ D'aquesta manera, si es cometien injustícies en nom del rei, era perquè no n'estava al corrent, ja que cavallers i mals consellers ho feien a espatlles seves. Com ja s'ha vist, així ho creia Gabriela Macipa i també Antelma Anglada la qual sostenia que *lo rey no'n sabia res de tot el que feya lo Sr. Virrey*

⁸⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 88: núm. 1.130.

⁸⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 38: núm. 400.

⁸⁷ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 64-65: núm. 834.

⁸⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 83: núm.1083

⁸⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 80: núm.1043

⁹⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 24: núm. 262.

⁹¹ R. JUAN / G. LLOMPART: "Los Santuarios de Montserrat i Lluc. Una confrontación de orígenes", *Studia Monastica*, 19, 1977, 361-385.

⁹² A. SANTAMARIA: "El prior Vaquer y la Germania de Mallorca", *Lluc*, 467-469, 1965, 3-11.

⁹³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 78: núm. 1.027

⁹⁴ M. DEYÀ BAUZÀ: "La Part Forana, de les Germanies a la implantació del model de Trento", A. GINARD BUJOSA / A. RAMIS PUIG-GROS [Edició a cura de:]; *El patrimoni de l'Església i el convent de Llorito* - Mallorca, 2004, 21-35. El dr. Deyà assenyala -a la plana 22, nota 2- que *els agermanats mai no es manifestaren contra el monarca, sinó que fins i tot en no pocs moments depositaren en la persona de Carles d'Àustria la fe -una mica infantil en el meu parer- que els greuges i abusos de l'oligarquia s'acabessin [...].*

*perque aquest ho emabarassava.*⁹⁵ Però, poc a poc, aquesta imatge del bon rei s'anà trencant quan la situació es tornà més violenta i a mesura que el monarca comminava els revoltats a l'obediència cada vegada amb major duresa. Malgrat la fidelitat inicial,⁹⁶ s'arribà a un punt en què es pensà en substituir el rei llunyà que els havia abandonat per recórrer a la figura d'un monarca salvífic: el rei Encobert, que havia de sortir del seu amagatall i remeiar tots els mals del poble. La majoria de difusors d'aquesta idea varen ésser homes i es parlava més del *Llibre de l'Encobert*⁹⁷ que del monarca en sí. No hi ha cap dubte de la presència d'aquest llibre a l'illa, ben documentat a Ciutat de Mallorca,⁹⁸ a Muro⁹⁹ i, en particular, a Sineu.¹⁰⁰ No hi faltaren dones i tal és el cas de la muller del teixidor de llana Rafel Falcó que, a Ciutat de Mallorca, *sermonava del Encubert ab gran affectió y sabor.*¹⁰¹

Es pot considerar que totes aquestes sermonadores podien limitar-se a repetir el que sentien en boques dels homes; que podien ésser només un eco de les seves paraules. Ara bé, així i tot, aquestes intervencions en la propagació de la ideologia agermanada no s'han de veure com un simple acte passiu. És cert que una part considerable de dones d'aquells moments no comptaven amb cap tipus de formació intel·lectual,¹⁰² però també és igualment cert que no totes eren analfabetes, sobre tot pel que fa a les que eren esposes de menestrals i encara més en el sí de segons quins oficis. Per exemple, tots els relacionats amb la manufactura tèxtil requerien uns coneixements que anaven més enllà de la simple habilitat manual. El càlcul hi jugava un paper important i no sols en la comptabilitat, l'escriptura es requeria per dur registres d'entrades i sortides de comandes; ... A més, a més, dins del sistema d'organització del treball a l'època –sobre tot el tèxtil–,¹⁰³ les dones menestrals no només col·laboraven en aquestes tasques, sinó s'arribaven a fer-se càrrec dels obradors en cas d'absència dels seus marits o de la seva mort, fins que se'n poguessin responsabilitzar els fills. Un ofici que ho recollí explícitament a les seves ordinacions va ésser precisament el dels paraires, que tant de protagonisme tingueren, si bé ho feu tardanament. De fet, de 82 dones detectades a Ciutat de

⁹⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 7: núm. 24.

⁹⁶ Si bé és cert que els crims de revolta varen ésser el de *Ius est in armis* i el de *Qui deus, qui pax*, tampoc hi mancaren, almanco en els primers moments, els de *Visca el rey!*. De fet, a viles com Valldemossa (QUADRADO: *Informacions judicials ...*, 311) es feren cèdules firmades per agermanats en les quals apareixen afirmacions com: *Item, que mantendrán lo rey nostre senyor don Karles.*

⁹⁷ E. DURÁN: "Entorn de la figura de l'Encobert", *Micel·lània Aramon i Serra*, III, 1982, pp. 147-167.
E. DURAN / J. REQUESENS: *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalanas favorables a Ferran El Catòlic* – València, 1997.

⁹⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 342: núm. 32. Es tracta de Bartomeu Casado, cinter.

⁹⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Muro*, 206: núm. 101. L'implicat és Antoni Gelabert.

¹⁰⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Sineu*, 261: núm. 8; 262: núm. 39; 264: núm. 76 i 266: núm. 111. Aquest grup estava format per: Rafel Puig-gros, Mateu Ferrer, Miquel Caimari i Antoni Far.

¹⁰¹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 81: núm. 1.053.

¹⁰² X. RENEDO: "Llegir i escriure a la tardor de l'Edat Mitjana" in R. ALEMANY / A. FERRANDO / LL.B. MESSEGUER [Editors] *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalana* – Barcelona, 1993, 209-222.

¹⁰³ M. BERNAT I ROCA: "Dones i treball. Algunes notes sobre la manufactura tèxtil a Mallorca (S. XIV - XVII)", *Lluc*, 767, 1992, 3-7.

Mallorca, es coneix l'ofici de 70'10 % de pares o marits i 14 d'elles apareixen clarament lligades precisament al de paraire i les relacionades amb altres activitats tèxtils sumen fins a 13, com ara teixidors de llana i lli, tintorers, calceters o sastres. Per tant, a una part d'aquestes dones se les ha de suposar algun tipus de formació que implicava com a mínim llegir, escriure i comptar, si bé no sempre se'ls reconegué.¹⁰⁴

Si es repassen les xifres, s'obté que més d'un 30 % de les conegudes com a addictes podien respondre a aquest perfil d'alguna preparació que les facultàs, d'una forma o altra, per divulgar un corpus ideològic. I si el més segur és que no participassin activament en els consells que es celebraven al refectori de Sant Francesc -ni tan sols hi devien poder assistir- sí que n'estarien ben al corrent dels temes tractats i en parlarien, amb tota seguretat, a les seves pròpies rotllades. I les de més empenta eren les que gosaven secundar la tasca dels agermanats i sumar-se de paraula i d'acció a la difusió d'uns ideals que, com en tota revolta de les característiques de les Germanies, perseguien un món millor.

3.- Dones mascarades

Igualment presents són les dones mascarades: aquelles que foren objecte d'agressions per part dels agermanats. Pertanyents a les classes benestants, en la seva majoria, es veren atacades en raó de qui era el seu marit o la seva família, però també dones de condició més humil ho patiren en funció dels seus vincles i relacions de dependència amb els mascarats o, per ventura, per les seves pròpies conviccions. Per altra part, singularment, n'hi hagué que reberen algun tipus de protecció enmig del clima de violència.

De les agredides, unes varen rebre amenaces a l'intentar abandonar Ciutat de Mallorca, com els va ocórrer a la muller de Mn. Antoni Dameto i la de Mn. Mateu de Pacs a qui Antonina, filla del bracer Joan Lladó els digué: *Hont anau? Que també us degollaran allà hont anau, com assi!*¹⁰⁵ algunes varen esser impedides d'expressar-se com la muller de Mn. Antoni Barthomeu a qui mestre Pere Casellas, ferrer, separà de la muller de Torres, paraire, no deixant-les xerrar i acusant-les de mascarades;¹⁰⁶ altres sofriren mals materials, com la senyora Vicença, a qui Francesc Aixartell *abatia les portes de la casa per matar-li son fill*;¹⁰⁷ dona Praxedis Veyna, muller de Mn. Cardona patí robatoris a ca seva per part del teixidor de lli Antoni Cardona i altres¹⁰⁸ o veren morir alguns dels seus servidors, com la senyora Sant-Johana, a la qual li mataren En Marc i que, a més a més, va esser

¹⁰⁴ MA. RODERAS / S. Mª VICENT: "La cultura escrita y la mujer: modelos de participación y exclusión en la vida pública" in C. SEGURA GRAIÑO [Ed.]: *La voz del silencioII. Fuentes directas para la Historia de las Mujeres (Siglos VIII - XVIII)* - Madrid, 1992, 17-31.

M. L. KING: *Mujeres renacentistas. La búsqueda de un espacio* - Madrid, 1993, 203-298.

¹⁰⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 24: núm. 261.

¹⁰⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 89: núm. 1134.

¹⁰⁷ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 16: núm. 159.

¹⁰⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 28: núm. 299.

delatada pel pareire Ramon Cerdà quan fugia.¹⁰⁹ A algunes se les va sotmetre a acossament, com la muller de Mn. Negre Pachs, *guardada* per Salvador Rubí, pareire, el qual un vespre *li dix que volia entrar en la cambra para dormir ab ella*;¹¹⁰ n'hi va haver d'extorsionades, com la muller del pareire Torres, a qui el botiguer Miquel Cortés i Nicolau Bibiloni li feien pagar cada mes mig ducat¹¹¹ o la mare de Mn. Miquel Anglada, que va haver de pagar 6 ducats al pareire Miquel Cànoves per a què la duqués a la Part Forana¹¹² i no mancaren les perseguides, com la muller del notari Genovard a qui el corder Perot Andreu, acompanyat d'altres, volgué matar-la¹¹³ o la muller i les filles de Cristòfol Mir fins que foren trobades per Miquel Cànoves, pareire, en l'escorcoll de la casa de Na Subirats.¹¹⁴ No hi faltaren les lesionades físicament, com la muller d'Antoni Massot que, tot sagnant per la boca, va haver de sentir com l'argenter Rafel Sastre deia al seu marit: *Anau en bona hora, no'm pesa sino com vos no'n lansau mes que ella*.¹¹⁵ I altres foren traïdes de mala manera, com la senyora Cotonera i la seva germana, esposa de Mn. Joanot Bartomeu, que resulta morta.¹¹⁶ Les víctimes mortals foren més: se sap que la família de Mn. Carles Despuig, a Calvià estant, va ésser pràcticament exterminada¹¹⁷ i que Cosme Bonet¹¹⁸ i Joan Pujol¹¹⁹ *isqueren al vinyet [...] para degollar les dones d'honor y degolarenne cinch o sis*.¹²⁰

En contrapartida, altres mascarades foren objecte d'un cert tracte de favor per part d'alguns agermanats en forma de protecció, ajudant-les a fugir o ben fent de guardes, encara que, a vegades, de forma no massa clara. La mare de Mn. Miquel Anglada va ésser duita a la Part Forana per Miquel Cànoves, pareire, si bé és cert que va rebre 6 ducats per fer-ho, per més que va prometre tornar-los.¹²¹ La muller de Mn. Quint aconseguí passar d'Artà a Menorca amb l'ajut de Guillem Morey¹²² i Joan Serra, de Muro, va tenir cura d'amagar la senyora Sant-Martina i les seves filles a la

¹⁰⁹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 37: núm. 389; 85: 1097.

¹¹⁰ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 54: núm. 676.

¹¹¹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 75: núm. 1000.

¹¹² QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 7: núm. 35.

¹¹³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 30: núm. 325.

¹¹⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 7: núm. 35.

¹¹⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 33: núm. 356.

¹¹⁶ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 60: núm. 760.

¹¹⁷ PIFERRER / QUADRADO: *Islas Baleares*, 361-362. Es tracta de la *codolada* atribuïda a Joan Binimeles sobre els assassinats comesos pels agermanats.

J. B. ENSENYAT: *Historia de la Baronía de los Señores Obispos de Barcelona en Mallorca* - Palma, 1919, 400-407.

¹¹⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 45: núm. 489. Era mariner.

¹¹⁹ Pot tractar-se de qualsevol dels quatre coneguts:

QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 34: núm. 363, qualificat d'*homeyer*; 42: núm. 450, pagès *quí sta en les vinyes de Mn. Quint*; 60: núm. 760, pareire i que es dedicava a robar per cases i vinyes; 72: núm. 952, picapedrer d'ofici.

¹²⁰ ENSENYAT: *Historia de la Baronía ...* 405, nota 1.

¹²¹ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 7: núm. 35.

¹²² QUADRADO: *Informacions judicials ... Artà*, 120: núm. 267.

seva pròpia casa fins que passaren a Acúdia¹²³ i el mateix feu Rafel Cerdó amb la muller de Mn. Francesc Clapes i la senyora Font,¹²⁴ mentres que Joan Llueroig, de Sant Joan, protegí la senyora Sala i la senyora Juny duent-les per garrigues.¹²⁵

4.- La repressió

Una vegada més, varen vèncer els poderosos i la repressió va ésser molt dura. Com, era d'esperar, Joanot Colom va ésser executat de manera sumariíssima i cruel el 3 de juny de 1523; el seu cap s'exposà dins d'una gàbia a la Porta Pintada de les murades de Ciutat de Mallorca, on encara se'n veien restes en el segle XIX. De tots els altres executats, no hi ha cap llista fiable, ja que els triomfadors no tengueren gaire interès en fer-ne cap de pública, per més que es pot parlar de més d'un centenar i mig de sentències a la pena capital.¹²⁶ Lògicament, aquestes execucions només contemplen xifres oficials i no les dels penjats als arbres després de cada batalla o les morts per venjances personals. De totes maneres, els recomptes demogràfics anteriors i posteriors a les Germanies permeten afirmar que determinades viles perderen d'un 25 % a un 35 % de la seva població masculina. Ja s'ha comentat com unes poques dones també varen ésser executades. Moltes de les altres es veren sotmeses, encara que fos indirectament, a un altre tipus de repressió: l'econòmica. El problema rau en què bona part dels agermanats eren pobres, no hi havia lloc al segrest de béns i les composicions que hagueren de pagar els encausats es feren extensives a tota la població: els agermanats per haver estat agermanats; els mascarats, per haver estat alliberats. El cas era que així tampoc es podia fer front als deutes. Algunes avaluacions xifren que Ciutat de Mallorca hagué de pagar, en un primer estadi, més de 25.000 L. i la Part Forana més de 111.000 L. A cada cap fiscal li corresponia el pagament d'unes 30 L. L'única solució va ésser acudir a un nou procés d'endeutament. Algunes viles trigaren més de 30 anys en pagar el total. Pel que fa a la situació concreta de les dones, ja es pot veure quina va ésser. Moltes veren morir els seus parent masculins en el camp de batalla; d'altres, els perderen en l'epidèmia de pesta que seguí a la revolta; molts foren empresonats i, tal vegada els de més sort, abandonaren l'illa.¹²⁷

D'aquesta manera, les agermanades, com a dones soles, hagueren d'assumir pagaments gravosos i s'enfrontaren a un futur incert. Algunes viudes es tornaren casar i es pot intuir que ho feren amb antics agermanats, com la viuda del tintorer

¹²³ QUADRADO: *Informacions judicials ... Muro*, 211: núm. 236.

¹²⁴ QUADRADO: *Informacions judicials ... Muro*, 206: núm. 95.

¹²⁵ QUADRADO: *Informacions judicials ... Sant Joan*, 257: núm. 54.

¹²⁶ A. CAMPANER: *Cronicon Maioricense* – Palma, 1984, 297: “Notas de varias ejecuciones verificadas en junio de 1523 redactada por Guillerme Valentí”: 299-302: “Nota dels executats a mort” que procedeix de la Procuració Reial i va ésser copiada pel paborde A. Jaume.

¹²⁷ M. BERNAT [I ROCA]: “Les Germanies” in E. BELENGUER: [Dirigida per:] *Història de les Illes Balears/II*: M. DEYÀ BAUZÀ [Dirigit per:] *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)* – Barcelona, 2004, pp. 285-313

Guillem Mora que ho va fer amb l'hortolà Jordi Fullana.¹²⁸ Però, en conjunt, la seva situació degué esser precària. No es tractava només d'haver quedat desemparades d'una figura masculina que la societat de l'època veia com a indispensable, sinó que a la penúria econòmica, s'hi sumava, en alguns casos, la recuperació d'uns habitatges que havien patit greus destrosses. Per dades de 1525,¹²⁹ se sap que Giberta Praxedis, na Llobera, n'Orella o Joana Valentina havien de reparar les seves cases ruïnoses bé per haver patit en el decurs dels avalots o, tal vegada, i malgrat no constar als llistats d'addictes, per haver estat enderrocades com a càstig. Moltes, empeses per aquesta situació gairebé desesperada a causa dels seus antecedents, degueren cercar una sortida realitzant tot tipus de tasques malpagades, fins i tot, la prostitució.¹³⁰ Amb tot, s'ha de suposar que una certa solidaritat entre antics revoltats ho pogué fer més suportable.

Apèndix

• Els números entre parèntesi són indicadors d'al·lusions a partir de familiars majorment masculins.

QUADRE I : Relació de dones implicades a les Germanies a CIUTAT DE MALLORCA - 1521/1523.		
NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
14	Canongeses, les	De la Plaça del Call; sermonadores; fautores d'agermanats.
39	La dona Perons	
72	Catherina Rossellona	Molt agermanada, avalotadora i sermonadora
86	Muller de Miquel Planas, paraire	Tallava llenya dels horts enderrocats
94	Gibertes, les dues germanes	Sermonadores
(116)	Muller de Francesch Pons a. Navarres	Agermanada; perseguidora de mascarats; avalotadora i perversa
(116)	Filla de Francesch Pons a. Navarres	Agermanada; perseguidora de mascarats; avalotadora i perversa
(131)	Muller de Juan Danús, paraire	- <i>tal com son marit</i>
160	Macipa, Gabriela	Molt sermonadora
164	Catlara, Francina, senyora i vidua	Agermanada
(211)	Muller de Juan Stelrich a. Coha Blanca, hostaler	Perseguidora de bons
(211)	Filla de Juan Stelrich a. Coha Blanca, hostaler	Perseguidora de bons
222	Mira, Jaumeta	Sermonadora; cap i principi de les dones agermanades

¹²⁸ QUADRADO: *Informacions judicials ... Ciutat*, 67: núm. 868; 69: núm. 894.

¹²⁹ M. BERNAT I ROCA: "«Libre de Reperatio de les cases de Ciutat» (Ciutat de Mallorca - 1525)", *BSAL*, 56, 2000, 117-143.

¹³⁰ Val a dir que, en aquesta època, el bordell de Ciutat de Mallorca com a institució es trobava en plena decadència i no sembla que hi hagués ni una regulació ni cap control sobre les activitats d'aquestes dones. Veure: BERNAT / SERRA "«Folles fembres bordelleres» ...", passim.

(223)	Muller de Juan Calafat, corredor	Avalotadora
(227)	Muller d'Antoni Torner, paraire	Agermanada com el marit
255	Eufrasina, dona	Beneïa En Colom
(261)	Antonina, filla de Juan Lladó, bracer.	Gran avalotadora i no reduïda
(299)	Muller d'Antoni Cardona, teixidor de lli	Avalotadora com el marit
(304)	Muller de Mateu Morro	Sermonadora
(311)	Muller de Miquel Major, sabater; costurera	<i>era tal com ell</i>
(323)	Muller de Juan Serra, sastre	Perseguidora de mascarats
(340)	Muller d'Antoni Totasaus, sabater	- <i>scandalosa, desmandada y molt mala lengua</i>
(355)	Muller de Julià Pisà, paraire i revedor	- <i>totemps sermonava</i>
(369)	Muller de Miquel Garau, botiguer	- <i>idem ut vir</i>
(377)	Muller de Juan Anglada, revedor	Avalotadora
(377)	Sabatera, na	Malparladora de mascarats
(378)	Muller de Bartomeu Olivari, sastre	Afectada
(379)	Muller de Miquel Jordà, sabater	Agermanada
(400)	Muller de Pere Nadal, serrador	- <i>pessima y gran traydora y pitjor que na Joana Falaguera</i>
(463)	Juana Falaguera	Mare del poble; matadora
(487)	Muller de Juanot Garcia, boter	Agermanada
(487)	Filla de Juanot Garcia, torner	Agermanada
(530)	Muller de Juan Manresa, teixidor de lli	Agermanada, <i>com tota la casa</i>
534	Ferrara a. Joffre, viuda	Agermanada
(534)	Germana de la viuda Ferrara	Agermanada
(552)	Muller d'Antoni Boscana, moliner draper i paraire	- <i>pitjor que ell</i>
(554)	Muller de Jaume Rostit, mariner	- <i>molt mala y mal parlant contra los mascarats</i>
(596)	Muller de Gabriel Mulet, calafat	Agermanada
(596)	Filla de Gabriel Mulet, calafat	Agermanada
609	Piquera, Joana	Sermonadora
(609)	Germana de Joana Piquera	Agermanada
610	Garbina, Marca	- <i>idem et peyor</i>
626	Juana, madò; muller de mestre Pere, tintorer	Sermonadora
(636)	Muller d'Antoni Pons, tintorer	- <i>dix que qui li donaria lo cap den Gurrea que li daria X ducats</i>
(656)	Ruberta, muller d'Arnau Rubert	Escorcolladora de mascarades
(709)	Muller de mestre Gonsalvo, pintor	Agermanada
(749)	Muller de Bernat Sagrera, paraire	Gran sermonadora
(780)	Muller de Guillem Quintana, hortolà	Escorcolladora de mascarades
(794)	Muller de Jaume Ferragut, hortolà	Sermonadora
(819)	Muller d'Antoni Borràs, paraire	Avalotadora i sermonadora

(827)	Muller de Pere Lobet, bracer	Sermonadora
(838)	Muller de Bartomeu Nebot, teixidor de llana	Sermonadora i avalotadora, <i>per lo semblant del marit</i>
(834)	Muller d'En Tallades, paraire	Gran sermonadora
(853)	Sebastiana Calafata, muller de Juan Calafat, bracer	Deia als mascarats: <i>no cureu, cans traydors, que tots sereu degollats</i>
(857)	Muller de Pere Rexach, paraire	Avalotadora
861	Muller de mestre Gabriel Massaguer, barber	Agermanada
(868)	Muller de Guillem Mora, tintorer	Insultadora de mascarades
(880)	Muller de Juan Quintana, lo Prom, bracer	Escorcolladora de mascarades
(941)	Muller de Martí Pellicer, paraire	- <i>molt mala</i>
954	Fornera, vidua	- <i>se creu que si fos stat home fora stat matador</i>
(958)	Muller de Jaume Forner, revenedor	- <i>perversa intenció</i>
(993)	Muller de Miquel Ferrer, fuster	Agermanada
1027	Trobada, dona enamorada de l'Adobaria	Gran sermonadora
(1030)	Muller d'Andreu Ballester	Deia que el virrei era <i>lo diablòt</i>
(1031)	Muller d'Antoni Domenech, paraire	Agermanada
(1032)	Muller de Martí Domenech, sabater	Agermanada
(1043)	Muller de Perot Puig, calceter	- <i>gran afectada y agemanada</i>
(1063)	Muller de Miquel Alzina, calceter	Agermanada
(1063)	Filla de Miquel Alzina, calceter	Agermanada
(1063)	Germanes de Miquel Alzina, calceter	Agermanades
(1079)	Muller de Bartomeu Miquel, boter i paraire	Molt agermanada
(1083)	Muller de N'Armengol	Molt agermanada
(1084)	Muller de Juan Seguí, abaixador i paraire	Avalotadora
(1087)	Muller de Pere Alzina, sabater	Sermonadora
(1097)	Muller de Ramon Cerdà, paraire	Agermanada
(1130)	Muller de Rafel Sbert, pintor	Gran sermonadora
(1138)	Muller de Dionís Silvestre, saboner	Agermanada
(1151)	Muller de Bartomeu Luch, moliner	Agermanada
(1151)	Filles de Bartomeu Luch, moliner	Agermanades
(1162)	Muller de Juan Crespi, paraire	Agermanda <i>tal com el seu marit</i>

QUADRE II : Relació de dones implicades a les Germanies a ARTÀ - 1521/1523.

NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(4)	Muller d'antoni Crespi a. Basó	De germania i mala intenció
(107)	Muller d'Antoni Ballester	Pitjor que tots
117	Dona Miquela Gallarda, filla de la dona Pau Molla	Mala i parlava mal en favor de la Germania
(308)	Muller de Joan Cursach	Fou mala
(318)	Muller de Joan Ferrer	Parlava en favor de la Germania

(346)	Muller de Pere Massanet	Fou mala
(358)	Muller d'Antoni Tous	De germania

QUADRE III : Relació de dones implicades a les Germanies a BUNYOLA - 1521/1523.

NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
10	Eleonor, vídua de Martí Borrás	- <i>mala y de perversa intenció, dona parlera</i>
(23)	Muller de Joan Poch, menor	- <i>erat pessima</i>
(55)	Mare de Francesc Muntaner	De germania

QUADRE IV: Relació de dones implicades a les Germanies a CAMPOS - 1521/1523.

NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
30	Margoy Ballestera, vídua	De germania
58	Pau, vídua	De germania
(79)	Muller de Miquel Curt	Agermanada

QUADRE V: Relació de dones implicades a les Germanies a MANACOR - 1521/1523.

NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(15)	Muller de Jaume Font	Afectada de parlar de la Germania
(179)	Muller de Joan Metje, pescador	Era mala en contra de l'opinió del marit
(183)	Muller de Bartomeu Cabreret	Molt mala i perversa
(186)	Muller de Gabriel Gelabert	Molt mala intenció i parlava desastres en favor de la Germania
(192)	Muller d'Antoni Ballester (segona)	Mala i terrible; <i>volebat percutere duas dominas</i>
193	Muller de Sabastià Rigolf	De la Germania i mala
(200)	Muller d'Antoni Joan a. Sayart	Sermonadora; molt perversa; és estada al camp den Colom
(208)	Muller de Jaume Frau	Parlava en favor de la Germania
(210)	Muller de Joan Jaume, fill de Joan	Pitjor que el seu marit
(228)	Muller de Mateu Morey	Era tan mala com ell
(241)	Muller d'Esteva Ballester	- <i>fuít pessima in Germania</i>
(344)	Muller de Marc Armengol	De la Germania com el seu marit
(253)	Muller d'Andreu Mesquida	De Germania, molt; pitjor que el seu marit
(257)	Mare de Jaume Genovard	Terrible
(326)	Muller de Guillem Vaquer	Molt afectada, com el marit
(326)	Filla de de Guillem Vaquer	Molt afectada, com el pare
(335)	Muller de Simó Jaume	Tenia afecció a la Quitació
(337)	Muller de Pere Rosselló	Era pitjor que el marit
(346)	Muller de Miquel Ferrer	Fou de la Germania
(351)	Muller de Joan Rosselló	Pitjor que el marit
(392)	Muller de Jaume Rexac a. Balma	Pastava per la Germania
(432)	Muller de Jaume Mas a. Jaumino	És mala

QUADRE VI: Relació de dones implicades a les Germanies a MONTUÏRI - 1521/1523.		
NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(3)	Muller de Pere Rayas	Molt afectada i mala llengua
(3)	Filla de Pere Rayas	Molt afectada i mala llengua

QUADRE VII: Relació de dones implicades a les Germanies a PETRA - 1521/1523.		
NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(88)	Muller de Gabriel Fiol	Fou mala

QUADRE VIII: Relació de dones implicades a les Germanies a PORRERES - 1521/1523.		
NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(15)	Muller d'Antoni Valls	Fou mala segons alguns
(28)	Muller de Sebastià Pons	Pitjor que son marit

QUADRE IX : Relació de dones mascarades a les Germanies a CIUTAT DE MALLORCA - 1521/1523.		
NÚM.	NOM:	OBSERVACIONS:
(35)	Mare de Mn. Miquel Anglada	Duta de la Part Forana per Miquel Cànoves, paraire.
(35)	Muller i filles de Cristòfol Mir	Trobades en escorcoll per Miquel Cànoves, paraire.
(63)	Muller de Gabriel Vallmanya	Acusada per mestre Miquel Sagrea, jove, d'espigolar i segar pels mascarats
(83)	Madó Veyna dels Levadors	Joan figuera, ferrer, i altres li enderrocaren les tàpies
(158)	Senyora Vicensa	Francesc Axartell abatia les portes de ca seva per matar-li son fill, que era mascarar
(261)	La muller de Mn. Antoni Dameto i a la muller de Mn. Mateu de Pax:	Insultades per Antonina, filla de Joan Lladó,
(299)	Dona Praxedis Veyna, muller de Mn. Cardona	Antoni Cardona, teixidor de lli, i altres anaren a robar a ca seva
(313)	Senyores Cavallarias	Guardades pel fill de Felip Joan, sabater, amb altres dones de bé
(325)	Muller de Genovard, notari	Perot Andreu, corder, i altres la volgueren matar
(356)	Muller d'Antoni Massot	Agredida per Rafel Sastre, argenter
(389)	Senyora Sant-Johana	Miquel Cerdà, abaixador, li volgué matar en Marc
(676)	Muller de Mn. Negre Pachs	Guardada per Salvador Rubí, paraire,
(760)	Senyora Cotonera	Joan Pujol, paraire, la traí
(760)	Germana de la senyora Cotonera, muller de Mn. Joanot Barthomeu	Joan Pujol, paraire, la traí i la mataren
(1000)	Muller de Torres, paraire	Guardada per Miquel Cortés, botiguer i Nicolau
(1097)	Senyora Sant-Johana	Delatada per Ramon Cerdà, paraire

(1134)	Muller de Mn. Antoni Barthomeu	Impedida de xerrar per mestre Pere Casellas, ferrer
--------	--------------------------------	---

QUADRE X : Relació de dones mascarades a les Germanies a ARTÀ - 1521/1523.

(247)	Muller de Mn. Quint	Duita a Menorca per Guillem Morey; guià altres mascarats i altres dones
-------	---------------------	---

QUADRE XI : Relació de dones mascarades a les Germanies a MURO - 1521/1523.

(95)	Muller de Mn. Francesc Clapes	Rafel Cerdó l'ha tenguda amagada a ca seva
(95)	Senyora Font	Rafel Cerdó l'ha tenguda amagada a ca seva
(236)	Senyora Sant-Martina i les seves filles	Joan Serra les amagà a ca seva per passar a Alcúdia

QUADRE XII : Relació de dones mascarades a les Germanies a SANT JOAN - 1521/1523.

(54)	Senyora Sala i senyora Juny	Joan Llucroig les porta per garrigues per protegri-les
------	-----------------------------	--

Resumen

El papel de las mujeres en el curso de los movimientos sociales, las revueltas y las herejías ha sido fundamental. No sólo como transmisoras de las ideas a las nuevas generaciones, sino como provocadoras de las masas. Estas actuaciones eran lógicas durante el Antiguo Régimen, por ello, las mujeres que adquirirían un papel protagonista eran excepcionales. Este artículo presenta el papel de las mujeres durante las Germanías de Mallorca (1521-1523) en el que se documentan, precisamente, estas actuaciones.

Abstract

The paper of the women in the course of the social movements, the revolts and the heresies has been fundamental. Not only like transmitters of the ideas to the new generations, but like provokers of the masses. These performances were logics during the Old Regime, for that reason, the women who acquired a paper protagonist were exceptional. This article presents the paper of the women during the Germanias of Majorca (1521-1523) in which are documented, indeed, these performances.

Los hijos puestos en condición y su consideración como fideicomisarios: una aproximación a la doctrina y jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca

DAMIÀ VIDAL RODRÍGUEZ

1. Introducción

La cuestión técnica planteada por el problema de los *hijos puestos en condición* es la siguiente: si, con anterioridad a las Compilaciones de Derecho foral balear, en un fideicomiso condicional, los hijos o los descendientes del instituido heredero, que están puestos en condición, pueden, por conjetura de voluntad, entenderse sustitutos fideicomisarios. Y en virtud de ello, pueden gozar de la herencia fideicomitada con preferencia frente al sustituto establecido por el testador en la sustitución fideicomisaria, llegando incluso, en su caso, a excluir completamente al sustituto.

Este asunto, constituye, en palabras del propio cardenal MANTICA,¹ la gran cuestión, la *magna dubitatio*, a saber, si los hijos puestos en condición pueden por conjetura de voluntad, entenderse sustitutos fideicomisarios.

En definitiva, en una posible vertiente práctica, se trata de responder a la cuestión siguiente: si se diera el caso de un heredero instituido, que llegara a serlo, y que muriese con hijos y nietos, ¿tales hijos y nietos se entenderían llamados o no por el testador? El supuesto que solió asumir la doctrina, de entrada, es que no se entendían llamados los hijos, y mucho menos los nietos, por el sólo hecho de estar puestos en condición; es decir, que el instituido como fiduciario de la herencia era heredero libre por el hecho de fallecer dejando hijos, y que, en consecuencia, el gravamen restitutorio a favor del sustituto quedaba extinguido. Y ello, excepción hecha de algunos casos en que el fiduciario quedaba gravado de restitución a favor de los hijos puestos en condición.

Es decir, y dicho de otro modo, la cuestión que estudiamos, en el marco precompiatorio, es la siguiente: si interpretando la voluntad del testador hay que entender, o no, llamados a los hijos y a los nietos que dejó el instituido a su fallecimiento, y si como tales han de ser considerados, o no, como sustitutos

¹ F. MANTICA (1534-1614): "*Tractatus de Coniecturae Ultimarum Voluntatum*", Venetiis, 1587. Biblioteca Diocesana, Palma.

fideicomisarios de su padre, de manera que éste está gravado de restitución a favor de aquéllos, como herederos directos del testador o fideicomitente.

La estructura de este trabajo es la siguiente: en la sección 2 repasaremos la sustitución fideicomisaria con la cláusula de hijos puestos en condición, su noción histórica, el concepto, y el derecho vigente en Mallorca; en la sección 3 estudiamos en profundidad la fórmula concreta de expresión de la sustitución fideicomisaria condicionada a cierta cualidad a verificar por los descendientes del fiduciario, concluyendo, sin lugar a dudas, de que en ese caso existe un llamamiento tácito a favor de los mismos y por tanto, tal fiduciario quedaba gravado de restitución a favor de ellos.

2. Sustitución fideicomisaria con cláusula de hijos puestos en condición

2.1 Noción histórica.

Como es sabido, las instituciones de derecho privado son el producto de una lenta y muy larga evolución; circunstancia ésta que se evidencia muy claramente en las sustituciones fideicomisarias. En efecto, como pone de relieve PASCUAL GONZÁLEZ², los fideicomisos universales se engendraron en el seno de las familias griegas y egipcias cuando, desarrollada la institución de los testamentos, se buscó una manera de conservar el patrimonio familiar entre los descendientes de una misma familia, y así se promulgaron ulteriormente los SS.CC. Trebeliano y Pegasiano que establecieron reglas de derecho, y finalmente Justiniano les dio la ordenación jurídica que aun persiste en Mallorca. Como variedad del fideicomiso singular, por evolución natural del mismo o por influencia de los derechos griegos y egipcio, apareció en Roma, de donde pasó al derecho medieval y al moderno, el fideicomiso familiar, sucesivo y gradual.

En Mallorca hallamos desde muy antiguo y muy usados los fideicomisos. Como dice ARMANDO TORRENT³, en ellos toda la herencia o un determinado bien de la misma, quedaba temporalmente vinculada a la propiedad de una misma familia, de forma que el heredero fiduciario estaba obligado a conservar los bienes hereditarios fideicomitidos.

2.2 Concepto

El propio PASCUAL GONZÁLEZ define el fideicomiso como una institución de heredero con prohibición de disponer de la herencia que ha de ser sustituida o entregada a otra persona. Puede disponerse pura o condicionalmente. En Mallorca el fideicomiso familiar total no existía, pues se debían detraer las legítimas, la cuarta Trebeliánica y, en su caso, las impensas y mejoras efectuadas por el fiduciario.

El fideicomiso familiar se caracteriza por la finalidad de mantener o conservar en la familia los bienes de la herencia, procurando así la unidad patrimonial durante

² Luis PASCUAL GONZÁLEZ: "Derecho Civil de Mallorca", 1.951.

³ ARMANDO TORRENT: "*Fideicommissum Familiae Relictum*", Serie Derecho, Universidad de Oviedo, 1.975.

varias generaciones (STS 11 mayo 1.948). El heredero fiduciario se distingue del simple usufructuario.⁴

En esencia los fideicomisos pueden ser **puros, condicionales y a término**. La condición más frecuente en los fideicomisos familiares es que fallezca el heredero sin hijos o con tales que no lleguen a la edad de testar, “*si sine liberis*”, siendo los fideicomisos puros y a término inusuales. Igualmente, los fideicomisos se puede clasificar en **Simple y sucesivos**.⁵

Finalmente, los fideicomisos pueden ser **temporales y perpetuos**. En el S.XIX los los fideicomisos perpetuos no estaban permitidos por las leyes. El CC autoriza los fideicomisos sucesivos siempre que no pasen del segundo grado (art 781). El Derecho Romano, en su Novela 159, los permite hasta el cuarto grado y, como es sabido, esta la regulación romana es la vigente en Mallorca. En los fideicomisos sucesivos será causa de extinción del fideicomiso el hecho de entrar en posesión de la herencia un fideicomisario que se halle en el cuarto grado.

Entre los fideicomisos atípicos PASCUAL GONZÁLEZ recoge aquellos que contienen la **cláusula de hijos puestos en condición** o condición “*si sine liberis decesserit*”. Con esta fórmula se designa a los hijos de los herederos sucesivamente llamados por el testador, cuando éste hace depender de la existencia de tales hijos, respecto a cada uno de los instituidos, la adquisición definitiva e irrevocable de la herencia.

En las regiones forales: Navarra, Cataluña, Aragón y Baleares era muy usada esta fórmula. En Mallorca se conserva, pero, tal como pone de manifiesto PASCUAL GONZÁLEZ su uso no es tan general y constante como en el pasado siglo XIX.⁶

2.3. Problemas que plantea la fórmula de hijos puestos en condición

Como acertadamente señala ROCA SASTRE⁷, el problema de los hijos puestos en condición consiste en dilucidar si, en este caso, los hijos se han de considerar o no llamados a título de sustitutos; es decir, si la circunstancia de estar puestos en condición implica o no un llamamiento tácito o conjetural a su favor, en concepto de sustitutos, de manera que aquella situación de hecho provoque una titularidad jurídica. En una palabra, estriba en resolver si debe ser admitida o rechazada la regla “*positus in conditione positus in substitutione*”.

La cuestión tiene una evidente trascendencia práctica. En el caso de que el heredero instituido, que ha llegado a serlo, muera con hijos, puede suceder:

⁴ En que el primero es realmente heredero y el último no (por ello no tiene derecho a la detracción de la Trebeliánica), aun cuando uno y otro ostentan ciertamente algunos caracteres comunes.

⁵ En los primeros sólo existe una restitución (un fiduciario y un fideicomisario) y en los segundos las restituciones de la misma herencia son múltiples, siendo el fideicomisario de la primera fiduciario en la restitución que sigue. Y así sucesivamente. Los fideicomisarios familiares son siempre sucesivos.

⁶ Quedaría por estudiar el uso real que del fideicomiso se ha hecho desde 1961 en que entró en vigor la Compilación de Derecho civil balear.

⁷ Ramón María ROCA SASTRE: “El problema fideicomisario de los hijos puestos en condición”, Editorial Bosch, 1.948.

a) Si se entienden llamados los hijos puestos en condición, han de ser considerados como substitutos fideicomisarios de su padre, de manera que éste habrá estado gravado de restitución a favor de aquellos.

b) Si no se entienden llamados, el instituido es heredero libre y el gravamen restitutorio queda extinguido y el fideicomiso queda purificado.

Como pone de relieve ROCA SASTRE, **la cuestión a tratar es de pura interpretación.**⁸ Consiste, como se ha dicho, en averiguar si el mero hecho de poner el causante a los hijos en la condición que actúa sobre la efectividad de la titularidad hereditaria, implica un llamamiento tácito o conjetural de aquellos hijos a la substitución. Se trata de investigar cuál fue la voluntad o el pensamiento del testador respecto de aquellos hijos, o sea, precisar si sólo pensó en ellos al simple efecto de utilizarlos para condicionar la efectividad del fideicomiso o si además tuvo la intención de nombrarlos substitutos. Consiste en comprobar si existe un "*rationale vestigium voluntate*", como dice MANTICA, de donde poder extraer por inducción la verdad de la presunta voluntad del testador.

A nuestro efectos resulta conveniente recordar que **es principio general de Derecho romano que *fili apelatione omnes liberos intelligimus (Digesto, L-16)*. Por consiguiente bajo la denominación de hijos se comprende a los descendientes.** Esta regla está admitida por los autores y por la jurisprudencia. Así la STS de 29 de febrero de 1.952.

También recuerda ROCA SASTRE que, cuando se trata de interpretar la palabra **hijos**, se está en un plan de distribución hereditaria, y, en cambio, **en materia de hijos puestos en condición suele imperar el sistema de heredero único, ya que la intención del causante es generalmente que la titularidad del patrimonio pase exclusivamente a uno de los hijos, y, si se entienden llamados los nietos, a sólo uno de éstos.**

Hasta la promulgación de la Compilación en 1.961 el llamamiento de los hijos puestos en condición no ha sido una cuestión pacífica y los autores se vinieron cuestionando cual de los dos principios debía prevalecer, si el principio que entiende que los hijos puestos en condición no pueden entenderse llamados en substitución, exceptuados los casos en que se prevea tal llamamiento, o el principio que defiende lo contrario. Y, una vez recogidos por la ley o elevados al rango de regla normativa por la doctrina, si tales principios constituyen una regla de interpretación o una presunción de voluntad. Respecto a esta última cuestión ROCA SASTRE entiende que **constituyen una regla de interpretación o precepto de derecho material.**

Los fideicomisos constituyen una de las materias en que la interpretación actúa más intensamente. Las cláusulas testamentarias o capitulares que ordenan substituciones fideicomisarias, por la complejidad de supuestos que quieren prever con el menor número posible de palabras escritas, necesitan frecuentemente de la

⁸ "Repetimos: el problema de los hijos puestos en condición es una cuestión puramente de interpretación. En este terreno, dentro de las limitaciones interpretativas, los autores y la jurisprudencia admitieron distintos supuestos, en los cuales alguna circunstancia demostraba que la voluntad de llamamiento de aquellos hijos era racionalmente presumible".

interpretación. En materia de cláusulas fideicomisarias, la contracción de los conceptos hace que la interpretación literal no haga resaltar todo cuanto ha querido decir el causante. Existen giros de valor entendido, gracias a una interpretación continuada o en serie de los mismos, facilitada por la práctica notarial de redacción de documentos públicos, mediante fórmulas generalizadas.

Siempre siguiendo a ROCA SASTRE debe afirmarse que las reglas normativas derivadas del problema de los hijos puestos en condición, producidas por la doctrina, consagradas por la jurisprudencia o recogidas por el legislador, son reglas de interpretación, dotadas de todo el valor de los preceptos del Derecho positivo.

Dos son las tendencias u orientaciones doctrinales, jurisprudenciales y hasta legislativas producidas en el problema de los hijos puestos en condición. La primera considera que los hijos son llamados a la substitución sosteniendo la regla "*positus in conditione, positus in substitutione*". La segunda mantiene el criterio opuesto. Pero estas dos orientaciones son admitidas en el sentido único de reglas generales interpretativas, como si se tratara de presunciones *iuris tantum*. No son afirmadas de una manera absoluta y rígida.⁹

Por eso, cada tendencia sostiene la regla correspondiente, pero sujeta a excepciones derivadas de la voluntad del de cuius contraria a aquella regla, manifestada de una manera expresa, **tácita o conjetural**, según que el causante excluya o llame expresamente a los hijos puestos en condición, o den lugar a presumir uno u otro pensamiento, apoyándose en el supuesto más verosímil (*verosimile cogitatum*).

ROCA SASTRE concluye que en la doctrina jurídica catalana el principio que impera es el de no entender llamados los hijos puestos en **condición mientras no se demuestre que la intención del causante fue la de llamarlos efectivamente**.

2.4. Derecho vigente en Mallorca

La Compilación de 1.961, en su artículo 28, zanja cualquier discusión en torno al tema que nos ocupa, al disponer que "los hijos puestos en condición no se entenderán llamados a la herencia si no lo son de modo expreso". Pero, como ya hemos indicado al principio, y se concretará en la siguiente sección, suponemos la cuestión sujeta al marco legislativo anterior a la Compilación, y, por tanto, resultará obligado analizar la cuestión a la luz de dicha legislación.

A este respecto, dice PASCUAL GONZÁLEZ que en el Derecho de Mallorca, entroncado íntimamente con el de Cataluña, hallamos la cláusula de hijos puestos en condición de igual manera y se suele consignar en idénticos o parecidos términos. Por tanto, lo anteriormente expuesto, en cuanto a concepto y variedades, es aquí perfectamente aplicable.

Siguiendo a RIPOLL Y PALOU¹⁰, PASCUAL GONZÁLEZ señala que una gran parte de las dudas y problemas planteados en Cataluña en torno a esta cláusula "quedan resueltos en Mallorca por la existencia de una regla de interpretación auténtica

⁹ En materia sucesoria ha de prevalecer la voluntad del testador, que es la ley de la sucesión, y sería absurdo, por lo tanto, hacer regir una regla, cuando manifiestamente repugne a la voluntad del causante.

¹⁰ Pedro RIPOLL Y PALOU: "Memorias sobre instituciones de Derecho Civil de Baleares", 1.885.

contenido en el Decreto de las Cortes de Monzón de 1.510, mandado observar en Mallorca, a petición de los propios mallorquines, por el Rey Fernando el Católico, en Privilegio de 27 de marzo de 1511, el cual se ha aplicado siempre en nuestras islas sin contradicción alguna.” M. COLL CARRERAS¹¹, comentando el mencionado artículo de la Compilación comparte la opinión de PASCUAL GONZÁLEZ.

La Audiencia de Palma de Mallorca, en sentencia de 30 de abril de 1.926, reconoció la vigencia del Decreto de Monzón y, con posterioridad, el mismo Tribunal, en la sentencia de 6 de Junio de 1.927, reafirma de modo explícito su posición. En el mismo sentido se pronunció más tarde el TS en la famosa Sentencia de 24 de octubre de 1.964, de la que fue ponente el Sr. BELTRAN DE HEREDIA CASTAÑO.

No obstante lo anterior, las investigaciones recientes han puesto en duda la existencia del Decreto de las Cortes de Monzón de 1.510 y la del Privilegio del Rey Fernando, de 27 de marzo de 1.511. En tal sentido, la doctora ZAFORTEZA DE CORRAL negó su existencia¹². En el prólogo a la obra de la doctora ZAFORTEZA, M^a DEL CARMEN GETE-ALONSO, Catedrática de Derecho Civil de la Universidad Autónoma de Barcelona, sostiene que los resultados de la investigación histórica efectuada por la Dra. ZAFORTEZA “demuestran la inexistencia de tales precedentes legales. Antes al contrario, en este punto, hasta la Compilación de 1.961, no puede decirse que ni a nivel legal, ni en la práctica de los Tribunales, se siguiera un criterio distinto del que viniera marcado por el Derecho Romano Común. Sin embargo, si se han encontrado otros precedentes que permiten afirmar la notoria diferencia existente entre el fideicomiso balear y los mayorazgos castellanos, y la aproximación –dada la vigencia del Derecho Romano Común en ambos– que existe entre el fideicomiso balear y el regulado en el Derecho Catalán.”

Tomando pie de la citada doctrina y ampliándola significativamente, este autor llevó a cabo un estudio exhaustivo tanto de los archivos históricos y las fuentes bibliográficas anteriores a la compilación, como de la jurisprudencia y de las opiniones de juristas¹³, destacando la muy probable inexistencia de tal decreto y la trascendencia de la cuestión dentro del tema que planteamos en el presente trabajo.

En consecuencia, la cuestión relativa a los hijos puestos en condición sigue expuesta en los mismos términos que los enunciados al final del apartado anterior. Es decir, la regla general es la de que no se entienden llamados en sustitución, salvo que de la interpretación de la voluntad del testador se infiera lo contrario.

3. Interpretación de la cláusula condicionada a la existencia de descendientes legítimos i naturales

¹¹ Miguel COLL CARRERAS: “Comentarios al Código Civil y Compilaciones forales” (dir. por M. Albaladejo), Madrid., pp. 574-575.

¹² Luz ZAFORTEZA DE CORRAL: “El Fideicomiso en el Derecho Civil de Mallorca y Menorca”, Ayuntamiento de Palma, 1.992.

¹³ Damià VIDAL RODRÍGUEZ: “Acerca de la supuesta existencia del llamado Decreto de las Cortes de Monzón de 1510 sobre los hijos puestos en condición”, BSAL (57), 2003.

3.1 La sustitución fideicomisaria objeto de estudio

El supuesto particular de expresión de la sustitución fideicomisaria que consideramos es la siguiente: A instituye y nombra heredero propietario a cierto B, y si dicho B *no fuere o no pudiere ser heredero del testador o en cualquier tiempo muriera sin dejar descendientes legítimos y naturales, tanto varones como hembras*, le sustituye fideicomisariamente C, hermano varón menor de B, en ese caso a sus libres voluntades.

3.2 Contexto. La interpretación de los testamentos. Las conjeturas como instrumento interpretativo fundamental

Suponemos que el testador fallece en una fecha anterior a la entrada en vigor de la Compilación de 1.961, y como se comentó, las normas que deben gobernar la sustitución fideicomisaria establecida por el causante han de ser las vigentes en el momento de su fallecimiento, que no son otras que las consignadas en el apartado anterior.

3.2.1. La interpretación de los testamentos

Es opinión común en la doctrina que la interpretación de la voluntad testamentaria presenta unos caracteres específicos y propios que la diferencian de los criterios empleados para interpretar los actos *Inter Vivos*. Mientras que la interpretación contractual general de los negocios jurídicos *Inter Vivos*, está guiada no sólo por la voluntad, sino que la acompaña la conocida como autorresponsabilidad del declarante, y la confianza del destinatario de la declaración, derivadas ambas del principio objetivo de la buena fe, la interpretación testamentaria debe orientarse únicamente por un criterio subjetivo con base en las declaraciones de última voluntad. La jurisprudencia ha reconocido como regla general en nuestro Derecho que es preferente la voluntad realmente querida a la declarada, con la puntualización de que en caso de posible divergencia entre ambas, corresponde a los que afirman esta disparidad la prueba de la misma, pues el Derecho considera en principio que la voluntad declarada coincide con la voluntad real. Por ello se atribuye subjetivamente preferencia al testador en el extremo de interpretar su voluntad.¹⁴

En estos términos se pronuncia la reciente Sentencia de la Sala 1ª del Tribunal Supremo de 9 de octubre de 2.003.¹⁵ La Sentencia cita otra de 31 de diciembre de

¹⁴ Hay tres elementos fundamentales en todo proceso interpretativo: el **gramatical**, el **lógico** y el **sistemático**; el primero, con base a las palabras cuando no ofrece duda la claridad de las cláusulas; el segundo, cuando surge esa duda entre la letra y el espíritu; y el tercero utilizando el conjunto armónico de las disposiciones para cerrar el ciclo interpretativo; pero es unánime la doctrina y la jurisprudencia afirmando que su uso debe ser conjunto y nunca aislado, pues no son más que medios o instrumentos que el intérprete ha de poner en juego en un proceso interpretativo unitario; proceso al que, según más reciente doctrina, debe unirse el elemento teleológico o finalista.

¹⁵ En la que con estricta sujeción a la Jurisprudencia de la propia Sala en cuanto a la aplicación del art. 675 del CC, pone de manifiesto que el elemento primordial para conocer la voluntad del causante, ha de ser el tenor del propio testamento, y dentro de su tenor atenerse a su literalidad, a no ser que aparezca claramente que fue otra la voluntad del testador, y sólo para el caso de que surgiera la duda, se observará lo que aparezca más conforme con la intención, pero siempre según el tenor del mismo testamento. (ponente AUGER LIÑAN).

1.996 en la que se declara que la actividad hermenéutica que preconiza el art. 675 del CC para las disposiciones testamentarias, presenta características específicas e incluso distintas a las que rigen para los contratos. Pues aquella teoría interpretativa debe dirigirse esencialmente para explorar la voluntad real del testador, o sea que proclame esencialmente una tesis absolutamente subjetiva, y así se dice en la jurisprudencia de la Sala Primera. Termina el razonamiento de la reciente sentencia afirmando que la función interpretativa de los Tribunales de instancia debe ser atemperada por la tesis doctrinal que establece que la interpretación subjetiva en materia de disposiciones de última voluntad, además de ser preferente en general es la que también debe juzgarse consagrada en el Derecho Positivo español, y para que una **interpretación correcta de un testamento, debe hacerse esencialmente desde el punto de vista de testador y de su ambiente. Por lo que se impone, más que una interpretación instrumental una psicológica o personalísima**, admisible a través del recurso de casación.

3.2.2. La interpretación en las sustituciones fideicomisarias con cláusula "si sine liberis deceserit" antes de la Compilación.

Como ya se dijo, los fideicomisos constituyen una de las materias en que la interpretación actúa más intensamente. Las cláusulas testamentarias o capitulares que ordenan sustituciones fideicomisarias, por la complejidad de supuestos que quieren prever con el menor número posible de palabras escritas, necesitan frecuentemente de la interpretación. En materia de cláusulas fideicomisarias, la contracción de los conceptos hace que la interpretación literal no haga resaltar todo cuanto ha querido decir el causante. Existen giros de valor entendido, gracias a una interpretación continuada o en serie de los mismos, facilitada por la práctica notarial de redacción de documentos públicos, mediante fórmulas generalizadas.

Acudiendo de nuevo al caso imprescindible ROCA SASTRE, y a la obra anteriormente citada, podemos añadir las siguientes consideraciones:

La flexibilidad que adoptan las normas jurídicas en el Derecho romano, y especialmente en el Derecho intermedio, hace del mismo una regla viva, conectada con la exuberante variedad de la realidad jurídica. Especialmente si las conjeturas están consagradas en un texto legal y no abandonadas a la eventualidad de una prueba, también puede hablarse entonces de seguridad jurídica. Suprimir el sistema de conjeturas equivale a desnaturalizar el mecanismo de la interpretación.

El causante puede llamar expresamente a los hijos puestos en condición, ya sea por la substitución vulgar o la fideicomisaria o por vía del derecho de representación; en tales casos no hay problema, y los hijos puestos en condición son a la vez llamados a la substitución, teniendo por tanto una doble actuación. Pero cuando este llamamiento no es expreso, las circunstancias del caso pueden presentar un indicio de voluntad de llamamiento. Entonces, **se produce una manifestación tácita o presunta de voluntad, constituyendo lo que viene denominándose conjeturas**.

En materia de cláusulas testamentarias, y especialmente en las que disponen fideicomisos, la interpretación intencional tiene una gran importancia, atendiendo a lo que hemos dicho antes con referencia a la ley *Cum avus*, o sea que se ha de

entender que el causante “había escrito menos de lo que había dicho”, y que, por consiguiente, más que al *verba* hay que atender a la *mens* del testador. Como dice el Codex (VI-42, ley 16) “en los fideicomisos hay que atender muchas veces más a la voluntad que a las palabras, si apoyando a la verdad del caso se tiene además alguna prueba para demostrar que lo que se asevera fue la voluntad del padre” (Digesto: XXXV-1, frag.19, parr.I y frag. 101).

Pues bien, la doctrina se ha hallado con muchos casos en los cuales estas pruebas se producen, utilizando los autores del Derecho intermedio, con sus habilidades hermenéuticas, el frondoso campo de **las conjeturas, ofreciendo supuestos, cristalizados en la técnica notarial de redacción de los instrumentos, que dan pie para certificar una voluntad presunta**, cosa distinta de la voluntad tácita, ya que ésta es una voluntad real, mientras que aquella es una voluntad probable. Pondera esta autor el alcance de las conjeturas y su validez como elemento probatorio.¹⁶

Pone de relieve ROCA SASTRE que sería interminable querer exponer dentro de los límites de su monografía todo el sistema de conjeturas consagrado por la doctrina de los autores en el problema de los hijos puestos en condición, hincando que pueden examinarse con facilidad en las obras de tales autores, entre las que principalmente recomienda, por su especial claridad la obra de FUSARIUS, quien desarrolla sesenta y seis conjeturas¹⁷.

¹⁶ “Como se dice en la Resolución de 26 de junio de 1.930, las conjeturas sobre las cuales se fundamentan los autores clásicos para extender los llamamientos hereditarios a los hijos puestos en condición, se apoyan en los términos usados por el testador, en la organización de la familia catalana, y en las particularidades de los casos propuestos. El estudio profundo de que ha sido objeto la materia general de los fideicomisos, los innumerables problemas que han provocado y la repetición de ciertas expresiones dispositivas, han conducido la doctrina a **exponer algunos casos de hijos puestos en condición, en los cuales una interpretación racional pone de relieve un vestigio de voluntad de llamamiento hereditario de aquellos hijos**. Fueron tantos los casos y circunstancias particulares que los Autores del Derecho intermedio presentaron como supuestos típicos en los que se podía presumir o conjeturar una voluntad de llamamiento del causante a los hijos puestos en condición, que en las obras de los tratadistas de estas materias, generalmente se empezaba sentando la regla general de que tales hijos no se entendían llamados a la substitución, exponiéndola sintéticamente bajo una simplicidad dogmática, pero **a continuación venía toda una serie de conjeturas que, en la mayor parte de los casos, ocupaba la totalidad de la exposición**. Este sistema encuadraba perfectamente en el tecnicismo jurídico de la época y era utilizado en muchas otras cuestiones de derecho. Respondía a la tendencia imperante de la prueba legal que convertía al juzgador en un simple autómatas. Se formulaban una serie de casos particulares, unos vividos, hipotéticos los más, y cada uno de ellos se sometía al imperio de una regla probatoria predeterminada. Se trata de averiguar por adelantado todas las circunstancias más o menos importantes para cualquier caso jurídico y establecer de una manera obligatoria su valor probatorio. En este aspecto, la “*praesumptio*” presta excelentes servicios. El Juez iba dirigido por centenares de reglas y ya no tenía razón de existir ninguna especie de prueba de indicios, sino una simple mecánica de aplicación de los aforismos y de las formulas creadas de una vez para todos los casos.”

¹⁷ Vincetius FUSARIUS: “*Tractatus de substitutionibus Tractatus de Substitutionibus in duas partes distributus. Triplici indice adiecto... Accesserunt hac postrema editione, notabiles eiusdem auctoris Additiones...*”

ROCA SASTRE considera acertada la doctrina jurídica catalana desde el punto de vista del derecho vigente al no entender llamados los hijos puestos en condición mientras no se demuestre que la intención del causante fue la de llamarlos efectivamente. Y tras comentar tal doctrina insiste en que la sola circunstancia del establecimiento de la condición de que el fallecimiento sin hijos es el elemento personal, no puede implicar un llamamiento hereditario de éstos, precisa que ello es así "mientras no vaya acompañada de otras que demuestren la voluntad de llamamiento del causante".

3.3 Contexto histórico-social

Si, como reiteradamente se ha dicho, los fideicomisos constituyen una de las materias en que la interpretación actúa más intensamente, y puesto que suponemos un escenario de un fideicomitente transcurrido en el S. XIX, es necesario, si se quiere interpretar rectamente la voluntad subyacente bajo la condición de existencia o no de descendientes legítimos y naturales del fiduciario, el bosquejar mínimamente la Mallorca de esa época y la función que en la misma cumplieron los fideicomisos.

A este respecto resulta imprescindible la obra de MOREY TOUS¹⁸, cuyo tema central es la institución fideicomisaria y el papel que ejerció en la consolidación de la nobleza mallorquina como grupo social. Pone de manifiesto que los fideicomisos, las sustituciones fideicomisarias, constituyeron una pieza fundamental en la configuración de la propiedad feudal en la que existe una concentración de la propiedad inmobiliaria en manos de una minoría de familias, a lo que, básicamente contribuyeron cuatro procesos.¹⁹ Lleva a cabo un examen de las consecuencias de las reformas agrarias liberales sobre los patrimonios nobiliarios, sobre la verdadera incidencia de la abolición de los vínculos y fideicomisos, así como de la ley de 19 de agosto de 1841 en la redistribución de recursos de una sociedad cuya fuente principal de riqueza era la tierra. La pervivencia de los patrimonios indivisos y del sistema de heredero único, le va a permitir cuestionar la incidencia real de las reformas liberales en el campo hereditario.

Ya en el S. XV toda la nobleza, independientemente de su origen feudal o mercantil, comienza a utilizar la institución y en el S. XVI ya es práctica frecuente también entre las familias del "mà major".²⁰

¹⁸ Antonia MOREY TOUS: "Nobleza i desvinculació en la Mallorca de los siglos XVIII y XIX", Biblioteca Abat Oliba, UIB; Publicacions de l'Abadia de Monserrat, 1999.

¹⁹ 1º) Estrategia matrimonial basada en una proclividad hacia la endogamia estricta. 2º) Proceso de oligarquización económica y política, facilitado por el control de clase del factor de producción más importante en una economía de base agraria, la tierra. Pese a que el proceso no es tan acusado como en otras zonas de España afectadas por la institución del Mayorazgo, la capacidad de presión de la nobleza a escala local era grande. El acceso a la tierra a través del "establiment" dependía de la buena voluntad de la nobleza y de la posición de las familias payesas en las diversas redes de clientela. 3º) Contribución de la coyuntura de depresión económica de finales del XVIII y principios del XIX y 4º) Apertura de un vasto proceso de enajenación de tierras iniciado con la desamortización de Godoy.

²⁰ Los integrantes de la mà major, estamento superior del brazo real, vivían en sus posesiones o en las villas como "senyors pagesos", controlaban los cargos de consellers del Gran y General Consell, de síndicos de clavaris y de alcaldes reales y constituían las élites locales de las comunidades respectivas. Para evitar la dispersión de sus patrimonios seguían unas prácticas hereditarias muy similares a las de la

Las conclusiones a que llega la Dra. MOREY en su estudio sobre la transmisión hereditaria de la nobleza mallorquina, tras analizar una muestra de 42 testamentos, son las siguientes:

1. Destaca la clara preferencia que continúa demostrando la nobleza mallorquina por transmitir los patrimonios a un heredero único y principal.

2. Un segundo aspecto que permite constatar los testamentos estudiados es que la nobleza continúa prefiriendo el heredero masculino y el orden de la primogenitura.²¹

3. Pervivencia de los fideicomisos temporales, en los cuales no se prevén sustituciones más allá de la cuarta generación del testador.²²

3.4 Aplicación a la interpretación de un testamento tipo y alcance de la sustitución ordenada.

A la vista de todo lo anterior, resta por determinar cual sería la verdadera voluntad del supuesto fideicomitente al establecer la sustitución fideicomisaria con la cláusula de los hijos puestos en condición, en los términos citados en la sección 3.1.

Y, como elementos extratestamentarios, vamos a suponer que el testador es el arquetipo de propietario rural mallorquín, de la "mà major", o tal vez de la pequeña nobleza rural, puede que con cierta simpatía hacia la causa carlista, con un patrimonio importante, esencialmente agrícola, y que seguramente figuraría por ello entre la lista de los principales contribuyentes de su municipio.

3.4.1.- Los descendientes específicamente "legítimos y naturales", puestos como condición, están llamados en sustitución. El testador pensó en tales descendientes como fideicomisarios.

La tesis que se sostiene es que, a la luz del *ius commune*, de la expresión "falleciese sin dejar descendientes legítimos y naturales, tanto varones como hembras" se sigue que el testador pensó en tales descendientes como fideicomisarios, y por ello llamados al disfrute de su herencia. Para sostenerla, trataremos de acercarnos a su análisis bajo la óptica de la doctrina y de la jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca.

Vamos a ver cómo la cualidad de legítimos y naturales, añadida a los descendientes, es una conjetura claramente aceptada en el Derecho civil de Mallorca para considerar que el testador pensó en tales descendientes para que fuesen sus herederos, en tanto que sustitutos fideicomisarios del instituido como fiduciario, y con preferencia sobre el sustituto.

aristocracia, de la que pasaron a formar parte a partir de mediados del S XVIII, concretamente, a partir de las hidalguías borbónicas.

²¹ Para la investigadora no hay duda que tanto las casas con continuidad como las que no la tenían se decantaron, casi siempre, por la sucesión vía masculina: las primeras, mediante el hijo primogénito, las segundas, a través de un hermano o un sobrino

²² Estos fideicomisos no quedaron abolidos por las leyes desvinculadoras y si bien en un principio fueron asimilados a las vinculaciones de carácter perpetuo, cabe decir que después de algunos años de confusión fueron legalmente aceptados, especialmente a partir de una sentencia de 1835.

3.4.1.1 DOCTRINA

Señalaremos las conjeturas estudiadas por los doctores y establecidas en su doctrina común que son aplicables al caso, con indicación de los autores, obra de procedencia y referencia dentro de la misma.

La doctrina se refiere, en primer lugar, a que los descendientes, por el sólo hecho de ser para ser puestos en condición, sin cualidad específica o adjetivo alguno, se pueden considerar llamados por el testador si éste se refirió a ellos. Y adelantamos que, con mayor motivo, se pueden considerar claramente llamados si el testador exigió que tuviesen la cualidad de legítimos y naturales y que en ese caso deben de considerarse llamados por conjetura de voluntad.

Antes del análisis más detallado de la cuestión según la doctrina clásica, y al objeto de clarificar el concepto de “legítimos y naturales”, citaremos a la Dra. ZAFORTEZA, quien sobre esta cuestión habla del modo siguiente: «La inclusión en el llamamiento fideicomisario de los hijos no matrimoniales o sea “*naturales, spuritus, et bastardi*” en principio se consideran “*non dicuntur vocatis ad fideicomissum*”, si bien éste es un principio con numerosas excepciones, sobre todo los naturales que sí se entienden llamados, por ejemplo, si la condición es negativa (no tener hijos) y no se diga que éstos sean “*legítims y naturals*” o “*de legítim matrimoni procreats*”. Por otra parte, está claro que cuando el testador utiliza la citada expresión “*fills legítims i naturals*” hay que entender “*naturals*” en el sentido de procreados en “*legítimo y carnal matrimonio*”». ²³

Y en tal sentido adelantamos que ya se manifiestan los clásicos, que a continuación estudiamos. En consecuencia, cobra especial relieve el significado de la conjetura que sostenemos: da lugar a que deba de considerarse, en el caso de la sustitución fideicomisaria que nos ocupa, a los hijos puestos en condición, más concretamente los descendientes, como sustitutos fideicomisarios.

En efecto, no es una simple requisito, como lo sería “sin hijos” o “sin descendientes”, sino que debe considerarse como argumento la norma contenida en la ley *Cum avus* (Digesto, XXXV-1, frag. 102), según la cual cuando un ascendiente grava con un fideicomiso a un descendiente heredero, se considera, por conjetura de piedad, que solamente ha sido impuesta para el caso de que este descendiente muera sin dejar hijos, en este caso con exclusión de los ilegítimos.

Por ello, si existen descendientes legítimamente procreados, se interpreta la voluntad del testador en el sentido de que tácitamente los quiere llamados por la condición de tales, con exclusión de los ilegítimos; y sólo para el caso de existir solamente éstos, es decir, sólo ilegítimos, o no existir ningún hijo, prevé el testador la sustitución expresa. Como indica ROCA SASTRE, «Esta norma ha sido aceptada como argumento, en sentencias de la Audiencia de Barcelona de 11 de febrero de 1896, 30 de junio de 1930 y 30 de enero de 1931». ²⁴

²³ Luz ZAFORTEZA DE CORRAL: “*Notas en torno ...*”, op.cit., p.60. Indica además la fuente doctrinal: “Véase en este sentido FUSARIUS, *Tractatus de Substitutionibus*, Coloniae Allobrogum, 1675., qq. CCCXIV y CCCVI, y PEREGRINUS, *De Fideicomissis*, Lugduni, 1670., art.22 n.79 y ss. y art.28 n.45. Ambos autores recogen la práctica totalidad de la doctrina existente al respecto.”

²⁴ R. Mª ROCA SASTRE, op.cit.,

Por tanto, en el supuesto de sustitución fideicomisario que tratamos, al haberse dicho “legítimos y naturales”, los naturales no se consideran llamados, y sólo se consideran llamados por el testador los hijos procreados de legítimo matrimonio.

Vincentius FUSARIUS, celeberrimo jurista italiano, aborda la cuestión que ahora nos ocupa formulándose las siguientes preguntas²⁵:

«¿Acaso los hijos puestos en condición se dicen llamados? ¿En qué otros casos los hijos puestos en condición se consideran llamados?»²⁶

En una primera aproximación, dice que «los puestos en condición de forma expresa no se consideran llamados».²⁷ «Excepto si se manifiesta conjetura en sentido contrario».²⁸ Señala, en un criterio más amplio que otros doctores, que hay que considerarlos llamados si el testador habla de descendientes, sin más:

«Los puestos en condición, cuando son de entre los descendientes, se entienden llamados».²⁹

«Los puestos en condición se consideran llamados si están bajo el nombre de descendientes, o son puestos en condición los de la descendencia».³⁰

«Cuadragesimonovena conjetura: si los hijos, o los descendientes, son puestos en condición»³¹, calificándola de «conjetura potentísima» para considerarlos llamados³²

«La conjetura cuadragesimo novena fuese cuando fueran puestos en condición los *liberi* o los descendientes».³³

En particular, al referirse a los nietos, considera que el testador los prefirió al sustituto al ponerlos en condición:

²⁵ V. FUSARIUS: “*Tractatus de Substitutionibus in duas partes distributus. Triplici indice adiecto... Accesserunt hac postrema editione, notabiles eiusdem auctoris Additiones...*”. Ejemplar perteneciente al fondo antiguo de la Universitat de les Illes Balears. Ed. 1644, editada en Venecia.

²⁶ *Q.437 Utrum filii positi in conditione dicantur vocati?* (Cita a *Mantica lib.4, pr.76, n.96 vers. secundo & praesumpt. 89 in fine*).

²⁷ *Positi in conditione expresse, non censentur vocati, Q.437, n.2 contra n.3.*

²⁸ *Limitatur si coniectura extent in contrarium, q.437, n.5 decl. n. seqq.*

²⁹ *Positi in conditione quando sunt de descendentibus, censentur vocati, contra n.º2, Q.437, n.23.*

³⁰ *Positi in conditione censentur vocati si sub colectivo nomine liberorum, vel descendentium sint positi in conditione. n.206 contra n.205. Q.437, n.204.*

³¹ *Quadragesimonona, si liberi, vel descendentes sunt positi in conditione, n.204 contra n.205 decl. n.206.*

³² *Expl: Quadragesima nona coniectura esset, quando liberi vel descendentes essent positi in conditione, Marc.Ant.Bauier. in. § haeres, instit. de haerede. inst. Zanch. in l. haeres mei, §. haeres. cum ita, n.298. ff. ad Trebell. Cels.Vgo. consil. 20. num. 39. vers. comprobo praedicta uno marmoreo fundamento, Cephal. consil. 419, num. 10. lib. 3. Deciam, cons. 41, nu. 24. lib. 1 et cons. 103, nu. 25, libro. 2, Menoch. consil. 420, num. 11. lib. 5. Intrigl. de substitu. cent. 3. q. 26. nu. 148, Rustic. Tract. de liber. in. cond. posit. lib. 5 cap. 6, n. 9 Anchar. iun, lib. 3. q. 31, nu. 5. Rota Romana in collect. A Farinac. decis. 266. nu. 10, vers. habemus, & num. 12 declar. part. 1. decis. 300. n. 3 ead parte 1 ubi alios adducit, & dicit esse potentissimam coniecturam.*

³³ *Quadragesimonona coniectura esset quando liberi, vel descendentes essent positi in conditione (...). Q.437, n.204b.*

«Los nietos se consideran sin duda puestos en condición excluyendo al sustituto, como en la disposición de la ley *cum avus*».³⁴

Además, opina que la llamada de los descendientes es diáfana si el testador se refirió a ellos con una cualidad añadida. Y, en este sentido, al detallar los distintos supuestos, en las cuestiones Q.410 y Q.437, se refiere a uno de ellos que aquí nos interesa:

«La tercera conjetura, si son puestos en condición los hijos nacidos de legítimo matrimonio, o los legítimos descendientes».³⁵

Se plantea la cuestión en estos términos: «Si los nacidos tenidos como de matrimonio, acaso hacen o no deficiente la condición “si el gravado muriese sin hijos”»³⁶. Dicho de otro modo, «si los hijos tenidos como nacidos de matrimonio hacen o no incumplir las condiciones de los fideicomisos del tipo “si el gravado fallece sin hijos, entonces...”».³⁷

Y, respondiendo, concluye que: «Ciertamente, si se trata de considerar si los hijos tenidos como de matrimonio hacen deficiente la condición del fideicomiso *sine liberis decesserit*, » dice que habiéndolos, «hacen deficiente la condición, porque tales hijos, de buena fe y probable ignorancia de su padre se consideran legítimos y serán admitidos a la sucesión de su padre».³⁸

Y amplía lo dicho tanto si el testador dijo que el gravado «falleciese sin hijos legítimos y naturales»³⁹ como si dijese «si falleciese sin hijos legítimos o nacidos de legítimo matrimonio».⁴⁰

Más adelante, en la cuestión Q.437, se plantea que si el testador no habla de “fili” sino que habla expresamente de descendientes, hay que considerar que los llamó por el hecho de ponerlos en condición bajo determinada calificación por él querida:

³⁴ *Nepotes facilè censetur positi in conditione ad exclusionem substituti, iuxta dispositionem l.cum avus, Q.413, num.1.*

³⁵ *Tertia, si filii ex legitimo matrimonio nati, vel legitime descendentes sint positi in conditione, q.437, n.64 contra n.65 decl. n.66.*

³⁶ *Q.410 Ex putativo matrimonio nati, an faciant deficere conditionem si sine liberis gravatus decesserit.*

³⁷ *Q.410 (p.491): Utrum filii ex putativo matrimonio nati faciunt deficere conditionem fideicommissi si gravatus sine liberis decesserit.*

³⁸ *Vaero, an filii nati ex putativo matrimonio faciant deficere conditionem fideicommissi, si decesserit sine filiis, tenendum erit, conditionem deficere, quia tales filii propter bonam fidem, et probabilem ignorantiam parentum censetur legitimi et ad parentum successionem admittuntur, cap.2, & cap. ex tenore, extr. qui. fil. sint legit.c.l. de eo qui dux: in uxor quam poll. per adult. & plura comprobando adducit Soc. iun.cons.63.nu.22 et seqq. lib.3 6 8 in terminis nostris ita se habent.*

³⁹ *Ampliatum est, et si dictum sit, si decesserit sine filiis legitimus et naturalibus Q.410, n.2. Ampliatum primo, & si dictum sit si decesserit sine filiis legitimis & naturalibus. Curt. iun.cons.27.n.6 & fortioribus citati in sequenti ampliatione, naturalibus Q.410, n.2.*

⁴⁰ *Ampliatum est si sine filiis legitime, vel legitimo matrimonio natis, Q.410, n.3.*

Se amplía en segundo lugar: y si fuese dicho que si falleciese sin hijos (*liberis*) legítimos y nacidos o procreados de legítimo matrimonio.

«Los puestos en condición se consideran llamados cuando se hiciese perceptible o resultase evidente que el testador los prefiriese especialmente».⁴¹ Y en este sentido, se observa que una “preferencia especial” puede ser su calidad de descendientes legítimos, rechazando a los ilegítimos y llega a la conclusión siguiente:

«Los puestos en condición, si son nacidos de legítimo matrimonio, o los legítimos descendientes, se entienden llamados».⁴²

Y explica: «La tercera conjetura es cuando el testador pusiese en condición a los hijos nacidos de legítimo matrimonio, o a los descendientes legítimos, porque con los legitimados *ab intestato* concurren con los legítimos descendientes, § *si quis igitur*, § *generaliter*, & §. *illud, in auth. quib. mod. nat. eff. legit. cum concordantibus*, si los hijos legítimos y naturales nacidos de legítimo matrimonio no fuesen llamados podrían suceder, como sea que *ab intestato* en general no sucederían, y por este motivo se dicen llamados (...)»⁴³. Este argumento, simple pero contundente, es compartido por la inmensa mayoría de la doctrina estudiada, en particular por el cardenal MANTICA, como veremos.

Y en el índice de cuestiones, refleja nuevamente las conclusiones: «Los hijos considerados como nacidos de matrimonio hacen incumplir la condiciones de los fideicomisos “si el gravado *sine liberis decesserit*”⁴⁴ y, «asimismo, si se dijo si falleciese sin hijos legítimos y naturales»⁴⁵, y «asimismo, si se dijo si falleciese sin hijos legítimos o nacidos de legítimo matrimonio»⁴⁶, y «asimismo, si se dijo si falleciese sin hijos legítimos y naturales, o de legítimo matrimonio procreados».⁴⁷

Y, para acabar de perfilar su opinión sobre la cuestión, se pregunta si habiendo sido llamados los hijos, sin más, entonces si un hijo legitimado debe admitirse al fideicomiso, y dice:

«Los hijos legitimados se admitirán al fideicomiso dejado a los hijos»⁴⁸. Asimismo también en caso de espurios legitimados⁴⁹. Excepción hecha cuando los llamados son los legítimos y naturales, como también los nacido de legítimo

⁴¹ *Positi in conditione censetur vocati, quando apparet testatorem eos magis dilexisse. Q.437, n.188.*

⁴² *Positi in conditione si sunt nati ex legitimo matrimonio, vel legitime descendentes censetur vocati.*

⁴³ *Expl: Tertia coniectura est, quando testator posuit in conditione filios natos ex legitimo matrimonio, vel legitime descendentes, quia cum legitimati ab intestato concurrant cum filiis legitime descendentibus, § si quis igitur, § generaliter, & §.illud, in auth. quib. mod. nat. eff. legit. cum concordantibus, si filii legitimi & naturales ex legitimo matrimonio nati non essent vocati succedere posset, ut ab intestato in totum non succederet, & ideo dicuntur vocati, & per hac rationem coniectura istam prabantur.*

⁴⁴ *Filii ex putativo matrimonio nati faciunt deficere conditionem fideicommissi si gravatus sine liberis decesserit Q.410.*

⁴⁵ *Ampliatur, & si dictum sit, si decesserit sine filiis legitimis & naturalibus. q.410, n.2.*

⁴⁶ *Ampliatur, & si dictum sit, si decesserit sine filiis legitime vel de legitimo matrimonio natis, q.410, n.3. contra n.4*

⁴⁷ *Ampliatur, & si dictum sit, si decesserit sine filiis legitimis, e naturalibus, & ex legitimo matr. procreatis, q.410, nu.5 contra n.7.*

⁴⁸ *Legitimatus filius admittitur ad fideicommissum relictum filiis. Q.415.*

⁴⁹ *Ampliatur & in spurios legitimatus. q.415, n.2.*

matrimonio, y además los que hayan nacido de matrimonio legítimo y asimismo de padre legitimado⁵⁰».

Y concluye, en un supuesto más depurado, que la legitimación del padre ilegítimo no conlleva la llamada de los posibles hijos legítimos y naturales de ese padre:

«Si se llama a los nacidos de legítimo matrimonio, los hijos legítimos y naturales no suceden a su padre legitimado, aunque hayan nacido de legítimo matrimonio».⁵¹

En relación a la doctrina de FUSARIUS, señalemos, a modo de complemento de lo expuesto, lo siguiente: considera que si el testador dijese que no quedase nadie de la descendencia, la herencia fuese a la línea de otro, esa descendencia debe ser considerada como llamada. «Decimoquinta [conjetura que considera llamados a los hijos puestos en condición], cuando se dijo: finalizada la descendencia de la línea los bienes vayan a la línea de otro⁵². «Se amplía esta conjetura, si tácitamente fuese dejado al último entre varios, o tras el fallecimiento de todos».⁵³

El cardenal Francesco MANTICA (1534-1614), en una de sus más destacadas obras⁵⁴, aborda la cuestión que nos ocupa en los siguientes términos:

En primer lugar, se cuestiona si por el hecho de referirse a descendientes hay que entender que los llamó: «Si acaso se entienden sustitutos los hijos puestos en condición que están entre los descendientes del testador.»⁵⁵

Y dice que, aunque algunos no lo consideran suficiente, según él se puede considerar muy fácilmente a los descendientes como sustitutos, como también a los colaterales; y aunque se haga entrar en este sentido la condición tácita *I. cum avus, de cond. & demonstr. cum concord.* no considera que se haga entrar por necesidad sino por voluntad del testador.⁵⁶

⁵⁰ *Limitatur quando vocati sunt legitimi & naturales, & ex legitimo matrimonio nati, & quis sit natus ex legitimo matrimonio, sed ex patri legitimato. Q.415.*

⁵¹ *Filii legitimi et naturales, et nati ex legitimo matrimonio si sunt vocati, non succedet ex patri legitimato, licet nati ex legitimo matrimonio. Q.315. n.3.*

⁵² *Decimoquinta, quando dicitur fuit, & finita linea descendantium, bona vadant ad lineam alterius. Q.437, n.113.*

⁵³ *Ampliatu haec coniectura, & si tacite tantum relictum esset ab ultimo, vel post mortem omnium. Q.437, n.126.*

⁵⁴ F. MANTICA: "Tractatus de Coniecturae Ultimorum Voluntatum", Venecia, 1587. Biblioteca "La Sapiencia", Palma. Fue auditor de la Sagrada Rota Romana, catedrático de la Universidad de Padua, y eminente jurista que dejó obras que influyeron profundamente en la doctrina jurídica de su tiempo.

⁵⁵ *Liberi, qui sunt ex descendantibus testatoris, positi in conditione, an intelligantur substituti. Lib.11, tit.3: 1.*

⁵⁶ *Expl.: Consequenter igitur videamus, ex quibus liberi positi in conditione intelligantur substituti per fideicommissum, supponendo eos ex eo solo, quod sunt in conditione positi, non esse vocatos. Et prima quidem coniectura illa videtur, si filii positi in conditione sunt ex descendantibus ipsius testatoris, Salyc. 1.1 nu.5, de condit.insert. Sed secundum communem sententiam haec non videtur sufficere, nisi alia concurrat, ut testatur Soz. sen.in. consi.116.un.8 ver ex quibus paptet, vol.3.& Ripa. in dicta 1. Centaurio, num.159.versi.tertio verba, de vulgar.substit.& Alciat. in dicta 1. Lucius, un.41 ss. de haeredi.instit. & Iuli Clar. libr.3 sentent quaest. 76.versi.tertia coniectura. Fatendum tamen est, ut*

En particular, en el Libro XI, enumera las conjeturas bajo el título «De qué conjeturas se entiende que los hijos y descendientes (*liberi*) puestos en condición son sustitutos al fideicomiso».⁵⁷ Y concretamente, en la cuarta conjetura, dice:

«Los hijos procreados de legítimo matrimonio puestos en condición se entienden sustitutos».⁵⁸ Y lo sostiene diciendo que deben ser sustitutos si el testador dijese del gravado “si falleciese sin hijos de legítimo matrimonio, o procreados de legítimo matrimonio”, ya que, en virtud de ello, los hijos procreados de legítimo matrimonio se deberán entender sustitutos por fideicomiso, si realmente los legitimados no se admiten para excluir al sustituto, pues sólo de ellos, los que son procreados de legítimo matrimonio, es de los que habla la condición. Y, es más, no pueden tener lugar *ab intestato*, porque sucederían junto con los legitimados, y no se reclamase su legitimación o aceptación posterior como legítimos y naturales.⁵⁹

Más adelante, repite la misma conclusión si el testador no hablase expresamente de hijos sino de descendientes, y que en tal caso con mayor claridad deben entenderse sustitutos del padre: «Los hijos descendientes de calidad legítima puestos en condición se entienden sustitutos».⁶⁰

Y en la explicación doctrinal adjunta afirma: «además, y con razón, que si el testador dijese sin hijos legítimos entre los descendientes, que por realmente hecha yo respondí, porque los legitimados por decreto del emperador no pueden excluir al sustituto (...); a partir de lo cual, por razones de analogía, como deben ser preferidos [por voluntad del testador] los nacidos legítimos, se deberán entender sustitutos por fideicomiso, pues como se dijo, deberían suceder *ab intestato* con los legitimados, a los cuales el testador no quiso admitir».⁶¹

superius diximus titulo proximo in versic. Sed ego considero, descendentes multo facilis videri substitutos, quam collaterales, & licet huiusmodi conditio tacite insit l.cum avus, de cond. & demonstr. cum concord. non videtur inesse ex necessitate, sed ex voluntate, & ideo cum exprimitur, potest, & debet aliquid operari. l. si in diem §. ult. & l. si ita expressum de cond. & demonstr. & l. talis scriptura, de lagt. l. & hac ratione ista coniectura posset etiam defendi, ut sensu Ripa in loco proximo citato. Unde etiam clarissimus civis meos, Dom. Tiber. dec. iurisdic. acerrimi iudicii, qui mihi praeceptor & collega fuit, in cons. 9. un. l. vol. 3 dicit, quod licet acerrima sit haec controversia intelligantur vocati, tamen repugnantes opiniones ex frequentiori calculo hoc foedere distinctionis videntur conciliari, quod si descendentes ab ascendentibus sint positi in conditione, censetur vocati: si vero transversalibus non censeatur vocati, & nun. 4 subingit hac opinionem aequiorem, cum hoc sit naturae simul. & parentum commune votum, quam etiam distinctionem sequitur in cons. 44 un. 5 eod. vol. dicens hanc opinionem veriore, & equiorem, & hodie magis comunem & sequendam, qui habet maiorem aequitatem & q. legendo, & consulendo semper putavi veriore, ut subdit nu. 6. & 7.

⁵⁷ Lib. 11, tit. 3: *Ex quibus coniecturis liberi positi in conditione intelligantur per fideicomissum substituti.*

⁵⁸ *Liberi ex legitimo matrimonio procreati positi in conditione intelligantur substituti.* Lib. 11, tit. 3: 7.

⁵⁹ *Expl.*: Quarta est coniectura, si testator dixerit, si decesserit sine liberis ex legitimo, vel de legitimo matrimonio procreatis, nam tunc liberi ex legitimo matrim. procreati intelligantur per fideicomissum substituti, siquidem legitimati (ut postea suo loco dicimus) non admittantur ad excludendum substitutum, sed ii tantum, qui ex legitimo matrimonio sunt procreati, ut conditio loquitur. Sed ab intestato hoc locum habere non potest, quia legitimati una cum eis succedunt, nec eim legitimatio susceptis postea liberis legitimis, & naturalibus revocatur, ut post. Bar. Scrip. (...).

⁶⁰ *Liberi legitime descendentes positi in conditione intelligantur substituti.* Lib. 11, tit. 3: 10.

⁶¹ *Expl.*: Idem vero dicendum est, etiam si testator dixerit, si decesserit sine liberis legitime descendentes, ut ex facta ego respondi, quia similiter legitimati per rescriptum non posset excludere

Afirma también que los hijos naturales no deben ser admitidos con los verdaderos hijos que son llamados, ni tan solo tampoco si el fideicomiso se dejó contemplando agnación.⁶²

Por su parte, el juriconsulto y escritor italiano Jacobo MENOCHIO, aborda la cuestión que ahora nos ocupa y su importancia doctrinal⁶³:

«Es famosa y muy frecuente la discusión en los juicios si acaso los hijos puestos en condición se presumen llamados, y ¿suceden *ex testamento*: o bien solo son puestos en condición para la exclusión del sustituto y suceden *ab intestato*?»⁶⁴

Y concluye que la puesta en condición de los descendientes, sin más aditivos, conlleva su llamada por el testador:

«Así distinguieron: bien el testador instituyese a los hijos o a otros descendientes suyos, o bien a extraños. En el primer caso, los hijos y descendientes dejados puestos en condición se consideran llamados»⁶⁵.

«Y sin duda esta sentencia ha lugar en mayor grado cuando, de alguna manera, se dan conjeturas y presunciones acerca de que el testador quiso llamar en el testamento a sus hijos puestos en condición. La gran mayoría de la comunidad de Doctores apreciaron sobre ello diversas distinciones»⁶⁶.

Y, así, en el Libro IV, *praesup. XCI*, señala diecisiete presunciones contrarias y ocho favorables a la inclusión. Entre ellas, la cuarta valora el hecho de que el testador haga sinónimas las palabras de *filiorum* y *liberorum*, como ya señaló el Cardenal MANTICA.

Marco Antonio PEREGRINUS⁶⁷ señala el llamamiento de los hijos legítimos y naturales, y que en tal llamamiento no se incluye a los naturales:

sustitutum, ut postea etiam suo loco dicemus: unde pari similitudine rationis, cum legitime nati debeant praeferrri, intelliguntur substituti per fideicomissum, nam ab intestato, ut dictum est, simul succederent cum legitimatis, quos tamen testator noluit admitti.

⁶² *Filii naturales tantum non debent admitti, cum veri filii sunt vocati, neque etiam si fideic. relictum sit contemplatione agnationis. . Lib.8, tit. 7: n.6.*

⁶³ MENOCHIO: “*De Praesumptionibus conjecturis, signis, et indicis commentaria, in sex distincta libros, et recens in lu cem edita ... Adiecta sunt summaria, indexque generalis locupletissimus ...*” (Ginebra, 1676). Nacido y muerto en Pavia (1532-1607), fue profesor de derecho en Mondovì, Pisa, Pavia y en Padua durante veintitrés años y al que Felipe II nombró consejero y presidente del Consejo de Milán; y autor entre otras obras de “*De arbitrariis iudicum quaestionibus et causis centuriae sex*” (Lyon, 1605) y “*De possessione commentaria*” (Colonia, 1587).

⁶⁴ *Famigerata et in iudiciis frequentissima est disputatio, an filii positi in conditione praesumptur vocati, ut succedant ex testamento: vel solum sint positi in conditione ad exclusionem substituti: et succedent ab intestato?.* «*De praesumptionibus....*». Lib. IV, *praesumpt. LXXVI*.

⁶⁵ (...) *Tertia fuit opinioem (...) sic distinxerunt: aut testator instituit filios vel alios a se descendentes: aut extraneos. Primo casu filii et reliqui descendentes positi in conditione censetur vocati*» n°14.

⁶⁶ *Et haec quidem sententia locum habet multo magis, quando aliquae extant coniecturae et prasemptions quod testator filios ilios in conditione positos vocare voluerit in testamento. Ceterum distinctionem hanc probantur magis communiter Doctores.* n°25.

⁶⁷ PEREGRINUS: “*Variarum Resolutionum Iuris Caesari*”, 1608 (ejemplar perteneciente al fondo antiguo de la Universitat de les Illes Balears). Autor entre otras obras de “*De fideicommissis praesertim*

«Los hijos nacidos de verdadero y legítimo matrimonio vienen llamados, sea como sea la disposición de hijos».⁶⁸

«Entre los hijos verdaderos puestos en condición y en disposición, no se incluyen los naturales, tanto si el testador dijese "sin hijos hechos sin artificio" o "sin hijos legales o legítimos", y en modo similar fuese expresada alguna cualidad que excluyese también a los naturales»^{69 70},

Miguel SERRA MAURA, insigne jurista mallorquín, recoge resúmenes de jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca, junto a anotaciones de doctrina que las soportan, y sobre el tema que nos ocupa dice lo siguiente⁷¹:

«Los hijos puestos en condición se consideran llamados....cuando sean puestos bajo la denominación de descendientes., o cuando lo sean de legítima cualidad (...)».^{72 73}

3.4.1.2. Jurisprudencia

*Sentencia 1ª de la Real Audiencia de Mallorca de 15 de Marzo de 1663*⁷⁴

RESUMEN: Los hijos puestos en condición están llamados: Cuando el testador era ascendente; **Cuando son puestos bajo la cualidad de legítimos y**

universalibus tractatus... cum remisionibus, et indice locupl.tissimo auctore Gaspare Lonigio.... Venetiis: Apud Antonium Datta, 1760.

⁶⁸ *Filii natis ex vero, & legitimo matrimonio veniunt in quacunq[ue] dispositione de filiis. Art. XXIV, n.62*

⁶⁹ *Naturales in conditione, & dispositive de veris filii non continentur. Art. XXVIII, 39.*

⁷⁰ **Expl:** *Utrum autem in conditione, si sine filiis naturales contineantur, questionem reassumpsit Oddo de compend. parte 6. artic. 6. Ego autem puto, sic distinguendum esse. Aut testator dixit (sine veris filiis) vel (sine justis filiis,) & eo casu naturales non continentur, l.fin & inde colligunt Glos. & Paul de Castr. ff.de iure de lib. & item si dictum fuisset (de filiis legitimus & naturalibus) & sic expressa aliqua qualitate excludente naturales tantum, ad hoc text. in.l. ex facto, si quis rogatus, in ult. verbis, ff. ad Trebell. & inde notavit Ripa n.30 alios adduxi, in Artic.22.n.40. ad. eund. Peregr. Tract. varii. lib.6. cap.in praesentia n.153 de probation.*

⁷¹ SERRA MAURA: "*Decisiones Senatus Majoricensis*". Ejemplar manuscrito perteneciente al fondo de manuscritos de la Biblioteca Bartolomé March Servera de Palma. Estudió la carrera de derecho en la Universitat de Palma, donde recibió el grado de doctor en ambos derechos. Fue Juez de censos y de *pariatge* en 1733. En 1737 fue nombrado oidor de la Real Audiencia. Murió en Palma en 1754. Además es autor, entre otras, de las siguientes obras: "*Tractatü Varii. Observationes iuridicae, Decisiones Regii Majoricarum Senatus aliorumq[ue] ejusdem Regni Tribunalium...*", "*Rerum Judicatorum precique in Regia Curia Censurum et aliorum causarum...*", "*Decisiones Majoricenses super diversos variosq[ue] tum Canonicae tum Civilis Jurisprudentiae...*".

⁷² *Nº50: Filii positi in conditione censetur vocatus...*

⁷³ *Nº51: De aliis conjecturis vide Calderoni resol 61.n.12 ubi et quando sint positi sub nomine descendentes. E. resol 39, n.5 ubi de qualitate legitimii. Ibi. nº8 de digressus ad plures gradus; et n.14 quod dub. Agii descendentibus diponentii levissima sufficiunt, et n.23 quando multa collecta jiuvant d. Et. dicti loci alios citat et ubi ... R.R. int. quas decis 52.n.12 ad card. De Luca sub ti.de fideicomissi., "*Observationes iuridicae*", S.XVIII, Tomo 2.*

⁷⁴ Archivo del Reino de Mallorca. ARM: Sección Reial Audiència. T.390, Sentencias 1661-1664, ff. 661-666.

naturales; Cuando son separados en diversos grados de sustitución y en último lugar fuese instituido el hermano del testador y sus herederos.⁷⁵⁷⁶

Sentencia 2ª de la Real Audiencia de Mallorca de 15 de Marzo de 1663⁷⁷

RESUMEN: Los hijos puestos en condición están llamados, cuando la madre instituyó a sus hijos, y falleciendo todos sin descendientes, llamó la testadora a su hermano, a sus libres voluntades y de los suyos, aunque no se diese el concurso de un extraño con nieto de la testadora.^{78 79}

⁷⁵ *Filii in conditione positi sunt vocati. Quando testator erat ascendens, 2º Quando sunt positi sub qualitate legitimi et naturales, 3º Digressus ad plures gradus substitutionum, et ultimo loco fuit institutus frater testatoris et sui heredes. Decis 15 Mart. 1663 Rel. Marthorell Sba. Amengual int. D. Antonium et D. Magdalena San Juan ex una, et D. Eleonor Despuig, et D. Pedro de Veri. Fuit dictum, quod non rgt. concursus extranei, et filiorum in conditione positorum, sed sufficet, quod possit evenire extraneum succedere, et non filii positi in conditione. Vide sup. No.2. 36. Decis 15. Mart. 1663 Rel Marthorell Sba Amengual int. D. Antonium et D. Magdalena San Juan ex una, et D. Eleonor Despuig et D. Petr. de Veri. [Serra Maura, M., "Decisiones Senatus Maioricensis", n.11, f. 123] [Artigues, J., "Liber Exemplarium", S. XVIII, n. 64, f.118], ejemplares conservados en la Biblioteca Bartolomé March Servera de Palma.*

⁷⁶ En la sentencia se dice expresamente: «Consta del testamento de 12 de Junio de 1592 de Joanot Torrella, publicado el 28 de Enero de 1594 a raíz de su fallecimiento, que instituyó heredero a su hijo Guillermo, y falleciendo con hijos o descendientes legítimos y naturales los sustituyó y al último de ellos que falleciese por su hija única y sus nietos hijos de ella, y en caso que todos los nombrados anteriormente **falleciesen en cualquier tiempo sin hijos legítimos y naturales**, sustituyó al último de ellos que falleciese a Pedro Ignacio Torrella, hermano del testador. Aconteció que el fiduciario Guillermo, hijo del testador, dejó a su vez tres hijos legítimos y naturales llamados Pedro Ignacio, Ramón y Tomás, los cuales a su vez fallecieron **sin dejar descendientes legítimos y naturales**. Y declara la sentencia que la disposición de llamamiento del testador «tuvo lugar en favor de Tomás Torrella hijo del citado Guillermo **en tanto que puesto en condición, y por ello llamado**, ya que todos los hijos de dicho Guillermo fueron gravados por haberse hecho sustitución de ellos, como de la llamada de Joanot Rossinyol hijo de dicha hija, y además porque en último lugar fue llamado un extraño, esto es, Pedro Ignacio Torrella su hermano».

⁷⁷ Archivo del Reino de Mallorca. ARM : Sección Reial Audiència. T.390, Sentencias 1661-1664, ff. 661-666.

⁷⁸ *Filii positi in conditione sunt vocati, quando mater instituit filios suos et omnibus descendantibus sine liberis vocat fratrem testatricis, et suos heredes ad suas, et suorum heredum voluntatem, ppter. influxum vocationis extranei, et suorum heredum, licet non evenit concursus extranei cum nepote testatricis. Decis 15 Martii 1663. Rel Marthorell int. D.Antm. de San Juan ex una, et Raph. Pons Pruc. Curatorem heredit. Thom. Torrella. Sba. Amengual sup. fideicomiso Giuliemi Torrella. . Decis 15 Martii 1663. Rel Marthorell int. D.Antm. de San Juan ex una, et Raph. Pons Pruc. Curatorem heredit. Thom. Torrella. Sba. Amengual sup. fideicomiso Giuliemi Torrella. [Serra Maura, M., "Decisiones Senatus Maioricensis...", filii, n.2] [Artigues, J., "Liber Exemplarium", n.59, p.117v]. Biblioteca Bartolomé March Servera.*

⁷⁹ **Doctrina:** Agnès Quint, en testamento ante Joanot Genovard el 27 de enero de 1578 instituyó heredero usufructuario a su marido, y propietarios a Ignacio y Nicolás Torrella sus hijos en porciones iguales, y a su vez entre ellos les sustituyó en caso de fallecer sin descendientes, y al último de ellos que falleciese lo sustituyó por Guillermo Torrella su hijo, y si de la misma manera falleciese sin descendientes legítimos y naturales sustituyó a Isabel su única hija y Magdalena su nieta, y a su vez falleciendo ellas sin descendientes sustituyó a Nicolás Quint su hermano, y los suyos, como sus herederos a sus libres voluntades. Y se dice expresamente en la sentencia que: «resulta del testamento que tanto dicha hija y nieta como Tomás fueron los descendientes de la testadora puestos en condición

Sentencia de la Real Audiencia de Mallorca de 12 de Enero de 1641

RESUMEN: Un fideicomiso fue dispuesto bajo esta fórmula: **si Ticio mi heredero no fuese, o en cualquier tiempo muriese sin hijos legítimos y naturales,** o con hijos en edad tutelar, o bien **en cualquier tiempo después sin hijos legítimos y naturales,** sustituyo a aquellos. La duda fue si acaso los hijos de Ticio fueron llamados; y la **decisión fue que fueron llamados,** por ser **pupilos, y gravados, o por haber sido dispuestos como fideicomisarios.**^{80 81}

bajo la cualidad de legítimos y naturales, y fue hecha por la testadora separación en diversos grados de sustitución, y en último lugar fueron sustituidos extraños, es decir su hermano y los suyos » Y se añade que «y de la parte contraria se pretendió que dicha conjetura no era suficiente para desprender el llamamiento de dicho Tomás Torella, puesto que la llamada de extraños hecha en último lugar no está comúnmente aceptada, como tampoco la llamada de sus herederos respecto del último sustituto puede influir en este caso en la de los hijos de anteriores sustitutos puestos en condición porque entre los doctores existe controversia de si acaso existe influencia de la llamada de los hijos del último sustituto sobre los hijos del primero, y así de hijos a hijos (...).» Y se sentencia que «según la presente sentencia, sí ha lugar dicha conjetura porque en este caso está prevista la sustitución de un extraño en último lugar, y con mayor razón y mayor presunción de la voluntad de la testadora es la que dispuso entre sus hijos y descendientes (legítimos y naturales), y no es verosímil que quisiese anteponer a un extraño a su propia hija única, aunque el caso no se diese al purificarse el fideicomiso, sino que es suficiente que se pudiera dar al ordenarse el testamento».

⁸⁰ Fideicommissum dispositus fuit sub hac formula, si Titius mihi heres non erit, et obierit quodcumque sine liberis legitimis et naturalibus, seu illius filius in pupillari estate, vel postea quodcumque sine liberis legitimis et naturalibus, substituo illi, vel illi sejum. Fuit dubitatem an filiis Titii sint vocati; et Decis. fuit esse vocatos per pupillarem, gravatosque, et fideicommissariam propter illa verba illi vel illis. 12 Jan. 1641. Bme. Mesquida Sba. Florit nott. Int Bartho. Morro pras. et Hieronymam Ramis et Morro. J. Artigues, Liber Exemplarium, S. XVIII, n. 34, f. 113 y 113v.]

⁸¹ **Doctrina:** «Atendiendo a que Pedro Morro (1) de la villa de Selva, lugar de Mancor, en instrumento recibido por Pedro Morro notario el 21 de Agosto de 1586, en contemplación de matrimonio posteriormente celebrado donó en donación universal todos sus bienes presentes y futuros a Pedro Morro (2) su hijo, con el pacto añadido que si dicho Pedro donatario **falleciese sin hijos varones legítimos y naturales descendientes por línea masculina, los bienes donados vayan de pleno derecho al mismo donador o a los suyos.** Lo cual es de ver en su testamento, como en otras disposiciones relativas a dicha donación; y consta que dicho Pedro Morro (2) posteriormente falleció habiendo otorgado testamento en poder de Jerónimo Rosselló notario el 30 de Junio de 1602 en el que instituyó por su heredero universal a Lorenzo Morro (3) presbítero, su hijo, tanto de los bienes reservados en donación como en fideicomiso, al que sustituyó por lo vulgar y en fideicomiso con las palabras “y a su vez si dicho Lorenzo Morro (3) presbítero mi hijo no fuese mi heredero o lo fuese y falleciese en cualquier tiempo, le sustituyo en dicho vínculo y fideicomiso a dicho Bartolomé Morro (4) mi hijo, y a su vez si dicho Bartolomé Morro (4) mi hijo no fuese mi heredero o lo fuese y falleciese en cualquier tiempo sin descendientes legítimos y naturales, o él o los suyos en edad pupilar, o después en cualquier tiempo sin descendientes legítimos y naturales le sustituyo a él o a los suyos y mi heredero hago a Juana (5) mi hija”, lo que es de ver en dicho testamento.

Y consta que, viviendo el donador Pedro Morro (2), falleció dicho Lorenzo Morro (3) presbítero y falleció Bartolomé Morro (4), habiendo dejando sobrevivientes a sus hijos Pedro (6), Juana (7) y Jerónima (8), y que en testamento en poder de Melchor Moger notario el día 9 de Mayo de 1626, instituyó a dicho Pedro Morro (6) su hijo, el cual consta que falleció habiendo otorgado testamento en poder de Juan Arnau notario de Alzira en el Reino de Valencia el día 16 de Noviembre de 1627, publicado el 24 de Marzo de 1632, y en el que instituía heredera universal a su hija Jerónima Morro (9), común a su esposa Francina Malferit (14) ya fallecida.

Existe una excepción a la consideración de que el testador pensó en los descendientes legítimos y naturales como fideicomisarios: si hizo una sustitución vulgar expresa, tales hijos no se consideran llamados por el testador. En efecto, se reconoce por la Real Audiencia una excepción si existe sustitución vulgar expresa. Es decir, los hijos con la cualidad añadida de “legítimos y naturales”, puestos en condición en fideicomiso, no se considera que han sido llamados por el testador como fideicomisarios si aquel dispuso una sustitución vulgar a su favor. Véanse a continuación, como ejemplo, las sentencias 5-Diciembre-1692 y 19-Diciembre-1744. Existen otras en este sentido, como la de 31-Marzo-1740 y de 21-Agosto-1742.

Sentencia de la Real Audiencia de Mallorca de 5-Diciembre-1692

En este caso se decidió que no había lugar considerar el llamamiento como fideicomisarios de los hijos del instituido, a los que el testador añadió su cualidad de legítimos y naturales, por dos razones independientes: por haber sido citados como sustitutos vulgares de su padre instituido, y por no haber lugar tampoco la conjetura de influjo (que operaría a su favor por el hecho de haber llamado expresamente como sustitutos a los hijos de una hija del testador), puesto que no se llamó a tal hija en sustitución del instituido, caso de fallecer éste sin hijos legítimos y naturales. Véase en el resumen manuscrito realizado por el jurista mallorquín Francesc MATHEU⁸².

Consta que el anteriormente citado al principio Pedro Morro (2) donatario falleció sin dejar descendientes el 2 de Diciembre de 1636 con testamento otorgado ante Sebastián Servera el 26 de Enero de 1633, y en el que instituyó como heredera universal a dicha Jerónima Morro, hija de dicho Pedro Morro menor (6), bajo la condición o gravamen de tener a alguien con el apellido Morro; y albaceas de la herencia nombró a Bartolomé Morro (12) presbítero y a Jaime Morro (13) escribano; consta además Decreto de día 9 de Noviembre de 1626, dado ante la ausencia de dicho Pedro Morro (9) menor, en que fue asignada albacea de dicha Jerónima Morro hija de dicho Pedro, a Jerónima Morro y Malferit (11) su abuela materna, la cual en su nombre pidió y suplicó a esta Real Audiencia el fideicomiso

Y porque de dicho Bartolomé Morro (4) sobrevivieron dos hijas, la citada Jerónima (8), y su hermana Juana Garau y Morro (7) y próximos de dicha Jerónima, hija de dicho Pedro Morro (6) menor, su hermano, en consecuencia nietas de dicho Bartolomé llamadas en fideicomiso; y atendiendo a lo resulta de dicha disposición testamentaria de Pedro Morro mayor consta que no tan sólo llamase a dicho fideicomiso a Bartolomé Morro (4) su hijo, **sino también a sus descendientes, en cuya denominación vienen tanto varones como hembras, de primer, de segundo, y de ulteriores grados**, a los que asimismo gravó si estuviesen en edad pupilar como manifiestamente indican las palabras “le sustituyo a él, o a los suyos y hago mi heredera a Juana, mi hija”. De lo que se sigue que el predicho fideicomiso pertenece a dichas Jerónima Morro y Ramis (8), y Juana Morro y Garau (7), hermanas, hijas de dicho Bartolomé y nietas de dicho testador, y a dicha Jerónima Morro (9) hija de Pedro, y bisnieta de la citada testadora, entrando en el lugar de su padre, **en tanto que todas se vieron llamadas por el nombre colectivo de descendientes.**»

⁸² Extracto realizado por F. MATHEU en “Decisiones de la Real Audiencia y otros tribunales...” p.217, n.101. Biblioteca de la Societat Arqueològica Lul·liana. «Doña Eleonor Font y Sureda en su testamento en poder de Juan Sabater notario el 29 de Marzo de 1675 legó a Antonio Sureda Valero su hijo un censo de 350 libras mallorquinas por toda su porción y legítima, y le instituyó su heredero particular, y en caso de que le premuriera, instituyó a todos los hijos de dicho D. Antonio; y para el caso de que dicho su hijo D. Antonio **falleciese sin hijos legítimos y naturales, dicho legado debería ser para los hijos de su hija** Dª Eleonor Desbrull y Sureda, en sustitución de dicho D. Antonio Sureda. Y de tal disposición no resulta fideicomiso a favor de los hijos de dicho D. Antonio Sureda: ya que del orden y del tenor de dichas disposiciones, **tan sólo resulta que a sus dicho hijos los llamase en sustitución**

***Sentencia de la Real Audiencia de Mallorca de 19-Diciembre-1744.*⁸³**

RESUMEN: Los hijos puestos en condición **no** se consideran llamados, a pesar de que sean puestos bajo la cualidad de legítimo matrimonio, **si son llamados vulgarmente de forma expresa**, y el último sustituto fuese el hermano del testador y los suyos a sus libres voluntades.⁸⁴

Por otra parte, e indirectamente, la jurisprudencia mallorquina reconoce el llamamiento de los hijos legítimos y naturales puestos en condición por estar excluidos del llamamiento los hijos adoptados (legítimos, pero no legítimos y naturales en el sentido de procreados de legítimo y carnal matrimonio), como en la sentencia siguiente:

vulgar, en caso de que al tiempo de la sucesión hubiese premuerto dicho D. Antonio Sureda Valero, lo que no sucedió, ya que sobrevivió a su madre y adió la herencia, y por cuya adición expiró la sustitución vulgar ordenada a favor de los suyos; y no de ello que dichos hijos de D. Antonio Sureda puestos en condición se viesen llamados, en tanto no concurre la conjetura de influxo, ni gravámenes, y aunque que los hijos de dicha Eleonor Desbrull sean llamados en su caso conduce o lleva al llamamiento de los hijos de dicho Sureda puestos en condición, sin embargo son llamados a favor especial sin un precedente llamamiento de Eleonor Desbrull, y para que tal llamamiento pueda operar el influxo, se requeriría que precediese el llamamiento de la citada Eleonor, para que los hijos del último sustituto valiesen para operar el llamamiento en los hijos puestos en condición al principio por motivo de influxo, y los hijos de la misma Eleonor Desbrull no fueron sustitutos de los hijos de dicho Antonio Sureda en tanto el mismo Antonio falleciese sin hijos, por lo que resulta no estar gravado el mismo Antonio de restitución de este censo a sus hijos (...)

⁸³ Decis. en S.C. en segundo grado, súplica 1500 duplicado entre Gabriel de Villalonga y Dña. Magdalena Gual, mujer de D. Gregorio Dameto, día 19 de Diciembre de 1744, revocando sentencia de la Real Audiencia dada día 31 de Mayo de 1740, y confirmación de la misma por el S.C. de Castilla día 21 de Agosto de 1742. *Decisiones Senatus Maioricensis...*, filii, n.36.) *Filii in conditione positi non cententur vocati, quamvis sint positi sint sub qualitate de legitimo matrimonio et expresse vocati vulgariter, et ultimus substitutus fuerit frater testatoris, et sui ad omnes suas voluntates, et suorum.* Decis. In S.C. en segundo grado, supplicationis 1500 duplexum int. *Gabrielem de Villalonga, et. D. Magdalena Gual uxorem D. Gregorii Dameto die 19 Desembris 1744, revocando sententia R. A. latam die 31 de Maii 1740, et illius confirmatoriam S.C. Castellarum latam die 21 Augusti 1742.*

⁸⁴ El Cardenal De LUCA, "*De confidentiali haereditate institutione et substitutione. Tractatus Coesareus*", **Cap. CXLIV.** *Testatore post digressum ad plures substitutiones, ultimo loco aliquem substituente, & velle, quod decedens sine filiis possit disponere de bonis a se relictis, utrum ex facultates relicta disponendi in casu obitus sine filiis indicatur fideicommissum in favorem filiorum? Ex argumento a contrario sensu dubium resolvitur, cum Peregr. & aliis.*

El testador, si tras varias sustituciones en diversos grados, en último lugar pusiese a alguien como sustituto y desease, que falleciendo sin hijos pudiese disponer de los bienes, o es que, por el contrario, de las facultades de disposición dejadas en caso de fallecimiento sin hijos se seguiría fideicomiso a favor de los descendientes ?

La duda a partir del argumento en sentido contrario está resuelta con **Peregrinus**, y otros: 1) *Testatore post digressum ad plures substitutiones, ultimo loco aliquem substituente, & velle, quod sine liberis decesserit, disponere possit de bonis, an filii censetur vocati?* --Si tras la puesta en orden en diversos grados de sustitución, en último lugar el testador pusiese como sustituto a alguien, y quisiese que si falleciese sin hijos pudiera disponer de los bienes, ¿acaso los hijos puestos en condición se consideran llamados? --**Peregr.** & **Fontanell.** *stant pro fideicommissum ad favorem filiorum.*--Peregrinus y Fontanella son de la opinión de que el fideicomiso es favorable a los hijos.

*Sentencia de la Real Audiencia de Mallorca de 19-Septiembre-1668*⁸⁵

RESUMEN. Los hijos, si en una parte del testamento son llamados «legítimos y naturales», y en otra simplemente «hijos», dicha cualidad de legitimidad se considera repetida; y en consecuencia fue excluido un hijo adoptivo de la inclusa a la sucesión de su padre, o a la de otros, que llamaban solamente a los hijos y que en anteriores llamamientos añadieron legítimos y naturales.

5. Conclusiones

- La Compilación de 1.961, en su artículo 28, zanja cualquier discusión en torno al tema que nos ocupa, al disponer el legislador que “los hijos puestos en condición no se entenderán llamados a la herencia si no lo son de modo expreso. Ello no obstante, se les entenderá llamados como sustitutos de su padre si la sustitución fideicomisaria está condicionada al doble evento de que el fiduciario muera sin hijos, y éstos, a su vez, sin hijos.”

- Como norma general, en Mallorca se entendió, con anterioridad a la Compilación, que el testador no pensó en los hijos puestos en condición como sus herederos fideicomisarios, salvo que se dieran **ciertos supuestos**, además del que recoge la actual compilación.

- Entre ellos, el **supuesto** de que testador llamase en último lugar a un extraño, puesto que con mayor motivo quiso que los hijos puestos en condición fuesen llamados por ser más queridos (conjetura llamada de *influxus*).

- Otro **supuesto** es el que estudiamos de forma monográfica en este trabajo: la cualidad de legítimos y naturales, añadida a los descendientes, está claramente aceptada tanto por la doctrina del *ius commune* como en el Derecho civil de Mallorca para considerar que el testador pensó en tales descendientes (sólo los procreados de legítimo y carnal matrimonio) para que fuesen sus herederos, en tanto que sustitutos fideicomisarios del instituido como fiduciario, con exclusión de los ilegítimos, y con preferencia sobre el sustituto.

⁸⁵ (« Decisiones Senatus Maioricensis.... filii, n.26 »; « Liber Exemplarium », n.113, p.126.) *Filii si in una parte testamenti sint vocati legitimi et naturales et in alia filii absoluté, dicta qualitates legitimitatis cencetur repetita, et sic fuit exclusus filius adoptivus ab Hospitali a successione ejus patris, vel alterius, qui vocavit filios solum, et antea in aliis vocationibus adjecerat legitimos et naturales, 19 Septembris 1668. Rel Mora Sba, Lledo int. Antonia Oliver et Nadal, et Magdalena Oliver et Vila c.n. nota quod vocatione, qua volebat comprehendere adoptivus vocantur filii et descendentes.*

Resumen

Es planteja el clàssic problema dels fills posats en condició, i s'estudia una fórmula d'expressió de substitució fideicomissària establerta amb anterioritat a la Compilació de Dret civil de 1961, veient la interpretació que en fan la doctrina del dret comú i la jurisprudència de la Reial Audiència de Mallorca.

Abstract

The classic problem of "hijos puestos en condición"* is posed, and an analysis is made of a form of legal expression known as "sustitución fideicomisaria"***, established prior to the 1961 Compilation of Civil Law, exploring the interpretation that is made of it in Common Law and according to the jurisprudence of the Mallorca Royal Court of Justice.

*Translator's note: *children in a condition to inherit.*

**Translator's note: *a trust in which the trustee is nominated heir but must transfer the inheritance on to the beneficiaries*

El 'contagi' i el Llatzeret de Son Casesnoves (Llucmajor 1652-1653) (manuscrit inèdit)

PEP BARCELÓ ADROVER

Introducció: Les pestes:

Com és ja sabut, al llarg dels segles a Mallorca hi ha hagut diferents pestes que han assolit la població, causant nombroses defuncions sense tenir en compte l'estament social dels afectats.- un dels primers fou Ponç Hug, comte d'Empúries-. La primera després de la conquesta començà ja en 1230, pesta bubònica que durà dos mesos ¹ i que feu vertaders estralls entre els conquistadors i semblà el pànic als restants, molts dels quals abandonaren l'illa, la qual cosa motivà que el rei en Jaume fes venir tropes noves des d'Aragó per no deixar desemparada Mallorca i evitar que tornàs caure en mans dels sarraïns.

Li seguí la del any 1331, també bubònica i en 1348 la pesta negra que després d'escampar-se per tota Europa arribà a la nostra illa pel febrer i durà fins al maig del mateix any, i de la qual en moriren unes 15.000 persones, cosa que representà la quarta part de la població. Sembla que féu més estralls a la part forana que no a la ciutat.²

Només per fer-nos una idea de la incidència de les malalties i la mortalitat conseqüent, aquí citarem les més conegudes:

1375. Segons el notari Salcet, aleshores contemporani, moriren en tota l'illa 35.000 persones, que suposa un 50 % de la població estimada de l'illa.

1383. A finals d'aquest any i principis de 1384 es repetí la pesta que gairebé despoblà tot Mallorca. El Governador Sagarriga féu publicar uns edictes

¹ JAUME I: *Llibre dels fets*. Ed. Catarroja, Barcelona, 1995. 95-96 "I, passada la Pasqua, don Nuno armà una nau i dues galeres per anar com a corsari a les parts de Berberia. I en l'espai de temps en què ell armà la nau, en Guillem de Claramunt es posà malalt, i, huit dies després d'haver-li començat la malaltia, morí. I al soterrar, en Ramon Alemany i don Garcia Peres de Meitats, que era d'Aragó i era home de bon llinatge i de la nostra mainada, caigueren malalts, i al cap de huit dies tots dos moriren. I, després de morir aquests dos, en Guerau de Cervelló, fill d'en Guillem de Cervelló germà gran d'en Ramon Alemany, es posà malalt, i al cap de huit dies morí. I el comte d'Empúries, quan veié la mort d'aquests tres, digué que tots els que eren del llinatge de Montcada hi haurien de morir, i de seguida caigué malalt, i només estigué malalt huit dies, i al cap d'aquells huit dies, morí. I aquests quatre nobles i grans homes de Catalunya, moriren en l'espai d'un mes".

² Pere XAMENA FIOL: *Història de Mallorca*, Palma, 1984. 120.

concedint franquícia de talles i molitja als forasters que vinguessin a establir-se a l'illa amb la seva família.

1388. Gran mortalitat d'infants

1396. També moriren molts d'albats, anotant en Salcet que la malaltia era de "glànola".³

1440. Segons declaracions dels contemporanis en moriren uns 10.000, just d'esclaus 1400, i principalment homes d'edat i infants, o sia, la gent més dèbil.

1467. Pesta que envaí la vall de Sóller i Miramar sense estendre's per la resta de l'illa.

1475. Aquesta, també qualificada de "glànola" afectà a Ciutat i moltes viles. En moriren de 15 a 16.000 persones.

1493. L'anomenada pesta d'en Boga fou tan llarga i virulenta que encara ara s'utilitza la frase "mes dolent que la pesta d'en Boga".

1504. Aquesta vegada la pesta durà tres anys.

1523, setembre. Acaba la pesta començada a Muro en temps de la germania.

1615. Epidèmia de pigota que va fer una gran mortalitat, sobre tot entre els infants.

1627. Mal de leprosia es a dir de massells.

1652, febrer. Pesta bubònica que arribà a la torre picada de Sóller des de Barcelona, i després s'estengué per tota l'illa. A la vila d'Inca durant els mesos de maig a agost moriren 2.347 persones, en canvi a Muro sortosament només arribaren a 35. Al llatzeret de Son Casesnoves en moriren 55.

1702. Hi tornà haver un rebrot de lepra o leprosia.

1723. Els metges digueren que no eren res més que tercianes, simples i dobles, originades per la mala qualitat dels aliments.^{4 5}

1741. A Sineu, aquest any una pesta causà prop de 3.000 defuncions.

1744 . Al novembre d'aquest any començà a Ciutat una malaltia consistent amb dolors als costats i febres, amb una durada de quatre o cinc dies de la qual eren pocs els que sobreviuen. Els metges no li donaren cap nom a aquesta epidèmia, tot i que se va estendre per moltes viles, causant gairebé 10.000 morts.

³ Pesta bubònica

⁴ El dictamen dels metges fou: "Concorden y tenen per cert, que tot es causa de poch aliment y falta de medicinas, pues tenen esperimentat que tots aquells malalts, que tenen aliments y usan de medicinas van en convallescencia, y no se moren; y que si esto no se dona remey de pronta, temen que arribant a lo invern no sia en major vigor, axí de morts con de malalts; y el dictamen dels metjas es de socorre la vila de carn, pà y medicinas". A. C. de 8 se setembre de 1723.

⁵ ARM, Salvador Canals *Protocolos* 3403.

1748. Pigota.

1749. S'inicià a Ciutat una altra malaltia que aviat es va escampar per tota l'illa fins a finals de 1750 "*morien com a rates i els metges no porien seure sinó de nit, i encara no sempre. Les malalties eren unes febres recluses amb cucs, amb una còpia d'humors mordaces i acres, i de qualsevol modo discorrien els metges, tot anava mal*"⁶

1774. Pigota

1793. Pigota

1820. Bubònica, declarada a Artà i Son Servera, causada segons les autoritats en la matèria per la desnutrició (fou un temps de males anyades). S'acordonaren les viles de la contrada, fins a Sant Llorenç y Manacor, vetllant amb molta cura la entrada a Ciutat de persones i queviures.

1821. Pesta groga⁷. Aquesta epidèmia començà en 1819 a San Fernando (Cadis), arribà a Mallorca l'any 1821. En els primers dies d'agost, provenint de Barcelona arribà a Palma un llaüt, què portà els primers gèrmens de l'epidèmia que ens ocupa. El primer afectat va ser un mariner del carrer de s'Olivera, o carrer gran del Puig de Sant Pere, barri on residia exclusivament gent relacionada amb la mar.^{8,9}

1828, Pigota

1837, Grip

1845, Pigota

1847, Pigota Aquest any s'establí un hospital provisional al Convent dels Caputxins per tenir cura dels pobres encomanats d'aquesta malaltia.

1865. Còlera

1870. Tifus i febre groga.

1873. També pigota.

1905, dengue.(grip)

⁶ Pere XAMENA Fiol: *Història de Mallorca*, 278

⁷ Joan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca s. XIX* Palma, 1958, II, 7.

⁸ Aquesta malaltia fou estudiada i descrita pel metge militar D. Antonio Almodovar, consultor de la *Junta de Sanidad de Mallorca* i vice-president de la *Real Junta Superior de Medicina* de les illes Balears qui va ser designat per posar-hi remei. A tal fi publicà el mateix any 1821 la seva "*Descripción de la FIEBRE REINANTE EN ESTA CAPITAL, su método curativo, y precauciones que deben tomar estos habitantes*"

⁹ De primer els metges no es pronunciaren per la febre groga, sinó per una malaltia *atáxico biliosa*, atenint-se al pensament epidemiològic del segle XIX en el qual predominaven els factors socio-econòmics sobre els purament sanitaris a l'hora d'establir la contagiositat o no d'una malaltia.

Mesures per evitar les pestes:

A l'Edat mitjana, totes aquestes malalties tenien en comú una sèrie de factors que influïen al seu desenvolupament: L'illa de Mallorca, pel seu emplaçament geogràfic, fou durant segles un centre comercial on hi desembarcaven i embarcaven multitud de navilis de tot arreu del món conegut "*no oblidem que Porto Pi era aleshores un port tan important que sovint hi romanien amarrades fins a 300 galeres alhora*"¹⁰ La llibertat comercial amb el corresponent moviment marítim esmentat, sense cap mena de precaució, tant amb la gent que desembarcava com amb els articles que duïen, juntament amb la manca de neteja i de prevencions sanitàries, afavoriren primer l'entrada de la pesta i després la seva mortífera dispersió, a la qual també contribuïa, sens dubte, la deficient alimentació del poble en general, normalment per les males anyades dels anys anteriors, que mantenien la gent amb lo que diríem ara "falta de defenses contra les infeccions".

Per tal d'evitar la contaminació i extensió de les malalties, en 1471 fou creada pel Gran i General Consell la Morberia, de la qual els estatuts no foren establerts totalment fins a 1475.¹¹

En principi la obligació dels responsables de la Sanitat era visitar els vaixells que arribaven de llocs on hi havia malalties endèmiques o pestes, i en cas afirmatiu es posaven en quarantena abans de donar-los permís per desembarcar.

Amb aquestes mesures ja es podia controlar una mica més l'entrada de malalties, però el que no es podia evitar totalment era el contraban, que, lògicament fugint de tot control, entrava i sortia de l'illa. Per això es proposaren i posaren en pràctica unes ordenacions amb penes molt greus per als delinqüents, podent arribar fins i tot a la pena de mort.

L'any 1497 es bastí un llatzeret als terrenys de l'oratori de St. Nicolau de Porto Pi i més endavant, essent insuficient, s'habilitaren diversos centres fora de les murades de Ciutat.¹²

Pel que fa al poble de Lluçmajor, durant la pesta de 1652 es va arribar a un acord per habilitar Son Casesnoves com a llatzeret on recollir, alimentar i curar als malalts tant de Lluçmajor com dels llocs propers,¹³ anomenant a l'honor Antoni Cardell, dipositari de la salut, per dirigir aquesta instal·lació.

La possessió de Son Casesnoves pertanyia a mossèn Miquel Casesnoves, de qui prengué el nom, ja que abans es deia Torre des Peu des puig de Randa o Torre d'en Burguet, també coneguda pel nom de Biniromà. Actualment correspon a la possessió de Son Casesnoves Vell.

Encara que la dita possessió estava ben guarnida de tot quant era menester, "*tenia cases, capella, torre, molí de vent, colomer, dos cellers amb tres*

¹⁰ J. Mª R. TEJERINA: "*La medicina medieval en Mallorca*" a la "*Historia de Mallorca*" coordinada per J.MASCARÓ PASARIUS, Palma, 1974, V, 74

¹¹ J.J. Mª R. TEJERINA: "*La medicina medieval en Mallorca*

¹² GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA, Palma, 1989, volum 7, 309

¹³ GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA, Palma, 1989, Volum 3, 204.

cups de 90 somades en total. Les cases contenien un mobiliari ric, robes de luxe, orfebreria, ceràmica blanca de Pisa i vidrieria de Barcelona..."¹⁴ a les dependències dedicades als malalts hi mancava de tot, tant es així que l'honor Antoni Cardell, dipositari de la salut, hagué de començar comprant de lo primer fins a lo darrer, des de fer tallar arbres per construir les barraques per acollir els malalts i construir-les, fins a bastir-les de tot quant fou necessari: llits, graneres, plats, escudelles, llençols, etc.. I al mateix temps contractar gent de tota mena per cobrir les necessitats del llatzeret: metges, infermeres, capellans, monges, traginers, cuïneres, guardes per les quarantenes, fossers, etc..¹⁵

L'historiador D. Bartomeu Font Obrador, contemporani nostre, a la seva *Història de Lluçmajor*, volum IV, es fa ressò del relat del cronista Jeroni Alemany i ens conta el que passà durant aquesta pesta al poble, les mesures que es varem prendre, els morts que hi hagué i el cost en doblers.¹⁶

L'Honor Antoni Cardell va fer un registre detallat dia a dia de les despeses que eren indispensables per dur a bon termini la tasca que li havien encomanada, escrivint-ho tot a un llibre manuscrit que, des de temps enrera, es troba dipositat a l'Arxiu de la Col·legiata del Santuari de Lluç.¹⁷

Repasant aquest llibre de comptes intentarem analitzar les despeses que feu a conseqüència d'haver d'administrar el llatzeret i les cases habilitades de l'Aresta, Son Pena, Son Torre, Son Fosquet i la Cova de Son Felip i llogar altres cases de particulars per fer quarantena i fer-ne clausurar d'altres de contaminades, així com també organitzar el cementeri de Son Sard, resumint-ho tot lo possible per tal d'evitar repeticions innecessàries.

Totes aquestes feines, motivades pel contagi, com és natural no les podia fer una sola persona. Indicarem sota l'epígraf de "Delegats" els Jurats que dedicaren el seu temps –que certament cobraren– a alleugerar les responsabilitats del dit Antoni Cardell "Depositari de la Salut".

Al mateix temps, aquest detall de pagaments ens permetrà conèixer la quantitat exacta de doblers que es varen comptabilitzar, (més del doble del que en teníem notícies) i un gran nombre de noms dels personatges que, d'una manera o l'altra, varen intervenir a la petita historia del temps del contagi, alguns dels quals moriren per efectes del mateix mal que ajudaven a combatre.

Veurem el que s'utilitzava per desinfectar els llocs on hi havia hagut malalts: majorment romaní, pólvora, encens, sofre i vinagre. I al cementeri escampant pedres i calç. També es varen emparedar algunes cases i els vestits dels fossers eren untats de greix.

¹⁴ GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA, Palma, edició 1989, volum 3, pag. 204.

¹⁵ Alguns d'ells foren reclutats pràcticament a la força, com és el cas de Antoni Martorell, sabater i Michel Sanxo, elegits pels jurats de la vila per fer de fossers.

¹⁶ Bartomeu FONT OBRADOR: *Història de Lluçmajor*, Palma, 1974, V. 388 i ss.

¹⁷ ACL Vr. 83

Amb una lectura acurada i comparant-la amb el llibre sacramental de difunts, podem observar que en molts de casos la malaltia era fulminant, com és el cas de Mn. Cardell, qui administra sacraments un dia i l'endemà l'enterren a ell.¹⁸

criteris de transcripció:

Quan se reproduïx el text, en cursiva, s'ha respectat la grafia de l'original sense normalitzar els noms ni els llinatges, afegint-hi únicament els signes de puntuació per tal de fer-lo més intel·ligible. Així mateix, per ressaltar les despeses, en contes de posar-les en cursiva, apareixen en escriptura normal.

A l'original, els 19 primers fulls, que corresponen majorment a la manutenció dels malalts i els seus curadors, estan meticulosament ordenats.

A partir d'aquí, les despeses corresponents a materials comprats i servissis queden reflectides en diverses partides, sense seguir un orde cronològic ni de matèries i de les quals el notari Bonaventura Thomàs en dona fe i testimoni, anotant el nom dels venedors o contractats. Per facilitar-ne la consulta hem agrupat les notes per la seva finalitat o grup corresponent, col·locant els noms dels participants per orde alfabètic de llinatges.

Descripció del document:

El llibre, manuscrit, està compost de 150 fulls de paper de tina que, doblegat, ens dona unes pàgines de 300 x 210 mms. , enumerades i de les quals en falten els fulls del 26 al 49 ambdós inclosos, amb tapes de pergamí i la portada amb la inscripció següent:

*Gastos del contagi de lo año 1652. y
1653.*

*Importa salvo error =
2074 £ 4 S. 5 diner*

I a la tapa posterior: *Llibre del Contage ad
ministrat per lo honor
Anttº Cardell De
positari de la salut*

del any 1652, y

1653.

A continuació comencen les notes de les despeses des del primer dia, anotant al marge de cada dia una de les set primeres lletres del nostre alfabet de la A a la G, no essent la lletra A la corresponent al dilluns, sinó al dimarts.

Dit orde de lletres es conserva des del començament dia 16 de novembre de 1652, lletra "E", fins al dia 31 de desembre que fou dimarts, amb la lletra "A". Després, el dia primer de gener de l'any següent, dimecres, també comença amb la

¹⁸ ADM. Llibre de defuncions de Lluçmajor de 1652/53

mateixa lletra, la "A", nou orde alfabètic que es conserva fins al dia 19 d'abril de 1653, lletra "D", acabant la relació de despeses ordinàries i diàries. El dia següent, 20 d'abril 1653, ja se dona per acabada la feina amb la anotació: **20 abril 1653. Corentenaris Finis.** I a continuació la certificació dels comptes analitzats pels jurats corresponents. (fulls del 2 al 19).

Aquests comptes, com se podrà comprovar, corresponen majorment a les despeses ocasionades per menjar i beure, tan els malalts com els qui en tenen cura d'ells. A manera d'exemple ressenyarem aquí únicament les quatre primeres partides, afegint un resum dels esmentats 19 fulls de despeses, on hi podrem trobar la mitjana de malalts que hi hagué i lo que menjaren tant de quantitat com de qualitat durant els 155 dies que durà la cura dels empestats.

f. 1r i v. En blanc

f. 2r.

Assi aparexen los comptes de tots los gastos se han fets an el Lessareto de son Cases novas, qui comensa als 16 de 9bre 1652.

E Dit die malalts tres, moltó 2 s. 8, vi 1 s. 4 duas scude

las y sagí 1 s. 4, carbó 2 ll. 9 s. -----2 ll. 14 s. 4¹⁹

F A. 17 9bre. obre de terra 8 s. 10, formatja 1 s. 2.

magranes 1 s., moltó 2 s. 8, pa 1 s. 4, oli 2 s. 4,

caniom tres canes y dos palms 1 ll. 4 s. 6, cera una lliura 16 s. 8

aygua ardent una lliura y mitga 3 s. vinagre y una carebasse

4 s. 8.-----3 ll. 6 s. 2

G 18 de 9bre. 1652. malalts tres, pollas duas 1 ll., moltó 4 s.

ous, una dotzena 3 s. pa 1 S. 4, vi 6 s., compres del

mitg curtinello 11 s. 4, duas graneras 1 s. ensens 2 s. 6,

sagí 3 s. 6, un paner y un covonet 2 s. 6, un ganivet 2 s.

pa 2 s. un flascó de vidre 1 s. 4, una senalla per a apor-

tar carn s. 8.-----3 ll. 1 s.

4

A. 19 de 9bre. 1652. malalts 4, moltó 3 s. 10, figas 1 s., ous

3 s., pomes 3 s., murtons 1s. arròs duas lliures, 2 s. 8,

pebre 1 s., pa 2 s. 8, duas ceruidores y dos bassins 6 s.,

una olla s. 6, dos llums 11 s., una dotzena de scudellas

blancas 4 s., lluquets s. 4, farina de xexa 1 s. 4, duas

lliures figas 1 s., gullas de cosir i fill s. 6, gots 4 s,

polla 10 s.-----2 ll. 16 s. 10

En primer lloc, segons l'esmentat llibre comencen amb tres malalts, que ràpidament, ja el 23 del mateix mes, es converteixen en sis, mantenint una mitjana entre quatre i sis fins al 22 de gener següent, amb l'excepció del 7 de desembre 1652, dia que en tengueren set de malalts i tres en quarantena. A la darrera setmana de gener

¹⁹ En casos així, la paraula diners ja no es posava, donant-se per sabuda.

de 1653 els empestats ja comencen a minvar ràpidament, passant a dos i tres i des de les darreries de febrer fins el 19 de març ja només en queda un.

Pel que fa als internats en quarantena, comença a haver-n'hi tres el dia 28 de novembre, dotze dies després d'inaugurar-se el llatzeret, quantitat que es mantén fins el 20 de desembre, llevat del dia 6 del mateix mes en que ni hagué quatre. Durant els següents tres mesos no hi ha cap persona en quarantena, exactament fins el 20 de març en que ja no hi ha malalts sinó "corentenaris" els quals durant quinze dies son tres i després dos fins a la clausura de la institució.

Les despeses diàries sumen un total de 189 lliures 13 sous i 11 diners, essent els articles més consumits, de major a menor, el moltó, gairebé cada dia, ous, pa, vi, formatge, polles, aigua ardent, oli, espàrrecs, magranes i vinagre.

"Nosaltres debaix firmats, jurats, fem fee com lo honor Antoni Cardell, depositari de la Salud, ha pagat per orda nostre tots los gastos qui son fets per los malalts del lazareto de Son Cases noves que contenen cent quaranta nou partides com es de veura en les de contra scrites devuyt fulles, y trobem haver pegat tot en una summa cent vuytanta nou lliures tresa sous y onsa diners; deim 189 ll. 13 s. 11. lo qual compta firmam de nostres mans vuy als 25 de maig 1653. Diem 189 ll.13 s. 11.

*Jo Guillem Thomas firma per lo
Honor Antoni Selom, jurat.
Michel Ramis, jurat."*

Altres despeses:

Delegats:

Lo honorable Joan Catañy, Jurat: *"ha rebut per les dietes ha vegades per la present vila en lo temps del contagi que son trenta sinch, dues per ser estat a Cala Pi en casa de Michel Salvà, una per ser estat a les coves de Gaudent hi per ser estat en Son Fosquet hi per ser estat acompanyant Joan Armengual, "gañada" fosser. Dues per Son Noguera, dues a Son Verí, tres per ser estat en Ciutat quant lo Comenador Anglada volia entrar dins la Vila de Llucjor venint de lloch sospitós, tres per anar en la Ciutat per mudar lo lazareto; dues per Son Munar per m^o Reynes, dos per lo rafal per cremar la palla, quatre per Son Fosquet, una per Son Felip per fer una barraga, tres per Son Torra, dues per esser estat a Bennoch, mes tres sous per guix haber tret per la present vila per lo lazaret"* 12 lliures 8 sous.

Michel Ramis, jurat: *"ha rebut per dietes per anar a cercar dines per donar an el depositari y per anar a logar metges y serurgians y fosés y infermeres y per quant vingé un nebot de Pere Pons y quant lo anarem enterar y quant enterarem un fill de Gebriel Tomas, més per cercar en Riere quant venie ferit de Muro y quant lo vaig portar de pres a Siutat y per fer buydar cases per corentenaris y el Sereto de Son Cases noves y Son Tore y per fer descontegiar los dits locs y per sistensie en el semiteri"* 17 lliures 17 sous.

Lo honorable Antoni Salom, Jurat: *"ha rebut per haver vagat per la present vila de Lluchmajor per rahó del contagi aço és per ser estat a fer fer lo*

siminteri, per descontigiar²⁰ Son Casesnoves, Son Torres y altres llochs contiguos, per ser estat a fer fer barraches a Son Fosquet y fer fer empedrats y creus a Son Fosquet en al lloch ha hont eran enterrats los morts y per ser estat a cercar diners per pigar lo que devien de contagi." 35 lliures 14 sous.

Diverses:

"Asi apar lo compta de descontigiar lo lazareto y cases sendes.

Primo se ha gastat en la casa de Son Cases noves sis lliures de polvora y sis somades de romení a raho de dos sous, un sou de ensens y un sou de sofre.

Y en la casa de Son Torra una lliura de polvera.

En Son Fosquet una lliura de polvora la qual a raho de dos castallans la lliura val 2 ll. 5 s. 4 y dotza sous remení y dos sous ansens y sofre.

Summa tot 2 ll. 19 s. 4 tot lo qual ha pegat lo dit Antoni Cardell depositari per orda de nosaltres debaix scrits jurats.

Fet als 30 de maig 1653. Diem 2 lliures 19 sous 4.

Michel Ramis, jurat

Jo Bonaventura Thomas not(ari)

Firma per lo honor Antoni Salom

Jurat."

Armengual, Antoni: *"per manteniment quant faya la quarantana"* 2 lliures 1 sou 4.

Armengual, Barthomeu: *"per fayna en lo lazareto"* 12 sous.

Armengual Sard, Pera: *"per manteniment fent la quarentana"* 8 lliures 13 sous 8.

Avellà, Guillem: *"per haver aportats pins en lo lazareto per fer barraches"* 2 lliures.

Cardell, Bernat: *"per quatre plats, un pener y una estora per la casa del berber"* 6 sous.

Cardell, Joan: *"per dos jornals de feyna de carro y per una albarda per portar los malalts"* 4 lliures.

Cardell, Michel: *"per tapar barracches"* 8 sous i *"per pa per quarentanaris"* en dues partides: 2 lliures 6 diners.

Catañy, l'Honor Antoni, jurat: *"ha rebut trenta nou lliures y denou sous, dich 39 L. 19 S. y son ço es 35 Ll. 10 S. per siuada per les mules qui serviren en lo lazaret per portar los morts y 4 Ll. 9 S. per mestall y moldre per pa per quarentenaris, i dit Catañy, jurat, ha rebut lo sobre dit com administrador y botiguer de la dita vila en presentia del honrats Michel Ramis, Antoni Salom, jurats, Pera Armengual y Barthomeu Armengual, tots de la dita vila. Fet als 25 de febrer 1653. dich: 39 lliures 19 sous.*

Cirarol, Pera: *"per diverses somades romení a aportades en lo lazareto de Son Cases noves"* 2 lliures 2 sous.

Coco, Angelina: *"per haver pestat per los corentenaris"* 4 sous i 8 *"per manteniment de la muller de Joan Armengual qui faya corentana"*

²⁰ Desinfectar.

Coll, Gregori: "*per haver portat un matalàs en casa de Barthomeu Caldés*" 2 sous.

Company, lo Honor Antoni: "*per dos mules vené als honors jurats per preu de setanta lliures y un carro per quinsa lliures, les quals partides fan summa de dites vuytanta sinch lliures, les quals mules y carro serviran per portar los morts al siminterí*": 85 lliures.

Contestí, Joan: "*per palla*" 6 sous.

Ferrer, Bernat: "*per dos jornals i mig per aportar romaní per descontigiar al lazaret y al temps que hi havia malalts*" : 10 sous.

Ferrer, Esteva: "*per ser anat hauitar los fossers dos dies*" 8 sous.

Gamundí, Rafel: "*per fayna de manobre*" 4 sous.

Garau, Joan: "*per fayna a feta a Son Casesnoues*" 2 sous.

Garcia, Catherina: "*per pa li compraren los honrats jurats, ous, vi, formatja y Reyms per donar menjar al fosser y chirurgià al dia que vingueren per llogarse en dita vila*" 16 sous 2 i "*per pa per quorantanaris*" 18 sous.

Guells, Michel: "*per haver son portat [jara] de Son Cases noues*" 1 lliura 1 sou.

Joan, Antoni: "*per una sella per lo berber*" 2 lliures 10 sous.

Julià, Francesch: "*per un burro em compraren los honors jurats de la dita vila per servicj del berber esta conduit per los malalts del contagi*" : 9 lliures.

Llompert, Climent: "*per dos sachs de palla*" 2 sous 2.

Llompert, Guillem: "*per feyna ha feta per la Visita*" 4 sous.

Michel, Margalida: "*per pa a donat per Joan Puig y per Anna Roig quant feren quorentana*" 1 lliura 3 sous 8, més "*per pa a donat fent la quarentena a Pera Armengual Sard, Antoni Armengual, Joan Ramis, Gregori Noguera, Pera Antoni Timoner, la viuda Esterrassa i Antoni Terrassa*" 2 lliures 9 sous 4 i "*per oli per Francina Thomàs*" 8 diners i "*per pa per quarantanaris*" en tres partides: 4 lliures 5 sous 3.

Michel, Michel: "*per pa ha donat per Francina Thomàs, Antoni Armengual radó y Pera Armengual sard*" 2 lliures 11 sous 10 i "*per manteniment del chirurgià*" 8 sous 6.

Morey, Michel: "*per fayna a Son Torra*" 5 sous.

Mulet, el carboner Michel: "*per carbó li compraren per la Visita*" 8 sous 6, més "*per carbó pel lazareto*" 9 sous.

Mut, el ferrer mestre Barthomeu: "*per claus y coratjes y gaufons per la porta del lazaret*" 18 sous.

Mut, Michel: "*per fayna en lo lazareto*" 3 lliures 8 sous.

Noguera, Antoni: "*per dotze jornals a Son Casesnoues*:" 3 lliures 8 sous.²¹

Pelegrí, Michel: "*per esser anat haver los jurats de defora per coses del contagi*": 5 sous.

Pelegrí, Michel: "*per diverses somades romení a aportades en lo lazareto de Son Cases noues*" 1 lliura.

²¹ Aquest Antoni Noguera més endavant el trobam a una partida considerablement important com a fosser.

Pons, Gabriel, fuster: "*per feyna he feta s Son Cases noues y per estimar mobles y per tres creus*" 1 lliura 14 sous.

Puig, Matheu: "*per haver paredat lo portal de Joan Armengual*" 4 sous.

Puig, Mestre Damià, fuster, "*per una caixa per lo enterro del P. F. Barthomeu Gelebert, confessor del lazareto de Son Casesnoues, dich:*" 2 lliures 15 sous.

Puig, Joan: "*per pa per quarentanaris*" 1 lliura.

Puig, Michel, "*per calç li han comprada los honrats Jurats*" 2 lliures 16 sous 8.

Puig, Rafel, "*per un arrer*²² *per porgar la calç i grava de Son Casesnoues*": 5 sous 8 diners.

Puigserver, Joan: "*per casa li han llogada per guardes*" 2 lliures.

Puigserver, el fuster Mestre Pere Antoni: "*per dos llits duas lliures y deu sous y per dos posts deu sous, que tot summa:3 lliures*" i "*per dos llits*" 2 lliures 10 sous i "*per pots li haven comprades per los llits del lazareto*" 1 lliura 1 sou, més "*per un llit i pots*" 2 lliures 19 sous..

Puigserver, la viuda Antonia: "*per pa per quoretanaris*" 2 lliures 12 sous, més per la mateixa raó: 7 lliures 2 sous..

Rafal, Jaume: "*per haver aportat Guillem Simó en lo llazareto de la Ciutat.*"

Ripoll, el picapedrer Mestre Antoni: "*per dotze jornals de feina en Son Casesnoues a raó de 11 s. 4*": 6 lliures 16 sous.

Ripoll, Gaspar: "*per haver aportat palla per les covalcaduras de la Visita*" 8 sous.

Ripoll, Pere "*per haver paredat lo portal de Joan Armengual*" 4 sous, més "*per sis jornals de menobre a fet en lo lazareto*" 1 lliura i una altra partida "*per 4 jornals de fayna a lo lazareto*" 12 sous.

Salom, Antoni: "*per demenar silorgià y fosser a los magnifichs Jurats y per barraches de Son Fosquet*" 3 lliures 10 sous, més "*per lloguer de unes rodes de carro tingué la present vila per portar los morts de contagi el siminteri*" 4 lliures i "*per rahó de una sella li compraren per lo berber*" 3 lliures.²³

Salvà, l'Honor Antoni, "*per palla li han comprada*" 1 lliura 17 sous 8

Salvà, Llorenç, "*per una gallina aportà a Pera Armengual, quarentanari*" 10 sous.

Salvà, Marianna: "*per oli per quorentanaris*" 5 sous 4.

Sardà, Antoni: "*per fayna*" 4 sous.

Sardà, Michel: "*per fayna de picapedrer*" 18 sous 8.

Sastre, Antoni, "*per diverses somades romení a aportades en lo lazareto de Son Cases noues*" 2 sous.

Sastre, el fuster Antoni: "*per les portes de la sisterna de Son Torra*" 2 lliures 1 sou 6.

²² erer, sedàs.

²³ El rebut d'aquestes dues darreres partides està testimoniat pel ferrer Antoni Garau, fent referència al dit Salom com a "olim jurat" ja que el pagament es va fer l'any següent, 14 de maig 1654.

Sastre, Damià, "per dos somades de romení a aportades a Son Torra" 4 sous.

Sastre, Guillem: "per oli i vi servit per la Visita" 1 sou 10.

Sastre, el ferrer Llorenç: "per quatre dotsenes y mitja de claus per la caixa del dit Confessor: 4 sous, 6"

Servera, Ffrancesc: " per oli y aygo ardent"

Sifra, Antoni: "per la fossa del dit confessor: 6 sous."

Simó, Baltazar: "per diverses somades romení a aportades en lo lazareto de Son Cases noues" 3 sous.

Socies, Barthomeu: "per diverses somades romení a aportades en lo lazareto de Son Cases noues" 4 sous.

Sosies, Joan: "per haver aportada una carretada de llena a lo lazareto" 16 sous.

Thomàs, el notari Bonaventura: "per son salari i un inventari en Son Casesnoues certes robes i 31 sous": 1 lliura 11 sous.

Thomàs, Fransina: "per manteniment li han fet per quarantanari" 1 lliura 1 sou 4.

Thomàs, Gabriel: "per tres bercelles gra fent la quarantana" 3 lliures 3 sous, més "per haver portada pedra a les cases de la Aresta" 10 sous.

Timoner, Pere Antoni: " per gerres y ribells per lo lazareto" 6 sous.

Vicens, el notari Perot: "per dos carretades de pi he venudes per fer barraches a Son Cases noues" 2 lliures.

Vidal, Andreu: "per haver servit lo berber" 2 lliures.

Vidal, Gaspar: "per fayna an lo lezareto" 4 sous.

Fossers:

En Gabriel Gornés apareix a aquesta nota:

Jo debax escrit, Joan Rabassa, he rebut de Antoni Cardell Clavari de la Villa de Lummajor per mans de Nicolau Cardell, apotecari, deu lliures nou sous y vuit dines, dich 10 Ll. 9 S. 8 d. Y son per la prouisió de Gabriel Gornés, focer, qualment ses proveit an el forti del gasto de la univercitat. Fet a 2 marts 1653. dich 10 Ll. 9 S. 8.

Joan Rabassa, diputat de la salut.

El dit Gabriel Gornés també rebé, per dues renovacions de "conductió" per la seva feina com a fosser i de mans del Sr. Nicolau Cardell, apotecari, la suma de 82 lliures de lo qual en dona fe en Pera Antoni Mataró i a la partida següent rep "a compliment de tot lo temps ha seruit de fosser en la dita vila: 22 lliures 10 sous."²⁴

El anteriorment citat Antoni Noguera, fosser, ha rebut:

Ab diverses partides cent y tretza lliures, nou sos y sis. Dich 113 Ll. 9 S. 6 y son per haver servit de 25 de 9bre fins a 4 jener 1653 a rahó de un real de vuyt que han discorreguts quoranta dies que son 45 Ll. 6 S. 8 y de 4 jener fins a 25 mars de dit any a rahó de sinch castellans cade dia que han descorreguts vuytanta hun dia;

²⁴ En Gabriel Gornés en va sortir be com podem comprovar a una partida de roba que li paguen després de fer quarantena una vegada acabada la seva feina de fosser.

que son 57 Ll. 7 S. 6 y 38 dies per quorantana a rahó de dos castallans cade dia: 10 Ll. 15 S. 4, les quals partides en una ajustades son suma de dites cent y tresa lliures nou sous y sis.²⁵

Antoni Martorell, taconer i Miquel Sanxo foren elegits per fossers pels Jurats del Consell de la Vila de Lluçmajor i contractats al preu de 4 sous diaris per cada un d'ells. Aquesta quantitat va anar variant segons la feina anava augmentant o minvant, començant des del 18 d'agost fins al 25 de setembre amb aquest preu, a continuació i fins al 2 d'octubre passen a cobrar sis reals castellans, també per home i dia. Dies després cobren quatre castellans de salari i cinc lliures i quatre diners més cinc almuds de blat per persona i setmana "*per compenatja*". En total arribaren a rebre a part del blat un total de 68 lliures 16 sous 4.

Aquí ens trobam que la darrera setmana en Antoni Martorell ja era mort, i paguen el salari a Damiana Martorell "*Viuda de Antoni Martorell, fosser*".

Els Jurats que figuren com a firmants d'aquests pagaments son: Joan Catañy, Michel Ramis, Antoni Catañy i Antoni Salom.

Guardes:²⁶

Abrines, l'Honor Barthomeu: "*per haver guardat los fossers de la dita vila de Lluçmajor cent sinquanta quatre dies, a rahó de set sous cada dia*": 54 lliures 6 sous.

Armengual, Antoni: "*per guarda*" 4 lliures en dues partides*

Armengual, Barthomeu: "*per guarda*" 9 lliures en tres partides*

Boscana, Guillem: "*per guarda*" 2 lliures *

Cardell, Michel: "*per guarda y pa per els quarantenaris*" 2 lliures 18 sous.

Catañy, Barthomeu: "*dos lliures sinch sous per haver guardat los fossers nou dies a rahó de 5 S. Fet als 10 9bre. 1652. Dich consta per pòlisa feta als 10 9bre 1652 firmada per Michel Ramis, jurat.*" 2 lliures 5 sous.

Catañy, Joan: "*per guarda*" 3 lliures més una altra partida pel mateix concepte de 2 lliures 8 sous.*

Clar, Andreu: "*per aportar cals y un llit en lo lazaret*" 12 sous.

Compañy, Antoni: "*per guarda*" 1 lliura 12 sous.*

Compañy, Bathomeu: "*per guarda*" 1 lliura 10 sous.*

Comañy, Joan: "*per guarda*" 1 lliura 16 sous. *

Compañy, Pere: "*per guardar los correntenaris y aportarlos manteniment* 4 lliures "*Y trenta dos sous per vuit dies per guardar dit lazareto*" 1 lliure 12 sous.

Estela, Jaume: "*per quinze dias a fet de guarda*" 3 lliures*

Ferrer, Miquel: "*per haver guardat Jacme Reynes*" 4 sous.

Fiol, Pera: "*per guarda*" 4 sous. *

²⁵ Aquesta partida ens permet conèixer l'equivalència dels doblers emprats, es a dir: 1 real de vuit = 1 lliura 2 sous i 8 diners, havent-li pagat, llevat d'errors 5 sous de demés. I el real castellà el compten a 2 sous i 10 diners, pagant-li també en aquest cas 2 sous d'afegitó.

²⁶ Aquestes guardes no només s'establiren per evitar que entràs gent de fora o sortís gent del mateix poble, posant-ne als indrets dels camins, sinó per evitar que els qui estaven en contacte amb els malalts tampoc poguessin deixar el seu lloc, elegint per aquest càrrec a persones de reconeguda confiança.

Frigola, Sebastià: "*per guarda*" 8 lliures en dues partides.*

Fullana, Michel: "*per guarda*" 1 lliura.*

Gallard, Antoni: "*per guarda*" 4 lliures 12 sous.*

Gamundí, Refel: "*per guarda*" 1 lliura 12 sous.*

Garau, el ferrer Antoni: "*per haver guardat y portat menteniment a lo chirurgià*" 1 lliura 10 sous, més "*dos dietes aportar menteniment*" 12 sous i "*per 56 dias ha servit lo chirurgià*" 7 lliures.

Garcia, el fuster Joan: "*per dos llits*" 2 lliures 10 sous.

Garí, Michel: "*per guarda*" 2 lliures 16 sous en dues partides.*

Llompard, Antoni: "*per guarda*" 4 lliures 4 sous, en quatre partides*

Llompart, Gabriel: "*per romani*" 6 sous.

Llompart, Joan: "*per guarda*" 3 lliures.*

Mas, Sebastià: "*per haver guardat vuyt dies a la possessió de Son Penes (sic) los qui fayhen quorentana*" 1 lliura 12 sous, més 4 lliures "*per guarda*".*

Mas, Sebastià: "*per guarda*" 2 lliures 8 sous més una altra partida de 4 lliures 12 sous pel mateix concepte.* i "*per guarda del Camí de Gratia*" 1 lliura 6 sous.

Michel, Joan: "*per guarda*" 3 lliures.* i "*per haver portat una màrfaga en lo lazareto*" 5 sous.

Monserrat, Matheu: "*per guarda*" 4 lliures

Monserrat, Pera: "*per guarda*" 2 lliures 16 sous.*

Moragues, Antoni: "*per dos jornals a la Cova de Son Felip per fer quorentana*" 8 sous.

Muntaner, m^o Joan: "*guarda del Camí de Ciutat amb Matias Thomàs*" 1 lliura 12 sous.

Mut, Matheu: "*per guarda*" 1 lliura 4 sous.

Mut, Michel: "*per onsa jornals de menobre*" 3 lliures 2 sous 4.

Nicholau, Ffrancesc: "*per hauer guardat a la muller de Pera Contestí quant faya quorentana*" 3 lliures 4 sous més "*per guarda*" 13 lliures 18 sous (en tres partides).*

Noguera, mestre Antoni: "*per guarda*" 3 lliures *

Pelegrí, Michel: "*per trenta tres dies a rahó de quatre sous guardà al lazareto de Son Casesnoves*" 6 lliures 12 sous i "*per set dies guardar Michel Pelegrí, son fill, en lo lloch de Son Fosquet*" 1 lliura 8 sous, rebent també la mateixa quantitat de 1 lliura 8 sous "*per guardar a Joan Mut*".

Perler, Barthomeu: "*per palla*" 5 lliures.

Pons, el fuster Gabriel: "*per haver feta una porta a Son Cases noues*" 10 sous.

Pons, el picapedrer Joan: "*per quatre jornals a fet a Sogn Cases noues*" 2 lliures.

Puig, Antoni: "*guarda del Camí de Campos*" 1 lliura 14 sous 8.

Puig, Michel: "*per guarda*" 16 sous.* i "*per cals*" 5 sous.

Puigserver de Cosme, Antoni: "*per haver guardat deset dies en lo lazareto de Son Casesnoves*" 3 lliures 8 sous, més "*per 3 cayrals de poll*" 2 lliures 8 diners.

Puigserver, Joan: "*per lloguer de unes cases qui servien les guardes*" 1 lliura.

Puigserver, March: "*guarda del Camí de la Sequia*" 1 lliura 12 sous.

Ramis, Joan: "*per guarda*" 8 lliures 8 sous*, més "*per guarda de Fransina Thomàs*" 2 lliures 12 sous.

Ripoll, el picapedrer Antoni: "*per fayna de picapedrer*" 2 lliures 8 sous.

Ripoll, Joan: "*per guarda*" 4 lliures.*

Roig, Matheu: "*per haver donat menteniment*" 5 sous.

Sala, Refel: "*per haver guardat deu dies an el camí de Randa*" 2 lliures

Sala, Sebastià: "*per munió li haven comprada per guardar lo siminteri quant no estaua tanchat*" 1 lliura 14 sous.

Salvà, Antoni: "*per guarda*" 3 lliures 10 sous, en dues partides.*

Salvà, el sastre Bernat: "*per fayna en lo lazareto y per guarda*" 16 sous.

Salvà, Gabriel: "*per haver guardat les filles de Mateu Vidal fent quorentana*" 2 lliures 8 sous.

Salvà, Llorenç: "*per haver guardat a Pera Armengual Sard, quant fayha quorentana*" 4 lliures i "*per haver donat menteniment a Michel Salvà quant fayha quorentana*" 2 lliures 14 sous 4.

Salvà, Michel: "*per guarda*" 4 lliures.

Servera, Ffrancesc, sastre: "*per sexante y sis jornals he fets de guardar als fossers a raó de set sous cade die*" 23 lliures 1 sou, més "*per guarda del Camí de Gaudent*" 1 lliura 17 sous 4.

Thomàs, Ffrancesc: "*per guarda*" 3 lliures 9 sous.*

Thomàs, Joan: "*per guarda*" 3 lliures.*

Thomàs, Mathias: "*guarda del Camí de Ciutat amb m^o Joan Muntaner*" 1 lliura 12 sous.

Thomàs, Pere Michel: "*per guarda*" 12 sous.*

Vicens, el notari Perot: "*per guarda*" 2 lliures.*

Vidal, Matheu: "*per hauer donat sustento a sos fills quant feren quorentana*" 1 lliura 7 sous 4.²⁷

Vidal, mestre Andreu: "*per guarda*" 10 sous.*

(*) al llibre no s'especifica a qui guardaven, considerant que ho feren d'una manera genèrica. Més també pagaren 3 lliures 9 sous *per tersos* y 2 lliures *per pins per barraches*. Aquestes diverses pòlisses foren firmades pel jurat Michel Ramis i pel notari Bonaventura Thomàs en nom dels jurats Antoni Salom i Antoni Catañy.

²⁷ Els jurats pagaven el manteniment dels qui estaven en quarantena encara que fossin guardats pel seu propi pare, ja que així evitaven que aquest deixàs la guàrdia per fer feina per poder-los mantenir.

Llençols comprats a:

Armengual, Michel, parayre. Dos llençols de estopa: 2 lliures 8 sous i tres llençols més 3 lliures.

Cardell, sor Elisabet. Tres llençols: 5 ll. 6 s.

Cardell, sor Elisabeth. Dos llençols de estopa : 2 ll.

Cardell, sor Isabeth. Dos llençols de bri de estopa per servei dels malalts qui estaven en lo llatzeret: 4 ll. 15 s.

Mut, viuda de Bernat. Un llençol: 1 ll.

Mut, viuda de Michel. Un llençol: 1 ll. 5 s.

Oliver, viuda de Monserrat. Un llençol de bri i estopa : 2 ll. 5 s.

Oliver, viuda de Monserrat. Una Albarda per portar los ferits de contagi : 2 ll. 10 s.

Pelegrí, mestre Michel. Dos llençols de bri y estopa y unes faldilles buelles per quarentenaris: 3 ll. 13 s.

Pons, Llorens. Quatre llençols: 3 ll. 5 s.

Ramis, Michel, Un llençol: 15 sous.

Sala, Catherina. Un llençol de bri y estopa: 1 ll. 3 s.

Thomàs, l'honor Pere. Un llençol: 1 ll.

Total de l'import dels llençols: 34 lliures 5 sous.

Metges i infermeres:**Metges**

El Doctor Matheu Stada, cirurgià pels seus serveis durant els dies del 16 d'octubre al 16 de novembre de 1652 rebé la quantitat de 60 lliures.

El Doctor Francisco Garcia del Vado, cirurgià, per servir durant quatre mesos i tretze dies cobrà en reals castellans la quantitat de 164 lliures 18 sous.

Per el que es desprèn dels rebuts atorgats, durant un temps els doctors Guillem Pou i Bernat Contestí feren feina plegats amb un contracte a raó de 15 lliures per setmana entre els dos, rebent en total 211 Lliures. En un d'aquests rebuts i trobam una coincidència de noms entre el pagador i el cobrador:

“mes io, el Dr. Guillem Pou confessa haver rabut del dit honor Antoni Cardell, depositari de la salut, quaranta lliures, dich 40 ll. Per mans de mestre Guillem Pou, teixidor de llana, y son a bon compte de la conducta²⁸tenim a rahó 15 ll. Per semana io y el Sr. Dr. Bernat Contestí. Fet als 20 febrer 1653.”

A part d'aquestes quantitats, el Dr. Bernat Contestí rebé pels seus treballs de mans d'en Francesc Mulet una *consignatió* de 100 lliures.

Infermeres

Francina Vidal apareix documentada, però amb unes circumstàncies que ens permeten pensar que morí del contagi, ja que la persona que cobra és la seva filla: *“Antonina Thomas filla de Francina Vidal, infermera, ha rebut del honor Antoni Cardell depositari de la salut tretze lliures y dotza sous dich 13 lliures 12 sous y son per haver servit dita Francina de infermera al lazareto de Son Casesnoves deset*

²⁸ Conducta = contracte.

dias a raó 16 sous cada dia, començant al 17 novembre 1652 y finí als 4 desembre de dit any."²⁹

El mateix li succeí a Monserrat Oliver: "*a pegat a Monserrat Oliver o, mes ver a se muller quinsa lliures denou sous y son per haver servit de infermer en Son Fosquet an el qual lloch morí y per salari de se muller per lo temps estigué conduida per infermera*" 15 lliures 19 sous.

Més sort tingué Joana Ramis que "*ha rebut per haver estat conduida de infermera de 6 xbre 1652 fins 20 de mars en Son Casesnoves*" 58 lliures 18 sous 8.

Robes i vestuari:

Els sastres mestre Rafel Segura i mestre Gabriel Olivar suministren roba de tota qualitat, des de seda pels Doctors fins a estamena pels fossers, tot englobat a una partida. Només apareix el nom d'un dels usuaris: Estaràs. 21 lliures 4 diners.

Ballester, la viuda: "*per 10 palms de estopa qui ha servit per vestes per los fossers*" 2 lliures 11 sous 4.

Cortés, el botiguer Melchior Joseph: "*per lo vestit y farandines y forredures qui ha servit per Gl. Gornés, fosser desta Vila quant surtí de quoretana*" 5 lliures 11 sous.

Mojer, Antoni: "*pe estamaña per vestir la infermere*" 3 lliures 19 sous 9.

Oliver, el parayre Gabriel: "*per una fugata per fer flasades per los malalts*" 13 lliures 10 sous.

Pou, el prevere i vicari Jaume: "*per unes faldetes, cos y raquet me han comprat los honrats jurats per la muller de Michel Reus*" 2 lliures 5 sous.

Roig, el parayre Mestre Joan: "*per tres canes y dos palms de burel*"³⁰ que han pres de la mie botigue per capa y vestit per Jaume Sterràs quant isqué de corentena" 6 lliures 4 sous, "*mes tinch rebut per al setjell*" 14 sous.

Seguina, la viuda, "*per 5 palms de estopa per vestes per los fossers*" 1 lliura 3 sous.

Serveis religiosos:

A més dels anomenats pel Dr. Font³¹ per auxili espiritual dels malalts, es va designar un ajudant al Fra Barthomeu Gilabert, Nicolau Clar, dels quals ens dona les notes següents:

"Jo Jaume Pou, prevere i vicari he rabut del honorable Antoni Cardell, depositari de la salut, tres lliures y deu sous, dich 3 LL. 10 s. que son per set

²⁹ Observam que la persona qui cobra és la seva filla i que al llibre de defuncions de Lluçmajor dipositat al ADM apareix que el dia 8 de 10bre extremunciaren una filla de Andreu Vidal, paraire, la qual morí al dia següent. Tenint en compte que la majoria de vegades al dit llibre no se posa el nom de les dones, sinó el seu parentiu amb un home – la muller de, la filla de, etc. ens permet suposar, tant pel nom com per la proximitat de les dates, que es tracta de la mateixa persona difunta.

³⁰ Pera. A. FIGUERA: *Diccionari Mallorquí-Castellà*, Palma, 1840, 86-1. Burell: Roba rogenca del color negre natural de la llana.

³¹ Bartomeu FONT OBRADOR, *Història de Lluçmajor. Volum IV*. Palma 1974, pàg. 389 on anomena Fra Baltasar Salvà, Fra Julià Mut, Fra Antoni Cardell, Fra Antoni Puigserver, Fra Miquel Boscana, Fra Jaume Fullana i el Fra menor Barthomeu Gelabert.

dias que comença al dia de St. Andreu apostol y per comte del Sr. Rector Pere Onofre Tauler, prevere y per son orde, per al gasto del sustento del Pare fra Barth^o Gilabert³², qui resideix an el lasereto per la administratio de sacraments a los malalts quis troben de contagi ferits en dit lesereto. Fet vuy als 3 de xbre 1652. dich 3 LL. 10 S."

Aquesta partida se repeteix cada setmana pel mateix import fins al 14 de febrer de 1653 amb una variant significativa:

" Dotze lliures y deu sous, dich 12 Ll. 10 S. y son per las rahons continuades en lo dit mandato del sustento de Nicolau Clar, que servia anel Religiòs qui asisteix al Lazareto per 50 dias contant desde el dia de St. Andreu fins a 20 gener propasats que morí dit Nicolau Clar, a rao de 5 S. cade dia"

I pel que fa als serveis religiosos, finalment trobam:

He rebut yo, el Dr. Pera Onofre Tauler, Rector, del Honor Antoni Cardel Clavari depositari en les coses tocant a la salud en esta vila de Lumayor, dotze lliures y deu sous ,dich 12 Ll. 10 S. ab dos partides las quals me a pagat de orde dels honrats jurats de dita vila ab pòlisa firmada als 25 maig del present any y son per los gastos de sera funerària, offiçi, sermó y tocar lo escolà en lo offiçi conventual que de orde dels Magnífichs Jurats del Reyna y dita de la salud se a celebrat dit dia en nostre Iglesia per les ànimas difuntas y mortas de la desdicha del Contagi. Le qual pòlisa se a romput. Fet a 12 Juriol 1653. 12 lliures 10 sous."

Son Fosquet:

Cardell, Joan, carreter: *"per haver portat lleñam en Son Fosquet per fer barraches per quorentanaris"* 1 lliura 10 sous i *"per un jornal de mitjans ha aportats per fer barraches"* 1 lliura.

Catañy, Pera: *" per aportar cals al Rafal de Son Fosquet"* 10 sous.

Compañy, Antoni: *"per vuit jornals de fayna a les barraches"* 2 lliures 3 sous.

Clar, Refel i Michel: *"per quatre jornals que han fets per barraches"* 16 sous.

Gamundí, Matheu: *"per un jornal de un burro y un seu per feyna"* 8 sous, més *"per sis jornals ha fets en les barraches"* 13 sous 6.

Garau, Michel: *"per set jornals de fer barraches"* 1 lliura 8 sous.

Puig, l'Honor Michel: *"per nou jornals de fer barraches per quorantaris"* 1 lliura 6 sous.

Puig, Michel: *"per tres jornals de fer barreques"* 7 sous.

Ramis, Michel: *"per pins per barraches"* 2 lliures.

Roig, Bernat: *"per tres jornals de fer barreques"* 7 sous

Sifra, Antoni: *"per sis jornals ha fets en les barraches"* 13 sous 6.

Firma autoritzant aquests pagaments Pere Mesquida, prevere, per lo honor Joan Catany, Jurat.

³² Aquest fra Barthomeu Gelabert, com el seu ajudant Nicolau Clar, també morí del contagi. A la pàg. 109 v. del manuscrit trobam les despeses especials del seu enterrament, que traslladam amb les despeses diverses.

Son Sard:**Treballs i materials pel cementeri**

Armengual Sard, Joan, "*per la terra y pedra li haven comprada, qui servex per lo siminteri*" 4 lliures 2 sous.

Armengual Sard, Pera, "*per pedra li haven comprada per la paret del dit siminteri*" 1 lliura 6 sous.³³

Armengual, Barthomeu, "*per deu jornal de fayna ha fet y per pedre li havem comprada*" 3 lliures 10 sous i "*per una scarrada la havem donada de fer peret i onse jornals de carrregar carros*" 9 lliures 15 sous.

Armengual, Joan, "*per tres dies ha fet fayna an el siminteri*" 1 lliura 1 sou.

Carbonell, Gabriel: "*per dos lliures de greix que ha servit per enserrar les vestes dels fossers*" 4 sous.

Cardell, Joan, "*per tres jornals de carro per portar reuells*" 3 lliures 6 sous.

Catañy, Sebestià, "*per un jornal de sequia al siminteri*" 4 sous.

Clar, Bernat, "*per un jornal de sequia*" 4 sous.

Clar, Gabriel, "*per fayna ha feta*" 1 lliura 10 sous i "*per fer siquia*" 8 sous.

Clar, Michel: "*per palla per les mules dels fossers*" 2 lliures 10 sous.

Coll, Damià, "*per pedre li haven comprada*" 5 lliures 10 sous.

Compañy, Antoni: "*per plats y escudelles se han servit per los fossers*" 11 sous.

Compañy, Joan: "*per haver feta fayna al siminteri*" 4 sous.

Esteràs, Jaume, "*per fayna ha feta*" 1 lliura 10 sous i "*per fer siquia*" 8 sous.

Faratjans, Damià, "*per 9 jornals de parets y berdissa*" 2 lliures 5 sous.

Garau, Michel, "*per una scarrada li havem donada de tirar pedra al siminteri*" 8 lliures 10 sous.

Garcia, Joan, fuster. "*per les mans y pols de les portes del siminteri*" 4 lliures.

Garcia, Michel, "*per un jornal de fayna*" 4 sous.

Llompert, Climent: "*per un clot per enterrar*" 6 sous.

Michel, Angelina, "*per tres senalles, dos cordes, un sou de formatja, una sanalla de portar carn, una unsa de tabach y mix corter de vi, lo qual ha servit per los fossers*" 16 sous.

Moragues, Pasqual "*per sequia a feta a dit siminteri*" 8 sous.

Morey, Refel, "*per haver fets nou jornals de peret y berdissa*" 2 lliures 5 sous.

Mut, Michel, trencador, "*per 25 carretades de pedra li havem comprada*" 1 lliura 5 sous més "*per sis jornals ha fets de paret*" 1 lliura 10 sous i "*per 14 carretades de pedra li havem comprada*" 14 sous.

³³ El dit Pere Armengual Sard després va haver de fer quarantena.

Pons, mestre Gabriel, fuster, “*per les mans y lleñam de le Creu del siminteri*” 14 sous.

Puig, Antoni, “*per un jornal de sequia*” 4 sous.

Puigserver, Michel, carreter: “*per dos jornals de carro*” 2 lliures 4 sous i “*per un jornal de tirar pedra per lo siminteri*” 1 lliura 10 sous.

Ramis, Michel: “*per un cauech, una senia y altres coses per enterrar los morts*” 19 sous.

Ripoll, Antoni: “*per fayna de picapedrer en los siminteris*” 2 lliures 3 sous i “*per haver fet empedrat a los siminteris*” 14 sous..

Ripoll, Matheu, ferrer: “*per claus y un cauech per los fossers*” 16 sous.

Roig, Mateu: “*per aygo ardent per lo fosser*” 2 sous.

Romaguera, Jaume: “*per dos jornals de fayna*” 8 sous.

Sastre, mestre Llorenç, ferrer: “*per pañys y forrayats y armelles y claus per la porta del siminteri*” 1 lliura 5 sous.

Servera, Antoni: “*per dos jornals de sequia*” 10 sous.

Servera, Michel i Ffrancesc, germans: “*per haver fet tres jornals al siminteri*” 1 lliura 10 sous, més una altra partida de “*14 jornals de fayna*” 3 lliures 10 sous

Sirarol, Antonio: “*per fayna al siminteri*” 1 sou.

Socies, Jaume: “*per onse jornals de carro per portar pedre y rauells*” 12 lliures 2 sous i “*per haver tellats reuells per lo siminteri*” 2 lliures.

Thomàs, Andreu: “*per quatre jornals per tallar rauells*” 1 lliura.

Thomàs, Gabriel, ferrer: “*per 6 dozenes de claus per les portes del siminteri*” 8 sous.

Timoner, Pera Antoni: “*per gerres y ribells per los fossers*” 12 sous 8.

Vidal, Ffrancesc: “*per haver feta saquia en lo fossar*” 4 sous.

Traginers:³⁴

Cardell, Joan: trobam feina que està consignada a l'apartat de Son Fosquet, més “*per vuit jornals de carro per calç y guix en lo lazareto*” 16 lliures 8 sous i “*per mix jornal de carro*” 10 sous.

Compañy, Pere, rebé el 20 de mars de 1653 “*per sent y vint y quatre dies he servit de per a portar mentaniment y qualsevol altre cosa necessari, an el lazareto de Son Casesnoves*” 37 lliures 4 sous.

Socies, Jaume: “*per tres jornals de carro*” 3 lliures.

Vidal, Antoni: “*per dos dietes de anar en Ciutat per guarda del chirurgia*” 14 sous.

Visita de personalitats:

Trobam una partida que ens indica les personalitats que visitaren el llatzeret:

³⁴ Aquí només hi posarem els traginers d'ofici, sense comptar els qui per una raó o l'altra dugueren diverses carretades de materials que els havien comprat als mateixos que les portaren o foren contractats d'una manera esporàdica.

“ha pagat per orde nostra (dels jurats) vynt y tes lliures un sou y quatre, dich 23 lliures 1 sou i 4 y son: deset lliures sinch sous per siuada y ordi per las visites dels nobles Srs. Don Joan Michel de Sta. Cilia, don Fortuñy y don Truyol”.

Resumen

Durante la peste que padeció la isla de Mallorca en 1652/1653 se habilitó un nuevo lazareto en la finca de Lluçmajor llamada Son Casesnoves. Esta circunstancia ocasionó toda una serie de actividades y gastos que se encuentran detallados en el presente estudio, en el que podremos observar el costo de cada mercancía, alimento o trabajo necesarios para el buen funcionamiento del lazareto desde la primera entrada de enfermos, su cuidado y manutención, desinfección - tanto de habitáculos como de vestuario- pasando por los salarios de todos los participantes, administrador, delegados, médicos, enfermeras, obreros de toda clase , enterradores etc..Como complemento al lazareto de Son Casesnoves se habilitaron varias construcciones (barracas) en las zonas conocidas por Son Fosquet, Son Torre y otras, así como también casas particulares donde pudieran estar los que, sin estar totalmente declarados enfermos, debían permanecer en cuarentena con sus correspondientes guardianes. Igualmente se tuvo que buscar un lugar (Son Sard) para que sirviera de cementerio alejado del de los fallecidos por causas ajenas a la epidemia.

Abstract

During the 1652/53 bout of plague in Mallorca, a new lazaret house was created in a Lluçmajor estate, called Son Casesnoves. This entailed a series of activities and expenses that are detailed in this study, where the cost is shown of each item of merchandise, food or work that was needed to run the lazaret house properly from the arrival of the first patients, also guaranteeing their care and feeding, the disinfection of rooms and clothes and the wages of all those involved (the administrator, representatives, doctors, nurses, workers of all kinds, gravediggers etc). To complement the Son Casesnoves lazaret house, several buildings (barracks) were fitted out in areas known as Son Fosquet and Son Torre, among others, together with private homes where patients who had not yet been firmly diagnosed as suffering from the plague were placed in quarantine under the supervision of guardians. Likewise, a location had to be sought (Son Sard) for use as a cemetery, far from the graves of those who had died of causes unrelated to the epidemic.

Fórmules espanyoles de tinta cal·ligràfica de color groc (Segles XVI- XIX)

ANTONI MUT CALAFELL

I. Introducció

Amb la finalitat de prosseguir algunes publicacions anteriors sobre fórmules antigues, localitzades en territori espanyol en general, per a la confecció de tintes d'escriure, sien de les denominades negres, sien de color -com les vermelles, blaves o verdes-, ja tractades en altres ocasions, estudis als quals remetem¹, voldria ocupar-me a continuació de les de color groc, sense entrar emperò encara en les anomenades crisogràfiques -en la composició de les quals entra l'or-, ni en les que utilitzen substituïts d'aquest metall preciós, ni tampoc en aquelles altres conegudes com a tintes simpàtiques, els caràcters de les quals desapareixen de la simple observació visual, una volta escrites i secades, perquè també n'hi ha de color groc o groguenc.

Ja m'he manifestat prou vegades -i per això no hi insistirè massa- sobre l'important paper que juguen les tintes des de molts de segles enrere en l'acte de materialitzar l'escriptura -que cal considerar com un fenomen de primer ordre dins el món de la cultura i de la informació, segons ara s'expressa-, en combinació amb altres elements, com els suports dels escrits, els estris per traçar lletres, signes i gràfics, etc..., etc...

Igualment, he al·ludit en tantes ocasions al fet que entre els nostres avantpassats, ja es tractàs de persones particulars, o bé de determinats col·lectius que més necessitaven la tinta per al seu quefer corrent - com p. e. els escriptors monacals i altres

¹ Vegeu Antonio MUT CALAFELL: "Recetas mallorquinas de tinta y de la goma glasa, de los siglos XV a XVIII", a *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, Palma de Mallorca, Direcció General de Cultura del Govern Balear, 1986, p. 11-37; ÍDEM: "Nuevas aportaciones sobre la tinta en Mallorca", a la revista *Mayurqa*, Palma de Mallorca, t. XXI (1989) p. 849-863; ÍDEM: "Fórmulas españolas de la tinta caligráfica negra de los siglos XIII a XIX, y otras relacionadas con la tinta (reavivar escritos, contra las manchas y goma glasa)", a *Primeras Jornadas Archivísticas: "El papel y las tintas en la transmisión de la información"...* 1992. *Foro Iberoamericano de La Rábida...*, organizadas por la Diputación Provincial de Huelva, p. 103-183. Aquest text, corregit d'errors d'impremta i addicionat, va ser reeditat amb motiu del II Congreso Nacional de Historia del Papel en España, que es celebrà a Cuenca l'any 1997, i porta el títol de *Fórmulas españolas de la tinta caligráfica negra de los siglos XIII a XIX, y otras relacionadas con la tinta: para reavivar escritos, contra las manchas y para preparar la goma glasa*, Madrid, Instituto del Patrimonio Histórico Español, s. a.: 1997, 145 p.

Respecte a les tintes de color, he publicat: "Fórmulas españolas de tintas caligráficas de color rojo y azul, de los siglos XVI a XIX", a *Actas del IV Congreso Nacional de Historia del Papel en España, Córdoba, 28-30 de junio del 2001*, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel, p. 471-482. I també l'article "Fórmules de la tinta cal·ligràfica de color verd (segles XVI-XIX)", a *Homenaje a Guillem Rosselló Bordoy*, Palma de Mallorca, Direcció General de Cultura del Govern de les Illes Balears, 2002, p. 681-703. Aquest darrer estudi amb algunes modificacions aparegué traduït al castellà, amb l'amable aquiescència del citat G. Rosselló, i sota el títol de "Fórmulas españolas de la tinta caligráfica de color verde (siglos XVI-XIX)", a *Actas del V Congreso Nacional de Historia del Papel en España, Sarrià de Ter (Girona), 2, 3 y 4 de octubre de 2003*, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel, 2003, p. 585-596.

comunitats eclesiàstiques, els Escriuans d'institucions públiques i els Notaris, per les Escoles i educands, etc...- amb freqüència la preparaven per si mateixos en base a receptes tradicionals, per no haver de comprar-la, més cara, als especiers, droguers i llibreters que la despatxaven. Aquestes receptes o fórmules, basades més en l'experiència que en coneixements especialitzats en química, botànica, mineralogia, o de laboratori autènticament científic -qüestions en les que no entrarem, per no considerar-nos preparats en elles- han deixat sortadament rastres manuscrits que han perviscut fins als nostres dies a arxius públics o als privats i familiars, o també han trobat cabuda a certes obres impreses, que detallarem.

Respecte a les dates extremes del present treball, des del segle XVI o XVII fins al final del XIX, vénen determinades la més antiga per quant, així com hem pogut trobar fórmules de tinta negra des del segle XIII en el marc geogràfic assenyalat, en canvi sobre les de color només n'hem aconseguit recollir a partir d'unes tres centúries després. Sense deixar d'esmentar, emperò, que per altre costat tenim la impressió, o més aviat quasi la convicció, de què les receptes que coneixem ja datades de principis de l'Edat Moderna procedeixen en bona part de temps anteriors, medievals, les quals s'haurien anat transmetent de segle en segle i de generació en generació per via oral en primera instància; i, una volta descoberta i en ús la impremta, es varen difondre ràpidament a través de publicacions adequades.

Quant al segle XIX, límit últim del nostre estudi, els motius rauen en què des de mitjan d'aquesta centúria, poc més o manco, es van obrint pas de manera paulatina noves tintes de producció i distribució industrial, tan distintes de les tradicionals, cosa que contrasta amb el fet que encara es continuïn editant obres per a la confecció manual de les tintes de sempre durant gran part de l'indicat segle, segons comprovarem.

Amb el present article, en memòria d'un amic i reconegut investigador de la Història de Mallorca, ja desaparegut d'entre nosaltres, Álvaro Santamaría, esperam contribuir al coneixement *documentat* d'un producte que ocasionalment forma part d'alguns manuscrits especials, el qual a més d'anar vinculat a l'ampli cercle de la història de l'escriptura, a voltes pot resultar d'utilitat sobretot per als tallers i gabinets de restauració que tenguin que enfrontar-se amb documents que comporten l'esmentat color.

Analitzem, però, abans de tot, les fonts utilitzades per enllestir la nostra tasca.

II. Les fonts

Igual que per a altres articles de temes semblants, hem procedit a recercar un bon grapat de fonts manuscrites, i així mateix impreses, a diversos Arxius públics i privats, i també a algunes Biblioteques de distintes parts d'Espanya, on puguin aparèixer receptes de tinta anteriors a les acaballes de l'esmentat segle XIX.

Emperò, com hem insinuat abans, així com en tractar de les tintes negres hem arribat a reunir un centenar llarg de fórmules manuscrites a partir del segle XIII, no ocorre el mateix en el cas de les de color, que són bastant escasses, possiblement perquè

el seu ús, enfront a les primeres, era prou reduït, excepte per part d'escriptors manuals de textos que incloïen tipus de lletres destacades -com grans inicials o caplletres i també rúbriques més extenses-, o encara il·lustracions, com passava en confeccionar còdexs particularment apreciats o tipus de documents amb dibuixos i gràfics, ja fossin miniatures, quaderns d'executòries de noblesa, escuts i banderes, plànols, models de vestimenta civil i militar, i encara d'altres elements figuratius, així mateix en color.

Per contra, les fonts impreses aquest pic són més nombroses i igualment més antigues que les manuscrites fins ara trobades, i una bona part provenen de publicacions realitzades per coneguts cal·lígrafs espanyols per tal de fomentar una bella escriptura², en ser unes obres que aporten de vegades receptes de tinta, les quals solen justificar-se per raons d'economia, en cas d'elaborar-la en privat.

Altres fórmules han estat divulgades mitjançant monografies específicament orientades a la confecció de tintes. Cal advertir, amb tot, que molt sovint les obres d'aquesta classe solen contenir així mateix receptes complementàries per preparar no sols tintes -cal·ligràfiques, simpàtiques, per a estampar sobre tela, i fins i tot qualche vegada tintes d'impremta-, sinó també autèntics tints, o igualment per fer altres composts on intervé el color.

Són aquests els motius pels quals referirem les fonts impreses abans de les manuscrites, contràriament a com solíem actuar en altres articles sobre qüestions similars.

II. 1. Fonts impreses.

Són no pocs els llibres i obretes publicats que hem tengut la possibilitat de consultar a la recerca de fórmules de tinta, ja sien *Tractats* o *Arts de Cal·ligrafia*, que iniciaren la seva marxa als Regnes hispànics al començament del segle XVI a imitació de models italians i tengueren llarga repercussió, ja sien *Manuale de preparar tinta i altres colorants* o bé de "*secrets*" diversos, de tradició sovint medieval, però que s'expandiren així mateix des d'Itàlia l'indicat segle per medi de la tipografia, i es multiplicaren entre nosaltres de manera notable els segles XVIII i XIX, pel que hem pogut comprovar.

El llistat d'uns i altres, sens dubte interessant -i que ja hem comunicat al manco parcialment en altres estudis sobre tintes-, comportaria no poques pàgines. Ara bé, com que no totes aquestes publicacions, ni de lluny, contenen fórmules concretes de tinta de

² L'aparició a partir del segle XVI de manuals destinats a ensenyar a escribir bien toda clase de letras autóctonas y extranjeras, va ser posat en relleu per Monique ZERDOUN BAT-YEHOUDA: *Les encres noires au Moyen Âge (jusqu'à 1600)*, Paris, C. N. R. S., 1983, p. 190, qui ho atribueix, entre d'altres causes, a l'abaratament dels llibres amb motiu de l'expansió de la impremta. Segons ella, fou a Itàlia on aquest moviment tengué el seu principi amb el tractat de Sigismund de FANTI: *Theorica et practica de modo scribendi fabricandique omnes litterarum species*, Venècia, 1513. En tot cas, a diversos Regnes i territoris de la Corona hispànica es va produir un procés similar, i no són pocs els cal·lígrafs-autors d'obres d'aquesta classe a partir de Juan de ICÍAR, qui en fou el capdavanter a Espanya, amb la seva *Recopilacion subtilissima intitulada Orthographia practica por la qual se enseña a escreuir perfectamente...*, 1548, a la qual ens tornarem a referir amb més detall.

color groc, tan sols relacionarem les que en presentin d'aquest to. I qualcuna més de complementària, i adient.

Con vé advertir que aquesta classe d'obres avui en dia no són fàcils de trobar i que per això s'han d'intentar localitzar -i a vegades amb dificultat- a biblioteques que guarden fons antics, com la Biblioteca Nacional de Madrid, la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, i altres d'aquesta índole, on solen estar catalogades a Seccions especials, com p. e., a la de *Rars*³.

Per ordre d'aparició, les publicacions afectades són les següents:

a) **Juan de ICÍAR:** *Recopilacion subtilissima intitvlada Orthographia practica por la qual se enseña a escreuir perfectamente, ansi por practica como por geometria, todas las suertes de letras que mas en nuestra España y fuera della se vsan. Hecho y experimentado por luan de Yciar, vizcayno, escritor de libros... Es materia de si muy prouechosa para toda calidad de personas que en este exercicio se quisieren exercitar. Impreso en Caragoça por Bartholome de Nagera..., Zaragoza, 1548⁴.*

En un capítol d'aquesta obra, consagrat a *los instrumentos necesarios al buen Escribano*, ICÍAR exposa les qualitats que ha de reunir una bona tinta i també n'assenyala alguns perills, així com la manera de posar-hi remei, per acabar afirmant que *por evitar estos y otros inconvenientes, los que desta arte se precian acostumbran hacerse ellos mismos la tinta; y así la tienen a su voluntad, y muy buena, y a menos costa por más de la mitad del precio de la que se vende en las tiendas. Por tanto, dado que sea cosa fácil, porné aquí algunas recetas de tinta y otras colores tocantes a un pulido y excelente escritor*. Els objectius eren, doncs, clars, segons alguns altres autors reiteraran i havíem fet observar per endavant.

El nostre autor probablement havia estat a Itàlia durant la seva primera joventut i coneixia, perquè en fa referència, les obres d'alguns cal·lígrafs d'allà. Això vol dir que les fórmules recomanades a la seva *Recopilacion...* devien ser comunes amb les que corrien per diversos llocs de la península itàlica, tan relacionada amb la Corona espanyola en aquella època.

b) **Diego BUENO:** *Arte nvevo de enseñar a leer, escribir y contar Príncipes y señores, que dedica al Ilvstrissimo Señor Don Baltasar de Funes y Villalpando; noble del reyno de Aragon; de el Consejo de su Magestad y Mayordomo de la Reyna*

³ Abans de passar envant, volem agrair sincerament a Julián Martín Abad, Bibliotecari Facultatiu de la Biblioteca Nacional, de Madrid, el seu inestimable ajut en la recerca i reproducció d'obres d'aquest caràcter a l'esmentat important Centre madrileny. Igualment, feim extensiu el nostre agraïment per motius semblants a Manuel Jorba, Director de la Biblioteca de Catalunya. I amb afecte donam les gràcies a Maria Carme Sistach Anguera, Restauradora de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i publicista sobre tintes, per proporcionar-me còpies de textos i tractats que personalment desconeixia.

⁴ Per a la consulta d'aquesta obra en concret hem acudit als textos reproduïts per Emilio COTARELO Y MORI: *Diccionario biográfico y bibliográfico de Calígrafos españoles*, Madrid, 1913, 2 vols., on Icíar és qualificat de *patriarca y fundador de la caligrafía española*.

Reynante nuestra Señora, Diego Bveno, Maestro en la ciudad de Zaragoza, natural de la villa de Miranda, del Reyno de Navarra. Con licencia: en Zaragoza, por Domingo Gascon, Impressor del Hospital Real y General de nuestra Señora de Gracia..., Zaragoza, 1690. On el capítol VII porta el títol “De unos secretos maravillosos para hazer todas suertes de tintas”. Atenció a la veu *secretos*. Bservau també la seva professió.

c) **Fr. Luis de OLOT, Religioso Capuchino:** *Origen y arte de escribir... o Tratado del origen y arte de escribir bien...*, Barcelona, Impr. de Carlos Saperia, 1768. Segons el propi text, l'autor *lo escribió en Gerona, de edad de L años*, però fou publicat *siendo Bibliotecario del Real Convento de Santa Madrona de Padres Capuchinos de Barcelona*. I està dedicat al Monarca Carles III⁵.

d) **SEMENARIO DE MALLORCA QUE PUBLICA LA REAL SOCIEDAD ECONOMICA DE AMIGOS DEL PAÍS**, conegut abreujadament entre nosaltres com a SEMAP, año XVI, nº 32, Palma de Mallorca, sábado, 9 de agosto de 1794.

e) **Torcuato TORÍO DE LA RIVA Y HERRERO:** *Arte de escribir por reglas y con muestras, segun la doctrina de los mejores autores antiguos y modernos, extrangeros y nacionales. Acompañado de unos principios de Aritmética, Gramática y Ortografía Castellana, Urbanidad y varios sistemas para la formacion y enseñanza de los principales caractéres que se usan en Europa. Compuesto por Don Torcuato Torío de la Riva y Herrero, Socio de número de la Real Sociedad económica Matritense; Oficial del Archivo del Excelentísimo Marques de Astorga...; Escritor de Privilegios y Revisor de Letras antiguas por S. M., Madrid, En la imprenta de la Viuda de don Joaquin Ibarra. Con las licencias necesarias, Madrid, 1798.*

f) **D. J. // R. T.:** *Melantolonotecnia ó Arte de componer toda clase de tintas. Seguido de una esposicion de los procederes mas ventajosos y acreditados para borrar las tintas comunes y para hacerlas restablecer. Por D. J. - R.T. Con permiso. Barcelona, Imprenta de la Viuda é hijo de Manuel Texéro, Plaza del Oli. Vendese en la Libreria de José Solá, calle de la Boquería, plazuela de los Ciegos.*

N'existeixen dues edicions, totes dues sortides a Barcelona, probablement pròximes temporalment una de l'altra, però sense any; *circa* 1835-1840, 30 p.+1 h. El llibre està dedicat, tot sencer, a receptes de tinta, incloses algunes d'impremta i de simpàtiques.

Igualment coneixem, però sense sigles d'autor o d'autors, i amb alguna variant en el títol, una *Melantolotecnia* (no *Melantolonotecnia*) *ó Arte de componer toda clase de tintas. Seguido de una esposicion de los procederes mas ventajosos y acreditados para borrar las tintas comunes y para hacerlas restablecer, Barcelona, Libreria de José Solá, calle Ancha, cerca de los cambios, Barcelona, 1840, que no*

⁵ Agraesc ben cordialment a Jaume Serra Barceló el donar-me a conèixer l'existència d'un exemplar d'aquest llibre a l'Arxiu-Museu de l'Educació, d'Inca (Mallorca), i de proporcionar-m' en còpia.

hem consultat, però que potser es tracti d'una altra edició del mateix llibre. No seria l'únic cas així.

g) **PALOUZE // José ORIOL RONQUILLO**: *Secretos novisimos de artes y oficios, obra que comprende los descubrimientos mas recientes en las artes industriales; la descripción de los privilegios de invención obtenidos desde mas de veinte años á esta parte; los procedimientos empleados en las más célebres manufacturas de la Francia y de la Inglaterra; la teoría de la fabricación de los colores, barnices, charoles, del papel, de las colas, etc., etc. Puestos en orden por Mr. PALOUZE, del Instituto Real de Francia, y antiguo profesor de Química en la Escuela Politécnica de Paris. Traducidos y aumentados por D. José Oriol Ronquillo, miembro de varias sociedades científicas...*, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Sauri, calle Ancha, esquina á la del Regomí, Barcelona, 1841. Conté al manco 5 tractats, de diferent paginació cada un, i de vegades de traductors distints.

h) **Antonio REGUERA, C. M.**: *Nuevo arte de hacer tintas para escribir, de todas clases y colores, tanto españolas como extranjeras, seguido del de elaborar lacres, lápices, etc. Traducido del francés al castellano por D. Antonio Reguera C. M., Madrid. Imprenta de Don Eusebio Alvarez de la Torre, Madrid, 1845, 32 p.*

L'autor, que pertanyia a la Congregació de Missioners de Sant Vicent de Paül, comenta al pròleg que *son tantas las recetas que cunden por todas partes para hacer tinta de escribir y tan pocas las que reunen cualidades y requisitos que indispensablemente se necesitan, que me ha parecido conveniente, útil y de pura necesidad traducir lo mejor que recientemente se ha descubierto en el extranjero respecto de la tinta... En efecto, el presente tratado contendrá el método mas pronto é infalible de elaborar cada cual por sí propio las tintas negras permanentes para escribir, tanto españolas como extranjeras: azules, encarnadas, blancas, verdes y amarillas; de oro, plateadas, rosa y otras infinitas clases, tinta mágica y simpáticas, con los métodos nuevos de elaborar lápices, lacres, obleas y polvos de todos colores y otras muchas curiosidades... ni he titubeado un momento en llevar á cabo esta idea benéfica, ni tampoco he aorrado trabajo ni sacrificio en obsequio del público ilustrado á quien dedico la presente traducion.*

De fet, aquesta obreta va ser tan ben acollida que se'n publicaren successives edicions i ampliacions, de vegades aparegudes sense el nom de l'autor. Així va ocórrer a la sèptima, que mostra el títol de *Nuevo arte de hacer toda clase de tintas para escribir, así negras y de colores como doradas, plateadas, simpáticas é indelebles, seguido del modo de elaborar lacres, lápices y polvos de colores...*, Madrid, 1871, 135 p.⁶.

i) **Antonio ALVERÁ DELGRÁS**: *Nuevo arte de aprender y enseñar a escribir la letra española, para uso de todas las Escuelas del Reino, por D. Antonio*

⁶ Aquest text ha estat reeditat recentment, també sense nom d'autor i amb l'ortografia actualitzada, a Madrid. Sirena de los Vientos Ediciones, 1993, 61 p.

Alverá Delgras, Profesor de Primera Educacion, Caligrafo agraciado por S. M., Escritor de Reales Cedula, Academico de Numero y Secretario segundo de la Literaria y Cientifica de Profesores de esta Corte. Madrid... Imprenta de D. Julian Arranz, calle de Embajadores, num. 33, Madrid, 1847.

j) **S. H. A.:** *Recetario para tintas negras, de colores y simpáticas, con un Apéndice de un sistema de escritura cifrada; arreglado por S. H. A. Palma, Impr. de Bartolomé Rotger, Palma de Mallorca, 1876, 34 p.*⁷.

Fins ara no hem aconseguit desxifrar el nom que es refugia darrere les tres sigles, però resulten interessants les motivacions de la publicació del llibret, segons s'explica a l'advertència preliminar: *Las indicaciones de algunos maestros de escuela sobre la falta de un recetario para tintas que pudiera servir de guía á todas aquellas personas dedicadas á la escritura y particularmente á la enseñanza de este ramo, nos han hecho pensar en la utilidad que reportaría una coleccion de recetas de las más importantes tintas, para que con poco coste pudiera cada persona hacerlas en su domicilio tan buenas como las que, á un precio bastante elevado, se venden en las tiendas de escritorio. Muchas de las recetas son probadas, por lo cual, á estar hechas con cuidado y exactitud, podemos responder de sus resultados; otras no han sido probadas por nosotros, mas, siendo recomendadas por autores de bastante crédito, las hemos incluido por si alguien quisiera utilizarlas.*

On resulta, si més no curiós, constatar que 300 anys després de les paraules del biscaí Juan de ICÍAR - no s'autointitula base, com hom pot observar - sobre la possibilitat, o millor la conveniència, de fer-se cadascú la tinta d'escriure, es repetien arguments semblants quasi al llinar del segle XX. Això significa -creiem entendre- que en molts de casos els líquids escriptors continuaven preparant-se manualment, casolanament, segons fórmules trameses sense interrupció durant períodes fins i tot seculars⁸.

Per altra banda -i aixó pel meu costat-, en contemplar aquest tipus de qüestions i consultar no pocs llibres com a fonts, percep sovint que molts dels autors amb freqüència copiaven a altres precedents, però en la majoria dels casos sense citar-los. I, per consegüent, algunes de les fórmules proposades es repetien des de temps enrere, i el sistema emprat es convertia en una manera de fer-les perviure.

⁷ Un exemplar del receptari de S. H. A. fou posat a disposició meua per Joan Alemany Mir en formar part de la col·lecció bibliogràfica particular reunida pel seu pare, Lluís Alemany Vich. Li estic molt reconegut per la seva atenció. La Biblioteca Alemany ha estat adquirida amb posterioritat pel Consell Insular de Mallorca.

⁸ Un escenari d'aquestes característiques fou descrit pels mateixos anys de l'aparició de l'obreta de tintes mallorquina per un català, historiador de l'art i dibuixant, qui arribà a ser Director de l'Arxiu Municipal de Barcelona. Nomia Josep PUIGGARI LLOBET i, en publicar a les planes de *La Renaxensa. Periódich de Literatura, Ciencias y Arts* de Barcelona, de 20 de juny de 1874, una recepta de tinta negra del segle XVI, postil·lava: *La recepta no conté secret especial. Vi, agallas, caparrós, goma: heus aquí tots sos ingredients ben coneguts i usats llarga temporada per tots nosaltres, de pares a fills.* Les coses funcionaven així.

II. 2. Fonts manuscrites.

En veritat, just hem aconseguit una única fórmula de tinta groga conservada per via manuscrita o documental. Figura en un quadernet de paper -la *Plageta de Jayme Palmé de diferentes colores*-, on estan anotades no just receptes de tintes negres i de colors, sinó també de tints i vernissos per a la fusta, o fins i tot de caràcter higiènic i medical. No sabem qui era aquest **Jaume PALMER**, amb ortografia normalitzada, però la plagueta forma part de papers provinents de la possessió d'Ayreflor, al terme municipal de Sencelles (Mallorca), que pertanyia a la família Ramis d'Ayreflor⁹. L'estil de l'escriptura no sembla massa antiga, i al nostre entendre es podria datar cap als anys finals del segle XVIII o bé ja al principi del XIX.

III. Fórmules íntegres per ordre cronològic.

III. 1. Fórmules de l'any 1548

(Juan de ICÍAR: *Recopilacion subtilissima...*, Zaragoza, p. 20).

Juan de ICÍAR proporciona receptes distintes de tinta negra, segons sia per escriure sobre paper o sobre pergamí, i així mateix per fer tinta vermella, tinta tomasol i també una de color verd lliri, però no du cap fórmula especial per a la tinta groga, si bé dona a entendre que basta prendre un producte adequat que formi la base del color que es desitja, aquí el groc¹⁰, i aplicar-lo amb l'aglutinant oportú¹¹. Aleshores, el que sí indica són dos procediments de preparació d'aglutinants per mesclar als colors de base, per als escrits i les il·luminacions, en consonància amb una doble recepta, que diu així, respectant-ne l'ortografia: *Rec eta para hac er agua gomada; y para destemplar la clara del hue vo.*

⁹ Aquests documents són de propietat de Maria José Massot Ramis d'Ayreflor, de Palma de Mallorca, a qui don les gràcies pel seu amable ajut en fer-me conèixer el quadernet en qüestió.

¹⁰ Segons observacions que he d'agrair a Maria Carme Sistach, ja esmentada, s'ha de distingir entre colorants i pigments en referir-se a les matèries que produeixen colors. El concepte de colorant s'associa generalment a substàncies de natura orgànica, ja sien d'origen vegetal, com el safrà o el brasil, o bé animal, com el carmí, les quals s'apliquen en dissolució en un líquid. Alguns colorants necessiten, a més, un mordent, com p. e. l'alum, per a fixar-los al suport. Quant als pigments, es consideren units a matèries de natura inorgànica, com els minerals, p. e. el vermelló o l'orpiment. Poden formar suspensions. Tots aquests materials s'havien de pulveritzar bé abans de mesclar-los amb un aglutinant, i com més fines fossin les partícules, millor era la tinta obtinguda.

Sobre la procedència dels colorants i la seva composició i usos, hem consultat, entre d'altres, els estudis de Giulia BOLOGNA: *Manuscritos y miniaturas. El libro antes de Gutenberg*, Madrid, 1988; el de Cennino CENNINI: *El libro del Arte. Comentado por Franco BRUNELLO...* Traducció del italià por Fernando OLMEDA LATORRE, Madrid, Edic. Akal, 1988, 264 p., il·lustr.; i en particular el de Dominique CARDON et Gaëtan DU XHATENET: *Guide des teintures naturelles. Plantes, lichens, champignons, mollusques et insectes*, Neuchâtel-Paris, 1990. Algunes grans Enciclopèdies també contenen informacions prou interessants al respecte, com p. e. l'*Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana* (o simplement *Enciclopèdia Espasa*), Barcelona, Hijos de J. Espasa.

¹¹ Els aglutinats són tots orgànics: uns, de tipus glucídic, com les gomes i l'amidó; i altres, proteínics, com les coles animals o el blanc d'ou. En canvi, per a les tintes d'impremta els aglutinants solien ser lipídics.

1) Per preparar aigua gomada.

El bermellón, y el azul, y el tornasol, y el verde lirio, y otras muchas colores - entre els o les quals entenem que s'hi pot incloure el groc- se gastan con agua gomada, la cual se ha de hacer desta manera: A un azumbre¹² de agua se le han de echar cuatro onzas¹³ de goma arábica¹⁴, y cocerse ha en una olla hasta que la goma esté deshecha. Y ansi caliente echárselo ha una onza de alumbre¹⁵ molido y sacarlo ha del fue go y colarlo ha en una cosa vidriada.

Ingredients: aigua, 1 azumbre; goma aràbiga, 4 unces; alum., 1 unça.

Comentari: Com és de notar, l'aigua gomada que es proposa no conté just aigua i goma, com hom podria creure a primera vista per la seva denominació, sinó també alum a causa de les qualitats que aquesta substància, tan utilitzada, poseeix.

2) Per destrempar el blanc d'ou.

Para mi siempre he usado gastar estas cuatro colores y otras muchas con clara de huevo y es cierto muy mejor. Y, para gastarse así, has de hacer desta manera: Tomen la clara del huevo sola, sin ninguna yema, y échenla en una escudilla. Y tomen una esponja y lavenla muy bien con agua clara y hagan que embeba en si toda la clara del huevo y exprímanla muchas veces hasta que que de hecha agua. Y, hecho

¹² L'azumbre és una mesura castellana de capacitat per a líquids equivalent a 2,016 litres (Martín Alonso: *Enciclopedia del idioma*, Madrid, 1947) // *Medida de capacidad para líquidos, equivalente a cuatro cuartillos* (Julio CASARES: *Diccionario ideológico de la Lengua Española*, 2ª edició, Barcelona, 1959).

¹³ Per a la qüestió dels pesos, mesures i monedes cal tenir sempre en compte l'origen geogràfic de cada una de les fórmules, perquè els mateixos noms poden representar quantitats distintes d'uns territoris a altres. Així, l'unça castellana -que és l'aquí al·ludida- tenia 28,75 grams, i constituïa 1/16 part de la lliura de Castella. Aquesta lliura era equivalent, per tant, a 460 grams. Ara bé, a les Províncies Vascongades i a Galícia les relacions ja variaven. Respecte als territoris de llengua catalana, l'unça consistia en una 1/12 part d'una lliura. A Mallorca, p. e. equivalia a 33,91 grams, fins que el segle XVIII, en temps dels Borbons, es varen introduir a l'illa l'unça i la lliura castelleses. Sobre aquests aspectes, a més d'alguns Diccionaris que precisen els valors dels pesos i mesures, però no sempre concorden, es pot consultar el treball de Claudi ALSINA i altres: *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona, 1990.

¹⁴ La goma aràbiga és un dels ingredients que quasi mai no pot faltar a les receptes de tinta negra, perquè pel seu poder higroscòpic impedeix a gran concentració que la tinta es ressequi, perquè aporta la viscositat necessària per a mantenir la suspensió coloidal de les altres substàncies bàsiques, perquè ajuda a fixar-la al suport- tals el paper o el pergami-, i perquè segons algunes fórmules pròpies de l'esmentada tinta li dona llustre. També és emprada en diverses tintes de color, sobretot en forma d'aigua gomada. La goma més preuada era originària del Sudán, on solia obtenir-se de les *Acacia senegal* i *Acacia verek*, per bé que a l'indicat país creixen diverses espècies d'acàcies. I, com era expedida cap a ports àrabs, fou coneguda amb el nom de goma aràbiga. També fou denominada goma turca, pel seu emmagatzament a ports d'aquesta ètnia.

¹⁵ L'alum consisteix en un sulfat doble d'alumini i de potasi hidratat, de color blanc, però a vegades la denominació s'estén a altres sulfats dobles. S'ha usat molt com a mordent en tintoreria, i amb certa freqüència figura a receptes de tinta negra, on té així mateix la finalitat de fixar-la al suport material. L'alum de més alta qualitat era el de *roca de Coloma*, que s'aconseguia a Turquia, prop de Trebisonda (Miguel GUAL CAMARENA: *Vocabulario del comercio medieval*, Tarragona, 1968, p. 200-201). I per això les fórmules sovint prescriuen alum de roca.

Agustín ALTISENT: "Libros y economía en los Monasterios de la Edad Media", a *Yermo*, 5, 1967, 7-8, ha comentat que *este producto, uno de los más importantes del comercio medieval, procedía de Siria, Egipto, Grecia y, sobre todo de Anatolia. En los siglos XIII y XIV se obtuvo alumbre en Italia, Castilla, Mallorca y Marruecos, pero los siglos XIV y XV vieron de nuevo el triunfo del alumbre oriental, hasta que las conquistas turcas movieron a redescubrir las minas occidentales, y así por ejemplo, se halló alumbre en Mazarrón (Cartagena) en 1462, y simultáneamente se descubrieron las famosas minas de Tolfa en los Estados Pontificios.*

esto, sac arse ha de alli a otro vaso limpio. Y con esta agua gastarán todas las colores que se gastan al temple.

Ingredientes: blanc d'ou; aigua clara.

Comentari: Aquesta manera d'utilitzar el blanc d'ou ja figurava p. e. a tractats de pintura que incideixen així mateix en altres tècniques relacionades amb els colors, com la preparació de tintes cal·lígràfiques i per a il·luminacions. Una prova del que afirmam es pot trobar al text normatiu escrit al final del segle XIV pel pintor, probablement florentí, Cennino CENNINI¹⁶, o a altres obres específiques per als miniaturistes, com el *De arte illuminandi* del segle XIV o XV¹⁷.

En tot cas, un dels aspectes a prendre en compte en utilitzar blanc d'ou radicava en la seva poca estabilitat. Per aquest motiu, un dels cal·lígrafs consultats per al present estudi, si bé amb resultats negatius respecte a fórmules de tinta grogues, el jesuïta Lorenzo ORTIZ¹⁸, ens ha deixat les següents instruccions al respecte: *Advierte que la clara del huevo se corrompe a los diez días y antes, y siempre será menester hazerla de nuevo, pero por ser esto de gran molestia, te daré un remedio para conservarla mucho tiempo: Toma tanto realgar¹⁹ como una castaña y échalo entero o en pedazos en la ampolla donde está la clara, y con esto se conserva. Y yo la he conservado así cerca de un año sin corromperse.*

I, si retrocedim més en els segles, l'indicat manual *De Arte illuminandi* recomana el realgar, però també altres materials, com la càmfora i l'espícia clavell, amb la mateixa finalitat: *si quieres que se te conserve por mucho tiempo sin hedor y que no se pudra, pon en una botella de vidrio junto a la clara un poco de rejalgro rojo en cantidad de una haba o dos a lo sumo, o un poquito de alcanfor o dos clavos, y se conservará.* Com hom pot advertir, és un exemple de què les receptes i procediments venien de vegades de prou abans.

III. 2. Fórmules de l'any 1690

(Diego BUENO: *Arte nuevo de enseñar a leer...*, Zaragoza, p. 27).

Secreto para hazer tinta amarilla.

¹⁶ Vegeu Cennino CENNINI: *El libro del Arte on, al capítol X que tracta De cómo y con qué orden dibujar en pergamino -cosa freqüent a certs còdexs- o en papel de algodón, y dar sombras con aguada, assenyalat que aquestes es poden aplicar con aguada de tinta, para lo cual mezcla la cantidad de agua que cabe en una cáscara de nuez con dos gotas de tinta; sombrea con un pincel de cola de ardilla...; y así, según la intensidad de los tonos oscuros, irás oscureciendo más o menos la aguada con nuevas gotas de tinta.* I continua: *De la misma forma puedes dar sombras de colores al modo de los miniaturistas; mezcla tus colores con goma o, mejor aún, con clara de huevo bien batida y líquida.*

¹⁷ Vegeu la traducció al castellà de J. YARZA LUACES: Barcelona, 1982, 298.

¹⁸ *El Maestro de escribir. La theorica y la practica para aprender y enseñar este vtilissimo arte...*, Venècia, 1696, p. 30.

¹⁹ El realgar -rejalgro en castellà- és un mineral de color rojo, muy venenoso, compuesto de arsénico y azufre (J. CASARES: *Diccionario ideológico...*) // Sulfur d'arsènic, mineral de color entre vermellós i ataronjat... usat com a mena d'arsènic en la farmàcia medieval (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la Llengua Catalana*, 1995). Pel seu caràcter tendria sens dubte la missió d'evitar la proliferació de microorganismes nocius.

*Tome butibamba*²⁰ y hec hala en una vasija. Y destemple la con agua de goma.

*Tambien se haze el amarillo con gramilla de nayperos*²¹ y esta quebrantada y con fustete²² cocido en agua hasta que pierda las dos partes, y con esta agua se destempla la gramilla; y sino ay fustete, con agua de limon caliente.

Segons F. BRUNELLO: comentarista de l'obra de Cennino CENNINI: *El libro del Arte*, p. 77, qui enes pàgines abans ha descrit l'orpiment, que trobarem també al·ludit, *rejalgar se trata de otro mineral de arsénico y precisamente del bisulfuro de arsénico As₂S₂. El nombre de este mineral deriva del árabe "rhaj-al-ghar" que significa "polvo de mina". Este color era conocido entre los clásicos como "sandaracha". Cennini habla de él como un color amarillo, pero en realidad el rejalgar tiene un color anaranjado... En la Edad Media por este color se conocía un preparado artificial que consistía en la fusión de mezclas de azufre con un exceso de arsénico.... Es igual de tóxico que el oropimente.*

²⁰ L' autor denomina així a la *gutagamba* o *gomaguta* (ALCOVER-MOLÉ: *Diccionari Català, Valencià, Balear, sub voce "gutagamba"*), que és un arbre de l'Índia, de les gutíferes, les quals segreguen productes resinosos. Del tronc en flueix una gomoresina groga i sòlida, que també s'utilitza en pintura i en farmàcia.

²¹ El mateix autor utilitza la veu *gramilla* en lloc de *granilla*, que és la forma com apareix a receptes posteriors, com les de *circa* 1835-1840; de l'any 1845; i de 1876. Segons el *Diccionario de Autoridades*, nom vulgaritzat del *Diccionario de la Lengua Castellana...* *Compuesto por la REAL ACADEMIA ESPAÑOLA*, Madrid, 1726-1737, *granilla es el diminutivo de grana, la semilla muy mermada de algunas hierbas*.

En tot cas, la *granilla* ha rebut diversos qualificatius, aquí el de *naipers* o fabricants de cartes de jugar. També fou coneguda com *granilla* o *grana* d'Avinyó, d'Espanya, de Pèrsia, etc... Consisteix amb el fruits verds, però secats, de diverses espècies de les *Rhamnaceae* de l'Europa Central o de l'Àsia Menor, com el cambró o espinna cervina (*Rhamnus catharticus* L.; en castellà *espino cerval*; en francès *nerprun purgatif*), l'aladern (*Rhamnus alaternus* L.; en castellà *aladierno*; en francès *nerprun alaterne*), i d'altres.

Del llibre especialitzat de D. CARDON et G. DU CHATENET: *Guide des teintures naturelles...* p. 48, prenim les següents notes, en extracte: *Nerpruns à teinture jaune. Les graines d'Avignon ou de Perse. Rhamnaceae... Español: granas de Aviñón... Graines d'Avignon, graines de Perse, d'Espagne, d'Italie, du Levant, de Hongrie, de Morée; cette litanie de noms évocateurs de soleil et d'exotisme servait en fait, dans le négoce international florissant des matières tinctoriales, à designer les fruits verts, séchés, de différentes espèces de nerpruns d'Europe centrale et méridionale ou d'Asie Mineure, très utilisés jusqu'au début du siècle comme colorants jaunes à usage textile et alimentaire. Les plus communément employés étaient les fruits de différents nerpruns des rochers, "Rhamnus saxatilis Jacq.", et ses sous-espèces, nerprun fétide "Rhamnus infectorius L.", et nerprun des teinturiers "Rhamnus tinctorius... Nyman". Avec ceux du nerprun purgatif "Rhamnus catharticus L." et du nerprun alaterne "Rhamnus alaternus L.", ils étaient vendus sous le nom de graines d'Avignon... Celles d'Italie provenaient uniquement du "Rhamnus infectorius", et celles d'Espagne du "Rhamnus saxatilis", tandis que les "graines de Perse", très appréciées en Europe étaient importées de Smyrne et d'Alep...*

Així mateix els fruits dels batzers i romaguers (*Rubus ulmifolius*, *Rubus tomentosus*), que són plantes rosàcees -igual que el roser, l'ametller o les fresses-, foren venuts com a grana d'Avinyó.

²² Respecte del fustet hem recollit algunes definicions senzilles, començant pel *Diccionario de Autoridades*, on el *fustete* es considerat com un *árbol pequeño que tiene muchas ramas medianamente gruesas, cuya corteza es xugosa y tira a amarillo. Las hojas son semejantes a las del terebinto... Su madera sirve para teñir de color amarillo...* Latín: "*Cotinus coriaria*"...

L' *Enciclopedia Espasa* defineix el *fustete* com nombre vulgar del "*Rhus cotinus*", de la família de les terebintàcees... // Quím. e Ind.: nombre dado a dos leños tintóreos procedente uno de la "*Chlorophora tinctoria*" (palo de Cuba) y el otro del "*Rhus cotinus*".

Segons la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el *fustet* (*Chlorophora tinctoria*), família de les anacardiàcies, *Arbust de l'Amèrica tropical... Les estelles, anomenades fustets, són emprades en tintoreria // I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: Diccionari de la Llengua Catalana, 1995 contempla el fustet com arbre de la família de les moràcies (Chlorophora tinctoria), que creix a l'Amèrica tropical, la fusta del qual s'empra per a teñir de groc filatures, cuir i teixits. Etc... etc...*

D. CARDON et G. DU CHATENET: *Guide des teintures naturelles...* li dediquen tota una plana, d'on hem pres les notes següents: *Le fustet ou arbre à perruque. "Cotinus coggygia Scop." (= "Rhus cotinus L."). Anacardiaceae. Fustet vient de l'arabe "fustung" = arbuste... Le fustet ou arbre à perruque est un arbuste... Il affectionne les garrigues et les pentes arides et ensoleillées du sud de la France et de l'Europe méridionale et centrale... Partie de la plante à utiliser: le bois, débité en sciure ou copeaux pour faciliter l'extraction des principes tinctoriaux... Solidité: bien que le fustet eût été, depuis l'Antiquité jusqu'au début de notre siècle, l'une des teintures les plus utilisées à l'échelle industrielle, ses couleurs ont toujours été réputées assez peu solides à la lumière, etc... etc... Els mateixos autors es*

Fórmula 1^a. Ingredient: gut agamba; aigua de goma.

Fórmula 2^a. Ingredient: grana dels naipers; fustet; aigua.

Fórmula 3^a. Ingredient: grana dels naipers; aigua de llimona.

III. 3. Fórmules de l'any 1768

(Fr. Luis de OLOT: *Origen y arte de escribir...*, Barcelona, p. 94-95).

Para componer tinta... Para la amarilla se toman granos de kermes²³ y se hacen hervir con agua de oro pimienta²⁴. Otros lo hacen con guttagamba desleida con agua.

Fórmula 1^a. Ingredient: grans de quermes; aigua d'orpiment.

Fórmula 2^a. Ingredient: gut agamba; aigua.

III. 4. Fórmules de l'any 1794

(SEMAP, XVI, n° 32, fol. 106).

Modo de hacer la tinta amarilla para escribir. Se tomarà zumo exprimido de las flores frescas del azafran²⁵, esto es, de las hebras amarillas que tiene la flor

refereixen a continuació al *mûrier des teinturiers, ou vieux fustet, ou bois jaune*. "*Chlorophora tinctoria* L. Gaud" (= *Morus tinctoria* L.= *Maclura tinctoria* (L.) Don.). *Moraceae...* Español: *moral, fustete, palo amarillo...*

²³ El quermes animal (*Kermococcus illicis*) és un insecte hemípter, paregut a la cotxinilla (*Coccus cacti*), parasitari de les branques i fulles tendres del coscoll (*Quercus coccifera*), semblant a l'auzina o aglaner. Les femelles formen unes agalletes que donen el color de la grana animal. I és que les esmentades femelles degeneren, perden els apèndixs i queden reduïdes a esquames provistes d'un estilet per absorbir la saba. D'aquí es forma el color vermell carmesí, que no s'ha de confondre amb el carmí.

²⁴ L'orpiment és descrit per Cennino CENNINI: *El libro del Arte*, p. 76, de la següent manera: *De la naturaleza de un amarillo llamado oropimente... Dicho color es artificial y hecho de alquimia; es realmente venenoso y de una bella tonalidad amarilla que recuerda al oro...* I el seu comentarista, F. BRUNELLO, afegeix en nota: *El oropimente que se encuentra en estado natural como mineral está constituido por trisulfuro de arsénico amarillo As2S3. En este estado lo utilizaron para pintar tanto los egipcios como los clásicos... Los griegos lo llamaban "arsenicon" y los latinos "auri pigmentum". En la Edad Media empezó a prepararse artificialmente fundiendo el rejalgal con azufre, aunque no se utilizó mucho a causa de su tendencia a alterarse al entrar en contacto con otros colores. El producto al que se refiere Cennini es el oropimente artificial...* Es sol emprar en pintura, tintoreria i pirotècnia.

²⁵ El safrà és una planta de la família dels lliris, la flor de la qual té uns estigmes de color vermell groguenc. Com és prou conegut, produeix un colorant orgànic groc, soluble en aigua, que s'empra com a condiment i en tintura. F. BRUNELLO, pel seu costat, assegura que *esta planta, científicamente denominada "Crocus sativus L.", fue utilizada ampliamente desde la más remota antigüedad para conseguir el colorante a partir de los estigmas de las flores. Los egipcios, los griegos y los romanos lo utilizaron especialmente en los tintes. Los latinos lo llamaban "crocus"-d'on prové el mot català groc-, pero en la Edad Media se introdujo un nuevo nombre, del árabe "za-faran", del que derivó el francés y el alemán "safran", y el inglés "saffron".* I així mateix els corresponents vocables en castellà amb l'article àrab incorporat, *az-zafran*, i en català, *safrà*, caldria afegir amb ànim més complet. Les persones més interessades en el tema poden consultar igualment les àmplies explicacions de D. CARDON et G. DU CHATENET: *Guide des teintures naturelles...*, p. 124-125, on p. e. quan es refereix al

dentro y, á falta de ellas, se tomará azafran seco. Y se remolerá en piedra de preparar con igual cantidad de oro pimente que tenga el mejor color de oro que sea posible encontrar. Al remolerlo, se le mezclará hiel de carpa ó de of[ro] pescado. De esta suerte, despues de bien remolido todo, se echará en una redoma de vidrio y se tapará muy bien. Despues se pondrá en estiércol, y se dexará en él por muchos días; al cabo de los quales se sacará del estiércol. Y se hallará una tinta muy hermosa de color de oro. Igualmente, se toman dos onzas de estaño²⁶ y se funden en un crysol. Despues se echa sobre el estaño una onza de azogue²⁷, y ambas cosas se mezclan bien. Luego se tomarán ambas cosas y, en una piedra de preparar, se remuelen muy bien con azufre vivo²⁸, y el color quedará muy hermoso. En queriendo escribir, se disuelve este color con clara de huevo, y saldrán las letras muy bien doradas.

Fórmula 1^a. Ingredients: suc d'estigmes de safrà fresc, o sinó safrà sec; orpiment; fel de carpa o d'un altre peix.

Comentari: Fonamentalment aquesta fórmula havia aparegut al llibre *De' Secreti del Reverendo Donno Alessio PIEMONTESE. In Melano, Apresso di Giouann'Antonio de gli Antonii, MDLIX*²⁹, al llibre cinquè de la primera part, sota el títol de *A far liqvore da far color d'oro senz'oro*, en definitiva, per a abaratar el producte, que diu així:

Pigliate succo di fiori di zaffrane quando sono freschi sopra la pianta, et non potendone haure, pigliati il zaffrane secco, et fatene pouere sottilissima et accompagnatelo con altrettanto orpimento aureo et lustro che sia di quello fogliato et non terroso; et con una fele di capra ò di luccio pesce, che è meglio, macinateli molto bene insieme. Et poi metteteli in una boccetta soto il letame per alcuni giorni, poi cauatela et conseruatela. Et scriuendo ò dipingendo con que sto liqvore, hauere color d'oro molto bello.

Per què hom ha de posar el producte ja embotellat dins fems durant dies?. Creiem que es tracta d'aprofitar el calor natural i constant que es produeix quan aquest darrer es descomposa de manera paulatina. En temps primers, sense els aparells auxiliars de què a hores d'ara disposam, s'empraven algunes matèries que en la actualitat poden causar sorpresa i fins i tot una certa repugnància. Ja hem comentat en

fort poder colorant del safrà arriba a dir que *une partie de safran suffit à colorer en jaune 100.000 fois son volume d'eau.*

²⁶ L'estany consisteix en un metall blanc com l'argent, brillant, fàcilment fusible, mal-leable a la temperatura ordinària. El seu nom llatí, *stagnum* o *stannum*.

²⁷ A la veu castellana *azogue*, d'etimologia àrab, corresponen les catalanes argent viu i mercuri, d'origen llatí. Es tracta també d'un metall blanc i brillant, líquid a la temperatura ordinària, molt pesat, més que el plom.

²⁸ El sofre viu, el nadiu, és el nom d'un metal·loide de color groc llimona, trenquívool, que té un olor característic. El nom llatí, *sulfur*.

²⁹ Es tracta d'una obra de la primera meitat del segle XVI que, degut al seu èxit, fou traduïda ràpidament a altres llengües, entre les quals el castellà. Hem consultat una edició italiana de 1559. A través d'altres edicions sabem que el nom vertader de l'autor era el de Ieronimo o Girolamo RUSCELLI, i que Alessio Piemontese (o en llatí Alexius Pedemontanus) es tractava d'un pseudònim. Una de les edicions llatines, p. e., l'apareguda a Lugduni (Lyon, França) el 1561, es titula *Girolamo Ruscelli de secretis libri septem*. Així mateix publicà uns additaments, els *Secreti nvoli di maravigliosa virtù del signor Ieronimo Ruscelli, i quali continouando a quelli di donno Alessio, cognome finto del detto Ruscelli, contengono cose di rara esperienza et di gran giouamento*, Venetia, M D LXVII. Fou un autor molt imitat i copiat.

qualque altra part la utilització de l'orina en la preparació d'algunes tintes i així mateix de colorants per a pintar quadres i retaules, per bé que ordinàriament ho ignorem o no hi pensam davant l'obra d'art aconseguida³⁰.

Fórmula 2^a. Ingredients: estany, 2 unces; mercuri, 1 unça; sofre viu; blanc d'ou.

III. 5. Fórmula de l'any 1798

(Torcuato TORÍO DE LA RIVA: *Arte de escribir por reglas y con muestras...*, Madrid, p. 124).

La tinta groga que proposa aquest cal·lígraf deriva de la següent observació afegida a una recepta de tinta vermella: ... *Lo mismo que decimos de la encarnada se debe entender de la de otros colores, pues no hay más que echar el que se quiera de ellos en lugar del bermellón*. Per tant, convé conèixer la fórmula model, d'acord amb la qual es pot preparar igualment una altra tinta, amb tal de substituir la matèria del color de base, el vermelló, per una d'adeqüada, en aquest cas de color groc. Diu així:

Por lo que toca á la encarnada, se tomará una onza de bermellon de la China y, poniendo como la cuarta parte de ella en un vaso ó taza, se echará un poco de agua de goma y restregará con la yema del dedo sobre la orilla del vaso ó taza hasta que esté bien trabada y unida. Luego se echará otra cuarta parte de bermellon con otro poco de agua de goma encima y, haciendo lo que con la primera, se pasará á hacer lo mismo con la tercera y cuarta parte que resta. Despues se cubrirá de agua de goma y agua clara, añadiendo de la primera si trabase poco, y de la segunda si estuviese muy espesa y como glutinosa. Desde este tiempo en adelante se revolverá siempre con un pincel gordito y de pelo fuerte, que servirá tambien para poner la tinta en la pluma cuando se ofrezca escribir, teniendo siempre la precaucion de revolverla antes, y de taparla bien despues que se acabe de escribir... La tinta encarnada de bermellon no conviene dejarla secar aun cuando no se use, y tiene la excelente particularidad de salir mas hermosa cuanto mas añeja.

Ingredients: un colorant o un pigment groc no especificat; aigua de goma³¹; aigua clara.

III. 6. Fórmules del segle XVIII o XIX

(Jau me Palmer: *Plageta... de dife rente s colores*, f. 13).

Tinta amarilla: Disuelve azafrán o gutagamba en agua goma.

³⁰ Vegeu p. e. "Fórmules de la tinta caligràfica de color verd (Segles XVI-XIX)", ja esmentat.

³¹ L'aigua de goma, tan emprada en l'elaboració de les tintes d'escriure, es confecciona segons aquest autor de la manera següent: *El agua de goma se hace poniendo onza y media en un frasco con medio cuartillo de agua y, revolviéndolo de cuando en cuando, al cabo de tres dias se prueba humedeciendo los dos primeros dedos de la mano, y se conocerá que está en su punto si al separarlos hacen alguna resistencia y parece que están pegados; de lo contrario es menester añadir algo mas de goma hasta conseguir que quede en igual grado. Esta agua se conserva bien tapada por mucho tiempo, y siempre debe tenerla de prevencion un escritor curioso.*

Fórmula 1^a. Ingredients: safrà; aigua de goma.

Fórmula 2^a. És com la indicada, amb gutagamba i aigua de goma, l'any 1690 per Diego BUENO, Zaragoza.

III. 7. Fórmula de circa els anys 1835-1840

(D. J. // R. T.: *Melantolonotecnia ó Arte de componer toda clase de tintas...*, Barcelona, p. 22).

Tinta amarilla. Hiervanse cuatro onzas de granilla de Aviñon quebantada y media de alúmbre en treinta y cuatro onzas de agua. Fíltrese el liquido despues de una hora de ebullicion. Y añádanse dos adarmes³² de goma arábiga.

Ingredients: grana d'Avinyó, 4 unces; alum, 1/2 unça; goma aràbiga, 2 adarmes; aigua, 34 unces.

III. 8. Fórmula de l'any 1841

(PALOUZE // José ORIOL RONQUILLO: *Secretos novísimos de artes y oficios...*, Barcelona, tratado III, p. 119).

Tinta amarilla. Toma azafran; ponlo en infusion en agua de goma, y estará hecho.

És una recepta també després preparada, amb safrà i aigua de goma, per Jaume Palmer, Mallorca, s. XVIII o XIX.

III. 9. Fórmula de l'any 1845

(Antonio REGUERA: *Nuevo arte de hacer tintas para escribir de todas clases y colores...*, Madrid, p. 20)³³.

Tinta amarilla de los Árabes. En media libra de agua póngase á hervir una onza de granilla de Aviñon mac hacada, una dracma³⁴ de alumbre de roca y como tres polvos, iguales á los que se toman de tabaco, de goma arábiga en polvos. Cocerá la mezcla hasta que merme una tercera parte. Y, concluida la disolucion de las drogas por el orden que se dispone, cúbrase la vasija con un papel de estraza y encima una cobertera. Cuando haya de usarse, se cue la la decocion en cantidad que se necesite. Y nada mas.

³² Un adarme equival a 1,79 grams (M. ALONSO: *Enciclopedia del idioma*).

³³ A la 7ª edició, de l'any 1871, augmentada, es repeteix la mateixa fórmula sense variants. Per això, també apareix a la de 1993 *Nuevo arte de hacer toda clase de tintas...*, p. 22.

³⁴ Un dracma, segons J. CASARES: *Diccionario ideológico...*, usat en farmacologia, és el peso de la octava parte de una onza, és a dir, uns 3,5 grams, ja que que la onza castellana equivale a 287 decigramos // Ara bé, per al *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'I. d'E. C., que reflecteix les mesures i pesos

Ingredients: grana d'Avinyó, 1 unça; alum de roca, 1 dracma; goma aràbiga, 3 pols; aigua, 1/2 lliura.

Comentari: Aquests ingredients figuraven ja en una fórmula de l'any 1835-1840 al llibre de D. J. // R. T., però en proporcions diferents.

III. 10. Fórmula de l'any 1847

(Antonio ALVERÁ DELGRÁS: *Nuevo arte de aprender y enseñar a escribir...*, Madrid, p. 47).

Tinta amarilla. La tinta amarilla tiene muy poco uso y se hace como la morada, solo que en lugar de brasil se usa grana de Persia y no se echa piedra lipiz. Aleshores, s'ha de recórrer a la fórmula de la Tinta morada, que diu: Esta tinta se hace como la anterior, pero en lugar de brasil se pone campeche. I, a la vegada, la tinta anterior, de referència, és la següent:

Otra tinta encarnada. Tómese media libra de brasil y póngase en dos cuartillos³⁵ de agua. Cuézase hasta que quede la mitad. Sáquese el líquido y échense en el mismo brasil otros dos cuartillos de agua y repítase la operacion. Sáquese el segundo líquido y júntese con el primero. Póngase todo al fuego hasta que quede en cuartillo y medio. Retírese á enfriar. Déjese aposar un dia. Cuélese con cuidado. Échense dos onzas de piedra alumbre disuelta en una corta cantidad de agua caliente, y uno y medio adarmes de piedra lipiz pulverizada, uno y medio de goma, y uno y medio de azucar piedra³⁶, todo disuelto. Vuélvase á colar y embotéllese.

Ingredients: grana de Pèrsia, 1/2 lliura; alum, 2 unces; goma, 1 1/2 adarmes; sucre candí, 1 1/2 adarmes; aigua, 4 cuartillos i un poc, o sia, un azumbre i un poquet més.

III. 11. Fórmules de l'any 1876

(S. H. A.: *Recetario para tintas negras, de colores y simpáticas...*, Mallorca, p. 16).

Amarilla. Deslíase azafran ó guta gamba en agua goma. Y está hec ha.

Fórmula 1^a. La recepta preparada mitjançant safrà i aigua de goma ja havia estat descrita el segle XVIII o XIX per Jaume PALMER, Mallorca; també els anys 1835-

d'ús a Catalunya, el dracma és un pes emprat en medicina i en farmàcia igual a una novena part de l'unça... equivalent a 2,777 grams.

³⁵ El cuartillo castellà correspon, com a mesura de líquids, a la quarta part d'un azumbre. És a dir, 0,504 litres (M. ALONSO: *Enciclopedia del idioma*).

³⁶ Creiem que per *azúcar piedra* s'ha d'entendre el sucre candí, o sia, sucre depurat i cristallitzat. Segons F. BRUNELLO, 196, *algunos creían que la palabra "cande" derivaba del nombre de la isla de Candia; por el contrario viene del sánscrito "kanda", pasando al árabe en la forma de "gand" y luego al latín medieval como "candum", "cantium" y "candium"*.

1840 per D. J. // R. T., Barcelona; i el 1841 per PALOUZE // José ORIOL RONQUILLO, Barcelona.

Fórmula 2^a. La recepta que comporta gutagamba i aigua de goma ja havia estat formulada el 1690 per Diego BUENO, Zaragoza; i el segle XVIII o XIX per Jaume PALMER, Mallorca.

Fórmula 3^a. *Otra amarilla. Se hace como la del nº 16, empleando en vez del palo Brasil grana de Persia, y suprimiendo la piedra lípiz.* Per la referència a la tinta nº 16, *otra encarnada*, la reproduïm a continuació:

Póngase media libra de palo de Brasil en 3 cuartillos de agua y hágase hervir hasta que que de reducida á la mitad y, despues de reposado por espacio de un dia, cuélese y añáandanse 2 onzas de alumbre, 1 y 1/2 adarmes de piedra lipiz hecha polvo, 1 y 1/2 de azúcar piedra y 1 y 1/2 de goma. Una vez disuelto, cuélese nuevamente. Y que da hec ha.

Ingredients: grana de Pèrsia, 1/2 lliura; alum, 2 unces; sucre candi, 1 1/2 adarmes; goma, 1 1/2 adarmes; aigua, 3 cuartillos.

Comentari: La fórmula ja havia estat presentada l'any 1847 per Antonio ALVERÁ, Madrid, amb variants del procediment de preparació.

IV. Fórmules en extracte, segons els ingredients emprats.

- 1690:** - gutagamba, aigua de goma (Diego BUENO, Zaragoza)
- grana dels naipers, fustet, aigua (ídem)
- grana dels naipers, aigua de llimona (ídem)
- 1768:** - grans de quermes, aigua d'orpiment (Fr. Luis de OLOT, Barcelona)
- gutagamba, aigua (ídem)
- 1794:** - safrà, orpiment, fel de carpa o d'un altre peix (SEMAP, Mallorca) estany, mercuri, sofre, blanc d'ou (ídem)
- 1798:** - un colorant o un pigment groc sense especificar, aigua de goma, aigua clara (Torcuato TORÍO DE LA RIVA, Madrid)
- S. XVIII o XIX:** - safrà, aigua de goma (Jaume PALMER, Mallorca)
- gutagamba, aigua de goma (ídem. Fórmula ja emprada el 1690 per Diego BUENO, Zaragoza)
- 1835-1840:** - grana d'Avinyó, alum, goma aràbiga, aigua (D. J. // R. T., Barcelona)
- 1841:** - safrà, aigua de goma (PALOUZE // José ORIOL RONQUILLO, Barcelona. Fórmula ja utilitzada per Jaume Palmer, s. XVIII o XIX)
- 1845:** - grana d'Avinyó, alum, goma aràbiga, aigua (Antonio REGUERA, Madrid. Fórmula ja presentada l'any 1835-1840 per D. J. // R. T.)

- 1847:** - grana de Pèrsia, alum, sucre candi, goma, aigua (Antonio ALVERÁ, Madrid)
- 1876:** - safrà, aigua de goma (S. H. A., Mallorca. Fórmula ja coneguda el s. XVIII o XIX per Jaume PALMER; i el 1841 per PALOUZE // José ORIOL RONQUILLO)
- gutagamba, aigua de goma (ídem. Fórmula ja proposada el 1690 per Diego BUENO; i el s. XVIII o XIX per Jaume PALMER)
 - grana de Pèrsia, alum, sucre candi, goma, aigua (ídem. Fórmula ja presentada l'any 1847 per Antonio ALVERÁ).

V. Consideracions finals.

Si hom vol resumir alguns resultats del present estudi, convé fixar-se en determinats aspectes del mateix per separat.

Un es refereix a la quantitat de fórmules de color groc aconseguides reunir que, en conjunt i dins els límits temporals que ens hem marcat, ascendeix a 17, per bé que n'hi ha de repetitives. I curiosament amb un nombre major de les corresponents al segle XIX, poc abans de ser substituïdes per altres de components més moderns, com les d'anilina, etc...

I, malgrat que en una de les receptes s'indica de manera expressa que les tintes grogues eren poc emprades (Antonio ALVERÁ DELGRÁS, 1847) -i per la nostra part afegim que probablement a causa d'entrar en competició amb les crisogràfiques d'or, o amb les confeccionades per medi de substitutius d'aquest metall valuós, com les purpurines-, si establim una comparació amb les de color vermell, exposades en un altre treball, que foren 21, les de color blau, 13 en total, i les verdes, també 13, no queden en mal lloc numèricament parlant.

Un punt més a comentar és el de la persistència de determinades fórmules a través del segle -vegeu-ne a manera d'exemple qualcuna de Diego BUENO de l'any 1690 i alguna altra de S. H. A. de 1876-, dada que pot resultar així mateix un indicatiu de la seva eficàcia provada.

També voldríem destacar que, en poder comparar de vegades fórmules que sovint s'han manifestat impreses cap allà els inicis del segle XVI en obradors tipogràfics italians amb les que coetàniament o poc després veim propugnades en altres països propers, pensam que, o bé ja devia existir abans, o bé s'originà aleshores, una espècie de *koiné*, de comunitat, respecte de la manera de preparar les tintes en general en bona part del món occidental d'aquells moments i es prolongà bastant més de temps. En tot cas, algunes publicacions realitzades a diversos llocs dels territoris espanyols, més extensos llavors que al present, repeteixen fórmules i títols d'obres més o manco consagrades des d'aquelles dates, tal com ocorr amb el famós llibre, ja esmentat, *De' Secreti del Reverendo Donno Alessio Piemontese*, del qual ben aviat se'n feren

traduccions al castellà i a altres llengües³⁷. O, per una altra banda, s'escriviren entre nosaltres textos semblants que imitaven de qualche manera aquell títol primitiu i els seus continguts. Ja hem reproduït més amunt una de les seves fórmules a tall de mostra.

Una prova més, que segurament podríem multiplicar sense gran esforç, sobre l'ús de receptes similars a diversos països europeus, ens la ve a deparar una obra apareguda ja ben avançat el segle XIX a la veïna França, d'ampli enunciat orientatiu, i feta en col·laboració entre dos autors: DE CHAMPOUR et F. MALEPEYRE. Es tracta del *Nouveau manuel complet de la fabrication des encres de toute sorte, telles que les encres a écrire, les encres de Chine, les encres de couleur, les encres a marquer le linge, les encres d'impression typographique, lithographique et autographique, les encres a copier, les encres sympathiques, etc., suivi de la fabrication du cirage par Messieurs De Champour et F. Malepeyre. Nouvelle édition considérablement augmentée, Paris, Manuels Roret, 1875, 332 p.*, d'on reproduïm les següents receptes de tinta groga:

Encre jaune. Prenez du suc exprimé des fleurs récentes du safran, c'est-à-dire, des filets ou étamines jaunes de la fleur ou, à leur défaut, du safran sec, que vous broyerez avec pareille quantité d'orpiment, de la plus belle couleur que vous pourrez trouver, dans suffisante quantité d'eau gommée. Mélez bien le tout dans une bouteille de verre que vous boucherez exactement, et le faites infuser pendant plusieurs jours. Vous aurez une encre d'une belle couleur jaune.

On peut encore employer pour faire cette encre la graine d'Avignon ou bien la gomme-gutte, et les préparer comme il a été dit ci-dessus.

¿És que no resulta fàcil de reconèixer, tant pel que afecta als ingredients de la primera -safrà, orpiment i aigua de goma- com als de la segona -grana d'Avinyó i gutagamba- els mateixos productes bàsics que figuren a diverses de les fórmules esmentades fins aquí, defensades per autors espanyols, encara que en combinacions diferents?. I, si tenim en compte que les receptes difoses per les terres espanyoles apareixen igualment en altres parts, com les publicades a Itàlia o a França, segons seria molt senzill de demostrar i ens recorda puntualment la referida a *las flores frescas del azafrán // fiori di zaffrane quando sono freschi // fleurs récentes du safran*, ¿no podem albirar que per ventura existia una certa comunió de llarg trajecte respecte de l'elaboració de les tintes d'escriure a un nivell diríem supranacional europeu, amb independència dels canvis de caràcter territorial ocorreguts amb el pas del temps dins aquest espai polític-geogràfic?.

I, ja per concloure, creiem interessant reproduir alguns apuntaments presos d'un treball donat a conèixer per María del Carmen HIDALGO BRINQUIS: *Halla:go de un breve tratado del siglo XIX con recetas para barnizar papel y una descripción*

³⁷ Com, p. e., el llibre *Secretos del Reverendo D. Alexo Piamontés*, Alcalá de Henares, 1563; i Madrid 1691, segons em comunica Rocío Bruquetas, de l'Institut del Patrimoni Històric Espanol, de Madrid, a la qual agraeix la informació.

detallada de los materiales usados en el diseño y coloración de los planos, on es poden llegir observacions sobre el color groc i les seves combinacions amb altres, com les següents:

Gutagamba es una resinosa que se trae de la India. La mejor es de amarillo suave y sin arrugas. Deslíese... con agua común hasta que tome el color que se necesita. Es de un gran uso en los diseños de fortificación...

Amarillo y rojo hacen color de madera y de arena, por lo que la gutagamba, un poco de carmín... da un color propio para lavar las obras de la carpintería y, echando menos carmín, conviene para las arenas.

Amarillo, rojo y negro hacen color de tierra, por lo que la gutagamba, un poco de carmín y muy poco de tinta China dan un color adecuado para lavar los fosos elecos y tierras de labor...

Azul y amarillo hacen verde. Y así el indio o añil o color de agua con la gutagamba hacen un buen verde... Este sirve para los jardines, árboles, matas y todo aquello que haya de ser campo.

I així podríem continuar amb altres tonalitats.

Com hom pot deduir de la suma de fórmules i de notes precedents, queda moltíssim per fer en el camp de les tintes i en altres terrenys on intervenen els colors segons els entengueren i utilitzaren els nostres antecessors. En qualsevol cas, són decididament aspectes de la nostra cultura tradicional en connexió amb el món de l'escriptura i el de les arts i dels oficis durant centúries, cada qual amb els suports i tècniques més conduents.

Resumen

Dentro de la línea de anteriores trabajos sobre la materia el autor analiza diversas fórmulas para obtener tintas caligráficas de color amarillo. Es un tema que necesita de una especial atención por tratarse de unos aspectos de nuestra cultura tradicional hasta el momento poco atendido.

Abstract

Following on from previous studies of the subject, the author analyses different methods of obtaining yellow calligraphy inks. This is a subject that requires special attention, since it deals with aspects of our traditional culture that have so far been largely ignored.

La poesia de Joan Josep Amengual i Reus al Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca (1820-1821)

VALENTÍ VALENCIANO

Joan Josep Amengual i Reus (1793-1876) és un personatge avui en dia poc conegut. Fou una persona que conreà constantment, al llarg de tota la seva vida, el camp de la cultura i, en funció del reconeixement actual, semblaria que hi va passar de puntetes. Amengual fou un home conegut al segle dinou a Mallorca. Era un home inquiet que es va preocupar, en primer lloc, i cronològicament, per la vida pública, i alhora pel periodisme¹ i la poesia. Posteriorment, les seves obres de major relleu intel·lectual: la gramàtica i el diccionari; a més d'alguns treballs d'història o la seva passió per l'arqueologia.

El Trienni Liberal (1820-1823), així com els principis del segle XIX, foren una època de canvis constants al nostre país. Un nou món emergia i un altre s'ensorrava. Per això, i com en qualsevol situació de canvi, fou una època convulsa, on el debat polític i social, a vegades, era prou virulent. Vist des d'avui, una època apassionant, perquè veiem com neixen, es desenvolupen i acaben consolidant-se valors els quals avui en dia encara són vigents.

El primer contacte documentat que tenim de la participació d'Amengual en la vida política fou la seva elecció com a regidor al consistori de Binissalem el 1820 (AMB, sig. 39), com a liberal constitucionalista. Després, a l'any 1822, seria elegit batle (AMB, sig. 39). Però, és en aquesta època, 1820, quan, com veurem, va començar a destacar com a activista polític i publicà el "Semmanari Constitucional, Politic y Mercantil de Mallorca" (BMP).

D'aquesta publicació hem de destacar que fou la primera publicació de caràcter liberal escrita en la nostra llengua. És el primer pensador liberal a Mallorca que publica en català. La discussió és per què ho féu. Si era per la convicció de recuperar l'ús de la llengua vernacle i la seva normalització en aquella societat; o, més bé, era un instrument de difusió de les seves idees, per arribar més a la gent, que, majoritàriament, no coneixia el castellà.

Al 1812 ja hi havia hagut una publicació absolutista, molt propera als més reaccionaris, que usava el català en aquest sentit: el Diari de Buja (BMP). Aquesta publicació és la primera que tenim constatada que s'escrivia tota en la nostra llengua.

¹ Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Diccionario Bibliográfico de las publicaciones periódicas de las Baleares*, Palma, 1991, 71 (edició facsimil).

L'opinió sobre aquesta, com ara veurem, era dispar. "El periódico así llamado (tanto el antiguo, como el moderno) es una de las producciones originales que ha abortado el genio inventor de los enemigos de toda la clase de novedades. Escrito en el dialecto del país, y en estilo chabacano, su objeto es facilitar á la parte mas ignorante del pueblo ideas contrarias á las que indican los llamados novadores, principalmente á las de la Aurora, llenar de desconfianza á los infelices artesanos para que se guarden de conformarse con las nuevas doctrinas, y remachar el clavo para que jamas les ocurra salir de los estrechos límites que les han puesto los mismos, con otras frioleras *ejusdem furfuris*", s'escrivia a la Revista "La Antorcha",² en un article titulat "Discurso sobre la opinión pública mallorquina".

Segons Joan Ensenyat³ els plantejament polítics d'Amengual eren: "A partir dels dos punts a què hem fet referència, la importància del rei dins el joc constitucional i el fet religiós, podem aprofundir dins al postura política d'Amengual. El redactor de la revista és evidentment un liberal moderat, un 'doceañista', que preconitzava un sistema polític que combinava la llibertat amb l'ordre, augmentava la importància del poder executiu, intentava vincular-se amb el poder religiós, pretenia, en definitiva, 'revisar' la Constitució de 1812 sense fer-ho evident. Per aquest motiu es trobava al bell mig de l'espectre polític: enfrontat per un lloc amb els liberals exaltats i per l'altre amb els absolutistes, sense possibilitat d'aconseguir acords amb cap d'ells i vinculat a un rei, Ferran VII, que interiorment de cap manera no acceptava el joc constitucional".

La pregunta sobre els motius pels quals Amengual publica el Setmanari, tot, en català, encara està sense respondre. Amb tot i això, segons Massot i Muntaner: *Joan Josep Amengual, autor de poesies i 'col·loquis' en català i traductor d'una part de la Constitució de Cadis de 1812, inicià el desembre de 1820 un 'Semmanari Constitucional, polítich y mercantil de Mallorca', al 'Prospecte nou' del qual remarcava: 'L'únic fi de ser útil a los meus conciudadans és lo qui em mou en aquesta empresa; empresa gran sens dificultat, entès lo poc cultivada que està la llengua mallorquina, i la ninguna fixació de la sua ortografia. El meu intent no serà fixar aquesta, i enriquir aquella, i sols fer comprendre a los qui no entenen el castellà les vantatges que mos du la Constitució.*⁴

El Setmanari, generalment, constava de quatre parts: articles de la Constitució, una explicació dels esmentats articles, una conversa o article de molt variada temàtica, adaptat a la comprensió de la 'gent del camp', segons paraules de l'autor, i els preus de productes dels mercats de Palma, Inca i Sineu. És en aquestes converses, de gent del camp, on hi trobam, majoritàriament, els poemes que publicà al Setmanari Joan Josep Amengual.

Les converses i els poemes del Setmanari estan escrits en la llengua viva del moment, la que la gent parlava i tothom entenia llavors, i és aquest, precisament, el motiu pel qual Amengual els escriu en català. Tal i com assenyala Mas i Vives... *Són*

² BMP, "La Antorcha", 1813: 66.

³ Joan ENSENYAT I QUINTANA: "Joan Josep Amengual i el Setmanari Constitucional, Polítich i Mercantil de Mallorca, *Randa*, 14, Barcelona, 1983, 114.

⁴ Josep MASSOT I MUNTANER: "Els mallorquins i la llengua autòctona", Ed. Curial, Barcelona, 1985, 48.

*personatges tòpics del gènere de les converses o col·loquis que, en un to planer, volen explicar continguts polèmics a un públic molt ampli.*⁵ Amengual vol ser proper, directe, fugir dels cultismes i de les frases envitricollades. Aprofita les frases fetes, les dites i el llenguatge del camp per arribar al màxim de gent. De la mateixa manera, les figures retòriques que empra, gairebé sempre, estan ubicades o contextualitzades en la societat rural mallorquina del seu temps.

A més, la pretensió d'Amengual és que els seus poemes, o cançons, siguin repetits i cantants per la gent. (Això es pot veure, per exemple, en el poema número 5, 13, etc.). Pretén que siguin un sistema de comunicació i, sobretot, de difusió d'un determinat tipus posicionament polític. Veurem com, sovint, l'autor ens presenta els poemes com a cançons. Que siguin llegits en públic i recitats, i en el Setmanari, d'una forma directa, o indirecta, a això incita.

Hem de tenir en compte que, a la societat d'aleshores, hi havia força analfabetisme. La majoria de la gent desconeixia la lectura i l'escriptura. I això feia que no fossin una clientela interessant pels impressors, que sols imprimien excepcionalment en català. Així, la gran part de la població, marginada de la lletra impresa, rebia tota la informació via oral. I una forma d'arribar efectiva a ells era mitjançant les cançons o la lectura de col·loquis, entre d'altres.

Sens cap mena de dubte, avui en dia, tant les converses com els poemes d'Amengual són valuosos per diferents motius. En destacarem dos. En primer lloc, el literari. Potser no tant com a literatura en sí, ja que mai potser no arribaran a formar part d'una antologia de la poesia mallorquina; però, sí en el sentit que, en un moment en que gairebé tota la producció era escrita en castellà, Amengual preferí, per diferents motius, usar la seva llengua materna per expressar-se. Aquest fet, d'una forma clara i palesa, ajudà a mantenir i difondre un dels nostres signes d'identitat. I això, en un context on la nostra llengua era considerada com a una llengua de segona categoria, on, majoritàriament, es rebutjava l'escriptura en català (veure, per exemple: Blasco, Ricard, 1984:24 o basta donar una ullada a la producció literària i als mitjans de comunicació de l'època).

I, en segon lloc, pel seu valor històric i social. En ells, els poemes, òbviament, també en les converses, s'hi pot resseguir el rastre de costums, regles de relacions socials, creences, fets, aspiracions o valoracions d'Institucions de la seva època. Tot això, ens permet conèixer, de primera mà, i vist per un ciutadà des de baix, com es va viure una època que massa sovint s'hi ha passat de puntetes i que, malgrat tot, avui, encara, no coneixem del tot.

L'objectiu, així, és treure de nou a llum una sèrie de poemes que foren escrits per Joan Josep Amengual al Setmanari, en uns anys de canvi, el Trienni Liberal, on es tenia l'esperança de poder modernitzar el país i canviar el rumb d'una societat que, segons els liberals d'aleshores, havia quedat anquilosada.

⁵ Joan MAS I VIVES: *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 117.

En el Setmanari s'hi troben 17 poemes que passam a descriure a continuació.

Poema número 1.

El primer poema d'Amengual que trobam al Setmanari és al mateix Prospecte. És a dir, que, fins i tot, a l'inici de la seva creuada personal, el Setmanari, ja usa la poesia com a mitjà per difondre i defensar les seves idees.

És una "Dedicatòria" i el seu interès és manifestar les intencions de l'autor envers el públic. En primer lloc, es desmarca d'aquelles persones i del tipus de literatura que intenta lloar el poder (aleshores els grans Senyors) o de la poesia religiosa reverent. Amengual deixa clar, d'un bon principi, la seva independència intel·lectual. Això es veurà al llarg de tots els seus poemes del Setmanari: "Jo no vax d'irreverencis ni soméras de papé y los dedic á s'atlôta y los tribut á mon bé", diu en referència als seus escrits. Amb això, l'autor vol deixar ben clar, ja abans del primer número, quina és la seva posició en referència a la seva tasca futura.

En segon lloc, en la quinzena estrofa d'aquest poema, Amengual ja es defineix políticament com a constitucionalista, cosa que quedarà ben palesa i reflectida al llarg de tot el Setmanari.

Finalment, Amengual, com hem vist, dedica els seus escrits a la "seua atlôta", a la seva estimada. És un aspecte que desconeixem, si aquesta persona, a la qual es dirigeix, és de ficció o existia en realitat. A hores d'ara, desconeixem si, en aquell moment, l'autor, festejava. El fet és que Joan Josep Amengual no es casà mai i morí fadrí als 83 anys. De tota manera, el que sí es pot ressaltar d'Amengual és el seu punt de vista sobre les dones. Té una actitud clarament avançada pel seu temps, com es pot comprovar en diferents escrits del Setmanari.

Aquí, en aquest primer poema, molt finament, ja insinua la importància de comptar amb l'opinió de les dones, pel que fa referència a aspectes polítics i socials; malgrat que en aquest cas es pugui interpretar només des d'un punt de vista de galanteria. Usa l'element amorós per donar suport a les seves idees.

Es tracta, així, d'un epigrama que pretén diferenciar-se de tota la literatura respectuosa amb el poder anterior.

PROSPÉCTE Dedicatòria.

Qu'altres molts axí dedican
sos escrits á grans Señós
fentlos sempre barretada
per axí lográ favós.

Que los tributan molts altres
á Deu axí ô un Sant
sempre fentlos el toy toy
haverlos axí pensant.

Jo no vax d'irreverencis
ni soméras de papé
y los dedic á s'atlôta
y los tribut á mon bé.
Be's veritat que de tu
estimada, no son dignes
pero sòls ab que los repigas
dignes serán y redignes.

Dignet aquests uis amables
jirarlos, dols encant meu,
aquests uis qui tot d'agrados
y d'escizos l'amor feu.

Y dignet de prenderlos
hermoze'n las tuas mans,
las tuas mans qui de pèrlas
amor feu y diamans.

Si no gradan; trèurerlos
dignet tu de tal desgraci
ajuntantlós ab tot ayre
ab te sal y ab te graci.

Lletjilós; ó qu'eleganci
que viveza portentoza
cobrerán, si los prenuncia
una boca tan hermoza!

En vé'n al côr que cantáras
unas cansons s'altre dia
qui'ncare que los faltás
esperit y energía.

La veu teua encantadora
tal fôc los comunicá
qu'tots los qui las sentiren
d'el tot varen trastorná.

Y aduc los mes servils

olvidaren son erró
y mil pics digueren viva
nôstra Constitució.

Patriôtas, si voleu
está fôra de temó
interesau sas atlôtas
per la Constitució.

Que'n b'axô afiansâu
Patriôtas, la ventura,
¿qui's capás á resistí
á las veus d'una hermozura?

Al menos jô t'asegur,
estimada prenda mia,
qu'en sentiré ja no'y vex
maldament siem de día.

Y la Constitució
m'has fet tu mes estimá
que quants d'escrits á la
imprenta

la veritat pogués dú.

El honor puis sia teu
que lo tens ben merescud
y mereis mes gran obsêqui
qu'els qu'et dedic y tribut

Poema número 2.

Surt al número 2, pàgina 15, del dia 9 de desembre de 1820. Es troba en una conversa entre "Alguns trajiners de Pollênsa", i té la paraula en "Francesc N... trajiner". El tema de la conversa és sobre la Milícia Nacional i la seva tasca. La Milícia Nacional fou un cos de caràcter militar, d'àmbit estatal, format per voluntaris, creat el 1820. Fou desarmat i dissolt quan es restablí l'absolutisme el 1823.⁶

En el col·loqui el nostre interlocutor es queixa de la seva dona, sobre la seva participació a la Milícia. Concretament diu: "La mia dôna no se dexa uis de plorar, y no le'y puc donar entenet, ella no fería cas que tingues ja sicuante añis per serne fôra. !Rara beneitura estimarme mes vey que soldad! Ella havia de ser ab nozaltres bax d'el pux de Bôn-añi quant las Pastoras cantaven devôre son Torrad las cansons que si mal no m'erra divan axí".

En aquest poema, posat en boca d'unes pastores d'una finca propera al Puig de Bonany, Amengual torna usar l'element femení. Elles lloen l'actitud de les persones que, voluntàriament, s'apunten a milicians, com a defensors del nou règim

⁶ A. MARIMÓN: *sub voce* "Milícia Nacional", GEM. 11, Palma 1993.

constitucional, defensors de la llibertat, conseqüència de la mateixa Constitució que han de guardar com un tresor, ja que d'això depèn la felicitat de la gent.

Com a diferència primera de l'aplicació de la Constitució, mostra Amengual els distints modes d'actuar entre la Milícia i l'Exèrcit anterior, amb el tracte amb els soldats, l'elecció dels seus Majors (o caps, que fan ells mateixos), i posa de manifest que sobre ells ni tan sols el rei no té cap facultat.

És tracta, així, d'un poema clarament propagandístic.

De devuit fins en cincuenta
los qui no'stan mal notads
ni viuan d'el pur jornal
Pastoras tots son soldads.

No soldads côm altre temps
per un no res mal tractads
soldads son de tôt respècte
soldads de la Llibertad.

Soldads qui los seus Majors
á vòts fan ab jermendad
y qui'l Rey d'embarcarlós
aduc no té facultad.

Soldads son en qui descansa
de tots la seguretad
soldads son de tot respecte
soldads de la Llibertad.

Soldads són qui ni un punt
permetrán sia llevad
de la Constitució
côm axí'u tenen jurad.

Sáben tots que tant sòls ella
mos pôd dur felicidad
al Rey fa mes poderós,
á cada qual mes honrad.

Cada qual us d'el poder
côm ella li te donad,
ni'l Rey pôs un pèu envant
ni ningu'l pôs atrasad.

Cada qual que bé l'observ
si vòl viure'n bôn estad.
!ay de tots, si no's fa axí
el viajje'stá volát!

Milicians qui la Patria
en vòltros ha confiad,
bé guardau aquest trezôr
que bé vos será pegad.

El triunfo, la corona,
la Patria vos té guardad,
y nôltros el dols cariño
dols amor y voluntád.

Nôltros puis al valerós
volém, no l'acovardad,
puis nôltros per un môpi*
no dixerém son Torrad.

Mostrau en importarí
que sou per cada costad
uns soldads de tot respecte
soldads de la Llibertad

Notes de l'editor::

* Môpi o môpia, Alcover-Moll (DCVB) = Persona curta de gambals, inútil, que fa més nosa que profit (Mall.)

Poema número 3.

Surt al número 4, pàgina 31, de data 23 de desembre de 1820. Aquest poema es troba en el primer article enviat per un lector al Setmanari. Sota el títol de "Article Comunicad", l'editor transcriu la carta que diu el següent: "Señor Editor d'el Semmenari Constitucional, Politic y Mercantil de Mallôrca, tenga la bondad d'inclôure en el séu periódic la siguent fábula traducida d'un llibre que Vosté té, y qui's confráre prenga candéla.

Salíci solía tocár	que si cáuza perjudici
el fabiòl tot lo día	per cauzar utilidad
el bestiár qui'l sentía	la millór habilidad
no pensava en pasturar,	en llôc de virtud es vici
millor sería tréncar	
l'instrument en en Salíci,	

Es de Vosté sempre Señor Editor= Un Ciutedá amic seu, que si'l tengúes prôp li daría una bezada en pasics."

Com es pot comprovar, no està signat, cosa que era ben habitual en aquella època, no signar amb el nom i llinatges. Generalment s'usava un pseudònim; o bé es feien servir lletres inicials, que no tenien perquè correspondre-se amb les pròpies. A més, alguna vegada, era el mateix editor el que escrivia les esmentades cartes per interessos diversos.

Per això, aquesta carta ben bé podria haver estat escrita per Amengual. En tot cas, si fos veritat el que diu el redactor de l'article comunicat, era una persona prou propera a Amengual, ja que assenyala que l'esmentada poesia està a un llibre que ell té.

El poema, com queda reflectit a la carta, sembla ser que no és del nostre autor. El personatge que s'utilitza, Salíci, era sovint empleat per Garcilaso (a l'égloga II, per exemple) o per Góngora. No hem pogut trobar cap poema d'aquest dos autors que es correspongui.

Una altra opció seria que l'autor fos un poeta del segle XVIII, o principis del XIX, un neoclàssic, cosa que se correspondria més amb el final del vers, que ve a contenir una espècie de moralitat molt típica dels poetes d'aquesta època.

Poema número 4.

Surt al número 6, del dia 6 de gener de 1821 a la pàgina 43. Es troba en una conversa entre "El Cabrer de Lôfre, el Pastor de Solleric, y el Doctó Pere d'Alaró". Xerran sobre els impostos municipals i té la paraula aquest últim, el qual, per canviar de conversa, diu: "aprofitantmos tots de las delicias d'un dia tan hermós côm fa vuy, qui al contemplarló en vé á la memòria lo que digué un poéta amic meu, encare que per altre intent".

El poema és un contrast entre un dia de sol esplèndid i plaent, on la natura traspuja pau i felicitat, i l'amargura del cor del poeta, per mor de no ser correspost. I

aquest contrast, l'autor, el fa al final, amb la qual cosa li dóna molta més força a la ironia.

Aquí veus un dia hermós,
amable, deliciós
còm sòl esé'quell instant
que los ulls mos va trencant
un dols y placenter sò.
Aquí veus un dia bô
en qu'el vent còm á pasmad
admíra la claredad
y d'el sòl la resplandor,
ni fa fred, ni fa calor,
ni d'un ábre's môu la fulla,
ni se sent mes que la bulla
d'els ausells ferids d'amor.
Aquí veus el dols rumor
d'aquesta aygua cristalína
quí per entre'rbas camína

quí per entre flòrs travesa
y qui va sens darse présa,
prendada de tal encant,
fent mil vòltas devellant.
Aquí veus còm la roáda
á gótas mil escampada
d'el camp sobre la verdór
assemble'n el resplandór
y al môdo de brillar
que sòlen acostumar
las estrellas en la nit.
Lo veus sí; però'l meu pit
solament en amargúra
vòls tenir, quant la dulsura,
el consòl y l'alegría
per totas parts dona'l día.

Poema número 5

Surt al número 7 del dia 13 de gener de 1821, a la pàgina 53. Poema ubicat a una conversa entre "El Cabrer de Lófre, el Pastor de Solleric, el Doctó Pere d'Alaró, y el Pastor d'Ayamans". En la conversa es tracta sobre el decret dels frares (que es posà en vigor en aquella època) i la seva conducta, tot i recordant la dita d'aquell temps: "Frare, fôsa fosca fonda, y foc demunt". Amb això, el Pastor d'Ayamans posa a debat un fet ocorregut a Binissalem el desembre anterior.

S'havia posat una làpida commemorativa de la Constitució i la trobaren profanada l'endemà. Es commocionà el poble. Al final, hi hagué una reconciliació, que es celebrà mitjançant una festa, el 5 de gener a la nit. Aquest dia, es cantaren algunes cançons elusives a aquest objecte a diferents indrets del poble. De les estrofes commemoratives, cal assenyalar que la paraula clau és unió. Vegem com ens ho conta:

"Demunt la Lápida se llejjía lo
siguent:

'Pau y unió
en honor
de la Constitució'.

Y bax d'ella la siguent quartilla:

'Amistad y unió
jermendad y alegría
en obsêqui d'aquest día
y la Constitució'.

La siguent quartilla se llejjía demunt
cada portal de los membres d'el
Ajuntament:

'Aquell Pare qu'elegex
tot el Pòbble librement
el ausili dignament
el respêcte se merex'.

Demunt el portal d'el Comandant se
llejjía:

La subordinació
l'obediencia incesant
mantenga á son Comandant

qui vòl Constitució'.
 Y demunt el portal del Instructor se
 llejía aquesta quartilla:
 'Regonexement, amor,

gratitud pura leal
 la trôpa Nacional
 tributa á son Instructor'.

Poema número 6

Surt al número 12, de dia 17 de febrer de 1821 a la pàgina 93. Es troba a una conversa entre "Lamo'n Sutro, Lamo'n Llana, el Señor Blay y Mèstre Juliá". Ens trobam al mig d'un debat polític sobre la Religió; i si la Constitució la respecta o no. Llavors, per acabar la seva intervenció, "Lamo'n Sútro", personatge conservador, o sigui, absolutista, tanca les seves paraules amb una dita i poema d'una estrofa, que no sabem si era popular o és collita pròpia del nostre autor.

"Mes val á un racó
 menjar un roagó
 que capons y gallinas

en reñinas
 (com deya Dôn Juan Salas, qui sia al
 Cêl)"

Poema número 7

Surt al número 14, de dia 3 de març de 1821, a la pàgina 109. Ens trobam a una conversa entre "Lamo'n Sutro, Lamo'n Llana, el Señor Blay, Mèstre Julià, el Pastor y la Pastora d'Ayamans". Hem d'assenyalar que la Pastora d'Ayamans, personatge encarregat de recitar aquest poema o cançó, és l'únic personatge femení que surt a les converses del Setmanari d'Amengual com a personatge individual. El tema de la conversa és la Religió i la Constitució. Aquest tema es reflecteix reiteradament en els col·loquis del Setmanari i, ara, en aquesta poesia.

Amengual té una certa aversió a les beates, cosa que, com veurem, reflecteix sovint en els seus escrits, i l'objecte directe d'aquest poema són elles. Mal feineres, "panderes", xerraires, rabioses, endiablades, mal criades i mal sucoses són els adjectius que usa per elles. I la recepta a la seva mala traça, a la seva manera de ser, que tant disgusta a Amengual, és el treball, representat per la filosa. Ocupar el temps en alguna cosa de profit i que les representi un esforç.

El poema el canta La Pastora d'Ayamans a les beates, "aqueix esbart de Beatulles mal-faneras qui no fan còza bona", segons el personatge "Mèstre Juliá".

Puis sou mal-faneras
 d'el cap á la coua
 per axó pandêras
 filoua filoua*
 Beyatas filoua.
 Puis sempre xerrau
 de popa y de proua
 ¿perque murmurau?

filoua filoua
 Beyatas filoua.
 Puis gafau arreu
 côm una gatoua**
 allá hont podeu
 filoua filoua
 Beyatas filoua.
 Puis sou rabiozas

côm una raboua
 idô mal sucozas
 filoua filoua
 Beyatas filoua.
 Puis endiabbladas
 nigú vos enjoua***
 á ser ben-criadas
 filoua filoua

Beyatas filoua.
 Y puis que's axí
 la côza'stá toua
 mudau de camí
 sino filoua
 Beyatas filoua
 .

Notes de l'editor:

* *filoua* per Amengual significa treball, com ell mateix explica a la pàgina 108 del *Setmanari*, una mica abans del poema, i en boca del personatge Mèstre Julià, en referència a les beates i la seva actitud, segons ell presumides, sobèrbies, vanitoses i vagues, *aquexas heurian de perseguir els Ajuntaments côm á perturbadoras de la quietud, pozarlas en el camí, ferlos fer feyne, donarlos una filoua, côm solem dir devegadas*.

** *gatoua*, de gatera, embriaguesa.

*** *enjoua*, d'enjovar o junyir.

Poema número 8

Surt al número 14, de dia 3 de març de 1821, a la pàgina 111. Ens trobam en la mateixa conversa que en el poema anterior, i ho fa venir bé per introduir aquest poema o cançó. Amengual no ho esmenta al *Setmanari*, però, aquest poema no fou inèdit. L'hem trobat publicat al *Diario Constitucional de Palma*, de la impremta Felip Guasp, la mateixa que publicava el *Setmanari*, el dia 23 d'abril de 1820, a la pàgina 7, amb el títol "Pastor d'Ayamans (Letrilla)", sense signar, gairebé un any abans.

Entre les dues lletres hi ha unes mínimes diferències, que, creïm, no val la pena reproduir. Hem de donar la raó, així, a Joan Mas i Vives,⁷ el qual atribueix aquest poema al nostre autor i no a Josep de Togores com suggerí en el seu moment Jordi Carbonell.

El poema és narrat pel Pastor d'Ayamans i el dirigeix a la seva esposa. La convida anar amb ell a la vila (Binissalem) a celebrar del dia del jurament de la Constitució. Per això, el consistori ha preparat una diada de festa i ell va relatant els diferents actes: jurament a l'Església amb ofici, corregudes al capvespre, ballades amb xeremies, flabiol i tambor, i, al vespre, festers i animares. A més d'això, i principalment, el poema fa un balanç de què significa el nou ordre polític, fonamentat amb la Constitució.

Es tracta, així, d'un poema que pretén donar suport a aquest nou ordre. Fa una crítica de les coses que passaven i ja no passaran més (impostos excessius, escorcolls ignominiosos a les cases, per part dels inspectors, inseguretats i arbitrarietat de la

⁷ Joan MAS I VIVES: *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Ayamans (1767-1831), Biografia d'un il·lustrat liberal*, 117.

justícia, corrupció, etc.). I com a valors positius, del nou ordre, destaca la llibertat, la justícia i la igualtat davant la llei.

Pastora'nem á la Vila
á la Vila, bôn amó,
á la Vila se públíca
vuy la Constitució.

Demá se jura á l'Iglesia
l'ofici dirá'l Rectó
y ôrga y altar fumad
y també hey heurá sermó.

El cap vespre corregúdas
y llevó, qui's lo milló,
ballarém ab xeremías,
fabiôl y el tambó.

El vespre hey heurá nimáras*
festers, y molta claró
Pastora'nem á la vila
a la Vila, bôn amó.

D'aquí'nvant podrém pagar
be la contribució,
mos llevaran tots los dreds,
talls, y l'impozició.

D'aquí'nvant, hermoza mía,
ja no veurém ab doló
las espías** per ca nôstra
manejjant el poñidó.***

Per una mica de fum
ja no viurém ab temó
d'havé d'anar sempre fuits
ó morir dins la prezó.

Ja mos comanda la Lley,
no mos comand'un traydó
qui robava y qui s'umplía
en nôm d'el Rey el serró.

Tenim enim llibertad,
de fer mal, Pastora nó,
llibertad de fer enim
lo qui's just y qui's raó.

Devant la Lley som iguals
No s'admet distinció
qui la fá la pagará
maldement sia señó.

El Rey may es responsable
de cap mala funció,

pôd fer bé, no pôd fer mal,
axô si que's un gran dó.

Las Corts mos defensarán
sempre'n tota ocazió,
puis per axô las envia
á Madrid la Nació.

Pastora tot nirá bé,
y bé la Religió
s'observerá, si s'observa
be la Constitució.

Ella fôrt en cada plana
mánda se li don l'honó
y totas las malas sêctas
proibex ab tot rigó.

El qui't diga lo contrari
ó viu en b'un gran erró
ó sinos es mes dolent
que de pajella majó.****

Son Deu es la sua panxa,
pô te de pèrde'l panxó,
y vól viurer cama'l ayre
d'el fruit d'el nôstro suó.

Creume á mi que jô't dic ve,
jo no parl enganadó,
no t'aturs en parandengas, *****
no t'escolts aquest rumó.

¿No veus al Rey qui destèrra
per indigne polizó
á qui no vulga jurá
nôstra Constitució?

O son ximples ó son vils
els qui l'han preza'nvensó*****
que rabii qui li sap greu
que se muyra d'esclató.
Anem nôltros á la Vila
á la Vila, bôn amó,
á la Vila hey ha bonansa
y ha calma no maró.
A la Vila hey ha contento
hey ha góx, no hey ha tristó,
á la Vila se públíca
vuy la Constitució.

Notes de l'editor:

*.- *nimáras* o *animares*, DCVB = il·luminació festosa, (en castellà alimaras). També a Binissalem, fer animares, o sigui, animar amb paraules encoratjadores.

**.- *espías*, es refereix als inspectors de consums, que entraven a les cases per detectar el contraban.

***.- *poñidó* o *punyidor*, DCVB = que puny, punyent/bastó punxegut per a punyir les bísties (bastó que duen els inspectors per fer la seva feina d'escorcoll)

****.- *pajella majó* o *de pagella major*, DCVB = fig., de marca major, de gran manera, de gran intensitat, (Mall.)

*****.- *parandengas* o *parendengues* o *pelendengues*, DCVB = Coses inútils o que destorben en lloc de fer profit

*****.- *anvensó*, DCVB = pendre en vençó (a Mall.)/ concebre aversió o malvolença contra algú.

Poema número 9

Surt al número 15, de dia 10 de març de 1821, a la pàgina 116. És a la conversa entre "Lamo'n Sutro, Lamo'n Llana, el Señor Blay, Mèstre Juliá, el Pastor y la Pastora d'Ayamans". Però, de fet, el poema no està directament relacionat amb el col·loqui. L'autor aprofita la conversa per introduir-lo. El canta la Pastora d'Ayamans, la qual diu, sense venir al cas, "escoltau les cansons de las festas de la Constitució, puis em pens que no las m'haveu sentidas cantar"

Aquest poema, fa referència a l'anterior. Explica com anà la festa de la Constitució a Binissalem. Per això, hem de suposar que també està escrit al 1820, després de la festa del jurament de la Constitució. Podem dir, de moment, que aquesta va ser entre el 19 de març i el 23 d'abril, de 1820, a Binissalem. Aleshores, Amengual estava perfectament assabentat dels esdeveniments a Binissalem. Havia estat elegit regidor, síndic personer, al nou consistori constitucional i jurà el seu càrrec el 24 de març de 1820.⁸ Així, ell mateix va participar en l'organització i en la festa que a continuació es descriu.

El poema està dirigit a les pastorettes d'Ayamans que no han gosat assistir a la festa i que, després de l'èxit d'aquesta, estan interessades en conèixer els detalls. Aquest poema, és un retret a algú? Per què, precisament, són les Pastorettes "d'Ayamans"? Potser està dedicat al Comte d'Aiamans, Josep de Togores, tal i com apunta Joan Mas i Vives.⁹

La veritat és que no hem trobat cap referència que avaluï aquesta teoria, malgrat sigui altament possible. Certament, el motiu del retret que se les fa, de no anar-hi, no és esmentat i sembla no ser per motius ideològics, de la persona o persones absents. Més bé, l'autor les tracta amb una certa confiança i simpatia.

En aquest poema, com en l'anterior, la peça clau temàtica continua sent la Constitució, i l'autor continua argumentat sobre el nou ordre polític, amb més detall

* AMB, sig. 39.

⁹ Joan MAS I VIVES: *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans*, 118.

que en els anteriors poemes. Potser, cal destacar, l'aire festiu i l'alegria de l'èxit, amb el qual intenta contagiar el lector.

Com a detall, a l'estrofa número 10, fa referència a la publicació de la Constitució en mallorquí. De fet, ell, en l'època en que escriví el poema, ja treballava en el Setmanari i probablement ja l'havia traduïda, la Constitució (el Setmanari va sortir el 2 de desembre de 1820). A la pàgina 6 del Setmanari, i posant-ho en boca del Pastor d'Aiamans, ens explica els motius del retràs de la posta en marxa del Setmanari: "L'alegría que tinguérem de jurar la Constitució fone sens igual; perô tota se convertí en tristó apenas haviam acabat de fér festas y de donár gracias á Deu per haver ubêrt los uis al nôstro Monárca. Mos arribá la mala noticia qu'á Mallôrca hey havía la pêsta dels Môros, y qu'á son Servera y Artá se'n morían côm a ratas... Are ja véus si tens motiu per donarmé tanta reñina perque no he esplomiguesad los puntos de la Constitució, segons lo que prometéres a las Pastoras d'Ayamans quan tornáres de las festas Constitucionals".

¿Vos sap gréu no ser
vengudas,
pastóretas d'Ayamans?
antes antes, pastóretas,
m'haguéseu creguda abáns.
Are tot lo voléu sébre,
No cesáu de preguntá,
!de diró á veureu, al-lôtas,
quina diferência'y ha!
Heurieu vist los balconés
las finestras y portáls
arquejjats de poll y flôrs
ab formas mil deziguáls.
Los carrérs féts un trispôl
de murta de par en par,
y llums tants que trasmutavan
la nit fósca en dia clár.
La plása alégre mostrava
Un cadafál be'n al cás
Brillánt côm l'áuba qui trenca
entre niguls de domás.
Heurieu vist de la Sála
sortí respêcte cauzant
formát tot l'Ajuntamént
el també devánt devánt.
A l'Iglézia sen ená
tot el Pôbble acompanyant,
y de vivas y mil vivas
tots los carrérs axordánt⁽¹⁾

Tots enávan fôra côrda,
véis, joves, petits y gráns.
¿Vos sap gréu no ser vengudas,
pastóretas d'Ayamans?
¿Are vos ne penediú?
jau crec; no féseu espánts,
antes antes, pastóretas,
m'haguéseu creguda abans.
Nôstra Constitució
heurieu vist publicá
en Mallorquí, que totôm
la va enténdre y capiá.
Jô, la sé pes cap d'els dits,
ni já may en fojirá,
!ó ben haje qui fone cauza
qu'á la vila vax ená!
Es tant bôna qu'ella básta
per durmós felicidad,
dóna la má á la virtud,
dóna cása á la maldád.
Quius lo diu á s'enrevés
vos engana côm un mác,
aturáuvos una mica,
jô vos treure'l gat d'el sác.
Já gozám d'independência,
já gozam de llibertad,
es dir, de persona alguna
já no som una heretad.
Já no côm una hazienda

ó côm xòts en es mercad
se donerán las Provincias
per cómpira, dôt, ó berat.

Já sémpre serém d'España
mentr'España durará,
España es indivizible
nigu la pod desmembrá.

Já la lléy es qui cománda
no'l caprixxo d'un tirá
sa Lléy que sas Córts mos dictan
y qu'el Rey mána observá.

El pendillo⁽²⁾ já pod prénda
qui no sia Cristiá
qui profésa mala rêl
d'España sen há de ená.

Puis la Constitució
será sémpr'un emberás
perque cap sêcta dolénta
puga já may treure es nás.

Já de fêr trucs y baldufas⁽³⁾
no tornerà veni'l cás
perqu'ella compôn las vazas
totas á punt de compás.

Já d'aquí'nvant estranjêrs
no mos vendrán á mandá,
el Pôbble matéx destina
els qui l'han de governá.

Já per una guêrra injusta
no mos prendrán d'el costat
ni durán emperá bálas
los fiis ó l'enemorat.

Já may per maliciada
dins la prezó's podrirá
un melenat innocent
qui no há fet mal á pá.

Já may á qui'sterá prés
el tractarán côm un cá,
ni cadénas ni grillóns
já no li pôden pozá.

Já no's veurán tánts de pléts
ni já tampôc durarán
tóta la vida d'un hómo
aqueulls pòcs que se veurán.

Pléts tant mals que qui los pèrd
tot núu arriba á quedá

y queda sensa camía
qui los arriba á guañá.

Los majors nirán alêrtá
l'interés no los torsá,
la bósa ni's rebozillo
la sentència no ferá.

Els duran el jôc ben nét
per no fer mal averañy
qu'el ban duan á l'esquéna
côm las cábras tot soláñy.
No's mirará cáp ni cára,
(patirá qui ferá mal)
ni tu ni vôsemercé
la Lléy per tots es igual.

Sòls el Rey d'un flac servici
ben esseptuát está,
per ell pagará's Ministre
qui'l mal aconseyerá.

Já no sòls pagarém lo just
á nigú s'obligará,
á pagár sòls un oxxávo
mes que per lo que tendrá.

Já d'aquí'nvant tots los págos
dins un avenc no caurán,
y tampôc en fôrros fuyos⁽⁴⁾
já sebrem que no's fondrán.

Cada més aquell qui còbre
los cóntes ferá stempá
y si cas ey fá matúta
totôm clara la veurá.

Mos ne durán un papé
qu'el meu Pastó llejjirá
á lómbra d'es pi de Tôfle
quant sesterá'l bestia.

Mos dirá lo qu'es entrád
lo qu'es axit mos dirá,
lo que'y fálda, lo que'y sôbra
fil per ránda'splicará.

Mos dirá si'ls contes bátan⁽⁵⁾
mos dirá si van cabals⁽⁶⁾
sap qu'es de lletre ferit,
ell ja pasava'ls vespráls.

Perô xuxi qu'en vá véure
la lletre vá dexá ná,
y vengué á fermé s'escôla

y en jô's va graduá.

Encáre'n sap de menuda
ell esplomiguesará
de la Constitució
los punts que déx de tocá.

Y veuréu que'n lo que máns
sémpre fér al mitx de'l blanc
y veuréu que si mos fálda,
sémpre nírém côm el cranc.

El respêcte y reverência
no cesa d'encarragá
á nôstros superiors
sens podermos escuzá.

A las Côrts obediência,
en el Rey fidelidad,
á la Pátria la defênsa,
en el prôcsim jermendad.

El dóls amor de la Pátria
sémpre mos ha de inflamar.
Ha de ser just y benêfic
el qui la vól observar.

No cregeu á los qui diuen
qu'es féta pel nôstro mal,
es dolént, ó vá enganát
aquell qui vos diu un tal.

La pô de pêrda un empléo
de no poderí arribá
qui no té suc de sarvéll:
axô's qui los fá xerrá.

La pô de pêrda aquell drét
d'á totôm cabrestejjá(7),
y trêure la sanc d'els pôbres:
axô's qui los fá xerrá.

La pô de pêrda aquell puesto
apropôzit per robá
y per viure d'el enbróll:
axô's qui los fá xerrá.

La pô de pêrde la grípia(8)
y de no podé engrexá
demunt l'esquena d'els altres:
axô's qui los fá xerrá.

Per axô plôra s'al-lôt
y per axô's que sen van
á môure qui no'y sap més
per véure côm ó desfán.

Dexensé de fér traull
per rebitre els mateis claus,
qu'es perdán millons de vidas
primé que no sér esclaus.

Dexensé de l'innorância
de l'innocência abuzár,
que la cóua qu'han mostráda
no la pôdan amagár.

Totôm sap los seus mirácles
encáre qu'es pinten Sants.
No vos beguéu lo que xêrran
quante vils, quatr'innorants.

Al-lôtas fôseu vengudas
heurieü vist predicár
las cozas que jô vos dic
y més que no se esplicár.

Que la Constitució
ha trêt digué de trébay
y donad la vida España
qui'stava á s'ultim báday.

Y vá pintá tan al viu
lo pesát, lo que vendrá,
que plorávem d'alegria
y ell matex vá plorá.

Es hôme de qui fá fé
hôme de qui cas se fá,
diguéren qu'es un Prió
d'un convent de per ellá.

Heurieü vist corregudas
allôure(9) y de dins el sac,
se váren corre'ls pollástres
el cambux y el tebac.

Las cócas y las rostillas,(10)
rebozillos y volants.
¿Vos sap greu no ser vengudas?
m'haguéseu creguda abáns.

Heurieü pogut sentí
côm uns Seños de Ciutat,
tocávan una guitêrra
deyan á lo puntejat.

Côm que fós ellô que sônan
las señoras d'el veynat,
qui li diven un piáno
si's nôm no li tenc errad.

Heurieü vist á la plása

de cap-véspre un ball perad⁽¹¹⁾
qui durá tota la nit
sensa may está aturad.

El tambó, las xeremías,
el fabiòl, á sonár
de tanta jent que'y enáva
no podían raó dár.

Las camas encare'n saltan
bellería y vax bellá
molt més que totas sas áltas
perô may en vax cansá.

Y creyzó qu'á férme rétre
va fe'sfòrs be cada qual;
lo qui ve de gust, may cánsa,
lo qui grada, may vé mal.

Are y tot ey tornería;
perô no'y podrém torná
puis la Constitució

Notes de l'editor:

(1) *eixordar* = un soroll molt fort/deixar (algú) com sord

(2) *pandillo, prendre pandillo*, DCVB = anar-se'n furtivament.

(3) *fer trucs i baldufes*, DCVB = fer la pròpia voluntat sense limitacions (Mall.)

(4) *forros fuyos*, (a Joan Josep AMENGUAL, *Diccionari*), anar o torbar-se en forrosfuyos = fr. fam. ocupar-se en coses inútils

(5) *batre es compte*, DCVB = sortir bé el compte, haver-hi coincidència entre la quantia real i la calculada (Bunyola)

(6) *anar cabals els comptes*, en el sentit que les despeses igualen els ingressos.

(7) *capbrevar*

(8) *grípiá* = menjadora per als animals

(9) *a lloure* = en llibertat, sense subjeccions

(10) *rostilla*, DCVB = rosquilla (a Mall.)

(11) *ball perad*, tipus de ball

(12) *aguar*, DCVB = corregir algú, fer-li perdre un defecte o vici

no's tornerá publicá.

Sémpre sémpre la tendrém
já no's tornaré llevá
tot hòme de be per ella
se dexará trosejjá.

En tant de témps d'amargúra
já mos podém aguá,⁽¹²⁾
si mos torbám un poc més
mos arriban escorxá.

Gloriysé Binisalêm
d'unas festas tant brillants,
y glorysé del contento
de tots los seus habitants.

¿Vos sap greu no ser
vengudas.

Pastorétas d'Ayamans?
antes antes, pastóretas,
m'hagueuseu cregúda abans.

Poema número 10

Surt en el número 17, del 24 de març de 1821, a la pàgina 133. Es troba en la conversa entre "El Doctó Pere d'Alaró, el Cabrer de Lòfre, y el Pastor de Solleric". La conversa comença amb unes paraules del Doctor Pere: "Escoltau aquestas cansons que m'han enviadas de Barcelóna, y veureu côm los Catalans son bõns joves, ni tol-leran que algú se brul, ni don un pas cuantre la nôstra Constitució. Fone el cas, qu'algun pasagnaròl, cuya pátria es tota terra de cucáña que qui maneo á-y fa, á-y guáña, no podent mirar la mar plána, ni la calma de la nôstra pacífica navegació, y desijjant un trastorn y alboròt per no pèrder el poder de viurer panxa'l ayre demunt la esquena dels altres; va fer estampar un papé molt mezzinad côm veureu... are llejjiré las cansons de Cataluña porque segurament que no's xupava'l dit el qui las va compòndre".

Si fem cas a la cita, l'autor de les cançons no és Amengual, el qual, només les recull pel seu interès propagandístic al Setmanari.

Diálogo entre Damiá y Bernat, que servex de contra Diálogo á la conversa entre Albêrt y Pasqual.

Bernát

¿Que no has llegid Damiá
un paper que totòm diu
qu'es moltisim subversiu
en idioma catalá?

A mi me'l van explicá
y si cás no m'han mentit,
cregas que's mol atrevid
lo qui l'ha dad á la imprenta
y que's un servil que intenta
resultar per son partid.

Damiá

No sé Bernát, á fé, á fé,
mes de lo que tu m'explicas,
y si cás no't mortificas
digasme lo que conté.

No sé Jesus meu, no sé
côm y ha gen tan ignorán
qu'encare estigan burxan,*
veyennos tan decidids,
á voler môurer partids
que contra'lls resultarán.

Bernát

Jô Damiá no podré darte
una'zzacta relació,
perque's llarc, y á mes d'aixô
cregas que fora cansarte.
solament podré insinuarte
de tal paper l'esperid,
es dolen côm ja te dit,
es infame, es sediciós,
y es un servilón mol grôs
lo talén qui l'ha parit.

Mix jocós, y mix formal
fa una fosca descripció
de nôstra Constitució,
tractánla sempre mol mal;
sense gracia, y sense sal,
alarma los ignorans;
ab desprêcis los mes grans
á los de las Corts ataca,
las autoridads maxxaca
apoyanse ab Deu, y els Sans.

Damiá

Ja comprenc lo que vé á ser,
será algun d'aquells gruxuts
farts, y drôpus** mol panxuts
qui ha escrit semblant paper:
d'aquells que nos vòlen fer
(de Santedat ab la capa
y ab Religioza solapa)
veurer lo que es bo, dolen,
perque veuen clarament
que sels acaba la ñapa.

Aquell temps es acabád
que'ns feyan veurer la lluna
ab una côba,** ya es tontuna
y clarisim disbarát:
havém tan adelantad
tornarnos en lo temps vell;
ya no som tan durs de pell,
nos entra la rahó clara,
y la gen que vivim ara
tenim mol net lo clatell.****

Bernát

Lo tenim net, Damiá,
una porció mol gran,
perô'y ha mol ignorán
que's facil de soborná:
creurías que no faltá
qui digué (y de tot côr)
qu'estimava mes que'l ôr
aquell paper deliciós,
y el guardava com si fos
un preciosisim têsor?

Damiá

D'aquestos no'n fasias cás
que los uns per sa ganancia,
los altres per ignorancia,
que estan seduïds veurás:
per Burros los deixarás
perque segons van obrán
may se descarregarán
á pesar que'ls ho digueren,
es dir, que Burros nasquéren

y Burros se morirán.

Bernát

Si Damiá, però tonán
á nôstra conversació,
creurás que d'inquisició
també 'n parla allí bastán;
y arriba son ôdi á tan
que diu descaradamen,
que tot llibre bô, ó dolen,
que l'ex-Santa nos privá,
es perdút qui'l llegirá
ó pecará mortalmen.

Damiá

!Quans ne tingueren privads
per la nôstra mala sôrt
que dehuen ab lletras de ôr
eternamen sé'stampads!
!Ah! quan, y quan atrasads
nos tingué la inquisició!
¿Y ab zêl de Religió
que'n tot temps aparentaren
digas Bernat ¿no priváren
la nôstra Constitució?

Luego si qui llegeix
un llibre per ells privád,
ha de fer un grôs pecat,
que mols pequém apareix;
ya pôd desd'ara mateix
posá lleña per l'ivêrn,
en lo cêl lo Pare etêrn,
pues segons lo tal opína,
fins los nôis de la Doctrina
van á parar al infern.

Bernát

¿Saps també ab lo que's fica
sobre si tôcan ó no
los bens de la Religió,
!côm se coneix que li pica!
ya veyem segons s'esplica,
ben bé lo rezôrt que'l môu,
be dona á comprendre prou
per mol que se hagia ocultad
que es algun qu'está nafrad
y que la llaga li cõu.

Damiá

No era una picardía
qu'ells tinguesen del Estat

una grôsa cantitat,
y'l Militar res tenía?
ja's veu, aixis succehía
qu'ells estavan côm un ram
de flôrs que sovin regám;
ben grasos, ben recreads,
y miraban als Soldats
despullats, y môrts de fam.

Repartinto ab equitat
totôm podrá viurer bé,
y es prodrán pagar també
los grans deutes del Estat:
mes no era proporcionat
ni pôt aprobar ningú,
que lo un se quedia dejú,
y laltre moria de far,
ni tenir (per dirlo clar)
los uns cent, los altres hú.

No vull dir no per asô
qu'á tot Religiós pruden,
li faltia son pasamen,*****
ni bôna manutenció;
deu procurar la Nació,
mol puntualmen pagarlos,
obeirlos, estimarlos,
pues son personas sagradas,
per Cristo recomenadas
y debem tots respectarlos.

Parlo d'aquells solamen
que ab son môdo ja edifican,
y que sôlamen predicán
per bé, y repôs de la gen;
d'aquells hòmens de talen
que imitan al Redemptor,
es tot caritat, amor,
justicia, y beneficència
y que prestan l'obediència
a'n al Cesar son Señor.

Perô los Sacerdots tals
que per la sua ambició
van sembrán per la Nació
guêrra civil, y altres mals;
son uns dragons infernals,
furias que habém de acabar,
contra ells debém clamar
fins lograr esterminalos;
que no mereixen mirarlos
côm ministros del Altar.

Si amic meu, mes que may, ara
constancia, rezolució,
valor, firmeza y unió

ya qu'els vils trêhuen la cara,
fem que la pàguien ben cara
insolència tan notòria:
coronemnos tots de gloria
si'ns provocan á la guèrra,
y no quedia en nostra tèrra
dels servils ni la memòria.

Nota

Dihuen que han pres un tornér

á instancias de la Milicia,
però crec que la malícia
en altre puesto deu ser:
no té trasa lo paper
de ser fet á cop de torn,
no surt lo fôc d'aqueix forn,
no, no faltan vils talens,
ques valen del ignocens
per donarnos un trastorn.

Notes de l'editor:

* *burxar* = punxar amb la burxa i, per ext., amb qualsevol instrument o arma de punxa.

** *dropo* = que defuig el treball

*** de donar coba

**** *Esser net de clatell*, DCVB = esser molt viu d'enteniment

***** *passament* = renda suficient per a viure

Poema número 11.

Surt al número 19, de dia 7 d'abril de 1821, a la pàgina 148. Ara, la conversa és entre "El Pastor de las Artigas, y el Cabrer de Lôfre". El tema de conversa era la corrupció a l'antic Règim, concretat amb un cas d'un Tinent del resguard, el qual participava del negoci del contrabàndol.

Aquest poema consta només d'una estrofa. De la forma en que està escrit, ben bé podria ser una tonada popular en aquella època per part dels liberals. Altrament, també hi cap que sigui un poema escrit per Amengual. El poema diu així:

Fet está de vostra* sòrt
Servils arrufau el nás
Que deim are y en tot cás

Constitució ó môrt

Nota de l'editor:

L'original posa "nostra", però a la pàgina 159, del següent número del Setmanari, hi ha una correcció de l'errada i es demana canviar-ho per "vostra".

Poema número 12

Surt al número 20, de dia 14 d'abril de 1821, a la pàgina 157. La conversa és entre "Lamo'n Sutro i L'amo'n Llana". Parlen sobre els impostos, en concret del vi i de l'aiguarent. S'han baixat els preus, però, com que la gent beu més, hisenda recapta més. L'amo en Sutro diu: "Are totòm ja pot beurer á la clotella,* ahir la tavêrna de can Patôrxá estava d'en gom en gom, el taverner abocava y vax sentir aquestas cansons".

Per això, podria tractar-se també, tal i com apunta l'autor, com el cas del poema anterior, d'uns versos populars entre els parroquians de tavernes.

Póza suc ô lleva vidra
 mala pereza't roég
 pôse fins que sentas tec
 al cap d'amunt es la mida.

En tirar el cap enrre
 es facil de buidarló
 y perque'n vejas milló
 se fa d'aquesta manera.

Nota de l'editor:

* a la clotella, DCVB = en gran abundància

Poema número 13

Surt també al número 20 del Setmanari. Aquest es troba en un article comunicat que es signa amb les inicials B.D. El tema, com es pot observar, també fa referència al nou ordre polític i el poema, d'una estrofa, es correspon amb l'estrofa número 13 del poema número 8. Aquí, Amengual assegura que las cançons constitucionals "Pastora anem a la vila", poema número 8, eren conegudes i, fins i tot, cantades per treballadores del camp. Potser era així i, potser, això és un element literari de l'autor, que també podria ser l'autor de l'article: i usar aquesta tramoia per afavorir la difusió de les seves idees.

L'article diu així:

"Un bergant qui altre temps no se feya coca* ab la Constitució y qui are la *traga* per fôrsa, pasava boca de sol'lera entre'l Serral y el torratxó d'el Camí de Can Damêto de Binisalem. Las al-lôtas qui la fan a Bellveure y á Can Pere-Antoni, venian de axarcolar corrents côm a cabrídas, y hermosas côm unas flors, cantant las cansons constitucionals *Pastóra aném a la vila*, la tornada era la de la de la Caxxuxxa, y á lo últim feyan aquella desmayada y dolsa cadència que s'acôstuma. Ell no lo pogué sofrir y los digué: *aquest sospir que feis á la derreria que's de jam? Mes valdría aprengheseu la Doctrina Cristiana*. Ellas respongueren: *fam ó no fam lo cêrt es que no'u y heuría tanta, si no'y hagués tants de pandêros cristians de pan fonteta côm Vosté. Però scolt aquesta cansó y el sospir de la fi denotará los gemegs que Vosté feya el dia que torná la Constitució*".

Son Deu es la sua panxa
 pô té de pêrda'l panxó

y vól viurer cama'l ayre
 d'el fruit de nôstra suó.

Nota de Nota de l'editor:

* no fer-se coca, DCVB = no ser amics

Poema número 14

Surt al número 21, del 21 d'abril de 1821, a la pàgina 165. Està en la conversa entre "El Rector, y l'Escolá de Biniagual". El tema és la dessecació del Prat y l'Albufera (d'Alcudia). Fa referència a que això ja s'ha fet a Ciutat (al Pla de Sant Jordi). El Rector ho explica a l'escolà i li diu: "Tot está subjêcte'l home. Res dexa de cedir a-n al temps y á la constància... S'hi podrà sembrar blat i no sortiran més diners de l'illa. Es una jugada econòmica. Amb la introducció de cultius, com la patata i el

tabac, equilibrarem la balança de pagaments, el dèficit comercial”, defensant l’execució d’aquesta dessecació.

Segons la conversa, el Rector va anar a caçar a L’Albufera, i va compondre una poesia en dues parts. En aquest número es publica la primera part. La segona part ho serà també al Setmanari el 30 de juny de 1821, en el penúltim número, el 31. En aquesta primera part es fa una descripció de la caçada, complementada amb una descripció del paratge, del dia, de les incomoditats de la cacera i dels barquerers, o buferers, sembla ser, gent un poc especial, o de diferent tracte.

La casáda de la Buféra = Primera part.

Qui no sap á Deu pregá
 que vaj`un dia á casá
 d`Ivêrn á dins la Buféra:
 no crec que tenga quiméra
 altre pic de tornar`y;
 al menos per jô se di
 que primé aquesta buféra
 que tenc á suquí derréra
 m`inflan côm un llimó,
 qu`en el pònt de Son Seño
 en vejen torná`nbarcá
 y axò`ncâre á pezá
 que férem bona casáda
 que si la feim esgerráda
 ja`y heuría mes serôl;
 però n`obstante si vól
 la matexa espedició
 torná pesa Son Seño
 jo`ls hy puc acompaña
 con tal que tenc que quedá
 l`anit segona y derréra
 côm vax fé l`anit priméra
 dins la Pobblla entr`hermozuras
 que val mes de las dulsuras
 dins la Pobblla disfrutar
 d`un grat y tierno cantar,
 de patêticas tocâdas
 del piâno; acompañadas
 ab guitèrra y violí
 qui tot junt form`l mes fí
 el contrâste mes gustós,
 forma el sô mes amorós
 la mes grâta melodía
 y la mes dolsa armonía
 que ja may s`hagués sentit,
 que pera`n son c... humid
 per síquis, estañis, cañás:
 y que mata centenás
 de fôtjas, colls-blaus, ugrons,

rosas, setlas, moratons,
 pardas, ôcas, galls-favés,
 y que tots cuants de cués
 a-y ha dins el buférol.
 Era ja sortit el sôl
 com en el pôrt arribârem,
 aguardant allá trobârem
 un barqué ó buferé
 câra de mal taconé
 y cara de mal conôrt
 y cara de forat tórt
 y cara de renegat
 un Arqueonte pintat
 y tant llex que no té fí.
 Lo primé que mos va dí
 fonc pêsta, misa, batáy,
 y despues un seregay
 de creus y devociions
 y bônas oracions
 per sentir una beyâta.
 Entrem`y que bé se tratta
 vax dir a mon compaña
 y saltám dins un barcô
 justifet una pastéra;
 per devant ó per derréra
 per un ó altre costat
 ja se tôrs, ja`stá jirat
 com qui bellá cuantradânsas:
 Lo matex q`unes balanzas
 al instant se trebucava
 allá hont el pes donava.
 En fin pésam mal que mal;
 y per la síquia Reyál
 travésam mil estañols
 sempre á la vista d`estôls
 d`animals, qui mos nadavan
 devant devant, y volavan
 antes d`á tir arribá.
 Aquí dexám un cañá;

allá dexám mil sesquéras;*
 á sullá dos mil bovéras;
 entrám ja dins l'estañi gran;
 los compañeros trobám;
 los crids el ayre ensordéxen;
 los animals mos cubrexen;
 del sòl rôban la claró:
 ja no se sent mes rumó
 que trôns, crids, y renôu d'alas
 un pery d'oras no malas
 pesârem nos pod negá.

Aquí la nit comensá
 á jelar al ambient:
 ja se môu un cap de vent
 mes fret q'un nas de beyâta:
 ja la lluna un camp de plâta
 ab los seus rayos formava
 sobre l'aygua qui brillava.
 Mos embarcám cada qual
 tirant devés el Basal
 per vel-lá tots arrufats
 allá arribám tots jelads
 las dens mos saltan de fret
 mos pozám côm un pollet
 tots sols dins una sesquéra
 ab la pitjâda priméra
 mos comensám enfoñá
 ab la segona á trobá
 aygua, brôu y serigôt
 ab la tercera aquell llôt
 mos arriba á los turmells
 mos fa tepá'ls oronells
 una oloreta molt râra,
 côm que fos xella** de frare;
 côm que fosen enseymâdas
 que las mônjas apretadas
 los demetins solen fer;
 en b'un pic vos lo diré
 com que fos alló que'l gat
 no sòl dexá destepad
 en haverse proveit.

Despues d'haver recullits
 las pesas qu'allá matârem
 altre pic mos embarcârem.
 El xixórro ja s'enquella
 altre pic oló de xella
 el nàs mos torne ferí
 porque per podé sortí
 per poderlo denquella
 fôrt aguérem d'estrebá***
 fins el fanc en b'un garrôt

y per pâga aquell fancôt
 com mes lo tôquen mes pud.
 Es un navegá ben brut
 es un porqueñi navegá
 y l'haguérem de pasá
 fins que fórem á las câzas
 allá compôstas las vazas
 y despues d'haver sopad
 partiguérem aviad
 á descansar un istant
 era un gust al entretant
 sentí jurá'ls buferés
 côm que fosen carretés
 no dic bé: porque'quell dí
 de'quell refrá mallorquí
 júra côm un carreté
 júra côm un buferé
 estaría mes ben dit.

No pasava mitja nit
 y ja'stâvem axicats
 los buferés aprontats
 aguardan impacients
 mos embarcám y las dents
 tornen comensá á ballá
 las bârcas s'han de'turá
 per rompre los frets crestais,***:
 pasen bufâdas y rais
 d'un vent qui secôrre els pels,
 !Parexía qu'ets estels
 en jêl s'eren trasmutats!
 En fin arribam jelats
 á travesá la buféra
 y arrufads dins la sesquéra
 ja mos tornâm á pozá
 ja mos tornâm enfoñá
 ja tornâm está'n remuy
 ja tornâm fe'l matex truy
 que férem la nit pasada.
 Acabârem la casâda
 ja's feu hõra de partí
 los barqués tórnen vení
 entrám dins la pèsta rôjja
 frees com una camarrojja
 e... beñad y câra trista,
 ja's presenta á nôstra vista
 el pontet de Son Seño

á-y arribâm el barcô
 sâltam en têrra y partim.

Ja veis si'y puc dir de prim
 y no'n he dit la mitat

es un plé***** mâsa cansat
 es un plé qui costa masa,
 encâre que matan câsa
 per molt que pujan matá
 may s'arriba equilibrá
 la pena y devertiment,
 l'alegría y cansament.
 no'rriban á ser iguals.
 Es un gust veure animals
 sempre nigulat qui'spânta,
 es un gust á câsa tanta
 poderli sempre tirá:
 es un gust veure cañá
 per tot quant la vista alcânsa.
 es un gust de l'aygua mânsa
 veure'l curs tan placentér:
 es un gust veure'l plantér
 de sempre verdas sesquéras:
 es un gust veure bovéras
 coronadas de fluxells:*****
 es un gust los tamarells
 veure qui no'n ha vist may
 ¿empero no's un treball
 no's un disgust, no's engorro
 navegá dins un xixorro
 just com un carabàsot?
 ¿No's un disgust aquell llôt
 la mala olor ensumár?
 ¿No's un disgust agafar

un pop dins una sesquéra?
 ¿No's un disgust de carrera
 docents animals ferir;
 emperô en aguastá'l***** tir
 dêu pasas, dins un cañá
 veurerlos tot d'una entrá
 y dexá'n als pensaments
 d'anarlós ab pans calents
 derrera á ferlos testets*****?
 ¿No's un disgust patí frets?
 ¿No's un disgust tremolá?
 ¿No's un disgust travesá
 pe'l fanc sempre xic xac
 sempre humits com un llimac?
 Aném si que's preferibble
 aném que's menos terrible
 aná á casá'n mix del sôl
 un dia de Juriôl
 per garrígas ó piná
 per montâñas ó camp plá
 ó per qualsevòls terrenos;
 un no se'nfoñe á lo menos
 ni pôze'l pêu á llôc flux.
 Emperô no torném pus
 á casá dins la Buféra
 porque d'ivêrn búfa era
 y encare
 búfa es are

Notes al poema:

* *sesquera*, DCVB = planta gramínia semblant al càrritx que es fa a llocs de molta humitat

** *aixella*

*** *estrebar*, DCVB = estirar amb força

**** *crestai*, (Joan Josep AMENGUAL: *Diccionari*) = Allò que és de vidre

***** *plaer*

***** *fluxell*, DCVB = pelussa fina o plomissa dels ocells

***** *gastar*

***** *anar amb testets* (a algú), DCVB = fer-li molt de cas, tenir-li moltes atencions

Poema número 15

Surt al número 23, 5 de maig de 1821, a la pàgina 183. El poema es troba a un article comunicat. Resulta curiós que el personatge del poema sigui un dels personatges d'Amengual que usa en el Setmanari: "Lamo'n Llana". L'article diu el següent: "Sr. Editor del Semmanari Mallorqui, cada vegada que per Espanya á-y ha còlca cozeta los inimics d'el órde (no poden ser altres) escámpan noticias falsas devall

devall y cóntan triunfos y victôrias cuantre la Constitució, y el Corréu* despues vé y los desment. Aí vax trobá jirant papes un borrador qui diu axí, y pens que ve al cas

Victôri primera
triunfo primé
de côm Lamon Llana
atupá'l guerré.

Y el cas entés
ni cap dupte té
q'el guerré li da
azôt de coxxé.

Y el bolcá tot
per dins un fanqué
tant que de cap bolla
en Llana ja'y vé.

El berret va pêrda
la pipa perdé
y dins los calsons

no se que se fé.
¿Puis qui pensaria
q' aquest baladré**
havia digués
tupad el guerré?

Los servils axí
escampan també
victôris triunfos
y al cap derré

Es cada victôri
triunfo primé
de côm Lamon Llana
atupa'l guerré

Nota de l'editor:

* "Corréu", podria ser el "Correu" o referir-se al "Correo Constitucional, Literario y Político de Palma", diari que s'editava en aquesta època a Palma, a la "Imprenta Constitucional Mallorquina" de Sebastià Garcia.

** baladrer

Poema número 16

Surt al número 28, de dia 9 de juny de 1821, a la pàgina 219. Es troba a una conversa entre el "Dr. Pere d'Alaró, L. Llana y L. Grexonera". En el col·loqui surt al cas el tema de la gelosia. Aquest poema, d'una estrofa, també, podria ben bé ser un poema popular de l'època.

Es posa en boca del Dr. Pere, el qual es dirigeix a "Lamon Llana" i li diu: "li vuy donar una medicina cuántre la sua jelozia y consistirá en qu'es penetria y aprenega y reflexion la siguent cuartílla que digué una fadrineta á sa mára qui la volía dur molt estreta"

Mumare, vos no'n volgueu
guárdas de vista pôzar

que si jô no'n vuy guardár
debádas en guardaréu.

Poema número 17

Surt al núm. 31, el penúltim número, de dia 30 de juny de 1821, a la pàgina 241. És la segona part de la caçada de l'Albufera. Aquest, és un número diferent, singular, ja que no consta dels apartats que contenen els anteriors números (articles de la Constitució, amb la seva explicació adient, un col·loqui i els preus corrents d'alguns

productes dels mercats de Palma, Sineu i Inca). En aquest número, únicament i exclusiva, s'hi troba aquest poema.

Està escrit en la mateixa línia que la primera part de la caçada. Però, aquí, hi introdueix els elements polítics típics d'Amengual: la defensa de la Constitució, la seva aversió a les beates i a alguns frares, i el seu rebuig als servils, per la seva doble vessant que tenen de fer política. Per una banda, com a defensors de l'antic Règim, que era, segons ell, un ordre arbitrari i corrupte. I en segon lloc, per l'actuació política d'aquests en la seva època, basada, segons ell, en la difamació i en la falsedat.

Segona part de la Casada de la Bufera.

No's manía no's quiméra
 es quant he dit la buféra
 per qualsevòl casadó
 qui'n so fret ó sa caló
 á casar a-y vaje un dia.
 No obstante's una'legría
 es un gran devertiment
 y es un gust eccel-lent
 en els ultims de Febré;
 un dia dels que sòl fé
 tan dols y deliciós
 còm el sospir amorós
 d'el rosiñòl en cantar
 antes de l'áuba trencar;
 còm el siulo desitjad
 d'el ocult enamorad
 per l'amante vertadera
 qui d'hòra'n hòra l'espera
 per parlar de son amor.
 Ni fa fret ni fa calor
 es hermoza la diada
 tant el sòl còm l'ombra'grada
 y el vent no's ofensiu
 y tot lliga y tot diu
 y es tot una armonía.
 En aquest ó semblant dia
 sens dupta's devertirán
 tots los qui's en anirán
 á casá la revòlada;
 la barqueta arraconada
 ja darrera las sesqueras
 ja per l'aygua fent carreras
 investint los animals;
 no devertiments iguals
 en altre llòc tenirse
 se pôden ni lograse
 ab mes gust y mes descans;
 quiet un sobre los bancs
 d'una barqueta liquera

lôgra triá de carrera
 de mils tirs, y mil y mil
 y sensa esquinsar un fil
 y sensa fret ni caló
 sens fatiga ni suó
 y sens rompr'una sabáta
 cassas mes que no vòl mata
 axi dona gust cassá.
 Y no s'en panadirá
 qui cassant ab la botada
 dins la cesquera enllotada
 no vulga pozar el peu
 arraconad el bateu
 y su devant escampads
 en b'un plom afiansads
 de suro *patòs* tenint
 los altres niran venint
 á esbarts y á trompons
 pensant que sos companions
 son aquells allá pozads
 y no's veuran engañads
 fins que el trô los'o dirá.
 Emperô qui'y vulga aná
 á fer una pasatjâda
 l'estació apropiâda
 el temps mes bô mes segú
 es cuant la verdó mos dú
 la florida primavera;
 llevô tota la buféra
 se môstra mes agradable
 se môstra mes admirable
 es molt mes interesant.
 Per la siqui devellant
 y casi'nsensiblement
 seguint la mansa corrent
 d'aquella aygua clara y viva;
 ¿cuant hermosa perspectiva
 á la vista se presenta?!
 Allá lluní se veu qu'intentan

las montañas escarpadas
 ab las puntas elevadas
 los niguls sobrepujar;
 aqui prôp un fértil plá
 cubêrt de flôrs y verdura
 de cuya vâsta llanura
 los ulls no trôben la fi;
 mil cañoms sembrads aqui
 sembrads allá mil favás
 un palm no se veu d'armás(1)
 de part á part de marjal.
 Un terreno tot igual
 hont no`s veu una pedreta
 per l'esquerra y per la dreta
 encatifad de verdor;
 y de l'aygua el dols rumor
 y el siulo placenter
 d'un vent qui côm enderrér
 y qui côm enemorad
 sospira dins el sembrad
 sobre las fullas movent
 verdas onas blandament;
 y l'olor y l'ambrosía
 que cada floreta envía
 y per l'ayre diffundex;
 sens dupta constituex
 un paradís de bellezas.
 Dóna allâ quexas encezas
 desde sombría espesúra
 á l'amâda qui pastúra
 el rosiñól ple d'amor,
 y debadas son dolor
 de mil maneras esplica
 qu'èlla cerca y las flôrs pica
 sols atenta á pasturár.
 Igual en aquell qui`stá
 preñad d'alguna hermosura
 qui debadas ab ternura
 li cerca dar entenent
 el ardor que`n el côm sent
 que no`s môstra apiedada
 porque d'altri anamorada
 el sort fa á la sua veu.
 Un infinit allá`s veu
 número de pepéyos
 pintads de dos mil colós
 traspasant de flôr en flôr
 un grog allá coló d'ôr
 pozad sobre una floreta
 qui de l'aygua á la rimeta
 el vent engronsar la fá,

ja pren gust en estufá
 el plomatxo d'el seu cap
 ja côm pozarse no sap
 are las âlas estira
 are dins l'aygua se mira
 y veyent cuant se parex
 s'ulsura y s'ensoberbex.
 A una jova semblant
 qui d'el miray á devant
 sos risos va component
 y d'el rôstro atentament
 sos atractius eesimina
 se fa`nrréra y ja camina
 una passa de costad
 se mira'l cos ben tayad
 y veintse agraciâda
 guâpa ayrosa ben plantada
 per ella totôm es pôc
 totôm ha de ferli llôc.

.....

Aquells cañás apiñâds
 semblants á un camp de blat
 côm está per espigár;
 qu'el vent víncla, y fa siular
 sas fullas seguit seguit
 just y fet el xit xit
 de las beyatas á misa
 xit y xit qui una pallisa
 y un bôn setlé merex
 porque`storv'y impedex
 de los bôns el ben résar:
 xit y xit qui de privar
 no`s cánsan tots los Prelads
 xit y xit qu'enbeveyads
 escolten alguns paluds
 y'ls animals betzerruts
 (beyatas falsas vuy dir)
 el fan mesclada ab sospirs
 porque las tengan per bônas
 però jô á las tals dónas
 de'l sagrâd Temple las trêg
 sens atendrá á xêc ni mêc
 ni mirar condició
 que`n tenc obbligació
 sino callan en b'un pic
 cuant jô pas y los'ó dig.
 Axi pogués aturar
 tot aquel moneyetjar
 de las dónas cuant se ventan
 cuant á l'Iglesi`s presentan
 ab el ventâll ab las mans

y sens mirar si'y ha Sants
 ni Deu ni Sânta Maria
 timant y ab fentezia
 cap enrera pêu envant
 s'en entran xerant xerant
 entre si las fadrinetas
 de flôcs ó de benderetas
 ó be d'els anemorads,
 y los ventalls aturads
 no's veuen un sôl moment
 y ric y rac sôls se sent
 sôls se veuen venteyadas
 just y fet côm las couâdas
 de las bistis á la fira
 cuant arruxan tira tira
 dins la plassa d'el Mercad.
 No se si'u has reperad
 una'lssa la côua amunt
 y una'ltra de su junt
 la se tira per devâll,
 y una'ltra côm qui bâll
 la s'engronsa pe's costad;
 que ni los ulls aturads
 un instant pôden estar
 de côuas veure'spolsar.
 Axi de concurs un dia
 per divertiment arría
 dins l'Iglesi los teus ulls
 y riurás los de trauils
 que fan y de las monadas
 veyas viudas y casâdas
 y fadrinas côm he dit,
 conversant petit petit
 cada qual á son redôl
 de lo que mes vôi ó dôl
 ó que mes li côi ó pica,
 y al entretant s'afica
 devés el môño'l ventày
 y sensa jens d'aturay
 l'ôb y el tórna tancâr
 l'acâla'l tórna pujâr
 are se venta una seya
 ares se venta una oreya
 are se venta'l clotéll,
 qui tant de tira-muxell
 cuant un veu ab tant mal vici
 te riayas y malici.

.....

Tot aquell temerellá
 y tot aquell boverá
 todas aquellas cesquéras

mes altas que carritxeras
 sempre verdas y lossánas:
 Las ayguas ab corrents planas
 qui despues d'haver passad
 qui despues d'haver trescad
 per mil estañòls s'en van
 á rendir al estány gran
 el tribut y l'omenatje:
 Encanta, y forma un imatje
 d'un laberinto intrincad
 de que sôls el avezad
 passar per sos camins
 en pôd sortir de dedins.
 Las berraquetas pozadas
 de tretxo'n tretxo plantadas
 d'els estányis á la vorera
 recórden l'edad primera
 el temps de felicidad
 en que l'hôme acomodad
 entre barrâcas vivia,
 en que sôls lo distingua
 el mèrit y la virtud;
 en qu'era desconegud
 l'orgullo tan avorible
 l'enveja tan insofribble
 insofribble per tots vents.
 Los animals mes dolents
 mes cruêls perniciosos
 son tots los envejosos.
 Cuántre'ls bôns ab rabi cega
 de mal d'altri sôls s'alegran
 si be d'altri senten dí
 róncan, no'u poden sofrí
 infaman, honrras denigran
 amistad en b'ells no lligan
 sino éntes degradads.
 !Fojuu !ay! d'aquests malvads
 fojuu fojuu Ciutadans!
 !Son perversos inumans!
 Son los qui vos perseguiren
 y son los qui destruiren
 el monument d'igualdad
 de dulsura y llibertad
 de ventura y de tot bé;
 per fer el primer papé
 per folgar y per galdir
 entre'l jemég y sospir
 entre'l temor y miséri
 entre los plôs y desvêri
 d'el innocent oprimid!
 !Fojuu d'ells, fojuu he dit!

El venjatiu, l'envejós,
 l'egoiste, ambiciós,
 el fanatic, son fatals;
 d'una catèrva de mals
 umplan á qui d'ells se fia
 uzan de las mes impia
 y negre barbaridad
 ab los qui ab dignidad
 pensan y un pôc d'honor
 vòlen superstició
 y ignoranci y burreza
 degradació rudeza
 ulls tepads nigungs talents,
 en fin, ciegos istruments
 per poderse d'ells servir
 cuantre'ls qui vulgan obrir
 los ulls á los seus jermans.
 Son pervèrsos inumans!
 Fojiu, ay! Vos dic, fojiu!
 El Diabbe'n riure'ls riu
 son traidós, son los servils
 polisóns, indignes, vils;
 y vilezas vos ferán;
 en podé vos trairán!
 D'ells fojiu! ay! hermozuras
 qu'heus umplirán d'amarguras
 puis no saben estimá
 y nomes saben uzá
 grosseria y frialdad
 y orgullo y crueldad
 y mal-tracto cada istant;
 un verí tot rabiant
 duan sempre dins el pit.
 !Fojiu d'ells, fojiu he dit!
 No'scolteu a vôstro'n Pàre
 no'scolteu á vôstra Mara
 si'n b'ells vos vòlen unir
 ab valor sabeulos dir:
 "La Religiosidad
 qu'aparentan, falsedad
 es, y supertició:
 y no saben qu'es amó
 cariño ni ben volé:
 y nigu'n b'ells viurá aplé:
 ¿Ells son rics?... Fálta riqueza
 allá hont a-y ha dureza
 allá hont fálta alegría:
 !vòltros faltaréu un dia
 y nozaltres sens consól
 ab so dogal en el còll
 quedarém en mix d'el fanc

plorant llágrimas de sanc!
 Axi matex digaulos:
 "Tirau cazauvos'y vos
 Mumara si vos agrada
 qu'una viuda escalivada
 mos sap dir, y ab raó
 que sòls son dignes d'amó
 los Constitucionals;
 ohiu d'esta los treballs"

En l'añi catorze'l Confés
 á fé creure m'arribá
 que la Constitució
 era just côm l'Alcorá.
 Atlôta tènra y senzilla
 tant fort m'ó vax aficá
 qu'á tots los qui la volían
 etèrn ôdi vax jurá.

Y d'un jove com el sòl
 sòls perque ma l'alabá
 per no viurer en b'escrupols
 mon amor vax apartá.
 !Ay que per cada fineza
 mil desprècis li vax dá!
 pensant !ay! qu'en mirarló
 m'havia de condemná!

!Atlôtas no merexia
 son cariño tan etzá!
 M'estimava: fonc constant;
 però á mi'n feren cazá.

Per Mumare y el Confés
 el còll a-y vax allargá
 en bún !ay! tan mal estèlla
 que no sé côm no'n matá!
 En b'un *servil!*... y tot dit
 en b'una paraula está,
 el temps que vax viure'n b'ell
 no'n dexí ulls de plorá!

L'añi denôu era ja viuda,
 ell no'n podia olvidar
 y sempre que m'encontrava
 los ulls seus feya parlar.

Jô ja d'ell en compatia:
 Mumara se sospitá;
 el Confés no'n volgué absòldra
 que no prometés mudá.

Es lliberal, en digueren,
 heretje, cuantre Deu va,
 y dins l'Inquisició
 dins pôc temps acabará.

!Ay de mi! questas paraulas
 tant en varen asustá

que si per cas l'encontrava
no'l me gozava mirá!

De la llibertad el dia
comensant l'añi vint torná
y de la veritat santa
la veu dolça resoná.

Ja la llibertad d'imprenta
los meus ulls ha fet badá,
he mudad ja de Confés,
Mumara fa prôu callá.

Ja unida ab lâs etêrn
los trits días de pená,
recompêns ab mil ternuras,
á qui primé m'estimá.

Solament puc di que visc
atlôtas de llevô'nsá:
mon Espós es generós,
es amable côm á pá.

Obsequiós y sensible,
cariñós, sap agradár,
es entés sens vanidad:
!Milló no's pod desitjar!

Atlôtas, las qui estâu
en b'estad ja de cazár
los constitucionals
solament haveu d'amar.

Que sôls ells son virtuosos,
sôls ells saben estimar,
y sôls ells son sempre dolsos
sempre afabbles sens César.

Peró los servils ingrâds
no mes saben maltractá
un anutx cada moment
no saben sino doná.

Atlôtas las qui estau
en b'estad ja de cazar
los constitucionals
solament haveu d'amar.

.....

Aquells animals sens fi
que no sé côm podé di
ni com acompararó:
no tantas côm fa caló
sigâlas a-y sôl havé
millós son de contarsé
las floretas d'amatlé
á devés mitjant Fabré:
millós son de numerá
devés el temps de segá
las espigas d'el sembrad:
qu'el nombre determinad

sébre de los animals
qui viuen dins las marjals
dins el prad y la buféra.
Bremúla dins la césquera
y devall l'aygua bremúla
la Quêca, y sempre adúla
horror dant de cap á cap:
y la gent qui mes no'y sap
diu que las ânimas son
qui'l Purgatôri'n el mon
allâ dins estân pasant
y son patos qui nadant
tant los es demunt vogar
com devâll per l'aygua anár.
Gent senzilla: disculpable;
perô may es escuzable
qui foménta aquest erró
qui per umplirse'l serró
diu qu'allá's el purgatôri,
y qui conta cólca histori
côm las bruxas de la Vila:
cuant un Seño de Capilla
Mêstre de filosofía
Lectó de teyología
item mes Predicadó;
dugué á l'Inquisició
mes de vuitante beneits:
Are callant vex que deis
que'us esplíc aquest bugad:
Sapigau q'un añi passad
desde l'añi catorze'nsá
á un Pôbble cuaremá
un ignorant presumid
quí va sebre qu'en b'un dit
perôm, quatre bergantélls
mes amunt de los capells
un berguentéll's en pujavan:
va sebre també qu'alsâvan
cólca pic las bergantellas...
No volgué ser mânco qu'ellas
y també va vole'lsá.
Debadas el dit posá
ell en tres mes azes qu'ell
qu'el qui jêya ni'l clotell
de la têrra may mugué;
perô xuxi que sabé
que's deya una oració:
*!Cas es d'Inquisició
axô's una bruxería!...*
axí clamá y fe via
y d'alt la trôna pujá

y comensá á propalá:
Cualsevôl qui haze'lsâd
remey no te's condenad
crema ja côm un tió
si no va á l'Inquisido...
 Ab tonterias semblants
 á tots los mes pusil-lams
 á Ciudad los s'en fe aná
 y totom per un gorá(2)
 en b'aquesta'l va teni;
 però jô li contestí
 un dia qui vengué be
 y li diguí: "tot côs te
 d'equilibri un punt igual
 côm per etzemple un parpal
 á su'nmix ben agafad
 ad los dits tenim alsad
 d'el centro un pôc abans
 no bastan las duas mans.
 El centro de l'hôme es
 allargad y ben estés
 d'el llombrigol á su'nmix;
 però per lográ'l desix
 de pujarló'm b'igualdad;
 el cap dins las mans pasad
 enrrevenad y d'esquena;
 dos li han de da d'empena
 estrebânt en b'unió
 endret de cada aguyó
 de cada espatla'n b'un dit
 y los altres dos seguid
 á su'nmix de cada cuxa.
 El seu ruc es esta bruxa
 y no mes, pare Lectó;
 y axô d'oració
 es cōsa insignificant;
 es lo matex côm bufant
 y côm xerrant entre dents
 fa los jōcs de mans rebents
 aquell qui'y esta avesad
 y el cas averiguad
 tot ve ser un pôc de pel.
 Axi llef aquest resel
 en que viu esta gênt bōna;
 y torn pujá d'alt la trōna
 que d'els homens es l-errár
 y d'ells es, l'erró'smenár".
 Axi lo feu: en cregué
 emperô'l sermó que fe
 fonc molt mes escandalós,
 tot va se d'Inquisidós

y d'alsá y mes alsá.
 Y hagerem de callá
 porque'n l'añi catorze'stavam
 en el cual si no callavam
 tot cuant deyem heregía
 era y fragmasonería.
 Però are qui podem
 el pare Alsa li direm
 ó'l para Ase si s'en pica,
 fent bêfa d'ell una mica.
 Y torném á la Buféra:
 aquella abundant pesquera
 de pexos que també'y ha
 que tampôc acomperá
 de nîgun mōdo lo sé:
 contariam si primé
 las fullas de los cipresos,
 de totas las fōnts los crexos,
 las flōrs de las primaveras
 las pâllas de dins las eras
 d'el Ivêrn el calabruç.
 Encare puis que no pus
 haje dit que no'y tornem
 n'ostante narí podem
 en un temps de los que dits;
 però sempre aná advertids
 alërta á los buferés
 porque si los dam demes
 côm mes los fan manco tenen;
 alërta á tots los qui venen
 per conte d'acompañá
 porque vérem qu'en'y ha
 qui de tant que mos amavan
 llevamos no mes cercavan
 la pell, la carn, y la sanc.
 Per no torná d'aquell fanc
 del quest indigne olorar
 per no tornar agafar
 un pop sens tenirne ganas
 per no torná pus pavânas
 fe ballá á las pôbres dents
 per no sofrí los vayvens
 d'el xixxorro tombadís:
 Elegir se fa precís
 antes de tot lo primé
 un barqué buferé
 qui mes sapi los camins
 y no torná'ntrá de dins
 las cesqueras enllotadas
 y no prenda matinadas
 y cercá milló barqueta

qu'axi la ferém condreta.
 Are ja'nari podem
 delatads ja no serém
 á Ca-l'Inquisició...
 lo fórem !ah! polisó...
 polisona, per be dí;
 ¿Còm t'atravires á dí
 que los sis de la cassâda
 eran una garullada
 d-heretjes y fragmasons?
 ¿qu'impías espresions
 en la cassada diguerem?
 ¿Que còsas impías ferem
 indignes de Cristianes?
 ¿Y còm voltros inumans
 alguns dic, Inquisidos,
 escoltareu los rencós
 la malici y picardia
 d'una bacxillera impía?
 ¿dìreu que no l'escoltareu?
 ¿Puis diò perqu'enviareu,
 impios, á regonéxe?
 ¿Perque fereu comparéxe
 un de nôltros á parlá
 bax d'embrollós preguntá
 d'el impio tribunal:
 entr'una claró fatal
 que dáva una llum escâssa?
 ¿Perq'usareu la trassa
 d'el mêdi vil y falás
 de tenir un qui vetlás
 sobre la nôstra conducta?
 !Mos'y duyeu no'y ha dupta
 d'en viu en viu mos cremaveu
 ó los nostros nôms donavau
 á l'infami y deshono!
 !D'infortuni y de rigó
 era imposible'scapá!!!
 !Ay que mes d'un centená
 de Constitucionals
 en mix de llamas fatals
 trists haviam de morir!!!
 !Lo projectá un Visiir
 un cruel Ali-baxá
 y mes cruêl concordá
 ab tal projécte d'orró
 l'impia Inquisició!!!
 !L'Inquisició cruêl
 qu'invocant el nôm d'el Cêl
 obrava !ay! infernalment!
 !Oprimía l'ignocent

sensa defênsa darlí
 y aduc sensa dirlí
 el qui l'havia acusad
 ni'l qui via declarat
 cuantre d'ell ó en favó
 qui podia ser traidó
 inimic y fôrt contrari!
 Y el confesionari!!!!
 !Ay Ministres d'el Seño!
 ¿No vivieu ab temó
 de q'una vil prostituta
 y venjativa y astúta
 vos sepultás per istants
 allá per solicitants?
 ¿Y tots els susto y l'horró
 y la pô y el terró
 no duyam sempre demunt?
 !Dur a morir cada punt
 mos podia á la sordina
 una llengua serpentina!!
 !A morir, morir cremads
 ó á viurer infamads!!
 ¿Per qui?... per un tribunal
 compôst de gent qui la sal
 y la llum via de dar,
 per ministres d'el Altar
 d'el Deu de mansuetud
 d'humildad y de virtud
 y de pau y de consòl!!
 !Y las familias de dôl
 y de pena y d'amargura
 umplia !ay! y desventura!!
 Matant, cremant!... Quin horró!
 !No u mandava'l Salvador!
 Però hermoza'l cap derré
 Constitució vengué
 vengué hermosa com el sôl
 y dispipá'l breverôl (a)
 d'infortuni y crueldad.
 Y la dolsa llibertad
 de viurer segons la lley
 mos doná, y el remey
 per curar tan cruêls mals.
 Ja constitucionals,
 fogí la calamidad;
 llibertad felicidad,
 dicha, tenim duradera.
 Anem puis á la bufera
 en un temps de los citads.
 Alegremnos, ja salvads
 d'el naufrax per nôstra sôrt

el despotisme veim môrt,
y també la tiranía;
y llibres per tota vía
estam ja de malas grescas

de los tirs de llenguas frescas
de la venjansa y rencó,
Per la Constitució.

Nota de l'autor:

a.- Breverôl se diu, per metàfora, á un nigul blau qui cauza mala tempestad.

Nota de l'escoliaista

- 1.- ermàs = paratge inculte
- 2.- gorà, DCVB = fig. Home molt grosser d'enteniment o de conducta

Poema número 17

Surt al darrer número, el 32, el dia 14 de juliol de 1821, a la darrera pàgina, la 256. Es tracta d'una aturada de l'edició, un cop acabat el primer volum "y seguirán los altres, si câu bé, y no faltan suscripcions..." es diu en un escrit dirigit al públic en aquest número. Així, després de la Fe d'errades i abans de la nota que diu que s'atura la publicació d'aquest periòdic per un temps de dos o tres mesos, hi ha l'últim poema, titulat "Protesta d'el autor". Diu així:

Si veus pôsa sensa
sentid ni primór
si veus versos coxos,
amad lletjidor:
Si veus ni'l respècte
donad ni l'honor
que dar a-n al Public
deu tot escriptor:

No'u feu la malici
lo feu el error;
puis son descuids meus
ó d'el Impresor.
Axi lo protesta
de cor el autór
demenant axi
de tod el perdó.

Bibliografia i fonts esmentades

- Arxiu Municipal de Binissalem (AMB)
- Joan Josep AMENGUAL I REUS: *Nuevo Diccionario Mallorquin-castellano-latín*, Imprenta Guasp i Imprenta Colomar, 1841, 1858 i 1878
- Joan Josep AMENGUAL I REUS: "Setmanari Consitutcional, Politic y Mercantil de Mallorca", Imprenta Felip Guasp, 1820-1821
- Biblioteca Municipal de Palma, Pza. Cort (BMP)
- Biblioteca Bartomeu March (BBM)
- Blasco, Ricard *Blasco*: "La insolent sàtira antiga", Editorial , 1984
- Joaquím Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Diccionario Bibliográfico de las publicaciones periódicas de las Baleares* , Palma, 1991, 71 (edició facsímil).
- Joan ENSENYAT I QUINTANA: "Joan Josep Amengual i el Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca, *Randa*, 14, Barcelona, 1983. 109-120.
- A. MARIMÓN: GEM, veu "Milfícia Nacional", volum 11, pàg. 15, 1993
- Joan MAS I VIVES: *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994
- Josep MASSOT I MUNTANER: "Els mallorquins i la llengua autòctona", Ed. Curial, 1985

Resum

L'objectiu d'aquest treball és treure de nou a llum els poemes que foren publicats per Joan Josep Amengual al *Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca* (1820-1821), en uns anys de canvi, el Trienni Liberal, on es tenia l'esperança de poder modernitzar el país i canviar el rumb d'una societat que, segons els liberals d'aleshores, havia quedat anquilosada. Amengual ens ofereix, amb la seva poesia de caire popular i amb una llengua col·loquial, l'oportunitat de resseguir el rastre de costums, regles de relacions socials, creences, fets, aspiracions o valoracions d'Institucions de la seva època.

Abstract

The aim of this article is to offer a new insight into poems published by Joan Josep Amengual in the *Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca* [*Mallorca Constitutional, Political and Commercial Weekly*] (1820-1821) during years of change: the *Constitutional Triennium*, when there were hopes of modernizing the country and redirecting a society that had remained stagnant, according to liberals at the time. With his colloquial popular-style poetry, Amengual offers a glimpse of the customs, rules governing social relations, beliefs, events and aspirations of the time, together with assessments of contemporary institutions.

Els jardins de Raixa

JÚLIA ROMAN QUETGLES*

Introducció

Raixa ha estat objecte d'un nombre considerable d'estudis i ressenyes. Des del segle XIX són nombroses les descripcions literàries dels intel·lectuals de Mallorca i de viatgers forans. L'interès per Raixa ha repercutit també en la formació d'un gruix destacat de documentació gràfica, que abraça des de representacions pictòriques - entre les quals sobresurt la visió de Rusiñol - fins a fotografies, que des d'objectius diversos van captar els espais emblemàtics i les perspectives més recercades. Tot i el diferent grau d'especificitat de la informació que aporten els diversos autors, es desconeix la documentació essencial dels jardins referida a l'autoria, el nombre d'intervencions i la cronologia. Les mancances assenyalades no permeten pronunciaments fermes i ens restringeixen a l'àmbit de la hipòtesi. La situació ja va ser plantejada per Cantarellas,¹ que va avançar una interpretació que sens dubte ha esdevingut el punt de partida per als estudis posteriors.

L'article que presentam és un estudi històric i artístic dels jardins de Raixa. Per dur-lo a terme hem emprat les fonts documentals arxivístiques, gràfiques i bibliogràfiques ja conegudes. L'anàlisi s'ha completat amb un atent treball de camp, que ens ha aportat dades prou interessants. Però, sobretot, ens ha permès noves perspectives pel que fa a la configuració dels espais i a llurs relacions projectuals.

Tot i ser conscients de la manca d'anàlisis més específiques referides, per exemple, a la flora, als elements patrimonials, a la infraestructura hidràulica, etc., hem considerat necessari fer un exercici d'interpretació com a conseqüència de l'estat de degradació que presenten els jardins actualment. Un procés que s'ha accelerat durant els darrers anys. Des que l'any 2002 la possessió de Raixa va passar a ser propietat pública (adquirida pel Ministeri de Medi Ambient amb la col·laboració del Consell de Mallorca), s'han anat succeint tota una sèrie d'intervencions que han afectat tant les cases -actualment en procés de reforma- com els jardins. Pel que fa a aquests darrers, les intervencions han estat sempre puntuals -neteja de vegetació, canvis en l'estructura hidràulica, etc.- i al marge d'un projecte de conjunt. Les conseqüències són la pèrdua d'elements originals, la modificació d'algunes parts dels jardins, el trencament de primigènies relacions projectuals i la pèrdua de perspectives originals. Aquesta situació ha justificat el nostre interès per enllestir un estudi dels jardins de Raixa, des d'una perspectiva històrica i artística, a partir de la informació i la documentació ja conegudes, que es completen amb l'anàlisi de l'estat actual.

* Professora d'Història dels Jardins de la UIB.

¹ C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, Palma, 1981.

Factors i elements configuradors dels jardins de Raixa

En el darrer terç del segle XVIII Antoni Despuig i Dameto (Palma, 1745 – Lucca, 1815) va promoure la transformació de la possessió de Raixa en una vil·la. Itàlia va ser el referent cultural de Despuig,² país pel qual va demostrar una especial preferència tant pel seu esperit cultural com per la seva condició eclesiàstica. Hi va passar la major part de la seva vida —s’hi traslladà per primera vegada l’any 1782— i hi va consolidar els vineles a partir del 1803, a causa del seu nomenament com a cardenal. Així, Antoni Despuig va aconseguir un ampli coneixement de les vil·les i dels palaus italians, especialment els romans. La idea de convertir la possessió en una vil·la es concretà en la definició d’un marc adequat per a l’*otium*: és a dir, fer de Raixa el lloc ideal per al desenvolupament d’una vida dedicada al conreu intel·lectual i a les belles arts. Les actuacions consistiren en la reforma arquitectònica de les cases, la construcció dels jardins i la formació d’un museu d’antiguitats.

L’evocació de l’antiguitat era una fita ineludible en les vil·les cardenalícies des del Renaixement. L’afició del cardenal a l’arqueologia i el seu vessant col·leccionista desembocaren en la formació d’una col·lecció que comprenia escultura, pintura, epigrafia, numismàtica i gravats.³ La major part de les obres acumulades procedien de les excavacions que va costejar a Ariccia —regió romana del Lazio— entre el 1787 i el 1796, en el lloc que havia estat un santuari de la Lliga Llatina. El 1798 va contractar els escultors Pascual Cortés, Lluís Melis i Giovanni Trivelli, amb la finalitat de restaurar i condicionar les peces que formarien el museu de Raixa.⁴ Tot i que no s’ha considerat excel·lent, la col·lecció va ser única a Mallorca i es va convertir en el vertader reclam de les visites il·lustres a Raixa al llarg del segle XIX.⁵

Per a la reforma arquitectònica, tant de la casa com dels jardins, Despuig va contractar els arquitectes Eusebio Ibarreche i Giovanni Lazzarini. El 1802 va formalitzar el contracte amb Lazzarini, que succeiria Ibarreche, amb l’objectiu de projectar l’ampliació de la casa a la manera d’un «palazzo nobile», expressió que és utilitzada en

² C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, 69.

³ G. ROSSELLÓ BORDOY: *Una experiencia museográfica: la desintegración de la colección Despuig de escultura clásica*, Palma, 2000.

⁴ Dels autors, només en sabem el que aporta el testimoni de J. M^o BOVER: *Varones ilustres de Mallorca*, Palma, 1847, 76. Sempre segons Bover, Cortés —espanyol— i Melis i Trivelli —italians— treballaren durant tres anys a Raixa, sota la direcció del primer.

⁵ Gairebé tots els visitants que van relatar la seva visita a Raixa van destacar-ne la col·lecció de Despuig. El testimoni de Cortada és prou explícit: *El frondoso jardín de naranjos, los costosos y bien entendidos trabajos hechos para transformar en deleitable laberinto la colina que está a espaldas del edificio, la hermosa vista que desde este punto se disfruta, los varios estanques que hay en la posesión son bellos y merecerían describirse si no hubiese otro objeto que llama casi exclusivamente la atención y que lleva a esa quinta a cuantos forasteros visitan la isla. Este objeto es el museo de estatuas y bustos antiguos y modernos que está en dos salas bajas del edificio*. J. CORTADA: *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*, Barcelona, 1845, 338. La crítica no fou, però, unànime en la valoració de la col·lecció. Una opinió diametralment oposada és la de Jovellanos que el 1808 la considerarà de dubtosa antiguitat i només d’una qualitat decent. G. M. de Jovellanos: *Obra mallorquina*, Palma, 1999. Per conèixer el procés de la formació i la desintegració de la col·lecció és d’obligada consulta l’estudi de G. ROSSELLÓ BORDOY: *Una experiencia museográfica*.

l'esmentat contracte.⁶ El projecte es concretà en la construcció d'una nova ala al costat sud de la clastra, amb destinació senyorial. La façana es va dotar d'una llotja de deu arcs que, seguint el model romà, discorre entre dues torres. Els jardins van aportar els valors simbòlics al conjunt de Raixa, com a afirmació del poder senyorial en un context pagès i com a espai destinat a la contemplació i al retrobament de l'home amb la natura, poblada per les muses i regida pels déus olímpics. Els jardins es presentaven com a grans escenografies, en les quals s'emfatitzà la presència ornamental de l'aigua i que s'enriquiren amb la col·lecció botànica i les representacions escultòriques.

Hom ha considerat que, en l'elecció de Raixa, hi degué tenir un pes important la valoració estètica del paisatge. Raixa està ubicada en un entorn privilegiat, lleugerament elevada i dominant àmplies perspectives: en primer terme, les marjades dels horts i els camps d'oliveres; la Ciutat de Mallorca, al fons, i la línia de la mar, com a tancament. La fita ciutadana en la perspectiva paisatgística de Raixa il·lustraria les arrels urbanes del mite de la vil·la.⁷ Ja el 1773 el cardenal Despuig expressava la preferència per Raixa i instava el seu germà Joan, quart comte de Montenegro —hereu del fideïcomís dels Despuig i propietari de la possessió des del 1772—, a lliurar-se a les delícies de l'esmentada possessió, on prometia acompanyar-lo, per dur-hi una vida tan ociosa que seria l'enveja de qualsevol home de seny.⁸ Un plantejament plinià, que tornaria a expressar en diferents ocasions al llarg de la seva vida. Així doncs, l'elecció de Raixa s'inspirà en la més pura tradició albertiana, tant pel que fa a la idea de vil·la —«per semplice diletto»— com pel valor concedit al paisatge.

La relació casa-jardí-paisatge constitueix un concepte essencial en la formulació arquitectònica de la vil·la classicista, des del Renaixement.⁹ El projecte arquitectònic de la vil·la ha d'aconseguir la convivència del detall —casa i jardins— amb la grandiositat de la localització, que cerca el propi horitzó en el paisatge cultivat i natural que l'envolta, més enllà dels murs o dels límits de la vil·la. Hi ha elements que materialitzen aquesta relació, tant els arquitectònics de les cases com en la creació de punts d'interès paisatgístic en els jardins. En la configuració de la vil·la de Raixa, la construcció de la llotja va tenir especial interès, perquè establia la integració de la casa senyorial i el paisatge. A més, formalitzava l'enllaç de la casa amb els jardins, mitjançant l'escala d'un tram que, des de la planta noble i flanquejant la galeria pel costat oest, descendeix al jardí.

Amb tot, la reforma de Raixa ha esdevingut doblement significativa. Per una part, es tracta d'una de les iniciatives més importants del cardenal per a la renovació de la cultura artística de la societat mallorquina.¹⁰ Per una altra, la reforma de Raixa s'ha

⁶ El contracte va ser publicat per G. REYNÉS: "Per la història de l'arquitectura a Mallorca. Contracte de l'eminentíssim Cardenal Antoni Despuig amb l'arquitecte italià Joan Lazzarini per l'estudi d'un projecte de palau a Raixa", *BSAL*, XVII, Palma, 1918-1919) i recollit per Cantarellas (1981) en la publicació de la seva tesi. El mateix any 1802 Lazzarini va ser contractat per la SEMAP com a director de la sala d'arquitectura de l'Acadèmia.

⁷ J. S. ACKERMANN: *La Villa. Forma e ideologia de las casas de campo*, Madrid, 1997, 28.

⁸ J. SALVÀ I RIERA: *El Cardenal Despuig*, Palma, 1964, 333.

⁹ L. B. ALBERTI: *De re Aedificatoria*, Madrid, 1991, 19.

¹⁰ Cal recordar que el compromís de Despuig amb la Il·lustració repercutí en la seva implicació en diferents iniciatives culturals i artístiques. Va ser membre fundador de la SEMAP, des de la qual va subvencionar l'Acadèmia de Nobles Arts. Destacam també que col·laborà en la construcció del primer passeig de Ciutat

considerat l'exemple diàfan de l'assimilació de l'art neoclàssic a Mallorca,¹¹ per l'evocació de l'antiguitat i per l'ús de la gramàtica clàssica en la definició arquitectònica de les cases i del paisatge.

Els artífexs

Sembla que les obres de reforma de Raixa s'iniciaren amb la construcció dels jardins, devers l'any 1795. Els treballs degueren continuar, almanco, fins al 1798. En una segona etapa, a partir del 1802, sembla que s'enllestí la construcció del «palazzo nobile». Tot i així, la documentació disponible no permet determinar l'autoria dels jardins de Raixa. Els projectes d'Ibarreche i Lazzarini no han estat localitzats, per la qual cosa no és possible un pronunciament ferm. Cantarellas va avançar la hipòtesi que atribueix a Ibarreche l'autoria dels jardins.¹² Aquest degué projectar una reforma, que probablement no es va completar.¹³ Només s'ha conservat un document no datat, consistent en la relació numèrica dels espais ja existents i, tal vegada, dels projectats.¹⁴ Aquest ha esdevingut el document més explícit i ha estat utilitzat com a referència bàsica per a l'estudi dels jardins de Raixa.

Tanmateix, hom ha valorat la figura del cardenal Despuig com a orientador de la reforma de Raixa. El 1793 explicava al seu germà: *A toda prisa estoy haciendo el modelo [dels jardins] para ponerlo en obra.*¹⁵ Cal insistir en el fet que la formació italianitzant i l'ampli coneixement de les vil·les i dels palaus romans justificarien la participació del cardenal en la millora del casal i en el disseny dels jardins de Raixa.

L'estructura

Els jardins són l'extensió de l'espai senyorial. Sens dubte, la tipologia de les cases de possessió, tancades al voltant de la clastra, tingué incidència en la projecció i la distribució dels jardins de Raixa. Cada un s'estructura com un espai independent; això és, cada jardí s'articula sobre la base d'un eix determinat pel cos edilici que completa. No hi ha, per tant, un eix projectual únic. A més, cada un dels jardins assumeix unes funcions i un caràcter iconogràfic particulars.

La localització de les cases de Raixa a la falda d'un pujol determinà la disposició dels jardins en diferents cotes, la qual cosa és reflectida en la toponímia dels jardins ja des del moment de la seva projecció. El jardí baix s'estén pel costat sud de les cases, a manera d'apèndix de la llotja; el jardí superior, situat al nord del conjunt i mirant al sud,

—el passeig de les Quatre Campanes—, contribuï a l'aixecament d'un plànol de Mallorca (1784) i reuní una biblioteca de 12.500 volums, amb vocació pública.

¹¹ C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*.

¹² C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*.

¹³ Bover, el qual sembla que va veure el projecte, manifestà la seva admiració i lamentà que no es realitzàs completament: *Causa admiración el examen de los planos que de su orden levantó el arquitecto D. Eusebio Ibarreche [...]. La muerte de nuestro ilustre purpurado nos privó de tener en Mallorca una maravilla*, J. M^o BOVER: *Noticia histórico-artística de los museos del Eminentísimo Señor Cardenal Despuig existentes en Mallorca*, Palma, 1864, 272, citat per C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, 67.

¹⁴ El document, conservat a l'Arxiu Truyols, va ser publicat per C. CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, 529-531.

¹⁵ J. SALVA I RIERA: *El Cardenal Despuig*, 333.

constitueix l'enjardinament de la falda del pujol. Entre ambdós nivells s'obre l'esplanada de recepció, delimitada pel portell i precedint la clastra. La topografia desigual va determinar l'articulació dels jardins en terrasses, un sistema prou emprat en la construcció de l'espai pagès de Mallorca. Alhora, el desnivell gaudia d'una valoració estètica inqüestionable en la tradició dels jardins italians. En el segle XVI —període de renovació de l'art dels jardins a Roma una vegada superades les conseqüències del Sacco del 1527— l'aprofitament de la morfologia muntanyosa, peculiar del paisatge romà i de la regió del Lazio, havia acabat per codificar una tipologia aterassada que va esdevenir model estètic arreu d'Itàlia.¹⁶ Els jardins de Villa d'Este a Tívoli, amb un fort pendent i amb l'obertura d'una perspectiva cap a Villa Adriana, van marcar les pautes d'aquesta tipologia al llarg del tot el cicle classicista fins ben entrat el segle XVIII.

El disseny dels jardins de Raixa es conjugà perfectament amb les necessitats agràries de la possessió. La transformació estètica de la vil·la de Raixa no es va fer en detriment dels valors econòmics i, per tant, es procurà la conservació de l'essència mateixa de la possessió entesa com a centre d'explotació agrària. Els jardins s'han d'interpretar en el mateix sentit que la construcció de les cases senyoriales. Aquestes mantingueren i fins i tot consolidaren la tipologia de nucli arquitectònic al voltant de la clastra, centre de distribució de les dependències pageses, agràries i senyoriales. Els jardins s'intercalaren entre els espais agraris, compatibilitzant la utilitat dels horts amb la bellesa dels jardins. Aquesta compatibilitat entre útil i bell esdevé fonamental en la particular organització dels jardins de les possessions de Mallorca. Juntament amb els jardins de Raixa, els d'Alfàbia són prou representatius de la coexistència entre els espais pagès i senyorial, productiu i estètic, respectivament. Sempre, però, es configuren com a espais diferenciats i perfectament delimitats.

La botànica

La vegetació del conjunt és dominada per xiprers (*Cupressus sempervirens*), agaves (*Agave sp.*) i garballons (*Chamaerops humilis*). Entre l'arbrat destaca el pinar, que en general ha substituït la plantació original. Podem suposar, pel que es desprèn de la documentació —i a falta que s'elabori l'inventari botànic—, que la configuració botànica original dista molt de la situació actual. Sembla que el cardenal Despuig va invertir esforços en la formació d'una interessant col·lecció botànica. En aquest sentit, exemplificaria els plantejaments il·lustrats, que concedien un pes determinant a la ciència botànica com a factor del progrés econòmic i cultural. Els jardins de Raixa podien cobrir la mancança d'un jardí botànic a Mallorca, que va ser repetidament denunciada pels intel·lectuals i científics de l'illa al llarg dels segles XVIII i XIX.¹⁷

¹⁶ Cal esmentar que aquest model s'havia introduït inicialment a la Villa Medici de Fiesole, situada a uns 250 m sobre la vall de l'Arno i amb la perspectiva oberta cap a la ciutat de Florència. Cases i jardins s'organitzen en tres terrasses que se sustenten sobre grans murs de contenció. A. TAGLIOLINI: *Storia del giardino italiano*. Firenze, 1994.

¹⁷ J. ROMAN QUETGLES: *El jardí botànic de la Misericòrdia de Palma. Ciència i cultura de la botànica a Mallorca en els segles XVIII i XIX*. Palma, 2005.

Salvà dóna testimoni d'una carta signada el 1798 per un tal Walok i dirigida a Antoni Despuig, quan encara era arquebisbe de Sevilla.¹⁸ El document resulta essencial conèixer els objectius i les primeres intervencions de Despuig a Raixa: *Dícele [Walok] que no ha descubierto, en Mallorca, más que un solo aficionado al cultivo de las plantas, un cartujo de Valldemosa, farmacéutico del cenobio; es hábil y sostiene un buen jardín botánico. En Madrid hay un buen recurso para obtener especies interesantes para poblar el jardín [...]. Los profesores del jardín botánico de Madrid se habían ofrecido a proporcionarle simientes, raíces y plantas existentes o que se recibiesen de América. Contaba con generosos ofrecimientos de los profesores don Casimiro de Ortega y don Hipólito Ruiz. Desconeixem la intensitat de la relació amb el Reial Jardí Botànic de Madrid i el nombre i els tipus d'espècies que es van introduir a Raixa. En tot cas, sabem que es van fer progressos en aquest sentit i que el Botànic de Madrid no era l'únic centre d'abastiment. Salvà escriu: *No faltan referencias a los progresos del jardín, que su dueño quería hermosear, adornándolo de las plantas más exóticas que hallaba a mano*» i que [Walok] *ha plantado veinte plátanos con buen éxito; las seis plantas de jazmín de Arabia, que enviaron de Liorna, van bien.*¹⁹*

El sistema hidràulic

L'interès per la creació dels jardins i per la consolidació de la col·lecció botànica constitueix l'origen del sistema hidràulic. En el segle XVIII Raixa no disposava de prou aigua per abastir la intervenció monumental programada per Despuig. La situació és testimoniada per Walok: *en el verano el calor y sequedad han sido excesivos, y la escasez de agua le ha hecho comprender la dificultad de conservar allí un jardín de plantas; las dos cisternas más próximas al jardín apenas dan lo suficiente para regar los pimientos y tomates, que son el principal sustento de los obreros que allí trabajan; haría falta reservar toda el agua de la fuente, y en cuanto a la tierra, no la hay mejor cuando se la riega [...]. Desea que el agua de Pastorix llegue a la Casa nova y toda la de la fuente de Raixa, y cuando esto se consiga no temerá al calor del verano.*²⁰

Cal recordar que, en el període medieval, Raixa formava part dels assentaments andalusins del lloc de Raxa, però en quedava fora del perímetre irrigat. Per tant, l'actual localització de la possessió no seria l'originària. Kirchner la situa al fons del comellar de l'Infern,²¹ on actualment hi ha les cases de Raixeta, amb motiu de l'existència d'un perímetre irrigat d'origen andalusí. En època moderna, es degué produir el desplaçament del topònim al lloc actual de Raixa.²² Per tant, la construcció dels jardins només va ser

¹⁸ J. SALVÀ I RIERA: *El Cardenal Despuig*, 118. Walok o Walox, com també apareix en el text de Salvà, personatge del qual només sabem que no era ni jardiner ni botànic i que va embalsamar uns quants ocells a Raixa.

¹⁹ J. SALVÀ I RIERA: *El Cardenal Despuig*, 118.

²⁰ Tot i la mancança d'aigua que explica Walok, sabem que a principis del XVIII a Raixa hi havia horts de cítrics i de verdures, per la qual cosa el reg existent degué ser insuficient GEM, XIV, 163 *sub voce*.

²¹ Helena KIRCHNER: *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Buryola, Orient, Coanegra i Alaró*, Palma, 1997)

²² H. KIRCHNER: *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa*, 240-241 descriu el sistema hidràulic de Raixeta: *hi ha un perímetre de 2,6 ha irrigat per l'aigua de la font des Coster. Aquesta captació es troba sobre les actuals cases de Raixeta i és una surgència natural condicionada amb una galeria de pedra seca (12,5 m) que fa un pendent pronunciat, totalment excepcional en els qanats. L'aigua es recull en un safareig de regulació proper i des d'aquest devia ser conduïda al safareig de l'hort. Una altra font, la de*

possible una vegada que es van dotar de prou aigua per al reg. Així doncs, es pot afirmar que, a finals del segle XVIII, el cardenal Despuig va portar l'aigua a Raixa. Es construí una llarga canalització procedent de les fonts del Coster i de Pastoritx. Pensam que el gran cabdal d'aigua degué implicar la construcció del safareig —«Especula», en la relació d'Ibarreche—, de 100 x 17 x 7 m, que és, encara actualment, un dels més grans de Mallorca.

El disseny del sistema hidràulic de Raixa pretenia, com un dels objectius, potenciar el valor estètic de l'aigua. Així, els elements hidràulics van ser objecte d'un tractament lúdic i ornamental: síquies i canonades de test, obertes arran de terra o sobre els marges, acompanyen el recorregut dels camins; s'hi intercalen petits safareigs, excavats a la roca, en els quals es destaquen els perfils naturals; finalment, les fonts i els brolladors, a manera de carasses de gust manierista, salven els desnivells.²³

Els jardins italianitzants del segle XVIII i l'evolució posterior

L'estructura essencial dels jardins de Raixa és deguda al cardenal Despuig. Tot i així, al llarg del segle XIX els hereus del cardenal continuaren els treballs de construcció dels jardins, que havien restat inacabats en el moment de la seva mort. D'acord amb la documentació i amb les evidències materials, hem considerat dues intervencions fonamentalment. La primera, que degué culminar a meitat del XIX, va suposar l'ampliació dels jardins, possiblement amb l'intent de continuar el projecte inacabat del cardenal. La segona, que es degué dur a terme a les acaballes del segle XIX, va tenir com a resultat la superació del model neoclàssic i la introducció d'una estètica propera al romanticisme. Aquestes intervencions van propiciar l'obertura de noves perspectives i l'establiment de noves relacions projectuals entre les cases, els jardins i el paisatge.

El jardí de recepció

La terrassa de recepció se situa al nivell de la clastra, en un plànol intermedi per on transcorre el camí públic de Raixeta. Delimitant les terrasses superior i inferior es disposen les balustrades de test. El discurs de la barana es tanca al portell, el qual es defineix amb pilastres rematades amb hídrics de test. Des de la terrassa es domina una àmplia perspectiva que abraça gairebé tota la vall, el jardí baix dels tarongers i la part est dels jardins superiors. Així doncs, aquest es configurava com l'espai unificador dels jardins i, a la vegada, com a fita senyorial en el marc del camí públic. Entre els elements botànics destaquen uns quants exemplars de pebrers bords (*Schinus molle*) i arboceres (*Arbutus unedo*), que tal vegada formaven part de la flora original dels jardins. L'efecte

Pastoritx, es troba a una major distància, seguint el congost que fa el comellar de l'Infern a partir de Raixeta, i es troba a tocar de Pastoritx. Hi ha també referències documentals explícites que confirmen l'emplaçament medieval de Raixa a Raixeta: el *lloc de Raixa és inter alqueriam de Pastorig et alqueriam de Beniatçar*» (Escrivania de Cartes Reials, 351, citat per H. KIRCHNER: *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa*, 243).

²³ El sistema hidràulic es va inutilitzar durant uns quants anys, els suficients perquè s'iniciés el deteriorament dels jardins i del mateix sistema. En una intervenció promoguda per la Fundación Parques Nacionales l'any 2002, es van substituir la major part de les canonades de test, es van fer síquies noves i es van impermeabilitzar els safareigs, inclosos els excavats a la roca.

escenogràfic de l'esplanada va ser destacat per Piferrer i Quadrado: *Un grande atrio levantado en el declive del monte á manera de plataforma y en las más de sus partes tapizado de césped, tiéndose á su entrada con grande efecto.*²⁴

Un dels elements ornamentals més interessants d'aquest jardí és el brollador situat a la paret de contenció del jardí superior. Està configurat per tres carasses de gust manierista, inscrites sota un arc de mig punt amb un querubí, i sustentat per pilastres amb fust decorat i capitell corinti. Però, sens dubte, l'element més destacat és un portell, ben treballat, que ostenta els signes senyorial dels Despuig. Està delimitat per dues pilastres coronades amb pedres escultrades en forma d'agllans. Es tanca amb barana de ferro, que mostra l'escut del llinatge Despuig. Dóna accés a una escala amb balustrada de test que, segons les fonts orals, baixava al desaparegut jardí del laberint. Aquest estava format per mandarins (*Citrus deliciosa*), que amb el seu ramatge espès ombrejaven els estrets caminals que discorrien irregularment pel jardí. La semblança tipològica dels sus elements configuradors amb els de la terrassa de recepció i la lògica en la ubicació d'aquest jardí ens fan pensar en un possible espai projectat en època del cardenal però executat posteriorment. A hores d'ara ens resulta agosarat determinar una cronologia més concreta. En relació amb aquest espai entenem la presència del safareig de la terrassa de recepció. Pensam que és una construcció posterior, destinada al reg del jardí del laberint, ja que és difícil justificar-ne la localització en termes projectuals: no es troba situat en eix respecte a cap dels elements de la terrassa i, a més, interromp el discurs visual de la balustrada.

Més clares resulten altres intervencions. A les acaballes del segle XIX es va ampliar la terrassa de recepció fins als límits de Raixa. S'hi aixecà una portalada a manera de doble torre emmerletada de gust neogòtic. Va ser construïda per F. Rosselló i Rosselló l'any 1898, tal com es pot llegir a la inscripció que hi ha. Sobre el gran arc d'entrada es mostra l'escut amb les armes del novè comte de Montenegro, Ramon Despuig i Fortuny. El nou atri va permetre el condicionament d'un accés directe als jardins de la terrassa superior i independent respecte de les cases. Tal vegada aquesta va ser la raó de la seva construcció.

El jardí inferior

El *jardín bajo inferior*, segons la denominació que apareix en el document d'Ibarreche, s'articulà com un gran jardí de tarongers. Es desenvolupava en dues terrasses, comunicades amb escales i amb la llotja com l'element unificador. Pel que sembla, la marjada superior coincidia amb l'actual jardí geomètric, més proper a l'ala senyorial. Suposam que presentava una plantació regular, amb un eix marcat per l'escala adossada a la llotja, que devia culminar en l'exedra formada per pilastres de mitjana alçada, que deixen la vista lliure cap a la vall. EL document també fa referència a una *Fuente (colocada en medio del jardín de un Naranjo)*, la qual pot coincidir amb l'existent actualment.

En la marjada inferior, situada a l'est de la superior, es desenvolupava el gran jardí de tarongers. És conegut com el gran hort dels tarongers i s'havia conservat gairebé

²⁴ P. PIFERRER; J. M. QUADRADO; *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Barcelona, 1888.

intacte fins a una intervenció recent. S'articulava sobre la base d'un doble creuer, definit pels dos caminals elevats, que discorrien en correspondència amb els accessos procedents de la marjada superior. A l'encreuament es formaven rotondes, que donaven lloc a *Parterres (o Adornos) que circundan el jardín de naranjos*. Voltant el perímetre s'obria una síquia, que permetia la formació d'*otras fuentecillas situadas en medio de los jardines*. L'efecte escenogràfic del jardí de tarongers es completà amb la presència de fassers, alineats als caminals. En aquest sentit, encara es poden veure quatre exemplars de *Phoenix canariensis*. A l'angle nord-est hi ha encara l'escala que comunicava amb la terrassa de recepció i l'accés al laberint.

L'articulació d'aquest jardí recull el sistema bàsic dels horts de tarongers de Mallorca, que troba el referent tipològic a la vall de Sóller. Però cal determinar la diferent percepció social i estètica d'ambdós conceptes, jardí i hort, en el moment en què es construïren els jardins de Raixa. En el jardí de tarongers de Raixa els caminals estaven empedrats, un element diferencial respecte dels horts de l'espai pagès de la mateixa possessió.²⁵ Tot i que ens manquen els instruments de contractació dels jardiners, en la tradició dels pagesos de Raixa els jardins de cítrics restaven radicalment al marge de les seves tasques i eren reservats a la cura dels jardiners. Per tant, consideram que el jardí inferior no pot ser interpretat com a hort integrat en el paisatge estètic senyorial. Tot i que no se'n puguí descartar l'aprofitament econòmic, els jardins de cítrics responen a un ideal que s'havia consolidat a la Roma cardenalícia i que gaudia de gran popularitat en el segle XVIII. Ja en el sis-cents, una vegada superats els inconvenients derivats de la fredor del clima romà, els tarongers i els llimoners es convertiren en els arbres sempre presents en l'organització dels jardins de delícia de les més destacades vil·les romanes, com Villa Borghese, Villa Doria Pamphilj, etc.²⁶ L'èxit dels jardins de cítrics – el jardí inferior i el jardí del laberint – va anar associat a la necessària reelaboració del mite del jardí de les Hespèrides: el jardí profà donà pas al jardí moral, en el qual es produïen les fruites virtuoses, espirituals i benèfiques. Així es conferia un caràcter de respectabilitat a un espai de delícia, acceptable per l'Església i practicable per les altes jerarquies vaticanes.²⁷ Raixa, orientada al sud i protegida del vent del nord, reunia les condicions ideals per a l'èxit d'un jardí de les Hespèrides. La cultura italianitzant del cardenal justificaria aquest ideal que va recrear amb la formació dels jardins de cítrics.

La configuració essencial del jardí de tarongers degué perdurar gairebé fins al segle XX, tal com es pot deduir de les breus ressenyes de l'Arxiduc,²⁸ de Byne²⁹ o de Cortada,³⁰ que a la primera meitat del segle XIX es referia a «El frondoso jardín de naranjos». Tal vegada ja a les acaballes del segle XIX, la marjada superior va ser

²⁵ És interessant destacar que l'empedrat dels caminals ha estat un detall prou evident per a la pagesia com a diferenciador dels horts pagesos. Així ens ho indicà Francesc Colom, el pagès de Raixa.

²⁶ A. CAMPITELLI: "I 'cocchi' di agrumi nelle ville romane", *Il Giardino delle Esperidi. Gli agrumi nella storia, nella letteratura e nell'arte*, Firenze, 1996.

²⁷ A. SEGRE: "Alla ricerca de l'orto delle esperidi: un mito per i giardini di agrumi", *Il Giardino delle Esperidi. Gli agrumi nella storia, nella letteratura e nell'arte*, Firenze, 1996.

²⁸ L. S. DE HABSBURG: *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado. Mallorca (parte especial)*, Palma, 1991, 321.

²⁹ Arthur BYNE; Mildred STAPLEY: *Majorcan houses and gardens*, New York, 1928.

³⁰ J. CORTADA: *Viaje a la isla de Mallorca*, 1845, 338.

transformada en un jardí formal definit amb topiària i amb pasteres delimitades per pedres irregulars. L'eix projectual es remarcà amb la formació de quatre arcs de xiprers. Unes quantes jardineres de tarongers van ser substituïdes per arbres de creixement vertical, com l'araucària, la magnòlia i un exemplar de washingtonia robusta. Els altres fassers, una datilera i una washingtonia, van ser plantats més recentment, a la primera meitat del segle XX.³¹ Una altra intervenció important degué ser la interposició d'una línia de xiprers entre les dues marjades de tarongers.

Cal entendre el sentit d'aquestes reformes. No es poden considerar tan sols com a conseqüència de la influència de les noves modes en l'art dels jardins. El creixement dels arbres i de la barrera de xiprers suposava el trencament definitiu de la relació paisatgística que es formalitzava entre ambdues terrasses de tarongers; el valor conferit a la llotja, com a balconada que unificava visualment els dos espais i integrava el paisatge, es reduí al paper d'element arquitectònic, de caràcter senyorial, circumscrit al jardí formal. D'alguna manera, el jardí de tarongers, una vegada desaparegut el cardenal, degué perdre el sentit «moral» que n'hauria justificat la construcció. En la societat mallorquina del segle XIX els tarongers constituïen horts productius. A la veïna Sóller l'exportació de taronges era la principal activitat econòmica. Només sota la mirada dels viatgers romàntics, la vall era admirada com un gran jardí de les Hespèrides. Per tant, segons la nostra hipòtesi, en un moment avançat del segle XIX, i sobretot ja en el XX, va ser necessari delimitar novament els espais: el senyorial, definit com un jardí formal amb estructures vegetals treballades en topiària i amb espècies pròpies de jardí, respecte de l'espai pagès, amb els horts sempre concebuts amb un sentit econòmic.

El jardí superior

La falda del pujol integra el que s'ha denominat globalment el jardí superior. S'organitza en diferents espais que es desenvolupen des de la cota 425 m, situada a l'altura de la planta noble, fins al cim del puig, a la cota 525 m. Destaquen quatre grans intervencions paisatgistes. Contemporanis al cardenal Despuig serien el jardí en terrasses centralitzat per l'escala i el safareig monumental. Posteriorment, a la segona meitat del segle XIX, l'enjardinament del pujol es va completar amb l'articulació d'un recorregut fins al cim i amb la recreació d'un jardí romàntic de ruïnes.

El jardí en terrasses es construí com a annex del cos edilici amb les sales destinades al museu. En línia amb el portal exterior, es projectà l'escala monumental com a eix estructurador del jardí, articulat en sis marjades o terrasses. L'escala es perllonga més enllà fins a culminar en una exedra que disposa de bancs per al repòs. Presentava els murs decorats amb fals revestiment que dibuixava peces de marès, ara molt deteriorat. L'ascensió és acompanyada per la remor de l'aigua. Aquesta descendeix des del brollador que, a manera de carassa de test, s'obre al centre de l'exedra i aboca l'aigua en una pica en forma de copinya, també de test. Des d'aquí l'aigua es distribueix per les canals i els brolladors que flanquegen l'escala i reguen unes quantes marjades. L'escala també dóna cabuda a gairebé totes les representacions escultòriques que es poden veure als jardins. El discurs s'inicia entre dos lleons de pedra, de bona factura i aspecte del nou-cents. Als extrems superiors, hi ha uns altres dos lleons de pedra,

³¹ Els va sembrar l'actual pagès de Raixa, l'amo en Francese.

d'aspecte més arcaic. L'ascens s'acompanya amb quatre muses de pedra calcària que alternen amb hídries de test. A l'exedra, i presidint el conjunt, hi ha una representació molt deteriorada d'Apol·lo. L'acompanyen dos busts de ceràmica, que substituïren *putti* anteriors. El conjunt podria evocar un discurs iconogràfic centrat en la costosa ascensió al món de les arts, acompanyada per les muses, i que culminaria al Parnàs presidit per Apol·lo. Aquest era un programa atractiu per als mecenes il·lustrats i, per ventura, va ser projectat pel cardenal Despuig. Pensam que degué restar inacabat; les deficiències estètiques i de factura del conjunt escultòric resulten sorprenents per a una persona que havia invertit esforços en una col·lecció d'estatuària antiga, tant per a la seva formació com per a la posterior restauració.³² D'altra banda, la seqüència de les muses és incompleta, ja que només se'n troben quatre de les nou de l'Helicó que restaven sota la dependència d'Apol·lo.

Des de l'escala s'obria una de les perspectives visuals més impactants dels jardins. La configuració monumental permetia l'ascensió fins a la cota 435 m del puig, amb la qual cosa es convertia en el mirador més important del jardí. Des de l'exedra s'apreciava tota la vall fins a la badia de Palma. Les fotografies del vuit-cents i de principis del nou-cents ens mostren les bardisses retallades i uns quants visitants mirant cap a la llunyania. La manca de conservació de la plantació de les marjades ha derivat en la pèrdua de la perspectiva visual. Els documents fotogràfics i la ubicació arrecerada d'aquest jardí ens permeten afirmar que va ser el lloc destinat a la preuada col·lecció botànica del cardenal Despuig. Actualment només es conserven unes quantes murtes, que ens remetent a les fotografies esmentades. Però en general les marjades resten envaïdes de pins, xiprers i ullastres.

L'escala monumental de Raixa constituí un dels elements emblemàtics del conjunt dels jardins. S'erigia com a eix projectual del jardí en terrasses i articulava un espai privilegiat per a la contemplació del paisatge. A més, actuava com a apèndix essencial d'una intervenció paisatgista en la qual convivien elements de diferent natura: arquitectura, escultura, botànica i aigua es combinaven per configurar una escenografia fidel als models italians, molt adequada al gust dels cereles il·lustrats del segle XVIII.³³

El safareig o *Especula*, segons la denominació d'Ibarreche, es configura com una gran terrassa aquàtica. S'obre entre les cotes 425 i 435 m i ocupa gairebé tot el vessant occidental del pujol. La seva monumentalitat obligà a la construcció d'unes parets de contenció de més de 5 m d'alçada, reforçades amb contraforts. El costat del pendent segueix el relleu natural i dibuixa un perfil irregular que és vorejat per un camí ornamentat amb garballons. La baixada al safareig es produeix mitjançant una escala

³² Les deficiències han estat destacades per gairebé tots els testimonis literaris. Només a tall d'exemple, reproduïm el de Byne: *El magnífic vol de l'escala, ombrejat per bonics arbres, és impressionant, però el treball de la pedra és fluix en detalls i les figures escultòriques resulten insípides*. A. BYNE; M. STAPLEY: *Majorcan houses and gardens*, LIII.

³³ Alguns testimonis ens remetent a Villa d'Este: *Then stem of Raxa is a stairway which mounts through the terraces, a miniature of the one at the Villa d'Este near Rome*; N. LARREY DURYEA: *Mallorca the magnificent*, New York-London, 1927,182. La comparació de Larrey, una turista americana, només té un valor testimonial, que confirma la referència italianitzant dels jardins de Raixa en un període que estaven a ple rendiment.

d'un sol tram que es tanca al límit inferior a manera d'exedra que guaita sobre el safareig.

Sens dubte, el paisatgisme barroc va influir en el plantejament del safareig. Aquest assumeix un caràcter particular que és atribuïble a dues qüestions fonamentals. La seva ubicació, allunyada de les cases, va ser condicionada per llur funcionalitat i al marge de plantejaments projectuals. Era el magatzem d'aigua que havia de regar els jardins, però també els horts. A més, allò que reflecteix és un entorn fonamentalment agrari. En segon lloc, el safareig té un valor paisatgista, sempre derivat de la monumentalitat i de la potenciació dels efectes sensorials de l'aigua. Així doncs, és un element excepcional en la configuració dels jardins de Raixa.

L'enjardinament del pujol es va completar amb l'obertura d'una rampa que ascendeix al cim en ziga-zaga. El pendent és dibuixat amb petites marjades, en les quals creixen agaves, garballons, figueres de moro i pins. Al llarg del camí se situen de manera seqüencial: una petita gruta artificial, el pavelló neoàrab, l'ermita en miniatura i un pavelló a manera de temple neoclàssic. Aquest té la data 1854 inscrita al frontó, la qual indicaria el final de la intervenció. Per a la decoració interior del pavelló s'utilitzaren restes d'inscripcions àrabs i altres elements actualment desapareguts. Les dues inscripcions conservades són de tipologia cífica nassarita, datables en els segles XIV i XV. A criteri de G. Rosselló Bordoy, necessàriament han de procedir del territori del Regne de Granada, atès que en una s'hi pot llegir part de la citació emblemàtica dels sobirans nassarites: *no hi ha vencedor excepte Al-là*.

Disposam d'una acurada descripció de l'Arxiduc que ens dona una visió molt propera a la intervenció original al pujol: *Ladera arriba se llega a una pequeña torre cuyos alrededores han sido modernamente ajardinados y ofrecen una amplia panorámica del olivar al pie. A derecha e izquierda se perfilan las recortadas cimas de las montañas trazando una espectacular línea quebrada, mientras las laderas se visten de innumerables arbustos, de ondas chumberas y altivas pitas, de oscuras yucas y multicolores geranios. Una pequeña cueva artificial alberga estalactitas tomadas de otra, natural, de las inmediaciones. También han sido agrupadas algunas antigüedades de escasa calidad y deterioradas. En la cumbre de la colina ocupada por el jardín hay una casita construida en 1854 con terraza lateral des de la que se domina toda la extensión ajardinada, la casa de posesión al pie y las abruptas estribaciones del otro lado, pertenecientes ya a otros propietarios.*³⁴

El jardí de ruïnes configura un espai entorn d'un safareig amb l'estàtua emergent de Neptú, molt deteriorada. El safareig se situa sota un mur de pedra seca revestit amb morter que fou tenyit de mangra i decorat amb falsos maresos marcats amb línies blanques, de manera semblant al revestiment de l'exedra de l'escala. La part superior del mur es va rematar amb les restes d'una finestra de manera que sembla un edifici en ruïnes. A la part posterior, un portal de peces de marès ben escairades mostra la inscripció *Gaspar Berga en 11 Abril de 1895*. Al voltant del safareig es disposen els elements arquitectònics utilitzats per a diversos usos que, en molts casos, res no tenen a veure amb llur funcionalitat original. Es destrien cadirams de cor formant escalons i

³⁴ L. S. HABSBURG: *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado. Mallorca (parte especial)*, 319.

banes, esglaons formant un replà, columnes formant balustrades, etc. L'Arxiduc els va considerar d'escassa qualitat, tal com es pot llegir en l'anterior descripció. Però, si és certa l'afirmació de Ripoll, aquestes restes procedien del convent de Sant Domingo de Palma, esbucats l'any 1837.³⁵

Entre les restes cal destacar cinc semicolumnes de marbre blanc, que formaven la balustrada superior del safareig i propiciaven un fort contrast cromàtic amb el mur del fons. Són de secció semicircular i tenen una alçada de 60 cm. Sembla que van ser acuradament repicades per eliminar-ne la decoració original. L'anàlisi atenta permet observar que totes estaven decorades en cada un dels seus perfils amb cordons de l'eternitat que limitaven inscripcions en àrab. Només en una s'hi pot llegir clarament «ila li-llah» ('excepte Al·là') en escriptura cúfica simple.³⁶ Tenint en compte les altres decoracions neoàrabs que es troben disseminades pels jardins, és presumible que les inscripcions arribassin ja repicades a Raixa i que segurament procedís d'algun edifici religiós cristià, tal vegada l'esmentat convent de Sant Domingo. Així s'entendria l'acurat repicat al qual varen ser sotmeses per dissimular l'ornamentació original.

Conclusions

La vil·la divuitesca del cardenal Despuig ha conservat elements estructurals essencials. Però amb el pas del temps i de les modes ha perdut el sentit de la seva essència. Les reformes que se succeïren al llarg de la segona meitat del segle XIX establiren una nova relació projectual entre les cases i l'entorn. En el segle XVIII el cardenal va delimitar els espais senyorial amb balustrades; en el XIX s'hi van alinear xiprers. Dues solucions que evidencien diferents concepcions dels jardins i dels espais: el jardí italianitzant de Despuig és l'element íntim i, alhora, integrador entre la casa i el paisatge, sigui natural o agrari; en el segle XIX es redueix la perspectiva i s'elimina tot allò relacionat amb l'espai pagès i productiu. Tot i així, a finals del XIX l'Arxiduc determinava els elements essencials dels jardins de Raixa: *La abundancia de agua, la belleza de la situación, el esmerado artificio de los jardines y la proximidad de Palma se conjugan para hacer de Raixa una de las fincas más hermosas de toda la isla.*³⁷

La decadència del concepte de vil·la culminà en el segle XX. El museu és desintegrat a finals del segle XIX i s'inicia la venda de la major part de la col·lecció.³⁸ Pel que fa al conjunt arquitectònic, es produeix el trencament de la relació entre les cases i els jardins. El 1993 les cases són declarades BIC, mentre que la declaració dels jardins, incoada l'any 1980, no s'ha resolta encara.

Tot això s'ha de sumar al procés de degradació que han patit els jardins durant els darrers anys. Un procés accentuat per la manca de comprensió dels espais i dels conceptes essencials sobre els quals es van construir. En aquest sentit, consideram

³⁵ L. RIPOLL: *Raixa y el cardenal Despuig*, Palma, 1954.

³⁶ La transcripció ens ha estat facilitada per G. Rosselló Bordoy.

³⁷ L. S. DE HABSURG: *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado*, Mallorca (parte especial), 321.

³⁸ Una part important de la col·lecció va ser adquirida per la Gliptoteca de Copenhaguen (Dinamarca); part del museu va ser adquirida per l'Ajuntament de Palma, pressionat pels socis de l'Arqueològica Lul·liana. El procés ha estat estudiat per G. ROSSELLÓ BORDOY: *Una experiencia museográfica: la desintegración de la colección Despuig en escultura clásica*, Museo de Mallorca, Palma, 2000.

essencial recuperar el sentit de conceptes com hort i jardí. Malauradament, la buidor de contingut té conseqüències lamentables per a la conservació dels jardins històrics. Els jardins de Raixa reflecteixen massa bé aquesta problemàtica. El jardí inferior dels tarongers, caracteritzat pel ric joc de camins, rotondes i fonts, s'havia conservat fins avui dia. Però recentment ha patit un procés de degradació i de destrucció irrevocable, que ha consistit a arrabassar els tarongers, a desmuntar uns quants caminals, a destruir les síquies i a obrir un pas a la paret del jardí. En segon lloc, pensam que és necessari entendre els jardins com a intervencions paisatgistes. Els elements que gaudeixen de gran consideració actualment, com l'escala i el safareig, no poden ser interpretats independentment o aïllats de l'entorn.

En tot cas, només la disponibilitat d'altres fonts documentals i els necessaris estudis de camp ens permetran afinar tant en els dissenys dels jardins de Raixa com en els conceptes essencials per aconseguir-ne la rehabilitació.

Bibliografia

- ACKERMAN, J. S., *La Villa. Forma e ideología de las casas de campo*, Ediciones Akal. Madrid, 1997.
- ALBERTI, L. B., *De Re Aedificatoria*, Akal. Madrid, 1991.
- Álbum de Mallorca*, José J. de Olañeta, Editor. Palma, 1997.
- ANÍBARRO, M. Á., *La construcción del jardín clásico. Teoría, composición y tipos*, Akal. Madrid, 2002.
- AÑÓN, C.; LUENGO, M.; LUENGO, A., *Jardines artísticos de España*, Espasa Calpe. Madrid, 1995.
- BATLLORI, M., *Cartas del Padre Pou al Cardenal Despuig*, Ed. Raixa. Mallorca, 1946.
- BOVER, J. M., *Noticia histórico-artística de los museos del Eminentísimo Señor Cardenal Despuig existentes en Mallorca*, Imprenta de D. Felipe Guasp. Palma, 1846.
- BOVER, J. M., *Varones ilustres de Mallorca*. Palma, 1847.
- BYNE, A.; STAPLEY, M., *Majorcan houses and gardens*, W. Helbarn. Nova York, 1928.
- CAMPITELLI, A., «I "cocchi" di agrumi nelle ville romane», *Il Giardino delle Esperidi. Gli agrumi nella storia, nella letteratura e nell'arte*, Edifir. Florència, 1996.
- CANTARELLAS CAMPS, C., "Raixa, una aplicació de la idea de villa italiana en Mallorca", *Mayurqa*, 17 (1980), 79-83.
- CANTARELLAS CAMPS, C., *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, Institut d'Estudis Baleàrics. Palma, 1981.
- CORTADA, J., *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*, Imprenta de A. Brusi. Barcelona, 1845.
- FIOL GUISCAFRÈ, J. M., *Descobrint la Mediterrània. Viatgers anglesos per les Illes Balears i Pitiüses al segle XIX*, Miquel Font, Editor. Palma, 1992.
- FRONTERA, G., *Imatge del paradís*, Govern Balear. Conselleria d'Educació i Cultura. Barcelona, 1987.
- FURIÓ, A. [1840], *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, Imprenta Mn. Alcover. Palma, 1975.
- GARCÍA I BONED, G., *Mallorca vista per viatgers alemanys*, Miquel Font, Editor. Palma, 2003.

- GARCÍA INYESTA, N.; OLIVER, G., *Cases de possessió I*, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, Palma, 1986.
- Gran Enciclopèdia de Mallorca* [GEM], Promomallorca, Palma, 1988-1998.
- GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A., *Viaje a las Islas Baleares y Phitiusas*, RODA, Palma, 1952.
- HABSBURG-LORENA, L. S. [1880], *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado. Mallorca*, Caja de Baleares, Sa Nostra, Palma, 1987.
- HABSBURG-LORENA, L. S. [1884], *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado. Mallorca (parte especial)*, Caja de Baleares, Sa Nostra, Palma, 1991.
- KIRCHNER, H., *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, UIB, Palma, 1997.
- LARREY DURYEA, N., *Mallorca the Magnificent*, The Century Co. Nova York-Londres, 1927.
- LAVEDAN, P., *Palma de Majorque et Les Iles Baleares*, Librairie Renouard, H. Laurens, Éditeur, París, 1936.
- LECLERCQ, J., *Voyage a l'île de Majorque*, Imprimeurs-Éditeurs Plon-nourrit et Cie. París, 1912.
- LLABRÉS BERNAL, J., "Últimos días de Jovellanos en Mallorca", *BSAL*, XXIV, Palma, 1932-1933, 163-173.
- LLABRÉS BERNAL, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, 5 vol., Escuela Tipográfica Provincial, Palma, 1958-1971.
- MULET, M. J., *Fotografía a Mallorca: 1839-1936*, Lunwerg Editores, Barcelona, 2001.
- MURRAY, D., LLABRÉS, J.; PASCUAL, A., *Jardines de Mallorca. Tradición y estilo*, 2 vol., José J. de Olañeta, Editor, Palma, 1990.
- PAGENSTECHE, H. A., *La isla de Mallorca. Reseña de un viaje*, Imprenta de Felipe Guasp, Palma, 1867.
- PARERA SAURINA, M. D. (ed.) [1904], *Mallorca artística, arqueológica, monumental*, José J. de Olañeta, Editor, Palma, 1991.
- PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M., *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y Cía, Barcelona, 1888.
- POU MUNTANER, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, 2 vol., Gráficas Miramar, Palma, 1985-1987.
- RIPOLL, L., *Raxa y el cardenal Despuig*, Panorama Balear, Palma, 1954.
- ROMAN, J., «Los jardines histórico-artísticos de la época contemporánea en Mallorca. Un itinerario cultural», *Actas de las Jornadas Mérida. Ciudad y Patrimonio*, Mérida, 2000.
- ROMAN, J., *El jardí botànic de la Misericòrdia de Palma. Ciència i cultura de la botànica a Mallorca en els segles XVIII i XIX*, Consell de Mallorca, Palma, 2005.
- ROSSELLÓ BORDOY, G., *Una experiència museogràfica: la desintegració de la col·lecció Despuig en escultura clàssica*, Museo de Mallorca, Palma, 2000.
- SALVÀ, J., *El Cardenal Despuig*, Imprenta Mn. Alcover, Palma, 1964.
- SEGRE, A., «Alla ricerca dell'orto delle esperidi: un mito per i giardini di agrumi», *Il Giardino delle Esperidi. Gli agrumi nella storia, nella letteratura e nell'arte*, Edifir, Florència, 1996.
- TAGLIOLINI, A., *Storia del giardino italiano*, La Casa Usher, Florència, 1994.
- VARGAS PONCE, J., *Descripciones de las Islas Pithiusas y Baleares*, José J. de Olañeta, Editor, Barcelona, 1983.
- VUILLIER, G. [1893], *Les illes oblidades. Viatge a les Illes Balears*, Editorial Moll, Palma, 1973.
- WOOD, C. W. [1888], *Cartas desde Mallorca*, Ediciones de Ayer, Palma, 1968.

Resumen

Los jardines de Raixa dentro de la categoría de jardines históricos se consideran como los más emblemáticos Mallorca. Desde el siglo XIX son abundantes las descripciones literarias de los intelectuales de Mallorca así como de viajeros foráneos. El interés por Raixa ha repercutido también en la formación de un cúmulo destacado de documentación gráfica, que abarca desde representaciones pictóricas hasta fotografías, que a partir de objetivos diversos pudieron captar espacios emblemáticos y las perspectivas más insólitas. Pese a ello, actualmente presentan un alto estado de degradación, que se ha visto acentuado los últimos años a causa de la precariedad en el mantenimiento junto a desafortunadas intervenciones puntuales. Los resultados han supuesto la pérdida de elementos, la modificación de la estructura de algunas partes de los jardines, la rotura de primigénias relaciones proyectuales y la desaparición de perspectivas originales. Ante esta situación, el presente artículo es una propuesta de estudio y de interpretación de los jardines de Raixa, desde la perspectiva histórica y artística.

Abstract

Raixa Gardens are considered to be the most emblematic historic gardens in Mallorca. Literary descriptions by Mallorca's intellectuals and by foreign travellers have abounded since the 19th century. This interest in Raixa has also led to a substantial amount of graphic records, from pictures to photographs created for different purposes, capturing highly representative views and the most unique of perspectives. Despite this, the gardens are currently in a bad state of disrepair, accentuated in recent years by irregular maintenance and ill-advised specific interventions. As a result, certain features have disappeared, the structure of some parts of the garden has been altered, links in the original project have been broken, and original aspects have been lost. Given this situation, the aim of this paper is to analyse and interpret Raixa Gardens from a historic and artistic viewpoint.

Iconografía luliana: prototipos y desarrollo histórico

CATALINA CANTARELLAS CAMPS*

1. Bases para el estudio de la iconografía luliana.

A través del dibujo, coloreado o no, del escritorio medieval; de la pintura sobre tabla y sobre lienzo, al temple o al óleo; del grabado xilográfico y calcográfico, la primera iconografía luliana se define básicamente en el trescientos, transformándose y expandiéndose hasta la época contemporánea. Las artes suntuarias como el bordado y la orfebrería, las tradicionales bellas artes, escultura y pintura, son, al lado de la imagen impresa, los receptáculos usuales.

Con función descriptiva, alegórica o simbólica las imágenes asumen un papel didáctico y explicativo del sistema filosófico, a la vez que narran y exaltan la vida y el perfil de Lull. La vía erudita e ilustrada prelude y confluye rápidamente con la del culto popular. Ambas muestran tanto la proyección de una filosofía y de una doctrina, transmitida a través de sucesivas copias manuscritas y sobre todo impresas, como el arraigo de un fervor religioso.

Una primera cuestión a considerar es lo que puede entenderse por iconografía luliana. En sentido directo se refiere a las representaciones de Llull, de las escenas de su vida e iconos devocionales. Puede, no obstante, aludir también a las ilustraciones de su sistema del saber o "Ars", donde se insertan diferentes figuras para aclarar gráficamente su pensamiento. Cronológicamente el punto de partida tradicional son las miniaturas de Kalshure, obra fechada a principios del siglo XIV y salida del círculo de París. Intercalan las dos vertientes citadas con predominio de la primera, esto es la de las secuencias vitales del maestro.

Un segundo tema es el origen u orígenes de las diversas representaciones y los canales de transmisión. Como presupuesto de trabajo habría que considerar que es la fuente impresa la que fijará los modelos a partir del siglo XV. Rastrear su difusión y sus transformaciones a lo largo del tiempo es una tarea todavía pendiente.

En lo que atañe a las fuentes, las de carácter literario y filosófico han sido objeto de ediciones y estudios. Ya en 1927 Ramón d'Alós repasaba el estado de la cuestión y, remontándose al siglo XVI, destacaba el auge del movimiento editorial en las dos

* Universitat de les Illes Balears

centurias siguientes¹. Por otra parte durante el ochocientos la línea de investigación histórica empezó a sustituir a la filosófica. Con independencia de las aportaciones extranjeras, francesas y alemanas sobre todo, surgieron una serie de recopilaciones de las obras lulianas tanto en Cataluña, un foco especialmente activo, como en Mallorca. Entre estas se halla la edición que emprendieron los mallorquines Jeroni Rosselló y Mateu Obrador a partir de 1901. Ya en el novecientos, dejando al margen labores de diferente cariz, tales como la fundación de la *Schola lulística*, en 1942, la tarea del doctor Adam Gottron, la ya mencionada del *Institut d'Estudis Catalans* y la compilación del franciscano alemán Platzeck², en el campo de las publicaciones recientes una de las más asequibles es la de Antoni Bonner, publicada originalmente en inglés³. Sin embargo, estos y otros repertorios dejan la iconografía al margen.

Las primeras recopilaciones de la iconografía luliana se remontan a inicios del siglo XVIII con la obra de los jesuitas Custurer y Sollier. El primero imprime en Mallorca en 1700 *Disertaciones históricas acerca del culto, santidad y doctrina de Ramon Llull*. El segundo, en Amberes en 1708, *Acta Raimundi Lullii majorencensis, colecta, digesta et illustrata*. El propósito de las *Disertaciones*, de tono apologético, era demostrar la antigüedad del culto a Llull y la defensa de la ortodoxia de su doctrina, motivo por el cual el autor aludió a una serie de representaciones, entre ellas el sepulcro del beato, situado en la iglesia de San Francisco de Pañma (Baleares)⁴ y Llull en actitud contemplativa ante el Crucificado con la aureola del martirio y el lenticulo del milagro. La obra de Custurer alcanzó una resonancia inmediata y atrajo la atención del holandés Sollier y de su *Acta*, de tono hagiográfico que también incorporó imágenes, entre ellas el famoso grabado del retablo luliano de la Trinidad que dio a conocer⁵. En otro sentido las descripciones de los Procesos sobre Llull de 1613 y 1751 son una fuente para reconstruir la temática luliana, al igual que lo es la literatura de la "Causa Pia Luliana", fundada en 1610 y en la cual participaron los órganos de gobierno de Baleares, tanto el Ayuntamiento como el *Gran i General Consell*. Tenía por objeto promover la canonización en Roma. Una prueba del fervor del Ayuntamiento fue el cuadro que encargó a principios del siglo XVII sobre el ceremonial del entierro de Llull.

Después de lo señalado hay que esperar ya a fines del ochocientos, en el contexto de la recuperación de la figura en cuestión y el de la revitalización de los estudios desde un prisma historiográfico. La difusión de imágenes se realiza a través de publicaciones periódicas como "La Revista Luliana", el "Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana", fundado en Palma en 1885, o la "Revista de Estudios

¹ Ramon D'ALÓS: "Pröleg" a Elies Rogent i Estanislaú Durán: *Bibliografía de les impressions lul·lianes*. Palma, 1989 (1ª 1927), edic. facsimil.

² E. W. PLATZECK: *Raimundi Lull, sein Leben, seine Eerke, die Grundlage seines Denkens*. Roma y Düsseldorf, 1964. Traducciones parciales en castellano.

³ Antoni BONNER: *Obres selectes de Ramon Llull*, 2 vs. Mallorca, 1989 (1ª 1985).

⁴ La inscripción inferior es como sigue: "BEATO RAYMUNDO LVLLIO DOCTORE ILLVMINATO ET MARTIRI / Illes. Et addis. Mag. D.D.D. Salvador Sureda de S. Martitio Mca. Egs Fc. Antich Fcq. Coellex Fcq Serra Michael Beltrá Ant. Barceló Juratis Mairoicem. Sepulcri eig descrip. Cosec. Año 1700. Fcq. R."

⁵ Al pie del grabado: "Sapientissimae Academie Lullisticae Maioricensi haec Patroni fuit inmemorabilis cultus tam antiqua quam manifesta vestigia".

Franciscanos". Será el sacerdote Mateu Gelabert quien realizará, en 1886, la recopilación más importante: *Iconografía de R. Llull*⁶. Últimamente se ha elaborado un repertorio inédito titulado "Estudio iconográfico sobre Ramon Llull", que comprende más de doscientas imágenes lulianas, extraídas básicamente del ámbito mallorquín⁷.

Por otro lado, aparte de las fuentes extranjeras, una serie de bibliotecas de Mallorca son fuente de consulta imprescindible. Desde la de la Sapiencia, la del convento de San Francisco y la del monasterio de la Real, a la actual Biblioteca Pública Provincial, asentada entre 1847 y 1950 en dependencias de Montesión y trasladada luego a la sede de la calle de Ramon Llull, que incorporó los fondos lulistas del convento de los jesuitas. A la vez agregó el mueble de la biblioteca, la decoración de cuyas estanterías podría aludir, según una interpretación, al *Llibre de les Bèsties* de Llull⁸. Finalmente, las historias locales de carácter histórico e histórico artístico, que han proliferado en los últimos quince años, son una fuente a considerar al contener relaciones y descripciones de los bienes muebles de los edificios religiosos.

2. Acerca de los prototipos de la iconografía luliana.

La iconografía de Llull se forma básicamente en el siglo XIV desarrollándose, a lo largo de las centurias siguientes. De acuerdo con la descripción de Iriarte⁹, la representación de la figura de Llull responderá a la de una persona de aspecto físico saludable y complexión medianamente corpulenta. Sabemos que tuvo una prolongada senectud ya que murió cuando contaba más de ochenta años.

Como primer ejemplar de su efigie se ha considerado como primicia un dibujo de finales del siglo XIII, concretamente de 1298. Realizado a pluma, se ha interpretado como un retrato o como un autorretrato, y se halla inserto en la parte superior de la guarda de una copia latina del *Llibre de Contemplació*, ejemplar que el autor donó a la cartuja de Vauvert, en París, uno de los círculos del lulismo. Cuando el dibujo fue realizado, Llull rondaba los sesenta años¹⁰. A la sazón, coincidiendo probablemente con una época de crisis y desencanto, al término de la segunda estancia en París entre 1297 y 1299, se refería a sí mismo como *un home vell i cansat*. Es un retrato casi de busto, con un tocado de monje, con un cayado o bastón, y larga barba de acuerdo con el apelativo

⁶ Mateu GELABERT: *Iconografía de R. Llull (Catálogo de las imágenes del Beato R. Llull expuestas a la pública veneración en los templos y oratorios de Mallorca, premiado en el tercer certamen de la Juventud Artística en 1886)*. Para consultar la relación de lo publicado por Gelabert en el BSAL, véase la voz "Iconografía", en *Índice de Materias del Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana. Correspondiente a su primera época. Tomos I al XXV (1885 - 1934)*. Palma de Mallorca, 1975. 269. Puede verse también Mateu GELABERT: "Iconografía luliana", *Revista Luliana*, 2, Palma, 1903, 30 - 31, 156, 161.

⁷ El repertorio, manuscrito, se halla en la Biblioteca del monasterio de La Real de Palma y se debe a Miquel Pascual Font, licenciado en Teología y a Sebastián Trias Mercant, doctor en Filosofía. La adscripción cronológica fue realizada por la que suscribe y la actual directora del Museo de Mallorca, Joana María Palou.

⁸ Es la interpretación realizada por Mercedes GAMBUS: *Una escenografía luliana en la antigua librería del Colegio de Montesión*. Trabajos del Museo de Mallorca, Palma, 1997.

⁹ Mauricio DE IRIARTE: "Genio y figura del iluminado Maestro B. Ramón Llull", *Arbor*, Separata, Madrid, 1945.

¹⁰ Si se parte de 1235, y no de 1231, como fecha de nacimiento tenía en concreto sesenta y tres años.

que se convertirá en usual: "Ramón el de la barba florida". El dibujo en cuestión, conservado en la Biblioteca Nacional de París, fue dado a conocer por Llinares¹¹. La presentación como ermitaño será uno de los motivos que perdurarán; la larga barba es un distintivo genérico en la época medieval, y, por otra parte, la representación como monje, con túnica, un libro en una mano y en la otra un bastón, ha originado confusiones entre la identificación de Llull y la de San Antonio Abad, como ocurrió con la escultura de la portada de la parroquial de San Miguel en Palma¹².

De acuerdo con la vestimenta y atributos, Ramón Llull adoptará el hábito de monje, en general franciscano, pudiendo llevar aureola o nimbo radiado. En esta última circunstancia aparece por lo general asociado a un libro abierto que muestra una de las figuras de su "Ars". La presencia frecuente de un Crucificado se retrotrae a la conversión de Llull, y sobre todo a la inspiración divina para escribir su obra, adquiriendo entonces la cualidad de *magister* o maestro iluminado. Bajo la forma de doctor presenta birrete, cadena áurea y una pluma; el nimbo es la imagen del doctor iluminado. Mas raramente aparece como asceta junto a una calavera.

Entre otros atributos no hay que olvidar los vinculados con la hipótesis de su martirio, hipótesis creciente y reiterada a medida que pasa el tiempo. Las piedras, de acuerdo con la lapidación sufrida en tierra de Barbaria, y la palma, emblema de la victoria cristiana sobre la muerte, son las insignias habituales. Usual es igualmente, como episodio secundario o central, el tema de la nave en la cual Llull, herido, regresa a Mallorca muriendo durante el viaje, según la tesis promartirial.

Dentro de la iconografía destacan los episodios relativos a su vida, inspirados especialmente en la *Vita Coetania*. En éste sentido, el primitivo y gran relato es el *Breviculum* llamado de Karlsruhe, por conservarse en la biblioteca de éste centro alemán aunque procede de París. Al igual que el retrato o autorretrato que he citado más arriba, el *Breviculum* se hallaba en la cartuja de Vauvert. En dicha cartuja, que se elevaba en el lugar de los actuales jardines de Luxemburgo en París, Llull realizó largas estancias. Contaba con una importante cantidad de manuscritos lulianos, algunos de los cuales fueron traducidos al francés. El *Breviculum* es un relato ilustrado de la *Vita Coetania*, una especie de biografía realizada hacia 1330 por Tomás le Myésier o Tomás de Arras, además de canónigo de la ciudad de Arras y médico, uno de los mas fervientes discípulos parisinos. Escrito en latín, el *Breviculum* de le Myésier o de Arras es famoso por las doce excelentes miniaturas que contiene, reseñadas de forma reiterada por la bibliografía¹³. Dos de las láminas, la XI y la XII, explican las circunstancias de la elaboración del libro. Las restantes siguen un orden de exposición cronológica a partir

¹¹ Armand LLINARES: *Ramon Llull, Barcelona, 1962*, fig. 19 y Santiago SEBASTIÁN: "La iconografía de Ramon Llull en los siglos XIV y XV", en *Mayurqa*, 1969, fig. 1.

¹² Quedó identificada como San Antonio Abad en "Catálogo de la Exposición de Iconografía y Bibliografía del Beato Ramon Llull", en *Estudios Franciscanos*, 1919.

¹³ Entre las primeras aportaciones hay que mencionar la de Jordi RUBIÓ: "El Breviculum i les miniatures de la vida d'en Ramon Llull de la biblioteca de Karlsruhe", *Bulleti de la Biblioteca de Catalunya*, III, Barcelona, 1916, 74 y ss.. También Santiago SEBASTIÁN: "La iconografía de Ramon Llull en los siglos XIV y XV", en *Mayurqa*, I, Palma, 1969, 25 - 62. Éste autor cita que de la buscada edición de Brambach de 1893 existe un ejemplar en la Biblioteca de la Societat Arqueològica Luliana, de Palma, en Mallorca: 29, nota 9.

de la conversión de Llull. Intercaladas con la narración biográfica, hallamos alegorías sobre su filosofía y la finalidad de la obra.

Los motivos del *Breviculum* de Arras son numerosos ya que la mayor parte de las miniaturas contienen más de uno. La relación es como sigue. La miniatura I presenta las cinco apariciones del Crucificado, origen de la conversión de Llull, y las peregrinaciones que efectúa a Rocamadour, quizás el santuario de Navarra, y a Compostela en Galicia. La segunda ilustración se centra en la renuncia de Llull al mundo y a la toma del hábito franciscano. La miniatura siguiente narra la historia del esclavo árabe estructurada en tres secuencias. La cuarta concierne, por un lado, a la revelación del *Ars Magna* en Randa, un lugar elevado a modo de montaña sagrada, y a la aparición del pastor; y, por otro, a Llull en la Universidad de la Sorbona. La alegoría de la doctrina luliana es el tema de la miniatura siguiente, que se proyectan en la sexta y en la séptima, con los ejércitos respectivos de Aristóteles, Averroes y Llull. En la miniatura octava, Llull aparece en dos escenas pidiendo ayuda al Papado y a la Monarquía para llevar a término el proyecto de una cruzada a Tierra Santa. Las dos siguientes ilustraciones, es decir la novena y la décima, se centran en los sendos viajes a Túnez, recalando el segundo en Bugia, la ciudad más importante del antiguo reino tunecino, donde supuestamente tuvo lugar la lapidación, que es el tema de la miniatura.

A la narración del *Breviculum*, se añadieron, a partir de la Edad Media, otras escenas como la de Llull muerto, la de la procesión y el entierro del Beato o la presencia de éste en el Concilio de Vienne. La influencia de los franciscanos reforzó los temas cristológicos y marianos, especialmente el de la Inmaculada Concepción, ya en la época posterior a Trento. Originó también la asociación del sabio mallorquín con figuras como Duns Scoto y Junipero Serra, pertenecientes a la orden; aún en el ochocientos se produciría la conexión con devociones locales como la figura de la entonces beata Catalina Tomás. Así aparece en numerosos grabados y retablos, al igual que en la fachada principal, decimonónica, de la Catedral de Mallorca.

Un punto específico lo constituyen las formulaciones gráficas de la filosofía de Ramón Llull. Algunas aparecían en el *Breviculum* de Arras. Otras aluden a las figuras y combinaciones de letras del *Ars Magna*; también al simbolismo del árbol, que se incluye en diversas obras desde el *Llibre de la Contemplació*, *L'Ars Magna* y el *Arbre de filosofia d'Amor* hasta el *Arbre de Scientiae*. Podríamos aún referirnos a otros prototipos como el del bestiario¹⁴, o a las figuraciones de Llull como alquimista en relación con la atribución de numerosas obras apócrifas de tal orientación.

3. Los orígenes y la primera fijación de la iconografía luliana. Siglos XIV al XVI.

Salidas del círculo de París hemos citado ya el retrato del *Libre de Contemplació* y las miniaturas del *Breviculum*, de 1298 y 1330 respectivamente. En lo que concierne a estas últimas, las escenas más recurrentes y reiteradas con posterioridad serán las siguientes. La visión del Crucificado, una aparición que se produce en sueños en cinco

¹⁴ Vid el artículo citado de Mercedes GAMBUS, 1997.

ocasiones seguidas, y que es el punto de partida de la decisión de Llull, a la edad de treinta años, de dejar el mundo para consagrarse a Dios. Tal decisión, afirmada tres meses después, le conducirá a tomar el hábito franciscano, un sayal de áspera y gruesa lana. La subida y retiro del místico y filósofo a una montaña mallorquina, Randa, le proporciona la inspiración necesaria para escribir *L'Ars General*, un libro contra los infieles. Es, según he señalado, en la miniatura IV donde aparece Randa, un lugar transcendental en la vida y en la obra de Llull. Desde el momento en que aquí recibe la iluminación divina, será conocido en los países del ámbito catalán con el apelativo de "doctor iluminado", título más utilizado que el de *magister*. En la miniatura de París la mano de Dios aparece en lo alto en ademán de bendecir. Un ángel con la apariencia de pastor le confirma, en la segunda subida y estancia en Randa, la celestial visión y el acierto de la empresa que le ocupa. Tras la acción, son ahora los años de contemplación.

Interesante es una de las escenas de la miniatura VII, un precedente de Llull ante el Concilio de Vienne, celebrado entre 1309 y 1313. Ciertamente no se refiere a éste hecho concreto, sino a una de las primeras visitas a la curia romana, en su empeño de realizar una cruzada y conseguir la unidad de las religiones primero, y crear un colegio de lenguas orientales luego. La temática de los dos primeros viajes a Túnez, con Bugía como centro, son probablemente la referencia que se halla en las miniaturas IX y X. Los diversos episodios, y en un lugar relevante el apedreamiento de Llull, adquirirán especial eco en la tradición apologética y martirial. El viaje en nave, la disputa con los sabios musulmanes, la lapidación, escena esta derivada de la de San Esteban, y el regreso, malherido, originarán numerosas diversificaciones, con eje en la lapidación como refuerzo de la exaltación apologética.

Si el manuscrito de Karlsruhe es el modelo de origen francés, otras fuentes de cuna hispana en general, y catalana y valenciana en particular, surgen simultáneamente y adquieren especial auge en los siglos XIV y XV. A ellas habría que afiliar el sepulcro de Ramón Llull, la tabla representando la muerte de Llull, actualmente en el Museo de Arte de Cataluña, y el retablo llamado de los trinitarios, piezas todas de fines del cuatrocientos e inicios del quinientos.

El sepulcro es una obra escultórica que se halla en la iglesia conventual de San Francisco de Palma. Los restos, inhumados, fueron trasladados desde la cripta de la citada iglesia al actual sepulcro cien años después del fallecimiento de Llull. Desde fines del siglo XVIII la historiografía consignó reiteradamente el monumento funerario y ha sido objeto de estudio¹⁵. Baste apuntar dos aspectos. Uno, que la inscripción labrada en el sepulcro alude a Llull como doctor iluminado y como mártir, siguiendo en esta última línea la leyenda que vincula la muerte de Llull a la lapidación sufrida en Bugía. El otro aspecto alude a la representación idealizada del difunto, yacente, con la consabida barba y el nimbo en la cabeza. Sobre ella, su alma, también con rayos, es elevada hasta el cielo por dos ángeles. Obra importante desde el punto de vista histórico - artístico, no comporta ningún modelo iconográfico. El sepulcro es del filo del quinientos, vinculado a los continuadores del taller del arquitecto y escultor mallorquín Guillermo Sagrera.

¹⁵ Santiago SEBASTIÁN: "La iconografía de Ramon Llull ...", 48-54.

El retablo luliano de los Trinitarios de Palma, denominado así en alusión a parte de su contenido y procedencia, era conocido desde el setecientos gracias al mencionado grabado de Sollieri. Lo remontó al siglo XIV en un intento de demostrar la antigüedad del culto a Llull, filiación cronológica que retomó el padre Pascual en el proceso de canonización de 1751. Obra encargada por el gremio de alfareros de Mallorca para la iglesia del Espíritu Santo de la orden trinitaria, en el siglo XIX, con los avatares de la desamortización, fue retirada de su lugar, desmontada y disgregada. En la actualidad se halla repartida entre el Museo de Cataluña y el Museo de Mallorca. Gracias a las investigaciones de Gudiol, completadas por Ainaud, el retablo pudo identificarse, reconstruirse e interpretarse¹⁶. Estudiado en la segunda mitad del siglo XX por diversos autores y en primer lugar por Santiago Sebastián, ha sido analizado como uno de los referentes temáticos de la figura que nos ocupa¹⁷.

Con tres calles, predela y guardapolvo perdido, el retablo, un temple sobre tabla y documentado en 1503, presenta en el centro el misterio de la Trinidad, tema que fue uno de los dominios de la doctrina luliana. Llull aparece en tres escenas. En una de las calles laterales, confrontado a San Antonio Abad, y en dos motivos de la predela concernientes a la predicación en tierras africanas. Para estas, tal como afirmó el doctor Sebastián, ya fallecido, no puede invocarse el antecedente de Karlsruhe, de composición similar, porque el pintor mallorquín no conoció las ilustraciones francesas.

La tabla del retablo trinitario presenta a Llull de pie, con larga túnica, la característica barba y un halo de luz en la cabeza. Se halla en su estudio escribiendo el *Ars Magna* bajo la inspiración de Cristo hacia el cual dirige su mirada, y en respuesta a su religiosidad cristocéntrica. Las escenas de la predela relatan la predicación del maestro en el norte de África y el apedreamiento. Las figuras, con la de Llull en posición destacada, se recortan contra un apretado marco espacial.

En el siglo XVI la imagen de Llull contemplativo se traduce, entre otros muchos ejemplos, en una hornacina del retablo de la iglesia de San Francisco de Inca, una hermosa talla.

Para un mayor entendimiento, Llull explicó gráficamente su pensamiento filosófico y sus argumentos gnoseológicos. Entre las representaciones se encuentran desde las figuras geométricas, en general círculos, de l' *Art Brevis*, hasta el árbol luliano de diversas obras entre ellas de l' *Arbor Scientiae* o las representaciones del microcosmos, motivos relacionados con la estructura jerárquica del cosmos. Para Llull todo el universo se refleja en cada parte del mundo, sobre todo en el hombre.

En lo que respecta al microcosmos, idea deducida de l' *Arbor Scientiae*, Pring Mill, además de aclarar la interpretación del microcosmos como la teoría de las Dignidades, ha traducido en términos o figuras geométricas la relación entre los tres

¹⁶ Joan AINAUD DE LASARTE: "El retaule lul·lià de la Trinitat", *Miscel·lània Mossèn Salvador Galmés*. Barcelona, 1945.

¹⁷ Santiago SEBASTIÁN: "La iconografía de Ramon Llull ...", 25-62, y en concreto 54-62, recogió el estado de la cuestión a la sazón existente. Con posterioridad GABRIEL LLOMPART: *La pintura medieval mallorquina*. Palma, 1977 - 1980, 4 vs., vol 3, 181 - 184 y v. 4, 189 completó y actualizó la información.

niveles del alma y los cuatro del cuerpo¹⁸. El proceso equivale a la transición del círculo, asimilado al Dios uno, al triángulo o Trinidad, y al cuadrado que concierne a los elementos del cuerpo humano. La unión de las tres figuras origina la figura plena. También las imágenes de la *Ars* luliana pueden reducirse individualmente a cada una de las formas, es decir a círculos o Dios; a triángulos o potencias del alma, y a cuadrados o elementos. Estos esquemas aparecen en la obra filosófica, o método del saber de Llull, entre ellos en el *Ars Combinatoria* que aquí no nos afecta.

La construcción del sistema lógico del árbol interesó especialmente a la investigadora británica Frances Yates¹⁹. Yates analizó el *Ars* o *Art General*, que denominó "la enciclopedia del bosque", a partir de catorce árboles más dos apéndices. Aparte del árbol general, se hallan el vegetal, el sensual, el moral, etcétera²⁰. Como apunta Yates, el tema del árbol se halla en las palabras iniciales del prólogo del *Arbor Scientiae*, cuando un afligido Llull canta, debajo de un hermoso árbol, su desconsuelo para aligerar su dolor al no haber sido satisfecho por el Papado su proyecto de cruzada cristiana. Al escuchar un monje el canto de Llull, y conocer la causa de su tristeza, le aconseja componer una enciclopedia de las ciencias más clarificadora que el *Ars Generalis*²¹. De aquí que en las figuraciones arbóreas frecuentemente aparezca Llull con un monje en torno al motivo central del árbol. Cada árbol se divide en una serie de partes: raíces, tronco, ramas, hojas flores y frutos que ascienden desde el grado inferior al superior. La tradición y representación del Árbol de la Ciencia se transmitirá a través del tiempo en los compendios e interpretaciones del pensamiento de Ramón Llull .

En el siglo XV numerosos manuscritos contienen ilustraciones sobre el tema que se difunde, ya impreso, a lo largo del quinientos, generalizándose a la vez el resto de las figuras relacionados con su filosofía. Con simultaneidad se inicia la tradición de Llull como místico contemplativo, tal como aparece en la portada de la primera edición de los *Proverbis* y de la *Filosofia d'Amor*, realizada en París según ya he citado.

4. Los siglos XVII y XVIII. Transmisión y ampliación iconográfica. Escenas ceremoniales. La asociación a la Inmaculada.

La figura de Llull aparece en obras de pintura y estatuaria, integrando o no en esta última circunstancia parte de un retablo, en diversas presentaciones o actitudes. Es conveniente citar en primer lugar por su especificidad y calidad un supuesto retrato de Llull conservado en el Museo de Arte de Cataluña y atribuido al pintor Ribalta en torno a 1618. Sentado delante de una mesa, sostiene unos folios manuscritos hallándose sobre el ángulo de la mesa dos incunables. De raíz tenebrista, el rostro del supuesto Llull es de aire reconcentrado, a modo de un filósofo en la madurez , y con corta barba²².

¹⁸ Robert PRING - MILL: *El micocosmos lul·lià*. Palma de Mallorca, 1961.

¹⁹ Frances A. YATES: *Assaigs sobre Ramon Llull*. Barcelona, 1985. Estudió la perduración de Llull en la edad moderna y lo analizó como un sistema de la memoria, enlazándolo con la memoria agustiniana y oponiéndola a la clásica.

²⁰ F. A. Yates: *Assaigs sobre Ramon Llull*, 76 y ss.

²¹ F. A. Yates: *Assaigs sobre Ramon Llull*, 75..

²² Puede verse la ficha razonada en *Renaixement i Barroc. Col·leccionisme i mecenatge al Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Exposició). Llonja desembre 1998 - febrer 1999. Barcelona, 1998, 98.

Especialmente frecuente será, durante el seiscientos y sobre todo en el setecientos, la alusión a Llull como doctor iluminado, en general vestido con hábito franciscano y capa, con un libro, la pluma y el haz de rayos en derredor de su cabeza. De este modo aparece en esculturas de retablos de las parroquiales de Alaró, Algaida, Banyalbufar, y en la capilla de San Sebastián de la Catedral de Mallorca, obra ésta de 1754 de Juan Muntaner. Gregorio Herrera en torno a 1751 talló una estatua en esta línea para la parroquia de Felanitx, donde aparece también en una fornícula de la fachada de inicios del siglo XVII.

Los episodios de la vida de Llull proliferarán en su condición de misionero y pseudo mártir. Los correspondientes a su predicación en el reino de Túnez, a su lapidación y a su retorno a Mallorca en un navío, aparecen frecuentemente como temas secundarios en composiciones de Llull con la Inmaculada y el Crucificado. No obstante el tema de la lapidación, de acuerdo con el modelo introducido en Cataluña en el siglo XIV, se desarrolla autónomamente. Los ejemplos son numerosos. Entre ellos destaca el lienzo del convento de San Francisco de Palma de Bestard de la primera mitad del siglo XVII. De composición apaisada, Llull se sitúa en el centro sobre un montículo, de pie y con los brazos extendidos, dispuesto a ser lapidado por grupos laterales de musculosas figuras. La ciudad de Bugia en el lateral derecho y un velero en alta mar, en el cual retorna Llull, completan la composición. El motivo de la lapidación adquirirá un desarrollo creciente y se proyectará en la época contemporánea, sobre todo en el novecientos. En Artá se conserva un lienzo de fines del siglo XVIII y en el oratorio de San Salvador, situado en el mismo término municipal, otro del siglo XX.

La presencia de Llull en el Concilio de Vienne se remonta a principios del siglo XVII en una serie de óleos, vinculados a conventos franciscanos, entre ellos los de Palma, Inca y Llucmajor. Llull, antes de la reunión de Vienne de 1312 en el Delfinato, había emprendido una serie de viajes a Roma con el fin de exponer al Papa sus propuestas, hasta el momento sin éxito. Concernían a la fundación de una escuela de lenguas orientales, a la conquista de Tierra Santa con la organización de una Cruzada y a la lucha contra los averroistas. En *Lo Concili*, poema compuesto cuando llega a Vienne para asistir a la convocatoria de Clemente V en 1312, detalla sus proyectos, que son parcialmente aprobados e impulsados tras veinte años de lucha.

Las variantes de Llull en el concilio de Vienne responden a dos modelos plasmados por el pintor mallorquín Miquel Bestard en los primeros años del seiscientos. En uno de ellos, Llull aparece en primer plano ante el Papa, que está en su sitial y rodeado por su corte. Se presenta arrodillado con hábito franciscano y en algunos casos con un rosario al cinto. Hemos señalado los antecedentes remotos e indirectos en la miniatura octava de Karlsruhe. La diferencia de escala en la posición de Llull y la del pontífice se mantendrá. La otra variante se localiza también en la primera mitad del siglo XVII, época de proliferación de esta temática, en diversas telas como la del convento de San Francisco en Lluchmayor o la de la parroquial de La Puebla, ambos en Mallorca. Aquí el primer término lo ocupa Llull ante el crucificado como maestro iluminado escribiendo su *Ars*, y al fondo, en un monumental marco de arquitectura clásica, discurre la reunión conciliar.

Un carácter ceremonial tiene también la procesión y entierro de Ramón Llull, debido al autor ya citado, a Miquel Bestard. En un contexto de nuevos ataques dominicanos contra la doctrina y el culto a Llull, la ciudad de Palma intervino en favor de este con la fundación de la Causa Pía Luliana. En respuesta a ello, la Universidad, dependiente del Ayuntamiento, debió encargarse, en torno a 1620, del lienzo en cuestión, que es de grandes dimensiones (185 x 233 cm). Representa el entierro solemne del beato con hábito franciscano, en su recorrido por un lugar de la ciudad no exactamente identificado²³. El ceremonial está integrado por los gremios, las ordenes religiosas, el cabildo catedralicio, los jurados de la Ciudad y el virrey, amén de algunos curiosos que contemplan el cortejo.

El aspecto cristológico, que es tradicional, se repite durante el siglo XVII, tal como ocurre en numerosos ámbitos como en la iglesia parroquial de Muro, y penetra en el siglo XVIII. Las variantes son Llull arrodillado, que es lo más frecuente, o de pie ante el Crucificado, recibiendo inspiración para sus escritos, bien en un fondo neutro, bien en uno de paisaje. Es la aparición visionaria de Cristo, que en muchos casos tiene apariencia de personaje real. Por otro lado, de forma indirecta, recuerda la importancia del Crucificado en la conversión de Llull. Excepcional por su calidad es el cuadro, que no es en modo alguno atribuible a la escuela mallorquina. Ramón Llull y San Francisco se hallan en torno al Crucificado, en el marco de un paisaje con una ciudad italiana al fondo. El segundo presenta sus estigmas y el primero sostiene la palma y el símbolo de su martirio: unas piedras.

Los contactos con la iconografía franciscana, en cuya orden había profesado Llull, ocasionaron, entre otras cosas, la asociación con imágenes concepcionistas. En relación con la introducción del culto a la Inmaculada Concepción en Mallorca se ha destacado ya la figura del obispo Vich y Manrique (1574 - 1604), uno de los reformadores que aplicaba las normas del Concilio de Trento, de 1545, en todos los campos. El obispo dio especial solemnidad a la fiesta de la Concepción, de origen medieval, al igual que favoreció la fundación de diversos conventos concepcionistas en la isla, así como la representación de la Inmaculada desde finales del siglo XVI²⁴. Una prueba del auge del culto correspondiente, la constituye que la Inmaculada deviniera patrona del Reino de Mallorca en 1629. En el siglo XVII, el artífice reiteradamente aludido, Miguel Bestard, realiza un óleo con Ramón Llull como devoto de la Inmaculada, que se conserva en el Colegio de Montesión de Palma²⁵. En este tipo de imágenes es usual que la Inmaculada aparezca en lo alto, normalmente al fondo, sedente o de pie, en ocasiones rodeada o sostenida por ángeles, y con los símbolos correspondientes. En la tela que nos ocupa va acompañada del sol, la luna, la serpiente y la manzana. A medida que transcurre el tiempo, puede aparecer, además de con la serpiente del Génesis, con el dragón del Apocalipsis; finalmente, ya avanzado el siglo

²³ Para una posible relación con un tramo de la ciudad baja: Juan TOUS MELIÀ: *Palma a través de la Cartografía (1596 - 1902)*, Palma, 2002, 250-253.

²⁴ Santiago SEBASTIÁN: "El programa simbólico de la Catedral de Palma", *Mayurqa*, II, 1969, 3 - 18.

²⁵ Bartolomé FERRÁ: "Raimundo Lulio. Cuadro original de Juan Bestard", en *BSAL*, II, Palma, 1887 - 1888), 177 - 178. Y Mateo GELABERT: "Iconografía luliana en Mallorca", *Revista Luliana*, 2, Palma 1903), 159.

XVII, se yergue sobre la bola del mundo. En el cuadro de Bestard, Ramón Llull, en primer plano, vuelve su mirada hacia la aparición mientras con una mano señala un códice mariano abierto por los folios *De Conceptione*²⁶. Recortado contra un paisaje rocoso, al fondo se halla el mar, con una nave en la cual su cuerpo tras el apedreamiento, presentado en un plano más próximo, es trasladado a Mallorca.

Una serie de obras pictóricas, de corte estilístico semejante, reiteran el tema concepcionista siguiendo con modificaciones el esquema de Bestard. Así ocurre en los lienzos de las parroquiales de Campos, Deià, Randa, La Puebla o del Santuario de Lluc, todos en Mallorca, y en el del Colegio de la Sapiencia en Palma. Cronológicamente oscilan entre la segunda mitad del siglo XVII y el siglo XVIII. En el convento de la Concepción de Palma, con un interesante grupo iconográfico luliano, se conserva una obra de la advocación que tratamos de los últimos años del siglo XVI. Ofrece la particularidad de situar a Llull vuelto hacia la Inmaculada, emplazándolo no sólo en un paisaje marino, sino también en uno arquitectónico.

La presencia del Crucificado y la de la Inmaculada Concepción pueden conciliarse uniéndose así la devoción a Cristo y a la Virgen. En ambos casos Llull como *magister* es el centro de la composición, ya sea erguido, ya sea arrodillado, dirigiendo o no su mirada al crucificado y con la Inmaculada en el plano posterior y superior. Uno de los lienzos más espectaculares y complejos es el que se conserva en la parroquia de Andratx, obra del pintor Salvador Sancho situable entre 1775 y 1780. Excepcionalmente dos ángeles acompañan a Llull, que ocupa todo el primer plano, y le sostienen la pluma y una de sus obras. El Crucificado, en el lateral izquierdo, destaca por su realismo a la manera de las imágenes articuladas. Contrasta con el idealismo del círculo de la Inmaculada, en el centro superior. La escena, ambientada en un paisaje, es de composición diagonal. Los motivos secundarios, relativos a los episodios de Llull en Barbaria que aparecían en las telas de Llull con la Inmaculada, se proyectan aquí con la incorporación de Cristo en la cruz. De esta manera lo muestra la obra de Montuiri, en Mallorca, en la cual Llull esta frente a aquel. En uno de los óleos del convento de la Concepción de Palma, Llull, en pie, vuelve la mirada hacia el Crucificado, que está rodeado, como la Inmaculada, de *putis*, con la paloma del Espíritu Santo en el vértice de la composición. Por último, la presentación el Niño Jesús a Llull por parte de la Virgen constituye otra de las escenas, relativamente recientes pues no parece que puedan fecharse con anterioridad a finales del siglo XVIII o principios del XIX. Son los ejemplos de los lienzos de la parroquia de Establiments y del monasterio de la Real.

La asistencia de Llull juntamente con otras figuras de la esfera franciscana se halla asimismo en el barroco asociada a la Inmaculada o a Cristo. Ya nos hemos referido a su ubicación junto a San Francisco de Asís. Lo mismo puede decirse de Duns Scoto o de San Ignacio de Loyola, que forma pareja con Ramón Llull en torno a la Inmaculada, tanto en pinturas como en numerosos grabados de la dinastía de los Muntaner de la segunda mitad del setecientos, y en la escultura, en concreto en la

²⁶ *Nostra Dona Santa Maria dins l'art mallorquí* (Catálogo Exposición), abril - junio 1988. Palma, 1988, 174.

escultura monumental de las portadas retablos como ejemplifica el caso de la de San Francisco en Palma²⁷.

Como ejemplo de la multiplicidad de muestras, concluyo con el óleo de Ramón Llull y San Raimundo de Peñafort, que se halla en la capilla de la Inmaculada de la Catedral de Mallorca, y que es obra del pintor mallorquín de renombre internacional Guillermo Mesquida de mediados del siglo XVIII. Dicho autor también realizó un dibujo con la Inmaculada entre San Buenaventura, Ramón Llull y Duns Scoto en 1745²⁸. No hay que olvidar que Raimundo de Peñafort, en Barcelona, había animado a Llull a emprender una disputa pública contra el judaísmo.

5. La época contemporánea. El revival de fines del ochocientos.

Durante el siglo XIX, después del retroceso experimentado en la devoción a Llull a causa de la pugna de finales del siglo XVIII, se fue reavivando la recuperación luliana que una centuria más tarde era un hecho generalizado. El romanticismo puso las bases y el postromanticismo las incrementó, enlazando con el regionalismo de los años ochenta y noventa. Los hitos son diversos. Dentro del romanticismo destacan las empresas de carácter literario e historiográfico²⁹. En el postromanticismo es crucial la labor del archiduque Luis Salvador de Austria, de tal manera que el escritor Joan Alcover consideró que “las primeras generaciones del siglo XIX permanecieron de espaldas al lulismo”. Y relacionó “el reverdecimiento de la gloria luliana entre nosotros” a la llegada del Archiduque a Mallorca en 1867³⁰. Sin embargo, las figuras adscritas al movimiento cultural de la *Renaixença*, desde comienzos de los años sesenta, habían empezado a reivindicar la figura del beato. Al respecto mencionemos el intento de recuperar la tradicionalmente casa natal de Llull, en la plaza Mayor de Palma, que no llegó a puerto, recordando el acontecimiento una lápida colocada años más tarde, en 1888³¹. Simultáneamente, la Academia Provincial de Ciencias y Letras de las Baleares, convocaba, en 1862, un premio para el mejor trabajo sobre los escritos científicos de Llull. Pese a todo, el papel del archiduque Luis Salvador de Austria dio el empuje definitivo a la exaltación de tal figura. Entre 1872 y 1873, levantó la casa y la capilla de Miramar sobre las ruinas que quedaban del pasado, prácticamente nulas, bajo la dirección del polifacético maestro de obras Bartolomé Ferrá y Perelló. Miramar, como Randa y La Real, era uno de los lugares particularmente conectados con Llull al haber fundado allí el colegio de lenguas orientales. El centenario correspondiente a tal fundación fue objeto de conmemoración en 1877. Además, Miramar tenía una serie de parajes relacionados con Llull que fueron revividos. Entre otros se hallan la cueva del beato y la capilla dedicada al mismo entre 1887 y 1880, en forma de rotonda. No hay

²⁷ Santiago SEBASTIÁN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma, 1973.

²⁸ *Guillem Mesquida 1675 - 1147*. (Catálogo Exposición) febrero- marzo de 1999, Casal Solleric, Palma, 1999, 185 y ss.

²⁹ Al respecto destaquemos la detallada descripción del sepulcro del beato que en 1842 realizó Piferrer, en F. J. PARCERISA; P. PIFERRER: *Recuerdos y Bellezas de España. Mallorca*. Barcelona, s.f. [1842].

³⁰ Juan Alcover Maspons: “El lulismo en Mallorca desde mediados del siglo XIX”, en *BSAL*, XV, Palma, 1915, 427 - 439; cita: 348.

³¹ “Nuestra lámina”. Lám. LLV, en *BSAL*, II, 1888. Reproduce el diseño de la lápida.

que olvidar tampoco que bajo los auspicios del Archiduque, el ya mencionado Mateu Obrador llevó a cabo la recopilación de los escritos del maestro iluminado³².

Simultáneamente, en los últimos veinte años del siglo XIX, la recuperación de Lull por parte del Ayuntamiento y de la intelectualidad mallorquina se tradujo en un hecho destacado: en el propósito y en el deseo de erigirle un monumento. El organismo municipal insertará un medallón de Lull³³ y un retrato de cuerpo entero, obra éste del pintor Anckermann, entre los hijos ilustres del renovado Salón de Sesiones municipal emprendida entre 1895 y 1904. Contemporáneamente, se llevarán a cabo una serie de iniciativas patrimoniales que recordarán a Lull y que se concretarán en la fundación del Museo Arqueológico Luliano, de la Sociedad Arqueológica Luliana y del Boletín del mismo nombre, en 1881 y 1885 respectivamente. El tema del monumento ciudadano a Lull se puede resumir diciendo que es un anhelo reiterado a lo largo del tiempo, pero que no se llevó a término hasta 1968 cuando el escultor vasco asentado en Mallorca, Horacio Eguía lo realizó, levantándose al comienzo del paseo Sagrera de Palma.

No obstante, desde finales del siglo XIX los proyectos se habían sucedido. Destacan entre ellos los concebidos por Bartolomé Ferrá Perelló, activo en la tarea constructiva, promovida por el archiduque Luis Salvador de Austria, y uno de los más firmes defensores de la idea del monumento, perfilada desde 1863. Ferrá, aparte de analizar la idoneidad de los posibles emplazamientos, concibió dos proyectos³⁴. El primero data de 1888. Es de estilo neogótico. Sobre doble basamento octogonal se levanta la estatua de Lull, barbado y con un libro en la mano. En la inscripción del pedestal se lee: *A honor é gloria del meravellos savi e benmirat martir de Jesucrist Ramon Lull any del Sr. mdcccl*³⁵. 1895 es la fecha del segundo proyecto de Ferrá, que es de carácter colosal (más de 20 metros de altura), de tono grandilocuente y de filiación ecléctica. El pedestal adquiere una función en sí mismo, más allá de la de simple soporte, acentuando los valores escenográficos y simbólicos. El basamento y el pedestal se asientan sobre una superficie rocosa, a modo de tránsito hacia los cuerpos siguientes. Aquel tiene forma de rotonda funeraria y está lleno de inscripciones que atañen tanto al nacimiento y a la muerte de Lull como a sus escritos. En el pedestal, se hallan las cuatro virtudes cardinales en bajo relieve. En lo alto se yergue la estatua de Lull³⁶.

³² Este aspecto, y en conjunto la época contemporánea, lo hemos tratado en Catalina CANTARELLAS CAMPS: "Ramon Lull en l'art i la cultura del segle XIX", *Homenatge a Miquel Batllor i/ 4*, Randa, 51, Barcelona, 2003, 31 - 49.

³³ Catalina CANTARELLAS (Coordinadora): *Ajuntament de Palma. Historia, arquitectura y Ciudad*, Palma, 1998, 152. El medallón de Lull se ha atribuido al escultor Lorenzo Rosselló en Joan RIERA: *L'escultor Llorenç Rosselló (1867 - 1901)*, Mallorca, 2002, 50.

³⁴ Bartolomé FERRÁ: "Monumento a Ramon Lull. Indicaciones relativas a su emplazamiento", en *BSAL*., III, Palma, 1889, 97 - 101. Y "Monumentos a Raimundo Lulio", en *BSAL*., III, Palma, 1890, 277 - 282 y lám. LXVIII.

³⁵ El proyecto, junto con otro de Guillermo Puig, se conserva en el Santuario de Cura, en Mallorca.

³⁶ El diseño se halla en el Museo de Mallorca y fue dado a conocer por Catalina CANTARELLAS CAMPS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma, 1981, 508. Las inscripciones del pedestal son: en el frente el nombre y el año de la erección; rodeándolo: nacimiento y muerte de Lull (*Majorca civitatis natus. MDCCCIX. Bujia lapidatus obit. MCCCXV*); al igual que la beatificación (*Exaltavit eum P. IX. MDCCCIX*). En la mitad inferior y en los laterales del pedestal se

A falta de un monumento ciudadano, para el cual se aspiraba un material noble como el bronce³⁷, en el tránsito del ochocientos al novecientos se levantaron una serie de estatuas en piedra en diversos centros vinculados al beato: en el patio del colegio de la Sapiencia, en el monasterio de La Real, en el Instituto Balear, etcétera. Todas ellas fueron de concepción semejante. Invariablemente Llull aparece erguido, barbado, y presentando ocasionalmente alguna de sus obras, a veces con un nimbo. Incluso, en otro contexto, Llull se convirtió en la proa de un mascarón, talla conservada en el Museo de Mallorca y obra del mencionado artista Anckermann. La presencia de Llull en las esculturas de la nueva fachada de la Catedral de Mallorca, obra del escultor Guillermo Galmés en 1879, fue el homenaje más público con que contó el maestro³⁸.

En los retablos historicistas, realizados a partir de la segunda mitad del siglo XIX, continúan las figuraciones escultóricas y pictóricas de Llull con el crucifijo (parroquial de Alcudia), a veces como un ermitaño con calavera, (convento de San Francisco de Campos), otras en el contexto rocoso de Randa (iglesia de Es Carritxó en San Lorenzo; parroquial de Génova); como doctor iluminado (parroquial de Buñola, estatua de Cura, y el ejemplar más torpe de Esporlas), y un largo etcétera.

En lo que respecta a las escenas de devoción y biográficas, salvo excepciones, su calidad es, como las últimas mencionadas, muy regular. Dentro de la temática ya mencionada, las representaciones de la lapidación se suceden, manteniéndose las de la Virgen presentándole al Niño, y las de Llull en su aspecto más público, tal como en la corte de Roma. La asociación a beatos y santos locales es frecuente, y así aparece en la fachada principal de la Catedral de Mallorca, en este caso con Santa Catalina Tomás. A partir de 1855 y hasta el primer tercio del siglo XX se acumularon en Cura, en la montaña vecina a Randa, y en el santuario de San Salvador de Artá algunos óleos, cuya autoría es obra de la dinastía de los pintores locales Torres y Mestre, con auge a raíz de la conmemoración del año del centenario luliano.

Entre las escenas más destacables se halla "Ramón Llull en la escuela de lenguas orientales de Miramar", de factura suelta, pintada entre 1872 y 1874 para decorar la casa Sureda en Valldemossa y relacionado con la tarea que paralelamente desarrollaba en Miramar el archiduque Luis Salvador de Austria³⁹.

A lo largo del siglo XX, y especialmente en el primer tercio del mismo, la iconografía de Llull se ha prolongado pero, como ha ocurrido desde fines del siglo XVIII y a lo largo del XIX, sin aportar innovaciones temáticas relevantes en conexión con la crisis de la eclesiología en el arte contemporáneo.

insertan alusiones a la labor científica, filosófica y evangelizadora de Llull (*Ars Astro...*, *Liber Philos...*, *Ars Gram...*, *Liber Prover...*, *Ars magna*, *Felix Mirab...*, *Liber Contem...*, *doctor Pueri...*, *Liber Blanc*, *Gent Sigili*).

³⁷ Miquel de los Santos OLIVER: "El Monumento a Ramon Llull", en BSAL, t. II, 1888, 353 - 354.

³⁸ Estanislado de K. AGUILÓ: "Las nuevas obras de escultura en la fachada de la Catedral", en BSAL, III, Palma, 1887, 36 - 37. Catalina CANTARELLAS: "La intervención del arquitecto Peyronnet en la Catedral de Palma", *Mayurqa*, IX, Palma, 1972, 117 - 137.

7. Conclusión.

La fijación de la iconografía luliana surge en los últimos años del siglo XIII y a lo largo del siglo XIV de la mano de los dibujos insertos en algunas de sus obras y de la ilustración miniada. Es la vida de Llull, recopilada por el mismo en su *Vita Coetània*, el origen más importante. La relación con los franciscanos, a partir del ingreso en ésta orden medieval, contribuirá a desarrollar la iconografía con las advocaciones y personajes a ella vinculados.

En Mallorca, la figura de Llull fue objeto de culto popular, por lo menos desde el siglo XV, manteniéndose, pese a los vaivenes, hasta la actualidad. Con el tiempo, la hipótesis de su martirio adquirió fuerza, aunque nunca ha podido ser demostrada y la tradición literaria e histórica no se inclina hacia esta vertiente.

Una vía interesante para estudiar la transmisión de las imágenes y devociones sería el análisis de los manuscritos primero y de los libros impresos luego, ya que es lógico pensar que el grabado actuó como modelo de transmisión de las obras pictóricas y escultóricas.

Además de la iconografía, en la doctrina de Llull se encierra toda una teoría estética que aquí hemos omitido. Esta contenida básicamente en el *Ars Magna*, el *Llibre de Marevilles* i el *Llibre dels Proverbis*.⁴⁰

⁴⁰ F. SUREDA BLANES: "Estética luliana: Concepción y valor trascendental de la Belleza en el Opus Luliano", en *Revista de Ideas Estéticas*, n.º 6. Madrid, 1944.

Resumen

Desde el siglo XIV y en vida de Ramon Llull se establecieron las bases de su iconografía. Ésta se centró tanto en episodios de la vida cotidiana como en el sistema filosófico del propio maestro. La bibliografía al respecto se había interesado por las creaciones de época medieval. En el presente artículo, sin omitirla, se incide en el repertorio que se desarrolla a partir de la edad moderna. Mallorca es el centro escogido de acuerdo con la vinculación de Llull con la isla en general, donde nació, y con la orden franciscana en particular, a la que perteneció. Se trata de un enfoque sintético antes que analítico pues pretende fijar algunos tipos iconográficos, siempre en relación con el contexto.

Abstract

From the 14th century and during Ramon Llull's life, the foundations of his iconography were laid, centring on episodes of daily life and on Llull's philosophical system. Writing on the subject has mainly focused on work from the medieval period. In this article, without excluding the latter, attention is given to iconography from the Modern Age onwards. Mallorca is the base that is chosen, given Llull's links with the island in general, where he was born, and with the Franciscan Order in particular, to which he belonged. The approach that is taken is a synthetic rather than an analytical one, because the aim is to establish certain types of iconography, always in relation to the context

Les relacions entre Estanislau de K. Aguiló i Antoni M. Alcover

MARIA PILAR PEREA*

1. Introducció

La consulta dels epistolaris, i sobretot dels rics epistolaris d'anys enrere, comporta gairebé sempre una intromissió en la intimitat. Poc s'imaginaven els corresponals —els quals de vegades deixaven ben clar que es tractava d'escrits «reservats»— que les seves cartes havien de ser exhumades i ofertes a la llum pública. Amb tot, no es pot negar que aquest tipus de materials aporta un coneixement complementari de la vida de l'emissor o del receptor, bé que, en alguns casos, la correspondència sigui només unilateral, es trobi incompleta o les comunicacions adoptin un caràcter completament anodí, retòric o formal. Malgrat una aparent grisor en el contingut, sempre és possible d'extreure'n una informació nova o de captar aquell detall fins aleshores desconegut.

Les relacions que s'establiren entre Estanislau de K. Aguiló i Antoni M. Alcover no són gaire conegudes. En els escrits (pseudobiogràfics)¹ —malgrat que inicialment no tenien aquesta finalitat— del canonge manacorí, l'arxiver palmèsà no hi té una rellevància especial ni apareix en la nòmina dels personatges amb els quals havia sostingut una polèmica més o menys abandonada. No figura tampoc en l'elenc dels amics del cor, com ara Pere Orlandis, Mateu Obrador, Bartomeu Ferrà o Pere Joan Campins.

L'extens epistolari emmagatzemat en el Fons Alcover-Moll de l'Arxiu del Regne de Mallorca aplega 32 documents, 28 dels quals (16 cartes i 12 targetes de visita) són missives trameses per Aguiló a Alcover; hi ha també dos esborranys de les cartes que el canonge li adreçà, i dues que consten, com a resposta, en el mateix paper que Aguiló féu servir per escriure. El darrer document que la carpeta "Aguiló (E.), Cartes de D. Estanislau Aguiló" conté és el recordatori que la Societat Arqueològica Lul·liana publicà arran de la mort del seu president el 9 de gener de 1917.

En contrapartida, i amb vista a completar amb les cartes de tornada la correspondència entre tots dos personatges, la cerca a l'Arxiu de la Societat

* Universitat de Barcelona

¹ Vegeu, per exemple, alguns textos que prenen aquest caràcter que apareixen en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana (BDLC)*, en els dietaris de viatges, en el dietari personal que Alcover va redactar entre el 1898 i el 1902. Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902. Obres completes*, I, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2003 o en la biografia que féu, el 1927, del sacerdot Fèlix Sardà i Salvany. Antoni M. ALCOVER: "Materials biogràfics i ideològics I: Estudi sobre el Dr. Feliu Sardà, Desatino de un protestante, Algo sobre la extinción de la Compañía de Jesús", *Obres completes*, II, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2004.

Arqueològica Lul·liana² ha resultat infructuosa pel que fa a la localització de l'epistolari Alcover - AGUILÓ. ¿Potser Aguiló no conservà les cartes perquè estava cansat de les actituds del filòleg de Manacor? Encara que aquesta hipòtesi no deixa de ser força agosarada i no té cap fonament objectiu, les cartes que Aguiló adreça a Alcover constaten una faceta —almenys des de la impressió que causen al receptor— no gaire coneguda del canonge, el qual sempre ha estat titllat d'home directe, espontani i sense dobles, que exterioritzava tot el que pensava;³ no sembla, doncs, si s'emmotllava a aquests qualificatius, que fos gaire amic de les maquinacions i de les intrigues. El contingut, però, d'algunes de les missives de l'epistolari sembla desmentir-ho. Malgrat que els temes, com es veurà més endavant, no tenen una excessiva rellevància, Aguiló veu, en algunes de les accions alcoverianes, una actuació encoberta amb la finalitat de controlar la situació i d'acomplir a qualsevol preu els objectius que es proposa.

Aquest treball pretén de reconstruir, a la llum del contingut de l'epistolari unilateral Aguiló → Alcover, les relacions que es van establir entre tots dos intel·lectuals en un període de trenta-un anys: del 1886, any en què l'arxiver inicia la relació epistolar, al 1917, data del traspàs d'Aguiló. Les dades es completaran amb les informacions que apareixen en el *Bulletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)*,⁴ en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana (BDLC)* i en altres treballs alcoverians. Complementàriament, la documentació permetrà de resseguir l'itinerari d'Alcover a través de la Societat Arqueològica Lul·liana: el 1891, n'esdevé membre, el 1898 n'és vocal, i, des del 1899, vicepresident. En darrer terme, es donarà compte del trencament definitiu del canonge amb la institució, fet que tingué lloc l'any 1918.

Cal destacar que l'epistolari Aguiló - Alcover, malgrat l'extens període temporal que abraça, no és gaire nombrós, la qual cosa es pot justificar per raó de la proximitat de la residència de tots dos corresponents. Llevat dels intervals que Alcover dedicà a les eixides o el temps que Aguiló passà a París, un i l'altre van residir majoritàriament a Palma. Aquest fet també explica el llarg interval de temps que de vegades hi ha entre els escrits. D'altra banda, el material epistolar comprèn diverses targetes de visita redactades amb una finalitat merament pragmàtica, cosa que justifica que no duguin data; fan referència, en general, a la correcció de proves de textos que han d'aparèixer en el *Bolletí de la Societat Arqueològica*, a visites que un i altre s'intercanviaven, al retorn de volums prestats, a consultes adreçades a Aguiló o a notícies relacionades amb la Junta de la Societat Arqueològica.

² Agraïixo a Magdalena Riera la seva amabilitat en la recerca del material epistolar, fins ara il·localitzat, que Alcover va adreçar a Aguiló i en la tramesa de les sessions de la Junta general de la Societat Arqueològica corresponents als anys 1922 i 1923.

³ Vegeu, per exemple, la semblança moral i intel·lectual que en fa Francesc de B. MOLL: *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, Palma de Mallorca, 1962; reeditat a *Obres completes, II*, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2004.

⁴ Vegeu la breu ressenya que apareix sobre el BSAL en les pàgines del BDLC (XIV, 1925-1926: 110), com a apèndix bibliogràfic que Alcover inclou en l'article "Sobre els orígens de la raça balear i la seua bibliografia històrica" (BDLC, XIV: 102-115).

Per bé que s'ha pogut reconstruir la datació d'algunes missives mitjançant el concurs d'altres materials, les dates de la majoria de targetes de visita roman desconeguda; per aquest motiu, i pel fet que tracten temes similars, s'han agrupat separadament dels documents que tenen data. Amb tot, es presumeix que les que fan referència a la revisió de proves es poden situar en el període que Aguiló fou director del *Bolletí*. Atesa l'absència de les cartes de tornada, es desconeix si n'hi ha de perdudes.

La transcripció de l'epistolari, inclòs en l'apèndix final, s'ha fet respectant absolutament les grafies dels documents originals.

2. Les primeres passes de la relació entre Aguiló i Alcover

Estanisla de Kostka Aguiló i Aguiló va néixer a Palma de Mallorca el 1859, tres anys abans que Antoni M. Alcover i Sureda veiés la llum a Santa Cirga, possessió situada en el terme de Manacor. Els ascendents de tots dos personatges eren gairebé antagònics: Aguiló provenia d'una família de literats —era fill de l'escriptor Tomàs Aguiló i Forteza, nét de Tomàs Aguiló Cortès i nebot de Marià Aguiló—; Alcover, per contra, pertanyia a una família de pagesos benestants, però des de molt jove mostrà una forta inclinació vers el món de les lletres. Els camins de joventut i d'infantesa d'ambdós personatges també seguiren viaranys ben diferents. Aguiló estudià a la Universitat de València, on es llicencià, el 1879, en dret civil i en dret canònic. Amb tot, mai no exercí d'advocat i, el 1886, optà per ingressar en el Cos de Bibliotecaris i Arxivers, i més endavant fou destinat a l'Arxiu General Històric de Mallorca, dirigit aleshores per Josep M. Quadrado. Uns anys més tard, el 1895, Aguiló fou nomenat director de l'arxiu esmentat, arran de la jubilació de l'historiador ciutadellenc, i, el 1902, de la Biblioteca Provincial de Palma, que dirigí fins a la seva mort.

En contrapartida, Alcover, com és ben conegut, ingressà, el 1877, en el Seminari Diocesà i fou ordenat prevere el 1886. Bé que el 1887 exercí de vicari a la parròquia de Manacor, l'any següent s'hagué de traslladar a Palma pel fet que el bisbe Jacint M. Cervera li va encomanar la càtedra d'Història Eclesiàstica del Seminari. El 1898, el bisbe Pere Joan Campins el nomenà vicari general de la diòcesi de Mallorca, càrrec que desenvolupà fins al 1916. En aquest interval, els projectes lingüístics d'Alcover es perfilaren i es posaren en funcionament. Així ho fa constar molt sovint Pere Antoni Sanxo, secretari de la Societat Arqueològica Lul·liana, en les ressenyes de les sessions de la Junta general que la corporació convocava anualment; aquests escrits recullen les informacions que el canonge ofería en relació amb els progressos de l'Obra del Diccionari.

El camí de tots dos erudits, com explica Alcover en el text amb tonalitats autobiogràfiques que començà a redactar el 1926, *Estudi sobre el Dr. Feliu Sardà y el seu Apostolat a Mallorca*,⁵ no es creuà fins a la darrerria del 1880. Als 19 anys, quan el

⁵ Antoni M. ALCOVER: "Materials biogràfics i ideològics I: Estudi sobre el Dr. Feliu Sardà, Desatino de un protestante, Algo sobre la extinción de la Compañía de Jesús". *Obras completas*, II, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2004, 221.

Vegeu també Francesc de B. MOLL: *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, 34-38, que es basa en la mateixa font.

filòleg manacorí feia les seves primeres passes en el món literari mitjançant la participació en certàmens i la publicació de les primeres composicions poètiques en la premsa mallorquina, va conèixer Bartomeu Ferrà, el qual el posà en contacte amb el floret d'intel·lectuals, de totes les edats, més destacats de l'illa —Miquel Costa i Llobera, Tomás Forteza, Pere d'Alcàntara Penya, Josep Rullan, Josep Lluís Pons i Gallarza, Tomàs Aguiló, Josep M. Quadrado, Gabriel Llabrés, Joan Alcover, Bartomeu Singala, Joan Lluís Estelrich, Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Maura, Antoni Frates o Lleó Carnicer—, i entre aquests es comptava Estanislau Aguiló.

No es coneix el tipus de relació que tots dos mantingueren durant la dècada dels vuitanta, però sí que se sap, mitjançant la carta que Aguiló va adreçar a Alcover el 27 de desembre de 1886, que l'erudit palmèsà tenia intenció d'assistir a la missa nova del futur sacerdot, que havia de tenir lloc l'endemà, tot excusant-se'n, però, a causa de *las muchas feynas que tench enrrera y altres trebayes que me imposa el meu carrech de semi cap de casa*.

Des del punt de vista de la ideologia religiosopolítica, es coneix també que, en el període alcoverià d'integritisme exacerbada —precisament la dècada dels vuitanta i una bona part dels anys noranta—, el manacorí —partidari aleshores de la dita castellana *conmigo o contra mí*— situa a Estanislau Aguiló, juntament amb altres literats, en el bàndol oposat: el dels unionistes. Alcover era, en aquells moments, admirador fervent de Feliu Sardà i Salvany i del seu *Liberalismo es pecado*, fet que provocà la ruptura, durant un cert període de temps, amb Josep M. Quadrado i amb Tomàs Forteza, grans amics d'Aguiló, a causa de les seves postures ideològiques extremes en contra dels anomenats *mestissos* —només cal recordar, com a mostra, l'impacte, de signe ben oposat, que la cèlebre composició *La cançó dels bons catòlics*⁶ causà entre els components de les dues faccions. Vegem-ne la distribució que fa, en les pàgines de *l'Estudi sobre el Dr. Feliu Sardà*, dels escriptors d'acord amb la ideologia, i les conseqüències que les posicions ideològiques tingueren pel que fa al manteniment o al refredament de la relació amical:

Tractant a aquells escriptors, prompte arribí a veure que, tret de D. Miquel Costa i Llobera, D. Antoni Frates i D. Lleó Carnicer, eren completament estranys a l'Escola del Dr. Sardà o se n'eren allunyats per la qüestió de la *Unió Catòlica*. Aqueis eren D. Tomàs Forteza, D. Bartomeu Ferrà, D. Tomàs i D. Estanislau Aguiló, D. Josep M. Quadrado i D. Josep Rullan. Justament aqueis eren dels qui me feien més costat; i quan me veren tan resolt '*siglefuturista*', en tengueren un bon disgust. Jo no podia comprendre com uns senyors tan catòlics, tan zelosos del bé de l'Església, podien esser tan contraris del Dr. Sardà. Aviat vegí que allò, més prest o més tard, m'havia de plantejar un problema: o afliuixar-me del Dr. Sardà i de '*El Siglo Futuro*' o afliuixar-me de l'amistat d'aquells bons senyors. Això darrer havia d'esser per mi un glop molt amarg, però que estava [disposat] a prendre'l, si no hi havia altre remei. A lo primer estava ben resolt a no arribar-hi ni acostar-m'hi mai. Això seria estat renegar de les meues conviccions de tota la vida i de la tradició de la meua gent, sempre tradicionalistes. (Mon avi patern el posaren a la presó i li segrestaren els béns per haver dit que, si *Carlos* entrava,

⁶ Vegeu Francesc de B. MOLL: *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, 15 i s. i Massot (1992: 36 i s.).

donaria l'ovella millor de la guarda per fer el *dinar de la victòria*.) Encara que les coses no arribaren a l'extrem que jo temia, l'amistat amb casi tots aquells senyors se refredà una mica massa, i qualeún, i dels més respectables, fins i tot me pronosticà que jo seria un segon *Lutero*. I això ho digué un dels homos més savis i més virtuosos de Mallorca, que, quan se morí, el seu confés, que era el P. Valero, jesuïta i gran *siglefuturista*, digué que creia que tal senyor era mort sense haver perduda la innocència bautismal.⁷

Des de l'escrit de 1886, en relació amb la missa nova, han de passar dotze anys perquè l'epistolari recullí una altra carta d'Aguiló dirigida a Alcover, i en aquest cas el tema principal que sorgeix és el fet que l'arxiver, contra el seu parer, havia estat elegit president de la Societat Arqueològica Lul·liana.

3. La presidència de la Societat Arqueològica Lul·liana

Estanislaú Aguiló va pertànyer a la Societat Arqueològica Lul·liana gairebé des de la seva fundació, el desembre de 1880, i d'aleshores ençà publicà nombrosos articles⁸ en el *Bolletí* d'aquesta corporació, alguns dels quals en col·laboració amb Josep M. Quadrado. Ja en el primer número, aparegut el mes de gener de 1885, es troben els seus primerencs treballs de recerca. El 5 de febrer de 1886, Aguiló fou nomenat secretari de la Societat, càrrec que exercí fins al 5 de setembre de 1896; aquell any n'esdevingué el vicepresident.

Es coneix, per les diverses notícies biogràfiques, que, el 8 de setembre de 1899, l'erudit va ser elegit president de la Societat Arqueològica Lul·liana, «per expressa i unànim voluntat dels Socis»,⁹ i que la seva presidència s'estengué, ininterrompudament, des d'aquell moment fins al 1917, any de la seva mort. El que no es coneix tant és que el bibliòfil palmèsà no va acceptar de gaire bon grat el seu nomenament i que el 1901 provà de presentar-ne la dimissió.

Fins l'any 1899, doncs, Aguiló havia exercit el càrrec de vicepresident de la institució, essent president Francesc Salvà i Salvà. Hi actuà, però, durant aquell període, en diverses ocasions, bàsicament per malaltia de Salvà, com a president efectiu. En la ressenya de la Junta general de la Societat que tingué lloc el 30 de gener de 1898¹⁰ es fa constar la presència d'Aguiló substituint Salvà, *al qual fonch impossible assistir*. Un any abans, es constata també l'absència¹¹ del president, aquest cop, en la sessió del 14 d'octubre, esdevinguda arran de la mort de Marià Aguiló, membre de la

⁷ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902*, 222.

⁸ Vegeu-ne la relació de treballs en les «Notas para una bibliografía de Don Estanislaú de K. Aguiló» (280-302), a cura de Pere Sampol i Ripoll, aparegudes en el número extraordinari del *BSAL* (juny-juliol de 1918, any XXXIII; tom XVI, núm. 440 i 441) destinat a recollir els escrits necrològics d'Aguiló, i també en Agustín RUIZ CABRIADA: *Bio-bibliografía del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos (1858-1958)*, Madrid, 1958.

⁹ *BSAL*, abril de 1917; any XXXIII, tom XVI, núm. 438; 247.

¹⁰ *BSAL*, febrer de 1898; any XIV, tom VII, núm. 215; 253-255.

¹¹ L'inici del acta inclou la informació següent: *Senyors Aguiló, Bonet, Borràs, Sampol y Sanxo. — Reunits baix la presidència de D. Estanislaú de Koska Aguiló los membres de la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Luliana al marge anomenats, en la Redacció del seu Bolletí, lloc solit y acostumat, per efecte de celebrar sessió ordinària, comensà per la lectura del acte de l'anterior tenguda día 16 de Maig prop passat, la qual fonch aprovada.*

Societat. En aquest cas, els components de la Junta de govern de l'Arqueològica es reuneixen per donar suport al projecte, impulsat des de Catalunya per Jaume Collell, en el marc del Círcol Literari de Vic, de traslladar la sepultura del filòleg i poeta al monestir de Ripoll. En aquesta ocasió, Aguiló assumeix la presidència de la societat, la qual accepta de participar en el projecte.¹²

L'elecció d'Estanislau Aguiló com a president es produí arran de la mort¹³ de Francesc Salvà el 31 d'agost de 1899, i en va exercir les funcions, com indica el secretari, Pere Antoni Sanxo, *per designació del Reverendíssim e Il·lustríssim Sr. Bisbe d'aquesta Diócesis*, en la ressenya de la Junta General que tingué lloc el 28 de gener de 1900.¹⁴ Aquest text recull diverses propostes del nou president, una de les quals constitueix una premonició del projecte que Alcover va donar a conèixer, el 28 d'abril d'aquell mateix any, al bisbe Campins,¹⁵ el qual l'acceptà el 2 de maig¹⁶ i es feu públic el 6 de maig a la Biblioteca del Palau¹⁷ — *Ab afalagadors termes animá l'element jove a fer un recull de les costums y usances populars de Mallorca, y de les paraules y frasses de la llengua materna, basse axò darrer imprescindible per tenir en son dié un vertader Diccionari d'aquella. Digué per altra part, que axí com venturosament ja contam ab un preciós aplech de Rondayes, gracies als afanys de D. Antoni M. Alcover, Pre., seria hora de que's publicás una colecció, lo mes completa possible, de les cançons populars de la nostra illa, y de que s'emprengués l'estudi serio y detingut de la iconografia mallorquina, fent un Catalech dels retratos espargits per distints Museus y cases particulars.*¹⁸

Tot i l'entusiasme amb què Aguiló proposà la realització d'aquests projectes, uns mesos abans, el 27 setembre, aleshores residint a París, on investigava les relacions de França amb el Regne de Mallorca i copiava documentació històrica que després publicà en el *BSAL*, va escriure a Alcover una carta (carta núm. 3), on li comunicava el disgust pel fet que el canonge hagués mogut els fils amagadament per tal que fos ell qui cobrés la vacant de la presidència i no pas, com s'havia parlat en altres ocasions, qui semblava el candidat idoni: Miquel Costa i Llobera. L'erudit fa referència a l'elecció del poeta pollencí com a solució òptima per resoldre *el mal de que pateix l'arqueologica* i acusa a Alcover d'haver obviat aquesta possibilitat. Segons Aguiló, Costa hauria resultat un revulsiu, com a membre relativament nou, per al bon funcionament de la Societat i hauria facilitat la unió dels *dels dos bandos, o lo que sien, que hi ha dins la societat: ja bastava per animar a uns y posar els altres mes humils*. Sembla que les dues faccions eren constituïdes, respectivament, per Pere Sampol, Jaume Garau i Bartomeu Ferrà, d'una banda, i per Eusebi Estada i Enric Fajarnés, d'una altra. L'elecció d'Aguiló, en canvi, volguda per Alcover, i acatada, com s'ha dit

¹² *BSAL*, setembre de 1898; any XIV, tom VII, núm. 222; 389-392.

¹³ Vegeu-ne la nota necrològica al *BSAL* de setembre-octubre-novembre de 1899; any XV, tom VIII, núm. 234, 235 i 236; 137-139.

¹⁴ *BSAL* de febrer de 1900; any XVI, tom VIII, núm. 239; 229-230.

¹⁵ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 270.

¹⁶ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 272.

¹⁷ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 273.

¹⁸ *BSAL*, febrer de 1900: 230.

més amunt, per designació del bisbe Campins, representava una solució continuista, malgrat el suport que el manacorí li podia donar com a vicepresident.

Tot i que es desconeixen els motius de l'acció d'Alcover, s'intueix, en la seva intervenció, una voluntat de frenar l'accés de Costa a la presidència;¹⁹ el mateix Aguiló es declara sorprès pel fet que el canonge no hagués pensat en la solució que aportava l'elecció del poeta de Pollença i sospita que hi ha una causa oculta al darrere: *per consegüent qualque cosa hi ha davall el terrós quant tot axó no s'ha fet*.

Malgrat que Aguiló tenia mig redactada la renúncia al càrrec, va escriure a Alcover, amb voluntat contemporitzadora, per demanar-li el seu parer en aquest cas i per suggerir la possibilitat que Costa fos, encara que d'una manera atípica, elegit president. No es coneix la resposta d'Alcover, però, en qualsevol cas, trobem a Aguiló, en la junta del 28 de gener de 1900, exercint de president de la Societat Arqueològica.

Si la durada del càrrec de president es perllongà fins a la seva mort, és cert que l'11 de març de 1901 (carta núm. 4), un mes després que hagués tingut lloc la junta anual de la Societat,²⁰ Alcover rep un escrit on Aguiló li anuncia la seva dimissió mitjançant un text que també adreça a la Junta de Govern; i renuncia al seu càrrec, almenys temporalment, en favor del vicepresident. Les al·legacions que fa tenen a veure amb el fet que acceptà el càrrec sols de manera transitòria, mentre la Junta trobava una altra persona més adient, atès que fou elegit, contra la seva voluntat, en la seva absència. Tot i l'èmfasi que posa en les seves declaracions i en la presentació de la *dimissió irrevocable* del càrrec, la seva presidència, probablement a instàncies d'Alcover, i amb el suport de tots els membres de la junta, com també la direcció del *Bolletí*, fou de llarga durada.

No se sap si aquests fets enterboliren les relacions entre Aguiló i Alcover; cap informació de l'epistolari no ho reflecteix. En contrapartida, hi ha diverses activitats que vinculen tots dos erudits. Es tracta essencialment de projectes promoguts pel canonge, en els quals l'arxiver té una actuació prou destacada: la pertinença a la Comissió editora lul·liana; la col·laboració en l'Obra del Diccionari, la participació com a congressista en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i la vinculació a la Societat de Dialectologia Romànica. Com a circumstància complementària, s'ha d'esmentar l'actitud amatent d'Aguiló, que prova de resoldre els dubtes i les consultes que Alcover li planteja; així ho indiquen algunes anotacions que apareixen en *BDLC* o en el mateix epistolari.

4. Els projectes que vinculen Aguiló i Alcover

4.1. La comissió editora lul·liana

Al voltant de 1894, i amb l'impuls de Jaume Lluís Garau, Alcover va constituir la comissió editora lul·liana, amb l'objectiu de publicar les obres de Ramon Llull a

¹⁹ Vegeu l'evolució de les relacions entre Alcover i Costa i Llobera a Maria Pilar PEREA: "Noves dades sobre les relacions entre M. Costa i Llobera i A. M. Alcover". *Congrés Internacional Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*. Palma de Mallorca, 1-4 de desembre de 2004, (en premsa).

²⁰ *BSAL*, febrer de 1901; any XVII, tom IX, núm. 251: 17-19.

partir dels textos originals. Es tractava d'un projecte que Jeroni Rosselló havia iniciat deu anys enrere, però que havia abandonat per problemes de salut. A més d'Alcover i de Garau, la comissió era composta per Estanislau Aguiló, Miquel dels S. Oliver, Miquel Costa i Llobera i Pere Orlandis, als quals s'afegí, el 1898, Mateu Rotger i, el 1900, Mateu Obrador. Orlandis, però, en fou baixa de seguida en morir prematurament el 1897.

Per bé que del 1917 ençà, i després d'haver publicat onze volums, la tasca d'edició s'alentí i es congriaren uns problemes greus²¹ entre els membres que aleshores formaven part de la comissió, els quals no resulten pertinents al tema que es desenvolupa, les notícies que se'n tenen durant el 1899, any que s'aconseguí, a través del president de la Diputació Provincial, Alexandre Rosselló, una subvenció per a la publicació, fan referència a les primeres passes entusiastes del projecte i a l'obtenció de finançament per dur-lo a terme. Llegim-ne, entre altres, alguns aspectes complementaris, quan a l'execució de l'edició, que apareixen en el dietari personal d'Alcover. El dia 21 juny de 1899: *Nos som vists amb n'Oliver i n'Aguiló per parlar sobre la publicació de les obres del Bto. Ramon, plens de coratge després de les promeses que nos féu D. Alexandre Rosselló*²²; i un mes més tard, el 21 juliol de 1899: *Mos som reunits n'Oliver, n'Estanislau Aguiló, en Jaume Garau i jo per designar la persona an-a qui confiar la còpia de còdics del Bto. Ramon per publicar les obres del gran Doctor. He proposat, i és estat acceptat, que sien dos los que copien, en Francesc Forteza i Pinya, Pre., i en Melcion Massot i Planes, Pre. Aquests faran les còpies i nosaltres després les confrontarem i les revisarem. Donant la Diputació 1.000 pessetes cada any per aquesta preparació de la publicació, en donarem an aquells dos 800 o 900, i les altres les estotjarem per si hem de fer copiar a fora Mallorca algun tros de còdex que aquí nos falt.*²³

Altres informacions addicionals sobre la gestació de la comissió i de les tasques que aquesta havia de desenvolupar apareixen en les pàgines del *BDLCi* del *BSAL*.²⁴

4.2. L'Obra del Diccionari

Estanislau Aguiló és un del primers col·laboradors de l'Obra del Diccionari. Així ho recull la *Llista de col·laboradors del Diccionari per orde cronològich*, que inclou el primer número del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, on l'erudit apareix amb el número 16 —*D. Estanislau de K. Aguiló. —Monti-Sion, 29, Palma (BDLC, I, 15)*— d'una llista que acabarà aplegant 1.643 noms. Unes pàgines més endavant, sota l'epígraf *Arxius aont hi ha col·laboradors que fan cédules de les paraules dels documents que s'hi conserven*, tornem trobar Aguiló, juntament amb

²¹ Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER: *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo*, Barcelona, 199847-67) i l'epígraf "L'edició de les obres de Ramon Llull", a Maria Pilar PEREA: "Noves dades sobre les relacions entre M. Costa i Llobera i a. M. Alcover".

²² Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 162.

²³ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 170.

²⁴ Veure "Les obres del Bt. Ramon Llull", *BDLC*, II, 1904-1905, 302-306.

Veure l'escrit d'Alcover "Un mot a n-els bons mallorquins sobre les obres del Bt. Ramon Llull martir y confessor de la nostra santa fe", inclòs en l'article "Publicació de les Obres de Ramon Llull" (juliol de 1904, 322-324) i "L'edició original de les Obres de Ramón Llull" (agost-setembre de 1905, 128-133).

Pere Antoni Sanxo, participant-hi com a arxivers de *l'Arxiu Històric del reine de Mallorca: —D. Pere Antoni Sanxo y D. Estanislau Aguiló, arxivers d'allà metex (BDLC, I, 21)*

Les activitats que Aguiló desenvolupà, de manera directa o indirecta, en favor de l'Obra del Diccionari, són nombroses. Així, Alcover agraeix, en nota a peu de pàgina (BDLC, I, 213), les informacions de tipus lingüístic que rep de l'arxiver, juntament amb els aclariments de Pere Antoni Sanxo, bibliotecari de la Biblioteca Provincial, relacionades amb documents històrics que havia incorporat a les seves *Questions de llengua i literatura catalanes*. Aquest extens escrit havia de contrarestar les tesis inadequades de Ramon Menéndez Pidal, que van aparèixer en l'article *Catalunya bilingüe*,²⁵ pel que fa a la posició de dependència que el català mostrava, segons el filòleg gallec, envers el castellà.

D'altra banda, els escrits d'Alcover que s'han conservat inclosos en les cartes d'Aguiló, donen compte també d'algunes de les consultes concretes que el canonge li feia. Així, en la nota del 6 de març de 1907 li planteja una qüestió sobre el possible origen mallorquí dels llinatges *Dalceri* o *Dalcerto* o *Dalcesto*. Aquest text rep una resposta immediata d'Aguiló (carta núm. 9), que suggereix *una mala lectura de Dulceti o Dulceto, formes llatínisades del llinatge Dolset, no raro aquí y conegut generalment per esser el del célebre cartógrafo*.

Un any més tard, el 7 de març de 1908, Aguiló respon a un escrit d'Alcover (carta núm. 11) sobre la provenença del cognom Vinader; i, encara, el 30 desembre de 1909, contesta (carta núm. 16) una consulta tècnica relacionada amb la durada de la propietat intel·lectual, per raó que el canonge pretenia de publicar, en les pàgines de la *Gaceta de Mallorca*, un novel·la apareguda a Madrid l'any 1849.

Pel que fa a estudis sobre l'onomàstica, Alcover, en l'article "Per que servex la Toponímia" (BDLC, II, 1904-1905, 225-268) fa referència a l'estudi inèdit d'Aguiló sobre els llinatges mallorquins, trets del *Llibre de la Gavella de la sal*, del 1480, que es troba a l'Arxiu Històric de Mallorca. Posteriorment, agraeix l'ajut rebut de l'arxiver en relació amb la localització de topònims celtes.²⁶

El *Bolletí del Diccionari* recull també diversos comentaris sobre alguns treballs d'Aguiló, especialment edicions de texts que havien aparegut en el *BSAL* (per exemple, "Bibliografia filològica del Dr. Schädel sobre'l català", dins l'apartat "El català davant els filòlegs estrangers"²⁷ i "Encara més cosa sobre la *i* conjunció"²⁸; i també en el *Museu Balear*,²⁹ en aquest darrer cas es tracta de l'estudi sobre l'apostasia

²⁵ Vegeu l'epígraf § «III. A. Antoni M. Alcover i Ramón Menéndez Pidal», a Maria Pilar PEREA: *Antoni M. Alcover: dialectòleg, gramàtic, polemicista*, Castelló / Barcelona: 2005. Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

²⁶ «Per que servex la Toponímia» (BDLC, II, 345-378).

²⁷ *BDLC*, IV, 1908-1909, 105-119.

²⁸ *BDLC*, VIII, 1914-1915, 214-219.

²⁹ *MB*, 1884, 2a època, T. I, p. 9, 58 i 126.

d'Anselm Turmeda. Vegeu la ressenya bibliogràfica que Alcover redactà en les pàgines del *BDLC*.³⁰

4.3. *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*

El llibre del Congrés (Barcelona, Estampa d'en Joaquim Horta, 1908) recull la llista de congressistes efectius, entre els quals es troba Estanislau Aguiló (p. 31). En relació amb la seva participació, es compta també amb un escrit de l'arxiver (carta núm. 8), sense datació, però atribuïble al 1906, on demana a Alcover un duplicat del títol de congressista perquè l'ha perdut i alhora la possibilitat d'obtenir un segon exemplar del volum del Congrés per a la Biblioteca de la Societat, fent-ne congressista el seu germà Alfons, el qual no apareix, però, en la llista esmentada.

Prèviament, el tom III del *BDLC*, 1906-1907, que fa referència a la preparació del Congrés, dóna compte de la reunió que el dia 27 de setembre de 1906 es féu a la seu de la Societat Arqueològica, on Alcover, juntament amb Joan Alcover, Mateu Obrador i el seu fill Bernat, els llibreters Josep Tous i Joan Muntaner, Estanislau Aguiló, Josep Miralles i Sbert i Pere Antoni Sanxo, va tractar sobre la manera d'organitzar l'exposició del llibre català que havia de tenir lloc durant el congrés.³¹ Aquesta exposició bibliogràfica havia de reunir *tota la producció literària de l'actual renaxement català*, per tal de *posar a la vista de tothom la seua virtualitat y gran potència*.³²

4.4. *La Societat de Dialectologia Romànica*

L'any 1908, el filòleg alemany Bernhard Schädel fundà, juntament amb Joseph Saroihandy i amb altres dialectòlegs de prestigi,³³ la *Societat Internacional de Dialectologia Romànica*.³⁴ L'interès de la qual se centrava en l'estudi dels dialectes romànics. Aquesta societat havia de comptar amb representants de tots els dominis lingüístics i Alcover n'esdevingué delegat de Catalunya. La Societat editava una revista —*Revue de Dialectologie Romane* (1909-1914)— i un butlletí —*Bulletin de Dialectologie Romane* (1909-1914).

El filòleg manacorí, des de les pàgines del *BDLC*, fa una crida a tots els col·laboradors a inscriure's en la Societat de Dialectologia Romànica, apel·lant a criteris de patriotisme. En l'article "Societat Internacional de Dialectologia Romana"³⁵ es pot llegir la llista dels socis fundadors, entre els quals trobem, en primer lloc,

³⁰ *BDLC*, IV, 1910-1911, 79-82.

³¹ Vegeu el «§ 28. Moviment congressista» (*BDLC*, III, 1906-1907, 123 i s.) i també les diverses referències al desenvolupament del Congrés, com ara «L'exposició bibliogràfica» (*BDLC*, III, 134) o els diversos comentaris apareguts a la premsa (*BDLC*, III, 228-231).

³² *BDLC*, III, 123

³³ "Mr. Gilliéron, autor de l'*Atlas linguistique de la France*. Mr. Domsudiann de la Romania. Mr. Bourciez de Bordeus, Vianna de Portugal. R. J. Cuervo. Menéndez Pidal. Counson y altres dialectòlegs" *BDLC*, III, 382.

³⁴ Vegeu les primeres referències sobre les característiques i la composició de la Societat en els articles següents: "Societat Internacional dels dialectes romànics", *BDLC*, III, 382 i "Una gran idea" *BDLC*, III, 394-398.

³⁵ *BDLC*, IV, 1908-1909, 89-92.

Estanislau Aguiló, i també altres noms mallorquins, com ara Enric Alzamora, Miquel Costa i Llobera, Jaume Garau, Mateu Obrador, Mateu Rotger o Pere Antoni Sanxo, a qui Alcover havia arrossegat a fer-se socis.

El poc —o molt?— entusiasme amb què Aguiló engruixí durant un temps les files dels membres de la Societat de Dialectologia Romànica es diluí definitivament el 1913, com consta en l'escrit del 4 d'abril (carta núm. 18) que adreça a Alcover, on l'arxiver li demana que el donin de baixa com a soci de l'esmentada societat, ja que, en relació amb el pagament anual de la subscripció, *encara que vint y cinch pessetes no sia cap gran cosa, realment fa consciència gastarles cada any per una revista escrita en una llengua que jo no entench, y referent a uns estudis que encara entench manco y que no son gens de la meua corda. Me crega, que sense pensarhi gaire trobaré vint y cinch altres coses en que invertirles y ab vint y cinch vegades mes de profit per part meua.* Tot i aquesta actitud, són molt eloqüents, pel que fa al caràcter d'Aguiló i pel que fa a la relació —potser d'una certa submissió— que mantenia amb Alcover, els mots finals de la missiva: *No obstant, si V. no vol que dexi y'm mana que continuï pagant jo estich sempre pronte a la obediencia.* Del mateix estil és la cloenda de l'escrit que li remet, el 7 de març de 1908 (carta núm. 11), en relació amb un ofici que redacta per proposar Gaspar Reynés com a director del Museu de la Societat Arqueològica: *Si no troba qu'estiga be, el corretgesca y el tornaré escriure axi com vulga.*

5. Les (petites) desavinences de caràcter unilateral

L'escrit més extens (carta núm. 7) que Aguiló remet a Alcover té 15 pàgines i és datat el 15 de desembre de 1904. El tema que tracta té un caràcter monogràfic i se centra en les obres de la Seu i en la difusió, segons el canonge, que aquests treballs havien de tenir —en favor de la remodelació— en les pàgines del *BSAL*.

Les obres de restauració de la Seu de Palma tingueren lloc entre els anys 1904 i 1914. El novembre de 1899 el bisbe Pere Joan Campins es posà en contacte amb Antoni Gaudí³⁶ per demanar-li consell sobre les obres de restauració de l'edifici; de fet, l'any 1840 ja s'havien començat a planificar certes modificacions, com ara el trasllat del cor dels canonges i la reparació de la façana, tasques que es van iniciar el 1852 sota la direcció de l'arquitecte Juan Peyronnet.

El 1902, Campins va proposar a Gaudí que es fes càrrec de la restauració de la Seu.³⁷ L'any 1904 van començar les obres, que, com s'ha dit, es van allargar durant deu anys. Malgrat que s'erigiren veus crítiques en relació amb les actuacions que afectaven

³⁶ Cal recordar que l'arquitecte també havia intervingut en les obres d'edificació de l'església de Son Carrió.

³⁷ Algunes al·lusions relacionades amb aquest tema apareixen en el dietari personal d'Alcover: març de 1902: *Hi ha el projecte de tornar el cor de la Seu dins la Capella Reial. El Bisbe fa estona que ho du entre cella i cella.* Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902*, 368; 8 d'octubre de 1902: *«He proposat an el Bisbe que el mestre d'obres de Santa Eulària duga ell mateix els plans an en Gaudí perquè li puga donar totes les explicacions. El Bisbe ho ha aprovat. Ho he dit an el Rector. El Bisbe n'ha parlat amb lo Batle i aquest li ha suplicat que ho deixàs en les seves mans, i ho arreglaria. Hem suspès lo d'enviar els plans an en Gaudí.* Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902*, 386). S'hi pot observar, a més de l'impuls del bisbe, una certa implicació del mateix canonge i d'algunes autoritats locals.

el temple, les quals incidien sobre l'estructura, el mobiliari i els vitralls, l'enginy de Gaudí, que comptà amb la col·laboració de Josep M. Jujol, va reeixir de superar-les. El 1914, però, l'arquitecte de Riudoms va deixar de banda el projecte a causa d'una discussió que tingué amb el contractista per raó dels pinacles de la porta del Mirador. La mort del bisbe Campins l'any següent paralitzà les obres de manera definitiva.

La llarga missiva d'Aguiló té data del 1904, any de l'inici dels treballs de restauració. L'escrit és una queixa personal i directa contra l'existència d'unes intrigues soterrades, *va fer sospitar si aquí hi hauria matuta amagada* —per exemple, la convocatòria d'una junta per tal que hi poguessin assistir amics i partidaris d'Alcover— en relació amb les obres de la Seu. Aguiló intueix que el que el canonge pretén és que la Societat Arqueològica se significui positivament en relació amb les feines de restauració. I nega, de manera raonada, com a president, que la Societat, a través del *Bolletí*, pugui expressar l'opinió, que havia de ser favorable, atès que el promotor dels treballs era el bisbe Campins. El motiu de la negativa és clar: entre els membres que componen la Junta hi ha partidaris de les obres de Gaudí, però també hi ha detractors; i, segons, el seu parer, aquestes opinions contraposades no es podrien fer concordar mai.

Aguiló no vol acceptar l'ús de *la forsa y la violencia*, que no dubta que Alcover i els seus partidaris aplicarien —la *imposició violenta d'una majoria, capitenetjada justament per Vs. íntims y familiars de Sa Illma. y a la qual per impuls natural s'han de contar sumats tots els qui no s'hagen fetes sobre la materia conviccions propies y arrelades, y els qui per modestia excesiva, o 'pro bono pacis', sien massa fàcils en abdicar del seu parer davant altres que's tenen per mes autoritzats*—, atès que no desitja de cap manera generar dissensions internes. L'erudit palmèsà, probablement perquè en compartia l'opinió, es posa al costat dels detractors de les obres —*¿no es just tenir una mica de consideració an aquests desdixats qu'un dia y un altre dia s'han hagut de fer trossos el cor sentint a la carn viva els cops de bech de grua que cayen dins la Seu, y que axí y tot per respecte a n els altres, per amor a la Societat y a la concordia de tots s'han mossegada la llengua plorant a un recó tot sols la seua desventura y aufegant el crit de protesta que lo exía de la gola?*; i justifica que la Societat, *prudent y timorata*, no trenqui el silenci, com voldria Alcover, el qual considera que aquesta actitud és fer una desatenció al bisbe.

El president opina que fins aleshores l'Arqueològica s'havia mostrat *ab axo d'emetre judici sobre els acontexaments d'actualitat y de repartir a balquena elogis y censures, prudent y reservada fins a l'excés*. N'és una mostra, malgrat la polseguera que alçà entre els membres de la Junta, la manca d'opinió de la Societat sobre l'enderrocament de les murades, com també la restauració que s'havia aplicat a alguns monuments, concretament a les esglésies de Sant Nicolau o de Sant Francesc. En aquests casos, ningú no va proposar que la Junta de l'Arqueològica en manifestés el parer. Una via de sortida per donar-lo a conèixer era, segons Aguiló, la publicació d'articles en la premsa local i no pas en les pàgines del *BSAL*. Aguiló s'oposa, i apel·la fins i tot a l'autoritat que li confereix el seu càrrec, al fet que el *Bolletí* doni suport, encara que sigui de manera poc ostentosa, a cap article periodístic.

La carta es clou amb la indicació d'Aguiló segons la qual suspèn qualsevol convocatòria de Junta fins que Alcover no hagi emès la seva resposta. L'erudit dedica unes paraules ben dures al canonge: *no s'es portat ab mi ni com amich lleyal ni com inimich franch y noble*, pel fet que havia prescindit de consultar-lo i havia anat *d'amagatjons y ab una carta tapada*» per aconseguir que una bona part dels membres de la Junta es mostressin partidaris que el BSAL inclogués una resposta favorable a l'inici de les obres de la Seu.

Si Aguiló requereix 15 planes per expressar les seves consideracions, Alcover en necessita una —així ho indica l'esborrany de la carta que li remet el mateix dia— per respondre parcialment a les acusacions de manipulació. Amb una bona mostra d'escrit mesurat, Alcover, que, quan s'ho proposa, sap fer escrits extensíssims i polèmics, relativitza el problema. En primer lloc, mostra sorpresa davant l'extensió de l'escrit en relació amb un tema que, segons el seu parer, hauria estat més adient tractar cara a cara. En segon lloc, indica que mai mobilitzà ningú d'amagat; es limità solament a posar-se en contacte amb alguns membres de la Junta —fet que no considera de cap manera incorrecte— per demanar-los l'opinió sobre les obres i suggerir-los la possibilitat d'expressar-la a través del *Bolletí*. Sobre aquest tema, era pública l'opinió d'Aguiló, per la qual cosa, Alcover considera que era innecessari de demanar-la-hi. En tercer lloc, si l'arxiver se sent ofès, és a causa del seu apassionament. I, en darrer lloc, lamenta la consideració que Aguiló té de la seva conducta, el convida a no tractar per escrit els temes col·laterals que surten reflectits en la carta i fer-ho, en canvi, al llarg de la propera sessió de la Junta, i considera, amb un to ple de magnanimitat, que l'arxiver no ha proferit les expressions ofensives que han quedat recollides en la seva carta.

Davant el contingut d'aquestes cartes creuades, cal qüestionar-se qui té raó: ¿és potser Aguiló, que valora exageradament i sense cap fonament la conducta alcoveriana? o en realitat les acusacions d'intervencionisme solapat s'havien aplicat a altres situacions que avui com avui es desconeixen; o ¿és potser Alcover qui, amb la seva moderació, prova de relativitzar les acusacions d'Aguiló, completament encertades, i, fent servir la consigna que la millor defensa és un bon atac, tracta de culpabilitzar-lo retraient-li que havia interpretat els seus gestos d'una manera massa apassionada? S'ignoren les respostes. Caldria tenir més elements de judici per poder arribar a extreure conclusions completament objectives.

6. Alcover i la Societat Arqueològica Lul·liana

Alcover esdevingué soci de la Societat Arqueològica Lul·liana l'any 1891, i d'aleshores ençà intervingué en la redacció del *Bolletí* aportant-hi un bon nombre d'articles de tipologia diversa: composicions poètiques, rondalles,³⁸ discursos i

³⁸ Llegim un dels comentaris que Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902*, 161 inclou en el seu dietari: *18 juny de 1899: És diumenge, i no hi ha hagut res de particular. He escrites rondaietes per la secció de folk-lore del Bolletí de la Societat Arqueològica i pel futur tom IV de les "Rondaies Mallorquines";*

nombrosos estudis de caràcter històric.³⁹ L'any 1897 fou vocal de la Junta de govern⁴⁰ i el 1899, arran dels canvis que es produïren a causa de la mort de Francesc Salvà, esdevingué vicepresident de la corporació, en el mateix moment que Aguiló n'assumí la presidència.

Com a font d'informació complementària, les notes que apareixen en el seu dietari personal permeten de resseguir les activitats de la Societat Arqueològica Lul·liana. Cal tenir en compte que el *BSAL*, que incorpora anualment les ressenyes de la Junta general, que acostumen a tenir lloc els mesos de gener o febrer de cada any, no publica les decisions que es prenen en les juntes ordinàries ni extraordinàries, i aquestes són algunes de les informacions que resten reflectides en el dietari. Així, el 28 març de 1899 (Alcover 2003: 123), Alcover fa constar: *Hem tornat a tenir junta a l'Arqueològica sobre comprar una casa pel museu de la Societat. Acordarem ajuntar-nos els que siguen, compromentent-nos a pagar un duro cada mes de tot d'una, depositant aquestes quantitats a una Societat de Crèdit, i en presentar-se l'avinentesa, comprar una casa; i, si no pot esser, cadascú tornarà aixecar els doblers que hi tenga. En [Josep] Miralles [i Sbert] i n'[Estanislau] Aguiló i en [Enric] Fajarnés quedaren encarregats d'estudiar aquest projecte i presentar els estatuts. Els altres de la junta no se manifestaren gens resolts ni animats. No sé si farem res.*

Amb data de 18 de novembre de 1898,⁴¹ el dietari personal —fet que ha permès la datació de l'escrit corresponent (carta núm. 2)— inclou la notícia de la voluntat de la Societat de crear un centre d'excursionistes promogut per Estanislau de K. Aguiló, Miquel dels S. Oliver, Jaume Garau i Gabriel Alomar.

Les ressenyes anuals de la Junta General de la Societat Arqueològica Lul·liana donen compte, a més d'informacions que afecten la corporació, de l'actuació i dels interessos alcoverians, els quals, del 1901 ençà, tret de casos esporàdics, se centren en el progrés de l'Obra del Diccionari. La justificació de la inclusió d'aquestes informacions apareix en el número de febrer de 1904⁴² —*en veritat l'idea nasqué en l'Arqueològica, y en la seua Revista se publicá, antes que en altre lloch, la Lletra de Convit*,⁴³ i es repeteix amb una certa freqüència en algunes de les sessions posteriors.⁴⁴

³⁹ Vegeu a Maria Pilar PEREA: "Cap a una bibliografia d'Antoni M. Alcover", *Randa*, 47, Barcelona, 2001, 35-118, l'extensa llista de col·laboracions al *BSAL* en el marc de l'aproximació bibliogràfica sobre els treballs editats d'Alcover.

⁴⁰ Vegeu el número de febrer de 1897 del *BSAL* (any XIII, tom VII, núm. 203), on es dona compte, en el marc de la Junta General que tingué lloc el 31 de gener de 1897, de la incorporació d'Alcover com a vocal: *Per les vacants en dita Junta de Govern motivades per la forçada ausencia d'aquesta illa, de nostre inolvidables consocis D. Gabriel Llabrés y D. Jaume L. Garau, el primer dels quals, per la mateixa causa, havia renunciat en mans del Sr. Bisbe'l carrech de Vice-President, foren elegits y nominats, nemine discrepante, D. Antoni M. Alcover, Pre., autor de treballs notables sobre Historia Eclesiástica de Mallorca, y Don Pere Sampol Ripoll, jove de gran afició y ardent amor als estudis historichs y bibliografichs; y dels dos es d'esperar que, ab la seua valiosa cooperació, ajudarán als demés companys á dur á terme los negocis de l'Arqueològica y á obviar á les dificultats que, á totes coses, desgraciadament sempre s'hi solen oferir* (p. 18).

⁴¹ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 49)

⁴² *BSAL*, febrer de 1904; any XX, tom X, núm. 287: 213-215.

⁴³ *BSAL*, febrer de 1904: 215.

Uns anys abans, encara no endegat el projecte lexicogràfic, les notícies relatives a Alcover que apareixen en les ressenyes de la sessió anual en destaquen altres aspectes. Així, en la Junta general que tingué lloc el 30 de gener de 1898⁴⁵ s'indiquen els treballs que desenvolupen alguns dels membres de la Societat: s'hi esmenten, entre altres, Miquel Costa i Llobera, que havia compost lo *Castell del Rey*, Mateu Rotger, que havia publicat la *Historia de Pollensa*, i se cita també Alcover, aleshores recopilador d'informacions orals, *aplegant, á forsa de paciencia, entre'ls pagesos de la nostra illa, precioses Rondayes y Tradicions Popular*.⁴⁶

El 1901, en la junta general de la Societat, que tingué lloc el 2 de febrer⁴⁷ apareix, en el *BSAL*, la primera notícia del projecte lexicogràfic. Aquesta nota inclou una mostra de l'ideari del canonge en relació amb la unitat de la llengua, amb la naturalesa del diccionari i amb la participació de la col·lectivitat: *Prengué enseguida la paraula D. Antoni M. Alcover, y fonch per exposar breument un projecte que creu será molt beneficiós a la cultura de Mallorca; ço es la formació d'un vertader y complet, fins ahont sía possible, Diccionari de la llengua Catalana, que es la comuna, com es ben sabut, no sols a nostres illes, sino a Catalunya, Valencia y Rosselló. Per dur a bon terme una empresa de tal magnitud, assegurá que conta amb l'ajuda de coneguts literats, de Mallorca y fora d'ella, que s'han distingit per ses produccions en Catalá, axí com també amb una colla d'entusiastes joves que indubtablement y de tot bon cor se cuidaran de recullir els mots y frasses del nostre idioma matern, de varies obres, manuscrites o impreses, antigues i modernes, que s'els entregará; o de la llengua parlada, en les regions en que's conserve mes pura en boca del poble. Afagí el Sr. Alcover que a les hores son ja uns cent vint els col·laboradors del Diccionari; y que per facilitar el treball s'han fetes diferents divisions que corresponguen als diversos oficis, ciencies y arts. Per saber a cual secció o seccions quiscun dels inscrits desitja pertener, se repartirán circulars que contendran sota casta d'explicacions, esperantse conseguir axí que ab l'esfors colectiu, resulte l'obre mes perfecta i acabada* (*BSAL*, febrer de 1901: 18). Uns mesos més tard, el *Bolletí de la Societat* publica la primera edició de la *Lletra de Convit*.⁴⁸

El febrer de 1904⁴⁹ tornem a trobar Alcover, en el marc de la Junta general, informant sobre el desenvolupament de l'Obra del Diccionari: fa referència a l'augment progressiu del nombre de col·laboradors del projecte i a la intervenció activa d'institucions, com ara l'Acadèmia i el Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya o el Col·legi d'Advocats de Barcelona. En la mateixa ocasió al·ludeix a la conferència que pronuncià a l'Ateneu Barcelonès, on projectà la celebració d'un *Congrés per depurar la sintaxis de l'idioma català*,⁵⁰ el qual es materialitzà, dos anys més tard, en el Primer Congrés de la Llengua Catalana. Esmentà també l'èxit que havien obtingut

⁴⁴ Vegeu també el número d'abril de 1908: any XXIV, tom XII, núm. 337: 49-50; i el número de març de 1911: any XXVII, tom XIII, núm. 372: 225-226.

⁴⁵ *BSAL*, febrer de 1898; any XIV, tom VII, núm. 215: 17-18.

⁴⁶ *BSAL*, febrer de 1898: 254).

⁴⁷ *BSAL*, febrer de 1901; any XVII, tom IX, núm. 251: 17-19.

⁴⁸ *Diccionari de la Llengua Catalana, Lletra de Convit*, *BSAL*, IX, 1902: 73-114.

⁴⁹ *BSAL*, febrer de 1904; any XX, tom X, núm. 287: 213-215.

⁵⁰ *BSAL*, febrer de 1904: 215.

les intervencions que el glosador Antoni Vicens Santandreu havia fet en diverses institucions culturals barcelonines.

L'any següent,⁵¹ Alcover es torna a referir, aquest cop més breument per falta de temps, al progrés de l'Obra del Diccionari; n'indica l'augment de la xifra de col·laboradors i del nombre de cèdules que s'havien emplenat fins aleshores.

El 1908,⁵² perquè els dos anys anteriors no havia pogut assistir per diversos motius a la Junta general, el canonge, reprèn les informacions relacionades amb l'Obra del Diccionari: al·ludeix al nombre de cèdules que omplen la calaixera, a la fundació, a Barcelona, de l'Institut d'Estudis Catalans, a l'estat de la filologia a l'estranger, fruit de les observacions obtingudes al llarg de l'eixida, efectuada l'any anterior, per diversos països europeus i a l'estada que faran tres estipendiats —Antoni Griera, Pere Barnils i Manuel de Montoliu—, fent realitat el projecte del filòleg alemany Bernhard Schädel, en diverses universitats d'Alemanya. Aquesta estada els permetria el contacte amb els mètodes de la filologia romànica, els quals podrien extrapolar, un cop ensinistrats, a l'estudi de la llengua catalana.

Novament, el 1909,⁵³ Alcover informa sobre el camí que recorre el diccionari. Els temes que es tracten es desenvolupen de manera molt més completa en les pàgines del *BDLC* del mateix any:⁵⁴ les dificultats en l'elaboració del Diccionari, el anunci del propòsit que té la Diputació de Barcelona de crear *un organisme, que se compondrà de persones molts notables per llurs coneixements filològichs y gramaticals*⁵⁵ —aquesta voluntat no es farà efectiva fins el 1911 mitjançant la fundació de la Secció Filològica— o les comeses dels estipendiats un cop arribats a la Universitat de Halle.

Tal com indica la ressenya de la reunió de la Junta general que tingué lloc el 30 de gener de 1910,⁵⁶ Alcover, per primer cop, introdueix informacions, no sols en relació amb el desenvolupament de l'Obra del Diccionari (l'increment del nombre de cèdules, el progrés dels estipendiats o la traducció que Antoni Griera farà de la tesi doctoral que Martin Niepage, estudiant de la Universitat de Magdeburg, va redactar sobre el català de Mallorca a partir de l'anàlisi de documents antics), sinó també sobre sengles descobriments: d'una pintura mural que s'efectuà en l'església de Manacor⁵⁷ i dels fonaments d'una basílica cristiana trobats en el port de la mateixa vila.

En la sessió de la Junta general del 29 de gener de 1911,⁵⁸ el canonge torna a donar compte dels progressos del seu projecte lexicogràfic: es refereix a l'activitat dels diversos col·laboradors que participen activament en la redacció de cèdules, als estudis dels estipendiats i a la creació gairebé imminent de l'Acadèmia de la Llengua Catalana

⁵¹ *BSAL*, febrer de 1905; any XXI, tom XI, núm. 299; 17-19.

⁵² *BSAL*, abril de 1908; any XXIV, tom XII, núm. 337; 49-50.

⁵³ *BSAL*, març de 1909; any XXIV [sic], tom XII, núm. 348; 225-227.

⁵⁴ *BDLC*, IV (1908-1909).

⁵⁵ *BSAL*, març de 1909; 226

⁵⁶ *BSAL*, març de 1910; any XXVI, tom XIII, núm. 360; 33-35.

⁵⁷ Alcover en publica un article més extens, "Pintura mural en Manacor", en el número del *BSAL* corresponent al setembre de 1916; 140-141.

⁵⁸ *BSAL*, març de 1911; Any XXVII, Tom XIII, núm. 372; 225-226.

—que esdevindrà la Secció Filològica— de l'Institut d'Estudis Catalans, fet que Alcover associava amb el bon desenvolupament i amb l'acabament de l'Obra del Diccionari.

Dos anys més tard, en la sessió de la Junta del dia 26 de gener de 1913,⁵⁹ es torna a referir al curs de l'Obra alcoveriana, fent constar l'increment en el nombre de cèdules, la qual cosa requereix la construcció d'una segona calaixera; la difusió externa que posseeix el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, com Alcover ha pogut constatar al llarg de la segona eixida que dugué a terme a l'estranger; els progressos dels estipendiats; i les comeses de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que desenvolupa projectes lexicogràfics de característiques diverses, on s'inclou la seva obra: *Un estarà compost de l'immens aplech lingüístic que deixà aparellat el qui fonch el vertader mestre de l'actual renaixement de Catalunya, D. Marian Aguiló y Fuster; altre serà un Diccionari català provisional, ahont s'incloguen els mots que surten dins els monuments escrits antics y moderns, lo qual ha pres a son conte l'eminent gramàtic Don Pompeu Fabra; y altre el gran Diccionari de la Llengua Catalana tal com el bosquetjarem en la Lletra de Convit y que segurament constituirà l'obra capdal de l'esmentada Secció. [...].*⁶⁰

El 2 de febrer de 1914,⁶¹ novament en el marc de la sessió de la Junta general, Alcover indica que, adoptant l'exemple d'altres països, com ara França en l'elaboració del seu atlas lingüístic,⁶² utilitza ara, en les seves enquestes, el sistema d'aplicar un qüestionari per a la replega dels mots; fa referència també als contactes que establí, durant l'eixida a l'estranger que efectuà el 1913, amb romanistes i dialectòlegs de França, Suïssa i Itàlia, per tal de rebre'n orientacions en els seus estudis, i a l'eixida filològica que efectuà a l'Alguer. A més, al·ludeix al descobriment que es féu a Son Paretó (Sant Llorenç des Cardassar) d'una basílica cristiana i, en darrer terme, estimulà als concurrents perquè visitessin el Museu Arqueològic que el capítol de la Catedral havia instal·lat en el claustre i que contenia un fons molt important d'objectes.

El 31 de gener de 1915⁶³ té lloc la sessió anual de la Junta i Alcover torna a donar compte del desenvolupament de l'Obra del Diccionari —es progressa en l'aplec de mots i en la confecció de cèdules; i fa una referència succinta a altres esdeveniments, com ara la repartició que l'Institut d'Estudis Catalans fa d'un qüestionari per diferents regions i comarques amb vista a elaborar un atlas lingüístic; les dificultats que han sorgit en relació amb el finançament del Diccionari; la finalització del procés d'impressió de la *Gramàtica de la Lengua Catalana* de Tomàs Forteza; i l'estat en què es troba l'edició de les obres originals de Ramon Llull.

En la sessió del 30 de gener de l'any següent,⁶⁴ Alcover informa sobre tres aspectes: l'oposició a l'enderrocament del claustre del convent de Sant Vicenç de

⁵⁹ BSAL, març de 1913; any XXIX, tom XIV, núm. 396: 225-227.

⁶⁰ BSAL, març de 1913: 226

⁶¹ BSAL, febrer de 1914; any XXX, tom XV, núm. 407: 17-19.

⁶² Es tracta de l'*Atlas Linguistique de la France* de Jules Gilliéron.

⁶³ BSAL, febrer de 1915; any XXXI, tom XV, núm. 419: 209-211.

⁶⁴ BSAL, juliol de 1916; any XXXII, tom XVI, núm. 431: 33.

Manacor, la creació del Museu Diocesà que el bisbe Campins havia projectat abans de morir i, finalment, l'Obra del Diccionari. En relació amb aquest darrer tema, el vicepresident de la Societat n'indica els avenços que féu malgrat la greu malaltia que patí l'any anterior.

En la sessió de la Junta del 28 de gener de 1917,⁶⁵ trobem Alcover ocupant de manera eventual la presidència de la Societat per raó del traspàs d'Estanislau Aguiló. Atès que el càrrec l'elegia el mateix bisbe, calia esperar la designació de la persona proposada per la Junta Directiva: un dels vocals *avui Catedràtic de l'Institut General i Tènic de Balears* —es tracta, encara que no es fa públic en aquell moment, de Gabriel Llabrés.⁶⁶ Les referències a l'Obra del Diccionari en aquesta ocasió són molt breus, atès que el manacorí havia hagut de glossar les figures dels dos membres traspassats: Estanislau Aguiló i Mateu Rotger, el qual fins aleshores era vocal de la Junta. Es refereix a la progressió del projecte lexicogràfic —sense al·ludir a cap dificultat, malgrat que en aquells moments es començava a congriar el futur trencament amb l'Institut d'Estudis Catalans; a la creació d'un laboratori de fonètica, del qual s'ocupava Pere Barnils; a la redacció, que en aquells moments duia a terme Pompeu Fabra, del *Diccionari ortogràfic*; i a la confecció, sota la direcció d'Antoni Grieria, de l'Atlas Lingüístic de Catalunya.

La Junta general de l'any 1918 —l'última a la qual Alcover va assistir— té lloc el 27 de gener⁶⁷ i és encapçalada pel nou president Gabriel Llabrés. El canonge de Manacor, encara vicepresident de la Societat, es refereix breument a l'Obra del Diccionari, tot indicant que segueix el seu curs, però afegint-hi el comentari de mal averany: *amb certes vicissituds*.⁶⁸ Un altre element de crítica, l'últim que apareix en la ressenya que en fa Pere Antoni Sanxo, té a veure amb les esmenes ortogràfiques que, des de l'Institut d'Estudis Catalans, s'aplicaren a la traducció que Maria Antònia Salvà havia fet del poema de Frederic Mistral, *Mireio*.⁶⁹ En aquest cas, i atípicament, la recensió de la sessió de la Junta es clou abruptament, cosa que discrepa de la majoria de sessions on un breu paràgraf tanca l'acte.

⁶⁵ BSAL, abril de 1917; any XXXIII, tom XVI, núm. 438: 245-250.

⁶⁶ BSAL, abril de 1917: 246

⁶⁷ BSAL, maig de 1918; any XXXIV, tom XVII, núm. 451: 65-66.

⁶⁸ BSAL, maig de 1918; any XXXIV, tom XVII, núm. 451: 66.

⁶⁹ Vegeu algunes referències sobre aquest tema a Josep MASSOT I MUNTANER: "Maria-Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral", dins *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, 85-109.

Badia Antoni M. BADIA I MARGARIT, (1998) "Entorn dels mallorquinismes de *Mireio* de Frederic Mistral, en la versió de Maria-Antònia Salvà", *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 341-353.

Mila SEGARRA: "Pompeu Fabra i el català de Barcelona", dins Joan A. ARGENTER (ed.), *Simposi Pompeu Fabra: jornades científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 2000, 199-226.

Maria Pilar PEREA: "Una selecció de cartes d'Antoni Rubió i Lluch i de Jordi Rubió i Balaguer a Antoni M. Alcover", *Journal of Catalan Studies*, (Publicació electrònica: <http://campus.uoc.es/jocs/4/articulos/perea3/index>).

Joan VENY: "Antoni M. Alcover i la dialectologia catalana", dins *Escriptura i oralitat a Mallorca*, Palma, 2003, 84-115.

Les desavinences d'Alcover amb la Societat Arqueològica, que tenen lloc d'aleshores ençà, es detallen en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, en el context del darrer manifest: "A tots els amadors de la Llengua Catalana",⁷⁰ redactat el 1924, molts anys després de l'esclat del conflicte. Alcover no hi dedica un paràgraf específic sinó que hi al·ludeix mentre fa una referència directa a "L'Escola Mallorquina". Alcover s'exclama que els components d'aquest moviment estaven *entregats ab cos i cordes an els caporals de La Lliga i d'Acció Catalana* —a qui Alcover considerava, juntament amb Fabra i amb alguns membres de l'Institut d'Estudis Catalans, els instigadors de l'oposició que s'exercia sobre l'Obra del Diccionari i sobre ell mateix— com també el capdavanter de l'Escola —Joan Alcover—, el nom del qual no surt a la llum, en aquest context, en cap moment.⁷¹

Després de fer referència a la publicació del primer manifest, que tingué lloc a la primeria de juny del 1918, i a les respostes que obtingué la consulta prèvia que el canonge féu a Puig i Cadafalch, al mateix Joan Alcover i a Miquel dels S. Oliver, Alcover explica que gairebé en el mateix moment inicià la seva eixida per terres valencianes i de la Catalunya occidental, del 20 de juny al 31 d'agost, per desenvolupar l'estudi sobre la conjugació, el qual havia començant uns anys enrere, i que es va materialitzar en la publicació *La flexió verbal en els dialectes catalans*. En tornar, un amic el posà en guàrdia sobre la reacció de Joan Alcover davant la publicació del manifest: *com viu que jo havia publicat lo 'Manifest', crida sos incondicionals i els enfloca: Mossèn Alcover no m'ha volgut escoltar i ha publicat son 'Manifest', ¡guerra, idò, a Mn. Alcover!*⁷²

És en aquest moment que, sentint-se víctima d'un complot mogut pels seus mateixos coterranis, Alcover explica l'episodi que dona lloc al trencament definitiu amb la Societat Arqueològica:

Abans d'arribar a Mallorca, el mitx dia que m'aturí a Barcelona, procedent de Manresa, Mn. Jaume Barrera, Redactor del *Correu Català*, me digué que lo Dr. Rubió i Lluch havia dit que era *una galdada a Mn. Alcover, que no la se mereixia*, el solt que lo *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana* de Mallorca havia publicat sobre mon conflicte ab l'*Institut*, tractantme de *apassionat i exagerat*. Jo no'n sabia mot perque se publicà mentre jo corria per València i Catalunya. Aqueixes ausències me guardaven els meus *amichs* de l'*Arqueològica*, de la qual era soci i Redactor del *Bolletí* desde l'any 1891, Vocal de la Junta de Govern de devers l'any 1897 i Vicepresident de devers l'any 1899 i Director del *Bolletí* l'any 1916 i 1917. Llavò vaig aclarir que el qui havia escrit tal solt, era un dels *amichs* que jo tenia per mes vertaders, i que ocupava un càrrech ben retribuit dins la Diputació de Balears i que ell confessava que el me devia a mi, a la meua influència, per haverlo recomanat molt vitencament. Però aquell bon... *amich* s'havia aficat dins la closca d'esser Diputat per Mallorca ab lo costat d'En Cambó, en Puig i Cadafalch i companyia, i aqueys li havien donades esperanses. Per tenirlos propicis fonch que's permeté pegarme aquella *galdada* demunt el *Bolletí* ab totes les circumstàncies agravants que he dites. I lo bo fonch que no poguí conseguir que aquell solt se rectificàs

⁷⁰ *BDLC*, XIII, 1923-1924, 201-235

⁷¹ Hi trobem al·lusions directes, però, en l'article que fa referència a «L'Edició de les Obres de Mn. Costa i Llobera» (*BDLC*, XIII, 276-286).

⁷² *BDLC*, XIII, 225.

ni s'aclaràs satisfactoriament. Jo no torní posar els peus dins l'*Arqueològica*, a pesar de les moltes de pregàries que me feren, però sense voler fer aquella *rectificació* i *aclaració*, que el president s'oferí tot d'una a fer tan llampant i absoluta com jo voldria, faltantme a la paraula després ab l'escusa de que els altres de la Junta trobaven que no calia perquè el qui havia escrit allò, ja era mort, i *morta la cuca, mort el verí*. Es ver que ell era mort, però el *verí* era ben viu dalt el *Bolletí*, mantenint l'*insult* i l'*ofensa*.

De manera que els de l'*Arqueològica*, que fins llavò casi tots trobaven que jo era massa *catalanista* (m'ho digué lo mateix President), llavò s'estimaren mes, p'els seus fins i efectes, fer costat an els fins llavò odiats *catalanistes* de Barcelona, per lo que poguessen haverne, que no ferme'n a mi de costat perquè me creyen batut i afonat i que ja no me'n tornaria aixecar de la capbussada que En Puig i Cadafalch pretengué ferme fer en la memorable sessió de la Diputació de Barcelona dia 9 de juliol d'aquell any. I la cosa acabà aquest any passat, treguentme de Vice-President i de Vocal de la Junta de l'*Arqueològica* en la junta general que tengueren, això sí, ab l'assistència d'una quinzena de persones, mal contades.⁷³

Les afirmacions d'Alcover que apareixen en la citació anterior s'han de matisar en alguns casos, si es consideren els fets amb l'objectivitat que la documentació aporta:

a) En relació amb l'autor del text que va aparèixer en el *BSAL* el mes de juliol de 1918,⁷⁴ signat amb les sigles «G. R.», se sap que fou l'arquitecte Guillem Reynés i Font (Palma de Mallorca 1877-1918), fill del mestre d'obres Gaspar Reynés,⁷⁵ al qual succeí el 1906 en un càrrec de la diputació provincial. Fou, a més, arquitecte diocesà i es dedicà a la restauració. Pel que fa als contactes que Reynés tingué amb Alcover, cal destacar la seva participació, el 1906, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana amb la ponència «Necessitat de reconstituir el llenguatge català en els oficis tècnics i en l'art de la construcció». Reynés morí precisament, com recull la ressenya de la Junta de la Societat del 26 de gener de 1919,⁷⁶ el 13 d'octubre de 1918, *víctima de l'epidèmia que a les hores existia en aquesta població i que tan de dol i tristesa ocasionà en nombroses famílies*,⁷⁷ i aquesta notícia és la que ha permès de reconstruir el nom que amaguen les sigles.

b) Cal destacar, en relació amb el caràcter del text que havia aparegut el mes de juliol en l'apartat final del *Bolletí*, encapçalat amb l'epígraf *Notícies*, que tant havia ofès Alcover, que el contingut no mostra, llegit sense cap mena d'apassionament, cap atac frontal al canonge, ni inclou cap afirmació enverinada ni tan sols cap mena de doble intenció. El canonge de Manacor, sis anys després de produïda la situació, magnifica el contingut de l'escrit i en fa una interpretació inadequada. Observem que l'expressió *tractantme de apassionat i exagerat* és sens dubte la seva versió de les paraules de Reynés: *el nostre amic escrivent amb la passió i amb l'entusiasme que sol posar en les seves coses* (p. 112). Una altra cosa és l'adequació de fer-se ressò, en el marc del *BSAL*, del conflicte que el vicepresident de la Societat mantenia amb l'Institut d'Estudis Catalans. En principi, aquesta corporació, com indicava Aguiló davant

⁷³ *BDLC*, XIII,225- 226

⁷⁴ *BSAL*, juliol de 1918; any XXXIV, tom XVII, núm. 453; 112

⁷⁵ Vegeu-ne l'al·lusió a la carta núm. 11.

⁷⁶ *BSAL*, març de 1919; any XXXV, tom XVII, núm. 461; 225-228.

⁷⁷ *BSAL*, març de 1919: 226

l'incident de les obres de la Seu, s'havia de manifestar *prudent y reservada fins a l'excés* a emetre judicis sobre esdeveniments actuals. Per arribar a una comprensió més gran de la situació reproduïm el text conflictiu:

En el darrer número del Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, nostre bon amic el M. I. Sr. D. Antoni M. Alcover se queixa amargament de les desatencions que ha hagut de sofrir dins la secció de Filologia y Expansió de la Llengua de l'Institut d'Estudis Catalans de la qual es President. El nostre amic escriguent amb la passió i amb l'entusiasme que sol posar en les seves coses, ataca, de rebot, als capdevaners de l'Institut i de la Mancomunitat. La qüestió avui, per l'intransigència d'uns i altres s'es enmatzinada, lo qual per nosaltres es doblement llamentable per l'alt concepte que sempre ens ha merescut la benemèrita institució i pel coral afecte que sempre hem professat al nostre estimadíssim company (actualment Vicepresident de l'Arqueològica), l'estudiós Mossen Alcover, incansable apòstol de la Llengua Catalana. El nostre optimisme, i més encare el nostre fervent desig, ens fa esperar dies de pau i harmonia [G. R.].⁷⁸

c) Alcover indica que aquesta nota no es va rectificar —i potser no ho fou de manera immediata o de la manera eloqüent que ell pretenia. En canvi, trobem una *Aclaració* breu, signada pel nou president de la Societat, Gabriel Llabrés, en la darrera pàgina del número del *BSAL*,⁷⁹ corresponent al desembre de 1918, redactada en els termes següents:

La notícia que lo nostre company de Redacció don G. R. (e. p. d.) posà demunt el nombre de juliol sobre el conflicte de Mn. Alcover amb la *Secció Filològica del Institut d'Estudis Catalans* de Barcelona, sembla que Mn. Alcover l'ha trobada un poc depriment i ofensiva per ell.

I com l'intenció de don G. R. no era en cap manera deprimir ni d'ofendre Mn. Alcover, ho feym constar així.

Ciutat de Mallorca 23 de Desembre de 1918 (p. 192)

d) Els mots finals de la declaració d'Alcover es poden interpretar, a causa de l'èmfasi amb què els exposa, com una expulsió: *I la cosa acabà aquest any passat, treguentme de Vice-President i de Vocal de la Junta de l'Arqueològica en la junta general que tengueren, això sí, ab l'assistència d'una quinzena de persones, mal contades (BDLC, XIII, 226)*. El cert és que, com recull, d'una manera ben neutra, la ressenya de la Junta del 28 de gener de 1923,⁸⁰ es produí una renovació de la Junta general a causa de l'aplicació d'un nou reglament, segons el qual tocava *sortir a los Senyors Vice-President y Director del Bolletí*.⁸¹ Pere Antoni Sanxo esdevingué vicepresident i el canonge Francese Esteve i Blanes el substituí Alcover com a vocal. Com és lògic de pensar, en la ressenya no hi ha cap referència al nombre de membres que assistiren a la sessió ni als comentaris de cap casta que sobre el tema alcoverià hi podien haver.

⁷⁸ *BSAL*, juliol de 1918; any XXXIV, tom XVII, núm. 453; 112

⁷⁹ *BSAL*, desembre de 1918; any XXXIV, tom XVII, núm. 458; 192.

⁸⁰ *BSAL*, juny de 1923; any XXXIX, tom XXI, núm. 512; 273-276.

⁸¹ *BSAL*, juny de 1923; 274

7. Conclusions

La imatge que caracteritza Estanislau Aguiló, i les necrologies⁸² sembla que ho confirmen, és la d'un savi dedicat al món de les lletres. Home d'extensos coneixements històrics, arqueològics i paleogràfics, la seva passió era l'edició dels documents antics, especialment dels segles XIII i XIV, i es dedicà intensament a aquesta tasca sense fer-ne cap ostentació. Eren ben conegudes, com indica Pere Sampol i Ripoll,⁸³ *su repugnancia a exhibirse i su excesiva modestia*.

Des del punt de vista caracterial, Miquel Costa i Llobera,⁸⁴ en la seva nota necrològica, destaca, d'Aguiló, complementant una certa indolència, *el caràcter concentrat i un poc melancòlic*, i també, com s'ha fet constar més amunt, *l'excés de sa modestia i la falta absoluta de tota ambició mundana [...] a més de certa indecisió i lentitud amb que el seu caràcter se mostrava més totalment mallorquí*. I els textos de les missives que dirigeix a Alcover en reflecteixen la bonhomia i una voluntat confraternitzadora, que rebutjava qualsevol dissensió que pogués afectar la corporació que ell dirigia.

Precisament la durada de la presidència d'Aguiló esdevé una incògnita. Costa de creure que una persona que accepta a desgrat un càrrec, que en presenta la *dimissió irrevocable* uns mesos després d'haver estat nomenat, l'exerceixi durant disset anys. I aquí —sembla que es pot conjecturar— és on apareix la mà d'Alcover, que comptava probablement amb el suport d'una part de la Junta, i especialment del bisbe Campins, que era, al cap i a la fi, qui proposava la designació del president. El mateix Alcover hauria impedit, d'altra banda, l'accés de Miquel Costa i Llobera a la presidència de la Societat, possiblement —sense sortir del marc de les hipòtesis— perquè Aguiló era més mal·leable i més dúctil. Amb tot, el president de l'Arqueològica plantà cara a una de les accions que el canonge, més o menys amagadament, pretenia d'aconseguir: que el BSAL es manifestés partidari de les obres de la Seu, donant suport a la iniciativa del bisbe, en un moment on prenien força les veus contràries. Un repàs als temes tractats pel *Bolletí* durant aquell període demostren que, malgrat els fils que Alcover va moure, Aguiló no va permetre que el BSAL esdevingués l'òrgan de propaganda dels treballs de restauració.

El tema de la projecció de les obres de la Seu és la topada més greu que tots dos erudits tingueren. De la seva relació domina per sobre de tot la participació en projectes liderats per Alcover, l'amor compartit per Mallorca i per la llengua, i l'actitud cordial i amistosa del bibliòfil palmesà, sempre disposat, amb amabilitat i generositat, a resoldre els dubtes que el canonge i molts altres intel·lectuals li plantejaven.

Pel que fa a Alcover, aquest treball ha servit també per resseguir la trajectòria sinuosa que recorregué la seva pertinença a la Societat Arqueològica fins a arribar, el

⁸² Vegeu-ne el recull que es publica en núm. extraordinari del BSAL del juny i juliol de 1917; any XXXIII; tom XVI, núm. 440 i 441.

⁸³ "N'Estanilau Aguiló. Necrologia", BSAL, juny i juliol de 1917; any XXXIII; tom XVI, núm. 440 i 441; 278-280.

⁸⁴ "Notas para una bibliografía de Don Estanilao de K. Aguiló", BSAL, juny i juliol de 1917; any XXXIII; tom XVI, núm. 440 i 441; 280-302.

1918, al trencament irreversible per raó del conflicte que esclatà, a Catalunya, amb l'Institut d'Estudis Catalans i amb la Lliga Regionalista, i que s'estengué, com una taca d'oli, a enterbolir les relacions amb molts intel·lectuals de Mallorca. ¿Què hauria passat si no s'hagués produït el traspass d'Aguiló, l'any 1917, justament en el moment que les hostilitats es covaven? ¿Guillem Reynés hauria redactat la seva nota inofensiva, però alhora provocadora de les greus desavinences amb la Societat? ¿Haurien continuat les bones relacions entre Alcover i Aguiló? Voler respondre a aquestes qüestions hipotètiques confirma que la història, com deia Konrad Adenauer, és la suma de totes les coses que s'haurien pogut evitar.

Referències bibliogràfiques

- Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General, 1898-1902, Obres completes*, I, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2003..
- Antoni M. ALCOVER: *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, a cura de Maria Pilar Perea, Palma: Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears (2003: 1a edició; 2004: 2a edició, ampliada i amb índexs); edició en CD-ROM.
- Antoni M. ALCOVER: "Materials biogràfics i ideològics I: Estudi sobre el Dr. Feliu Sardà, Desatinos de un protestante, Algo sobre la extinción de la Compañía de Jesús", *Obres completes*, II, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2004, Editorial Moll.
- Antoni M. BADIA I MARGARIT: "Entorn dels mallorquinismes de Mirèio de Frederic Mistral, en la versió de Maria-Antònia Salvà", *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 341-353.
- Pere-Joan LLABRÉS I MARTORELL: *Gaudí a la Seu de Mallorca*, Palma de Mallorca: Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports, Direcció General d'Arquitectura i Habitatge: Capítol Catedral Mallorca.
- Josep MASSOT I MUNTANER: "Sardà i Salvany a Mallorca, dins *L'Església mallorquina durant la Restauració*, Barcelona, 1992, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 21-88.
- Josep MASSOT I MUNTANER: "Maria-Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral", dins *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, 85-109.
- Francesc de B. MOLL: *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, Palma de Mallorca, 1962 Moll; reeditat a *Obres completes*, II, a cura de Maria Pilar Perea, Palma, 2004.
- Maria Pilar PEREA: "Cap a una bibliografia d'Antoni M. Alcover", *Randa*, 47, Barcelona, 2001, 35-118.
- Maria Pilar PEREA: "La momentània i incompleta reconducció balear de l'Obra del Diccionari: A. M. Alcover i la "Personalitat llingüística de Mallorca", *Llengua & Literatura*, 12, 2001, 239-295.
- Maria Pilar PEREA: "Una selecció de cartes d'Antoni Rubió i Lluch i de Jordi Rubió i Balaguer a Antoni M. Alcover", *Journal of Catalan Studies*, (Publicació electrònica: <http://campus.uoc.es/jocs/4/articulos/perea3/index>).
- Maria Pilar PEREA: *Antoni M. Alcover: dialectòleg, gramàtic, polemista*, Castelló / Barcelona: 2005. Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Maria Pilar PEREA: "Noves dades sobre les relacions entre M. Costa i Llobera i A. M. Alcover", *Congrés Internacional Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps, Palma de Mallorca, 1-4 de desembre de 2004*, (en premsa).

Pere ROSSELLÓ BOVER: *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo*, Barcelona, 1998.

Mila SEGARRA: "Pompeu Fabra i el català de Barcelona", dins Joan A. ARGENTER (ed.), *Simposi Pompeu Fabra: jornades científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 2000, 199-226.

Joan VENY: "Antoni M. Alcover i la dialectologia catalana", dins *Esriptura i oralitat a Mallorca*, Palma, 2003, 84-115..

L'EPISTOLARI D'ESTANISLAU DE K. AGUILÓ A A. M. ALCOVER⁸⁵

1

Sr. D. Antoni M. Alcover
Palma 27 de desembre de 1886

Molt Sr. meu y estimat amich:

La seua carta de V. que vaitx rebra en son temps oportú, y las ganas que tench ja fa estona de anar á passar uns quants dias á Manacor, m'havian fet consentir á aprofitar la ocasió d'aquestas festes presents, y abceptar la seua invitació, assistint á la misa nova que ha de dir V. demá. Pero las moltas feynas que tench enrrera y altres trebays que me imposa el meu carrech de semi cap de casa, no m'ho permetan per ara, y axi me tench d'aconorta enviantli per escrit, en nom meu y de la meua familia, la mes coral enhorabona per V., per los seus dítxosos pares y per los seus germans y parents.

Que Deu lo beneesca, y que per molts anys puga celebrar el sant sacrifici, axi com desitja un servidor que las mans li besa.

Estanislau K. Aguiló

2

[sense data] [18 de novembre de 1898]⁸⁶
(circular)

Molt Sr. nostro

Tractantse de crear en aquesta Ciutat un centre d'excursions, que no sols tendrán per objecte recorre la nostra illa, sinó que s'extendrán també, en lo possible, a fora Mallorca, tenir l'honor d'invitar a V. a una reunió dedicada a parlar de la constitució de la Societat.
Aquesta reunió tendrà efec-

⁸⁵ Carpeta "Aguiló (E.), Cartes de D. Estanislau Aguiló". Fons Alcover-Moll (Arxiu del Regne de Mallorca).

⁸⁶ Antoni M. ALCOVER: *Quatre anys de Vicari General*, 49, on fa referència, el 10 de novembre de 1898, a aquesta reunió: "Notícia de la convocatòria, a la redacció de la Societat Arqueològica, per parlar sobre fundar una societat d'excursionistes, hi hagué una partida de gent". A proposta del metge Ribes, Alcover en fou designat president; els quatre que convocaren la reunió seran els altres membres de la Junta.

te día 10 d'el mes actual, en es local qu'ocupa sa Redacció d'es Bolletí de la A. L. (Palacio, 81) a les 7 d'es vespre.
Aprofitan gustosos aquesta ocasió per repetir-se sos atnts. ss.
q. l. b. l. m.

Estanislau de K. Aguiló
Jaume Ll. Garau

Miquel S. Oliver
Gabriel Alomar

3

Sr. D. Antoni Maria Alcover Pre.
París 27 setembre de 1899

Estimat senyor y amich: no li parl del sentiment que m'ha produït la nova de la mort impensada de nostre bon amich D. Francesch Salvà (en gloria sia); y, entrant tot d'una ab olivetes respecte del asunto principal d'aquesta carta li he de manifestar la meua sorpresa extraordinaria per la manera tan desbaratada com me diu en [Pere Antoni] Sanxo que s'ha resolt l'asunto de la Presidencia de la Societat Arqueològica, que ha dexat vacant la mort d'aquell bon amich nostro. Y de V. m'espant principalment que coneuent tant be com jo mateix les necessitats y el mal de que pateix l'arqueologica hage dexat passar una tant bona ocasió de posarhi remey, y no s'hage recordat de la conveniència d'elegir president a D. Miquel Costa, de que ja altres vegades haviem parlat.

Ferm[h]i a mi, encara que sia ab el bon reforç de tenirlo a V. per vicepresident, es dexar que les coses seguesquen en el mateix estat que fins ara, que de fet ja ho era jo president. No per dur aquest títol sensa el vice de davant, y donant com aquell qui diu just per sortir del pas y per allò de que *a falta de buenos mi padre fue alcalde* he de inspirar a uns ni altres dels dos bandos, o lo que sien, que hi ha dins la societat mes respecte de lo que els hage inspirat fins are, que es ben poch, ni el voler fer de granera nova me estaria be, aparte de que jo tampoch se ab tota justesa com s[h]i ha de fer en aquest cas concret sense ferir a uns ni altres ni desconexer els merits que cadescú te contrets, ni dexar a uns agraviats per desagriar els altres. Perque el cas es que si en [Pere] Sampol [i Ripoll] y en [Jaume] Garau [i Muntaner] y en [Bartomeu] Ferrà [i Perelló] son elements molt apreciabls y que merexen tota casta de consideracions, tambe es cert que D. Eusebi [Estada] y en [Enric] Fajarnés [i Tur] han manifestat sempre una devoció a tota prova per la Arqueològica y que dades les seues idees han fet esforços heroychs per no comprometerla ni mostrar sa filassa y adaptarse al seu jaent.

Tot axó sense esforços de cap casta ho hauria resolt en Costa, qui just en l'entrar President ja bastava per animar a uns y posar els altres mes humils, y que casi be com a nou dins la Societat tenia cap espedit per introduir a poch poch cualsevol modificació si paresqués convenient.

Y com tot axó es impossible que a V. no li hage ocorregut, y que per consegüent qualque cosa hi ha davall el terrós quant tot axó no s'ha fet, m'ha parescut que era del cas demanarli de noves, y millor encara que enviar la renúncia del meu carrech que ja tenia mitx feta, escriureli primer a V. per sebre que hi troba, y si creu que encara hi ha remey per fer president al dit D. Miquel ó cualcun altre com ell, encara que jo no'n se cap de tant tayant [sic] de lluna y de tant bones condicions, de tota casta que sien, pel correu immediat anirá la meua renúncia tot d'una que V. se servesca posarme just dues lletres.

Y dispensi que me atrevesca a escriureli ab tanta franquesa y a corre cuyta tal com surt de la ploma, y com a un amich vell ab aquí no es necessari gastar cerimonies ni retoriques.

Ab altre ocasió mes espay ja li parlaré de les meueus [sic] trovalles d'arxiu que no son moltes tota vegada que en Lecoy de la Marche se coneix la trasa (?) ben arreu.

Visch per lo que'm vulga manar
 Rue Roger Collard, 12
 Seu sempre afm. servidor y amich q. b. s. m.
 Memories a mans plenes a tots els coneguts y amichs.

Estanislau Aguiló

4

Sr. Vice President de la Societat Arqueològica Luliana
 Palma 11 de mars de 1901

Adjunt acompany la meua dimissió del càrrech de President de la Societat Arqueològica Luliana, fundada en les raons y motius que V. veurà. Esper que V. en donara a la Junta Directiva quant be li sembli, y que al entretant se voldrà encarregar de la direcció y govern de la Societat, que en les seues mans deposit.

Deu nostre Senyor la persona de V. guart y prosper axi com desitja.

Estanislau Aguiló

A la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Luliana
 Palma 11 de mars de 1901

Recordarà molt be la Junta de Govern d'aquesta Societat Arqueològica Luliana que el pendre jo possessori del càrrech de President de la mateixa, per el cual havia estat elegit contra la meua voluntat y trobant me ausent de Mallorca, vaitx advertir que l'acceptava no mes amb caracter d'interinitat y mentres la Junta, pensanthi mes espay, trobava un' altre persona a proposit y que reunís les condicions que a mí me mancan. Aquesta interinitat dura fa prop d'un any y mitx, y es hora per lo mateix, y passa d'hora, de que s'acab. I com l'estar jo actuant de President podria ser obstacle perque la Junta se preocup d'aquest asunto y duga curolla en cercar la persona que m'hage de substituir, per asso per medi d'aquestes lletres present a la Junta en forma irrevocable la dimissió del meu carrech, y fas entrega de tots mos poders al Sr. Vice President.

Deu nostre Senyor[,] la Societat y les persones que constituexen la seua digna Junta de Govern ampar y protegesca.

Estanislau Aguiló

5

(targeta de visita)
 [sense data] [1903?]⁸⁷

En Toni Rubió es vengut avuy dematí y posa a casa. Supós que V. estará content de sebre la notícia.

Estanislau Aguiló
 Montissión-29.

6

(targeta de visita)
 [sense data] [1903]⁸⁸

⁸⁷ És probable que faci referència al viatge que Antoni Rubió i Lluch féu a Mallorca el juny de 1903. Vegeu Maria Pilar PEREA: *Antoni M. Alcover: dialectòleg, gramàtic, polemista*.

⁸⁸ Les "Questions de llengua i literatura catalanes" van aparèixer, després de mesos d'elaboració, el 1903, en el número de d'abril-octubre del *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, I, 209-556. Vegeu Maria Pilar PEREA: "Cap a una bibliografia d'Antoni M. Alcover".el desenvolupament de la polèmica entre Antoni M. Alcover i Ramón Menéndez Pidal.

N' A. Damians⁸⁹ de Barcelona me demana si ha rebut V. uns documents que li ha enviats, que fan per la seua contestació á n en Menéndez Pidal?

Estanislau Aguiló

7

Dijous, 15 desembre 1904

Sr. D. Antoni M. Alcover Pre.

Estimat senyor y amich: El volentet que va posar V. dissapte passat a'n en Sanxo, y de que aquest me va donar conta, demanant perllongar la Junta de la Arqueològica que hi havia convocada perque hi poguessen assistir la llista d'amichs que cita, que justament aquell vespre no hi podien esser, me va fer sospitar si aquí hi hauria matuta amagada; y com ja fa estona que'l temps put formatge, no va ser precis cabitllar molt per veure cap ahont partia l'ennigulada y treure es net de la penyora. Verbo obres de la Seu. Si presumint de llest he errat en tot y som passat allá d'allá de sa retxa, no acab de llegir aquesta carta, la rompra y fassa contes que no he dit res; empero si he tengut bon pols y he ferit a n es viu, tenga un poch de paciència y m'escolt dues paraules.

¿Qu'es lo que Vs. pretenen? Que la Societat Arqueològica parl com a tal Societat y manifest la seua opinió respecte d'aquestes obres damunt el seu Bolletí? Puis la Societat vuy per vuy no'n té d'opinió que puga dir seua, perque dels membres que la componen, y fins dels qui constituexen la Junta Directiva, uns pensen axí com Vs. y altres totalment a la inversa, y es clar que haventhi contradicció radical de criteri entre les parts, cap de les dues pot dir ab raó que'l seu sia el de la comunitat o conjunt. Perque alguna ho puga dir a veus plenes y sense mastegar fassols es precis que destruesca primer y que se impós damunt l'altre, o amistosament per bona compostura y logrant durla ab rahons a la seua convicció, o per forsa ab una discussió y una votació ab irato, y els que resultin en minoria que s'estrenguen el cap o que se'n vagen. Per desgracia el primer medi jo'l veig en aquest cas del tot impossible; de blanch y negre no'n pot sortir per be que's mesclin sino una tinta bruta que no serveix per res ni satisfá a ningú; y havem de suposar que cada un dels dos partits, está bastant posseit de les seues opinions y prou gelós de s'olla colera per no volerse doblegar a xu-xu-axi a amollarles en banda a la primera en vista ni a consentir que'ls altres tant tost ne fassen estopins.

Queda fora d'aquest altre remey qu'he indicat abans, el de la forsa y la violencia, y jo vuy admetre de bona gana que ab aquest estiguen Vs, segurs de traure la llarga, y fins que la treguen efectivament en definitiva. ¿Y que? ¿Li sembla a V. qu'es cas d'are d'ex|e|jitar divisions y discordies entre companys y fer vencedors y vençuts en coses que ni tenen remey ni en res pertoquen directament a la Arqueològica? ¿H'em d'esser pochs y mal avenguts y h'em de donar el trist espectacle de dissensions internes just per la pruitja de fer de Pere Mateu y aficarnos allá hon no nos demanen ni hi tenim cap feina? ¿Nos morim de refredats y encara havem d'anar a casa esterna a cercar mes gerres d'aygo que tirarnos damunt? Qui nos cita a judici ni qui nos ha demanat sobre aquest asunto parer ni consell, ni perque lo havia menester nigú? ¿Y si no som confreres d'aquesta confreria per que tan empenyats a pendrerhi candela? ¿Per ventura hi ha res que dependesca de prop o de lluny d'aquest vot que'n tant d'afany se cerca mes que les desavenencies entre consocis y els disgusts que nos ha de reportar?

⁸⁹ Alfons Damians i Manté, responsable de l'Arxiu municipal de Barcelona, fou col·laborador del Diccionari.

Y per altre part ¿no es just tenir una mica de consideració an aquests desdixats qu'un dia y un altre dia s'han hagut de fer trossos el cor sentint a la carn viva els cops de bech de grua que cayen dins la Seu, y que axí y tot per respecte a n els altres, per amor a la Societat y a la concordia de tots s'han mossegada la llengua plorant a un recó tot sols la seua desventura y augegant el crit de protesta que los exía de la gola? ¿Es que darrera hi ha de venir encara l'espasa de Breno y l'injusticia del Vo victis?

Y tot per que? Perque qualcú ha pogut somiar si aquest silenci de la Arqueològica podria pareixer o no podria pareixer una mica desairat pel senyor Bisbe. ¿Desairat pel Senyor Bisbe! Y per quins sinch sous? Perque axó es cosa ben sabuda y ben natural, y en Rotger mateix l'ha confessada damunt l'Almudaina, que aquestes obres de la Seu no han agradat a tot hom de igual manera, y que si uns les alaben y les celebren y en fan gran menjaret, també n'hi ha d'altres que les planyen y no les poden veure ab cap dels dos ulls que tenen; y es bo de considerar que si algú havia d'esser que hi trobas que dir, ni ha de ser la turba vulgar y ignorant per qui tot lo novell es bell, ni ha d'esser la turba indiferent que no's preocupa de temples, ni d'art ni d'antiguedats, ni ha d'esser tampoch la turba dels pseudo progresistes qui tenen l'obsessió constant de la novetat y del fer coses y pels qui, ab tal de mourerse y de corre, mal que sia a trontollons y de cua arrera. Y si resta aquestes turbes ¿ahont s'han de trobar els altres sino dins l'Arqueologica o per seus contorns? L'amor a Mallorca, l'afició a la nostra historia, a la nostra llengua, an els nostres monuments, a la puresa del art, l'anyoransa de lo vell, tots quants de sentiments y afectes ha conmoguts ara aquesta questio de les obres de la Seu y han d'entrar en dansa per la seua apreciació racional, son precisament los sentiments y afectes matexos que engendraren nostra Societat y que allá nos han duits a tots quants hi som; no es per tant sino molt propi y molt natural que allá dedins hi vibrin aquests sentiments ab mes forza y ab mes energia que defora, y que puis les ànimes no son totes d'un mateix metall ni d'una matexa gruxa y tensió, vibrin a tons diferents y donen dos acorts distints en lloch de un tot sol. No, no es desairat ni depressiu per ningú que dins l'Arqueològica hi hage en materia tant complexa y delicada dues opinions oposades mentre cadescú quart la seua y respecti la dels altres, y no s'axech ab la seua per ferne escandeyet y imposarla vulgues no vulgues sobre totes les [ratllat: altres] demés com única santa y salvadora. Axo de qui non est mecum contra me est sols Cristo ho pogué dir perque era Deu y sabiduria infinita; a n els homos, per estirats que sien, no los escauen aquestes arrogancies tan altes de llivell. No, lo desairat, lo depressiu pel senyor Bisbe no es que la Arqueològica call prudent y timorata, guardant bon companyerisme a tots sos membres y regoneguentlos per igual bona fe y sinceritat de criteri; lo desairat[,] lo depressiu verament pel senyor Bisbe seria estat que la seua empresa no hagues trobats sino cors frets y indiferents que la se mirassen arrufats d'espatles y sense sentirla dins les entranyes, y que are pel qualsevol respecte que no fos el de una vera conformitat, l'aplaudissem y celebressem tots esbojarradament, ab aquestes lluentors de pedra falsa que solen tenir totes les formes que no surten dretes del cor. No, lo depressiu, lo desairat verament pel senyor Bisbe será, no el que l'Arqueològica seguezca callant com ha callat fins are, sino el que se hagués de sebre que una veu d'enhonorabona que demá en surta no'n surt per moviment espontani y unánim de totes les voluntats sino per imposició violenta d'una majoria, capitenetjada justament per Vs. íntims y familiars de Sa Illma. y a la qual per impuls natural s'han de contar sumats tots els qui no s'hagen fetes sobre la materia conviccions propies y arrelades, y els qui per modestia escesiva, o *pro bono pacis*, sien massa fácils en abdicar del seu parer davant altres que's tenen per mes autoritzats.

Pero hi ha mes encara, y es qu'el silenci de l'Arqueologica respecte d'aquestes obres d'itxoses no es cap cosa tan descurada y extraordinaria que l'hage de notar ab sorpresa el públich, el nostre públich tan reduit del Bolletí, y n'hage de fer comentaris cercanhi una explicació o l'altre. Fa molt de temps que la Arqueològica se mostra ab axo d'emetre judici sobre els acontexaments d'actualitat y de repartir a balquena elogis y censures, prudent y reservada fins a

l'excés; y sense anar mes lluny ni sortir d'aquest punt concret de la conservació y restauració de monuments, aquí té per exemple el darrer que ab tanta de passió s'ha ventilat en públich sobre conservar o derruir les murades de ciutat, aquí té el de les obres d'embelliment fetes a la iglesia de Sant Nicolau, y la restauració iniciada a la de Sant Francesch, y la que está ja llesta y acabada de la capella de Santa Anna del antich palau dels nostres reys, y fins dins la Seu mateixa la capella nova de les Animes y la sepultura monumental del Venerable Tous y Roig; y aquí té tants d'altres casos semblants com en aquests darrers anys s'han succehits, tots ells tocants de ben aprop a la Arqueològica y sobre los quals axó no obstant no hi ha llegut a n aquesta parlar paraula, sens que ningú la hi hage cregut may obligada, ni el seu silenci s'hage pres per censura, ni los autors y patrocinadors de semblants obres, alguns prou bons amichs de la Societat, se n hagen donats per resentits de cap manera, y fins y tot diria sens que Vs. mateixos, que are el callar sels fa tant sobrat, hi haguessen parat esment. Si es estat axo millor o pitjor, un mal o un be, no es aquesta la oportunitat de discutir ho; basta y sobra consignar el fet tal com es perque resulti demostrat que tampoch en la reserva actual de l'Arqueològica hi ha de poder veure nígú cap excepció premeditada d'ahont puga pendre peu per interpretacions poch respectuoses.

Y cal fer present aquí també que'l primer dever de l'Arqueològica es el de ser consequent ab si mateixa, y que li importa no posar en oblit la seua propia historia si no vol quel dia menos pensat hi hage qui la hi puga recordar estirant la per la capa y acusantla de manetjar dos jochs de mesures segons les persones y les coses de qui's tracta. Perque la que es estada per temps rígida y severa fins al estrem de sostenir en publich una campanya com la que sostengué contra l'Ajuntament en defensa d'un entexinat quel foch ha consumit y perque no's convertís en portal d'ingres la tribuna que adorna el frontispici barroch de la casa de la ciutat; y en altre ocasió se axecá tota en peu contra son propi President ilusionat ab la quimera de posar ma, que's tengué per poch respectuosa, en el sepulcre de Ramon Llull; la que sempre que ha tenguda avinentesa sense ferse la aficadissa ni mostrar afanys d'exhibirse, y mes encara en privat que en públich, ha sostenguts damunt tot y sobre tot els drets inviolables del monument; no pot ni li está a conte pendre quant li convé una mánega que puga pareixer massa ample, ni cedir ab tanta facilitat als impulsos de condescendencia y assentiment que inspira el respecte, ni a la sugestió de una anomenada justa y regoneguda, ni aduch a la fascinació d'un cop de vista imponent y grandios, ahont els ulls per si mateixos s'allunyen de lo que no volen veure y ahont fins les propies sensacions conspiren contra la veritat. Jo no vull dir ab axó qu'un hage de tenir les corretjades sempre ab les mans, y de bona gana consentiré y tot si V, vol dir que nos falta la competencia per manetjarles; advertesca empero que si no'n tenim per censurar tampoch ne podem tenir per aprovar, y que quant mes ponderará la nostra per desgracia evident incompetencia y falta d'estudis especials y fondos, o la delicadesa y dificultat de la qüestió de que's tracta, tant mes pondera la necessitat que tenim tots d'anarhi ab peus de plom y ab un seny de bistia veyá, y de refrenar tota pruitja intempestiva de dir hi la nostra; perque les paraules son com les pedres qu'un tira, que una vegada sortides de les mans no's poden tornar recullir ni's sap ahont han d'anar a caure; y es sens dupte per un tal motiu que els castellans han inventat alló que diuen que al buen callar llaman Sancho y en boca cerrada no entran moscas.

Y podria replicar algú tal vegada: tot axó sera tan ver y tan exacte com V, vulga, pero aquí no hi surt a lloch ni toca a Mallorca, perque de lo que's tracta no es de que la Societat Arqueològica com a tal societat nos diga la seua opinió, sino pura i simplement de que D. Pere o D. Pau o D. Bernat manifest la seua propia y personal a damunt el Bolletí, baix de la seua firma y sense aficarse en si aquesta es o no es la de la Societat ni en si son pochs o son molts els socis y companys que la contraduien o la compartexen. Aquest argument no crech que nígú de Vs. el me fassa, perque es sofisticich y cau pel seu propi pes. Si D. Pere o D. Pau volen no mes fer publica la seua opinió personal y propia ¿qui los ha impedit fins are? Aquí tenen a la seua disposició cent periòdichs de ciutat y de les viles qui los esperen brassos uberts y que los acceptaran l'article o

articles que hi enviïn com un manà del cel y si hi importa los ho pagarán encara ab bon[s] doblés. Pero no, ha de ser precisament damunt el Bolletí, precisament damunt la publicació més pobre de lectors y de pitjors condicions de propaganda; ha de [ser] el Bolletí precisament que parl, a damunt els altres periodichs ja's te tot per dit y repetit. Aquesta exigencia es la confessió més explícita de que D. Pere o D. Pau a damunt el Bolletí, firmin o no firmin els seus articles, no s'hi consideren tot sols y aislats com a damunt l'Almudaina o damunt L'Ultima Hora, y que lo que pretenen are no es escampar una opinió que tots han tenguts tant de medis com han volguts de difundir, sino el fer apareixer com a solidaria d'ella aquesta mica d'ombra, aquesta pobre companyia que a damunt el Bolletí los está derrera. Y aquesta mica d'ombra, aquesta companyia es lo que no'ls se puch concedir jo, qui pel meu càrrech estich obligat a vetlar per l'Arqueològica y a posar el seu interés part damunt tot altre interés, ni'ls se podrá concedir la Societat mateixa si be hi reflexiona y no se vol suicidar.

Ni el Bolletí endemes, es estat may camp neutral ahont tota opinió hi hage trobada acullida ab la sola responsabilitat del qui la sustenta, si no al contrari tanca ben closa y ben paredada que la Societat se ha reservada exclusivament per si mateixa, y ahont no ha admeses may manifestacions de ningú que en el fondo y en lo essencial, sino en minucies de poca importancia que hagen passades per maya, no pugués compartir y fer seues; y quant alguns dels socis o col·laboradors han volgut ultrapassar de la retxa senyalada, baix del punt de vista del criteri relligios o del criteri històrich o de qualsevol altre consideració justa, s'han cuidats prou be o'l director o la Junta de cridarlo a l'orde y de oposarhi el seu veto. Testimonis quins guardaran de mentir podrien esser en Seguí y Rodríguez de Menorca, en Fajarnés, en Bartomeu Ferrà qualque vegada, en Pere Josep Serra d'Inca, en Gabriel Llabrés, y qualcun altre tal vegada qu'are no'm recorda, no molts mes, que aquí tampoch havem anat tan espasa tirada qu'aquests casos s'hagen hagut de repetir molt sovint, ni havem estat may a l'Arqueologica gracies a Deu sino bons companys y amichs, facils de fer entrar en sivella quant nos han mostrada la raó.

Y are prou, que aquesta carta ja s'es allargada massa, maldement no hage dit encara tot lo que m'ocorre y tot lo que voldria haver dit ab una forma mes clara y mes convincent de lo que he pogut y sabut fer. Y puis que axi y tot d'escriurer la m'ha presos molts dies, y es just que V. ne tenga altres tants per meditar la y per consultar la ab els seus adherents, si ho troba convenient, suspendrem per are el tenir Junta fins que V. hage tenguda la bondad de posarme dos mots de resposta.

Y abans d'acabar una queixa personal y directa contra V, amich D. Toni. V. y'm permeta que la hi diga, no s'es portat ab mi ni com amich lleyal ni com inimich franch y noble. Si alguna pretenció tenia de la Arqueologica y podia presumir que jo m'hí havia d'oposar ab mes o menys raó, a mi era el primer a qui s'havia de dirigir, que conversant s'entenen els homos y cara a cara, no anant d'amagatetjons y ab una carta tapada.

Axó de prevenir tots els companys o casi tots y comprometerlos en secret, per agafarme a mi tot sol y desprevengut en mitx de la Junta, pot ésser un recurs molt hábil y molt acostumat segons ahont. A l'Arqueologica ab vint y quatre anys que fa que hi som, no'l havia vist may empleat, y deix a la seua consciencia que hi pos el calificatiu que hi posaria si jo hagués caygut en la flaqueza d'usar de semblants procediments contra V. ¡Y qu'es de ver que'l pecat pesa mes que plom, y qu'un mateix es el primer qu'es denuncia y qu'es veu quant el Bon Jesus no l'ha dexat del tot de la seua ma!

Axi y tot el tench a V. y el crech amich meu de bon de veres, y com a tal me repetesch jo ara lo mateix de sempre y com si res fos estat, que una cosa es dir les dificultats ab tota franquesa y l'altra posarhi mal fel ni guardar ne cap mica de rencor.

Servidor seu y amich afm. q. b. s. m.

Estanislau Aguiló

1

[Esborrany de la resposta d'Alcover]

Palma, 15 desembre, 904

A D. Estanislau Aguiló.

Amich estimat: acab de rebre la seua carta de quinze planes. L'he lletgida tot d'una, y no [ratllat: li puch] m'hauria d'allargar molt si li havia de dir tot [ratllat: totes les coses que m'ocorren] lo qu'ella'm sugerex. Me causa tot ella una gran sorpresa. Vostè diu qu'ha necessitat dies per escriurela. A mi per [ratllat: constestarla] ferme'n càrrech y contestarla me [ratllat: sobra mitj' hora] basta el temps indispensable per [ratllat: escriure] posarli aquexes retxes. M'estranya molt que vostè m'escriga tantes planes d'una cosa que si s'ha de tractar, ha d'esser de paraula per allò de que parlant s'entenen els homos. Lo bo es que abans d'obrir boca nosaltres, [ratllat: abans de sebre preus] ni haver precisada la nostra idea, vostè ja mos endressa un al·legat de quinze planes. Vostè invoca tant els respecte a n-el sentit de l'Arqueologica. Donchs jo es aquex sentit que desig [ratllat: sebre] aclarir, y per axò, sense anar d'amagatetjons ni faltar en res ni per res a la bona amistat amb que vostè me distingex, vaig cridar alguns dels amichs de la Junta per veure com pensaven ells sobre les obres de la Seu y per manifestarlos lo que jo duya idea de proposar. ¿Que hi ha d'incorrecte [ratllat: en tot] ni deslleal en tot axò? Jo, per bé que hi mir, no hi se veure res. ¿Que jo abans n'hi havia de parlar? Y ¿per que? Jo volia sebre com pensaven els de la junta que no m'havien manifestada la seua opinió sobre lo de la Seu. Vostè no hi figura entre ells, perque prou la'm manifestá fa anys, y de llavò ensà he sabut que seguia en les metexes. ¿Per que n'hi havia de parlar? ¿Que jo li he faltat a la bona y lleal amistat per haver demanat a alguns de la Junta la seua opinió sobre una idea meua que volia proposar en [ratllat: Junta] la pròxima sessió? Francament, no veig tal falta ni crech que la hi vege cap persona que no estiga apassionada. Llament de tot cor els termes amb que califica la meua conducta que consider completament infundats y injusts.

A lo demès de la carta me permite que no hi contest per escrit. Tractarem, si Deu ho vol, la cosa en sessió, y vostè esposará les seus raons y nosaltres les nostres, y Deu ens il·lumin a tots per resoldre segons raó y justícia.

Vostè demana alguns dies per pensar la cosa abans de convocar la Junta. Trob qu'ha pensat bé. Per part meua estaré content que no convoquin fins passat Festes, axò es, passat Capd'any a fi de que hi puguen assistir tots els de la Junta y que cadascú hi [ratllat: puga dir] diga la seua.

Don per no dites les expressions ofensives per mi que hi ha dins la seua carta, y devant Deu li dich que res més lluny de mi que l'idea d'ofendre'l o de faltar en res ni per res a l'amistat coral que li professa son afectíssim

8

[sense data] [1906?, fa referència al Congrés]

[Amb lletra d'Alcover: Aguiló (Est.) Contestada 9 octubre]

[Membret:] Biblioteca Provincial

de

Mallorca

Sr. D. Antoni M. Alcover Pre.

Senyor y amich estimat: Jo no sé com dimontres he perduda la carta o titol de congresista que V. m va donar; sens dupte s'ha mesclat ab altres papers dels que conserv per dins els caxons de la meua taula, y are per be que l'he cercat no l'he pogut trobar. Si V. no me'n pot fer un duplicat está fet de mí, y no tendré medi d'assistir a cap acte del Congrés.

Jo voldria tenir dret a rebre per la Biblioteca un segon exemplar del[s] treballs qu'es publiquin del Congrés. El medi que m'ocorre es que V. fassa congressista el meu germà Alfonso, per exemple, si encara hi es a temps. Per si a cas adjunt envii les cinch pessetes de la seua quota.

Perdonim que a darrer' hora y ab tantes feynes com V. té segurament jo el venga a distreure ab aquestas impertinencies.

Diumenge vaitx esser a Puigpunyent y per axo no poguí assistir a la Junta que tingueren a la Arqueològica. He donats avuy a n en Bernat Obrador els 10 toms publicats del Bolletí d'aquell [sic] que era lo unich que li faltava, salvo el periodich en *Figuera* que jo tampoch no tench.

Seu sempre amich y servidor afm.

Estanislau Aguiló

2

[Carta d'Antoni M. Alcover]

Palma, 6 març, 907

D. Estanislau!

Me demanen de Milán si hi ha o hi ha hagut cap llinatge a Mallorca *Dalceri* o *Dalcerto* o *Dalcesto*. May he vists tals llinatges. Si vostè en sab res, li agrairia que m'ho digués.

Son afectíssim

Antoni M. Alcover Pre.

9

[Resposta d'Aguiló, 1907]

Tampoch he vist may jo aquests llinatges en la forma que V. los posa, pero tench molta por que aquesta no sia sino una mala lectura de *Dulceti* o *Dulceto*, formes llatinisades del llinatge *Dolset*, no raro aquí y conegut generalment per esser el del célebre cartógrafo.

Seu sempre amich afm.

Estanislau Aguiló

10

(targeta de visita)

16 abril 1907

Amich D. Toni: Aquí li envii 22 pessetes, import d'un exemplar dels toms III y IV (Felix de les Meravelles – Doctrina pueril) que en nom de la comissió editora vaitx vendre a n'en Pere Antoni Sanxo. N'Obrador me doná els volums, pero s'estimá més que'ls diners els entregás a V. — Seu sempre amich afm.

Estanislau Aguiló
Montission-29.

11

7 Mars 1908

[Membret:] Biblioteca Provincial de Mallorca

Estimat senyor y bon amich: No conech a Mallorca el llinatge Vinader ni recort haver lo trobat may; y m'atreviria asegurar que com a familia polent y una mica principal, a Ciutat per lo manco, no n'ha existida cap, en cap época, d'aquest llinatge. En el meu índice de l'any 1480 no hi figura, ni en el Nobiliari den Bover tampoch; y lo que mes m'admira que tampoch figura en el Nobiliario de lo Reynos y Señorios de España den Piferrer ni en la Historia del Reyno de Murcia den Cascales.

Aprofitant l'ocasió li envii aquest ofici que havia fet pel senyor Bisbe proposant en [Gaspar] Reinés [i Coll] per Director del Museu de la Arqueològica. No'l vaitx enviar tot d'una esperantlo a V., qui a les hores era per Barcelona, y de la seua tornada me'n era descuidat. Si no troba qu'estiga be, el corretgesca y el tornaré escriure axi com vulga.

Seu sempre amich y servidor afm.

Estanislau Aguiló

12

Dijous, 14 [data incompleta, 1909?]⁹⁰

Estanislau Aguiló

Palma de Mallorca

Senyor y bon amich: S'exemplar del Blanquerna que tenia n' [Mateu] Obrador (a. c. s.) sempre li havia sentit dir qu'era seu propi, y qualche pich y tot havia estat a punt de desfersen, estret per la necessitat. Per axó quant morí y se tractava de vendre els seus llibres⁹¹ proposava jo que la Comissió adquirís aquest exemplar. Llavors ja sap V. que'n Bernat s'oposá a la venta, mos entobiá a tots ab la seva llabia, posá ma en el llibre, el sen dugué a Barcelona, y Deu sap a hores d'are que n'ha fet ni per hon pare. Tot axo no es mes que per dirli que a parer meu sa Comissió no'n te n'hi [sic per ni] n'ha tengut cap may d'exemplar del Blanquerna.

Li envii empero el meu particular.

A l'Almudaina veitx anunciades per anit y per demá unes conferencies en el Palau sobre la basílica descuberta a Manacor. No diu empero ni si s'acte es públich ni a quines hores, y m'agraderia sebrerho per si podia esser assistir hi sense pecar d'aficadís ni d'indiscret.

Sempre seu amich afm. q. b. s. m.

Estanislau Aguiló

13

[sense data, presumiblement 1909]

(targeta de visita)

Senyor y bon amich: En Garau i jo havem posat als llibres que V. triá de can Obrador el preu que a cada un d'ells trobará anotat a n el cornaló de dalt de la portada. La suma de tots resulten xexanta pessetes; si no li acomoda V. matex tay y cusa axi com voldrà.

Mancan dels llibres triats el tom de Poesies de na Emilia Sureda, que supós que les atlotes se han reservat per elles, y la monografia den Rubió i Ors, *Bastero provenzalista catalán*, que ha resultat que no era de D. Mateu, sino den Rafel Ballester que la hi havia dexada.

Seu sempre amich y servidor afm.

Estanislau Aguiló
Montission-29.

14

[sense data, presumiblement 1909]

[Membret:] Biblioteca Provincial

de

Mallorca

⁹⁰ La mort de Mateu Obrador és produí el 27 de maig de 1909.

⁹¹ El contingut d'algunes de les cartes que apareixen en aquest epistolari suggereix que diversos llibres de la biblioteca de Mateu Obrador van ser adquirits pels membres de la Societat Arqueològica.

Senyor y bon amich: Anit passada quant me vaitx oferir per anar avuy es cap vespre a Can Obrador a recullir els papers y còdices que hi ha de la Comissió, no vaitx tenir en conte l'inauguració del Congrès Marià que s'ha de fer a la Llonja casi a la mateixa hora senyalada, y a la qual hauré d'assistir.

Si V. no opina lo contrari axó de can Obrador podria quedar aplassat per demá divenres, a les quatre y mitja d'es cap vespre.

Seu sempre amich y servidor afm.

Estanislau Aguiló

15

22 setembre 909

[Membret:] Biblioteca Provincial de Mallorca

Senyor y bon amich: Aquí li envii els llibres triats per V. dels de D. Mateu Obrador, al cel sia; y dispens que en tants de temps d'haver d'esser pagats (?) per forsa nols hi hage poguts enviar abans.

Seu sempre afm.

Estanislau Aguiló

3

[Carta d'Alcover a Aguiló]

Palma, 30 desembre 1909

D. Estanislau:

Una novel·la publicada l'any 1849 a Madrid, *propiedad de Gaspar y Roig, editores*, ¿conserva encara la propietat de manera que no poguem, sense permís de l'editor, insertarla de folletí en *La Gaceta*?

Li agrairia que'm contestàs aquí bax metex, si pot

Son afectíssim

A. Alcover

16

[Resposta d'Aguiló]

El termini de la Propietat intelectual dura per espay de 80 anys, y no s'hi pot fer reclamacions mentre el propietari de l'obra ne tenga exemplars en venta.

Seu sempre afm.

E. Aguiló

4

[Resposta d'Alcover en el mateix full]:

Palma, 13 abril, 912

D. Estanislau!

En Juan me diu que vostè creu que jo tenc més llibres de la Biblioteca, i me'n ha anomenat un qu'he deduit qu'era En Lecoy de la Marche *Histoire du Royaume de Majorque*. Aquest el vatax tenir, pero era de la Biblioteca del Palau, i ara ho hem mirat, i efectivament du la marca de la Biblioteca episcopal i es una marca vella. De manera que per aquest vent me sembla que no hi ha res; ara altres llibres bé poria esser que'n tengués qualcún, encara que no'n recort cap. Aquell sobre *Philippe le Bel*, que crec qu'era de vostè, le hi vatax tornar fa temps.

De totes maneres, vostè me diga lo que li ocorrega. Son afectíssim

Antoni M. Alcover, pre.

17

[Amb lletra d'Alcover: Aguiló (Est.) Contestat 14 abril, 912]

[Lletra d'Aguiló]

Es el Lecoy de la Marche que V. ha de tenir, me recorda be haverley dexat y ho comprova el que are no es aquí. L'estudi sobre Philippe le Bel si que el me torná. Seu afm.

Estanislau Aguiló

18

[Amb lletra d'Alcover: Aguiló (Est.)

Palma 4 d'abril de 1913

Senyor meu y bon amich: Me pensava está cabals ab la Societat de Dialectología Romana, pero puis V.'m diu que hi dech l'anyada anterior 1912 ho admet sense cap dificultat y aquí li envii les 25 pessetes del seu import.

En quant a la corrent jo m'estimaria mes, si podia esser, que me donassen de baxa com a soci o suscriptor o lo que sia de tal Societat, per que encara que vint y cinch pessetes no sia cap gran cosa, realment fa conciencia gastarles cada any per una revista escrita en una llengo que jo no entench, y referent a uns estudis que encara entench manco y que no son gens de la meua corda. Me crega, que sense pensarhi gaire trobaré vint y cinch altres coses en que invertirles y ab vint y cinch vegades mes de profit per part meua.

Ab aquest sentit vaix escriure fa uns quants dies al Secretari general a Hamburg, qui m'enviá una recepte de setanta cinch pesetes, totes ab un pich.

No obstant, si V. no vol que dexi y'm mana que continui pagant jo estich sempre pronte a la obediencia.

De V. amich y servidor afm. q. b. s. m.

Estanislau Aguiló

TARGETES DE VISITA (SENSE DATACIÓ)

1

(targeta de visita)

[sense data]

Estimat senyor y amich: ¿Que li vendrà malament pegar una mica de repassada a n aquestes proves que li envii y tornarles me en haverles corregides? Sempre seu afm. S. y a q. b. s. m.

Estanislau Aguiló

2

[sense data]

(targeta de visita)

Amich D. Antoni: voldrà fer el favor de repasar un poch aquest full de proves y el vespre si ve a la junta de la Arqueologica ja'l me tornarà? Sempre seu afm.

Estanislau Aguiló

3

(targeta de visita)

[sense data]

Amich D. Antoni: ¿Li cauria be pegar una repassada a'n aquestes proves y tornar les me tant pronte fos possible?

Perdon de la pressa y de la molestia.

Seu sempre afm.

Estanislau Aguiló

4

(targeta de visita)

20 janer? [data incompleta]

Estimat amich: Avuy hi ha eleccions en el Sindicat de l'Horta, y jo que per les meues culpes y pecats també som sindich are a les 9 m'en tench d'anar allà per estar a l'estaqueta fins tocases les dues. Si lo que V. vol que vegem pogué esser decapvespre?

Estanislau Aguiló

5

(targeta de visita)

[sense data]

Conti ab mi pel dinar. A la una y mitja comparexeré a la cita ab ses dens ben esmolades.

Estanislau Aguiló

6

(targeta de visita)

[sense data]

Moltes gracies; y perdon, que per so com havia dit que no'm frissava molt no l'hi hage tornat mes prest.

Seu sempre afm.

Estanislau Aguiló

7

(targeta de visita)

[sense data]

Del llibret den [Emili] Pi i Molist no sé mes sino que existex perque en [Joaquim M.] Bover el cita; no l'he vist may ni sé qu'il tenga. El del Dr. Gual el tenim a la Biblioteca provincial. Li envii el Jaume Roig. Seu sempre afm.

Estanislau Aguiló

Montissión-29.

8

(targeta de visita)

[Amb lletra d'Alcover: Aguiló (Est.)]

[sense data]

Senyor y bon amich: Vet aquí l'ofici que V. m demana, que tenia fet de fa estona, pero que volia sometre a la aprovació de la Junta abans de enviarlo. Aquesta emperó está are del tot esbarriada, la major part son a fora y no hi ha medi de reunir la. No crech, axo no obstant, que nigú hi tenga res que dir. Seu sempre afm.

Estanislau Aguiló
Montission-29.

[Amb lletra d'Alcover: Aguiló (Est.)]

LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULIANA plora la mort de son President, l'honorable Sr. D. ESTANISLAU DE K. AGUILÓ

qui passà d'aquest món a l'altre dia 9 de janer de l'actual any del senyor MCMXVII.

La Junta de Govern d'aquesta Societat ha resolt celebrar en sufragi i per bon repòs del qui fou son digníssim President, i com homenatge a la seua memoria, un ofici funeral, que serà, si Deu ho vol, a l'esglesia de Sant Francesc el dia trenta de la seua mort, 9 del corrent, a les onze del matí; hi queda vostè convidat, i espera la Junta de Govern que l'honrarà acompanyant-la a un acte tant piadós.

A.E.R.I.P.A.

Resumen

A partir de la correspondència mantenida entre Aguiló i el canónigo Alcover la autora intenta establir alguns de los aspectos, harto confusos, que marcaran la relació de Alcover, entonces vicepresidente, con el presidente de la Societat Arqueològica. Relaciones que alcanzaron graves enfrentamientos por parte del conflictivo sacerdote respecto a la Societat que, hasta un momento preciso, había utilizado como portavoz de su importantísima tarea en pro de la lengua y del *Diccionari*. Por desgracia los materiales conservados son, únicamente, las réplicas de Aguiló a unas cartas de Alcover que no se han podido localizar.

Abstract

From correspondence between Aguiló and Canon Alcover, the author attempts to define some of the very confusing facets of relations between Alcover (Vice-Chairman at the time) and the Chairman of the *Societat Arqueològica* (Archaeological Society). These relations led to serious confrontations between the conflictive priest and the Society, which had used Alcover up to a specific point as spokesman in its important linguistic labours and in its work on the *Diccionari català-valencià-balear*. Unfortunately, the only documents that have been conserved are replies by Aguiló to letters by Alcover that have not been located.

Las trayectorias migratorias femeninas en las Baleares, 1830-1936*

ISABEL MOLL**

Los cuatro territorios insulares que integran la provincia de las Baleares generan a lo largo del siglo XIX una serie de corrientes migratorias hacia América, Argelia y Francia cuya cronología, intensidad y repercusiones no ocurren de forma homogénea en todas y cada una de las Islas, aunque la mayoría hay que entenderlos como resultado del mismo tipo de situaciones críticas que afectan bien a un amplio colectivo de población, bien a grupos más reducidos procedentes de unos pocos pueblos. El período que va de la conquista de Argel en 1830 a la Guerra civil española en 1936 enmarca el proceso. Son varios los determinantes que permiten el inicio de los flujos migratorios externos; de una parte hay que tener en cuenta la legislación favorable para salir del país –en nuestro caso, España–, o para entrar en otros países¹; de la otra un crecimiento demográfico que desequilibra la relación población-recursos; también coyunturas de crisis bien de amplio alcance –el caso de la crisis agraria finisecular–, o de alcance más reducido (la caída de la producción de naranjas en el valle de Sóller); por último, las consecuencias de la guerra civil que van a significar un cambio de signo en la migración balear, cuyo flujo de salidas había caído desde comienzos de la década de los 30 y que empieza a recibir emigrantes peninsulares a partir de 1940, primero a consecuencia de la redistribución de la población española después de la guerra, luego –sobre todo a partir de 1960– a causa de la implantación de la industria turística.²

Pese a la diversidad de experiencias que se han podido detectar, el proceso tiene lugar en un marco homogéneo como es el de las estructuras agrarias que identifican los sistemas sociales y económicos de las islas hasta mediados del siglo XX. Tanto en la estructura de la población activa, como en la estructura de la producción, el sector

* Una primera versión de este trabajo se presentó en el Séminaire de Démographie Historique *Itinéraires féminins*, INED, Paris, enero 2005.

** Universitat de les Illes Balears.

¹ Para el marco legislativo español, ver MARQUÉS DE LA FUENSANTA: *El problema migratorio*, Madrid 1905, 22-54; J. B. Vilar: *Los españoles en la Argelia francesa (1830-1914)*, Universidad de Murcia, Murcia 1989, 52 a 55; también E. PITTALUGA: "Notas sobre la emigración mallorquina a América a mediados del siglo XIX", en R. PIÑA (ed.), *Les Illes Balears i Amèrica*, vol. III, Palma de Mallorca, 1992, 345-353. Para el marco legislativo francés, R. FERRAS: "Des Balears vers le Bas-Languedoc. Un aspect de la migration des majorquins avant la première Guerre Mondiale", *Majorque, Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours*, Montpellier, 1982, 119-142, esp. 120-123. Para el marco legislativo argentino, A. JOFRE: "La inmigración balear en La Plata", en R. PIÑA (ed.), *Les Illes Balears i Amèrica* 47-85, esp. 54.

² Vid. B. BARCELÓ PONS: *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas Baleares*, Madrid, 1970, esp. 113-115.

agrícola es predominante hasta 1930, aunque en algunas zonas el sector secundario ya tiene más peso en un período anterior (es el caso de Menorca en su conjunto y de algunos pueblos de Mallorca). Precisamente las condiciones y los condicionantes de las respectivas economías agrarias de cada isla serán, en buena medida, los determinantes de las corrientes migratorias externas, igual que el fundamento de unos circuitos migratorios internos –especialmente relevantes para Mallorca– fruto tanto de la naturaleza de los procesos de trabajo agrícola, como de la demanda del servicio doméstico por parte de la nobleza y de la burguesía urbana.

Una breve síntesis de las transformaciones en el sistema agrario de la isla de Mallorca, puede complementar las referencias anteriores. Se trata de cambios que fijarán unas pautas de desarrollo económico estrechamente vinculadas a las fluctuaciones del mercado exterior durante todo el siglo XIX, incluso hasta mediados del XX. En una primera fase –de 1820 a 1870– se producen los cambios siguientes. En primer lugar, la legislación liberal de 1820, 1835 y 1841³, permite dinamizar el mercado de la tierra, lo que significa que a lo largo del XIX muchos campesinos podrán acceder a títulos de propiedad; ello determinará un peso creciente de una economía agraria de base familiar, a menudo en situación precaria debido a su fuerte dependencia del mercado exterior. En segundo lugar, la transformación de la distribución de cultivos fija un cambio de condiciones en el sector agrario; se mantiene el cultivo de cereales en el llano, y los olivares en la Serra de Tramuntana⁴, pero se incorpora progresivamente el cultivo del almendro, de la higuera, del algarrobo y en determinados períodos de la vid. La base social que sustenta estas transformaciones presenta una cierta complejidad: de un predominio de la gran propiedad a comienzos del siglo XIX (controlada por la nobleza de la ciudad de Palma y por un sector burgués presente tanto en dicha ciudad como en la mayoría de los pueblos de Mallorca) se pasa a principios del siglo XX, a una situación intermedia en la que el pequeño propietario campesino mencionado más arriba, va a convertirse en un colectivo con fuerte presencia y responsabilidad en el sector agrario. Ello supone, a su vez, una modificación de la organización del trabajo que pasa de una situación en la que predomina el trabajador asalariado (permanente o jornalero), a otra en la que la familia, como unidad de organización del trabajo en la agricultura, adquiere un nuevo e importante protagonismo.

En una segunda fase –de 1870 a 1930–, la consolidación de la economía campesina de base familiar y la fuerte dependencia del mercado exterior determinarán

³ Se trata de las leyes desamortizadoras fruto de la aplicación –en el marco del Estado constitucional– de los principios de libertad e igualdad, que permitirán dinamizar el mercado de la tierra. Para el caso de Mallorca, la desamortización de los bienes del clero regular (1820, 1835) no va a tener una incidencia notable más que para el reducido grupo de grandes comerciantes de Palma que pueden adquirir las cerca de 1.000 hectáreas desamortizadas (vid. J. FERRAGUT: “La desamortización de Mendizábal en Mallorca (1836-1846)”, *BCOCIN*, 684-685, 1974); mientras que la Ley de desvinculaciones de 1841 sí va a tener una fuerte incidencia, dada la naturaleza del sistema hereditario mallorquín donde primaba la práctica del fideicomiso (A. MOREY: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX: les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*. Palma de Mallorca – Barcelona, 1999).

⁴ J. BISSON: *La terre et les hommes aux Baléares*. Clermont Ferrand, 1977; V. M. ROSSELLÓ VERGER: *Mallorca del Sur y el Sureste*. Palma, 1964.

el gran impacto que la crisis finisecular tendrá en Mallorca. En especial, al descansar en este sector campesino el desarrollo del cultivo de la vid y de la producción de vino a consecuencia de la crisis de la filoxera en Francia, las consecuencias de la coincidencia de dos hechos –la recuperación de la viña francesa a finales de siglo y la aparición de la plaga en Mallorca– van a agravar notablemente el impacto de la crisis. Por otra parte, el desarrollo creciente de pequeñas industrias en la zona rural –textiles, calzado...– a su vez fuertemente ligadas al mercado exterior, especialmente al mercado antillano, se van a encontrar en la misma situación crítica a finales del siglo XIX, a consecuencia de las guerras coloniales y la sucesiva pérdida de Cuba y Puerto Rico. Después de la primera guerra mundial, la situación se recupera, tanto en el sector agrícola como en el industrial. A mediados de los años 20 se empiezan a poner las bases de un sector turístico (proceso que se inicia a comienzos del siglo XX) que durante la década de los 30 va a empezar a tener peso en la economía insular. Pero todo se interrumpe con la guerra de 1936.

Los cambios no se producen sólo en el sector agrario. Hay que tener en cuenta, a su vez, la evolución demográfica y, en especial, las pautas de crecimiento de la población de Mallorca. La población total de la isla pasa de 135.906 habitantes en 1787 a 257.015 en 1910. Para captar mejor la naturaleza de este proceso, en la Tabla 1 se muestran las tasas anuales de crecimiento en períodos intercensales; se trata de un crecimiento muy lento⁵, cuya responsabilidad varía entre el mundo rural y la ciudad de Palma a lo largo del período y que se ve muy afectado –especialmente en la *part forana*– por la situación de crisis de fines del XIX, lo que se manifiesta en las tasas de crecimiento negativo del período 1887-1897 en dicho espacio geográfico

Si bien en un principio la intención era analizar las Baleares en su conjunto, ello no ha sido posible a causa de la información disponible, por lo que se ha optado por centrar el análisis en Mallorca, con algunas referencias a la migración menorquina. Por otra parte sólo se tratan las migraciones externas, pese al interés que para Mallorca ofrecen las migraciones internas, así como su relevancia al ser el espacio en el que las mujeres van a tener un mayor protagonismo. Dos son los motivos que han frenado su tratamiento; de una parte, por no contar con datos publicados sobre el tema; de la otra, por tratarse de procesos distintos, –aunque a menudos sustitutorios– de las migraciones externas.

⁵ Los estudios demográficos que actualmente se están realizando en la Universidad de las Islas Baleares, a cargo del *Grup d'Història de la Població* permiten adelantar los siguientes resultados: confirmar las bajas tasas de mortalidad infantil detectadas –entre otros– por Fausto Dopico y David Reher (Vid. F. DOPICO: “Desarrollo económico y social y mortalidad. Diferencias regionales (1860-1950)”, *Dynamis*, 1985, 5-6: 381-399; F. DOPICO; D. REHER: *El declive de la mortalidad en España, 1860-1930*, Zaragoza, Asociación de Demografía Histórica, 1998; R. DOMINGUEZ: “El índice físico de calidad de vida en España: Evolución de las disparidades espaciales, 1860-1910”, en J. TORRES; B. YUN, (dirs.), *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1999: 183-204); corroborar las hipótesis avanzadas por F. BUJOSA; I. MOLL; B. SUREDA, “La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil”, *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XVIII-II, 2000: 125-146; y plantear la hipótesis del descenso de la fecundidad como variable explicativa de las bajas tasas de crecimiento que se muestran en la Tabla 2.

Tabla 1, Tasa de crecimiento anual de la población, 1787-1920*

PERÍODO	PALMA	MALLORCA	PART FORANA
1787 - 1838	0,5		0,4
1838 - 1860	1,2		1,1
1860 - 1877	0,6		
1877 - 1887	0,5	0,7	0,8
1887 - 1897	0,3	-2,4	-3,2
1897 - 1900	0,0	0,3	0,5
1900 - 1910	0,6	0,3	0,3
1910 - 1920	1,4	0,5	0,2

* **Elaboración propia a partir de datos censales, 1787-1910**

La documentación utilizada procede en su mayor parte de fuentes historiográficas, aunque también se han obtenido datos de fuentes archivísticas. En relación con el material historiográfico hay que señalar que se limita a lo publicado sobre Baleares, y más concretamente sobre Mallorca. Se han consultado en torno a 30 publicaciones y aunque se trata de una producción no muy abundante y de calidad algo deficiente, se ha podido obtener información suficiente para crear una pequeña base de datos de gran utilidad para el presente estudio. Con la excepción de dos trabajos⁶, todos los textos consultados se centran sólo en las migraciones externas que, a su vez, se han tratado de manera algo desequilibrada. Así, las corrientes migratorias hacia Hispanoamérica han sido las de mayor atractivo para los historiadores, con especial atención a la emigración hacia el cono Sur (Argentina y Uruguay) y hacia las Antillas (Puerto Rico, especialmente)⁷; mientras que las que se dirigían a otros lugares como Argelia y Francia, han sido menos trabajadas⁸. En su conjunto se trata de trabajos que si bien incorporan algunos datos cuantitativos, se construyen a partir de datos

⁶ B. GENOVART: *Tall de dones*, Palma de Mallorca, 1989; A. BIBILONI AMENGUAL; J. PONS PONS: *Migracions internes i a distància mitja. Repercussions en el mercat de treball mallorquí. El cas de Lloseta i el seu entorn. 1870-1970*», en VV.AA., *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, vol. I, Palma de Mallorca, 2002, 235-248.

⁷ S.SERRA BUSQUETS: "L'emigració mallorquina a Amèrica Llatina de començaments de segle fins els anys 30. El cas de l'Argentina", *Quinze anys dels primis d'Investigació "Ciutat de Palma"*, Palma, 1986; S. SERRA BUSQUETS: "L'emigració de les Illes Balears a Amèrica", en R. PIÑA (ed.), *Les Illes Balears i Amèrica*, 7-45; A. JOFRE: (1992); E. PITTALUGA: "Notas sobre la emigración mallorquina..."; A. CUBANO: *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Principado de Asturias, 1993.

⁸ Para la emigración a Argelia, especialmente centrada en la experiencia menorquina, L. S. DE HABSURGO, *La Isla de Menorca en texto e imágenes*, Parte General, Ciutadella de Menorca, 1980 [1890], 61-64; J. B. VILAR (1989); J. B. VILAR: "Las Baleares y la expedición francesa a Argel en 1830", *Mayurqa*, 13, 1975; J. OLIVER FUSTER: "Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia en el siglo XIX", *Trabajos de Geografía*, 35, Miscelánea 1978-1979, 133-137. La información sobre la emigración a Francia -prácticamente centrada en el caso de Sóller- procede de R. FERRAS, *op.cit.* 1982; también A. CUBANO: *-op.cit.*, 1993- incorpora datos sobre la emigración de sollerenses a Francia; igual ocurre con el trabajo de A.Bibiloni; J. Pons: *-op.cit.*, 2002- sobre la emigración de gente de Lloseta a dicho país después de 1918.

procedentes de documentación no seriable, de fuentes orales, o de prensa periódica (mallorquina y argentina, especialmente). Sólo tres de los trabajos consultados ofrecen unos pocos datos demográficos⁹ y cinco introducen la perspectiva de género, bien en algunos capítulos, bien como objeto de estudio¹⁰. En relación a las fuentes primarias, los datos proceden, básicamente, de una serie de padrones de población de Mallorca (Fornalutx y Sóller, 1880-1920)¹¹

1.- Los procesos migratorios

Pese a la relativa abundancia de publicaciones, no se cuenta por el momento, con datos que permitan realizar un balance total del fenómeno. Existen datos cuantitativos sobre procesos muy específicos, como la emigración menorquina hacia Argel, la emigración de sollerenses a América y Francia, o la emigración de mallorquines a Argentina; también se cuenta con una estimación general para los períodos que van de 1835 a 1859 realizada por E. Pittaluga, y de 1880 a 1910 realizada por B. Barceló Pons y J. Bisson. Alguno de estos datos no están contrastados, por lo que su utilización sólo puede ser indicativa. Los mejores trabajos y los más fiables son los de E. Pittaluga y A. Cubano, pero están limitados bien a períodos y ámbitos concretos (E. Pittaluga, América), bien a una localidad específica (A. Cubano, Sóller). A pesar de esta dispersión y, en cierta manera, de la poca fiabilidad de los datos hasta el momento disponibles, es posible establecer algunas características generales aplicables al conjunto de los procesos migratorios de Baleares, aunque las referencias proceden, básicamente, de la migración mallorquina.

Si bien pueden presentarse algunas excepciones a nivel local, los datos consultados permiten dividir el período en cuatro etapas¹². La primera abarcaría de 1830 a 1860; supone la fase inicial donde empiezan –sobre todo a partir de 1850- los movimientos migratorios en cadena los cuales desembocarán en la construcción de un sistema de redes sociales¹³ (que se consolidará en la etapa posterior) que supondrá una fuente de apoyo a la juventud que emigra hacia América, Francia u otros lugares¹⁴.

⁹ P. SALVÀ I TOMÁS "Els efectes de la transició demogràfica il·lenca sobre el territori: el marc de l'emigració a les Illes Balears entre 1878 i 1955", a R. PIÑA; *op.cit.*, 1992, p.405-411; A. CUBANO; *op.cit.*, 1993; E. PITTALUGA; *op.cit.*, 1992.

¹⁰ Además de los trabajos citados de A. Cubano y E. Pittaluga, vid. A. JOFRE, "El rol de la mujer en la emigración balear a la Argentina", *Estudis Balearics*, 57, 1997, 125-138. También C. BERNAT JOY: *L'anhel de tornar a Sóller*, Sóller 1999; y A. VICENS CASTANYER: *Sollerics a França. Passions i quimeres, 1870-1940*, Palma de Mallorca, 1993.

¹¹ Arxiu Municipal de Sóller, sección Estadística, serie Padrones de Población; Arxiu Municipal de Fornalutx, ib.

¹² Esta división procede de la comparación de los datos de P. SALVÀ (1992), E. PITTALUGA (1992) y A. CUBANO (1993).

¹³ Consideramos que se trata de una de las categorías más útiles para analizar las corrientes migratorias. Quien mejor ha trabajado este tema es A. JOFRE: "Las redes de relaciones sociales y las migraciones de baleares a Argentina", *Mayurqa* 28, 2002, 93-110; también de la misma autora, *Así emigraron los baleares a la Argentina*, Palma de Mallorca, 1997.

¹⁴ Estas cadenas se basan en relaciones personales, entre el empresario establecido en la colonia y el asalariado reclutado en su lugar de origen, y vienen determinadas por lazos de parentesco, amistad e incluso por vínculos patrono/empleado originados entre la familia del empresario y la del emigrante. De los textos consultados no hay ninguno que analice la emigración a Francia a partir del concepto de redes

También en este período empiezan a diseñarse los circuitos que dirigirán la emigración balear hacia los países americanos que con más frecuencia suponen el destino de los emigrados. Los datos de E. Pittaluga, elaborados a partir de las listas de pasaportes de quienes solicitaban ir a América¹⁵ (Tabla 2), son indicativos de la tendencia al auge de la emigración; también evidencian que las Antillas son, durante este período, el destino preferido de los emigrantes (no olvidar que se trata de las provincias españolas de Ultramar), seguidas de Uruguay y Argentina.

Tabla 2, Emigración a América, 1839 –1859.

PERÍODOS	TOTAL
1830-1839	458
1840-1849	660
1850-1859.	1.717

Elaboración propia a partir de los datos de E. Pittaluga, 1992

La segunda etapa hay que situarla entre 1860 y 1880; es una etapa de expansión, sobre todo en la última década, que consolidará las tendencias de solidaridad y destino que se apuntan en la etapa anterior y que ya empieza a mostrar balances migratorios negativos¹⁶; se mantiene el circuito americano, y se refuerzan el argelino y sobre todo el francés, especialmente desde Sóller¹⁷.

La tercera etapa es, sin lugar a dudas, la de mayor importancia. Abarca de 1880 a 1910 y según los datos proporcionados por J. Bisson y P. Salvà¹⁸, el balance migratorio de Baleares durante este período alcanza su punto más elevado en la década de 1888 a 1897 y en la década 1901 a 1910 (Tabla 3); en ambas décadas Mallorca se lleva la primacía, aunque no la ciudad de Palma, sino la Part Forana. Es en esta fase donde confluyen la crisis agraria finisecular, la crisis de la viña tanto por la aparición de la filoxera en Mallorca, como por la caída de la exportación de vino hacia Francia y la pérdida del mercado antillano, situaciones que afectan con mayor fuerza al mundo rural mallorquín¹⁹ y muy especialmente al sector del pequeño campesinado estrechamente vinculado al cultivo de la vid y a los trabajadores de las emergentes industrias localizadas en diversos pueblos de la Isla. Según P. Salvà, la década 1888-1910 presenta tanto un balance negativo como una tasa media intercensal negativa (-

sociales; de todos modos no es erróneo pensar en su existencia y efectividad a la hora de canalizar las salidas hacia este país. Posiblemente ocurrió lo mismo en la emigración hacia Argelia.

¹⁵ E. PITTALUGA: (1993), 345-346.

¹⁶ Vid. P. SALVÀ I TOMAS (1992).

¹⁷ "Les Majorquins présentent l'exemple d'une migration très spécialisée par les origines géographiques, les points de fixation dans l'Hérault, les activités exercées. Si la migration espagnole relève du « quantitatif », la migration majorquine relève du « qualitatif », beaucoup plus intéressante par son contenu que par le nombre brut. Le profil du migrant est en effet celui d'un homme jeune, né à Sóller, marchand d'oranges et de primeurs, dans les grandes villes de l'Hérault, et qui reste en contact avec son lieu d'origine qu'il retrouve périodiquement". R. FERRAS: (1992).

¹⁸ J. BISSON: (1977); P. Salvà, (1992) esp. 406 y tabla 5, 411.

¹⁹ Es obvio que, desde una perspectiva proporcional, son los habitantes de las Pitiusas los que se ven más afectados por la situación.

8,76⁽⁰⁰⁾) muy superior a la del resto de España por estas mismas fechas. Este mismo autor afirma que la corriente migratoria es básicamente transoceánica, con muy pocos efectivos hacia destinos tradicionales como Francia o Argelia; ello puede deberse a una fuerte demanda de mano de obra por parte de algunos países americanos, especialmente Argentina²⁰

Tabla 3, Balance migratorio, Baleares, 1878-1910

	1878-1887	1888-1897	1898-1900	1901-1910
Todas las Islas	- 315	- 27.042	- 1.096	- 13.604
Menorca	2.064	- 3.231	- 1.265	1.176
Pitiusas	- 1.775	- 2.419	402	- 2.979
Palma	949	263	1.206	688
Part Forana	- 1.553	- 21.626	- 1.439	- 12.491

Fuente : P. Salvà i Tomàs, 1992, p. 411

La cuarta y última etapa –de 1910 a 1930– es el momento de declive, especialmente a partir de los años 20. La tasa media intercensal de Baleares pasa de –2,07 en la década 1911-1920 a 1,35 en 1921-1930; aunque es en la Part Forana de Mallorca, donde el cambio de tendencia es más espectacular, ya que la tasa media intercensal pasa de –6,7 en 1901-1910, a –4,45 en 1911-1920, y a –0,39 en 1921-1930. Los cambios, por otra parte, no se producirán sólo en el balance del saldo migratorio, sino en la dirección de los circuitos. Después de la primera guerra mundial, la fuerte epidemia de gripe de 1918 en un contexto de escasez de subsistencias debido a malas cosechas y a falta de provisiones por motivo de la guerra, ocasionó una situación de crisis que condicionó una nueva oleada de migrantes que cambiaron la dirección de sus destinos. Francia y Alemania se convertirán en polos de atracción para la emigración mallorquina y las cadenas migratorias creadas desde la experiencia de la emigración de Sóller, se aprovecharán por parte de emigrantes procedentes de otros pueblos de Mallorca, especialmente de Alaró y Lloseta.²¹

Las características de la evolución temporal del proceso se complementan con otras referidas a la procedencia geográfica y social de los migrantes. Desde el inicio del período los datos manejados muestran que las corrientes migratorias proceden fundamentalmente de la Part Forana. Por regla general, la ciudad de Palma es receptora de emigrantes ya que el aumento de su población se debe, en buena medida, a la llegada de hombres y mujeres de los pueblos que responden a la demanda de un mercado laboral bien del sector terciario (el servicio doméstico femenino constituye un componente esencial del sector), bien de los sectores primario y secundario²². Los

²⁰ En este sentido resulta especialmente interesante el artículo de A. JOFRE (1992) sobre la emigración balear a La Plata, ya que será durante este período cuando se planifica, urbaniza y se construye dicha ciudad, donde la presencia de baleares es muy fuerte, incluso en la actualidad.

²¹ A. BIBILONI; J. PONS: : Migracions internes i a distància mitja... Por otra parte, comentar que el padre del gran historiador francés Bartolomé Bennassar fue uno de los que salieron hacia Francia procedente de Alaró, durante esta última etapa.

²² Las parcelaciones de grandes fincas en los alrededores de Palma a partir de 1818 y el plan de desecación del Pla de San Jordi iniciado en 1845, van a ser polos de atracción para los excedentes demográficos de los pueblos cerca de la ciudad. También la localización de centros fabriles en estos barrios periféricos supondrá otro factor de demanda de mano de obra, especialmente a partir de 1850.

datos de las tablas 1 y 3 son bastante elocuentes y muestran tanto las tasas negativas de la Part Forana a finales del XIX, como las tasas positivas de Palma durante el mismo período. Posiblemente no todos los excedentes de la Part Forana se dirigen a la migración externa, pero lo que sí es cierto es que la migración externa está formada básicamente por efectivos de la Part Forana. En cuanto a la procedencia social, los autores que han analizado este aspecto coinciden en señalar la presencia, en las primeras etapas, de personas jóvenes vinculadas al comercio y al mundo artesanal; mientras que en las últimas etapas –especialmente en la tercera– el contingente más numeroso procede de los pequeños propietarios campesinos que es el grupo más afectado por la crisis finisecular; este tema, sin embargo, se tratará con más detención en el siguiente apartado, al analizar las características que ofrecen los itinerarios femeninos en el contexto de la emigración balear.

El panorama descrito hasta ahora se ha centrado en la experiencia mallorquina. Resulta interesante comparar otras experiencias insulares, concretamente el caso de Menorca del que se tiene más información. Como muestra se utilizan tres casos: una emigración de colonos menorquines hacia Florida durante el último tercio del siglo XVIII²³, el flujo hacia Argelia y el proyecto de enviar colonos menorquines a Australia en 1865.

Cuando Inglaterra ocupa la Florida en 1763, Menorca se encontraba bajo la segunda dominación británica. Un médico escocés, Andrew Turnbull y otros dos socios se embarcaron en la colonización de unos 100.000 acres de tierra que les cedió el gobierno de S.M., en la Florida oriental. En 1767, después de un primer viaje a dichas tierras donde estableció una plantación en la zona por él mismo denominada *New Smyrna*, inició la tarea de conseguir colonizadores para su empresa. Su primera intención era reclutar unos 500 griegos, reunirlos en el puerto de Maó y embarcarlos hacia Florida, pero en su lugar consiguió un colectivo de unas 1.400 personas procedentes de diversos países del Mediterráneo (Italia, Córcega, Grecia, y sobre todo Menorca, de donde salieron unas 1.000 personas) que en 1768 iniciaron la expedición hacia Florida y se instalaron en las tierras de *New Smyrna*, de donde se marcharon unos años más tarde debido a las nefastas condiciones medioambientales, dirigiéndose a San Agustín, otra zona de la Florida oriental. Los censos españoles realizados en 1784 y 1786 ofrecen información sobre la tipología de este primer flujo de migrantes menorquines. De las 114 familias censadas, 73 tienen como cabeza de familia un menorquín y en 21 la mujer es menorquina, lo que supone un total de 94 familias con cónyuges menorquines; los cónyuges de las mujeres menorquinas se distribuyen entre 15 italianos (de los cuales hay 6 de Livorno), 3 franceses, uno de Córcega y dos sin procedencia definida. Por otra parte, las profesiones de los 73 cabezas de familia de Menorca presentan la siguiente distribución: 39 labradores, 11 marineros, 8 carpinteros, 3 marinos y el resto –12– estaba formado por un conjunto de profesionales de diversa índole (albañiles, taberneros, tratantes, sastres, un sacristán y un tejedor). De los 21 cónyuges de las mujeres menorquinas, había 10 marineros, 7 labradores, un tabernero y un carpintero; hay dos sin ocupación reconocida.

²³ Toda la información sobre este tema procede de PH. RADISCO: *El llibre d'or dels menorquins de la Florida...*, 1998

A raíz de la conquista francesa de Argel y a la activa participación logística de Mallorca y Menorca en la misma²⁴ se establecieron los primeros contactos que desembocarían en una importantísima cadena migratoria de menorquines a esta zona del norte de África que continuó hasta finales del siglo XIX²⁵. Las primeras salidas se inician entre 1835 y 1840, aprovechando las condiciones favorables, especialmente las ventajas que ofrecía el gobierno francés a los colonos europeos que quisieran instalarse en los nuevos territorios; pero también a causa de las condiciones críticas de Menorca durante este período, como la pérdida del comercio del Levante después de las guerras griegas, las malas cosechas y, especialmente, las quintas y levas para el servicio militar en un período de guerra (la primera guerra carlista, de 1833 a 1849)²⁶. Los autores consultados coinciden en señalar la importancia de esta emigración, aunque las cifras parecen algo desproporcionadas, sobre todo si se tiene en cuenta el total de habitantes de la isla que dan los censos de la época²⁷. L.S. de Habsburgo comenta que esta emigración supuso el despoblamiento de la isla y los emigrantes “al igual que ocurriera en Florida, permanecieron fieles a las costumbres de su patria chica ... hoy [el autor escribe en 1890] sus nietos están perfectamente establecidos y cabe decir que son contadísimos los isleños que no lograron alcanzar allí una prosperidad digna o que se arrepintieran del paso dado”²⁸. Por otra parte, los mismos autores coinciden en su tipología: fue una emigración en cadena, pero básicamente familiar. Familias enteras de labradores, la mayoría de Alaior, San Luis y Ciutadella, se fueron instalando en la colonia, quedando allí de manera permanente.

Un ejemplo más claro sobre el funcionamiento de esta emigración de base familiar lo proporcionan el grupo de familias reunidas por el vice-cónsul británico en Menorca para ir a establecerse como colonos en la provincia de Victoria (Australia). En una carta dirigida al cónsul en Palma, con fecha 27 de febrero de 1863, le notificaba que de acuerdo con la solicitud de dicho cónsul remitida en noviembre de 1862, pudo juntar un grupo de 45 personas con voluntad de emigrar a Australia, que reunían las condiciones exigidas, esto es «*emigrantes acostumbrados en la preparación del tabaco en hojas ... al cultivo de la viña y de todo tipo de frutales con el secado y la conservación de la fruta, el cultivo del trigo y la fabricación de*

²⁴ Entre la documentación de los cónsules británicos en Baleares hay un informe del cónsul W. Hargreaves quien desde abril de 1830 hace una espléndida relación de la expedición francesa a Argel, mostrando la importancia de Mallorca y Menorca como punto de referencia de la armada francesa: de Mallorca llegan las provisiones, Menorca se convierte en la hospital de guerra de la expedición (PRO-FO, 214/27A).

²⁵ De hecho, J.B. Vilar afirma que “los habitantes de la entonces superpoblada Menorca, conectados al ejército expedicionario de Bourmont a través de los hospitales militares franceses en la isla ... [fueron] los primeros civiles en poner el pie en la nueva Argelia francesa, incluso antes de producirse la capitulación de Argel” (1989: 71); ver también, J. B. VILAR: “Las Baleares y la expedición francesa a Argel...”, 1975.

²⁶ L. S. DE HABSBURGO: *La Isla de Menorca ...* 1980 [1890]; J. B. VILAR: *Los españoles en la Argelia francesa...* 1989; J. OLIVER FUSTER: “Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia...”, 1978.

²⁷ Los autores calculan unos 15.000 hasta 1845 y unos 20.000 a finales de siglo, mientras que los censos arrojan los datos siguientes: 1838 y 1900. Aunque los dos conjuntos de datos suponen mediciones distintas (los primeros son el resultado de procesos, los segundos son recuentos puntuales), parece un poco

²⁸ L. S. DE HABSBURGO: *La Isla de Menorca ...*, 63.

productos lácteos »²⁹. El vice-cónsul sigue su información describiendo algunas características de estas personas, sobre todo los cabeza de familia (Tabla 4). Se trataba de arrendatarios de tierras y pequeños propietarios que cultivaban directamente la tierra; se les calificaba como personas sobrias, de gran templanza y muy limpios en sus costumbres “...especialmente en sus casas y ello constituye un fuerte contraste con cualquier otra provincia de España ... este hábito de limpieza fue incorporado a sus ancestros por los ingleses durante el tiempo en que la isla fue dependencia inglesa”³⁰. Para asegurar su salida, el vice-cónsul proponía firmar un contrato directo con el Gobierno británico o con el de Victoria por medio de un agente acreditado. Aunque no se tiene constancia de la firma de este contrato, sí se conocen las propuestas –en realidad se pueden considerar como solicitudes– que los posibles emigrantes presentaron al vice-cónsul para ser incluidas en el contrato.

Tabla 4, Lista de los emigrantes menorquines a Australia, 1863

CABEZA FAMILIA	EDAD	MIEMBROS	EDAD HIJOS	TOTAL
Antonio Orfila	47	2 hijos	15 y 17 años	3
Antonio Seguí	45	Mujer y 6 hijos	El mayor de 17 años	8
Antonio Pons	44	Mujer y 4 hijos	El mayor de 11 años	6
Miguel Coll y Llambías	40	Mujer y 5 hijos	El mayor de 13 años	7
Antonio Carreras	35	Mujer y 3 hijos	El mayor de 5 años	5
Bartolomé Olives y Capó	53	Mujer y 3 hijos	Sin información	5
José Coll y Llambías	38	Mujer y 2 hijos	El mayor de 8 años	4
su hermano soltero	36	soltero		1
Antonio Gomila y Orfila	34	Mujer y 4 hijos	Sin información	6
Número total de personas				45

En primer lugar aceptaban desplazarse con su familia y permanecer allí un mínimo de 8 años. En segundo lugar estipulaban sus honorarios y los gastos de los dos desplazamientos. En tercer lugar solicitaban contar con una vivienda adecuada. En cuarto lugar, al ser católicos pedían no verse obligados a trabajar en domingo, deseando contar con una iglesia y un sacerdote a una distancia prudente de sus domicilios. En quinto lugar, querían tener posibilidad de emplear a tiempo completo a sus hijos. En sexto lugar, como todos los emigrantes eran parientes, o relacionados por matrimonio, querían estar en el mismo distrito y no lejos uno de otro, rechazando que se les localizara en cualquier distrito insano.

No se sabe si el proyecto se pudo realizar, pero ello no quita interés a los datos expuestos, que ejemplifican la naturaleza de la emigración familiar: cónyuges con edades comprendidas entre 30 y 40 años, con hijos en edad de trabajar. Parece que ésta fue la tónica dominante en los procesos de emigración de menorquines, lo que elimina –en principio– la posibilidad de fijar itinerarios femeninos independientes. Con ello no

²⁹ PRO, FO 214/23.

³⁰ PRO, FO 214/23.

se pretende definir dos modelos migratorios diferenciados entre Mallorca y Menorca, sólo plantear que según los datos disponibles la opción familiar era la que predominaba en Menorca, mientras que en Mallorca, como seguidamente se expondrá, las opciones eran más individuales iniciando el proceso bien el hombre soltero, bien el casado que, una vez establecido, llamaba a su mujer para reunirse con él; por otra parte la presencia en Mallorca de agentes de contratación de países iberoamericanos a finales del XIX puede indicar que se hicieran contratos similares al del proyecto de emigración hacia Australia³¹.

2.- Los itinerarios femeninos

La síntesis presentada del marco en el que se desarrollaron los flujos migratorios en las Baleares ofrece la posibilidad de avanzar algunas de las características que definen la presencia de la mujer en las cadenas migratorias, y establecer, a grandes rasgos, la tipología de los itinerarios que siguen. En términos generales se puede decir que la mujer en los procesos migratorios de Baleares no protagoniza la iniciativa de emigrar; en las migraciones externas la mujer no suele emigrar sola y de hacerlo es para reunirse bien con sus padres, bien con su esposo.

En este sentido hay una diferencia notable entre la práctica migratoria de los menorquines y los mallorquines. Mientras los primeros, tal como se ha visto, inician el proceso en fecha más temprana (posiblemente por su situación de colonia inglesa), son campesinos, emigran en familia, y se dirigen a colonizar nuevos territorios; los flujos migratorios mallorquines se inician de manera más tímida, comienzan algo más tarde, están protagonizados por hombres solos, y se distribuyen en distintas actividades. Estas diferencias van a condicionar el tipo de experiencias migratorias que puede tener la mujer, ya que la decisión de emigrar en familia, no tiene ni los mismos condicionantes ni los mismos resultados que la oportunidad de entrar en la red para incorporarse al núcleo familiar o para contraer matrimonio. En el primer caso la mujer comparte, desde un principio, los problemas y los riesgos de la emigración. En el segundo caso la mujer, al llegar a su lugar de destino, ya tiene una seguridad y, en algunos casos, una situación de bienestar que no tenía en su lugar de origen; no se quiere decir con ello que la mujer, en esta situación, no se va a encontrar con problemas, sino que se trata de problemas distintos y, de alguna manera, el riesgo no es tan elevado.

Para analizar los itinerarios femeninos se ha optado por reducir el marco de observación. La atención, a partir de ahora, se centra en el caso de un municipio mallorquín situado en la Serra de Tramontana, Sóller, porque reúne muchas ventajas para realizar este tipo de ejercicio. En primer lugar porque es un caso representativo del modelo de emigración mallorquín, ya que su trayectoria migratoria abarca todas las fases del proceso descritas en el apartado anterior y las líneas de actuación que siguen los emigrantes prácticamente son las mismas; y en segundo lugar por motivos prácticos, ya que constituye el caso del que se tiene más información.³²

³¹ De las lecturas realizadas sólo un texto –y de forma muy escueta– recoge esta información, vid. B. BARCELÓ PONS: 1970. 113.

³² En el único trabajo dedicado a la mujer en el proceso migratorio a Argentina se observa el mismo tipo de comportamiento que se detectan en la información procedente de la bibliografía sobre la emigración

El municipio de Sóller se especializó desde finales del siglo XVIII en el cultivo de cítricos cuya producción se exportaba mayoritariamente a Francia desde el puerto a los puertos del Languedoc, de donde se distribuía por todo el territorio francés. Esta cadena de distribución fue el origen de una primera cadena migratoria de tipo estacional, formada por transportistas y comerciantes de frutos que fueron tejiendo una red de contactos a lo largo del país que se consolidó durante la primera mitad del siglo XIX. Cuando se produjo la crisis de la producción de la naranja –en torno a 1870- se frenó este tipo de circuito, y la emigración estacional cambió de signo al instalarse el emigrante de manera permanente en Francia, como pequeño comerciante, distribuidor de productos alimenticios tanto al por mayor como al detall, o en el sector de la restauración (propietarios o empleados de cafés, de restaurantes...). El cambio de signo no tan sólo afectó a la permanencia en Francia, sino también al destino de la emigración, iniciándose desde mediados de la década de los 50 una corriente hacia las Antillas (Cuba y Puerto Rico) que también se desarrolló mediante un sistema de redes encadenadas las cuales en torno a 1880 ya se encontraban firmemente consolidadas, se mantuvieron a lo largo de las siguientes fases, para interrumpirse en torno a 1920, cuando los núcleos receptores americanos habían quedado reducidos a un conjunto de poderosas empresas.

A comienzos del siglo XX (Tabla 5) la población sollerense residente en el extranjero era de 2.485 personas en 1910 y de 1686 personas en 1920; el 89 y el 88% residían en Francia, el 9 y 8% en América y el resto en diversos países europeos y ciudades españolas. Tanto las cifras absolutas, como las relativas hay que entenderlas como resultado del proceso antes citado, iniciado desde comienzos del siglo XIX.

Tabla 5, Sollerenes residentes en el extranjero, 1910 y 1920

PAÍSES	1910	1920
Francia	2.216	1.491
América	223	149
Bélgica	21	13
Alemania	6	18
Suiza	0	5
Valencia (Esp.)	7	6
Otros	12	4
Total	2.485	1.686

Fuente : A. Cubano, 1993, p. 58

Una referencia aparentemente curiosa del significado que tenía « emigrar » para los sollerenes era el hecho de que continuaban empadronados en el municipio. Así, la obtención de los datos que se utilizan en este trabajo ha sido posible gracias a la consulta de los padrones de población de Sóller (y algunos del municipio vecino de Fornalutx), cuya estructura permite identificar al migrante por su nombre, apellidos, edad, sexo, estado civil, filiación, ocupación, lugar de nacimiento y lugar de

residencia³³. Así, se puede inferir que de los 8.627 habitantes empadronados en Sóller el año 1910, cerca de un 25% residía en el extranjero. Pero la continuidad de la residencia en Sóller no hay que entenderla como un hecho curioso, sino como una muestra de una de las pautas que definen esta corriente migratoria que a su vez traduce el deseo del emigrante por mantener la conexión con su lugar de origen que, en la mayoría de casos, se mantiene hasta la actualidad.³⁴.

En la Tabla 6 se muestra la tipología de los emigrantes de Sóller hacia América entre 1860 y 1920, distribuidos por sexo y estado civil. Durante todo el período se mantiene la misma tendencia: el grueso de emigrantes son personas solteras, básicamente del sexo masculino. Es decir, no es una emigración familiar, sino la de una persona sola que se incorpora a una cadena, que se dirige a un destino en el que encontrará colocación. El parentesco, la amistad o los vínculos patrono / empleado entre la familia del empresario en América y la del emigrante, condicionarán el acceso a la colonia.

Tabla 6, De Sóller a América, distribución por sexo y estado civil

	1860		1871		1880		1891		1910		1920	
E. civil	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%
solteros.	73	95	105	96	161	95	116	96	205	92	141	95
casados	4		4		7		5		17		8	
viudos.	0		0		1		0		1		0	
Total	77		109		169		121		223		149	
Sexo	Total		Total		Total		Total		Total		Total	
hombres	77		108		168		120		213		144	
mujeres	0		1		1		1		10		5	
Total	77		109		169		121		223		149	

Elaboración propia a partir de los datos de A.Cubano, 1993

La permanencia se puede asegurar por medio del matrimonio que bien se realizará en el entorno laboral con hijas de familias emigradas ya establecidas en la colonia, bien volverá a Sóller a buscar esposa, bien se casará con mujeres de otros países o de otros lugares de España que viven en la colonia. Astrid Cubano sostiene que los sollerenses emigraban a Puerto Rico, no sólo por encontrar colocación como

³³ Tal es el caso que, como referencia cita A. CUBANO, de un propietario de Puerto Rico empadronado en Sóller, aunque vivía realmente en Puerto Rico, mientras que su esposa (nacida en la ciudad puertorriqueña de Ponce) e hijos vivían en Sóller (1993: 62)

³⁴ R. Ferras lo explica muy bien cuando afirma que "il s'agit d'échanges spécialisés et non d'une migration économique. Il reste toutefois à cerner de plus près les caractéristiques profondes qui ont été évoquées: la cohésion du groupe familial entre l'Hérault et Majorque, les avantages retirés du commerce d'un produit pratiquement unique, les modalités guidant la chaîne de recrutement, la réalité de la promotion sociale au retour, autant de réponses qui se trouvent à Soller ou Palma" (1982: 138). Por otra parte la prensa periódica –como *La veu de Sóller* y *Sóller*– supuso un importante nexo de unión entre las familias que emigraban y las que permanecían en el pueblo.

dependientes y por tanto seguridad en el empleo, sino porque la condición de empleado de un familiar o amigo de la familia era una etapa provisional y formativa en un ambiente de relativa protección que daba paso a la empresa independiente.³⁵

La emigración hacia Francia presenta un perfil algo diferente, aunque se enmarca en un cuadro similar. En este flujo se pueden distinguir dos fases. La primera abarca de principios del siglo XIX a 1860, está muy vinculada a la exportación de cítricos, es básicamente estacional, aunque debido a las propias exigencias de la práctica y del circuito comercial, inicia una forma de permanencia por medio de la instalación de familias que sigue la opción clásica: primero sale el hombre –casado o soltero- y luego llama a su mujer y a sus hijos de tenerlos; o si es soltero vuelve a Sóller para contraer matrimonio y llevarse a su mujer con él. La segunda se produce a raíz de la crisis de la producción de cítricos, en torno a 1860. Los pequeños negocios creados a la par de la distribución estacional de mercancías crecerán a la par que se irán creando otros nuevos en diversos puntos del territorio francés. Ello se realizará en los mismos circuitos de redes sociales que se han descrito para el flujo americano, al tiempo que consolidará la permanencia de familias por medio del refuerzo de las estrategias iniciadas en la etapa anterior.

Los datos de distribución por edades, estado civil y sexo correspondientes a los emigrantes sollerenses en Francia en 1891 y 1899 muestran con claridad esta pauta, en un período en que la misma se encuentra ya totalmente consolidada (Tabla 7).

Tabla 7, Distribución de los emigrantes a Francia, 1891-1899

(A) Por edad

Edad	1891		1899	
	Total	%	Total	%
0 - 12	59	9	67	15
13 - 25	261	39	163	36
26 - 38	234	36	126	27
39 - 51	73	11	76	17
52 - 64	25		17	
65 +	4		10	
Total	656		459	

(B) Por estado civil y sexo

E.C.	1891		1899	
	total	%	total	%
solteros	447	68	303	66
casados	199	30	143	34
viudos	30	2	0	

³⁵ A. CUBANO: *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico*, 140.

TOTAL	656		459	
SEXO				
hombres	574	87	341	74
mujeres	82	13	118	26
TOTAL	656		459	

Fuente : A. Cubano, 1993, p. 53-54

Los dos flujos migratorios –el americano y el francés- no pueden considerarse como procesos aislados entre sí, ya que se dieron algunas conexiones entre ambos en función de dinámicas comerciales. Así la exportación de café (igual que su producción) que controlan los sollerenses de Puerto Rico se dirige hacia distintos puertos europeos, sobre todo hacia Marsella. De ahí el producto se canaliza a través de redes de emigrantes sollerenses en Francia con negocios de distribución mayoristas y detallista de productos importados y con una fuerte presencia en el sector de servicios alimentarios (café, restaurantes), que además tienen relaciones de familia con los negociantes puertorriqueños.

Teniendo en cuenta que la mujer mallorquina, como ya se ha señalado al comienzo de este apartado, nunca emigra sola, las oportunidades que se le ofrecían se limitaban básicamente a los circuitos familiares. La opción de emigrar se le presentaba bien por la vía del matrimonio, bien porque sus padres la reclamaban, una vez que se encontraban en condiciones para cuidar de sus hijos. De hecho los emigrantes instalados en Francia continuaron casándose con mujeres de Sóller hasta la tercera o cuarta generación; existía un mercado matrimonial fluido y dinámico que facilitaba la relación gracias a un intermediario, bien de la familia, bien externo a ella y en este caso solía ser un sacerdote³⁶. Por otra parte los hijos no siempre seguían a los padres, sobre todo cuando la pareja no podía hacerse cargo de los mismos; en este caso los hijos quedaban al cuidado de los abuelos, preferentemente de las abuelas, lo que reforzaba las redes de asistencia mutua.³⁷

La permanencia de la mujer en Francia constituía una fase importante en su itinerario de emigración y muy especialmente para la pervivencia del negocio familiar. Hay que distinguir entre la llegada como esposa o como hija. En el primer caso la adaptación era un poco más difícil al encontrarse con pautas culturales muy diferentes. En el segundo caso la adaptación se facilitaba gracias a la educación que recibían. Es preciso tener en cuenta que la familia que podía guardar a sus hijos, era una familia con medios para proporcionarles educación y lo hacían en un ambiente totalmente burgués, con el significado que tiene el socializarse desde la infancia en este contexto. A. Vicens afirma que las hijas solían ir a internados religiosos y que su período de

³⁶ En Sóller desde 1885 hasta la primera guerra, el sacerdote José Pastor actuó como intermediario y fue tanta su actividad que se le calificaba de la siguiente manera: *Vicario Pastor, agencia matrimonial*. A. VICENS CASTANYER: (1998), 73.

³⁷ En los padrones de población de Fornalutx y Sóller hay muchos hogares formados por abuelos y nietos; los padres están empadronados, pero su residencia es Francia (Dijon, Toulouse, Troyes...) y su profesión suele inscribirse como "dependientes".

educación era más largo que el de los hijos a los que se les obligaba a incorporarse pronto al negocio familiar³⁸.

La tercera fase era el regreso y en las formas que se producía. Podía ser un regreso temporal bien por motivos familiares (cuidar a parientes ancianos y enfermos), bien como visita periódica (cosa que todavía se sigue practicando). O podía ser un regreso definitivo, lo cual supuso un hecho especialmente relevante en el caso del retorno de Francia, cuando la mujer volvía vestida a la europea, hablando francés, con nuevos conocimientos de cocina, alfabetizada y con hábitos de lectura. Eran pautas de comportamiento adquiridas bien por haberse socializado en ellas, bien por haberse adaptado al entorno que, en ambos casos, fueron transplantadas a Sóller a su regreso o a lo largo de sus estancias temporales. Las evidencias son múltiples, pero donde mejor se puede comprobar la influencia de la innovación y de las nuevas formas de comportamiento burgués es en dos espacios muy vinculados a obligaciones femeninas: los espacios domésticos que controlaba la mujer, que podían crearse mediante la remodelación de espacios existentes, o por la construcción de nuevos espacios. Un ejemplo interesante, aunque nada estudiado, es la edificación de casas –muchas veces espléndidas– que simbolizan el éxito obtenido fuera, al tiempo que significan la necesidad de transplantar a Sóller las comodidades y las mejoras que se tenían en Francia. El segundo espacio es el cementerio: los emigrantes querían estar enterrados en Sóller, pero no de cualquier manera. Para ello construyeron sus panteones donde se inscribía la trayectoria individual de cada miembro de la familia; la mujer, en este caso, era la encargada de mantener la memoria de las dos experiencias: la migratoria y la de su origen.

Estos serían, en líneas generales, los espacios que delimitan los itinerarios femeninos en el contexto de los procesos migratorios que tuvieron lugar en Mallorca de mediados del XIX a comienzos del XX. Tanto la naturaleza de la migración, como la pauta que siguen los itinerarios no deben entenderse como comportamientos aislados de procesos migratorios más amplios y complejos. Comprender su relevancia tanto para lo que concierne a los procesos de reproducción de las sociedades insulares, como para lo que se refiere a la información que pueden proporcionar a los análisis de las migraciones, exige trabajar dentro de un marco teórico y conceptual que ofrezca instrumentos analíticos homogeneizados y de eficacia probada. Tal vez la propuesta más útil en estos momentos sea la teoría de las redes, de la que actualmente se cuenta con referencias más que suficientes para manejarla con propiedad³⁹.

Otro tema que surge de la observación de este fenómeno es el proceso de retorno de emigrantes y el impacto que pudo tener para los contextos o localidades donde se produjo. Dada la diversidad de situaciones que se presentaban en el marco del retorno, los estudios de casos (familias, personas individuales) pueden constituir

³⁸ A. VICENS CASTANYER: (1998), 89.

³⁹ Una referencia a dicha propuesta, A. JOFRE: "Las redes de relaciones sociales y las migraciones de Baleares a la Argentina", en *Mayurqa* 28, 2002, 95-109. Una visión más general, P. FERNÁNDEZ: "Redes de cooperación en la industria del alambre de hierro y acero en España (1880-1974)", comunicación presentada al VIII Congreso de la AEHE (Galicia, septiembre 2005) Sesión B12, La formación del tejido empresarial en España (siglos XIX y XX): El papel de los grupos y las redes empresariales.

una buena opción metodológica. La relevancia del tema y su importancia, no radica sólo en el hecho de llegar con dinero suficiente para invertir y dinamizar la economía, sino en el hecho de llegar con nuevas mentalidades, con perspectivas diferentes sobre cuestiones cotidianas, o habiendo asumido nuevas pautas culturales. Todo ello pudo generar aceptaciones o rechazos, pero en ningún caso la gente permanece indiferente. ¿Es por ahí donde se introducen formas de modernización? Es difícil responder sin una base documental mínimamente sólida; y es difícil conseguir información rigurosa sobre este tipo de comportamientos. Una propuesta sería enfocar su análisis desde una perspectiva de género, ya que la experiencia adquirida por hombres y mujeres en su período como emigrantes es muy distinta, como también es muy distinto el ámbito donde se producen las influencias.

Las propuestas aquí presentadas, junto con otras desarrolladas en la misma línea han permitido, al menos, dos cosas. De una parte considerar las migraciones no como cuestiones analizables a partir de la contabilización de efectivos, sino como fenómenos mucho más complejos, que no responden únicamente a decisiones individuales, que se enmarcan en las estrategias de reproducción de las familias, y que –como mínimo- se debe enfocar desde la doble perspectiva de familia y género. Pocas veces las mujeres protagonizan la decisión de emigrar, pero sin las mujeres las cadenas y las redes migratorias ni se hubieran podido construir, ni hubieran tenido continuidad.

Resum

L'anàlisi de la participació de les dones als processos migratoris constitueix l'objectiu del present treball. Es centra en l'experiència mallorquina i menorquina al període 1830 – 1936. S'organitza amb els següents apartats: una introducció per a contextualitzar el fenomen; una descripció dels processos migratoris (Florida, Alger, França, Antilles i Amèrica del Sud); i una exposició de la naturalesa dels itineraris femenins dins els esmentats processos. L'estudi es fonamenta en fonts secundàries –bàsicament literatura especialitzada sobre el tema- i amb una sèrie d'estadístiques de població (padrons municipals).

Abstract

The paper focuses on the analysis of women participation in 19th century Balearic migration processes. It is structured in three parts –an Introduction, a description of the processes, and an explanation of the phenomenon according to gender options- and organized with the help of secondary sources –mainly literature on the subject- and population statistics at municipal level (censuses returns).

DOCUMENTS

L'epitafi pel sepulcre del cardenal Francisco Ximénez de Cisneros, de Nicolau de Pacs

JAUME BOVER

El mallorquí Nicolau de Pacs i Sureda (14--?-15--?), fou catedràtic de filosofia lul·liana de la Universitat d'Alcalá de Henares, convidat pel seu amic el cardenal Francisco Ximénez de Cisneros (1436-1517); allà desenvolupà una important tasca d'editor d'obres lul·lianes. Fou autor de diverses composicions menors en llatí.

Una d'elles fou l'epitafi que compongué (1517 o posterior), pel sepulcre del seu amic personal, el cardenal, el qual mai es va gravà. Són interessants les referències a les relacions personals.

La petita història de l'edició d'aquest poema llatí és la següent:

1673

Fou traduït al castellà i publicat per Pedro Fernández del Pulgar a *Vida y motivos de la común aclamación del santo del venerable siervo de Dios don fray Francisco Ximénez de Cisneros religioso de la orden y observancia del seráfico patriarca S. Francisco, Arçobispo de Toledo* (Madrid: Vda. de Melchor Alegre, 1673).

1708

L'original llatí fou publicat pel jesuïta Jean Baptiste Du Sollier (1669-1740), a *Acta B. Raymundi Lulli Majoricensis ... / collecta, digesta et illustrata a Joanne Baptista Sollerio*. Antuerpiae: Typis Viduae Petri Jacobs, 1708, p. 43. Aquesta obra inclou una vida de Ramon Llull de Nicolau de Pacs

1868

Joaquim Maria Bover de Rosselló (1810-1865), reproduí l'original llatí a la *Biblioteca de escritores baleares* (Palma: Pedro J. Gelabert, 1868, II: 79-80).

1985

La versió castellana de Fernández del Pulgar ha estat reeditada per Antonio Marchamalo Sánchez i Miguel Marchamalo Main en: *El sepulcro del cardenal Cisneros* (Alcalá de Henares; Madrid: Fundación Colegio del Rey, 1985, p. 167-168).

Com sia que la versió castellana és desconeguda a Mallorca la reproduïm tot seguit.

Epitafio de Nicolás de Pax, noble mallorquín, para el sepulcro que se erige en St. Ildefonso de Alcalá, del ilustrísimo y reverendísimo Señor, mi señor D. Fr. Francisco Ximénez de Cisneros, cardenal de la Iglesia Romana, con el título de presbítero de Santa Balbina y de España, arzobispo de Toledo, primado de las Españas, archicanciller de los Reynos de Castilla,

inquisidor general y finalmente gobernador de todo lo que posee nuestro florentísimo Rey de España y c. merítísimo.

Aquí Ximénez en descanso yaze,
que fué gloria de la Hispania gente,
y será su virtud correspondiente
la fama eterna pues de ella naze.
Siguió el impulso del amor divino,
que en sus afectos le llevaba al cielo,
y del padre seráfico el camino.

Aunque tan duro, no lo pudo miedo.
Fué insigne entre los padres cardenales
y astro lucido de tan grande colegio;
a la defensa de la fe de Cristo
expuso firme su constante pecho.

En todo el orbe eternizó su nombre,
santísimo arzobispo de Toledo,
primado fué de la nación Iberia
y de Castilla inquisidor supremo.

Premios condignos del varón ilustre,
y canciller mayor de nuestros reynos.
Su concejo venció negocios arduos,
y a los afros rigió y partenopeos,
y las tierras que el mar baña en sus ondas,
índicos y de España férreos reynos,
y pudiera regir a todo el orbe
la providencia del divino viejo.

Sublimóle el Señor a puestos tantos
para el presidio de sus buenos hechos.
Con el poder de Cristo rindió al fuego
lo que por Marte presumían de fieros,
y al sujetar a toda la Barbaria
era sin duda su primer intento.

Por su maestro le gozó Granada
el la sagrada ley del Evangeklio

y velando en honor de Iesu Christo
de la fe y de la cruz cuánto fué el zelo.
Porque sólo amor de este Señor
halló descanso el aquel casto pecho.

Fué puro en las palabras, casto en
obras:

y la fuerza que tenía en el alma
toda su vida y prolongado tiempo,
manifestaba con indicios ciertos.

Testigo soy de vista, no de oídas,
que en su servicio fuy continuo siervo,
el menor siervo fuí, pastor dignísimo,
mi amor toda mi vida será cierto.

De procera estatura, rostro honesto,
la agudeza de ingenio era divina,
por eso de los doctos hizo aprecio,
que a su mesa con sabias controversias
era alio a tanto entendimiento
que la fatiga de negocios graves
traía fatigado mas no opreso.

Edificó este río de doctrina
para saciar a los íberos pueblos,
aviendo consagrado a la suprema,
Divina Majestad, supremos templos.
Las alabanzas vencen todo elogio
y el concluirlo con mayor acierto
es decir no se halló sujeto igual
en los que reconocen nuestros tiempos.

Aquí Ximénez descanso yaze,
que fué la gloria de la Hispana gente,
y será a su virtud correspondiente
de la fama eterna, pues que della naze.

Resumen

Versión castellana del famosos epitafio de Cisneros redactado por el lulista mallorquin Nicolau de Pax

Abstract

The version in Spanish of the famous epitaph written for Cardinal Cisneros by the Mallorcan disciple of Ramón Lull, Nicolau de Pax

Un manuscrit inèdit de Joan Binimelis a l'Arxiu Torrella

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

L'Arxiu de Can Torrella, depositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, conté entre els seus rics fons un volum miscel·lani, potser autògraf, del primer historiador del regne, Joan Binimelis.¹ La seva signatura és AT 646. Es tracta, com veurem tot seguit, d'un conjunt de textos diferents, que fan referència a matèries molt diverses, i, intercalats, hi ha fulls que, a mena d'apunts, recullen qüestions de caràcter científic o bé simples frases, versos o comentaris. No tots els escrits són originaris de Binimelis, sinó que també hi ha còpies de peces anteriors. En aquest cas, sempre són d'obres literàries.

El manuscrit amida 28x22 cm. El seu estat de conservació en general és bo, tot i que la tinta a vegades ha transparentat els folis, cosa que sovint en dificulta la lectura. Només el f. 1 conté alguns forats. Les pàgines no estaven numerades originàriament; la numeració actual és moderna, a llapis. La lletra és la cursiva humanística habitual del segle XVI, sempre de la mateixa mà.²

(*) Llista d'abreviatures emprades:

cap.: capítol.

etc.: etcètera.

Expl.: explícit.

f.: foli, folis.

Inc.: incipit.

pàg.: pàgina.

p. e.: per exemple.

BSAL: Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.

¹ Sobre Binimelis hi ha un cert nombre de treballs. Només pel que fa als més recents, podem remarcar els següents:

Antonio CONTRERAS MAS: "Geografía y Medicina en el Renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis", *BSAL* 49 (1993), 451-484.

Eulalia DURAN: "Joan Binimelis i la guerra de les Germanies a Mallorca", *Randa*, 12 (1985), pp. 89-123; i «Joan Binimelis i la seva Història de Mallorca», *BSAL* 49 (1993), 485-496.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "Quina acceptació tengué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis?", *BSAL* 49 (1993), 497-510.

Antoni Lluís MOLL BENEJAM: "La Història General del Regne de Mallorca de Joan Binimelis: entre el patronatge municipal i l'eclesiàstic", *Actes del I, II i III Col·loqui sobre Art i Cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, 1996-1999, 317-324; i "La geografia renaixentista en la *Història general del regne de Mallorca* de Joan Binimelis", *Recerques*, 40 (2000), 117-134.

² De fet, Binimelis, si n'és el copista-autor, era afeccionat a la còpia manuscrita de textos antics. Joaquim M. Bover, a l'entrada que dedica al sacerdot i mestre de gramàtica de la primera meitat del segle XVI Jaume Romanyà, ens diu el següent sobre aquest autor: *La única producció suya que hemos visto de esta clase, es una comedia muy parecida a las de Plauto y Terencio, dividida en cinco actos y cada uno en escenas, que encontramos años há, de letra del cronista Binimelis, escrita en folio, entre los desechos de*

A continuació descriurem totes les parts del llibre, fent-ne una mínima descripció, a fi que hom pugui tenir una notícia més o menys cabal de cada un dels textos. Al final incloem l'*incipit* i l'*explicit* dels escrits que tenen una estructura compacta.

F. 1-17: Tractat de la precedència entre Espanya i França, de Joan Binimelis.

Està escrit en castellà, amb un gran nombre d'anotacions al marge, les quals indiquen mitjançant referències el lloc on són publicades les cites que fa l'autor o les opinions que recull (*p. e.*, «Guisiardino, tomo 2º, fol. 131»; «Alonso Venero, fol. 75, 100», etc.). Al final de tot el text (f. 17), indica: «Fou acabat lo present tractat en Roma als 20 de mars 1571», i reitera a final de pàg.: «Est Joannis Binimelis». Segueix una llista dels autors citats (f. 17v), entre els quals figuren clàssics (*p. e.* Herodot), medievals (*p. e.* Isidor de Sevilla, Alcuí, Jaume de la Voràgine), humanistes (*p. e.* Guicchiardini, Lucio Marineo Siculo) i contemporanis (*p. e.* Pere Antoni Beuter).

Val a dir que Binimelis dedica els caps. XXXIX – L del llibre V (tom III, pàgs. 446-471) de la seva *Història del regne de Mallorca* a la mateixa qüestió³, amb tota una argumentació, a l'estil de l'època, favorable a la precedència per part d'Espanya sobre França.

Inc.: «Por que el v[ul]go aze muchos discursos sobre el negocio de la precedencia entre España y Francia he querido [s]eriosamente ver lo que se p[uede] desir y escrevir sobre ello».

Expl.: «sant Francisco de Çaragoça, están 4º santos, los dos frayles mártires y un fray Nicolás, santo cosinero de los frayles y más un obispo santo llamado fray Aguas».

F. 18-33: Lo compendi.

Es tracta d'un text de preceptiva trobadoresca, del segle XIV, redactat per Joan de Castellnou. En relació amb d'altres versions⁴ aquesta còpia presenta la particularitat d'esser escrita en un català molt menys occitanitzat que l'original i, per tant, molt més planer.

Inc.: «Aquest és lo compendis de la conexença dels vicis que-s poden endevenir en los dictats del gay saber axí fora sentença com en sentença».

Expl.: «En l'autre procés emperò que havem fayt en procehir no-ns em gardat sinó dels vicis de sentensa e de falsies, car en semblan cas no és hom depús tenguts. Emperò si-ns hom peccat en res volem estar a correctió d'òmens entendens. Finit és lo Compendi. Deo gracias».

una biblioteca antiga de la villa de Felanitx (Joaquim Maria BOVER: *Biblioteca de escritores baleares*, II, Palma, 1868, pàg. 291).

³ Seguim l'única edició publicada: *Nueva historia de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, Palma, 1927.

⁴ Vegeu-ne la relació a Gabriel ENSENYAT I PUJOL; Joan MAS I VIVES; Joana M. MATAS I ALOMAR; Antoni MUT I CALAFELL: *Cançoner Aguiló*, Palma, 2000, 17-18.

F. 33-33v: Regla que féu en Ramon de Cornet.

De bell nou són regles adreçades als trobadors per tal de compondre correctament els seus poemes, escrites en vers pel poeta Ramon de Cornet, autor que va viure durant la primera meitat del segle XIV. Fou un dels fundadors de l'escola de Tolosa (1323) i, a més de diverses composicions poètiques, ens deixà un *Doctrinal de trobar* (1324), al qual pertanyen aquestes normes, i que el 1341 comentà Joan de Castellnou.

Inc.: «Als trobadors vuylh far / regles que per trobar / lor enseny romans fi / però ja del llatí».

Expl.: «e vida molt rosa / senyors dins en Tolosa / són faytes les presents / l'any de M e trecents / e vint-e-set dessus / no us vull re dire plus / que'n vós hiray veser / se deu vindra plaser». I conclou: «És plagada, és la paucha regla que féu en Ramon de Cornet».

F. 34: Cansó fayta per mossèn Johan Sist, preveyres de València a la sor de la Senhora Dona Blanca, reyna de Sicília.

És aquesta una típica composició religiosa d'influència tardotrobadoresca. L'autor, molt poc conegut, era beneficiat de la catedral de València i sabem que va escriure peces de tenor popular.⁵ Quant a la destinatària, Blanca de Navarra, reina de Sicília, es tracta de la segona esposa de Martí el Jove, amb qui es casà el 1403. Va viure entre 1385-1441. Després d'enviudar (1409) governà l'illa fins 1415, quan es casà amb el futur monarca catalanoaragonès Joan II. Fruit d'aquest matrimoni va néixer el príncep de Viana.

Inc.: «Le Dieus d'amor, qui-ls fis ayman convida / e-l sieu rich joy, e dolçamén reclama / me constrench fort, e lo voler m'enflama / que chan de vós, flors de virtuts garrida».

Expl.: «aisí per vós e per vostr'ordenansa / prendo lusor, manta dompne donzelha / dins vostre cort, on bes (?)⁶ aybs (?)⁷ fan estendre / si que d'un coch,⁸ hom no les pot reprendre / car semblan vós, no fa de may novella».

F. 34r-v: Qüestió moguda per l'onrat en Benet Taulari, notari de Ayafons, del gay sauber.

Són un seguit de comentaris sobre l'art de trobar, en vers.

⁵ Al *Dietari del capella d'Alfons el Magnànim* (edició de Josep SANCHIS SIVERA, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1932, 112) trobam una anotació de l'editor a l'apartat sobre *Festes de l'entrada de Ferran I a la ciutat de València, el 23 de desembre de 1414*, on llegim: *A Joan Sist, autor de les cançons que cantaven els fadrins que anaven a els entramesos i el que imaginà aquests, li donaren 30 florins.* (Dec aquestes informacions al professor Antoni Ferrando, de la Universitat de València, qui molt amablement me les ha facilitades).

⁶ Lectura poc clara. Pot esser *bes*, és a dir *béns* en occità?

⁷ Error per *mils*?

⁸ No sembla que fos aquest el mot original; potser *d'un lloc?*, *d'un poch?*

Inc.: «Leys q'am de cor, forment per fina forsa / masat gran carch, q'en breus mots l'asclay resta / el diga se [...]»⁹ estorca / mas ses falhir clarament departisca».

Expl.: «Reys d'Aragó qui d'onor fayts empresa / e Dieu sopley vos don s'amor durable / perquè legís joya tan agreuable / quantre plus grans el món no u és entesa».

F. 35: [En blanc. Només hi ha escrit al principi: «Lo compendi del gay saber de poesia»].

F. 36: [Llistes, breus, d'autors que han tractat temes diversos]

Semblen apunts de l'autor. A l'angle superior esquerre llegim: «Inconsulte inconsiderateque videbimus», i al dret: «Conjunctio _ cum novas solet afferre legis hec inferiora». Relació:

F. 36r., part superior: hi ha algunes frases soltes, sense sentit entre elles.

a.- F. 36r., part central: hi ha unes breus llistes de: «Authores qui contendunt aquam omnium rerum esse principium» i «Authores contententes ignem rerum omnium esse principium».

b.- F. 36r., a l'últim quart de f., i escrit en un sentit invers hi ha una llista de: «Authores qui aliquando affirmarunt medicinam esse mechanicam et non liberalem artem». Si bé enmig hi ha una separació mitjançant dues línies horitzontals (verticals segons el sentit natural de la pàgina), el que segueix sembla ser-ne una continuació, que finalitza a l'altra cara del foli.

c.- F. 36v: diversos escrits més, emmarcats dins quadres que consisteixen en breus poemes o frases.

F. 37-50: Medicorum nomenclatura per Alphabetum eorum scilicet quorum opera adhuc apud nos extant, authore Joanne Benimelis.

És un catàleg de metges, ordenat alfabèticament, de tots els temps i llocs. Conté informacions sobre les seves obres més importants i altres aspectes de la seva faceta. Està escrit en llatí.

Inc.: «Abenguesit sive Albenguesit cuius librum habemus de facultatibus medicamentorum et ciborum a Geraldò Cremonensi ex Arabico in latinum conversum vide et Serapionem li. Simplicium cap. 120».

Expl.: «Vidins florentinus cuius vertionem libri de Ulceribus Hippocratis habemus: item de fracturis, de officina medici ac de articulis Valerius Centannius, qui nonnulli Galeni opera latine transtulit».

F. 50-56: Mulierum non vulgariter doctarum nomenclatura, authore Joanne Benimelis.

És una relació de dones doctes, ordenada alfabèticament, amb indicació del seu espòs i d'altres informacions, escrita en llatí.

⁹ Tacat.

Inc.: «Acca, a Macrobio lib. 3 Satur. ca. 18 citata ex libro De supplicatione».

Expl.: «Zenobia, Palmyrenorum regina».

[F. 57r: en blanc]

F. 57v-59: [Problemes relatius a composició de fórmules mèdiques]

Són problemes plantejats per l'autor sobre fórmules mèdiques i d'apotecaria, redactats en català. També hi ha sumes, divisions, quebrats, figures geomètriques, etc.

Inc.: «És un metge que vol ordenar una composició en medicina y en ella hi an de entrar diversos simples de diverses qualitats y en diversos graus de "calido, frigido, secco o humido"».

Expl.: «la prova de tot assò és que s'an de sumar tot lo que s'à de pendre de cada hu dels simples y la suma ha de ser tant com és la quantitat de la composició que s'à de fer, so és, en l'exempli ·12· y és d'esta manera [segueix un model de suma]».

[F. 59v-60: en blanc]

F. 61-63: [Figures i escrits diversos]

Hi ha diversos quadres sobre qüestions de física i astrologia, així com algunes frases soltes, en llatí. Una es refereix a les dones: «Mulier aut amat aut odit, nihil est tertium». També trobam una relació de «Authores qui contendunt omnes morbos incantationibus seu cantilenis posse curari», així com un poema i altres escrits.

F. 64-86: De mulierum vitiis ac variis earum moribus, authore Joanne Benimelis.

És un text de caràcter misògin, escrit en llatí. Comença amb un pròleg: «Quod viri tanquam nobiliores uxoribus imperent», al qual segueixen 26 caps. Conté dues llistes: una, d'objectes de vestir i d'ornaments femenins; i l'altra de dones il·lustres.

Inc.: «Rerum naturalium indagatores solertissimi tradunt naturam que parens est et altrix omnium rerum semper ad meliora perfectioraque niti».

Expl.: «Ex quibus illud recte concluditur, mulieres, quo sunt viris frigidiores atque verecundiores eo quoque esse pudicitiores».

[F. 86v-91: en blanc]

D'altra banda, al final del manuscrit hi ha inserit un text fotocopiats titulat *De morbo gallico tractatus quam brevis ac necessarius, authore Joanne Benimelis*. Té 28 pàgs. i és de característiques idèntiques al manuscrit. Al davant porta escrit, en bolígraf: «Fotocòpia de l'original que D. Mariano Gual de Torrella regalà al meu cunyat En Bartomeu Darder, que era son metge, dedic a Joaquim Gual de Torrella. Jaume Cirera, 11.I.1989». Conté un fragment de poema i un altre poema [f. 1v], seguit del text sobre la sífilis i acaba amb un quadre i una relació de signes [f. 28].

Resumen

El manuscrito AT 646 del Archivo del Reino de Mallorca contiene una serie de escritos de Joan Binimelis, así como diversas copias de obras literarias anteriores. Entre los textos originales de Binimelis cabe destacar un «Tratado de la precedencia entre España y Francia», una nomenclatura de médicos y otra de mujeres ilustres de todos los tiempos y una pieza de creación de carácter misógino, en latín.

Abstract

The AT 646 manuscript from the archives of the Kingdom of Majorca contains a series of writings of Joan Binimelis as well as various copies of previous literary works. Among the original works of Binimelis it is necessary to stand out a «Precedence treatise between Spain and France», a nomenclature of physicians and of distinguished women of all times and, finally, a misogynous text written in Latin.

La Congregación de san Pedro de los párrocos de Mallorca

JUAN ROSSELLÓ LLITERAS*

Presentación

La Congregación del Señor San Pedro de los párrocos de Mallorca es una cofradía a la cual se inscribían voluntariamente los párrocos y comunidades de beneficiados de la diócesis para defender sus derechos; también se constituyó en hermandad de sufragios de los rectores.

Eran frecuentes las querellas y divergencias entre el clero secular y el regular y a veces entre distintas comunidades parroquiales; en la mayoría de los casos el punto conflictivo eran los entierros y la cuarta funeraria; también había divergencias entre el párroco de la iglesia matriz y los vecinos de la filial cuando éstas trataban de tener mayor autonomía o independizarse; en tales casos solían intervenir también los jurados de la villa respectiva, apoyando las pretensiones del pueblo. Entonces el párroco, que generalmente no estaba de acuerdo, tenía que litigar por su propia cuenta y riesgo.

Tampoco era infrecuente que el párroco tuviese que defender la propia rectoría contra algún intruso que la pretendía y a veces incluso la ocupaba. Por éstos y otros motivos la necesidad de tal congregación se dejaba sentir.

Antecedentes históricos

Los conquistadores en su totalidad católicos procedentes de Cataluña, vinieron acompañados de varios religiosos dominicos a los que luego se agregaron los franciscanos; unos y otros atendieron en todo momento las necesidades espirituales, tanto para los ministerios ordinarios, celebración de misas, administración de sacramentos, como para los extraordinarios, como celebración de matrimonios, funerales y entierros en sus recién bendecidos templos.

No pasó mucho tiempo sin que se erigiesen las parroquias tanto de la Ciudad como de la parte rural; son pocos los datos que tenemos de aquellos primeros tiempos sobre la convivencia de ambos cleros, que dado el escaso número de sacerdotes, podemos conjeturar que era tranquila y serena. Los rectores con su clero atendían a los oficios divinos para el servicio ordinario de los fieles, mientras que los mendicantes se dedicaban al ministerio de la predicación y administrar el sacramento de la penitencia, y a la vez acogían en sus iglesias a quienes habían elegido ser enterrados en ellas, comprometiéndose a cumplir sus pías disposiciones, actitud que a no tardar suscitó recelos y desavenencias.

* Archivo Diocesano de Mallorca.

Sin duda el caso que ha tenido mayor resonancia es la postura frontal que tuvieron el clero secular y los mendicantes, es decir los Frailes Predicadores, los Frailes Menores y los religiosos de Nuestra Señora del Carmen.

Motivo: la celebración de entierros en las iglesias y claustros conventuales.

Argumento legal: las disposiciones del Sínodo Diocesano.

Forma de coacción: los Mendicantes se negaron a ejercer el ministerio de la predicación y a oír las confesiones de los fieles en todas las parroquias de la isla. El clero secular no estaba preparado para suplir esta deficiencia y el pueblo, con grave daño y escándalo se quedaba sin estos medios de vida cristiana.

El 6 de junio de 1356 Don Antonio Galiana, canónigo y vicario general escribía al prior de los Frailes Predicadores, al prior del convento de Nuestra Señora del Carmen y al guardián de los Frailes Menores. Entre otras cosas les decía : “Ha llegado a nuestros oídos que entre vosotros se ha formado una liga, conspiración y convención contra las disposiciones de la Santa Romana Iglesia, lo cual constituye un grave detrimento del pueblo y grandísimo escándalo; deseando, como a ello estamos obligados, obviar estos inconvenientes y averiguar más diligentemente la verdad”, los convoca para presenciar el proceso que va a seguirse, advirtiéndole que se procederá igualmente en caso de incomparecencia *quatenus justitia suadebit*.¹

Diez días más tarde, el 16 de junio de 1356 el mismo vicario general se dirige a los rectores y vicarios de las iglesias parroquiales, diciéndoles *Nuper ad magnam instantiam et importunitatem*”, se ve precisado a tocar el asunto sobre la observancia de la constitución sinodal referente a sepultura eclesiástica; hablando de los mendicantes ya mencionados dice *nescitur quo spiritu constituti ligam, conspiracyonem et conjurationem fecerunt*; añade que los jurados y el pueblo de la Ciudad suplican una solución, mientras ellos *per vias satis excogitatas et palliatas convenerunt et concitaverunt magnis injuria, damno et periculo*.² Afirma haberlos amonestado con buenos modales, *benigne per nos moniti*”, pero no quieren deponer su actitud *animo indurato*. Por lo cual manda leer la sentencia de excomunión *publice, fidei populo congregado para los oficios divinos, con la mayor publicidad que se podía dar al acto, como es doblar las campanas a muerto , apagar las velas de la iglesia, etc.*³

Como quiera que la sentencia es muy dura y los PP. Franciscanos de Inca no se habían adherido a la liga (si bien por su número no resolvían las necesidades de la diócesis), el 9 de julio del mismo año se publica un decreto excluyéndolos de la excomunión.⁴

No es del caso seguir las vicisitudes de este episodio. Por fuerza tenía que terminarse firmando una transacción por ambas partes. Pero la herida se cerró en falso y fueron frecuentes las fricciones. Basta dar una mirada a las causas suscitadas sobre *jus*

¹ ADM Registrum litterarum justitiae de annis a nat. Dni. MCCCCLV., LVII, LVIII et nono. Reg. Iust. I.

f. 2.

² ADM. Registrum litterarum justitiae, f. 3

³ ADM. Registrum litterarum justitiae, f. 3

⁴ ADM. Registrum litterarum justitiae, f. 6

funerandi en nuestra Curia Eclesiástica.. Solamente de los siglos XVII y XVIII conservamos casi doscientas causas ventiladas ante el tribunal eclesiástico.

Ocasión próxima de la fundación.

No obstante las repetidas situaciones de tensión entre ambos cleros, fue preciso llegar hasta el siglo XVIII para que los párrocos y las comunidades parroquiales, acuciados por las circunstancias decidiesen defender los derechos de uno con los esfuerzos de todos. El caso no era muy distinto de tantos otros que precedentemente se habían ventilado en los tribunales eclesiásticos.

Francisco Bauçà en sus codicilos ordenó la fundación perpetua de una misa diaria en la iglesia de Biniaraix, filial de la parroquia de Sóller y quiso que la celebrasen los religiosos franciscanos de aquella localidad. La comunidad parroquial se opuso alegando que los religiosos no podían levantar las cargas de ninguna fundación fuera de la propia iglesia. Después de escuchar ambas partes el Ordinario dictó sentencia favorable a los religiosos el 16 de diciembre de 1700. Por el cual motivo el clero apeló *ad Sanctissimum*.

El párroco y la comunidad de beneficiados estimaron que tal sentencia perjudicaba los derechos parroquiales de todas las iglesias y que la causa era común a las demás parroquias, *esse notorie laesivam iurium parochialium omnium ecclesiarum saecularium, causamque esse comunem*.⁵ Con el permiso del prelado celebraron una reunión en Palma y después de haberlo discutido y sopesado profundamente, *rebusque mature discussis et attente perpensis*⁶ decidieron tomar la defensa de esta causa hasta definitiva sentencia y no sólo ésta, sino cualquier otra que pudiera surgir contra los derechos parroquiales de cada uno de ellos, *nedum pro huiusmodi causae defensione, usque ad definitivam sententiam, verum etiam cuiuscumque alterius, quae contra parochialia jura uniuscujusque ipsorum posset oriri*.⁷ Igualmente por unanimidad de votos los párrocos determinaron fundar la Congregación de San Pedro, de cuyos fondos comunes se pagarían los gastos necesarios para seguir cualquier causa, *pari voto et consensu unanimi decreverunt iidem rectores erigendam fore Congregationem Sancti Petri, pro ut erexerunt, et statuerunt, de cujus comuni aere et pecuniis, sumptus omnes et expensae in cuiuscumque causae prosecutionem fieri necessarie, expenderentur*.⁸

Se erige la Congregación

Como consecuencia de los sucesos que acabamos de referir, el 21 de enero de 1701 unos veinte rectores y la Comunidad de Beneficiados de Sóller determinaron firmar un acta a fin de que "nosaltres i les comunitats de nostres isglesies parroquials", puedan tomar la defensa en los casos y ocasiones que puedan sobrevenir y sean perjudiciales a los derechos parroquiales y a los de las comunidades y las normas

⁵ *Iura parochialia propugnata expensis Congregationis Sancti Petri admodum RR.DD. rectorum huius Diocesis Majoricensis die 8 mensis novembris anno 1701 et confirmatae mediante bulla apostolica sanctissimi domini nostri D. Clementis Papae XI die 14 novembris anno 1701.* Palma. fol. 1-2.

⁶ *Iura parochialia propugnata expensis Congregationis ...* fol. 2.

⁷ *Iura parochialia propugnata expensis Congregationis ...* fol. 2.

⁸ *Iura parochialia propugnata expensis Congregationis ...* fol. 2.

establecidas, y elegir “elets”⁹ o consejeros para que cuiden de la defensa en todo lo que ocurriere. Se acordó que por lo menos tenían que inscribirse veinte párrocos y otras tantas comunidades parroquiales. Que los consejeros puedan nombrar abogados, elegir procurador o procuradores con el salario que se acuerde, tanto para las causas que se ventilen en el presente Reino de Mallorca como en cualquier otro tribunal fuera de la isla, y sin nota de infamia puedan revocarlos y elegir otros y para dicho fin y efecto firmar las actas necesarias con las cláusulas de derecho y estilo acostumbradas, y por lo que se gastare o hubiere de gastarse hacer la distribución de cargas y cobrar las cuotas, llevando cuenta y razón de los ingresos y gastos, para que puedan rendir cuentas cuando fueren requeridos.

Igualmente se acordó aquel mismo día que los consejeros sean cinco, esto es, dos de la Ciudad y tres de la parte rural, cuyos cargos han de durar, a saber, uno de la Ciudad y otro de la parte rural por un período de dos años, y serán relevados y elegirán a sus sucesores, cuya elección ha de ser aprobada por los consejeros que se quedan; éstos igualmente serán sustituidos al cabo de un año. Los consejeros que no puedan asistir a la reunión por justa causa, podrán ser sustituidos por otro, con tal que sea párroco.

Todavía se acordó constituir un fondo de doscientas libras de momento y que siempre que fuere preciso dinero para proveer cualquier gasto, puedan los consejeros hacer un compartimiento según aconsejen las necesidades emergentes.

Los consejeros deberán rendir cuentas anualmente a los oidores de cuentas que al efecto se han elegido.

Antes de tomar decisión sobre seguir o no las causas que ocurrieren, los consejeros deberán pedir el parecer de los abogados; si no la quieren defender y el párroco lleva la causa adelante y la vence, la Congregación le deberá abonar los gastos.

El 22 de enero nuevamente se reúnen los párrocos fundadores y ratifican el acuerdo de que por lo menos se han de inscribir veinte párrocos y veinte comunidades.

El 23 de enero se eligieron delegados para la defensa de la causa de Biniaraix que sigue la parroquia contra el convento de Jesús de los PP. Franciscanos.

Los primeros consejeros

El 3 de mayo del mismo año son elegidos consejeros Matías Muntaner, rector de San Jaime, Juan Basilio Nicolau, rector de Lluchmajor y Antonio Vives, mayor, rector de Felanitx. El 7 del mismo mes se asociaron otros rectores y comunidades parroquiales.

Primeras actividades

El 5 de octubre de 1701 el procurador de la parroquia de Sóller comunica a la Congregación que se está ventilando una causa contra los franciscanos del convento de Jesús de aquella villa sobre la manda pía de Biniaraix, que por ser regulares no pueden retener. Al día siguiente Guillermo Masroig Pbro., procurador de la comunidad de

⁹ Elets significa elegidos y es el vocablo usado en los documentos, nosotros la traducimos por consejeros, que era la función de los *elets*.

Sóller, expone que es preciso apelar contra una sentencia que favorece a los PP. Franciscanos en el asunto de la manda pía de Biniaraix y solicita permiso para convocar los párrocos a fin de recabar los fondos necesarios para sufragar los gastos de la apelación. También se quiere apelar contra una sentencia del vicario general, favorable a los Obreros de la capilla del Santo Cristo del convento de Jesús de la misma villa. En esta misma reunión se sugiere la conveniencia de dar normas concretas sobre la elección de consejeros, duración de su cargo y modo de sucesión.¹⁰

Confirmación pontificia

La Congregación de San Pedro de los Párrocos de Mallorca fué aprobada por el Ordinario Diocesano. Pero aprovechando la presencia del procurador que tenían en Roma para el asunto de la manda pía de Francisco Bauçà, repetidas veces mencionada, se impetró la confirmación pontificia.

Efectivamente, el papa Clement XI con la bula *Gregis dominici* del 26 de noviembre de 1703 confirmaba la erección de la Congregación de san Pedro para darle mayor firmeza, según se había expuesto en la petición previamente presentada, a fin de que los párrocos pudieran más fácilmente defender y conservar los derechos de sus iglesias santamente, *suarum ecclesiarum jura facilius defendere et conservare valeant in sanctitate*.¹¹

“No era un fòrum pastoral, que ajudàs a assimilar les noves idees, per tal de renovar l'exercici del ministeri, sinó més aviat una estructura d'enfocament gremial, per defensar els drets de la corporació, la qual cosa li donava un estil conservador, mes que renovador. Aquesta finalitat se dedueix de l'esmentada aprovació.”¹²

Agregación de los párrocos de Menorca

El 5 de marzo de 1704 Martín Ferrer de Alaïor, vicario general de Menorca, nombra procurador a Juan Bautista Scardó, Pbro., beneficiado de la catedral de Mallorca, para agregar los párrocos y comunidades parroquiales de Menorca a la Congregación de san Pedro *causa defensionis jurium parrochialium*.¹³ Esta agregación parece más bien testimonial, pues en la documentación de que disponemos no hemos hallado ningún síntoma de la Congregación en asuntos referentes a la isla hermana, seguramente por las vicisitudes políticas de aquella isla, que acabaron por propiciar la erección de una nueva diócesis en 1798. En la documentación que hemos consultado se puede ver con frecuencia esta expresión “los párrocos de esta isla”. No obstante que fuera admitida la petición, no hemos visto que ningún párroco o comunidad de

¹⁰ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Congregación de San Pedro. Caja de documentos sueltos 8.1.3.

¹¹ BLR. Clemente XI, bula *Gregis dominici*, 14 noviembre 1701. Hemos consultado un ejemplar impreso que se conserva en la citada biblioteca Ms. 1-133, juntamente con otros 83 documentos primorosamente encuadernados. Para su localización nos hemos servido de Josep AMENGUAL BATLE: *Història de l'església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)* vol. 2 Palma 2002, pag. 104, notas 452 y 453.

¹² Clemente XI. *Regis dominici*.

¹³ Josep AMENGUAL BATLE: *Història de l'església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)* vol. 2 Palma 2002, pag. 104

beneficiados de Menorca ingresase cantidad alguna en las arcas de la Congregación, ni que ésta asumiese la defensa de ninguna causa del clero menorquín.

Finanzas de la Congregación

Los consejeros unas veces ejercían gratuitamente y otras recibían un sueldo por sus molestias y trabajos ; el exactor de las cuotas i repartimientos generalmente al principio lo hacía gratis, luego se le asignó un pequeño porcentaje de la suma recaudada.

La cuota ordinaria de los párrocos era de dos libras, cinco sueldos y dos dineros anuales y la misma cantidad tenían que satisfacer las comunidades de beneficiados.

Los ingresos extraordinarios procedían de tallas y repartimientos que con mucha frecuencia tenían que hacerse para satisfacer los honorarios de los abogados, procuradores, agentes de preces , comisionados, etc. La cuantía de la talla era variable, según aconsejaban las necesidades del momento: 500 libras, mil libras, etc. Desde 1714 tenemos el registro de ingresos y gastos¹⁴.

La primera talla se hizo en 1704 precisamente para pagar los gastos de la bula de erección y algunos otros; para ello se nombraron dos párrocos, uno de Palma y otro de la parte rural, quienes esta vez se ofrecieron a realizar su trabajo sin compensación alguna.

Principales actividades de la Congregación

En 1704 se inicia el libro de Actas y Determinaciones de la Congregación, que por desgracia no ha llegado hasta nosotros; por fortuna pero, conservamos numerosas minutas en folios sueltos y a través de éstas podemos barruntar los movimientos e inquietudes de la Congregación.

Desde el primer momento de su erección la Congregación asumió la defensa de la causa del clero de Sóller sobre la manda pía de Biniraix, según ya hemos referido más arriba.

Después de examinar toda la documentación conservada, hemos hecho el siguiente cuadro de clasificación.

A) El párroco y comunidad contra los religiosos: 1) Por celebración de funerales y entierros. 2) Por bendición de las mujeres *post partum*.3) Por el horario de las funciones religiosas en las iglesias conventuales.4) Por celebración de ciertas misas en las iglesias de regulares. 5) Por recolección de limosnas. 6) Por celebración de procesiones y rogativas sin permiso del párroco. 7) Por fundación de nuevos conventos. 8) Por traslado del convento de un parage a otro, etc.

B) El párroco contra la comunidad de presbíteros o algún clérigo en particular, por competencias jurisdiccionales o emolumentos.

C) Los párrocos contra los ayuntamientos, especialmente para que contribuyesen al mantenimiento del culto y estipendio de predicadores, como se había hecho desde siempre.

¹⁴ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Llibre de entrades y cobrances de la Congregació de St. Pere dels molt RRts. Señors rectors.

D) Los párrocos contra el obispo para rebajar o abolir el impuesto del Seminario, por no aceptar las disposiciones contrarias al culto del Bto. Ramón Lull, etc.

E) Recursos a la Corte de Madrid, generalmente contra el obispo en materia luliana o sobre diezmos y primicias.

F) Actividades de régimen interno. Nombramientos.

Sólo por vía de ejemplo citaremos algunos casos.

1714, 23 de julio. Se celebra junta general y se informa que los PP. Mínimos de los conventos de Campos y Muro, en nombre de sus respectivas comunidades y de los habitantes de dichas villas, han acudido a la Sda. Congregación para conseguir que aun en contra de la voluntad de los párrocos, puedan celebrar misa en los altares privilegiados de las parroquias.

2º. Se informa también que este punto ya fué denegado a los religiosos del convento de Jesús de Sóller, fallando a favor de las parroquias. También han pedido los Mínimos al Auditor de la Cámara Apostólica que puedan celebrar misas *post partum* en sus iglesias y aceptar las ofertas.

3º. Hacer ofertas en sus conventos durante los oficios divinos y para ello han recibido un monitorio del Auditor de la Cámara Apostólica.

4º. Pretenden que los beneficiados no asistan a los entierros celebrados en sus conventos y en todo caso que reciban solamente la distribución que destinará la casa del difunto. 5º. Que todos los pobres que no tienen cuenta en el catastro, deben ser enterrados gratuitamente.

6º Que no se debe pagar cosa alguna por las extremaunciones.

7º. Que no se deben observar las constituciones sinodales sobre los entierros, tasas y muchos otros puntos.

La Sda. Congregación ha escrito al obispo para que le informe y remita citación a las partes para que dentro de dos meses acudan a ella para alegar sus razones. Se decide elegir un síndico que vaya a Roma con todos los poderes necesarios para la defensa de dicha causa.¹⁵

En 1726 el rector de Felanitx ha gastado unas cincuenta libras para impedir que los religiosos agustinos tengan una cofradía para promover el culto de San José.¹⁶

En 1727 hallamos serias dificultades por aceptar la fundación de los PP. Teatinos.¹⁷

En 1734 la comunidad de beneficiados de Sóller se opone tenazmente al traslado que intentan hacer los franciscanos del convento de Jesús, a pesar de las condiciones insalubres de la casa que habitan. En la causa que se siguió hubo incluso oposición para que unos delegados episcopales visitasen el convento para informar de la veracidad de lo expuesto por el P. Provincial de Frailes Menores¹⁸.

¹⁵ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Papeles sueltos. 8.1.1.

¹⁶ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Papeles sueltos. 8.1.2.

¹⁷ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Papeles sueltos. 8.1.2.

¹⁸ ADM. Archivo parroquial de San Nicolás. Papeles sueltos. 8.1.1.

Para impedir la fundación del convento de Santa Ana de Muro por los padres Mínimos se gastaron más de dos mil libras en salario de abogados, agentes en Roma, procuradores etc., gastos que se incrementaron luego para impedir el desarrollo del culto en su iglesia.¹⁹

Los abogados de la Congregación tenían un sueldo de 10 libras anuales, pero en 1733 se acordó darles 33 libras extra *en atenció de las moltes causes aporta al present en nom de la dita Congregació*.²⁰

Hermandad de sufragios

Por acuerdo de la junta magna, cuando fallecía un párroco los demás rectores con sus respectivas comunidades celebraban un oficio conventual en sufragio de su alma. Tenemos el registro de tales sufragios desde 1756 que alcanza hasta 1803,²¹ pero en realidad la práctica de ofrecer sufragios se conservó por lo menos hasta 1821.²² Cuando ocurría el fallecimiento de algún miembro, el secretario redactaba dos circulares similares y las ponía en circulación por dos itinerarios diversos, notificando la fecha del fallecimiento y recomendando se aplicasen los sufragios reglamentados; al dorso cada párroco firmaba i detallaba el día en que se habían celebrado.

Epílogo

La Congregación de San Pedro de los párrocos de Mallorca duró poco más de un siglo: fundada en 1701 tenemos noticias de sus albores, vaivenes y ocaso hasta 1821. El período de mayor actividad se ha de encuadrar hacia mitad del s. XVIII. Luego en cuanto entramos en el s. XIX las vicisitudes de la vida política de España y el ambiente poco propicio de la Religión le pusieron sordina y la Congregación acabó por enmudecer por sí sola; cuando los conventos quedaron vacíos desapareció el principal contrincante y cuando las casas rectorales se poblaron de religiosos ejerciendo las funciones de ecónomos o rectores, porque entre el clero secular, a pesar de ser numeroso, no había individuos capaces o bastante abnegados para ponerse al frente de una parroquia en aquellas coyunturas, dejó de tener objetivo la existencia de la Congregación.

No lamentamos su desaparición porque no supone quebranto alguno para la vida pastoral de la diócesis, pues su existencia tampoco reportó beneficios espirituales para el pueblo fiel, antes al contrario, acarreó disgustos, divisiones y discordias, no sólo entre los clérigos de una y otra parte, sino también entre los fieles, que a no dudarlo, sentían simpatía por los religiosos que les atendían desde el confesonario y desde el púlpito les instruían y educaban a sus hijos en las escuelas de gramática y confortaban a todos en sus enfermedades y angustias, sobre todo en el momento de la agonía.

¹⁹ ADM. *Archivo parroquial de San Nicolàs*. Papeles sueltos. 8.1.1.

²⁰ ADM. *Archivo parroquial de San Nicolàs*. Documentos de la Congregación. 8.1.2.

²¹ ADM. *Llibre de òbits y de sufragis de los Molts Rts. Rectors, començant el 22 febrer 1756-1803*.

²² ADM. *Archivo parroquial de San Nicolàs*. Documentos de la Congregación. 8.1.2. Circulares enviadas a los párrocos.

El papa Clemente XI muy finamente en la bula de erección insinuaba la nota de espiritualidad que hemos notado a faltar a lo largo de más de un siglo. [que los párrocos] *suarum ecclesiarum jura facilius defendere et conservare valeant IN SANCTITATE*.²³.

Documentación del Archivo de la Congregación de Párrocos de Mallorca

Llibre de entrades u cobrances de la Congregació de St. Pêra dels mlts RRs. Señors rectors. (Sobre el impuesto para la manutención del Seminario), 1724-1796, 300 x 215 mm S/f. Tapas de pergamino ADM. Archivo parroquial de San Nicolás, 4.11.1.1.

Llibre de òbits y de sufragis de los Mts. Rts. Rectores començant el 22 febrer 1756. 1756-1803 (Contiene las fechas de defunción de los párrocos de Mallorca y sufragios celebrados por cada uno de ellos) 300 x 205 mm 55 f. escritos, los demás en blanco, tapas de pergamino. ADM. Archivo parroquial de San Nicolás, 4.11.1.2.

Sigue documentación suelta.

- 1269, enero, 7. Copia simple de las ordinaciones de D. Ramon de Torrella, Ponç de Jardí, sobre régimen del cabildo y de las parroquias
- 1332, 5 de marzo. Copia de una sentencia del abad de Ales ("Arulensis" o Arnolensis), sobre obligación de los propietarios de tierras: deben contribuir a los gastos del cementerio de Montuiri, aunque residan en otra parte.
- 1448, 31 de julio. El rector de S. Nicolás impugna la aplicación de una bula de Nicolás V a favor de los PP. Dominicos sobre entierros en su convento: no es aplicable al caso del presbítero Antonio Botellas porque no era religioso. Cfr. 14 d' agosto de 1771.
- 1627, setiembre, 16. El rector de San Jaime a través de la Congr. de párrocos, reclama a los administradores de la manda pía de Sebastián Bertrán Pbro., 2 libras por el derecho del pan y del vino durante el tiempo que éste celebró en su iglesia.
- 1665, 28 de julio. Sentencia de la causa seguida entre la catedral y el prior i regidores del Hospital sobre acompañar i enterrar cadavers. El Hospital no podrá salir con cruz alzada ni siquiera para los propios colegiales o beneficiados.
- 1680, 31 de junio. Transacción firmada entre la parroquia de Santa Eulalia y el doctor en derecho Pedro Puigserver, sobre la herencia de Jerónim Barceló Pbro.
- 1692, 27 de junio. Altercado entre la Comunidad de San Nicolás y Miguel Deyà àlies Puput de Sóller sobre ejecución de una sentencia referente a un campo establecido a Antonio Ferra, àlies Petit de Soller. Se describen diversas sucesiones de propietarios anteriores.
- 1695, 26 de marzo. Los monges de la Real nombran a fr. Antonio Gomila, Pbro. monge de aquel monasterio, procurador, al presente residente en Madrid para que acuda al Nuncio de Su Santidad para resolver dificultades que tienen con fr. Gregorio Savà Pbro. y monge del mismo monasterio, y poder poner pleitos y todo lo que fuera preciso. Es copia autenticada.
- 1698, 14 de agosto. Se refieren casos sobre el modo de proceder en las procesiones fúnebres cuando interviene la catedral con otras parroquias. 1619 – 1714.
- 1701, 21 de enero. Copia incompleta del acta fundacional. Una veintena de rectores i la comunidad de beneficiados de Soller "havem determinat de firmar un acta per efecte de que nosaltres y las comunitats de nostras iglesias parroquials nos pujan deffensar en los casos y ocasions que pujan esdevenir perjudicials a nostros drets parroquials y als de las comunitats y constitucions elegir elets per efecte de deffensarnos en tot lo que se

²³ Clemente XI. "Gregis Dominici".

offeresca". Determinan que al menos han de firmar veinte rectores i vinte comunidades. Puedan constituir abogados, substituir procurador o procuradores con los salarios que bien les parezca, tanto para las causas seguidas en lo presente Reino de Mallorca como en qualquier otro tribunal fora de aquél, i sin nota de infamia revocarlos y elegir otros i para dicho efecte firmar las actas necessarias con las clausules de derecho y estilo acostumbradas y por lo que se gastará o se habrá de gastar hacer compartimento y cobrarlos, llevando cuenta y razón tanto de lo cobrat como de lo gastado, porque siempre que lo estime conveniente cualquiera de sus Merçes, pueda oír las comptes de los dichos señores consejeros. = Que los consejeros sean cinco, esto es, dos de la Ciudad y tres de la *part forana*, cuya duración a saber, uno de la Ciudad y otro de la *part forana* per espacio de dos años los mes viejos y cumplido el plazo, dichos señores consiliarios elegiran successors en su propia sustitución, con la aprobación de los restantes y éstos acabarán después de otro año e igualmente elegirán successors en su lugar ab facultad de poder de substituir en caso de ausencia obligada, enfermedad u otro legítimo impedimento por cada vez que acontecerá con tal que sea rector. = Que se haga un fondo de 200 libras por el momento y sempre que se necesite dinero para prevenir cualquier gasto puedan dichos señores consejeros hacer los compartimentos que parecieran necessarios. Que la comunidad de Sóller haya de contribuir en lo amortizado del mismo modo que los señores rectores según indicará su capbreu y los demás que se agregarán. = Que los señores consejeros deban rendir cuentas cada año a los oidors de cuentas que se han elegido. = Es condición que los señores consiliarios deban resolver con el parecer de los abogados, si deberán o no seguir las causas que ocurrirán y si no la querrán defender y el tal señor rector ganare la tal causa, deba la Congregación resarcirle de lo que habrá gastado.

-1701, 22 de enero. Nueva reunión de los párrocos fundadores en que de nuevo se acuerda que si no hay al menos 20 párrocos y 20 comunidades adheridas, no se erigirá la Congr. acordada el 19 del corriente.

-1701, 23 de enero. Se eligen diputados para la defensa de la causa de Biniaraix entre la parroquia y el convento de Jesús.

-1701, 3 de maig. Son elegidos consejeros Matias Muntaner, rector de San Jaime, Juan Basilio Nicolau, rector de Lluchmayor y Antonio Vives, mayor, rector de Felanitx. El 7 del mismo mes se asocian otros rectores y comunidades parroquiales.

-1701, 5 de octubre. El procurador de la parroquia de Sóller comunica a la Congr. que se está ventilando una causa contra los franciscanos del convento sobre la manda de Biniaraix, que por ser regulares no pueden tener.

-1701, 6 de octubre. Guillermo Masroig Pbro, procurador de la comunidad de Sóller expone que es preciso apelar contra una sentencia que favorece a los PP. Franciscanos en el asunto de la manda pía de Biniaraix y solicita permiso para convocar los párrocos a fin de recabar los fondos necesarios para los gastos de la apelación.

También se quiere apelar contra una sentencia del vicario general favorable a los Obreros de la capilla del Santo Cristo del convento de Jesús. Se sugiere la conveniencia de dar normas concretas sobre la elección de consejeros, duración de su cargo y modo de sucesión.

-1704. Este año empieza el *Libre de Actes y Determinacions de la Congregació*.

-1704, 3 de abril. Los diputados deciden hacer una talla para pagar los gastos de la bula de erección y otros gastos y nombran exactores de la talla a Antonio Torres, rector de Santanyi y Francisco Cabanellas, rector de San Miguel, los cuales deberán dar fianza. Los elegidos se ofrecen a realizar su trabajo sin compensación alguna.

-1704, 6 de octubre. Circular enviada al rector de sa Pobla para que se adhiera a la Congregación. El Dr. Nadal Cladera se inscribe en la Congr.

-1704, 11 de abril. Divergencias entre el Dr. Juan Bonafe, rector de Campos i el Dr. Francisco Tallades, beneficiado de Campos, sobre el modo de ejercer la cura de almas aneja al beneficio que obtiene Tallades, pretende poder prescindir del parroco.

-1706, 15 de noviembre. Circular del secretario de la Congr. a los vicarios de Algaida, Bunyola y Sóller para que tomen las firmas de sus respectivos párrocos, elegidos diputados de la Congr. Estos el 25 del mismo mes nombran procurador a Pedro Jerónimo Gallur Pbro.

-1706, 25 de noviembre. Es nombrado procurador Pedro Jeronimo Gallur, presbítero, *ad exigendum*.

-1706, 28 de junio. Juan Bta. Bennassar, notario, secretario de la Congr., envia una circular adjuntando un ejemplar de la Bula de S.S. y un extracto de la parte del reglamento que más interesa tenerse en cuenta.

-1708, 17 de junio. Son elegidos diputados Francisco Cabanelles, rector de San Miquel y Miguel Ramonell, rector de Montuiri y Miguel Martín Tamorer, rector de Campanet. En 1713 son elegidos Antonio Pallisser, rector de Santa Eulalia y Juan Vives, rector de San Miguel. Es nombrado clavario Antonio Torres, rector de Santa Cruz.

-1712. La Congr. de S. Pedro gestiona que los párrocos dejen de pagar el impuesto para el Seminario, aduce sus razones y acusa al rector de mala administración de los caudales. No lleva fecha; José Sancho Pbro. es el procurador del Seminario. Hay un informe sobre el pago de los diezmos y sobre la intervención de los medidores de trigo.

-1712 – 1718. Llista de lo que he gastat jo el Dr. Sebastià Roig prevere y rector de la vila de Muro per las causas de los PP. de la gloriosa Santa Anna, (convento de mínimos).

-1713, 17 de noviembre Antonio Torres, rector de Santa Cruz, i clavario, nombra procurador *ad exigendum* Antonio Seguí, presbítero, beneficiado de la catedral y de Santa Eulàlia y el mismo día los consiliarios firmaron procura *ad omnes lites et causas* a favor de dicho A. Seguí.

-1714, 21 de julio. Varios rectores excusan su asistencia y delegan a otro para que los represente.

-1714, julio, 23. Se celebra junta general y se informa que los PP. Mínimos de Campos y Muro, en nombre de sus conventos y de los habitantes de Campos han acudido a la Sda. Congregación de Religiosos para conseguir que aun en contra de la voluntad de los párrocos puedan celebrar misa en los altares privilegiados de las parroquias. = Este punto ya fué denegado a los PP. del convento de Jesús de Sóller, fallando a favor de las parroquias. También han pedido al Auditor de la Cámara Apostólica que puedan celebrar misas *post partum* en sus iglesias y aceptar las ofertas. 3º. Hacer ofertas en sus conventos durante los oficios divinos y para ello han recibido un monitorio del Auditor de la Cámara Apostólica. Pretenden que los beneficiados no asistan a los entierros celebrados en sus conventos y en todo caso que reciban la distribución que destinará la casa del difunto. = Que todos los pobres que no tienen cuenta en el catastro, deben ser enterrados gratuitamente. = Que no se debe pagar cosa alguna por las extrema unciones. = Que no se deben observar las constituciones sinodales sobre los entierros, tasas y muchos otros puntos. La Sda. Congregación ha escrito al obispo para que le informe y remita citación a las partes para que dentro dos meses acudan a ella para alegar sus razones. Se decide elegir un síndico que vaya a Roma con todos los poderes necesarios para la defensa de dicha causa.

-1714, 26 de julio. Capitols y ordinations per el bon govern y direcció de la Congregació dels molt Reverends señors rectors y comunitats ecclesiàstiques agregadas, erigida bax lo patrocini del glorios Sant Pere, Príncep dels Apostols y confirmada ab autoritat apostolica mediant bul. las despaxadas per la Santedad de Clemente XI 6º calendis (sic) decembris 1703 y registradas en la Curia Ecclesiastica mediant decret fet per lo

Il.lustrissim y Reverendissim señor Don Francisco Antonio de la Portilla, bisbe de Mallorca als.

-1714 Comença el *Llibre de Entrades y Cobrances de la Congregació*.

-1714-1718. Gastos causats y pagats en Roma per processos, salaris de advocats y procuradors y del señor canonge Seguí, procurador dels susdits elets.

-1715, 8 de junio. Se celebra junta para la elección de diputados, que son Antonio Torres, rector de Santa Cruz y Miguel Amengual, rector de la parte forense. Los rectores de Inca y Muro excusan su presencia y delegan a otro.

-1716. *Aquí aparaxerà lo que he pagat jo el Dr. Antoni Torres(rector d Santa Creu i clavari de la Congr) dels talls que va cobrant el Rnt. Pere Geroni Gallur, prevere.1716-1718 .*

-1718. Nota dels dines que ha pagat per gastos y otras cosas per la Congregasio del Senyor Pere, los quals ha pagats de orde dels señors rector alet(s) de dita congregacio. 1718-1719.

-1718, 22 de agosto. Sebastián Roig, rector de Muro, reclama 54 libras 12 sueldos a la Congr. que él ha anticipado; se condena a la misma a pagar, pero ésta apela contra tal provisión.

-1720, 15 de julio. Certificado de los archiveros de Santa Eulalia donde demuestran que en las procesiones de entierros celebrados en algún convento, quienes llevan los cuatro cirios "de port" son beneficiados de la parroquia.

-1723, 16 de febrero.La comunidad de beneficiados de Santa Cruz acepta que los PP. de la Compañía de Jesús se trasladen del colegio de San Martín a la calle de San Felio a las casas de D. Nicolás Dameto.Es un certificado datado el 4-II-1733.

-1724, 16 de septiembre. Antonio Palliser, rector de Valldemossa protesta por la forma con que se hizo el nombramiento de vicario de Deià y porque se le obliga entre otras cosas a pagarle 50 libras anuales.

-1725, 9 de octubre los consiliarios firman acta de procura *ad exigendum et ad omnes lites et causas* a favor de Gabriel Frau, presbítero beneficiado en San Jaime.

1726, febrer, 6. Pedro Verd, sacristán de Sant Jaume desde hace más de 35 años certifica que siempre se han entregado al rector los cuatro cirios "de port" cuando iba al convento de Jesus o de Itria.

-1726, 29 de julio.Carta del abogado Jaime Campaner al rector de Santa Eulalia sobre una multa de 25 libras impuesta al prior de Sto. Domingo de Inca, por acompañar un cadáver con cruz alzada, contra los pactos acordados *in limine fundationis* del convento.

-1726, agost, 6 . Interrogatorio que hace el rector de Solter acerca de la manda pía de Pedro Antonio Marqués, escrita por un religioso franciscano.

-1726, 10 de noviembre. El Dr. José Martí Tamorer, rector de San Jaime expone que los PP. Teatinos fundaron convento en el Sitjar y previamente se firmaron ciertos pactos, especialmente en asuntos concernientes a la celebración de funerales; ahora intentan anular los pactos por medio de la Cogregación de Obispos y Regulares y también desean trasladar el convento a otra parroquia. Solicita que la Congr. asuma la defensa del caso. Hay informe favorable del abogado.Hay copia de los pactos que se firmaron, que limitan la actividad de los teatinos de modo que no podrán tener cofradía de san Cayetano ni celebrar cuarenta horas en su iglesia

-1728, 2 de febrer. El rector de Bunyola, Gabriel Masroig, delega el Dr. Antoni Marcó, rector de Puigpunyent i excusa la asistencia porque el vicario ha pasado a Lluçmajor y se halla solo.

-1728, 5 de febrero. Jura parochialia propugnata expensis Congregationis Sancti Petri Admodum RR. DD. Rectorum hujus Dioecesis Majoricensis erectae die 8 mensis novembris anno 1701 et confirmatae mediante Bulla Apostolica Sanctissimi Domini Nostri D. Clementis Papae XI die 24 novembris anno 1703. Impres sens lloc ni data en el

- qual hi ha : PRIMA CAUSA jurium parochialium, seu celebrationis missae contra fratres Sancti Francisci de Observantia conventus Iesu oppidi de Soller. 17 de març de 1705.
- SECUNDA CAUSA oblationum et benedictionis puerperae contra fratres Minimos S. Francisci de Paula conventuum oppidorum de Muro et de Campos. 18 de setembre de 1715.
- TERTIA CAUSA funerum, seu iuris associandi cadavera contra eosdem PP. Minimos conventus Sancti Francisci de Paula oppidi de Campos. 23 de gener de 1715.
- QUARTA CAUSA celebrationis missae contra eosdem PP. Minimos S. Francisci de Paula conventus Sanctae Annae oppidi de Muro. 5 de febrer de 1728. 310 x 220 mm , 8 fs. Tapes de paper. Hi ha 17 esemplars.
- 1728, 6 de diciembre. Circular convocando para una junta magna. Se devuelve con las firmas de los párrocos que se dan por enterados.
- 1728, 4 de maig. El rector de San Jaime se opone a que Esperanza Sabater Blanquer sea enterrada en S. Francisco, por decisión de su madre que recientemente ha construido una sepultura en aquella iglesia.
- 1728, 5 de octubre. La Congr. contra el cabildo catedral sobre conducción "generalísima" de cadáveres y cuarta funeraria.
- 1729, 28 de enero. Habiendo divergencias entre la parroquia de San Jaime y los herederos de Antonio Marcó Pbro. olim rector de Puigpunyent, sobre el pago de derechos funerarios, el archivero diocesano certifica cuál es la práctica seguida, según se contiene en el *Liber Provisionum* de 1728 .1729.
- 1729, 6 de diciembre. Circular convocando para una junta magna. Hay varias firmas de rectores que la han recibido.
- 1730, 20 de octubre. La Congr. de San Pedro apela contra una sentencia favorable a los "acullits" de Santa Margarita, especialmente a Baltasar Femenia Pbro. y lesiva para la comunidad de beneficiados. Se admite la apelación. Se aducen otros documentos
- 1730, 23 de junio. Orden de cinco libras a favor de Gabriel Frau, Pbro., procurador de la Congr. para satisfacer los derechos del Dr. Jaime Campaner, abogado de la misma.
- 1730, 27 de noviembre. La Congr. recurre contra la apelación interpuesta por los administradores de la herencia de Matías Muntaner Pbro. rector de San Jaime , que dispuso la fundación de una capellanía y como se ha propuesto para consejero al Dr. Jerónimo Alemany Moragues, advierten que tal elección se hizo sin citar a las partes y por ello piden se presente lista de doctores no sospechosos.
- 1731, abril, 29. Se presenta certificado de las renovaciones de cargos de los años 1727 y 1729.
- 1731, 10 de mayo. Jaime Sintes Pbro. beneficiado en Petra nombra procurador a Bartolomé Sastre Pbro. beneficiado en la catedral y en Petra, para que le represente en la próxima elección de cargos.
- 1731, 23 de mayo. El Dr. Juan Bautista Gili, rector de Petra, solicita la condonación de una multa de 30 libras que se le ha impuesto por no haber reunido la comunidad para la elección de los cargos de la misma. Denegado.
- 1731, 30 de febrero. Divergencias entre la comunidad de beneficiados de Santa Margarita y los presbíteros "acullits" o adscritos.
- 1731, 12 de mayo. Certificado del acta de elección de cargos de la comunidad de Petra, celebrado el día anterior.
- 1731, 13 de mayo. Los beneficiados de Petra denuncian irregularidades cometidas por el rector y otros en la elección de cargos de este año.
- 1732, febrero, 2. Informe de los abogados Jaime Campaner i Antonio de Landivar aprobando la querrela que intenta interponer el Dr. Antonio Palliser, rector de Valldemosa, contra el vicario de Deyà, cuyo nombramiento conculca los derechos parroquiales y además le exige 50 libras anuales por emolumentos.

-1732, 20 de mayo. Divergencias entre la parroquia de Santa Eulalia y el convento de San Francisco sobre sepultura de Juana Ana Ripoll, hija de Antonio y Antonia Cerdà, la cual es hija de Jaime Cerdà y Catalina Lladó y ésta a su vez hija de Gregorio Lladó que se construyó una sepultura en la capilla de Ntra. Sra. de los Angeles en 1711.

-1732, 26 de setembre. El Dr. Gabriel Masroig, rector de Bunyola, comunica al procurador de la Congr. que no le es possible asistir a la reunión "per trobarme apresat ab le meletie de le Sra. Muntanera" i delega al rector de San Nicolás.

-1732, 27 de septiembre. El rector de Calvià, Antoni Ribot, excusa la asistencia a la reunión y delega el rector de Sant Nicolás en la decisión sobre "la dependencia del Sr. Rector de Santa Eulàlia".

-1732, 28 de septiembre. El Dr. Juan Francisco Gili, rector de Petra, comunica que el próximo 30 no podrà asistir a la reunión "sobre la petición que ha presentado el Sr. Rector de Santa Eulalia sobre derechos parroquiales del Dr. Talladas, Pbro. del Oratorio de San Phelipe a la Congr. de San Pedro". No se puede desplazar porque se halla sin vicario y delega al Dr. Sebastián Juan, rector.

-1734, 21 de enero. Certificado de la Curia de Contención del Reino de Mallorca de la causa ventilada ante el Juez de Competencias de la Curia Real sobre admitir o no las apelaciones interpuestas por los regidores de Binisalem contra las provisiones del vicario general que dictó sentencia favorable al rector, clero y sacristán de Binissalem sobre el entierro de Margarita Palou y su hijo.

-1734, 11 de marzo. Sentencia del obispo de Mallorca en que manda se inspeccione el estado de ruina del convento de Sóller, para dictaminar luego, si procede su traslado. Es una causa que sigue la Congr. en defensa de la parroquia de Sóller, contra el P. Provincial de los Franciscanos Observantes.

-1734, 22 de març. El rector de Bunyola, Gabriel Masroig, por indisposición delega a quien quiera aceptar tal delegación.

-1734, 15 de abril. Los jurados de Sóller han apelado ante Su Santidad contra la sentencia del obispo dada el 11 de marzo en la causa se sigue contra el provincial de los Observantes Menores y la Congr. pide que no se innove nada hasta que haya sentencia de la apelación.

-1738, 2 de noviembre. El rector de S. Jaime protesta contra los PP: mínimos que han celebrado el entierro de Vicente Nicardón, alférez del Regimiento de Dragones, quienes aducen que el Regimiento había elegido su iglesia para parroquia. También reclama la cuarta funeraria de Carlos Frontichello [Fonticelli] y de su hija Clara, enterrados en la Concepción.

-1739, 10 de agosto. Julián Orell y Juan Antonio Sastre certifican que jamás han tenido problemas por llevarse los cuatro cirios de "port" de la iglesia de San Felipe Neri.

-1740, 8 de maig. El Dr. Josep Martí Tamorer, rector de Sant Jaume firma albaràn a Sor Anna Alemany, priora de la Concepción de las quartas funerarias de Carlos Fontitxelli, mercader i de una hija suya. En otro papel se dice que la priora ha pagado 9 libras 16 sueldos por dos cuartas funerarias.

-1740, 1 de junio. Se recurre a Madrid contra el bolsero de San Jaime, Antonio Pablo Tugores, porque no quiso dar las distribuciones a un beneficiado porque llevaba el solideo puesto. Se le ordena que pague.

-1741, 10 de mayo. Controversia sobre elección de procurador de la comunidad parroquial de Binissalem, ocurrida en 1732. La causa se ventila en Roma. 4 ejemplares impresos en la Tipografía de la Cámara Apostólica.

-1741, 14 de setembre. Juan Mir, notario y secretario de la Congr. envia un oficio a Miguel Cirer, rector de Sancelles: a tenor del reglamento ha sido elegido consiliario por dos años, que acepte y se obligue a dar la fianza que bien le parezca.

- 1741, 14 de setembre. Oficio del secretario a Joan Serra, rector de Campos, comunicándole que ha sido elegido consiliario y que acepte y dé fianzas.
- 1742, 7 de febrero. Copia simple de la Constitución del papa Benet XIV sobre enseñanza del catecismo en las parroquias.
- 1743, 30 de diciembre. Informe sobre dar cumplimiento a un decreto del prelado de 26 junio 1742 y otro de 30 diciembre de 1743 para que en las iglesias de regulares no se empiecen las funciones religiosas dominicales antes de las tres y tres cuartos de la tarde, cuando en las parroquias se ha enseñado el catecismo y después de vísperas y completas.
- 1744, 21 de agosto. Ejemplar impreso de una Constitución de Benedicto XIV del 13 de junio de 1744, presentada al Ordinario para su ejecución. Trata del modo y tiempo de celebrar las funciones religiosas en las iglesias de los Regulares, después de concluir las vísperas y el catecismo en las parroquias. Se mandó se imprimiese el 17 de noviembre del mismo año.
- 1745, 2 de junio. El secretario de Manacor certifica que por orden de los jurados mandó dar sepultura al cadáver de Matías Bosch ante las divergencias entre la parroquia y el convento, puesto que habían ya pasado 36 horas desde el fallecimiento. Hay una denuncia del prior de San Vicente Ferrer.
- 1745, 4 de julio. Comptes donats per lo Rd. Gabiel Frau prevere, procurador de la Congregació del Senyor St. Pera dels molt Reverens señors Rectors desde als 4 Juliol 1745 fins lo dia present, axí de las comfrarias del present any, repertiments, comfrarias vellas y repartiments de los anys passats, de que se carrega haver cobrat.
- 1746, 20 de abril. El Rector de San Jaime, Miguel Bauçà solicita que la Congr. asuma la defensa de una causa contra el colegio de San Martín sobre la quarta funeraria del entierro de Ignacia Vidal, parroquiiana suya.
- 1746, 13 de mayo. Sentencia de la Curia Romana en causa seguida entre los PP. Dominicos de Palma y la parroquia de San Jaime sobre la práctica de enterrar difuntos sin intervención de la parroquia. Ejemplar impreso en Roma, en la tipografía de la Cámara Apostólica.
- 1746. Contra las fundacions de los PP. Capuxins, los decretos del rei y de la Congregació de Roma. Intentaban fundar convento en Porreres o en Binissalem.
- 1746, 14 de febrer. Borrador sobre entierro de párvulos que discuten la parroquia de Inca y los franciscanos; divergencias entre los mínimos y el párroco sobre celebración de funerales, en Campos, en Marratxí, en Muro y en Santa María; los Agustinos de Felanitx y los Carmelitas de Palma.
- 1747, 7 de octubre. Se certifica que según consta en el libro de de Actes los consiliarios nombaron procurador de la Congregación a Bernardo Amengual, presbítero, beneficiado de San Jaume, , síndico y secretari de la Congr.
- 1748, 25 de gener. El lic. Jaime Amengual Pbro. en nombre de la parroquia de San Jaime requiere se tome acta notarial de cuanto se practicará en las iglesia de San Nicolás y de la Merced referente al entierro *ad exigendum et ad omnes lites et causas*, con facultad de sustituir procurador. Firma Joan Mir, notario apostólico de María Sastre, viuda en primeras nupcias de José Figuerola y en segundas de Juan Bautista Marcó, escribano. Juan Mir, notario apostólico levanta acta.
- 1748, abril, 24 y otras fechas posteriores. Por parte del convento de San Francisco de la Observancia. Alegaciones que presentan los Franciscanos contra el Estado Eclesiástico Secular en defensa de los regulares y sobre todo en defensa propia por el entierro de Pedro González Solís, platero porque el párroco de San Jaime retuvo los cuatro cirios de los "Ploradors" es decir de los cuatro sacerdotes que llevan cirio al lado del féretro durante la procesión fúnebre. No lleva fecha, pero se incluyen certificados expedidos entre 1747 y 48 por el sacrista del convento de Jesús extra muros y el P. Vicario de la Real. 11 fs.

- 1748, 26 d' abril. El rector de San Jaime protesta contra el guardián de franciscanos porque no quiere entregar la quarta funeraria. Se adjuntan diversos certificados.
- 1748, 26 de abril. Miquel Reus presbítero certifica haber entregado una libra diez y seis sueldos al rector de San Miquel en ocasión del entierro de María Peña, natural de Sóller, que falleció en la parroquia de San Miquel y enterrada a Sóller.
- 1748, 5 de noviembre. Divergencias entre los franciscanos de la Observancia y la parroquia sobre los cirios de "port" de los que acompañan el cadáver.
- 1748, 6 de noviembre. Juan Mir, notario, secretario de la Congr. envia un oficio a Bartolomé Tamorer, rector de Campanet, comunicándole que ha sido designado consiliario por dos años, según marca el reglamento y que dé la fianza que le parezca bien.
- 1748, 19 diciembre. Pedro Juan Serra, Pbro. procurador del clero de Sóller solicita copia del decreto de traslado del convento.
- 1749-1750. Gastos de expedición de cartas por parte de los SSres. Rectores ocasionados en Palma desde el 1 febrero 1749 hasta el 18 de septiembre de 1750.
- Primo die 1 fabrer 1749 foren pagats a la posta per port de cartas un real y mitx.*
- Die 27 abril foren pagats a dita posta tres reals.*
- Die 14 juny per unas lletres circulatorias etc. Contra los PP. Saraphichs de Soller et alias, deu reals.*
- Die 24 7bre. Per port de cartas dos reals.*
- Die 27 janer 1750 per port de cartas , lletres citatorias y un vot delatat sobre la translació del convent de Soller, dezet reals.*
- Die 31 mars per un inclus plech directe al Sr. Barnat Amengual deu reals.*
- Die 15 abril foren pagats a dita posta 3 reals.*
- Die 18 7bre foren pagats a dita posta 2 reals.*
- Sume tot 48 reals i _ = Son lliures mallorquines 61 ll 7 s 5 diners.*
- 1749, 3 de setembre. El secretario Juan Mir comunica al Dr. Serra, rector de Petra que ha sido designado consiliario por dos años, que acepte el cargo y dé la fianza que bien le parezca.
- 1749, 7 septiembre. El rector de Bunyola Simón Masroig no acepta la designación de consejero.
- 1749, 29 de diciembre. El Dr. Miguel Vicens, rector de Manacor, rechaza el nombramiento de consiliario y afirma haberse dado de baja de la Cofradía.
- Sens data. A Madrid la causa contra la Ciutat sobre el Quint del vi. = *Per la causa seguí el rector y comú de Soller sobre translació de convent se ly deu passadas de 200 lliures. Per salaris y altres gastos ordinaris 200 lliures.*
- 1750, 13 de juliol. *Contes donats per lo Rd. Gabriel Frau Pbre. procurador de la Rda. Congregació de el Senyor Sant Pera de el molt Reverends Pbro. Rectors de lo any 1744 fins el dia present 1745, tant de las confrarias com de el repertiment fet el primer any 1744 de 500 lliures. Carrec i descarrec.*
- 1750 circa. El P. Provincial de los franciscanos expone las dificultades que experimenta el convento de Sóller para trasladarse a la casa del Sr. Arbona. Se devolvió la apelación en diciembre de 1748.
- 1751, 27 de marzo. La comunidad de S. Jaime apela contra una sentencia favorable a los PP. Carmelitas y lesiva para la comunidad referente a la sepultura de Juana María Martí Seguí, hija de Bartolomé e Isabel.
- 1753-1754. Compte de lo cobrat y pagat per lo Rdo. Joseph Muna, prevere, procurador de la Venerable Congregació de Rectors desde als 26 7bre 1753 fins als 30 7bre. 1754.
- 1754 – 55 .Compte de lo cobrat y pagat per Joseph Munar prevere olim procurador de la Venerable Congregació dels Srs. Rector y per dita Congregació desde els 1 gost 1754 fins lo die present.

-1755, 10 de mayo. Borrador de una circular en que se expone que en la junta magna celebrada ayer no se pudo terminar con todos los asuntos. Se propone 1º continuar el pleito de Santa María, 2º Recopilar los primitivos estatutos y resoluciones tomadas y resoluciones de las juntas magnas y hacer un resumen de las causas terminadas, como se hizo en 1727 e imprimirlas por cuenta de la Congr.; 3º hacer un archivo donde conservar la documentación y una caja con varias llaves donde guardar los caudales; 4º nombrar un rector para que revise las cuentas; 5º que cuando se haga alguna talla no se pague comisión al procurador de todos los que satisfagan dentro de un mes a contar desde que los párrocos reciban la notificación; 6º solicitar rebaja en la contribución al seminario, en atención a los nuevos fondos que ha adquirido.

-1755, 11 de junio. El procurador hace una orden de pago para que se entregue como donativo gratuito una cantidad que no especifica, al Dr. Francisco Mora, rector de Santa María.

-1755, 21 de junio. Circular convocando para una junta general. Se devuelve con la firma de los rectores que se dan por enterados.

3 de juny 1755. El Dr. Gabriel Serra, rector de Petra, excusa su asistencia a la reunión del 22 per motivos de salud y delega al rector de Marratxí , Nicolau Sureda, para representarlo.

-1755, 1 de julio. Juan Mir, notario, olim síndico y secretario de la Congr. reclama sus honorarios.

-1755, 4 julio. Los consejeros de la Congr. de rectores de esta isla, revocan el nombramiento de procurador en la Curia Romana y agente al Rdo. Miguel Riera , porque han nombrado a D. Juan y D. Silvestre de Selada.

-1757, 22 de junio. Divergencias entre el convento de Capuchinos y el de Santo Domingo sobre entierro de Antonio Serralta, cuyos mayores antes tenían sepultura en Santo Domingo y ahora la tienen en la iglesia de Capuchinos.

-1757, 1 de noviembre. Artículo firmado entre la Congr. de rectores i las RR Capuxinas: las monjas podrán admitir los cadáveres de cualquier persona, pero el convent ha de entregar al rector del difunto la cuarta parte de la cera, esto es, una de cada cuatro antorchas y uno de los cuatro cirios de "port" y en caso de celebrar oficio conventual, el convento entregará media libra de velas de las de dos libras de las que envia la casa del difunto.

-1757, 11 de noviembre. Copia del acuerdo firmado entre la Congr. y las RR. Capuchinas sobre entierros en su convento.

-1758, 12 de noviembre. Querella entre la parroquia de Santa Eulalia y el convento de Santo Domingo sobre entierro de D. Francisco Ballester, alcalde que fué de la ciudad, fallecido sin testamento, cuya sepultura se halla en el centro de la iglesia de Santo Domingo.

-1758-1762. Cuaderno de rendición de cuentas del procurador.

-1758, 29 de abril. Borrador de un mandato hecho a Juana Busquets Puigderros, viuda de Pedro Orifici, que no pague la caridad de la procesión de entierro a los PP. Mínimos. Cfr. 22 juny 1758.

-1758, 22 de junio. Sobre tocar los siris de port a la parroquia qui fa la capa. Controversia entre los PP. Carmelitas y la parroquia de Sant Nicolás en ocasión del entierro de Pedro Orificis, tintorero. Cfr. 29 de abril de 1758.

-1758, 12 de septiembre. Controversia entre la parroquia de Santa Cruz y el convento del Carmen sobre sepultura de Juan Cerdà, artillero. Los frailes alegan que el Cuerpo de la Real Artillería ha elegido su iglesia para el cumplimiento del precepto pascual y para sepultura de los que fallecieron.

- 1758, 21 de septiembre. Expedient verbal entre Don Ramon Cirerols, prevere, beneficiat en la cathedral contra Sor Anna Maria Çabater, priora del convent de la Concepció del Palau de Sineu. Sobre el funeral de Jaime Sabater Pbro. y beneficiado en Sineu.
- 1758, 11 de octubre. Carta de Juan Jacinto y Silvestre Zelada desde Roma: Guillermo Bonet les ha comunicado su elección de Agentes y procuradores de la Congr; el salario son sesenta pesos y por ello han dado letra al cargo de la Congr. Y a favor de dicho G. Bonet de cuatrocientos ochenta reales de plata vieja. "quedando a nuestro cargo el satisfacer los cambios que hacen los sesenta pesos que la Congr. nos tiene destinados".
- 1759, 30 de agosto. El secretario de la Congr. certifica que en Junta General celebrada el 16 de junio de 1755 fué nombrado procurador Bernardo Vallespir Pbro. beneficiado de San Nicolás.
- 1761, 13 de julio. El rector de Sancelles , Bartolomé Verd, delega al Dr. Miguel Verd para que le represente en la próxima reunión.
- 1763, 3 de octubre. Sentencia del vicario general en la causa que se sigue entre Francisca Tallades, viuda de Campos contra Martín Cánaves, rector de Campos y la Congr. sobre la admisión de tal apelación. Se admite *non quo ad effectum devolutivum, non vero quoad suspensivum, attenda materia de qua agitur*".
- 1764, 19 de septiembre. El Dr. Gabriel Ramonell, rector de *Montuiri* certifica que en los entierros de párvulos se entregan al rector cinco sueldos mallorquines, como también en las misas de las paridas, a más de la oferta del pan y vino, se pagan cuatro sueldos, tres para la limosna de la misa y uno para la bendición que se da.
- 1765, 16 de enero. Certificado del maestro de ceremonias de la cathedral, Dr. Miguel Reus, sobre el modo de celebrar las procesiones fúnebres.
- 1765, 5 de diciembre. Se revoca la procura al Sr. Bernardo Bennasser por haber cesado la causa; en substitución del Dr. Jaume Campaner fueron elegidos abogados el Dr. Miguel Gacias, presbítero y el Dr. Gabriel Verd con los salarios acostumbrados. Item que se haga una talla de 1000 libras, comprendidas las 500 libras que se acordaron en la junta precedente.
- 1766, 26 de enero. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Rafael Cirer, rector de Sancelles, para que se le apliquen los sufragis de costumbre. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1766, 27 de febrero. El rector de Santa Eulalia reclama la cuarta a los P. Agustinos del Socorro por el entierro de Catalina Busquets.
- 1766. Constituciones y Estatutos del venerable cabildo de curas y beneficiados de la Imperial y Coronada villa de Madrid.
- 1766, 21 de octubre. El Dr. Nicolás Pons, vicario de Petra pretende la precedencia en el coro en las ausencias del párroco.
- 1766, 18 de diciembre. Carta del Dr. Carles, rector de Inca a José Sancho vicario y beneficiado en Inca, que se encuentra en Palma sobre gestiones para el cobro de la cuarta de un entierro celebrado en Santo Domingo de Inca.
- 1766, 17 de septiembre. Son nombrados consiliarios el rector de San Jaime, el de Valldemosa y el de Andraix en substitución del de San. Miquel, el de Muro y el de Lluchmajor.
- 1767. En la junta general fué nombrado consiliario del Estado Eclesiástico el rector de San Jaime.
- 1767, 17 de juliol. Son elegidos consiliarios Antonio Vives Burguny, rector de San Nicolás y Miguel Riera, rector de La Pobra.
- 1767. El 4 de agosto fue elegido consiliario el rector de Santa Cruz y el de San Jaime. Han fallecido el rector de Campos, el de Porreres y el de Sancelles es elegido para substituir al de Andratx.
- 1767, 17 de julio. Es elegido el rector de Sa Pobra.

-1767, 17 de juliol . Foren nombrados consiliarios los párrocos de San Nicolás y de Sa Pobla en lugar del de Santa Eulalia y de Selva.

-1767, 12 diciembre. Juan Bta. Riutort, vicario y beneficiado de Soller comunica al procurador de la Congr. que no puede asistir a la reunión y solicita copia de la orden del día, *salvis juribus*.

-1767, 24 de febrero. Es nombrado consiliario el rector de Porreres por muerte del de Valldemossa.

-1767, 19 de septiembre. Se resuelve reclamar a los herederos del Dr. Rafel Cirer, rector de Sancelles, lo que aquél debía a la Congregación y seguir la demanda en términos judiciales. También se resuelve pedir a Bernadino Amengual, olim procurador, el libro de alberanes que tuvo durant su tiempo i en caso de resistencia, acudir al tribunal. Item fueron elegidos contadores y revisores el rector de San Miquel y el de Alaró. Item que el secretario comunique a todos los rectores todo lo que deberá comunicar de parte de la Congr. Item que cumpla lo que manda el capítulo 2 i 14. Item se da facultad al rector de Santa Eulalia para escribir a Madrid sobre compra de casas para la Congregació y gastar lo necesario. Item se hará representación a Su Ilma. sobre obras pías y no haberse observado el Edicto del presente año.

-1768, 5 de febrer. Carta del rector de Sa Pobla Dr. Riera al Dr. Burguny, rector de San Nicolás sobre quarta funeraria del Dr. Antonio Serra Pbro., beneficiat de la catedral, que reclama el custos de la dicha catedral.

-17 de juliol 1767. Es elegido consiliario el rector de Sa Pobla.

-1767, 18 de septiembre . La comunidad de Sóller delega el diputado de San Jaime para que lo represente en la próxima junta. Carta al procurador de la Congregación.

-1768, 14 de abril. Los rectores de Alaró, Muro, Esporles y Sa Pobla, contra quienes han intentado los canónigos procuradores de la fábrica de la catedral, acción ejecutiva por la contribución que pretenden debe pagarse a dicha fábrica por el ingreso a sus respectivos curatos, solicitan que la Congr. siga la defensa de los suplicantes.

-1768, 10 de agosto. Son elegidos consiliarios el rector de Santa Cruz por muerte del de San Jaime, el de Porreres i el de Campos para substituir el de Andratx i el de Sancelles. Para consiliario interino del Estado Eclesiástico el rector de Santa Eulàlia.

-1768, 9 de agosto. Circular comunicando el fallecimiento de Pedro Onofre Ripoll, ractor de San Jaime, para que se le apliquen los sufragios reglamentarios. Hay la respuesta de los párrocos que han cumplido.

-1768, 3 de septiembre. Los párrocos se resisten a pagar su contribución a las obras de la catedral cuando toman posesión de sus rectorías, alegando que la cantidad es excesiva y a la vez inferior a lo que pagan los canónigos, que no superan las 22 libras. Hay ciertas anotaciones jurídicas sobre las provisiones de rectorías en los meses no reservados.

-1768, 24 de diciembre. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Bartolomé Tamorer, rector de Campanet, para que se le apliquen los sufragios acostumbrados. Se devuelve con la firma de los párrocos que han cumplido.

-1769, 30 de junio. Es elegido el rector de San Jame en sustitución del de San Nicolás.

-1769, 30 de enero. La parroquia de Santa Eulalia reclama a los PP. Agustinos del Socorro los derechos de sepultura de Bartolomé Castell, feligrés de Santa Eulalia, pero éstos se excusan diciendo que los han pagado a la catedral porque falleció en el distrito de la Almudaina, ya que servía de criado al canónigo Francisco Truyols, pero en realidad tenía su domicilio y su esposa en Santa Eulalia.

-1769. Una orden del Real Consejo prohíbe las colectas fuera de las iglesias, con lo que se perjudica la fábrica, adorno y culto de los templos y por ello la Congr. acude al prelado en busca de consejo y ayuda.

-1775, 10 juny. Juan Mir, notario, síndico de la Congregación se halla en edad muy avanzada y con muchos achaques y per tanto imposibilitado de servir con puntualidad

cuando sea necesario i se encomienda a Miquel Bauçà, rector de Montuiri i decano de la Congr., proponga a Ramon Pasqual, notari con el salario de 10 libras anuales y dar al síndico precedent 5 libras anuales durant el resto de su vida, con la condición que no pueda reclamar nada a la Congr. per trebajos extraordinaros que acaso haya prestado hasta el día presente. Aprobado *nemine discrepante*.

-1775, 9 de diciembre. El rector de Santa Eulalia apela contra la sentencia del vicario general favorable a los PP. Franciscanos sobre el entierro de Francisca María Villalonga.

-1770, 12 de junio. Mandato del vicario general al rector de Sineu para que intime a Pedro Font que dentro 3 días pague al rector los derechos funerarios de su hijo José Font Pbro., beneficiado en Sineu, cuyo cadáver ha sido enterrado en San Felipe Neri.

-1771, enero, 28. El Dr. Sebastián Caimari, rector de Santa Eulalia, certifica que la comunidad de Franciscanos no quiso participar en la procesión fúnebre de Eleonor Forteza, esposa de Juan Sureda, que había elegido sepultura en la Concepción, "para no verse obligados a acompañar la cruz de Santa Eulalia al regreso a su propia iglesia". El prior del Carmen alega sus razones para no participar con la parroquia de San Jaime en cierto acompañamiento a la iglesia de las MM. Capuchinas.

-1771, 27 de julio. Sentencia del vicario general en la causa seguida entre la catedral y la parroquia de San Miguel sobre entierro de Juana Frontera, doncella.

-1771, 14 de agosto. El archivero de San Nicolás certifica que la parroquia intervino en la administración de los últimos sacramentos a Antonio Botellas Pbro. que residía en Santo Domingo. Cfr. año 1441.

1773, 22 de febrero. Se comisiona al rector de San Miguel para firmar el ajuste con el P. Guardián de Capuchinos sobre traslación del convento.

-1773 circa. Sentencia del vicario general Antonio Evinent en la causa seguida entre los PP. Franciscanos de Inca y la parroquia, sobre entierro de Francisca Ana Salud, esposa de Odón Prats.

-1774, 7 de septiembre. Sentencia del vicario general en causa seguida entre el convento de S. Francisco y la parroquia de Santa Eulalia, sobre entierro de Francisco Castañer.

-1774, 1 de febrero. El archivero de Campos envía certificado que contiene parte de las ordenaciones de visita de 1703 y 1724, referente a la asistencia de los presbíteros titulares a los oficios divinos y enseñanza del catecismo.

-1775, 16 de febrero. El Dr. Juan Antonio Gacias, Pbro. y rector de Muro solicita la erección de la cofradía del Santísimo Sacramento y que sea nombrado administrador de la misma el Dr. Andrés Perelló, acólito. Se adjunta reglamento para su aprobación.

-1775, 23 de octubre. Sentencia del vicario general en causa seguida entre el convento de S. Buenaventura de PP. Franciscanos de Lluçmayor y el ecónomo de dicha villa, sobre entierro de Margarita Contestí, doncella. Fué apelada.

-1776, 16 de abril. Decreto del vicario general apercibiendo a Antonio Crespí, esposo de Margarita Cantallops, pague al rector de Sa Pobra 8 libras 10 sueldos por el funeral y sudario, tasadas por los tasadores.

-1776, 26 de abril. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Miguel Riera, rector de sa Pobra para que se le apliquen los sufragios de reglamento. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.

-1777, 12 de mayo. Sentencia de la causa seguida entre el síndico del convento de Franciscanos Menores Observantes de Palma y la parroquia de Santa Eulalia, sobre el entierro de Francisco Castañer.

-1778, 21 de enero. El rector y comunidad de Petra renuncian cierta apelación.

-1779, 10 de marzo. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Miguel Coll, rector de Sineu, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Hay las respuestas de los rectores.

- 1779, 15 de junio. La comunidad de beneficiados de Lluchmayor pretende que el rector contribuya al mantenimiento de los ornamentos, puesto que tiene un pingue producto de la primicia. La Congr.de párrocos no quiere se le envíen más escritos referentes a tal asunto.
- 1780, 3 de marzo. Divergencias entre la catedral y la parroquia de San Nicolás sobre entierro de Francisca Ana Ferragut.
- 1780, 5 de junio. Circular comunicando el fallecimiento de Juan Ferrer, rector de Puigpunyent, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1780, 13 de juny. Controversia entre Miguel Verd, rector de San Miguel y el superior de la Misión sobre emolumentos del funeral de Lorenzo Serra Pbro., enterrado en la Misión.
- 1781, 8 de octubre. Divergencias entre la parroquia de Santa Eulàlia y la de Almudaina sobre el entierro de Miquel Morro presbítero. El fallo es a favor de Sta. Eulàlia sin perjuicio de lo que pueda reclamar la parroquia de Binissalem.
- 1781, 13 de noviembre. El Dr. Francisco Ux, rector de Santa Cruz denuncia irregularidades cometidas por el rector de S. Jaime y el prior del Hospital en la administración de los sacramentos y funeral de Juan Nadal Pbro., que eligió sepultura en Santa Cruz.
- 1782, 5 de mayo.Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Francisco Ux, rector de Santa Cruz, para que se le apliquen los sufragios acostumbrados. Hay la respuesta de los párrocos que han cumplido.
- 1785, 11 de agosto. Se publica la sentencia del vicario general en el pleito seguía la catedral i demás parroquias de la Ciutat contra la comunidad del Hospital General. Se declara que éste no puede erigir cruz en el distrito de parroquia alguna sin permiso del propio párroco para llevarse los cadáveres a enterrar en dicho Hospital ni per ningún otro motivo. Se apeló en el término de diez días.
- 1773, septiembre, 3. Se resuelve nombrar a D. Antonio Aganza y en su defecto a D. Antonio José Cabeza, residentes en Madrid, para seguir la causa que tienen pendiente el Cabildo Catedral y la Congre. sobre el quinto del vino de la Ciudad y reyno de Mallorca.
- 1775, 20 junio. El sacristán de Santo Domingo certifica que el 9 julio de 1773 se dió sepultura al cadaver de Isabel Garcias Carbonell en la sepultura del Dr. Vicente González.
- 1775, 7 de diciembre. Miguel Far, rector de Montuïri expone que Gabriel Ramonell, su predecesor legó una cantidad de dinero a la Obra de su iglesia y los albaceas se resisten a entregarla. Suplica a la Congr. asuma la defensa de sus derechos. Se informa favorablemente.
- 1780, 1 de abril. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Juan Carles, para que se le apliquen los sufragios reglamentarios. Se devuelve con la firma de los párrocos que han cumplido.
- 1780, 13 de noviembre. El Dr. Antonio Evinent, rector de Lluchmayor sigue causa contra la comunidad de presbíteros porque le niega el derecho de voto en las resoluciones capitulares. El 26 de enero se introdujo la causa que sigue la Congr. y solamente se puso que va contra Juan Antonio Fiol Pbro. y el rector pide que se aclare que éste representa a la comunidad, porque ésta rechaza la intervención de la Congr.
- 1791, 5 de febrero. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Sebastián Company, rector de Santa Eulalia, para que se le apliquen los sufragios pertinentes. Hay la respuesta de los rectores que han cumplido.
- 1795, 10 de marzo.Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Juan Ferrer, rector de Binissalem, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1795, 6 de noviembre.Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Juan Riera, rector de Alaró. Se devuelve con la firma de los párrocos que han cumplido.

- 1796, 26 de abril. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Miguel Verd, rector de San Miguel, para que se le apliquen los sufragios reglamentarios. Hay las respuestas de los rectores.
- 1797, 19 de setembre. Circular dirigida a todos los cofrades comunicando el fallecimiento del Dr. Andrés Cañellas, rector de Valldemosa, ocurrida el pasado 17 del corriente, para que se le apliquen los sufragios acordados en la junta magna. Hay las firmas de los rectores que ofrecieron los sufragios prescritos.
- 1797, 4 de octubre. Circular para comunicar el fallecimiento del Dr. Miguel Far, rector de Bunyola, ocurrido el 25 de septiembre, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Hay la respuesta de los rectores.
- s. XVIII. Escrito redactado en italiano para resolver las dificultades surgidas en la fundación del convento de capuchinos, dirigido "Alla Sacra Congregazione de Vescovi e Regolari per la Città e Regno di Maiorica".
- s. XVIII. Repartment de 250 (sic) lliures entre las persones y comunitats infrascritas. No llevafecha.
- s. XVIII. Capítulos y pactos bajo los cuales y no de otra forma, conviene la Congregación del Señor San Pedro de párrochos de esta diócesis y señaladamente el párrocho de la parroquial iglesia de San Nicolás, en la translación de la capilla o oratorio que intentan hazer los PP. Benitos de Nuestra Señora de Monserrat desde el distrito de la parroquial iglesia de Santa Eulalia al de la parroquial de San Nicolás. Dos ejemplares sin fecha.
- 1800, 18 de septiembre. Circular comunicando el fallecimiento de Jerónimo Galmés, rector de Petra, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con las firmas de los párrocos que han cumplido.
- 1800, 9 de enero. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Antonio Moll, rector de Santa Cruz, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1803, 21 de marzo. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Jaime Antonio Obrador, rector de Bunyola, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1804, 26 de marzo. Circular comunicando el fallecimiento de Sebastián Amengual, rector de Marratxí, para que se le apliquen los sufragios pertinentes. Hay la respuesta de los párrocos que han cumplido.
- 1804, 2 de mayo. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Bartolomé Quetglas, rector de San Juan, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Hay la respuesta de los párrocos que han cumplido.
- 1808, 22 de julio. Circular en que se comunica el fallecimiento del Dr. Juan Amengual, rector de San Miguel, rogando se le apliquen los sufragios acostumbrados. Hay la firma de los rectores que han cumplido su deber.
- 1810, 3 de marzo. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. Jaime Palou, rector de Selva, para que se le apliquen los sufragios de costumbre. Se devuelve con la firma de los párrocos que han cumplido.
- 1818, 15 de diciembre. Circular comunicando el fallecimiento de Jaime Mascaró, rector de San Juan, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Se devuelve con la firma de los rectores que han cumplido.
- 1819, 4 de julio. Circular comunicando el fallecimiento de Matías Espinosa, rector de Montuiri, para que se le apliquen los sufragios prescritos.
- 1820, 24 de juliol. Circular comunicando el fallecimiento del Dr. José Far, vicario perpetuo de Artà, para que se le apliquen los sufragios establecidos. Hay las respuestas de los párrocos que han cumplido.

-1821, 4 de febrero. Circular para comunicar el fallecimiento de Pedro Tauler, rector de Santa Margarita, a fin de que se le apliquen los sufragios reglamentarios. Hay la respuesta de los rectores.

-1847, 18 de julio. Borrador de un oficio del nuevo párroco de S. Nicolás que a la muerte de Antonio Cabrer Pbro. y rector ha encontrado diversas letras de matrimonios celebrados sin registrar en el libro. Pregunta cómo proceder.

Hay diversos papeles sin fecha que contienen anotaciones jurídicas y otras noticias.

Resumen

Gracias a la documentación que se ha conservado de la *Congregación de San Pedro de los párrocos de Mallorca*, se conoce su fecha de fundación, sus objetivos, que no eran sino defender los derechos de los rectores y de las comunidades de presbíteros, controversias planteadas entre parroquias y religiosos, fundación de algunas confradías y conventos, defunción o sustitución de rectores y otros detalles de la vida del siglo XVIII y primera parte del XIX.

Abstract

Thanks to documents that still remain belonging to the *Congregación de San Pedro de los párrocos de Mallorca (the Saint Peter Congregation of Mallorca Parish Priests)*, we know the date when this organization was founded, whose objectives were none other than to defend the rights of rectors and communities of presbyters, to deal with controversies among parishes and members of the religious community, to found some brotherhoods, convents and monasteries, and to deal with the death and replacement of rectors and other details of 18th century and early 19th century life.

VÀRIA

El proceso constructivo de la Seo de Mallorca durante la Edad Media

JAIME SASTRE MOLL

La promesa hecha por Jaime I el Conquistador, durante su primer viaje a Mallorca, de dedicar una iglesia a la Virgen María en Madina Mayurqa tras su conquista, se cristalizó en una simple purificación y adecuación de la mezquita mayor existente ante la alcazaba de la Almudayna, reducto fortificado que se levantaba sobre un peñasco rocoso en el interior del recinto más antiguo de la ciudad.

Hasta el momento desconocemos todo cuanto hace referencia a su estructura y las posibles modificaciones y añadidos que sufrió aquella construcción musulmana, convertida en Seo, durante los años posteriores a la conquista, a pesar de que el edificio subsistió durante dos siglos bajo la nueva construcción gótica, y desapareció cuando las esbeltas columnas de la catedral cristiana se proyectaron para sostener las altas bóvedas de la nave central, construidas entre los siglos XIV - XVI. Como toda gran obra, prolongada durante unos trescientos años, sufrió unos momentos de euforia constructiva alternados con otros de obligado letargo, de modo que el proceso constructivo de la Catedral de Mallorca, desde la perspectiva actual, presenta una serie de particularidades que rompen algunos esquemas tradicionales y difiere de otras construcciones, de similares características, más septentrionales.

Las tres centurias que duró la construcción de la Seo de Mallorca se dividen en varias etapas constructivas y otras de inactividad que se jalonan de 1306, año supuestamente tomado como de inicio de la cabecera de la Seo, a 1601, fecha en que se concluyó la fachada principal que mira frente al Palacio Real de la Almudaina.

El profesor M. Durliat fue el primero en advertir y documentar que la fábrica de la Capilla de la Trinidad fue una determinación e iniciativa tomada por Jaime II de Mallorca cuando, una vez recuperado el reino insular tras la concordia suscrita en Anagni (1295), mandó iniciar la edificación de la nueva Seo como mausoleo dinástico, Capilla y cripta capaz para albergar sus depojos de sus descendientes que fallecieran en Mallorca, construcción a la que asignó la cantidad de 2.000 libras en su último testamento.

Es evidente que el propósito del rey no era construir una nueva seo, sino una capilla-mausoleo. Y que la cantidad asignada no era suficiente para culminar una obra de aquellas características.

La muerte de Jaime II en 1311 no paralizó las obras. El difunto monarca halló en su hijo Sanxo I (1311 – 1324) un fiel y eficaz continuador de los planes que había trazado. Sanxo I fue quien hizo realidad la mayor parte de los proyectos planteados por su padre, a los que dedicó su sabio parecer y los recursos financieros necesarios para llevar a buen fin aquellas iniciativas, de manera que a su muerte (Formiguera de 1324) las obras de la Seo (Capilla de la Trinidad y Capilla Real) estaban en una fase terminal.

En 1326, bajo la regencia de Felipe de Mallorca las obras estaban tan avanzadas que el mismo Regente insistía al Lugarteniente del reino, Arnau de Cardellach, para que instara a los Procuradores Reales a concluir las en breve plazo, para que en 1327 pudiera ser coronado en ella el príncipe Jaime, hijo de Ferran de Mallorca, como rey, idea mantenida con firmeza y tesón por su difunto tío Sanxo y el Tesorero de la catedral de Tours en aquella reunión mantenida en Zaragoza en 1325, en la que se concertó el matrimonio de Jaime III con la princesa de Aragón Constanza, hija del futuro rey Alfonso IV el Benigno.

La coronación de Jaime III en la Seo de Mallorca en 1327 puede significar el punto final de las obras de la Seo sufragadas por la Monarquía, la cual colocaba sus armas (Escudo cuatribarrado de Aragón) y el escudo de la Ciudad (Castillo sobre campo cuatribarrado) en los tres tramos de bóveda de la Capilla Real.

Después de esta última fecha se abría una etapa de adecuación litúrgica de las nuevas obras que se prolongarían hasta 1351, años que se aprovecharon para realizar obras de carácter suntuario a cargo del Cabildo Catedralicio. Son de esta época, la construcción de un piso superior sobre la Sacristía, en el que se colocó un horno para la confección de hostias; la compra de madera y posterior construcción del coro en el centro de la antigua mezquita por Arnau de Camprodón (1332-1339); y la construcción de un pasaje de madera en el claustro, delante la iglesia, entre la Seo y la Almudaina, por Berenguer Ostales, un carpintero de renombre, en 1345.

El primer Libro de Fábrica y Sacristía de la Seo, que abarca de 1327 a 1345, es el primer documento que nos informa detalladamente con minuciosidad de estas obras.

La segunda etapa se inició en 1351 bajo los dictados del obispo Antoni Collell. En aquella fecha la Dinastía Mallorquina ya había sido desposeída del reino (1343) y el último rey, Jaime III, había hallado una desdichada pero gloriosa muerte en el *Camp de Sa Batalla* de la villa de Lluçmajor (1349). El prelado Antoni Collell, al buscar los recursos financieros con los que sufragar unas obras de la envergadura de la Seo, puso en marcha dos iniciativas: la creación de la Cofradía de Nuestra Señora Santa María y el pago de la Annata Eclesiástica.

Con la primera consiguió implicar a una gran parte de la sociedad mallorquina (tanto ciudadana como foránea), además de las gentes devotas de las poblaciones de Menorca e Ibiza. Se colocaron bacineros en las diferentes parroquias, tanto ciudadanas como foráneas, que recaudaron dinero y productos en especie (trigo, quesos, aceite, huevos, higos...) que luego eran vendidos. A través de la Cofradía también se ingresaban cantidades procedentes de limosnas, dejas testamentarias, donaciones ... etc.

Con la Annata, el obispo obligaba a los eclesiásticos a contribuir a la Fábrica cuando aquellos obtenían una nueva dignidad eclesiástica con una cantidad igual a la percibida en una anualidad, pagadera en varios años, en concepto de limosna.

Pero el ingreso total anual por tales conceptos no superaba las 800 – 900 libras, cantidad de la que se reducía un 25% en conceptos de administración, gastos de viajes, almacén y transporte de productos recaptados... etc.

También fue decisión de los preladados mallorquines y del Cabildo de la segunda mitad del siglo XIV convertir la Seo en una iglesia de tres naves, el de levantar las bóvedas centrales más de 14 metros por encima de la Capilla Real, abrir el mayor ojo gótico del arte medieval y sustentar las bóvedas sobre unos esbeltos pilares de 21 metros de altura.

De todos los preladados, los que mostraron una mayor dedicación y atención a las obras de la Seo fueron: Antoni Collell (1351) , Antoni de Galiana (+ 1375), Pedro de Cima (1377 - 1390), Luís de Prades y Arenós (1391- 1429), cuya prelatura hacía de puente entre el siglo XIV y XV, y Juan Vich y Manrique (1573 – 1604).

La escasa documentación conservada sobre las obras de la Seo de 1350 a 1390 no nos permite valorar adecuadamente la dedicación de aquellos obispos, pero hasta 1390 se había conseguido edificar:

4 capillas en el ala norte: Corpus Cristi, Santa Magdalena (actual Sant Jeroni), Santa Cecilia (actual Santo Cristo), y Santa Anna (actual La Piedad).

4 capillas en el lado sur: Sant Pere, Sant Guillem (actual Sant Antoni), Sant Salvador (actual Ntra. Sra. de la Corona) y Sant Martí.

2 naves centrales mayores.

4 tramos laterales menores (2 en ambos lados).

Y posiblemente la **Sala Capitular** gótica vecina al campanario.

Durante la prelatura de Luís de Prades y Arenós se conservan unos 17 libros de Fábrica redactados durante los 29 años de su obispado en Mallorca.

En el transcurso de su prelatura las obras adquirieron un impulso sin precedentes gracias a una nueva iniciativa recaudatoria. En diciembre de 1405 Luis de Prades promulgó la PROFERTA, la cual consistía en comprometerse a pagar una crecida cantidad, en el transcurso de 10 años, para financiar el levantamiento de dos pares de columnas sobre las que descansarían dos nuevos tramos mayores de bóveda. La cantidad total recaudada con la Proferta fue aproximadamente de unas 10.000 libras, de las cuales 3.000 las aportó el clero, encabezado por el mismo obispo, que hizo una aportación de 1.200 libras más la cesión de un esclavo para que trabajara en las obras. Con ello se convertía en el prelado que más había contribuido económicamente a la Fábrica.

A partir de aquella fecha, a los ingresos de la Cofradía y de la Annata, ahora se sumaban las aportaciones de la Proferta. Con todo ello el fabriquero conseguía unos ingresos anuales que sobrepasaban las 1.500 y 1.600 libras, cantidades suficientes para acelerar el ritmo de las obras.

A pesar del destierro impuesto por el rey Alfonso V y la marcha del obispo de Mallorca en 1424, las obras prosiguieron su curso, para ir menguando hasta 1430, año en que el maestro **Guillem Sagrera** hacía desmontar los cuatro grandes armazones de madera que habían servido para construir otros tantos tramos laterales frente a las capillas (Santa Anna y Santa Catalina en el lado norte) y (Sant Martí y Sant Bernat en el lado sur).

Un año después de la muerte del prelado Luis De Prades y Arenós en Roma, su proyecto no se había concluido totalmente. Restaban las dos naves mayores centrales, pero es evidente que las obras llevadas a cabo durante su obispado fue uno de los mayores avances conseguidos, que se concreta en estas actuaciones, realizadas por los siguientes artistas:

En el ala sur de la Seo:

- **Capilla de Sant Bernat** iniciada por el maestro mayor **Guillem Ses Oliveres** hacia 1389 y acabada **por Pere de Sant Johan** en 1398.

- **Portal del Mirador** iniciado por **Pere Morey** (escultor) entre 1388-89.

Intervinieron además los escultores extranjeros: **Jean Valenciennes, Enrich Alamand, Pere de Sant Johan, Antoni Canet**.

- **Capilla de les Deu Mil Verges** iniciada en 1397 y terminada hacia 1411 **por Pere Massot**, maestro mayor picapedrero.

- **Capilla dels Àngels** (a cargo de la Universitat de Mallorca) iniciada el 4 de abril de 1407 y terminada en 1417 por **Pere Massot**.

En el ala norte de la Seo:

- **Capilla de Santa Catalina** iniciada y terminada (1404-1405) por **Pere Massot**.

En la nave central:

- **2 pares de columnas** (Tercer y Cuarto par) iniciados en 1409 y 1411 por **Pere Massot** con materiales extraídos de Portopí y de la pedrera d'Es Cap Enderrocat, de la bahía de Palma.

En las naves laterales:

- **4 naves laterales** Dos naves menores, una delante de la capilla de Santa Anna y la otra delante Santa Catalina.

Dos naves menores, una delante la capilla de Sant Martí y la otra dentante la capilla de Sant Bernat.

(Obras dirigidas por el maestro mayor **Guillem Sagrera** 1420 ?- 1429).

Durante la prelatura de L. De Prades (1392-1429) se sucedieron tres maestros mayores en la fábrica de la Seo (**Guillem Ses Oliveres**, **Pere Massot** y **Guillem Sagrera**), de los cuales **Guillem Sagrera** fue el que con el tiempo adquirió una mayor relevancia artística y fama internacional.

También hay que considerar que la actuación de estos tres maestros fue un tanto peculiar y diferente. Los dos primeros actuaron como dos menestrales picapedreros que dominaban su arte y su oficio, rodeados de una numerosa camarilla, entre la que

figuraban otros maestros (familiares o personas enlazadas con un cierto grado de parentesco), aprendices y esclavos de su propiedad, que en conjunto trabajaron entre un 30 ó un 40% de los jornales anuales contabilizados. Mientras que la actuación de Guillem Sagraera fue distinta a la de los otros dos, pues sólo recibió la soldada anual en concepto de dirección de obras, pues todo su interés lo centró en la otra gran obra, de carácter civil, sufragada por el Colegio de la Mercadería de la Ciutat: **La Lonja**.

Con el estudio riguroso de la evolución de la Obra, nos hemos percatado de la posición de privilegio ostentada por los maestros mayores, y el intento de éstos de acaparar gran parte del trabajo de la Obra, introduciendo en ella a familiares y amigos, esclavos de su propiedad ... dando la impresión de que en estos momentos (1390–1430) el trabajo era un bien escaso en Mallorca y del que pocos podían beneficiarse.

Este trato de influencia también se dejó sentir cuando algunos canónigos, y hasta el mismo obispo, colocaron a sus esclavos para que éstos percibieran sus salarios y así pudieran satisfacer semanalmente la talla impuesta por sus amos en los contratos de alforría.

Por consiguiente, todo ello permite creer que las obras de la Seo Mallorquina no fue un reclamo para la gente menesterosa o del campo, y menos para los extranjeros que llegaban a Mallorca con la intención de establecerse y poblar la isla. Todo al contrario. Según una carta enviada al rey Juan I el Cazador, los Jurados de la isla pedían que mandara restringir el número de esclavos que un mismo propietario podía colocar a jornal, con la intención de que los jóvenes extranjeros pudieran establecerse y así incrementar el número de pobladores, tanto en la Ciutat como en las villas.

Corroborar esto el hecho de que el sotsobreo o fabriquero se quejara, en el mes de septiembre, época de la vendimia, de no hallar ningún ganapan ni mozo de cuerda para descargar las barcasas repletas de sillares que varaban a pie de la obra. La mayoría de la población trabajadora y que buscaba un trabajo ocasional se habían marchado a las villas del interior donde era necesaria abundante mano de obra y el trabajo y el sustento era seguro. En los aldeaños de la Seo el trabajo era solo ocasional y de poca durada.

Además, la clase trabajadora no veía en las obras de la Seo una posibilidad de ocupación. La obra necesitaba trabajadores especializados.

Bajo la dirección de Guillem Ses Oliveres (1389-1398) y Pere Massot (1401-1418) la nómina de los trabajadores varía muy poco de un año a otro, de manera que el núcleo principal de obreros era siempre el mismo.

Los únicos obreros extranjeros que se citan son maestros de prestigio, que dominan la técnica escultórica, y llegan a Mallorca para ejecutar un determinado programa. Una vez concluida su tarea salen de la isla o desaparecen de la documentación.

Los escultores que intervienen en la Seo durante estos cuarenta años son los artistas más prestigiosos de todo el medioevo mallorquín:

Pere Morey, de renombrada trayectoria europea y autor del transparente de madera policromada que se colocó junto al altar, fue quien inició el **Portal del Mirador o de los Apóstoles**, obra insigne de la catedral Mallorquina y la más brillante joya escultórica. En ella también intervinieron los artistas picardos **Jean Valenciennes** y **Enrich Alamand**, o el catalán **Antoni Canet**, mientras que **Pere de Sant Johan** parece ser que, después de modificar el proyecto inicial de P. Morey, fue quien culminó la obra. Tenemos probados indicios de que el maestro picardo Jean Valenciennes falleció en la isla entre 1398-99.

A principios del siglo XV aparece otro escultor, de ascendencia mallorquina de nombre **Llorenç Tosquella**, hijo de aquel otro maestro escultor y homónimo Llorenç Tosquella autor de un gran crucifijo procesional, confeccionado entre 1398-99.

Llorenç Tosquella junior fue el autor, en 1417, de los dos ángeles músicos que fueron colocados cerca del sitial episcopal, en el ábside de la Capilla Real. Pero tal vez, su principal tarea fue la consulta que hizo a algunos maestros picapedreros de la ciudad Condal sobre la estructura misma de la fábrica (1417), para lo cual, trazó unos planos, que luego mandó dibujar a un escribano de la corte real, con los que marchó a Barcelona para pedir consejo.

El último gran escultor y arquitecto que aparece en esta prelatuza fue **Guillem Sagrera**, quien en 1422 cobraba una modesta cantidad (18 libras) por la escultura de San Pedro, que en aquella fecha era la primera figura exenta colocada en una hornacina del Portal del Mirador, sobre las bases esculpidas por Pere Morey, programa iconográfico que aún resta inacabado.

La figura de Luis de Prades y Arenós no ha merecido ningún elogio por parte de la Historiografía isleña ni de la bibliografía más reciente. Según G. Terrasa (Relación...1760) el obispo era "mui pacífico y poco riguroso", para Mateu Mairata (Obispos de Mallorca, 1985, pp. 115) "obispo viajero que inauguró en la diócesis la época del absentismo, de tan fatales consecuencias". Según Domenge i Mesquida (L'Obra de la Seu, 1977, pp. 96) "És inútil cercar en aquestes obres l'heràldica de Lluís de Prades, senyal que no fou un bon patrocinator." Para P. de Montaner (El Blasón de Lluís de Prades ... en Catedral de Mallorca 1995, pp. 328-9) "pasase su vida más cortesanamente que otra cosa. De hecho, su carrera eclesiástica transcurrió en la corte papal de Aviñón, bajo Clemente VII, y después en la diminuta y muy pervertida del castillo de Peñíscola, donde fue camarero del antipapa Benedicto XIII ..." De familia noble, emparentado con las Casa Real de Aragón, Camarlengo de Benedicto XIII en la Corte Pontificia de Avignon, fiel partidario del Papa Luna, fue un incansable viajero que estuvo presente en los actos políticos, religiosos y sociales más importantes de su época.

Asistió a la Coronación de Martín I en Zaragoza (1399); intervino en numerosas embajadas representando los intereses pontificios del papa Luna, unas veces ante la corte Catalano-Aragonesa, otras ante representantes de la Curia Romana para dar solución al Cisma; asistió al casamiento de Martín I del Humano con su sobrina Margarita de Prades (1408); asistió a la muerte del Rey Martín, en el monasterio de Valldonzella de Barcelona (1410) ... tal vez, a raíz de esta conexión con la Casa

Condal, entró en litigio con Alfonso V el Magnánimo, de la Casa de Trastámara, el cual, por las divergencias surgidas entre ellos lo desterró en 1424. Exiliado a Roma, el prelado murió en la Ciudad Eterna el 1429 ostentando aún el título de Obispo de Mallorca. Después del análisis documental de los libros de fábrica que corresponden a su prelatura, y después de comprobar el avance constructivo de las obras de la Catedral creemos que no pueden mantenerse las afirmaciones antes aludidas.

Su espíritu viajero, que en otro contexto podríamos tildar de actitud dinámica y decidida, y su preocupación por los importantes acontecimientos que se sucedían en el ámbito internacional, lo convierten en una persona abierta y distinta, alejada del talante introvertido y regional isleño. Y su aportación a la PROFERTA (1.200 libras) lo convierten en uno de los prelados más comprometidos en el progreso y avance de las Obras de la Seo. Ello supone, evidentemente, un cambio significativo hacia su persona y fama, un intento por nuestra parte de rectificar un error histórico y de pedir un mayor rigor a la hora de emitir valoraciones históricas que tan difícilmente son erradicables.

Resum:

Iniciada la nova seu de Mallorca pel rei Jaume II, els seus successors dinàstics foren els que acabaren la Capella Reial i de la Trinitat, àmbit que coneixem com a capçalera de la Seu. Els posteriors monarques de la Corona Aragonesa no prestaren atenció a la seva construcció, com a la resta de les necessitats del regne. A les altres etapes constructives de la Catedral de Mallorca els bisbes foren els principals protagonistes de les iniciatives financeres, que permeteren dur a terme la finalització de la Seu. Un d'ells, Lluís de Prades i Arenós (1392-1429), emparentat amb la Casa reial d'Aragó, menyspreat per la bibliografia, esdevé el personatge més modern i amb una nova visió que impulsà la seva construcció, encara que el seu escut heràldic figuri sols en una esquifida i amagada clau de volta. Amb la *Proferta*, un nou sistema recaptatori que permeté ingressar unes 10.000 lliures, s'edificaren el Portal del Mirador, s'alçaren dos parells de columnes, es construïren quatre capelles fins als portals de l'Almoïna i dels Apòstols, i els respectius trams laterals.

Abstract

After King Jaime II had promoted the construction of a new cathedral in Mallorca, the Royal Chapel and Chapel of the Trinity (which forms the head of the cathedral) were completed by his successors. Little attention was given to its construction or to the remaining needs of the Kingdom of Mallorca by subsequent Aragonese monarchs. During later stages of building work to the cathedral, the bishops were primarily responsible for promoting financial initiatives directed at its completion. One of them, Luis de Prades y Arenós (1392-1429), who was related to the Aragonese monarchy and has been largely ignored in written work, was the most modern character with an innovative vision, giving new impetus to the building work. Despite this, his coat of arms can only be seen on a simple well-concealed keystone on a vault. With the *Proferta*, a new system of revenue collection that achieved funds of some 10,000 pounds, the portal of the southern façade (el Mirador) was built, two pairs of columns were erected, and four chapels were made up to the Almoïna and Apostle portals, together with their respective side sections.

Intelectualidad mallorquina a fines del siglo XIX Los Orlandis

MIGUEL FERRER FLÒREZ

1 – Introducción

Una nota ciertamente interesante en la historia mallorquina de finales del siglo XIX la constituye el desarrollo del movimiento intelectual que contó con varios centros que aglutinaron los elementos inquietos preocupados por la cultura y su desarrollo, que desde distintos ángulos promovieron el cultivo de la literatura, el conocimiento de la historia local y aún en algunos casos el respeto hacia el ideal religioso que siempre tuvieron presente en sus creaciones.

La preocupación intelectual y el desarrollo del pensamiento, encuadrados generalmente en el marco literario tuvieron su origen en la fundación de *La Palma* en 1840 por José Mª Quadrado y Neto, el ejemplar polígrafo balear que al frente de un grupo de colaboradores entusiastas dieron a conocer el Romanticismo. Siguió la creación de *La Fe* y aún otras publicaciones que partiendo del elemento tradicional y religioso de aquel movimiento, se concretaron en la defensa de los valores cristianos y de la tradición que dio sus frutos en la fundación del periódico *El Áncora* que en un plan apologetico vino a ser el adalid de la defensa de estos ideales.

A finales de la centuria y en torno del *Museo de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* (1875) como continuación de la *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Artes*, aparece un grupo de escritores que animados por el director del *Museo* D Lluís Pons y Gallarza integran un grupo de selectas personalidades como Marià Aguiló, Tomàs Aguiló, Antoni Mª Alcover, Miquel Costa y Llobera, Joan Alcover y Maspons, Juan Luís Estelrich, Bartomeu Ferrà, Manuel de los Herreros, Gabriel Maura, Mateu Obrador, Miguel de los Santos Oliver, Juan O'Neill, Pere d'Alcántara Peña, Ramon Picó y Campomar, José Mª Quadrado, Jeroni Rosselló y José Tarongí.

Un mundo aparte lo constituían los escritores o intelectuales de ideas avanzadas como Miguel Bauzà, Joaquín Fiol, Ricardo Ankerman o Jerónimo Bibiloni entre otros que no participaron tan directamente del desarrollo literario e histórico que aquí tratamos especialmente.

2 – Las tertulias literarias

Las tertulias culturales o literarias fueron frecuentes en el siglo XIX y entre ellas destacó el Salon Beethoven dedicado al fomento y cultivo de la buena música. Fundado en 1898 atendió también las inquietudes literarias y fue a su vez integrador de otras tertulias literarias como eran la de Can Banquer y la de Juan Bennsasser. Sus promotores fueron Antonio Noguera, los hermanos Marqués Luigi (Juan y Antonio), Fernando y Enrique Alzamora, Melchor Oliver y José Tous Ferrer. En 1904 el Salón Beethoven y el Fomento de la Pintura y Escultura se juntaron para dar lugar al Círculo de Bellas Artes.

Entre los miembros del Salón Beethoven había también literatos, pintores y en general intelectuales como Miguel de los Santos Oliver, Gabriel Alomar Villalonga o Joan Alcover. Y precisamente a su ejemplo surgieron tertulias de carácter vario, más íntimo o particular, como la que se reunía en la residencia de D. Joan Alcover y Maspons (1854-1926) en la calle de Sant Alonso¹ donde acudían generalmente literatos bajo el liderazgo teórico de Joan Alcover y acaso Miquel Costa i Llobera. La reunión tenía un carácter predominantemente literario y a los nombres citados cabe añadir el de Pedro Campins, que fue obispo de Mallorca, Joan Rosselló de Son Fortesa (Juan Rosselló i Crespi), Josep Ramis d'Ayreflor y Sureda, Joan Ramis d'Aireflor y tal vez aún Miquel Ferrà, José Mª Tous y Maroto y Llorenç Riber entre los más jóvenes de entonces. A él acudieron en sus primeros tempos los hermanos Orlandis.

3 – Los Orlandis

La familia de los Orlandis ha proporcionado figuras eminentes a la Iglesia y en el campo de las letras², pero aquí vamos a concretar nuestra atención en las figuras de los hermanos Pere y Ramon Orlandis y Despuig, este último tan vinculado al mundo de *Cristiandad*³ y a su entorno.

Pere Orlandis (1864-1897) era el primogénito de la familia y fue un exquisito poeta en lengua catalana a pesar de lo reducido de su producción literaria. Conocida ya su trayectoria espiritual⁴ y aún su vida, pues después de unos amores contrariados decidió entregarse totalmente a Dios, ingresando en el Seminario de Salamanca para desde allí solicitar el ingreso en la Compañía de Jesús al igual que antes lo había verificado su hermano Ramón. Mas su muerte, ocurrida en noviembre de 1897 en Salamanca adonde había acudido para seguir sus estudios eclesiásticos, según se

¹ Esta casa ha sido derribada en su interior y al parecer se construye otra destinada a ser la sede de la Obra Cultural Balear.

² Miguel FERRER FLÓREZ: *Los Orlandis. El Día del Mundo, Illes Balears*. (Ed. de los días 10 y 11 de mayo de 1994).

³ El P. Ramón Orlandis y Despuig (1873-1958) nació en Palma de Mallorca. Ingresó en la Compañía de Jesús y dedicó su actividad apostólica al Apostolado de la Oración y en 1925 fundó la *Schola Cordis Iesu*, desarrollando en el plano cultural el ideal del Apostolado de la Oración y fue el iniciador de la escuela tomista de la Universidad de Barcelona. La fundación *Ramón Orlandis i Despuig* continúa su labor a través principalmente de la revista *Cristiandad*.

⁴ Miguel FERRER FLÓREZ: "Ramón Orlandis i Despuig. Dios, familia y poesía", *Cristiandad*, 1995, 764-765. Especialmente el n° 765.

desprende de un telegrama suyo⁵, según de cuajo aquellos propósitos, lo que motivó que su amigo Miquel Costa y Llobera le dedicara una hermosísima elegía –*Complanta*– sin duda la mejor de las salidas de sus manos en este subgénero literario⁶. Según la crónica escrita por D. Antoni Mª Alcover y Sureda para el *Diario de Palma* murió de una pútrida fulminante. Al respecto es interesante señalar que bastantes años antes, en carta dirigida a su amigo Joan Rosselló de Son Fortesa el 15-V-1886, manifestó el sufrimiento de fuertes dolores de cabeza que según el médico consultado (Sr. Lliteras) se atribuían al estado nervioso e igual opinaba su amigo. Una fuerte preocupación moral podía ser la causa de esta intranquilidad, causada por sus pretensiones amorosas hacia una señorita que su padre no aceptaba, y que en carta posterior al mismo amigo (11-VI-1886) le manifiesta, que tiene decidido comunicárselo a su padre. Los remedios aconsejados para evitar estas fuertes jaquecas se reducían al recurso de la ducha, entonces solución que se creía idónea, aun cuando él no lo juzgaba así, pues prefería dar largos paseos por las tardes, encontrándose de esta forma más descansado durante las noches⁷.

Pere Orlandis acudió a la tertulia Alcover y allí dio a conocer tímidamente algunas de sus composiciones. En este ambiente intelectual se desarrolló la amistad con Costa y Llobera de la que también participó su hermano Ramón, creándose entre ellos un hálito de afinidad espiritual ya examinado en otra ocasión⁸. Precisamente como contribución a estas relaciones espirituales entre ambos hermanos y Miquel Costa y Llobera, publicamos unas cartas que han permanecido inéditas hasta ahora; constituyen un testimonio claro de la amistad, el reconocimiento del magisterio de Costa y detalles curiosos de la vida de ambos hermanos. Incluimos también una carta dirigida a D. Matheu Rotger escrita en la misma línea que las restantes.

4 – La correspondencia de los Orlandis

4.1 – Las cartas de Pere Orlandis y Despuig

Las cartas escritas por Pere Orlandis a Miquel Costa y Llobera permiten reconocer claramente el magisterio literario de Costa y en ellas se puede apreciar el ambiente intelectual existente en la tertulia literaria de D. Joan Alcover y como en ella se encontraban los Orlandis entre las figuras más destacadas del mundo cultural de la Mallorca de entonces.

La humildad y sencillez de Pere Orlandis infravaloraban su obra literaria. Su interés por el desarrollo del poema de Costa *El castell del Rei*, era extraordinario y sin duda en ello influía su tema romántico-histórico, que encuadraba bien en la temática preferida de Orlandis. Ello se ve en la carta nº 1 y el respeto al magisterio de Costa queda patente en la nº2 y es curioso lo reconfortado que se siente el autor, cuando

⁵ Telegrama del 23 –IX-1897 remitido por Pere Orlandis a Costa y Llobera. (Copia en el Arxiu de les causes dels sants)

⁶ Para la vida y obra de Pere Orlandis puede consultarse: José ORLANDIS Y ROVIRA: *Un poeta neoromántico mallorquín: Pedro Orlandis i Despuig*. Sep. de *Estudios de historia moderna y contemporánea*. Homenaje a Federico Suárez Verdaguer. Ed. Rialp, 311-321.

⁷ Carta a Joan Rosselló de Son Fortesa del 11-VI-1886. Archivo SAL (Sociedad Arqueológica Luliana).

⁸ Miguel FERRER FLÓREZ: "Afinitat espiritual entre Costa i els Orlandis". *Cala Murta*, 18, 5-9.

Costa prodiga admiraciones y alabanzas a su obra. Las cartas 3ª y 4ª denotan las mismas cuestiones junto a detalles menos importantes.

4.2 – La correspondencia de Ramon Orlandis S.J.

Estas cartas del P. Orlandis corresponden a una época algo posterior, cuando su hermano Pere ya ha fallecido y su autor agradece a Costa el envío de determinadas obras suyas y aún otras atenciones.

Las tres cartas que publicamos, escritas entre 1899 y 1908 evidencian la recíproca amistad entre Costa y su autor, al remitirle el primero algunas de sus obras: *Tradicions i fantasies*, *Horacianes*, *La deixa del geni grec* y las obras escritas en castellano. Las cartas tienen un interés vario, agradecimiento por la *Complanta* dedicada a la muerte de su estimado hermano Pere (*com ell i jo eren tan germans*) llega a decir el P. Ramón, emisión de juicios críticos respecto a la obra de Costa. Esto último obedece a la excelente formación clásica que tenía el P. Orlandis y así en la carta nº 2 manifiesta que *La deixa del geni grec*, con el indiscutible mérito de concentrar o condensar una trama tan alejada en años con una época prehistórica (como él dice), daba pie en su opinión para elaborar un poema de mayor extensión donde los esbozos del carácter de los personajes, adquiriera mayor y más completa dimensión. En otra ocasión le manifiesta que temía que el uso de la lengua castellana no podría suplir la expresividad de la lengua materna mallorquina (sic), pero esta opinión resultó infundada cuando leyó la totalidad de la obra castellana. De todas formas, deja siempre bien claro el P. Orlandis la personalidad y autoridad de Costa en el orden literario.

APÉNDICE I⁹

I

Carta de Pere Orlandis a Mateu Rotger

Sr. D. Mateu Rotger¹⁰

Palma, Agost

Benvolgut amic: Vaig rebre la seva carta de la setmana passada: dispens que no li haja contestat fins avui. No ho he fet perquè al cap d'una dia o dos d'aver-la¹¹ rebuda m'en vaig haver de venir a Ciutat i aquí som encara apessat (sic)de feines, sense tenir temps per res. Per paga en Miquel Oliver¹² que me convidà per fer qualque cosa pel tom d'en Quadrado¹³, i com jo no estic avesat a fer res d'encàrrec me costà pena ferm, el poder-lo complaure. Al cap i a la fi, no sabent pero on prendre, li vaig escriure una carta en mallorquí, advertint-li que la posàs en el tom si trobava que era posadora i que si li pereixia que no ho era que ho deixàs anar. Li aseguro que me

⁹ En general se han adaptado los textos a la ortografía actual, si bien se han conservado formas y expresiones dialectales con el fin de que los textos no pierdan carácter naturalidad.

¹⁰ Se trata al parecer de D. Mateu Rotger autor de la *Historia de Pollensa*.

¹¹ Es decir, *haver-la*

¹² Miguel de los Santos Oliver Tolrà (1864-1920), periodista, historiador autor de numerosas obras en castellano y catalán. Fue director de *La Vanguardia*.

¹³ Se refiere a José M^o Quadrado y Neto, ilustre polígrafo balear defensor del pensamiento conservador y tradicional.

vaig llevar un bon pes de damunt quan la vaig tenir acabada. Quan la hi vaig dur me llegí una poesia d'en Joan Alcover¹⁴ que m'agradà molt i me va dir que té un escrit del P. Restituto¹⁵ i treballs en prosa d'en Frates¹⁶ i d'en Maura (Exmo. Toni)¹⁷. Me va extranyar que no me parlàs de _____¹⁸ d'en Menéndez.

La relació de lo d'Alcúdia que m'envià resultà molt hermosa i molt interessant, però jo sé si sabré treure'n partit que s'hauria de treure¹⁹ perquè fes afecte. Ja ho veurem. M'agraden molt ses dues poesies llatines, la dedicada a n'el poeta la vaig entendre bé, la del Nunci se resistia un poc, així mateix la'm vaig fer meva.

¿I el Castell del Rei ? Supós que es tercer cant ja deu estar llest del tot, això pel cap prim; per ventura ja'n té un parell²⁰ més d'enllestits. N'Oliver mé parlà i me digué que, segons notícies, era una cosa molt bona lo que li havia fet; no sé de qui ho sabia.

Quan vostès se'n hagueren anats me pegà l'idea de refer aquella poesia *Lo patge cavaller* que D. Toni²¹ va fer publicar a *El Àncora*²² contra el meu gust, perquè no m'agradava sens forma²³. D. Thomàs troba que ara està millor²⁴. La hi envio perquè la mostri a D. Miquel²⁵.

Li don²⁶ expressions de part meva i també a la seva família i a D. Joan Cifre²⁷ I mani a son amic que li besa ses mans

Pere Orlandis

2

Carta de Pere Orlandis a Miquel Costa i Llobera

Sa Punta²⁸ 28 d'agost de 1896

Sr. D. Miquel Costa

Estimat amic i mestre: La setmana passada la tia Magdalena²⁹ me dugué la seva carta a Ciutat, on he estat más de quinze dies arreglant documents i altres³⁰ ben poc agradables, per cert. I des de que la vaig llegir no es pot pensar lo inflat que vaig, més que un lleu en seba, diria D. Toni³¹, lo mateix que D. Martí Tacón, per dins ca's sogre, després d'haver mort s'animalot. De tants de fums i de tanta inflor vostè en té la culpa sencera, perquè jo m'estava el más descansat

¹⁴ Joan Alcover i Maspons, ilustre poeta mallorquí que junto a Costa representan los valores más altos de la Escuela Mallorquina de poesía.

¹⁵ El P. Restituto del Valle Ruíz era un agustino destinado por aquel entonces al colegio que su orden tiene en Palma. Era un intelectual reconocido en el ámbito isleño y es autor de la traducción de *El pi de Formentor*, la famosa poesia de Costa, al castellano.

¹⁶ Antonio Frates Sureda (1829-1918) autor de novelas de costumbres mallorquinas. Defensor del conservadurismo y de la tradición.

¹⁷ Se refiere a D. Antonio Maura y Muntaner el político conservador mallorquí. Tal vez el inciso tenga un cierto carácter irónico

¹⁸ Sigue un espacio en blanco.

¹⁹ La forma correcta sería: *pero no sé si jo sabré treure'n (el partit) que se'n hauria de treure*.

²⁰ El autor escribe *parey*

²¹ Se refiere a D. Antonio M^o Alcover y Sureda, el recopilador del *Diccionari català-valencià balear*

²² *El Àncora* fue fundado en 1875 por D. Miguel Maura y Muntaner y fue el defensor del conservadurismo tradicional. A menudo tuvo un carácter apologético en defensa de los ideales cristianos. Cesó de publicarse en 1900.

²³ Parece que el autor quiere decir *de cap manera*.

²⁴ Thomàs Aguiló. Escritor y poeta mallorquí de *La Renaixença*.

²⁵ Se refiere a Miguel Costa y Llobera

²⁶ Forma usada en mallorquí, es decir en catala, *domi*.

²⁷ Rector de la parroquia de Pollença en tiempos de Costa y Llobera.

²⁸ *Sa Punta* es un predio (*possessió*) que pertenecía a la familia Orlandis. Está situada en el municipio de Son Servera al E.de Mallorca en terrenos llanos con suaves montículos y horizonte despejado.

²⁹ Era Dª Magdalena Despuig y Troncoso

³⁰ En la copia utilizada aparece un espacio en blanco.

³¹ Se refiere a D. Antoni M^o Alcover y Sureda recopilador de les *Rondalles mallorquines*

del món gira que gira paperots vells, quan m'entregaren la carta i llegir-la i perdre el campanaret de vista tot va esser ú. L'únic que me posa terra a l'escudella és pensar i recordar-me que moltes vegades he sentit a dir i una vegada al manco vaig llegir estampat en lletres de motlo, que els lírics de raça veuen les coses lo mateix que per dins un vidre d'aument i que per aquesta circumstància senten un entusiasme tan gran pels objectes que canten, i la veritat, tenc per ferm, de que el lirisme seu faci tant de grau, que fins i tot hi hagi vidre d'aument en la crítica i que gràcies a n'això *Lo patge cavaller* li hagi fet més efecte del que li pertoca fer. De tots modos i davant les³² a ma banda. Tantes gràcies de les alabances que el ditxós romancet li ha merescudes.

Sobre lo dels cavallers d'Alcúdia no sé que contestar-li, perquè fins a l'hora present no he tingut bastant de coratge per començar res i no és que l'assumpte no m'agradi, sinó que les meves forces no arriben a tant. Jo li asseguro que faré de la meua part tot quant podré per treure'n partit i arribar a l'enfront; però tenc per ferm que a mitjan lloc el carro romanguí dins l'encallador. Tant si ho fas com si no ho fas, que no pensi ni digui que jo no li reconesc autoritat en matèria literaria, perquè si jo ho feia així, no seria vostè el que perdria més amb tal afirmació.

Tot mos³³ sigui enhorabona per lo del Castell del Rei. Ja li asseguro que en tenc ganes ferm de sentir el tercer cant de que me parla i els que hagin vingut darrera, i per part meua tantes de gràcies, per lo de la silueta blanca.

A Ciutat vaig parlar amb D. Bernat Matas i per ell vaig saber que vostè havia de predicar el dia de Sant Magí. Ja m'hauria agradat ferm el poder-lo esperar, però tenia necessitat de venirme'n a La Punta. Supòs que degué veure D. Thomàs³⁴ i que li va llegir tres o quatre poesies noves que ha fetes, motiu que ens fa estar també a tots noltros d'enhorabona. D. Antoni³⁵ escriu rondalles com un desesperat i està de lo més content perquè n'ha trobades de noves, especialment una de primera, de primera, tan bona que m'entusiasma una cosa fora mida, a mi que no som líric del tot.

Tots els de per aquí m'encarreguen expressions per vostè i per D. Matheu. El salutí de part meua i també a son pare i demés de ca-seva i dispongui de son amic.

3

Carta de Pere Orlandis a Miquel Costa i Llobera

La Punta, 16 d'octubre de 1896

Sr. D. Miquel Costa

Estimadíssim mestre: Fa una temporadeta que li vaig escriure complint una encomanda que m'havien³⁶ feta, i com veig que passa temps i vostè no me contesta, estic segur de que una de dues: o la carta meua o la seva resposta s'han aturades a mitjan lloc, cosa molt natural en aquest racó del món, perquè segons diuen el correu de Son Servera està molt mal arreglat. L'assumpte és que D. Mariano Monserrat Canyelles, capellà de ca Dª Leocàdia Togores, té demanat per entrar en los vapors de la Companyia Trasatlàntica i desitja una recomenació seva. Me digué que vostè està escalivat de donar recomenacions, perquè una vegada al feren quedar malament, però que (amb) ell no hi ha perill, de que torn³⁷ arrera a mig camí. D. Monserrat és amic meu i me sembla que els motius que l'inclinen a demanar plaça són molt poderosos i dignes de respecte. Si pot vostè fer qualque cosa per ell me ferà molt content. Li don les gràcies per adelantat, encara que en Monescillo quan era cardenal de València no volia en modo algun que les hi donassin.

³² En la copia utilizada aparece un espacio en blanco.

³³ El autor subraya este término.

³⁴ Se refiere a Tomàs Aguiló

³⁵ Se refiere a D. Antoni Mª Alcover y Sureda.

³⁶ El autor escribe *havien*.

³⁷ Mallorquinismo. El término catalán es *torní*.

¿I el Castell del Rei? Supòs que ja el deu tenir enllestit del tot i li asegure que tenc moltes ganes de sentir-lo. Si ni fos perquè aquests dies estic arreglant uns assumptes d'arrendament hauria fet una passada per Ciutat just per fer una conversada i veure que tal s'en desfan els lleials pollensins desfressats d'urxellers. El dia que hi haja sessió a ca D. Thomàs o a ca n'Alcover³⁸ li encarreg que faci llegir a D. Antoni³⁹ *La Princesa bella* que té un bocí meravellosament⁴⁰ trobat. *La filla del sol i de la lluna* com a factura, té trossos qu m'agraden molt, però el tot m'empl menys⁴¹. Jo des que vaig refondre *Lo patge cavaller* no he fet res más que una cançoneta de picat que no treu romana, encara que D. Thomàs i D.Toni l'alabin molt, perquè són massa bona gent. Encara no he sabut afinar el jayent del roman caballaresc d'Alcúdia que és un poc feixuc per les meves espatles i me sembla que l'haurà de fer vostè; però abans hauria d'endiuenjar el poemeta clàssic que estic ben segur que sortirà una cosa de primera. De na Maria Antonia Salvà⁴² tenc una poesia que m'ha enviada, perquè la hi vaig demanar com és natural, titulada *Sol i pluja* i que és originalíssima i molt correcta de llenguatge i de factura. Aquesta al·lota val un món. L'altre dia vingué a La Punta un altre Montoliu més decadentista que els altres dos, si no m'equivoc, perquè té manco bon paladar. Mos digué a D. Toni i a mi un parell d'assaigs⁴³ que ha fets i no varem entendre una paraula ni coneguerem el metre. És una escola de locos rematats.

La tia i demés el comanen molt ferm i li besa les mans son mic
Pere Orlandis

4

Carta de D. Pere Orlandis a Miquel Costa i Llobera

La Punta 22 d'octubre de 1896

Sr. D. Miquel Costa

Amic mol estimat: Ja me pensava jo que no hauria rebuda la primera carta que li vaig escriure recomanant D. Monserrat Canyelles. Don moltes gràcies a Déu perquè la segona no hi és aturada a mitjan camí i altres tantes a vostè per la promtitud⁴⁴ en lo remetre, que diu D. Thomàs, i pel bon acolliment de l'encomanda.

Dilluns o lo més tart dimarts sin no hi ha res de nou, mos n'anirem a Ciutat a prendre redòs per una temporada llarga. No sé si vostè encara hi serà o si haurà partit altra vegada cap a Pollença. Si jo no l'hi trob me sabrà greu ferm porque com més va més ganes tenc de sentir la part del Castell que no conec i que segons diu D. Toni es saborosa del tot.

Perquè vostè me diu que ho faci, en lleure provaré de pegar una bona estreta an en *Pacho* i companyons d'Alcúdia, que si no s'hi posava tan fort ho deixaria anar, perquè li men por a tal assumpte. Trob que és feixuc per mi i no sé com anirà el voler donar midat⁴⁵ a lo del born i a l'envestida mesclat amb la protèssia d'aquell frare que no me'n recor que havia nom. ¡Sap que ho som de bo d'esbraonar!, més de lo que es fa comptes.

Mos n'hem d'anar a Son Serevera; el cotxe està enganxat i me criden. En coman molt son pare i disponga de son amic

Pere Orlandis

³⁸ Se refiere a las tertulias literarias que se tenían en los domicilios de ambos escritores.

³⁹ D. Antonio M^o Alcover y Sureda el recopilador de les *Rondalles mallorquines*.

⁴⁰ El autor escribe *maravellosament*.

⁴¹ El autor escribe *menos*.

⁴² Se refiere a la poetisa mallorquina M^o Antònia Salvà de sa Llapassa (1869-1958) nacida en Lluçmajor (Mallorca)..

⁴³ El autor escribe *ensais*

⁴⁴ El autor escribe *promitut*

⁴⁵ Acaso el autor quiere decir *mesurat*. El sentido de la frase es oscuro.

Apéndice II

1

Carta de Ramon Orlandis S. J a Miquel Costa i Llobera

Senyor D. Miquel Costa Prve.

28 abril 1899

Molt estimat i respectable D. Miquel: Un doble motiu d'agraïment me fa posar avui mà a la ploma per escriure-li aquestes retxes. Lo primer per agrair-li la prova d'amor i vertadera amistat que vostè donà envers del meu germà Perico (q.a.c.s.) amb la *Complanta*⁴⁶ que li dedicà. Com res de fingit, ni d'abultat hi havia dins aquells versos, pot pensar vostè quins sentiments causarien a qui estimavem de bon de veres an'en Perico. Déu nostre Senyor l'hi pag i haja donat an el meu germà la felicitat que aquí baix no podia trobar.

És l'altre motiu que em fa prendre la ploma el donar-li les gràcies pel llibret, que tingué l'atenció inmerescuda d'enviar-me. Molt de gust he trobat llegint les composicions que conté, tant, que encara que estava prevengut contra elles, creient que el castellà les havia de llevar un poc de veritat i senzillesa, n'hi ha unes quantes que quasi no he enyorat el mallorquí. Ara no falta si no que nos regali prest la segona edició de les mallorquines, aumentada amb les que no té publicades i amb uns quantes de les castellanés tarduïdes al mallorquí; perquè així com *El pi de Formentor* no sap riure en castellà *més fort que les onades*, així aquesta mar de Pollença (que tampoc sap en castellà *per tomar entre l'escuma lo penyal*), aqueix *Proteo multiforme* contesti a les preguntes del poeta amb més franquesa i veritat, si pot ser. Per dir ver, ha estat la darrera composició una des que més m'han omplít, sense llevar res a las *Catacumbas* i altres. Tot li sigui enhorabona i Déu nostre Senyor faci que tot sigui a glòria seva.

M'encoman qualque vegada a Déu en la missa perquè me faci un bon jesuïta.

s.s.q.l.b.l.m.

2

Carta de Ramon Orlandis i Despuig S. J. a D. Miquel Costa i Llobera

15 abril 1903

Sr. D. Miquel Costa Pvre

Molt estimat amic i senyor: Lo primer de tot, Déu nostre Senyor li pagui a vostè la fina atenció que m'ha dispensada, enviant-me el seu tomet *Tradicions i fantasies*. En Perico⁴⁷ germà meu si visqués hauria estat molt content amb la nova publicació. Com ell i jo eren tan germans, pensí que ell ha llegit els seus versos amb els meus ulls i que li dóna a vostè l'enhorabona pel meu medi i ja no tenc res que afeigir.

Creuria que m'ha sabut greu que *La deixa del geni grec* no haja crescut, fins a omplir tot el tomet? No sé jo si tothom serà molt afectat d'aquella versificació mig francesa, a lo Chenier⁴⁸; no sé tampoc si serà molta la gent que pugui ensaborir la mica de sal homèrica espargida ençà i enllà; però crec que el poemet venç una dificultat tal volta no petita, que és reconcentrar dins un assumpte llunyà una època prehistòrica. No li pareix que la materia se prestava a un bon poema on s'haurien pogut desenrotllar els caràcters que ara no poden estar sinó apuntats?

⁴⁶ Se trata de la hermosa elegía de 28 estrofas dedicada a la muerte del poeta Pedro Orlandis i Despuig en noviembre de 1897.

⁴⁷ Se refiere al poeta Pere Orlandis i Despuig.

⁴⁸ Probablemente se refiere al poeta André Me de Chenier (1762-1784) cantor de la antigüedad clásica o a su hermano José M^e (1764-1811) autor de formas innovadoras.

Encara que el meu parer no pesi molt li vull dir que estic content que surti vostè un poc del seu terreny més propi que me pareix esser el lirisme. Li vaig sentir dir a vostè una vegada que en Verdager havia escrit massa poesia mística, perquè com es cosa tan exquisita necessàriament ha d'esser rara. Lo mateix me pareix que es pot dir en general de la poesia lírica sobretot de la més íntima. El donar massa importància (encara que en té molta) a n'el sentiment del poeta ha duit a aberracions, principalment a lo sentimental. Què valdria, pos per cas, lo seu *pi de Formentor*, si tot es reduïx a una explicació, encara que fos vertadera, d'aquell *mon cor estima un arbre*? Crec que si li llevassin la part de descripció i d'interpretació moral de la naturalesa, la composició perdria lo manco un setanta per cent. Per això me pareix que és donar bon exemple a n'el *servum pecus*, sortir un poc de les profundes tenebres del jo, amb tot i amb això que per dir ver, la major part de les composicions d'aquest tomet no em satisfant tant com les líriques on pareix que el poeta ha sabut triar i per dir-ho així, cendre la flor del clasicisme, que es conté dins el llenguatge mallorquí i dins la manera de sentir i veure del cristianisme sencer i vertader.

En fi, perdoni'm le faltes de llenguatge, ortografia etc. etc. i encomani'm qualche vegada a Déu que molt ho necessit, si he de correspondre a les gràcies que Ell m'ha dispensades.

Queda de vostè afm.s.s.

Ramon Orlandis S. J

3

Carta de Ramon Orlandis S. J. A Miquel Costa i Llobera

30 juliol 1906

Sr. D. Miquel Costa i Llobera Pvre.

Molt benvolgut senyor i amic: Déu nostre Senyor li pagui aquesta atenció tan inmerescuda de part meva que va tenir enviant-me el seu tomet d'*Horacianes*. L'he llegit i rellegit i li dic de bon de veres que com més el llegesc, més m'agrada; trob, doncs, ben natural el bon èxit que ha tengut el llibret. A Déu tot li sigui glòria i a vostè tot⁴⁹ enhorabona.

Molt content m'ha fet veure l'anunci de la nova edició de les poesies. Ja n'hi havia massa d'espargides, que no havia qui les trobàs. Ja ho crec que en podran fer de bé per contrarestar a n'aquesta corrent tan buida i també, per què no dir-ho? tan poc moral del modernisme! Déu nostre Senyor li doni forces perquè pugui seguir treballant com treballa.

Son afm. amic i s.s

Ramon Orlandis

4

Carta de Ramon Orlandis S.J. a Miquel Costa i Llobera

2 juny 1908

Sr. D. Miquel Costa i Llobera Pbre. (sic)

Molt estimat senyor i amic: Massa temps m'he torbat a donar a vostè les més afectuoses gràcies pel tomet que es va dignar enviar a la redacció del Pilar, i a mi també perquè el llegís. No es podrà dir, crec jo, que sigui migrada l'ofrena que ve de part de Mallorca. Sé de bona tinta que el canonge Jardiel va calificar el sonet de preciosíssim. Lo que en va deixar empegueït és allò que l'havia fet per esser jo qui som. Sap qui som? Un pobre religiós i res pus. Déu nostre Senyor li pagui tot a caramull a vostè.

Conec algunes poesies de Mn. Riber. Ja ho crec que m'agradaria que envïàs qualche cosa al Pilar. De totes maneres faci el favor d'agrair-li en nom meu la seva bona voluntat.

⁴⁹ Es decir, *tota*.

Fins ara no he pogut veure la famosa conferència de Menéndez y Pelayo, ni sé tampoc si s'ha publicada. Tenc desitjos de llegir-la.

Encomani qualche vegada a son afm. amic i s.

Ramon Orlandis S. J.

Resum

A través de la correspondencia mantenida entre los hermanos Orlandis y su amigo Miquel Costa y Llobera es posible vislumbrar algunos aspectos de los tertulias literarias que existieron en Palma a lo largo del siglo XIX. Además el contenido de las cartas remitidas al amigo Costa evidencian el respeto que hacia

Resum

From correspondence between the Orlandis brothers and their friend Miguel Costa i Llobera, an insight can be achieved into some aspects of the literary get-togethers that were held in the city of Palma throughout the 19th century. The contents of the letters sent by both brothers to their friend, Costa, also highlight their respect for the poet.

L'organització de la província al segle XIX: la Diputació i el Consell Provincial (1812-1868).¹

ISABEL GARAU LLOMPART

Estat de la qüestió

La Constitució de Cadis de 1812 és l'instrument sobre el qual es fonamenta el procés de reformes legislatives que es desenvoluparen al segle XIX, la filosofia de la qual es considerà innovadora i revolucionària, perquè l'actuació no es limità a una simple reforma administrativa i econòmica, sinó que els constituents dissenyaren una profunda reorganització de l'Estat en la línia del pensament il·lustrat que s'havia iniciat al segle XVIII i que ja s'havia adoptat a altres països de l'entorn europeu davant de les idees absolutistes que havien dominat fins aleshores.

Així doncs, el punt nodal del redisseny polític territorial és aqueixa norma, a partir de la qual començà un lent canvi, contrarestat puntualment i temporalment per la retornada de Ferran VII, el qual, tot i així, també la instrumentalitzà maquiavèl·licament, de manera que no va ser possible desenvolupar-ne les reformes fins després de la seva mort.

Però, amb tot i amb això, les fites que als diferents períodes es posaren, es convertiren en l'eix sobre el qual girà l'esdeveniment de les diputacions al llarg d'un ampli període de temps,² malgrat que el destí d'aqueixes, juntament amb l'organització administrativa provincial, i, en definitiva, de l'Estat estigués condicionat per la ideologia

¹ En el marc de les reunions de treball d'investigació arxivística de fons de diputacions provincials, organitzades pel Grupo de Trabajo de Archiveros de Diputaciones de Castilla-La Mancha vaig elaborar un estudi sobre consejos provinciales. El treball està publicat amb el títol *El consejo Provincial de Baleares*. A Los archivos de las Diputaciones Provinciales. Propuesta de clasificación de fondos documentales. Toledo: Grupo de Trabajo de Archivos de Diputaciones Provinciales de Castilla-La Mancha, 2002.

² El Decret CLXIV, de 23 de maig de 1812, d'establiment de les diputacions provincials a la península i a ultramar; el Decret CCLXIX, de 23 de juny de 1813, d'aprovació de la instrucció per al govern econòmic polític de les províncies; el Decret de 4 de maig de 1814, que declarava nuls i sense cap efecte la Constitució i els decrets promulgats per les Corts de Cadis, i el Reial decret de la mateixa data que extingia la institució del cap polític; el Reial decret de 15 de juny de 1814, que suprimia les diputacions provincials; el Decret LXV, de 3 de febrer de 1823, per al govern econòmic polític de les províncies, i el Reial decret de 30 de novembre de 1833, d'aprovació de la divisió territorial provincial, cosa que significà un nou estatus de la província com a circumscripció administrativa de l'Estat.

política —realistes o liberals de tendència moderada o progressista— dels que li donaven suport o dels que la rebutjaven.

La Diputació Provincial

Les diputacions provincials es positivaren per primera vegada a la Constitució esmentada, malgrat que no tinguessin una implantació uniforme en tot el territori espanyol fins al 1833, alhora que s'establí la definitiva divisió territorial en províncies, d'acord amb el projecte de Javier de Burgos. Aquesta nova organització responia a criteris de subordinació, de jerarquia i de centralització, que eren idees d'inspiració francesa. Segons Santana,³ la finalitat era reordenar les províncies històriques amb l'objecte de delimitar les funcions de l'àmbit polític i de l'administratiu, que moltes vegades s'entremesclaven.

En conseqüència, la finalitat de la nova organització, que va donar impuls a la creació de les diputacions per exercir l'acció en una parcel·la delimitada del sistema de circumscripcions uniforme, responia a la filosofia que, en aquells moments, es considerava progressista.

Amb referència a les Balears, la Diputació Provincial es va instal·lar el 12 de desembre de 1812, poc temps després de l'aprovació del text constitucional i que, com les homòlogues, tenia caràcter bifront, com a òrgan de l'Estat i com a corporació local⁴ i com diu Roman Pinya, va ser el primer organisme constitucional que es creà a la Província.⁵

Per tant i pel que fa a les competències, en el període estudiat, malgrat la finalitat de la seva creació era d'ordre econòmic-administratiu amb l'objecte d'impulsar la prosperitat de la província mitjançant la conservació i el foment de les obres públiques d'utilitat de la província, recaptació de propis, arbitris, repartiments de contribucions i resolució de queixes. A més de tota una sèrie de competències administratives com el repartiment de quotes d'homes per als reemplaçaments de l'exèrcit; reclamacions —per contribucions i per reemplaçaments—; beneficència, instrucció pública; administració de béns i serveis etc., en tengué unes altres de polítiques com les referents a vigilància i control del compliment dels preceptes constitucionals; de tutela i control dels municipis com a superiors jeràrquics d'aquells en tot el que feia referència a rendes, béns i censos, agregacions, segregacions o establiment de municipis confecció del cens i estadístiques, pressuposts, comptes i arbitris; eleccions municipals. Aquestes es desenvoluparen especialment durant els períodes liberals.

El cap polític presidia el sistema provincial, com a delegat del poder central. El primer president de la Diputació va ser Antoni Desbrull com a cap polític. D'aquesta manera, la província estava subordinada a l'Estat i aquesta, al seu torn, hi tenia el municipi.

³ Manuel SANTANA: *La Diputación Provincial en la España Decimonónica*, Madrid: Instituto Nacional de Administración Pública, 1989. 89.

⁴ Manuel Santana opina que les diputacions, dins l'organització territorial de l'Estat, ocupen un lloc intermedi, entre òrgan de l'Estat i corporació local. *Opus. cit.*, p. 238.

⁵ Roman PINYA HOMS, *La Diputación Provincial de las Baleares (1812-1979)*, Palma: 1979. 21.

Però l'itinerari de les diputacions provincials no va ser fàcil perquè la seva trajectòria estigué lligada en el primer terç del segle a l'abolició del règim constitucional, de tal manera que estigueren extingides durant períodes compresos entre 1814 i 1835, com a conseqüència de la retornada al poder de l'absolutisme i, a més, estigueren condicionades per l'alternança política perquè tenien més o menys competències segons que predominassin les idees liberals o les moderades.⁶

El 1835 es va aprovar un projecte de llei a les Corts per reorganitzar les diputacions, el qual finalment va ser aprovat mitjançant decret pel govern que el succeí aquell any.⁷ Però la caòtica situació política d'aquest tumultuós període —restauració de l'absolutisme, governs que se succeïen ininterrompudament, unió temporal de forces polítiques heterogènies, juntes revolucionàries, aixecaments militars, guerra carlista, etc.—, i especialment després dels successos provocats per la rebel·lió de La Granja, que va fer capitular la corona, provocà que recobrassin vigència normes del text constitucional de 1812 i del Trienni Liberal sobre les quals es va fonamentar la nova constitució progressista de 1837.

Pel que fa a les diputacions en aquest període, les reformes es concretaren bàsicament en la implantació del sistema d'elecció i respecte de l'organització, en el decret de 1823. Immersedes en el desordre polític, se'ls va concedir autorització per organitzar forces auxiliars amb la finalitat de lluitar contra les partides carlistes i per abastar l'exèrcit en el seu territori, tot això amb independència del manteniment de la Milícia Nacional expressat al decret esmentat. En aquest període gaudiren de competències recaptadores per al pagament del subministrament a l'exèrcit i es convertiren en bastió de les idees progressistes i de plataforma de llançament de la seva política, a més d'un control ferm i moltes vegades extralimitat sobre els ajuntaments i inclusivament sobre altres autoritats provincials, sense que, pel contrari, hi hagués un control sobre elles.

El nou règim que s'implantà amb el govern moderat va suposar un canvi radical del sistema, el qual es va positivar en la Constitució de 1845 amb una sèrie de reformes que incidiren en la trajectòria de les corporacions provincials. Roman Pinya denomina aquest període com a l'època més grisa per a la institució⁸

Alhora un sector important d'administrativistes i polítics consideraven que les diputacions s'havien convertit en ens polítics utilitzats pels partits (Javier de Burgos) i que actuaven sobiranament, amb l'afavoriment de la descentralització i la insubordinació (Silvela), a més de la convicció d'uns altres que pensaven en el fort arrelament i la tradició dels ajuntaments, motiu pel qual creien que tenien menys importància que aquelles corporacions (Pedro José Pidal)⁹.

Amb aqueixes idees els teòrics del govern moderat no eren partidaris de la continuïtat de les diputacions i consideraven que s'havien de reconvertir en cossos

⁶ Les diputacions varen ser suprimides en els períodes de 1814-1820 i 1823-1835.

⁷ Reial decret de 21 de setembre de 1835, d'organització de les diputacions provincials.

⁸ Roman PINYA HOMS. *La Diputació Provincial de las Baleares*, 12

⁹ M. SANTANA: *La Diputación Provincial en la España Decimonónica*, 104.

consultius del govern mitjançant el cap polític. Aquest plantejament va ser la causa per la qual les diputacions venen reduïdes les atribucions i la capacitat de decisió i d'execució, a la vegada que el pressupost provincial va ser considerablement minvat.

El model moderat, d'inspiració francesa, s'establia sobre una administració tècnica i centralitzada, i amb un poder executiu enrobustit i els seus representants provincials —caps polítics— aglutinaven tot el poder i, a més, presidien aquelles corporacions que gairebé tenien atribucions arran d'haver-les traspassat als consells provincials, que també presidien.

Per aquests motius, les diputacions venen reduïdes les competències que aleshores tenien, fins al punt que quedaren com a òrgans auxiliars dels agents del govern amb funcions únicament de consell, d'informació i de deliberació. Tan sols, en determinats casos, podrien ser executives, però sempre amb autorització i control de l'executiu.

El Consell Provincial de Balears

Una de les innovacions que s'introduïren en la nova organització de les províncies, el 1845, varen ser els consells provincials, la creació dels quals va autoritzar Isabel II.¹⁰

Són, per tant, institucions creades pel govern moderat com a conseqüència del canvi dissenyat per a la nova organització de la província, la configuració de la qual s'estructurà de la següent forma: el cap polític, la diputació provincial i el consell provincial.¹¹

Es tracta d'un nou element en l'organigrama del govern i de l'Administració territorial del règim provincial i local.

D'aquesta forma, el Govern deixà les diputacions amb les atribucions que en aquells moments es pensava que corresponien a la seva naturalesa i passaren a convertir-se en òrgans de consell del cap polític, figura al voltant de la qual girava tota l'administració provincial i era la peça fonamental per a l'aplicació de la política centralista impulsada pel Govern moderat.

Organització i competències

La Llei de 2 d'abril de 1845, d'organització i atribucions dels consells provincials, prescrivia que s'havien d'establir consells provincials a la capital de cada província, els quals estarien formats pel cap polític, que n'ocupava la presidència, i entre tres i cinc vocals de designació reial,¹² dos dels quals havien de ser lletrats. També hi havia d'haver un vicepresident, nomenat pel govern i elegit entre els vocals del Consell.

¹⁰ Llei d'1 de gener de 1845, de creació i organització dels consells provincials, i Llei de 2 d'abril de 1845, d'organització i atribucions dels consells provincials.

¹¹ El cap polític, a partir de 1849, passà a ser governador provincial i, a més, assumí funcions de l'intendent.

¹² El cap polític o governador de la província era el president, fins que, a partir de la Llei de 1863, aquest càrrec passà a un conseller, que havia de ser nomenat pel Govern, però, amb tot i amb això, el governador podia presidir-lo sempre que ho considerés convenient. El nombre de consellers podia oscil·lar entre tres i cinc, en relació amb el nombre d'habitants —més o menys de 300.000. També hi podia haver consellers supernumeraris, en igual nombre dels efectius, amb l'objecte de reemplaçar-los en les absències per diferents motius, però no tenien veu ni vot mentre no estiguessin en exercici.

El Consell Provincial de Balears es va instal·lar a Palma dia 1 d'agost de 1845, com així ho disposà la Reial ordre de 2 de juliol d'aquell mateix any, en la qual es fixava com a termini aqueixa data.

Es constituí amb cinc vocals, el nomenament dels quals va fer la reina el 26 de juny, molt abans de la instal·lació del Consell, i varen ser designats consellers Pere Joan Morell, Felip Puigdorfila i Miquel Amer, per la qual cosa aquests dos darrers cessaren com a vocals de la Diputació, i Antoni Ripoll Mesquida i Antoni Fluixà, com a supernumeraris.¹³

La secretaria del Consell fou a càrrec d'un oficial de la secretaria del Govern polític en tots aquells casos en què no actuàs com a tribunal econòmic administratiu fins que, als anys seixanta, per a l'exercici del càrrec s'havia de ser llicenciat en lleis, administració o advocat.

La seu del Consell provincial es va ubicar al mateix edifici que ocupava el Govern polític, que a la vegada compartia amb la Diputació provincial, la qual va cedir al Consell la sala de sessions perquè hi pogués tenir les reunions.¹⁴ La ubicació del Consell al costat del Govern polític no era un fet singular d'aqueixa província, sinó que era una disposició de caràcter general amb l'objecte d'establir una norma general d'actuació. En aquest sentit, el fet que el cap polític presidís el Consell i que ambdues institucions haguessin de mantenir una estreta connexió i una comunicació continuada i, a més, verbal, són els motius pels quals es determinà la instal·lació en aquell indret de la seu institucional de l'entitat.

Dia 8 de setembre d'aquell any es reorganitzà la secretaria del Govern polític i es designaren els oficials que havien de passar al Consell Provincial, motiu pel qual aquell va ordenar el cessament dels empleats de la Secretaria de la Diputació i, a més, es disposà que els seus assumptes passassin al Govern polític.

D'aquesta manera, i com es dedueix de les disposicions sobre la matèria contingudes a la Llei de diputacions, la tramitació dels expedients de la Diputació, l'havia de fer el Govern polític i els expedients s'havien de conservar amb la deguda separació, motiu pel qual els documents de les tres institucions —Govern polític, Diputació Provincial i Consell Provincial— es custodiaren al mateix arxiu, que quedà a càrrec d'un únic

¹³ AGCM, Consell Provincial X-888/44. El seu sou, en caràcter general, estava establert entre vuit i dotze mil reials, però en el cas que els consellers gaudissin de llicència no en percebrien el cobrament íntegre. Quant als supernumeraris ínterins, tan sols tenien dret al cobrament de la meitat de les gratificacions dels propietaris; i els uns i els altres havien d'estar domiciliats a Palma, com a capital de la província. També, aquest càrrec gaudia del privilegi de vestir uniforme i distintius.

¹⁴ En un ofici de 22 de juliol de 1845, la Diputació va comunicar al Govern polític que a la sessió de dia 21 va acordar, en atenció al desig expressat oralment pel cap polític, cedir el saló de sessions ordinàries al Consell perquè hi pogués fer juntes i reunions, per la qual cosa nomenà, a més, Joan Massanet, diputat provincial, i Felip Puigdorfila, membre del Consell, com a comissionats per procedir a l'arranjament del local i la instal·lació de mobles i eines necessaris. AGCM, Consell Provincial X-888/44.

funcionari, un oficial de Secretaria de la Diputació, amb la que també compartiren secretari¹⁵.

Per un altre costat, s'ordenà el traspàs dels fons provincials al Govern polític, per la qual cosa s'hagueren de fer els corresponents arqueigs per poder efectuar el lliurament.

Aquesta nova entitat de l'Administració provincial tenia doble caràcter: cos consultiu de l'autoritat superior —el cap polític— i tribunal de primera instància per a la resolució d'assumptes contenciosos administratius. De conformitat amb això, com a cos consultiu, exercia funcions d'assessorament i d'emissió de dictàmens.

L'organització no era nova, perquè Silvela ja l'havia formulada uns anys abans amb la implantació d'aquests consells amb atribucions de caràcter contenciós,¹⁶ ni un model innovador, ja que seguia el model francès que va presentar al Parlament d'aquella nació el 1838 el president de la Comissió de reforma de les Diputacions i que s'inspirava en el sistema d'administració dissenyat per Napoleó, el qual, al seu torn, es fonamentava en els principis de la doctrina francesa abans assenyalats: uniformitat, centralització, jerarquia i subordinació.

Quant a la dependència orgànica, en tot estaven supeditats al cap polític, tant és així que precisaven autorització d'aquest per celebrar sessions, en les quals, en cas d'empat, el vot del president era decisiu; per presentar, al Govern o a les Corts, i donar suport a peticions de qualsevol tipus, com tampoc publicar els acords.

Per un altre costat, les sentències únicament eren apel·lables davant el Consell Suprem de l'Administració de l'Estat i els recursos de nul·litat s'havien de posar davant l'esmentada entitat.

Pel que fa al procediment, la instrucció dels expedients corresponia al Govern polític, que els havia de lliurar al Consell mitjançant el cap polític amb la finalitat que aquest òrgan únicament s'havia de limitar a prendre acords o emetre dictàmens, els quals moltes vegades es feien verbalment, malgrat que es preferissin els escrits, encara que aquells únicament es podien fer quan hi era present el cap polític; no obstant això es deixava constància dels fets en un llibre registre.

D'aquesta manera els Consells passaren a desenvolupar una funció d'assessorament i de consulta del cap polític, a més de funcions de caràcter contenciós administratiu, que abans exercien les diputacions, les quals, amb aquesta nova organització, havien perdut atribucions.

Aquest sistema moderat de màxima factura centralitzadora, es veié substituït pel model liberal que s'instaurà entre els anys 1854 i 1856 —Bienni Progressista— i una

¹⁵ El Reglament per al govern i administració de les províncies de 1866 fa referència a les funcions del secretari de la Diputació i les del Consell.

¹⁶ Era còpia del model francès del consell de departament i del consell de direcció, sota la presidència del prefecte francès que a Espanya tenia com a equivalent el cap polític. M. Santana, *Opus cit.*, p. 115.

vegada més es restablí la legislació del Trienni Liberal, en la qual es disposava la supressió dels consells provincials,¹⁷ a més d'ordenar la transferència de les competències a autoritats, corporacions administratives, tribunals i jutjats, que les tenien abans de la seva creació en tots els assumptes que no fossin contraris a la Llei de 3 de febrer de 1823.

Per aquest motiu, els assumptes contenciosos administratius encara no resolts pel Consell i els que s'instruïssin mentre es publicava la Llei contenciosa administrativa passaren a la Diputació, que continuà amb el mateix procediment que aquell. Amb tot i amb això, també s'ha d'assenyalar que, pel mateix motiu, les diputacions provincials es restabliren segons el model de 1843.

Les atribucions com a tribunal contenciós administratiu, eren, sumàriament, les que es relacionen: ús i aprofitament de béns comunals; repartiment d'imposts –municipals i provincials; seguiment i control de contractes d'obres públiques i serveis realitzats per l'Administració; activitats nocives i perilloses; delimitació de termes municipals; delimitació i fitació de monts; distribució d'aigües per recs i altres usos; repartició de fons per a construcció i conservació de camins; ordre públic –intrusisme i robatoris en vies públiques; mines; assumptes urbanístics, etc.

Com a cos consultiu: emetia autoritzacions per a processar a empleats i corporacions de la província; conflictes de jurisdicció i atribucions entre l'Administració i els tribunals; autoritzacions als ajuntaments per compra o alienació de mobles o immobles; redempció de censos, acceptació de donacions o llegats al comú o a establiments municipals; nul·litat de reunions i acords dels ajuntaments; eleccions municipals; ocupació temporal de finques a efectes d'obres públiques; expropiacions forçoses, servei militar, subministraments, etc. Totes les quals es poden veure amb més detall a l'esmentat treball.

En aplicació de la normativa, el Consell provincial de Balears va tenir la darrera sessió dia 27 de juliol de 1854. Però la inestabilitat política produïda per l'alternança al poder entre liberals progressistes i moderats instaurà un nou canvi el 1856, amb el restabliment de les lleis de diputacions i ajuntaments de 2 d'abril de 1845 i la de 2 d'abril de 1845 de consells i del govern de la província, amb les quals es retornava de nou a l'organització anterior i per tant al restabliment de la institució.

Dotze anys després, l'octubre de 1868, el nou govern provisional revolucionari ordenà l'abolició dels consells provincials. Aleshores, el president Antoni Ripoll Mesquida, dia tres d'octubre d'aquest any, va convocar la darrera sessió amb l'objecte d'informar als consellers que la Junta provincial de govern de les Illes Balears li havia comunicat l'acord de suprimir – en caràcter interí – el Consell de província. Per la qual cosa s'acordà el cessament de les funcions.¹⁸

¹⁷ Reial decret de 7 d'agost de 1854.

¹⁸ AGCM XIII-165

Resumen

El estudio hace un breve repaso a la organización provincial en el siglo XIX, a través de dos instituciones de la misma : La Diputación Provincial y el Consejo Provincial. (1812-1868).

Abstract

The work gives a brief review of the provincial organisation in the 19th century through two own institutions: "La Diputació Provincial i el Consell Provincial" (1812-1868).

Aspectes oblidats del mestratge d'Álvaro Santamaría Arández

G. ROSSELLÓ BORDOY

Álvaro Santamaría Arández és un referent dins la historiografia mallorquina de finals del segle passat. La seva tasca investigadora, prou reconeguda, suposa una aportació cabdal a la nostra història, a més d'introduir noves idees i nous enfocaments no tan sols pel que fa al període medieval, l'especialitat més pregona que va conrar, sinó amb incursions prou assenyades dins l'Edat Moderna.

La trajectòria investigadora i docent al llarg de l'etapa universitària que va cloure els anys de docència d'Álvaro, és coneguda amb escreig, hagut compte que des de la reinstauració dels estudis universitaris a Mallorca l'any 1967 fou un dels professors amb més activitat en ambdós camps de la nostra Universitat. Maria Barceló Crespi ja destacà aquest aspecte en referir-se al caire docent d'Álvaro al llarg del seu pas per la Universitat de les Illes Balears: quinze memòries de llicenciatura i cinc tesis doctorals dirigides per ell suposen una aportació que encara no ha sigut superada pels professors d'estudis històrics de la UIB.

Emperò la tasca silenciosa que desenrotllà en el camp de l'ensenyament mitjà és un aspecte mai tractat. Des de la seva arribada a Mallorca l'any 1943 com a catedràtic de *Geografia e Historia*, fins a l'excedència voluntària sol·licitada per tal d'accedir, sense travetes, que foren moltes, a la Universitat, envers 1970, foren més de vint i cinc anys dedicats a tan noble funció. Al meu entendre aquesta és una mostra prou important del seu tarannà professional en el que la investigació fou una dèria essencial, emperò sense oblidar mai que la docència, a tot nivell, significà quelcom molt important dins la seva activitat humanística.

El que interessa ara no és la funció universitària desenrotllada per Álvaro tant a la Universitat de València durant els seus primers anys de recent estrena de la llicenciatura, com a la nostra. És el més important la ignota dedicació a la joventut des de les aules del batxillerat. D'aquell batxillerat de set cursos dels seus primers anys de docència, als altres plans d'estudi que sense ser tan feixucs, encara suposaven una onerosa càrrega per a molts. Plans d'estudi que si els comparem amb la manca absoluta de feixuguesa que avui dia suposa l'ensenyament de la història dins la formació intel·lectual del jovent, a la llarga són motiu d'enyorança.

Com he esmentat abans Álvaro Santamaría Arández arribava a Mallorca l'any 1943. Era el 7 de desembre. Recent guanyades les oposicions a càtedres li pertocà la de l'Institut Joan Alcover. Institut creat a conseqüència de les noves directrius de l'ensenyament en aquelles saons en què la coeducació era blasmada per les autoritats competents.

En aquella època el que fou prestigiós *Instituto General y Técnico*, successor decimonònic de la Universitat Literària, esvaïda gràcies a la desamortització, era l'únic centre oficial d'ensenyament mitjà. Arrel del *glorioso alzamiento* (?) quedà desmembrat en dos centres, masculí i femení, que al llarg de més de trenta anys monopolitzarien a nivell oficial els estudis de batxillerat. Els centres privats, la major part de caire religiós i alguns, esquifits, laics, complementaven la formació intel·lectual amb certa independència, encara que la revàlida o examen d'estat era ineludible per assolir la deguda titulació.

Voldria, doncs, insistir en aquest aspecte de l'actuació professional d'Álvaro Santamaría que vaig poder conèixer de manera directa en aquells moments meus, primerencs, de la lluita per la vida quan la docència fou també per a mi un medi de supervivència. En aquest cas cal recordar no tan sols el professor amb una ja llarga trajectòria com a docent sinó també a l'autor amb una experiència didàctica que féu possible que els seus llibres escolars assolissin una importància excepcional i que avui dia molts de professors universitaris enyoren en veure com la formació dels aspirants que arriben a les seves aules és tan feble que ni tan sols han paït una mínima part de la ciència que trespuaven aquells llibres de text, de presentació humil, sense fantasies gràfiques ni coloraines estrepitoses que a hores d'ara primen per damunt de totes les coses.

Les primeres obres didàctiques sorgides de la ment de Santamaría foren publicades per una modesta editorial ASA que, pudorosament, amagava el nom de l'autor i que tenia la seu a un enigmàtic carrer de Sant Bartomeu, 39 de Palma, el seu primer domicili ciutadà. Les podem seguir a través dels següents títols:

Spania. Historia de España. 1ª edició, sense data, 369 planes, il·lustrada amb fotografies.

Knosos. Historia de la cultura. També sense data, 122 planes, sense il·lustracions.

Hermes. Historia del mundo. Sense data. 118 planes amb mapes i fotografies.

Tartesos. Historia de España. Sense data, 126 planes, il·lustracions.

Hermes. Geografía de las grandes potencias. Envers 1960 (?). 108 planes, il·lustracions.

Kronos. Historia del mundo. Sense data, 459 planes.

Dins la sèrie amb peu d'impremta S. Bartolomé, 39, també hi figura una *Geografía económica y política. Plan 1953*, que no he pogut consultar.

Podem establir que aquesta primera etapa d'autor-editor abastaria els deu primers anys de l'activitat docent del novell professor. Etapa presidida per la modèstia, la manca de mitjans, entrebancs superats per l'entusiasme i coratge d'un home que poques vegades va defallir de les seves conviccions.

Posteriorment es pot comprovar com l'abast dels textos de Santamaría ultrapassaren els límits insulars i entre 1950 i 1964 les editorials canvien. Així trobam:

El Creciente fértil. Madrid, 1957, Instituto de Formación del Profesorado de Enseñanza Laboral, 23 pp. + 1 lámina.

El Noreste de España, Madrid, 1964, Ministerio de Educación Nacional, 265 pp. Fotografies i plànols. Amb una presentació gràfica poc freqüent per a l'època.

Ecumene, Curso de Geografía Universal, Editorial Teide, any 1950, 143 planes i petites fotografies en blanc i negre.

Atenas II. Historia Universal y de España, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 166 planes.

A partir de 1958 l'editorial que va acollir els textos de Santamaría fou *Prensa Española* de Madrid. En aquells moments els textos d'Álvaro assoliren una importància especial i una difusió extraordinària, superant editorials com *Atlas* de Madrid, amb una llarga tradició en material didàctic per a estudiants de batxiller, l'editorial *Ruiz* de Madrid o a la *ECIR* valenciana que inicià unes noves pautes en la presentació dels textos dedicats a l'ensenyament mitjà.

Amb tota seguretat les reedicions i revisions d'aquests textos continuaren al llarg de la dècada dels seixanta i tal volta després, quan Álvaro havia deixat l'ensenyament secundari per dedicar-se de ple a la Universitat. Fou llavors quan ens retrobarem després d'una etapa de contactes esporàdics on vaig poder seguir de prim compte la seva trajectòria encara que fos de lluny.

En realitat vaig conèixer per primera vegada Álvaro Santamaría el setembre de 1955. Aleshores jo havia acabat pocs mesos abans la carrera i les primeres passes dins el món de la ciència s'iniciaren amb una feina marginal al llarg del IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. La intervenció de Santamaría en aquell Congrés fou copsadora quan davant la flor i nata de la medievalística de l'Estat i d'importants especialistes estrangers, un professor d'Institut tenia la gosadia de plantejar la problemàtica entorn a la participació dels representants del Regne de Mallorca al Compromís de Casp (*El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, Palma, 1955). Participació anul·lada per les ingerències valencianes i catalanes en aquell afer que Álvaro blasmà sense contemplacions.

Recordem que en aquelles saons les coses que no entraven dins la més pura ortodòxia política del moment podien ser, més bé, diria, eren perjudicials pels qui les formulaven. La força amb que mantingué les seves fermes conviccions em cridaren l'atenció i pocs anys després refermàrem la relació professional quan recentment creada la Delegació del Servei d'Excavacions Arqueològiques en el si de l'Estudi General Lul·lià organitzàrem un cicle de conferències sobre prehistòria local destinat al professorat de primària que treballava a Ciutat.

Santamaría es mostrà reticent en principi, perquè no es considerava arqueòleg ni prehistoriador, emperò acceptà, de manera que professà una inolidable lliçó sobre la Mediterrània i el procés expansiu dels pobles orientals, recalcant com el marc geogràfic originari del món púnic obligava, per pura necessitat vital, a unes diàspores que altres pobles no tenien l'ofec de practicar-les. Fou una bella demostració de la coneixença del tema per part de l'orador que malgrat la prevenció inicial, tenia les idees prou clares sobre el procés d'expansió de la cultura a través de la mar que fou nostra.

Reticència inicial, és veritat, emperò falsa modèstia quan contemplam com els títols que havia donat als seus manuals amagaven una plena conjunció amb el passat, no tan sols clàssic, sinó encara més llunyà. La simple relació de noms ens descobreix un Santamaría ben amarat de classicisme: *Spania, Knosos, Tartesos, Kronos, Ecumene*, fins i tot *Hermes* que encapçalava una molt primerenca història del món per retornar anys després per encobrir la geografia de les grans potències mundials. No he pogut manejar el fulletó (23 planes + 1 làmina) que titulat *El Creciente fértil*, ens desvetllaria moltes foscúries sobre la preparació d'Álvaro envers els temps abans de la història.

En finalitzar el curs acadèmic 1960-1961 Álvaro Santamaría Arández deixava la docència a l'Institut Joan Alcover per passar a impartir la seva càtedra de *Geografía e Historia* a l'Institut Ramon Llull, Aleshores, recent guanyada l'oposició al cos d'adjunts d'Institut, el meu nou lloc de treball suposà per a mi una feixuga tasca perquè em pertocava substituir en la docència a Álvaro, com encarregat de càtedra mentre que aquesta restàs vacant.

Fou quan vaig poder gaudir del mestratge de Santamaría i entrar en contacte amb els seus manuals de batxillerat que, gràcies a la nova etapa, esponerosa, de la mà de *Prensa Española, S. A.*, assoliren una difusió extraordinària que ultrapassà els límits de les nostres illes. Encara eren moments en els quals l'ensenyament de la història i de la geografia física i humana mantenien el seu valor i no havien patit la indiferència o més bé menyspreu que a partir de les reformes educatives de l'etapa ministerial Villar Palasí marcaren la més absoluta decadència dels estudis històrics, per no referir-me als geogràfics que sempre vaig mantenir en una prudent reserva. La competència era ferotge i els manuals de batxillerat havien proliferat de manera angoixant.

Abans de 1958 els manuals ASA passaren a ser editats per *Prensa Española* i, deixant de banda les constants reedicions he pogut establir una relació prou ajustada de la seva activitat en aquell camp. Així es poden esmentar els següents títols en el camp de la geografia:

1958 *Geografía Universal* (2ª edició) de 286 planes, dibuixos i fotografies. També he identificat una edició de 1959

1959 *Geografía de España. Curso primero*, 288 planes, dibuixos i fotografies. Edicions sense data i de 1969.

1962 *Geografía Universal* (4ª edició revisada).

s. d. *Geografía política y económica (6° curso)*, 239 pp.

1965 *Geografía de España. Curso primero*, (6ª edició revisada).

De sempre vaig tenir una especial predilecció pels textos de geografia on els comentaris literaris sobre diferents indrets aportaven quelcom més que l'aspror de la descripció geològica o les llistes que havíem de memoritzar de la geografia postal. No de bades en aquella època era coneguda i recordada la frase de Manuel Casas Torres que afirmava que els espanyols començaven a odiar la geografia als deu anys i oblidar-la a partir dels catorze. Els llibres de Santamaría ens conjugaven literatura amb història, poesia amb comentaris personals, vívids i aclaridors. De vegades no exents d'ironia quan en nota afegia alguna clarícia als retrets que les comissions ministerials, avaluadores dels llibres, sempre omnipotents a l'hora de donar-lis el *placet*, imposaven els seus criteris per damunt les opinions dels autors.

De ben prest vaig captar la sornegueria d'Álvaro encara que mai vaig intentar esbrinar directament si rere les seves paraules hi havia ironia o simple sarcasme quan en tractar de les comarques naturals de la província de Toledo afegia en nota. L'única nota marginal que he pogut localitzar en els seus llibres de text.

Destacan otras comarcas –bien conocidas por el Dr. Jiménez de Gregorio-: la de los Montes de Toledo, con los centros de los Yébenes y Navahermosa; y entre los Montes de Toledo y La Jara, el territorio de Valdepusa, cuyo centro son Los Navalmorales.

En veritat sia dita tal territori de Valdepusa seria coneixença especial de l'esmentat senyor, perquè després de trescar un poc per aquelles rodalies tal denominació no figurava als atlas. Ben recentment en una de les estades a Vascos (Toledo) vaig localitzar aquell indret. Si es tractava d'una comarca natural o no, no tenc coneixences suficients per assegurar-ho.

L'aportació dins el camp de la història, universal o d'Espanya, fou també copiosa. La relació obtinguda és com s'expressa a continuació, tot citant les obres editades per Prensa Española que donaren gran popularitat al professor Santamaría:

s. d. *Historia moderna y contemporánea. Curso Cuarto* (Cuarta edición revisada). Comprovades altres de 1957 i 1959. Predomini de mapes
1958 *Historia del Arte y de la Cultura* (Primera edición). Hi ha edicions de 1964 i 1965.

1960 *Historia Universal. Cuarto curso.*

s. d. *Historia Antigua y Media. Curso tercero* (segunda edición revisada). 207 planes i abundant il·lustració en especial mapes.

s. d. *Historia Moderna y Contemporánea. Curso cuarto* (4ª edición revisada).

s. d. *Historia del Arte y de la Cultura. Quinto curso.* 252 pp. i fotografies.

Si bé no es considerarà prehistoriador cal resaltar alguns aspectes. A la seva història antiga i mitja impartida a tercer de batxillerat els anys seixanta l'atenció prestada al món antic abastava el 42% del total. Fins i tot quan els plans d'estudis posteriors a 1967 reduïren a la mínima expressió el programa d'història el percentatge dedicat al món antic era d'un 20'96 %.

Just ara quan els universitaris ni coneixen allò de *Viriato, pastor lusitano*, ni han sentit parlar d'*Indíbil y Mandonio*, ni qui era *Almanzor*. Personatge que també fou atès per la ironia d'Álvaro quan afirmà: *A poco de morir Almanzor, por fortuna para los cristianos, el Califato se divide en pequeños Estados llamados reinos de taifas.*

No diguem que el tractament de la nostra història local fos atès de bon de veres. Del rei En Jaume els infants de la meva generació, quan érem infants, en teníem notícia. Dels seus successors res de res. Encara ara la història nostrada es manté en *las afueras de la historia* com diria un bon amic nostre.

Bàsicament tot el cicle de batxillerat quedava cobert gràcies a la producció didàctica de Santamaría. Sens dubte el llistat recuperat és incomplet. La meva experiència docent en el camp del batxillerat fou curta i quan l'ensenyament de la geografia i de la història va minvar a tenor del que consideraven les portentoses

llumeneres que pontificaven des del Ministeri d'Educació i Ciència, vaig deixar de mantenir relació directa amb aquest tipus de docència.

El que sí fou aclaridor, gràcies a l'experiència inicial a l'Institut Joan Alcover, fou el contacte amb les alumnes que en aquell curs acadèmic de 1961-1962 cursaven el preu, o curs preuniversitari. És a dir per a nosaltres batxillers anys enrere havia sigut el 7e curs, previ a l'examen d'estat o revàlida. El grup d'alumnes que formaven aquell curs procedien d'un batxiller iniciat sis o set anys abans, és a dir formades en el camp de la geografia i de la història, exclusiva i únicament per Álvaro Santamaría.

El tema monogràfic de l'assignatura que regia aquell curs tenia per títol: *Fuentes de energía*. A dir veritat era un tema que per a mi, amb tota sinceritat, em venia ample. No tan sols era matèria geogràfica sinó que hi havia connexions amb la física, química i ciències naturals que per força escapaven als meus sabers. Les joves estudiants que composaven el curs varen respondre a les mil meravelles perque enfocant el tema a nivell de seminari, aportant bibliografia i tot tipus de referències complementàries iniciaren una tasca de recerca, les de ciències dins el seu camp i les de lletres dins el seu, que féu possible endiumenjar unes contestacions adequades al temari que havien de defensar en el seu examen de grau.

Ho saberen fer a la perfecció, treballaren amb entusiasme i d'aquell curs, format per Álvaro Santamaría, sortiren un bon seguici d'importants docents i investigadores que posteriorment desenrotllaren una tasca científica i didàctica de molta categoria. Cal recordar que la seva activitat en el camp de l'ensenyament del llatí, de la història, fins i tot dues facultatives del cos d'arxius són bona mostra de l'activitat docent d'Alvaro Santamaría que fou l'artífex d'una preparació de base que avui dia notam a faltar de manera angoixant.

Si l'exemple del curs 1961-1962 es considera insuficient pensau que en anys anteriors les alumnes d'Alvaro Santamaría ja havien obert el camí i moltes d'elles iniciaren una activitat docent important.

No de bades aquells anys de docència extrauniversitària que Álvaro impartí a la nostra terra foren el prel·ludí, important prel·ludí, que cristalitzà anys després en les Memòries de llicenciatura i tesis doctorals que a través de la UIB fou una de les més belles herències que Santamaría deixà a la nostra terra.

Ediciones A.S.A. (envers els anys 1940)

Editorial Teide, Barcelona (envers els anys cinquanta)

Textos Prensa Española, 1962, 1965 i 1967

Ministerio de Educación Nacional, 1964

Resumen

La actividad docente de Álvaro Santamaría como catedrático de Geografía e Historia del Instituto Juan Alcover de Palma es analizada a partir de los libros de texto que a lo largo de su actuación en este campo escribió, obteniendo una muy amplia difusión en los años 40 y 60 del pasado siglo. Es un aspecto importante de su docencia, antes de su incorporación a la Universidad de las Islas Baleares, reflejada en la ulterior proyección profesional de algunas de sus alumnas en aquel centro.

Abstract

The teaching activities of Álvaro Santamaría, as Head of Geography and History at Juan Alcover Institute in Palma, are analysed by exploring the textbooks that he wrote during his career in this field: textbooks that became very widely known in the 1940s and 1960s. This is an important facet of his work as a teacher, before he joined the University of the Balearic Islands, reflected by the later careers of some of his students from the centre.

CRÒNICA ARQUEOLÒGICA
DE LES ILLES BALEARS

Sobre l'existència de la cohort lusitano-balear

BARTOMEU CELIÀ SASTRE

A partir d'una inscripció descoberta a Itàlia, alguns investigadors han suposat l'existència durant un breu període de l' Alt Imperi Romà d' una unitat militar formada per indígenes de les Balears, la Cohort Balear o bé, segons altra interpretació de la mateixa làpida, d'una Cohort Lusitano-Balear. Altres estudiosos, finalment, opinen que a la inscripció no hi ha cap referència a unitats militars formades per balears. En aquest treball s'estudien les diferents opcions proposades i es treu la conclusió de que no existiren ni la Cohort Balear ni la cohort Lusitano-Balear.

1. Una inscripció a Itàlia

A Ferento (Itàlia), s'hi trobà a principis del passat segle la següent inscripció:¹

L·POMPONIO·L·F
LVPO·III·VIR·I·D
QVINQ·ITER·TRIB·MILIT
LEG·III·MACEDONIC
PRAEF·COH·EQVITATAE
MACEDONVM·ET·COH
LVSITANOR·ET
BALIARIVM·INS·VLARVM
EX·S·C
OB·MVNIFICENTIAM·EIVS¹

El text es pot completar tal com segueix:

L(ucio) Pomponio L(uci) f(ili)o / Lupo III vir(o) i(ure) d(icundo) / quinq(uennali) iter(um) trib(un)o mil it(um) / leg(ionis) III Macedonic(ae) / praef(ecto) coh(ortis) equi tatae / Macedonum et coh(ortis) / Lusitanor(um) et / Balarium insularuM / ex s(enatus) c(on)sulto / ob munificenciam eius

¹ CIL XI 7427= AE 1909, 58= ILS 9196. La làpida, de marmol blanc, té unes dimensions de 116.5 x 81 cm i actualment es conserva en el Museu Cívic de Viterbo.

La inscripció commemora que Luci Pomponi Lupo, després d'haver fet carrera militar, exercí un càrrec civil a Ferentis, l' actual Ferento, a on va ser quadrunvir quinquenal. No es sap res més, en no aparèixer cap altre testimoni epigràfic.²

2. Datació

El primer que cal fer és datar la inscripció. El detall bàsic és que Pomponi Lupo va estar destinat a la legió IV Macedònica. Aquesta legió, reclutada per Cèsar o Pompei poc abans de començar la guerra civil que els enfrontà,³ es guanyà cert renom per ser una de les primeres legions que es decantà a favor d'Octavi després de la mort de Cèsar. Més tard va intervenir en les Guerres Càntabres, formant part a continuació i durant dècades de la guarnició legionària d'Hispania. L'any 42 dC fou destinada a Germània, desapareguent per a sempre amb l'arribada al poder de Vespasià, qui la va disoldre baix l'acusació de traïció.⁴ Tot això ens dóna un interval d'existència de la legió d'uns 120 anys, entre el 49 aC i el 70 dC, en el qual podem situar la relació de Pomponi Lupo amb les unitats en que va estar destinat.

Podem afinar més si acceptam la suposició de González i Solana⁵ de que el càrrec que exercí Luci Pomponi a la legió IV va ser quan aquesta unitat es trobava aquartelada a Hispania, basant-se en *el hecho de que de las cuatro unidades militares, dos se refirieran a tropas españolas (Lusitanos y Baleares), otra a la Legión IV Macedónica de guarnición en España y la cuarta a una cohorte montada 'macedónica' hasta ahora desconocida, pero que podría estar en alguna relación con la citada legión IV*". En tal cas, ens queda un interval que va del 27 aC al 42 dC, 70 anys aproximadament.

3. Interpretacions

La suposició de González i Solana, com es veu, es basa en una interpretació particular de la frase "PRAEF COH EQVITATAE MACEDONVM ET COH LVSITANOR ET BALIARIVM INSVLARVM". Per aquests investigadors, Luci Pomponi, a més d'estar destinat a la legió IV Macedònica, exercí el comandament de la cohort montada dels macedonis, de la cohort dels lusitans i de la cohort balear, tal com es dedueix del párraf seu que he trascrit més amunt.

² S. DEUMOGIN: *Prosopographie des chevaliers romains Julio-Claudiens*. Roma 1988, 319, núm., 383.

³ J. RODRÍGUEZ GONZÁLEZ: *Historia de las legiones romanas*, Madrid, 2001, 166.

⁴ J. RODRÍGUEZ GONZÁLEZ: *Historia de las legiones romanas*, Madrid, 2001, 173.

⁵ J. GONZÁLEZ ECHEGARAY; J. M. SOLANA SAINZ: "La Legión IV Macedónica en España", *Hispania Antiqua*, 5., 1975, 186.

Per altra banda, Roldán⁶ ha interpretat que "COH LVSITANOR ET BALIARIVM INS VLARVM" significa que el nom complet de tal unitat era el de *cohort dels Lusitans i de les Illes Balears*. Entre els investigadors, per abreviar paraules, es sol parlar d'ella amb el nom de Cohort Lusitano - Balear.

Si bé en cap moment Roldán escriu com ha arribat a la conclusió de que hi havia una cohort mixta de lusitans i balears, és evident que l'argument parteix de la base de que COH apareix dues vegades, davant de EQVITATAE MACEDONVM i de LVSITANOR ET BALIARIVM INS VLARVM. Per lògica, deu pensar, si es nomena a tres unitats, hauria d'aparèixer COH també davant de BALIARIVM INS VLARVM. A més, si BALIARIVM INS VLARVM no tingues res a veure amb COH LVSITANOR, entre ET i BALIARVM INS VLARVM s'hauria de trobar o bé COH o bé el càrrec que ostentà Pomponi Lupo a les Balears, per ventura PRAEF. Roldán, que qualifica d'excursionista a la inscripció, situa a la Cohort Lusitano-Balear en el capítol d'unitats d'adscripció dubtosa i opina que seria de formació molt recent.⁷

Per sustentar aquesta opinió, caldria recordar que abans de Cèsar els contingents indígenes no eren agrupats en ales o cohorts, sinó que se'ls designava únicament pel seu origen ètnic: arquers cretencs, foners balears... i era habitual que els seus comandaments fossin també indígenes baix supervisió romana, i que emprassin l'armament típic de la zona de reclutament. Va ser a partir de Cèsar quan els *auxilia* sofriren una reestructuració, reformant-los segons el model habitual de l'exèrcit romà. Així, abans d'aquest període no té sentit parlar de cohorts o ales indígenes.⁸ Per altra banda, a partir del segle I dC, però no abans, era habitual que els *auxilia* portassin numeral, cosa que no és el cas d'aquesta suposada unitat militar. Dit d'altra manera, el nom podria en tot cas coincidir amb la nomenclatura emprada per aquest tipus d'unitats durant l'època de Pomponi Lupo.

Una tercera interpretació de la inscripció és la que ofereix Zucca.⁹ Per aquest, la làpida correspon o bé al període claudi o al flavi i els càrrecs militars que ostentà Pomponi Lupo foren el de tribú militar de la Legió IV Macedònica, prefecte de la cohort montada dels Macedonis, prefecte de la cohort dels Lusitans i prefecte de les Illes Balears.¹⁰ Queda per a ell clar que si no es va escriure PRAEF abans de BALIARIVM INS VLARVM va ser per no repetir en tantes ocasions tal abreviatura a la làpida.

Pel que fa a la cohort montada dels macedonis, existeixen tres inscripcions més, a part de la que ens ocupa, que per ventura podem relacionar amb ella. Dues d'elles, a

⁶ J. M. ROLDÁN HERVÁS: *Hispania y el ejército romano*, Salamanca, 1974, 15..

⁷ Les paraules que escriu Roldán són: *Excepcional es la inscripción de L. Pomponius Lupus, procedente de Ferento ... que entre sus 'militiae' cumplió el cargo de prefecto de la cohorte 'Lusitanorum et Baliarium insularum', única mención de dicha unidad y seguramente formada en época muy temprana*. D'aquest text queda clar que Roldán considera que el nom complet de la cohort era *Lusitanorum et Baliarium Insularum*. O sigui, Cohort de Lusitans i de les Illes Balears.

⁸ J. M. ROLDÁN HERVÁS: *Hispania y el ejército romano*, 36 i 41.

⁹ R. ZUCCA: *Insulae Baleares*, Roma, 1998, 278 i 279.

¹⁰ Les paraules que escriu Zucca sobre Pomponi Lupo són: *tribuno militare della legion IV Macedonica, prefetto della coorte equitata dei Macedoni e prefetto della coorte dei Lusitani e delle insulae Baliaris*. A altres paràgrafs de la seva obra, com per exemple les pàgines 191 i 278, es refereix a Pomponi Lupo com prefecte de les Illes Balears, així que per a Zucca, Pomponi Lupo va ser prefecte de les Balears i prefecte de la cohort dels Lusitans.

Cirene,¹¹ donen testimoni d'una *cohors Macedonum* en època tan tardana com és el 240-250 dC, mentres que a Tarraco es descobrí una làpida¹² que fa referència a la *Cohors I Macedonicae* sobre el 120-140 dC. Com hi ha molta distància en el temps entre les inscripcions de Ferento, Cirene i Tarraco, és molt possible que no es tracti de les mateixes unitats en els tres casos. Per altra banda, tot apunta, segons la lectura de tota la làpida, que la inscripció de Tarraco fa referència a la primera cohort de la legió V Macedonica.¹³

4. La interpretació correcta

Arribat a aquest punt, i donat que existeixen tres interpretacions sobre la mateixa inscripció, convendria cercar arguments per decantar-se per una.

Jo pens que Zucca és el que troba la solució correcta. El motiu és que en pràcticament totes les inscripcions que es coneixen sobre cohorts auxiliars, l'apelatiu d'aquestes fa referència als homes que les integraven en el moment del seu reclutament, no al de la seva terra.¹⁴ O sigui, les cohorts no eren d'Hispania, sino d'hispanos (Hispanorum). Tampoc eren de la Gàlia, sino de gals (Gallorum), ni d'Astúries, sino d'asturs (asturum). També eren de tracis, de lusitans, de britans... Ara bé, en el text, apareix BALIARIUM, o sigui, "de les Balears", no BALEARICUM, "dels Balears". Per altra banda, els testimonis de cohorts formades per indígenes de dos pobles diferents durant l'Alt Imperi són fins i tot menors.¹⁵ Tot això és important, ja que és suficient per donar un sentit al text que elimina tota possibilitat d'existència d'una cohort tant sigui balear com lusitano-balear.

D'aquesta manera, les darreres línies podrien traduir-se com:

prefecte de la cohort montada dels Macedonis, prefecte de la cohort dels Lusitans i prefecte de les Illes Balears.

En conclusió, que no hi ha indicis suficients que facin suposar de la existència ni de la Cohort Balear ni de la Cohort Lusitano-Balear i que el càrec de Pomponi Lupo sobre les Illes Balears va ser d'altre tipus. Per ventura es tractava d'un *praefectus orae*

¹¹ AE 1969/70, 636 i AE 1969/70, 637

¹² CIL II 4232

¹³ S. SPAUL: *Cohors*, Oxford, 2000, 352.

¹⁴ L'obra més completa que relaciona les cohorts auxiliars atestiguades abans de l'arribada al poder de Dioclecià és la de Spaul, *Cohors*. De les més de 300 cohorts estudiades, he pogut reconèixer a un màxim de 20 que no compleixen aquesta regla, una proporció ínfima. A més, varies d'aquestes no fan referència a un indret geogràfic, i són del tipus *V Ge ella, I Lepidiana...*

¹⁵ S. SPAUL: *Cohors* només relaciona un total de 12 cohorts que en el seu títol facin referència a dos pobles indígenes. Per exemple, *I Helvetiorum et Brittonum* o *I Ligurum et Corsorum*. La majoria d'elles queda clar que es completaren amb indígenes d'un segon origen després de tenir gran quantitat de baixes al poc temps de la seva formació, cosa que els obligà a canviar la denominació. Per altra banda, totes les cohorts d'aquest tipus, a excepció d'una, la denominada *Maurorum et Afrorum*, tenien numeral. S. SPAUL: *Cohors*, 469, pensa fins i tot que la interpretació de la inscripció referida a aquesta unitat no està del tot clara.

maritimae, dels quals coneixem algun cas,¹⁶ comandament que implicava una responsabilitat de tipus militar,¹⁷ o altre càrrec administratiu.¹⁸ Ara bé, en aquest darrer aspecte no es pot treure cap conclusió definitiva, ja que de prefectes n'hi havia molt de tipus, amb funcions i responsabilitats variades.¹⁹

¹⁶ Per exemple Tito Claudi Paulí, que exercí el càrrec en algun moment indeterminat del segle I dC. El nom i titulatura es pot llegir a la inscripció *CIBal Ap. 8-- AE 1956, 22*.

¹⁷ J. M. ROLDÁN HERVÁS: *Hispania y el ejército romano*, 227 a 229.

¹⁸ E. GARCÍA RIAZA; M. L. SÁNCHEZ LEÓN: *Roma y la Municipalización de las Baleares*, Palma, 2000, p. g. 30, fan una relació de tots els prefectes coneguts que exerciren càrrecs a les Balears.

¹⁹ En aquest aspecte, són interessants els treballs sobre les funcions dels magistrats que fan alguns investigadors, com per exemple el de H. G. PFLAUM: *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, París, 1960-61, o el de O. FORNI: *Estrazione etnica e sociale dei soldati delle legioni nei primi tre secoli dell'Impero*, ANRW II, Prinzipat 1,1974.

Resumen

Estudio de una inscripción latina hallada en Ferento (Italia) en la que se hace referencia a una magistratura ejercida en las Baleares por una persona, hasta ahora desconocida, Lucius Pomponius Lupo. Inscripción que planteó la posibilidad de una hipotética cohorte Lusitano-Balear en activo entre 27 aC y 42 dC. Se registran las diversas interpretaciones dadas al texto para decantarse por la propuesta de Raimondo Zucca que permite considerar que no hay indicios suficientes que permitan suponer la existencia de tal cohorte, si bien se mantiene la actuación de Pomponius Lupo en la administración de las Baleares.

Abstract

A study of a Latin inscription found in Ferento (Italy), in which reference is made to a magistracy exercised in the Balearic Islands by a hitherto unknown character, Lucius Pomponius Lupo. This inscription raises the possibility of a hypothetical Lusitanian-Balearic cohort that was active between 27 BC and 42 AD. A description is given of the different interpretations that have been made of the text, showing a preference for that of Raimondo Zucca, which supports the author's view that there is insufficient evidence for us to assume that this cohort existed, although credence is given to the activities of Pomponius Lupo in the administration of the Balearic Islands.

Un legat de les Balears a la Colonia genitiva Ivlia. Les escultures romanes trobades el 1903 a Osuna (Sevilla)

JOSÉ ILDEFONSO RUIZ CECILIA*
CATALINA AGNÈS JOFRE SERRA**

Mitjançant el present treball volem donar a conèixer un conjunt d'escultures romanes que van aparèixer el 1903 a la localitat sevillana d'Osuna, l'antiga *colonia Genitiua Iulia*. La qualitat de les peces, el fet de no haver pogut disposar de material gràfic conegut fins a dates recents i la referència a una inscripció que contenia un dels fragments, ens ha dut a realitzar aquesta tasca. Tot i així, no és la nostra pretensió estudiar estilísticament ni descriptivament les peces, doncs no som entesos en la matèria. La nostra intenció és presentar la troballa centrant-nos en el seu context i les seves circumstàncies¹, deixant als especialistes el seu estudi formal i la seva interpretació.

* * *

Amb motiu del centenari de la missió arqueològica francesa que es desenvolupà a Osuna el 1903 a càrrec d'Arthur Engel i Pierre Paris – en la que es van trobar els coneguts Relleus “ibèrics” d'Osuna-, vàrem procedir a la revisió dels continguts del periòdic local *El Paleta*, rotatiu de tirada setmanal publicat a Osuna entre 1902 i 1936, que recollí a les seves seccions de “Notícies” o “Arqueologia” les troballes que s'anaven produint en aquestes excavacions així com en altres que simultàniament s'estaven practicant sobre el solar ocupat per l'antiga *Vrso* (posterior *colonia Genitiua Iulia*) a càrrec de diversos aficionats veïns de la localitat. Entre la relació de notícies, destaquen les referides a unes troballes escultòriques produïdes durant l'excavació del reblliment que amortitzava un pou, localitzat dintre d'una finca propietat de José Postigo, a les immediacions de l'anomenat solar de Blanquel (Fig. 2).

* (Arqueòleg, Ayuntamiento de Osuna)
arqueologia@ayto-osuna.es

** (Arqueòloga, Dirección General de Bienes Culturales, Junta de Andalucía)
catalina.jofre.ext@juntadeandalucia.es

¹ El tema fou tractat ja a la tesi de llicenciatura d'un dels que subscriuen (defensada el 21 de setembre de 2004): J. I. RUIZ CECILIA: *Testimonios Arqueológicos de la Antigua Osuna*, tesi de llicenciatura inèdita, Universidad de Sevilla, Setembre 2004, 172-179 i breument a J. I. RUIZ CECILIA: “Un hallazgo olvidado: las esculturas romanas encontradas en el olivar de José Postigo en 1903”, *Cuadernos de los Amigos de los Museos de Osuna*, nº 6, 68-71.

La relectura d'aquests passatges ens va fer pensar en les fotografies de l'arxiu de Jorge Bonsor², que per aquella època es trobava recentment editat per part de la Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía³. Allà apareixien uns fragments d'escultures romanes procedents d'Osuna que per les dates indicades en el catàleg del cd-rom podien encaixar amb les descrites en el periòdic. Rera l'anàlisi detingut d'ambdues fonts es constatà que la descripció que apareixia a *El Paleta* coincidia amb aquelles fotografies (nº 723 a 728 del catàleg). Totes elles figuraven amb una data de c. 1900-1910 i tenien escrit al dors "Osuna. Ant. Gutiérrez", menció que ha de correspondre al nom del fotògraf que les realitzaria⁴.

La petja de les fotografies ens va dur a posar-nos en contacte amb els responsables del castell de Bonsor a Mairena del Alcor (Sevilla), lloc on va viure i on es conserva gran part del seu "Museu" particular. Actualment l'Ajuntament de Mairena del Alcor està realitzant les tasques d'arranjament del castell i té previst tornar a obrir al públic la col·lecció. L'arqueòloga encarregada del projecte ens informà que allà no es conserva cap peça de característiques semblants a les que estam estudiant- tot i això sí que hi ha una escultura d'un nin i algunes inscripcions procedents d'Osuna-. Per tant, hem d'esperar que en un futur es puguin produir novetats sobre el seu paratge. Podria ocórrer que encara es trobessin a l'entorn més o manco proper d'Osuna, tot i que tampoc es pot descartar la possibilitat de que haguessin entrat dintre del mercat de les antiguitats i que es trobin a l'estranger. En aquest sentit s'ha de recordar la relació entre el propi Bonsor i el responsable de la Hispanic Society of America, A. M. Huntington, per a qui el primer realitzà gestions de compra de material arqueològic divers per tal que ingressés en els fons d'aquesta institució nord-americana.

Amb aquestes circumstàncies, per a la confecció del nostre treball de recerca ens hem vist obligats a emprar com a principals fonts d'informació les referides fotografies de l'arxiu de J. Bonsor⁵ i les notícies recollides al rotatiu *El Paleta*. Sense descartar tampoc, com a font d'informació indirecta, la relació que J. Bonsor mantingué amb els arqueòlegs francesos A. Engel i P. Paris. A través de la correspondència conservada per Bonsor es pot apreciar que van tenir bones relacions, sobre tot amb Paris, amb qui mantingué un contacte epistolar fins el final de la seva vida, amb diferents graus d'intensitat al llarg del temps⁶. Els tres arribaren a coincidir a Osuna durant les

² Arqueòleg d'origen anglo-francès i pintor de formació, que s'afincà a la comarca sevillana de Los Alcores des de la dècada de 1880, arribant a ser un dels pioners de l'arqueologia moderna en el Sud-oest peninsular. J. MAIER: *Jorge Bonsor (1855-1930). Un Académico Correspondiente de la Real Academia de la Historia y la Arqueología Española*, Madrid, 1999; J. MAIER: "Jorge Bonsor", *Zona Arqueológica*, nº 3 (*Pioneros de la Arqueología en España. Del Siglo XVI a 1912*), 2004, 325-331.

³ *Colección Fotográfica de Jorge Bonsor*, Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía, Sevilla, 2001 (cd-rom).

⁴ M.A. YAÑEZ POZO: *Historia General de la Fotografía en Sevilla*, Sevilla, 1997, 250.

⁵ La relació de J. Bonsor amb Osuna queda documentada en diversos moments. El primer que coneixem es produeix el 1885 quan realitzà una visita a la ciutat que aprofita per fer un breu estudi de la necròpoli de *Las Cuevas*, probablement a causa de les similituds amb la necròpoli que estava excavant a Carmona (Archivo General de Andalucía, fons Jorge Bonsor, Documents, Leg. 12 nº 3; PARIS; J. BONSOR; A. LAUMONIER; R. RICARD i C. DE MERGELINA: *Fouilles de Belo (Bolonja, Province de Cadix)*, t. II (La Necropole), París, 1926, 198-199).

⁶ La correspondència de J. Bonsor ha estat recollida a J. MAIER: *Epistolario de Jorge Bonsor (1886-1930)*, Madrid, 1999. Concretament la primera carta que conservà Bonsor de Paris és datada el 12

excavacions que el 1903 practicaren els francesos⁷, havent quedat testimoniada la presència de Bonsor durant els primers moments dels treballs brindant-los el seu ajut⁸, probablement mogut per l'interès que presentaven les restes d'Osuna per als seus treballs a Los Alcores⁹.

Unes breus anotacions sobre el jaciment¹⁰

Arribats a aquest punt i abans de prosseguir, cal fer, encara que sigui breument, una referència al context històric-arqueològic del lloc. L'antiga ciutat turdetana d'*Vrso* esdevingué colònia romana sota la denominació genèrica de *Iulia Genitiua* en honor de C. Juli Cèsar, qui determinà la seva fundació, i de *Venus Genetrix*, numen protector de la gens *Iulia*¹¹. Aquesta fundació es relaciona amb els esdeveniments vinculats als darrers episodis del *Bellum Hispaniense*, quan l'antiga Osuna, partidària del bàndol pompejà, és sotmesa l'any 45 aC per les tropes cesarianes rera la batalla de Munda. Arran d'aquest fet s'implantà una *colonia civium Romanorum* segons el desig del dictador. Aquesta modificació de l'estatus jurídic de l'antiga *Vrso* coincideix amb el canvi que es produeix a la fisonomia de les ciutats de la Bètica des de mitjans del s. I a C, quan s'inicià el procés de monumentalització¹² emmarcat dintre de la transformació general ocorreguda en la cultura material, en la que el regnat d'August suposa el punt d'inflexió¹³.

Però a Osuna ocorre que si bé d'època romana és la quantitat més considerable de vestigis coneguts, amb les recents actuacions arqueològiques desenvolupades- la gran majoria d'elles en el context de l'arqueologia urbana o d'urgència- quant al seu

d'agost de 1901 (la n° 60 del catàleg) i la darrera del dia 11 d'abril de 1930 (n° 272), any de la mort de Bonsor. El contacte fou més fluid precisament en el moment de l'estada dels francesos a Osuna el 1903. Per la seva banda, d'Arthur Engel conserva una carta amb data de 13 de gener de 1900, encara que existeixen referències a ell a l'epistolari remès pel seu col·lega Paris. Vegeu també: J. MAIER: "En torno a la génesis de la arqueología protohistórica en España. Correspondencia entre Pierre Paris y Jorge Bonsor", *Mélanges de la Casa de Velázquez*: (fasc. unique), t. XXXII, 1996, 1-34.

⁷ MORET: "Pierre Paris, precursor de la arqueología ibérica", *Los Iberos. Príncipes de Occidente*, Fundación "la Caixa", Barcelona, 1998, p 70-71; ROUILLARD: "Arthur Engel, Pierre Paris y los primeros pasos en los estudios ibéricos", J. BLÁNQUEZ PÉREZ i L. ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *La Cultura Ibérica a través de la Fotografía de Principios de Siglo. Un Homenaje a la Memoria*, Madrid, 1999, 25-32.

⁸ J. MAIER: "Arqueología sevillana finisecular", Mª Belén Deamos i J. Beltrán Fortes (eds.), *Arqueología Fin de Siglo. La Arqueología Española de la Segunda Mitad del Siglo XIX*, Sevilla, 2002, 79.

⁹ J.A. PACHÓN ROMERO i J.I. RUIZ CECILIA: "La muralla Engel/Paris y la necrópolis protohistórica de Osuna", *Florentia Iliberritana*, n° 16, 2005 (a premsa).

¹⁰ El jaciment d'*Vrso* fou declarat BIC amb la categoria de Zona Arqueològica mitjançant el decret de la Junta d'Andalucía 460/2000 de 26 de desembre (publicat en el BOJA n° 21 de 20 de febrer de 2001 i en el BOE n° 61 de 12 de març de 2001).

¹¹ J. GONZÁLEZ: *CHLA*, vol. II: Sevilla t. III La Campiña, 1996, 8.

¹² LEÓN ALONSO: "Ornamentación escultórica y monumentalización en las ciudades de la Bética", W. Trillmich i Zanker (dirs.), *Stadt und Ideologie. Die Monumentalisierung Hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Munich, 1990, 367.

¹³ F. ARASA: "La romanización: cambio cultural en el mundo ibérico en los siglos II-I a.C.", R. Balbín Behrmann i Bueno Ramírez (eds.), *II Congreso de Arqueología Peninsular*, t. IV (Arqueología Romana y Medieval), [Zamora], 1999, 66. Aquest autor recorda a més que Estrabó (III, 2, 15) assenyala que en el cas dels turdetans, al començament del regnat d'August, la població havia assimilat de tal manera el mode de vida dels romans que ni tan sols recordaven la seva pròpia llengua.

coneixement no s'ha pogut avançar molt ja que la ciutat actual no se superposa al solar de l'antiga colònia, sinó que se situa cap a l'Oest d'ella. Per aquest motiu cal recolzar-se en les referències sobre les excavacions i notícies antigues així com en les estructures arquitectòniques emergents en l'actualitat. En qualsevol cas, es pot indicar que la conservació *in situ* d'elements com el teatre (Figs. 1 i 2), la necròpoli de *Las Cuevas*, els dipòsits d'*opus signinum* com "La Pileta" o la ubicació de troballes com la dels bronzes que contenen part de la *Lex coloniae Genitivae Iuliae*, afavoreixen la interpretació de l'espai, encara que no d'una manera definitiva. Els de l'entorn de l'encreuament entre el Camino de la Farfana o la Vereda Real de Granada indiquen la presència del fòrum en aquell indret. Alguns investigadors como A. Blanco i R. Corzo¹⁴, i J.L. Jiménez Salvador¹⁵ parlen de què les restes trobades a principis del s. XX entre el teatre i la Vereda Real de Granada que conformaven una gran superfície pavimentada a base de grans lloses de marbre podrien identificar-se amb el *forum*, el que vendria recolzat per la importància d'altres restes arqueològiques trobades en el lloc –escultures, epígrafs, mosaics, entre els que destaca el descobriment dels famosos "Bronzes"– referides moltes d'elles, entre altres notícies publicades també el 1903 per *El Paletó*. De fet, aquest és el lloc on s'ha de situar l'excavació del pou en el que es descobriren les escultures (Fig. 3). També cal remarcar l'associació física del fòrum i el teatre, com ocorre a moltes altres ciutats hispanes com ara *Tarraco*, *Bilbilis* y *Saguntum*¹⁶. D'altra banda, els límits de la colònia encara es presenten prou difosos. Cap a l'Est la necròpoli de *Las Cuevas* ajuda a establir-lo, però el desconeixement de l'existència d'altres espais funeraris no ajuda en aquest sentit. Igual ocorre amb altres molts aspectes, com la seva configuració interna.

Les excavacions de 1903

Els treballs arqueològics que es realitzarien durant l'any 1903 havien estat motivats pel descobriment a les immediacions de la localitat d'una sèrie d'escultures i relleus de pedra que van cridar l'atenció de A. Engel, qui es trobava llavors a Espanya com a comissionat del Louvre cercant antiguitats per aquell Museu. En un primer moment adquirí aquest lot de peces¹⁷, just a continuació decidí comprar el terreny contigu al què s'havien produït les troballes– situats a l'anomenat Garrotal de Postigo junt al *Camino de San José* (Fig. 2)- per tal de poder dur a terme, ell mateix, l'excavació de l'indret. Per fer-ho va comptar amb la col·laboració del seu col·lega i compatriota P.

¹⁴ A. BLANCO FREJEIRO i R. CORZO SÁNCHEZ: "El urbanismo romano de la Bética", *Symposium de Ciudades Augusteas*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1976, 152-153.

¹⁵ J.L. JIMÉNEZ SALVADOR: *Arquitectura Forense en la Hispania Romana. Bases para su Estudio*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1987, 72-73.

¹⁶ J.L. JIMÉNEZ SALVADOR: "Teatro y desarrollo monumental urbano en Hispania", Ramallo Asensio, S.F. y Santiuste de Pablos, F. (coords.), *Teatros de Hispania Romana*, Universidad de Murcia, Murcia, 1993, 226-228.

¹⁷ Archivo de Protocolos Notariales de Osuna, Notario Eliseo Castelló, sig. 1346, escritura de compravenda, 2-VIII-1902, fols. 1248-1250. Una copia de l'escriptura conservada a la Biblioteca de l'Institut de França a París es troba transcrita a: J. BELTRAN FORTES i J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: "Los Relieves de Osuna", F. Chaves Tristán (ed.), *Urso. A la Búsqueda de su Pasado*, Osuna, 2002, p. 252-254.

París¹⁸. Durant els vuit mesos que duraren les excavacions es van trobar nous relleus, es descobrí una muralla¹⁹ i sota ella dues tombes excavades a la roca²⁰, entre d'altres elements²¹. Els objectes recuperats durant aquesta campanya van ser enviats a França²², alguns retornarien més tard a Espanya²³ mentre d'altres encara ara es conserven al país gal²⁴.

Els bons resultats que estaven obtenint Engel i Paris va moure els ànims dels aficionats locals, alguns dels quals eren antics membres de la llavors ja desapareguda Sociedad Arqueológica de Excavaciones de Osuna²⁵. Per això es produïrien simultàniament excavacions a altres punts del jaciment²⁶ -de les que se'n poden comptabilitzar fins a set- reflectint-se els seus resultats a *El Paleto*. En una d'elles es produïrien les troballes que ara estudiam. A diferència de la missió arqueològica francesa, de cap de les altres excavacions s'han conservat restes arqueològics ni cap altre tipus de documentació directe.

Les troballes escultòriques

Procedim en aquest apartat a explicar ja les dades obtingudes de les fons analitzades sobre les escultures, començant per els textos de *El Paleto*. Quant a aquesta

¹⁸ J.A. PACHÓN ROMERO; M. PASTOR MUÑOZ i ROUILLARD: "Estudio preliminar" a A. Engel i Paris, *Una Fortaleza Ibérica en Osuna*, Granada, 1999, p XXXIV i ss. Vegeu també: MORET: "Pierre Paris, precursor de la arqueologia ibérica", *Los Iberos, Principes de Occidente*, Barcelona, 1998, 70-71; ROUILLARD: "Arthur Engel, Pierre Paris y los primeros pasos en los estudios ibéricos"; J. BLÁNQUEZ PÉREZ i L. ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *La Cultura Ibérica a través de la Fotografía de Principios de Siglo. Un Homenaje a la Memoria*, Madrid, 1999, 25-28.

¹⁹ J. A. PACHÓN ROMERO i J. I. RUIZ CECILIA: "La muralla Engel/Paris..."

²⁰ L'aixovar dels enterraments, entre els que es trobava una pinta d'ivori amb decoració incisa similar a les trobades al jaciment de la Cruz del Negro, fou revisada per M^e E Aubet, fixant-ne la cronologia a la primera meitat o mitjans del s.VII a.C.: Me E. AUBET SEMMLER: "Los hallazgos púnicos de Osuna", *Pyrenae*, nº 7, 1971, p 111-128. Altres estudis més recents rebaixen aquella dada fins el s.VI a.C.: ROUILLARD *et alii*: *Antiquités de l'Espagne*, París, 1997, 27-28.

²¹ Sobre aquesta excavació en general vegeu: A. ENGEL i PARIS: "Une forteresse ibérique á Osuna (fouilles de 1903)", *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques*, t. XIII, fasc. 4, 1906, 357-491; també l'estudi preliminar a l'edició facsímil de la mateixa: J.A. PACHÓN ROMERO, M. PASTOR MUÑOZ i ROUILLARD: "Estudio preliminar"... XXIX-CXXI. També resulta interessant la lectura dels articles periòdics publicats en el setmanari *El Paleto* des del 29 de març (nº 36) al 29 d'octubre de 1903 (nº 64).

²² L. HEUZEY: "Fouilles d'Osuna en Espagne. Mémoire de MM. Engel et Paris resume par M. Heuzey, membre de l'Académie", *CRAI*, 1904 (t. I), 311. Que nosaltres coneguem aquesta és la primera referència bibliogràfica on es fa una menció a les troballes d'aquesta missió francesa.

²³ Les peces es conserven des de llavors en el Museo Arqueológico Nacional, A. GARCÍA Y BELLIDO: *La Dama de Elche y el Conjunto de Piezas Escultóricas Reingresadas en España en 1941*, Madrid, 1943, 73-137.

²⁴ Existeix un estudi de les peces que encara es conserven a França procedents d'aquesta excavació: ROUILLARD, *et alii*: *Antiquités de l'Espagne*, París, 1997, p 26-76. Aquest material es conserva des de 1983 en el Museu d'Antiguitats Nacionals de Saint-Germain-en-Laye: ROUILLARD: "Arthur Engel...", 26.

²⁵ J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: *Imagen Historiográfica de la Antigua Vrso (Osuna, Sevilla)*, Sevilla, 2002, p 89-93. Sobre aquesta societat vegeu: J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: "La Sociedad Arqueológica de Excavaciones de Osuna", *III Congreso de Arqueología Peninsular*, vol. I, Oporto, 2000, 291-300.

²⁶ Sobre elles es pot consultar: J.M. RAMÍREZ OLID: *Osuna durante la Restauración 1875-1931*, Osuna, 1999, p 633-634; i amb major profunditat: J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: *Imagen Historiográfica...*, 89-93.

font val a dir que tot i que les dades aportades són de gran interès, la precisió a l'hora d'indicar la ubicació de les excavacions deixa molt que desitjar; ara bé hem d'entendre que als ulls dels lectors del periòdic aquest aspecte no devia oferir gaires dubtes.

La primera referència a l'excavació del pou en el que aparegueren els fragments escultòrics s'inclou a *El Paleta* n° 42, de 24 de maig de 1903, on es dona la notícia de l'inici dels treballs a uns terrenys adquirits per a aquella finalitat, “*en las cercanías del solar llamado de Blanquel y hacia cuyo sitio se supone, con bastante fundamento, que estaba la parte más rica de la población romana*”²⁷; els terrenys es trobaven inclosos a la finca de José Postigo²⁸, baix del teatre²⁹ (Fig.3). Segons la descripció, aquestes excavacions es feien a càrrec de la societat formada per els Srs. Gutiérrez Caballos, Gutiérrez Martín i Álvarez Perea y Valcárcel³⁰, encara que Engel i Paris indiquen que els responsables foren els Srs. Carlos Perea i Gutiérrez Caballo³¹.

No van haver d'esperar molt per tal de començar a obtenir resultats en la forma d'interessants troballes. La relació dels descobriments, segons s'anaven reflectint a través de les pàgines de *El Paleta*, és la que segueix:

“[...] *se han sacado fragmentos de cornisas, trozos de mármoles de distintos colores, alguno de ellos con letras, y los pies de una estatua*”³².

“[...] *algún que otro fragmento de mármol, ora con labores, ora con letras [...]*”³³.

“[...] *se siguen extrayendo muchos fragmentos de mármoles labrados y entre ellos ha salido un gran trozo de estatua de hombre. Comprende la parte delantera del tronco, o sea el pecho y el vientre y acusa, no obstante sus deterioros, un buen trabajo artístico*”³⁴.

“*Dicho pozo, que tiene ya una profundidad de cuarenta y cinco metros, está siendo muy visitado y de él se continúan extrayendo infinidad de fragmentos de mármoles de variados colores y pertenecientes a distintos adornos arquitectónicos, y entre ellos están apareciendo también trozos más o menos grandes de esculturas de muy perfecto arte.*

De estos últimos fragmentos, los más importantes son de un pie de enormes dimensiones, una cabeza, un cuello como de estatua de mujer, una garra de fiera, la parte inferior de la cara de una estatua pequeña de hombre y unos pedazos de otras estatuas cuyos vestidos están muy delicadamente dibujados”³⁵.

“[...] *en la última semana [...] han encontrado porción de objetos de valor arqueológico, y principalmente una cabeza labrada en finísimo mármol, de tamaño casi triple del natural y de gran mérito por la corrección con que está trabajada. Esta hermosa producción del arte escultórico está casi completa, pues sólo le falta un pedazo del labio inferior y la parte izquierda de la barba y cuantas personas*

²⁷ *El Paleta*, n° 42, de 24 de maig de 1903, 3.

²⁸ *El Paleta*, n° 53, 9 d'agost de 1903, 3.

²⁹ PARIS: “Promenades Archéologiques en Espagne. III. Osuna”, *Bulletin Hispanique*, vol. X n° 1, 1908, 5 ;

PARIS: *Promenades Archéologiques en Espagne*, París, 1910, 151.

³⁰ *El Paleta*, n° 54, 16 d'agost de 1903, 2.

³¹ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375; PARIS, : “Promenades Archéologiques...”, 5 ; PARIS: *Promenades Archéologiques...*, 151.

³² *El Paleta*, n° 44, 7 de juny de 1903, 3.

³³ *El Paleta*, n° 46, 21 de juny de 1903, 3.

³⁴ *El Paleta*, n° 47, 28 de juny de 1903, 2.

³⁵ *El Paleta*, n° 53, 9 d'agost de 1903, 3.

han tenido ocasión de verla y admirarla la estiman y consideran como una obra artística.

No es de menos valor la otra cabeza hallada en días anteriores y de que hicimos mención en nuestro precedente número, porque sobre ser también de rico mármol, la perfección de sus líneas indica ser obra de un gran artista. Se halla completa del todo, pues sólo tiene ligerísimos desperfectos y parece ser la cabeza de un niño pequeño.

También han encontrado parte del cuerpo de una estatua de mujer, al parecer desnuda y con sólo cinturón por debajo de los pechos, uno de los cuales se ve perfectamente, faltando el otro, sobre el cual debía haber, sin duda, algún objeto que lo cubría y ha desaparecido. Es asimismo de muy buen arte”³⁶.

Abans de continuar convindria puntualitzar que el primer cap descrit a la darrera cita ha de correspondre al fotografiat a la fig. 4, procedent de l'arxiu fotogràfic de J. Bonsor, els trets de la qual poden situar-la a l'època juli-clàudia. Prossegueix el relat del redactor del periòdic amb successius descobriments:

“Continua la buena suerte de los señores Gutiérrez Caballos, Gutiérrez Martín y Álvarez de Perea y Valcárcel, quienes en la última semana, además de otros objetos de menor importancia, han hallado en el pozo a cuya limpieza proceden otra hermosa cabeza, como de diosa, artísticamente labrada en mármol blanco, de mayor perfección aún que las dos que reseñamos en nuestro número anterior y cuyo tamaño se acerca también al triple del natural; la parte delantera de un pie perfectísimamente hecho en mármol, cuyo calzado se sujeta con una fina trenza que pasa por entre el dedo grueso y el siguiente y viene a anudarse debajo de una hojita de yedra, y que tiene debajo de dicho dedo grueso la siguiente inscripción: BALIAR; la parte también delantera, aunque no completa, de otro pie, que no es compañero del anterior ni de tanto gusto artístico, aunque está bien modelado; y un fragmento de otro pie, con el cual se completa uno de los hallados en ocasiones anteriores y cuyo conjunto permite ahora apreciar que la estatua a que perteneció debió ser una buena obra de arte, no por la delicadeza del dibujo, sino por ser exacta copia del natural.

El mencionado pozo, que tiene ya más de cincuenta metros de profundidad y en el cual, como saben nuestros lectores, había empezado a manifestarse el agua, sigue aumentándose ésta, comienza ya a extraerse enfangados todos los materiales y por esta causa tienen que aumentar las dificultades de la exploración”³⁷.

Igual que en el cas de la cita anterior, existeixen a l'arxiu fotogràfic de J. Bonsor fotografies del cap femení (Fig. 5) –que degué correspondre a una Minerva³⁸ –, del peu amb la inscripció de BALIAR (Fig. 6) i del fragment de peu que es completa amb un altre trobat anteriorment. En relació a l'escultura amb inscripció hem de dir que es tracta d'un estrany epígraf. Així hem documentat la paraula “BALIAR” només a set casos per a tot l'Imperi Romà, a sobre CIL 11, 01331; CIBalear 00021; CIL 02, 03695 = CIBalear 00022 = AE 1957, 00317; AE 1956, 0022 = RIT 0167; RIT 0168; AE 1909, 0058; AE 1992, 0577. A la fotografia s'aprecia clarament una de les lletres “A”, que deu correspondre a la primera d'elles doncs quan l'ampliem a l'ordinador s'observen els

³⁶ *El Paleto*, n.º 54, 16 d'agost de 1903, 2-3.

³⁷ *El Paleto*, n.º 55, 23 d'agost de 1903, 2-3.

³⁸ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375.

darrers traços d'una "B", i a continuació l'inici d'un traç llarg recte que correspondria a la "L".

Engel i Paris completaren aquesta informació continguda a *El Paletó* realitzant un resum de tot el que s'havia recuperat i aportant una dada nova que no havia ofert amb anterioritat el redactor del rotatiu, doncs indiquen que també aparegué una mà amb la inscripció *BALIAR LEG*³⁹:

"Després foren els senyors Carlos Perea i Gutiérrez Cavallo qui, adquirint els contigus al d'Escacena, desenterraren amb gran cura i grans despeses un ample pou, profund més de 40 m. Recollint entre el rebliment bells fragments d'estàtues romanes de les que la discreció ens obliga a no donar aquí més que l'enumeració sumària: un peu i una mà de l'estàtua d'un legat de Balears: sobre la sola de la sandàlia està la inscripció BALIAR, i sobre la mà BALIAR LEG; dos caps colossals de marbre, mutilats, però d'una blancor radiant. Un sobre tot, un cap d'home, és molt bell, molt semblant com a tipus al del Dorífor de Políctet; l'altre, un cap de Minerva amb casc, és d'inferior estil, i bastant banal; un petit cap viril de molt bon estil greco-romà, curios pels ulls tot just dibuixats i modelats; la part baixa d'un petit cap de Silé o d'Hermes, d'estil grec arcaïtzant; el tors sens dubte d'una Venus colossal, amb una lleugera banda per sota dels pits; la part anterior d'un gran tors viril; nombrosos fragments de vestits d'estàtues de diferents dimensions; afegim-hi trossos de cornises i motlures de marbre, monedes; i a la fi, allò que pugui ser el més important de tot, dos petits peus votius units un contra l'altre, en pedra comú, sens dubte producte de l'art indígena.

*Al fons del pou s'acumulà a alguns decímetres d'altura una aigua neta i fresca, però poc abundant, nosaltres hem temut que pogués trobar-se allà la font tant desitjada i tan necessària, capaç d'impedir a Osuna, a animals i homes, que morin de set durant la canícula."*⁴⁰

En el mateix sentit apuntà P. Paris a algunes publicacions posteriors:

*"Després, baix del teatre, hi ha un pou que feren netejar costosament els senyors Carlos Perea i Gutiérrez Caballo empesos per una sobtada passió per l'arqueologia, i no sense èxit, ja que, en el fons de la vasta sima audaçment excavada a la roca fins a més de quaranta metres, es trobà aigua fresca i pura, esperant que alguna bomba més perfeccionada sens dubte, però menys enginyosa tal vegada que la màquina hidràulica romana, la retorni, abundant i saludable, a les fonts anèmiques d'Osuna; ja que en els fragments amuntegats sota l'aigua abandonada es conservaven preciosos marbres: els fragments massa mutilats d'una gran estàtua d'un Legat de les Balears, el tors d'una bella Venus, sobretot dos caps colossals, blancs i purs com acabats de sortir del taller, una Minerva amb casc, del bon estil clàssic, després un home, tal vegada el Legat de les Balears, i si és així, pel seu vigor i franquesa simple, tant com pel seu tipus, recorden el Dorífor de Políctet."*⁴¹

³⁹ Sobre els legats a les Balears vegeu: E. GARCÍA RIAZA i Mª L. SÁNCHEZ LEÓN: *La Municipalización de las Baleares*, Palma, 2000. 122-128.

⁴⁰ A. ENGEL i PARIS: "Une forteresse...", 375-376.

⁴¹ PARIS: "Promenades Archéologiques en Espagne. III. Osuna", *Bulletin Hispanique*, vol. X n° 2, 1908, 5. També pot consultar-se el mateix text a: PARIS: *Promenades Archéologiques...*, 151-152.

Finalment, reproduïm una darrera cita de *El Paleta* sobre troballes procedents d'aquesta excavació en el pou:

*“No habiendo tenido tiempo de visitar las excavaciones, sólo podemos decir, y esto de oídas, que en el pozo del solar de don José Postigo se ha encontrado una pierna de estatua bien modelada y que después de esto ha sido necesario suspender de nuevo los trabajos a consecuencia del agua que arrojan los veneros descubiertos”*⁴².

A mesura que s'excavava el pou, que arribà a superar els 40 m de profunditat⁴³, els treballs s'anaven dificultant per la presència d'aigua, això va fer que els socis encarreguessin una bomba per desaiguar⁴⁴. Finalment cap a les darreries del mes de setembre aquests treballs van concloure⁴⁵. Sabem que els membres d'aquesta societat van sondejar altres terrenys amb la finalitat de prosseguir amb noves exploracions⁴⁶, però no existeixen referències conegudes sobre aquells nous treballs.

* * *

Amb aquesta breu presentació de les dades trobades durant la nostra revisió historiogràfica i documental esperam que el nou testimoni que aquí aportam sobre el suposat legat de les Balears pugui ser estudiat i interpretat per els corresponents especialistes, dintre de la precarietat de la informació aportada, podent d'aquesta manera contribuir modestament al coneixement de l'etapa romana de les Illes Balears. Pensam que, tot i que per les circumstàncies dels descobriments no existeix estratigrafia documentada, l'estudi estilístic i epigràfic pot donar detalls del moment cronològic en què les escultures foren concebudes per a la *colonia Genetiua Iulia* i des d'aquest punt poder tal vegada establir alguna hipòtesi al respecte⁴⁷.

⁴² *El Paleta*, nº 58, 13 de setembre de 1903, 3.

⁴³ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375.

⁴⁴ *El Paleta*, nº 57, 6 de setembre de 1903, 3.

⁴⁵ *El Paleta*, nº 61, 4 d'octubre de 1903, 3.

⁴⁶ *El Paleta*, nº 57, 6 de setembre de 1903, 3.

⁴⁷ No volem acabar sense mostrar el nostre més sincer agraïment per la seva col·laboració a Antonio Caballos, Ana Gómez, Pedro J. Moreno, Francisco Ledesma, Mateu Riera i Antoni Puig.

Il·lustracions

FIG. 1: Fotografia aèria d'una part del jaciment amb indicació d'alguns dels elements citats en el text (s'ha emprat com a base el fotograma nº 8743 del vol realitzat a l'octubre de 1993 per encàrrec de l'ajuntament d'Osuna).

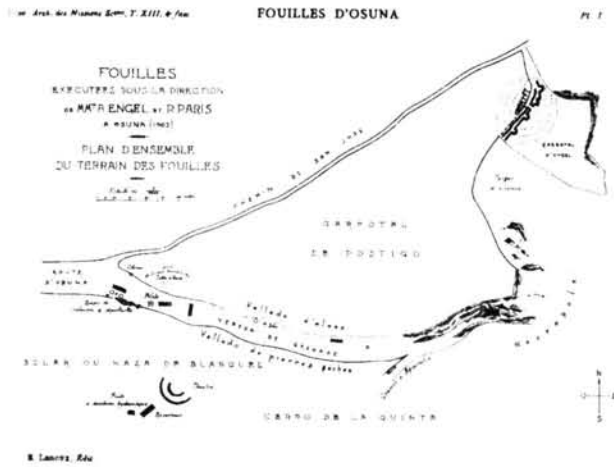

FIG. 2: Plànol de la zona el 1903 amb la indicació de les excavacions d'Engel i Paris, el teatre romà i altres troballes (Engel i Paris, 1906, pl. I).

FIG. 3: Fotografia procedent de l'àlbum de P. Paris d'Osuna conservat a la Casa de Velázquez. Conté una llegenda que diu "al lado de las excavaciones"; això ens fa pensar, junt amb la topografia, que es tracta de l'excavació del pou on aparegueren les peces escultòriques (© Casa de Velázquez).

FIG. 4: Cap d'escultura masculina. Fotografia nº 724 de la *Colecció Fotografica de Jorge Bonsor*

FIG. 5: Cap d'escultura femenina. Fotografia n° 723 de la *Colecció Fotogràfica de Jorge Bonsor*.

Fig. 6: Fragment d'escultura de peu. Sota el dit gros pot apreciar-se la lletra "A" que deu correspondre a una de les de la paraula "BALIAR". Fotografia n° 725 de la *Colecció Fotogràfica de Jorge Bonsor*.

Resumen

Se presenta un conjunto de fragmentos de estatuas romanas halladas en 1903 en Osuna. Éstas son conocidas, básicamente, a través de las referencias contenidas en un periódico local y mediante unas fotografías conservadas en el archivo de Jorge Bonsor. Dos de esas piezas escultóricas hacen referencia a un legado de las Baleares.

Abstract

A presentation is made of a series of fragments of Roman statues found in 1903 in Osuna. They are mainly known thanks to references in a local newspaper and photographs from the archives of Jorge Bonsor. Two of these fragments represent a Balearic legate.

Un possible taller de producció de porpra de l'antiguitat tardana al Pla de ses Figueres (illa de Cabrera).

MARIA MAGDALENA RIERA FRAU
MATEU RIERA RULLAN

El jaciment arqueològic anomenat Pla de ses Figueres es troba situat al fons del port de l'illa de Cabrera, comença ben bé en l'actual línia de costa i s'allunya d'ella fins a 150 m. En ell hi destaca la gran quantitat de restes ceràmiques dels segles V a VII dC¹, les quals es troben concentrades en una àrea d'unes 10 ha. Les restes arqueològiques que actualment coneixem del Pla de ses Figueres es poden dividir en tres sectors: "Factoria de Salaons"², Necròpolis³ i Estructures arqueològiques.

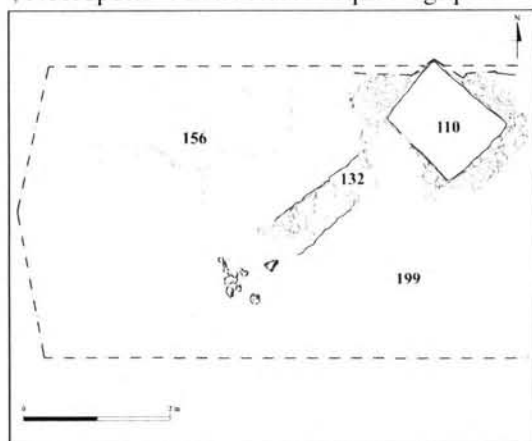

Fig. 1 (Dibuix: Maribel Mancilla i Josep Maria Puche. Delineació: Josep Maria Puche)

Durant la campanya arqueològica de 2004 realitzada en la zona de la Necròpolis (Cala 2), per sota de les tombes, es varen trobar una sèrie d'elements els quals sembla que podrien estar relacionats amb un possible taller de producció de porpra. Aquesta etapa

¹ M. RIERA RULLAN: "La ceràmica del Pla de ses Figueres. Noves dades del monestir de l'illa de Cabrera (Illes Balears)", *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: Cristianització i topografia*, València, 8-10 de maig de 2003. (En premsa).

M. M. RIERA FRAU; M. RIERA RULLAN: "Campanya d'excavacions arqueològiques de 2003 en la "factoria de salaons" del Pla de Ses Figueres (Cabrera, Balears). Les troballes d'època antiga", *BSAL*, 60, Palma, 2004, p. 337-372.

² Es pot trobar un resum del publicat fins a dia d'avui i una descripció de les excavacions realitzades el 2003 a M. M. RIERA FRAU; M. RIERA RULLAN: "Campanya d'excavacions arqueològiques ...".

³ M. RIERA RULLAN: "L'ocupació de Cabrera: segles V-VII", *Història i arqueologia de Cabrera*, Palma de Mallorca, 2001, p. 65-72.

del jaciment (Fase B⁴) s'ha pogut datar, gràcies a materials⁵ trobats en els nivells fundacionals, en un moment indeterminat del segle V dC (Fig. 1).

Les estructures descobertes d'aquesta etapa són un mur (UE 132), un paviment (UE 199) i una cubeta (UES 110, 117 i 173).

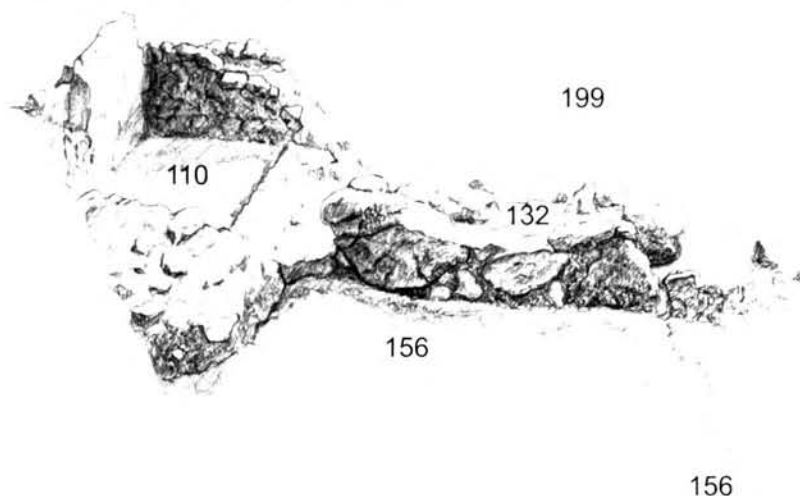

Fig. 2 (Autor: Miquel Trias)

El sòcol del mur 132 fou realitzat amb pedres de fins a 70 cm de llargada, lleugerament retocades, lligades amb argila. D'ell només en queda la primera filada i l'arrencament de la segona. Presenta una orientació nord-est / sud-oest. Molt arrasat, amida fins a 2 m de llargada, entre 0,50 i 0,60 m d'amplada i conserva una alçada màxima de 0,45 m. Pels estrats d'enderroc que es troben al voltant d'aquest sòcol tot fa pensar que l'alçat del mur 132 devia ser de tovots o de tàpia. En el costat oriental se li adossen dos paviments, un, el que correspon a la Fase B, està fet amb argila de color marró i algunes pedres col·locades planes d'entre 10 a 15 cm, tot plegat força compactat i aplanat (UE 199). La presència d'aquest paviment fa especular que ens trobem a dintre d'una estança, per contra, el trobat a ponent del mur 132, fa pensar millor en un exterior a cel obert.

Per a la construcció de la cubeta (Foto 1) es va realitzar una fossa de fundació (UE 173) que va afectar el mur 132. Dintre seu s'hi varen construir els quatre murs del dipòsit (UE 110) realitzats amb pedres de diverses mides lligades amb fang. Aquests murs amiden uns 0,30 m d'amplada, entre 1,60 i 1,90 m de llargada i conserven una alçada màxima de 0,65 m. D'aquesta forma, l'interior de la cubeta amida 1,30 m de llargada, 1,05 m d'amplada, i fins a 0,65 m d'alçària. En alguns racons del seu interior encara es conserva un referit de morter (UE 117), molt ric en calç, on es veuen algunes

⁴ Hi ha una fase anterior (Fase A) la qual es pot remuntar al segle IV dC, però encara no sabem si està relacionada amb el suposat "taller de producció de porpra".

⁵ I vora Ca/Dau?/3 o Cb/Dau/1 de cuina tardana i I vora Atlante XXXIX.7 de TSAD.

pedretes molt petites. Aquest arrebossat d'entre 1 a 2,5 cm de gruix és molt fràgil i es troba molt deteriorat.

Dintre d'aquesta cubeta, en els estrats que l'amortitzaven (UE 109 i 115), es van trobar dos fragments de llosa de marès, els quals enganxaven entre si. Aquesta llosa (Fig. 3) formava part d'una peça més gran i presentava un total de 8 forats d'uns 2 cm de diàmetre. Les seves característiques formals recorden molt a algunes parrilles de forns de ceràmica, tot i que l'absència absoluta de senyals d'haver estat al contacte amb el foc semblen invalidar tal ús. Una possibilitat al nostre entendre més plausible és que fos un filtre. Malauradament, tot i haver sortit en els estrats que semblen correspondre a l'enderroc de les parets de la Cubeta, no es pot assegurar que formés part d'aquesta, tot i que tampoc es pot descartar.

Fig 3 (Autors: Maribel Mancilla i Julio Román)

A ponent de la cubeta, adossat a la cara nord-oest del mur 132, es va trobar un reguerol (UE 156, Fig. 2) amb clares evidències de la circulació d'algun tipus de líquid. Aquest reguerol tenia pendent cap a l'oest, és a dir, que sembla que el líquid devia sortir de la Cubeta, allunyant-se pendent avall per dintre del reguerol. Dintre d'aquest solc s'hi varen trobar abundants fragments de caragoles marines. En total es varen recuperar 750 fragments de caragola, el 95% corresponents a *murex trunculus*, i el 5% restant a *thais haemastoma*⁶. Així doncs, tots els caragols recuperats dintre del reguerol són espècies apropiades per a la producció de porpra. Però a més, cal fer notar que totes les closques estan trencades⁷, i que totes presenten un patró de fragmentació molt semblant (Mirar annex 2), el qual coincideix amb el que es troben en els "conquillers" de les veïnes illes d'Eivissa i Formentera⁸. Com es sabut, a la *Notitia Dignitatum Occ. XI 71*,

⁶ Mirar annex 2.

⁷ Plini el Vell explica que per a la producció de porpra un cop capturats els cornets, es trencaven les seves closques per extreure'n els animals (C. ALFARO; B. COSTA; E. TÈBAR: "Excavacions al canal d'en Martí, en es Pou des Lleó (Santa Eulària des Riu), durant els anys 2001-2003". *Fites*, 4, Eivissa, p. 30).

⁸ C. ALFARO: "Ebusus y la producción de púrpura en el Imperio romano", *L'Africa Romana*, 14, Roma, 2002, p. 681-696.

C. ALFARO; B. COSTA; E. TÈBAR: "Informe de la campanya de excavaciones de 2001 en el Pou des Lleó / Canal d'en Martí (Ibiza)", *Datatèxtil*, 7, Terrassa, 2002, p. 45-53; C. ALFARO; B. COSTA; E. TÈBAR:

un document acabat de redactar en el segle V dC, s'esmenta l'existència a les Balears d'un funcionari imperial encarregat del control de la producció de porpra (*Procurator baphii insularum Balearum*). És per tant molt temptador proposar l'existència a Cabrera d'un petit taller productor de porpra, anàleg tal vegada als identificats a l'illa d'Eivissa⁹ o als "tallers dispersos" del Nord d'Àfrica¹⁰.

Els materials trobats en els nivells d'amortització (Fase C) d'aquestes estructures de caire productiu ens porten al segle VI dC, i més probablement, a la segona meitat d'aquesta sisena centúria. En aquests estrats es varen trobar: 1 Nummus vàndal de Trasamund (496-523 dC) i 1 Nummus vàndal o bizantí (*tpq* final V dC) (mirar annex)¹¹; 1 Hayes 80A, 1 Hayes 80B, 1 Hayes 80B/99 i 1 Hayes 90 de TSAD¹²; 1 Hayes 3 de LRC; 1 Fulford 8, 2 Ca/Dau?/3 o Cb/Dau/1, i 2 Oc/Or/62 de cuina tardana¹³; 1 Gi/Eiv/1,

"Excavacions al canal d'en Martí ...". Com molt bé diuen aquests autors, "aquests tipus d'explotació dels cornets no pot, de cap manera, ser explicada pel consum d'aquests mol·luscs en l'alimentació humana, per a la que no cal trencar-ne l'esclova" (C. ALFARO; B. COSTA; E. TÉBAR: "Excavacions al canal d'en Martí ...", p. 39).

⁹ C. ALFARO; B. COSTA; E. TÉBAR: "Excavacions al canal d'en Martí ...", p. 42. Volem agrair a Benjamí Costa les més que interessants observacions i la seva inestimable ajuda.

¹⁰ J.AMENGUAL: *Els orígens del cristianisme a les Balears*, Palma de Mallorca, 1991, Vol. 1, p. 256. Els suposats closques de múrex de *Pollentia* (informació de Victor Guerrero segons N. VILLAVERDE: "El Baix Imperi i les èpoques Vàndala i Bizantina", E. BELENGUER (dir.): *Història de les Balears*, Barcelona, 2004, p. 393) i aquest taller de porpra de Cabrera, serveixen per a demostrar la lleugeresa de l'afirmació que a Ebusus "Els abundants closques de múrex que es van localitzar a la zona la relacionen amb la seu del *Procurator baphii insularum Balearum* (N. VILLAVERDE: "El Baix Imperi ...", p. 393) o la de l'argumentació que "En el cas d'Eivissa, ..., no disposem de dades que confirmen col·lectius jueus durant el Baix Imperi, potser perquè, essent aquesta illa domini imperial sota control del *Procurator baphii*" (N. VILLAVERDE: "Expansió del monoteisme bíblic a les Balears", E. BELENGUER (dir.): *Història de les Balears*, Barcelona, 2004, p. 414). Al jaciment arqueològic de l'Illot des Frares (Colònia de Sant Jordi – Mallorca) també es varen recuperar alguns fragments de *Thais haemastoma* i de *Trunculariopsis trunculus* amb el mateix patró de fragmentació que els de Cabrera (RAMIS, D., "Estudi de la fauna", M. RIERA RULLAN: (coord.): *Illot des Frares*. Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural, núm. 9, Palma de Mallorca, p. 76 i 80). Respecte a la resta de Mallorca i Menorca, pensem que calen més treballs de prospecció i d'excavació, i nous estudis faunístics, per poder conèixer o descartar la presència d'altres possibles tallers productors de porpra (segons Bartomeu Salvà, a l'extrem oest de la boca de la cala En Tugores (Ses Salines), ran de mar, hi ha un closquer amb caragoles de múrex trencades). Per tot plegat, ens sembla poc creïble, escassament raonada, i gens provada la suposada "centralització i la monopolització d'activitats de tintura o derivades a Eivissa durant el segle IV i principi del V. Fins i tot ens podem plantejar que Eivissa, gràcies a la seva posició geogràfica i pel monopoli imperial sobre teles i pells tintades, intervingués els productes facturats en altres províncies hispanes, com els productes de renom de *Tingitana*" (N. VILLAVERDE: "El Baix Imperi ...", p. 395).

¹¹ Mirar annex 1.

¹² Per a la classificació i datació d'aquestes produccions s'han consultat: CARANDINI, A.; TORTORELLA, S., "Produzione D", CARANDINI et alii: *Atlante delle Forme ceramiche, I. Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Roma, 1981, p.78-117 i Cl. RAYNAUD: "Céramique africaine Claire D", *Lattara* 6, 1993, p. 190-197

¹³ Classificació i datació a partir de: M. A. CAU: *Ceràmicas tardorromanas de cocina de las Islas Baleares: estudio arqueométrico*, Col·lecció de Tesis Microfitxades, 3199, Universitat de Barcelona, 1997 i J. M. MACIAS: *La ceràmica comuna tarroantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (Segles V-VII)*, Tarragona, 1999.

1 RE-0501b i 2 RE-0102 de ceràmica comuna¹⁴; i 1 vora d'àmfora Keay LXI i 1 pivot d'àmfora Keay LXI o LXII de procedència africana¹⁵ (mirar *lám.* 1 i 2).

Agraïments:

Volem mostrar la nostra gratitud a l'Ajuntament de Palma per les subvencions donades els anys 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 i 2004. Agrair a la direcció del Parc Nacional de Cabrera les instal·lacions i facilitats que ens han procurat, i als vigilants i forestals del parc l'amabilitat amb la que sempre ens han tractat. Volem agrair també l'ajut d'un bon grapat de professionals que d'una forma més o menys directa han col·laborat en les tasques necessàries per dur a bon port aquest article: Jordi Alfonso, Àlícia Alesan, Maria Calderón, Victòria Cantarellas, Miquel Àngel Capellà, Miquel Àngel Cau, Gemma Faus, Miquel Àngel Garau, Soad Houman, Zoltan Larcher, Albert López Mullor, Jordi López, Josep Maria Macias, María Isabel Mancilla, Teresa Marot, Albert Martín, Antònia Martínez, Francesc Martorell, Catalina Mas, Josep Maria Puche, Damià Ramis, María José Rivas, Júlia Román, Julio M. Román, Margalida Ruiz, Laura Suau, Miquel Trias, i Francisca Tugores.

¹⁴ Classificació i datació a partir de: J. RAMÓN: *El Baix Imperi i l'època Bizantina a les illes Pitiüses*, Eivissa, 1986 i J. M. MACIAS: *La ceràmica comuna tarδοantiga ...*

¹⁵ Classificació i datació a partir de: S. J. KEAY: *Late roman amphorae* i J. A. REMOLÀ: "Las ánforas tarδοantiguas en Tarraco (*Hispania Tarraconensis*)", *Col·lecció Instrumenta* 7, Tarragona, 2000.

Làmines¹⁶:

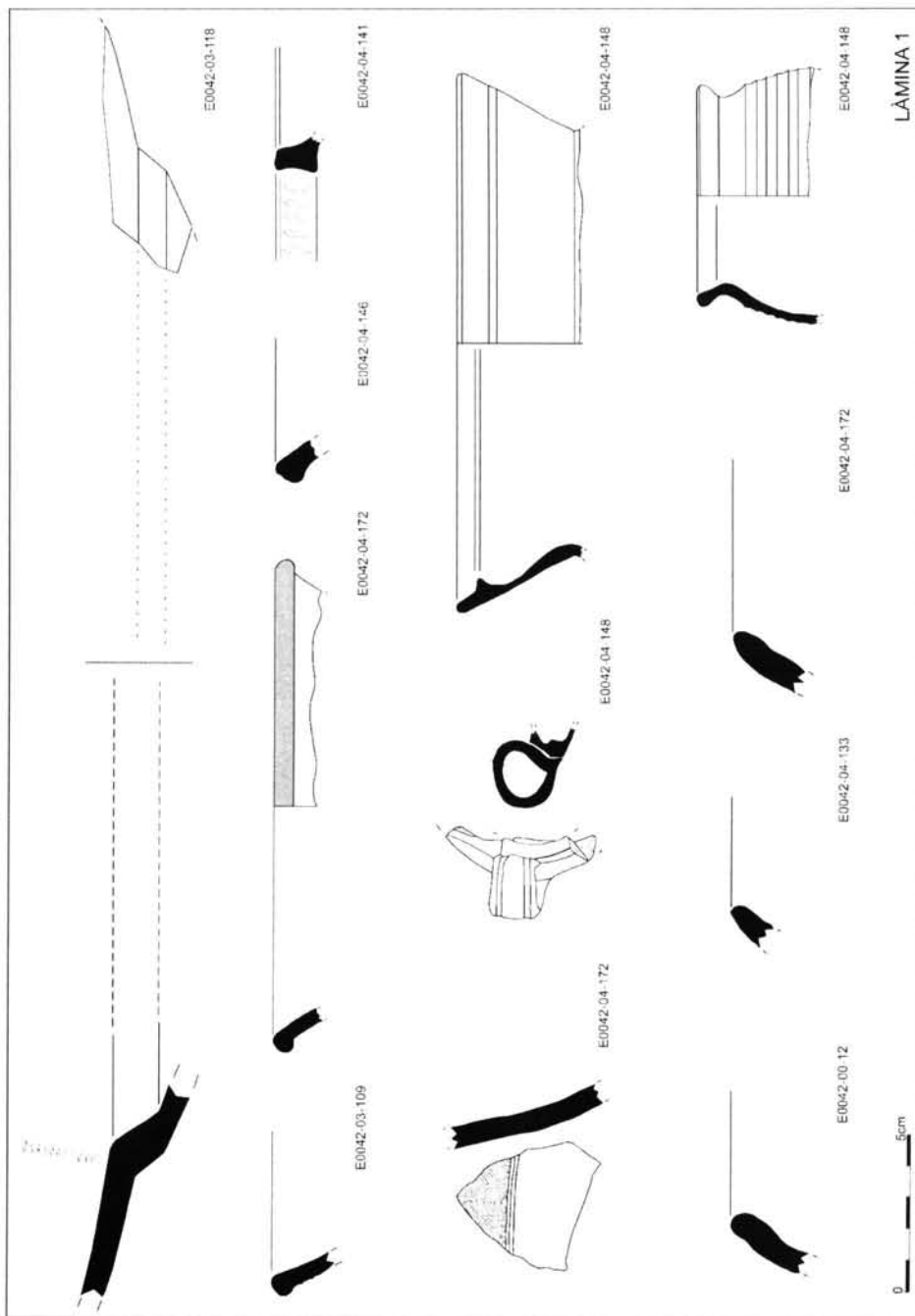
Làmina 1:

- E0042-04-118: TSAD, Hayes 90. FASE C
 E0042-03-109: TSAD, Hayes 80 A. FASE C
 E0042-04-172: TSAD, Hayes 80 B amb la vora fumada. FASE C
 E0042-04-146: TSAD, Hayes 80B/99. FASE C
 E0042-04-141: LRC, Hayes 3 amb decoració a rodeta. FASE C
 E0042-04-172: DSP grisa amb decoració estampillada. FASE C
 E0042-04-148: Llumeta, Dres. 3?. FASE C
 E0042-04-148: Cuina Tardana, Oc/or/62. FASE C
 E0042-04-12: Cuina Tardana, Fulford 8. FASE C?
 E0042-04-133: Cuina Tardana, Ca/Dau/3 o Cb/Dau/1?. FASE C
 E0042-04-172: Cuina Tardana, Ca/Dau/3 o Cb/Dau/1?. FASE C
 E0042-04-148: Ceràmica Comuna, RE-0501b. FASE C

Làmina 2:

- E0042-04-139: Ceràmica Comuna, bol? ebusità?. FASE C
 E0042-03-109: Ceràmica Comuna, vora. FASE C
 E0042-04-139: Ceràmica Comuna, Gi/Eiv/1. FASE C
 E0042-03-118: Ceràmica Comuna, amb decoració incisa. FASE C
 E0042-04-198: Ceràmica Comuna, ribell? ebusità? amb decoració incisa. FASE C
 E0042-04-195: Ceràmica Comuna, base. FASE C
 E0042-04-139: Ceràmica Comuna, base. FASE C
 E0042-04-152: Ceràmica Comuna, base. FASE C
 E0042-04-172: Ceràmica Comuna, broc?. FASE C
 E0042-04-133: Ceràmica Comuna, broc?. FASE C
 E0042-04-148: Ceràmica Comuna, amb decoració a pinta. FASE C
 E0042-04-133: Àmfora Africana, Keay LXI. FASE C
 E0042-04-133: Àmfora Africana, pivot Keay LXI o LXII. FASE C

¹⁶ Els autors dels dibuixos de les làmines són: Victòria Cantarellas, Maribel Mancilla, Catalina Mas, Mateu Riera, María José Rivas, Julio Román i Laura Suau.

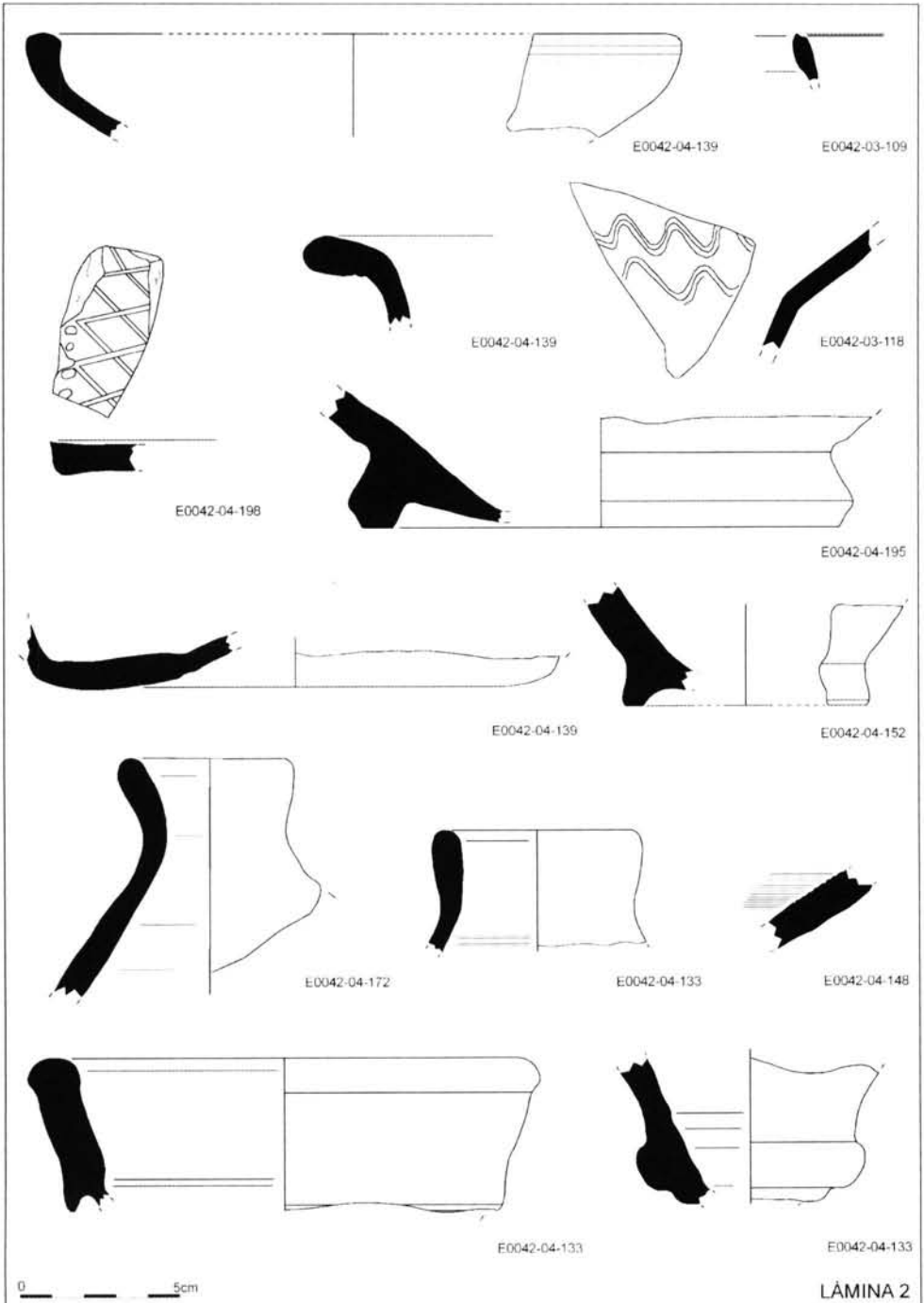

Foto 2

Annex 1: Classificació de les monedes de la UE 133

TERESA MAROT

PF-04-133-1:

Sèrie vàndala: Trasmund, 496-523 dC. *Carthago*

Anvers	[...], Bust amb <i>paludamentum</i> i diadema de perles a la dreta
Revers	Victòria amb corona a l'esquerre
Marca taller	-
Denominació	<i>Nummus</i>
Pes	0,70 g
Dimàmetre	9 mm
Eixos	02 h
Ref. bibliogràfica	BMCV p. 21, 32-38

PF-04-133-2:

Indeterminada d'època vàndala o bizantina de finals segle V – circa 540 dC *Carthago* (?)

Anvers	[...], Bust amb <i>paludamentum</i> i diadema de perles a la dreta
Revers	[...]
Marca taller	-
Denominació	<i>Nummus</i>
Pes	0,95 g
Diàmetre	10 mm
Eixos	?
Ref. bibliogràfica	BMCV: WROTH, W., <i>Catalogue of the coins of the Vandals, Ostrogots and Lombards and of the Empires of Thessalonica, Nicae and Trebizond in the British Museum</i> , Londres, 1911.

133-1 Anvers

133-1 Revers

133-2 Anvers

133-2 Revers

ANNEX 2: Producció de colorant de púrpura a l'illa de Cabrera

DAMIÀ RAMIS
GUILLEM X. PONS

S'ha procedit a l'estudi d'una acumulació de restes de l'exoesquelet de mol·lusc marins recuperats l'any 2004 durant la campanya d'excavacions a Cabrera en un context de l'Antiguitat tardana (UE 155). La mostra es compon de 750 restes, pertanyents únicament a dues espècies¹⁷: 711 d'elles han estat adscrites

¹⁷ La descripció taxonòmica segueix POPPE, G.T.; GOTO, Y., *European Seashells I (Polyplacophora, Caudofoveata, Solenogaster, Gastropoda)*. Wiesbaden, Verlag Christa Hemmen, 1991.

taxonòmicament a *Trunculariopsis trunculus*, conegut com corn de tap, mentre les 39 restants corresponen a *Thais haemastoma*, amb el nom popular de corn de tenassa. En general es troben trencats, encara que amb un baix nivell de fragmentació. Per tant, el número mínim d'individus no ha de ser molt inferior a les xifres esmentades per al número de restes. Crida l'atenció el patró tan regular de trencament, consistent en un forat semblant a l'obertura, situat al costat oposat d'aquesta, donant una aparença de penjoll (Figs. 1 i 2).

Quant a la interpretació del significat d'aquesta acumulació, en primer lloc s'ha de fer menció a la selecció intencionada únicament de dos tàxons, com són *Trunculariopsis* (=Murex, =Hexaplex) *trunculus* i *Thais* (=Purpura) *haemastoma*. Es tracta d'una varietat molt limitada d'espècies d'entre les que es troben a l'entorn de l'illa de Cabrera i que han estat documentades a altres contextos, encara inèdits, del mateix període. El que tenen en comú ambdues espècies és que, juntament amb *Bolinus* (=Murex) *brandaris* (corn amb pues), són les principals que han estat explotades a la Mediterrània des de mitjans del II mil·lenni BC per a la producció de púrpura per tenyir¹⁸.

Donat que aquests mol·luscs són comestibles, i la seva closca útil per a la realització d'ornaments i per a l'obtenció de calç, la presència de petites acumulacions de restes malacològiques de les espècies esmentades no implica necessàriament que siguin producte d'una indústria d'obtenció de púrpura per tenyir¹⁹. Així, el segon argument que permet reforçar la interpretació en aquest sentit és el registre d'un patró molt regular de trencament de les closques, que tradicionalment s'ha considerat com producte d'aquesta activitat. Segons Plini el Vell, una més de les tasques relacionades amb el laboriós procés d'obtenció de colorant de púrpura consistia generalment en el trencament de les closques per extreure'n la glàndula hipobranquial²⁰. Un exemplar de *Trunculariopsis trunculus* proporciona aproximadament 1.2 mg de colorant, suficient per tenyir 1 g de llana. Per tenyir una peça de roba es calcula la necessitat d'1.5 g de tint²¹. Per tant, la importància del conjunt aquí documentat és limitada. No obstant, la presència de petites acumulacions com aquesta no suposa cap singularitat a l'àmbit mediterrani. Així, per exemple a l'Egeu, juntament amb acumulacions de diversos mil·lenars d'exemplars, se n'esmenten altres de més modestes on l'ordre de magnitud és la centena²².

¹⁸ E.g., D. S. REESE: "Palaikastro shells and Bronze Age purple-dye production in the Mediterranean basin", *The Annual of the British School of Archaeology at Athens*, 82, Atenes, p. 201-206.

¹⁹ E.g., D. S. REESE: "Whale bones and shell purple-dye at Motya (Western Sicily, Italy)", *Oxford Journal of Archaeology*, 24, Oxford, 2005, p. 107-114.

²⁰ E.g., D. S. REESE: "Industrial exploitation of Murex shells: Purple-dye and lime production at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice)", *Libyan Studies*, 11, Londres, 1979-80, p. 79-93.

²¹ D. S. REESE: "Iron Age shell purple-dye production in the Aegean". In SHAW, J.W.; SHAW, M.C., *Kommos IV. The Greek Sanctuary I*. Princeton, Princeton University Press, 2000, p. 643-645.

²² D. S. REESE: "Iron Age shell purple-dye production ...".

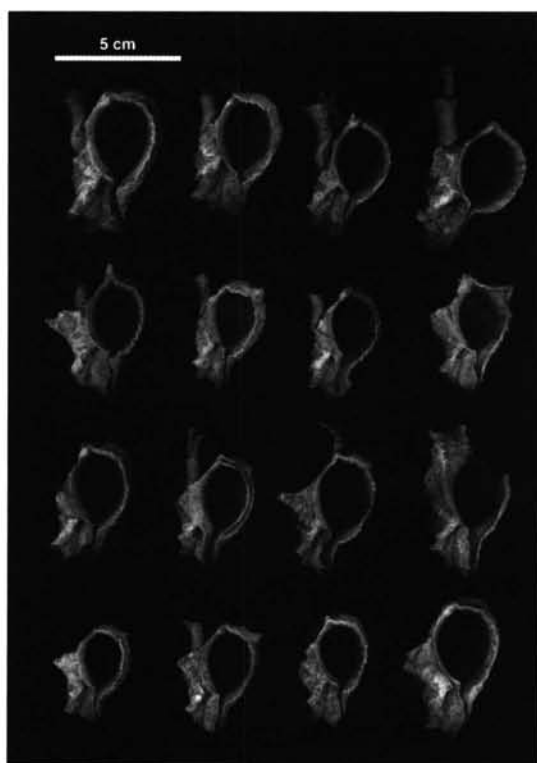

Figura 1. Mostra d'exemplars de *Trunculariopsis trunculus*.

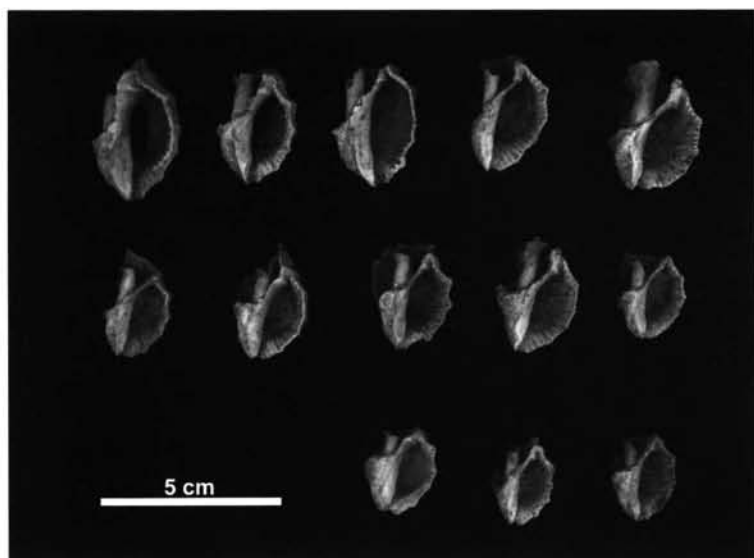

Figura 2. Mostra d'exemplars de *Thais haemastoma*..

Resum

En el present treball es planteja la hipòtesi de l'existència a l'illa de Cabrera d'un taller de producció de porpra. Aquesta possibilitat és el que es dedueix dels descobriments de les campanyes d'excavacions arqueològiques al Pla de ses Figueres, concretament a la zona de la Necròpolis. Gràcies als materials ceràmics i numismàtics trobats i també presentats en aquest article, l'esmentat "taller" hauria funcionat entre els segles V a VI dC.

Abstract

The authors raise the hypothetical existence on the island of Cabrera of a workshop that produced purple dye. This can be inferred from discoveries made during archaeological excavation work at Pla de ses Figueres, more specifically in the area of the necropolis. Thanks to the ceramic and numismatic material that was found, presented in this article, this possible workshop would have been active between the 5th and 6th centuries AD.

Les fortificacions del castell de Bellver

ANTONI I. ALOMAR I CANYELLES
RAMON CLOP I MOLINS

El castell de Bellver és format per una fortalesa amb un nucli del s. XIV, acabat el 1311, i dues línies defensives exteriors: una de començada al mateix s. XIV i modificada amb la difusió de l'artilleria al s. XVI, i una altra, l'estrada encoberta, afegida al s. XVIII, encara més exterior. Hi ha hagut diverses hipòtesis sobre la cronologia de la construcció i de la modificació de la línia més interior. Pel que fa a l'exterior, totes les descripcions posteriors a la clàssica de Gaspar M. de Jovellanos, des de les tècniques a les divulgatives o turístiques, l'han oblidada.¹ Aquest oblit és paradoxal perquè es tracta de la fortificació més recent, però també s'explica, en part, perquè com a *opere da soldato* és la menys monumental i la més fràgil. Malgrat aquesta senzillesa, completa les intervencions fetes al castell de Bellver des de la seva construcció i té un valor simbòlic i històric important perquè són les úniques restes conservades de la Guerra d'Ocupació.²

L'oblit d'aquestes restes des de Jovellanos semblava que havia de començar a superar-se amb la publicació al segle XX de la secció i perfil topogràfic i de la planta del castell dirigits per aqueix autor. Però ha calgut esperar als més moderns i exhaustius aixecaments topogràfics de la zona (MTB, 1:500), elaborats a partir de vistes aèries i complementats per aquestes, per tornar veure una representació de les fortificacions del s. XVIII.

Jovellanos veié i cità la línia defensiva més moderna, és a dir, l'estrada encoberta, amb els elements que la formen, és a dir les places d'armes, la palissada i el glacis, en la seva antològica descripció del castell de Bellver, i dibuixà però no esmentà els parapets angulars del sud-oest de la fortalesa. Tots aquests elements defensius s'havien construït a l'any 1713, com a reforçament de la defensa de la ciutat de Mallorca tot esperant la invasió hispanofrancesa que donà el nom a la Guerra d'Ocupació.

¹ Només, en parlà Fernando FULGOSIO, *Crònica de las Islas Baleares*, Ed. Rubio, Grillo y Vitturi, Madrid, 1866, 1870 (Edició facsímil: Maxtor Ed., 2000), 14. Fulgosio es refereix a l'estrada encoberta amb el nom d'una part, l'«estacada».

² Pel que fa a la denominació *Guerra d'Ocupació*, Eva Serra afirmà que «entre 1705 i 1715 es donaria per primera vegada la possibilitat històrica d'un enfrontament conjunt i no parcial català contra el bloc feudal hispànic o espanyol per part dels Països Catalans. És per això que contemplar el període comprès entre 1705 i 1715 en termes de Guerra de Successió espanyola no permet una lectura nacional del tema. Millor, tal vegada, seria guerra d'ocupació, i ocupació protagonitzada per les dues monarquies, ara aliades, que ja han actuat contra els Països Catalans els segles XVI i XVII.»; Eva SERRA i PUIG: «L'impacte dels canvis econòmics, polítics i socials en la història moderna dels Països Catalans», dins Joan FUSTER *et alii*: *Els Països Catalans: un debat obert*, Ed. Tres i Quatre, València, 1984, 60. El rastell del bastió de Berard fou construït també en aquella avinentesa i la tanca del bastió es destruï a l'any 2005.

Les obres de construcció ja s'havien documentat molt genèricament pel cronista Bartomeu Jaume, amb unes referències concises que publicà Àlvar Campaner («Continuaron activamente los trabajos de fortificación del castillo de Bellver.»)¹ Ara en podem donar més clariques i també provarem d'oferir una visió completa de la cronologia de la construcció de totes les línies defensives exteriors a partir de nous documents i de l'observació directa de les restes i de representacions del castell de diferents èpoques.

A banda d'això, el primer recinte exterior del castell de Bellver ha rebut molts de noms diferents al llarg de la història. Aquesta diversitat de noms és una conseqüència de la seva originalitat i aquesta, de la del castell, i demana un comentari i l'establiment dels termes adients per a una descripció moderna.

No es tracta sols, però, de descriure correctament el castell i de reconstruir-ne la història sinó de conservar totes les fortificacions, molt malmeses. En aquests moments els murs del revellí, sobretot a llebeig, pateixen una gran erosió i l'estrada encoberta es troba en estat ruïnós. El glacis ha desaparegut per la pèrdua de terra, l'ha envaït la garriga i el pinar i s'hi ha plantat un jardí a banda i banda de l'escala moderna d'entrada al castell, la qual l'ha travessat. Les parets de l'ampit presenten molts esbaldrees per mor de les arrels de les mates i de l'empenta de les figueres de moro i dels pins. També s'hi han obert portells i s'han desnaturalitzat amb tanques de reixeta i amb focus adossats. En una extensió important aquests ampits han perdut l'altària original o foren totalment enderrocats en la construcció de la carretera del castell i de l'aparcament i de l'escala que mena al pont del revellí (vegeu la planta). A més d'això, ha caigut la meitat de l'alt mur de contenció adossat a la plataforma circular, bastit a ponent perquè l'estrada encoberta arribàs fins al penya-segat que hi ha en aquell indret. També s'han desnaturalitzat els parapets angulars del sud-est amb una paret adossada modernament, són plens de terra procedent de la neteja de la plataforma del revellí i els primers mesos de 2005 s'ha llevat la terra que formava el glacis del parapet més occidental, continuant una neteja discutible en aquest punt. El conjunt de l'estrada encoberta resta, doncs, tapat per la vegetació, que en va esbaldregant els murs, i el revellí, un dels elements més característics del perfil del castell, es troba amagat pels pins a la vista des de la ciutat i el golf de Palma.

Construcció i estructura de les fortificacions exteriors del castell de Bellver

El nucli del castell de Bellver està constituït bàsicament per un tambor de dos pisos amb un pati d'armes central circular, i una torre mestra exempta també circular. La defensa principal del tambor i de la torre la constitueix un vall que els envolta i dins el qual s'endinsa llur basament troncocònic. Aquest basament és format per un talús cavat al marès del terreny i té la major part de la superfície folrada, en alguns llocs amb mitjans prims, mentre que a altres s'hi veuen clapes de la pedra excavada.

¹ Álvaro CAMPANER: *Cronicón Mayoricense*, (1984, 493, notícies procedents dels cronistes Guillem Terrassa i Guillem Vidal (primera edició de 1881).

L'excavació del vall un cop acabat el tambor del castell, o si més no la planta baixa, fou possible gràcies a la constitució geològica de l'indret, que també féu innecessaris els fonaments. Però atès que l'homogeneïtat de la pedra no era absoluta, calgué folrar l'escarpa i també donar-li forma atalussada, com si fos un contrafort seguit. Aquest origen del talús és confirmat pel fet que la contraescarpa d'enfront del talús i l'escarpa del fossat exterior siguin verticals, com era normal abans de la difusió de l'artilleria química i de la consegüent creació de les fortificacions poligonals amb baluards, i en un mur que no havia d'aguantar pes. La decisió de construir el talús també estalvià feina d'excavació.

El talús també s'hauria pogut construir a fi d'evitar que s'acostassen al mur les torres d'assalt amb rodes, però aquest utilitat al castell de Bellver era sobrera per la proximitat del revellí o avantmur exterior. En canvi l'orientació del talús sí que hauria servit perquè les pedres tirades des de dalt hi topassen i aleshores es projectassen horitzontalment envers els atacants. Aquesta utilitat, però, també és inversemblant en un castell amb matacans només a la torre mestra i damunt el portal major. De tota manera el talús hauria servit perquè els atacants no estiguessen mai a peu pla sota la vertical dels merlets i que fossen, doncs, més a l'abast dels defensors i aquesta podia ser una utilitat important, com va assenyalar ja Quadrado.⁴

La forma troncocònica del basament del castell de Bellver tingué transcendència com a model dels basaments amb talús del castell dels Reis de Mallorca de Perpinyà i dels talussos construïts per Guillem Sagrera, imitant el de Bellver, al campanar romànic de la seu d'Elna (1415) i al Castelnuovo de Nàpols. El basament napolità està coronat per un ample camí de ronda emmerletat que es va construir com a defensa exterior per al tir ras amb peces d'artilleria. Aquesta innovació s'estengué en forma de revellí per tota Europa i també el basament troncocònic,⁵ difós a través del castell de Salses, que s'inspirà en el model pròxim d'Elna i de Perpinyà. A la ciutat de Mallorca, l'exemple del castell de Bellver es seguí en el talús del basament del primer bastió de la Porta Pintada.

A Michelstetten, Àustria Baixa, hi ha un castell rodó de 1518, ara en ruïna, amb un pati d'armes amb la mateixa estructura que el castell mallorquí, del qual sembla que prové, amb els arcs rebaixats a les dues galeries i la superior amb teulada. Està envoltat també d'un vall, tancat per defora amb un mur, però del vall, que s'omplia d'aigua, no en surt un talús com a Mallorca sinó una sèrie de contraforts (vegeu les il·lustracions).⁶

Tornant al vall del castell de Bellver, hem vist que el limita una construcció vertical, excavada també en el marès allà on ho va exigir l'orografia de l'indret. Aquesta contraescarpa constitueix la cara interior d'una murada o revellí que envolta tot el

⁴ A P. PIFERRER & J.M. QUADRADO: *Islas Baleares*, Ed. Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 21949 (primera edició de 1888), III, 8, llegim «Al de la explanada [sic] comienza un talús muy inclinado, que descende a sumirse en lo más hondo del foso y en otro tiempo debió de exponer descubiertos a los tiros de las ladroneras a los que subían al asalto». Atès el valor que té el mot *ladronera* de 'matacà' no sabem ben bé què volia dir Quadrado.

⁵ Gabriel ALOMAR ESTEVE: *Guillem Sagrera i la arquitectura gòtica del segle XV*, Ed. Blume, Publicaciones del Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona, 1970, 93; Eduard CARBONELL & Alexandre CIRICI, *Grans monuments romànics i gòtics. De Sant Pere de Rodas [sic] a la Catedral de Mallorca*, Ed. 62, Barcelona, 1977, 142.

⁶ Santiago SEBASTIÁN, «Arte», dins *Baleares*, Publ. de la Fundación Juan March, Ed. Noguer, 1974, 204.

castell, amb una amplada variable. La plataforma superior del revellí manté el mateix nivell pertot i per això els seus murs tenen una altària variable respecte al terreny del puig (vegeu l'apèndix gràfic). Per garantir la funció defensiva d'aquest revellí, es va excavar un fossat exterior allà on el mur és més baix en relació al terreny, fossat que al s. XVIII es degué aprofundir en algun indret, així com a llevant calgué aixecar l'estrada encoberta, on es formà una de les places d'armes grosses.

Aquesta *murada* o revellí construïda buidant el terreny a banda i banda i elevant la plataforma resultant, s'anomenà "banc" al s. XIV.⁷ Forma part, doncs, del pla inicial del castell i, com en el cas del vall, es construï un cop acabat el tambor del castell, o si més no el seu primer pis.

Amb els documents en la mà, no és clar, però, si a l'any 1330 el vall ja s'havia excavat a la banda de l'entrada del castell i al voltant de la «gran torre» o «torre major» exempta; en canvi, sí que és segur que aleshores encara no s'havia construït el revellí a la banda de Portopí. Segurament, el motiu d'aquest ordre en la construcció és econòmic i topogràfic: el pendent natural del terreny era tan gros en aquella banda que n'hi havia prou amb el vall per a la defensa.⁸

Damunt el revellí o *banc*, s'hi troba, ja des de la seva construcció, un castellet o barbacana que forma part del perímetre de la fortificació i que segurament havia de ser més llarg. Com indica el nom de barbacana, fou bastit per a la defensa de l'entrada del castell i també del primer portal d'entrada al revellí, juntament amb la torre mestra, que defensava aquests dos portals per l'altra banda. Pel que fa a l'interior d'aquesta barbacana, està format per una sala coberta amb dues voltes de creueria que són germanes de les de l'interior del castell. Els elements defensius originals consistien en merlets i en tres sageteres situades a l'altura de l'esplanada que corre per dalt el revellí, conservades, evidentment anteriors a l'artilleria.⁹

⁷ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 199 n. 275.

⁸ La traducció de Francesc de B. Moll de la principal obra de Marcel Durliat sobre el castell de Bellver anomena «parapet» la construcció que mancava a la banda de Portopí (Marcel DURLIAT: *L'art en el Regne de Mallorca*, Ed. Moll, Mallorca, 1964, 199); i a l'original francès trobam «banquette extérieure» («A cette endroit, il n'est pas prévu de banquette extérieure»; *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Éd. Édouard Privat, Tolosa, 1962, 240). La versió original francesa de l'obra inclou un petit *glossaire catalan* (p. 397-398) i un extens índex general (onomàstic i de matèries) que manca a la catalana. Aquesta obra és l'edició de *L'art dans le royaume de Majorque*, tesi llegida l'any 1962. Durliat és autor també de «La arquitectura gòtica mallorquina en la primera mitad del siglo XIV», *Goya. Revista de arte*, núm. 41, marzo-abril 1961, 314-321; «Le château de Bellver à Majorque», *Les Études roussellonnaises*, V, 1956, 197-212; «Les châteaux des rois de Majorque: origine de leurs partis architecturaux», *BSAL* 41, 1985, 47-56, especialment 51-55; sobre l'origen de la planta del castell de Bellver a l'arquitectura dels ordres militars a l'Orient Mitjà, vegeu *Étude des éléments d'architecture* a www.perso.wanadoo.fr/jmsat.mesqui/1-Hospitaliers/pdf/architecture1.pdf, Carbonell i Cirici, *Grans monuments...* consideren que el 1330 ja era llest el sistema de valls, però la realitat era una altra.

⁹ El *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans dona els següents valors de barbacana, a més del de 'volada', el segon dels quals no sembla encertat: «Obra exterior de fortificació, davant la muralla, per a defensa dels valls i de les portes, l'Tronera, sagetera, etc., en les muralles.»

La paret exterior de la barbacana és un arc de la circumferència de la gran plataforma que té al costat i cal remarcar que l'observació d'aquesta integració és important perquè demostra que l'antiguitat d'aquesta plataforma és la mateixa que la del castellet.

Igual com el basament troncocònic del castell, la murada exterior també tingué un paper fonamental en la història de les fortificacions europees, atès que constitueix l'origen del *revellí*, segons Gabriel Alomar (i per això a partir d'ara usarem aquest terme) i la seva difusió es produí també a través del Castelnuovo de Sagrera. A Nàpols, però, l'arquitecte mallorquí no separà el revellí del cos de l'edifici amb un vall, d'acord amb el significat del mot italià *rivellino* («opera esteriore di fortificazione fornita di una scarpa interna, che si pone davanti alla cortina»)¹⁰ sinó que l'adossà al cos de la fortalesa, just damunt el basament atalussat.

El revellí del castell de Bellver presenta davant el portal del castell un parapet gruixat i alt amb nou troneres que arriba fins al castellet o barbacana. Aquest amplit és una innovació per a respondre al progrés de l'artilleria, però no és del s. XVIII, del temps de la Guerra d'Ocupació, una hipòtesi versemblant que alguns autors han proposat, sinó del s. XVI i és construït damunt el mur exterior primitiu, el perímetre del qual segueix perfectament, com també el segueix la barbacana.

En relació a l'artilleria per a la qual es construïren les troneres, al castell ja n'hi havia el 1449 i el 1474 hi consten «dues bombardes o sarapatanes [...] ab dos cavallets».¹¹ Carles I havia conegut Mallorca a l'any 1541 i al 1542 l'havia impressionat l'atac turc al port de Sóller. Aleshores com a resposta va enviar al castell de Bellver, on ja hi havia un canó pedrer, dues peces més –una mitja colobrina i un falconet-, amb tot el pertret necessari per a fer pólvora, projectils per al canó pedrer, etc.

Item pos que paguí a Miquel Soler, notari sobrestant de les obres reals, ... dos pesseres de artillaria que la Cesaria Majestat del emperador y rey nostre senyor ha trameses per lo castell de Bellver, ço és mitge colobrina y un falconet y ·xxviii· sachs de salmitra, e pilotes, e per pular la dita artillaria en lo dit castell, e en compra de soffre, lenya, cerments, carbó y altres coses per fer pólvora, e mortés, e sedassos per picar y passar aquella, e barrils per tenir aquella; e en compre de plom, pasadós, fil per cordes de ballesta, cordes per metxes, daus de ferro, claus de diverses sorts, sis dotzenes de pedres per un canó padrer e per jornals de mestres y altres persones qui treballaven en fer y reffinar dita polvora y fer dites pedres y altres coses necessàries en dit castell segons longament appar en lo compte per manut fet per dit Soler que cobrí ab apocha ·cccl·, ·viii· l. ·viii· s. ·viii· d. (1543) (12)

El mateix 1543, per l'anunci de la imminent arribada de l'armada turca, es pagaren 4.200 lliures per importar salnitre, el rei va trametre també dos serpentins de

¹⁰ Ottorino PIANIGIANI: *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*. Firenze, 1907.

¹¹ Antoni I. ALOMAR: *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1995, 470, 497.

¹² ARM, RP-1305, f. 86v

gran calibre a l'illa i el fonedor Salvà va lliurar un canó, però faltaven encara més peces per als bastions de la ciutat.¹³

Per a les noves peces amb rodes però encara de calibre petit, des d'una data indeterminada de començament del s. XVI s'abaixà el parapet i es llevaren els merlets de les terrades i torres del castell i del revellí –si no s'hagués abaixat el parapet s'haurien pogut conservar els merlets– i a la barbacana o castellet, a la plataforma de l'oest, i segurament davant l'entrada del castell, es reemplaçaren les sageteres per troneres petites. Pel que fa a la cronologia, al retaule de Santa Clara del Museu Diocesà de Mallorca, de mitjan s. XVI, encara es veuen els merlets de les terrades i de les torres, però no n'hi ha al revellí, el qual ja es construí només amb troneres a la banda més recent de llevant. Devers 1615 ja només hi ha merlets a les torres del castell a la coneguda vista marítima de la ciutat de Mallorca, on es representen salves tirades des de les terrades o, més inversemblantment, des de les torres (vegeu les il·lustracions).¹⁴ Pel que fa a les terrades, encara que s'hi construí un porxo per a l'artilleria, no hi calgueren troneres, pel mateix motiu que no se'n construïren el 1612 al castell de Sant Carles, entre el 1613 i el 1616 al bastió poligonal de Berard ni el 1620 al bastió del Moll.

En relació amb l'adquisició d'artilleria al 1543, Ferran Weyler creia que el revellí del castell de Bellver es devia haver construït també aquell mateix any i pels mateixos motius. L'historiador es basava en una carta reial d'aquell any en què s'afirmava que s'havia adobat, fortificat i artillat el castell.¹⁵ D'altra banda, per una altra font sabem que les despeses de fortificació citades havien estat molt grosses (820 lliures).¹⁶

A aquestes dades, podem afegir-hi ara uns comptes inèdits d'unes obres fetes al castell en els quals consten els noms dels picapedrers responsables. Un d'ells és Climent Saura, segurament avantpassat de l'Antoni Saura que el 1620 construí la Porta del Moll de la ciutat de Mallorca. Antoni Saura fins ara havia estat considerat menorquí per manca d'antecedents familiars a Mallorca, però aquests han aparegut ara:

Item pos en data que paguí a Climent Saura y Miquel Burguera picapedres ·xxxxvi· l. ·x· s. ·viii· a compliment de aquelles ·xxiii· l. ·vii· s. ·xi· d. que los eren degudes per rahó de la obra que havien feta en lo castell real de Bellver de ·xxvi· de agost ·Mdxxxxii· fins a ·xvii· [sic] de ·Mdxxxxiii· com appar en cartes ·L· del compte precedent en aquest a la data de ... ·xxxxvi· l. ·x· s ·viii· d. (1543).¹⁷

¹³ Fernando WEYLER Y LAVIÑA: *Historia orgánica de las fuerzas militares de Mallorca*, 1862, 110, 129.

¹⁴ Antoni I. ALOMAR & Miquel A. CAPELLÀ, «Miquel Bestard i una vista de la ciutat de Mallorca com a tema patriòtic al segle XVII», dins *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanística*, XVIII Jornades d'estudis locals, IEB, Palma, 2000, 113-128.

¹⁵ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 247.

¹⁶ A. CAMPANER. *Cronicón...*, 348; notícies de l'ARM transcrits per Bartomeu Jaume. Weyler no podia conèixer les despeses perquè l'obra de Campaner és de 1881. A P. PIFERRER & J.M. QUADRADO: *Islas Baleares*, 18, es recull aquesta dada com a única referència a les despeses d'aquell any fetes als castells.

¹⁷ ARM, RP-1305, f. 86v

La datació a l'any 1543 establerta per Weyler fou recollida al cap d'un segle per Francisco Estabén, el qual interpretà, a més a més, que l'actual revellí s'havia dissenyat seguint el model dels primitius bastions de planta circular, com el construït a Alcúdia a l'època de Ferran el Catòlic. Estabén també considerà que l'obra a Bellver havia consistit en l'ampliació d'un recinte exterior anterior («en su origen, tuvo que ser recinto exterior, muro probablemente almenado con saeteras (o barbacana sobre un talud)»).¹⁸ Ara bé, la realitat és que, pel que fa al primer punt, més aviat foren els bastions baixos o plataformes, circulars o rectangulars, els que degueren inspirar-se en el castell de Bellver, concretament en la plataforma circular del sud-oest, i no a l'inrevés.

D'altra banda, pel que fa al segon punt, no sembla possible l'eixamplament de la murada a què es refereix Estabén. Allò que al segle XIV es va anomenar *banc* s'havia construït buidant de pedreny els seus dos costats, el del vall, enfront del talús, i el del contravall, a la part de fora i que no era tan fondo pertot com el vall. I després la plataforma, amb ampit, merlets i sageteres, s'havia elevat damunt el nivell del terreny. L'eixamplament d'aquest *banc* només s'hauria pogut fer, doncs, construint un nou mur exterior i aquest hauria tapat el tall vertical original fet en el marès del fossat exterior. Però aquest segon mur no hi és sinó un mur bastit damunt la pedra tallada, en el qual hi ha restes d'un portal primitiu.

També s'hauria pogut reblir el fossat exterior i excavar-ne un altre més enfora que el primer, el qual seria l'actual. Però s'hi oposen objeccions serioses: el *banc* primitiu hauria d'haver estat molt estret, gairebé només un mur amb un camí de ronda, com el mur de què parlava Estabén, però aleshores els seus fonaments en un marès poc homogeni no haurien bastat si a l'altra banda hi havia un altre fossat. I si no hi havia contrafossat, el mur hauria estat massa baix, fins i tot amb l'ampit i els merlets. D'altra banda, aquesta estretor hauria contrastat amb l'amplada de la plataforma de llebeig, sobretot perquè l'estret camí de ronda hauria estat l'únic accés a aquesta plataforma i al seu castellet o barbacana.

La tesi de Weyler i Estabén és incompatible, doncs, amb el fet que la barbacana de dalt de la plataforma circular del sud-oest siga una obra del s. XIV. Pel que fa a aquesta datació, es dedueix de les voltes de creueria de la coberta del castellet, de les seves tres sageteres exteriors i del fet que el mur exterior on s'obren siga un arc de la circumferència que dibuixa el perímetre de l'esmentada plataforma, on també hi ha restes de sageteres.

Hom podria atribuir aquestes segones sageteres al s. XVI, perquè hem vist que el 1543 mateix encara s'enviaren passadors i fil de ballesta al castell, però, segons les restes que s'han conservat de les sageteres, no eren per a l'ús de la ballesta. És inversemblant, també, que en el moment de l'adaptació del castell a l'artilleria es construïssen ballesteries, i justament només al perímetre de la plataforma circular, per substituir-les tot seguit per troneres petites.

¹⁸ FRANCISCO ESTABÉN RUIZ: «De lo bélico mallorquín. Fuerzas militares de Mallorca. Arquitectura militar insular», dins J. MASCARÓ PASARIUS, coord., *Historia de Mallorca*, IV, Mallorca, 1971, 581. Dolors LADAIRA BAÑARES: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Promomallorca Ediciones, S.A., vol. 2, s.v. Bellver, castell de, 68, també afirma que la murada exterior, que anomena «revellí», és obra del segle XVI.

Parlant d'aquestes sageteres de la plataforma, cal dir que hi estaven distribuïdes regularment, que tres es transformaren en troneres, i en queden indicis a l'exterior, i que es pot veure la meitat superior de les no transformades a la cara interior de l'ampit de la plataforma de ponent i una es conserva sencera (vegeu les il·lustracions).¹⁹

Les grans obres al castell de Bellver de 1543 degueren consistir, doncs, a acabar de circuit el castell amb el revellí per la banda de llevant i, per la seva importància, hagueren de continuar els anys següents, com podem veure pels comptes de 1545, segons els quals s'esmerçaren més de 2.085 lliures entre el Castell Reial i el de Bellver, sense que puguem saber què correspongué a cadascun.²⁰ Aquesta obra es va fer afegint altària a una construcció anterior més adaptada a un terreny costerut, del qual s'aprofitava. Això es pot deduir de la comparació de les filades inferiors amb les superiors i amb el parament de la resta del perímetre, en la qual s'observa que l'afegitó es va fer sense gaire cura. Es tracta d'una diferència que cal remarcar atès que esdevé una prova de l'acabament tardà, i apressat, d'aquest sector. L'altra prova és el principal tret identificador del sector: la presència de petites troneres i la manca absoluta de restes de sageteres. Pot abonar també aquesta hipòtesi el fet que en el primer dibuix conegut del castell, de la dècada del 1480, obra del notari Joan Porquers, al sud del castell no s'hi veja el revellí.²¹ En canvi, en el retaule de Santa Clara esmentat, obra de mitjan s. XVI, ja hi apareix el revellí complet (vegeu les il·lustracions).

Parlant del conjunt de les troneres, n'hi ha devuit de senzilles, tal volta totes de 1543 i dels anys següents, quatre més a dalt del castellet i nou de grosses al parapet del portal del castell –però cap a l'ampit de les terrades del castell, com hem dit-. El parapet gros es troba al que antigament era el punt més feble de la fortificació, atès que només podia ser batuda per allà per l'artilleria per les característiques que tenia a l'època i per la inclinació del terreny (vegeu el pla de l'emplaçament del castell amb les corbes de nivell). D'altra banda, hi ha hagut opinions diferents sobre la datació d'aquesta parapet, atès que diversos autors l'han considerat del s. XVIII, com Jovellanos («desde el cual [antiguo y debil baluarte] hasta el puente levadizo se ve reforzado el muro exterior con una fuerte batería de nueve cañones, levantada en él en el siglo anterior, a la moderna ... »); «un contrafoso o barbacana, modificada en parte con baterías modernas», en l'edició de Josep M. Quadrado);²² o com l'arxiduc Lluís Salvador, que parla de «moderns baluards».²³ Ja veurem, però, que aquest parapet de les nou troneres és anterior.

Ara cal afegir que, a banda de les dades referides al castell de Bellver, el 1543 també va ser un any de molta d'activitat constructiva en les fortificacions de la ciutat de Mallorca: s'hi varen fer obres importants a la murada, com la construcció del primer bastió de la Porta Pintada, abans de la construcció de la Porta Pintada Nova,²⁴ i la de la

¹⁹ Les sageteres conservades han quedat mig soterrades en la darrera reforma de l'exterior del castell que va elevar el nivell de l'esplanada del revellí.

²⁰ ARM, RP-56 (1545), f. 136v, 137v, 138v, 139v, 140v, 141v.

²¹ ARM, RL-81 (1482-1485), f. 104, dibuix reproduït a Bartolomé Garcés Ferrà, «Noticias sobre armamento en Mallorca con ocasión de ataques de piratas berberiscos y turcos», *Saitabi* 13, 247.

²² G. M. DE JOVELLANOS: *Descripción...*, 16, 38; Josep M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI, 10.

²³ Arxiduc LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*, volum quart Mallorca II (Part especial), 316.

²⁴ F. ESTABÉN: *De lo bélico mallorquín...*, 579.

plataforma quadrada del Temple,²⁵ obres dirigides per Joanot Ros («primer titulado artillero y experto en hacer «reparos y defensas»»).²⁶ Els bastions de la ciutat prevists es varen acabar el mateix any 1543.²⁷

Pel que fa al bastió oval de la Porta Pintada, quan més envant s'eixamplà, se'n soterrà el peu troncocònic fins al segle XX, i se'n va buidar la resta, que es va tapar amb teulada a fi de convertir-lo en un polvorí. El talús i la forma d'aquella primera plataforma eren els mateixos que s'aplicaren als bastions circulars amb talús dels quatre cantons de l'estructura original del castell de Salses, del temps de Ferran II, reformat, com Bellver, en temps de Carles I, i igualment amb unes grans troneres com les afegides al revellí del castell mallorquí.

El mateix any 1543 s'obligà, a més a més, el Col·legi de la Mercaderia a fortificar les finestres marítimes de la Llotja amb troneres i sageteres, perquè l'edifici formava part de la primera línia defensiva de la ciutat en aquell indret. I fora de la capital, es va treballar a la murada d'Alcúdia per enfondir el vall.²⁸

Tornant al castell de Bellver, Marcel Durliat considerava que el revellí s'havia començat a construir a mitjan s. XVI, però no a partir d'una construcció anterior com deien Weyler o Estabén (no havia entès, doncs, el significat de la paraula *banc*). També era de parer que en aquell segle s'havien construït les grans troneres. L'historiador de l'art va documentar la construcció a l'any 1551 d'una paret grossa al «revellí», en uns comptes on consta l'autor, Andreu Pons, i les mides de la construcció: «circa vint palms de gruix baix y alt circa de vuyt palms», però no la identificà amb el parapet gros sinó amb el revellí. Es tracta d'unes obres que cal relacionar amb a la petició d'artilleria feta per la Universitat al rei aquell any en què, a més d'altres mancances, es denunciava que Bellver i Alcúdia no tenien artilleria.²⁹

*Item, pagui a Andreu Pons, picapedres, les quals per orde del molt spectable lochtinent general del present regne, en virtut de una real patent provisio, data en Valladolid a XXVIII del mes de maig MDLII [sic], ab la qual es manat a mi, dit procurador real, que fortificas lo castell real de Bellver, y per orde del dit lochtinent general, fonch comensada una grossa paret en lo revellí del dit castell de Bellver, que tenia circa vint palms de gruix baix y alt circa de vuyt palms ... e feu-se dita despesa en lo any MDLI e feren-se dites despeses en compra de guix y altres coses, jornals de mestres y manobres y trencadors de pedres segons compta quen dona... CCCXXXVII l. XI s. II.*³⁰

²⁵ No sabem si aquesta plataforma és «el miredoret de la Porta del Camp» a què es refereixen els comptes de construcció de les bateries de la Calatrava de 1713, reproduïts més avall.

²⁶ F. WEYLER: *Historia orgánica...* 229.

²⁷ F. WEYLER: *Historia orgánica...* 209.

²⁸ F. WEYLER: *Historia orgánica...* 238.

²⁹ M. DURLIAT: *L'art al regne...* 202, n. 278; F. WEYLER: *Historia orgánica...* 129.

³⁰ ARM, RP, Compte 1551, f.º 72 v.º

Atès el contingut del document, encara que no s'hi parli de troneres, cal interpretar que la paret a què es refereix deu ser l'esmentat gran parapet de davant el portal interior del castell.³¹ Els arguments contra la identificació feta per Durliat d'aquesta paret grossa amb el revellí són, en primer lloc, que en el document consta que ja hi existia el revellí i també que la paret s'hi construí damunt. A més, hi ha tots els fets, ja exposats, que donen suport a l'afirmació que el disseny de conjunt del revellí, amb el castellet o barbacana, és medieval i que també és medieval la gran plataforma del costat del castellet.

Per altra banda, no hi ha cap motiu per a afirmar que les troneres del parapet gros de davant portal del castell siguin del s. XVIII. Les mides de la paret grossa de 1551 no són les del revellí, perquè aquest és sempre molt més ample que la paret grossa, i en canvi hi ha una correspondència aproximada de les mides del parapet esmentat amb les citades en el document, encara que la gruixa varia fins a un metre segons l'amplada del revellí.

Un altre argument per a situar l'origen del parapet gros en una data anterior al s. XVIII és que amb la seva construcció s'hagué de mudar de lloc l'entrada original al revellí que era allà. L'emplaçament original es dedueix de les irregularitats en la distribució dels carreus en el parament exterior del parapet just davant la porta interior del castell i de la posició del castellet o barbacana. Aquest no devia protegir sols la porta interior del castell sinó també, o més aviat, l'accés al revellí pel contravall. D'altra banda, en aquell indret també és per on el camí d'entrada al castell és més planer (vegeu les il·lustracions). La nova entrada ja existia a l'època de la Guerra d'Ocupació perquè quan Jovellanos la documenta als seus plans no fa cap comentari sobre el seu origen i cal observar que no està protegida per cap barbacana medieval, sinó, com veurem, per un parapet ja existent al s. XVII que mirava cap al camí antic de pujada al castell.

I, sobretot, el parapet gros es troba davant l'únic lloc des d'on es podia bombardejar el castell: un pujol a la mateixa altària que el revellí –prop de 106 metres– i a no gaire distància –uns 450 m–, per la qual cosa més envant, el 1756, es proposà de construir-hi una torre.

Pel que fa al pont interior per a passar del «revellí» o murada exterior a l'interior del castell, cal dir que, per a frenar la cavalleria i seguint l'estil musulmà, no es troba davant el portal sinó desplaçat a l'esquerra, de manera que la planta fa un colze (vegeu el pla a l'annex gràfic). Els galfons del pont llevadís devien estar, doncs, al mur del castell i el pont era molt estret, per la distància entre les politges de les cadenes que el pujaven. Més envant, l'ampit que tancava la plataforma d'entrada al castell excavada a la roca, s'aixecà fins a l'altària del portal i s'hi feren espiells. Aquest tancament es completà amb la substitució del pont llevadís per un de tres arcs paral·lels, amb ampit a cada

³¹ A les obres de 1713 tampoc no s'esmenten les troneres i pel mateix motiu hom es podria demanar si no podrien ser del s. XVIII, però, en canvi, sí que s'hi esmenta l'estrada encoberta i l'excavació del fossat. Al 1551, per contra, es donen les mides de la gran paret del revellí.

banda, alt al costat de la plataforma d'entrada. Aquesta fortificació encara existia a la darreria del s. XIX.³²

Als dibuixos de Jovellanos, la part superior del portal d'entrada al revellí s'acaba amb un parapet alt. En un gravat de Jean J. B. Laurens (1840) es veu el portal de costat i tapat per una teulada. En el dibuix fet per Francesc X. Parcerisa del portal d'entrada al nucli del castell es veu, en un segon terme, la part posterior del portal del revellí, amb la teulada. En una litografia de Gaietà Soler (1852) es veu el portal coronat per tres merlets amb punta piramidal, que li donen un aire de barbacana i que poden ser d'imaginació seva, com el pujol del davant. Actualment el portal està coronat per un parapet baix amb dues troneres a la cara anterior i a la posterior i una a cada costat i el parapet està separat de la resta del portal per una motllura gruixada (vegeu les il·lustracions).³³ Davant el portal, a la planta del castell dibuixada per Thomàs, es veuen dues garites, que no apareixen a la vista lateral, en una esplanada petita rectangular i davant seu un tancat també rectangular que surt de la línia de la palissada rectangle. Aquesta segona estructura també es veu a les dues representacions del castell de la vista marítima de la ciutat del s. XVII. Aquesta estructura degué desaparèixer sota l'escala exterior d'accés al revellí des de la carretera, construïda al darrer terç del s. XX, al mateix temps que es soterrà l'entrada a l'estrada encoberta situada al nord-est, de la qual resta un fragment de mur de bona qualitat (vegeu les il·lustracions).

L'estrada encoberta

La innovació constructiva més moderna en el perímetre del castell, l'estrada encoberta, és una obra de l'any 1713, construïda per fer front a la invasió borbònica francoespanyola. Es construï una altra estrada encoberta a la murada de la ciutat i el barri de Santa Catalina s'havia de circuit amb un fossat i una altra estrada encoberta amb palissada i s'hi havia de bastir un fortí a la banda de Sant Magí, a canvi de no enderrocar el raval, però a la fi només es tancà amb un parapet obra dels veïns.

Pel que fa a l'estrada coberta de la ciutat, al 15 de març es convocà la població a treballar-hi començant per la Porta de Jesús, hi feren feina també les autoritats, els eclesiàstics, els nobles i les dones. Aquestes hi comparegueren formant una companyia, fins al punt que n'hi arribaren a treballar 400, la qual cosa s'ha adduït com a prova de l'adhesió popular a la defensa.³⁴ A mitjan s.XIX, aquesta estrada encoberta de la ciutat i el seu glacis ja havien desaparegut, segons documentà Ferran Weyler a l'any 1862: «El glasis, y camino cubierto que se arregló en 1714, han desaparecido casi del todo.»³⁵

³² Vegeu aquest pont fortificat en un gravat del castell de Bellver a Arxiduc LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Les Balears...*, vol. IV, Mallorca II (Part especial), 313; i en un altre de Francesc X. Parcerisa i Boada, dins P. PIFERRER & J. M. QUADRADO, *Recuerdos y bellezas de España. Islas Baleares*, Barcelona, 1888, entre les p. 436 i 437, reproduïts a l'apèndix. Aquestes defenses del portal no foren esmentades per Jovellanos.

³³ JEAN J.B. LAURENS, *Souvenir d'un voyage d'art à l'île de Majorque*, Montpeller, 1840; Cayetano Socías, *Reyes de Mallorca*, Palma, 1852.

³⁴ A. CAMPANER: *Cronicón...*, 497-498.

³⁵ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 237. Malgrat l'afirmació de Weyler, l'estrada coberta no apareix al pla francès, obra de N. de Fer, de les fortificacions de Palma imprès a l'any 1715, més que davant la mitja

A més, per defensar-se de la invasió, hi hagué obres al front marítim de la Calatrava i al castell de Sant Carles de Portopí. Concretament, a Sant Carles es construí un parapet a la contraescarpa i a la Calatrava, una bateria amb tres troneres, entre la mar i la murada, per a la qual cosa es guanyà espai a la mar tirant-hi roques per fer-hi un terraplè i s'hi construí una «grita» (garita) per a la vigilància.

- f. 32 (...) *a compte de la escarade té en fer un tros de peret en la contra escarpe del foço de la forteleza de St. Carles (...)*
- f. 65 *Treginés qui han trebellat ab los cavalls en tresbelsar pedreñy per la obre de las demunt ditas beterias de la Calatrava a 11 s .4 diete.*
- f. 67v *Hòmens qui han trebellat en fer tres baterias desde el Baluard Nou de Berard fins el del Príncipe a 3 s. jornal. 27 l.*
- f. 91v *Hòmens qui han trebellat en terra per levar las beterias de la Calatrava a 3 s. jornal.*
- f. 92 ... *Hòmens qui amuren rocas a ditas baterias a 4 s. (...) Pedra per dita obra de las troneras de dita bateria en la Calatrava a 20 s. dotzena.*
- f. 97v (...) *per 16 barcadas de rocas (...) ha tresvalsadas ab la sua barca desde el miredoret de la Porta del Camp a la riba de la Porta del Mar de la Calatrava (...)*
- f. 99 ... *Hòmens qui han trebellat en amurar rocas a ditas batarias ...*
... per lo valor de sis barcadas rocas a trasvalsadas ab la sua barca desde el miredoret de la Porta del Camp a la riba de la Porta del Mar a la Calatrava.
- f.112v ... *Hòmens qui han treballat en terraplanar las baterias de la Calatrava a 3 s. jornal.*
- f. 128 *Picapedrers qui han treballat en fer una grita de pedreñy per custòdia de la artilleria de las batarias de la Calatrava. 4 l. 2 s.*
- f. 152 *Sebastià Cererol duas lliuras y dos sous per 6 dotzenas mitjans de mitjanada a raó de 7 s. dotzena, servex per la grita de la bataria de la Calatrava. 2 l. 2 s.*³⁶

Al castell de Bellver, l'alcaid o castellà del qual aleshores era Salvador Truyols Castell de Mojà,³⁷ les obres consistiren a buidar de terra el vall i el fossat exterior, que també calgué aprofundir en algun lloc («evacuar los fosos»), i a construir una estrada encoberta. Per a les dues coses calgué, doncs, la intervenció dels trencadors de marès, necessaris també per construir l'estrada encoberta davallant el nivell del terreny i obrint síquies per a les escambres de la paret dels parapets. Amb l'excavació del fossat i la construcció de l'estrada coberta es feren també unes quantes places d'armes. Es van construir, a més a més, uns parapets angulars adossats al peu de la plataforma circular del revellí, de molt més bona qualitat que la paret de l'estrada coberta, sobretot perquè s'hagueren de construir a un coster. Per bastir l'estrada encoberta al costat de

lluna que hi havia entre el bastió del Príncep i la plataforma del Temple, en canvi sí que s'hi veu el parapet de les bateries de la Calatrava.

³⁶ ARM. RP-2717/71

³⁷ Vegeu l'apèndix 2.

l'esmentada plataforma circular, calgué aixecar un marge alt a fi de deixar la plaça d'armes i l'estrada encoberta en aquell indret al nivell de la resta. Justament aquell indret, però, és a hores d'ara el més malmès.³⁸

Acabades les obres, el novembre el marquès de Rubí distribuí trenta-sis canons entre el castell de Bellver, les noves bateries de la Calatrava i el bastió de Santa Creu.³⁹

Construcció de l'estrada encoberta

Es conserven els comptes de la major part de l'obra de construcció de l'estrada encoberta de Bellver (hi ha pagaments a compte de l'ampit de l'estrada encoberta sense el pagament final i hi manca la palissada). Com hem dit, calgué que hi treballassen trencadors de pedra per a «rómper (sic) el fort del foso» (133 jornals) i «fadrins qui són trencadors» (27 jornals), homes sense cap especialització per a «evacuar -buidar- el foso y fer escombres -fonaments de l'ampit de l'estrada coberta» (1.278,5 jornals), als quals ajudaren els soldats («saldats», «soldats») del regiment del coronell Joan Francesc Ferrer, els quals hi treballaren tres setmanes (311 jornals, 333 jornals i 556 jornals = 1.200), minyons (1.034 jornals); homes amb «juments» (ases) (205,5 jornals amb 47 bísties) i «matxos» (muls) (80,5 dietes amb 29 muls). Per als parapets construïts al sud-oest i als portals de l'estrada coberta calgueren mestres picapedrers (61 jornals) i fadrins seus (104,5 jornals); i per a tragar la mescla i la calç, carreters amb llurs carros (26,5 dietes). La paret de l'estrada encoberta es pagà a 8 sous la cana quadrada (1 cana = 1,60 m) i n'hi ha un compte de 200 metres. En total s'esmerçaren 5.123,5 jornals en la construcció de l'estrada coberta i en l'enfondiment del fossat exterior.

Per analitzar la feina feta al castell de Bellver cal ordenar les feines segons el nombre de jornals esmerçats en cadascuna:

Buidar el fossat i fer escombres: 1.501,9 jornals (hi comptam la feina dels soldats).

Feina amb bísties: 286 jornals

Picapedrers: 165,5 jornals

Trencadors de pedra: 160 jornals

Transport amb carros: 26,5 dietes

A les referències a la feina dels picapedrers cal afegir la de fer a escarada l'ampit de l'estrada coberta (només 200 metres), per la qual cosa no la podem quantificar igual.

Els jornals es pagaren de la següent manera:

Home amb un mul: 20 s.; 20 s.; 7 s. 5 d.

Carreter amb carro: 20 s.

Mestre picapedrer: 8 s.

Picapedrer fadrí: 7 s.

Trencadors de pedra: 7 s.

³⁸ L'enderrossall encara no apareix a la vista del castell publicada a la portada de l'obra J.A. AGUILÓ I RIBAS, A. LLABRÉS I BERNAT i G. VALERO I MARTÍ: *Guia de Bellver. Una aproximació al coneixement del medi natural i del castell de Bellver*. Institut d'Estudis Baleàrics, 1995; ja hi era el desembre de 2004.

³⁹ CAMPANER, *Cronicón*, 285.

Home amb un jument: 7 s.; 7 s. 5 d.; 7 s. 6 d.; 7 s. 8 d.

Fadrí trencador de pedra: 5 s.

Soldat: 4 s.

Home per a evacuar el fossat i fer escombres: 3 s. 6 d.

Minyó: 1 s. 4 d.

En els comptes apareixen consignats els assentaments de l'adquisició de diferents ormejos i material dels picapedrers i fins i tot del material dels escrivans dels comptes («pertrets»): «cordes de pou»; «caps de llata»; «un arer gran de porgar calcs»; «4 massos de filats de spart»; «escales de corda»; «nou arganells»; «sanalles de spart»; «sanalles de spart més grans»; «6 sàrrias de spart»; «175 gerres grans»; «12 gerres mitjenseres»; «4 cadafos de fer abaurador»; «4 gerres de taula»; «1 rayma de paper picat y igualat»; «5 raymes paper floret»; «dos monoys plomes»; «un barral tinta»; «una ampolla tinta»; «Una llandera grossa de càñum»; «dos sanalles de palma farineres»; «42 sanalles de anclotar»; «una corda de palma de 26 brassas de llargària»; «giñola»; «2 sachs cosits»; «6 canes tele de corder»; «50 manades jonchs»; «19 parells de soscàrregas ab sos caps»; «9 parells de soscàrregas pedita (per dita obra?)»; «una corda garrotera de palma»; «Mànechs de ullastre per xades y càvechs»; «12 puons de alsina ab sos mànechs»; «30 palancas grossas de ullastre servex tot per ditas obras»; «15 quintars guix».⁴⁰

«Francesch Màger, fuster, tres lls. dotze sous per haver fet 12 gavetes de semeler per les obres del Castell de Bellver. 3 l. 12 s.»; «Hierònim Castañy, boter, nou ll. per lo valor de 6 cubells a raó de 1 l. 10 s. quiscú per dita obre del castell de Bellver. 9 l. s.» (ARM, RP-2717/71, f. 143).

En aquests comptes només hi falta la fusta per a la palissada que hi va veure Jovellanos i la feina d'elaboració i col·locació; i com a conclusió principal, del conjunt podem deduir que l'any 1713 no es varen construir el parapet ni les troneres de davant el portal interior del castell, contra el que algú havia afirmat.

A més dels comptes d'aquestes obres, els altres principals documents de l'obra són la descripció que en féu cent any més tard Gaspar M. de Jovellanos, i el pla que en manà aixecar.

*En torno del mismo muro corre por defuera un estrecho contrafoso, de forma y fondo irregular, y al todo rodea una buena estacada, con su camino cubierto y glacis, añadidos también a la moderna. Éntrase de la estacada al castillo por una puerta que mira al norte.*⁴¹

⁴⁰ ARM, RP-2717/71, f. 141v

⁴¹ Gaspar Melchor DE JOVELLANOS: «Descripción del Castillo de Bellver», dins *Descripción historico-artística del Castillo de Bellver*. Biblioteca Balear, III. Editorial mallorquina de Francisco Pons. Palma, 1967, segona edició, 16. Els elements del s. XVIII manquen a la descripció que recull Josep M. Quadrado, P. PIFERRER & J. M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI. A l'any 1969, el conservador del castell de Bellver Josep Malbertí encara usava el terme *glacis* quan escrivia que «Se entra por un a modo de glacis que conduce a lo que fue, en su día, puente levadizo y que hoy está fijo». José MALBERTÍ MARROIG, *El castillo de Bellver*. Panorama Balear núm. 77. Palma, 1960, 3.

En referència a l'entrada que esmenta Jovellanos, val a dir que mira al nord-est i que estava protegida per unes defenses que desaparegueren en construir l'escala d'accés actual i una part de les quals es pot veure en un gravat de J.B. Laurens on representà un arc d'accés a cada banda del pont de fusta.

Terminologia de les fortificacions exteriors del castell de Bellver⁴²

Com hem vist, a més de la planta circular amb la torre exempta, anomenada sovint amb el nom espanyolitzant de *torre de l'homenatge* en lloc dels genuïns i documentats de *torre mestra* o *torre major*, així com les tres torres menors es deien *bestorres* i les torretes *guaitells*, caracteritza el castell de Bellver la murada que el circueix, separada pel vall i delimitada pel fossat exterior. L'originalitat d'aquesta murada es reflecteix en la diversitat de noms que ha rebut en les descripcions i documents que s'hi han referit.

Com hem vist, el primer nom que rebé la murada, al segle XIV, fou el de *banc*: «ab lo banch qui defora es fet e deu esser fet, segons que pertayn a la obra qui ja es comensada»; denominació que Durliat, en la traducció de Francesc de B. Moll, tradueix amb la perífrasi «un banc de parapet exterior». ⁴³ Al segle XVI, s'anomenà *revellí*, nom d'origen italià: «per orde del dit lochtinent general, fonch comensada una grossa paret en lo *revellí* del dit castell de Bellver», (1551). ⁴⁴

Al segle XVII, es digué, en espanyol, «estrada cubierta»: «El Castillo de Bellver esta a la part del Poniente en figura circular en un sitio eminente algo distante de la Ciudad si bien la sujeta, habitación de recreo de los antiguos Reyes desta isla, tiene *foso estrada encubierta* y otro segundo refocete, Alcayde y Artillero, y como se ha dicho compañía aplicada a su defensa. « (1638) (Arxiu de la Corona d'Aragó: CA Secretaria Islas Baleares leg. 954 s.f). ⁴⁵

Al començament del segle XIX, Jovellanos hi aplicà els noms de «cortina o muro exterior» i «explanada»: «Su forma es circular, y su cortina o muro exterior la marca exactamente. [...] En lo alto, y por fuera del foso, corre la *explanada*, con débiles parapets, ancha y espaciosa, pero sin declives, y siguiendo siempre la forma y líneas que el foso le prescribe». ⁴⁶ A la segona meitat del mateix segle XIX, un especialista, Ferran

⁴² Com a úniques obres de referència a les Balears, vegeu el vocabulari d'Eduardo J. POSADAS LÓPEZ, *La Real Fuerza de Ibiza*, Eivissa, 1993, 179-191, on hi ha un esquema de la fortificació amb bastions, però hi manquen el noms de les parts de l'estrada encoberta o «camino cubierto», tot i que hi és dibuixada (p. 191) i recollida al glossari (p. 182), una «traza de un fuerte regular» i una «nomenclatura de un baluarte» (p. 192 i 193); i el vocabulari del castell de Bellver, de J.A. AGUILÓ ET ALII: *Guia de Bellver...*, 103, on no s'empra sempre la terminologia històrica. Com a obra més general, vegeu Manuel RIU & Jordi BOLÒS: «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals», dins *Acta / Mediaevalia*, annex 3, *Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya medieval*, Barcelona, 1986, 11-24, amb un dibuix didàctic, sovint reproduït.

⁴³ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 199, n. 275; 200.

⁴⁴ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 202, n. 278.

⁴⁵ Arthur F. PETERSON, «La defensa de Mallorca bajo Felipe IV», *Fontes Rerum Balearium* III (1979-1980), 234.

⁴⁶ G. M. DE JOVELLANOS: *Descripción...*, 15, 16. La descripció que reporta Quadrado, procedent de Jovellanos, és una altra: «Fuera, la explanada marca en su borde la configuración de este recinto; y un

Weyler, l'anomenà amb el terme més adequat tècnicament de *falsa braga*: «Este edificio rodeado de un foso, tiene otra línea exterior [sic] abaluartada, especie de *falsa braga*, con su correspondiente foso, parapetos, cañoneras, etc.».⁴⁷

En la traducció catalana de la descripció de 1882 del castell de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria també s'anomenà *esplanada*: «està envoltat per un fossat de muralla. [...] Fora del fossat corre l'ampla *esplanada* [sic] uniforme, sense inclinació i dotada només de 4 peus d'ampit amb 25 espitlleres de tir»;⁴⁸ i també *esplanada* en la versió espanyola de la mateixa obra: «El edificio, que está rodeado de un foso [...] Exteriormente al foso hay una amplia *esplanada*, sin pendiente, con parapetos de sólo 4 pies, dotados de 25 troneras. Se entra en este *glacis* por un puente levadizo».⁴⁹

Al segle XX, Marcel Durliat en digué «chemise», nom prou adequat però referit a un *donjon* ('muralla petita que tanca de prop el peu d'una torre mestra'), que Francesc de B. Moll traduí per *mur* en la seva versió: «es va construir un *mur* exterior, que casa fidelment amb el contorn general del castell, del qual està separat per un ample vall. Hi instal·laren emplaçaments de canons, especialment per a protegir la porta.»⁵⁰; i *plataforma* en la traducció de la descripció de Byne: «la *plataforma* que se extiende detrás del foso fue extendida considerablemente para emplazamientos artilleros, y el esquema se diseñó y ejecutó con tal arte que más bien perfecciona que afea el original.»⁵¹ una denominació que apareix també en la ploma de l'historiador militar Francisco Estabén: «Aquí parece revelarse el origen de los grandes tambores que amplían la *plataforma* que precede al foso.»⁵²

Les denominacions *camisa* i *falsa braga* encara que es refereixin a una línia de fortificació posada davant una altra tenen inconvenients: la *camisa* tancava sols una torre i *falsa braga* és un terme aplicat a fortificacions amb baluards amb angles. Pel que fa al nom *revellí*, apareix aplicat al castell de Bellver ja al segle XVI, la nostra construcció concorda amb la definició i etimologia de *revellino* (etimològicament significa 'doble vall') i, a més, ja hem vist que el precedent de tots els revellins és el construït per Sagrera a Nàpols, i que aquest ve del castell de Bellver. *Revellí* sembla, doncs, el millor terme. A més a més, la cita de *revellí* del document mallorquí és la primera documentada en català (el *Diccionari Català-Valencià-Balear* dona com a primera la dels *Preludis militars* de Domingo de Moradell, de 1640).

També hi ha el terme *plataforma*, emprat pel traductor de Byne i per l'artiller aragonès Francisco Estabén. Seria adequat aplicat a uns bastions circulars, com sabia bé Estabén, però sembla que no ho és referit a tota una línia defensiva com la que comentam. De tota manera, cal admetre que aquesta accepció del mot tampoc no és l'original: es referí primer a un empostissat de taulons i posts feta perquè una peça

contrafoso o barbacana, modificado en parte con baterías modernas, de todo punto lo cierra y lo completa.»; P. PIFERRER & J. M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI, 10.

⁴⁷ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 247.

⁴⁸ ARXIDUC LLUIS SALVADOR D'ÀUSTRIA: *Les Balears...*

⁴⁹ ARCHIDUCQUE LUIS SALVADOR: *La ciudad de Palma*, Palma, 1984, 295.

⁵⁰ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 200. *Camisa* apareix al *Diccionari visual Oxford*, 1999. Pompeu FABRA, *Diccionari General de la Llengua Catalana* (1932), inclou el terme *avantmuralla*, ben imprecís.

⁵¹ A. BYNE: *Cases i jardins...*, XXVII.

⁵² F. ESTABÉN: *De lo bélico mallorquín...*, 581.

d'artilleria estigui en una superfície ben plana (documentat el 1597 a Mallorca) i després a l'empedrat amb la mateixa funció, i era sinònim d'*esplanada* (Mallorca, s. XVI).⁵³ Evidentment aplicat al castell de Bellver hi predomina la relació amb l'artilleria i s'oblida l'aspecte defensiu del vall i del contravall.

Davant aquesta dificultat terminològica, no és estrany, doncs, que Pere d'Alcàntara Peña no empràs cap nom («Tiene doble foso, uno para su escarpa y otro para su contraescarpa»)⁵⁴ I també és curiós que l'any 1638 s'hi fes servir el nom d'*estrada encoberta*, ús explicable perquè era la primera línia defensiva exterior i circueix tot el castell i per la poca fondària del fossat exterior.

En relació a les construccions del castell de Bellver del temps de la Guerra d'Ocupació, acabam de veure que en la documentació contemporània s'anomenen «estrada encoberta», una denominació com la portuguesa. Parlant del setge de Barcelona de 1714, Salvador Sanpere usà el terme «camino cubierto»,⁵⁵ i Francesc Castellví, cronista contemporani de la Guerra d'Ocupació, emprà la denominació «estrada encubierta» referint-se a la de Barcelona.⁵⁶ Aquest mateix nom és el que hem vist aplicat a la murada exterior del castell de Bellver l'any 1638 i és, per tant, el més general i recomanable. *Palissada*, nom d'un element de l'estrada encoberta, és una denominació ja documentada a l'època medieval a Mallorca.⁵⁷

Els parapets angulars adossats al revellí al sud-oest, com a protecció de la plataforma major, són el que en italià s'anomena *orecchino* o *guardanaso* i en anglès *orillion*, o també *tenaillon*. En el nostre cas són una protecció contra la construcció de mines, atès que es troben a l'únic costat del castell on, pel pendent, s'interrompen el fossat exterior i l'estrada encoberta i és més alt el mur del revellí.

Cartografia del castell de Bellver

La planta, la secció i el perfil topogràfic del castell de Bellver, fets «en tinta china lavada», on podem veure l'estrada encoberta amb la palissada i els parapets angulars de llebeig (aquests només a la planta) són els encarregats per Gaspar M. De Jovellanos durant el seu exili mallorquí a l'escultor, professor de dibuix i historiador de l'art Francesc Tomàs i Rotger i hom ha dit que també, cosa no gaire versemblant, al secretari de Jovellanos, desterrat amb ell, l'historiador liberal Francisco Martínez Marina.⁵⁸ Jovellanos redactà la descripció del castell i n'encomanà l'aixecament

⁵³ Antoni I. ALOMAR: *Vocabulari de l'artilleria i les armes de foc a Mallorca (s. XVI-XVIII)*, inèdit.

⁵⁴ Pere d'A. PEÑA: *Guia manual de las Islas Baleares con indicador comercial*, Palma, 1891, 186.

⁵⁵ Salvador SANPERE: *Fin de la Nación Catalana*, Barcelona, 1905, 426.

⁵⁶ Francesc CASTELLVÍ: *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta el año 1725*, VI. L'obra de Castellví ha estat publicada per la Fundació Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo (Madrid, 1998-2002); la nostra referència procedeix de Salvador Sanpere.

⁵⁷ Antoni I. ALOMAR: *L'armament ...*, 455, doc. 500.

⁵⁸ Teresa CANO MACHICANO: *Homenaje al Ateneo Jovellanos. La «muerte civil» de Jovellanos (Mallorca, 1801-1808)* (Conferència pronunciada en el Castillo de Bellver (Mallorca), el dia 21 de marzo de 2003). <http://www.jovellanos.org/homenaje.pdf> Cal dir que la *Descripción histórico-artística del Castillo de Bellver*, està precedida d'una carta adreçada a Juan Ceán Bermúdez, signada per Manuel Martínez Marina i que la segona edició (1967) diu que es tracta del «Nombre de un secretario o paje de Jovellanos, de que se servía éste para firmar alguna vez sus cartas de su encierro en el castillo de

topogràfic per al seu gran amic Juan Agustín Ceán Bermúdez. Aquest estava desterrat també, a Sevilla, i preparava l'edició de l'obra d'Eugenio Llaguno *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España*, on efectivament es recull la descripció de Jovellanos.⁵⁹ Jovellanos va trametre-li a l'any 1807 els dibuixos i la descripció del castell, juntament amb la descripció i dibuixos de la Llotja i d'altres edificis de Palma, en cinc volums, segons Cea Bermúdez:

*Hallábame yo entonces desterrado por su causa en Sevilla, y como los que bien se quieren a pesar de los mayores estorbos y de las más estrechas prohibiciones no pueden dejar de corresponderse, nos escribíamos por conductos que el amor procura proporcionar. Sabía muy bien el señor don Gaspar que yo me ocupaba en adicionar las Noticias de los arquitectos y arquitectura de España, que había trabajado el señor don Eugenio Llaguno, y me había dejado por su muerte; y deseoso de complacerme se tomó el trabajo de formar las descripciones artísticas del castillo de Bellver, en que estaba encerrado, de sus vistas, de la lonja y de otros edificios de Palma con diseños y apéndices, que componen cinco volúmenes, y una carta sobre la arquitectura inglesa y la llamada gótica, de las que hablo más largamente en el citado capítulo; y en los respectivos de la misma segunda parte de otras obras de erudición y poesía, que también compuso en la prisión del propio castillo.*⁶⁰

Dels dibuixos del castell de Bellver se'n conserva una còpia contemporània a les cases de Son Verí (Marratxí) i els va publicar per primera vegada Àngel R. Fernández y González a l'any 1974.⁶¹ Amb els dibuixos esmentats, dels quals reproduïm

Bellver». 14. Jovellanos va estar tancat a Bellver del 5 de maig de 1802 al 5 d'abril de 1808. Pere d'Alcàntara Peña reporta que encara va poder veure que «las columnas de la galería conservan aun las entregas abiertas en la piedra para sostener la reja de madera que aislaba la parte del corredor que se le destinaba [a Jovellanos] para que pudiese pasear y respirar el aire libre». *Guía de las Baleares*, 187.

⁵⁹ «pues existe aún este preciosos monumento, será lástima que una mano diestra no extienda por medio del dibujo y el grabado su noticia, preservándole de la ruina que amenaza no solo a sus piedras sino también a su memoria. Yo lo he procurado haciendo formar un bosquejo de su planta y alzada, que aunque imperfecto, servirá para dar a V. y conservar alguna idea de sus ya afeadas bellezas.». G. M. DE JOVELLANOS, *Descripción...*, 39; val a dir que el descobriment a la internet d'aquests dibuixos procurats per Jovellanos són l'origen de les nostres recerques i que la descripció del castell feta per Jovellanos podem considerar-la el text fundacional del conservacionisme monumental a casa nostra. Eugenio LLAGUNO Y AMIROLA: *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España*, Madrid, 1829 (edició facsímil); Madrid, Turner, 1977.

⁶⁰ Juan Agustín CEÁN BERMÚDEZ: *Memorias para la vida del Excmo. Señor D. Gaspar Melchor de Jovellanos y noticias analíticas de sus obras*, Madrid, 1814. 89-90. Antonio FURIÓ: *Diccionario histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946, es refereix a la influència de Jovellanos en l'obra de Ceán Bermúdez. Josep M. QUADRADO, *Islas Baleares*, VI, 6, en descriure el castell de Bellver es refereix a les descripcions de Jovellanos i afirma que «entre todas esas memorias descuella la de Bellver [...] Nadie hoy en día, ni aun contando con el gran talento y recursos que adornaron a Jovellanos, podría sin nota de osado e imprudente lanzarse a competir con él en este asunto: nosotros que amamos y veneramos su memoria, sólo muy por encima hemos de tocarlo», però la veritat és que en transcriu una versió completament diferent, l'origen de la qual hom haurà d'aclarir.

⁶¹ Àngel R. FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ: *Jovellanos y Mallorca*, Biblioteca Bartolomé March, Palma de Mallorca, 1974, 167.

alguns detalls, n'hi ha un de detalls dels arcs del pati i de la galeria superior, de columnes i capitells del pati del castell, amb les seves seccions, un altre de la gelosia i portellons de les finestres de la capella de Sant Marc, un altre de la torre de senyals de Portopí, de la torre de Paraires, de la fortalesa de Sant Carles i de la capella de Sant Nicolau de Portopí, aquesta amb un conjunt d'elements defensius a hores d'ara desapareguts, i finalment un altre amb un perfil de l'antigament anomenat puig de la Mesquita amb la indicació de l'alçada a què es troba el castell i la seva situació respecte a Portopí.

La qualitat dels dibuixos fets per Francesc Thomàs de la planta i el perfil del castell, amb els elements construïts a l'any 1713, ha quedat demostrada mitjançant la seva superposició sobre el pla elaborat amb l'observació aèria, encara que el revellí, l'estrada encoberta i els parapets angulars estan representats a una escala diferent que el nucli del castell.

Uns altres aixecaments coneguts del castell són els de Joan Ballester de Zafra, director d'Enginyers, fets a l'any 1756 i que inclouen el projecte de quatre bastions poligonals més enllà de l'estrada encoberta que mostren. Els plans estan formats per la planta i dues seccions, una de nord a sud i l'altra d'oest a est. Com a detall important cal notar que s'hi proposa de construir una torre al pujol que es troba a NNO del castell i un aljub dins el revellí a la banda de l'est.

A partir de l'observació de tots els plans coneguts de la planta del castell, amb l'excepció del d'Arthur Byne i no tant del de Jovellanos, es pot afirmar que la simetria del castell, a banda i banda d'un eix que divideixca la torre mestra, només es troba contradita primer pel revellí i després per l'estrada encoberta i en tots dos casos per la necessitat d'adaptació al terreny. En el revellí, la simetria queda desfeta, en primer lloc, al nord-oest, davant el portal interior del castell, per la necessitat d'espai per a defensar aquest portal i l'entrada antiga al revellí que hi havia a l'enfront, justament a l'indret on era més accessible el castell. En segon lloc, a ponent, perquè és la banda del castell amb més desnivell respecte al terreny, per la qual cosa no hi calgué fossat exterior, la murada s'aixecà més del terreny i, com a conseqüència, fou convenient fer-la més ampla i hom li donà forma circular. En aquest costat el revellí forma una plataforma que seria gairebé completament circular si no fos pel vall del castell, paral·lel al perfil de la torre adossada de l'oest. I exactament en el punt on la plataforma s'encavalca en el perímetre exterior del revellí, és on es troba la barbacana o castellet que defensa els dos portals amb la torre mestra.⁶²

⁶² Arthur BYNE & Mildred STAPLEY: *Cases i jardins de Mallorca*, José J. de Olañeta ed., Palma-Barcelona, 1982, XXVII (primera edició anglesa de 1928). Al pla del castell, Byne no dibuixà aquesta plataforma circular ni tampoc el castellet o barbacana, que tampoc no esmenta en el text; també s'equivocà en el nombre de troneres que posa a la murada i a l'hora de situar la talaia que hi ha a mà dreta del portal del castell; en canvi es tracta del pla de més valor artístic. La resta de plans més coneguts són les dues plantes publicades per l'Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA, *Les Balears...*, vol. IV, Mallorca, II (Part especial), 310 i 311; la planta baixa i la secció vertical publicades per Marcel DURLIAT, *L'art al regne...*, 201 i 203, obra d'Antoni Jiménez i Vidal, delineant del taller de Guillem Forteza, on el tall vertical del castell només arriba fins al vall interior, inclòs, però en el qual, per contra, la planta sí que recull part de l'estrada encoberta; i modernament la molt didàctica perspectiva del castell, obra de Vicenç Sastre, amb talls de la torre mestra, la cisterna i les cambres i bestorres, i amb els noms de les diferents parts indicats, en

A la banda de gregal, la simetria es torna rompre al portal modern d'entrada al revellí. De l'observació de la secció del castell encomanada per Jovellanos a Thomàs ja hem vist que destaquen, a més de l'estrada encoberta, les modificacions en l'arc exterior d'entrada al recinte del castell.

Deixant de banda la manca de simetria de les línies defensives exteriors, el nucli del castell de Bellver sí que és totalment simètric, això ha induït a creure que la cisterna del pati d'armes segueix la simetria, error en el qual no caigué Jovellanos. S'han cercat antecedents geogràficament llunyans a la planta circular del castell, però atesa l'orientació perfecta de la fortalesa al nord, assenyalat per la torre mestra exempta, alhora que les tres torres adossades assenyalen els principals punts cardinals, i els quatre guaitells la resta, sembla encertat relacionar la planta de l'edifici amb les roses dels vents dels portolans medievals i considerar el mateix castell un punt de referència per a l'orientació dels habitants de la contrada i del golf de la Mallorca medieval.

El precedent més versemblant del nucli del castell de Bellver és, però, l'assenyalat per Gabriel Alomar i Esteve. Es tracta de l'Herodion o Herodion Superior, un palau-fortalesa construït entre els anys 23 i 20 aC. per Herodes el Gran i descrit per Josep Flavi. Les ruïnes estan situades al cim escapçat del puig més alt dels voltants de Betlem (300 m. sobre el desert) i quan no s'havien enderrocat tant, pogueren inspirar la planta del castell de Bellver a través dels pelegrins i dels croats que donaren el nom de puig dels Francs a la montanya que en àrab s'anomena Jebel al Fureidis. Remetent al pla de l'Herodion i a la reconstrucció limitarem la comparació de l'Herodion amb el castell de Bellver a fer notar la diferència en l'orientació de la torre mestre i en l'alçada: els murs de l'Herodion tenien 70 m. d'altura, i set plantes, dues de les quals als fonaments, de les quals en resten quatre. La sortida era per un tunel amb 200 escalons que travessava el talús que coincidí amb la froma troncocònica del vessant de la muntanya.⁶³

espanyol, però on hi manquen les fortificacions de la Guerra d'Ocupació i el fossat exterior, i hi ha errors en les dimensions i en la localització de la cisterna del pati i en la posició de les sageteres del revellí (J.A. AGUILÓ ET ALII, *Guia de Bellver...*, 102). Pel que fa a la planta de Jiménez, Marcel DURLIAT, *Les châteaux des rois...*, Lám. X, l'atribueix erradament a S. Stym-Popper, autor d'altres dibuixos de *L'art al regne...*, però no d'aquesta.

⁶³ G. ALOMAR ESTEVE: *Càtaros y occitanos en el reino de Mallorca*. Palma, 1978.

C. BAURATH SCHICK: "Der Frankenberg, in Jerusalem". *Zeitschrift des Deutschen-Palästina-Vereins*. Leipzig, 1880, III, 88-99.

Ehud NETZER: "Greater Herodium", *Qedem*, 13, 1981.

Apèndix documental

- Comptes de construcció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (1713) (ARM, RP-2717/71):
- f.124v Hòmens que han treballat en lo castell de Bellver en aveuar los fosos y fer escombres a 3 s. 6 jornal. [104 homes, 311 jornals]
- f. 126r Miñyons qui han treballat a dita obra a 1 s 4 jor. [58 minyons, 223 jornals]
- f. 127v. ... Trancadors de pedra a raó de 7 s. jornal qui trebàllan en rómper el fort del foso de dit castell. [13 homes, 52 jornals]
- Fadrins qui són trencadors a dita obra a raó de 5 s. jornal. [2 homes, 7 jornals]
- Altres hòmens qui han treballat a dita obra a raó de 3 s. 6 jornal. [7 homes, 14 jornals]
- f. 128r Hòmens qui han treballat ab sos juments a raó de 7 s. cade home ab son jument a dita obra. [8 homes, 21 jornals]
- Hòmens qui han treballat ab matxos en dita obra a raó de 20 s. jor. home y matxo. [7 homes, 11'5 jornals]
- f. 128v ... Al dit Ramon Vidal, tres lliuras per dos barcadas ha fetas ab la sua barca de mescla y calcs des de la riba de la Calatrava fins al lazareto per dita obra del Castell de Bellver a raó de 1 l. 10 s. cada una ... 3 l.
- f. 131r ... A los soldats del Regiment del Coronel Don Juan Francisco Ferrer qui de orde de Su Il·lustríssima han treballat en la obra del Castell de Bellver sexanta-duas lliuras y quatre sous y tresents onse jornals que a raó de 4 s quiscun han ocupat en la present semmana 62 l. 4 s.
- f. 132v ... Hòmens qui han treballat en lo Castell de Bellver en aveuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jor. [1.052 jornals]
- f.135r Miñyons qui treballen a dita obre a raó de 1 s. 4 jor. [591 jornals]
- f. 137r ... Hòmens qui treballen en rompra el foso de dit Castell de Bellver a raó de 7 s. jor. ... 32 l. 4 s. [10 homes, 62 jornals]
- f. 137v ... Trencadós fedrins a dita obre a raó de 5 s. jor. [3 homes, 20 jornals] ...
- Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos juments a raó de 7 s. 8 quiscun home y sos juments. [13 homes, 16 juments, 60 jornals]
- Hòmens ab matxos a raó de 20 s. home y dos matxos. [4 homes, 6 matxos, 26 jornals]
- f. 138r ... Carros qui han treballat a dita obre en aportar mescles y altres pertrets a raó de 1 s. diete. [2 homes, 14 dietes]
- Mestres picapedrés a dita obre a raó de 8 s. jor. [7 homes, 28 jornals]
- Picapedrés fedrins a dita obre a raó de 7 s. jor. [10 homes, 63 jornals]
- Hòmens a raó de 3 s 6 a dita obra. [4 homes, 21 jornals]
- f. 138v Hòmens a dita obra a raó de 4 s. jor. [5 homes, 20 jornals]
- Miñons qui han treballat a dita obra a raó de 1 s. 4 jor. [2 minyons, 9 jornals]
- Hòmens qui han treballat a dita obra ab sos juments a raó de 7 s. 6 jor. [3 homes, 2 juments, 1 matxo, 15'5 jornals]
- Carros qui han treballat a dita obra a raó de 1 l. dita. [3 carros, 5'5 jornals]
- A los soldats del Regiment del Coronel Don Juan Francisco Ferrer, qui de orde de Su Il·lustríssima han treballat en la obra del Castell de Bellver, sexanta-y-sis lliuras y dotze sous per 333 jornals que a raó de 4 s. quiscun han ocupat en la present semmana 66 l. 12 s.

Pere Vaquer, coranta lliures a compte de le cals de la obre del castell de Bellver. 40 l. s.

Pere Antoni Rosselló, cinquanta lliures a compte de la escarada té en fer les parets de la strada encubierte del Castell de Bellver a raó de 8 s. la cana quadrada conforme lo albarà. 50 l. [200 metres]

Carros qui han treballat en conduir artilleria en el Castell de Bellver a raó de 1 l. diete. [33 homes, 87 dietes]

f.143r Hierònim Cattañy, boter, nou l. per lo valor de 6 cubells a raó de 1 l. 10 s. quiscú per dita obre del Castell de Bellver.

f. 146v ... Hòmens qui han treballat en lo Castell de Bellver en avecuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jornal. [200 homes, 747,5 jornals]

f. 149v. ... Miñyons qui treballen a dita obre a raó de 1 s. 4 d. [46 minyons, 211 jornals]

f. 150v ... Hòmens qui treballen en rompre el fosso de dit castell a raó de 7 s. jornal. [18 homes, 71 jornals]

f. 151r Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos juments a raó de 7 s. 5 quiscun home ab son jument. [21 homes, 130 jornals]

Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos matxos a raó de 7 s. 5 home y macho. [9 homes, 15 matxos, 43 jornals]

Picapedrés mestras a dita obre a raó de 8 s. jornal. [8 homes, 33 jornals]

Picapedrés fedrins a dita obre a raó de 7 s. jornal. [12 homes, 41,5 jornals]

f. 152r Carretés qui han treballat en dita obre a raó de 11 s. diete. [2 homes, 7 dietes]

Hòmens qui han treballat en lo castell de Bellver en avacuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jornal. [5 homes, 13 jornals]

A los soldats del Coronel Don Joan Francisco Ferrer qui de orde de Su Illustríssima han treballat en la obre del castell de Bellver cent y onse lliures y quatre sous per 556 jornals a raó de 4 s. quiscun han occupat en le present semmane. 111 l. 4 s.

f. 152v. ... Llorens Pujol, ferrer, devuyt lliuras catorze sous y són ço és 4 l per tres càvechs grans a raó de 1 l 8 s. quiscun, 9 l. 2 s. per 13 càvechs a raó de 14 s. y 5 ll. 8 s. per 5 càvechs de punta a raó de 29 s. quiscun per la obra del castell de Bellver. 18 l. 14 s.

Salvador Balaguer, quatre lliuras deu sous per 5 càvechs de punta ab sos tescons y molas a raó de 28 s. quiscun per dita obra. 4 l. 10 s.

Juan Ramis, duas lliuras dos sous per 3 càvechs a dita rehó per dita obra. 2 l. 2 s.

Joseph Vensales, fuster, una lliura, deu sous y quatre diners per 25 mànechs de ullastre a raó de 1 s. 2 quiscun per dits càvechs. 1 l. 10 s. 4.

Simó Bordoy, sis lliuras per 12 dotzenas burjons de pi a raó de 10 s. dotzena servex per las escalas de corda per dit castell. 6 l. s.

Nadal Antelm, guixer, set lliuras quatre sous per 36 quarteras guix a raó de 4 s. quartera per dita obra. 7 l. 4 s.

f. 153r ... Pere Vaquer, quaranta lliuras a compte de le cals que ha aportada al castell de Bellver per le obra se fa en dit castell. 40 l. s.

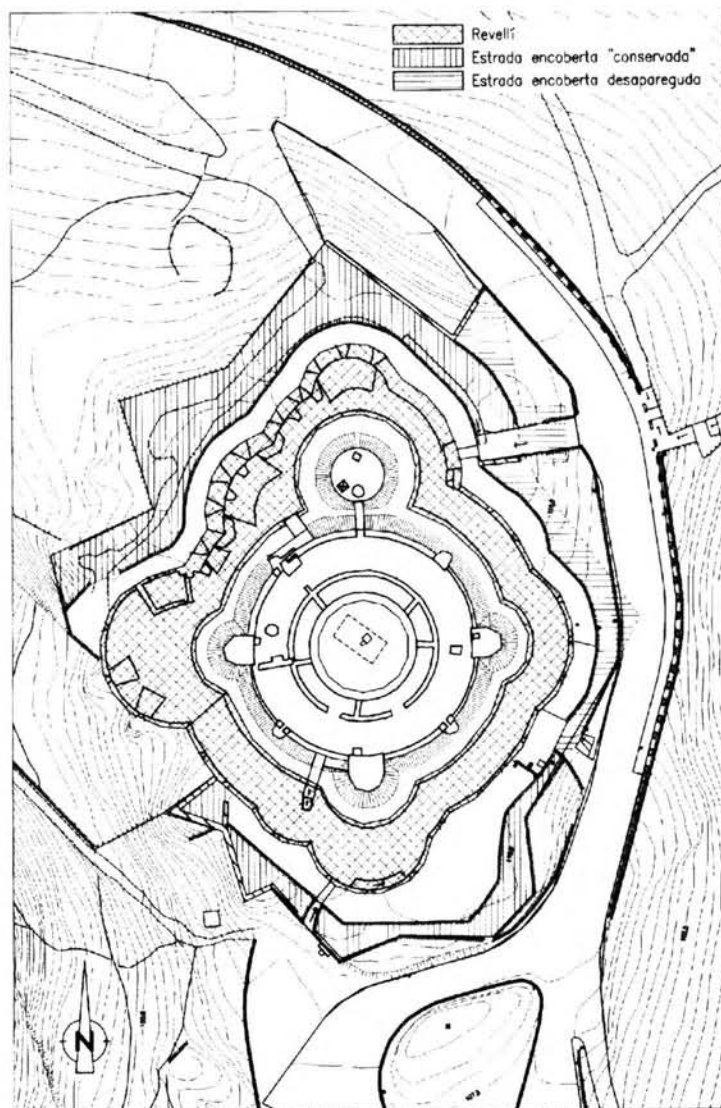
Índex d'il·lustracions

- 1.- Topografia dels voltants del castell de Bellver.
- 2.- Planta de les línies defensives exteriors del castell de Bellver
- 3.- Mur de contenció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (oest).
- 4.-Estat del parapet de l'estrada encoberta del castell de Bellver.
- 5.-Sageteres i troneres de la plataforma circular del castell de Bellver (oest).
- 6.- Entrada als parapets triangulars del castell de Bellver (sud-oest, 1713).
- 7.-Paret adossada als parapets triangulars del castell de Bellver
- 8.- Entrada interior fortificada del castell del castell de Bellver (Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria
- 9.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver, amb el portal exterior al fons (Francesc X. Parcerisa).
- 10.-Secció i denominacions de les línies defensives exteriors del castell de Bellver.
- 11.-Secció de les defenses exteriors del castell de Bellver segons Jovellanos.
- 12.-Vista lateral del glacis i palissada del castell de Bellver, segons Jovellanos.
- 13.-Entrada del revellí amb les defenses del s. XVIII, segons Jovellanos, destruïdes al s. XX.
- 14.-Portal d'entrada al revellí segons Jean B. Laurens, amb una garita (1840).
- 15.-Entrada del revellí a mitjan s. XIX (litografia de Gaietà Socias, 1852).
- 16.- El castell de Bellver a la segona meitat del s. XV (dibuix del notari Porquers).
- 17.- El castell de Bellver a mitjan segle XVI (retaule de Santa Clara, Museu Diocesà de Mallorca; fotografia de Joan Capellà i Galmés).
- 18.- El castell de Bellver (primer quart del s. XVII) (Joan Bestard, Sant Francesc, Palma; fotografia de Joan Capellà i Galmés).
- 19.- El castell de Bellver amb la fortificació de l'entrada moderna (Museu de Lluc; fotografia de Josep Coll i Araque). [bellver_lluc-jpg]
- 20.- Castell rodó de Michelstetten (Baixa Àustria), inspirat en el de Bellver, però sense revellí (Georg Vischer, *Topographie Niederösterreichs*, 1672). [michelstetten2.jpg]
- 21.-
- 22.-
- 23.-
- 24.-

Apèndix iconogràfic

1.- Topografia dels voltants del castell de Bellver.

2.- Planta de les línies defensives exteriors del castell de Bellver.

3.- Mur de contenció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (oest).

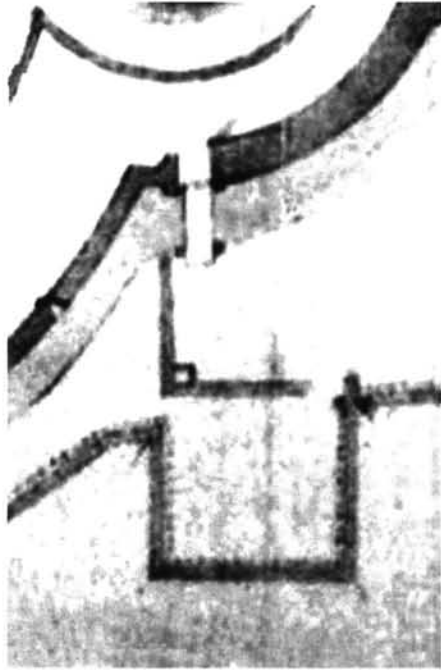

4.- Estat del parapet de l'estrada encoberta del castell de Bellver.

5

5.- Sageteres i troneres de la plataforma circular del castell de Bellver (oest).

6

6.- Entrada als parapets triangulars del castell de Bellver (sud-oest, 1713).

7.- Paret adossada als parapets triangulars del castell de Bellver.

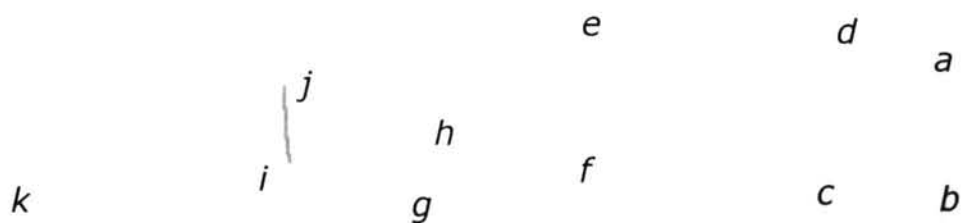
8

8.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver (Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria).

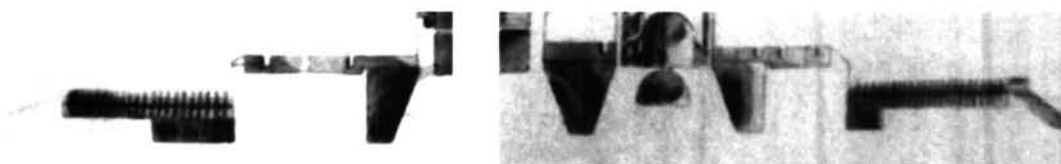
9

9.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver, amb el portal exterior al fons (Francesc X. Parcerisa).

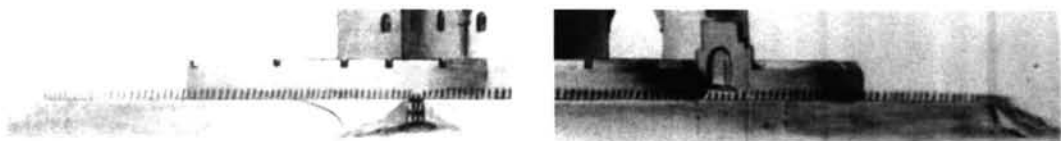

a-b escarpa *f-g* contravall i plaça d'armes
c-d contraescarpa *f-i* estrada encoberta
a-d vall *i-j* ampit i palissada
c-f revellí *j-k* glacis

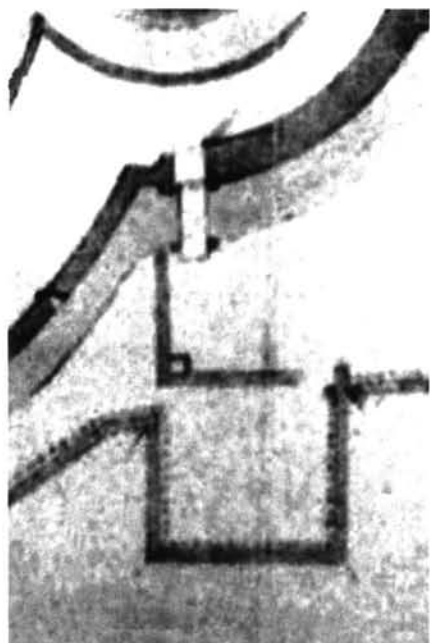
10.- Secció i denominacions de les línies defensives exteriors del castell de Bellver (sud).

11.- Secció de les defenses exteriors del castell de Bellver (sud-est, nord-est) (Francesc Thomàs).

12.- Vista lateral del glacis i palissada del castell de Bellver (sud-est, nord-est) (F. Thomàs).

13

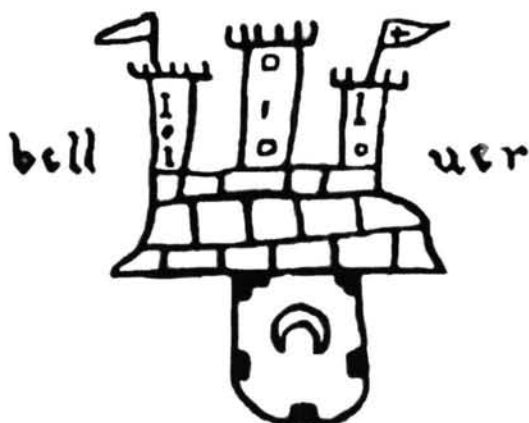
14

13.- Entrada del revellí del castell de Bellver amb les defenses del s. XVIII, desaparegudes al s. XX (F. Thomàs).

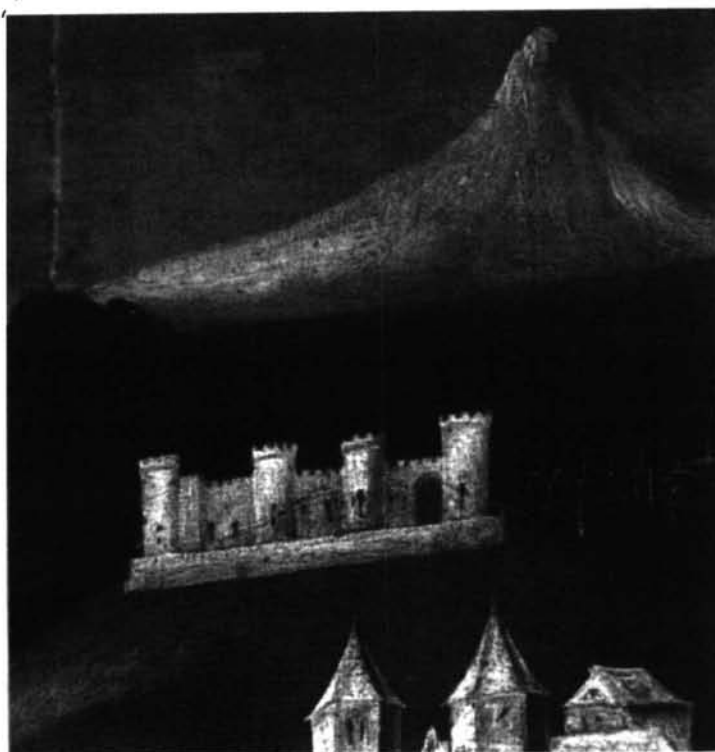
14.- Portal d'entrada al revellí segons Jean B. Laurens, amb una garita.

15.- Entrada del revellí del castell de Bellver a mitjan s. XIX (litografia de Gaietà Socias).

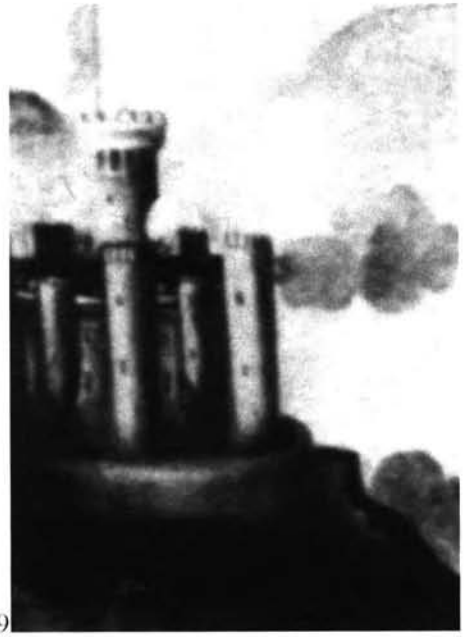
16.- El castell de Bellver a la segona meitat del s. XV (dibuix del notari Porquers, ARM).

17.- El castell de Bellver a mitjan s. XVI (retaule de Santa Clara, Museu Diocesà de Mallorca; fotografia de Joan Capellà i Galmés).

18 19

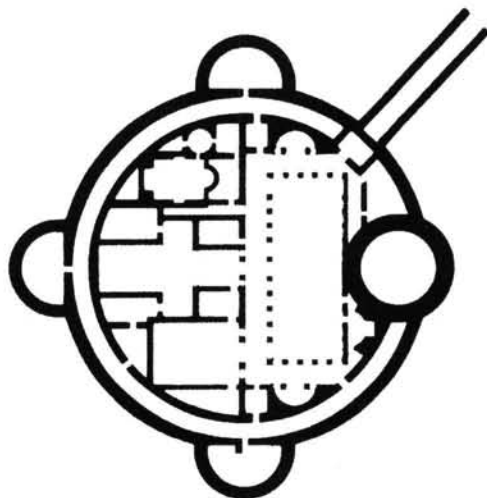

18.- El castell de Bellver amb merlets i artilleria a les terrades (primer quart del s. XVII) (Joan Bestard, Sant Francesc, Palma; fotografia de Joan Capellà i Galmés).

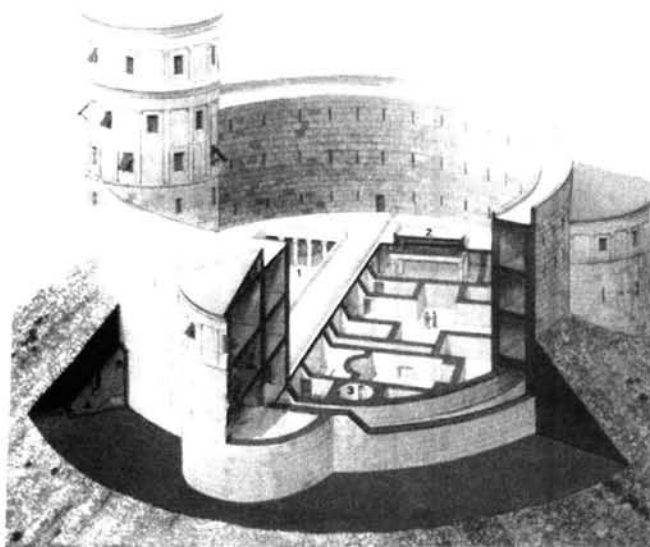
19.- El castell de Bellver amb la fortificació de l'entrada moderna (Museu de Lluç; fotografia de Josep Coll i Araque)..

20.- Castell rodó de Michelstetten (Baixa Àustria), inspirat en el de Bellver, però sense revellí. (Georg Vischer, *Topographie Niederösterreichs*, 1672).

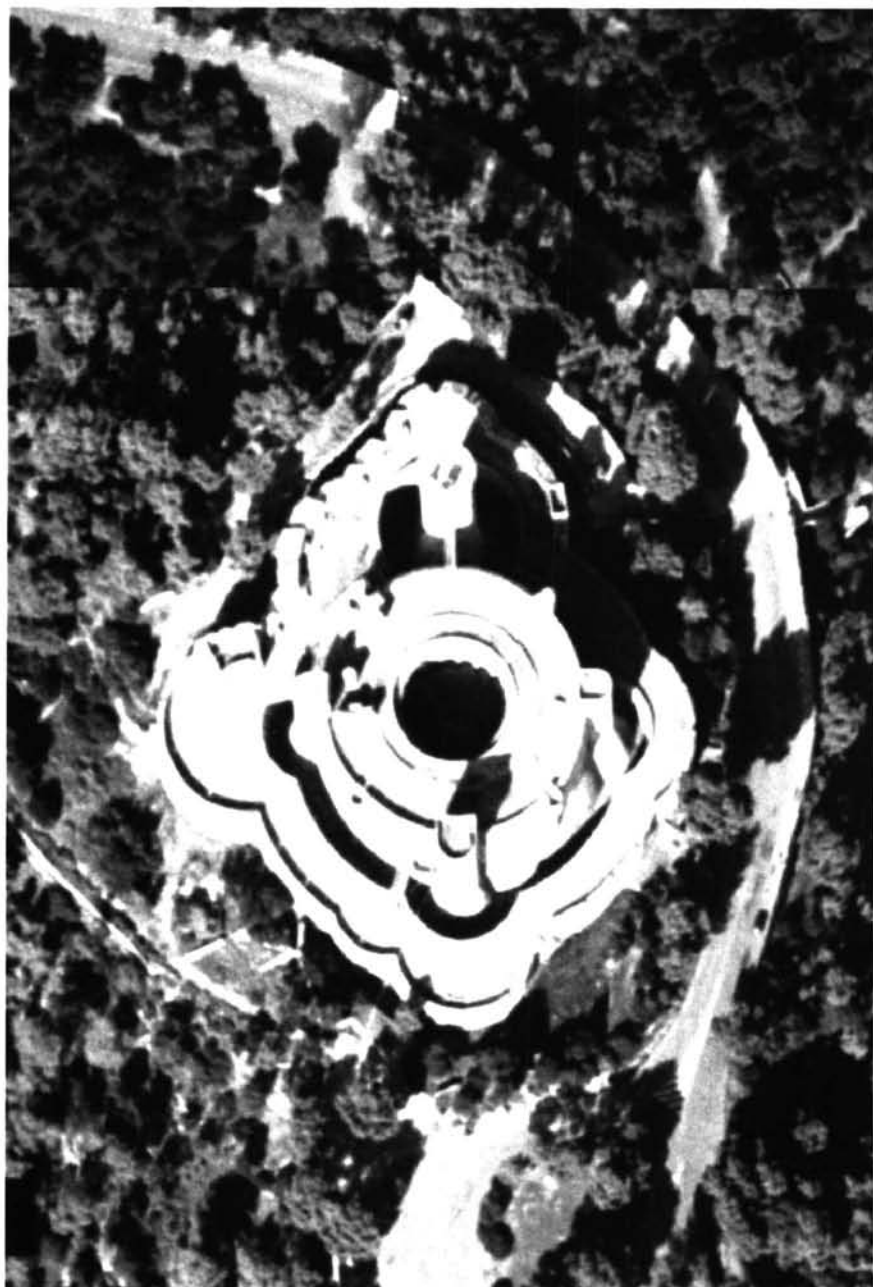
21.- Planta de l'Herodion Superior (Segons Macdonal & Pinto)

22.- Reconstrucció ideAl de l'Herodion (Imatge Atlantic Baptist University).

23.- Accés al revellí del castell de Bellver abans de la construcció de l'actual escala perpendicular (J. Mascaró Pasarius ed., *Historia de Mallorca*).

24.- Vista aèria vertical del castell de Bellver amb les fortificacions exteriors.

RESUM

S'estudia i documenta la història de les dues línies defensives exteriors del castell rodó de Bellver. La primera, el revellí, amb la seva ampla plataforma superior, es va construir per etapes aprofitant temporalment la defensa que proporcionava l'orografia i va inspirar Guillem Sagrera per a la creació del revellí. La seva adaptació a l'artilleria al s. XVI provocà el trasllat de l'entrada. La segona línia, l'estrada encoberta, construïda al 1713, constitueix l'únic vestigi militar a l'illa de la Guerra d'Ocupació. A pesar de la descripció i dels plans de Gaspar M. de Jovellanos i de Joan Ballester, ha estat oblidada fins ara i es troba en un estat d'abandonament absolut i escapçada per obres modernes. Per la seva originalitat, el revellí ha rebut molts de noms diferents, que també es tracten aquí. Per la seva simetria i orientació, es proposa la rosa dels vents dels portolans com a origen del disseny de la planta del castell, emperò és més plausible la comparança amb l'Herodion de Palestina.

ABSTRACT

The history of the two outer lines of defense of the round castle of Bellver is discussed and documented. The first one, the antemural, with a wide upper platform, was built in different phases taking advantage of meanwhile the sloping sides of the mountain and inspired Guillem Sagrera to create the ravelin. This antemural was adapted to keep artillery and to resist it in the XVIth century, as the outer gate was moved to its present location. The outerwork is the covert way. It was built in 1713 and constitutes the only military remains of the War of Occupation of the Crown of Aragon. Even though it was drawn by Gaspar M. de Jovellanos and Joan Ballester, it has been forgotten, is in very bad condition and, in addition, some parts of it have been destroyed by modern works. Because of its originality, the antemural has been called by many different names, which are discussed here. The origin of the design of the plan of the castle is suggested to be, by his orientation and symmetry, the rose of winds of the medieval portolans, but is more likely the Herodion of Palistina.

DOSSIER
MIQUEL COSTA I LLOBERA
(*1854 -†1922)

MIQUEL COSTA I LLOBERA

(1854 – 1922)

ETOPEIA

MIQUEL FERRER I FLÓREZ

1 - La figura de Costa

L'eminent personalitat de Costa i Llobera es deixa veure inequívocament a tres òrbites de la vida: l'espiritual, la humana i la literària. Sovint aquesta última ha sobresortit damunt les altres, ja que la seva innegable fama d'home de lletres s'ha vist exaltada a causa dels seus admiradors dins aquest caire, de tal manera, que aquest aspecte ha ombretjat els altres, malgrat que aquests han estat els que determinaren el Costa literat.

És suficient que al examinar la iconografia del poeta es percebi quins són els indrets de la seva expressió per a descobrir la noble figura, la tranquil·la serenor del seu semblant, la mirada segura i plàcida a la vegada, el somriure que en ocasions giravolta tot el seu físic, especialment aquella representació que es reproduí a les dues edicions de las seves obres completes de 1947 i 1994.

Tot i amb això la prosopografia descrita sumariament no revela la plenitud de la seva personalitat perquè sols a través d'ella intuïm l'indret moral que es deixava sentir en les seves manifestacions verbals, en part reconstruïdes per les mostres del llenguatge escrit que ens queden, particularment en els de caràcter més íntim, com poden esser les cartes o les paraules i expressions que Costa atribueix als seus personatges creats i que es desenrotllen a tota la mena dels seus versos, i encara i de forma, per ventura més concreta, a les composicions on figuren.

Com era el Costa moral? Quins eren els seus sentiments? Com aquests últims eren trasumptes dels seus pensaments i judicis íntims?

La consideració del ens moral de Costa condueix vers un home que sembla sempre situat a un cert distanciament de les persones del seu entorn, del món que l'enrevolta. Fins allà on és certa aquesta afirmació pareix difícil fixar-la, tota vegada que entram a un terreny llenagadís on resulta difícil establir una frontera radical entre un aspecte i altre de la seva personalitat, puix el món dels sentiments no és camp abonat per a assentar fronteres clares i definitives. L'esmentat possible distanciament de Costa respecte dels seus semblants és més instintiu que raonat, ja que qualsevol persona s'inclina cap a un o altre vessant segons el fet concret que determina la seva actitud.

Per ventura, és més segur parlar de que Costa era un esperit selecte per naturalesa, que tenia una certa tendència a l'elitisme, el que no significa un distanciament voluntari i premeditat a apartar-se del tracte familiar, afectiu i proper amb els seus semblants. És evident, per altra banda, que Costa no era home de multituts i no són massa a les quals ell participà d'alguna manera directament. No obstant, un home que rebé els homenatges tan nombrosos com continus, es va veure obligat a tractar, considerar i mantenir relacions amb un nombre extraordinari de persones de les que moltes eren individualitats notables. A tots va atendre, a tots considerà, en tots complí socialment com es deu.

Com a complement al que s'ha dit, sobresurt una nota característica de la seva idiosincràsia. És la solitud de la qual es pot afirmar de seguida que és conseqüència de la intensa vida interior, reflexada especialment de forma compendiosa i lacònica en el *Diari espiritual*. La profunda meditació de Déu i de les veritats eternes que sorgeix quasi imperceptiblement de les lectures de les seves poesies i encara de tots els seus escrits, li produïa cert aïllament que a vegades es mostrava a la seva persona, donant-li una interpretació pel poble, que creiem errònea, quan pensava en un distanciament de la gent. La nostra opinió es fonamenta en que tal posició no és concebible a un home de vida espiritual tan intensa i conrada assiduament al llarg de tota la seva vida.

Així es pot dir que Costa visqué dins una certa solitud, encara que desenrotllàs la seva existència dins el món i s'aplicàs a un apostolat extern fonamentat en la predicació¹ que assoleix una temàtica variada mitjançant, les plàtiques, els panegírics i generalment sermons on es reconeixen els fonaments bíblics de la seva formació, la hagiografia, l'ascètica, la mística i amb intensitat menor la simple apologètica.

2- La humanitat de Costa i Llobera

2.1- El determinant cristià

La concepció religiosa profunda on es fonamenta tota la figura de Costa és la que determina la seva consideració vers l'home al qui valora com a vertadera criatura de Déu, de tal manera que tota la humanitat de Costa és el resultat de l'estructura religiosa que comprèn la creació sencera i el misteri de la redempció protagonitzat per Jesucrist, fill de Déu i fill de l'home. Atesa aquesta realitat es pot pensar quin és l'absurd que col·loca a Costa a un cert allunyament de l'home, quan això, si fos ver, desfiguraria el pensament respecte a la seva humanitat.

No podia esser d'altra manera que ell no mostràs un respecte extraordinari a la figura central de la creació i això mateix es veia a un ordre simplement inferior, confirmat per la cultura clàssica on l'home ocupa de fet el lloc central de tot el cosmos d'acord amb el conegut pensament de Protàgores. Conseqüentment la humanitat de Costa es basa en el principi de la concepció judeo-cristiana de la creació i en un ordre tan sols temporal en el respecte, l'admiració i al fet d'assolir Costa la cultura clàssica grecorromana.

¹ Costa predicà més de 1620 sermons i plàtiques.

No hi ha en tota l'elaboració dels personatges dels seus poemes i poesies jamai la més débil espurna que pugui enfosquir ni tan sols ombretjar l'essència de l'home, i és difícil, per no dir impossible, que Costa mantingués una doble personalitat: una que donàs vida a les seves figures literàries i en part històriques, i una altra pels seus semblants, que en les condicions concretes de lloc i temps, li pertocà conviure. Per tant, s'arriba fàcilment a la conclusió de que Costa no fou un home que visqués llunyadà dels seus contemporanis, sinó que va entendre i assolí les vivències de cada un d'ells a dins les circumstàncies puntuals a las que ells hi romangueren fermats.

Lògicament és dins l'àmbit familiar on es mostra primerament la delicadesa del seu caràcter vers als seus germans, especialment la seva germana Catalina, els seus oncles i parents com tendrem ocasió de comprovar dintre de poc. Aquesta demostració d'afecte s'extén a l'entorn de l'amistat on es veuen diversos tipus d'afecte segons les persones i la temàtica objecte de l'amistat o l'afició comunes. Cal aquí mencionar la importància que té el gènere epistolar, ja que a ell s'ens mostra Costa com comunicador afectuós, de tal forma que algunes de les seves pàgines escrites semblen retalls de conversacions ben vives i animades.

2.2 – El determinant clàssic

Un home admirador profund de tot el món clàssic i feel als principis que regiren aquesta cultura estimava – com ja abans s'ha afirmat – que no podia deixar d'admetre que el centre del cosmos era precisament l'home. I aquest ennobliment, Costa el valora amb l'afegitó cristià, és a dir, considerant-lo el ser preferit de la creació i enriquit per l'acte sublim de la redempció humana duita a terme per Jesucrist. Amb aquesta pauta, però conservant el condicionament pagà, tracta Costa magistralment els herois dels seus poemes: Nuredduma, Melesigeni, o les al·lusions a Artemis, Aides, Plutó, Calipso, Odisseu, Tetis, Proteu i els Cíclops.

Tota la seva obra plena de referències clàssiques, -recordem les *Horacianes*, les traduccions d'autors ben arrelats dens el món grec i llatí (Dante, Petrarca) - on sempre la figura de l'home apareix enrevoltada del respecte i l'admiració que ell infon. Costa, al considerar els temes de l'edat mitjana, manté l'atenció esmentada vers l'home però sap infondre a ell l'hàlit cristià, i així sorgeix dins els personatges de llegenda o herois imaginats o simples figures simbòliques que Costa crea per a donar cos i vida als seus poemes.

3–Aspectes de la humanitat de Costa i Llobera

La indubtable personalitat de Costa i Llobera ofereix una sèrie notable i variada de caires diferents que il·lustren la seva idiosincràsia. Tots els seus escrits i poemes ofereixen en general una font inestimable de dades respecta a aquesta qüestió, particularment els seus poemes i la seva nombrosa correspondència. Tot això ens permet apreciar les diverses modalitats del seu caràcter i d'aquesta manera presenten una base segura d'informació per a demostrar que ell era un home que estava molt prop de tota la problemàtica humana i que sentia la seva entitat fortament, a la vegada que al

seu arbitri la donava a conèixer perquè precisament els seus semblants l'estimassin adequadament.

Cal considerar com Costa tracta aquesta realitat i ho fa en formes distintes, a òrbites o nivells diversos. Per una banda, la seva formació religiosa i científica determina un tractament de primera magnitud de tal foma que el seu esperit selecte ho situa a un estrat elevat que per ventura resta poc accessible al lector poc preparat per atisbar de seguida la seva intencionalitat humana. Per altra, sap donar-li un aire més popular i primerenc, ben fàcil d'esser captat per qualsevol lector amant de les bones lletres. És clar que aquest darrer aspecte és un simple trasumpt de l'anterior, ja que manifesta d'una manera concreta i, podriem dir puntual, amb exemples de la vida real, la ideologia que fonamenta la visió que té Costa del fet que estudiam.

3.1 – Costa arran de l'home

Costa visqué atent sempre a l'home, tema central de la seva obra poètica

que ell il·lustrà amb els elements imprescindibles per a calar totalment la seva essència com eren Déu, l'entorn de la vida, el paisatge o altres que enriquien d'una manera o altra el descobriment de la seva entitat. Jamai va esser llunyada de la realitat que l'enrevoltava i tingué l'habilitat d'expressar les seves experiències vitals i les que els seus ulls penetrants observaven, amb paraules i poemes que constitueixen un llegat extraordinari per a totes les generacions posteriors. D'acord amb la seva ideologia i la seva gran formació elabora tota una sèrie de trests que comprenen tots els indrets de la vida de l'home. Els resumim d'aquesta forma: L'ideal, els estats anímics, l'amor, la família, els infants i els joves, el binomi joventut-vellesa i encara alguns caires més concrets que per circumstàncies especials influïren en la seva persona com són les desgràcies que comporta la captivitat: desterro, emigració o la vida dels catius.

Quant a l'ideal, Costa tingué l'acert -do especialíssim de Déu- de concebre l'ideal de la seva vida d'una forma tan admirable com clara, que va saber expressar irrevocablement a les seves poesies que són vertader missatge per a la posteritat. Dues poesies sobresurten baix d'aquest aspecte: *Damunt l'altura* i *El pi de Formentor*. La primera de perspectiva més elevada i més acostada a Déu pel seu contingut i l'altra per ventura més propera a l'esforç humà. Ambdues resumeixen el que l'home ha de tenir com objectiu a la seva vida. La invitació que la segona d'aquestes poesies significa, respecte al cant de l'heroisme, l'expressà endemés d'una forma o altra a l'*Horaciana* XIII, *L'Heroi* i a la XII titulada *Als joves*. Fins i tot no decidí de cantar els valors humans que representen molts de personatges històrics com. Horaci, Virgili, Cabanyes (*Horacianes* I, II, i III dedicades a ells, respectivament). A les poesies escrites o dedicades a diverses persones destacades per la seva cultura o valer (més de vint en català i més de deu en llengua castellana) lloa las seves qualitats que posa com exemple per admirar o imitar en la vida; això sense anomenar els seus escrits en prosa (articles, pròlegs, crítiques, introduccions a llibres etc.), que també poden esser esmentats baix l'aspecte que ara consideram.

Pel que fa als estats anímics de l'home i que s'han de recordar, Costa experimentà personalment les alteracions del seu esperit davant les circumstàncies de la vida que eren més o menys les que tots coneixem. La tristesa i l'abatiment invadiren la

seva persona a etapes de la seva vida, sobretot quan no tenia clarament especificat el destí i el fi que li demanava la seva delicada consciència i així ho testimonietgen les seves poesies *Defalliment*, *Sequedat* o *Ran de Mar*. En altres ocasions, la solitud i el món del pensament propi amb els seus dubtes i depressions (*Vagant pel bosc*) o la vanitat del món (*La corona de semprevives*) o el descobriment de la vocació religiosa de la que es mostra *Idili blanc*, que descriu la vocació de Sant Lluís Gonzaga. Valorà les relacions entre els homes, i així a l'amistat li dedicà l'*Horaciana XII* precisament amb aquest mateix títol. També tingué en compte el desengany de la vida present fruit subsegüent de la vanitat. Recordem dins aquest camp la poesia *Sens record*. El seu gran mèrit, que és un llegat que deixà a la humanitat, és que al llegir aquests versos certament meravellosos s'hi sent el lector retratat de tal manera que molt poc té que afeigir-hi del seu sentiment íntim i personal.

En relació a l'amor hi ha que esmentar ja tot d'una, que aquest sentiment umpl tota l'obra de Costa i l'acceptació d'ell mateix explica la concepció de tots els escrits de Costa. No hi ha jamai un expressió poètica per ell escrita que tracti expressament de l'animadversió i molt menys de l'odi. Parla d'ells quan la naturalesa de l'obra exigeix esmentar-los, però sempre queden esborrats o superats per les manifestacions de l'amor. Aquest, dins l'òrbita simplement humana es presenta a moltes de les seves composicions. Recordem *Lo que diu una cançó* i *La font*, on ho fa d'una forma més directa.

Una atenció especial li meresqué la família i el seu entorn. Bé es pot dir que totes les poesies que constitueixen l'aplec que ell titulà *Tradicions i fantasies* suposen la concepció i la consideració de la família com a cèl·lula de la societat civil; el que es pot veure i viure meravellosament a l'idili *La maina* (publicat a l'aplec *Del'agre de la terra*) o també a la poesia *Bressol de pobre*. Apunta el nucli central que a la família hi té la mare (*Poder d'una mare*), l'alegria i la significació dels infants, com es veu a *Càntic per infants* i especialment a *Sinite párvulos venire ad me*. Dins l'ample concepte de la família, fixen l'atenció de Costa aspectes concrets com la joventut i en menys realç la vellesa. Moltes composicions al·ludeixen a la situació de la jove a dins la societat. En aquest sentit recordem, per exemple, les poesies següents: *La pastoreta*, *Flors de maig*, *La calúnnia venjada*, *La candor* o *El pou de l'amada*.

El món de la família centrat a la vida de Pollença, el problema dels catius, la seva forçada emigració o la tragèdia social que tot allò comportava, degué impressionar fortament l'ànim del poeta, puix que a n'aquest tema li dedicà un estol de poesies d'alt poder evocatiu, de tendresa familiar i enyorívola i d'especial intensitat, al reviu històricament d'una forma més que correcta, tot l'entorn que perturbà la vida pacífica dels pollensins de temps enrera, el que, per altra banda, s'avenia perfectament amb l'aspecte romàntic de la concepció poètica de l'autor. Mencionem com a mostres ben representatives l'hermós poema *La gerreta del catiu* a la que els seus apartats o episodis denoten perfectament el contingut: *la tosa*, *la lluita*, *la robada*, *lo catiu*, *Bona fi*. D'una manera o d'una altra expressen aquesta qüestió també: *Amor de pàtria* i en part, *La llegenda de 'Canten i dormen'*.

Tal vegada aquestes tendències vers als dèbils o els malmenats per la vida i la societat, derivin dels sentiments cap als pobres o desconsolats a n'aquest món,

sentiment nascut possiblement per la pèrdua prompta de la mare i endemés de la seva profunda concepció del missatge evangèlic, centrat cap als desemparats o els menys afavorits que es troben dins la societat. Així ho expressa a la delicada poesia *Als humils*.

3. 2 - Costa i la seva família

Costa mantingué un respecte extraordinari als seus familiars, el que esdevingué determinat pel respecte que la societat mallorquina tenia a la família legalment constituïda que als segles passats i d'una manera remarcada en el segle XIX era fora mida considerat. La seva forta convicció cristiana accentuà aquesta nota i és suficient seguir el seu "itinerari espiritual", magistralment compendiat per Bartomeu Torres Gost o consultar meticulosament el seu *Diari espiritual* per adonarse'n de com la incidència familiar caracteritza tota la vida de Costa que tenia un concepte molt elevat de la família com corresponia a un home format dins la religió cristiana i a dins la ciència eclesiàstica. A la seva germana Catalina quan es va casar li va escriure unes paraules reveladores de l'alt concepte respecte a la institució familiar: *Al llegar ésta a tus manos, habrás ya dado el paso decisivo, estableciéndote en el estado de tu vocación por medio del que San Pablo llama gran sacramento. Como tal, espero que sabrás considerar el matrimonio, alejándote del frívolo juicio de las gentes que en él nada ven de sagrado más que la bendición con que le solemniza la Iglesia. Extender el tabernáculo de los Patriarcas para suscitar nuevos herederos a las promesas de Dios santificador es algo más grave y profundamente religioso de lo que suele parecer aún a las personas creyentes y piadosas. El lazo de vuestro afecto no debe ser simplemente natural entre los cónyuges cristianos, y debe mantenerse, no sólo con la ternura, sino más todavía con el respeto debido a todo lo que es sagrado. Si el hogar es un santuario, cuyo culto interno es el amor, tiene también necesidad de un culto externo, por decirlo así, que consiste en el buen gobierno de los bienes y en esa prudente economía tan ensalzada en el elogio de la mujer fuerte con que la madre del rey Samuel concluye el inspirado libro de los Proverbios* (carta del 6-XI-1887).

Les circumstàncies de la vida feren que perdés la seva mare promptement i aleshores concentrà el culte familiar giravoltant la figura del seu pare, vertader representant del senyor rural mallorquí del segle XIX. Tota la seva vida va estar centrada a una atenció preferent mentre va viure. Per influència d'ell, emprengué l'estudi de la jurisprudència, s'en va anar a Madrid per a estudiar les lleis a la Universitat, fins que la seva vocació religiosa imposà que fos manifestada a son pare, que va saber assolir el consagrar el seu fill primogènit a Déu. Costa comprengué el sacrifici patern i durant tota la seva vida va curar amb zel admirable de fer-li companyia, compartint la seva vivència familiar amb els deures que l'activitat sacerdotal imposava. Atingué les seves obligacions motivades per la innata vocació literària que tenia, i tot això ho va saber compatibilitzar amb l'entrega a Déu que va fer de la seva persona respectant la vida familiar.

L'atenció al seu pare es va fer ben patent amb la cura de la seva vida i salut. A una carta de 20-XI-1887 diu que s'alegra de lo bé que es troben Dª Catalina (la seva germana a qui va dirigida la carta) i el seu espòs i de que el vaixell del seu germà Martí

sigui destinat a Mallorca²: *De ambas cosas me alegro, porque así papá no sentirá tanto el vacío de casa.* La salut de son pare li preocupava molt com es veu a una sèrie d'incidències que consigna el seu *Diari espiritual*. Per exemple, quan son pare, ja major, va caure un dia dins la Seu i les complicacions que sorgiren a conseqüència del traume, Costa demostrà una sol·licitud i una pena d'esperit delicadíssimes en una carta dirigida a un amic. Igualment, quan el pare ja estava malalt de mort i el poeta perdia a vegades la paciència per a cuidar-lo, expressa d'una forma especialment sentida, la manca de conformitat i l'arrepentiment consegüent que la seva nítida consciència li demanava.

Quan el pare morí, el sentiment de Costa fou tan intens que el dugué a pronunciar la coneguda expressió: *Ja és estat Can Costa*, indicadora feel del món intern que se li esbucava i que per a ell havia estat el sustentacle humà durant tota la seva existència.

Aquest entorn familiar es manifestà igualment respecte a altres membres de la seva família i per no allargar desmesuradament aquestes consideracions, centrarem l'atenció només a alguns casos concrets.

En primer lloc l'estimnació a la seva germana Catalina, més jove que ell, a la que professava una inclinació notable; i això ho confirmà en moltes ocasions de les quals unes poques les coneixem molt bé. Mencionarem el viatge que féu Dª Catalina amb el seu pare acompanyats pel poeta, quan aquest a una carta expressa la seva satisfacció pel gust que representà per la seva germana. Quan tingué lloc el seu casament, li escrigué aquestes hermoses paraules a una carta dirigida al seu cunyat Bartomeu: *Me alegra vivamente la felicidad que rebosa la carta de Catalina, que es seguramente tu propia felicidad. Quiera Dios conservároslo tan completa como es posible en esta vida. Espero que por vuestra parte no ha de perderse tan hermoso presente, pues la constancia de vuestro afecto es buen augurio de perpetua concordia* (carta de 1-XII-1887); amb els consells i interès demostrats cap a ella quan aquesta li exposava com desenrotllaria la vida de casada: *aplauo las economías que vais haciendo con limitaros a la modestia propia de la posición y más todavía aplauo los sentimientos que manifiestas al darme esta noticia. Bendiga el Señor tan buenas disposiciones* i sobretot quan s'entera del augment de la resta de la família: *No te había dicho cuanto me alegré a la noticia de que ya teníamos un Miguelito en la familia. La primera misa de mi convalecencia la celebré sobre el sepulcro de San Luís por la inocencia de nuestro sobrinito, que Dios bendiga y conserve* (carta del juny de 1889). Per altra banda, quan Dª Catalina perdé la criatura que esperava escrigué al seu espós Bartomeu unes paraules que mostren l'afecte i l'interés de Costa vers la família: *Por carta de mi padre había sabido ya, como supones, el parto de Catalina. Comprendo el disgusto que a todos os causaría el ver que había nacido sin vida el pobre niño, que hubiera sido prenda de todo afecto y objeto de tantas caricias. Al menos queda, a Dios gracias, la compensación de que la madre siga perfectamente bien, así que el triste suceso no habrá hecho probablemente sino retardar la dicha de la paternidad que en otra ocasión podréis gozar cumplida* (carta del 25-I-1889). Quan Dª Catalina va esser mare i aprofitant la festa de Santa Catalina, li escrigué unes paraules plenes de la tandresa

² Martí era oficial de l'armada espanyola.

familiar que ell sentia: *Tu, siempre tan cariñosa con los niños debes sentirte muy feliz con una criatura propia, mayormente después de haber esperado en vano tanta dicha en otra ocasión. Que esta felicidad continúe y se acreciente para que puedas llamar a este pequeñuelo algún día hijo mío y mi corona. Esto le he pedido a Dios al celebrar esta mañana por el recién nacido la misa en el altar del Santo Bambino de Araceli. Aquesta consideració cap a la seva germana, Costa la va immortalitzar amb una hermosa composició poètica que per ventura tardà un poc en enviar-la i a la que adjuntà aquestes sentides i hermoses paraules, fruit de la delicadesa que Costa tenia vers els sentiments humans: *Ahí te mando la poesía que me pides. No te la había leído por no hacerte llorar. Habíala enseñado a algunos literatos amigos que la creyeron muy sentida y lo mejor de mis rimas castellanas. Deseo que no te ofenda ninguno de los conceptos. Si algo te molesta dímelo con franqueza y la romperé para no volver a verla. Creo que hubiera sido demasiado duro y cruel leerte estos versos cuando los escribí. Dispensa, pues, la tardanza con que te los mando* (carta de 30-VI-1895). Aquesta poesia fou escrita amb motiu de la mort del espòs de Dª Catalina i cunyat seu.*

També al seu germà Martí, amb la nota curiosa i simpàtica referent a la seva futura cunyada: *También papá según me escribe, se halla muy satisfecho del buen tino con que Martín ha sabido escoger su compañera. Anita, por lo visto, es no solamente una joven simpática y modesta, sino también muy asimilable a nuestras costumbres mallorquinas, pues hasta las sopas le gustan. Bien puedes considerar cuan agradable sea todo esto para mí que cifro mi felicidad en la de mis hermanos* (carta a la seva germana Catalina de 16-IV-1888).

En segon lloc, cal fer una menció especial de la seva relació amb la família Llobera i concretament del seus oncles Rosa, Pere Antoni i Miquel Llobera i Cànaves, sobretot d'aquest últim, que tant influí en la seva vocació humana i literària. A tots ells els dedicà sentits recorts, plens d'amor, agraïment i consideració. A una carta parla així de la seva tia Rosa: *La tía Rosa recibió anoche tu carta y me encarga de contestarte. Afortunadamente se halla ya restablecida de su indisposición, tanto que pasa el día componiendo ramos de flores para la fiesta de San Antonio de Padua. Tú, que adivinabas lo mucho que ella sufriría pensando en la tribulación pasada, puedes figurarte ahora la alegría que tiene participando de la tuya por el feliz resultado de la operación de Miguelito. Al contarle yo circunstanciadamente lo que habíamos pasado, lloraba, la pobre, conmovida y no hacía más que repetir: Gràcies a Déu, gràcies a Déu. Hasta creo que la impresión de contento que esto le ha causado, ha contribuido a ponerla mejor de salud. ¡Es tan sensible y afectuosa esta santa mujer!* (Carta a la seva germana Catalina del 12-VI-1906). Són freqüents a distintes misives els records i les expressions d'afecte als seus oncles materns que d'alguna manera li rememoraven la recordança de la seva mare. Del seu oncle Miquel, aquell *poeta ignorado*, en frase seva, membre extraordinari i impulsor de la seva vocació literària, Costa li tenia una estimació i respecte que es mostra a les cartes més primerenques que de Costa es coneixen. Vetaquí alguns testimonis claríssims: *Le felicito por el día de su santo... Quiera Dios, apreciable tío, que de la identidad de nuestros nombres en nada se aparten nuestras ideas y sentimientos y que al calor del mutuo afecto prosperen unas y otras para común solaz de nuestras vidas. Mi corazón que siente lo que vale tener quien le acompañe en sus latidos, se congratula de tener simbolizada en la unidad de un*

mismo nombre la unidad de aspiraciones que existe entre V y su sobrino Miguel (carta de 29-IX-1875). En altres ocasions i en la seguretat de que ell entendreà el que significa li escriu: *En manos de la Virgen de las Mercedes* (festa que és celebrava) *emití el voto que, destruyendo hasta la esperanza de lazos terrenales, me impuso las dulces cadenas de una angélica servidumbre. Desde ayer, constituido público ministro de la plegaria, tengo la deliciosa obligación de cantar siete veces al día con el arpa del profeta, las alabanzas de Dios y de implorar sus bendiciones en nombre de la Iglesia* (carta de 25-IX-1887 al seu oncle Miquel Llobera).

L'atenció a altres membres familiars, com el seu cosí Pere Llobera i la conveniència que en ell es donava de prendre estat que tenia, o l'interés i pena que demostrà quan morí el seu nebot Miquelet que expressa clarament a una de les seves cartes.

3. 3 – Les amistats

Costa tingué un respecte fora mida a l'amistat, el que es pot veure d'una forma manifesta al llegir reposadament tota la seva obra. Ja hem mencionat que a l'amistat li dedicà una horaciana, concretament la 11^a. A n'aquesta extraordinària poesia va enaltir l'amistat amb paraules per a mi definitives. Tota ella és un cant grandios a aquests sentiments i que per tenir més present recordarem aquells versos incomparables: L'amistat

*És calma serenísima
Escalfa els escollits que s'hi agombolen
com a l'ardor benèfica
de la volguda llar on riu la flama
Aquesta harmonia ingènita
Més forta en voluntat, com res l'imposa*

fou usada intensament per Costa i ella és apreciada degudament a dos camps diferents. Per una banda, a dins la seva obra mitjançant diverses formes, bé com a movils d'accions dels seus personatges, anàlisi que de fer-ho aquí ens ocuparia d'un temps i d'una extensió dels que ara no disposam, o bé en les poesies dedicades a personatges destacats com a prova d'admiració i reconeixement o d'exaltació per ell considerada oportuna i necessària. En aquestes composicions resulta difícil ocasionalment destriar l'aspecte centrat en l'homenatge i admiració, de l'afinitat espiritual que a vegades apareix a causa d'aquesta admiració que el poeta sent cap a ells i que dona origen a un llaç d'amistat espiritual. Asenyalem dins aquest primer grup les poesies dedicades a Quadrado, Marià Aguiló, Jeroni Rosselló i Pere d'Alcàntara Penya, per exemple.

Un segon grup vendria indicat pel conjunt de poesies a les que canta o celebra personatges de la història que ell per raons varies s'hi sent identificat: Ramon Llull, Mistral, Jaume Balmes, Fastenreath, Milà i Fontanals, Torres i Bages (*el gran bisbe de Vic*), Jacint Verdaguer, Teodor Llorente, Joseph Caixal. Igualment a la seva obra castellana hauriem de mencionar Catalina Thomàs, Fr. Luís de Granada, Fr. Luís de León, Jovellanos, Pío IX, León XIII o Joaquín Rubió i Ors.

Encara es pot distingir un tercer grup integrat per figures en les que hi ha una relació especialment literària i de comunitat d'idees: Emília Sureda, Joseph Rullan, Bartomeu Guasp, Llorenç Riber, Mª Antonia Salvà de sa Llepassa o Guillem Colom. Fins i tot a alguns d'ells els dedica qualche composició on hi ha detalls casolans que mostren delicadeses de caràcter impregnats de senzillesa afectuosa com és l'horaciana XIV titulada: *Al poeta que em féu present de fruites saboroses*, A Mª Antonia Salvà, *Al poeta de Sóller Guillem Colom*.

Tota aquesta expressió poètica té un fons comú que és l'amistat establerta, baix de caires diferents, però lligats amb una ferma relació.

Endemés i d'una manera més propia, Costa tingué molts bons amics i d'això són testimonis irrefutables els conjunts diversos d'aplecs de correspondència que amb ells mantingué. Assenyalem els seus grans amics: Antoni Rubió i Lluc, Joan Rosselló de Son Fortesa, J. L. Estelrich, Ramon Picó i Campomar, Tomàs Fortesa, Francesc Mateu y en grau un poc més minvat Llorenç Riber entre altres. Naturalment el grau d'amistat fou distint com també la motivació corresponent.

Les cartes dirigides a Antoni Rubió i Lluc mostren una gran afinitat intel·lectual i en són conegudes 124. Tenen un valor cabdal per les seves reflexions literàries i pel que aquí ens interessa especialment, per l'amistat sorgida al voltant del món de la cultura, tot condicionat per una confluència d'aficions i afinitats. Està escrita en català el que mostra l'afinitat de llengua i cultura que entre ells existia.

El bloc epistolar adreçat a Joan Rosselló de Sn Fortesa (Joan Rosselló i Crespi) revela una amistat nascuda a la infantesa d'ambdós dins unes relacions d'estudis i de famílies del mateix estament i en ell sobresurt més l'amistat natural que la relació cultural, encara que aquesta última ofereix indrets ben notables. En conjunt, es tracta de cartes publicades pel mateix Rosselló, a vegades en fragments suprimits per raó de la seva intimitat, és a dir, circumstància molt important pel tema que aquí tractam i que desgraciadament ignoram quasi per complet. Utilitza Costa la llengua castellana fins a l'any 1900, a partir del qual ho fa sempre en català.

La correspondència amb J.L.Estelrich integrada per 111 cartes és la més important pel que fa a la cultura, als coneixements filosòfics, culturals i literaris de Costa, el qual curiosament respectà i considerà molt el magisteri d'Estelrich. Amb ell tingué sempre la delicadesa d'escriure en castellà, per respectar les idees contràries al catalanisme que Estelrich professava i que Costa sempre tolerà.

Els altres aplecs de cartes i misives tenen un interès menor pel tema que aquí tractam com són el referit a Ramón Picó i Campomar (43 cartes), a Francesc Mateu (50 cartes) ambdós de continguts escrits en català, encara que en el segon apareixen endemés 45 cartes més escrites a Marià Aguiló, Joseph Mª Tous i Maroto, Miquel Ferrà, Miquel Victorià Amer, Jacint Verdaguer i Angel Ruíz i Pablo escrites unes en castellà i altres en català. Les cartes dirigides a Tomàs Fortesa, a Llorenç Riber i a moltes altres persones com Antoni Thomàs MSSCC, Francesc Cardona i Orfila, Rvd. D. Miquel Maura, Pere Joseph Campins, Josep Miralles i Sbert, Francesc Fortesa i altres, mostren com Costa es prodigà amb escriure a amics i coneguts per atendre les seves peticions, oferir el seu ajut i atendre el seus compromisos derivats del seus ministeris que

evidencien més que satisfactoriament la capacitat de relació i d'amistats que mantingué tota la seva existència.

Endemés és imprescindible aquí tractar qualche cas particular que ennobleix la seva figura i deixa veure l'amistat i la preocupació per la persona humana que Costa va viure. A aquesta qüestió fa referència l'amistat i afinitat espiritual que tingué amb els germans Pere i Ramon Orlandis i Despuig³. L'amic coral fou en Pere, mentre que la relació amb en Ramon que era jesuïta va esser més tècnica -per dir-ho de qualche manera- ja que aquest dirigí a Costa indicacions ben suggerents, respecte a diverses obres de Costa especialment *La deixa del geni grec*, degut a la gran formació humanística que Ramon Orlandis tenia⁴.

No obstant la gran amistat era la que professava a Pere, amic coral amb qui compartia ideals i sentiments, puix era home de gran sensibilitat, esperit selecte i poeta delicadíssim, el qual després d'un desengany amorós, va nèixer en ell la vocació religiosa i entrà al seminari de vocacions tardanes de Salamanca. Decidí, llavors, ingressar a la Companyia de Jesús i aleshores morí de sobte a causa d'una greu i curta malaltia. Costa sentí la seva mort molt intensament i li ferí a lo més profund del seu cor, ja que havia estat amic i mestre seu quan Pere entrà en els camins primerencs de la seva vocació literaria, el que motivà que Orlandis li tingués l'afecte d'amic i de mestre. Pert tot això, Costa, quan ocorrí la mort de Pere Orlandis, li dedicà una de les més hermoses poesies que és pot calificar millor de verdadera elegia. La titulà *Complanta* i la formen 27 estrofes (17 de peu romput i 10 quartets) i constitueix el testimoni que resumeix admirablement el respecte i consideració dels valors humans que aquí l'autor concreta en l'amistat, unint l'afecte de l'amistat humana cap al fi últim de l'home:

Jo t'hi veuré! Quan passi per valls, puigs o riberes

A on junts admirarem un jorn l'obra de Déu

Com si no fos suficient el testimoniatge que ofereix tota l'obra de Costa, per fer veure amb evidència com el poeta visqué sempre ran de l'home.

Per acabar de comprendre el que l'amistat significa a la vida i obra de Costa i Llobera, cal examinar amb un cert deteniment la correspondència que mantingué amb els seus amics. que aquí per raó d'espai i temps no és posible fer-ho adequadament; sols indicar algunes notes característiques de tipus genèric com abans ja s'ha fet.

4 – Síntesi final

L'etopeia de Costa ha estat el tema d'aquesta conferència. I s'ha intentat donar a conèixer o més bé fixar l'atenció dels amables auditors, coneixedors indubtablement de l'obra de Costa, cap als trests essencials del seu caràcter clarificats i evidenciats, creiem

³ Hem tractat aquesta qüestió a diversos treballs com *Ramón Orlandis i Despuig S.I. Dios, familia y poesía. Cristiandad* Nos. 764 i 765. (1995); *Afinitat entre Costa i els Orlandis. Cala Murta*. (1995) Oct. N° 16.; *Intelectualidad mallorquina a fines del siglo XIX* (en premsa).

⁴ Per aquest punt concret consultar especialment *Intelectualidad mallorquina a fines del siglo XIX. BSAL* (2005).T. 61.

que suficientment, sovint soterrats, marginats o desconeguts per l'enaltiment dels indrets literari i religiós, sobretot el primer, per circumstàncies històriques o per entusiasmes lloables, però que a la llarga han presentat la imatge d'un Costa i Llobera allunyat del món, distanciat de l'home i encara de la seva vida amb les seves alegries i penes que comporta el viure al món que l'enrevolta. La realitat de la seva personalitat demostra que això només es veu parcialment. Costa és un home íntegre i cal tenir en compte totes les modalitats de la seva figura gegant per adonar-se'n del valor que per a la nostra cultura suposa, i vetaquí que per això, és precís considerar sempre al referir-nos a la seva persona les notes cabdals que expliquen tota la seva idiosincràsia.

En primer lloc, la vivència espiritual que Costa creà al voltant de la seva persona. Fou una inclinació filla del seu temperament que en l'aspecte literari li esqueia molt bé el moviment romàntic que ja declinava a 1854 quan ell va néixer, però que a l'entorn de la Renaixença continuava viu quan Costa sentí els primers impulsos creatius literàriament conversant. Explícitament aquest romanticisme omplí gran part de la seva existència i del seu entorn, sobretot a la seva joventut, encara que després persistís d'una forma o d'altra fins a la seva mort a 1922.

Aquesta espiritualitat subsistí en el seu viure i en el seu pensament i l'entroncà amb èxit amb els arrels terrenals, que per la seva vocació religiosa al dugueren a calibrar-los degudament; per a conèixer-los, estimar-los i així orientar-los cap al fi últim o sigui, Déu. No prescindí de cap d'ells, ni de la naturalesa, ni de les criatures que l'ornaven i molts menys de l'home que n'és el centre de tota aquesta obra. Aquest fet és el que explica millor la seva veneració cap a la cultura clàssica de Grècia i Roma que ell cuidà esmeradament de perfeccionar-la donant a la figura de Déu el lloc que li correspon, és a dir, ocupar el centre de la creació ja que aquesta és obra exclusivament seva.

I la tercera nota es filla conseqüent de les dues anteriors, i és l'atenció a l'home i a la seva vida, puix que ell és el ser principal de la creació. D'aquesta manera és veu quan improp i errat és pensar que Costa visqués abstracte de les coses d'aquest món, sols preocupat per un fals misiticisme.

I això ens condueix a un punt més concret que interessa aclarir: Fou Costa un home distanciat de la comunitat del seu entorn, concretament de l'ambient popular, allunyat d'ell, vivint a una òrbita enlairada?

La contestació a aquest interrogant és clara i no és afirmativa. El que passa és que Costa tenia un temperament inclinat a la solitud i a la reflexió, emparades ambdues propensions en la seva vocació religiosa. Es pensí que va estar a punt de donar una passa més avançada, ja que ell es plantejà seriosament l'entrar a la Companyia de Jesús i que per altra part el seu caràcter, selecte i intel·lectual, ajudà poderosament a que Costa visqués a dins cercles més apartats de la popularitat i de la massa del poble. No obstant, no es conjecturí que Costa es separàs de la vida de l'home, perquè si així es fa, no tenen sentit les seves predicacions -més de mil sermons i plàtiques religioses- sense comptar els seus parlaments als quals són freqüents les referències a aquesta temàtica i encara totes les composicions i himnes elaborats per a masses corals o dirigits a complaure grups de població més o menys nombrosa que reclamaren la seva col·laboració.

El que succeeix és que la nostra actualitat viu baix d'un fet social, que és determinant en el dia d'avui, però que en la contemporaneïtat de Costa era una qüestió que començava i que en temps posteriors havia d'ocupar primordialment l'atenció de l'home com succeeix al segle XX que és una centúria on les masses de població constitueixen el signe determinant dels nous temps. S'oblida, així la llei històrica que reclama el judici del fet tenint en compte el moment històric en que es realitzà i no elaborar judici amb els determinants actuals, tergiversació tan freqüent avui, on es manipula la veritat perquè la història testimoniatgi el que l'estudiós vol que digui i no el que realment succeï.

Moltes gràcies

Miquel Costa i Llobera: arqueologia poètica o poeta arqueòleg?

G. ROSSELLÓ BORDOY

Entrar dins aquest tema és prou difícil perquè Costa i Llobera, prevere, poeta, estudiant de dret, dibuixant, orador sacre és pel caire que se'l miri la cosa més allunyada a la figura de l'arqueòleg tal com la concebim als temps actuals.

Endemés el tema fou tractat anys enrere pel bon amic Gabriel Llompart i per res del món voldria que algú m'acusàs de plagiar a l'hora de reinterpretar l'obra de Miquel Costa i la seva relació amb la més pregonera antiquitat mallorquina.

En veritat no es pot dissociar el poeta de la personalitat curiosa de l'home apassionat per la seva terra, en especial pel passat més llunyà.

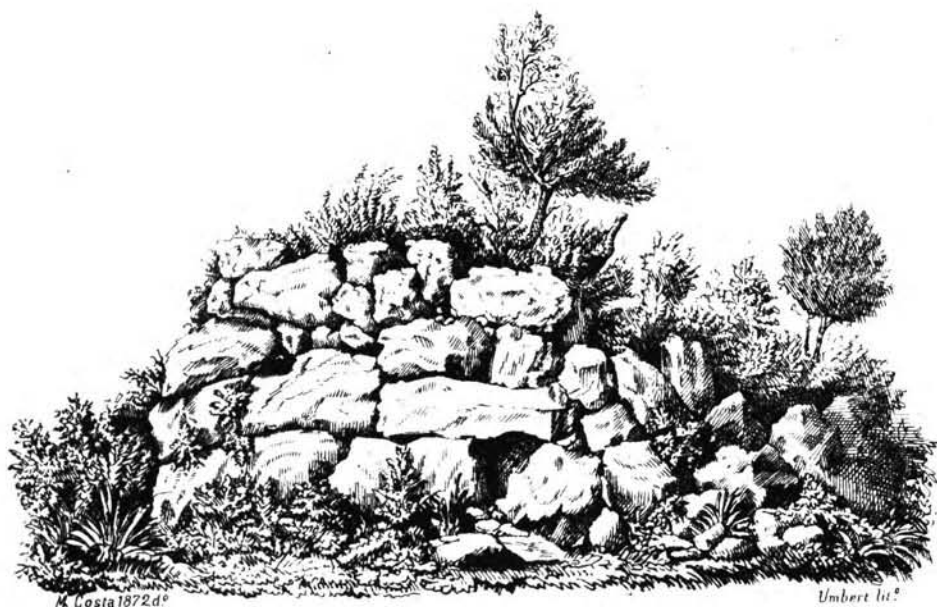
Costa fou un dels col·laboradors inicials del BSAL. Alguns dels seus poemes veren la primera llum a les seves planes primerenques i entre les col·laboracions en prosa recollides, unes poques es refereixen a temes arqueològics. No de bades al BSAL que s'acosta als cent vint anys de vida és, com en tants d'altres aspectes, el testimoni més cabdal de l'afecció de Costa al món antic.

Els vint i cin escrits de Miquel Costa a les planes del BSAL comporten deu poemes, quatre sermons, set esboços biogràfics a nivell de recordança necrològica o com succinta biografia més una conferència.

Capítol apart són les dues aportacions epistolars amb el seu gran amic Joan Rosselló de Son Forteza i la memòria sobre la *Santa Iglesia Catedral Basílica. I. Bosquejo histórico y descripción del conjunto* (BSAL, XVI, 12). A més un dibuix en el qual reproduceix el talaiot dels èvols, *eus èvols* en la deliciosa dicció pollencina.

Parlar de Costa arqueòleg pareix massa agoserat, perquè en sentit estricte no podem considerar-lo com a tal, malgrat una formació humanística d'arrels clàssiques quedi prou palesa a través de llur producció lírica. És indiscutible l'encisament envers l'antiga Roma, reflectit a les *Horacianes* i de manera especial a la *Deixa del geni grec* que cal considerar-la com la quintaessència arqueològica de Costa i Llobera i de la seva coneixença del passat illenc.

Un dels aspectes més desconeguts de Miquel Costa és la seva afecció envers el dibuix reflectida als quadernets d'apunts que conserva un pollencí il·lustre i que els serva com gelós nibelung i no ensenya a ningú. Precisament la única mostra que coneixem del Costa dibuixant es troba a les planes del BSAL quan reproduí la imatge de l'esmentat talaiot a terres de Can Xanet.

CLAPER D'EUS EVOLS

en ca'n Xanet - Alcudia.

Precisament el talaiot dels èvols significa el punt de partida de Costa com arqueòleg. Afirmació documentada gràcies a les peces que altre temps foren exposades al Museu Diocesà i que d'anys enrere no sabem on han anat a parar.

D'una banda la destrat de bronze que podríem descriure com una destrat plana de forma trapezoidal i tall corbat que cal incloure dintre de les manifestacions més antigues del bronze illenc. Descrita per Colominas és comparable a les peces de Cas Corraler de Felanitx, encara que de factura més fina, més gràcil, més manejadissa. Procedent de Can Xanet, una de les finques de la família, fou l'agre més important que el jove Costa pogué fruitar per fer la seva minsa col·lecció d'antiquitats talaiòtiques que foren gala de l'esmentat Museu.

No vos penseu que la col·lecció Costa fos rica i plena com la col·lecció Planes o altres mostres dècimonòniques que s'han esvaït i que mai podrem recuperar.

Entre elles les ceràmiques eren la mostra més extensa i destacava per damunt de la resta un vaset geminat, peça única a Mallorca que presenta un clar paral·lel amb quelcom semblant provinent de Menorca, conservat al Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya, on gran part de les col·leccions esmentades passaren a constituir un dels seus fons arqueològics més importants.

Els vasets geminats caldria situar-los dins la gamma de peces de caràcter ritual que a l'antiquitat insular són freqüents a èpoques diverses de la nostra història primitiva. Acompanyament dels difunts, el vaset semiesfèric, troncocònic, bicònic o bé geminat

era el receptacle on es conservava l'ofrena ritual que acompanyava al difunt envers l'altra vida. El contingut es consumí, tan sols restà el continent. L'arqueòleg sempre queda a mitjan camí, perquè la informació que aporta la seva tècnica investigadora tan sols ofereix una imatge incompleta del que voldria saber i aquesta imatge, prou vegades ens duu a conclusions esgarriades.

Can Xanet formava part d'una zona del districte d'època islàmica que rebia el nom de Bullansa, o sia la deformació fonètica de l'antiga Pollentia clàssica i la zona, avui compartida entre els municipis de Pollensa i Alcúdia tenia per nom *al-burayjat* que seguint el procés deformatiu propi dels noms de lloc esdevingué en un *Alboraiet* que s'ha esvaït de la faç de la terra en favor d'altres noms més moderns com Can Xanet a Ca na Manescala. El primer a terres pollencines i el segon a Alcúdia on es conserva un majestuós talaiot circular el més ben conservat de la contrada alcudienca.

La seqüència degenerativa del nom de lloc em fa pensar que en època islàmica la torre talaiòtica rebia, per part dels musulmans mallorquins, el nom de *burayja* o sia el diminutiu de *burj* que en àrab significa torre, en especial torre aïllada. (Cal recordar que en intentar transcriure al català la radical àrab *jîm* la jota emprada res té a veure amb el so de la jota castellana. Utilitzar el sistema habitual de transcripció pot ocasionar problemes de comprensió que ara per ara són irresolubles). *Al-burayjât* seria, endemés, una forma en plural d'un diminutiu femení que significaria les torretes, indret de torretes, indret de talaiots perquè no?. El mot talaiot aplicat pels catalans als nostres monuments característics és també un derivat de l'àrab *tala'i* (origen de talaia en català, o bé *atalaya* en castellà) més un afix despectiu -ot, més que augmentatiu.

Les especulacions toponímiques són sempre especulacions i manta de vegades aventurades i en toponímia la coral pugna entre arabistes i romanistes acaba, una i altre vegada, en discussions irremeiables, no de bades aquella dita forastera ens recorda

*Que Dios ayuda a los buenos
cuando son más que los malos
llegaron los sarracenos
y nos molieron a palos.*

I els romanistes són, vulguis no vulguis, més que els arabistes.

Proposta hipotètica i aventurada si tan voleu, emperò documentada per la pròpia col·lecció Costa, trobada en aquelles terres, que mentre foren propietat de la família es mantingueren dempeus. Seria devers l'any 1929 quan el talaiot dels èvols fou enderrocat. Miquel Costa ja no ho pogué veure, de segur no ho hauria consentit. Sortadament el de Ca Na Manescala encara es conserva.

Què significa aquest eufònic èvols? Com sempre el mestratge de l'Alcover-Moll aclareix l'enigma:

Èvol: planta capsifoliàcia de l'espècie *Sambucus ebulus* que té el tronc de 0'80 a 1'50 m. d'altària, acanalat, ramós, les fulles pinnades de set a nou segments ovals, allançats i serrats, fruit en forma de baia negra: cast. *yezgo*, *sauquillo*.

Entre els exemples adduïts pel DCVB figuren unes curioses cites:

*Such d'èvols espessit ab oli rosat
Aigua bullida ab èvols*

Exemples que em recorden les paraules de Giovanni Lilliu que en referir-se a l'aixovar domèstic trobat a Ses Païsses d'Artà (campanyes de 1959, 1969 i 1962) escrivia:

Nelle bevande non è stato ancora introdotto il vino, forse si usava qualche infuso come farebero pensare i resti d'un vasetto di terra cotta, tutto traforato sul corpo da forellini: un vaso filtro.

Sens dubte els talaiòtics illencs, dels quals ben poques coses en sabem, alguna beguda, tisana o bullidura utilitzaren a l'hora de remoure el pedreny que defineix el ciclopeïsm de la seva arquitectura.

Pensar que el poeta quasi fa 120 anys es demanava:

*Qui't feu?
Quin és ton nom?
Quina ma forta tes roques aixecà?*

ben bé es pot considerar que Costa fou un predecessor i el que és més greu 120 anys després encara són interrogants que romanen sense contesta.

D'igual manera quan el poeta vol saber la funció del *claper de bàrbara grandesa* i formula altres preguntes:

*Fóres d'un déu caigut l'ara feresta, famèlica de mort?
Eres la tomba del guerrer més fort?*

Una de les poques coses que podríem afirmar és que ni una cosa ni l'altra responen a la realitat perquè l'experiència ens ensenya que el talaiot, la *burayja* o el *claper de bàrbara grandesa* almenys quan fou abandonat era una simple i ximple habitació on la llar de foc i un minso aixovar ceràmic era l'únic tresor que guardava el vell claper.

Vell eres ja quant sa paret primera alsava aquí el romà!

Fins i tot Emile Cartailhac pocs anys després de Costa es formulava també la mateixa pregunta que el poeta:

Es tracta d'un magatzem? Quina seria, doncs, la cosa de tan gran valor que per conservar-la fos precis edificar tal monument? A nosaltres ens costa creure que el tresors que a Orient eren una il·lusió dels antics arqueòlegs fora aquí una realitat. D'altra banda, n'hi ha molts, en trobaríem a ambdues illes quasi 600 talaiots, drets o desapareguts de la faç de la terra, emperò no de la memòria dels homes.

El dibuix del claper d'els èvols, signat *M. Costa, 1872* ens mostra un típic espècimen del que entem per talaiot a Mallorca. Massa de pedreny en la que es poden veure quatre filades de grans blocs que voregen una porta trilítica prou característica. El dibuix no porta escala gràfica i per tant no és possible calcular la seva grandària. Fins i tot el problema de l'altària de la porta d'accés no es pot esbrinar.

Es tracta d'una porta baixa com la de Talaia Joana dels Antigors de Ses Salines o d'un corredor on un home mediterrani pot accedir dempeus? Aquesta és la incògnita

que no hem sabut desvetllar. Els arqueòlegs perque no han gosat envestir els talaiots, els polítics perque des de que comanden d'aprop han boicotejat la investigació arqueològica adduint que primer cal conèixer el que tenim que obrir noves esperances de comprensió del passat. No és més que una de les moltes fal·làcies que ens encolomen asseguts a la seva cadira prepotent.

Direu, amics de l'Arqueològica, que tal cosa res té a veure amb mossèn Costa. Tal volta sia veritat, emperò mentre Miquel Costa va viure el claper dels èvols va romandre il·lès.

L'any 1929 passava a millor vida com tants d'altres talaiots que al llarg del segle XX, considerat com el paradigma de la cultura, foren anorreats de mala manera, de forma que el prec que el poeta lliurava a la humanitat no fou sinó que una prèdica més llançada al desert:

*I així veuràs passar la nostra vida
i d'altres ne veuràs
Caurà nostra Babel ja derruïda
I tu, encara, soberch t'aixecaràs*

Il·lús el poeta, impotent davant la Babel que mai fou anihilada, ans el contrari feu pols el poc que restava de l'avior.

*Per això venc a veure't algun dia claper mai derrit
Aquí com pareix que el temps no fa via
Pren millor sa volada l'esperit.*

Anys enrere Gabriel Llopart glosà el poema lloberia i analitzà varians i dates de redacció. Sens dubte fou un dels motius pels quals el poema a un claper quedàs gravat dins el meu cor que sí estima els arbres, emperò estima més els talaiots que manta de vegades són derruïts no tan sols per la mà dels homes sinó també per les arrels dels arbres i la incompetència d'aquells que els haurien de defensar.

La relectura del poema molts d'anys després em reafirmà en la idea d'un Miquel Costa i Llobera arqueòleg, arqueòleg il·lús, que no és el mateix que il·lusionat, perque la lliçó que professà és una síntesi magnífica del que ha d'ésser la prehistòria com a ciència, cercar, destriar, interpretar, voler aprendre més i més del missatge mut de les pedres i no oblidar que els que introduïren a la nostra terra aquestes tècniques investigadores prou sabien el que feien.

* * * * *

Miquel Costa i Llobera no fou tan sols un prehistoriador *avant la lettre*, fou també un arqueòleg clàssic, millor seria definir-lo com preclàssic, que ens deixà de manera prou clara la seva visió del món talaiòtic i el seu contacte amb la Mediterrània clàssica. Com podeu imaginar em refereixo a la *Deixa del geni grec*.

Interpretada manta de vegades té un clar origen en la formació clàssica de la clerecia mallorquina del segle XIX.

El poema a un claper és obra de joventut. L'any 1872 Costa tenia divuit anys, la *Deixa* és obra de plena maduresa quan el poeta es trobava a un moment de plena

activitat creadora, de manera tal que la composició suposa la frontissa més clara entre les obres anteriors i les grans obres d'inicis del segle XX. El poeta tenia 46 anys.

El propi Costa comentava al seu amic Rubió el següent:

Quería haberte leído un poemita reciente que escribí a fines del pasado año, sobre las cuevas de Artà. Es de la época protohistórica de las primera expediciones colonizadoras de nuestras riberas.

En el figura un joven rapsoda griego, Melesigeni (el futuro Homero), salvado de un sacrificio humano por la Sibila de la Tribu sagrada, Nuredduna, que viene a ser la personificación de Mallorca. Tiene sentido simbólico, la unión de nuestra tierra con el genio griego

A dir veritat ja no és l'obra fresca d'un jovecell que versifica més amb el cor que amb el cap. La *Deixa* traspua una formació clàssica, uns coneixements bíblics, històrics que als divuit anys no havien influït en absolut en la creació de la lliçó de prehistòria abans comentada.

La formació clerical i el romanticisme francès van de la mà, sense oblidar les influències de Leconte de l'Isle i altres aspectes propis de l'època en la que es gestà el poema. Fou redactat en un termini breu entre 10 d'octubre de 1900 i el gener de l'any següent.

Costa pretenia conjuminar el simbolisme de la unió mediterrània, del món bàrbar de les gents dels talaiots amb l'empremta grega dels temps clàssics.

En aquelles saons encara els científics no s'havien pronunciat sobre els orígens dels pobladors antics de les Illes Balears i encara estaven lluny de pensar en unes possibles arrels orientals.

Tan sols Alberto della Marmora l'any 1840 havia publicat a Torí els seus records d'una apressada visita a Mallorca i Menorca per tal de comparar els monuments talaiòtics amb les construccions ciclòpiques de Sardenya. Cartailhac que havia visitat Mallorca i Menorca el darrer trimestre de 1888 contactà amb la Societat Arqueològica Lul·liana i la relació amb Gabriel Llabrés i Bartomeu Ferrà fou cordial. Costa en aquelles dates sojornava a Roma i no pogué, per tant, entrar en contacte amb el primer científic que prestà atenció a la nostra història més antiga.

De la gent de la seva època tan sols Bartomeu Ferrà en publicar el dibuix del claper *deus èvols* inclogué una breu nota sobre els materials en poder de Miquel Costa que pensava donar a conèixer a la segona part del seu album fotogràfic que mai es va publicar.

D'altra banda les investigacions arqueològiques iniciades l'any 1915 per l'Institut d'Estudis Catalans foren posteriors a la creació de la *Deixa*.

En conseqüència els trets originals de l'obra són lloberians per pròpia natura, sense influència alguna de caràcter arqueològic provinent de teories científiques que en aquelles saons encara no s'havien formulades.

La fantasia de Costa, les seves lectures i la coneixença del món clàssic fan que sigui un precursor per a la coneixença de l'etapa que el meu mestre, el professor Lluís Pericot García, va batiar com a període post-talaiòtic i que a hores d'ara un ja no sap

quina denominació reb per part de les portentoses llumeneres que pontifiquen sobre prehistòria i protohistòria de Mallorca.

La meua anàlisi del poema es centrarà en dos aspectes:

En primer lloc les referències a pobles i personatges provinents de les fonts clàssiques.

En segon lloc la coneixença del terreny que mossèn Costa havia assolit a través de les seves afeccions juvenívoles, plasmada ja al poema dedicat al claper.

L'argument és conegut gràcies al resum abans comentat i els personatges o referències a elements bé reals o bé mítics són els que s'esmenten a continuació.

Els cabirs

*Cabirs qui de la terra viviu en les entranyes
cavant tresors o saba que fa reviure el camp.*

Diria que és una reminiscència wagneriana, puix recorda més la descripció dels nibelungs dels mites germànics que la real de la figura del CABIR, la divinitat púnica que senyorejava la veïna Eivissa.

Dins el món clàssic Cabir, filla de Proteu, en unir-se a Hefaist engendrà els cabirs. La seva difusió abastà tota la Mediterrània fins i tot Egipte. Al final de l'època clàssica es presenten com a protectors de la navegació, emperò no com els descriu Costa.

Hiram

Uns mercaders d'Hiram que feien proa a Tarsis

Hiram, personatge bíblic, rei de Tir, sogre del savi Salomó, a qui proporcionà els pertrets necessaris per bastir el Temple de Jerusalem:

I Hiram digué a Salomó: He sentit el que m'enviaves a dir. Jo faré tot el que tu vulguis referit al fustam de cedre i el fustam de faig. Els meus servents li duran des del Líban a la mar i jo el posaré en rais per la mar fins al lloc que tu em senyalaràs. Enllà es desfermerà i tu la prendràs i tu feràs la meua voluntat donant de menjar a la meua família.

Donà Hiram a Salomó fustam de cedre i faig tot el que va voler. (I REIS, 5, 8-10)

Tarsis

Les terres d'Occident, on les naus púniques anaven a la recerca de l'estany. Herakles embarcà els animals a la copa del Sol i posà proa a la ribera oposada de l'Oceà, A Tartessós.

Tarsis és el nom bíblic que per als grecs fou Tartessós.

La referència bíblica diu així:

Perque el monarca tenia a la mar l'estol de Tarsis amb l'esquadra d'Hiram, una vegada cada tres anys arribava l'estol de Tarsis carregat d'or, argent, ivori, moneies i pagos (I Reis, 22).

Hespèria

*Grecs eren de les illes airoses de Llevant
Qui, cap a l'ampla costa d'Hespèria, navegar
Havien fet escala vora la platja bella
De Bóccoris, colònia de Bokenb-rau novella
Que ja la llei donava d'Egipte vencedor
A les tribus de Clumba, la Balear major.*

Hespèria = país d'Occident

Quan Diomedes tornà de Troia per fugir dels paranyes que Egialea i el seu amant li paraven s'escapà a Hespèria, a la Mediterrània Occidental.

Bocchoris

Ciutat indígena que signà un pacte, de patronatge per dues vegades amb padrins establerts a Roma. La primera *tabula patronatus* està datada l'any 10 aC i el patró elegit fou Marcus Crasus Frugi. No era coneguda en època de Costa puix es va trobar casualment l'any 1957. L'original es troba al Museu Monogràfic de Pollentia a Alcúdia.

La més moderna datada l'any 6 dC i el signant fou Marcus Atilius Verno. Trobada l'any 1765 al pedret de Bòquer en poder del Comte de Zavellà. Coneguda sens dubte per Costa.

Bocchoris podria estar relacionat amb Boccoro. Àrbitre conegut per la seva rectitud i justícia. Va intervenir en la decisió de Mesopotàmia, filla d'una sacerdotessa d'Afrodita que havia agraciat als seus tres pretendents de la següent manera: a un una copa, a l'altre la corona que portava al cap, al tercer una besada. A Boccoro aquest darrer fet li va parèixer la millor prova d'amor inclinant-se a favor del darrer. Els pretendents no acceptaren l'arbitratge, lluitaren els tres i moriren tots. Mesopotàmia romangué fadrina, No és gens rar que Mesopotàmia, avui Iraq sia el que és, deixada de la mà dels déus, en lluita constant. El Boccoro actual, Bush de llinatge, àrbitre inconscient, no precisament conegut per la seva rectitud i justícia, també es va cobrir de glòria com el Boccoro de l'antiquitat clàssica. Si almenys Mesopotàmia hagués elegit per si mateixa ... És altra història que ara no fa el cas.

Boken Rau: Seria la forma grega, Bocchoris, de Bak-en-Ranef, faraó envers 780-715 aC.. Manetó el fa l'únic faraó de la XXIV dinastia (Segons G. I. M. Racht: *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*).

Suposat colonitzador egipci, fundador de la ciutat de Bocchoris o sia l'*oppidum* del boccoritans. És una invenció que agrada molt als pseudo historiadors que qual cuques es belluguen per damunt la nostra terra. La cosa ve d'enrere perque Costa ja acceptà l'invent.

Clumba

Segon Emil Hübner seria una deformació de Columba (Real Enzyklopedie der Klassischen Altertums wissenschaft de Pauly- Wissowa, IV, 1, 1900). Hübner fou bon amic de Llabrés i Quintana i col·laborador ocasional del BSAL. A través d'aquets Costa pogué tenir notícia de tal publicació.

Per a Raimondo Zucca Columba es registrà a l'*Itinerarium maritimum*:

Se Columba potrebbe collegarsi piú che a nesonimi di carattere faunistico, alla sfera sacra di Afrdoite, richiamate dal nome Aphrosiades attribuito a Maiorca da Isidoro (Raimondo ZUCCA, Insulae Baliares,22).

Hélios

El Sol, és una divinitat grega, o almenys un geni dotat d'existència i personalitat pròpies.

Hélios tots els matins, precedit pel carro de l'Aurora, des del país dels indis camina durant tot el dia i en arribar la vesprada arriba a l'Oceà on es banyen els seus cavalls fatigats.

És la imatge del dia lluent i esponerós.

Moires

Les velles Moires, filles de l'Èreb i de la Nit.

Son la personificació del destí de cada qual. És sinònim de les Parques que regulen la vida dels humans. Àtropsos, Cloto i Laquesis: la primera fila, la segona cabdella i la tercera talla el fil quan l'hora és arribada.

No és més que el personatge de la Balenguera que Joan Alcover intentà desfressar i embellir-lo. Si avui significa el que significa per alguns dels nostres paisans és problema seu. Filles de la Nit i per a mossèn Costa nascudes de la unió amb l'Èreb.

Èreb és el nom de les tenebres infernals. En ésser personificat va rebre una genealogia convertint-se en fill del Caos i germà de Nix (la nit). No sé fins a quin punt mossèn Costa podia acceptar una relació incestuosa als seus versos, encara que, dins el mon pagà, tot estava permès.

Cíclades

Les illes de l'Egeu.

Delos

Illa dels santuaris. Terra sagrada des de temps micènics, entorn del santuari d'Apol·ló les comunitats jòniques establiren un culte comú. Centre de la confederació marítima establerta per Atenes al segle VI aC.

Illa flotant i estèril que no tenia per què tèmer les ires d'Hera, acollí a Leto, l'amant de Zeus, la qual estava estigmatizada per Hera que havia prohibit que a cap lloc de la terra fos acollida per donar a llum als seus fills. En premi a la seva caritat l'illa,

quedà fixada al fons de la mar per quatre sòlides columnes. Com a pàtria d'Apol·ló fou denominada la brillant.

Sirenes

Els genis marins meitat dona, meitat au. Segons la llegenda habitaven una illa mediterrània i amb els seus cants atrapaven els navegants. El mite neix a partir de l'Odissea.

Odisseu

Ulises, rei d'Itaca, protagonista de l'Odissea, diria que en el fons Costa s'inspirà en la seva figura per crear Melesigeni, encara que el transmuti com Homer, l'aeda que ens deixà la lira com a penyora.

Keptes

A Bocchoris, la vila dels Keptes ben fundada

Ha d'esser la transcripció de Keftiu, els cretencs, els Kaptor de la Bíblia o els Kaptara dels textos semítics més antics.

En aquest cas es beslluma una incongruència puix abans Costa accepta la idea d'una fundació egípcia i en aquesta ocasió es decanta pels cretencs. A la seva època no era possible atribuir tal origen als primers colonitzadors de l'illa de Mallorca. Avui dia no seria una hipòtesi forassenyada.

Cíclops

En mans d'aqueixa tribu, de cíclops engendrada

Caldria pensar en la tercera de les castes dels cíclops: els constructors

Els cíclops constructors s'identifiquen amb un poble vingut de Lídia al qual se'ls atribueix la factura de tots els monuments que es poden veure arreu la Mediterrània integrats per blocs descomunals que per pes i volum desafien totes les forces humanes.

No cal entrar en discussió sobre megalitisme i ciclopeïsmes que encara és objecte de discussió. El primer concepte inclou un condicionament religiós que no té el ciclopeïsmes purament constructiu, emperò no sempre els arqueòlegs saben història i els pseudo historiadors saben mitologia.

Asfodel

Del llatí *asphodelus* i aquest del grec *ασφodelος*. Dins el català neologisme per porrassa, planta liliàcia del gènere *Asphodelus* que presenta diverses denominacions: albó, aubó, espiga verda de la porrassa; caramuixa; tronc sec de la porrassa. Planta íntimament lligada a tot jaciment prehistòric.

Tetis

Nereida, filla de Nereu, el vell de la mar i de Dòrida. És una divinitat marina i immortal, la més coneguda de totes les nereïdes. Per alguns és filla del centaure Quiró. Mare d'Aquiles, el dels peus lleugers.

Podria referir-se també a Tetis, filla d'Urà i de Gea. La més jove de les Titànides, esposa d'Oceà, el seu germà. Mare de més de tres mil fills, els rius del món. La seva morada estava més enllà del jardí de les Hespèrides, a la regió on el sol acaba el seu curs diari.

La referència a l'ocult palau de Tetis podria inclinar la balança a favor d'aquesta darrera identificació. En grec la diferència nominal és purament gràfica Θεισθ la primera Τηθυσθ la segona.

Proteu*Les coves de Proteu*

Element mític que ha rebut moltes interpretacions al llarg de l'evolució de la mitologia. Déu de la mar, encarregat de pasturar els ramats de vells marins, propietat de Posidó. També podria ser referència a un rei d'Egipte, sobirà tant de Memfis com de Faros. La indicació relativa a les coves fa pensar en la primera accepció.

Latona o Leto

Titànida, filla del tità Ceu i Febe. Mare d'Artemis i Apol·ló. Identificada amb la Diana itàlica i llatina, germana d'Apol·ló, fills de Leto i de la seva unió amb Zeus. La presència al poema és per complet accidental, prova del bagatge classicista de Costa i Llobera que traspuja tot el poema.

Melesigeni

*Entre ells hi havia un jove gallard, com a semblança
del dia. Fill de Latona, l'arquer amb lira d'or
Melesigeni es deia ...*

Nom donat pel poeta al protagonista del poema. No correspon a cap nom identificat a la mitologia grega. És l'*alter ego* d'Homer, el cantor, l'aeda, creador dels dos grans cants èpics de l'aurora de la Humanitat.

Relacionat amb el nom μηελον = fruita, ovella, ramat menor. Recordem el nom Meloussa atribuït a l'illa de Menorca.

Segons Herodot, Homer abans anomenat Melesigeni, essent encara jove, navegà des de Smirna (l'actual Izmir) fins a les costes del Jardí de les Hespèrides.

Nuredduna

El propi Costa en una de les poques notes que complementen el poema ens explica el perquè de tal nom:

Aquest nom l'he format sobre el mot nur, que en llengües de l'Orient significa foc, per lo qual fou anomenada Nura pels fenicis l'illa de Menorca, on singularment abunden els talaiots, monuments que encara es diuen nuraghe a l'illa de Sardenya. Així Nuredduna ve a ésser com una personificació del foc sagrat de la

raça, la seva sacerdotessa poètica. Li he donat caràcter sibil·lú.: per lo arrelada que està a Mallorca la tradició de la Sibila.

Si pogué haver-hi una d'aqueixes a la caverna de Cumes, bé escau a les grandioses coves d'Artà haver-ne tinguda una altra.

La nòmina és prou nodrida per cobrir el primer apartat que he marcat en començar a tractar de la *Deixa del geni grec*.

Una breu indicació pel que fa al segon punt establert o sigui la coneixença del terreny amb ulls d'arqueòleg per part de Costa i Llobera.

Unes poques mostres basten:

*Oh Clumba! En tu no crèiem trobar,hi sort tan dura
Al veura com sorties d'un mar i un cel tan blau
Com los de nostra pàtria: i en roques i verdura
germana de les Cíclades mostraves ta figura,
Ai! Com la santa Delos somrient a la nostra nau*

No de bades per alguns toponimistes Formentor i Formentera deriven de *promontoria* i no de *frumentaria* com pretenim altres. Sens dubte dins l'àmplia mar la presència copsadora d'una i altra illa és un vertader far per una nau aperduada després d'una tempesta. L'esperança dels nautes consistia en trobar la vila fundada pels cretencs:

*A Bocchoris, la vila dels Keptes ben fundada,
D'una colònia nostra somniava jo el nou mur
Més ai!, sort ben diversa nos era aquí guardada,
En mans d'aqueixa tribu, de cíclops engendrada
Que habita munts de roques per dins el bosc obscur.*

quan el que troben és el poble del clan de l'alzina engendrat per cíclops, en síntesi no és més que una de les moltes premonicions que podem veure a l'obra de Miquel Costa i Llobera: la dualitat entre els talaiòtics i els colonitzadors. La descripció de *els elms amb cimera crestada, on domina la ploma de milana*, anys abans de la descoberta dels guerrers de Son Taxaquet o de son Favar que presenten a les clares aquest tipus d'elm, n'és una prova mentre que el següent vers *també lluien noves llances i nous escuts d'aram*, tot ben documentat al guerrer de son Carrió o al magnífic bronze de son Favar que són troballes molt posteriors que Costa ni podia somniar amb cosa semblant. Que en direm del *cinturó de bàrbara riquesa i el misteriós falcó d'argent*? No és una clara descripció de les diademes de bronze o les fíbules d'aram que acompanyen als guerrers del talaiòtic final?

En veritat sia dita no podia faltar la menció a l'ara dels sacrificis. És un retret habitual que es pot fer a tot clergue que s'endinsa dins el món bellugadís de la prehistòria i en aquest sentit Costa no podia defigir de la norma. Les nostres en aquest cas són nombroses.

*Ja el foc sagrat alçava fatídiques les flames
Pel sacrifici, sobre l'altar del talaiot,
Sonava un corn sinistre. Parelles de guerrers
De peus i mans lligaven en terra als presoners
Portant-los a la pedra fatal del sacrifici*

*I amb lo foc de la pira finí també la festa
 Quan de la mar pujava l'estrella del matí.
 Enmig d'aquella sala surgia un gran altar
 sens ídol ni altre emblema, trossam d'estalagmita
 sagrat al déu incògnit. Aquella era la fita
 a on s'encaminava la llarga processó
 Llavors l'encadenaren a l'ara, de manera
 Que no se'n pogué moure, i, havent-lo assegurat
 Deixaren-lo, amb la lira sospesa a son costat.*

Ares sacrificials no solen comparèixer als jaciments talaiòtics. Manta de vegades un simple basis de premsa per aprofitar l'olivó de l'ullastre ha passat per altar, emperò sí la menció del trossam d'estalagmita consagrat al déu ignot no deixa de ser altre element de la clarividència de Miquel Costa i Llobera abans de saber que dins els santuaris dedicats al panteó dels homes talaiòtics hi havia temples on l'aniconisme era copsador (A la cova de Betlem de Deià dins el cubicle més recòndit una estalagmita escapçada fou interpretada així com si es tractés del trossam de pedra consagrat al déu incògnit), mentre a molts d'altres les divinitats que recordaven els fenòmens naturals i en especial la força de la natura representada pel brau o el guerrer, trasposició del Reshef Melkart púnic, l'Ares grec o el Mars romà eren freqüents. Representacions d'una divinitat de nom ignot a la qual se li reté adoració pels nostres avantpassats, dels quals encara desconeixem moltes altres coses del seu viure dia dia.

Sia aquesta interpretació de la lírica de Miquel Costa i Llobera un modest homenatge d'un prehistoriador amb motiu de l'any Costa al 150 aniversari de la seva naixença, decantant-me després de les meves reflexions pel poeta arqueòleg.

NOTA DE L'AUTOR:

Aquest exercici dialèctic fou llegit a la Sala Magna de la Societat Arqueològica Lul·liana el dia 13 de novembre de 2004 per commemorar l'any Costa. Es publica íntegrament a partir del text manuscrit que es presenta tal qual sense modificacions, addicions ni indicacions bibliogràfiques, deixant de banda algunes essencials que es conserven al manuscrit. Posteriorment al llarg del 2005 algunes de les opinions defensades en aquest treball han estat posades en dubte per altres investigadors. Tothom es lliure d'opinar el que vulla. Si del cas l'autor considera adient la rèplica deguda, aquesta, dins els medis habituals de tota investigació científica, serà exposada quan sia l'hora oportuna.

En premsa el present treball fou presentada l'edició de la tesi doctoral del Dr. Bernat Cifre Forteza sobre *Costa i Llobera i el món clàssic* (desembre d'enguany). Visió d'un expert en filologia clàssica que suposa una cabdal aportació al tema abans analitzat des del punt de vista d'un arqueòleg. Les possibles divergències que es puguin trobar, el llibre roman encara sense llegir, si es que existeixen no suposen posicions encontrades, ans el contrari. La coneixença de la formació clàssica de Costa i Llobera per part del Dr. Cifre no admet controvèrsia alguna.

RECENSIONS

Antoni MUT CALAFELL; Ricard URGELL HERNÁNDEZ: “Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la conquesta del 1229 fins a la Nova Planta del 1715” i “Compilacions legals”, *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Parlament de les Illes Balears, Palma, 2003, 261 pp.

És obvia la necessitat dels documents per a l'elaboració científica de la història per fonamentar els fets, especialment a partir dels corrents metodològics que s'iniciaren a mitjan segle XIX. Amb la finalitat de posar a l'abast d'un públic més nombrós documents que fins aleshores havien estat exclosos de la consulta pública, hi treballaren els arxivers d'aquella època i de ben entrat el segle XX, dels quals Quadrado és un exemple que s'ha de destacar.

En aquesta línia i continuant amb aquesta funció divulgadora, el treball, estructurat en dues parts, que tenen per títol *Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la conquesta del 1229 fins a la Nova Planta del 1715* i *Compilacions legals*, publicades en un dels dos volums de l'obra denominada *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, de la qual són autors els arxivers Antoni Mut i Ricard Urgell. El primer, amic i mestre, rigorós i subtil en el treball i que pel seu saber fer ha deixat escola, l'empremta del qual trobam en altres professionals que ocupen llocs de responsabilitat en aquest àmbit de feina, i especialment avui hem de significar Ricard, amic i company, que l'ha rellevat, per motius d'àmbit cronològic, a l'Arxiu del Regne de Mallorca que dirigeix amb tant d'encert.

El coneixement que ambdós tenen de les fonts documentals i el domini de les ciències que és precís tenir per accedir a la informació i interpretar els texts -paleografia, diplomàtica, sigilografia, cronologia etc., i també el domini de les llengües clàssiques, especialment el llatí-, són matèries imprescindibles per a la professió d'arxiver, malgrat que sigui una professió un poc menyspreada que s'associa a ambients degradats -que encara n'hi ha-, però darrera d'aquesta imatge hi ha uns professionals amb un ampli camp de coneixements tècnics que inclouen des de la lectura i la interpretació de texts d'èpoques remotes fins al coneixement dels documents electrònics i de la cibernètica. També hem de destacar la inestimable col·laboració de la doctora Carme Bosch, professora titular de Filologia llatina de la Universitat de les Illes Balears, que ha treballat alguns texts llatins.

La col·lecció de documents comprèn des dels instruments emesos i uns altres de rebuts pels reis i les reines d'Aragó i de Mallorca, que contenen les franqueses i els privilegis atorgats als pobladors i els quals, al seu torn, es completen amb altres normes, ordres i disposicions de caràcter general. S'inicien amb els de Jaume I, i concretament amb el comunicat, a les Corts de Barcelona, del projecte de conquesta de les Balears. Els darrers són de Felip V sobre la dissolució del Gran i General Consell. Completen la col·lecció altres documents d'infants, nobles, senyors i cavallers; dignitats eclesiàstiques; personal

de l'escribania reial i de la cancelleria; càrrecs de la Universitat i d'oficials reials, del Gran i General Consell, etc., però la majoria són documents reials. Mitjançant la intitució es pot seguir l'iter dels dominis que s'anaven incorporant a la corona i, malgrat això, quan va començar a emprar la de rei de Mallorca, només n'exercia el domini efectiu sobre aquesta ciutat i el seu entorn, encara que, com deia el professor Álvaro Santamaria, el *caput regni* o domini de la capital significava l'assumpció de la sobirania sobre la resta de l'àmbit geogràfic.

La transcripció de la documentació cancelleresca que han fet els autors, és una feina ímprobament difícil de definir en unes poques línies. Els 315 documents que abasten un extensíssim període cronològic, que va des del 1228 fins al 1718, que han estat seleccionats fent una acurada discriminació dels texts més rellevants per a la finalitat de l'estudi ha estat realitzada amb un rigor implacable i amb una metodologia adient. Els documents es presenten de forma sistemàtica, amb regesta uns i amb transcripció íntegra d'altres, i permeten introduir-nos en la tasca d'interpretació del nostre passat i contribuir a l'aclariment de la nostra historicitat mitjançant l'examen de la informació de primera mà que aporten.

Els autors assenyalen que s'ha cercat un equilibri entre els documents de cada una de les illes, segurament amb la finalitat d'evitar susceptibilitats, tot en la línia d'imparcialitat que els és característica i, en un altre sentit, pel que fa a la cronologia, són molt més nombrosos els de la primera meitat del segle XV, perquè a partir de Ferran II, disminueixen notablement.

La publicació d'aquesta col·lecció de documents, uns restaven inèdits i d'altres editats i dispersos en publicacions diverses, permet accedir fàcilment, sense impediments materials, als documents editats, la informació dels quals, que abans només era accessible per a una minoria intel·lectual, ara, mitjançant la transcripció paleogràfica i la regesta, resulta, sens dubte, més universal i, possiblement, veurà augmentat l'interès per a les generacions futures, donada la relegació de les humanitats a l'ensenyament secundari i universitari.

A la segona part, *Compilacions legals*, Antoni Mut fa una descripció de cada una de les unitats documentals que s'han denominat sota l'esmentat títol factici. Es tracta dels còdex o cartularis on es recollien copiats, en forma de volum, els documents emesos pels monarques i altres autoritats que contenen els privilegis, títols jurídics, ordenances etc. i altres normes que les autoritats havien dictat per al regiment de la ciutat, amb la finalitat de poder-los consultar amb més facilitat i tenir-los reunits.

Amb tot i amb això, pensam que, aprofitant aquesta avinentesa, s'ha deixat passar una ocasió per a la publicació íntegra de la transcripció de l'expressada documentació, cosa que serviria per poder aprofundir en l'anàlisi diplomàtica dels documents i completar-la amb un índex, però, com expressen els autors a la introducció, la feina s'ha hagut de fer, com sempre, amb presses. En aquest sentit, tampoc no hauria estat ambiciós plantejar-se la publicació d'una història sistemàtica del regne de Mallorca que ens falta per omplir un buit de la nostra historiografia.

Sigui com sigui, s'ha donat una primera passa amb la compilació d'aquests documents i aquest treball pot ser el punt de partida per a futures investigacions i ja és un marc de referència per als estudis d'aquest interessant període històric, perquè es tracta d'un

compendi de documents de diferents temàtiques que ens permet un millor coneixement del que fou Regne de Mallorca.

Pel que fa a la procedència dels documents, podem veure que no tots es troben a arxius de Mallorca, sinó que n'hi ha de conservats en diferents centres d'altres indrets, però especialment en arxius de la nostra comunitat, on tenim la sort de gaudir d'un valuósíssim patrimoni documental, malgrat l'oblit que hi ha hagut al llarg del temps. La conservació d'aquests documents és una demostració expressa de la importància dels arxius com a custodis del patrimoni documental, perquè la seva conservació és garantia de la preservació de la memòria històrica i dels drets i els deures dels ciutadans i, com hom va dir, els arxius són vertaders arsenals on es custodien les armes necessàries per a la defensa dels drets respectius.

L'encertada iniciativa del president del Parlament de les Illes Balears de dur endavant aqueixa excel·lent publicació, amb uns autors que donen prova de la seva professionalitat, pensam que ha aconseguit, sinó tot, almenys una part, del que aspirava al colofó de la introducció.

BARTOMEU FONT OBRADOR
ISABEL GARAU LLOMPART

ANTONI PLANAS ROSSELLÓ: *Los Jurados de la Ciudad y Reino de Mallorca (1249-1718)*, Lleonard Muntaner, editor, Palma de Mallorca, 2005, 255 pp.

De la mano del, sin duda, mejor editor de Baleares - aunque extravagante ciudadano - nos llega la última obra del Dr. Antonio Planas Rosselló. Su estudio sobre los Jurados de la Ciudad y Reino de Mallorca nos indica que el área de conocimiento de Historia del Derecho no puede, bajo ningún concepto, considerarse en nuestras tierras como una más de las disciplinas académicas. La elección del tema y su tratamiento así nos lo indican.

El seguidor de la obra de Antonio Planas advierte pronto que no por azar el objeto de su nuevo análisis son los Jurados de nuestro antiguo Reino. Su maestro y hoy compañero en las lides docentes, Román Piña Homs, inició una fructífera senda con su estudio, ya añejo, sobre el *Gran i General Consell*. Y es que todo el que, por suerte o desgracia, ha desperdiciado algunos lustros de su vida en el estudio de esta peculiar tierra, debe concluir necesariamente que el entramado institucional del Reino de Mallorca se basaba en tres piezas fundamentales por lo que al derecho público respecta: el *Gran i General Consell*, el *Sindicat de Fora* y los Jurados. La primera de estas instituciones ya fue objeto, como ya se ha dicho, del trabajo de Piña Homs y de algunos de Álvaro Santamaría, siempre presente en la mente de los que, aún a sabiendas de que nada ganaremos con ello, seguimos defendiendo el papel de la Historia como elemento

esencial de un modelo social más justo, más ligado a lo que hemos sido, menos hipócrita y, sobre todo, menos políticamente correcto. El *Sindicat de Fora* fue estudiado por el propio Antonio Planas con la pulcritud técnica que, con el tiempo, se ha convertido en una de las marcas indelebles de su trabajo intelectual. Con su obra sobre los Jurados cierra por tanto, el Dr. Planas una etapa no sólo de su vida científica, sino también de lo que ha sido la trayectoria de la rama del saber en la que milita. El estudio sobre los Jurados cierra lo que debería considerarse un *macroproyecto* de investigación, pero que es una realidad tangible. Si a los trabajos citados se unen los artículos del Dr. Planas sobre instituciones más concretas, muchos de ellos publicados en las hojas de este Boletín, se concluirá que el derecho público ha sido objeto de un trabajo exhaustivo y con una metodología homogénea, lo que da a esa aportación un carácter sistemático y, por tanto, utilísimo para el profano.

El tratamiento del tema es técnicamente irreprochable. Con un esquema clásico, quizás en demasía, que empieza a ser una constante en sus estudios el autor analiza el origen de la *Juraria*, las competencias de los Jurados, su estatuto orgánico y su supresión. Y todo ello siempre desde la perspectiva jurídica, huyendo de extrapolaciones políticamente convenientes, económicamente rentables y científicamente absurdas a las que uno empieza estar acostumbrado ante tanto patán que se atreve a hablar de cualquier tema de historia con el claro objetivo de desvirtuarla, falsearla o recrear un pasado políticamente idílico que no sólo no existió jamás, sino que se basaba como principio jurídico supremo en la desigualdad legal. No tengo la menor duda respecto a que ese principio, el de desigualdad legal, es al que aspiran tantos exegetas de *lo nostro* y de un *progressisme* maliciosamente nunca concretado. Así las cosas el distanciamiento, el sosiego y hasta la frialdad con que Planas procede a su análisis se convierte no sólo en un *rara avis*, sino también en una forma de sobrevivir ante el irresistible ascenso, político y universitario, de tanto charlatán de feria.

Obviamente uno de los temas más interesantes y a la vez conflictivos es el de las relaciones de los Jurados con otras instituciones que participaban del poder. Sus vínculos con las asambleas políticas del Reino se analizan muy pronto en el libro, en el segundo capítulo. La ubicación del autor en la disciplina de Historia del Derecho hace que un lector procedente de Historia eche de menos una referencia más amplia a las relaciones entre Jurados y oficiales reales. El esquema adoptado en el libro, el del análisis técnico de una institución, impiden hacerlo, pues se trataría más de una laguna a cubrir por la Historia Política o Historia Social que no por la disciplina en la que el Dr. Planas milita. Por ello el libro es un desafío a los que nos movemos en otros campos de esa *mater*, no sé si muy *amantíssima*, que es la Historia. Efectivamente la aportación de Planas en los últimos lustros nos coloca al resto de historiadores en disposición, yo diría que en la obligación, de trabajar en la línea de buena parte de la historiografía francesa: una historia social del poder, que debe ser también una historia social de las instituciones, de las personas y grupos que las han regido. Esta apuesta debe ir acompañada de una historia de las élites más allá de lo puramente genealógico.

En el análisis de la competencia de los Jurados el Dr. Planas establece cierta novedad con relación a sus obras anteriores respecto a una mayores referencias a la realidad concreta como se explicitaba la norma, aunque es evidente que mucho camino tiene que recorrerse

en esa senda de estudiar las prácticas políticas y administrativas desde la realidad y no desde la legalidad. Posteriormente el autor vuelve a su tecnicismo habitual con un análisis sucintísimo, de rigor casi forense, respecto a la supresión de la Jurararía. Siempre nos queda el trabajo de Álvaro Santamaría *Nueva Planta de Gobierno. Enfiteusis urbana y Real Cabrevación*, para consultar una aportación un tanto más extensa y donde lo estrictamente jurídico se mezcla con otras consideraciones.

Un libro técnicamente irreprochable, escrito desde el sosiego de un profesor universitario y un académico. Un libro que cierra, pienso, un ciclo en las aportaciones del Dr. Planas y en general de una área de conocimiento que en Baleares presenta un balance más que notable en los últimos tiempos. El futuro, cuajado de tecnócratas *bolonios*, no parece ser muy favorable a esa disciplina. Una postura para los profesores universitarios afectados, docentes e investigadores a un tiempo, consiste en que el investigador eclipse al profesor. Pan para hoy y hambre para mañana. Si así lo hacemos nadie tomará el relevo ni como docente ni como investigador. Difícilmente nadie se adentrará en esas ramas del saber. No sólo porque no ofrezcan salidas prácticas, sino porque serán casi desconocidas. Aprovechemos por tanto los futuros trabajos del Dr. Planas antes de que, entre todos, consigan que la Historia - también la Historia del Derecho - se convierta, en el mejor de los casos, en la ocupación de unos eruditos y no en una herramienta básica para conocer desapasionadamente nuestro pasado, racionalmente a nosotros mismo y críticamente el futuro que más nos conviene a todos en esa curtida piel de toro.

MIGUEL DEYÀ BAUZÀ

JOAN JOSEP MATAS Y PASTOR: *De la sagristia al carrer. Acció Catòlica Espanyola a Mallorca (1931-1959)*. Lleonard Muntaner Editor, Refaubetx, 22, 2005.

L'investigador Joan Josep Matas Pastor, membre del *Grup d'Estudis de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani*, de la Universitat de les Illes Balears, ha sumat a la ja notable bibliografia de l'època contemporània a Mallorca un voluminós i ben treballat estudi sobre el desenvolupament d'una de les més notables activitats de l'Església de Mallorca, l'organització de l'Acció Catòlica Espanyola, en el període 1931-1959. Aquestes tres dècades foren possiblement els anys més agitats i, a la vegada, els més fecunds de l'Església mallorquina en el segle XX, anys en què es va iniciar un canvi històric, avalat *a posteriori* pel Concili Vaticà II, i que es podrien anomenar *el trentenni del laïcat*, perquè fou quan començà a posar-se en qüestió el secular clericalisme eclesial i s'inicià per part dels laics el recobriment del paper que els correspon dins l'Església.

Aquest recobriment fou, en bona part, propiciat per l'Acció Catòlica i, si bé és cert que a la nostra diòcesi, i arreu del món cristià, el canvi a favor del reconeixement del paper dels seglars, després de setanta anys, encara no s'ha consumat, es pot pensar amb optimisme

que el camí iniciat és irreversible. La història de l'Església no va per anys, sinó per segles, i segurament les noves generacions d'avui veuran un dia l'Església totalment desclericalitzada, com fou en els temps apostòlics, i com Jesús la volgué.

L'autor del llibre enceta el seu treball amb una síntesi ben elaborada que mostra les etapes i la documentació del naixement i la implantació de l'Acció Catòlica dins l'Església espanyola, des de les *Bases Constitutivas de la Unión de Católicos de España*, del llunyà 1881, fins a la institució oficial a Mallorca de la *Federació diocesana d'Acció Catòlica*, pel bisbe Miralles, l'any 1932, una data en què començà a Mallorca el treball de constitució de Junes diocesanes i de Centres parroquials de les quatre Branques d'Acció Catòlica. La novella organització era encara tendra quan s'inicià la Guerra Civil Espanyola. Són ben interessants les informacions que ofereix Joan Mates sobre l'actitud de la jerarquia eclesiàstica en relació a la revolta militar, i el paper de l'Església, en general, i de l'Acció Catòlica, en concret, durant aquella situació bèl·lica, la qual dificultat, en part, el seu expandiment, sobretot el de les Branques masculines.

El llibre de Joan Matas mostra com, a partir de 1940, tot just acabada la guerra civil, l'Acció Catòlica va emprendre la seva reconstrucció. La Branca de Joves, en aquesta dècada, acaparà, a l'Estat espanyol, el paper principal de l'Acció Catòlica, gràcies a la moguda que provocà el papa Pius XII, quan, en una audiència concedida al Consell Superior de la Branca de Joves, els llançà un desafiament engrescador: *Hacer de España una Cristiandad ejemplo y guía para el mundo profundamente enfermo*. Aquella encomanda pontificia esperonà l'esperit quixotesco de la Joventut Catòlica Espanyola, i s'emprengué tot seguit una cadena d'iniciatives orientades al creixement de la Branca i a la preparació de l'esperit dels seus membres, iniciatives que culminarien en una magna peregrinació internacional a Santiago de Compostel·la, l'any Sant jacobeu 1948. Per a la preparació dels pelegrins s'organitzaren curssets d'*Adelantados de Peregrinos* i de *Jefes de Peregrinos*, i s'establí l'*Escola de Propagandistes i Dirigents*, que d'alguna manera foren els antecedents dels Curssets de Cristiandat. La Peregrinació va ser els dies 28 i 29 d'agost de 1948. Hi acudiren uns vuitanta mil pelegrins, segons les estadístiques. De la nostra illa n'hi participaren 700.

En la dècada dels cinquanta, gràcies als Curssets de Cristiandat, la mateixa Branca de Joves monopolitzà el lideratge a Mallorca d'una forma absoluta, i fins i tot, d'una manera relativa, a tot l'Estat espanyol. Al meu entendre, l'historiador Joan Mates, que al llarg de tota l'obra manifesta les seves excel·lents disposicions, les fa ben paleses en aquest capítol, sens dubte el més important, i també el més difícil, del període historiat, per diverses raons: per l'originalitat i peculiaritat de la ideologia i metodologia que propugna, per la ressonància internacional i la seva propagació, per la polèmica originada entre defensors i detractors, per l'abundància de la bibliografia que se n'ha derivat, per la vigència d'un mètode de formació cristiana que ja ha resistit, pràcticament sense retocs, més de 50 anys, i per la multitud de persones de molt diverses cultures que l'han experimentat.

Cal encomiar, sincerament i objectivament, la professionalitat i l'eficiència del jove historiador Joan Mates per afrontar i sortir-ne en bon nom, un tema tan envitricollat i espinós com és, particularment a Mallorca, aquest tema dels Curssets de Cristiandat, dels

quals, des de tres bandes, se n'ha reclamat la paternitat; un tema que dividí en dos bàndols irreductibles d'apologistes i censors part del clergat i del laïcat cristià; que ocasionà un canvi de bisbe a la diòcesi, una llarga carta pastoral del bisbe successor, i la dimissió en bloc de tot el Consell diocesà de la Branca de Joves d'Acció Catòlica. La copiosa bibliografia publicada sobre el tema, en la majoria dels casos sembla parcial: o és apologètica o és crítica. El valor que té l'estudi de Joan Mates és que el va emprendre sense prejudicis, sense ànim de defensar ni rebatre res, sinó amb l'equanimitat del bon historiador a qui només l'interessa la veritat històrica. Gràcies a Joan Josep pel seu servei a l'església mallorquina i a tots els interessats en la història religiosa de Mallorca.

JOSEP ESTELRICH I COSTA

Rafel SOLER GAYÀ: *Crònica dels ports balears*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2004, 357 pp.

Comprovar que les bones tradicions no es perden és cosa plaent i en aquest cas el llibre que Rafel Soler ens ha lliurat fa pocs mesos el podem incloure dins aquella bella tradició d'enginyers humanistes que al llarg dels temps han conrat la seva professió de manera ambivalent actuant amb seny sobre la natura tot mantenint per escrit el perquè de les seves realitzacions. De tal manera que han deixat a la nostra terra no tan sols bones realitzacions viàries sinó també escrits essencials que ens permeten conèixer el seu tarannà i de manera especial el seu amor envers la terra que els va donar la vida. Noms com Eusebi Estada o Miquel Fortesa són referents claus d'autors que lluitaren per millorar la seva, la nostra terra, i a la vegada deixaren petjada escrita de les seves il·lusions explicant el perquè ho feren i les circumstàncies que conduïren a realitzar les seves obres.

En aquest cas em refereixo al recent llibre sobre els ports balears que amb la cura amb que Soler ens té acostumats dona una complida visió de la història d'uns elements que en el marc insular de la nostra terra han significat un lligam essencial amb el món llunyà. Lligam que fins molt avançat el segle XX fou l'únic mitjà gràcies al qual nosaltres illencs, aperduats al mig de la mar, mantinguerem relació constant amb el fora Mallorca, el fora Menorca o el fora Eivissa i Formentera.

La *Crònica dels ports balears* parteix d'un enquadrament històric, realitzat amb primorosa cura i acompanyat amb una completa informació gràfica que ens ajuda a comprendre moltes coses que els textos escrits en mans de lectors profans no entesos en la matèria serien de comprensió difícil.

Una primera època que corre des de el segle VIII abans de Crist al segle XIII i segueix fins al segle XIX ens dona a conèixer amb claredat com fou l'evolució portuària abans de

l'establiment dels Serveis d'Obres Públiques de l'Estat. És en aquest apartat on la tasca investigadora de Rafel Soler aporta un cúmul de dades, plànols, documents i imatges antigues, que fa de la seva lectura i de la contemplació del material gràfic una experiència plaent.

La segona part dedicada a l'etapa posterior a la creació del esmentats serveis d'Obres públiques és on la professió de l'autor assoleix un molt alt nivell. Professionalitat no exenta de comunicació dedicada als que no som professionals en la matèria emperò els temes històrics sobre tal qüestió sí ens interessen i no sempre la informació havia arribat de una manera tan clara i llampant com ara.

En aquest camp la informació gràfica és cabdal, sempre agombolada pels plànols portuàris, molts d'ells vertaderes relíquies que mai havien vist la llum pública.

Es completa l'obra amb una sèrie d'Apèndixs de consulta imprescindible si es vol bastir una història de les Obres Públiques a la nostra terra. Dedicada exclusivament a l'activitat portuària és un recordatori essencial de tots els enginyers de camins, canals i ports que des de la creació de l'especialitat han participat a la millora de les comunicacions entre les illes i la resta del món.

Tal volta des del punt de vista historiogràfic sigui una aportació documental de primera mà que permetrà a posteriori la realització de nous estudis sobre l'activitat que ens ocupa.

De Rafel Soler és prou coneguda la seva dèria investigadora, els seus treballs sobre gnomologia són fonamentals i ara amb aquesta aportació complementa la seva aportació professional sobre un tema en el qual la seva experiència és cabdal puix abans d'assolir la jubilosa *jubilatio* dedicà els seus esforços a la direcció del Grup de Ports de Balears i del Port de Palma de Mallorca. Jubilació que li permet seguir fent grans coses en el camp de la seva especialitat.

Sens dubte el llibre és una aportació cabdal a la nostra història, obra presentada amb una riquesa de mitjans que honora no tan sols a l'autor, sinó als editors i als estaments que han fet possible tal publicació, tals com el Govern de les Illes Balears i l'Autoritat Portuària de les Balears.

GUILLEM ROSSELLÓBORDOY

Miguel VIDAL PERELLÓ; Jordi VIDAL REYNÉS: *Història del RCD Mallorca. 1916-2004*. Palma, Documenta Balear, 2005. 279 pp.

Anys de dedicació a la informació deportiva per part de Miquel Vidal Perelló i la sòlida formació historiogràfica de Jordi Vidal Reynés es conjuminen per aconseguir un llibre cabdal per conèixer un dels fenòmens de passió col·lectiva que durant el segle XX ha marcat unes pautes molt especials dins el tarannà de les gents de la nostra terra.

No és freqüent, entre nosaltres, historiar les activitats del lleure, sien gregàries, sien individuals. Deixant de banda la reixida *Historia del ciclismo en Mallorca* de J. García Marín i Gonzalo Pampín (Palma, Ed. Miramar, 1991) o *Història del futbol a Algaida* (Algaida, 1996) de Pere Fullana, no sempre els historiadors s'han interessat per un tema tan apassionant com la influència del deport en la vida dels humans. Voldria destacar, una vegada més, que m'estim més emprar el mot *deport* que l'anglicisme *esport*. Jaume I al *Llibre dels fets* en dóna bona prova de l'ús del mot, del verb deportar i de llur significat, no precisament el que li donam avui.

És fenòmen que ve d'antic i el *panem et circenses* dels nostres avantpassats romans, es pot comparar amb la importància que, al nostre temps, ha assolit el futbol. Per això crec que historiar el que fou el desenrotllament d'una col·lectivitat deportiva, quasi bé centenària, era una assignatura pendent que bé mereixia més atenció per part de la historiografia del lleure que, sortadament, comença a tenir un ressò, ben necessari a dir veritat, que mai no havia tingut.

Bona prova foren fa pocs anys les *XI Jornades d'Estudis Històrics Locals* que l'Institut d'Estudis Balearics convocà (*Espai i temps d'oci a la història*, Palma, 1993). Les 49 aportacions d'especialistes diversos ens donà a conèixer un món per complet nou i que fins la petita història dels pobles mereixia una molt especial atenció.

a present *Història del RCD Mallorca* suposa una fidel visió de la seva trajectòria al llarg dels seus anys de vida: inicials, conflictius, a vegades, decadents alguns, assolint la plena glòria en ocasions, l'etapa més recent per exemple.

Ara bé el Reial Mallorca no suposa tot l'esperit deportiu dels mallorquins. Si ara tenim un document feient del que va ser i és el club emblemàtic de l'Illa, no podem oblidar tants d'altres que en moments més complicats feren possible que el Mallorca, en pugna cavalleresca, arribàs on ha arribat. Sens dubte el primer a recordar (són massa anys de viure a l'empara de les aspes del molí de son Canals) seria l'Atlètic Balears que, per als hostaleters, malgrat s'hagi allunyat de nosaltres, encara és el símbol a tenir en compte. No es pot oblidar la trajectòria del Constància d'Inca que en els anys quaranta i no precisament per l'entusiasme dels seus components sinó per ajuts de caire molt allunyat del deport fou també un referent dins la vida mallorquina d'una etapa difícil.

A través del sis capítols de l'obra podem seguir, passa a pasa, gol a gol, la trajectòria de l'equip mallorquinista. Especial interès revesteix, per a mi, el capítol primer dedicat als orígens, ja llunyans del que va ser l'Alfonso XIII, sens dubte una denominació errada dels fundadors, perquè el nom de les persones, per enlairades i importants que siguin, no són més que noms, noms volanders i tot el que és volander el vent dels temps l'esborra.

Emperò per a mi dit capítol em transporta anys enrere. Seguidor impacient de mestre Xesc Henales, quan d'infant pucer, entre aturada i aturada del corrent elèctric del *Doré*, ja anomenat *Dorado* en aquelles saons, ens entretenia a la quitxalla hostaleta contant-nos les seves peripècies com a defensa de l'Alfonso. Henales havia sigut defensa pundonorós i tal volta tan infranquejable com, molts anys després, el Tamayo i el Picas que juntament amb Ramallets formaven un tercet difícil de salvar pels contraris.

Són dileccions que em recorden anys de minyonia que no tornaran i que gràcies a la lectura d'aquest llibre, que puc recomanar a tothom, malgrat el meu cor encara romanguí

lligat al vell i pretèrit Atlètic, m'acosta a temps pasats que, no foren millors com diu la dita forastera, emperò ens agradaria poder reviure.

La documentació gràfica que complementa el llibre és bona, en especial per als anys darrers d'apogeu, Hauria desitjat més informació gràfica sobre el camp de Bons Aires, emperò he de reconèixer que tal camp no era més que això: un camp, i res pus.

Tan sols un lleuger retret voldria fer, fàcilment superable a una propera edició del llibre: la manca de les caricatures que al llarg dels anys (les primerenques imatges d'un joveníssim Xam dels anys trenta o les del seu deixeble Màxim dels cinquanta) il·lustraren les planes dels diaris donant un caire festiu, excel·lent visió nostàlgica dels herois del futbol. Seria recomanable que qualcú es dedicàs a recopilar aquest aspecte simpàtic d'un deport que entusiasma i que entusiasma encara ara al jovent.

De bon de veres la tasca duta pels dos Vidal és una important aportació a la nostra història quotidiana.

G. R. B

KARALAMBOS Bakirtzis: *Byzantina tsoukalolagina*, Athina, 2003, 147 + 53 làms.

No pretendo hacer una recensión de un libro escrito en una lengua de la que apenas puedo deletrear sus palabras, desconociendo su significado, sin embargo el libro de K. Bakirtzis que llega a mis manos es un texto esencial para el conocimiento de la cerámica común bizantina. Redactado en griego, con un amplio y sugerente resumen en inglés y una copiosa información gràfica, que todo arqueólogo que se precie puede interpretar sin dificultades, permite adentrarnos en su mensaje y valorar la importancia del mismo para todos aquellos que nos dedicamos a la investigación arqueológica de la Edad Media. Pese a lo inaccesible, para mi de la lengua (cuan lejanos están mis conocimientos de griego clásico) griega moderna, el resumen en inglés y la correspondiente imagen me permiten afirmar que se trata de un libro esencial que todos los que trabajamos en este mundo, la tan olvidada y despreciada, cuando no negada, etapa bizantina de las islas Baleares, tendremos que tenerlo presente en nuestras investigaciones.

Karalambos Bakirtzis, éforo de antigüedades bizantinas en Tessalonica es uno de los representantes de Grecia en el Comité Internacional de la Asociación Internacional para el Estudio de la Cerámica Medieval del Mediterráneo (AIECM2). Conocedor de Mallorca, no ha ocultado su admiración ante las técnicas alfareras tradicionales que aún se conservan en nuestra tierra y sigue las trazas de las reliquias bizantinas que se conservan en la Catedral de Mallorca.

Su obra consiste en un estudio completo sobre la denominación y función de los ajuares de carácter doméstico utilizados en las diferentes épocas bizantinas, siempre a partir de hallazgos arqueológicos que permiten abarcar un amplio período histórico,

aproximadamente la mitad de la vigencia del Imperio de Oriente (siglos X a XV). Con ello el corto período de anexión política de las Baleares al mismo (siglos V-X) queda fuera de este límite cronológico si bien el conservadurismo formal, que se aprecia en la información gráfica, justifica plenamente el interés del libro como fuente de consulta para el conocimiento de la etapa más oscura de nuestra historia.

El análisis se centra en la recuperación terminológica que bajo la palabra *Tsoukalolagina* el autor abarca los objetos cerámicos, así como otros utensilios y contenedores en metal que perduran desde las dinastías Isáurica-Macedónica (siglos IX-X) hasta la de los Paleólogos (siglos XIII-XV).

En palabras del autor: Durante este tiempo la cerámica bizantina bajo la influencia del Este, desarrolla en sus formas, métodos de fabricación, motivos decorativos y sus técnicas de aplicación, una amplia diferenciación respecto a los de la antigüedad tardía. Hasta el punto que no sólo influyó en el desarrollo cerámico de la Italia del siglo XIV sino que perduró en la cerámica islámica durante el largo período post bizantino, de modo que, en el sentido de Bizancio post Bizancio, fue el origen de lo que actualmente se conoce como *folk-pottery of the balkans* (cerámica popular de los Balkanes).

Después de una amplia investigación lexicográfica a partir de fuentes escritas de la época el autor establece una quintuple clasificación que abarca los siguientes aspectos funcionales:

Ajuar culinario:	Chytra Kakkabos Tegania Stagnaton
Contenedores de fuego:	Klibanos Schara Phokion
Servicio de mesa:	Saltsarion
Transporte:	Amphoreus, Kouphon, Magarika Lagina Stamnos Phlaskion o Askodabla Sitla, Kothonion
Almacenamiento:	Pithos Pitharion Bytina, Kourellos, Kouropi

En el primer apartado el elemento esencial es la CHYTRA, así llamada en lengua culta por los bizantinos, mientras que en el lenguaje popular era conocida como TSOUKA. Es el útil más usado para cocinar. La voz TSOUKA es similar al italiano *zucca* (= calabaza) y en este sentido equivale a la olla o marmita de nuestra terminología.

La forma de la base especifica su función. Aquellas de base plana se colocaban directamente sobre las brasas ardientes, mientras que las TSOUKALIA de base convexa se apoyaban sobre los muñones perimetrales existentes en los fogones portátiles.

KAKKABOS o **KAKKABIA**. Eran contenedores de gran capacidad, similares a las **CHYTRA**, en cuanto a función y forma, si bien diferentes en cuanto a tamaño y en el material utilizado en su confección. El **KAKKABOS** era de cobre y generalmente de gran o mediano tamaño, con dos asas relacionables con los calderos, también metálicos. Su función fue múltiple pues, aparte su uso en la cocina, se empleaba para calentar agua, amasar el mortero utilizado en la construcción y en las naves de guerra.

TEGANIA. Útil abierto, plano, de base ligeramente convexa, con mango largo o dos apéndices de menor longitud. Hechos de cobre estañado o de cerámica. Éstos eran los más baratos. El ejemplar de cobre conservado en el Museo Arqueológico de Komotini sería el prototipo de la **TEGANIA** medieval. Equivale a nuestra sartén.

STAGNATON, objeto que en las fuentes escritas aparece siempre relacionado con las **TEGANIA**. Hecho de cobre estañado, su forma oscila entre la esférica de las **CHYTRA** y la de segmento de esfera, plana y abierta de las **TEGANIA**. Es útil muy frecuente entre los restos cerámicos de la época. Podríamos compararlo con la cazuela castellana o *greixonera* mallorquina.

En el segundo grupo de contenedores de fuego se reseñan los siguientes:

KLIBANOS. Se trata de un útil de metal que al estar al rojo vivo servía para cocer el pan. Objetos semejantes en cuanto a forma y con la misma función, aun hoy día, se hallan en uso en las comunidades rurales.

ESCHARA: el autor aduce el testimonio escrito de Eustacius de Tessalonica según el cual la **ESCHARA** era un utensilio metálico sobre el que se asaban carnes o pescados, algo así como un brasero, portátil, semejante a las **ESCHARAI** de la antigüedad.

PHOKION. La versión medieval de la antigua **SCHARA** o su derivado latino *aurola* fue este útil de nombre derivado del veneciano *fogo*. Se trata de un objeto portátil con cámara de fuego en la base y soportes perimetrales para soportar las bases de las **CHYTRA**. Su equivalente en el mundo medieval islámico sería el objeto que conocemos como ánafe o anafre tan frecuente en conjuntos domésticos.

En el tercer grupo solamente se incluye el **SALTSARION** / **SALTSERON**, también conocido como **GARARION** / **GARERON** que define el portaviandas medieval aparecido en Pollentia hace unos años. Portaviandas que pude identificar con el **SCALDASALSE** centro italianos de ascendencia bizantina que documentaba una ocupación de la ciudad de Pollentia en torno al siglo VIII o IX de la Era.

SALTSARION es, según el texto de Bakirtzis, un elemento que recibe este nombre, aplicado por los bizantinos a utensilios de cerámica para mantener calientes los alimentos en la mesa. Tenían la forma de conos invertidos dotados de un espacio para el fuego en la parte inferior de la pieza y un profundo plato abierto (**SKOUTELLION**) para el alimento en la parte superior. Se trata de elementos portátiles colocados en la mesa durante los banquetes.

Para Mallorca la definición de esta pieza del servicio de mesa supone la constatación de una hipótesis que hasta el momento se apoyaba en unas pocas, poquísimas, evidencias arqueológicas que permitían apuntar una pervivencia de los bizantinos en las Baleares más amplia en el tiempo de lo que podíamos saber a partir de las muy escasas referencias escritas que están a nuestro alcance.

La costumbre bizantina de presentar determinados alimentos hervidos con diversas salsas justifica el nombre italiano dado a tales utensilios. Las imágenes que acompañan esta descripción documentan perfectamente la bizantinidad del portaviandas polentino que a partir de ahora tiene nombre propio. Como es de suponer, conociendo mi trayectoria en este afán de dar nombre a las cosas, poder denominar, a partir de ahora, tan singular objeto de nuestro patrimonio cultural con su verdadero nombre de SALTSARION es una alegría que ayuda a soportar las múltiples sandeces que ultimamente proliferan sobre los siglos oscuros de Mallorca.

En la serie de contenedores dedicados al transporte es de destacar como denominaciones propias del griego clásico se mantienen en plena vigencia en época bizantina.

AMPHOREUS con variantes menos frecuentes como Kouphon, popularizado en época paleocristiana y gentilicios que han alcanzado la categoría de sustantivos como magarika (= procedente u original de Megara) en pleno apogeo de Bizancio destaca por la variedad de formas que ilustran el cuadro tipológico de este peculiar elemento de transporte. Con toda seguridad la variedad formal queda unida al lugar de origen del vaso. No es de extrañar, pues, que en época clásica tales diferencias fueran proverbiales. Determinar si los contenedores bizantinos mantuvieron idéntica línea, bien documentada en época clásica, es cuestión de ulteriores investigaciones que desde ahora tienen un punto de partida. Sin duda la presencia de ánforas bizantinas en aguas mallorquinas será, dentro de poco, algo habitual, pues hasta el momento eran formas para nosotros desconocidas.

LAGINA y STAMNOS son contenedores de tamaño medio, dedicados a conservar vino, agua y en ocasiones aceite. Son nombres ya conocidos en época clásica que ni siquiera han modificado su nombre.

Los contenedores grandes, medios y de capacidad más reducida equivalen a nuestras ánforas o tinajas, jarros, jarra en lengua castellana o bien *alfàbia*, *gerro*, *gerra* en nuestro idioma.

El nombre de PHLASKION o ASKODABLA se aplica tanto al pequeño contenedor de transporte personal de agua o vino, equivalente en cuanto a forma a nuestra cantimplora. En el caso de grandes contenedores para el transporte a lomos de animales estaban fabricados a base de cuero y equivaldrían a los ya desconocidos odres. Los PHLASKION de tamaño reducido eran de cerámica o metal, manteniendo el enlace entre la cantimplora clásica y la medieval, en especial las de época islámica que tenemos bien documentadas en Mallorca.

SITLA o KOTHONION define un instrumento portátil de metal, madera o cerámica utilizado en el transporte del agua, o bien para usos personales o religiosos. Puede ser el étimo de sítula, hoy en desuso.

Finalmente en el campo del almacenamiento de áridos y líquidos se mantiene el nombre griego clásico de PITHOS, con su plural PITHOI para los grandes contenedores, fijos en el suelo e inamovibles. El ejemplo clásico son los PITHOI del almacén cretense de Knossos. Las piezas de menor tamaño, más manejables, reciben el nombre de PITHARION y otros ejemplares de capacidades aún más reducidas se conocen bajo los nombres de BYTINA,

KOURELOS i KOUROPI.

Sirva ésta, tal vez demasiado extensa recensión, de aviso para los investigadores locales que en este campo carecen de bibliografía fiable. El libro de Karalambos Bakirtzis es desde ahora un elemento básico para encuadrar debidamente, muchos de los hallazgos arqueológicos que de momento pasan desapercibidos precisamente por la escasa, hasta ahora, información sobre el mundo bizantino que en síntesis tendría que ser, su perduración milenaria así lo exige, el paradigma de la evolución histórica de lo que llamamos Edad Media. Las Islas Baleares, durante varias de estas centurias quedaron dentro de la órbita de este mundo

G: ROSSELLÓ BORDOY

Lutz ILISCH; Michael MATZKE; Werner SEIBT: *Die Mittelalterlichen Fundmünzen, Siegel und Gewichte von Santueri, Mallorca*, Tübingen, 2005, 112 pp. + 10 làms. s. p.

El títol de la publicació que arriba a les meves mans podríem traduir-lo com *La troballa de monedes, segells i pesos alt-medievals de Santueri, Mallorca*, editada per la Universitat de Tübingen en col·laboració amb l'Editorial Numismàtica del Monetari de Munich, sota l'empara del Seminari d'Orientalística d'aquella Universitat tot formant part del número 1 dels *Estudis de Numismàtica Islàmica*.

És, per tant, la primera publicació científica de les troballes de Santueri. Troballes que no podem judicar com i perque es feren. L'autoritat judicial en dictaminar que l'actuació duta a terme en aquell indret no era mereixedora de cap sanció impedia tota especulació sobre l'afer. Opinió que per a un inexpert en matèria jurídica és incompreensible, si bé en aquest punt no vull entrar en discussions sobre tan tèrbola qüestió.

Limitant-me a recensionar dita publicació voldria destacar la metòdica classificació que els experts de la Universitat de Tübingen han fet de les troballes numismàtiques de Santueri. Troballa que suposa una nova i copiosa documentació monetària essencial per a la història de Mallorca, no tan sols antiga i alt medieval sinó que arriba a etapes molt més recents. Es tracta d'una documentació, sens parangó entre les anteriors troballes de moneda i la seva importància històrica és incalculable.

Documentació que abasta des d'època romana republicana als moments tardos imperials fins a finals del segle XIX. És a dir tota la història de la nostra terra a través de les monedes aperduades al llarg de quasi dos mil anys de freqüentació d'un lloc emblemàtic dins la defensa del nostre territori.

En set capítols signats pels diferents especialistes que han participat en la classificació el professor Lutz Ilisch descriu les monedes preromanes, romanes i vandàliques (1 encunyació d'Ebusus, 3 republicanes, 203 imperials des de August a Arcadi i Honori més 1 vàndala datable entre 494 i 496). Segueix la sèrie de 14 encunys d'època bizantina, tal

vegada la mostra més cospadora pel que a nosaltres respecta.

Aquest apartat, és el més interessant, puix les 14 monedes classificades abasten un període que corre entre les encunyacions de Justinià I (527-565 dC), coetània de la incorporació de les *Insulae Baliares* a l'imperi bizantí fins el *folis* de Basili II Bulgaroktonos (regnant entre 976 i 1075). Entre una i altra compareixen noms imperials com Justí II, Constantí IV Pogonatus, Justinià II, Tiberi III, Anastasi II, Teodosi III, Lleó III i Constantí V.

Werner Seibt analitza els cinc segells, que consider suposen l'aportació més cabdal perquè ens dona a conèixer una sèrie de noms i titulacions administratives o militars de les quals no teníem la més remota idea. Es tracta de noms propis acompanyats en ocasions d'una titulació:

Ioannu (per Ιοαννου);

Georgios apo Eparchon (Γεωργιω απο Επαρχων);

Sergios dux (Σεργιω δουκι);

Ioannes Hypatos xai Spatharios (Ιοαννη υπατω και σπαθαριω)

Theodotos (ι) Hypatos (Θεοδοκε υπατω)

Què signifiquen tals titulacions? *Hypatos* sol traduir-se per cònsul, *douki*, defineix a un dux, mentre que *eparchon* s'identifica amb prefecte (*apo eparchon* podria distingir un ex-prefecte?). *Spatharios* per força ha d'estar relacionat amb un portador d'espasa. És a dir cinc càrrecs relacionats amb el govern de la fortalesa o de l'illa? És cosa que de moment se'ns escapa.

Ara bé de manera molt indirecta la troballa confirma el testimoni d'al-Zuhrî quan es refereix a la resistència dels rûm, encamellats a les altures del Hisn Alarun a inicis del segle X. Seibt proposa per a aquests segells una cronologia que oscil·la entre els segles VII i VIII, circumstància que ens fa pensar que les Illes Balears no estaven tan abandonades de la mà dels bizantins com fins ara havíem pensat. Fet que es pot relacionar amb l'existència del *mulûk Mayuraqa wa Minuraqa* que acompanyaren a Musâ ibn Nusayr quan retornà a Damasc a retre comptes al califa. És molt possible que els representants del poder imperial fossin, a ulls dels musulmans que l'any 707 saquejaren les costes mallorquines, els esmentats reietons.

Es pot argüir que la presència de monedes no implica una dependència política del territori on aquestes foren trobades. La circulació monetària segueix uns viaransys molt especials. És ver, ara bé la presència de segells, encunyats per validar la documentació, juntament amb la titulació del dignataris que senyorejaven o visitaren Santueri suposa quelcom més que un simple intercanvi comercial.

En el capítol 4 Ilisch inventaria les troballes d'època islàmica. El més cospador és la constància, per primera vegada a Mallorca, d'un dirham de conquesta amb llegenda llatina. Fita cabdal per determinar un cert tipus de relació primerenca de les Balears amb el món islàmic a un moment en el qual l'arxipèlag, en teoria, romanía independent, dins la més plena de les obscuritats. La presència de la moneda és una fita més que justifica la presència de Abd Allah ibn Musa, l'any 707, i la signatura del pacte entre musulmans i el poder establert a les Illes.

La sèrie, a més, abasta mig dirham de Tudga; encunyacions califals, no hi ha constància

de moneda emiral; de taifes, no tan sols Denia i Mallorca sinó també de Saragossa, Lleida, Tudela, Tortosa, Almería i Badajoz. En aquest cas la circulació monetària suposà un paper important en la vida econòmica de les Illes Orientals d'al-Andalus. El conjunt és el més nombrós amb 571 monedes entre les identificades i les que a causa del seu estat no s'han pogut classificar.

Michael Matzke estudia la numismàtica medieval cristiana i moderna (147 peces) que abasten des de Jaume I a Isabel II.

Finalment Ilisch clou l'estudi dels ponderals d'època bizantina i islàmica amb un total de 47 exemplars.

És llàstima que la part gràfica, més bé mediocre, no acompanyi la primcernuda catalogació dels experts alemanys. La qual cosa suposa a ulls dels investigadors locals una completa i ineludible revisió del cabal numismàtic que ha proporcionat la intervenció a Santueri. Actuació que de realitzar-se amb una metodologia arqueològica així com cal hauria proporcionat una millor comprensió del context arqueològic d'aquell indret emblemàtic.

Com arqueòleg, ara per ara un dels pocs arabistes a Mallorca que he estudiat les escasses troballes de monetari d'època islàmica, estic en condicions d'afirmar que la intervenció a Santueri suposà un molt flac servei a la nostra història. Flac servei que no és atribuïble als autors d'aquesta monografia que, al menys, proporciona nous elements documentals per conèixer una època que encara es manté dins els segles més obscurs de la humanitat.

G. ROSSELLÓ BORDOY

Miquel MARÍN GELABERT: *Los historiadores españoles en el franquismo, 1948 – 1975. La historia local al servicio de la patria*. Institución Fernando el Católico/Prensas Universitarias de Zaragoza, Colección Estudios, Zaragoza, 2005, 395 pgs.

És cert que comentar un text constitueix un exercici amb múltiples opcions que no poden obviar algunes regles prioritàries. Per exemple, es pot fer un exercici purament formal a partir de la presentació del seu autor, de la descripció del seu contingut i d'una breu ressenya del seu significat. O també fer una tasca més complexa, que suposaria, a més dels exercicis anteriors, realitzar una anàlisi dels temes –o d'alguns dels temes– que apareixen més clarament definits i que semblen ser els protagonistes de l'escrit. Aquestes serien, en principi, les opcions més estandaritzades, però hi ha d'altres possibilitats que incorporen algunes llibertats i permeten enfocar el comentari des de perspectives menys formals, però igualment rigoroses. Es tracta de perspectives que sense deixar de banda les pautes bàsiques del mètode clàssic, es troben molt vinculades a l'impacte produït per la

lectura del text, a la seva complexitat i, molt especialment, a la capacitat de l'autor per generar curiositat, per plantejar idees, per estimular reflexions. Aquesta darrera opció és sense cap dubte la més atractiva, però també és la que presenta més dificultats.

A l'hora d'escollir entre les propostes esmentades per comentar el llibre de Miquel Marín Gelabert, he optat per la més senzilla. No tant per comoditat, com per respecte envers l'autor i envers el mateix text; la qualitat del segon i la qualitat humana i professional del primer mereixen un tractament més extens i més compromès. És una tasca que m'agradaria fer. Però a l'espera de fer-ho i amb l'esperança de poder-ho fer, vull oferir una presentació del llibre citat. De totes maneres, el que segueix no és tant un comentari, com una recensió ampliada.

A primera vista, el títol del llibre que aquí es comenta –*Los historiadores españoles en el franquismo, 1948-1975*– sembla indicar un contingut descriptiu, i fins i tot linial. Però si passam a considerar el subtítol –*La historia local al servicio de la patria*– la descripció ja no sembla tan clara, i el contingut ja no apareix tan linial. I si a més, ens agoseram a mirar l'índex, el que en un principi semblava una simple descripció, apareix com un text dens i complex, com un exercici d'anàlisi historiogràfica, com un excel·lent estudi d'erudició. En resum, com un treball de gran maduresa intel·lectual, que mereix un comentari més d'acord amb les característiques del text que s'acaben de descriure.

El primer que cal senyalar és que el llibre no és un estudi sobre la Història Local. El llibre és un text d'Història i d'Historiografia, que enfoca la funció que els historiadors locals varen tenir en la construcció de la disciplina. És, de fet, una ampliació del que l'autor –Miquel Marín Gelabert– va presentar al Departament d'Història de la Universitat de les Illes Balears com a Memòria de Llicenciatura, l'any 2000. Resulta curiós recordar ara com un dels membres del Tribunal, a l'hora de qualificar el treball, no volia donar-li la nota màxima perquè era un text, segons ell, teòricament pobre; pens que dita persona o no va entendre el que plantejava Miquel Marín, o no s'havia llegit el treball, o tal volta desconeixia el significat de "teoria". El sentit comú i l'ètica acadèmica varen acabar per imposar-se –cosa sorprenent ja que no és una pràctica habitual de l'esmentat Departament, almanco d'alguna de les seves àrees de coneixement– i el treball va obtenir la màxima qualificació.

El text s'organitza en tres parts. La primera està dedicada a analitzar el procés de normalització de les pràctiques historiogràfiques a Espanya entre 1948 i 1965, i a la participació de la història local dins aquest procés de normalització; amb especial atenció a la inserció del projecte estatal de promoció de l'historiografia local, en el marc de la formació d'una comunitat amb noves perspectives metodològiques que comença a definir-se a inicis dels anys 50. La segona enfoca alguns dels processos que més afectaren al que s'acaba de senyalar, amb especial atenció a la naturalesa de la professió, a la forma com la normalització de les pràctiques va incidir en la relació de la historiografia espanyola amb l'exterior, i de quina manera la història local es va veure implicada dins aquests canvis. La tercera transcendeix l'eix cronològic anterior, per analitzar el canvi produït per definir el recurs de la història local dins el doble context senyalat a les parts anteriors. Si bé cada una de les parts es pot considerar separadament, el contingut està perfectament articulat i ofereix una continuïtat argumental que proporciona una consistència sòlida, al temps que rigorosa, a tot el treball.

Una proposta tan complexa i tan rica en contingut exigeix una base documental igualment complexa, a més de voluminosa i extensa. Pel que fa al material bibliogràfic, el text incorpora una relació d'aprop de 500 títols, que constitueixen les fonts que han fonamentat l'estudi. A més s'inclou tot un aparell cartogràfic, gràfic i estadístic (5 mapes que mostren la distribució de càtedres, de les institucions del Patronato José María Quadrado, dels departaments d'història, i dels antics districtes universitaris i la localització de les noves universitats a partir del 1975; 39 quadres i 35 gràfiques que mesuren el nombre de professionals, d'institucions i de producció historiogràfica en termes generals) que representa una aportació extremadament erudita i que suposa la demostració i el resultat d'un treball fet a consciència, i amb professionalitat, que justifica amb escreix les qualificacions abans esmentades.

Quina és la línia argumental prioritària del present estudi? Amb les paraules del mateix autor: "*el objetivo principal de esta investigación debe ser ... la reconstrucción histórica de la disciplina y no la proyección hacia el pasado de estructuras, ideas o reivindicaciones genealógicas actuales*" (pag. 31); puntualitzant que quan parla de disciplina, esmenta la Historiografia, la qual constitueix una matèria actualment en procés de construcció dins el marc de les ciències històriques i dins el context de la universitat espanyola. L'anàlisi de la historiografia local, que a l'Espanya de la postguerra va adquirir una importància indiscutible i un pes considerable fins el punt d'institucionalitzar-la (creació del Patronato José María Quadrado en el marc del CSIC), era una exigència per poder entendre la formació i la naturalesa de la comunitat d'historiadors a Espanya. Especialment per dos motius: la seva tradició decimonònica i el seu impacte en el procés de formació d'una pràctica historiogràfica fora del marc específicament universitari, encara que molt sovint incorporada dins un marc acadèmic; i la seva transformació a mitjans dels 70 del nou-cents, com un component força rellevant de les pràctiques historiogràfiques universitàries, que a més i molt sovint són les responsables de la introducció d'algunes innovacions procedents d'àmbits acadèmics de fora.

Què és el que aquest text representa dins la línia de recerca del seu autor? Miquel Marín Gelabert, malgrat la seva joventut, és, sense cap dubte, un dels millors historiadors mallorquins del moment; i sense cap dubte, el millor format. Des que va començar la llicenciatura en Història tenia molt clara la seva opció de recerca. La influència d'un dels seus professors de secundària fou determinant per canalitzar els seus interessos, les seves lectures i la seva formació. Amb un dels expedients més brillants dels darrers anys, va aconseguir una beca de formació de personal investigador, la qual cosa li va permetre un període de quatre anys dedicats a la recerca i a la preparació de la seva tesi doctoral, al temps que va començar a col·laborar –com a professor de pràctiques– a l'assignatura Tendències Historiogràfiques Actuals. La seva col·laboració es va estendre a altres àmbits científics i a altres indrets acadèmics, essent actualment, una de les referències del grup d'historiadors responsables de la construcció de la Ciència Historiogràfica a Espanya. A l'actualitat és el secretari tècnic del Projecte Història Social de la Ciència i la Tècnica de les Balears, i manté una col·laboració continuada com a professor de pràctiques de l'esmentada assignatura Tendències Historiogràfiques Actuals. El present llibre és una més de les seves nombroses publicacions, bé articles a revistes especialitzades – *Mayurqa*, *Ayer* –, bé a llibres sobre la matèria realitzats amb altres

historiadors -com, per exemple, al *Diccionario Akal de Historiadores españoles contemporáneos* (Madrid, 2002). Però el present llibre és també la primera passa del que serà -i és- el seu projecte de recerca més necessari i que, a l'actualitat, li suposa una exigència prioritària, la seva tesi doctoral, centrada en l'anàlisi dels historiadors espanyols -o de la historiografia espanyola- al període que va de 1945 a 1970.

Quin significat té, i que ens aporta? És clar que contestar correctament cada una d'aquestes qüestions, exigeix un tractament més minuciós i específic. Però, també es pot proposar una breu reflexió que, en forma de pinzellada i a manera de conclusió, ens impliqui un poc més en l'exercici de la nostra professió. Pel que fa al seu significat, crec que suposa una aportació que trascendeix el marc de l'erudició acadèmica i ens introdueix en el camp de la rigorositat disciplinària. Al temps que posa amb evidència la pertinència i la rellevància del mètode quantitatiu a l'hora de construir propostes i de documentar fenòmens; quantificació, però, com a resultat de recollir una informació exhaustiva i d'organitzar una base de dades sòlida i consistent. Pel que fa al que ens aporta, consider que el més important és el rigor i la claretat conceptual i la força d'un exemple de treball impecablement realitzat.

ISABEL MOLL BLANES

BIBLIOGRAFIA
(2004-2005)

Bibliografia 2004-2005

- AA. DD.: *Història de les Illes Balears*, 3 vols., Barcelona, 2004.
- AA. DD.: *Irradiacions. La literatura catalana a les Illes Balears. El segle XX*, Palma, 2005.
- AA. DD.: *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005.
- AA. DD.: *L'eclipsi total de sol a la Mallorca de 1905*, Palma, 2005.
- David ABRIL HERVÁS: "Inca 2000. La immigració extracomunitaria al cor de Mallorca", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 123-136.
- Catalina AGUILÓ; Mª José MULET: *Guia d'arxius, col·leccions i fons fotogràfics de les Balears (1840-1967)*, Palma, 2005.
- C. ALCAIDE; C. MAS ; M. A. CAU: "L'antiguitat tardana al municipi de Manacor: arquitectura cristiana i territori", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 171-190.
- Josep AMENGUAL I BATLE: "El segle V: de la romanitat política a la cultural a les Balears", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 155-172.
- Josep AMENGUAL I BATLE: "Homenatge al P. Miquel Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 131-135.
- Josep AMENGUAL I BATLE; Miguel Ángel CAU ONTIVEROS: "Antiguitat tardana a les Illes balears", *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 131-138.
- Jordi AMENGUAL I QUETGLAS; Jaume CARDELL I PERELLÓ; Lluís MORANTA I JAUME: "La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 11-26.
- Antoni AMORÓS BORRÀS: "Fra Anselm Turmeda, l'anti-Lluï mallorquí", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 223-227.
- Jaume ANDREU: "Arquitectura popular mallorquina a vorera de mar", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 57-74.
- Àngel APARICIO I PASQUAL: "Torre d'Andritxol. Anàlisi del patrimoni arquitectònic i cultural de l'entorn", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 239-265.
- Àngel APARICIO I PASQUAL: "La restauració de la torre major (Alcúdia). Primera fase", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 9-31.
- Antoni ARCAS GARCÍA-DELGADO: *L'escultor Miquel Arcas, 1876-1953*, Palma, 2004.
- Antoni ARMENGOL; Jaume ARMENGOL: *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Palma, 2005.

Antoni AULÍ GINARD; Bartomeu GARAU MORANTA; Joan PARETS SERRA: "El director de banda i compositor musical inquer Josep Balaguer i Vallès (1869/1951)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 63-64.

Manuel BARBERÀ: "Ramon lo Foll i Foix", *Randa*, 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 15-23.

Pep BARCELÓ ADROVER: "Versions del memorial De la vinguda a Mallorca de l'Emperador Carles I d'Espanya i V d'Alemanya", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 303-312.

Gabriel BARCELÓ BOVER: "El barri de Son Fangos. Apunts per a una memòria", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 67-86.

Maria BARCELÓ CRESPI: "El casat de les possessions a la Mallorca baixmedieval. Estructura i funció", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 101-126.

Maria BARCELÓ CRESPI: "Església, poder i societat a l'edat mitjana", *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*, Barcelona, 2005, 55-61.

Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT PUJOL: "L'antroponímia mallorquina renaixentista", *XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2005, 203-211.

Maria BARCELÓ CRESPI; G. ROSSELLÓ BORDOY: "Una nau corsària: el seu bastiment", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 39-48.

José Luis BARRIO MOYA: "Don Mateo Cabrer, contrabajo mallorquín en la Capilla Real de Madrid durante los reinados de Carlos II y Felipe V", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 233-250.

Miquel BATLLORI I MUNNÉ: "Lliçó magistral del pare Miquel Batllori amb motiu de la seva investidura com a Doctor Honoris causa per la UIB", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 31-42.

Emilio BEJARANO GALINDO: *M. Cayetano Soler. Un hacendista olvidado. Diatriba y reivindicación de su ejecutoria*, Palma, 2005.

Margalida BERNAT I ROCA; Natàlia SOBERATS SAGRERAS: "De l'alquena... i altres herbes. A l'entorn d'una droga medieval", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 127-144.

Margalida BERNAT I ROCA; Jaume SERRA I BARCELÓ: "El concepto de 'posesión': unidad de control de espacio, de gentes y de producción. Reflexiones sobre su origen (Mallorca, siglos XVI-XVII)", *El mundo rural en la España moderna*, Cuenca, 2004, 259-291.

Margalida BERNAT I ROCA: *El call de ciutat de Mallorca*, Palma, 2005.

Guillem BIBILONI; Bernat Juan RUBÍ: "Correspondència epistolar de Llorenç Pérez Martínez (1963-1992) (i3)", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 229-237.

Pau BIBILONI JAUME; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Toponímia i malnominació. El cas de Llorito", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 105-111.

Pau BIBILONI JAUME; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Es Colomer i Son Estela (Llorito). Notes d'Història i microtoponímia", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 245-262.

Hortensia BLANCO; Bernat OLIVER; Joan MANUEL PONS: "Primeres conclusions d'un inventari realitzat sobre l'estat actual del patrimoni marítim a Mallorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 161-170.

Anthony BONNER: "El lul.lisme del P. Miquel Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 145-148.

María José BORDOY BORDOY: *El monestir del puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*, Pollença, 2005.

M. José BORDOY BORDOY; Esther CRUZ PÉREZ: "El Convent Dominic de Sant Vicenç Ferrer. Notes per a l'estudi dels costums funeraris (segles XVII-XVIII)", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 273-286.

Maria del Carme BOSCH: "Cinc cartes llatines de Joan Muntaner i Garcia", *Randa*, 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 35-55.

Antoni BOSCH FERRAGUT; Joan CALDENTY BRUNET "Topònims nostrans i forans dels carrers de Manacor", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 133-147.

Joan J. BURGUÉS MESTRE: "Transició democràtica i preautonomia a les Illes Balears. Els fonaments de l'actual ensenyament "de" i "en" llengua catalana: una iniciativa de teatre de La Caixa a les escoles", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 215-226.

Tomeu CAIMARI: "Els governadors de la plaça d'Alcúdia al segle XVIII", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 101-117.

Joan CALDENTY BRUNET: "La franja periurbana de Manacor: característiques, evolució i perspectives de futur", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 87-98.

Manuel CALVO TRIAS: "Marcos conceptuales para el análisis de la evolución de los planteamientos teóricos de la disciplina prehistórica", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 301-315.

Sílvia CANALDA LLOBET; Albert MARTÍ PALAU: "El mobiliari del convent de les caputxines", *L'Àmbit Femení en els segles XVII i XVIII, del Palau al Convent*, Palma, 2004, 42-61.

Francesc CANUTO I BAUZÀ: "Els rams de la toponímia", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 31-38.

Miquel Àngel CAPELLÀ GALMÉS; Joan Manuel PONS VALENS: "El jaciment Andratx I: una embarcació del segle XIX enfonsada a les costes d'Andratx", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 361-372.

Maria CARBONELL; Joan M. PONS VALENS: "El jaciment púnic Cabrera VII. La consolidació i la restauració d'alguns dels materials recuperats en els sondatges arqueològics realitzats pel Grup d'Arqueologia Subaquàtica de Mallorca (GAS)", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 231-256.

Albert CARVAJAL MESQUIDA: "Naixement i evolució d'un espai per als documents: el cas de l'antic arxiu parroquial de Manacor", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 229-242.

Albert CARVAJAL MESQUIDA: "És factible recobrar la figura dels antics macers de Manacor?", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 287-290.

Esther CASTAÑO MATAMALAS; Núria GOMILA BONET; María Soledad BUSTAMANTE BANI: "Talles a Manacor a finals del segle XIV", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 261-272.

Margalida CASTELLS VALDIVIESO: "Estudi malacològic i resultats preliminars de les investigacions arqueològiques a la cova de la Figuera Blanca, Alcúdia (1995)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 259-274.

Pau CATEURA BENNÀSSER: "Moda y modales: reyes, príncipes y nobles como paradigmas sociales (s. XIII-XV)", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 317-327.

Miguel Ángel CAU; Mª Esther CHÁVEZ: "El fenómeno urbano en Mallorca en época romana: los ejemplos de *Pollentia* y *Palma*", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 27-49.

Bernat CIFRE FORTESA: *Costa i Llobera i el món clàssic (1854-1922)*, Palma, 2005.

Raimundo CLAR GARAU: *El derecho foral de Mallorca*, Palma, 2005.

Eliseu CLIMENT: "El pare Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 25-28.

Santiago CORTÈS I FORTESA: "Gabriel Llompарт i Jaume, un inquer del segle XX", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 153-158.

Elena COSTA GISPERT; Esther GONZÁLBEZ FERRER: "Cuatro artistas de Cala d'Or", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 215-222.

Benjamí COSTA RIBAS; Jordi H. FERNÁNDEZ GÓMEZ: "Les illes Pituüses abans de la conquesta romana", AA. DD.: *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 17-20.

Joan C. DE NICOLÁS MASCARÓ: "Els primers segles de l'ocupació romana de l'illa de Menorca: continuïtats i ruptures en l'àmbit rural", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 111-128.

Xavier DEL HOYO BERNAT: "Entrevista amb el pare Miquel Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 43-54.

Miquel J. DEYÀ BAUZÀ: "El paper d'Alcúdia i el seu port en la defensa del regne durant el segle XVI. El cas de les amenaces franceses de meitat del segle XVI", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 171-177.

Miguel José DEYÀ BAUZÀ: "Dos dinastías de menestrales en la Mallorca del Antiuo Régimen. Los Femenia y los Rodríguez", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 27-39.

Antoni DOMINGO PONS; Glòria DRUGUET TANTINYÀ: "El moll del port major d'Alcúdia. El primer nucli i les seves instal·lacions fins a la fi del s. XIX", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 119-148.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "L'Administració a la Corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana. Les terres de l'antiga Corona de Mallorca després de la reincorporació a la Corona Catalanoaragonesa", *Los cimientos del Estado en la Edad Media. Cancillerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*, Alicante, 2004, 169-180.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "Algunes referències documentals sobre Puigpunyent a la primera meitat del segle XIV", *I Jornades d'Estudis Locals de Puigpunyent*, Puigpunyent, 2005, 65-67.

Alfonso ENSEÑAT DE VILLALONGA: "¿Quién era Miguel Ballester, el hombre de confianza de Colón en el Nuevo Mundo?", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 161-180.

Maria Magdalena ESTARELLAS ORDINES: "Els materials subaquàtics del Museu de Mallorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 289-308.

Joan ESTRANY I BERTÓS: "Evolució urbana i torrents: 100 anys de difícil convivència", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 65-70.

Joan ESTRANY I BERTÓS; Guillem VICENÇ XAMENA: "La localització comercial a Inca. Factors i característiques", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 71-82.

Blanca FAYAS RICO; J. M. PONS VALENS: "Primera aproximació a algunes de les àmfores romanes localitzades en les campanyes realitzades pel Grup d'Arqueologia Subaquàtica de Mallorca al jaciment Cabrera VIII", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 325-340.

Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: "La Biblioteca Municipal d'Inca als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 137-140.

Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ; Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO: "L'ensenyança a les institucions religioses als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 19-20.

Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ; Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO: "L'Escola d'Arts i Oficis i l'Escola del Treball als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 21-24.

Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ; Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO: "L'Escola de Tiraset als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 25-28.

Antoni FERRER FEBRER; Albert CARVAJAL MESQUIDA: "Les ordenances municipals de Manacor de 1872", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 47-66.

Miquel FERRER I FLÓREZ: "Epistolari de Miquel Costa i Llobera (1854-1929)", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 375-444.

Miquel FERRER I FLÓREZ: "Alcúdia: intents de repoblació", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 81-100.

Miquel FERRER I FLÓREZ: "Un metge agoserat (Joan Reynés Ferrer. 1801-1882)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 149-169.

Miguel FERRER FLÓREZ: *Política y represión en Mallorca (1800-1840). Sociedades secretas y liberalismo*, Palma, 2005.

Miguel FERRER FLÓREZ: "Defunciones reales", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 89-99.

Maria Cristina FERRER GONZÁLEZ; Maria PONS ADROVER: *Mestres republicanes. Ciutadanes Compromeses*, Palma, 2005.

Reis FONTANALS JAUMÀ: "El monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca i el control de l'aigua", *Randa*, 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 25-34.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "Lectura i educació social a Mallorca durant la primera meitat del segle XIX", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 229-238.

Gaspar FUSTER VENY: "Estudi de s'establiment i es primers compradors de s'Illot", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 99-126.

Climent GARAU: "El pare Miquel Batllori en el recobriment de la nostra memòria històrica", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 123-130.

Neus GARCIA INYESTA: "Aproximació a l'estudi tipològic de les edificacions a vorera de mar a Mallorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 51-56.

Jesús GARCÍA MARÍN; Leandro GARRIDO ÁLVAREZ: "Noticia de los 'Papeles Mallorquines' del padre Batllori en la Real Academia de la Historia", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 183-186.

Enrique GARCÍA RIAZA: "Las ciudades romanas de Mallorca y su diversidad estatutaria", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 71-83.

Jaume GARCÍA ROSSELLÓ; Carlos QUINTANA: "Cerámica indígena y cerámica a torno. Una aportación a la producción cerámica talayótica tardía de Mallorca", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 281-299.

Domingo GARCÍAS ESTELRICH: "La actividad teatral en la Casa de las Comedias (1700-1800)", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 251-266.

Maria del Pilar GARCÍAS MAS; Emmanuelle GLOAGUEN MURIAS: "Los enterramientos infantiles en el túmulo de son Ferrer (Calvià, Mallorca): una primera aproximación", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 269-280.

Ana Isabel GARGALLO ASTROM: "El paper del republicanisme en el foment de l'alfabetització a Mallorca (1868-1936)", *Història/Histories de la lectura*, Palma, 2005, 151-160.

Bartomeu GARÍ SALLERAS; Simó TORTELLA SBERT: *La República a Porreres. Un temps oblidat*, Porreres, 2005.

Cristina GATELL; Glòria SOLER: "Els anys mallorquins: paisatge, literatura i amics", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 57-62.

Cristina GATELL; Glòria SOLER: "Miquel Batllori. Esbós d'una cronologia mallorquina", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 197-204.

Antoni GILI I FERRER: *Ermita de Betlem, 200 anys d'Història (1805-2005)*, Palma, 2005.

Antoni GILI I FERRER: "Toponímia medieval artanenca", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 113-118.

Antoni GINARD BUJOSA; Joan FEMENIA ÀVILA: "Dos plànols de la parroquia de Sant Josep del Terme (1938 i circa 1957). Anàlisi toponímica i d'evolució del territori", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 167-189.

Manolo GÓMEZ; Bernat MARCH: "La recuperació de la barca de bou 'La Balear'", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural. El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 181-186.

Antoni GOMILA GRIMALT; Joan LLITERAS VIVES: "Els primers projectes per a la construcció d'un nou temple parroquial a Manacor (segles XVIII-XIX)", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 199-218.

Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO; Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: "L'Escola Graduada als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 29-30.

Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO; Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: "Pressuposts i subvencions a càrrec de l'Ajuntament d'Inca als anys de la Guerra Civil adreçats a l'àmbit de l'Educació i la Cultura", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 31-40.

Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO; Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: "Construccions escolars als anys de la Guerra Civil (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 41-44.

Isabel M. GONZÁLEZ BLANCO; Juan FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: "L'Institut Elemental de Segona Ensenyança (1936/1939)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 45-52.

Elvira GONZÁLEZ GOZALO: "La caixa de les rareses. Objectes exòtics del s. XVII en un món de clausura", *L'Àmbit Femení en els segles XVII i XVIII, del Palau al Convent*, Palma, 2004, 32-40.

Arnau GONZÁLEZ I VILALTA: "La Comunitat Cultural Catalano-Balear (1936)", *Randa* 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 153-166.

Francesc GRIMALT: "L'observatori astronòmic de s'Illot", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 143-160.

Eugen HEINEN: "Aspectes de la convivència de les 'tres cultures' a la Península Ibèrica", *Segell*, 1, Palma, 2005, 43-56.

Jocelyn HILLGARTH: "El Padre Miquel Batllori i Munné (1909-2003)", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 21-23.

Lutz ILISCH; Michael MATZKE, Wernert SEIBT: *Die Mittelalterlichen Fundmünzen, Siegel und Gewichte von Santueri, Mallorca, Tübingen*. 2005.

JAUME I: *Llibre dels fets. Conquestes de Mallorca i Eivissa i submissió de Menorca*. (Introducció i edició a cura de Gabriel ENSENYAT PUJOL), Palma, 2005.

Miquel JAUME CAMPANER: "Un assaig del sistema de Winnetka a Mallorca", *Història/Histories de la lectura*, Palma, 2005, 191-203.

Gabriela KACELNIK TANNCHEN: "Central tèrmica d'Alcúdia 1", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia, Alcúdia*, 2004, 33-38.

Olga LÓPEZ MIGUEL: "La preservació del patrimoni marítim. Eixos d'actuació del Museu Marítim de Barcelona", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 123-132.

Pere J. LLABRÉS MARTORELL: "Inca en les grans transformacions del segle XX", *V Jornades d'Estudis Locals, Inca*, 2005, 9-18.

Jaume LLABRÉS MULET: "Consideracions sobre els espais de la dona a l'àmbit aristocràtic i conventual. Aproximació a l'estrado, un tipus emblemàtic d'estança femenina (segles XVI-XVIII)", *L'Àmbit Femení en els segles XVII i XVIII, del Palau al Convent*, Palma, 2004, 21-31.

Francesc LLADÓ I ROTGER: "Miquel Ferrà i Miquel Batllori, dos intel·lectuals a la Mallorca de la postguerra", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 75-82.

Maria LLINÀS RIERA; Joan Manuel PONS VALENS: "Ceràmiques modernes i contemporànies trobades a jaciments submarins en les campanyes de prospecció del GAS. El jaciment submarí del caló de les Agulles. El Cabrera XII", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 373-384.

Juan J. LLODRÀ GONZÁLEZ: "Una nova visió dels indis Juaneños segons fra Jeroni de Boscana", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 201-214.

Gabriel LLOMPART: "Los cristianos de Mallorca y la evangelización de Canarias hacia 1350", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 161-168.

Gabriel LLOMPART MORAGUES: "El cal·lígraf Romeu des Poal i l'avalot del Call de Mallorca de 1340", *Segell*, 1, Palma, 2005, 29-42.

Gabriel LLOMPART MORAGUES: "L'infant Jaume y la rabia de los pobladores de Mallorca (Ca. 1268)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 7-25.

Gabriel LLOMPART; Mateo CERDÀ: "Portadores de cartas y salteadores de caminos (Pollença 1402)", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 169-200.

Ramon LLULL: *Vida coetània*. (Introducció i edició a cura de Gabriel ENSENYAT PUJOL), Muro, 2004.

Ramon LLULL: *Llibre de contemplació en Déu*. (Introducció i selecció a cura de Gabriel ENSENYAT PUJOL), Palma, 2005.

Ramon LLULL: *Cant de Ramon. Lo Desconhort*. (Introducció i edició a cura de Gabriel ENSENYAT PUJOL), Muro, 2005.

Antoni LLULL MARTÍ: "Alguns noms de persona que foren usuals a Mallorca en els segles XIII-XIV i que sobreviuen com a llinatges", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003.2004)*, Palma, 2005, 17-26.

Joan FRANCESC MARCH: *Joan Mascaró, la Vila i els margalidans*, Santa Margalida, 2005.

Antoni MARIMON RIUTORT: "Aproximació al rol de la dona en el còmic realista publicat sota el franquisme", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 79-90.

Antoni MARIMON RIUTORT: "La història en l'obra del pedagog Miquel Porcel Riera", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 383-391.

Joan MARQUÈS LE-SENNE: "El P. Miquel Batllori i Munné, S. I. professor de Batxillerat?", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 111-114.

Bernardo MARTÍ (presentación y notas de): "Sermones dedicados a San Miguel y Santa Cecilia, sacados de 'El Mallorquín menor' (1677), sermonario de Nadal Feliu (1623-1681)", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 193-232.

Bartomeu MARTÍNEZ OLIVER: "La dimensió musical i biogràfica del compositor inquer i fill il·lustre Antoni Torrandell Jaume (1881/1963)", *VJornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 83-102.

Bartomeu MARTÍNEZ OLIVER: "L'obra arquitectònica de Francesc Casas Llompart (1905/1977) a Inca", *VJornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 103-118.

Antoni MAS I FORNERS: "De toponímia andalusina a antroponímia feudal. Els 'llinatges' toponímics andalusins a la Mallorca del segle XIII", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 13-38.

Antoni MAS I FORNERS: "Una hipòtesis sobre l'origen del topònim de la Victoria", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 201-204.

Antoni MAS I FORNERS; Joan-Lluís MONJO I MASCARÓ: "*Tothom se'n va a la població de València*. L'emigració mallorquina al regne de València en el segle XVII", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XV, Barcelona, 2004, 89-112.

Antoni MAS I FORNERS: *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma, 2005.

Antoni Mas Forners: "L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el segle XIII", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, 65-103

Antoni MAS I FORNERS: "L'antiga vila de Manacor i les Ordinacions d'en Jaume II", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 15-32.

Antoni MAS I FORNERS; Joan-Lluís MONJO I MASCARÓ: "Femenia/Femenies: un llinatge toponímic mallorquí", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 27-42.

Antoni MAS I FORNERS: "L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el segle XIII", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 65-103.

Antoni MAS I FORNERS: "La talla de Santa Margalida del 1682. Un estudi sobre els canvis en la distribució de la població a partir de l'estudi de l'antroponímia", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 263-294.

Antoni MAS I FORNERS: "Una aproximació a l'evolució de la nomenclatura i la toponímia de les parcel·les i propietats d'ús agrari i ramader a Santa Margalida", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 299-310.

Antoni MAS I FORNERS: "De Santa Margalida d'Empúries a Santa Margalida de Mallorca. Un cas de trasplantament d'advocació i de topònim", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 313-317.

Mª José MASSOT; P. DE MONTANER: *La documentación sobre la tisis entre 1718 y 1813 en el Arxiu Municipal de Palma*, Palma, 2005.

Josep MASSOT I MUNTANER: "El viatge d'Antoni M. Alcover a Montserrat i a Lorda (1883)", *Randa* 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 89-119.

Josep MASSOT I MUNTANER: "El pare Miquel Batllori i Mallorca", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 9-15.

Joan Josep MATAS: *De la sacristia al carrer. Acció Catòlica espanyola a Mallorca (1931-1959)*, Palma, 2005.

Antoni MAYOI I LLOMPART; Josep ROTGER MARTÍNEZ; Francesc VALLCANERES JAUME: "Antropologia de la festa i la música a Alcúdia a la baixa Edat Mitjana", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 207-245.

Antoni MAYOI I LLOMPART: *El comerç marítim entre Alcúdia i Ciutadella en la baixa Edat Mitjana (1300-1526)*, Alcúdia, 2005.

Francesc de B. MOLL MARQUÈS: "El P. Miquel Batllori i Francesc de B. Moll", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 83-86.

Marc MAYER: "Noves observacions sobre la societat romana de les Balears", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 145-153.

Miquel MIRALLES GILI: "Retorn dels franciscans a Inca i la seva incidència en el camp de l'educació", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 173-183.

Joan MIRALLES I MONSERRAT: *Francesc de Borja Moll i la llengua literària*, Palma, 2005.

Joan MIRALLES I MONSERRAT; Honorat JAUME I FONT: "Una enquesta sociològica i històrica per a l'estudi de l'emigració balear a Cuba", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 291-296.

M. Isabel MIRÓ MONTOLIU; Francesca COMAS RUBÍ: "Rosa Roig: viure per llegir, llegir per viure", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 401-410.

Luis MIRÓ-GRANADA GELABERT: "Los Miró de Sóller", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 41-73.

Joana MORA FIAL: "Els moviments de població a Alcúdia: la repoblació de famílies menorquines (1779-1850)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 61-80.

Luis MORANTA JAUME: "Caesar. Augv...", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 315-324.

Jordi MORELLÓ BAGET: "El gran captiveri de Menorca o la seva dependència financera del Principat. Estat de la qüestió", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 329-339.

Margalida MUNAR GRIMALT; Magdalena SALAS BURGUERA: "El projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment talaiòtic de s'Hospitalet Vell (Manacor)", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 161-170.

Antoni Josep MUNAR REUS: "Recursos humans i materials vinculats a la construcció artesana de vaixells de fusta actualment disponibles a Mallorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 201-210.

Joan Miquel MUT GARCIA: "Joan Mascaró: ecologia, natura i desenvolupament turístic", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 161-168.

Maria Esperança NICOLAU MARTÍNEZ: "Les cares de la Verge", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 219-228.

Bernat OLIVER FONT; Bartomeu HOMAR BESTARD: "Recuperació d'embarcacions tradicionals: les regates de vela llatina", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 187-200.

Gabriel ORDINAS MARCÈ; Gori PUIGSERVER ARBONA; Antoni REYNÉS TRIAS: "Indrets d'interès patrimonial de la costa d'Escorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 75-84.

Gabriel ORDINAS MARCÈ; Francesca ROTGER MOYÀ: "La defensa d'Alcúdia el 1738. Una descripció militar de la ciutat i la costa", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 275-291.

Bartomeu ORELL I VILLALONGA: "L'alfabetització dels emigrants mallorquins entre final del s. XIX i principi del XX", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 161-174.

Margarita ORFILA; Francisco TUSET: "Descripción, paralelos y análisis de los mosaicos de la iglesia de Son Fad, inet (Campos, Mallorca)", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 189-207.

M. ORFILA PONS; L. MORANTA JAUME; Mª E. CHÁVEZ ÁLVAREZ; M. CAU ONTIVEROS: "Disseny del traçat del fòrum de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 247-258.

Margarita ORFILA PONS: "La romanització a les Illes Balears a través de l'arqueologia", *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 27-37.

José ORLANDIS ROVIRA: "Epistolario mallorquín de Alvaro d'Ors", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 127-136.

Antonio ORTEGA VILLOSLADA: "Documentos referentes al reino de Mallorca en los archivos de París", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 341-356.

Antonio ORTEGA VILLOSLADA: "Andreu Bonmacip, guardià del port de Mallorca", *BSAL* 60, Palma, 2005, 297-302.

Antonio ORTEGA VILLOSLADA: "El trabajo femenino en Mallorca. La labor de la mujer en la actividad marítima de la primera mitad del siglo XIV", *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie III, H^a Medieval, 17, Madrid, 2004, 461-469.

Aina PASCUAL BENNÀSSER: "Teresa María Ponce de León, de virreina a 'indigna' caputxina", *L'Àmbit Femení en els segles XVII i XVIII, del Palau al Convent*, Palma, 2004, 10-20.

M. Immaculada PASTOR HOMS; M. Del Carme FERNÁNDEZ BENNÀSSER: "La biblioteca i casa de cultura de La Caixa de Palma de Mallorca (1931-1999)", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 319-330.

M. Immaculada PASTOR HOMS; M. Del Carme FERNÁNDEZ BENNÀSSER. "La xarxa de biblioteques de La Caixa a Balears (1929-1998)", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 331-342.

Javier PASTOR QUIJADA: "La coca del còdice H3 del Archivo Histórico del Reino de Mallorca", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 133-160.

Marta PÉREZ; Marina CRESPI: "Arqueologia subaquàtica, conservació i restauració", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 213-230.

Antoni PICAZO MUNTANER: "Aproximació a l'estudi de la càrrega de censals i evolució pressupostària del municipi d'Artà. 1836-1860", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 357-370.

Miquel PIERAS VILLALONGA: "La indústria del calçat a Mallorca (1929-1939). El cas d'Inca", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 141-152.

Rosa PLANAS I FERRER: "Xueta: l'ambivalència d'un mot", *Segell*, 1, Palma, 2005, 61-84.

Rosa PLANAS FERRER; Josep M. POMAR REYNÉS: "Notícies sobre el cognom Flores i la seva implantació a la ciutat de Palma", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 43-46.

Antonio PLANAS ROSSELLÓ: "Las facultades normativas de los Jurados de la Ciudad y Reino de Mallorca", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 145-160.

Antonio PLANAS ROSSELLÓ: "La creación notarial en el reino de Mallorca (SS. XIII-XVIII)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 101-113.

Lluís PLANTALAMOR MASSANET: "Les illes de Mallorca i Menorca abans de la conquesta romana", *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 11-15.

Nicolau PONS: *Història i afers dels religiosos a les Balears, ss. XIII-XX*, Palma, 2005.

Jerònia PONS; Andreu BIBILONI: "El mercat de treball a l'indústria del calçat a Mallorca (1900-1970). El cas de Lloseta", *Estudis Baleàrics*, 78/79, Palma, 2004, 141-159.

Miquel PONS BONET: "Imatge total de Miquel Batllori S. I.", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 115-122.

Joan Manuel PONS VALENS: "La creació d'una escola taller de mestres d'aixa, un instrument per a la recuperació d'un ofici artesà i d'un patrimoni marítim en perill de desaparició: les embarcacions de fusta tradicionals mallorquines", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 171-180.

Joan Manuel PONS VALENS: "Les campanyes arqueològiques realitzades pel Grup d'Arqueologia Subaquàtica de Mallorca entre els anys 1995-2000. La realització d'una carta arqueològica subaquàtica de Mallorca i Cabrera", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 257-288.

J. M. PONS VALENS; M. M. RIERA FRAU: "Una nau medieval catalana enfonsada a la badia de Palma: el Calvià I", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 341-360.

Rafel PUIGSERVER POU: "La difusió de la llengua catalana a través de la revista *Es Saig d'Algaida*", *Història/ Històries de la lectura*, Palma, 2005, 343-353.

Clara Maria QUETGLAS CARBONELL: "Estudi de l'horari, l'alimentació i la higiene a les escoltes infantils Cangurs i Sol Ixent", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 53-62.

Damià RAMIS; Gabriel SANTANDREU; Joan CARRERAS: "Resultats preliminars de l'excavació arqueològica a la Cova des Moro entre 1999 i 2002", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 127-142.

Pere RAYÓ I BENNÀSSAR: "L'obra de Sebastià Riusec *es Pollencí*", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 119-122.

Joan REQUESENS I PIQUER: "L'epistolari entre els canonges Jaume Collell i Miquel Costa i Llobera", *Randa 52*, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 121-151.

Pere Elies RIERA FEMENIES: "Es molinet. El molí d'aigua de Vernissa", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 179-186.

Maria Magdalena RIERA FRAU; Mateu RIERA RULLAN: "Campanya d'excavacions arqueològiques de 2003 en la 'factoria de salaons' del Pla de Ses Figueres (Cabrera, Balears). Les troballes d'època antiga", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 337-372.

Francesc RIERA I MONTSERRAT: "L'aventura frustrada d'uns xuetes a Israel", *Segell*, 1, Palma, 2005, 127-137.

Francesc RIERA I MONTSERRAT: "Dos glossats anti xuetes del segle XIX", *Segell*, 1, Palma, 2005, 173-178.

Isabel M. RIERA OLIVER; R. Júlia ROMAN QUETGLES: "El patrimoni artístic de l'edat moderna a Manacor. Proposta de recorregut interpretatiu en el Convent de Sant Vicenç Ferrer", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 243-260.

Mateu RIERA RULLAN: "Menorca en tiempos de la dominación romana", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 129-144.

Mateu RIERA RULLAN; Maía Luisa SÁNCHEZ LEÓN; Magdalena FÀBREGUES POMER; Enrique GARCÍA RIAZA: "Dues inscripcions d'època antiga de l'illa de Cabrera (arxipèlag de Cabrera, Illes Balears)", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 325-332.

Maria Cristina RITA: "Menorca: l'Antiguitat preservada?", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 209-223.

Júlia ROMAN QUETGLES: *El jardí botànic de la Misericòrdia de Palma. Ciència i cultura de la botànica a Mallorca en els segles XVIII i XIX*, Palma, 2005.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "El recuerdo de la Antigüedad Clásica en el Repartiment de Mallorca", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 225-234.

G. ROSSELLÓ BORDOY: "Qui eren els jueus de l'Almudayna?", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 289-296.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "L'art de la caricatura: notes sobre la seva història recent a partir d'un arxiu privat", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 173-180.

G. ROSSELLÓ BORDOY: "Madīna Mayūrqa-Ciutat de Mallorques: cabeza de puente en el Mediterráneo occidental", *Arqueologia Medieval*, Mértola, 2005, 139-145.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Conclusions provisionals després d'una lectura del Repartiment de Mallorca: metodologia emprada pel seu estudi toponímic", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 55-61.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "La toponímia aràbiga de la partió d'Empúries", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, 361-370.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY; Josep MERINO SANTISTEBAN: "El patrimoni de les Illes Balears romanes: història de les investigacions, les troballes i les col·leccions, *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 145-153.

Pere ROSSELLÓ BOVER: "El P. Miquel Batllori i els poetes de l'Escola Mallorquina durant la postguerra", *Randa 52. Homenatge a Miquel Batllori/5*, Barcelona, 2004, 167-192.

Pere ROSSELLÓ BOVER (a cura de): "*Cartas de Italia*, de Miquel Forteza a i Anna Steegmann: un homenatge íntim al pare Miquel Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 87-107.

Joan ROSSELLÓ LLITERAS: "La desmembració parroquial d'Inca i els seus rectors (s. XX)", *V Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2005, 159-172.

Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Noticiari de Porreres*, Porreres, 2005.

Ramon ROSSELLÓ VAQUER: "Alguns documents inèdits sobre jueus i conversos de Mallorca (1387-1516)", *Segell*, 1, Palma, 2005, 149-171.

Ramon ROSSELLO VAQUER: "El polèmic bateig d'un sefardita a Muro (Mallorca) durant la II República Espanyola", *Segell*, 1, Palma, 2005, 179-182.

M. de les Neus RUIZ JAUME: "La premsa anarcosindicalista a Mallorca i el seu paper en la difusió de la lectura (1912-1936)", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 291-300.

Pere SALAS VIVES: "L'emigració de pollencins a Alcúdia a darrerria del segle XIX", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 43-60.

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN: "La ciudad de Mago (Maó, Menorca): continuidades y rupturas", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 97-109.

Mª Luisa SÁNCHEZ LEÓN; E. GARCÍA RIAZA: "Tres fragmentos epigráficos inéditos de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *BSAL*, 60, Palma, 2005, 333-336.

Mª Luisa SÁNCHEZ LEÓN; E. GARCÍA RIAZA: "Les Illes Balears en +època romana", *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona, 2005, 39-53.

Francisco SANLLORENTE: "El tribunal de responsabilidades políticas de Baleares (1939-1942)", *BSAL*, 69, Palma, 2004, 267-282.

Sebastià SANSÓ BARCELÓ: "Aproximació a l'anàlisi d'algunes dades extretes de l'Apeo de 1818", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 35-46.

Sebastià SANSÓ BARCELÓ: "La indústria perlera a Manacor. El cas de les Perles grans", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 297-312.

Álvaro SANTAMARÍA: "Consideraciones sobre la problemática del reino de Mallorca", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 151-160.

Juan Carlos SASTRE BARCELÓ: "Documentació sobre l'orde del temple a l'Arxiu de Santa Clara", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 39-62.

Joan Carles SASTRE BARCELÓ: "Un document de 1312 sobre un problema de 'contaminació' provocat per dos seders jueus de Mallorca", *Segell*, 1, Palma, 2005, 21-27.

Jaume SASTRE MOLL: "*Palaus rurals a Mallorca. La reestructuració del Palau de Sineu (1309)*", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 63-100.

Maria Antònia SEGURA BONNÍN: "Miquel Fortesa i la identitat xueta", *Segell*, 1, Palma, 2005, 85-125.

Josep SEGURA I SALADO: "Aspectes històrics del castell de Sant Carles (Portopí)", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 85-120.

Josep SEGURA SALADO: "La torre de Vernissa o el fort dels templers (Alcudia)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 2004, 187-199.

Josep SEGURA I SALADO: "Una altra marginació dels xuetes", *Segell*, 1, Palma, 2005, 57-59.

Antoni SERRA: "Visió personal, intransferible, del món jueu i dels xuetes", *Segell*, 1, Palma, 2005, 139-145.

Sebastià SERRA BUSQUETS: "Les polítiques públiques de foment de la lectura: el moviment associatiu i els mitjans de comunicació", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 109-121.

José María SEVILLA MARCOS: "Ensayo biológico sobre el archiduque Luis Salvador", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 115-126.

Josep SOLERVICENS: "Miquel Batllori: escrits de l'exili mallorquí, 1941-1947", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 63-72.

Bernat SUREDA: "*Laudatio* del Dr. Batllori i Munné", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947), Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 17-20.

Aina TORRENT-LENZEN: "Un error fonamental en la traducció d'un versicle del *Llibre d'amic e amat* de Ramon Llull a les modernes llengües de cultura", *Randa* 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 5-14.

Francisca TORRES I ORELL: "El material subaquàtic del Museu Municipal de Manacor", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 309-324.

Francisca TORRES ORELL; Margalida MUNAR GRIMALT: "L'excavació arqueològica de la basílica paleocristiana de Sa Carrotja a Porto Cristo i la seva restauració", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 191-198.

Sebastià TRIAS MERCANT: "La filosofia historiogràfica del P. Miquel Batllori", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947). Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 139-143.

Sebastià TRIAS MERCANT: "Historia y antropología de archivo", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, Palma, 2005, 75-88.

Lluís TUDELA VILLALONGA: *Catalunya, Mallorca i Gènova (1336-1349)*, Palma, 2005.

Antoni TUGORES: "Andreu Estelrich: cartes des de la presó", *Espai, fet urbà i societat a Manacor*, Manacor, 2005, 313-332.

Carine TUMBA COLOM: "El puig de Randa: ¿el otro Estudio General de Mallorca?", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 181-192.

Thilo ULBERT: "El yacimiento paleocristiano de Son Fadriñet (Campos, Mallorca)", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 173-187.

Valentí VALENCIANO I LÓPEZ: "Lectura, Història local i Joan Josep Amengual i Reus. Sobre els apunts històrics de la vila de Binissalem", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 371-381.

F. Xavier VALL I SOLAZ: "Un poema en monosíl·labs de Guillem Roca i Reus. 'Tu te'n vas. Ve na Bel des cap d'un poch'", *Randa* 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 5-14.

Cristóbal VENY: "El estandarte romano de *Pollentia* testimonio de la existencia de un collegium iuvenum", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 51-70.

Joan VENY: "Aspectes d'iccionímia balear", *VI Congrés El Nostre patrimoni Cultural, El Patrimoni marítim i costaner*, Palma, 2004, 15-30.

Tomàs VIBOT: *Crimis, infàmies i immoralitats a Bunyola i Orient (segles XVI-XIX)*, Palma, 2005.

Miguel VIDAL PERELLÓ; Jordi VIDAL REYNÉS: *Història del RCD Mallorca 1916-2004*, Palma, 2005.

Jordi VIDAL REYNÉS: "El P. Batllori a Internet", *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*, *Estudis Baleàrics*, 76/77, Palma, 2005, 187-193.

Agnes et Robert VINAS; Rodrigue TRETON: "Donation aux templiers", *BSAL*, 60, Palma, 2004, 285-288.

Antoni VIVES REUS: "La biblioteca del Foment del Turisme de Mallorca", *Història/Històries de la lectura*, Palma, 2005, 309-317.

William H. WALDREN: "La qüestió del primer poblament de les Illes Balears: realitat, ficció o follia", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 237-267.

Ernest ZARAGOZA I PASCUAL: "Recuperació de les Trapes de Santa Susanna de Maella i Sant Josep d'Andratx després de la Francesada i el Trienni Constitucional (1814-1828)", *Randa* 52, Homenatge a Miquel Batllori/5, Barcelona, 2004, 57-73.

Raimondo ZUCCA: "Le monete puniche di zecca sarda di Son Salomó (Minorca) e il riflesso della guerra dei mercenari in Sardegna e nelle Baleari", *Mayurqa*, 29, Palma, 2003, 85-96.

Nota:

En aquesta relació només s'inclouen els títols de llibres i articles sobre temes d'Història de Mallorca, en un sentit ampli, que han arribat a la biblioteca de la SAL o que se n'ha notificat la seva existència.

Consten així mateix alguns títols amb data del 2003 apareguts ja en el 2005.

Relació bibliogràfica a cura de Maria BARCELÓ CRESPI.

SECCIÓ OFICIAL I DE
NOTÍCIES

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA DE SOCIS DE LA SAL, CELEBRADA DÍA 10 DE FEBRER DE 2004

A les 19'30 hores té lloc al local social de la SAL, l'Assemblea General Ordinària amb l'assistència dels socis següents:

Jaume Albertí Albertí
Santiago Alemany Fuster
Juan Alemany Mir
Antoni I. Alomar Canyelles
Maria Barceló Crespi
Margalida Bernat Roca
Bartomeu Bestard Cladera
Miquel A. Capellà Galmés
Joan Carreras Escalas
Santiago Cortès Forteza
Miguel Deyà Bauzà
Miquel Duran Pastor
Josep Estelrich Costa
Miquel Ferrer Flórez
Dolors Fortesa-Rei Borralleres
Miquela Forteza Oliver
Faust Frau Camacho
Gabriel Fuster Sureda
Jocelyn N. Hillgarth
Antoni Juan Horrach
Pere-Joan Llabrés Martorell

Joan Mas Adrover
Llorenç Massutí Nicolau
Joan Josep Matas Pastor
Lluís Moranta Jaume
Andreu Muntaner Darder
Antoni Mut Calafell
Eduardo Pascual Ramos
Pablo Pérez-Villegas
Antonio Planas Rosselló
Mª Magdalena Riera Frau
Mateu Riera Rullan
Manuel A. Ripoll Billón
Julia Roman Quetglas
Guillem Rosselló Bordoy
Sebastiana Sabater Rabassa
Josep Segura Salado
Jaume Serra Barceló
Nicolau Tous Escoubet
Josep Carles Tous Prades
Francesca Tugores Truyols
Ricard Urgell Hernández

Antoni Vallespir. Bonet
Onofre Vaquer Bennassar
Jordi Vidal Reynés

Damià Vidal Rodríguez
Fernando Vidal Villalonga
Felip Villalonga Villalonga

Després de saludar als presents i agrair la seva presència la Presidenta obrí la sessió segons el següent ordre del dia:

1.- Lectura i aprovació de l'acta de l'assemblea anterior. El secretari procedeix a la lectura de l'acta de la darrera assemblea general ordinària la qual és aprovada per assentiment.

2.- Agraïment de la Presidenta als capellans que han oficiat la missa celebrada abans d'aquesta assemblea, al convent de Sant Francesc de Palma.

3.- Memòria de les activitats realitzades durant l'any 2003 i els projectes que hi ha programats per al 2004:

- Baixes per defunció. Es fa una recordança de les figures de Teodor Ubeda Gramage, Bisbe de Mallorca i President Honorari de la SAL, i del pare jesuïta Miquel Batllori Munné, Soci d'Honor de la SAL.

- Es remembra l'anomenament dels dos nous Socis d'Honor de la SAL: D. Bartomeu Font Obrador i D. Andreu Muntaner Darder. Es recorda que dia 13 de maig de 2003 se celebrà un sopar al restaurant *Bahía Mediterráneo* pel tal de distingir als nous socis honorífics, els quals foren glossats pels consocis D. Antoni Mut Calafell (per al cas de D. Bartomeu Font) i D. Guillem Rosselló Bordoy (per al cas de D. Andreu Muntaner).

- Cessió del saló d'actes de la SAL per a diferents actes culturals: Centre de Professors i Recursos de Manacor; Centre d'Estudis Musicals de la Seu i Congrés en *Homenatge a Francesc de B. Moll*.

- Per enguany es té projectat realitzar visites comentades a antics centres d'ensenyament de Mallorca. També es té previst fer un acte de remembrança a D. Miquel Costa i Llobera, pel 150 aniversari del seu naixement. Finalment s'esmenta l'exposició programada a partir de les enquadernacions que féu Àngel Aguiló de la qual serà comissari D. Manuel Ripoll Billón.

4.- Nomenament de representants de la SAL. Es nomena a D. Antoni Mut Calafell representant de la SAL a la Comissió de Centre Històric i Catàleg de l'Ajuntament de Palma i a D. Miquel Deyá Bauzá representant de la SAL a la Comissió de Patrimoni del Consell Insular de Mallorca.

5.- Publicacions. Pel que fa a les publicacions es presentaren, dins l'exercici anual el número 59 del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* i el primer tom del llibre *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880-2003)*. Per altra part, al Casal Aguiló es presentaren les obres: *Cançó de la croada contra els albigesos* a cura de Vicent Martines i Gabriel Ensenyat i el *Diccionari d'Historiografia Catalana* dirigit per Antoni Simon Torres.

6.- Exposicions. La SAL va participar a l'exposició municipal *Palma a través de la cartografia* cedint en préstec fotografies de la seva col·lecció i un retrat a l'oli. També es va lliurar en dipòsit la col·lecció de fotogravats de *l'Última Hora*, al Museu d'Art Gràfic d'Inca.

7.- Diversitat 21. S'informa als socis que aquest organisme depenent del Govern Balear,

concretament de la Conselleria de Turisme, ha subvencionat les tasques de cura i neteja del pis principal del Casal Aguiló, així com diferents despeses que responen a la recol·locació de llibres i revistes de la SAL.

8.- Agraïment a D. Ramon Sancho de la Jordana i Fortuny. La Presidenta, en nom de la SAL, agraeix a D. Ramon la realització de l'escut de la nostra Societat, el qual ha estat pintat amb els esmalts i metalls que corresponen al llinatge dels Llull.

9.- Obres de la seu social. El vicepresident de la SAL, D. Manuel Ripoll informa a l'Assemblea sobre les obres que es van fent al Casal Aguiló, les quals es resumeixen en: condicionament de la sala d'actes, conclusió de la restauració de la teulada, adaptació de la instal·lació elèctrica a la tensió de 220 volts.i unificació dels porxos del vessant del carrer de Monti Sion.

10.- Servei de publicacions. El director comunica a l'Assemblea que no s'han pogut publicar les actes del *VI Congrés: El nostre patrimoni cultural. El patrimoni marítim*. Presentació del nou butlletí. Es recorda que les col·laboracions al *BSAL* (màxim de 30 folis) han de ser entregades abans de dia 30 d'abril. Per últim insisteix en que l'any 2005 hauria de sortir el segon tom de la història de la SAL.

11.- Balanç econòmic i estat de comptes. D. Antoni Vallespir, tresorer, va presentar a l'Assemblea l'exercici econòmic corresponent al 2003.

Ingressos		Despeses	
Quotes socis	17.725,00	Infraestructures	82.408,76
Subvencions	65.701,21	Aigua	183,96
interessos	39,88	Electricitat	657,18
		Telefon	319,59
		Beques	3.528,00
		Oficina	2.632,14
		Neteja	1.156,68
		Rebutos tornats	3.108,00
		Devolucions	26,52
		Cobrament	184,98
		Imprempta	8.662,72
		Manteniment	35,92
		comptes	
		Retencions	0,28
		d'interessos	
		Impostos	1.116,32
		Actes culturals	68,82
Existències inicials		Existències finals	
Sa Nostra (25)	4.038,49	Sa Nostra (25)	17.596,24
La Caixa (53)	5.747,07	La Caixa (53)	6.236,27
La Caixa (48)	239,27	La Caixa (48)	229,47

Sa Nostra (88)	149,00	Sa Nostra (88)	138,30
Dipòsit S. N:	35.000,00	Dipòsit S. N.	00,00
	128.639,42		128.639,42

12.- Precs i Preguntes. D. Antoni Mut felicita a la Junta de Govern per l'elecció del tema de la portada del Bolletí del 2003. D. Andreu Muntaner demana sobre la situació de Can Serra de Palma. D. Antoni Planas li contesta indicant que hi ha un article sobre dita casa amb fotografies de Joan Capellà Galmés.

I sense més temes a tractar s'aixeca la sessió a les 20'40 hores.

El Secretari

Signat: Bartomeu Bestard Cladera.

V i P:

La presidenta
Maria Barceló Crespí

Secció oficial i de notícies

Vida de la Societat. Any 2005

Nous socis

1229	Bartomeu Garí Salleras
1230	Margalida Gost Torrandell
1231	José Campillo Galmés
1232	Pere Mas Negre
1233	Carme Colom Arenas
1234	José F. Steegman López-Doriga
1235	Bartomeu Martínez Oliver
1236	Francesc Martorell Salvà
1237	Damià Ramis Bernad
1238	Miquel Garau Martín
1239	Mariano Salvà Truyols
1240	Joana Aina Ordines Joan
1241	Jaume Llabrés Mulet
1242	Antònia Martínez Ortega

Baixes per defunció

Joan Cabot Estarellas
 Antoni Coll Sancho
 Nicolau Dameto i Squella
 Bartomeu Font Obrador, Soci d'Honor de la SAL
 Lourdes Mazaira Cabana-Verdes

Baixes voluntàries

Miquel Font Cirer
 Isabel Font Poquet
 Andreu Jaume Rovira

VI Congrés El Nostre Patrimoni Cultural

El dijous dia 27 de gener es presentà la publicació de les Actes del VI Congrés *El Nostre Patrimoni Cultural: El Patrimoni Marítim i Costaner*, edició sufragada íntegrament per PORTS DE BALEARS. Autoritat portuària de Balears. L'explicació del contingut del volum va anar a càrrec de Joan Manuel Pons Valens, un dels coordinadors del Congrés. L'acte va comptar amb la presència del President de l'organisme patrocinador senyor Joan Verger Pocoví.

Assemblea General

El dia 15 de febrer es convocà la Junta General ordinària de socis seguint el ritual establert des dels inicis de la SAL. Després de la missa oficiada a la capella de la Puritat de Nostra Dona, oficiada pel senyor Bisbe D. Jesús Murgui, a la sala d'actes del Casal Aguiló es reuniren els socis per a la Junta General Ordinària. Una vegada acabada aquesta, després d'un breu espai de descans se celebrà l'Extraordinària per decidir la composició de la nova Junta de Govern que ha de regir la SAL durant el pròxim bieni

BSAL, 60 (2004)

A l'esmentada abans, Junta General, es presentà el volum 60 del BSAL, corresponent a l'any 2004. Una vegada més la possibilitat d'oferir als consocis el Bolletí el mateix dia de la reunió anual, ha sigut possible gràcies a la bona organització de

Canon Editorial de Barcelona i a la professionalitat de l'empresa navarresa Graphicem que ha cuidat de la impressió d'aquest nou exemplar de la nostra revista.

Biblioteca de la SAL

Després d'una sèrie de converses amb la Vicerectora de la UIB Mercè Gambús el dia 24 de febrer el Sr. Miquel Pastor, cap de Biblioteques de la UIB, acompanyat de la senyora Almudena Cotoner realitzaren una llarga visita als fons bibliotecaris de la SAL en vistes a la possible informatització de la nostra Biblioteca amb la finalitat d'entrar en xarxa a través dels sistemes de difusió de la UIB. És la primera passa per arribar a signar un conveni SAL i UIB per facilitar l'important fons bibliogràfic al públic interessat.

Fons fotogràfic

Està en procés la catalogació del fons fotogràfic Virenque, conservat a la SAL. Cuida de la coordinació la professora de la UIB Dra. M José Mulet Gutiérrez i compta amb l'ajuda d'estudiants d'Història de l'Art.

D'igual manera la consòcia Carme Colom Arenas documenta els seus estudis sobre indumentària a partir de l'indicat fons Virenque.

VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural

S'ha convocat el VII Congrés en defensa del Patrimoni Cultural que versarà sobre *Arquitectura i enginyeria populars*.

Les sessions acadèmiques tindran lloc els dies 11, 12 i 13 de gener de

2006 al casal Aguiló, Monti Sion, 9 de Palma.

Préstecs exposicions

Amb motiu de l'exposició *La luz de las imágenes* a celebrar a la ciutat d'Alacant, l'organització ha sol·licitat de la SAL el préstec del díptic de les Veròniques conegut com díptic del rei Martí.

A l'exposició *El món romà a les Illes Balears*, promoguda per la *Fundació La Caixa*, la SAL ha deixat en préstec el dibuix, obra de Rafael de Ysasi Ransome que reproduceix el mosaic de les quatre estacions trobat a Pollentia (Alcúdia). L'original conservat des de temps immemorial a la SAL ha sigut restaurat curosament a expenses de l'entitat organitzadora.

L'exposició nadalenca que habitualment se celebra al monestir de la Puríssima Concepció de monges caputxines estarà presidida per la pintura anònima propietat de la SAL que representa l'Epifania del Senyor.

Intercanvis

La biblioteca de la SAL s'ha vist enriquida amb dues noves publicacions a través de l'intercanvi del Bolletí. Aquestes són: *Cuadernos de Arte Rupestre* del Centro de Interpretación de Arte Rupestre de Moratalla (Murcia) i la revista *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*.

Cicle de visites

El cicle de visites culturals programat per a l'any 2005 va

tractar sobre jardins. Val a dir que el promig d'assistents oscil·là entorn d'unes quaranta persones en cada visita.

5 d'abril: jardins d'Alfàbia. Vàrem ser rebuts pel propietari consoci Sr. Josep Zaforteza i Calvet amb gran gentilesa qui ens acompanyà durant tot el recorregut. Les explicacions varen anar a càrrec de la Sra. Aina Pascual Bennàsser i del Sr. Jaume Llabrés Mulet. El Sr. Zaforteza ens oferí un refresc en acabar la visita, tot un detall que fou agraït pels presents.

12 d'abril: jardins de Raixa. A l'igual que en l'anterior ocasió feren les explicacions la Sra. Pascual i el Sr. Llabrés. Es va recórrer l'espai ajardinat de manera acurada tot desitjant que després d'un llarg període d'abandó la restauració que promou el Consell de Mallorca sigui una prompta realitat.

19 d'abril: jardins urbans de la Ciutat. La Sra. Júlia Roman Quetgles dirigí una llarga passejada per alguns jardins ciutadans iniciant la gira pel jardí botànic de la Misericòrdia. La ruta seguí per la Rambla, plaça del Mercat, font de les Tortugues, Born, zona ajardinada de la plaça de la Reina i Hort del Rei.

26 d'abril: jardí botànic de Sóller. La visita fou guiada pel Sr. Josep Lluís Gradaille, director del Jardí Botànic el qual oferí una àmplia informació envers els orígens del jardí i els seu projecte científic. L'anada a Sóller es completà amb un passeig per la ciutat amb explicacions del Sr. Plàcid Pérez Pastor.

3 de maig: Son Berga. Malgrat aquesta possessió i els seus jardins estiguin ben aprop de Ciutat per a molta gent són uns vertaders desconeguts. Altra vegada la Sra. Pacual i el Sr. Llabrés foren els que cuidaren de l'explicació tècnica i artística així com els orígens de la plantació.

10 de maig: jardins del barri del Terreno. Aquesta zona, que en l'actualitat ja forma part de la ciutat, fou l'escenari d'una passejada, dirigida per la Sra. Roman, que anà des de la Quarentena, fins a la institució de Nazaret passant per altres racons ajardinats entre els que sobresurt el de ca'n Cano.

La SAL vol agrair als responsables de les possessions i responsables de les institucions visitades la seva col.laboració i ajut així com als encarregats de les explicacions.

Sopar de primavera

El dia 10 de maig, per cloure el cicle de visites, socis i simpatitzants de la SAL es reuniren en un sopar de companyonia en el restaurant *Orient* de Ciutat.

Logotip 125 anys

El consoci Sr. Ramon Canet Font, reconegut pintor, ha distingit a la SAL dissenyant un logotip per commemorar els 125 anys de la fundació de la societat. Logotip que serà present a tots els actes del 125 aniversari. El nostre agraïment a l'artista per la seva inestimable cooperació.

Infraestructura informàtica

S'ha adquirit un ordinador portàtil i fotocopiadora per al servei de biblioteca i secretaria. A més, amb destinació a la sala d'actes, s'ha comprat un canó de llum Hitachi per a projeccions així com la corresponent pantalla.

I Seminari d'Estudis Històrics

El Centre d'Estudis Històrics creat al si de la SAL anys enrere va organitzar el I Seminari d'Estudis Històrics ofert pel consoci Dr. Guillem Rosselló Bordoy. El tema tractat *Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina* fou una ampliació de les lliçons professades a la Universitat de Lleida durant el Curs d'iniciació a l'Arqueologia Medieval celebrat a la vila d'Algerri els dies 3 a 5 d'Octubre. Les lliçons es desenrotllaren els dies 8, 15, 22 i 29 de novembre.

Càtedra Ramon Llull

El dia 22 de novembre els participants al curs sobre Lul·lisme organitzat per la Càtedra Ramon Llull visitaren la SAL per tal de contemplar i analitzar els manuscrits lul·lians que conserva la Societat. La visita fou dirigida pel Dr. Albert Soler.

Visita a l'Ateneu de Maó

Després de diverses converses mantingudes al llarg del 2005 amb el Director de l'Institut d'Estudis Baleàrics Dr. Gabriel Janer Manila, es va prendre l'acord de programar una sèrie d'activitats conjuntes amb

l'Ateneu de Maó amb motiu del seu centenari i dels 125 anys de la SAL. Un i altre centre compten entre les entitats culturals més antigues de la Comunitat Autònoma.

Així, doncs, baix l'empara de l'IEB el dia 23 de novembre la Presidenta de la SAL i el Director de publicacions a una de les tertúlies de l'Ateneu presentaren el passat, present i futur de la Societat Arqueològica Lul·liana. Al dia següent la Dra. Josefina Salord Ripoll pronuncià una conferència amb el títol de *Correspondència entre l'Ateneu de Maó i la Societat Arqueològica Lul·liana*. Aquests actes, a la inversa, tendran lloc a Palma els dies 15 i 16 de març de 2006 comptant amb l'assistència del president de l'Ateneu de Maó.

Reconeixements als socis

Foren guardonats pel Govern de les Illes Balears amb el premi Ramon Llull els següents consocis:

Maria Barceló Crespí, Miquel Ferrer Flórez, Felipe Moreno i Joan Nadal Canyelles.

L'associació de Periodistes, Relacions Públiques i Protocol va celebrar la I Nit de la Comunicació atorgant al consoci Miquel Duran Pastor el Premi Relacions Públiques per la seva trajectòria en aquest camp.

Mn. Antoni Gili Ferrer fou guardonat amb la medalla dels Arxivers Eclesiàstics d'Espanya

La Conselleria d'Educació i Cultura nomenà a la Dra. Maria Barceló Crespí, Presidenta de la SAL i al Dr. Romà Pinya Homs, President de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i

Històrics representant del Ple de l'Institut d'Estudis Balearics al Consell de Direcció de l'Institut d'Estudis Balearics.

El consoci Damià Pons i Pons fou nomenat pel Ministeri de Cultura membre del Patronat de la *Biblioteca Nacional*.

Història de la SAL

Dificultats presupostàries i la complexitat d'alguns temes que s'havien de tractar han ajornat de manera irremeiable la publicació del segon volum de la Història de la SAL, el primer publicat l'any 2003. L'índex previst abasta el següents temes:

Reconstrucció del llibre de socis (1880-2005) a cura de G. Rosselló Bordoy

Biografies de consocis il·lustres tals com Bartomeu Ferrà Perelló, Estanislau de Kostka Aguiló i Aguiló, Gabriel Llabrés i Quintana i Joan Pons i Marquès

Les col·leccions d'art, etnologia i arqueologia de la SAL. Apartat que es troba en vies de realització així com el catàleg d'Intercanvis de Revistes.

Actes en homenatge a Álvaro Santamaría Arández

La Facultat de Lletres de la UIB i la Reial Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics reteren sengles actes acadèmics en recordança del que fou professor emèrit i acadèmic d'honor. Dins aquest procés de reconeixement acadèmic la SAL ha volgut dedicar al seu Soci d'Honor el present volum.

Nou acadèmic

La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics ha elegit com Acadèmic de número al consoci Alexandre Font Jaume.

Digitalització BSAL

S'han iniciat gestions a través de la UIB i Sa Nostra per tal de procedir a la digitalització del BSAL. Esperam que les converses sobre el tema cristalitzin en una esponentosa realitat dins els actes del 125 aniversari de la Societat.

Conveni Sa Nostra

El conveni que habitualment se signa amb Sa Nostra per a la impressió del BSAL es complimentà el dia 29 de novembre, tot mantenint les condicions d'altres anys.

Instal·lació elèctrica

Gràcies a la subvenció atorgada pel Consell de Mallorca, que suposa una aportació destinada a infraestructures de la casa, s'ha pogut regularitzar la xarxa elèctrica del Casal Aguiló adaptant-la a les

tensions de voltatge establertes. Circumstància que ha permès la informatització de la Societat que esperam pugi ampliar-se degudament en el proper exercici econòmic.

Congrés Eclipsi

La SAL col·laborà en l'organització de les Jornades de commemoració i estudi de l'eclipsi solar que va tenir lloc l'any 1905. Dites Jornades se celebraren els dies 9 i 10 de setembre del 2005.

Subvenció del Consell Insular de Mallorca

El Consell Insular de Mallorca ha concedit una ajuda econòmica de 6.000 € per continuar les obres de rehabilitació del Casal Aguiló.

Els 125 aniversari de la SAL

En premsa el BSAL i com inici dels actes commemoratius de la fundació de la Societat el dia 18 de desembre de 1880, el 15 de desembre d'enguany es va celebrar un sopar al *Bahía Mediterráneo*. Al Bolletí de l'any que ve es donarà cumplida informació de l'acte.

Memòria gràfica de la SAL 2005

Les visites de primavera

Visita al Jardí Botànic de la Misericòrdia

Visita al Jardí Botànic de Sóller

Visita als jardins de Son Berga

Visita als jardins de Son Berga

El sopar de 15 de desembre 2005

La recepció i taula presidencial

Els membres de la Junta de Govern presidiren les diferents taules

Altres aspectes de la festa i discurs presidencial

NECROLOGIES

Bartomeu Font Obrador

(* Lluçmajor 1932 – † Palma 2005)

Dia 9 d'octubre de 2005 lliurà la seva ànima a Déu l'historiador i amic Bartomeu Font Obrador, soci d'honor de la nostra Societat. Ens ha deixat uns dels historiadors i erudits que dins el panorama mallorquí més a destacat durant la segona meitat del segle XX.

Bartomeu Font Obrador va néixer a Lluçmajor a les darreries de l'any 1932. Fill de Bartomeu Font —de Son Cardell— i Maria Obrador —de Can Blau—. Va estudiar al convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor, amb els franciscans. Es va formar sota el guiatge del Pare Miquel Caldentey (TOR) i de D. Pep Font Trias. De ben jove va manifestar interès per la història. Prova d'això valgui l'anècdota que relata Antoni Mut Calafell¹ quan aquell bon dia de 1947, aquell jovecell (Bartomeu Font Obrador) comparegué a l'Ajuntament interessat en aconseguir un exemplar de la història de Lluçmajor del paborde Guillem Terrassa, de 1770 i que la nostra Societat havia publicat el 1934. Aquesta inquietud pel nostre passat el féu decantar per matricular-se a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, els dos cursos de la qual es podien cursar a l'Estudi General Lul·lià de Palma. Per fer els tres cursos restants es va traslladar a Barcelona on es llicencià el 1959, aconseguint el premi extraordinari de llicenciatura.

Encara essent estudiant va manifestar interès per l'arqueologia, que segurament se fonamentava en la gran quantitat de restes megalítiques que hi ha a Lluçmajor i que de ben petit li degueren ésser familiars. Entre els professors que li varen estimular en el món de l'arqueologia hi havia Lluís Pericot o Josep Colomines. El doctor Pericot també era professor d'Etnologia Americana. Aquest fet degué ser proverbial ja que Font va començar a interessar-se per la figura de Fra Jeroni Boscana, missioner i etnòleg que fou dels indígenes del Sud de Califòrnia. Aquest interès pel continent americà, sobretot per la història i societat mexicana —en paraules seves Mèxic era la seva segona Pàtria—, no era nou, car els vincles familiars amb el Nou Continent estigueren sempre ben presents —molts amics seus varen veure sovint la medalla d'or de la Mare de Déu de Guadalupe Emperadriu de Llatinoamèrica, procedent de Mèxic, rebuda per herència familiar—.

¹ Antoni MUTI CALAFELL: *La història de Lluçmajor del Dr. Font Obrador. Consideracions entorn a l'obra i a les "històries locals" a Mallorca*. Ajuntament de Lluçmajor, Lluçmajor, 1999

Així, doncs, començava els seus estudis on enllaçava Mallorca i el ponent Nord-Americà, estudis que s'han perllongat fins al final de la seva carrera. Efectivament, el 1968, sota la direcció de Lluís Pericot, defensà a Barcelona la seva Tesi Doctoral titulada *Contribución mallorquina al conocimiento de los indígenas de California*. Molt prest, Bartomeu Font, esdevingué un dels màxims coneixedors de la figura de Fra Juníper Serra, Fra Jeroni Boscana, Fra Joan Crespi... mallorquins tots ells relacionats amb Nord-Amèrica. Els estudis sobre els missioners mallorquins varen aconseguir rompre el restringit àmbit acadèmic, arribant al gran públic mallorquí. Això, ho aconseguí Bartomeu Font, mitjançant dos mecanismes: la creació de la Fundació Museu Fra Juníper Serra, a Petra; i els viatges organitzats a Amèrica, pel propi Museu de Petra a través de Font Obrador com a president del Museu i del seu vicepresident, Bartomeu Bestard Bonet, que al mateix temps ocupa, encara avui, el càrrec de Agent Consular dels Estats Units, viatges que transcorrien per les missions fundades pels mallorquins arreu del Nou Món i que van significar que expedicions de nombrosos mallorquins coneguessin les tasques dels missioners.

Tendriem una visió limitada, si només ens centréssim en la tasca "americanista" que duugué a terme el doctor Font. L'historiador de Lluçmajor, també ha destacat, arreu nacional, com a historiador local. La seva gran obra "Historia de Lluçmajor", de nou volums és considerada com una de les més completes que s'han realitzat a Espanya. El primer volum comparegué l'any 1972 i el vuitè es finalitzà el 1998 —recordem que en el novè es concentren els índexs—. És difícil descriure en aquestes poques lletres, la importància i solera d'aquesta obra. Tenim la sort que persones molt més capacitades que jo ja ho han fet. Per exemple el Pare Batllori – en Cel sia- en el pròleg del primer volum de l'any 1973 ja ho explica; o don Antoni Mut i Calafell, a les seves *Consideracions*: "La història de Lluçmajor del Dr. Font Obrador, consideracions entorn a l'obra i a les 'històries locals' a Mallorca", el 1999. Aquest treball ha esdevingut una petita biografia del Bartomeu Font Obrador.

Tota aquesta feïnada s'ha anat traduint al llarg dels anys en un reconeixement tant del món acadèmic com del món civil: Cronista Oficial de Lluçmajor, Fill Il·lustre de la ciutat de Lluçmajor, Acadèmic de la Reial Acadèmia de la Història, de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, de la Reial Acadèmia Mallorquina de Genealogia, Heràldica i Història, Creu Oficial de l'Ordre Isabel la Catòlica, l'Escut d'Or de Lluçmajor, Soci d'Honor de la Societat Arqueològica Lul·liana i la Ciutadania honorària de Sant Gabriel, de Califòrnia.

Com hem dit al començament el proppassat dia 9 d'octubre, Bartomeu Font Obrador fou cridat pel Pare. Home de profundes conviccions cristianes, d'una Fe tant forta com la seva erudició, ben conscient de què, amb paraules seves, la estada en el Món només era un curt pelegrinatge cap a la vida perdurable, don Bartomeu no tenia por de trobar-se amb la mort, ans al contrari, de ben segur ens ha deixat satisfet amb la tasca feta, contribuir solemnement al coneixement humà. Ens ha deixat un *home complet*. Descansi en Pau.

BARTOMEU BESTARD CLADERA
Cronista de la ciutat de Palma.

Pere de Palol Salellas

(* Girona, 1922 - † Barcelona, 2005)

En premsa aquest número del Bolletí ens arriba la trista nova de l'òbit de Pere de Palol, catedràtic d'arqueologia de la Universitat de Valladolid (1956-1969) i de la Central de Barcelona (1970-1992). El professor Palol fou un investigador estretament vinculat a l'estudi del període paleocristià de Mallorca i Menorca, on realitzà diverses campanyes d'excavació a les basíliques paleocristianes de Son Peretó (Manacor, Mallorca - Campanyes de 1967 i 1980) i a la del Cap del Port (Fornells, Menorca) abans de 1983.

La relació de Palol amb l'arqueologia balear ve d'antic puix a una de les seves publicacions primeres ja estudià diversos materials de la basílica manacorina i el conjunt de bronzes islàmics conservats a la SAL provinents de la troballa casual d'Onor (Orient, Bunyola) com element de comparació amb peces de factura visigòtica. Fou a partir de 1967 quan, juntament amb l'equip d'investigació del Museu de Mallorca, realitzàrem la recuperació del doble baptisteri de Son Peretó, investigació que generà la publicació *Notas sobre las basílicas de Manacor* (Valladolid, 1968). La segona, anys després a inicis dels anys 80, posà al descobert part dels edicles funeraris que vorejaven el recinte basilical. Actuació que mai fou publicada.

Organitzador de les *Reunions Nacionals d'Arqueologia Paleocristiana* a partir de 1966 dedicà especial atenció a la problemàtica balear i el *Primer Curs Juan Ramis i Ramis* organitzat per l'*Institut Menorquí d'Estudis* (1988) suposà una primera posada en comú de les investigacions que en aquest camps s'havien realitzat a Menorca al darrers trenta anys.

Les principals aportacions de Pere de Palol a la nostra història són:

PEDRO DE PALOL: "Los incensarios de Aubenya (Mallorca) y Lladó (Gerona)", *Ampurias*, 12, Barcelona, 1950, 1-19.

PEDRO DE PALOL: *Bronces hispanovisigodos de origen mediterráneo*, Barcelona, 1950

PEDRO DE PALOL: "Descubrimiento y excavaciones de una basílica paleocristiana en la isla de Menorca (Balears)", *Ampurias*, 14, Barcelona, 1952, 214-216.

PEDRO DE PALOL: "Algunas piezas de adorno de arnés de época tardorromana e hispano-visigoda", *Archivo Español de Arqueología (AEArq)*, 25, Madrid, 1952, 297-319.

PEDRO DE PALOL: "Basílicas paleocristianas en la isla de Menorca, Baleares", *Festschrift Friedrich Gerke*, Baden-Baden, 1962, 39-52.

PEDRO DE PALOL: "En torno a la iconografía de los mosaicos de las basílicas de las balears", *Actas de la Iª Reunion nacional de Arqueología Paleocristiana*, Vitoria, 1967, 131-149.

PEDRO DE PALOL; G. ROSSELLÓ BORDOY; ANTONIO ALOMAR ESTEVE; JUAN CAMPS COLL: "Notas sobre las basílicas de Manacor en Mallorca", *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología (BSAA)*, 33, Valladolid, 1967, 9-48.

PEDRO DE PALOL: "Arqueología cristiana hispánica de tiempos romanos y visigodos. ensayo de síntesis monumental y bibliográfica", *Rivista di Archeologia Cristiana*, 43, Roma, 1967, 177-232.

PEDRO DE PALOL: *Arqueología cristiana de la España romana*, Madrid-Valladolid, 1967, 418 pp. + 115 láminas.

PEDRO DE PALOL: "Catalunya i Balears en temps paleocristians i visigòtics. Les noves descobertes arqueològiques i literàries", *Memòria de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, 1981, 37-47.

PEDRO DE PALOL: "La basílica des Cap des Port de Fornells, Menorca", *Actes de la II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*, Barcelona, 1982, 353-404.

PEDRO DE PALOL: "Historia y arqueologia cristiana a les Balears", *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs*, Mahó, 1988, 7-14.

G. R.B.

Lamberto Cortès Cortès (1911-2005)

Lamberto Cortès, *Avespa*, ens ha deixat. En els seus anys joves fou membre de l'Arqueològica, per després les petjades que el dugueren al camp de la informació l'allunyaren de nosaltres físicament, emperò no espiritualment. Home íntegre, mestre de periodistes, d'una simpatia contagiosa i una absoluta cordialitat en el tracte, la seva tasca informadora es caracteritzà per una absoluta fidelitat a les opinions que els seus entrevistats expressaven. Dins el camp de la radiofonia fou un peoner i la seva passió mallorquinista era tal que en anunciar els resultats del seu equip bastava la entonació que donava a la seva veu per saber si el resultat era positiu o negatiu. Un bon amic, un més, que ens deixa, al qual anyorarem sempre quan al llarg de les seves passetjades matutines sentia plaer en comentar amb els amics els darrers aconteixements que succeïen per la ciutat. Descansi en pau.

G.R.B.

Joaquim Gual de Torrella i Truyols (1916-2005)

Recentment ens ha deixat el que fou Vicepresident de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. Bon amic de tots nosaltres, va mantenir l'esperit que manifestà el seu pare consolidant el dipòsit que don Marià, en vida, féu del valuós Arxiu Torrella a l'Arxiu del Regne de Mallorca. D'aquesta manera, un important conjunt documental resta a disposició de tots els investigadors, Tot un exemple a seguir. Descansi en pau.

M.B.C.

INDEX

ÍNDIX

EDITORIAL:

MARIA BARCELÓ CRESPI: Álvaro Santamaría Arández (1917-2005) 7

MONOGRAFIES

- SERRA I BARCELÓ: Un procés per faltes de 1417 i el context de les banderies (Mallorca, Segle XV) 13
- Maria BARCELÓ CRESPI: Beguines i beates mallorquines en els anys de la tardor medieval 39
- ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: Propiedad, custodia y transmisión de los protocolos notariales en la Mallorca del Antiguo Régimen 57
- MARGALIDA BERNAT I ROCA: Dones i revolta. La presència femenina a les Germanies (Mallorca, 1521 – 1523) 71
- DAMIÀ VIDAL RODRÍGUEZ: Los hijos puestos en condición y su consideración como fideicomisarios: una aproximación a la doctrina y jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca 95
- PEP BARCELÓ ADROVER: El 'contagi' i el Llatzeret de Son Casesnoves (Llucmajor 1652-1653) 121
- ANTONI MUT CALAFELL: Fórmules espanyoles de tinta cal·ligràfica de color groc (Segles XVI- XIX) 143
- VALENTÍ VALENCIANO: La poesia de Joan Josep Amengual i Reus al Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca (1820-1821) 163
- JÚLIA ROMAN QUETGLES: Els jardins de Raixa 197
- CATALINA CANTARELLAS CAMPS: Iconografía luliana: prototipos y desarrollo histórico 213
- MARIA PILAR PEREA: Les relacions entre Estanislau de K. Aguiló i Antoni M. Alcover 229
- ISABEL MOLL: Las trayectorias migratorias femeninas en las Baleares, 1830-1936 267
- ## DOCUMENTS
- JAUME BOVER : L'epitafi pel sepulcre del cardenal Francisco Ximénez de Cisneros, de Nicolau de Pacs 287
- JUAN ROSSELLÓ LLITERAS: La Congregación de san Pedro de los párrocos de Mallorca 289
- GABRIEL ENSENYAT PUJOL: Un manuscrit inèdit de Joan Binimelis a l'Arxiu Torrella 295

VÀRIA

- JAIME SASTRE MOLL: El proceso constructivo de la Seo de Mallorca durante la Edad Media 321
- MIGUEL FERRER FLÒREZ: Intelectualidad mallorquina a fines del siglo XIX. Los Orlandis 329
- ISABEL GARAU LLOMPART: L'organització de la província al segle XIX: la Diputació i el Consell Provincial (1812-1868) 339
- G. ROSSELLÓ BORDOY: Aspectes oblidats del mestratge d'Álvaro Santamaría Arández 347

CRÒNICA ARQUEOLÒGICA DE LES ILLES BALEARS

- BARTOMEU CELIÀ SASTRE: Sobre l'existència de la cohort lusitano-balear 357
- JOSÉ ILDEFONSO RUIZ CECILIA; CATALINA AGNÈS JOFRE SERRA: Un legat de les Balears a la Colonia genitiva Ivlia. Les escultures romanes trobades el 1903 a Osuna (Sevilla) 363
- MARIA MAGDALENA RIERA FRAU; MATEU RIERA RULLAN: Un possible taller de producció de porpra de l'antiguitat tardana al Pla des ses Figueres (illa de Cabrera) 377
- ANTONI I. ALOMAR I CANYELLES; RAMON CLOP I MOLINS: Les fortificacions del castell de Bellver 391

DOSSIER: ANY COSTA I LLOBERA /1854-1922)

- MIQUEL FERRER I FLÓREZ: Miquel Costa i Llobera (1854-1922) Etopeia 429
- G. ROSSELLÓ BORDOY: Miquel Costa i Llobera: arqueologia poètica o poeta arqueòleg? 443

RECENSIONS 459

BIBLIOGRAFIA 2004-2005 481

SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES 501

NECROLOGIES 517

ÍNDEX 523

LÀMINES

Historia del Colegio de nuestro padre San Ignacio de Loyola fundado en la villa de Pollensa del reyno de Mallorca a 19 de junio de 1688. Introducción, transcripción y notas por Miguel Ferrer Flórez (3ª y última parte)

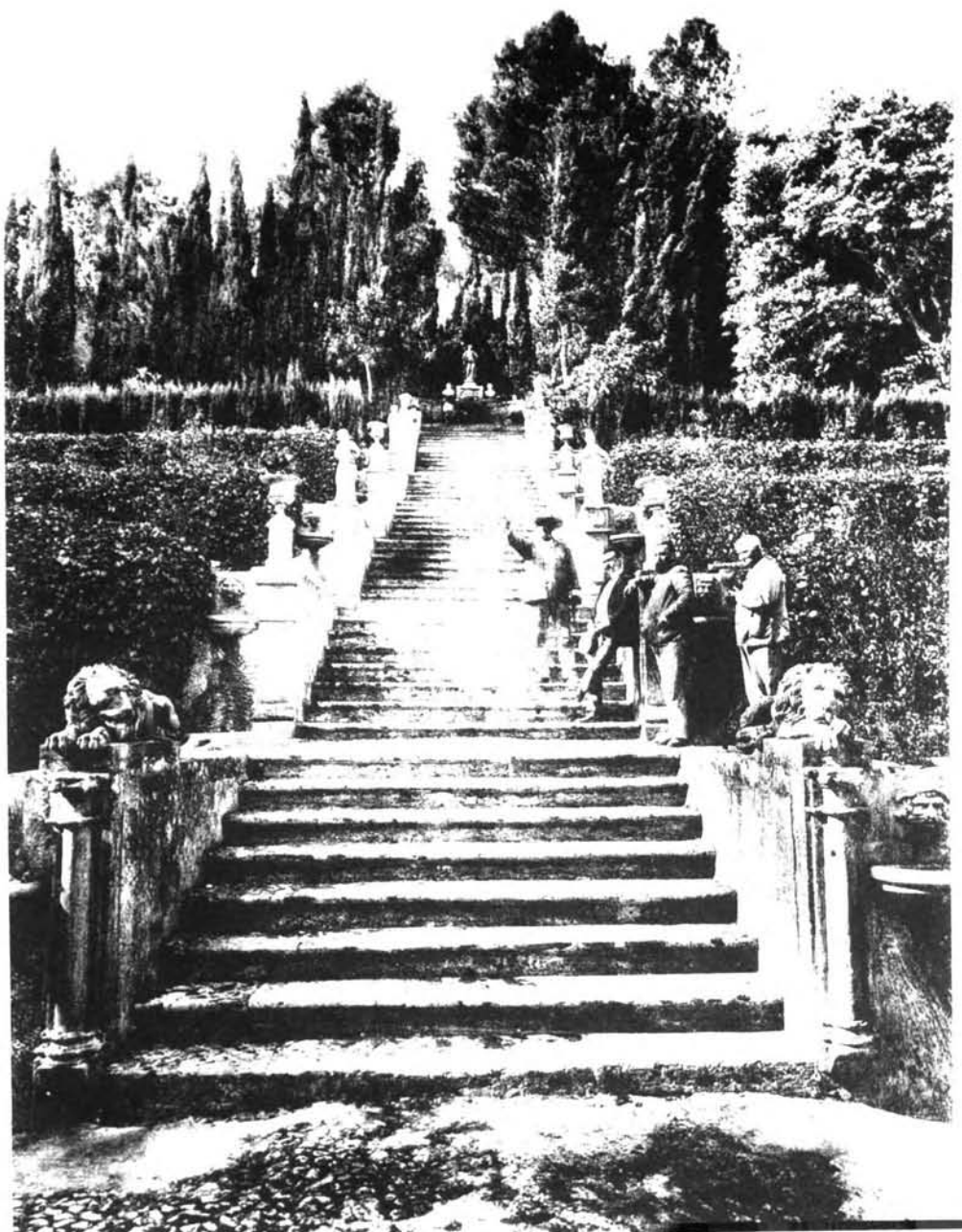
LÀMINES

Jardins del tarongers a finals del segle XIX. Segons *Mallorca Artística-Arqueológica-Monumental*

Estat actual dels jardins dels tarongers

Jardí en terrasses a finals del segle XIX. Segons *Mallorca Artística-Arqueològica-Monumental*

Jardí en terrasses. Estat actual

Portell d'accés al jardí del laberint

El jardí de les runes

Semicolumna de marbre decorada amb cordons de l'eternitat

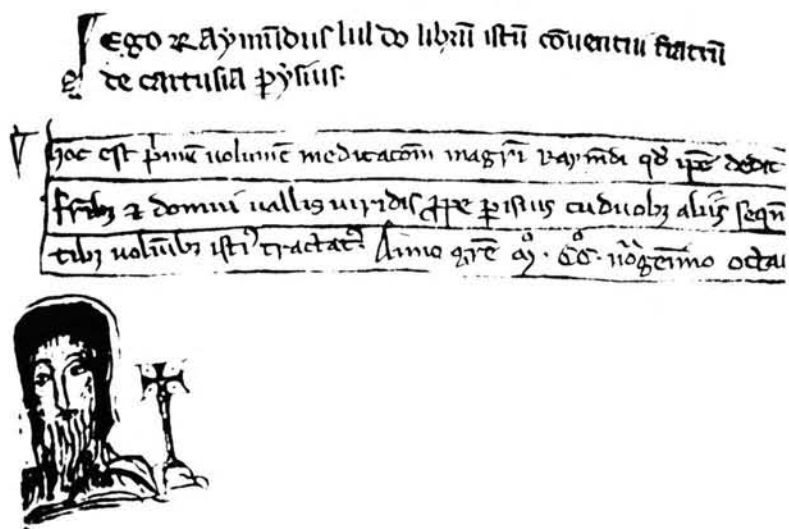

Figura 1.- Retrato quizás autógrafo de Llull. Se halla en las guardas del manuscrito latino de l Llibre de la Contemplació (Biblioteca Nacional de París). Dibujo a pluma fechado en 1298

Figura 2.- Miniatura XI del códice de Karlsruhe. Llull y Tomás Le Myésier o Tomás de Arrás, autor del *Breviculum*, realizado en la Escuela de París circa 1330

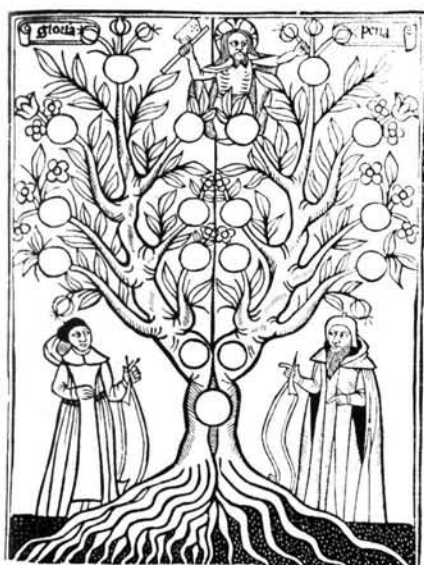
Figura 3.- Miniatura II del código de Karlsruhe. Lull renuncia al mundo después de escuchar el sermón del obispo de Mallorca y toma el hábito franciscano. *Circa 1330*

Figura 4.- Fragmento de la miniatura IV del código de Karlsruhe. En la primera escena Lull recibe en la montaña de Randa en Mallorca, la iluminación divina. Un pastor, en realidad un ángel bajo tal apariencia, le confirma la utilidad de su *Art general*. *Circa 1330*

Figura 5.- Joan Desí. Predela del retablo de la Trinidad: predicación de Lull en tierras africanas. Documentada en 1503. Depósito de la Societat Arqueològica Lul·liana en el Museo de Mallorca

Barcelona, 1506

Figura 6.- Pere Posà: Grabado del *Arbor Scientiae*,

Figura 7.- Lapidación de Lluç. Xilografía de la Imprenta Guasp. Siglo XVII

Figura 8.- Lluç en actitud contemplativa: Grabado insertado en la obra de Custurer *Disertaciones históricas acerca del culto, santidad y doctrina de Ramon Lluç*, de 1700

Figura 9.- Miquel Bestard: Ramon Llull en el concilio de Vienne. Inicios del siglo XVII. Lienzo del Convento de San francisco de Palma (Foto de Joan Capellà Galmés)

Figura 10.- Miquel Bestard. Entierro de Llull en Ciutat de Mallorca. Linexzo circa 1620. Ayuntamiento de Palma

Figura II.- Francisco Muntaner. Grabado de la Inmaculada con Ramón Llull, Duns Escoto y San Ignacio. Firmado: Francisco Muntaner Majorica ft. 1768

Figura 12.- Salvador Sancho: Lull con el Crucificado y la Inmaculada. Lienzo cica 1780. Iglesia parroquial de Andratx, Mallorca (Cortesía de Andreu Villalonga)

Figura 13.- Estatua de Ramón Llull como Doctor iluminado con el libro abierto por la figura plena y la pluma. Conservada en San Honorato (Randa, Mallorca) Siglo XIX

Figura 14.- Bartomeu Ferrà Perelló: Proyecto de monumento a Ramon Llull de 1895. No realizado, Acuarela sobre papel. Museo de Mallorca

Capítulo 12

Del décimo Rector de este colegio el Pe. Juan Bautista Torres

A 11 de octubre de del año 1733, llegó desde el colegio de Montesión para rector de éste el Pe. Juan Bautista Torres y al día siguiente, día de Sta. Teresa,¹ por ser día señalado fue nombrado y tomó posesión de su gobierno, dexándole el Pe. Miguel Morro quien se quedó en este colegio hasta el 5 de marzo en que murió, como en adelante se dirá. El mismo día 15 (?) partió el Pe. Franco. Bordils para Palma para algunos negocios que su R^a tenía allí, ofreciéndose un sujeto que decía tener abilidad experimentada en algunas curas, acurarle (sic) a su R^a la vista. Pareció al Pe. Rector de Montesión y a los Pes. de aquel colegio, sería conveniente lograr ocasión tan oportuna, a que condescendió literalmente el Pe. Rector de el colegio y así lo escribió al Pe. Rr. de Montesión en respuesta a lo que había recibido de su R^a sobre este asunto, añadiendo no reparar en gasto alguno, a trueque de recobrar el Pe. Bordils la vista, lo que sería sin duda de mucho consuelo para su R^a. Assí se hizo. Y si bien afuerza de los medicamentos que se le aplicaron se le aclararon algún tanto los ojos, de manera que ya pareció ver algo más de lo que antes veyá; pero fue en vano la cura y no sacó más efecto el Pe. que el mérito de la paciencia y sufrimiento en dicha cura, porque apoco tiempo perdió aquella poco de vista que le parecía a su R^a abía recobrado, pero aún la poca que antes tenía con harto sentimiento y desconsuelo de todos y más de su R^a.

A mitad del mes de noviembre año 1733, llegó desde Tarragona a Palma el H^o Juan Nebot, coadjutor temporal, aún novicio, para morador de este colegio; y abido de ello noticia el Pe. Rector de este colegio, escribió al Pe. Bordils, que se hallaba en Montesión en la cura arriba dicha, se detuviera el referido H^o Nebot todo el tiempo que su R^a necesitaba del² para la asistencia y consuelo, como así se hizo. En el rectorado del Pe. Torres, que duró hasta catorce de octubre del año 1737, mantuvo el colegio por lo regular de 8 a 9 sujetos, tres sacerdotes, por poco tiempo quatro, los demás Hos. Los ministerios en nuestra iglesia como el de las do[*c*]trinas en la parroquia, que en la mayor parte de su rectorado enseñó el Pe. Rector, se continuaron con igual fervor y aplicación de los nuestros y numerosos concursos de pueblo que en los años antecedentes.

Por el mes de noviembre del mismo año 1733 se ajustó la compra de tres quarteradas³ junto a Alboreset⁴ en alodio del colegio, por precio de 1000 ls. abeneficio (sic) de los propios. Comprose dicha pieza de olivar de dinero de frutos. Consta del Libro de Propios en el año 1734. En dicho mes de noviembre se compuso el pozo de Son Bruy; se hizo el lavatorio para las coladas y el puesto para tender la ropa, sacando la piedra de allí junto, beneficiando un buen pedazo de tierra antes incapaz de cultivo por la mucha piedra y malezas. A primeros de diciembre de dicho año, como el Pe. Rector ya desde el verano antecedente tenía a su cargo predicar el devoto novenario de la Expectación de N^a Señora

¹ El autor se equivoca, pues la festividad de Santa Teresa de Jesús es el día 15, como poco después afirma.

² Contracción indebida. Debe decir, de él.

³ Medida de superficie mallorquina equivalente a 71'031184 áreas

⁴ Al parecer se trata del actual Alborallet, predio situado en Campanet y que perteneció a la Compañía de Jesús.

que con toda solemnidad, numerosos devotos y lucidos concursos de la mayor nobleza de Palma, se celebra todos los años en en el Monasterio de la Purísima Concepción de Madres Capuchinas, no se atrevió su R^a a desdecir a aquellas madres la palabra que les abía dado; antes bien, partiéndose de dicha ciudad para este colegio, les ofreció volver a su tiempo para dicha función así porque asta corto tiempo como faltaba, no era fácil allar otro que quisiera cargar con tanto trabajo, como también atendiendo al singular afecto él parece llevar empeño de que nadie ocupe el púlpito de su iglesia para dicha función, fuera de tal Comp^a, mientras aya en ella sujeto que quiera, y pueda favorecerlas como bastantemente lo muestra la experiencia de muchísimos años . En seguimiento de esto el día 10 de diciembre del mismo año, pasó el P. Rector a la ciudad para predicar dicho novenario, que predicó con aplauso de los acostumbrados, numerosos y lucidos concursos y señaladamente de aquellas venerables madres, las quales en agradecimiento regalaron al Pe. Rector con un hermosísimo Niño Jesús recostado entre flores y arboledas en un vistoso jardín (sic) que compuesto con vidrios en forma de escaparates, le aplicó su R^a a la sacristía para adorno de los altares en los días más festivos.

Por el mes de henero 1734, de dineros de propios, se compraron 2 ls. 10 sueldos por precio de cinquenta libras. Consta del Libro de Propios y del autor que cita dicho libro. Por el mes de marzo de dicho año se emplearon también, pero de dinero de frutos 55. ls en la compra de una casa junto a la que tiene el colegio en Manacor, llamada Son Ginar para dar algún ensanche a dicha casa. En los meses de febrero y marzo del mismo año, se hizo en Son Bruy una mejora muy útil y fue sacar de dentro el cerrado de la viña, una buena partida de olivos que sobre dar muy poco o ningún fruto, ocupaban un buen pedazo de buena tierra con grande perjuicio de la viña por la vecindad de dichos olivos, que se trasplantaron a lo último de dicha posesión, en la parte del camino real de Palma; y después se fue y se va cultivando dicha tierra ocupada antes de dichos olivos y extendiéndose poco a poco la viña.

A 12 de marzo del mismo año 1734 a las 7 y media de la tarde fue Nuestro Señor servido llevarse para sí (como de su infinita misericordia confiamos) al Pe. Miguel Morro, profeso de quatro votos, de edad de 83 años menos tres días; de Comp^a, 33, 9 meses y 9 días; y de profesión 16, 2 meses menos tres días, recibidos bien a tiempo los Stos. Sacramentos, asistiendo al viático y extrema unción, no sólo los de la casa, sí también la reverenda Comunidad de clérigos, que así por afecto al Pe. y al colegio, como por la Hermandad que con este colegio firmó por el mes de marzo de 1728 (como queda dicho arriba) a diligencia y desvelo del mismo Pe. Morro, quiso asistir como también en el día de su entierro, por los mismos motivos, no sólo a cantarle el responso, sí también a cantarle los oficios y decirle las misas acordadas en la referida hermandad. Fue el P. Miguel Morro natural de la ciudad de Palma, capital de este Reyno. Criose desde Niño en las aulas del colegio de Montesión desde donde atendidos de los superiores sus fervorosos deseos y vocación aser (sic) jesuíta, fue admitido en la Comp^a. En el noviciado que hizo en Tarragona, con su mucho fervor, recogió provisión muy cabal para un celoso operario que fue toda su vida como lo demostró en todos los colegios en que vivió. Por dos veces rejentó el Pe. Miguel Morro por algunos años, una clase de gramática en el colegio de Montesión, la una antes de concluir; la otra después de concluidos sus estudios y en ambas ocasiones de sango (dejando) su Sto. y fervoroso celo de la educación de sus discípulos, no sólo en las letras, en que ponía todo su conato, sí también en la virtud con sus buenos ejemplos que de ella les daba, pues a más de las tareas del aula les hacía casi continuas y muy fervorosas

pláticas, ganándose con uno y otro el bien conocido cariño de sus discípulos que por esto recogió en grande número. Era muy caritativo y compasivo, virtudes que con su ejemplo imprimió en sus discípulos, extendiéndose la caridad a otros asta con los pobres del hospital, pasando con mucha frecuencia, conducidos y acompañados de su maestro, a aquella Sta. casa para asistir, lavar las manos, y darles de comer por las suyas propias a aquellos pobres enfermos; a cuyo fin a más de lo que contribuían los discípulos con no poco sibien (sic) gustoso gasto de sus padres, buscaba el maestro copiosas limosnas. Empleábase al mismo tiempo en otros ministerios a que le estimulaba su fervor, ofreciéndose gustoso a los superiores a enseñar la doctrina cristiana en varias parroquias y predicar en los más estraviados barrios de dentro y fuera de la ciudad, de que se conservaban aún después de largo tiempo muy frescas las memorias.

Después de haber así desempeñado el Pe Morro el empleo de Maestro, pasó a la residencia de Ibiza (en donde había algunos años antes hecho su tercera propación (probación) y profesión), para ejercer el de superior que ejerció por algunos años y en que se esmeró mucho en promover nuestros ministerios, mereciéndose con su fervorosa aplicación el universal aplauso y cariño de aquellos isleños, sin perdonar el Pe. trabajo alguno que fuera gloria de Dios y bien de aquellas pobres almas, asta salir a varias correrías por aquellos necesitados quartones⁵ y porque en la isla de Formentera confinante de Ibiza, entonces casi desierta, no había iglesia en que se pudiera decir misa a los ibicencos que a su tiempo pasan a cultivarla. Procuró y logró el Pe., vencidas muchas dificultades, se edificara un templo muy capaz dedicado a N^o Pe. San Ignacio y a San Francisco Xavier, sosegando así con su amorosa prudencia, la devoción muy fuerte de aquellos fieles, que tuvo unos que querían a uno y otros que querían a otro de dichos Stos. por patrón de aquella iglesia y isla. Desde Ibiza vino el Pe. Miguel Morro a este colegio con el empleo de re[c]tor, que ejerció 7 años menos tres meses y cinco días con ygual celo del bien de las almas, que procuraba fomentar en otros a medida de su conocido fervor, procurando se hiciessen misiones en esta villa, y en otras donde tiene el colegio gran parte de la hacienda.⁶ Predicó una quaresma continua en la iglesia parroquial de esta villa con extraordinario fervor, aceptación y fruto; enseñó en la misma parroquia por mucho tiempo la doctrina cristiana, sin que para empleo alguno de estos ministerios le fuesen el más mínimo estorbo los muchos accidentes y quebrada salud, que le atropellaban desde muchos años, como ni para escusarse de los ministerios domésticos. Años hubo, en que después de haber echo en nuestra iglesia en la quaresma y fiestas, los coloquios de la Buena Muerte (ministerio que ejerció casi todas las quaresmas de su rectorado), passaba a la iglesia de San Jorge, barrio el más mecesitado del lugar, a enseñar la doctrina, atrahiendo con las limosnas de pan que repartía a aquellos pobres fieles a tomar con gusto el sustento de las almas.

Con este mismo celo acudió pronto a asistir a los moribundos y a todas las necesidades de los próximos que le buscaban; y no pocas veces sin ser buscado, el mismo se ofrecía. Y como si estas tan fatigosas tareas no fueran bastantes para satisfacer a sus fervores, no paró hasta entablar en este colegio el Sto. Octavario de Nuestro Pe. S. Ignacio de quien era muy devoto, ministerio que ejerció por cinco años continuos, procurando así dar a conocer al Sto. a quien procuraba encaminar a todos en todas sus necesidades y

⁵ Nombre que se suele aplicar a una pieza de tierra generalmente cuadrangular.

⁶ Es decir, Manacor y Campanet.

aflicciones para el total alivio y remedio. Su devoción con María Santísima fue siempre muy tierna y singularmente en el misterio de su Inmaculada Concepción, pues al nombrar o oír nombrar a María, añadía pronto: *concebida sin pecado original*, siendo muy frecuente en su boca esta exclamación: *Viva la Purísima*. Solemnizaba en quanto podía este tan tierno misterio; y a este fin introdujo y dexó entablada en las escuelas de Montesión la piadosa costumbre (que dura y va de aumento con aplauso universal aún después de muchísimos años), de festexar en su víspera y octava este misterio, siéndole el mayor consuelo los vítores a la Purísima. De su bien probada y acrisolada paciencia, dexó el Pe. Morro repetidos exemplos, señaladamente en su última enfermedad, tolerando los más fuertes y dolorosos medicamentos, sin oírsele jamás un ay de sentimiento, lo que causando no poca admiración a los presentes, satisfacía con decir, tenía muy en memoria los trabajos que padeció Sn. Ignacio Nuestro Padre y los que padecen sus hijos allá en la India y que su deseo era padecer más por Nuestro Señor, a cuya voluntad así estaba siempre resignado, que repetía no pocas veces: *ni deseo vivir ni se me da nada de morir, sino que se haga la voluntad de Dios*. Por lo dicho, fue universalmente sentida en este pueblo y llorada su muerte, que, como queda dicho, sucedió [el] 12 de marzo del año 1734. De todo lo qual se dio noticia y relación a toda la provincia, para la común edificación, en carta circular cuya copia se guarda en el archivo de este colegio.

A los principios del mes de marzo del referido año en tiempo que se hacía en la parroquia y en el colegio el novenario del gran apóstol de la India S. Francisco Xavier, una niña de edad de un año y 8 meses, hija de Gabriel Martorell y por sobrenombre Pidriagua y de Isabel Torrandell, hallándose con su madre en una posesión llamada Casa del Hereu,⁷ salió de la casa sin advertirlo su madre y cayó incautamente en una balsa de cosa de 20 palmos de agua sin que nadie lo reparara (y por esto no se supo el tiempo fijo que estuvo en ella y porque la niña aún no sabía ablar). Salió de contingencia la dueña de la casa hacia la dicha balsa y viendo la niña estar [con] evidente riesgo de su vida, acudió presurosa a avisar a la madre del fatal suceso. Corrió ésta desolada invocando con fervor y confianza a Sn. Francisco Xavier, a quien antes de salir de la villa había visitado ya y hecho la novena; allí la niña sobre el agua; sacola como pudo y quando creía allarla muerta, o casi muerta, la encontró viva, sana y buena, aunque toda mojada, pero sin haber tragado nada de agua, lo que tuvieron por evidente milagro de Sn. Francisco Xavier, así la madre como la mujer dueña de la casa y otras personas que de aquella vecindad acudieron a la novedad del suceso.

Pongo aquí otro milagro del mismo Sto. sucedido en esta misma villa en que sucedió el referido, aunque sucedió un día antes. En el mismo año de 1734, que fue año muy estéril por haberse maleado los panes, estaba sembrado de trigo un campo de un pobre hombre. Fue a visitar el sembrado su dueñó ya al tiempo de granar el trigo y halló en un reducido traste⁸ de él se había ya pegado el brino,⁹ de que adolecían otros sembrados, con

⁷ Podría ser uno de los predios que hoy son conocidos por el topónimo *Cal Hereu*. O bien el situado en el valle de *Sant Vicens* entre la *Serra Plana* y el torrente de *Sant Vicens* rodeada de las propiedades llamadas *Can Botana*, *Clavet*, *Can Lloquet* y *el Molí del Coq*; o más bien el predio situado en el *Vall de Colonya* que en el siglo XVII (1628) limitaba con *Son Cifre*, *Son Eixartell*, *Son Son Sion*, *Son Fanals* y el camino de *Lasarell* que pertenecía a la familia Cifre de Colonya.

⁸ Es un catalanismo o mallorquinismo procedente del término *trast*. Significa solar o terreno.

⁹ Mallorquinismo procedente del término *brí*. Equivale a fibra.

peligro evidente de pegarse en lo restante del campo. Tomó una estampa de papel que tenía de Sn. Francisco Xavier, plegola y poniéndola dentro del trigo ya dañado y prometiendo al santo no sé que cosa, dixo lleno de confianza: *Sto. mío, a vos lo encomiendo todo, guardarlo que bien podéis*. Caso prodigioso. Desde entonces ni se extendió más el mal, granó bien el trigo, y, sobre todo, aquel que estaba ya antes dañado, y sobre de haber fructificado muy poco en los años antecedentes, recibió en aquel año abundante cosecha. No fue esto aún lo más singular del milagro. Al tiempo de segar el trigo se halló en aquel mismo lugar, plegada, intacta, la misma estampa, habiendo caído mucha copia de agua sobre aquel campo.

A la mitad de julio de dicho año de 1734 se hubo de levantar mano¹⁰ de la fábrica de la nueva iglesia a causa de necesitarse en Son Bruy de tahona nueva por no servir ya la vieja y menos aquel año en que pintaba buena cosecha de aceyte como la más. Viendo, pues, el Pe. Rr., instaba ya el tiempo de hacer dicha oficina que estaba ya empezada, aunque poco levantadas las paredes, aplicó todos los oficiales de la fábrica, así albañiles y peones como carpinteros para despachar y concluir dicha tahona, la que quedó en solos 3 meses quedó¹¹ concluyda y a punto para servir; añádiose a ella segunda viga nueva¹² por ver que la única que había antes en la tahona vieja ya no bastaba. En breve tiempo esta oficina tan importante [quedó acabada], pero fue muy crecido el gasto, pues con todo así jornales como mantener la gente, importó 1000 ls., sino (si no) más. En el mes de septiembre del mismo año se compró una bodega junto a nuestra casa de Manacor; por precio 117 ls. la que, a la primavera siguiente, se añadió a dichas casas, haciendo a los bajos de ellas dos sitjas¹³ bajo tierra para poner granos; sobre éstas, en el mismo piso, un granero bien capaz para poner los granos al tiempo de recogerse los diezmos de la Caballería; un armario y bodega para tener las provisiones necesarias para el abasto de la casa. Por los meses de stre.¹⁴ y obre. de dicho año se compraron en Manacor, de dinero de frutos, dos piezas de tierra a beneficio de los propios, en alodio de la Caballería;¹⁵ la una por precio de 12 ls., la otra por precio de 60¹⁶ sueldos, como consta en el Libro de Propios, sin contar el importe del censal que antes nos hacían dichas piezas de tierra y pensiones vencidas. A 13 Dcbr. hizo los votos del bienio el H^o Juan Nebot, coadjutor temporal. Véase el Libro de Profesiones fol. 12.

A los primeros de mayo de 1735 pasó el Pe. Rr. a Manacor a fin de bendecir el nuevo oratorio que se abía erijido en nuestra casa para la mayor comodidad de los nuestros, que a sus tiempos se hallan de paso en aquella villa. Bendijo el P. Re[c]tor el referido oratorio a 11 de dicho mes con asistencia del muy Rdo. Señor Re[c]tor y vicario de aquella villa. En este mismo mes se compró de dinero de frutos en aumento de los propios, una pieza de tierra junto a la que tenemos en la Caballería de la Torre; su precio 113 ls.. Otra pieza de tierra, por el mismo modo, por el mes de oebre. del mismo año por precio de 30

¹⁰ Se refiere a la mano de obra que trabajaba en la construcción de la iglesia nueva y fue enviada a Son Bruy.

¹¹ Repetición innecesaria e incorrecta.

¹² Hace referencia a la viga de madera que en la almazara presiona la aceituna paara extraer el aceite.

¹³ Es un mallorquinismo o catalanismo, procedente del término *sitja*. Significa granero subterráneo o silo.

¹⁴ Septiembre.

¹⁵ La caballería de Manacor.

¹⁶ O sea, 3 libras.

ls., sin contar el censal que nos hacía y pensiones vencidas; más selayó¹⁷ un censal de 11 ls.¹⁸ también de dinero de frutos, por el mes de oebre. del mismo año 1735. Constan estas tres partidas en el Libro de Propios en el lugar correspondiente a dichos meses y año.

A la mitad de julio del mismo año de 1735 vino el Pe. Antonio Guiu, Re[c]tor del Colegio de Belén de Barcelona y visitador de los colegios de esta isla por comisión del Pe. Franco. Bou pror.¹⁹ de esta provincia de Aragón. Acompañó a su R^a desde la ciudad el Pe. Bartholomé Antonio Fullana, quien ese año predicó el sermón de N^o Pe. Sn. Ignacio. Abrió su visita el Pe. Visitador a _____²⁰ del mismo mes y concluyda ésta, se restituyó a la Ciudad pocos días después de N^o Pe. Sn. Ignacio con su compañero el H^o Masgarau y el dicho P. Fullana. Con la ocasión de esta visita, los regidores de la villa, que eran Juan Martorell Gallardo, Rafael Vila, Antonio Morales Melsión.²¹ Jayme Genestrar, suplicaron al Pe. Visitador les hiciese la honra y el beneficio a la villa, de poner aulas de gramática en este colegio, abiendo ya una de leer y escribir, para que la juventud de esta villa se criara en virtud y letras en el colegio desde sus primeros rudimentos hasta todo lo tocante a aulas superiores, lo que, repetidas veces, habían suplicado a varios visitadores sin haberlo podido lograr. Mas como el Pe. Visitador juzgó no poderlo hacer por sí mismo, respondió a sus mercedes, escribiesen al Pe. Provincial, haciéndole la misma súplica, ofreciéndose gustoso acompañar su carta con otra de favor y empeñó a su R^a. Así se hizo; y aunque no pudo lograrse, por entonces, el fin que pretendía y deseaba la villa, logrose por el verano siguiente,²² según se dirá después. Por el mes de sebre. de dicho año, pasó desde este colegio al de Montesión el Pe. Jayme Cladera y en su lugar vino desde el colegio de San Martín a éste el Pe. Francisco Riusech.

En el mes de marzo de 1736, de dinero de frutos, se mejoró la hacienda del colegio en 9 ls. de censo, que se cargó (su precio, 100 ls.)²³ sobre tierra de la Caballería de Manacor en alodio de la misma Caballería.²⁴ Véase el Libro de Propios. Añadió aquí otra mejora, aunque se hizo por el mes de Dcbre. que vino, del mismo año, en una pieza de tierra que de dinero de frutos, se compró dentro dicha Caballería de la Torre en alodio de la misma Caballería, por precio de 12 ls. 3 sueldos sin contar el censo que antes hacía al colegio dicha pieza de tierra y pensiones vencidas. Véase el libro de Propios.

Por el mes de abril dicho año 1736 les vino a los regidores de la villa, y el [al] Pe. Re[c]tor carta del Pe. Provl. Francisco Bono en que les decia su R^a, que teniendo ya como tenía facultad de N. muy Rdo. Pe. General, para poner y admitir en este colegio las aulas de

¹⁷ Es decir, se luyó sea se redimió.

¹⁸ Aparece una grafía indescifrable.

¹⁹ Prorrector.

²⁰ Aparece un espacio en blanco.

²¹ No queda claro si es el segundo apellido o el nombre de otro del que, no figuraría en este caso el apellido, Melsión, usado en el mallorquín coloquial aún hoy, debería escribirse correctamente en catalán, Melcior que equivale al castellano Melchor.

²² Es decir, para el verano siguiente.

²³ El paréntesis no figura en el texto.

²⁴ La caballería de la Torre de Manacor se hallaba situada en los términos de Manacor y Felanitx. En 1652 pertenecía a Drusiana Berard y producía una renta de 500 ls. En 1661 l'*Hort de sa Torre* era de Pere Unis de Berard. La caballería comprendía diversas piezas de tierra y además La Cabana. (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol. 17 p. 225-226). Ello explica que por la herencia del P. Hugo Berard, la caballería perteneciera a la Compañía de Jesús

gramática de la villa que ellos deseaban y le habían pedido, se allaba con ánimo de ejecutarlo para complazer y dar gusto a sus mercedes y hacen[r]²⁵ este servicio tan importante a la villa para la mejor educación de la juventud de ella, pero que esto no era posible desde luego, por hallarse la Provincia muy exhausta de maestros expedidos que poner en estas nuevas aulas; sin embargo la excusaría sin falta por el verano en que esperaba tenerlos. No pudo el Pe. Provl. que entonces era, cumplir la palabra, a causa de concluir en breve su gobierno, pero culpió su sucesor el Pe. Antonio Guiu. Entre tanto previno el Pe. Rector dos cosas: La primera hizo componer dos piezas bien capaces para dos escuelas; la segunda (que fue por instrucción del mismo Pe. Provl.), hizo que los regidores hiziesen un auto en pleno Ayuntamiento y firmado del secretario de la villa (del qual auto se guarda copia auténtica en el archivo de este colegio). En dicho auto confiesan los regidores en su nombre y de la villa, como el colegio pone y admite dichas aulas a pura petición y súplica de dichos regidores y villa y puramente para hazerles este beneficio, sin obligación alguna del colegio y quedándose con libertad plena los superiores de la Compañía para continuarlas o dejarlas siempre como y quando bien les pareciese a dichos superiores.

Día 30 de junio del referido año, compareciendo al toque de la campana los muchachos que antes acudían a la escuela de la villa, se empezaron las aulas en el colegio, la una de mínimos y menores, la otra, de medianos y mayores. Repartiéronse los chicos en las dos aulas, los menos atrasados (que todos menos dos o tres lo estaban notablemente) hasta el número de 16 o 17 para la escuela de medianos y mayores; los demás hasta el número de unos 20 para la de mínimos y menores. Los primeros maestros que fundaron dichas escuelas, fueron: para el aula de mínimos y menores, el H^o Antonio Claramunt que vino desde el colegio de Montesión, concluyó su curso de filosofía, quien en poco más de un año que regentó su aula se ganó muy buenos créditos y universal aplauso de domésticos y externos, de muy edificativo en su religioso porte y sumamente aplicado al estudio y enseñanza de sus discípulos. A la escuela de medianos y mayores entró como interino el Pe. Juan Bautista Torres, Rector entonces de este colegio, quien considerando la estrechez de maestros en que se hallaba la Provincia y interesando en el bien de la villa y educación de la juventud, se ofreció gustoso, al Pe. Provl. para regentar dicha escuela por espacio de algunos meses que abía de tardar precisamente a venir el maestro principal. Entregaron los regidores para las nuevas aulas una bandera muy usada, una mesita, algunos bancos y mesas viejas, alajas²⁶ todas que servían antes en la escuela de dicha villa. Así se dio principio a las nuevas aulas.

Pero conocióse, luego, no le faltaron aún sus émulos a este colegio como los tuvo muy grandes desde su primera fundación, según se puede ver desde los principios de esta historia, pues el día en que se abrieron las aulas sólo el muy Rdo. Lorenzo March, Vice Prior de la Parroquia, vino por la mañana al colegio al empezarse las aulas a dar la enhorabuena y las gracias al colegio y a los maestros del encargo que abían tomado para tanto bien de la villa; pero ni el Bayle, ni regidor alguno, ni persona de distinción, se dignó a comparecer al colegio para el mismo fin, como parecía ser muy debido a ley de hombres de bien y celosos del bien de la villa, que antes abían solicitado, al parecer con tanto

²⁵ Es decir, hacer. El autor escribe *hacen*.

²⁶ Es decir, alhaja; aquí, acaso, se le da un significado peyorativo.

empeño, mostrando en esto (que no puede excusarse de notoria descortesía o poco modo), o que ya estaban los regidores arrepentidos de lo que antes habían pedido con tanto aínco ellos y sus antecesores; o que sus súplicas abían sido de mala gana y de pura ceremonia, tal vez por ciertas voces de cierto eclesiástico de la villa (quien por muchos y bien conocidos y sabidos motivos, decía callar y guardar más atención al colegio), de que el colegio tenía obligación de tener aulas, porque de otra manera no podía ser colegio. Tan pocos afectos (por no decir tan notoriamente desafectos) fueron al colegio y a las nuevas aulas los Señores regidores que lo pidieron y en cuyo tiempo se fundaron, ni más ni menos lo fueron los que inmediatamente los sucedieron, ni más ni menos lo son los que hasta este año de 1739, gobiernan la villa, y se prosiguen, exceptuado uno que siempre se ha mostrado singularmente afecto al colegio y a las nuevas aulas. A más de esta poca o ninguna atención de la villa, el mismo clérigo llamado el Rdo. Francisco Roger, presbítero, que antes tenía el aula de la villa siendo así que sería todo su sueño ser un sujeto del colegio que por su singular y eficaz empeño, logró del Señor obispo que le ordenara, con harta repugnancia de su Ilma., que había resuelto no ordenar a nadie que no fuese beneficiado, como no lo era dicho clérigo, y habiéndose explicado esto mismo varias veces con el ya dicho sujeto, dexaria justoso²⁷ el aula de la villa si en el colegio se ponían escuelas. Al llegar la ocasión, se reservó algunos muchachos, los que quiso, para continuar su aula como la continuó, a vista de los regidores que le sufrieron y sufre aún, por el singular afecto que como queda dicho nos tenían y nos tienen aún los presentes. Más como la Comp^a tira siempre a la mayor gloria de Dios y utilidad de los próximos, sin reparar en correspondencias, ni distinciones de los hombres, se aplicaron tan de veras los maestros, que en breve se conoció mudanza en los niños que, como queda dicho, se hallaban sumamente atrasados; y para que éstos aprendieran con las letras las virtudes, se entablaron las comuniones de estudiantes en los quartos domingos, como se estila en nuestras escuelas.

A los primeros del mes de oebre, del mismo año de 1736 llegó a este colegio el Pe. Pedro Antonio Ripoll para maestro de la escuela de medianos y mayores de que hasta entonces había cuydado el Pe. Re[c]tor. Entró el Pe. Ripoll en su aula con mucho fervor y aplicación, como también en enseñar las Doctrinas en la parroquia (ministerio que había cuydado el Pe. R[c]tor por tres años continuos), las que enseñó con tan cabal desempeño, como fue notorio a todos, atrayendo copiosísimos auditorios con el cebo de algunos Diálogos que hacía hazer a los alumnos. Por el mes de nbre.²⁸ del mismo año pasó el Hno. Juan Nebot desde este colegio a la residencia de Ibiza para morador de ella.

En el mes de febrero del año 1737 se compró de dinero de frutos una pieza de tierra de Caballería de la Torre de Manacor en alodio de la misma Caballería junto a las tierras, que allí tiene propias el colegio; su precio 29 ls., sin el censo, que antes hacía dicha tierra al colegio y pensiones vencidas. Por el mes de marzo del mismo año, se hizo otra compra en el mismo lugar y de la misma manera, que en la sobre dicha, por precio de 170 ls. El domingo de carnestolendas del referido año, pasó desde este colegio al de Sn. Martín de Palma el Pe. Francisco Riusech en Compañía del Pe. Jayme Cladera que había venido desde Montesión por ocasión de la enfermedad y muerte de su Pe. Después de Reyes de este mismo año (lo que se había omitido por descuydo), los Pes. dominicos del Convento

²⁷ Es decir, gustoso.

²⁸ La grafía es confusa; podría decir dbre.

de Nuestra Señora del Rosario de esta villa, viendo las nuevas aulas en el colegio, pusieron también (no sé si por celo o zelotipia,²⁹ que tal vez les duraba y les dura por sucesión o por herencia de unos a otros desde la oposición inmensa, que hizieron sus antepasados a la fundación de este colegio, como se puede ver a los principios de este libro), pusieron su escuela en el convento; y aquí se conoció también, quanto nos querían y quan favorecedores eran de los nuevas aulas del colegio, que lo eran de la villa, los Señores regidores Antonio Vila del Pujol, Antonio Pascual, Pedro Antonio Costa y Juan Martí que entonces la gobernaban, pues se los estuvieron mirando y disimulando y aún expresando alguno de ellos, erroneo³⁰ dictamen de que convenía ubiese muchas aulas de gramática en la villa, como si fuera ésta una ciudad grande de centenares o millares de estudiantes bastantes para llenar muchas aulas, siendo, así que apenas bastarían todos para las dos del colegio que había pedido la misma villa.³¹

En la quaresma de este mismo año a más de los ministerios domésticos, se hizo doctrina y misión en la iglesia de San Jorge, todos los domingos y fiestas por aberse ejecutado así antes de irse el Pe. Riusech a Sn. Martín y ser entonces quatro sacerdotes en el colegio y ser nuestra iglesia tan reducida. Las doctrinas las enseñó el H^o Antonio Claramunt; la misión la predicó el Pe. Pedro Antonio Ripoll. Ambos lograron copiosísimos concursos y bien exprimentado fruto correspondiente al espíritu fervoroso de entrambos. Mas el Pe. Ripoll, en lugar del agradecimiento de la villa, experimentó muchas y muy pesadas contradiciones por haber reprendido desde el púlpito con eficazes y convinzentes razones, la infame, peligrosa y descaritativa costumbre mal introducida y peor continuada de las mugeres de esta villa, en ponerse para lavar la ropa dentro del torrente, lugar publico, a las veces con suma indecencia y escándalo muy peligroso a los que pasan por dicho camino, sin otros notables inconvenientes a la salud, callando aún algunos otros sucesos aún más sensibles por más fatales y más dignos de callarse que de fiarlos a la pluma. Contra este infame y peligroso abuso, predicó alguna vez con nervio de razones el Pe. Ripoll a fin de quitarlos y luego se levantó la emulación de muchos, aún de aquéllos, que por razón de su estado y profesión, debían ayudarnos a desterrar los vicios y costumbres mal introducidas hasta dar alguno de ellos queixa al Pe. Re[c]tor, de quien quedó tan satisfecho con su respuesta, que no se atrevió ablar más a su R^a sobre el mismo asunto, que³² quedándose el Pe. Ripoll con la gloria de ser perseguido por predicar la verdad ya que no consiguió del todo el fin que pretendía su zelo.

A los últimos del mes de agosto del dicho año 1737 pasó de este colegio al de Barcelona para cursar su theología, el H^o Antonio Claramunt, y a la mitad de septiembre inmediato llegó desde el Colegio de San Pablo de Valencia el H^o Nadal Palao para maestro de aula de mínimos y menores de este colegio, que había dexado el H^o Antonio Claramunt. A los 12 de obre. del mismo año llegó desde el colegio de Zaragoza a éste el H^o Josef Caballos, coadjutor temporal. En la quaresma del año 1738, el H^o Nadal Palao hizo una doctrina y pláticas los domingos y fiestas en la sobre dicha iglesia de Sn. Jorge. Por el mes de junio del mismo año, se compró de dinero de frutos, una pieza de tierra en la Caballería

²⁹ Es decir, pasión de los celos.

³⁰ No es verbo castellano. El autor quiere decir se equivocó o se hizo con error.

³¹ Nótese el espíritu irónico del párrafo.

³² Esta palabra podría suprimirse.

de la Torre de Manacor en alodio de la misma Caballería por precio de 109 ls., consta del Libro de Propios en el lugar correspondiente. Por el mes de junio llegó la noticia de la estensión del rezo de San Luís Gonzaga de nuestra Comp^a, la que notificó luego el Pe. Rr., al muy Rdo. Señor Pe. Prior de la parroquia, para que lo participara a su muy Rda. Comundiad, suplicándole nos acompañara en el contento con el repique de campanas al oírse la del colegio y juntamente convidase a los clérigos, los que él gustase, para venir después de vísperas a nuestra iglesia a fin de cantar el Tedeum (sic) en acción de gracias. En consecuencia de esto y para mayor regocijo, previno el Pe. Rr. algunos lugares tenientes para que viniesen con las armas para disparar, y a repicar las campanas de la parroquia y del colegio. Concluydas las vísperas, vino a nuestra iglesia un buen número de clérigos de la parroquia a cantar el Te Deum que entonó el muy Rdo Sr. Vice Prior.

A los primeros de obre, del mismo año pasó a la ciudad de Palma el Pe. Rector a dar el bienvenido al Pe. Agustín Berart, visitador de los colegios de esta isla, por comisión del Pe. Antonio Guiu Provl. de esta provincia de Aragón y allí se alló con la patente del mismo Pe. Provl., para que passase a la isla de Ibiza a visitar en nombre y por comisión de su R^a, la residencia que en aquella isla tiene la Compañía. Embarcose, luego, el Pe. Rector en la primera embarcación que pudo lograr segura, a cumplir con el orden del Pe. Provl. con ánimo de restituirse en breve, por juzgar hacía mucha falta a los negocios que había dejado en el colegio; pero engañóle el mismo, pues habiendo partido de Palma a los 13 de obre, y sobre haber despachado su visita en brevísimos días, no pudo retituirse al puerto de Palma hasta el día 16 obre.³³ siguiente a causa del mal tiempo y del evidente riesgo de quedarse cautivo por ir corseando alguna embarcaciones de moros a vista, y muy cerca de una y otra isla; lo que dio mucho cuydado, no sólo al Pe. sí también a los de Mallorca, que en todo ese tiempo no tuvieron noticia de su R^a, sino de haber llegado a Ibiza, ni el Pe. había tenido ocasión de escribir por falta de embarcación, pues ninguna se atrevía a pasar por los sobre dichos peligros. Llegado que hubo el Pe. Rector al puerto de Palma, cuydó luego de restituirse a este su colegio para disponer las cosas necesarias para la bendición de la nueva iglesia de este colegio que estaba ya concluyendo. De cuya fábrica, bendición y fiestas que en ella se hizieron, dará cabal noticia el Capítulo siguiente. A 3 de noviembre del mismo año, vino del Colegio de Montesión, para morador de éste, el Pe. Juan Bautista Salom.

Capítulo 13

Exacta histórica relación de la fábrica de la nueva iglesia desde el sbr. 1733 hasta su bendición y fiestas en ella hechas en el 1 obre. de 1738.

Hallábase la fábrica de la nueva iglesia a los 15 obre. 1733, en cuyo día entregó el Pe. Miguel Morro el gobierno de este colegio al Pe. Juan Bautista Torres, según consta el Capítulo 11 de esta historia en el folio 93 página segunda, concluyó el frontispicio y el lienzo de pared y sobre tribunas de la parte del colegio hasta los texados inclusive, quedándose las paredes del presbiterio y el lienzo de pared y sobre tribunas de la parte de que mira al camino del Calvario,³⁴ levantadas sobre la cornisa grande, unos siete palmos y

³³ O nbre.; no está claro.

³⁴ Se refiere a la ermita existente en un pequeño monte en Pollença, según se ha afirmado en una nota anterior.

en igual altura se hallaba la pared de sobre la sacristía y tránsito nuevo del lado de la iglesia. Así que entró a su gobierno y administración de la fábrica el nuevo Rector, empezó a ponerse toda diligencia y conato, sin perdonar ni a trabajo ni a gasto, en proseguir y concluir el nuevo templo, a fin de que N^o Sr y N^o Pe. Sn. Ignacio, patrón y titular de esta iglesia y colegio tuviera casa capaz y proporcionada, ya que por tantos años la habían tenido tan reducida e incómoda. A esse fin, informado de los oficiales sobre la piedra que era menester aún para la obra, se hizo provisión para que se sacara de la pedrera y se truxera al colegio, para concluir las paredes que hay en las bóvedas principales de la iglesia y de la capilla, haciendo al mismo tiempo una prevención de maderos que hacían falta para los texados. Añadió a más de esto oficiales y peones para concluir quanto antes la nueva iglesia. Adelantose, de tal suerte, la fábrica que en solos nueve meses que corren desde 15 de oebre, de 1733 hasta quince de julio de 1734, quedaron concluydas las paredes todas, con los texados sobre las tribunas.

A los 15 de julio de 1734 se suspendió la fábrica de la iglesia y pasaron los oficiales y demás familia de la fábrica a Son Bruy para concluir la tahona de que se habló en el Capítulo antecedente, folio 98 página segunda. A 3 de oebre, del mismo año se volvió a continuar otra vez la fábrica de la nueva iglesia. Aplicáronse de pronto los albañiles en picar la piedra para los arcos grandes y los peones en desmontar la mucha peña que aún quedaba en el sitio para el claustro y cuarto de la parte del monte. Concluydo éste a los 27 de abril de 1735,³⁵ se empezaron los arcos grandes, comenzándose por el de sobre el coro, haciéndose al mismo tiempo los siquitos (sic)³⁶ y texado de la azotea de la iglesia, según correspondía. Así se fue³⁷ prosiguiendo hasta concluir los arcos y texado del presbiterio, de manera que por la mitad del mes de abril del año siguiente 1736, quedaron concluydos todos los arcos y cubierta la iglesia. Empezáronse inmediateamente a trabajar las lunetas y bóvedas grandes desde el presbiterio hasta la última de sobre el coro, después a las boveditas de las capillas hasta la del coro inclusive, que quedaron concluydas todas por Pascua de Resurrección, que fue a 21 abril. Entretanto se emplearon los carpinteros en disponer la balustrada de las tribunas y coro que quedó perfeccionado y puesto dentro de breve tiempo.

En el ínterim a más de los oficiales que proseguían en perficionar la iglesia, había algunos albañiles de Binissalem, peritos en labrar piedra fina, yvan disponiendo³⁸ la piedra azul³⁹ y blanca para las gradas del presbiterio, capillas, sepultura nuevas cadenas y dados⁴⁰ para el antipresbiterio y cuerpo de la iglesia. Assí corría y corrió la fábrica de la iglesia nueva con expensas tan extraordinarias que hasta los mismos seculares se admiraban de aún los mismos de casa, que sabían las reducidas cosechas que había en aquellos años, pues

³⁵ Los términos de 1735 aparecen escritos en el margen derecho, aunque aquí se intercalan en el lugar debido.

³⁶ Ignoramos el significado de este término. Acaso el autor quiso decir siquitas aunque escribe siquitos, barbarismo procedente del catalán *siquia* en forma diminutiva *siquieta*.

³⁷ Es decir, se fue.

³⁸ Es decir e iban disponiendo...

³⁹ La piedra azul, en catalán *pedra blava*, es la lazulita, es decir, un silicato de aluminio y sodio que contiene azufre y toma un hermoso color azul.

⁴⁰ Cadena: machón de sillería con que se fortifica un muro de mampostería o ladrillo (RAE. Art^o cadena, acep.14); dado: posiblemente, significa pedestal (RAE. Art^o dado, acep.4).

reduciéndose la mayor parte de la hacienda del colegio a cosecha de granos, hubo año en que apenas sobró grano para vender, mantenidos bien el colegio y heredades, de suerte que llegó a decir el Pe. Rr. algunas veces (y lo tenía por fixo), que no habiéndose habido de valer de dinero alguno fuera de casa, ni prestado, ni limosna, ni haberle faltado jamás para continuar así la fábrica, tenía por cierto, había sido, y era mucho mayor el gasto que el recibo del colegio, especialmente hallándose siempre, o casi siempre con igual o poco menor suma de la que encontró en su ingreso, y dexó al concluir el gobierno. Por lo que infería y con razón, ser especialísima providencia de N^o Señor y de N^o Pe. Sn Ignacio, que habían puesto su mano poderosa en dicha fábrica, para tener en éste su colegio, templo y casa, capaz y propocionada. En esse tiempo y aún mucho antes se empleaban buen número de carpinteros en trabajar y disponer las puertas del portal mayor de la iglesia nueva y demás multitud de portales que abarca dicha nueva fábrica; y los albañiles y demás familia de dicha obra en perficionarlas.

Assí fue continuando la obra con este tesón hasta la mitad de obre. de 1738 en que vuelto ya el Pe. Rr. de su visita de Ibiza (de que se habló en el Capítulo antecedente folio 101, página segunda), halló concluyda ya la nueva iglesia, puesto todo el balustrado de tribuna y coro, las gradas en el presbiterio y capillas; en éstas, concluydos los altares, dispuesto el antipresbiterio, con su encadenado, sepulturas y pavimento hasta la mitad del cuerpo de la iglesia. Resolvió pasar a la bendición solemne del nuevo templo; y atendiendo a que se hallaba visitador en esta isla el Pe. Agustín Berard, descendiente de la misma casa y familia, de la que descendía también el fundador de este colegio el Pe. Hugo Berard Núñez de San Juan de nuestra Compañía, juzgó que a dicho Pe. Visitador le tocaba de derecho el bendecir esta nueva iglesia a que convino gustoso su R^a.

En seguida de esto consultó el Pe. Rr. con dicho Pe. Visitador el modo y manera, cómo y cuándo se había de hacer la bendición, que fiestas se habían de celebrar y a quien se había de convidar para ellas. En esta consulta se resolvió. Lo primero: que insinuase al Sr. Obispo si quería honrrar el colegio en dicha fiesta, considerándose ser esta insinuación muy debida a la cortesía y buen término, pero suponiendo siempre, que el Pe. Visitador sería el que bendixere la iglesia; así se hizo, y su Ilustrísima se excusó con el P.Rr., con la incomodidad y aspereza del tiempo. Resolviose lo segundo: fuese la bendición de la iglesia, traslación del Sacramento y fiestas conmemorativas, por primeros nbre. en cuyo tiempo estaría de visita en este colegio dicho Pe. Visitador. Resolución, la tercera: no se convidarán seculares de la ciudad, así por ser el tiempo de invierno e incómodo, como por no descontentar y ponernos mal con algunos no convidados, habiendo convidado a otros. Sin embargo, pareció mucha razón convidar, por [ser] muy parientes de nuestro fundador el Pe. Hugo Berard, al Sr. D. Gerónimo Berard y a Don Francisco, su hijo, quien vino solo, habiéndose excusado su padre, como también vino el doctor Don Jayme Conrrado, [pues] lo había ofrecido⁴¹ al Pe. Rr., el cuidar y costear para dicha función y fiestas, la música de la Cathedral; y aunque no pudo su merced lograr su intento, por hallarse sumamente ocupada dicha música envirtió el gasto que había de hacer en la música, en una buena partida de cera y fuegos que envió su merced para mayor solemnidad de la bendición y fiestas.

⁴¹ Es decir, [pues] le había ofrecido en vez de lo había ofrecido.

Resolviose lo quarto en dicha consulta, que se convidaran solos los PPs. Rectores de Montesión y de Sn. Martín con el compañero que dichos Ps. Rectores escogiesen de su colegio, para que ninguno de los demás quedara quexoso, ni del Pe. Visitador ni del Pe. Rr. de este colegio, aunque vinieran convidados algunos Hos. del Colegio de Montesión para ayuda a los pocos que acá se hallaban. Resolviose (?) lo quinto: que se hiziesen quatro días de fiesta, el uno de la bendición y dedicación de la nueva iglesia; el otro el de la canonización solemne de San Juan Francisco de Regis, que aún no se había celebrado en este colegio, por el [la] estrechez de la iglesia antigua; el otro de la traslación del de nuestro fundador el Pe. Hugo Berard, que en una arquilla aforrada de negro y tachonada se trajo de emboso⁴² desde el colegio de Montesión en donde murió y se hallaba como en depósito; el otro de Sn. Francisco Xavier cuya fiesta solemne se trasladó este año para cabo⁴³ de [la] octava el Sto. por lo reducido de la antigua iglesia, y para celebrarlo con mayor solemnidad en la nueva.

Dispuestas así las cosas pasó el Pe. Rr. a dar los sermones escogiendo los sujetos que le pareció desempeñarían cabalmente las esperanzas y deseos de su R^a para la mayor solemnidad, aplausos y regocijo de todos. Y viendo no podía lograrse la música de la Cathedral, por los motivos arriba dichos, previno la del Colegio de N^a Señora de Lluch. La ofreció el muy Rdo. Pe. Prior de aquella Sta. Casa con mucho gusto, como también toda la ropa y alaxas que importaran, sin admitir paga alguna por la música, aunque no dexó el Pe. Rr. de mostrarse agradecido y de satisfacer el favor de aquel colegio a éste. Entretanto iban continuando los oficiales de la fábrica en perficionar la nueva iglesia para su más vistosa y suntuosa conclusión.

Llegado el día 30 de dicho oebre que fue la primera dominica de adviento, del Pe. Rr. se convidó⁴⁴ desde el púlpito de la parroquia en nombre del mismo Pe. Rr. y de este colegio, al muy Rdo. Señor Vice Prior y a su muy Rda. Comunidad, a los magnificos bayles y regidores y a todo el pueblo para la traslación del Smo. Sacramento a la nueva iglesia y fiestas que en ella se habían de hacer, señalando los días como también los predicadores, callando, sin embargo, de propósito, el día de la bendición para evitar la confusión de la multitud innumbrable de gentío, que con razón se temía acudiese al saberlo y ocasionarían grandes trabajos, en detener la gente fuera de la nueva iglesia, al tiempo que ésta se bendeciría para la cabal observancia de las rúbricas que prescribe la Iglesia. El día 4 de dibre (diciembre) del mismo año, día de Santa Bárbara, entre cinco y seis de la mañana, con asistencia del muy Rdo. Vice Prior de la parroquia, y buen número de sacerdotes de aquélla su muy Rda. Comunidad, que la tarde antes, a este fin, y con todo disimulo abía convidado el Pe. Rr., bendixo el Visitador Agustín Berard con toda solemnidad la nueva iglesia, que se hallaba toda desmantelada y sin adorno alguno como mandan las rúbricas. Asistió de segunda capa⁴⁵ el muy rdo. Sr. D. Lorenzo March, presbítero y Vice Prior de la iglesia parroquial, de vicario el muy Rdo. Sr. Do[c]tor Antonio March, presbítero Do[c]tor en Sagrada Theología y vicario de dicha iglesia.

⁴² Es decir, embozo; a escondidas.

⁴³ Es decir, fin o final.

⁴⁴ Es decir, de parte del Pe. Rr. se convidó.

⁴⁵ De segunda capa significa que era el segundo ministro llevando la capa pluvial después del primero.

Concluyda la bendición dixo la misa el mismo Pe. Visitador y sobre aberse ejecutado con todo disimulo y tan de mañana la dicha función, como estaba el pueblo sumamente ansioso y de mucho tiempo atrás de ver la función y celebrarse en esta nueva iglesia, acudieron en tanta copia que se llenó el nuevo templo para oír aquella primera misa. Fue universal el regocijo, no sólo de los domésticos por ver cumplidos sus deseos y ansias de esta función, sí también de los seculares que con sigulares (sic) expresiones de júbilo emplearon toda aquella mañana en repetir enhorabuenas al Pe. Visitador, al Pe. Rr. y a los demás padres y hos. del colegio, derramando unos y otros copiosas lágrimas de contento.

Acabada del todo la función, se empleó lo restante de aquel día y el siguiente en componer y adornar la nueva iglesia por [para] la traslación del Sacramento y fiestas que se habían de celebrar a este fin, a más de las colgaduras del colegio y una buena partida que se habían traydo de Montesión y Sn. Martín; se trageron otras muchas de la parroquia de la ciudad de Alcúdia, del convento de los Ppes. Franciscanos de la misma ciudad y del convento del Rosario de Ppes. Dominicos de esta villa y algunas otras alajas del uno y del otro convento. Con esta prevención se adornó la iglesia de esta suerte: En el altar mayor se colocó el quadro grande que estaba antes en la antigua iglesia, de N^o Pe. San. Ignacio, como titular de la iglesia y colegio. En las dos primeras capillas se pusieron: en la parte del evangelio el quadro de la Concepción y en la de la parte de la epístola el de Sn. Xavier, que ambos abían servido ya en los dos únicos altares que abía en la otra iglesia; en las restantes capillas se pusieron quadros pequeños por no haber otros de Nos. Stos. de dicando (sic) una capilla al Sto. Cristo en que por tiempo⁴⁶ se puede hacer capilla honda.

Repartidos así altar mayor y capillas, se entoldó el frontis del presbiterio de terciopelo y damasco carmesí y lo restante de dicho presbiterio desde la corniza abaxo y todas las sobre capillas⁴⁷ hasta el cono inclusive, de damasco carmesí y dentro de las capillas de damasco carmesí y amaranto. En el altar mayor se puso un buen dosel que se traxo de la parroquia, baxo del qual y sobre un altarico adornado con velas y flores se colocó un quadro de Sn. Juan Franco, de Regis por aberse de celebrar en una de las quatro fiestas la solemne canonización del Sto. En el altar mayor y otros colaterales, se pusieron gradas que de antemano se habían trabaxado a este fin con sus ramos y velas correspondientes. Compuesta así la iglesia, a cosa de las tres y media de la tarde del día 6 de dicho mes y año, se dispuso una, aunque no muy larga, procesión de un buen número de clérigos (que a ese fin abía convidado de la parroquia el colegio, como también para el refitorio en los 4 días de fiesta siguientes), con sus velas que, arrancando desde la iglesia antigua y siguiendo inmediatamente por nuestra plazuela a la nueva iglesia, trasladaron a su nuevo solio el Smo. Sacramento que llevaba con su custodia el Pe. Visitador, asistido de los mismos que asistieron a su R^a en la bendición, alternando con la música, la procesión, el Te Deum y disparáronse algunos fuegos en esse mismo tiempo. Colocado en su trono y llena la iglesia del pueblo a traydo,⁴⁸ o de la devoción, o de la novedad tan raras (sic) veces visto, cantó la música solemnes completas, en que se hizo la Dorna⁴⁹ el mismo Pe.

⁴⁶ Es decir, en que con el tiempo.

⁴⁷ Espacio del muro situado sobre cada capilla.

⁴⁸ Es decir, atraído.

⁴⁹ Ignoramos el significado de esta palabra.

Visitador. Dio fin a esta regojixada⁵⁰ tarde, tocadas las oraciones, el disparo de fuego y repique de campanas así de la Parroquia como del Colegio, como se había hecho en la traslación del Sacramento.

El día siguiente, séptimo del mismo mes y dominica 2ª de adviento se celebró solemne fiesta de la dedicación de la nueva iglesia y traslación a ella del Smo. Sacramento con oficio solemne, música y sermón; cantó el oficio el Pe. Rr., asistiéronle de diácono y de subdiácono los mismos que habían asistido al Pe. Visitador. Predicó el Pe. Josef Antonio Llinàs de nuestra Compañía, quien desde el púlpito en nombre el Pe. Rector y colegio convidó a la muy Rda. Comunidad de clérigos, a los magnificos Bayles y Regidores, que asistían todos a la fiesta y al pueblo, para la Doctrina General que se había de hacer aquella tarde. A cosa de las tres de la tarde del mismo día se hizo la función de la Doctrina General, con asistencia de la muy Rda. Comunidad de Clérigos, de los magnificos bayles y regidores (aunque éstos con repugnancia por cierta quexa imaginada, y sin razón, por la qual no abrían venido a no aber sido, que uno de ellos llamado Antonio Cladera, quien por el singular afecto que nos profesa se había adelantado y visto que no parecían⁵¹ los demás, se fue en busca de ellos y les dixo la poca o ninguna razón de que se valían para hacer aquella infamia o desatención al colegio y en que mostraban el poco o ningún afecto que le profesaban). Para la mayor solemnidad de la función enseñó el Pe. Visitador en nuestra nueva iglesia este día y asimismo dixo su Rª al auditorio, que, si bien hasta entonces por ser tan reducida nuestra antigua iglesia, se iba a la parroquia para enseñarla, pero que teniendo ya el colegio iglesia tan buena y tan capaz, en adelante se enseñaría en ella la doctrina. Esto no vino a gusto de todos, pues decían algunos que la gente no vendría, y algunos, aún de los que se nos muestran más afectos, pretendía[n] que el Vice Prior la enseñaba en la parroquia; pero se engañaron unos y otros, pues el Vice Prior no dio oydos a semejantes propuestas y acudieron y acuden, aún con aumento numerosísimos concursos. A lo último de esa misma tarde se cantaron solemnes completas, con música y después de las oraciones concluyó la solemnidad de ese día [con] el disparo de fuegos y repique de campanas de la parroquia y del colegio.

Lunes día 8 dedicado a la Concepción Purísima de María. Se celebró la solemne canonización de San Juan Franco. de Regis con oficio, música y sermón. Cantó el oficio el muy Rdo. Sr. Vice Prior de la iglesia parroquial; asistióle de diácono el muy Rdo. Do[c]tor Juan Rull, pbro., vicario de dicha parroquia y de subdiácono el Rdo. Juan Antonio Aulí prsbo. beneficiado de la misma parroquia; predicó el Pe. Jayme Cladera de nuestra Compª. Por la tarde, ese día no hubo completas ni fiesta alguna por haberse de celebrar el día siguiente las exequias de nuestro fundador el Pe. Hugo; y por esto, tocadas las oraciones, tocaron por largo rato a diffuntos las campanas de la parroquia y del colegio. Empleose gran parte de aquella noche en trasladar los cadáveres de tres sujetos, que hasta entonces habían muerto en este colegio, a la nueva sepultura, como también en levantar un suntuoso túmulo de tres altos⁵² guarnecido de mucha copia de achas y cirios, en el qual se puso en lo más eminente, el cadaver de nuestro fundador en la misma caxa en que se había traído desde Montesión.

⁵⁰ Es decir, regojijada.

⁵¹ Es decir, aparecían.

⁵² El significado parece ser que tenía o se disponía en tres alturas distintas.

Martes día 9 hizo el Pe. Re[c]tor celebrar por el alma del Pe. Hugo y demás diffuntos de este colegio a quantos sacerdotes acudieron a decir misa en nuestra iglesia, habiendo ya de ante mano enviado orden al convento de PP. Franciscos de Alcúdia, para que en este mismo día celebrasen a la misma intención quantos padres pudiesen de aquella religiosa comunidad, a quienes envió después su R^a la correspondiente limosna. Después se celebraron, las solemnes exequias con oficio, música y sermón o oración fúnebre. Cantó el officio de diffuntos el mismo Pe. Rr. de este colegio a quien asistió de diácono el muy Rdo. Do[c]tor Juan Rull presbro, vicario de la parroquia y de subdiácono el Rdo. Juan Antonio Aulí presbro, beneficiado de dicha parroquia. Dixo la oración fúnebre el muy Rdo. Dotor D. Lorenzo March presbro, maestro de Arte, do[c]tor en Sagrada Theología beneficiado en la iglesia cathedral de Palma y en esta parroquia de Pollença, quien desempeña cabalmente las bien aseguradas esperanzas, que en su conocida habilidad, habían afianzado el colegio y más en el reducido tiempo que había tenido para tan cabal desempeño.

Este mismo día, concluydas las misas, se dio de comer a quantos pobres quisieron acudir (habiéndose el día antes convidado desde el púlpito para esta copiosa limosna que el colegio quería hacer). Fue excesivo⁵¹ el número de los pobres que acudieron a la limosna y se fueron satisfechos de pan, escudilla y carne, sirviéndoles la comida los mismos de casa que pudieron y algunos otros devotos sacerdotes seculares, lo que fue de mucha edificación al pueblo. Explicó también su caritativa liberalidad el Señor Dn. Jayme Conrado, quien de su propio bolsillo, repartió entre aquella inmensidad de pobres una buena suma de dinero. A lo último de la tarde, se cantaron solemnes completas con música a causa de la fiesta de Sn. Xavier que se había de celebrar el día siguiente; y por este mismo motivo, entrada la noche, se continuó el disparo de fuegos y repique de campanas de la parroquia y del colegio.

Miércoles 10, día de cabo de octava del gran apóstol de la India Sn. Franco Xavier. Se solemnizó [con una] fiesta al Santo (que como arriba se dixo se había trasladado desde su día 3 a éste) con oficio, música y sermón. Cantó el oficio el muy Rdo. Sr. Vice Prior de la parroquia; asistieronle de diácono el muy Rdo. Do[c]tor Juan Rull, presbro, y vicario de la misma parroquia y de subdiácono el Rdo. Martín Cifre, subdiácono. Predicó del Santo, el Pe. Juan Bautista Torres Rr. entonces de este colegio quien dio fin a las fiestas que se celebraron en la bendición de la nueva iglesia de este colegio.

Capítulo 14

Prosiguese la historia del tiempo del mismo décimo Re[c]tor de este colegio el Pe. Juan Bautista Torres

A 30 de oebre. 1738 abrió la visita de este colegio el Pe. Agustín Berard, visitador de los colegios de esta isla por comisión del Pe. Antonio Guiu Provl. de esta provincia de Aragón. En esta visita se alargó su R^a algunos días más a causa de la bendición de esta nueva iglesia y fiestas que en ella se hizieron, todo lo qual se efectuó hallándose en este

⁵¹ Es decir, extraordinario.

colegio dicho Pe. Visitador, como consta del Capítulo antecedente. Concluyda la visita partió para la Ciudad⁵⁴ día 20 de nbre (?) del mismo año.

Por este mismo tiempo y antes que el Pe. Visitador se restituyera a España, considerando el Pe. Rr. que la multitud de aulas de gramática que abía en la villa, así en el convento de PP. Dominicos, como en casa particular de cierto clérigo, como consta del Capítulo 12, de este libro folio 10, página 1ª y 2ª, eran de gran perjuicio a las dichas de la misma facultad [que] se habían puesto en el colegio como ambas propias de la villa y petición y súplica de la misma villa, como se dixo en el folio 99 página 1ª y 2ª y aún de mucho daño para la villa, como por sí mismo se dexa ver, procuró su Rª se pusiese en execución y se aplicara el medio que de algún tiempo atrás se abía discurrido muy a propósito y aún del todo necesario para la manutención y susistencia de las aulas de la villa, que se abían puesto en el colegio. El medio era, que los regidores en ayuntamiento, hiciesen su decreto o resolución auténtica, en que prohibiesen que ninguno de la villa y su distrito, ubiesse muchacho, que de alguna manera estuviesse a su cargo, a otras aulas que a las que tenían en el colegio, y que echa esta resolución y decreto se presentara a la Real Audiencia para la confirmación, lo qual era fácil lograrse, pues estaba (sic) ya prevenidos y con ánimo de hacerlo el Sr. Regente y alguno o algunos de los Jueces.

Propúsose este medio a los regidores, que a la sazón eran Rafael Vila, Martín Roger de Navarra, Antonio Cladera y Juan Malondra como también el peligro que abía de que los superiores cerrasen otra vez las aulas del colegio, sino⁵⁵ se executaba el referido medio, por no poder subsistir número competente de muchachos para ellas. Al principio, parece, les agradó el medio a los regidores o a lo menos a algunos de ellos, pero luego se vio flaquear el mismo en uno que ya abía dado su palabra, no sé si por consejo de algún émulo, que nunca faltan. Quisieron los regidores para tomar resolución convocar y pedir consejo a algunos sujetos más conocidos de la villa y siendo así que los más de éstos y demás [con] su posición aconsejaron y fueron de parecer que se hiciese el sobredicho decreto y se tomara dicha resolución tan justa y tan necesaria para conservar y aún acrecentar las aulas que tenía a la villa⁵⁶ en el colegio y de quien abían de ser, por decreto, los regidores, por razón de su oficio, sus protectores. Sin embargo, al tomar la resolución los regidores, de quatro que eran, los tres respondieron que de ninguna manera, alegando por motivo el que no lo podían hacer por ser contra las regalías de la villa (y no era más que un falso no puedo, por un verdadero no quiero). Ésta fue una bien clara expresión del poco afecto, por no decir claro desafecto de dichos tres regidores al colegio y a nuestras aulas, sobre las otras muchas que de ellos y de sus antecesores abíamos experimentado como se puede ver desde el folio 100 del Capítulo 12 de este libro. En esta junta de dichos quatro regidores, fue sólo el regidor Antonio Cladera quien votó y estuvo, como abía estado siempre, a favor de las aulas, como de la razón, justicia y beneficio de la villa, pero por mucho que hizo, como fue solo, no pudieron lograr cosa de provecho sus buenos intentos.

Esta resolución de los tres regidores ya dicha, era bastante y aún sobrado motivo para que el Pe. Visitador, valiéndose del poder y libertad que se habían reservado los

⁵⁴ Es decir, Palma.

⁵⁵ Es decir, si no.

⁵⁶ El sentido parece ser: que tenía en la villa el colegio.

superiores en la erección de las sobredichas aulas, como consta del Capítulo 12, las mandara cerrar luego, a vista de la poca atención y por correspondencia [a la poca] de los dichos regidores. No sólo quiso efectuar su R^a así, porque sin duda pensó que el tiempo maduraría la cosa, como por no hecer ese desayre al regidor favorable y a los demás sujetos de bien que abían aconsejado a favor de las aulas = A principios de enero de 1739, pasó desde este colegio al de Montesión, por orden del sobre dicho Pe. Visitador, el H^o Nadal Palau Escalas, y por esta causa se hubieron de juntar en una las dos aulas que quedó al cuydado del Pe. Pedro Antonio Ripoll.

Aunque a principios del mes de nobre. del año pasado 1738, quedó concluyda y bendecida la nueva iglesia, sin embargo no paró la fábrica, antes se continuó hasta Pasqua del Espíritu Santo de este 1739 que fue a 25 de mayo, [en] cuyo tiempo se empleó en fabricar algunas ventanas, que por no poder poner puertas de pronto incomodaban sumamente la iglesia en tiempos del invierno; en hacer y poner puertas a las ventanas de la parte de la subida al Calvario; en enladrillar las tribunas altas y el coro; en hacer el arco del tránsito nuevo que corresponde al piso del quarto principal, el portal y puertas y puentecito que sale del mismo tránsito nuevo al monte; en hacer una buena partida de bancos para la nueva iglesia; en trabajar los dos aposentos en lo que antes era iglesia; en disponer la portería exterior e interior y el arco que desde ésta se entra al tránsito de abajo; en trabaxar el portal con la puerta por donde se entra desde dicho tránsito de abaxo así a la iglesia por bajo del coro, como al tránsito de los confesionarios y de los aposenticos al lado de los confesionarios, muy a propósito para tener guardadas muchas alaxas de la sacristía; y finalmente la pared y el portal de la plazuela que mira hazia el pozo, que llaman *del padró*, con su rexado del piso, gradas y empedrado que tiene delante a la parte de afuera. La parte de la iglesia nueva estaba ya concluyda, con sus puertas nuevas antes de la bendición de dicha iglesia.

Pónese aquí, lo que por olvido dexé de poner en el Capítulo 12 de esta historia. Y es lo que se hizo para la sacristía y adorno de la iglesia en el tiempo de este rectorado del Pe. Torres. Primero: se hizo una alba nueva rica cuya ropa y puntos grandes costaron 49 pesos antiguos, las puntas pequeñas, los puños y coser dicha alba, corrió a cuenta de unas Señoras devotas y muy afectas al colegio. Segundo: un cingulo rico cuyo oro y cinta costó unos ocho pesos y un ruedo [de] flores para la custodia. Tercero: un misal nuevo que con los registros costó unos cuatro pesos y un cáliz de veinte y siete libras. Quarto: cinco sobre pellices y dos roquetes con sus sotánicas y seis crucifijos para los altares. Quinto: veinte y cuatro manteles comunes de altar, once de algodón y siete ricos que todos montan el número de 42. Sexto: se acomodó la lámpara de plata del altar mayor y se hixo otra nueva, también de plata, que con las manos costó 137 ls.; la pagó Cathalina Jayme y Riera, mayorala que es y a (ha) sido muchísimos años de la casa que tiene el colegio en Manacor, la qual por su singular afecto que profesa a la Comp^a y conocida devoción a N^o Pe. Sn. Ignacio, quiso dexar al santo en prenda de su afecto y quiso ella por su propia mano colgarla delante del santo en la vigilia de 1739. Séptimo: se hicieron traer desde Génova dos caxas de vidrios en que abía ochocientos para las ventanas de la sacristía, claraboya y ventanas de la iglesia. Octavo: "cinco sacras grandes nuevas con sus lavabos y evangelio de

San Juan.⁵⁷ Noveno: cinco frontales nuevos, dos pintados, dos de ropa arto buena y otro de raso de flores que hizo la Señora Juan Ana March y la ofreció para la capilla de San Juan Francisco Regis. Décimo: diez gradas pintadas⁵⁸ para todos los altares y las del altar mayor con perfiles de oro. Undécimo: Un quadro de Sn Ignacio y Sn. Fr. Xavier para la portería y se pusieron la vigilia de Sn Ignacio año 1739.”⁵⁹

A 19 de enero 1739 entre 3 y 4 de la tarde pasó de ésta a mejor vida (como de la divina piedad confiamos) en este colegio, el P. Pe. Pedro Antonio Ripoll escolar de 36 años 4 meses y dos días y de religión 12 años 9 meses y 24 días, recibida la Sta. Unción y la absolución subcondicione,⁶⁰ pues fue repentina su muerte, aunque no desprevénida a lo que se juzga, pues aquel mismo día abía el Pe. dicho su misa con extraordinaria devoción y ternura. El accidente de que murió el Pe. Ripoll, según dictamen de los médicos de este colegio fue una cordialcia, o gota coral,⁶¹ que ya algunas veces de tiempo atrás, según decía el mismo Pe., le abía dado algunos asomos, y aunque se habían consultado los médicos de este colegio, y para más satisfacción, algunos de los mejores de Palma y aplicados los más eficazes remedios, que a unos y otros les dictó la medicina para evadir tan peligroso accidente, no bastaron éstos por quitarle al accidente las fuerzas, antes tomando mayores le quitó al Pe. de repente la vida en el día que queda dicho.

Nació el Pe. Pedro Antonio Ripoll en la ciudad de Palma de padres honrados y piadosos, que procuraron criarlo con el santo temor de Dios. Estudió desde la Rethórica hasta la Theología en las escuelas del colegio de Montesión, en cuyo tiempo le llamó Dios a la Comp^a. Esplicó sus deseos a los superiores, mas viendo⁶² se la dilataba a su parecer, el fin a que anelaba ansioso. Se partió a Roma para inclinar con sus ruegos la piedad de nuestro muy Rdo. Pe. General, quien movido de las fervorosas súplicas del pretendiente, le remitió con carta al Pe. Provl. de esta Prov^a de Aragón, para que éste le enviara al noviciado de Tarragona como se executó. En el noviciado correspondió a los bien conocidos fervores, conque abía procurado su ingreso. Concluydo éste y los estudios del seminario a satisfacción de los superiores, pasó a Cervera para leer una clase de Gramática en aquella Pontificia y Real Universidad a que dio cabal satisfacción. Examinado de los tres años de filosofía que abía estudiado en el siglo, pasó al colegio de Barcelona a cursar la Theología, la que concluyó a satisfacción de sus maestros, ganándose bien singulares créditos en el examen, que para las sagradas órdenes quiso hazer del Pe. Ripoll aquel Señor obispo. Ordenado de

⁵⁷ Las sacras, en número de tres, eran unos escritos, generalmente enmarcados, que contenían fragmentos del rezo de la misa que se recitaban en el centro o en los extremos del altar. El del centro contenía las fórmulas de consagración de las especies de pan y vino; el de la derecha (parte de la epístola), parte del salmo 25 que recitaba el sacerdote celebrante durante el lavatorio de las manos y el de la izquierda, (parte del evangelio) contenía el inicio del Evangelio de San Juan que antes de la reforma litúrgica actual se rezaba al final de lamisa, antes de las últimas oraciones. A ello alude la expresión usada por el autor cuando dice *con sus lavabos y Evangelio de Sn. Juan*.

⁵⁸ La grada es una tarima que se suele poner al pie de los altares RAE. Artº grada. Acep. 4. Madrid. 1992 Ed. 21ª.

⁵⁹ El texto que aparece entre las comillas se halla en el margen izquierdo en el texto original.

⁶⁰ Es decir, *sub condicione*.

⁶¹ O epilepsia. Aquí parece referirse a la pérdida repentina y brusca del conocimiento, más que a la epilepsia propiamente dicha.

⁶² Parece que falta la expresión: su poca edad u otra parecida.

sacerdote, fue enviado al colegio de Montesión de Palma para enseñar latinidad, desde donde vino a éste para leer medianos y mayores⁶³ en que perseveró hasta la muerte.

Mantuvo siempre el P. Ripoll muy rigurosos los fervores del noviciado para enriquecer su vida religiosa con muy revelantes⁶⁴ virtudes. La pobreza la veneró siempre como madre tan querida, que con ninguna de esta vida, tuvo el menor aprecio de su corazón, lo que manifestó repetidas veces, que aquellas mismas cosas que le flaqueaban,⁶⁵ muchos, o por limosna, o por agradecimiento a los favores que reconocían haber experimentado del Pe., las flanqueaba⁶⁶ y con sumo desapego a qualquiera que de ellas se quisera utilizar. La virtud de la castidad se le traslució al P. Ripoll en su bien reparable modestia, circunspección en su trato y recato en sus palabras, no pudiendo sufrir sus oydos alguna [palabra] menos decente; si tal vez en lugar público se ofrecía oír alguna palabra menos compuesta, son rosado (sonrosado) el rostro, respondía agriamente el desate⁶⁷ hecho a Dios y el peligro de escandalizar a inocentes. Tenía, como por resguardo esta virtud preciosa del Pe. Pedro Antonio Ripoll, no sólo las tres disciplinas y tres cilicios a la semana, sí también otras cotidianas penalidades, en que sin quebranto de la salud, se ejercitaba el Pe. En la obediencia religiosa fue ta[n] exacto que sólo esperaba la menor insinuación de la voluntad del superior para excutar qualquiera cosa por ardua que fuese, mirando así mismo regla como si fuera precepto⁶⁸ para su más puntual observancia de suerte que para para crecer⁶⁹ el peligro de quebrantar alguna en algún caso fortuyto, estaba prevenido con licencias de los superiores. De la profunda humildad, dio el Pe. multiplicados (sic) exemplos, así en éste como en otros colegios, unas veces disfrazando los singulares favores, que de personas muy espirituales recibía, con decir, que esto no era porque viviera él virtud alguna, sino para espolearla a que la procurase tener; otras, humillándose muchas veces no solo a sus iguales, sí también a algunos de los inferiores que tal vez lo habían desazonado, pidiéndoles perdón y dándoles muestras de cariño, quando el Pe. era el agraviado.

La charidad, así para con Dios como para con los próximos, era a todos patente en el Pe. Ripoll, en prueba de la qual, se mostró tan fervoroso, que no contento con tener cumplida la ora de oración acostumbrada, después de visitar el Smo. Sacramento, se previno con licencia de quitarse por la mañana una hora de sueño para tener mayor y más dilatada comunicación con Dios, cuya presencia procuraba mantener todo el día para así afervorizarse en el amor de Dios, el que se le traslucía en todas sus muchas devociones y especialmente en el Sto. Sacrificio de la misa, que celebraba con edificativa ternura y en el rezo divino que rezaba (sic) frequentemente de rodillas, delante de un errioso Niño Jesús, que a [este] fin tenía a la vista en su aposento. Prueba fue también del amor y celo, que de las almas tuvo el Pe. Pedro Antonio Ripoll, el que en casi todos los colegios, donde vivió aún H^o estudiante, lo escogieron por compañero los fervorosos PPs, en las empresas más difíciles de la gloria de Dios. En el colegio de Cervera vivió el Pe. y hallán-lose de paso con

⁶³ Es decir, para enseñar la Gramática a los alumnos medianos y mayores.

⁶⁴ Metátesis por relevantes.

⁶⁵ Es decir, que le hacían falta.

⁶⁶ Es decir, las dejaba de lado.

⁶⁷ Desate significa exceso en el hablar.

⁶⁸ Es decir considerando precepto lo que acaso sólo era una norma.

⁶⁹ El autor quiso escribir precaver.

otros en un lugar, aquella noche a⁷⁰ hazer algunas exortaciones, que importaban mucho para gloria de Dios y sería gusto del Pe. Rr., vióse luego fue muy acertada la petición, pues este lugar que antes estaba lleno de discordia que daban notable cuydado a los superiores eclesiásticos, quedó en breve compuesto y apaciguado por las fervorosas pláticas de que dieron dichos superiores repetidas gracias al Pe. Rector de aquel colegio.

Semejantes efectos tuvieron sus fervorosas exortaciones y charidad compasiva, cursando Theología en el colegio de Barcelona, debiendo a su charitativo celo el alivio espiritual y temporal muchos afligidos y necesitados de uno y otro socorro. Pero mucho más se vieron los efectos de su fervoroso celo en Palma, singularmente con las pláticas que todos los domingos y fiestas de quaresma, en cierta iglesia y barrio de aquella ciudad, pues de ellas le resultó trabajo para mucho tiempo en oyr confesiones generales, en recoger a lugar sagrado algunas mugeres perdidas y en buscarlas socorros para su manutención y constancia en la nueva y santa vida que abían emprendido.

En esta villa en donde juntó su celo [con] el empleo de maestro, con los officios de operario, desahogó la charidad, el Pe. Pedro Antonio Ripoll de tal suerte con todos, que a los discípulos enseñaba las virtudes ygualmente que las letras, y, a los demás moradores de ella,⁷¹ la práctica de la más fervorosa charidad, viéndoles todos asistir en lo espiritual asta los más olvidados pobres y socorrerlos en lo temporal con tanta abundancia, que era admiración a los más poderosos,⁷² sugeriéndole su ingeniosa charidad, medios de recoger de muchos, y emplear asta lo que [necesitaba] para su asistencia lo daba de limosna [para] las necesidades de los más desvalidos.

Pero mayor admiración causó su celo en socorrer las necesidades espirituales, a cuyo fin entabló⁷³ en el oratorio de San Jorge, barrio que por extraviado necesitaba casi de una total enseñanza, una fervorosa misión en que logró notable fruto su celo, remediando algunas almas; si bien no le faltaron al Pe., sus bien sensibles persecuciones de algunos émulos, en prueba, sin duda, de que el Pe. les decía la verdad. A este mismo fin de desterrar los vicios y plantar en todos la virtud, con título de visita cortés yva (iba) el Pe. Ripoll en algunas casas donde sabía a ber⁷⁴ algunas disidencias y entablando con christiana discrección, proporcionadas espirituales pláticas, lograba extinguir las discordias. Ocasión más, en que se alcanzó el Pe. (sin duda por inspiración divina), a desarmar a un hombre que furioso y colérico intentaba quitar la vida agra. En fin en cuantas casas entraba el Pe. Ripoll, ya sabían se abía de hablar de cosas espirituales, que fuesen incentivo, o para dexar el vicio o para afervorizar en la virtud. Por todo lo dicho, fue sumamente sentida en esta villa la muerte del Pe. Ripoll, no sólo de los del colegio, sí también de los mismos seculares, que explicaban su sentimiento con casi universal llanto. De todo lo qual se dio noticia en carta circular a toda la provincia para la común satisfacción.

Con la muerte del Pe. Ripoll quedó sin maestro el aula a que hubo de sustituir de maestro el Pe. Juan Bautista Salom por espacio de medio año, hasta que vino para maestro

⁷⁰ Es decir, para.

⁷¹ Se refiere a villa de Pollença.

⁷² La frase tiene un sentido final: para los más poderosos.

⁷³ Es decir, o.spuso. *DRAE*. Artº entablar. Acep. 4º. Madrid, 1992. Ed. 21ª.

⁷⁴ Es decir, a ber (haber).

de dicha aula el Pe. Juan Antonio Escalas, como en adelante se dirá. A principios de este mes de enero del mismo año 1739, se entabló⁷⁵ en este colegio la congregación, o escuela de Jesús y María, cuyo cuidado se encargó al Pe. Juan Bautista Salom y se movió tanto la devoción a este tan pío, tierno y devoto ministerio que en los quartos domingos, en que se haze dicha función, son numerosísimos y muy extraordinarios los concursos en nuestra iglesia, contándose en sólo un año más de 1000 personas de todos estados escritos en el libro de dicha congregación o escuela, movidos ya de lo devoto y pío de la función, ya del inmenso tesoro de las indulgencias que los romanos Pontífices an concedido a los congregantes o discípulos de dicha congregación o escuela. Las doctrinas se continuaron y se continúan en nuestra iglesia, como lo ordenó el Pe. Visitador Agustín Berard, según se dixo en el Capítulo antecedente folio 104 pag^a 2^a, con copiosísimos concursos, quales de mucho tiempo atrás no se abían visto, haciéndose dicha función en la iglesia de la parroquia. De este ministerio, por muerte del Pe. Ripoll, hubo de encargarse el Pe. Rector hasta que llegó el Pe. Juan Antonio Escalas.

En este mismo año predicó la quaresma continua en la iglesia parroquial de esta villa. El Pe. Rr. no siéndole bastante, aunque muy justo motivo con los Regidores para la escuela ni el ser tan pocos los PPes. en el colegio, ni el haberla ya predicado su R^a, en otro tiempo, estando particular en el colegio, ni algún otros de los muchos motivos, que les propuso el Pe. Rector, porque (para que) sus mercedes encargaran a otro de fuera del colegio, que mejor desempeñara sus deseos. A la verdad se merecían dichos regidores, o los más de ellos, el que el Pe. Re[c]tor no les diese oydos así por no haberse acordado la villa del colegio en cinco o seis años, para fiarle dicha quaresma (lo que quizá no se abía visto desde que ay colegio en esta villa), como por lo mal que correspondieron en el medio que se les propuso para la manutención de las aulas, que abía pedido la villa al colegio, como consta del folio 100 pág. 1^a. Sin embargo, condescendió el Pe. Rr. por justos motivos, con la súplica de los regidores; y por ésto hubo de cargar el Pe. Bordils, ciego como se estaba, con el novenario de Sn. Francisco Xavier y octavario de N^o Pe Sn. Ignacio en nuestra iglesia.

En esta misma quaresma hacercándose ya el día en que se habían de hazer el acostumbrado Acto de Contrición por la villa, antes de empezarse el novenario de Sn. Xavier, assí en la parroquia como en el colegio, el Pe. Rr. habiendo muy de antemano consultado al Pe. Visitador y comparecer⁷⁶ de los PPes. del colegio, resolvió, que el acto de contrición que antes salía de la parroquia y se concluía en ella, este año empezara (para proseguir assí en adelante todos los años) a salir de nuestra iglesia y concluirse en ella; que si asta entonces se abía executado de otra manera arriba dicha, abía sido por no tener el colegio hasta entonces iglesia capaz para dicha función, mas que teniéndola era razón, que en ella hiziésemos nuestros ministerios propios, como se abía executado y executaba con la enseñanza de la doctrina christiana. Tomada esta resolución, no sin algún recelo de alguna emulación, como la abía habido en la mudanza de las doctrinas, el mismo Pe. Rr. que predicaba la quaresma en la parroquia, avisó desde el púlpito al pueblo de la dicha resolución, convidando al mismo tiempo para la asistencia a dicho ministerio al muy Rdo. Señor Prior y a su Rda. Comunidad de clérigos, a los magníficos

⁷⁵ Equivale a se dispuso o se instauró. Ver nota 73.

⁷⁶ Es decir con parecer.

Bayle y regidores y a todo el pueblo. Executose la función como se abía resuelto, con asistencia de uno y otro gremio y de una inmensidad de pueblo sin haberse oydo quexa alguna.

Llegada la semana santa de la misma quaresma, quiso el Señor D. Antonio March, como asistente en esta villa de los regidores del Hospital General de Palma, poner en ejecución (pues abía llegado ya el tiempo) lo que mucho antes habían pensado y bien, su merced y otros sujetos de distinción de la villa, así eclesiásticos como seculares; y fue lo primero, que supuesto que abía ya en el colegio iglesia tan capaz, como es, viniése a ella la procesión del jueves santo dexando de yr (como yba antes) al oratorio que llaman Roser Vell⁷⁷ así para no alargar tanto dicha procesión, como, y principalmente, para evitar otros muchos inconvenientes de poca o ninguna edificación por estar dicho oratorio apartado del cuerpo de la villa, y de aber de yr y volver la procesión por un mismo camino, y a las veses medio o del todo a oscuras y componiéndose de hombres y mujeres la procesión. Lo segundo que para ordenarse bien la procesión, salida una vez de la parroquia, abía de venir primero a nuestra iglesia.

Esta resolución que comprendía estos dos puntos la propuso el Sr. Antonio⁷⁸ a los regidores de la villa, únicamente para evitar confusión, discusiones y alborotos en desdoro o irriverencia (sic) a función tan pía y tan sagrada, pero como esta resolución cedía de alguna manera en honra del colegio, no fue menester más para que los más de los regidores (que ya abían sido contrarios al medio que se les propuso algunos meses antes para la conservación de las aulas del colegio, como se dixo en el folio 100 pág. 2^a), se opusieran a dicha resolución en uno y otros puntos, estando solo el Señor Antonio March con uno de los regidores por la dicha resolución, de suerte que le fue preciso explicarse con algúna acrimonia⁷⁹ y decirles a los regidores que la procesión se abía de hacer como él abía dispuesto, pues [estaba] sólo a su cargo y no al de los regidores de la villa, el cuydar y gobernar la dicha procesión, como quien tenía las veces de los regidores del Hospital General de Palma. Hízose la procesión en el modo y forma, que se había dispuesto, pues salida de la iglesia parroquial, vino inmediatamente a nuestra iglesia, después a la del convento de los PPes. Dominicos, de allí al oratorio de San Jorge y se concluyó en la parroquia. Asistieron a la procesión los Señores regidores, pero algunos, se conoció, fueron de mala gana, pues siendo así, que los otros años ab immemoriali⁸⁰ acostumbraban después de la procesión hacer cabo⁸¹ a casa de dicho Antonio March y sólo compareció el que abía salido de su parte en la resolución. A más de esto, acostumbraban los otros años, contribuir los regidores con lo que faltaba a las limosnas para el gasto de la procesión: ese año ya no contribuyeron, expresando en lo

⁷⁷ El *Roser Vell* es un oratorio situado en Pollença fundado a finales del siglo XIII o principios del XIV donde se encontraba la *Mare de Déu de la Rosa*. Probablemente en el siglo XV se construyó una capilla después ampliada con capillas colaterales. Durante diez años (1578-1588) fue la iglesia de los padres de la Orden de Predicadores de Santo Domingo, hasta que éstos inauguraron la iglesia y convento nuevos del *Roser Nou* donde fueron trasladados la imagen, de la Virgen y el retablo correspondiente.

⁷⁸ Es decir, D. Antonio March que antes se ha mencionado.

⁷⁹ Es decir, aspereza.

⁸⁰ Es decir desde tiempo inmemorial.

⁸¹ Hacer cabo: expresión incorrecta que significa poner fin o acabar.

uno y en lo otro la poca atención a la casa de March y de rebote al colegio, persuadidos sin duda, que la resolución del Señor Antonio había sido por especial atención del colegio.

A primeros del mes de julio del mismo año 1739 llegó desde Valencia a esta colegio el Pe. Juan Antonio Escalas para maestro del aula en que por muerte del Pe. Ripoll, había sustituido el Pe. Juan Bautista Salom y entonces se conoció también el poco afecto de los regidores de la villa al Pe. y al colegio, pues de ellos solo el regidor Cladera [que] fue quien vino a dar su R^a, el bien venido, debiéndolo hacer todos, aunque no hubiese sido más que por cortesía y más habiendo venido el Pe. para maestro del aula que había pedido la villa. Entró el Pe. en su aula y la emprendió con sumo trabajo correspondiente con grande aplicación bien conocida y experimentada de los de casa y de los de fuera. Entró también su R^a en el ministerio de las doctrinas en nuestra iglesia con tanto tesón, que se mereció los universales aplausos de todos con copiosos concursos aún en los días en que menos se esperaba.

Por últimos del mismo mes, viendo tan poco abundar de agua, la noria del huerto de Son Bruy, y, que por esto se malograba la ortaliza por falta de agua, resolvió el Pe. Rr. hacer otra noria cerca de la que había, pero de manera que abarcara mucha copia de agua para que no faltara al mejor tiempo. Tomada la resolución, a los 11 de agosto se empezó a abrir el oyo de 52 palmos de ancho y 82 de largo y prosiguiese asta los 39 de ondo; aplicose mucha copia de hombres a dicho trabajo por estar tan cerca el invierno y peligrar de algunas avenidas, pero fue providencia el que apenas llovió por aquel contorno asta que quedó dicha noria paredada hasta a cosa de tierra y fuera de todo peligro. Paredose de manera que sin peligro ninguno quedó la mayor parte vacía para contener mayor copia de agua, por lo qual y por el agua que en ella encontraron de nuevo y por la que tal qual se le comunica de la noria antigua, juzgaron todos era moralmente imposible, le faltara agua aún en el tiempo más estéril. El coste de dicha nueva noria, hasta el parage dicho en que la dexó el Pe. Torrens, computados los jornales de los trabajadores, dietas de carros para acarrear la piedra y mantenimiento de las gentes, montó cosa de 200 ls.; fue grande mejora y muy útil a Son Bruy y al colegio. En casi todo esse año de 1739 se emplearon dos hombres de Sóller y otros de la villa en hazer márgenes para mejorar las tierras y olivares de dicha posesión y aún prosiguieron después.

Concluyó este décimo rectorado con dos sucesos milagrosos, aunque acontecidos en diferentes tiempos. El uno por intervención del venerable Hermano Alonso Rodríguez⁸² y el otro del venerable Pe. Francisco de Gerónimo.⁸³ Por navidades del año 1737, Felipe

⁸² Se trata de San Alonso Rodríguez (Segovia, 1531-Palma, 1617). En un principio desarrolló su vida en Segovia, pero muerta su mujer y sus hijos entró en la Compañía de Jesús en Valencia. Destinado al Colegio de Montesión ejerció el oficio de portero durante treinta años. Destacó por su santa vida y conoció a San Pedro Claver, alcanzando gran predicamento en toda la sociedad de Palma.

Fue beatificado en 1825 por Pío VIII y canonizado por León XIII en 1888. Su fiesta se celebra el 31 de octubre y los jurados de Mallorca lo declararon patrón de la isla en 1632, mucho antes de su beatificación.

⁸³ San Francisco de Gerónimo nació en Le Grottaglie el 17-XII-1642 y murió el 1-V-16. Hombre muy celoso fue predicador insigne en el reino de Nápoles y sobre todo en la capital. Fundó el *Oratorio della missione* que era una congregación de artesanos que le ayudaba en las misiones populares y practicó la caridad en grado sumo entre enfermos, presos y galeotes. Fue beatificado por el papa Pío VII en 1806 y canonizado por Gregorio XVI en 1839.

Cladera, natural de la villa, hijo de Antonio y Catalina Cifre, de edad de cerca 5 años, enfermó de peligro, y llegó, al parecer y dictamen de sus padres y demás de la casa, a termino de espirar, sintiendo sumamente sus padres por su único hijo varón. Saliose su padre de la casa no pudiendo tolerar su cariño el verle dar a su tierno hijo las últimas boqueadas, pero la madre animada de la confianza, después de invocados repetidas veces los stos.(santos) de su devoción acordose del Venerable Hermano Alonso Rodríguez, cuya estampa tenía en su casa con otras de otros Stos. de la Comp^a de quienes era muy devota, y animada de la devoción corrió apresurada por dicha estampa; aplicóse la al Niño, que se iba muriendo, diciéndole que el venerable hermano le abía de curar. Quando empezó, luego, el tierno niño a abrir los ojos, cogiendo con sus manecitas la estampa y conocióse luego estar fuera de peligro. Avisaron de la novedad a su padre que estaba con sumo desconsuelo, esperando la noticia de la muerte de su hijo; acudió luego y vio por sus ojos ser verdad lo que antes no acababa de persuadirse, de suerte que en breve quedó el niño con entera salud; lo que tuvieron por cierto prodigio del venerable H^o Alonso, así los padres del niño, como el clérigo su tío y los demás de la casa que se hallaban presentes, guardando, por esto, en adelante la dicha estampa con especial veneración. Y en agradecimiento vistieron de jesuita el niño como lo había ofrecido su madre.

El otro milagroso suceso fue el Venerable Padre Francisco de Gerónimo, que quiero poner con las mismas palabras del informe que firmado de su mano dio como testigo de vista el Rdo. Bartholomé Sierra presbítero, notario apostólico; y es como sigue: *En la presente villa de Pollença a los 10 de noviembre de 1738 a cosa de las 9 horas de la mañana asaltó, al Rdo. Joachím Vila Presb^o y beneficiado de la iglesia parroquial de esta misma villa un repentino mortal accidente, que le quitó de repente la habla. Preocupole⁸⁴ las potencias y le dexó como muerto y sin medio para confesarse; en seguida de esto aplicáronse los más eficaces y excéntricos medicamentos, quedándose en el mismo estado el doliente, administrándole la Santa Unción; leyósele por tres veces la recomendación del alma y hasta el subvenite Sti. Dei⁸⁵ etc. persuadiéndose (?) por las señas e indicio, abía ya espirado el moribundo. Llegó a este tiempo que sería entre 11 y 12 de la mañana, el Pe. Pedro Antonio Ripoll de la Compañía de Jesús y morador de este colegio de Sn. Ignacio de esta villa con la reliquia del venerable Pe. Francisco de Gerónimo cuya devoción empezaba entonces a estenderse y fomentarse en este Reyno con la noticia de los muchos y portentosos milagros que hacía; aplicole el Pe. la reliquia al moribundo, animándole a que confiase en la poderosa intercesión del V. Pe., que le alcanzaría de Dios lugar para confesarse, y aún la salud y vida para mayor gloria de Dios y bien de su alma. [;] Caso verdaderamente portentoso! Al momento cobró el agonizante la habla, confessose luego a satisfacción de su confesor, administrósele no obstante el Smo. Viático por considerarle aún de mucho peligro; pero en breves horas se halló dicho sacerdote del todo claro de potencias y sentidos y fuera del todo de peligro, de suerte que sólo le quedó el cansancio y fatiga grande ocasionada de los más fuertes medicamentos que se le abían aplicado y de que en breves días estuvo del todo bueno y con entera salud. Testigos oculares fueron y*

⁸⁴ Es decir, le intranquilizó.

⁸⁵ La oración *Subvenite Sti. Dei* dice así: *Subvenite, Sancti Dei, occurríte, Angeli Domini, Suscipientes animam ejus, Offerentes eam in conspectu Altissimi*. En la *Commendatio animae* (Recomendación del alma) era la primera oración que se rezaba después que la persona hubiera espirado.

fuimos de este milagroso suceso los casi innumerables assí seculares como eclesiásticos que acudimos a la novedad del acadecimiento (sic)⁸⁶ y entre éstos fuimos el Rdo. Lorenzo March Presb^o Vice Prior de dicha iglesia parroquial, el Rdo. Doctor Antonio March, Presb^o, el Rdo. Doctor Lorenzo March, Presb^o, el Rdo. Doctor Gabriel Martorell Presb^o, el Rdo. Juan Antonio Guardiola Presb^o, el Pe. Antonio Cánaves religioso de Sto. Domingo, el Magco. Francisco Alemany Bayle Real de dicha villa, D. Antonio Cerdà Cánaves, el Doctor Martín Aulí, médico, y el abaxo firmado quien al día siguiente passó de orden de dicho Rdo. Vila Presbítero a la iglesia del colegio a dezir missa en el altar de Sn. Ignacio en acción de gracias del milagroso favor, que confesaba deber a la poderosa intercesión del Venerable Padre Franco, de Gerónimo. De todo lo que doy el presente testimonio de mi propia mano escrito y abaxo firmado como testigo de vista del referido milagro. En esta villa de Pollença. Oy a los 2 de febrero del año del Señor de 1740

Bartholomé Sierra Presb^o Notario Apostolico

Añado a los dos referidos milagros otro obrado por Sn. Xavier en esta misma villa. A principios de 1739 en cuyo tiempo se hacía en nuestra iglesia el novenario del Sto. Apóstol, un niño de 3 ño 4 años de edad llamado⁸⁷ Cifre, hijo de Antonio y Margarita Cerdà, alias *Villanova*, se hallaba notablemente [enfermo], inchados ambos bracitos y lleno de llagas y tan entorpecidos, que no los podía levantar ni mover. Abía ya pasado cerca de 3 meses el pobre niño en este penoso trabajo sin hallar alivio ni mejora alguna en la cura cotidiana. En el segundo o tercero día de la novena, trájole su madre a nuestra iglesia y puesta delante del altar del Sto., suplicole con todas veras curase a su hijo como mejor y más poderoso médico; y para más obligar al Sto., le encendió una vela en el altar.¡¡] Caso prodigioso! Empezó luego el niño a menear ambos bracitos y ya se los pudo llegar a la boca y volviéndose a su madre le dixo con su balbuciente lengua que Sn Francisco Xavier le curaba sin hacerle mal como ella le decía. No cuydó más de la cura la madre, fiada ya y con razón, [porque] corría a cuenta de Sn. Xavier; y no la engañó la confianza, pues sin más diligencias antes de concluirse la novena, queriendo quitarle la madre al Niño las vendas para reconocerle los brazos, los halló sin inchazón, sin llagas, y del todo sanos. Fueron testigos de este penoso accidente y de la salud repentina, los padres del Niño y muchísimas personas de la vecindad. Quedó el Niño por este favor que abía experimentado de Sn. Francisco Xavier, tan aficionado y tan confiado en la poderosa intercesión del Sto., que (según refirió su madre a los padres del colegio, a quienes contó el milagro), si caya alguna vez incautamente y se lastimaba algo, apelaba luego a su Sto. protector preguntando a su madre entre sollozos y lágrimas: *que, [o] no me curará también aora Sn. Xavier.*⁸⁸

Capítulo 15

Del undécimo Re[c]tor de este colegio el Pe. Juan Bautista Salom

A 13 de octubre de 1739 se nombró Rr. de este colegio, el Pe. Juan Bautista Salom

⁸⁶ El autor quiso escribir acaecimiento o sea cosa que sucede.

⁸⁷ Aparece un espacio en blanco que debe corresponder al nombre del niño o, acaso porque el autor no se acordaba o no lo sabía.

⁸⁸ Lo escrito en cursiva aparece en el texto subrayado.

y dexó de serlo el Pe. Juan Bautista Torres que quedó operario hasta 2 de julio 1740 en que pasó al colegio de Sn. Martín. A 4 del mismo mes y año vino de Barcelona a leer la clase de Gramática de este colegio, el Pe. Sebastián Reynés y a 5 el Pe. Juan Antonio Escales pasó a Montesión a la clase de Rethórica. A 1 de los mismos llegó de Monte-sión a este colegio a hazer la tercera probación el Pe. Franco. Coll. Por el octubre de este año, vino de Ibiza donde abía sido superior el Pe. Francisco Sierra para operario. A 10 de junio de 1742 vino de Montesión, donde acabó leer curso, a este colegio el Pe. Vicente Giner a proseguir la tercera probación y a 26 de agosto del mismo año pasó a Valencia a concluyrta en la casa profesa.⁸⁹

En este tiempo los ministerios se hicieron con el [mismo] fervor y fruto que siempre.⁹⁰ Los domingos explicó la doctrina el Pe. Sebastián Reynés. Con el motivo de un batallón de infantería que hubo en Pollença, algunos meses hizo el Pe. Pedro Franco. Sierra una misión con mucho fruto y aplauso. A primeros de setiembre de 1742, pasó a Montesión a leer mínimos el Pe. Franco. Coll y a últimos de noviembre del mismo año se embarcó para Montiniente (SIC)⁹¹ el Pe. Pedro Franco. Sierra; con esto quedó el colegio con solo el Pe. Rr. y el Pe. Sebastián Reynés y con 6 hermanos, contando entre ellos el H^o Gabriel Alemany que año y medio antes abía venido de Barcelona. Este año 1742, predicó con singular aplauso el Pe. Rr. uno de los sermones en la bendicion de la iglesia parroquial de Pollença.⁹²

Algunas obras hizo en su tiempo el Pe. Rr.. Hizo el lagar, o cubo grande para la vendimia; se traxeron las cubas que había en Son Bruy y se colocaron en la bodega del colegio. Hizo el sótano o cantina lugar propio para refrescar el agua y fruta. Hizo las vueltas de sobre las tribunas, que costaron poco más de cien libras. En la iglesia se pavimentó el espacio correspondiente a las capillas. Abriose la pared de la iglesia; formose un arco a modo de cueva y se colocó en una capilla un belén que oy en día se ve. Se hizo el nuevo púlpito y [d]el Órgano viejo, que tenía el colegio, se hizo el que está en el coro. El púlpito costó veinte y seis libras y el órgano ciento veinte y ocho; se compró un cáliz de plata muy hermoso que costó___⁹³ y abía sido del Rdo. Bartholomé Marimón y dos misales nuevos; hicieron diez y ocho puerificadores y dos casullas de ropa ya usada de la misma sacristía. Se hizo el arcón de los frontales y para que se conservaran mejor guardados dentro de la sacristía, con ocasión de aberse experimentado que de algunos se abían cortado pedazos de galón y arrancado algunos adornos, que se encontraron en parte en manos de unos soldados. Se plateó el marco y follage del retablo de la capilla del interior, que de muchos años antes estaba echo y aunque se le dio el baño de cobraduras (?),⁹⁴ no se logró por ser ruin y de poco punte (o punto). Se collocó en el lienzo o pintura de la Virgen con

⁸⁹ San Ignacio deseó que algunas casas de la Compañía de Jesús en las que no había colegio, vivieran en extrema pobreza y a éstas se las denominó profesas.

⁹⁰ Expresión procedente del mallorquín que constituye una especie de barbarismo. El autor quiso decir: *con el fervor y fruto de siempre*.

⁹¹ El autor quiso escribir Onteniente donde hubo colegio de la Compañía de Jesús.

⁹² El 26 de agosto de 1714 se puso la primera piedra del nuevo templo parroquial de Pollença y fue bendecido el 26 de septiembre de 1742 por D. Antonio Artigues, Prior del Convento de N^o S^a de Lluch por licencia del obispo de Mallorca Fr. Benito Pañelles.

⁹³ Sigue un espacio en blanco.

⁹⁴ El autor quiere decir cobreadura o sea recubrir con una capa de cobre objetos metálicos.

los Stos. de la Comp^a, que a tenido la aprobación de quantos lo han visto como lo merecen los aposentos del quarto. Se alejaron⁹⁵ con varias estampas de marcos negros y se hicieron más cómodos, defendiéndolos de las inclemencias del tiempo con persianas y vidrieras.

En la parte de nuestra iglesia que mira al mar se experimentaba el daño de preservarse⁹⁶ la pared del agua, que con ímpetu trayan los vientos del norte y pasando a lo interior gastaba los quadros y ropas de los altares. Para atajar este perjuicio, se hizo la casa que ay en ella y sirve para guardar madera. En lo que puso el Pe. Salom mayor cuidado, fue en beneficiar la heredad de Son Bruy; y a este fin dió mano en hazer márgenes en la ladera del Puig que mira al poniente y lebeche, en donde hizo el que ay de división con los vecinos, muy importante para el resguardo de la heredad; y poque no costease todo el colegio, le sedieron (sic) un pedazo de terreno o monte a la parte inferior de la senda que va al Puig en busca de una fuente muy copiosa que según dicho de varios zaoríes se pierde en la falda del Puig den Callar.⁹⁷ Se empleó mucho trabajo y dinero sin lograrse cosa, aunque se hizo venir de la villa de Inca una muger que se decía ser muy inteligente; pero fue fortuna que con romper muchas peñas y abrir varias zanjas y minas al lado de otra fuentecilla, que ya de tiempo antiguo se había descubierto en la parte superior de[el] huerto, no se desviase su agua con los barrenos y tiros de algunos quintales de pólvora. Lo cierto es, que aquella muger se fue disgustada del colegio, diciendo que no habían seguido el agua por donde ella había dicho, ni le habían agradecido su trabajo de venir, como ella esperaba. Del mismo dictamen asido (ha sido) algún otro de esa misma facultad, que abiendo visto después el gasto echo, dixo que no habían dado en la fuente porque no cavaron donde ella está, pero que de cierto la ay.

Ya de mucho tiempo se ideaba aser en Son Bruy, casa nueva por estar muy ruynosa la que había y ser incómoda y muy reducida.

Emprendió el Pe. Rector en forma de planta que aprobó el Pe. Josef Vimor (?), Visitador de estas islas por comisión del Pe. Provincial Thomás Fuste y visitó este colegio a 26 de sbre. (?) de 1743. Abriéronse los fundamentos⁹⁸ cunto (junto) a la tahona que ya de años antes se había echo: se vació una gran parte del sitio que ocupa la casa; se formó un grande sumidero muy capaz para conducir fuera de su depósito las aguas que lluviesen dentro de la misma casa o la incomodasen por la parte superior y falda del Puig. Echo esto, se abrieron los fundamentos, que dejó casi echos asta cosa de tierra a la cabar⁹⁹ el Pe. Salom su gobierno.

Capítulo 16

Entra a gobernar el colegio el Pe. Jayme Cladera

A los 23 de diciembre del mismo año 1743 dexó de gobernar este colegio el Pe.

⁹⁵ Posiblemente el autor quiso escribir *alegraron* confundiendo la grafía de la palabra y los sonidos de la letra g.

⁹⁶ Después de la sílaba *ser* el autor escribe *trase*; lo cual, pensamos, que fue un error suyo.

⁹⁷ El *Puig d'en Callar* es de poca altura (162 m.) y se halla situado junto al torrente de *Sígés* y *Malagarba* en la zona de *Masteguera*. (*Gran Enciclopedia de Mallorca*, 3, 230).

⁹⁸ Es decir, los cimientos.

⁹⁹ Es decir, al acabar.

Juan Salom y entró en su lugar el Pe. Jayme Cladera con nombre de Vice Rector y patente del Pe. Provincial Thomas Fuste. A este fin, vino del de Montesión el Pe. Cladera donde se allaba de operario; y sin embargo de haber propuesto ambos a nuestro Pe. General Francisco Reag¹⁰⁰ los y sus motivos, que tuvo para ser eximido de este gobierno y de la denominación de Rr., no lo consiguió hasta haber pasado un año.

Lo primero que le encargó el Pe. Visitador Josef Timor al Pe. Vice Rector fue que pavimentase la azotea mayor de sobre la iglesia, porque las bóvedas y arcos que la sostienen estaban descubiertas a todos los temporales y por ser muy incómoda la subida, no se advertía el gravísimo daño que les hacían las lluvias entrando por ventanas y gotera, hasta verse dentro de la iglesia penetradas del agua, que presto se temía las abía de gastar por ser de piedra marés¹⁰¹ y tierra. Para esta obra, se hizo en Son Bruy un horno de cal en lo más alto del olivar, logrando así el desmontar el bosquecillo y matorrales que hay en la falda del Puig y criar los acebuches hasta poderse injertar de olivos. En parte, fue mal logrado este horno, porque sin advertirlo los maestros le dexaron una boca en lo más ondo, que disipó el fuego que con el ayre que por ella se colaba; y apenas ubo el tercio de cal que le correspondía. Visto el hierro,¹⁰² ordenó el Pe. Vice Rector que se dejase del todo su olla, llenándose de piedra y tierra, para que en lo porvenir no se caiese en igual perjuicio. Con esta cal y la prevención de los demás materiales se puso mano a la obra de la azotea haciendo unas contravuelatas sobre las bóvedas, que llenándose a poco coste, se enladrilló toda y quedó resguardada de los agujeros toda la obra de la iglesia, y seguros de su firmeza en arcos y bóvedas. Y esta obra de la azotea [fue]de igual beneficio para la iglesia y recreo para los sujetos del colegio por la bella vista que desde ella se logra. Por esto, para dar cabal perfección a la obra, se formó la escalera por donde se sube a ella lo más cómoda que se pudo y su barandilla por dentro de la torres comensada para campanario y se formó con tal artificio que es muy descansada respecto de su grande elevación. No se arrancó desde el piso de la sacristía, para retirarla más de los externos y no incomodar la sacristía con el paso de los que subiesen y baxasen. Concluyda esta obra, se dio fin al pavimento de la iglesia perfeccionando del mismo modo que los demás la última arcada de baxo del coro con sus cadenas de mármol negro y blanco y ladrillos. Y por quanto, serrado (sic) así el suelo de toda la iglesia, hubiese sido difícil abrir en ella sepulturas sin afearla y descomponer sus encadenados, se ideó y vació en esta arcada el carnevario¹⁰³ para los externos con la perfección que se ve con sus nichos, escalera peiron¹⁰⁴ para los guesos y boca de mármol negro correspondiente a todo el suelo de la iglesia. Y en fin, se concluyó

¹⁰⁰ Se refiere a Francisco Retz Prepósito General de la Compañía de Jesús desde el 30-XI-1730 al 19-XI-1750. Fue elegido para este cargo en la 13ª Congregación General. Fue hombre bondadoso, que predicó siempre el amor, el bien común, la reserva en el hablar y la mansedumbre al escribir para no incitar a los enemigos de la Compañía como eran los jansenistas, masones, regalistas e incrédulos. En su tiempo se canonizó a San Juan Francisco de Regis y se publicó la bula *Gloriosae Dominae* (1748) que confirmó todas las bulas precedentes referentes a las congregaciones marianas.

¹⁰¹ Piedra arenisca más o menos dura, fácil de elaborar que se emplea mucho en la construcción de edificios; a veces se refiere a una pieza rectangular de dicha clase de piedra.

¹⁰² Es decir, el yerro.

¹⁰³ Es decir, el carnerario o lugar donde se echan los cadáveres.

¹⁰⁴ Es un barbarismo procedente del catalán *peiró*, cuyo significado es el de una tabla de piedra colocada verticalmente para sostener un emblema religioso. En castellano la palabra adecuada es padrón.

con hermosa definición de la obra con el cuarto de la misma piedra para el cancel y las estrellas en los portales mayor y colaterales en que se pusieron las puertas que ay.

Compuesta así la iglesia, se entró a componer las oficinas interiores. Era pesada molestia tener la portería reglar en la puerta de las paradas que sale al camino del Calvario, lexos para responder y decubierta a todos los contratiempos. Por esto se trasladó donde oy está en el patio, cerca de la cocina y de las oficinas de la vendimia y del aceyte; y para que fuera más cómoda se cubrió parte del patio con el poche (sic: porche); destináronse las antiguas oficinas de refitorio y cocina, que ya de nada servían, para abitación de los criados y caballeriza, las que con grave perjuicio del nombre del colegio, estaban en las paradas¹⁰⁵ de donde entraban y salían los criados y otros externos a su libertad; con esta obra quedó más cerrado y guardado el colegio. Se tapió también la puerta que había en frente del aula de niños; se desiso la escalera y se tabicó otro portal al cabo del tránsito de abajo [por el] que a todas horas [se] introducía[n] curiosos en la cocina y en lo más interior de la casa, sin ser vistos hasta sentir la molestia; por fin se mejoró la dispensa con lo que servía antes de establos y cuarto de criados y se compuso con la perfección que se ve el agua manil del refitorio.

En este tiempo se atendió también en mejorar la heredad de Son Bruy, haciendo ambos márgenes¹⁰⁶ en la parte más alta del olivar de la falda del Puig. Se puso corriente el camino que de las casas va al torrente, llenando de piedra la grande zanja de doce palmos de ondo y veinte de ancho que abía abierto el Pe. Torres en su gobierno para recojer y dar salida a las aguas que de la viña y del Puig inundaban aquel apreciable campo.

Vista la necesidad grande de proseguir la nueva casa de Son Bruy se aplicó todo el cuydado a prevenir materiales para la fábrica. Desde el principio de este mismo año, trabajaron cinco maestros, tres de Binissalem y dos de Pollença con los peones necesarios, en sacar de las pedreras de Son Bruy, la piedra que se iba disponiendo para la nueva casa la qual se adelantó. Concluydas las obras del colegio, levantando las paredes en partes uno y en partes dos estados, se añadió a la primera idea la pieza del amasador en el puesto en que está con el horno, sino para que ni éste molestase la casa ni se hubiesen de sacar al descubierto las tablas del pan. En el camino real se izo un pedazo de empedrado fuerte para defender la pared de la viña de las avenidas del torrente, que descubiertos ya sus fundamentos, peligraba; se propuso también y se logró, se reparase el pedazo de camino desde el puente del hortalet que estaba perdido, concurriendo los particulares de la villa con orden que se solicitó de los Señores Bayle y Regidores sacando algunos montones de tierra, que ocupaban buena parte del uerto desde que se había hecho la nueva noria.

Quando entró en el gobierno el Pe. Cladera salió en la aula de Gramática el Pe. Sebastián Reynés del todo perdido de su cabeza, a causa de una profunda melancolía que de mucho antes le llevaba trastornado. Ya apenas queda forma de aula en solos seis muchachos por haberla desamaparado con mucho sonrojo del colegio los demás, que fueron unos al Convento¹⁰⁷ y otros a un clérigo secular que enseñaba con buenos créditos. Representose este desorden al Pe. Visitador quien ofreció solicitar del Pe. Provincial otro

¹⁰⁵ Es decir, el lugar donde se debían detener carros con productos del campo.

¹⁰⁶ Es decir, bancales.

¹⁰⁷ Parece ser que se refiere al Convento de N^o S^a del Rosario de los PP. Dominicos.

maestro más. Porque la necesidad era urgente, se encargó de dicha aula el nuevo Vice Rector aplicándose quanto pudo en restablecerla para el crédito del colegio, aunque se ofreció campo dilatado a su aplicación [por] la tardanza del maestro ofrecido que no llegó hasta mediados de agosto. Con esta sustitución pasó de orden del Pe. Visitador a primeros de febrero del mismo año de 1744, el Pe. Sebastián Reynés al colegio de Montesión a fin de probar si recobraría la salud con la mudanza de ayres y eficacia de los remedios, quedando obligado este colegio a costear sus alimentos; y de esto, llegó a estar bueno, tanto que el año siguiente se dió orden que comenzara su tercera aprobación, aunque no la concluyó por aver recaído algunos meses después. Acompañó al Pe. Reynés a Palma el H^o Juan Monserrat, que de éste pasó [a ser] morador al colegio de San Martín. Por el marzo pasó de éste al de Montesión el P Sebastián Figuerola, destinado a la cátedra de moral después que concluyó su tercera aprobación. Por el abril el H^o Josef Caballero pasó a la residencia de Caspe. Por el mayo vino de Montesión a éste el Pe. Pasqual Descallar, y por el agosto el H^o Franco. Mulet para ropero y ayudante del Procurador.

Casi todo el año de 44 mantuvo el colegio de ocho a diez sujetos empleados en los ministerios acostumbrados. En la quaresma predicó el Pe. Vice Rector de la misión en el novenario de Sn. Franco Javier y la continuó domingos y fiestas de toda la quaresma con asistencia de numeroso concurso y con aplauso y fruto que se podía esperar; premio sin duda del trabajo doblado, con que se aplicó a este ministerio sin interrumpir la sustitución de la aula de Gramática de que diximos se había encargado.

Al principio de este año acudieron con carta al Pe. Visitador, los reverendos Lorenzo March, Vice Prior y el do[ct]or Juan Rull, vicario de la iglesia parroquial, suplicando se sirviese ordenar se restableciese en dicha iglesia el ministerio de explicar la Doctrina Christiana, que desde la fundación de este colegio se había echo en ella, y sólo se abía interrumpido de pocos años antes que se bendicío¹⁰⁸ la nueva iglesia del colegio, en que aora se explicaba, experimentándose notable falta en el pueblo por ser menos concurrida en el colegio, que quando se esplicaba en la parroquia, por estar aquella iglesia en el centro de la villa y en lugar más a propósito para los concursos; y añadían ser esto en sensible detrimento de las almas que quedaban frustradas de este espiritual e importantísimo pasto. A esta súplica, respondió el Pe. Visitador desde Palma en carta 24 de enero de dicho año, consediendo muy gustoso lo que se le suplicaba, por los motivos que esplica su R^a en dicha carta y se guarda en el archivo de la parroquia; y ordenó al mismo tiempo al Pe. Vice Rector que, en pasando la Pasqua, se esplicasen en la dicha parroquia las doctrinas todos los domingos; y en las fiestas de entre semana y en el tiempo que se daba vacación en la parroquia, se esplicasen en el colegio como se exercitó en adelante.

Capítulo 17

Es nombrado Re[c]tor de este colegio el Pe. Vicente Giner

A 9 de enero 1745 llegó a este colegio el Pe. Vicente Giner y fue nombrado rector en lugar del Pe. Jayme Cladera que se había ya restuido de orden del Pe. Provincial al de Montesión. No le pareció bien al nuevo rector la disposición y orden, que había dexado el Pe. Josef Timoner, de que explicasen los PPs, de este colegio la Doctrina Christiana en la

¹⁰⁸ Es decir, bendijo.

parroquia, por lo que acudió al Pe. Provincial de quien consiguió la orden de que sólo se explicasen en el colegio. Y así se dexó en adelante de explicar en la parroquia. Los sujetos que mantuvo este colegio en todo este gobierno fueron con poca diferencia el mismo número que en el antecedente.

A principios de la quaresma se estendió en la villa una especie de enfermedad que abrió mucho cuerpo a la caridad de los PPes. de este colegio, en confesar y auxiliar moribundos sin dexar los ministerios acostumbrados en nuestra iglesia. Como los enfermos y muertos eran más cada día, promovió el H^o Juan Pont con su devoción a los Stos. Mártires del Japón,¹⁰⁹ una especie de que por nueve días continuos, a las ocho de la mañana, se dixese en la capilla de dichos Stos., adornada y con buen número de luces, una misa con órgano a fin de aplacar la Divina Justicia con su poderosa intercesión. Fue numeroso el concurso a esta misa y se experimentó algún alivio en las enfermedades, aunque no cesara del todo por entonces.

Por el marzo de este año pasó a Palma el nuevo rector a fin de hablar a los Señores de la Audiencia¹¹⁰ e informarles del antiguo pleyto que contra el colegio lleva la casa de Boix de Berard, sobre que se había de su sentencia, como se hizo; y fue muy favorable al colegio en los puntos principales, aunque apelaron las partes por lo que se hallaban gravadas. En dicha sentencia, se mandó al relator Dn. Jaime Sierra ajustase las cuentas y liquidose el vínculo que pertenecía a Berard. Hízolo así el relator por el febrero de 1747 y se vio que importaba solas 428 ls. de capital de varios censos de poquísimos réditos. Pero como el colegio tiene mucho distraído y *sumptus lity*¹¹¹ y los de Berard se repartieron 600 onzas de plata labrada que pertenecía al colegio, parece quedar extinto el vínculo y acreedor el colegio.

Por el diciembre de este año de 1745 movieron el Bayle y regidores una nueva pretensión contra el colegio y aula de Gramática. Éstos eran Antonio Cerdà Cànaves, Bayle, siempre adverso a la Compañía y los regidores eran Miguel Alemany, Balthasar March Hereuet,¹¹² Miguel Aloy y Gabriel Cànoves Catoy. Éstos movidos del Bayle con el mayor secreto en ajuntamiento, dieron el aula de Gramática al Rdo. Prior del Convento del Rosario por treinta libras cada año. Luego que se supo en el colegio, partió para Palma¹¹³ y entrando petición a la Real Audiencia, en que se representaba dicho atentado, se logró el

¹⁰⁹ Se refiere a un grupo de cristianos que fueron martirizados en Nagasaki el 5 de febrero de 1597, entre ellos el jesuita Pablo Miki nacido entre 1564 y 1566, junto con otros compañeros: Juan de Grotto y Diego Kasai. En 1617 lo fueron Juan Bta. Machado de Tavora. Después también sufrieron el martirio Luis Tanoka (1618), Leonardo Kumura y cuatro compañeros (1619), Matías (1620), Carlos Spínola, Camilo Constanzo (1622), Jerónimo de Angelis y Simón Yampo (1623), Diego y Miguel Corvalho (1624), Tomas Tzuguí con otros compañeros y Miguel Makaxima (1627) y por último Antonio Ixida (1632). Además murió un franciscano y otros compañeros.

¹¹⁰ La Real Audiencia fue un organismo creado por Felipe II en 1571 para tomar decisiones de gobierno e instancia judicial superior en el antiguo Reino de Mallorca. Con la implantación de los Decretos de Nueva Planta (1715-16) tuvo un carácter político más declarado, aumentando sus atribuciones con las que antes tenían otras instituciones suprimidas por el mencionado decreto. La integraban el Comandante General (que carecía de voto en las cuestiones judiciales, el Regente, cinco ministros y un fiscal. Fue suprimida en 1812, y aunque restaurada en 1814, quedó definitivamente abolida en 1835.

¹¹¹ Es una expresión latina que literalmente significa: gastos del pleito o sea los las costas procesales.

¹¹² Acaso este nombre era un apodo: *hereuet*.

¹¹³ Parece que debió ser el P. Rector del Colegio de San Ignacio de Pollença.

decreto en que se anuló el ajuntamiento del Bayle y regidores de Pollença y se mandó que, en punto de aulas no pudiesen alterar ni mover cosa en adelante, sin consultar y orden de la Real Sala, lo que fue recibido en Pollença con mucho aplauso de los bien afectos.

A 6 de febrero de 1746 se despidió de la Compañía en este colegio el Pe. Pasqual Dezcallar que de mucho tiempo antes había vasilado en la vocación y aunque se usaron todos los medios para haserle entrar en sí pudo en él más el espíritu de ambición.

Lo que emprendió el Pe. Giner con más fervor y empeño fue la fábrica de la nueva casa de Son Bruy. Ya diximos se había proseguido en los años antes asta dos estados casi toda;¹¹⁴ había gran cantidad de piedra viva picada, de madera, cal y otros pertrechos de prevención; el colegio se hallaba (?) con las asistencias y caudales que pocas veces se habían visto mayores, como es de ver en los libros de gastos y recibo; todo brindaba al genio del Pe. Rector tan aficionado a nuevas fábricas y así entró en esta obra con grande gusto, midió palmo a palmo los espacios y formó por sí mismo la idea de la casa, atando¹¹⁵ a los fundamentos y hechos. Para que fuese con todo acierto, se propuso el Pe. Rector dos fines: el primero que la casa del mayoral tuviese tantas conveniencias necesita;¹¹⁶ el segundo y principal, que la casa y habitación de los nuestros fuese religiosamente magnífica, lograrse capilla hermosa y grande, escalera cómoda y capaz, aposentos espaciosos y alegres, tránsito, salas, desvanes, oficinas y demás piezas garbosas; que los dos frontis fueran igualmente altos y vistosos, con una qual cimetría¹¹⁷ en el ventanaje, que los dos portales fueran proporcionados a los frontis, y capaces, para lo que hubiese de entrar por ellos. Y porque la fábrica, corriese sobre la almasara del aseyte, sin revocar la hornasa, caldera, molino, vigas, quintales, pilas, lo que había de costar mucho dinero, resolvió el Pe. Rector, levantar dos palmos más el primer piso de la casa nueva; y con esto sin revolver, ni tocar cosa de la tahona del aceyte, con solo mudar los arcos de éste y ajustarlos a las paredes de la nueva casa, corrió la fábrica sobre la almasara. Y para que la entrada de la casa del mayoral no fuera tan iniesta, mandó cavar el Pe. Rr. de toda la casa a los del terreno y con esta diligencia entrar con suavidad carros y caballerías. Tomada esta nueva idea, resolvió el Pe. Rr. ponerla en ejecución y emprender la obra con el mayor conato y no dejarla hasta verla perfeccionada; o fiándola [a] Dios, [que] daría dinero para todo y que la falta de dinero se supliría con el cuydado, vigilancia, arbitrios y ahorros que su R^a se buscaría, con esta confianza tan superior.

A 17 de marzo 1745 se prosiguió la fábrica de las casas de Son Bruy con sólo quatro maestros y 4 peones hasta fines de octubre de este año 1745; y todo este tiempo hasta el 1 de noviembre de 1746 en que del todo quedó concluyda la obra de nuevas casas del mayoral y nuestras, trabajaron ya 6 ya 7 maestros y correspondientes peones. Para que esta fábrica se hiziese con toda seguridad y perfección y en buen tiempo (lo que a todos era imposible y aún locuras según se decía del Pe. Rr.), de suerte que tiempo antes de concluyra su trienio, viesse lograrse toda la casa concluyda, según lo tenía ideado el Pe. Rr. se prefixó su R^a las siguientes máximas, que ahorraron mucho dinero al colegio, adelantaron mucho la fabrica y sacaron ayroso al Pe. Rr.

¹¹⁴ Es decir, casi toda la casa.

¹¹⁵ Es decir, de acuerdo con los...

¹¹⁶ Es decir que necesita, necesarias.

¹¹⁷ O sea, simetría.

1ª máxima. Todo el marés, madera, tablones, cal, hierro y piedra lo abían de acarrear los mulos y caballerías del colegio, sin que por esto se faltase al cultivo, ni a las cosas que de Palma y Manacor suelen traerse. Esta máxima se creyó otro imposible, pero se logró a satisfacción del Pe. Rr. y en eso se lograron muchos centenares de pesos, que el porte de cada piedra marés del mar, y de cada tablón y madero hasta Son Bruy, vale dos y tres sueldos y más según el tiempo.

2ª máxima. Como en esta villa ay mucha falta de hierro y el poco que sacan es muy sucio, caro y ruin, dispuso el Pe. Rr. que en diferentes ocasiones se traxesen por mar desde el muelle de Palma hasta el de Pollença 2000 quintales de hierro en piedra, que se acarrea a Son Bruy y se cocía y se molía en el molino de la aceytuna; esta providencia tuvo la utilidad de ser el hierro blanco, bueno y barato y que jamás faltó para la fábrica.

3ª máxima. Que no faltase material alguno a los albañiles y que los peones se suministrasen con la mayor puntualidad, como se executó tan a gusto, que por falta de materiales, ni un instante estuvo parado albañil alguno.

4ª máxima. Que todos los albañiles trabajasen sin distinción de maestro mayor. Esta autoridad la reservó para sí el Pe. Rr., que distribuía los maestros y peones y mandaba lo que debían trabajar. Verdad es que su R^a comunicaba a uno de los albañiles más ábiles la idea que tenía meditada y consultada con éste, mandaba se executase. Para que estas máximas, tan útiles al colegio se observasen, era precisa

5ª máxima. Y la principal, es a saber, la continua personal asistencia a la obra del Pe. Rector, o porque de lo contrario, los albañiles trabajarían sobre su palabra y sobre no adelantarse la fábrica, no se ejecutaría según la idea premeditada. Todos los días iba el Pe. Rr. a Son Bruy sin que el calor y el sol en el verano, el frío, ayres, lluvias y nieves (que fueron continuas este año) se lo embarazasen. Si las confesiones o otra ocupación no permitían a su R^a ir por la mañana, iba sin falta por la tarde. Las idas a Son Bruy del Pe. Rr. eran a pie o montado en una burra con beasas¹¹⁸ y apretos muy ordinarios; sólo una vez fue montado en mulo y silla. Y aunque cierta persona de la mayor distinción, afeó con cariño al Pe. Rr. que no fuese montado con silla y mulo, como sus anteriores, no hizo caso de esta quexa el Pe. Rr. En Son Bruy estaba de continuo sobre los albañiles y peones, ayudando trabajaran todos. Allí providenciaba sobre los pertrechos que se debían prevenir y acarrear de que todo estuviera donde y como fuessen menester. Allí corría su R^a los andamios, registraba las paredes, medía por sí mismo las puertas y ventanas, dando orden cómo y en qué forma debían estar colocadas, distribuía a los aposentos y no pocas veces acarrea cantaros de agua, hier[r]o y marés a fin de que por falta de pertrechos, nadie estuviera parado.

Con estas máximas y mucho más con la vigilancia del P. Rr. se adelantó tanto la obra, que fue admiración a todos¹¹⁹ y pasmó a los mismos albañiles que se habían persuadido y muchas veces le habían dicho que la fábrica de Son Bruy, por más que el Pe. Rr. reventase no la traería acabada, que duraría 15 años y que su coste en dinero efectivo

¹¹⁸ *Beasa* es un mallorquinismo que equivale a alforja. Apretó no es palabra conocida; acaso se quiso decir aparejos o sea arreos, guarniciones.

¹¹⁹ Es decir, para todos.

pasaría de doce mil libras. Pero Dios, la Virgen Sr^a del Puig y Sn. Ignacio, baxo cuya protección puso la obra el Pe. Rr., fueron más poderosos, porque la fábrica hasta su última perfección sólo duró 20 meses, desde 27 de marzo de 1745 hasta el 1 noviembre 1746, en que se despidió con todos los albañiles, peones y quedaron solos tres carpinteros para concluir las puertas interiores y ventanas como están ya todas hechas y puestas en su lugar. Puso también el Pe. Rr. en la capilla de Son Bruy el quadro y retablo que oy se ve que costó 65 ls.

Hecho y a (ya) y perficionado todo, y obtenida del Pe. Provincial la licencia conveniente, determinó el Pe. Rr. bendecir la capilla y casa nueva, como rebendixeron el día 7 de enero 1747. Fue esta bendición con la mayor solemnidad; asistieron a ella la música de la Virgen de Lluch, todos los clérigos de Pollença, el Rdo. Prior del Convento de Sto. Domingo y el Rdo. Pe. Guardián del Convento de San Francisco de Alcúdia. Hizo la bendición y cantó después la misa el Pe. Rr. y asistieron a su R^a de ministros, el Rdo. Jayme Rull, Vice Prior de esta parroquia y el Rdo. D. Juan Antonio Martorell del Ort. Concluyda la función dixeron misas el Sr. Jayme Rull y el Rdo. Guardián de San Francisco. Al medio día se dio una comida muy espléndida y fueron convidados a más de los mencionados, algunas personas seglares de distinción de la villa y afectos al colegio. Se dio también comida abundante a muchísimos pobres que concurrieron a la fiesta.

Quantas personas han visto la casa (que han sido muchas y de todas clases y gustos y entre ellas el Ilmo. y Rmo Dr. D. Josef Antonio de Zepeda, obispo de Mallorca),¹²⁰ la han admirado y aplaudido sin hallar en toda ella el menor defecto ni pieza que no sea hermosa, proporcionada y de gusto. Pero lo que a pasmado y pasma a todos, es la prontitud y brevedad de solos 20 meses en que se ha hecho toda la fábrica, la firmeza y solidez de la obra y el poco gasto que ha costado tan grande y magnífica casa. Quien considera que las paredes son de cal y canto y a proporción reisas,¹²¹ la piedra rompida a fuerza de barrenos y martillo, que el marés se trae de legua y media lejos y no en carros, que no lo permite el mal camino, sino a lomo de mulos, que a la mayor porción de hiero (sic) se ha traído de Palma, pensará con razón que la casa nueva de Son Bruy cuesta más de doce mil pesos; y así lo han juzgado muchas personas que entienden de obras. = Sólo tres mil libras mallorquinas en dinero efectivo ha costado la casa de Son Bruy contando el gasto de los fundamentos (cimientos). El Pe. Rer. sacó puntual la cuenta del gasto que su R^a ha hecho en la casa y son 2616 ls. 15 suel. 10 din. Lo demás hasta 3000 ls. costaron los fundamentos. El gasto de la comida en albañiles y peones no puede sacarse a punto fijo, porque ni se les quiso, ni se les amasó a parte, sino en junto con los criados y mayoresales. Pero puede formarse un cómputo del gasto en la comida de los albañiles y peones de esta suerte: compútese el consumo de trigo, vino, aseytes y legumbres en el colegio y Son Bruy en los años 1745 y 1746 que duró la fábrica de la casa. [según] consta en el libro del gasto; compútese el consumo de los mismos géneros en Son Bruy y colegio desde el año 1730 hasta 1744 y se verá con evidencia en el libro del gasto universal, que el consumo de vino desde el año 30 hasta el de 1744 excede en muchas cargas a los años 45 y 46; en algunos

¹²⁰ Josef de Cepeda y Castro, nació en Puebla de Montalbán en 1687 y murió en 1750. Ocupó la sede episcopal de Mallorca en los años 1742-1750 e impulsó las obras de la catedral consagrando su altar mayor. En 1749 declaró el culto inmemorial a Ramón Llull.

¹²¹ Ignoramos el significado. No conocemos este término.

años excede el gasto del aseyte; en los años 1733 y 1734 excede el consumo de trigo. El consumo de legumbres en los años 45 y 46 excede en 40 quarteras a los otros años. De suerte que, computado el exceso del consumo de trigo que no pasó de 70 quarteras y el exceso de legumbres en los dos años de la fábrica, con el consumo trigo y legumbres en otros dos años que no ha abido fábrica en Son Bruy, no llega a 230 ls. el valor del exceso por el consumo en la comida de los albañiles y peones que trabajaron la nueva casa de Son Bruy. Este corto gasto se originó del sumo cuydado que tuvo el Pe. Rr. que en Son Bruy no se mantuviese gente ociosa y se evitassen comedores y se diese pan a los que con su trabajo lo ganasen. Con lo que logró su R^a, que sin empeñar el colegio, sin cosechas y con corto gasto, emprendió y perfeccionó tan grande fábrica y otras cosas de que se hablará en el Capítulo siguiente.

Capítulo 18

Prosigue la historia del duodecimo Re[c]tor Pe. Vicente Giner

. Con la venida de los padres Francisco Coll y Juan Antonio Escales estaba muy asistida la iglesia y se hazía con mucho fruto los ministerios y descansó el Pe. Rr. del ministerio de explicar la doctrina, que tomó a su cuenta el Pe. Escales. En la quaresma del año 1747 se trabajó mucho a gloria de Dios y fruto de las almas, porque en el novenario de Sn. Francisco Xavier tuvo misión, que predicó por 10 días el Pe. Escales y doctrinas que en los 10 días de la misión y en los últimos domingos y fiestas de esta quaresma, explicó el Pe. Rr. El Pe. Coll hizo el octavario de nuestro Pe. Sn Ignacio, a que hubiera concurrido mucha más gente, si en la parroquia se pusiera el septenario del glorioso Sn. Josef como siempre ha sido útil, antes del día del santo y no después como se puso, de que siguió que el septenario y el octavario se juntaron y la gente repartida según su devoción, era poco concurso en ambas iglesias. = A 26 de febrero de este año 1747 hizo su incorporación el H^o. Gabriel Alemany; antes lo hubiera hecho, si el H^o no hubiese caído enfermo, aunque no de cuydado. A últimos de abril de este año 1747, pasó el Pe. Francisco Coll al Colegio de Montesión, a leer la cátedra de Vís[peras], pasa[n]do Rr. del Colegio de San Martín el sujeto que la regentaba y quedó este colegio con dos sacerdotes, como el año pasado, pero se hicieron los ministerios con yqual fruto y aplicac[i]ón; y volvió a explicar la doctrina todos los domingos el Pe. Rr. a que asistía muchísimo concurso. Por este tiempo, vino a despedirse del Pe. Rr. y ver la nueva casa de Son Bruy, el Pe. Josef Sorribas, que dexaba de ser Rr. del Colegio de San Martín [y] passaba a la casa professa de Valencia.¹²² = A 16 de julio de este año 48 pasó a continuar el tercer año de filosofía en el colegio de Gerona el H^o Andreu Obrador, a quien el Pe. Rr. entre sus muchas ocupaciones, repassó de los dos primeros años y se examinó con admiración de ellos. Por la ausencia del H^o Obrador, quedaba sin maestro el aula de Gramática, la que regentó el Pe. Rr. hasta las vacaciones de agosto.

A los primeros de julio de este año vino a ver al Pe. Rr. el Pe. Antonio Mira, rector de Montesión, que alabó mucho y se admiró de la nueva casa de Son Bruy y después de diez días, los dos Pes. Res., a petición el Ilmo. y Rdm. Señor D. Josef Antonio de Zepeda, que estaba de visita en el santuario de de la Virgen de Lluch, passaron a ver a su Illma.. = A

¹²² Ver nota 89.

29 de este mismo mes y año, de Valencia, donde abía hecho la 3ª probación, vino a este colegio por maestro de Gramática, el Pe. Jorge Dezcallar, pero no por esto dexó el Pe. Rr. de continuar la explicación de la Doctrina Christiana todos los domingos.= A 30 de este mes, víspera de N° Sto. Patriarca, los estudiantes de esta aula de Gramática, celebraron solemnísima fiesta a su ángel y patrón S. Luís Gonzaga. Hubo la víspera completas y [en] el día misa solemne y sermón que predicó el Pe. Escales; y por la noche, después de las completas de N° Sto. Patriarca, se disparó un castillo de fuegos, que duró y lució mucho y algunos coetes de cuerda que divirtieron lo bastante al innumerable concurso de gente que asistió. = Por agosto de este año, vinieron muchos sujetos del Colegio de Montesión de passo a este colegio y el Pe. Rr. les trató a todos con su acostumbrada caritativa parlosidad, de que quedaron los huéspedes muy contentos y fueron panegristas (sic) de la nueva casa de Son Bruy.¹²³ También el H° Juan Pont, a primeros de setiembre de 1748, hizo solemne fiesta a los tres Stos. Mártires de Japón¹²⁴ con fuegos y sermón que predicó el Pe. Josef Antonio Llinàs.

Aunque la cosecha de este año 1747 fue tan ruin en toda la isla de Mallorca, que los nacidos no se acuerdan aber visto cosecha tan escasa en trigo, aceyte, y demás frutos; y este colegio no cogió trigo bastante para su abasto y el de las posesiones que lleva a su cuenta y sólo cogió 9 cargas¹²⁵ de aseyte de Son Bruy. No obstante se compraron en Manacor, en alodio¹²⁶ del colegio, dos quarteradas de tierra; y el Pr. Rr. pagó el valor de un alodio de su huerto en el término y huerta de Pollença, que el antecedente Vice Rector Pe. Jayme Cladera abía comprado. Más; por 13 ls. compró el Pe. Rr., un trozo de casa de 46 palmos de largo y 21 palmos de ancho, junto a las casas que el colegio tiene en la posesión dicha Alboragit;¹²⁷ y se compró a Bartholomé Bennasser y Cladera, dueño de la posesión vecina. Con esto que se ha comprado pueden fácilmente hacerse dos aposentos decentes para posada a nuestros jesuitas, cuando van o vienen de Pollença a Palma.¹²⁸

A 30 de setiembre de 1747 el Illmo. y Rdmo. Señor D. Josef Antonio de Zepeda, obispo de Mallorca,¹²⁹ en Compañía del Pe. Antonio Mira, Rr. del Colegio de Montesión, vino a este colegio de passo para el santuario de la Virgen de Lluch. Antes de entrar en Pollença quiso su Ilma. ver la casa nueva de Son Bruy. Como la vio y corrió toda, después de aberla alabado mucho, dixo su Ilma. al Pe. Rr. que deseaba ver la fábrica más despacio como se executó a la vuelta de la Virgen de Lluch. No quería creer la gente de Pollença que el Sr. Obispo se hospedase en nuestro colegio, porque decían, ningún Sr. Obispo lo abía hecho, que es razón harto rústica y necia, aunque verdadera. Lo cierto es que muchos de la villa tenían gran pena y nucha envidia de ver que el Pe. Rr. se llevase la gloria de hospedar al Ilmo en su colegio; y más no habiendo el Sr. Obispo querido admitir el hospedaje que dos meses y medio antes le abía ofrecido en su casa el Dr. Francisco March, que a este fin fue a la Virgen de Lluch por el mes de julio próximo passado; ni aber querido admitir la

¹²³ Es decir, personas que alababan.

¹²⁴ Ver nota 109.

¹²⁵ La carga, aplicada a granos suele ser de cuatro o tres fanegas. La fanega equivale a 55 litros y medio. Es de suponer que aquí se aplica impropriamente al aceite.

¹²⁶ Bien que estaba libre de toda carga o derecho señorial.

¹²⁷ Ver nota 4.

¹²⁸ Recuérdese que, además, la Compañía de Jesús tenía una posada en Inca.

¹²⁹ Ver nota 120.

casa que el Colegio de Lluch tiene en Pollença, la que ofreció a su Ilma. el Dr. Artigas, prior de aquel santuario y colegio. A las 6 de la tarde del dicho día 30 de setiembre, entró su Ilma. en la iglesia de nuestro colegio, abiendo recibido de mano del Pe. Rr., a la puerta de la iglesia, el hisopo; y después de breve oración, toda la comitiva de clérigos, religiosos de Santo Domingo, Regidores, Bayle, militares y gente de lustre de la villa, subió al aposento junto al arco del tránsito de arriba que el Pe. Rr tenía preparado y muy bien alojado para su Ilma., en donde se suministró un exquisito refresco de chocolate, biscochos y azúcar helados y bolados;¹³⁰ y refrescaron con Su Ilma. en su aposento los oficiales militares y los dos PPs. Rectores; los demás sujetos del colegio, familia del Sr. Obispo y otros refrescaron en la librería.¹³¹ El Sr. Obispo quiso cenar aquella noche y como el otro día en el refectorio con la comunidad de los Pes. y Hos. del colegio que fue dignación especial; pero su Ilma. dixo al Pe. Rr. que su mayor gusto era comer entre sus queridos los jesuitas. Al otro día, dixo su Ilma. misa en la capilla interior, y después del desayuno, corrió (recorrió) todo el colegio, sus oficinas hasta la azotea de la iglesia y gustó mucho de todo. Al medio día convidó el Pe. Rr. con el beneplácito de su Ilma. a la mesa, al Rdo. Jaime Rull, Vice Prior de la parroquia, al Rdo. Dr. Juan Antonio Martorell del Ort y al Rdo. Juan Antonio Gornals. El día 1 de octubre partió el Sr. Obispo con su familia y el Pe. Rr. de Montesión a la Virgen de Luch a concluir la visita que tenía empezada. El día 7 de octubre volvió de Lluch por la tarde y aunque el Dr. Lorenzo March pro. y su hermano el Dr. Francisco instaron al Sr. Obispo, [a] aparearse a refrescar en la posesión que al pie del monte tienen inmediata al camino, no quiso su Ilma. ni aún ver la casa, diciendo, no quería aparearse sino en Pollença, ni refrescar en otra parte que en el colegio de la Compañía. Con esto acabaron de persuadirse y creer, lo que no querían, que el Sr. Obispo se hospedase en el colegio y no en otra casa. A las 9 de la tarde del día 7 entró su Ilma. en nuestro colegio y estuvo hasta el 21 del mismo octubre en que partió a la villa de sa Pobla.¹³² los pages, secretario, maestro de ceremonias, lacayo y cochero tuvieron su aposento cada qual muy decente, en donde vivían. El Sr. Obispo dixo todos los días misa en la capilla interior que estaba muy adornada, menos el día de San Francisco de Borja que dixo misa **en en** la iglesia en el altar del santo. Contentísimo estuvo el Sr. Obispo en el colegio y la familia y criados no tenían voces para ponderar el gozo y la comodiad en que estaban todos; lo que, decían ellos, no tendremos ni hemos tenido en otra parte de la isla. A las doce se tocaba a la mesa y a las 9 de la noche a la cena y luego acudía el Sr. Obispo al refectorio y repartidos por sus mesas comían a un mismo tiempo su Ilma. en el primer lugar; a su lado el Pr. Rr. de Montesión; en la otra mesa de enfrente o tercera comía el Pe. Rr. de este colegio en el primer lugar, luego el Prior de Lluch y el Rr. de la Puebla, que comieron algunos días, o el maestro de ceremonias; en otras mesas comían el secretario, los pages y los padres y Hos. del colegio. No sirvieron los platos los pages ni lacayos, sino los Hos. del colegio. La comida y cena fue siempre muy abundante y los platos todos los más regalados, delicados y exquisitos. No quiso el Pe. Rr. se hiciese distinción en las comidas ni que se guisasen dos ollas. De los mismos platos que comía el Sr. Obispo comían todos, hasta los cocheros y lacayos, tan abundantes eran. Los refrescos de las tardes y desayunos de las mañanas eran exquisitos en aguas heladas, y demás delicadesas y tan abundantes que abía para toda la

¹³⁰ Es decir, azucarillos.

¹³¹ Es decir, la biblioteca.

¹³² El autor escribe la Puebla.

familia, todos los sujetos del colegio y aún sobraba. El Sr. D. Gonzalo de Zepeda, hermano del Sr. Obispo, estuvo en este tiempo, diez días en el colegio, y igualmente contento que su hermano. Su Ilma. confirmó en nuestra iglesia dos mañanas y dos tardes. Concedió 40 días de indulgencia a todos los altares de nuestra iglesia, es a saber: 40 días de indulgencia a los que rezasen un padrenuestro y una avemaría al altar de N^o Pe. Sn Ignacio; otros 40 días a los que rezasen lo mismo al altar de Sn Francisco Xavier; y lo mismo con las mismas oraciones a los altares de S. Francisco de Borja, S. Juan Francisco Regis, los Stos. Mártires del Japón, S. Luís y a S. Estanislao. Y los mismos 40 días a los que rezasen un credo al altar del Sto. Christo; y los mismos a los que rezasen una salve al altar de Belén; y los mismos o con otra salve al altar de la Concepción Purísima; y otros 40 días a los que rezasen una salve al altar de la capilla interior del colegio. A los que rezasen un credo al Sto. Ecce Homo que está en el aposento rectoral concedió 40 días de indulgencia; lo mismo con otro credo concedió al Sto. Ecce homo, que está en el aposento al lado del de el P. Pe. Rector, donde habitó su Ilma., quien en Compañía del Sr. Dr. Gonzalo, [los] dos Pes. Rectores, pages, secretario, y maestro de ceremonias, pasó a visitar la ermita de Ternellas.¹³³ Otro día por la mañana subió el Sr. Obispo a la Virgen del Puig¹³⁴ y no quiso le acompañaran clérigos, sino su familia, Dn. Gonzalo y los dos Pes. Rectores. En el Puig se visitó el santuario y la casa y sin más detención, ni aún sentarse, ni aún tomar cosa, baxó su Ilma. y demás compañeros¹³⁵ a pie a Son Bruy y entró a cosa de las diez de la mañana en la nueva casa; concedió 40 días de indulgencia a los que rezasen una salve al altar de la capilla. La comida fue igualmente espléndida y delicada como en el Colegio de Lluç y al Rdo. Juan Anotnio Gornals pro.. Corrió (recorrió) su Ilma. y el Sr. D. Gonzalo toda la casa, subió a los desvanes, registró toda la casa del mayoral, entró en la almasara y vio hacer aseyte y volvió su Ilma. a alabar toda la fábrica y admiráronse más todos, quando oyeron del Pe. Rr. su poco coste y brevedad en que se abía empezado y concluido y perficionada la fábrica. Passeó su Ilma. todo el huerto y por la tarde se restituyó al colegio a refrescar. Todas las tardes salió su Ilma. con los dos rectores a passear. Todos los religiosos del convento de Santo Domingo de esta villa y los clérigos confesores de esta parroquia, que son muchos, passaron por examen y fueron los examinadores, el P. Rr. de este colegio y el Pe. Rr. del de Montesión; el Pe. Prior de Santo Domingo fue también examinador de solos su frayles en Compañía de los Pes. Rres. y en presencia de su Ilma. El gozo, el gusto y alegría con que el Sr. Obispo y su familia estaba[n] en el colegio, la humanidad y llaneza en que se trataba a todos los sujetos así padres como hermanos de esta comunidad, no puede esplicarse con voses; basta decir las referidas que la noche antes de la partida hizo su Ilma. al Pe. Rr.: que en su palacio no tenía comodidad y habitación tan a su gusto como la que lograba en este colegio; y que si los negocios de la mitra lo permitiesen y el Pe. Vicente Giner continúa en el gobierno, cada año por quatro meses se vendría al colegio de Pollença. Iguales expresiones de efecto hizo el Sr. Obispo a sus confidentes en Palma en alabanza del hospedaje que el Pe. Rector le ofreció en el colegio y lo mismo decía toda la familia.

¹³³ Predio o *possessió* situado en el valle de este nombre entre *l'Horta* y *Llinars*. A finales del siglo XVII, concretamente en 1697 pertenecía a la familia Desbrull. D. Francisco Desbrull y Font de la Roqueta era propietario del huerto y molino que proporcionaba el agua necesaria. (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 17, 157-158. Art^o *Ternelles*).

¹³⁴ Se refiere a la Virgen venerada en el *Puig de Maria* cercano a Son Bruy y a Pollença.

¹³⁵ Es decir, acompañantes.

Sábado 21 de octubre, a las diez de la mañana partió el Sr. Obispo, el Pe. Rector de Montesión y toda la familia a visitar la villa de la Puebla.

En el gobierno del Pe. Vicente Giner se promovió mucho la devoción de Sn. Luís Gonzaga y el Sto. hizo algunos prodigios. A 4 de marzo de 1745, Jayme Mir, hijo de Miguel y Margarita Lloberas, enfermó de aquella maligna constelación¹³⁶ que tanto afligió a esta Isla y de que se habló en el Capítulo 16, folio 114. A pocos días se le dio el St. Viático¹³⁷ y se le administró la Sta. Unción.¹³⁸ Estuvo siempre el doliente con firme esperanza de alcanzar la salud por intercesión de Sn. Luís Gonzaga, cuya imagen pidió y tuvo tan fuertemente asida de sus manos, que estando tres días en continuo delirio, jamás la soltó. Desauciole el médico y no volvió a visitarle. Tuvo algunos días dispuesta la mortaja, hasta que fue a visitarle la reliquia de Sn. Luís que se le envió de este colegio. Aquí el milagro. Adoró el enfermo la reliquia, suplicó por intercesión del santo y luego empezó (sin otra medicina), a sacar flemas y mejorar tan aprisa que el mismo por su pie, volvió al colegio,¹³⁹ el sábado santo 17 de abril del mismo año, la reliquia de San Luís Gonzaga que tan maravillosamente le dio la salud.

Antonio Colom, hijo de Josef, y de Juana Ana Cifre, [hacia] ya 19 meses, que tullido se hallaba en la cama, tan debilitado y flaco, que [parecía] más esqueleto que viviente. Casualmente el Dr. Juan Antonio Martorell del Ort le llevó una estampa de San Luís Gonzaga, a quien el enfermo se encomendó tan de veras y con tal confianza, que desde aquel punto (era éste el día 25 de junio de 1745), empezó a mejorar sin abérsele aplicado otro remedio humano. El día de San Sebastián¹⁴⁰ del año 46, se levantó por sí mismo de la cama y quando los de su casa pensaron no podría dar passo, él, bien aprisa, se vino a nuestra iglesia a dar las gracias a su bienhechor Sn. Luís Gonzaga, en cuyo altar colgó las muletas, de que por debilidad de las piernas se valió algunos días. Pero, en poco tiempo las tuvo tan fuertes, que empezó, con admiración de todos, a trabajar.

A 15 de junio de 1746, Pedro Riusech, estudiante de Gramática de este colegio, de 13 años de edad, hallándose en una heredad de sus tíos, le asaltó tan recio dolor de costado, que llevado en agenos brazos a su casa, al quinto día le administraron el Sto. Viático, con orden del médico, que al primer movimiento, se le diesse la Sta. Unción. El día séptimo de su enfermedad era el día de Sn. Luís Gonzaga, a quien de corazón buscó el enfermo y sus dos tíos ofrecieron al Sto. dar quanto a su sobrino pessase de trigo, si le daba la salud. [¡] Extraño caso! Amaneció el día siguiente, no ya enfermo sino del todo sano, y tan fresco, que pidió la ropa para vestirse e ir a dar a su patrón Sn. Luís Gonzaga gracias de tamaño prodigio. Vino el médico y pasmado de verle bien, sin calentura y tan fresco, exclamó: *O está este chico del todo bueno, o esta frescura,*¹⁴¹ *que reconozco, es señal de estar próximo a la muerte,* pero el chico clamaba por vestirse y dar las gracias a San Luís, lo que el médico no consintió por aquel día, temeroso, no le asaltase más recia calentura, de la que

¹³⁶ Correr una constelación significa reinar alguna enfermedad epidémica.

¹³⁷ Se refiere al sacramento de la Eucaristía que se administra a los enfermos en peligro de muerte.

¹³⁸ Se trata de la gracia y comunicación especial del Espíritu Santo que excita y mueve el alma a la virtud y perfección (DRAE, artº unción, acep. 2ª y 3ª, Ed. 21ª).

¹³⁹ Es decir, devolvió.

¹⁴⁰ La Iglesia celebra la fiesta de este santo el 20 de enero.

¹⁴¹ Es decir, serenidad y tranquilidad de ánimo.

había tenido. Pero el suceso [fue] manifiesto del milagro, porque el enfermo no tuvo más calentura y perseveró en la misma salud que su santo patrono le concedió. Y lo más admirable fue, que ni sudó, ni hizo otra evacuación, ni se le aplicó remedio alguno. Con este prodigio, y con las solemnísimas fiestas, que en los años 1746 y 1747, se han hecho a gloria de San Luís Gonzaga, ha crecido tanto la devoción el santo en esta villa, que raro es el enfermo que no busque alguna estampa de San Luís, porque todos afianzan su salud en la protección del joven ángel de la Compañía de Jesús.

También los Stos. Mártires del Japón hicieron muchos prodigios en este tiempo, de los cuales contaré uno, por todas circunstancias estupendo. Isabel Prats, de tres años de edad, hija de Bartholomé Prats y Margarita Vicens hallábase con sus padres en una posesión del término de Pollença dicha Silla¹⁴² y a primero de julio 1745 cerca del medio día se apartó de otras dos niñas con quienes se divertía y cayó en el agujero o balsa que tendría siete palmos de agua, lo menos, reparando las dos niñas[el suceso]; y la mayor corrió llorando a la casa y dixo que Isabelita había caydo en el agujero. Fue en busca de los padres. Éstos con otros hombres que a los gritos y lágrimas concurrieron, saltaron al algibe, pero no vieron a la niña que ya se abía undido. Vestido, se arrojó a la balsa, el padre, quien dixo, le llegaba al cuello el agua; quatro veces dio vuelta por el algibe, tentándolo todo con los pies y no hallaba a la hija y dixo a los otros hombres, mirar¹⁴³ si se abía caydo la niña en la noria que está junto a la balsa. Estando ya el padre para salir dio, con sus pies con su hija y con la ayuda de los otros hombres la sacó fuera del algibe y repararon todos con lástima, estaba la niña muerta y torcido el cuello. Al ver esta fatalidad, casi se desmayó su padre dentro del algibe y hubo menester ayuda de los otros hombres para salir. Salió, pues, y reconociendo a su hija Isabel y hallándola sin respiración, y muerta, exclamó en lágrimas y dixo así: *Gloriosos Stos. Mártires, a vosotros, que en todos mis trabajos y aflicciones me abéis asistido, os suplico, me consoléis en este lance y os ofrezco mi hija que veo aquí muerta*. Luego que el padre acabó esta réplica y voto a los Stos. Martyres, [¡] Estupendo milagro ! La niña, que a juicio de todos estaba tan muerta, como los que están en las sepulturas, empezó [a] dar señas de que estaba viva, meneó las manos y boca, vomitó mucha agua, empezó a hablar. Gritaron todos: *milagro, milagro de los Stos. Mártires*. Llevaron la niña a la casa y al punto empezó a caminar y jugar como antes. Su padre desde la posesión (que dista más de tres quartos de hora de esta villa) corriendo, vino luego, a dar las gracias a los Santos Mártires en la capilla de nuestra iglesia y contó el milagro de haber resucitado a su hija tres horas antes, los Santos. El primer domingo, 4 del mismo mes de julio, sus padres y otra gente que se halló al¹⁴⁴ prodigio, traxeron a su hija a nuestra iglesia, y en acción de gracias, hicieron celebrar una misa en la capilla de los Santos Mártires y confesaron todo el prodigio, asegurando el padre que su hija Isabel estuvo media hora undida baxo el agua. Concluyda la misa, subió la niña con su padre y otra gente al aposento del Pe. Rr. y su R^a oyó de su padre el milagro, como queda referido y dio una estampa de los Santos Mártires a la niña, que habló mucho y quedó muy contenta; y preguntada en la

¹⁴² Es decir, *Siller*. Es una *possessió* o predio en el valle de *Bòquer* entre *Llanaire*, *Gotmar*, la propia *Bòquer* y el mar en el término municipal de Pollença. Desde finales del siglo XVI experimenta divisiones varias; la parte principal pertenecía al *honor* Rafael Campomar. (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 16, 241, Art. *Siller*).

¹⁴³ Es decir, que miraran.

¹⁴⁴ Es decir, en el prodigio.

portería delante de muchos, que aguardaban baxasse del aposento del Pe. Rr., quien le abía dado la vida, respondió con deshaogo la niña de solos tres años: *Éste, éste y éste me sacaron del algibe y me dieron la vida*, señalando con su dedo las tres figuras de los Stos. Mártýres del Japón que estaban en las estampas que acababa de darle el Pe. Rector. Y quando después le preguntaron, de quien eres hija, respondía de los Santos Mártýres y con razón, porque su patrocinio dio segunda vez la vida a Isabel Prats.

Aunque con el cuydado singular y extraordinario, que queda insinuado en el Capítulo precedente, entendía el Pe. Rr. en la fábrica de la casa de Son Bruy y el colegio. Por la falta de cosechas y vil despacho de los frutos, se hallaba con poquísimo dinero. No se espantó el Pe. Rector, antes a fuerza de arbitrios y con poco coste, hizo su R^a algunas obras muy útiles y necesarias en el colegio y no pocas alajas a la sacristía y en la iglesia, porque el tránsito de abaxo, estaba sin pavimento, lleno de oyos y las paredes muy feas y poco blancas; le pavimentó todo el Pe. Rr. y le blanqueó. Se emplearon en el tránsito 3000 ladrillos y costó todo 40 ls. Lo quarto¹⁴⁵ hizo el Pe. Rector, el cubo pequeño,¹⁴⁶ que está al lado de los otros grandes, para hacer el vino blanco; costó todo 1 l. 12 s.:¹⁴⁷ más importaba el otro que cada año se perdía en el cubo viejo de madera donde antes se hacía el vino blanco. = Lo quinto, porque el aguamanil que abía en la sacristía, era indigno, pues una tinajilla daba el agua y tan inútil, que la tinajilla estaba ya rompida y era preciso que el sacerdote buscase agua en un cántaro para lavarse, determinó el Pe. Rr. hacer un aguamanil, capaz, hermoso y grave; la idea era toda de su R^a que instruía al maestro de las piedras y del modo cómo se debían trabajar. Para esto, aprovechó su R^a dos cantos o pedruscos formidables, que muchos años abía el colegio mando¹⁴⁸ sacar para otro fin, en el montecillo vecino llamado Gravino:¹⁴⁹ mandólos desmontar y puestos sobre el carro de Son Bruy en dos días festivos traxeron, con gran trabajo, al colegio, uno después de otro;¹⁵⁰ del uno se hizo la pila para el agua, tan capaz que admite 25 cántaros grandes de agua; del otro pedrusco se hizo la concha que recibe el agua. Las otras piedras se traxeron de varias partes: las azules son de Son Bruy, las de jaspe de la Rota,¹⁵¹ que es aora de Esteban Gornals, baxo la Virgen del Puig,¹⁵² Picadas ya las piedras, según la idea dada por el Pe. Rr., amoladas y dadas de lustre, mandó abrir su R^a, la pared y colocar el aguamanil en el lugar de la sacristía a la parte del poniente donde oy está, que adorna mucho toda la pieza y está más a mano que de el [del] pasadizo tras el altar mayor, donde estaba el otro aguamanil viejo. Mandó también trabajar de piedra, que llaman de Santanyí, el nombre de Jesús, que corona el aguamanil. Sacó el Pe. Rr. la cuenta de todo, esto es, los jornales del cantero de abrir la pared, gasto en traer los dos pedruscos, tra[ba]ljo [de] hacer el nombre de Jesús, colocar en su lugar todas las piedras, y lo demás; y sólo costó el aguamanil 49 ls. 18

¹⁴⁵ Parece entenderse que las tres cosas anteriores arregladas fueron: obras necesarias en el colegio, alajas (alhajas) en la sacristía y alajas (es decir, alhajas otra vez) en la iglesia.

¹⁴⁶ Es decir, la cuba pequeña.

¹⁴⁷ O sea una libra y doce sueldos.

¹⁴⁸ Es decir, mandado.

¹⁴⁹ Topónimo que no ha podido ser identificado. La grafía no es clara y acaso podría leerse *Gagins*.

¹⁵⁰ Llama la atención que el trabajo se hiciera en días festivos.

¹⁵¹ Posiblemente se trataba de una finca no importante, pues en general las *rotas* eran piezas de tierra que se cedían bajo ciertas condiciones a los campesinos para que fuesen roturadas y puestas en disposición de ser cultivadas.

¹⁵² Se refiere al Puig de Maria, situado junto a Son Bruy colindante al casco urbano de la villa de Pollença.

sueldos que parece cosa increíble y por tal la han tenido quantos hombres de gusto han visto esta alaja, que es la mejor de la isla; y el Ilmo. Sr. Josef Antonio de Zepeda, obispo de Mallorca, se admiró al ver este aguamanil y dixo al Pe. Rr., que sólo el de San Lorenzo del Escorial podía competir con el aguamanil de la sacristía del Colegio de Pollença. = La sexto, hizo el Pe. Rr., la cruz que está sobre el frontis de la iglesia y la bendixo, compuso el texado sobre la iglesia, que dexó harto maltratado la ventera.¹⁵³ Compuso una contra vuelta de la azotea alta, que se abía undido y se aligeró notablemente de la tierra y piedra de que estaba cargada.

También en la sacristía e iglesia hizo el Pe. Rr muchas alajas y muy preciosas, porque no había frontal decente para los días clásicos, hizo el Pe. Rr uno de raso matizado **compo** de color de perla con galón de plata y dos casullas de lo mismo, que son lo más vistoso y de gusto que tiene esta sacristía, y costó muy barato, pues la ropa, aforros, galón y puntilla de plata fina, costó 76 ls. 9 sueld. Todo lo hizo traer el Pe. Rr. de Valencia sin pagar fletes ni aduanas.= Se hizieron 9 corporales, de éstos ay 6 muy finos y de encages los más delicados; y los otros son no tan finos, pero muy buenos, un roquete y 6 purificadores; se hizieron dos albas de ricos muestreos, ropa delicada y hermosos encages. = Más para los días ordinarios se hizieron cinco casullas, quatro blancas con cenefas de otros colores y una colorada, todas de ropa ya usada, parte se dio de limosna y las ropas que faltó,¹⁵⁴ las compró el colegio.= Para la urna del monumento se hizo una llave de plata y una cinta rica y muy hermosa; esto nada costó al colegio. = Se hizo un marco de charol con algunas cortaduras, que adorna el frontal, que se pone en el altar mayor y conserva las casullas. Se hicieron 6 pies de floreros y 7 cingulos de hilo.= La mejor y más vistosa alaja que hizo en la iglesia el Pe. Rr. es la alfombra que mandó fabricar su R^a que adorna y hermosea todo el presbiterio; tiene de ancho 40 palmos y de largo 35; es obra hecha en Pollença, pero hermosa y de clara y aplaudida, de muchas personas de gusto que la han visto; está aforrada la alfombra de fuerte tela por lo que durará más tiempo.= A petición del Pe. Rr. dio a la sacristía el Rdo. Jayme Rull, Vice Prior, que es de esta parroquia, seis ramos, quatro grandes y dos pequeños de flores de seda y canutillo, trabajos¹⁵⁵ en Malta, muy primorosos; = En la iglesia mandó hacer el Pe. Rr. dos grandes y hermosos quadros, uno de San Francisco de Borja y otro de San Luís Gonzaga y San Estanislao de Koska y se colocaron en sus respectivas capillas. Y si bien San Luís y San Estanislao ocuparon dos capillas, se juzgó más conveniente, que los dos ángeles de nuestra Compañía estuviesen juntos en una capilla y [en un solo] quadro. Los tres quadros de Sn. Borja, S. Luís y S. Estanislao, que antes ocupaban tres capillas, se trasladaron a la sacristía para su adorno. La Sra. Magdalena Monnar hizo unas cortinas para el quadro de Sn. Francisco de Borja y la Sra. Catalina Monnar,¹⁵⁶ su hermana, hizo el dosel y tuniquilla que adorna el Sto. Christo de la iglesia. De una ropa de tafetán listado, que dio a San Borja la Sra. Catalina Reig, alias *Guilló*, se hicieron cortinas a la Purísima Concepción.

¹⁵³ *Ventera*, equivale a vendaval.

¹⁵⁴ Es decir, que faltaron o se necesitaron.

¹⁵⁵ Es decir, trabajados.

¹⁵⁶ Las hermanas Monnars tienen dedicada una hermosa plaza en Pollença. Eran Catalina y Magdalena Munar y Serra, hermanas del médico D. Juan Munar y Serra que se estableció en Pollença donde ejerció su profesión y adquirió una notable herencia que en parte pasó a sus hermanas. Las Hermanas Munar fueron llamada Munares de donde procede el topónimo actual *Monnars*, que da nombre a la citada plaza. (La información ha sido facilitada por el historiador y amigo Ramón Rabassa i Ensenyat que mucho agradecemos).

Con la mucha mano, que el Pe. Rr. tenía con el Señor Intendente, pudo aprovechar para el colegio, como aprovechó, quanta madera sacó el mar al Puerto de San Vicente,¹⁵⁷ porque repetidas veces su R^a hizo venir orden del Intendente a su Subdelegado en esta villa, para que no se impidiese, que el Pe. Rr. se utilizase¹⁵⁸ de los árboles, antenas y otros maderos que el mar arrojase. Y en efecto, abiendo en distintas ocasiones arrojado al mar al Puerto de San Vicente, un grueso mástil de navío de 50 palmos de largo, una antena de 70 palmos de largo, y un arbolito delgado de 42 palmos de largo, todo de cepín¹⁵⁹ (que es madera muy preciosa |)] y de que un tronco de castaño, de 25 palmos de largo, lo mandó serrar el P. Rr. y con los mulos se traxo al colegio. Esta madera vale más de 160 pesos y nada costó al colegio.

En Son Bruy hizo el Pe. Rr. algunas mejoras y no hizo muchas más por allarse su R^a harto atareado con la fábrica de la nueva casa y ser ese trienio tan falto de cosechas, qual jamás se experimentó en la isla. Hizo el Pe. Rr. la mayor parte del camino, que desde el camino real va a la casa, ancho 27 palmos, con margen fuerte y de dura piedra a baxo y arriba, llenando los ondos¹⁶⁰ de mucha piedra y desmontando como una colina que abía en medio; con esto se logró que las avenidas de agua no se llevase[n] la tierra y se evitase los muchos lodos que en tiempo de lluvias hacían intransitable el camino. Por los lados de este camino, se plantaron 103 moreras, que su R^a mandó traer de la villa de Sóller, que sobre amenizar todo el camino, en breves años darán ucha oja y puede hacerse más seda de la que hasta aora se ha hecho; y como en la casa nueva ay tanta capacidad, especialmente en los desvanes, no es menester dar la semilla de seda a casas de Pollença de que se han seguido algunos perjuicios; y por esto el Pe. Rr., dispuso que la seda se hiziese en Son Bruy, en la nueva casa, como en efecto se hizo el año 1747 y es aora este año 1748.

En el campo que llaman de la Pedrera, pasado el torrente, desde el camino que va al huerto, hasta el vecino predio dicho Casa Musquerolas, mudó el Pe. Rr. 215 olivos de buen tronco y tamaño, los que llenaron todo aquel espacio de tierra, que sólo servía al cultivo y aora podrá dar dos frutos, a saber, trigo o cebada, quando tocará el sembradivo¹⁶¹ y la aseytuna que en breves años fructificarán los olivos trasplantados. Estos días se sacaron del monte, de parajes donde estaban muy espesos, cuya espesura impedía diessen el fruto, que aora darán los que quedan por estar más claros. El acer los 215 oyo, el arrancar, acarrear y trasplantar los 215 olivos costó 18 ls. 10 sul (sueldos), que es muy poco coste para el mucho fruto que se espera darán en breves años.

Delante la nueva casa hizo el Pe. Re[c]tor muchas mejoras. Lo primero, quitó muchos montones de tierra de la que resacó de los fundamentos y desmontó el terreno donde era alto; llenó de piedra y de tierra donde era baxo y hizo plana, llana y capaz ante todo la casa baxa [frente a] cuyos dos frontis hizo [un] empedrado de 10 palmos de ancho, que sobre impedir los lodos, asegura más los fundamentos de la casa. = Lo segundo, se hizo un margen desde la esquina de la viña, hasta el camino delante del portal del mayoral que

¹⁵⁷ Se refiere a la cala de *Sant Vicens* en Pollença.

¹⁵⁸ No conocemos esta palabra en castellano. Posiblemente el autor quería decir *utilizase*; mejor aún sería escribir, *se sirviese*.

¹⁵⁹ En catalán *sapí* o sea pino carrasco.

¹⁶⁰ Es decir, hondos o baches.

¹⁶¹ Es decir, sembradío.

va al torrente. = Lo tercero, se hizo camino nuevo, ancho 24 palmos, que tira recto al portal de nuestra casa con margen abaxo y arriba, llenándolo de piedras, tierra y cascajo de gravas y dos paredes de piedra seca, una, que desde el margen de arriba tuerce hasta la esquina de la casa nueva; y otra, que desde el margen de abaxo tuerce hasta el margen, que se dixo está hecho desde la esquina de la viña hasta el camino que va al torrente. Este camino y paredes forman dos trozos de tierra en que mandó plantar el Pe. Rr. muchas parras y árboles frutales que serán de mucho recreo para los nuestros que se hallan de diversión en Son Bruy, cuya nueva casa alajó el Pe. Rr. de todas las conveniencias que tiene un colegio, porque puso su R^a en los aposentos camas, cortinas, mesas, bancos, sillas, encerados¹⁶² con vidrios en las ventanas y muchas y primorosas estampas y conclusiones¹⁶³ de seda en la paredes. La sala está igualmente adornada de sillas, dos bancos de 24 palmos de largo, un santo crucifixo traído de Manacor, muchas y delicadas estampas y un reloj de campanas muy fino, que nada cuesta al colegio y un bufete. [En] las ventanas de sobre los dos portales se pusieron dos cuadrantes para gobernar el reloj de la sala. Sobre el portal grande mandó poner el Pe. Rr. las armas de nuestro fundador y sobre nuestro portal un nombre de Jesús de piedra de Santanyí; las armas son de la misma piedra. En fin, la casa de Son Bruy quedó compuesta con toda la decencia que puede desear un jesuita.

A 18 marzo de 1748, vino a visitar a este colegio el Pe. Andrés Garcías, visitador de los colegios de esta isla, por comisión del Per. Josef Andusilla, Provincial de nuestra provincia. Tres veces estuvo el P. Visitador en la mesa de Son Bruy y durmió dos noches en ella. Admiró mucho a su R^a la fábrica y disposición de la casa y su poquísimos coste; la aprobó y alabó mucho y gustó tanto de ella su R^a, que en la visita dexó estrechísimo¹⁶⁴ orden y mandó que ni el Pe. Rr. que fuese de este colegio, ni otro cualquier de los nuestros, pueda quitar cosa alguna de la nueva casa de Son Bruy, como son puertas, ventanas, hierro ni otra cosa que sirva de adorno o está destinado a la casa nueva; y que ni el Pe. Rr. puede dar licencia ni permitir que otro quite alguna cosa sin expresa licencia del Pe. Provincial, mandando seriamente al P. Manumitor, que si no se cumpliese exactamente esta orden, dé cuenta al Pe. Provincial, para que se vea el notable aprecio que el Pe. Visitador hizo de la nueva casa de Son Bruy, de su disposición y adornos. = Mientras estuvo en este colegio el Pe. Visitador vinieron de Palma los padres Antonio Mira Rr. de Montesión Juan Mayol del Colegio de San Martín, y después de algunos días, a 22 de abril del mismo año 1748, el Pe. Visitador acompañado de los dos rectores de Montesión y San Martín y del Pe. Rector, de este colegio, pasó a la villa de Manacor y después de 5 días, entró el Pe. Visitador, con los tres rectores en Palma y el P. Rr. de este Colegio se restituyó a Pollença.

A principios de la Quaresma de este año 1748 empezó a sentir los últimos rigores de la ambre y falta de todo lo comestible la isla de Mallorca y como los vientos eran extrañamente violentos, se impidió toda navegación y los socorros que se esperaban de España, de todos granos, no empezaron avenir (a venir, a llegar) asta la Pasqua. Se hicieron por toda la isla públicas rogativas y en este colegio en el octavario de N^o Sto. Padre, se hizo

¹⁶² Encerado: Lienzo o papel que se ponía en las ventanas para resguardarse del aire, aunque no estuviese preparado con cera. *DRAE*. Art^o encerado 5ª acepción, Ed.21^a.

¹⁶³ Posiblemente se trata de proposiciones o resoluciones tomadas por autoridades de la Compañía u órganos de gobierno que convenía tener presentes.

¹⁶⁴ Probablemente quiere decir el autor estrechísimo, o sea ajustadísimo.

misión, que predicó el Pe. Escales y 8 días de doctrina que explicó el Pe. Rr., abiendo antes hecho las pláticas en el Novenario de Sn. Francisco Xavier el Pe. Jorge Dezcallar. Fue tal la carestía y miseria que ni pan, ni legumbres, ni grano alguno se hallaba al precio más subido y aunque la cosecha del colegio abía sido sumamente escasa, mandó el Pe. Rr. que en el colegio se diese pan de limosna, tres días a la semana y en nuestra casa de Manacor se hiciese lo mismo, como lo practicó este colegio en otro año más abundante, a más de otras muchas limosnas secretas y extraordinarias de pan, comida y dinero, que privadamente hacía el Pe. Rector. En Son Bruy se daban de limosna algarrobas y muchas veces, a los más necesitados, también pan. Pero como el Rey¹⁶⁵ para amassar para el público que perecía de ambre, tomó al colegio de la casa de Manacor, una porción de trigo, cebada y abas y escasamente dexó lo que el colegio necesitaba para su sustento y de los criados, no pudo el Pe. Rr. continuar asta Sn. Juan, como deseaba, la limosna de pan en la portería y en Manacor (si bien en ambas partes siempre se dio algún pedazo de pan a los más necesitados y vergonzantes) y la limosna de pan se convirtió en dinero: = A fin de marzo de este año 1748, recibió el Pe. Rr. carta del Bayle, Regidores, Rector y Común de Clérigos de la villa de Manacor, en que pedían al colegio una limosna para socorrer a los muchísimos pobres de aquella villa, que estaban en la última miseria; y el Pe. Rr. mandó luego se les entregase a dichos Señores 20 ls., de que ellos escribieron las gracias al Pe. Rr. en carta de 13 de abril del mismo año, y se las dieron personalmente a su R^a, quando pocos días después, fue a Manacor con el Pe. Visitador y demás Pes. Rectores como queda dicho.

A 16 de junio 1748 vino de Montesión a ayudante de procurador de este colegio, el H^o Francisco Mulet, que dos años antes abía pasado de éste al de Montesión, para procurador de la sacristía y administración de aquel colegio. = A 25 de junio 1748 vino de Montesión a este colegio, ha hazer la tercera probación, el Pe. Andrés Ferrer que había concluido en aquel colegio el curso de Artes.

Capítulo 19

Empiézase la historia del décimo tercio Rr. Pe. Sebastián Figuerola

Vino a este colegio con su patente de Rr. el Pe. Sebastián Figuerola a los 20 de julio de 1748 y al otro día después de haberle nombrado, el Pe. Vicente Giner partiose inmediatamente para Palma y de allí a Valencia, [como] operario de la casa profesa. El mismo día se vino también a este colegio el H^o Juan Dameto, para maestro de Gramática que pocos días antes había desembarcado (habiendo salido del seminario de Tarragona) en el muelle de Palma. El Pe. Rr. había leydo la cátedra de Moral cuatro años en Montesión, donde acreditada su doctrina con universal aplauso, empezó ya muy a los principios a extender la fama [con] felices voses de su gobierno.¹⁶⁶

Distinto estilo y letra es la del presente Capítulo, que los del pasado, mas debo decir para mi disculpa que el antecedente Pe. Rr. no fiando la historia de sus encumbrados elogios de historiador del colegio, señalado de visita apropósito para sí este empleo, resuelto en ponderar propias menudencias con nimia prolixidad como muestra su pueril método de alabarse, sacando, o de grado, o por fuerza, venga el caso [o] no venga, su

¹⁶⁵ Se trata de Fernando VI, rey de España entre 1746 y 1759.

¹⁶⁶ Este párrafo se halla en la parte derecha del folio en el escrito original.

persona a la nueva casa de Son Bruy con enfadosa fatigues¹⁶⁷ al lector. No ay duda que su R^a pisó muy bien el que dirán, fruto de la humildad, que debemos echar a la buena parte, antes que a la mala vanidad a los sucesores PP. Rectores. La charidad obliga estar muy agradecidos a su R^a por tanta máxima, que les describe y dexa para bien fabricar. Aber emprendido en más la verdadera máxima, hubiera sido Son Bruy una casa mediana, conforme estaban ya los fundamentos fabricados por su antecesor, un algibe donde se recogieran las aguas, que baxan del Puig quando llueve para trabajar con menos coste el aceyte y una botiga con sus picas y demás pertrechos, donde guardarlo y a su tiempo se podían vender con más facilidad, por no pagarse fuera de la villa la imposición. Todo esto importaba más y costara menos de lo que cuesta e importa el gran palacio existente, que son muchos millares difíciles de averiguar, por no contar el Pe. Rr pasado en la suma que sacó de lo que había costado la nueva casa, la comida que se les daba a los albañiles y peones que cada mes importaba muchas cuarteras de trigo, ni menos quenta los salarios del mayoral y criados, que en lugar de cultivar los campos, se emplearon en adelantar materiales con todo el ganado de Son Bruy, cuya heredad después de su rectorado, quedó hecha una selva de malezas, pues tan lexos estuvo su R^a de hacer mejoras, que antes bien desiso los márgenes para tener a mano las piedras, aprovechándola para la nueva fábrica y no ay duda que en Son Bruy ay summa necesidad de márgenes, no pudiéndose ya labrar en muchos parages el olivar, cuyo solar quedando vacío de tierra asta verse las raíces, están totalmente llenos de maleza que chupan toda la sustancia al árbol.¹⁶⁸

A los 23 de julio del presente año 48 tuvo carta el P. Rr de n. P. Provincial con orden de prevenir todos los años 200 ls. moneda mallorquina para nuestro seminario de Manresa y de entonces a ca (acá) corre esta contribución. A los 2 de febrero de 1749 hizo la profesión solemne de 4 votos, el P. Andres Ferrer, natural de Palma, de donde vino pocos meses antes a este colegio para hacer la 3ª probación.

A los 18 de setiembre de 1748 murió Juana Amer vda. de Pedro Amer y en su último testamento dexó fundada una dominica en nuestra iglesia, que es la del mes de marzo y se empezó ya hacer dicha fiesta el siguiente año de 1749. Dexa también 10 libras una volta tanta para el retablo mayor de N. S. Pe.¹⁶⁹

La noche del primero de marzo de 1749, salieron los nuestros por las calles y plazas de esta villa y predicaron quatro Actos de Contrición y al fin plática en la iglesia. Fue función grave y de gran provecho espiritual. Asistieron muchos clérigos de la R^a Comunidad, el Sr. Bayle y Regidores. El concurso, aunque lo llamara numerosísimo, dixera muy poco, pues no sólo vinieron a oír todos los de la villa, sino también muchos de la comarca; todos confesaron no haber visto cosa igual en su vida. Prendada la gente de esta función, con facilidad vino también los domingos y fiestas de quaresma, en que explicó la Doctrina Christiana el Pe. Jorge Dezcallar respondiendo a las preguntas Dn. Francisco Desbrull y Boil, niño de gentil disposición y gracia de hedad de 6 años; y inmeditamente hubo sermón de misión, que predicó el Pe. Andrés Ferrer con extraordinario aplauso y fruto de almas, en tanto grado, que no sólo las mañanas, sino aún muchas tardes y noches se

¹⁶⁷ Así lo escribe el autor. Posiblemente quiso escribir *feixuges*, término incorrecto cuya grafía verdadera es *feixaguesa* o cualidad de ser pesado. En castellano *pesadez*.

¹⁶⁸ Es evidente que este párrafo constituye una crítica a la obra efectuada en Son Bruy

¹⁶⁹ No se entiende el sentido.

ocuparon los operarios de este colegio en oír confesiones y las más de éstas, generales; y noche hubo que hicieron colasión¹⁷⁰ los PPes. cerca las diez, ocupados asta entonces en el confesionario. Asta de Campanet y de La Puebla¹⁷¹ vinieron gente a Pollença en busca del Pe. de los sermones (que así llamaban al Pe. Ferrer, por no saber su nombre) con quien se confesaron, penetrados sus corazones de los ecos de la divina palabra, como succinada¹⁷² divinamente por su R^o. El jubileo de las doctrinas fue [el] día de la Anunciación de N^o S^o. A la una de la mañana ya había gente que esperaba en la puerta de nuestra iglesia para confesarse, y averiguado el caso, fue que muchos no se acostaron aquella noche. Los PP., que se reducían a 3, madrugaron mucho, antes de las 3 y celebrando luego el sacrosanto sacrificio de la misa, empezaron la tarea del confesionario que duró asta medio día. El concurso fue cosa nunca vista, como atestiguaron los mismos nuestros émulos. No pudo averiguar el sacristán el número cierto de las hostias consagradas, que comulgó la gente, más según los globos¹⁷³ que se llenaron y vaciaron en este día, discurrió prudentemente pasarían de 2000.

A 30 de marzo del presente año 49, entaron en el arca de los propios 223 ls., las quales entregó al P. R. el Sr. Antonio March y Bonmascó, natural de esta villa, para adquirir 11 ls. 8 sul. censo a 9 por ciento, que han de servir para la quarta dominica del mes de junio, con todas las circunstancias que se hacen en las dominicas fundadas y para la fiesta del SS. Corazón de Jesús el domingo inmediato después de octava del Corpus.¹⁷⁴ Esta fiesta debe ser por la mañana, en que decubierto el SS^o Sacramento en el altar mayor, se celebrarán 7 misas consecutivas en el mismo altar, sin poderse interrumpir el orden por ningún título; y acabadas éstas, se cantará un officio solemne con sermón y después será el encierro de N^o Sr. todo en sufragio del alma del Sr. Bautista March su hijo.- Fueron 228 ls. cuya cantidad amortizó dicho Sr. Antonio March en el Real Patrimonio; consta de la boleta, que entregó a 6 de marzo de 1749, por lo que pagó 19 ls. 19 sul.

A 20 de abril del presente año 49, partiose a Palma el Pe. Rr. donde se embarcó para Valencia para asistir a la Congregación Provincial. Se restituyó su R^o a este colegio a los 13 de julio; de Valencia traxo para nuestra sacristía un terno ya cortados y cosido de princesa de color blanco y pumión con coldinillo,¹⁷⁵ cuyo valor fueron 112 pesos a expensas del colegio. Nombró el Pe. R. para superior en su ausencia, al P. Andrés Ferrer. En este tiempo a 7 de mayo cavando en Son Bruy lo simientos para el nuevo molino de sangre, encontraron la tierra muy mojada y una poca agua lo que causó no poca maravilla por haber passado muchos meses que no había llovido y ser este año sumamente estéril por la falta de agua, de suerte que, en la mayor parte de la isla no cogieron la semilla y en muchas villas

¹⁷⁰ Es decir colación o refección que se acostumbra a tomar por la noche en los días de ayuno. (DRAE : Art^o colación, Acep. 6^a, Ed.21^a, Madrid. 1992.

¹⁷¹ Es decir, Sa Pobla

¹⁷² Debería decir succionada, es decir, extraída.

¹⁷³ Debe referirse a los copones o acaso de a los receptáculos, que en forma de medio globo, se utilizan en el culto eucarístico para contener las hostias consagradas; a veces se les llama vulgarmente medias naranjas.

¹⁷⁴ El 16 de junio de 1675 tuvo lugar la aparición de Jesús a Santa Margarita M^o Alacoque en el monasterio de monjas de la Visitación en Paray-le-Monial, mandándole establecer la fiesta del Sagrado Corazón de Jesús el viernes que sigue a la octava del Santísimo Sacramento en la fiesta del Corpus Christi. La Compañía de Jesús extendió esta fiesta de una manera particular, gracias a San Claudio de la Colombière confesor de Santa Margarita M^o.

¹⁷⁵ Clase de bordado que no se ha podido averiguar como era.

no pudo nacer. Instigado, pues, de los sujetos del colegio determinó el P. Ferrer pasar adelante la cava y fue con tanto acierto, que en breves días se encontraron algunas varas de agua,¹⁷⁶ de las cuales a dos muy copiosas [eran] dignas de llamarse fuentes. Paredose, luego, un poco [lo] que todos los que veían intitulaban milagro de la Virgen del Puig¹⁷⁷ y con razón, pues habiéndose secado los más de los pozos y norias de la comarca, éste era tan abundante que a todos daba agua sacando cada día de él, la gente, centenares de jarras y sin ponderación, procesión formaban los que allá acudían. Vuelto, ya, [de] la Congregación el Pe. Rr. se concluyó el margen del corral de Son Bruy, cuyo patio costó mucho por haberse abido de vaciar de lo más arriba asta nivel del que [tenían] las casas del mayoral. También se concluyó el molino y poco antes se abrió la pared donde está ahora la fornal,¹⁷⁸ y cosios¹⁷⁹ para las coladas dentro la dispensilla. Todo esto fue idea del P. Re[c]tor más provechosa aún que hermosa. Acabáronse, por este tiempo, las colmenas, emparrados y caminos de los Prats. Éstos antes de componerse eran una abominación (abominación) de maleza y rocas, las cuales se sacaron a fuerza de barrobines y sirvieron para los márgenes, que tanto adornan como utilizan la tierra y amencian¹⁸⁰ el colegio.

A 19 de julio 1749 vino del Colegio de Sn. Martín de Palma a éste de Sn. Ignacio el H^o Juan Bautista Verd para ropero y ayudante del procurador. A los 25 del mismo mes y año vino también a este colegio el P. Franco. Ripoll para hacer la tercera probación. Este padre acababa de leer quatro años Rethórica en Montesión y recién concluydo había certamen,¹⁸¹ que se mereció singulares aplausos de toda la ciudad.

Por últimos del presente año, se puso el brocal de piedra viva¹⁸² al pozo nuevo de Son Bruy, el arco y cerradura, empezándose entonces a sacar agua del (de él) para todas la oficinas. A un lado la pica que recibe el agua para varios conductos: por el uno va a las picas de lavar la ropa, las cuales se colocaron en la pared del molino y se formó el texadillo para defensa de la lluvia; estas picas se desaguan por baxo tierra, mas no ay que temer [vaya] suciedad de ellas al pozo por haber algunos palmos de empedrado y mortero de baxo¹⁸³ los conductos, por donde corre el agua sucia así el aguasero grande que trasmina por baxo las casas. Por otro conducto de la pica del poso, sale el agua al algibe de la clastra,¹⁸⁴ el qual se trabaxó por este mismo tiempo con la canal del texado. De aquí, por otro conducto pasa el agua a la caldera de la almasara, que remata con un grifo. También se puso una gran pica en la fregadera, que da agua por un grifo conducido también de la pica

¹⁷⁶ Es decir bolsas de agua de varias varas; la vara equivale a 835 mm. y nueve décimas.

¹⁷⁷ Es decir, la Virgen María venerada en la ermita del Puig, cercano a Son Bruy.

¹⁷⁸ Fornal (femenino en catalán) era un fogón construido de sillares, piedra o hierro. Se utilizaba para calentar calderas grandes como las que había en las almazaras o en otros lugares donde se necesitaban como era en las lavanderías para efectuar las coladas.

¹⁷⁹ Es decir, cuezco. La palabra *cosio* es un barbarismo procedente del catalán en su dialecto mallorquín. Se trata de un recipiente de barro (*terrisa*) que lleva un agujero en la parte inferior para eliminar el agua una vez utilizada.

¹⁸⁰ Es de suponer que el autor quiso escribir *amenizan*.

¹⁸¹ Es decir, función literaria en la que se discute o polemiza sobre una cuestión.

¹⁸² La *pedra viva* es el nombre que se da en Mallorca a la caliza liásica (carbonato cálcico) o a las dolomitas (carbonato de magnesio). La más frecuente es la primera, piedra dura y de gran belleza, sobre todo, pulimentada.

¹⁸³ Es decir, debaxo o sea debajo.

¹⁸⁴ La *clastra* es un patio situado en la parte central o anterior de una casa de payés, rodeada de habitaciones u otras dependencias.

del poso; esta pica de la fregadera tuvo forzosamente de ser grande, pues de ella se abastece de agua la caldera de las coladas por otro conducto y grifo. Esta obra es muy digna de aplaudirse, ya por lo curioso, ya también por la utilidad que acarrea a la casa abundante ahora de agua.¹⁸⁵ En un todo y si se mira con buenos ojos, se verá que en poco se ha quitado gran gasto principalmente en tiempo de trabajar el aseyte. Se ha quitado el censo de las jarras y la tarea impertinente continua de haberlas de llenar. Esto, que realmente es alivio para los criados y desgracia del alfarero, bien se ve quan grande mejora es para el lugar de Son Bruy.

Capítulo 20

Prosigue la historia del décimotercio Rr. Sebastián Figuerola

En 17 de setiembre falleció en Montesión el H^o Juan Dameto, escolar de 27 años de edad y 4 de Compañía, despreciando el mayorazgo de su noble casa, que por haber seguido el estado eclesiástico su hermano mayor, le pertenecía. En el noviciado emprendió el camino de la perfección con tal rigor, que se debilitó la salud. En el seminario fue instruido en la Gramática lo suficiente para poder enseñarla. De Tarragona vino a este colegio, donde enseñó a los niños virtud y letras igualmente, de suerte que con su virtud y aplicación conservaba un buen número de discípulos que le amaban con cariño. Era humilde, sin hacer jamás mención alguna de la nobleza; pobre, sin diligenciar los alivios que fácilmente tuviera su hermano y mortificado en todo. Por consejo de los médicos, le mandaron los superiores pasar a Palma. Pero los ayres naturales no pudieron darle salud, quando Dios Nuestro Señor, le tenía destinado en prompto primio (sic) de sus religiosas virtudes en la patria celestial.

Por el diciembre de este año de 1749, vino de Tarragona el H^o Francisco Compañ¹⁸⁶ para maestro de Gramática la 1° vez. En el mayo del año siguiente vino el Pe. Jayme Cladera de Ibiza, donde había sido superior de aquella residencia. Y en este mismo año hubo de pasar allá el Pe. Franco. Ripoll que acababa su probación en este colegio.

A primeros de agosto de 1750, recibió el Pe. Rr. una carta circular en que el muy Iltre. Cabildo daba noticia de uno, que llamaba desacato, cometido contra el culto del B. Raymundo Lulio, pidiendo al colegio se declarasse a su favor contra los PPes. Dominicanos.¹⁸⁷ A este empeño del Cabildo, siguió en Palma la ciudad y todas las comunidades religiosas, excepto los Padres Mercenarios.¹⁸⁸ El Pe. Rr. viendo el rigoroso disgusto, eligió por necesidad, el extremo de romper con los PP. Dominicanos, para librarse del otro mal temible de disputar al Cabildo. Y assí en el día de la fiesta de Sto. Domingo, ninguno del colegio fue al convento, dexando la costumbre de los años antecedentes. Alguna disculpa tenía esta falta, pero los PP Dominicanos lo tomaron tan fuertemente, que en los siguientes años no asistieron a la fiesta de N^o Sto. Pe., ni visitaron a los nuevos

¹⁸⁵ Es decir, que acarrea ahora agua abundante.

¹⁸⁶ Es decir, Company.

¹⁸⁷ Los lamentables sucesos entre lulistas y antilulistas adquirieron extrema gravedad en Mallorca en el siglo XVIII. Al respecto puede consultarse nuestro estudio: *Culte a Ramon Lull: discòrdies i controvèrsies. Studia Luliana*, 41, Palma, 2002, 65-89.

¹⁸⁸ Se refiere a los padres mercedarios, que a veces eran llamados de la forma como hace el escrito.

rectores, ni a los PP Visitadores de los colegios de esta isla. Vino después, Visitador de su convento, el Rdo. Pe. Antonio Guillermo Reynés y echando [de] menos la visita del Pe. Rr. Francisco Coll y del P. Juan Mayol, habitador entonces de este colegio, quienes habían sido sus con cathedráticos en Palma, habló de ello con bastante familiaridad con el Dr. Francisco March, pero dándole éste Sr. Dr. noticia del modo como se habían portado los PP. de su convento, lo desaprobó mucho el P. Visitador y añadió que deseaba restablecer la antigua buena correspondencia con el colegio, para lo qual el Dr. Franco.[rogó] previniese a los Pes. de este colegio. Cierta tarde, pues, se hicieron encontradizos en nuestra iglesia el Pe. Visitador Reynés y el Pe. Franco. Coll Rr. y el P. Mayol, de los quales conducido el Pe. Visitador a su aposento, hizo una cumplidísima visita, en que se hicieron de ambas partes muchas expresiones de una nueva amistad. Acompañaron después los dos Pes., con sus manteos, al P. Visitador hasta el convento, a donde volvieron otro día para corresponder a la visita. Sin embargo de este suceso, los PPes. de este convento ninguna correspondencia han querido admitir en muchos años con este colegio.

A 14 de noviembre de 1750, visitó a este colegio el P. Francisco Antonio Palomar, por comisión del P. Provincial Gabriel Juan. Por el febrero de 1751, llegó el P. Nicolás Llaneras de Tarragona, donde por enfermedad no pudo proseguir la aprobación, confiando de la salubridad de este país, el recobro de la salud. En el abril fue despedido de la Compañía D. Jorge Dezcallar, cuyo hermano D. Pasqual había salido también despedido en este colegio y obtenido un canonicato en la Cathedral de esta isla. Por el noviembre, vino de Tarragona el H^o Riutort para el magisterio de Gramática, quien después habiendo pasado a Barcelona a estudiar la Theología, falleció en su 4° año antes de concluirla. El P. Rr. predicó los sermones de quaresma de 1752 en la parroquia con bastantes concursos. Después hubo de marchar a la Congregación que se tuvo en Barcelona con el P. Jayme Cladera, pero este padre desde Andratx se volvió al colegio. Dicho P. Rr. hizo tres preciosas sillas para sentarse los oficiantes en las mas solemnes festividades. Son de terciopelo que dio su R^a de su peculio, con clavezón¹⁸⁹ dorado. Hizo también 6 candeleros de madera y 9 crucifijos para los altares.

En el Colegio de Montesión hay cierta fundación de misiones para la villa de Alarón.¹⁹⁰ Allí pasaron por el noviembre de 1751, el P. Juan Mayol desde dicho colegio y el P. Jayme Cladera de éste de Pollença. Hicieron su misión con grandes concursos y abundantes frutos. Poco después los mismos dos Pes. hicieron otra misión en Manacor por un lance particular. Abiendo tenido noticia los Sses. Bayle y Regidores de dicha villa, que los Rdos. Clérigos del seminario tenían licencia del Ilmo. Sr. Obispo para ir a hacer misión allí, dichos SSers., propusieron al Ilm. que sería más agradable al pueblo que hiciesen la misión los jesuitas, que en otras ocasiones habían hecho mucho fruto. Obtenida esta concesión del Sr. Obispo, que tenía un verdadero afecto a la Comp^a, fueron luego a la misión dichos dos padres quienes desde la fiesta de Sn. Sebastián se aplicaron por 15 días con extraordinario desvelo al provecho de las almas. El evento fue tan favorecido del cielo que confiaban todos los Rdos. Clérigos y los Pes. Dominicanos,¹⁹¹ que jamás en otras muchas misiones habían visto tantas confesiones

¹⁸⁹ Conjunto de clavos.

¹⁹⁰ El autor se refiere a la villa de Alaró.

¹⁹¹ Se refiere a los padres dominicos del Convento de San Vicente Ferrer ubicado en Manacor.

generales, las más de ellas necesarias, tantas restituciones, tantas mudanzas de vida ni tantas reconciliaciones de amistades.

Hízose cerca del lugar común una cocinilla, con su cielo raso, chimeneas, ventanillas y tres bancos. Cerca de la portería reglar, se dispuso una casita en que se hospeden los de Son Bruy quando vienen a esta villa. En los Prats se hizieron algunas obras de provecho y recreo. A fuerza de barrenos se sacaron muchas y grandes peñas. Y quitados estos impedimentos, se hechó tierra encima y se dispuso para el cultivo un nuevo parado¹⁹² con caminos al rededor. Hízose también en los caminos más largos del huerto una larga serie de columnas ochavadas de piedra maré,¹⁹³ que sostienen por un lado la armazón de parrales, que en el otro descansa sobre la pared.

En estos años se hizieron también en Son Bruy algunas obras provechosas. Fabricose cerca de la casa un algibe y noria, pero esta obra dentro de breve tiempo quedó con las avenidas de las aguas casi inutilizada. De las ruinas de la casa vieja, se formaron las paredes y márgenes de delante la casa nueva y también la hera (era). Item¹⁹⁴ se dispuso delante de la casa un campo que se plantó de viña. Hízose después una pared y estocada,¹⁹⁵ con que queda la viña por la parte del camino bien defendida. Amás (A más) se compraron 70 ovejas que allí se mantenían pagando los pastos, quando en Son Bruy faltaban. Con esto los sujetos del colegio lograron los provechos de la leche. Pero este establecimiento se quitó después de algunos años. También se puso cerca de la casa un colmenar con abundancia de abejas que dan algún provecho. Finalmente en dichos años se quitaron malezas de los bosques, lo que llaman sacar garriga.¹⁹⁶ Y se plantaron en Son Bruy muchos morales, limeros¹⁹⁷ y manzanos trahídos de Sóller que han probado¹⁹⁸ acá muy bien. El P. Rr. instó a los obreros¹⁹⁹ de la Virgen del Puig, que hizieran la pared divisoria entre tierras del santuario y Son Bruy a expensas de entrambos confinantes.

En 15 de mayo de 1752 falleció el H^o Juan Pont, coadjutor temporal formado, de 74 años de edad y 54 de Comp^a. Nació en esta villa de padres honrados a cuya piadosa diligencia se debe la solemne fiesta que en la parroquia se hace a N. Pe. S. Ignacio por fundación anterior a la de este colegio. Siendo ya maestro en el oficio de sastre, entró en la Comp^a, en donde ayudó con mucha habilidad sucesivamente de las roperías de muchos colegios, es a saber, de Zaragoza, Sn. Pablo, Tarragona, Barcelona y Gerona y en ellas procuraba que hubiesse armarios y arcones conducentes para la conservación de la ropa. Hacía labrar algunos costosos quadros de algunos Stos. de su devoción, de su propio depósito, recogido con sus trabajos extraordinarios sin faltar a su oficio, al qual era muy

¹⁹² Probablemente se refiere a una porción de tierra de cultivo. Se trataría de un mallorquinismo procedente del término *parada*

¹⁹³ Se refiere a la clase de piedra llamada *marés*. Ver nota 100.

¹⁹⁴ Es decir, al mismo tiempo.

¹⁹⁵ Es decir, revestida de estuco.

¹⁹⁶ Sacar garriga, se refiere a transformar un terreno poblado de lentiscos, arbustos (monte bajo) que en catalán se llama *garriga*, en un terreno cultivable.

¹⁹⁷ Es decir, limeras. La limera es un árbol de la familia de las rutáceas de 4 o 5 m. de altura, tronco liso y ramoso. Las hojas son duras y lustrosas y sus flores blancas y olorosas.

¹⁹⁸ El autor traduce del catalán *han provat*; es decir, que se adaptaron al suelo bien y crecieron correctamente.

¹⁹⁹ Se refiere a los miembros que constituían la obrería de la Virgen del Puig, es decir, de la asociación o cofradía que cuidaba del mantenimiento y del culto adecuado.

aplicado, atendiendo a las necesidades de los sujetos con puntualidad. Era muy charitativo para con los enfermos y con los difuntos. Al oír campana de difunto, rezaba luego una corona²⁰⁰ por su alma. Tenía especial devoción a los Stos. Mártires del Japón²⁰¹ y la promovió mucho en esta villa, procurando que muchos en las necesidades se encomendasen a dichos Stos., con novenas, votos y otras oraciones que lograron algunos efectos prodigiosos, según se lee en los antecedentes Capítulos de esta historia. Con estas fiestas alcanzaba de los fieles algunas limosnas, que añadidas a su depósito, bastaron para dedicar una capilla a los Stos. Mártires quando se bendixo esta iglesia y para celebrarles después una solemne fiesta, a que precedían fuegos artificiales.

Capítulo 21

Historia del XIV Rector P. Francisco Coll

El día de N^o Pe. Sn Ignacio de 1752 entró nuevo rector de este colegio el Pe. Francisco Coll que había venido de Montesión en donde había leydo Filosofía y la cátedra de Theología de vísperas. Era este Pe. Rector un hombre dotado de aquellas prendas que más adornaban a un superior. Se esmeraba mucho en que sus súbditos viviesen contentos con comodidad, paz y observancia religiosa. Tenía don de gentes para tratar a los seculares, ganarles el afecto y atraerles hacia nuestra iglesia y colegio. Buscábanle para que tratase sus negocios y el P. les buscaba también a ellos, quando emprendió pacificar algunos discordes. En esto tenía especial habilidad; y quando el Ilmo. Sr. Obispo Dn. Lorenzo Despuig²⁰² vino a visitar a esta villa, le encomendó mucho que se aplicase con zelo a esta obra de sosegar discusiones. Tenía gran autoridad con las personas de la mayor____.²⁰³ Los Rdos. Clérigos le consultaban en su negocios. El Sr. Gobernador de Alcúdia D. Josef de Champs y su esposa D^o Julia Wills, que frequentísimamente venían a esta villa, se confesaban con su R^a y le tenían a menudo en visita, con el qual hicieron grandes demostraciones de grande afecto, especialmente en su marcha. Y la Real Audiencia,²⁰⁴ desde Palma, se valió muchas veces de su informe para nombramiento de bayles y regidores de esta villa. Era notable la piedad con que emprendía obras y fiestas de grande gasto para el culto divino. Decía su R^a: *Démoslo a los santos que ellos nos lo darán doblado*.²⁰⁵ En efecto en su tiempo las cosechas de Son Bruy fueron tan extraordinarias, que

²⁰⁰ El rezo de la corona estaba muy extendido en Mallorca por haber recomendado su rezo los padres franciscanos. Tiene una forma parecida al rosario, pero en ella se meditan los misterios de la vida de Jesús durante el rezo de las siete decenas que comprende.

²⁰¹ Ver nota 109.

²⁰² El Ilmo. Sr. D. Lorenzo Despuig y Cotoner nació en Palma en 1706 y murió en Tarragpna el año 1764 siendo arzobispo de esta sede. Verificó sus estudios en el Colegio de Montesión y luego en Roma. Se graduó en ambos derechos en la Universidad Literaria de Mallorca y en 1727 fue designado canónigo de la sede de Mallorca para luego ser nombrado obispo de la misma diócesis. Fue consagrado en Roma en la Iglesia de N^a S^a de Montserrat. Siendo obispo de Mallorca se enemistó con el Virrey D. Francisco de Paula Bucarelli y Ursua y además con los dominicos. Fue nombrado después arzobispo de Tarragona para cuya ciudad salió el 14 de mayo de 1763 muriendo al año siguiente.

²⁰³ Falta una palabra: ¿consideración?

²⁰⁴ Ver nota 110.

²⁰⁵ La cursiva no aparece en el texto.

en 30 años no se vieron iguales especialmente de aceyte y xexa.²⁰⁶ En un año la de aceyte pasó de cien cargas.²⁰⁷

En este año salió de este colegio el P. Andrés Ferrer y vino en su lugar el P. Juan Campos quien predicó los sermones de la quaresma del año siguiente 53 en la parroquia con mucho aplauso. Por el noviembre vino de Ibiza el H^o Jayme Sampol, que algunos años después pasó a Montesión. En julio de 1754 llegó el P. Nicolás Prats de Zaragoza donde había estudiado la Theología. Se encargó (la 1^a de tres veces) del magisterio de Gramática que dexaba el H^o Riutort para ir a cursar la Theología. Dicho P. Prats en 1756 hizo la quaresma en la parroquia con mucho aplauso y crédito. Para que el P. pudiese cumplir con los otros ministerios, siendo muy pocos los sacerdotes de este colegio, el P. Provl le dio licencia con la limitación que pudiese predicar la quaresma un día sin otro. Y expresada esta nueva circunstancia a los SSres Bayle y Regidores, éstos lo aprobaron y admitieron. En el setiembre de 1755 fue el P. Rr. a la Congregación de Valencia. Y en el setiembre del año siguiente vino de Ibiza el P. Juan Reynés para el aula de Gramática que dexaba el P. Nicolás Prats, quien pasó recíprocamente a aquella isla para la 3ª propación (probación) como la acababa de hacer allí dicho P. Reynés. En este año 56 vino el H^o Bartolomé Fiol, quien después de haber seguido algunos años los ejercicios y estudios de H^o escolar, passadas algunas dudas, licencias y dificultades, últimamente se ha quedado en el estado de coadjutor temporal.

En octubre de 1752 se hizo en el torrente de Son Bruy el puente de San Raphael, de sólida fábrica, para el passo de la casa del huerto. Y en diciembre se empezó una casa en Son Coletes,²⁰⁸ la qual se prosiguió y acabó en pocos años. En junio del año siguiente 53 se hizo en Manacor un estante en que se pusieran los papeles del archivo de la curia de aquella caballería. Y en el inmediato octubre se fixaron los mojones de la caballería de Capdepera.²⁰⁹ En Son Bruy, por el marzo de 1754, se hizo un gran número de injertos de manzanos traídos de Sóller. Y en octubre se plantaron muchas higueras en el huerto menor de la Torre.²¹⁰ En Manacor, en la Cabana,²¹¹ se plantó una viña de buena magnitud, pues comprende más de 8 quarteradas. La empezó el P. Rr. Coll y acabó de plantarla el P. Escalles. Ha salido muy acertada la viña, por ser muy apto para ello aquel terreno. Plantáronse en estos años olivos en en Son Bruy. Acia el año 56 hizo el P. Rr. un trueque, dando unas casas que tenía el colegio en Pollença cerca del Roser Vell²¹² por otra, que está en Muro para que sirva de posada a los sujetos y criados de este colegio que van y vienen de Manacor. Esta casa no tenía otra cosa, sino el piso o nivel de la tierra, cubierta de texado, pero se le han puesto puertas y levantadas las paredes, se le ha hecho un segundo piso, un salón razonable.

²⁰⁶ Catalanismo: se refiere a trigo candeal.

²⁰⁷ Ver nota 125.

²⁰⁸ Predio de Manacor entre el *Puig de Santa Llucia* y *Ca na Marransa*. Perteneció a la Compañía de Jesús hasta 1767 año en que la orden fue suprimida en España. Tenía 152 cuarteradas. (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 3, 344).

²⁰⁹ La Caballería de Capdepera figura en el *Llibre del Repartiment* en el distrito de Yartan que correspondió al Rey. La parte de Capdepera fue cedida en su parte norte a la familia Nunis y la parte sur a la familia Montsó.

²¹⁰ Se refiere a la caballería de la Torre que la Compañía de Jesús tenía en Manacor. Ver nota 24.

²¹¹ Predio que la Compañía de Jesús tenía en Manacor. Estaba situada entre *Son Toni Mas* y *Torre Cabana*.

Después se dividió en la *Cabana Nova* y la *Cabana Vella*.

²¹² Ver nota 77.

En 28 de Setbre. de 1754 visitó a este colegio el P. Josef Bertrán por comisión del P. Felipe Musoles. Provl. Hallándose aún en Palma dicho visitador, sucedió un lance en que los contrarios de este colegio acudieron a su R^a quien los remitió el P. Rr. Franco Coll. Día 26 de octubre el Dr. Bartholomé Bosch y los demás administradores de la fábrica de la iglesia parroquial, *propia autoritate*, hicieron arrancar el banco *den Bruy* con todos sus adornos y lo enviaron a la casa de Dn. Francisco Desbruy.²¹³ Visto este atentado, instó el Pe. Rr. con dicho Dn. Franco. Desbruy al Vice Prior Dn. Juan Rull, quien intimó prontamente un mandato a dichos administradores que dentro 24 horas volviesen a su lugar el banco. En nombre del P. Rr., que se hallaba enfermo, fue a Palma el P. Juan Mayol que dio noticia del suceso al Sr. Vicario Gral. Éste envió letras [en las] que se intimó al Rdo. Común de Clérigos de esta parroquia. En 18 de diciembre vinieron escribano y nuncio de la Curia Eclesiástica que se llevaron de aquí una sumaria del atentado y una información del posesorio,²¹⁴ que tiene este colegio sobre dicho banco. El Rdo. Vice Prior Dn. Juan Rull, viéndose condenado por sentencia de dicha curia a poner otra vez el banco en el mismo lugar y circunstancias, en [las] que antes estaba en concordia que hizo día 20 de enero de 1756 con el P. Rr. y con Dn. Francisco Desbruy, se obligó a poner el banco dentro de 8 días en su lugar, arrimado a la pilastra de la capilla de S. Josef. Se obligó también a pagar, dentro de 15 días, todos los gastos ocasionados por este pleyto al colegio, para no haber de proseguir la causa en la apelación que de dichos gastos había hecho el P. Rr. Sucedió este cuento a tiempo en que estaba aún pendiente el pleyto empezado en 1743 por haber puesto los Rdos. Clérigos la Virgen de la Asunción encima de dicho banco, impidiendo el uso de sentarse en él los sujetos de este colegio que tienen derecho para ello según consta en autos.

En marzo de 1755 se empezó la cisterna que [hay] en [el] tránsito, que va al refectotrio; está delante la librería²¹⁵ y se acabó por el marzo del siguiente año. Muy provechosa es esta obra para el colegio, pues con la providencia de hacer traer a su tiempo la cantidad proporcionada del agua del pozo de Can Mas,²¹⁶ se lograba comodidad de tener a mano agua fresca en todo el estío y parte de la primavera y de otoño. Acabada esta obra, se emprendió luego, otra, que es la fábrica del tránsito que corre al lado de la tribuna, o, por mejor decir, los aposentos y aula, que se han hecho al lado de dicho antiguo tránsito. Este es el tercer cuarto de los que han de formar el claustro cuadrado del colegio en la luneta²¹⁷ de la balsa.

Para la sacristía dio al P. Rr. el Sr. Dn. Nicolás Puigdorfila, caballero de la Orden de Malta, un rico terno con palmatoria y campanilla de plata en el año 1753. En el abril del 55 se hizieron dos albas y una palmatoria y se refundió la campanilla de plata. Y en el febrero del 56, se compró en Barcelona un corte de tisú para un terno, que costó más de cien pesos. En el marzo inmediato se compró otro corte de tapizería para este terno, lo que [cual] pertenece a la fábrica de los adornos de la iglesia que empezó el P.Rr. Coll y lo omito aquí para que se lean más plenamente dichos adornos en Capítulo separado.

²¹³ Ha de entenderse Brull y Desbrull.

²¹⁴ Es decir, acto de posesión.

²¹⁵ Es decir, la biblioteca.

²¹⁶ Puede referirse a la finca Montsó, existente entre *Can Cucc*, *el Torrent de Sant Jordi*, *Can Adam* y *Can Sales* o la que se halla entre *Morell de Baix*, *el Rec* y *el puig de l'Almadrava*. (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 10, 302.)

²¹⁷ Aquí significa patio pequeño abierto o descubierto.

Capítulo 22

XV Rector de este Colegio

El P. Juan Antonio Escales día 25 de abril de 1747 fue nombrado Rr. de este colegio. Vino de Montesión donde había leído la Filosofía y estaba leyendo (sic) la cátedra de prima de Theología suarística en la Uniersidad Luliana y al fin de rectorado volvió al mismo colegio y cátedra de antes. Tenía ésta su R^a mucha authority entre todo género de personas; era muy visitado y consultado de los Rdos. Clérigos, trataba muchos negocios y todos le respetaban por hombre muy entero y lleno. Se aplicaba con afán a los ministerios de la Compañía. Tenía gran concurrencia a su confesionario, doctrinaba y predicaba con frecuencia y con tanta aplicación, que sus funciones se alargaban ordinariamente a una hora, o cinco quartos. No bastaban avisos, ni señales que hacía el H^o compañero para que cesase de expender²¹⁸ mucha y provechosa doctrina a sus auditorios. Visitaba los enfermos, asistía a los moribundos que para su consuelo en aquella hora le llamaban y estaba de mucha charidad con los pobres. Tenía especial devoción a San Luís Gonzaga la qual promovía en sus doctrinas y sermones y en los consejos espirituales. En el año 58 hizo la quaresma en la parroquia con gran celo y aprobación del pueblo. En dicho año fue a la Congregación que se tuvo en Zaragoza.

En 19 de setiembre 1758 visitó a este colegio el P. Lorenzo Thomeo por comisión del P. Provl. Jayme Bou. En marzo del 58 vino el Pe. Pedro Juan Llobera para el magisterio de Gramática y en el siguiente año predicó los sermones quadregesimales en la parroquia con habilidad, fervor, crédito y concurso del pueblo. Abiendo vuelto, por el julio del 59, de Ibiza el P. Nicolás Prats, recobró el aula de Gramática que él mismo había dexado al P. Llobera, quien pasó a Montesión para el curso filosófico. Por el febrero del 59 vino el H^o Jayme Escandell, de Teruel, en donde había tenido la procura, para ayudante del H^o Procurador; y de aquí, después de algún tiempo, marchó con el mismo destino de ayudar al H^o Procurador, a Montesión. En julio 1760, salió de aquí el P. Nicolás Prats que iba a Montesión a leer la Filosofía, dexando el magisterio de Gramática en manos del P. Raphael Barceló que para ello había venido de Barcelona, donde había cursado la Theología. En el octubre de este año llegó de Cataluña el Pe. Josef Armengol.

En este rectorado se hicieron varias mejoras en las heredades. En La Cabana, predio de Manacor, prosiguió y acabó el P Rector Escales, una buena viña que había empezado a plantar el P. Rr. antecedente. En Son Bruy se hicieron muchos márgenes de mucho gasto, pero necesarios para la conservación de aquellas tierras, que padecieron dos veces por violentas avenidas del torrente y de las aguas que baxan del Puig en grandes aguaceros. Pusiéronse muchos aspros²¹⁹ y parras en ellos para vino blanco que se hace muy bueno delante la casa de Son Bruy. Se hizo una pared a la izquierda en el camino real, que va desde la casa hasta el puente nuevo de Sn Raphael. Y en el año siguiente se abrió allí una buena acequia paredada, que saca al torrente las aguas que solían inundar aquel campo robándole la tierra. En el terrado, adonde se sale por diversión en aquella casa, sucedió una desgracia

²¹⁸ Es posible que el autor quisiera escribir extender.

²¹⁹ Barbarismo procedente del catalán en su dialecto mallorquín *aspre* que significa rodrigón o sea una rama de árbol que se coloca al lado de una parra para servirle de apoyo.

cayéndose una viga, cuya extremidad estaba podrida de las lluvias. En el año siguiente 59, se remendó esta ruina con ventajas, pues se le añadió un techo, que sostenido de unos arcos y columnas, le defiende de las aguas. Fabricose, también, entre la cocina y la caballeriza de aquella casa, un molino para moler la harina que allí se amasa para el abasto del colegio. Allí mismo se hicieron dos sumideros y una pared en la viña contra dichas inundaciones.

Falleció en 1757 el H^o Gabriel Simó, coadjutor temporal formado, anciano ya, de una especie de hidropesía y dolores arthítricos, abiendo antes padecido largos años la gota. Era hombre corpulento y bien hecho, de agradable trato y de mucha paz. Tuvo largo tiempo el oficio de procurador de este colegio en el qual era muy perito. Leía los autos del archivo tocantes a los negocios que ocurrían y aunque fuesen latinos, de algún modo los entendía. Iba apuntando sus observaciones y notas en un papel que aplicaba al faxo de autos del negocio a que pertenecían. En los pleytos corrientes hacía de cada uno una minuta, que salía bastantemente bien formados y a éste añadía razones a favor del colegio y respuestas, salidas contra las propuestas de la parte contraria, confirmándolo todo con los autos del archivo. Era en esto tan inteligente y práctico, que cierto abogado insigne dixo en cierta ocasión, que para seguir una causa gustaría de tratarla antes con el H^o Simó, expresión hiperbólica con que quiso significar la pericia que en esto tenía el H^o.

En 14 de abril del siguiente año 58, murió el H^o Jayme Ripoll, coadjutor temporal formado, de edad avanzada. Su genio era muy pacífico enemigo de rencillas²²⁰ y amigo de todos. En Montesión fue muchos años sacristán en cuyo oficio era diligente en conservar con entereza y limpieza las cosas de la iglesia y sacristía, reverente siempre y obsequioso a los sacerdotes.²²¹ De allí vino a este colegio, donde hizo algunos años la cocina a gusto de todos, porque tenía en esto especial habilidad y acierto. Era cuydadoso en el cumplimiento de sus oficios y en la religiosa observancia.

En 1760, murió a 11 de enero de una inflamación interna el H^o Francisco Mulet, coadjutor temporal formado, de 62 años y 43 de Compañía. Este H^o era apreciable porque tenía habilidad en diferentes oficios de su estado y a qualquiera de ellos le destinassen los superiores, se aplicaba muy de veras sin ahorrar trabajo para cumplir adequadamente con su obligación. Fue ropero en el Colegio máximo de San Pablo,²²² procurador en el de Sn. Martín 7 años y sacristán en éste hasta su muerte. Se esmeraba en dar gusto a todos; era observante de las reglas y después de su muerte se le hallaron unos instrumentos de muy rigurosa penitencia.

En 11 de agosto del mismo año 60 falleció el P Sebastián Reynés en Montesión. Abía cursado con crédito la Filosofía y la Theología y leído Gramática en Vique²²³ y en este colegio. En Vique le cogió un achaque de cabeza, que le privó de todo ministerio y exercicio. Abiéndose recobrado después algún tanto, vino a este colegio, donde le volvió dicho mal en violencia, que fue declarado por del todo inhábil. Y assí determinaron los superiores, que habitase en Montesión, donde vivió recluso algunos años, pagando medios alimentos este colegio.

²²⁰ El autor quiso decir rencillas.

²²¹ Es decir, hacia los sacerdotes o con los sacerdotes.

²²² Este colegio se hallaba en Valencia o Zaragoza.

²²³ Posiblemente se trata de Vic.

En 1758 se dispuso, a costas de este colegio, en Montesión, un aposento destinado para habitación de los sujetos, que de acá por algún negocio van a Palma. En todo este gobierno se prosiguió la fábrica del cuarto²²⁴ de aposentos, que al lado de la iglesia empezó el P Rr. Coll. Para la sacristía se hicieron en este tiempo algunas cosas. En agosto de 57, hicieron dos albas, dos candeleros de plata, que abía mandado labrar el P Coll. [y] se acabaron ahora. Y el P Rr Escalles hizo labrar otros quatro, iguales a los dos primeros. Cada uno pesaba 7 libras de plata y todos 42 libras, que son 504 onzas de plata, con que materiales y manos,²²⁵ costó todo más de 900 ls. En 1758 se hicieron dos casullas negras. En la iglesia M^o Martín Tocha hizo por precio de 105 ls. los pedestales de jaspe del arco toral. El mismo M^o había labrado ya antes los zócalos de jaspe del retablo del altar mayor; y después formó de la misma materia los dos retablos nuevos de las 4 primeras capillas, dos de cada lado, más vecinas del presbiterio. Pero éstas, y otras obras, que se hicieron dentro de la iglesia se hablarán en más propio lugar en Capítulo aparte.

Capítulo 23

Historia del XVI Rector P. Juan Campos

Día 2 de mayo de 1761 fue nombrado Rr. de este colegio el P. Juan Campos que para ello vino de Montesión donde había dictado Philosophía y tenía actualmente la cátedra de prima de Theología suarística en la Universidad. Era hombre muy despejado y diligente para tratar negocios y para y atraer el afecto de los seculares, caritativo con los pobres y muy amigo de tener y tratar bien a los huéspedes. Usaba cierto género de ostentación, dentro de los límites de la religiosidad, ya con los sujetos afectos a la Compañía que concurrían en el colegio, ya también en el culto divino de las fiestas que se celebraban en la iglesia. En su primer año hizo que viniessen de Palma un buen número de músicos para la fiesta de N. S. P., los cuales se quedaron algunos días más para solemnizar también la de San Luís Gonzaga, que para lograr la ocasión se celebró dos días después; y este estilo prosiguió en los otros dos años de su rectorado. Sus frecuentes doctrinas y sermones eran oydos con especial atención y aplauso en esta iglesia y en las parroquias. En Alcúdia en su primero y último año predicó por la fiesta del Sto. Christo, cuya venerable figura quiso el mismo llevar en la solemne procesión que en aquel día se hace con el gran gentío que acostumbra ir de otras villas.²²⁶

En el julio de este año 61 llegó el P. Juan Compañ (Company) de Barcelona, donde había acabado la Theología, para M^o de Gramática cuya aula dexaba el P. Barceló para leer la Philosophía en Urgell a los Hos. estudiantes. A 3 de mayo 62, por comisión del P. Pedro Sancho, Provincial, visitó el P. Jayme Sarrío a este colegio. En el agosto inmediato vino segunda vez para el magisterio de Gramática el P Francisco Compañ (Company) de Barcelona, donde había cursado la Philosophía y su hermano el P. Juan pasó de aquí a Montesión para el aula de Rhetórica. A 1 de julio de 63 vino el H^o Josef Cantallops de San Martín, de cuyo colegio había sido algunos años procurador. Dicho P. Francisco Compañ (Company) en 1764, por el junio, marchó a Montesión para el Curso Philosófico,

²²⁴ Cuarto (cuarto) se refiere a la parte de la casa dedicada a los aposentos.

²²⁵ Es decir, mano de obra.

²²⁶ Puede consultarse la nota 71 del fascículo 2° de la presente obra.

entrando en el aula de Gramática el P. Raphael Simó que para esse fin vino de Barcelona, cursada la Theología.

Murió en el año 1761 el P. Nadal Palou, natural de Palma, coadjutor espiritual formado. Nació en el año 1709, entró en la Compañía en 1726 y estudió enteros los cursos de Philosophía y Theología. Causole la muerte una apoplexía que le cogió en el púlpito predicando una 4ª dominica. De allí le llevaron a la cama, donde a la madrugada del día siguiente, recibida la extrema unción, espiró. En el diciembre del siguiente año 62, falleció en Manacor el Hº Juan Verd, coadjutor temporal formado, de edad de 60 años y 38 de Compañía. Había sido algunos años procurador de Sn. Martín de donde vino en 1749 a este colegio para ayudar al Hº Procurador. Por muerte del Hº Gebriel Simó quedó procurador principal, oficio que cumplió con exactitud. Tenía especial habilidad, ya en lo que toca al manejo de las heredades, ya en las cobranzas de los censos y otros créditos, ya también en la economía y conservación de las cosas del colegio. Era muy buen cocinero y aunque no tenía ese oficio, dirigía en muchas cosas y ayudaba al que lo tenía. En las fiestas mayores en que había seculares convidados para la mesa, se esmeraba en que los guisados salieran acertados y mostraba también su habilidad en varias especies de platos dulces. Era de oficio sastre y todo el tiempo que estuvo en este colegio tuvo también a su cuidado la ropería. Estaba muy despegado de sus parientes a quienes trataba solamente por necesidad, quando no podía escusarse. Por su muerte entró Procurador del colegio el Hº Nadal Vallespir que algún tiempo antes había venido de Montesión, sastre también y ropero del colegio.

Los márgenes que en los años 1760 y 1761 se hicieron en Son Bruy costaron 200 ls. y en 62, aún se hicieron otros. En dicha heredad, en 1762, se plantaron muchos olivos y se empezó la útil obra de la noria del corral en aquella casa. Costó mucho de romper la peña, pero se halló cantidad de agua buena, que junto con la del antiguo pozo, subministra toda la que se gasta, ya para el uso del mayoral y criados, ya para lavar la ropa del colegio y la de que aquí sobra, o queda, sirve para regar los árboles vecinos. Fabricose al lado del corral una casita, destinada para las coladas con dos grandes cosios²²⁷ inmóviles. Se trahe de la noria el agua en conducto subterráneo que la descarga en una buena pica de piedra viva;²²⁸ toda esta obra está cubierta de texado. En este año 64, se han levantado también en ambos lados del camino inmediato a la casa, unas paredes de cal y canto y la una de ellas se ha proseguido hasta llegar delante de la hera (era). Ensanchado el patio o plaza delante de dicha casa, se ha puesto en medio una fuente de piedra, [de] la qual brolla,²²⁹ quando se quiere, el agua que por soterráneo conducto recibe de la noria.

En este colegio se han hecho también obras. La fábrica del 3r quarto²³⁰ del colegio, que empezó el P Rr. Coll y prosiguió el P Escalles, lo acabó este año 64 el Pe. Campos. Este quarto está al lado del tránsito que corre al lado de la iglesia: tiene 11 pies de largo y 19 de ancho. Su altura, que es igual a la de los otros dos quartos, está dividida en tres pisos. El ínfimo está detrás de la capilla, en donde se han derribado en 1762, los tabiques que componían los confesionarios viejos, para que quede espacioso el tránsito que va de la portería a la sacristía. En este piso hay dos piezas que están separadas por un pasadizo que

²²⁷ Ver nota 179.

²²⁸ Ver nota 182.

²²⁹ Es decir, brota.

²³⁰ Se refiere a una parte de la casa.

sale a la luna²³¹ de la balsa. La pieza más vecina a la sacristía es el aula nueva de Gramática y la otra sirve para guardar diversos axuares propios de la sacristía. En el segundo piso hay dos aposentos que se han acabado en este año. Dos de ellos tienen ventanas rasgadas con persiana y otra ventanilla en el retrete al lado de la alcoba. Estos dos están divididos de los otros dos aposentos con un pasadizo, en que una ventana grande da luz al tránsito. En el 3er piso, al nivel de la azotea baja, hay otros aposentos que están aún imperfectos. Para la sacristía, en 1762, se compró un misal y dos quadernos de misa de difuntos. De 4 varas de lienzo se hicieron albas y amitos. Hízose también una casulla de espolín²³² (?) encarnado. Compráronse unos floreros para el altar mayor y un paño de evangelio.²³³ Mas lo perteneciente a los adornos de la iglesia, se dirá en Capítulo siguiente.

En 1762 se hizo en el Huerto la lonjeta, pieza ochavada, cuyo piso sirve de rellano a la escalera, que sube a los parados.²³⁴ Tiene al rededor unos poyos para sentarse a tomar el fresco en el verano. En los 8 ángulos se erigen 8 columnas que sostienen un armazón de maderas a modo de media naranja. Algunas parras, jazmines y granadillas cubren de frondosidad la lonjeta y en ambos lados hay unos parados, cercados de estocada,²³⁵ que se siembran de varias plantas de flores.

Por el junio de 1762 los Reales Ministros de la Amortización, estando de visita en este colegio, después de varias dificultades, manifestaron hacer nueva evaluación de las heredades. Marcharon, pues, a Manacor, acompañados del P. Rr. para hacer nueva visura²³⁶ de aquellas caballerías. Y con ésta y otras diligencias se alcanzó un buen fin de los negocios, que tantos años había corrido, pues la última sentencia, dada en 1764 (sic), ha condenado al colegio a solas 530 (?) ls por todo quanto queda debiendo al Rey por los derechos de amortización.

En dicho año 62, se excitó una especie²³⁷ que ya en 1745 intentó el Consejo de esta villa sin efecto alguno. M^o Andrés Ferragut, Pelayre, Regidor último, comovió²³⁸ a los otros regidores para que hiciesen unánime resolución de quitar el aula de Gramática a este colegio y darla a los Pes. Dominicanos. Los regidores 2° y 3° le siguieron, pero el Sr. Miguel Costa, Bayle y juntamente Regidor 1° se mantuvo siempre firme a favor del colegio. En efecto los 3 regidores convenidos ofrecieron el aula a los PPes. Dominicanos con 40 ls. de salario anual. Admitieron dichos Pes. y llegando a este convento en 1763 su Rmo. Visitador Saragossa, acabó de fraguar el negocio. Presentó este consejo petición a la Rl Audiencia, en que suplicaba licencia para poner en ejecución su designio, alegando para ello el derecho q. (que) tienen los regidores de dar las aulas de la villa a su arbitrio y dando varios motivos que decían tener, de quitar la de Gramática al colegio por ser casi annual la

²³¹ Patio abierto o descubierta.

²³² El espolín es una tela de seda con flores esparcidas como las del brocado de oro o de seda (*DRAE*. Art^o espolín, Acep. 2^a, Madrid, 1992, Ed 21^a).

²³³ Paño sobre el que se ponía el libro de los Evangelios cubriendo parte del facistol o el atril.

²³⁴ Parado es un barbarismo procedente del catalán en su dialecto mallorquín, *parat*, que es una pared seca construida en los lugares inclinados con el fin de que las aguas no se lleven la tierra.

²³⁵ Al parecer significa que están rodeados de pared estucada.

²³⁶ Examen y reconocimiento que se hace de una cosa por vista de ojos (*DRAE*. Art.^o visura, Madrid, 1992, Ed. 21^a).

²³⁷ Es decir, se provocó una cuestión o asunto.

²³⁸ Es decir, comovió.

mudanza de maestros, por haber demasiados feriados etc. Respondió el P. Rr. lo conveniente y al mismo tiempo negoció que vinieran de la corte letras que mandasen se tratase esta causa no en la Audiencia, sino en el Real Consejo. Venidas éstas, la Real Audiencia, aunque al principio las dio por subrepticias,²³⁹ al fin las aprobó; y en cumplimiento de ellas se está tratando el pleyto actualmente, en 1764, en Madrid, de donde han venido algunas noticias que dan poca confianza a la parte adversa. El P. Rr. en respuesta a la petición deste Consejo expressó que ninguna autoridad podían tener los Sres. Regidores para prohibir la Gramática a este colegio. Retiraron, entonces, ellos su dicho, diciendo no haber sido su intención el quitar al colegio el aula que tiene, sino dar otra a los Pes Dominicanos, sin perjudicar al colegio sus derechos. Pero quando el P. Rr. en la Real Sala les reconvino con un papel, en que firmado el secretario confiaba en nombre de este Consejo, ser de intento el quitar el aula de Gramática al colegio, se halló tan sorprendido el Exmo. Sr. Bucarelli, Capitán General,²⁴⁰ que no pudiendo favorecer más a la empresa de los regidores, llanamente confessó deberse abocar la causa del Real Consejo y su voto fue seguido de todos los oidores.

Desde el año 1750 hasta el 61 los Pes. Dominicanos vivieron en una total separación de este colegio, por la ocasión que vimos en el cap. 20 de esta historia, de suerte que ni aún las Reales Órdenes de dicho año 61, en que declaraba su Magestad su voluntad, de que en esta isla las comunidades religiosas se honrassen recíprocamente sus fiestas con paz y unión, fueron bastantes, para que los Pes. de este Convento del Rosario se correspondiesen con nuestro colegio en las fiestas de los patriarcas, ni en las venidas de nuevos superiores y visitadores. Y assí, quando en dicho año 1761 vino Visitador al convento, el P. Rr. se determinó a probar si podía lograr una sólida reconciliación. Escribió, para ello, una carta en que suplica al Visitador dominicano, interponga su autoridad para la reunión. En ella le da cuenta de lo sucedido en todo el tiempo de la separación y le añade otra queixa acerca de la poca religiosidad que había practicado el P. Prior actual de dicho convento, en su pleyto excitado sobre el testamento del Dr. Munnar difunto, el qual señalaba administrador de sus bienes al P. Rr. Admitida la administración, el P. Prior movió pleyto alegando estar prohibido al P. Rr. tal administración en sus reglas, citando un escrito en que un jesuita confesaba no poder ser administrador de cierta herencia, sin licencia del P. Provl.; y que por consiguiente, no pudiendo admitirla el P. Rr. se le devolvía a él la administración. Respondió el P. Rr. que la regla prohibía esta administración a los jesuitas particulares, no a los superiores, según se lo había declarado el P. Provl. y que a más de esto, tenía licencias expresas de su Provl. y de su General, las quales presentaba. Instó el P. Prior con mucho ardor que las licencias presentadas eran respuestas obrepticias²⁴¹ y subrepticias, fingidas e inciviles. Llenado su escrito de muchos dicerios y intentando penetrar las ocultas intenciones del P. Rr. Menciona importunamente las epístolas del venerable Palafox al papa;²⁴² intenta probar que las reglas de la Comp^a se oponen al

²³⁹ Es decir, subrepticias.

²⁴⁰ Don Francisco de Paula Bucarelli y Ursúa fue Capitán General de la Baleares desde 1761 a 1769.

²⁴¹ Es decir, obrepticias.

²⁴² D. Juan de Palafox y Mendoza (1600-1659) nació en Alcalá de Henares y fue capellan de Dª María de Austria hermana de Felipe IV. Consagrado obispo de La Puebla de Montalbán (Méjico), alegando su derecho, los jesuitas se negaron a presentar sus licencias para confesar. Palafox contestó con numerosas

evangelio y otros semejantes desaciertos. De esta dispensación pidió también remedio el P. Rr. al P. Visitador. La carta del P Rr. está con tal acierto, que alcanzó el restablecimiento deseado de la religiosa correspondencia entre aquel convento y este colegio; es tan preciosa que sólo su misma extensión me detiene para no copiarla aquí a la letra.

Capítulo 24

Relación de los adornos de nuestra iglesia hechos desde el año 1752 hasta 1764

Uno de los más insignes ejemplos que se veneran en esta dorada isla y Reyno de Mallorca, es esta iglesia de N P S. Ignacio, su titular, que se dexa adorar²⁴³ dos veces en el nicho del medio del altar mayor, en una pintura y una estatua que infunden veneración de tan santo patriarcha. Su fábrica tiene bastantemente buenas proporciones; su capacidad es muy suficiente para recibir los concursos de este pueblo y la hermosura con que la realzan los nuevos adornos, es objeto de los aplausos de todos. Tiene de longitud, desde la puerta principal hasta el altar mayor, 168 palmos; de latitud en el cuerpo 58 palmos, pero de centro a centro de las capillas, 34; y de altura 101 palmos. Sus materiales son sólidos y ella está labrada con sólido artificio, apto para una larga duración y debemos confiar que la tutela del Santo Patriarcha la alargará no pocos años de subsistencia.

El P. Franco, Coll emprendió desde el principio de Rdo.²⁴⁴ con todos los esfuerzos de su zelo el adornar este sagrado edificio, tan acertado en lo substancial. Valiose para esto de [1] M^o Pedro Juan Obrador para la escultura y estuco; y de M^o Esteban Sancho para la pintura. Éstos han sido los dos principales artistas de estas nuevas obras; y entrambos, con los primores que aquí han executado, han confirmado los créditos que ya antes tenían en la isla. Vinieron ambos de Palma en 1752 y desde entonces hasta este año de 1764, ha sido esta iglesia frecuente oficina de ambos. Son también laudables los otros artífices que han contribuydo a esta fábrica con habilidad proporcional. En cinco partes podemos distinguir los nuevos adornos para facilitar la narración; es a saber: el altar mayor en que se hizo el retablo; las obras del presbiterio; el estuco de la bóveda del cuerpo de la iglesia; los 4 retablos de las capillas; y el cancel y confesionarios de madera.

Obra 1^a. Para adornar el altar mayor previno el P Rr. que se traxesen de Holanda por 300 ls. 411 tablas de exquisita madera de abeto y añadidos algunos pinos y chopos, que se cortaron en Manacor y en esta villa, sobre maderage aún para retablos de las capillas. Es memorable la piedad, con que habiendo llegado al puerto de Pollença las tablas de Holanda, los hombres de esta villa fueron a traerlas al colegio con mucha diligencia, como a porfía, y sin paga alguna por el enero de 1753. Hízose, pues, con estos materiales el retablo del altar mayor de una idea muy cabal y perfecta. Tiene de altura 75 palmos y de amplitud 50. La obra es de orden compuesta²⁴⁵ y de excelente arquitectura. Está distribuida su altitud en 3

excomuniones. Al fin se firmó la concordia por ambas partes en 1635. Es autor de diversas obras y su fama de santidad fue reconocida por la Iglesia al concederles el titulo de venerable.

²⁴³ El autor quiere decir, venerar.

²⁴⁴ Rectorado.

²⁴⁵ El orden compuesto fue usado por los romanos y es una mezcla de los órdenes corintio y jónico. Tiene una estructura inorgánica y expresa brillo y magnificencia. Fue aplicado por primera vez en el Arco de Tito en Roma y en el barroco fue usado con mucha frecuencia llamándose a veces orden jesuítico.

estancias. Al igual del altar, a los dos lados se pusieron unos jaspes de buen color y bien labrados, que sirviesen como de pedestales o de zócalos sobre que descansa con seguridad toda la máquina de madera. Sobre éstos asientan los pedestales dorados del retablo cuyos netos hermocean doradas flores y follages de relieve. Aquí se levantan 4 columnas estriadas que con sus colores, ya de un azul encendido, ya de oro, imitan el lapislázuli. Unos colgajos de flores doradas las adornan cerca de sus chapiteles, que son también floreados y dorados. Acompañan a los lados de las 4 columnas, 4 pilastras doradas con canales. El nicho del medio es espacioso y en la parte superior, arqueado; y tiene dentro muchos adornos dorados de relieve, ángeles y nubes. Sirve únicamente para el SSmo. que allí se expone y quando no, se cubre con una cortina de tafetán carmesí. Remata esta 1ª estancia con alquitrabe,²⁴⁶ friso y cornisa de buenas molduras y especialmente en el friso los follages dorados de relieve resaltan bien en campo azul encendido. Síguese la 2ª estancia con dos pilastras estriadas a sus lados; en su centro está el nicho de N P Sn Ignacio, que es una estatua de gran estatura (para poder ser vista de lejos), vestida de ricos sacerdotales ornamentos, muy floreados de oro, aureola dorada y báculo patriarchal. En este grande nicho adornado de bellos colores de azul y oro, se está el santo sobre una peana, azul en medio y dorada en los extremos; y con la magnitud, insignias y adornos, infunde veneración, la que se aumenta al ver que dos angelitos con una nube le ilustran a cada lado con una cornucopia a cada lado en la mano. No se descubre este nicho, sino (si no) en las fiestas especiales; comunmente le cubre una pintura en lienzo, imagen del mismo Sto. Patriarcha, cuyas virtudes se ven bien delineadas en sus facciones. Tiene en la mano un libro para mayor gloria de Dios²⁴⁷ y le venera de rodillas el P Hugo Berard, fundador del colegio. La 3ª estancia es la definición,²⁴⁸ cuyo nicho tiene de buena pintura a la Virgen SSma, adolorida al contemplar en su regazo a su SSmo Hijo recién descendido de la cruz. A toda esta obra da especial realce una gloria en el supremo ápice de la definición; y consiste en un throno de bellas nubes de esmalte y oro, donde se sienta el Divino Niño Rey de gloria con una barandilla en la mano, rodeado de solares rayos.

En todo este retablo se hallan diez estatuas. A los dos lados de la definición, dos angelitos bien parecidos, estatuas de escultura, mantienen en la mano, el uno una lanza, el otro una esponja. En las otras dos estancias se veneran 8 santos, cuyas estatuas formó en este colegio el hermano del P Rr. Coll, de papel pulido con moldes de yeso. Son estatuas de prospectiva²⁴⁹ que en la distancia, desde donde son vistas del pueblo, parecen bien. En la primera estancia se ven Sta. Bárbara con la torre, el patriarcha S Josef con el Niño Jesús en los brazos, el patriarcha S Joachín con la niña princesa del cielo, y Sta Theresa con un libro en la mano. En la 2ª estancia S Carlos Borromeo, S Juan Nepomuceno, el archangel S Raphael, que lleva en la mano izquierda aquel pez, cuya hiel, hígado y corazón, dieron la vista al virtuoso joven Tobías y en la derecha el báculo con que le acompañaba en el viaje. Aquí el primero de la derecha es el archangel Sn Miguel, vestido a la heroica, que al dragón, que está debaxo de sus pies, lo tiene atado a una cadena, y, en la derecha le amenaza con tres rayos de fuego. Parecen éstos muy semejantes a los tres primeros de que se componía aquella tormenta que estaba[n] fraguando los cyclopes en la fábrica del libro 8 de la Eneida:

²⁴⁶ Es decir, arquitrabe.

²⁴⁷ Es decir, [con una inscripción] Para mayor gloria de Dios.

²⁴⁸ No sabemos a qué se refiere.

²⁴⁹ El autor quiere decir, perspectiva.

*Tres ignis torti radios, tres nubes aquosce
Addiderant; sutili tres ignis ality austi;
Fulgores nuria terrificos solitumque metumque
Misebant operi flammio sequarilen ira.*²⁵⁰

A este retablo y altar se han ido con el tiempo añadiendo diversas alhajas. Hiciéronse dos ciriales plateados y dos mesitas que sirven para las fiestas principales. Más doce cornucopias de madera, doradas y en otra ocasión diez de hierro. Más 6 candeleros de porcelana. Item añadió el P Rr Coll 8 relicarios plateados que sirven para mayor veneración con las insignes reliquias de varios santos que contienen. El P Rr. Escales añadió 6 candeleros de plata de 7 libras, de 34 onzas de peso; y el total sube a 42 libras o 504 onzas de plata. Y últimamente, en la vigilia de N P S Ignacio de 1764, se colocó en el altar un nuevo sagrario de plata, con una cruz de plata encima, obra de bello artificio, que costaron ambas juntas, cincuenta doblones. Su cavidad es un cuadrado de madera dorada por dentro. Y tiene delante una lámina de plata con primorosos relieves y areos,²⁵¹ en cuyo vértice se venera una virgen.. La puertecita está dada de azul de Berlín²⁵² esculpidas con letra de oro las fórmulas de la consagración. La cruz de encima es grande, casi de cinco palmos y medio, burilada de ambos lados. Podría servir en las procesiones y en las fiestas especiales sobre el sagrario nuevo, quando se quite del altar el antiguo.

Obra 2ª. - Aquí se incluyen todos los adornos del presbyterio. Entrambos lados del altar mayor están adornados de arriba a baxo con un estuco²⁵³ compuesto de alabastro y de

²⁵⁰ El texto correcto en latín dice así:

*tris imbris torti radios, tris nubes aquosae
addiderant, rutuli tris ignis et alitis Astri
fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
miscabant operi flammisque sequacibus iras.*

La traducción sería: Se añadían ordenadamente tres surcos de agua, tres nubes acuosas, tres astros de radiante y alado fuego y mezclaban en seguida las iras, los terrificos fulgores, el miedo y el ruido al artificio con las llamas que les seguían.

El gran poeta mallorquín Lorenzo Riber y Campins en su magnífica versión de la Eneida traduce los mencionados versos de la forma siguiente:

*posat li havien
tres raigs de calamarsa retorçuda,
i tres de núvol d'aigua, i tres de flama
enlluernant, tres de mestral qui vola.
I a l'obra llur hi afegien, ara,
aterrador llambreig, tro i paüra
i ràbia i vol de flames incansables.*

El texto latino ha sido extralado de P. VIRGILI MARONIS: *Opera*. Oxford Clásical Tests, Oxonii E. Typ Clarendoniano. MCMLXIX. *AENEIDOS*. VIII v. 420-430.

En cuanto al texto catalán se han tenido que citar algunos versos anteriores y posteriores al texto latino enunciado, toda vez que su autor-Llorenç Riber- así lo hace en su traducción literaria y algo libre del texto. (Llorenç RIBER: *Eneida. Virgil*. Vol. II, Barcelona, MCMXXVIII, Verdaguer de Labraña. Vol. II, 72.

²⁵¹ Es decir, arreo o sea: *adherencias o cosas menudas que pertenecen a otra principal o se usan con ella*. (DRAE. Artº arreo., acep. 2º. Madrid, 1992, Ed. 21ª.

²⁵² El autor escribe *azul de Berlín*. Puede referirse a *azul de Prusia* (Sustancia de azul subido, compuesta de cianógeno y hierro, usada en pintura) o *azul de Sajonia* (Disolución de índigo en ácido sulfúrico concentrado, que se emplea como materia colorante). (DRAE Artº Azul. Acep. 5º, Madrid, 1992, Ed. 21ª).

²⁵³ Se trata de una masa de pasta obtenida como se indica en el texto.

un buen mármol de que se halló en abundancia en Son Bruy. En la pared del frontis, en toda la circunferencia, que no oculta el retablo, está imitado de estuco, un arco que estriba sobre un alquitrabe, friso y cornisa, que al parecer se sostienen sobre una pilastra a cada lado del altar. Está esta obra estriada con sulcos²⁵⁴ azules en campo blanco y algunas letras doradas; parece muy bien, ya por sus labores y colores, ya por la correspondencia que tiene con el retablo. La bóveda del presbyterio está dividida con un arco en medio, a más del arco toral, cuyos pedestales²⁵⁵ son unos jaspes bien labrados, con un óvalo o flor de mármol en medio. Salen sobre estos jaspes unas pilastras estucadas con canales azules y las listas²⁵⁶ exteriores doradas; engima (encima) de sus impostas, cuyas revolutas son floreadas, estriba el arco toral. Los tres arcos de esta bóveda son estriados con los canales azules, listas doradas, y otros adornos de bello dorado relieve. Dentro de estos arcos hay 6 óvalos de mucho y primoroso artificio, que dibujan 6 empresas o pasages de N P S Ignacio: los 4 están en las inmediaciones de las bóvedas y los otros dos en medio de ella. Las empresas son éstas: La 1ª, el rapto del Sto. en la cueva de Manresa. La 2ª, quando el Santo escribía el Libro de los Exercicios, dictándole la Virgen Santísima. La 3ª, la oración que en Barcelona hacía el Sto. en su quarto secreto, siendo ati[s]bado con piadosa curiosidad de su hospedor Pasqual. La 4ª, la aparición en que Christo N° Sr. con la cruz a cuestas, le dixo que en Roma le sería propicio. La 5ª, quando el romano Pontífice Paulo III le concedió la bula de la confirmación de la Compª. La 6ª, el Sto. Patriarcha que por anagrama de su nombre es fuego enviado de Dios, *Ignis a Deo illatus*. Éstas con los rayos de su celo pegando fuego a las 4 partes del mundo.²⁵⁷ Se dixera que el nuevo retablo de abeto es una sagrada máquina como un monte formado con excelente arte de la misma especie de madera que el caballo troyano; y que más expresiva imitación del troyano incendio, el Sto Patriarcha, para animar a sus soldados a la conquista, sale el primero a pegar fuego²⁵⁸ al mundo, abrasando los corazones de los hombres en llamas de charidad y destruir los vicios enemigos con el zelo.

Al nivel del pie de la definición del retablo, siguen por ambos lados del presbyterio, una imitación estucada de un alquitrabe, friso y cornisa con grandes relieves de follages y florones de varios colores, especialmente de azul y oro. De aquí, se cuelgan en fiestas solemnes, unos cortinajes preciosos de damasco carmesí, muy vistosos. En las tribunas, que tienen en sus antepechos unos balustres buenos, se pusieron unas celosías convexas, arqueadas al modo de la letra S. Son 4, dos en cada tribuna, de color verde con orlas doradas. Al rededor de ellas siguen especiales adornos de estuco, pues a cada una circuyen unos grandes follages que se terminan en una pechina en el vértice de la tribuna.

Concluyo el retablo y estuco del presbiterio por el setiembre de 1754, se hizo la bedición del retablo con la mayor solemnidad que cabe en esta villa, siendo los padrinos el Sr. D. Anotonio March, persona digna de mucha atención, por su distinguida familia y por su anciana piedad, y su nieta Dª Ignacia March, quienes dieron un doblón de a 8 para contribuir al gasto de la fiesta. Y una devota persona, que tiene algún parentesco con el P.

²⁵⁴ Es decir, surcos.

²⁵⁵ Es decir, pedestales.

²⁵⁶ La lista es una señal larga y estrecha que se combina de un color con otro artificial o naturalmente. (*DRAE* artº lista 2ª acep. Madrid, 1992, Ed. 21ª).

²⁵⁷ Es decir, Europa, Asia, África y las Indias (América). Asutralia no era considera entonces la quinta parte del mundo.

²⁵⁸ Expresión incorrecta que procede del catalán o mallorquín, por *prender fuego*.

Marimón, apostólico misionero de Filipinas, pagó la mitad de la mucha cera que ardió en este día. En la vigilia se cantaron unas completas solemnísimas, a [las] que se siguió un incendio de fuegos artificiales que entretuvieron gran rato al buen gusto de muchos concurrentes. Vino de Palma un buen número de músicos, que solemnizaron con su mucha habilidad en voces e instrumentos, las completas de la vigilia y el oficio del día. Honraron al altar mayor canónigos y dignidades y el púlpito el P Juan Campos, cuyo nombre es la mayor alabanza del sermón. Concurrieron a la fiesta amás (a más) de muchos del pueblo, algunos religiosos y varios Pes, venidos de otros pueblos y algunos caballeros de Palma y de Malta.

Obra 3ª. La bóveda del cuerpo de la iglesia se ha acabado de labrar de estuco por el junio de este año de 1764, de modo que ahora sólo queda sin estuco la bóveda del coro. Desde el arco toral hasta el coro, hay 4 cóncavos de bóveda y en cada uno a cada lado, un triángulo arqueado se forma de tres líneas o faxas hermoeadas de varios colores y algunos relieves dorados. Cada uno de los 4 cóncavos contiene 3 óvalos, uno en medio de la bóveda y uno a cada lado de la iglesia, con que son 12 los óvalos en la bóveda del cuerpo de la iglesia, que prosigen (prosiguen) la serie de los del presbyterio y se adorna su rueda con relieves, dado de azul y oro. En lo 8 óvalos de las inmediaciones de la bóveda se ven bellamente delineadas 8 virtudes, de cuya imágenes pueden aprender los fieles perspicaces que desde la iglesia sepan registrarlas con los ojos y apreciarlas en el corazón. Son las 4 del lado del evangelio, la fe, la charidad, la obediencia y la castidad. La fe es una doncella que tiene con la izquierda una cruz y en la derecha un cáliz y una ostia. La charidad es una noble matrona que alimenta a sus pechos sucesivamente a tres Niños, dorados, aquella leche que para sí misma no necesita. La obediencia es una muger con un yugo al cuello y extendida la mano acia el cielo, de donde sale este mote *Suave* : tiene un perrillo que a qual quiera seña le obedece. La castidad es una doncella, vestida de blanco con manto azul, que tiene en la derecha una paloma y en la izquierda un libro y con otra en la mano está un ángel a su lado. En la parte de la epístola se ven la esperanza, la prudencia, la justicia y la fortaleza. La esperanza es una virgen que lleva en la mano un milano y en la otra una ancla, símbolos de la caza y de la náutica y esperanzas del hombre en los bosques y mares de su mundo. La prudencia es un matrona que con un espejo en la derecha y una sierpe en la izquierda, ofrece dos símbolos de sí mesma, pues el propio conocimiento, que con el espejo se adquiere, es el principal cimiento de la prudencia; y para alcanzar a esta virtud nos propone el evangelio el exemplo de la serpiente. La justicia es una matrona sentada en una nube con unas balanzas en la mano y está debaxo de ella el engaño monstruo de hombre con cola de sierpe. Finalmente la fortaleza es otra muger vestida de coto de malla, que sostiene en la mano derecha una fortaleza o torre y en el suelo al un lado, un escudo y una lanza y al otro lado, un león. Hay también en medio de la bóveda 4 vistosas maravillas en unos óvalos. En el cóncavo, inmediato al presbyterio, está el SSo nombre de Jes's primorosamente labrado en varios colores y relieves, coronado de solares rayos. Síguese en el 2º cóncavo el Sagrado Corazón de JHS que con varios colores de vermellón y de fuego rodeado de llamas y de rayos, excita a los más tibios fieles a su devoción. El 3º es el SSmo tetragramato²⁵⁹ nombre de Dios, Jehová con letras hebreas _____,²⁶⁰ dentro de un

²⁵⁹ Es decir, tetragramaton o sea un nombre o palabra que comprende cuatro letras.

²⁶⁰ Siguen cuatro grafías que corresponden a las correspondientes letras hebreas.

triángulo equilátero, rodeado de rayos de oro. Y en fin (en fin) el 4º óvalo es el SSmo. Corazón de María, a imitación del de Jesús, coronado de dorados rayos.

Obra 4ª. Por los años 1760, 61 y 62 Mº Josef Sastre, con la dirección de Mº Pedro Juan Obrador, hizo para las capillas inmediatas al presbyterio, 4 retablos adornados de obras de escultura. Los tres primeros se labraron de buenas maderas, parte abetos, parte chopos, siendo Rr. el Pe Escalles. Y para el 4º, quees (que es) el retablo de Sn. Borja y para otras obras, hizo el P Rr. Campos venir de Holanda 250 tablas de abeto que allí costaron más de 200 ls. Son entre sí los 4 retablos muy parecidos, pero aún más se corresponden de dos en dos, como se miran²⁶¹ de frente. Todos tienen tres espacios o estancias. Pusieronse en cada uno, en ambos lados del altar mayor, unos zócalos de jaspes bien labrados sobre los cuales estriban los pedestales de madera. Éstos están bien plantados y parecen bien con los follages que tienen en el neto²⁶² y con las pechinas que contienen sus capiteles. Síguese el nicho en medio rodeado de bellos follages, corriendo por encima una como cornisa²⁶³ que mantiene el crucifijo del altar. En la 2ª estancia hay dos columnas estriadas, primorosas, que junto con dos pilastras, también acanaladas, sostienen a la definición que incluyendo a un nicho no muy grande, se forma de unos arcos de bella proporción. Los dos retablos más vecinos al presbyterio tienen dos columnas y dos pilastras, pero los otros dos tienen 4 columnas con un menudo primoroso relieve cerca de sus bases. Cada uno de los 4 retablos tiene en sus 3 estancias, 3 nichos y en éstos, 3 imágenes, pero en el nicho principal hay una estatua del Sto. cuyo es el altar. Ésta se descubre en especiales fiestas, fuera de las cuales está cubierta con el lienzo de la imagen del mismo Sto. y a más de éste, esta pintura se suele cubrir con una cortina. En los retablos de Sn. Luís y de Sn. Borja, no hay aún estatuas, pero tienen destinado lugar para que en el tiempo se pongan. La estatua de la Purísima que hizo Mº Gregorio²⁶⁴ está sobre un mundo enroscado de una sierpe. Su vestido es blanco con manto azul. Está dorada y tiene una corona de 18 onzas de plata, con 12 estrellas doradas. La estatua de Sn. Franco. Xavier la labró de escultura Mº Pedro Juan Obrador; está muy ayrosa y es dorada.

Los Stos que se veneran en los 4 retablos son los siguientes: En el altar de la Purísima, que está el primero a la derecha del prebyterio, la 1ª en el primer nicho encima del altar está la imagen de la Sma. Virgen difunta. La 2ª es la misma Virgen que está en pie sobre un mundo, bien vestida con manto azul, coronada de estrellas pisando a una sierpe. Se ven en ambos lados muchos y muy insignes bíblicos symbols de la soberana Reyna. 3ª imagen en lo alto del retablos, está la Sma. Virgen de la Luz. En el altar de Sn. Francisco Xavier, que es el primero al lado de la epístola, está en el primer nicho Sn. Xavier, quando en la choza de la isla Sancho²⁶⁵ muere rodeado de ángeles. En el 2º nicho el mismo Sto está predicando, fervoroso, la fe christiana a los gentiles, vestido de sobrepelliz, con un crucifijo en la mano. En el 3º está Sn Sebastián con su glorioso martyrio. En el altar de Sn. Luís Gonzaga, al lado de la capilla de Sn Xavier, en el primer nicho se venera la santa

²⁶¹ Es decir, como se miren de frente.

²⁶² Es un *pedestal de la columna considerándolo desnudo de las molduras alta y baja*.(DRAE. Artº neto, acep. 5ª. Madrid, 1992. Ed. 21ª.

²⁶³ Es una expresión procedente del catalán o sea *como una especie de cornisa*.

²⁶⁴ Sigue un espacio en blanco.

²⁶⁵ Llamada también Sanción situada frente a la ciudad de Canton en China. Allí murió San Francisco Javier el 3-XIII1552. Fue beatificado por Paulo V en 1619 y canonizado por Gregorio XV en 1622.

muerte de Sn Estanislao de Koska. En el 2º, la Virgen Sma. tiene al un lado a Sn Luís y a vista de su grande gloria se está pasmando (admirando) Sta. Maria Magdalena de Pazzis.²⁶⁶ Y en la 4ª capilla, que es de Sn. Francisco de Borja, al lado de la Purísima está en el primer nicho el B. Raymundo Lulio invicto martyr de Christo, padeciendo de los infieles las pedradas, que como preciosa pedrería le formaban la aureola de su martyrio. En el segundo, Sn Francisco, General de la Compañía, renuncia un capelo cardenalicio que le ofrecen. Y en el 3er nicho está Sn Bruno.

5ª Obra. En el año 1753 se pusieron dos vidrieras que se componían de 187 vidrios las dos juntas, en las claraboyas de la iglesia, la una detrás del altar mayor, y la otra en el coro y a esta segunda, en el siguiente año, se le hizo unas cortinas de 40 varas de tela azul. En el presbyterio, a los dos lados del altar mayor en unos arrimos,²⁶⁷ cubiertos de unos floreados azulejos, [en otra] se plantaron dicho año 53, unos bancos grandes de madera de buen artificio y color jaspeado; sirven principalmente para coro, quando viene la comunidad de clérigos a solemnizar algunas completas con su canto gregoriano, acompañado del órgano. El P Rr. Coll ordenó que se hiciese un cancel para la puerta principal de la iglesia. Es de obra grande y cumplida. Su forma es como una lonjeta dentro de la puerta; tiene 9 pies de entrada, 12 de largo acia los lados y de altura unos 20 pies. Enfrente, hacia el altar mayor, tiene dos grandes puertas de alto a baxo que se abren sólo en los días de mayor concurso o para alguna procesión que llega de la parroquia. Acia los dos lados tiene otras dos puertas, por donde entran ordinariamente los fieles y en la esquina del mismo cancel, hállanse unas picas que se puso a cada lado en 1761 de una lámina de alambre aforado de madera, a modo de pechina, donde toman agua bendita. Cúbrese el cancel con una especie de pirámide curvilatería²⁶⁸ y tiene acia el altar mayor un escudo en que está el SSmo. Nombre de María. En el año 1761, dexando los confesionarios antiguos, cuyos tabiques detrás de las capillas, se demolieron; se hizieron otros de madera que se han puesto en el cuerpo de la iglesia. El P Rr. Campos mandó fabricar dos, que están en los dos pilares vecinos al presbyterio. Son ambos del todo semejantes, en materiales, figuras y colores. Tienen de altura 11 palmos, de ancho casi 6 y de grueso casi 4. Están dados de color verde jaspeado, dentro y fuera. Para el confesor hay una silla y acia los pies está convexa la puertecita de delante, donde hay lugar para confesarse los hombres. A cada lado hay humilladero²⁶⁹ para las mugeres y en ambas parte hay una rexilla de lámina de latón estrellada. Por dentro tiene cada rexilla una puertecita y por defuera una cavidad en que entra la cara del penitente. Cúbrese el confesionario en lo alto con una pirámide curvilatera, que tiene una como tarjeta delante y en ella los Sagrados Corazones de Jesús y María.

²⁶⁶ Santa Mª Magdalena de Pazzis (1626-1669) nació y murió en Florencia siendo monja carmelita. Fue distinguida en revelaciones místicas extraordinarias que por orden de sus directores espirituales expuso a sus superiores, que luego fueron recogidas en un grueso volumen aprobado por la autoridad eclesiástica.

²⁶⁷ Es decir, apoyos.

²⁶⁸ El curvilátero es una figura geométrica poligonal de lados curvos. La curvilatería es la decoración a base de curviláteros.

²⁶⁹ El humilladero es un lugar devoto con una cruz o imagen que suele haber en las entradas o salidas de los pueblos y junto a los caminos. Aquí, por extensión, debe significar el lugar donde esperaban la mujeres para confesarse y que acaso tenía alguna imagen o símbolo religioso.

Capítulo 25

Historia del XVII Rector Pe Josef Romà

Día 21 de julio de 1764 fue nombrado Rr de este colegio el P Josef Romà, valenciano, que algunos días antes había venido del Reyno de Valencia en donde leyó Philosophía en Alicante y un año de Theología en Onteniente²⁷⁰ donde fue también Rr, con lo que tiene ya experimentado su talento en el gobierno. Por el junio antecedente marchó el P. Francisco Company²⁷¹ a Montesión donde había de leer Philosophía y para el aula de Gramática a venido el P Raphael Simó.

En este año han sido muy lucidas las fiestas de N S P Igo²⁷² y de los estudiantes para los quales ha venido un buen número de músicos con mucho tren de instrumentos: 9 músicos con 14 instrumentos. Ellos estuvieron en Alcúdia para la fiesta trienal, que allí se hizo de sacar en procesión el Sto. Christo en cuya función, [por] segunda vez predicó con su acostumbrada habilidad el P Juan Campos, quien para esta función y para las fiestas de este colegio se detuvo, acabado ya su rectorado, y, no marchó hasta el 9 de agosto a su destino de operario de Montesión. En uno de estos días hizo celebrar también dicho P. una fiesta votiva a Sn Juan Bautista, como administrador de cierta obra pía.

Para la fiesta de N. S. Patriarcha estuvo ya estucada la bóveda de todo el cuerpo de la iglesia. En la vigilia, antes de las completas, se puso en el altar mayor un nuevo sacrario (sic) de plata, cuyo interior es una caja de madera dorada en su cavidad. Tiene al rededor una lámina de plata bien labrada con varios arqueados y en el vértice se venera una Virgen de relieve. La puertecilla está toda de azul de Berlín, esculpidas con letras de oro las fórmulas de la consagración. Encima tiene una cruz también nueva de plata que sirve, ya para el altar, ya para las procesiones de semana santa.

En la vigilia del Sto. Patriarcha se celebraron las completas con todo el lleno de músicos que en una villa se puede lograr, haciendo la capa²⁷³ el muy Rdo Sr. Paborde²⁷⁴ Dn Nicolás Lobo, que el día siguiente predicó con mucho aplauso y con igual fue oído en los sermones en la fiesta de estudiantes. El Pe M^o de Gramática tuvo bien instruidos a 8 niños para un baile, compuesto de muchas figuras y mudanzas de especial artificio y symetría. Llevaban los muchachos en cada mano unos cascabeles, vestidos a la heroica con su tonelete, banda de seda, sombrerillo de palmas y otros adornos que les hacía agradables. Al fin de las completas, sentado el clero en un quadro de bancos fuera del presbyterio, llena la iglesia al tope, se hizo el baile que dio mucho gusto a tanto auditorio. Volviose a executar a la mañana siguiene la danza (sic) antes del sermón. Día 2 de agosto hubo comunión general

²⁷⁰ Hoy normalizado en catalán: Ontinyent.

²⁷¹ El P. Francisco Company nació en Algaida en 1729 y murió en Palma en 1819. Desempeñó sus ministerios en Mallorca como profesor del Colegio de Montesión donde tuvo alumnos que luego se distinguieron en el gobierno de Mallorca como Antonio Montis y Álvarez primer marqués de la Bastida. Fue profesor de latín y griego en este colegio, que alternó con los ministerios en el Colegio de Pollença. También educó y enseñó a D. Guillermo Ignacio de Montis y Pont y Vic, hijo del mencionado marqués, que es el personaje más notable en los comienzos del liberalismo en Mallorca.

²⁷² Ignacio.

²⁷³ Expresión que debía significar usar la capa pluvial en la función religiosa y por tanto ocupar el lugar principal.

²⁷⁴ Paborde era un cargo que en la organización de una diócesis se encargaba de la administración de ciertas obras benéficas en Cataluña y Mallorca.

de los estudiantes con música y a la tarde una cumplida fiesta y el sermón de Sn Luís Gonzaga su patrón.

Día 6 de agosto D. Miguel Amengual, canónigo regular de Sn Antonio²⁷⁵ entró en ejercicios que hizo con edificación en este colegio. De comisión del P. Provl. Pedro Navarro, vino el P. Salvador Salau (¿Salou?) a visitar este colegio por el marzo de 1765. En el antecedente noviembre había venido a esta villa el Ilmo. Señor Don Francisco Garrido de la Vega,²⁷⁶ el qual, puesto ante el presbyterio de esta iglesia, dixo, que le parecía algo demasiada la elevación del templo, atenta la proporción de su longitud y latitud que en lo demás estaba muy buena.

Acia junio de 1765 en Manacor hicieron misión los Pes. Gregorio Aleñó y Juan Reynés, habitando en la casa de la caballería de este colegio, de donde fue a ayudarles para el día del jubileo el P. Cladera.

El P Rr puso semilla de gusanos de seda de Valencia en este colegio; de aquí, ya crecidos los hizo también trasportar a Son Bruy. Probaron bien,²⁷⁷ pero parece que sintieron algo la novedad de este clima, menos tranquilo que el de Valencia.

En este año 1765 fueron muy cumplidas las fiestas de N S Pe. y de estudiantes, así por las funciones que se hicieron, como por la concurrencia de gentes. El P. Franco Company estuvo en esta villa con seis discípulos suyos que de dos en dos defendieron con desempeño y lucimiento sus conclusiones de Lógica, cuyos actos se tuvieron en los días 27, 28 y 30 de julio por las tardes en esta iglesia. Como los actuantes eran todos naturales de esta villa, eran grandes los auditorios. Precedía a las conclusiones un breve rato de música, a que seguía un exordio. En los dos primeros días, en lugar de exordio, dos gramáticos recitaron alabanza de su Sto Patrón, el uno, unas octavas castellanas y el otro una oración latina.

Dicho día hubo otras cosas que salieron bien. Prevínose un tablado en la plazuela, entre la portería y la puerta de la iglesia, con muchos bancos que en frente del tablado se pusieron para el auditorio. A la entrada de la noche se representaba una tragedia que remataba en una moxiganga. La tragedia era acerca de los sucesos de Athalia y Soas, traducida al castellano del language italiano en que la compuso el Metastasio.²⁷⁸ La moxiganga tenía muchos y buenos pasages. Los niños de esta aula con la diligente intrucción del Pe Mº de Gramática executaban unas funciones con un desembarazo, que las hacían palusibles; también se conciliaban,²⁷⁹ la atención, los vestidos que llevaban muy a propósito para ellas.

²⁷⁵ Acerca de esta institución puede consultarse nuestro estudio: "Los canónigos regulares de San Antonio en las Islas Baleares", *BSAL* 58, Palma, 2002. 125-140. Hay separata.

²⁷⁶ D. Francisco Garrido de la Vega nació en San Martín de Reducido (Galicia). Fue doctor en Derecho canónico por la Universidad de Valladolid, Fiscal General y consejero Examinador Sinodal del Arzobispado de Toledo. En 1763 fue designado obispo de Mallorca donde medió hábilmente entre lulistas y antilulistas; impulsó también las obras del Seminario de San Pedro en Palma. En su tiempo fue expulsada la Compañía de Jesús de España (1767). En 1772 fue nombrado obispo de Córdoba.

²⁷⁷ Expresión que es un barbarismo procedente del catalán. Quiso decir el autor: que se desarrollaron bien.

²⁷⁸ Pedro Metastasio (1698-1782) fue un poeta que vivió en la corte del emperador de Austria en Viena. Es autor de numerosos libretos de ópera y numerosos melodramas a veces de tema clásico y otras de tema ya romántico.

²⁷⁹ Es decir, ganaban los ánimos o la benevolencia.

Domingo día 28 fue la fiesta de Sn Luís, que fue anunciada 8 días antes con una nocturna luminaria que encima de la iglesia se hizo con innumerables (sic) disparos de truenos, pistolas, carabinas, fusiles y trabucos o arcabuzes. Dicho día, en el oficio mayor, hubo música de competente número de músicos e instrumentos, venidos de Palma. Predicó las glorias del Sto. Patrón el P Francisco Barranco. Semejantemente se hizo en la fiesta de de N. P. S. Ignacio, cuyo sermón predicó muy elocuente y pathético el Sr. Dn Esteban Aulet, Vice Prefecto de la Congregación de Montesión.

En esta fiesta estaban ya finalizados los adornos del coro de la iglesia, estucado todo el cuerpo con sus doraduras, hechos dos óvalos a los lados y otras dos pinturas a los lados de la claraboya. En el óvalo de la derecha está la Templanza con un poco de vino, que en un vaso que tiene con una mano y un cántaro de agua, con [los] que quiere templar el vino; tiene al lado un camello, que no por tener el cuello largo traga más. En el óvalo de la izquierda se ve la Pobreza, vestida de pobre trage, que con la derecha da de mano a capelos, mitras, bastones y todas las demás riquezas y honras que promete el mundo; y con la siniestra tiene a un crucifixo, con cuya pobreza se abraza para alcanzar los thesoros de la gloria. Las dos pinturas de la claravoya están rodeadas de hojas, obras todas de estuco. La derecha contiene a Christo N. S. con su Madre SSma. y Sn Juan; y a parte a N. Sto Patriarcha, Sn Borja y Sn Xavier. La izquierda tiene a los 3 SS. Mártires del Japón, S Luís, S. Regis²⁸⁰ y S Estanislao. Toda esta pintura de todo el estucado de la iglesia son obras primorosas del pincel de M^o Esteban Sancho que con la habilidad de su mano derecha suple la falta de la izquierda. Acabó también M^o Pedro Juan Obrador por navidades de este año 1765 los estucos y doraduras de las pilastras que hay entre las capillas.

Las fiestas de N Pe Sn Ignacio y de estudiantes de este año 1766 han salido bien. Vinieron de la ciudad algunos músicos que solemnizaron las funciones. Predicó el Rr. de Alcúdia, [en el] día de N. Pe. Sn Ignacio y en la fiesta de los estudianes el P Nicolás Llaneras. Los gramáticos representaron la 2ª parte de la zarzuela, que se hizo en Montesión a honor del Imo. Sr. Dn Lorenzo Despuig quando vino al obispado de esta isla su patria en el año____, ²⁸¹ trocadas en alabanza de Sn Luís unas octavas que había peculiares del estado y honra de dicho Imo. Los representantes igualaron o excedieron al desempeñ del año pasado.

El Pe M^o de Gramática en toda la quaresma de este año 1766 por las tardes ha explicado la doctrina christiana a los niños y niñas, que a la (sic) fin hicieron una comunión general, en número de 120. Esta Sta. industria empezó dicho Pe. ya el año pasado 1765, en que fueron ciento los niños y niñas que concurrieron a la comunión general. Después de esta devota función distribuye el Pe. premios a todos ellos.

²⁸⁰ Se refiere a San Francisco de Regis (1611-1640) nacido en Fontcouverte (Francia). Entró en la Compañía de Jesús y fue apóstol popular en Francia. Se le tuvo gran devoción por su santidad. Fue beatificado en 1716 y canonizado en 1737.

²⁸¹ Aparece un espacio en blanco. Respecto al obispo ver nota 202.

Epílogo

1 - La Compañía de Jesús en las Baleares

La Compañía de Jesús llegó a Mallorca el 24 de agosto de 1561 con el intento de fundar un colegio, propiciando el hecho la petición efectuada por el Virrey D. Guillermo de Rocafull, el obispo D. Diego de Arnedo y los jurados de la ciudad²⁸² junto con diversos bienhechores: el Dr. Abrines que los hospedó, D. Nicolás de Muntañans, Miguel Zanglada, Felipe y Juan Bautista Puig y el Dr. Antonio Serra. Su gran protector fue Frey Bernardo de Verí quien dotó la creación convenientemente el 15-II-1597 valiéndole ello el título de fundador.

El colegio se instaló en el solar de una sinagoga demolida a partir de 1314 y donde se había instalado una capilla bajo la advocación de N^a S^a de Monte-Sión. La iglesia actual tuvo sus principios en 1571 y el nuevo colegio había erigido sus escuelas en 1570 cuando se dispuso de una primera dotación suficiente después de diversos avatares. La labor educativa fue eficaz a través de la enseñanza, la predicación y la actividad apostólica, valiéndose de obras cooperadoras como las tres congregaciones de seculares fundadas y las funciones culturales.

En 1647 quedó consolidada la fundación de otro colegio, el de San Martín, en el Hort d'en Moranta en la demarcación de la actual parroquia de Santa Cruz. Fue erigido gracias a los bienhechores Pedro Antonio de Sant-Martí, Catalina Simonet y Sant-Martí y Miguel Simonet. La tal fundación contribuyó a la predicación y al mantenimiento de la fe cristiana en la ciudad de Palma

Pocos años después, como ya se sabe, se funda el Colegio de San Ignacio de Pollença, concretamente el 19-VI-1688, cuyas vicisitudes y labor apostólica en la isla de Mallorca examina el manuscrito objeto de este estudio. Tuvo una gran influencia y aumentó el fomento de la espiritualidad cristiana de modo ejemplar.

La acción de la Compañía se completó con la fundación de la residencia y colegio de Ibiza que tuvo lugar en 1657, aun cuando los jesuitas habían llegado a la isla en 1653; la iglesia se erigió al año siguiente.

Sin embargo, el pleno desarrollo de toda la labor apostólica, posibilitada también por diversas dotaciones económicas administradas cuidadosamente, dirigida a la formación espiritual de todos los fieles, experimentó una interrupción fatal que para las tres últimas fundaciones tuvo un carácter definitivo.

El 27 de febrero de 1767 fue suprimida la Compañía de Jesús en España y en todas sus posesiones. El espíritu racionalista, anticristiano, que adoptó el movimiento de la Ilustración acabó por socavar y trasminar los fundamentos cristianos de muchas conciencias y la orden fue expulsada en España y en otros estados regidos por los Borbones

²⁸² Eran éstos Antonio Forteza, Gabriel de Verí, Juan Angelats, Juan Odón Bosch, Gabriel Poquet y Antonio Seguí.

o influenciados por ellos; y hasta fue suprimida por la misma Iglesia por Clemente XIV en 1773 por el breve *Dominus ac Redemptor*; con posterioridad fue restablecida y ello lo efectuó el papa Pío VIII mediante la bula *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* del 7-VIII-1814.

En Mallorca y en Ibiza, como en toda España, la ejecución de la orden se llevó a cabo en circunstancias tan apresuradas como trágicas. La disposición del Conde de Aranda suprimiendo la Compañía se firmó el 1-III-1767 y el decreto de expulsión había sido elaborado en el palacio del Pardo el 27 de febrero anterior.

Al parecer el 29 de febrero llegó un *bou* procedente de Alicante al mando de un patrón con 16 remeros portando un correo que debía entregarse al Capitán General del Reino de Mallorca D. Antonio de Alós, el cual, precisamente aquel día, se hallaba en Artà inspeccionando las torres de defensa. Éste recibió la noticia el 30 y regresando a Palma el 31 convocó el Consejo de Guerra para tratar de la defensa de las islas ante una guerra con la Gran Bretaña. Reunida la tropa en diversos cuarteles, el día 1 de marzo por la noche rodearon las tropas la ciudad, y sigilosamente salieron dos í en Palma. El de Montesión fue ocupado por el Regimiento de Lombardía y además se presentaron allí el doctor en ambos derechos Antonio Bisquerra y el notario D. Mateo Estrada. Lo propio se hizo en el Colegio de San Martín por el Regimiento de Brabante, donde se encontraron también los letrados D. Matías Mir, también doctor en ambos derechos, junto con el notario Mateo Ginart y Cirer. Según versión pública, se había procedido igual en el Colegio de San Ignacio de Pollença, donde hicieron acto de presencia los juriconsultos Juan Bautista Roca y Pedro Fullana en nombre del notario Nicolás Roca quienes testificaron el hecho.²⁸³

La simple constatación de las fechas evidencia la existencia de un plan cuidadosamente preparado para llevar a cabo la ejecución del decreto de expulsión, que en Mallorca se combinó con movimientos de tropa enmarcados en el temor del peligro de posibles ataques de las armas inglesas.

Verificada la ocupación y sumidas las especies sagradas después de celebrar misa los respectivos rectores de los colegios, éstos y los padres de los de Palma fueron conducidos al predio La Torre,²⁸⁴ donde se les reunieron después los jesuitas procedentes del Colegio de Pollença; y aún otros cuatro días más tarde, los del Colegio de Ibiza (excepto el Rector que llegó el 25 de abril). En total fueron concentrados 40 jesuitas que siempre custodiados por soldados dragones, fueron embarcados el 4 de mayo en una escuadra al mando del Capitán Barceló que los condujo junto con otros jesuitas catalanes a Civitavechia.

La consternación producida por este prendimiento casi alevoso fue grande, sobre todo en Palma, donde se corrió la noticia de un hecho milagroso atribuido a la Virgen

²⁸³ Según la fuente original ello sucedió uno o dos días antes, lo cual es difícil de creer; de verificarse así queda clara la premeditación y alevosía del hecho de la ocupación.

²⁸⁴ Al parecer y según se desprende de la afirmación *fueron conducidos a un predio llamado La Torre extramuros de la ciudad más allá del Convento de Jesús* (Pedro BLANCO TRIAS: *El Colegio de Nuestra Señora de Montesión en Palma de Mallorca. Apuntes históricos*, Palma de Mallorca, 1948, 103. Es posible que este predio fuera una finca rústica situada en *Establiment Vell* entre *Son Vent*, *Son Gual*, *Ses Gambes* y *Es Garballó* (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 17, 230). Menos probable sería que el citado predio fuera el llamado *Sa Torre d'en Puigdorfila*.

María manifestado en la estatua que de ella existe en la portada de Monte-Sión. La resistencia pasiva se manifestó en la diócesis, concretamente en el obispo y clero, al realizarse la ejecución de la orden por la que se expulsaba a la Compañía que en definitiva se llevó a cabo inexorablemente.

La Compañía de Jesús fue restablecida parcialmente en España el 29-V-1815 y el 3 de mayo del año siguiente de una forma total y sin limitaciones. El 4-VIII-1820 fue nuevamente expulsada, para ser restaurada en 1823. El 4-VII-1835 el Conde de Toreno la disolvió otra vez y fue el preludio de los decretos de Desamortización Eclesiástica que acabaron con la mayoría de las órdenes religiosas en España. En 1852 se produce una restauración parcial como consecuencia del Concordato de 1851 con la Santa Sede, pero en 1868 es nuevamente expulsada o disuelta en España. A partir de 1876 se tolera una instauración semipública y hasta 1919 los jesuitas no volvieron a poseer el Colegio de Montesión de Palma. Finalmente es expulsada nuevamente en 1932, para ser admitida sin restricciones a partir de 1939.

2 - Valoración final de la obra

El libro transcrito e ilustrado con 590 notas a pie de página que antecede, fue elaborado de acuerdo con el quehacer diario de la Compañía de Jesús e incluso según las normas emanadas de la Casa Generalicia en Roma, atendiendo a una orden religiosa cuyas actividades, gestión y aún la dirección respondían a las disposiciones emitidas por el Preposición General y siguiendo instrucciones de la propia Congregación General.

En consonancia con lo dicho, aparecen en el libro y en páginas antecedentes al texto de la historia, una serie de escritos en número de cuatro, que atienden a la preparación de las obras que tratan la vida de la Compañía. He aquí sus títulos:

- *Epístola R. P. N. Claudio Aquavivae Praepositi Generalis de Historia Societatis Scribenda. Ad Praepositum Aragoniae Provinciae.*
- *Carta del Pe. Pedro Contínente a los PP. Superiores de la Provincia. Puntos de las Cosas que pueden ayudar para escribir la Historia del Colegio conforme La Carta de N^o Pe y la Formula Scribendi.*²⁸⁵
- *Advertencias para los Rectores en orden a la Historia de su Colegio.*²⁸⁶
- *Instrucciones para el Historiador particular de los Colegios.*²⁸⁷

De ellos y con el fin de no alargar excesivamente el contenido de este epílogo, transcribimos sólo los dos últimos, que acaso son los más interesantes en vistas a lo concerniente al texto historiado y transcrito. (Ver Apéndice de documentos).

La obra en su conjunto constituye una fuente de primer orden para conocer la vida y trabajos desarrollados por la Compañía de Jesús en Mallorca y singularmente en PollenÁa. Si bien en la introducción inserta al principio de la transcripción de la obra, se indicaban sus notas características más notables, parece oportuno indicar algunas otras que pueden completar los elementos críticos indispensables para el juicio del libro en cuestión.

Consecuentemente referimos tres cuestiones principales:

²⁸⁵ Se enumeran 15 puntos.

²⁸⁶ Se enumeran 5 puntos.

²⁸⁷ Se enumeran 3 puntos.

1 - Si bien la obra, por razones editoriales, ha tenido que fraccionarse en tres fascículos, es de notar que ofrece un conjunto dispuesto en dos libros que en conjunto los integran 36 capítulos de desigual extensión. Los 11 primeros forman el Libro 1º y el resto está constituido por otros 25. Atendiendo al aludido criterio editorial, el contenido y disposición adoptados, se ha hecho, atendiendo sobre todo a la extensión mucho mayor del Libro 2º según la siguiente distribución:

- Fascículo 1º que abarca 11 capítulos correspondientes al Libro 1º
- Fascículo 2º que comprende los capítulos 1 al 12 del Libro 2º
- Fascículo 3º integrado por los capítulos 12 al 25 del libro 2º.

La obra se interrumpe súbitamente en el capítulo 25 del libro 2º que se halla sin concluir, lo que se explica por la rapidez con que se realizaba el orden de la expulsión.

2 - Respecto al autor se puede afirmar que la obra corresponde a varias personas toda vez que abarca un largo período (1688-1767), es decir casi un siglo.

Hasta 1745 debieron ser varios los autores, pero a partir de este año hasta 1748, con toda seguridad se afirma que el autor fue el P. Vicente Giner S.I., años en los que fue rector del colegio.²⁸⁸ A su forma de relatar los hechos, el continuador hace una crítica suave, pero firme, no sólo de la actuación del P. Giner como rector del colegio, sino también de la manera como relató lo correspondiente a su mandato. Ello, por otra parte, indica el uso de una prudente libertad de enjuiciamiento existente dentro de la propia Compañía, a pesar del espíritu de severa obediencia que parece estar siempre presente en la orden.

Otra nota a destacar es el cuidado que aparece generalmente en la escritura de la obra sobre todo en su primera parte, ya que en la segunda los descuidos son más frecuentes al igual que la forma de expresión a menudo resulta defectuosa.

3 - Respecto al contenido de la temática se presentan realmente los hechos bien diferenciados. El Libro 1º narra las vicisitudes por las que atravesó la fundación del Colegio de San Ignacio y va ilustrado a veces con documentos originales transcritos, que avalan los asertos del texto, que de esta forma resultan bien justificados. En las dos partes en que se ha dividido el Libro 2º, la temática ocupa ordinariamente tres cuestiones esenciales, aunque en ocasiones aparecen entremezcladas, pues el autor o autores procuran seguir el orden cronológico.

En primer lugar se relatan la vida y actividades de los moradores -así suelen ser denominados- los religiosos del colegio: labores apostólicas, principalmente las misiones populares predicadas en Pollença y otros pueblos en las que se puede apreciar un esquema de actuación permanente: predicación de la Doctrina Cristiana, Acto de Contrición, procesión y acto de Contrición final; las funciones religiosas que se celebraban en la iglesia como novenarios, ejercicio de la buena muerte o conmemoraciones de las fiestas de los santos de la Compañía.

En segundo lugar la instauración y desarrollo de las Aulas de Gramática del Colegio

²⁸⁸ Véanse los capítulos 17, 18 y 19 del libro 2º.

en tres tipos de alumnos: mínimos, medianos y mayores a cargo de un padre a quien ayudaban otros cuando las circunstancias lo demandaban. Un capítulo aparte merece la narración de los hechos milagrosos ocurridos, destacando los debidos a la intercesión de San Francisco Javier y luego los atribuidos a otros santos, Ignacio de Loyola, San Luis Gonzaga, San Estanislao de Kotska y de modo particular los Beatos Mártires del Japón. La descripción y narración están a veces presentadas con cierto carácter ingenuo, pero adornado de una sinceridad y respeto que los hacen particularmente interesantes.

La tercera cuestión temática se refiere al desarrollo material del colegio: uso y adaptación de la iglesia de San Jorge, construcción del nuevo colegio e iglesia al pie del monte Calvario en Pollença y edificación de la residencia de Son Bruy, predio cercano a esta localidad, que formaba parte del patrimonio legado por el P. Hugo Berard para la fundación del colegio. Un capítulo adicional interesante lo constituye la administración de los bienes del citado patrimonio no sólo en Pollença, sino también en Manacor, Campanet y otros lugares.

Hasta aquí, pues, el contenido del libro transcrito. Pero creemos necesario mencionar, para cerrar los comentarios a la obra presentada, que en la copia manuscrita remitida por D. Mateo Rotger con el fin de ser conservada en el archivo del Colegio de N^{ra} S^{ra} de Monte-Sión, aparecen dos documentos también copiados de unos originales que no se citan, referentes a la situación legal del Colegio e Iglesia de la Compañía después de la expulsión de 1767. Por todo lo cual, nos ha parecido interesante incluirlos junto con las *Advertencias* y las *Instrucciones* en un Apéndice de documentos.

3 - Apéndice de documentos

A) Advertencias para Los Rectores en orden a la Historia de su Colegio

1 Cada 3 meses que será quatro veces al año reconosca el Libro de la Historia de la Provincia de su Colegio y vea si se han escrito las cosas notables sucedidas en el dicho tiempo así como reconoze el Libro de las Cuentas.

2 Quando se hiziese alguna mission considerable de orden se escriba lo conveniente de ella con los nombres de los missionistas, y lugares donde fueren con las demas circunstancias que pide la Historia y esta relación después de comunicada con los consultores y firmada de su mano la embie al Pe. Provl. para que su R^o vista y aprobada la remita al Historiador de la Provincia quedándose con copia continuada en el Libro de la Historia de su Colegio.

3 Quando muriere algun religioso maxime de cuenta, la relación de su vida escrita con cuidado, y averiguación de casos particulares, y virtudes, assimesmo comunicada con sus consultores, y firmada de la mano, quedándose con copia inserta en el Libro de la Historia, la imbie al Pe. Provl. para el mismo intento. Quando la imbie a los Superiores de las otras casas les advierta que si ellos, o, alguno de los subditos supiesen cosa notable mas de lo que va en aquella carta le avisen al dicho Rector del Colegio donde falleció el difunto para que se pueda añadir en orden a la Historia, y para que esso no retarde el aviso que se da de la muerte para hazerse sufragios, sea bien que los Rres. avisen luego de la muerte reservando la relación para la carta, que es bien se haga con consideración, y no apresuradamente.

4 Al principio del libro de la Historia, que ha de aver en cada Colegio se ponga la

Carta de N.P. Genl. donde encarga esta diligencia, y esta mia en que encomiendo lo mesmo en estas advertencias e instrucciones.

5 Cuide que afín del año, el que tiene cargo de la Historia el Colegio escriba la Carta annua, y leída a los Consultores, y si pareciere a otros PP. inteligentes la mande copiar en folio con el título del año, y firmada de su mano la remita al P. Provl. para que sacada la latina general para Roma quede el original en el Archivo de la Provincia.

B) Instrucción para el Historiador particular de los Colegios

1 Note el año y día en que comienza, y acaba su oficio el Retor. de aquel Colegio y su hubiere V. R^a assimismo lo note, y la carta del Interim.

2 Por lo menos al fin de cada 3 meses se informe de las personas que pueden tener noticia de cosas notables pertenecientes a Historia conforme a los puntos que arriba se ponen y siempre, y quando sucediere alguna cosa notable la escriba luego quando esta fresca la memoria porque si se dilata no se escribe con tanta seguridad.

3 A su tiempo escriba la Carta Annua, con mucha exacción observando con puntualidad lo que se ordena en la formula scribendi. Tit .de litt. ann., notando fielmente las circunstancias como se dice en el & 9 y sera facil sacarla del libro de la Historia.

C) Documentos copiados de unos originales no citados que figuran en la copia remitida por D. Mateo Rotger

1 - JHS. Montesión de Pollensa Mallorca.

El Sr. Intendente de rentas de esta provincia en 26 del actual me dice =Por la Junta Superior de venta de bienes nacionales se me ha comunicado con fecha 20 del actual la cesión siguiente= La Junta Suprema de venta de bienes nacionales usando de las facultades que le confieren el decreto de 25 de Julio último ha tenido á bien conceder gratuitamente al Ayuntamiento consitucional de Pollensa los suprimidos conventos de Dominicos y Jesuitas con exclusión de las huertas si las tuvieren las cuales procurará V.S. que se enagenen inmediatamente, cuyos edificios solicitó el primero para establecer en él un Hospítal Cárcel y Escuelas de 1ª educación y el segundo para Cuartel y Hospítal militar, á cuyos objetos deberán ser aplicados en el preciso término de 6 meses, quedando en otro caso nula y de ningun valor la dicha gracia.= Lo comunico a V.S. para su inteligencia y efectos consiguientes, previniéndole que al vencimiento de los 6 meses ha de dar cuenta de haberse empleado los Conventos en los objetos para que se seden ó de haberse vuelto á posesionar de ellos las oficinas del ramo.= Lo que traslado a V.S. para su noticia y pueda servirse hacer sus prevenciones al Ayuntamiento de Pollensa para que se encargue de los Conventos que le han sido cedidos en el concepto que con esta misma fecha comunico lo conveniente al Administrador de Bienes Nacionales á fin de que por su parte haga la entrega. Lo que traslado a V.S. para su conocimiento á fin de que pueda proceder · establecer en los edificios de que se trata el Hospítal y Cuartel en el término prefijado debiendo empero tener presente lo dispuesto por la Junta Superior de venta de Bienes Nacionales sobre hacer desaparecer de las Torres ó Campanarios y fachadas de los edificios todo emblema significativo de su anterior destino para lo cual puede ver la circular de la Intendencia en el B.O. n° 1517. Dios guarde a V.S. ms. as.. Palma 31 Enero 1843. D.O. del Sr. G. P. José María del Vallefrío. Sor. Alcalde de Pollensa.

Con fecha 7 Mayo 1855 por el Gobernador se pidió si los dos conventos fueron destinados al objeto para que se cedieron.- Contestación.= El Ayuntamiento de 1843 dió al Colegio de Jesuitas de esta villa el destino para que le fue cedido por la Junta de venta de B. Nac. en 20 de enero de aquel año y de consiguiente oído previamente el Ayuntamiento debo manifestar · V.S. que se allana y conforma en que sea desinado para Colegio de Misioneros de la Compañía de Jesús siempre siempre y cuando el gobierno lo crea conveniente renovándose el derecho de propiedad tan luego como dichos misioneros, dejen de hacer uso del recuperado edificio.- Dígolo a V.S. en cumplimiento de la comunicación de 7 del actual= Dios... 13 Mayo 1855.-

2 - Administración de Bienes Nacionales.

Acordada la venta del integro edificio ex convento de Jesuitas de esa villa y el de Dominicos con su huerta reservando de este último edificio el local ocupado por establecimiento público, si lo estuviere, le aviso a V. para que desde luego se sirva prevenir al procurador Síndico nombre el perito que le corresponde para hacer la evaluación con D. Lorenzo Robira electo por el Gobernador civil de la Provincia dándome cuenta de quien sea el nombrado. Las recientes y perentorias órdenes de la Superioridad no permiten la menor demora en la desamortización y obligan á los Alcaldes como á los demas Agentes de la Administración Pública á celar para que este servicio se desempeñe con toda urgencia. Así pues debo esperar de la cooperación de V., llame á los peritos electos para que se verifiquen inmediatamente su tasación y extiendan el testimonio, manifestándome V á vuelta de correo, si algun entorpecimiento se opusiera á ello, para la solución que corresponda.. Dios... Palma 17 Marzo 1860. Casimiro Urrech. Sr. Alcalde de Pollensa.

3 - Juan Llobera.= Sr. Administrador

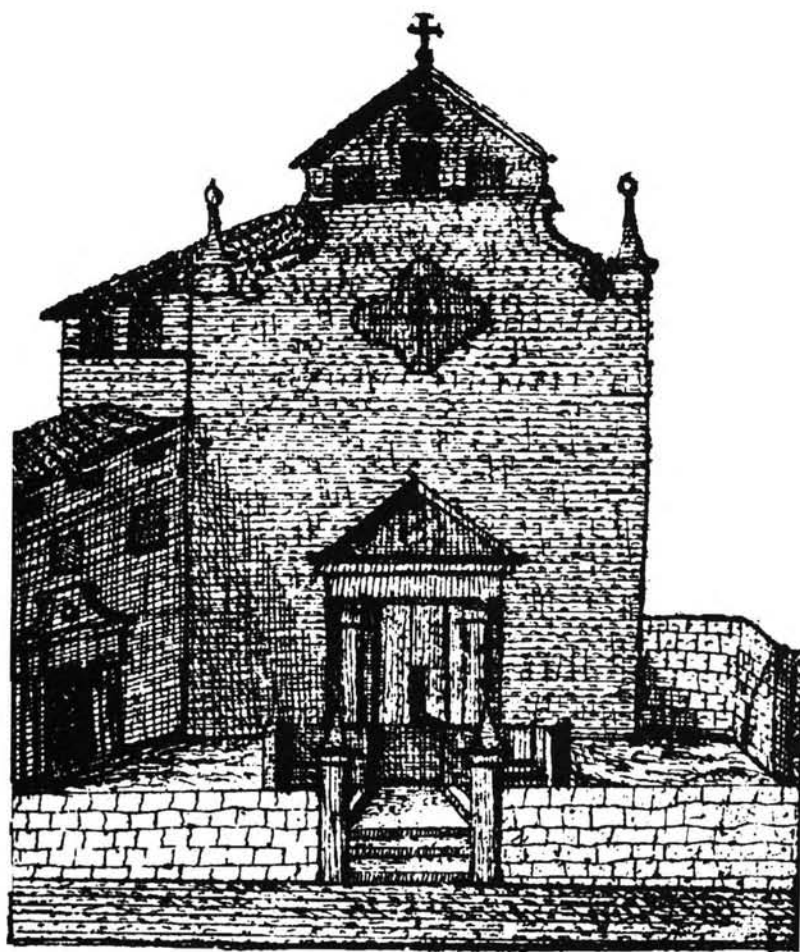
Para que esta Administración pueda emitir con el debido acierto un informe que se le tiene pedido por la Superioridad, considero de absoluta necesidad que V. S. se sirva decirle á la mayor brevedad si el Ayuntamiento que fue de esta villa en 1843 dió ó no al Colegio de Jesuitas el destino para que le fue cedido por la Junta de venta de B. N. en 20 Enero de 1843 y en caso afirmativo espero se sirva V. manifestarme, oyendo previamente al Ayuntamiento que preside, si se allana y conforma en que el edificio que nos ocupa sea destinado para Colegio de Misioneros de la Compañía de Jesús. Dios... Palma 7 Mayo 1855.- P. O. Federico Robles. Sr. Alcalde de Pollensa.

En 20 de Julio de 1855 el Gobernador Sr. Trias pide el estado en que se encuentra el edificio de los Jesuitas. - Se contestó con fecha 30 que los tejados, paredes y algunos corredores[se hallaban] en buen estado para alojamiento de tropa y algunas salas para hospital militar si se ofreciera.- Se ha hecho uso si se ha ofrecido - El 30 de Julio de 1855 se dio copia de esta cesión al Sr.Gobernador de la provincia que la pidió en 20 del mismo. - El 11 Agosto se dió otra copia por orden del Gobernador, fecha 2 de Agosto.- El 30 Enero de 1862 se dió otra copia al Comisionado de venta de Bienes Ns. y el 4 Noviembre de 1866 otra al mismo Comisionado acompaña do del estado de la finca. En 1898 un particular lo denunció como riqueza oculta pero se sufocó por no convenir al cacique.

4 - Documentos complementarios

Finalmente se insertan los títulos de varios documentos interesantes ya publicados por D. Mateo Rotger en su *Historia de Pollensa*:

- 1- *Acta del Consejo de la Villa referente a la fundación del colegio* (Vol. II, p. CLXXXVIII y sig.)
- 2 - *Acta de la Comunidad de Beneficiados de la Parroquia de Pollensa referente a la fundación el nuevo colegio.* (Vol.II p. CXCII y sig.)
- 3 - *Documento sobre la fundación del Colegio de San Ignacio.*(vol. II p CLXXIX)
- 4 - *Copia de la cláusula de la declaración por mano del P. Ugo Berard inserta en los autos del Not. Mateo Deyà a 8 de Nov. 1669.* (Vol. II p. CLXXIII).
- 5 - *Copia de la cláusula de fundación del Colegio de San Ignacio de la Villa de Pollensa aceptada por N^o Mui Rd. Gral. Carlos de Noyele en Roma a 13 de Agosto de 1680.* (Vol. II, p. CXXXIV).
- 6 - *Correspondencia de varios generales de la Compañía de Jeú's sobre la fundación del Colegio de San Ignacio.* Se trata de los PP. Noyele y Nickell. Son 7 cartas.

Fachada del q^o fue Colegio

La fachada de la Iglesia (según Berard)

Una vieja imagen de la iglesia del Colegio (Arxiu Bestard)

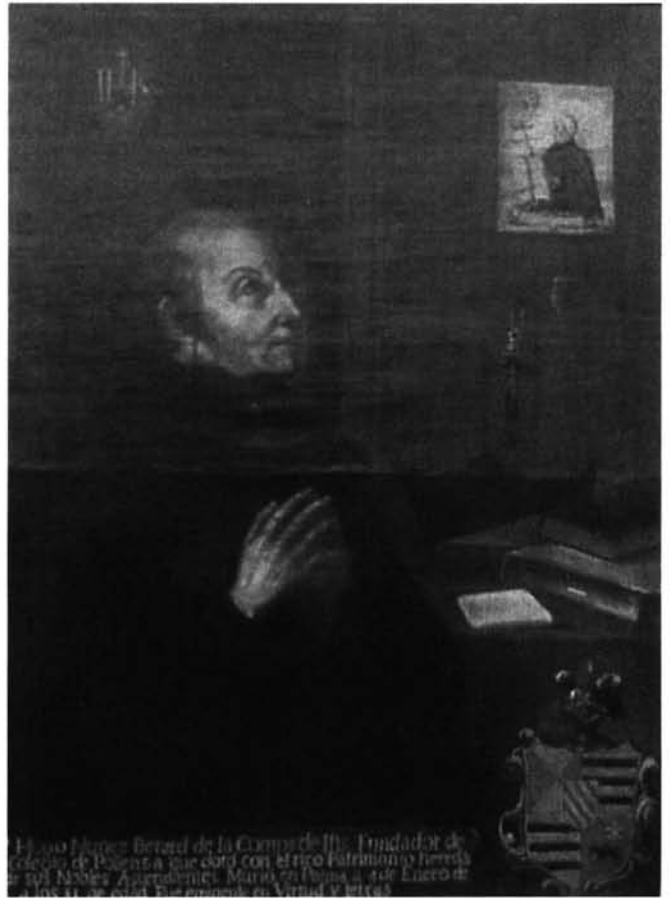
El retablo mayor de la iglesia del Colegio (Arxiu Bestard)

El antiguo retablo mayor del Colegio de San Ignacio, hoy en la iglesia parroquial

Son Bruy en la actualidad

Vera efigie del padre Hugo Nunis de Berard Oms i de Sant Joan, fundador del Colegio de Nuestro Padre San Ignacio (*1613 - †1694)

CRÒNICA ARQUEOLÒGICA DE LES ILLES BALEARS

BARTOMEU CELIÀ SASTRE: Sobre l'existència de la cohort lusitano-balear	357
JOSÉ ILDEFONSO RUIZ CECILIA; CATALINA AGNÈS JOFRE SERRA: Un legat de les Balears a la Colonia Genitiva Ivlia. Les escultures romanes trobades el 1903 a Osuna (Sevilla)	363
MARIA MAGDALENA RIERA FRAU; MATEU RIERA RULLAN: Un possible taller de producció de porpra de l'antiguitat tardana al Pla de ses Figueres (illa de Cabrera)	377
ANTONI I. ALOMAR I CANYELLES; RAMON CLOP I MOLINS: Les fortificacions del castell de Bellver	391
DOSSIER: ANY COSTA I LLOBERA (1854-1922)	
MIQUEL FERRER I FLÓREZ: Miquel Costa i Llobera (1854-1922) Etopeia	429
G. ROSSELLÓ BORDOY: Miquel Costa i Llobera: arqueologia poètica o poeta arqueòleg?	443
RECENSIONS	459
BIBLIOGRAFIA 2004-2005	481
SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES	501
NECROLOGIES	517
ÍNDIX	523

Historia del Colegio de nuestro padre San Ignacio de Loyola fundado en la villa de Pollensa del reyno de Mallorca a 19 de junio de 1688. Introducción, transcripción y notas por Miguel Ferrer Flórez (3ª y última parte)

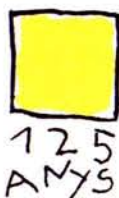
Portada: Dama ciutadana de finals del segle XIX. Arxiu Virenque (Col·lecció de la Societat Arqueològica Lul·liana)

A l'aparició d'aquest número del Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana formaven la seva Junta de Govern les següents persones: Presidenta: Dª MARIA BARCELÓ CRESPI, Vicepresident: D. MANUEL RIPOLL BILLÓN, Secretària: Dª TINA SABATER TERRASSA, Tresorer: D. ANTONI VALLESPÍR BONET, Conservadora: Dª MARIA MAGDALENA RIERA FRAU, Bibliotecari: D. ANTONI LOZANO RUIZ, Director de Publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY, Vocals: D. MIQUEL FERRER FLÓREZ, D. JOSEP CARLES TOS PRADES, D. SANTIAGO CORTÈS FORTEZA, D. ANTONI PLANAS ROSSELLÓ, D. MIQUEL DEYÀ BAUZÀ, D. NICOLAU DOLÇ SALAS, D. RICARD URGELL HERNÁNDEZ, D. JOSEP MORATA SOCIAS.

ASSOCIADA A LA

CONFEDERACIÓN ESPAÑOLA DE
CENTROS DE ESTUDIOS LOCALES

**Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat
Arqueològica Lul·liana, gràcies a la subvenció de la
Caixa d'Estalvis de les Balears SA NOSTRA**

**"SA
NOS
TRA"**

CAIXA DE BALEARS